F.606

J A W Pott

N- 140+
vol 3

42987
Fr606

TAALRYK
REGISTER
DER
PLAAT- OFTE FIGUUR-BESCHRYVINGEN
DER
BLOEMDRAGENDE GEWASSEN,

DOOR DEN

Heer JOH. WILH. WEINMANN,

Eerſte Apotheker en Mede-Lidt der Stads Gericht te Regensburg.

WAAR IN

De Benamingen uit de beſte Schryvers, zo oude als nieuwe, na de ordre van het A. B. C. niet alleen zeer geſchiktelyk worden ter neer geſtelt, maar te gelyk de GESLACHTEN en KENTEKENEN, met der zelver gebruik, naar de beſte ondervinding, uit de zekerſte Schryvers getrokken, in de *Latynſche* en *Hoogduitſche Taalen* opregtelyk worden uitgelegt.

Nu in het Nederduitſch door een voornaam Kender en Liefhebber vertaalt;

en opgeheldert door

JOHANNES BURMANNUS,

Med Doct. & Profeſſor Botanices.

Die daar zyn AANTEKENINGEN en verſcheide VREEMDE GEWASSEN bygevoegt heeft.

VIERDE DEEL.

Te AMSTERDAM,

By ZACHARIAS ROMBERG, Boekverkoper,

Aan de overzyde van het Spuy, over de Lutherſe Oude Kerk, in de Weymarſche Bybel.

MDCCXLVIII.

VERKLARING
Over het
VIERDE DEEL,
Beginnende met Letter P.

P A E O N I A.

PAEONIA. In 't *Latyn*, Pæonium, Pœonia, Glicyſida, Dulciſida, Pentoborum, Pentorobum, Roſa Aſinorum, Roſa fatuina. In 't *Grieks*, παιονία, γλυκισίδη, πεντόβορον, παιόνιον. In 't *Italiaans*, Peonia. In 't *Spaans*, Roſa albandiera, Roſa del monte. In 't *Franſch*, Pivoine, Pimoine, Penoesne In 't *Engels*, Pæonie, Peanie. In 't *Deenſch*, Paeonie / Peon-Roſe. In 't *Moſcoviſch*, Pionia / In 't *Pools*, Piwonia. In 't *Boheems*, Pironcka. In 't *Hongaarſch*, Baſi Roſa. In 't *Hoogduits*, Paeonien-Roſen / Pfingſt-Roſen / Gicht-Wurtz / Streiſam-Roſen / Bathenien / Keuſch-Roſen / St. Marien-Roſen. In 't *Nederduits*, Pioenen, Pioniën, Maſtbloemen, enz.

KENTEKEN. Pioniën of Maſtbloemen behooren tot de planten met regelmatige en veelbladige bloemen, hebbende het Zaad in een enkelvoudig Zaadhuisje beſlooten. *Ruppius* 130. Of Pionie is een gewaſch met een roosachtige bloem, namentlyk uit veele blaadjes in 't rond zittende beſtaande; uit welker Kelk een ſteel opkomt, die naderhand verandert in een vrucht, zynde veele hoorntjes, in een nedergebogen hoofdje vergadert, en die gemeenlyk ruig, blinkend, en gebogen zyn, in de lengte opſplytende, en met rondachtig Zaad gevult. *Tournefort* 273. De Pioenen worden uit het Zaad voortgeteelt gelyk de eenſchillige Boomen; de Wortel is dik, en knobbelachtig. De bladeren zyn veelvuldig ingetant, of breed verdeelt. *Cal.* de Kelk is vyf bladig, klein, en de blaadjes zyn rondachtig, hol, gebogen, ongelyk van grootte en van legginge. *Cor.* de Kroon, heeft vyf bladen, die een weinig rond, hol, van onderen, ſmal, en groot zyn. *Stam.* de Vezels zyn veelvuldig (byna driehondert in getal) en de hairtjes kort. *Antheræ*, de Vezelknopjes zyn langwerpig, vierkantig, recht opſtaande, viervakkig, en groot. *Piſt.* twee vruchtknoopjes, die ovaal, recht opſtaande en ruig zyn. *Styl.* geen ſtyl. Samengedrukte ſneden, die langwerpig, ſtomp en gekleurt zyn. *Per.* Het bekleedzel, het Zaadhuisje is langwerpig-ovaal, omgebogen opſtaande, ruig, eenvakkig, eenſluitig, en in de lengte na binnen opengaande. *Sem.* de Zaadkorrels zyn

veel, eirond, ſierlyk gekleurt, kort aan de opening vaſtzittende. *Linnæus, n.* 445. *p.* 157. Dat de byna ronde Zaadkorrels van binnen een kleinen kern hebben, merkt *Boerhave* I. 294. aan uit *Malphigius.* De reuk der bloemen is roosachtig en ſterk *Volckam. p.* 337. Het word in de Tuinen gequeekt, en bloeit in Mey, en de Wortel is duurzaam. *Rajus* 693. *C.BP* 323.

Pioniën of Pinxter-Roſen, zegt *Hecker* in zyne Inleiding tot de Kruidkunde *p.* 401. behooren onder de planten, welke een volkomene, enkelde, regelmatige en veel bladige bloeme hebben, met bedekt Zaad in een drievoudig Zaadhuisje. De bloem heeft de gedaante van een Roos, uit veele bladeren beſtaande, en de Kelk is vyf bladig. Als de vruchten of hoorntjes ryp worden, openen zy zich van zelf, en laaten haar byna rond en dik Zaad zien. Dit Zaad is eerſt rood, naderhand donker blaauw, en eindelyk heel zwart. Zy bloeien meeſt omtrent Pinxteren, waar van zy ook den naam van Pinxter-bloemen gekregen hebben.

I. AANMERKING. De Pioene is van een zeer oude uitvindinge, en behoudt den naam van den Uitvinder, dien zommigen *Pentorobos*, anderen *Glycyſides* noemen. Doch *Pæonia* is ze genoemt van den Geneesheer *Pæon*, die gezegt wordt *Pluto*, van *Hercules* gewond zynde, zo als *Homerus Odyſſ.* V. verhaalt, daar mede genezen te hebben. Ook wordt ze *Orobelium* genoemt van wegens de graanen en Zaaden, welke de Erven gelyken. Miſſchien (zegt *Bodæus à Stapel*) van παίων of παιωνίζω, *ik zinge Liederen*, om dat ze wegens haare uitmuntende Deugden veel geprezen wierdt: Want de Ouden hebben de Pioenen voor heilzaam en gezond gehouden. *Rajus* 693. *Glycyſida*, van Theodorus *Dulciſida*, om dat ze korrels heeft, welke met die van de Granaat-Appels ſchynen over een te komen; want de korrels van de Granaat-Appels worden van de *Beötiërs* Sidia genoemt. *Lugd.* 855.

Betreffende nu het verhaal van *Homerus*, aangaande de benoeming deezer Bloeme, waar van wy zo even geſprooken hebben, zo was het daar mede aldus gelegen: wanneer het op het punt was dat Heſione, om de vertoornde Goden te bezadigen, een daar toe beſtemt Zeemonſter zou voor geworpen worden, boodt zich *Hercules* aan, om dit Monſter te dooden. Doch *Pluto*, welke die eer zelf wilde hebben, ſtelde zich tegen het voorneemen van *Hercules* met een groot geweld; maar *Hercules*, niet gewoon voor iemand te bukken, geraakte met *Pluto* in een hevig gevecht, en gaf dezen met zyne knods een groote wonde, die gevaarlyk en ongeneeslyk zou zyn geweeſt, indien *Pæon* hem door zyne genezing niet buiten gevaar geholpen had. *Pæon* was een Dienaar van *Eſculapius*, onder wiens beſcherming hy ook ſtond; maar door de genezing van *Pluto* maakte hy zich zo gehaat by den voornoemden God, dat hy hem in eene val liet vangen, waar in hy elendig omkwam: doch *Pluto* veranderde hem uit dankbaarheid in eene Bloem, die hy de naam van *Pæon* gaf.

De gelykheid, welke de Pioenen of Maſtbloemen met de Roſen hebben, heeft aanleiding tot de Hoogduitſche benoeming van **Konigs-Paeonien / Benignens-Benedict-Roſen** gegeven. Dog Jicht-Rozen of Jicht-Wortel, wordt ze van het Kruid en de werking, wyl ze goed voor de Jicht is, genoemt.

II. AANMERKING. De Pioenen of Maſtbloemen ſchynen aan *Volckamer* met de zwarte Nieswortel wegens een kenmerklyk Kenteken over een te komen. *Dioſcorides* en *Plinius* hebben de verſcheidenheid alleen geſtelt in Manneken en Wyfken; maar de verſchillendheden, van laatere Schryvers bepaalt, beſtaan in aanmerking van de plaats, van den tyd; van de grootte, van bladeren en van de bloemen. Dus is de eene grooter, de andere kleinder, de eene vroeger, de andere laater ryp, de eene met een enkelde, de andere met een dubbelde bloem, en beide ſoorten wederom of geheel rood, of vleeſchverwig, of uit den witten; de eene inlandſche, de andere Conſtanti-

nopel-

nopelſche of vreemde; de eene met een breed, de andere met een ſmal blad, en dat blad of meer of minder gekrult en gevlamt, ingekorven, drievoudig verdeelt, of in zyn geheel; en eindelyk eenigen, welken geen van beide, of wel zulks door malkanderen zyn. *Tournefort* teld 'er twee en twintig ſoorten op. *Ruppius* merkt aan, dat de Pioene in 't wild en als van zelfs voortgekomen is in een wyngaard tuſſchen Ammerbach en Lichtenſtein, die verwaarlooſt was; en zommige Boeken van *Dioſcorides* melden, dat ook de Pioene op zeer hooge Bergen in 't wild groeit. *Chabræus* 490. De vermaarde Heer *Cleyerus* heeft in Japan eene Boomwordende Pioene met een gevulde Bloem gezien, in zyne Ooſtindiſche Zendbrieven by *Valentin Tom.* I. *p.* 61. Eindelyk word 'er ook een onderſcheid in het getal der Hoorntjes aangemerkt. Het natuurlykſte getal ſchynt by de Duitſchers het twee-tal te zyn, doch zulks verandert in de byzondere ſoorten grootelyks; echter klimt het zelden tot het vyftal op. *Linnæus p.* 157. Dat de Pioene of Maſtbloem doorgaans en allermeeſt drie gekroonde en ruige hoorntjes heeft, beweert *Knauth. p.* 267.

Zie de 776. Plaat, Letter a.

PÆONIA MAS FLORE ALBO. Pioene Manneken met een witte bloem.

Pioene met bladeren die van onderen grys zyn, en met eene witte of bleeke bloem. *C. B. P.* 323. *Hort. Eyſt.* Pioene of Kamillekruid van *Camerarius*. Cretiſche Pioene van *Cluſius*.

De Pioene Manneken verſchilt merkelyk in de bladeren en Wortel van het Wyfje; want het Manneke wordt hooger, en bereikt de hoogte van anderhalve elle of twee ellen; is met meerder ſteelen, welke een weinig roodachtig, en in eenige takken onderſcheiden zyn, voorzien; de Bladeren zyn lang, niet ingekorven, beſtaan uit veele anderen, die veel overeenkomſt hebben met de bladeren van de Walnooteboom, maar dikwils breder en dikker zyn, donker groen en blinkent, van onderen met eenige wolle bezet, en hangen aan roodachtige ſteelen. De Wortel ſteekt als een Paal diep in de Aarde, is zo dik als een Raap, en verdeelt zich in veele byſpruiten. Zy bloeit in Mey in de Hoven. De Wortel is duurzaam.

Zie de 776. Plaat, Letter b.

PÆONIA MAS FLORE INCARNATO. Pioene Manneken met vleeſchverwige bloemen.

Pioene met een zwartachtig blinkend blad, zynde het Manneken. *C.B.P.* 323. Pioene Manneken met bladeren als aan de Walnooteboom, *Geſnerus.* Groote Pioene Manneken met een vleeſchverwige, bloem, *Hort. Eyſt.* De bloemen verſchillen in vleeſch en purpurverwige, en de bladeren van dit Kruid hebben groote inſnydingen, en zyn van onderen wit. De bloem overtreft de anderen in grootte en breette, en de bladeren zyn in bredere en mindere groenachtige deelen verdeelt. De Pioene Manneken word van *Joh. Bauhinus* 3.429. genoemt de hoogere en vroegtydigere. Zy bloeit in Mey in de Tuinen, en word in 't wild op de Zwitſerſche gebergtens gevonden. De Wortel is duurzaam. *Volckam.* 366. *Boerhave* 294.

Zie de 777. Plaat, Letter a.

PÆONIA MAS FLORE INCARNATO MINOR. Pioene Manneken met kleine vleeſchverwige bloemen.

Zie de 777. Plaat, Letter b.

PÆONIA BIZANTINA MINOR. Kleine Conſtantinopelſche Pioene.

Uitheemſche Pioene met een zuivere roode bloem *C. B. P.* 324. De tweede Conſtantinopelſche Pioene van *Cluſius. Hiſt.* 279. Pæonie van Conſtantinopel. *Munting waare oeff.* 556. Deeze beide Conſtantinopelſche ſoorten heeft de beroemde *Cluſius* uit het Zaad geteelt, en beide beſchreven. De Inwoonders noemen ze *Schakaick*. De Zaadhuisjes of Vruchten van dit twede ſoort zyn niet roodachtig als aan de andere, maar veel eerder witachtig. Van diergelyke koleur zyn ook de Stengels en de ſteelen der bladeren. De bladeren zyn van boven bleek groen, en aan beide zyden blinkent. De bloemen zyn matiger rood, de Peulen of Vruchten korter, het Zaad ronder, minder zwart en blinkent. Zy brengt niet zo veele bloemen voort als het andere vreemde ſoort. Zy bloeit ge-

lyk de andere Pioenen in Mey, of wel als deze uitgebloeit hebben. Men vermeerdert ze, zo als de Heer *Dr. Volckam.* aantoont, door de jonge uitſpruitzels der Wortelen, welke men in de Maand Auguſtus uitneemt, en in een vette grond plant. Ook kan de voortteeling door het Zaad geſchieden, welk by waſſchende Maan in April in een vruchtbaare aarde gezaait moet worden; hoewel ze eerſt na zes Maanden voor den dag komen, weshalven de voortplanting door de wortelen veel ſchielyker gaat.

Zie de 778. Plaat, Letter a.

PÆONIA MAJOR FLORE RUBRO SIMPLEX. Groote Maſtbloemen met een enkelde roode bloem. In 't *Hoogduits*, **Gicht-Roſen mit einfacher rother Blume.**

Gemeene Pioene of de Vrouwelyke *C. B. P.* 323. Gemeener Wyfjes Pioene. *J. B.* 3. 492. Gemeene Wyfjes Pioene met een enkelde bloem *Hort. Eyſt.* In 't *Franſch*, Pivoine femelle. In 't *Engels*, Female Peiony. In 't *Hoogduits*, **Paeo-nien-Weiblein.** In 't *Nederduits*, Peonie Wyfje met een enkelde roode bloem.

Dit ſoort van Wyfjes Pioene is genoegzaam bekent, en in alle Tuinen gemeen: de Wortel beſtaat uit een ſoort van Eykels, die aan Vezelen hangen gelyk de Wortelen van Affodille, van en door welken zy voortgeteelt wordt. De ſteel word een elle lang, is groen, maar ter plaatze daar de bladeren voortkomen roodachtig. De bladeren zyn verſcheidentlyk en ongeregelt ingeſneeden, dan eens in tweën, dan eens in drien verdeelt, ook wel geheel zonder inſnyding, van boven groenachtig, van onderen graauwachtig, en eenigzints ruw. De Bloemen zitten op de bovenſte toppen, zyn enkeld, open, van een geheele of gemengde roode koleur, welke door eenige Kielholle bladeren worden opgehouden. Daar op volgen witte hoorntjes of Vruchten, drie, vier of meer in getal, die grys en hairig zyn, in welke een ſierlyke reye van korreltjes zit, die eerſt rood, daar na donker hemelblaauw, en eindelyk zwart zyn. In 't midden ſtaan purperverwige Vezels met ſaffraan geele punten. *Chabræus* 492. *Rajus* 694. Zy bloeit in Mey in de Tuinen, en waſcht van zelfs weeldrig omtrent *Montpellier* in de Boſſchen by den Berg *Lupi.* De Wortel is duurzaam. *Volckamer* 336. *Tournefort. Alſat. p.* 50. Het Zaad word in July ryp.

Zie de 778. Plaat, Letter. b.

PÆONIA FLORE PLENO RUBRO MAJOR. Pioene met een groote gevulde roode bloem. In 't *Hoogduits*, **Pfingſt-Roſen.**

Pioene Wyfje met een dubbelde grooter roode bloem. *C. B. P.* 324. Wyfjes Pioene met een veelvuldige bloem, of *Polianthos* (Booterbloem) *Chæbreus* 490. Pioene met een veelbladige roode bloem. *Hort. Eyſt.* Pioene met een gevulde rode bloem. *J. B.* 3. 493. Pioene Wyfje met veelvuldige bloemen. *Dod. p.* 195.

De menigvuldige bloemen van de wyfjes Pioene verſchillen zeer van malkanderen in koleur, zynde dan eens bleek, dan eens donker rood, en zomtyds ook wit. De bloem van deze plant ziet men zomtyds met 500 bladeren verſiert; uit dezelver Zaad worden drie verſchillentheden gebooren; (1) een enkelde bloem met zes bladen; (2) een enkelde bloem met een rye van acht bladen, welker koleur donkerder rood is; (3) een gevulde bloem van dezelfde koleur als de moeder, en ook wel grooter. *C. B. P.* 324.

De Pioene, Maſtbloem of Pinxter-roos met een gevulde bloem heeft buiten twyffel de meeſte bladeren van alle gevulde bloemen, dewyl zommigen dezelve over de 500 bladeren toeſchryven.

De bladeren verſchillen in grootte en gedaante, doch de koleur is meeſt bloed rood. Deze ſchoone bloem bloeit niet lang, maar verwelkt doorgaans in zes of acht dagen. Dat uit derzelver Zaad ook dubbelde Pioenen kunnen geteelt worden, heeft men by ondervinding geleert.

Zie de 779 Plaat, Letter a.

PÆONIA MAS MAJOR FLORE INCARNATO PLENO. Pioene Manneken met een groote gevulde vleeſchverwige bloem. In 't *Franſch*, Presne. In 't *Hoogduits*, **Streiſam-Roſen.**

Of

Of de Pioene met een gevulde bloem van een gemengde koleur uit rood en roosachtig zy? *Boerhave* 295. of wel de Pioene met een gevulde kleine roode bloem. *C. B. P.* 324. De twede Pioene met een gevulde helderder en kleinder bloem. *Cammerar.* Pionie Manneken met ſmalle bladeren en een dubbelde bloem. *Munting p.* 556.

Zie de 79. Plaat, Letter b.

PÆONIA FLORE SUBRUBENTE PLENO. Pioene met een gevulde roodachtige bloem.

Pioene met een gevulde witachtige grooter en kleinder bloem. *C. B. P.* 324. *Cluſius Hiſt.* 280.

Queeking.

De Maſtbloemen groeien overal, waar men dezelve planten wil, en kunnen alles verdragen. Doch men doet niet kwaad, wanneer men ze zo veel als mogelyk is voor de Zonne bewaare. Want de bloemen worden daar door des te ſchooner, en zyn ook des te duurzaamer; alhoewel *Elſcholtz p.* 228. beweert, dat ze wel van de Zonne willen beſcheenen zyn. Eene wat vochtige en vette Aarde is de beſte. De vermeerdering geſchiedt en door de Wortelen en door het Zaad. De eerſte manier beſchryft de Hiſtoriſche Bloem-Hovenier *p.* 11. *p.* 262. aldus: " Ruimt met een „ bekwaam werktuig de aarde rondtom „ de Wortel zagjes weg, neemt de plant „ uit den grond, en zuivert ze van alle „ daar aanhangende aarde; ſpoelt vervolgens de gantſche Wortel in 't water, op dat 'er alle onreinigheid afraake, en waſt ze zuiver: onderzoekt „ en beziet de Wortel en Telgen, ſnyd „ met een Tuin-Mes van boven de wortel tot aan de derde, vierde, of laatſte „ knop van malkander, maakt genoegzaam wyde gaten, maar in 't midden „ van een Tuin-Bed, en zet 'er de jonge „ wortelen in dier voegen in, dat de „ knoppen drie Vingers diep komen te „ ſtaan, en de benedenwaarts ſtaande „ Vezeltjes recht ordentelyk uitgeſpreid „ leggen; want als ze onder malkander „ verwarren, dan zouden ze licht verrotten, nadien ze geene genoegzaame „ kracht hebben om te groejen. Wanneer dit is geſchiedt, dan ſtopt men „ het gat wederom toe, drukt d'Aarde „ heel zachtjes aan de wortel, begiet ze „ (met water) en laat dus het gewaſch „ over aan de werking der natuur, mits „ 'er de kleine miſſchien nodig zynde „ voordeelen by gade te ſlaan. " Zy behoeven voor het derde of vierde Jaar, van die tyd af aan dat men ze gezet heeft, niet verplant te worden. Maar de beſte tyd tot het uitnemen is de maand van November, want vermits te dier tyd de Stam noch geene nieuwe Wortelen heeft geſchoten, dus kan het uitnemen zonder ſchade geſchieden. Daar en tegen is *Munting* in zyne Waare Oeffening van die meening, dat men dit in de volle Maan van Auguſtus of September moet doen. *Daburon* zegt *p.* 169. Deze Maſtbloemen worden voortgeplant uit die wortelen, die 'er beneden aan zyn; ze komen met de geele Peen overeen, die men omtrent de Lentetyd of op 't laaſt van December in ſtukken verdeelt. Wanneer men ze plant, ſtaan ze heel keurlyk. De tweede manier van vermeerdering geſchiedt door het Zaad, 't welk alle Jaar ryp word. Het zelve kan in de waſſende Maan van April in d'aarde, of in September in een aarde Pot, omtrent een halve Vinger breed diep, gezaait worden. Maar het legt dikwils langer als een Jaar, en voor de vyfde of zesde Zomer ſpruit 'er geene Bloem uit voort, waar tegen de afgelegde binnen de tyd van twee of drie Jaren dragende Planten worden, *Nederlandſche Hovenier p.* 51.

Gebruik in de Medicyne.

Zo wel de Mannelyke als Vrouwelyke zoort van Pioenen of Maſtbloemen worden in de geneeskunde gebruikt; doch al de Genees-Heeren verzekeren eenparig, dat het Mannetje veel krachtiger van uitwerking zy, hoewel het zeer zelden gevonden word. In de Apotheken heeft

heeft men 'er van de wortel, het Zaad en de Bloemen, die in den tweeden graad warm en droog zyn, en veel weezentlyk Zout, Olie en Phlegma by zich hebben. Zy verwarmen matiglyk, droogen op, en trekken iets aan, en maken echter opening van wegens haare zeer fyne deeltjes. De Maſtbloemen, in 't byzonder de Mannelyke zoort, worden voor vallende ziekte, duizeling en Jigt zeer aangepreezen, en daar is geen eene Plant aan wie men zulk een uitnemende kragt toeſchryft, als aan deze, waarom men die ook bykans in alle Recepten, welke tot verſterkinge van 't Hoofd, Hert en de Lyf-Moeder zullen dienen, van de practiſeerende Genees-Heeren vind voorgeſchreeven, namelyk of de Bloemen, Wortel of het Zaad. Die geenen, welke het voor eene dodelyke zonde houden, by aldien ze het gezag van *Galenus* in twyffel zouden trekken, vinden dit Exempel by hem, dat een jonge knaap, die met vallende ziekte op een zeker tyd is bevallen geweeſt, daar door van deze ziekte is bevrydt geworden, toen hy de Wortel daar van aan den hals heeft gedragen; maar aanſtonds deeze kwaal wederom gekreegen, zo haaſt hy ze van den hals afgenomen heeft. Doch andere Geneesheeren twyfelen aan deze kracht zeer. Want wie heeft 'er ooit van hooren zeggen vernomen, ſchryft *S. Pauli pag.* 106. of zelf gezien, dat 'er ooit onder de Zonne eene dusdanige Plant gegroeit zy, die gelyk als een Magneet-Naald het yzer aan zich trekkende, aan den hals gehangen of daar van wederom afgenomen zynde, het vermogen hebbe van de Vallende ziekte of te verdryven, of wêerom op 't nieuw te verwekken? Weshalven hy en meer andere van gedachten zyn, dat de wortel ten tyden van *Galenus* is betovert geweeſt, maar tegenswoordig de kracht niet meer hebbe, om eene dusdanig uitwerking te doen. Maar de dagelykſche ondervinding leert evenwel genoeg, dat de Wortel van Maſt-Bloemen noch zeer goede dienſten doe, niet alleen, in de vallende ziekte, geraaktheid, Lammigheden en de Nacht-Merry, van 's gelyken in de kramp, in de Jigt, enz: maar ook by veel meer andere toevallen, al waar het Hoofd en de Zenuwen lyden. Zy word mede als een openmakend middel gebruikt voor hevige Buikpyn by Kinderen, insgelyks voor verſtopping der Lever, voor de maandelyke zuivering, als ook die van de Kraamvrouwen. Zy zuivert het Bloed, en word tot verzachting van 't Nieren-Wêe aangepreezen. Zy is het eerſte en voornaamſte *Ingredient* van 't Markgraven Poejer. Uit de Pitten van 't Zaad dezer Bloemen word een Melk getrokken, welk goed en dienſtig zou weezen voor de Kinder-Pokjes en Maſelen, als ook voor 't verſchrikken der Kinderen, en tot Poejer geſtampt voor de toevallen van vallende ziekte en de jicht. Uiterlyk gebruikt zou het een heerlyk middel zyn voor de Nacht-Merrie. De Pioene-Bloemen zyn dienſtig tegens de draajingen van 't Hoofd en andere t'zamentrekkende toevallen. In de Apotheken vind men 'er van 1. het gediſtilleerde Water, 2. een Syroop, 3. de Zuiker, en 4. een Neerzakſel, of droeſſem.

Omtrent de tyd, wanneer men de wortel van Pioene-Bloemen zal verzaamelen, zyn de Kruidkenners zeer verſcheiden en onzeker van meening. Men ſtaat graag toe, dat, gelyk alles zyn tyd hebbe, dus ook deze voor de vallende Ziekte dienſtig zynde wortel van 't Mannetje te rechter tyd, namelyk in 't Voorjaar en wel met het afneemen van den Dag moet verzamelt worden, gelyk men dan ook de Bloemen in de maand van May, doch het Zaad in July en Auguſtus pleegt te vergaderen. Zommige, zegt *Schroder*, verzamelen deze wortelen, wanneer de Zon in den Leeuw gaat. Andere daaren-tegen verzamelen ze in de maand van Maart, in de drie laaſte dagen van de afnemende Maan (voor de nieuwe Maan) naa middernacht voor het opgaan der Zonne, wanneer de Zon en Maan teffens in het teeken van de Ram zyn. Anderen zyn van gevoelen, dat de wortel den derden van Maart moet uit-

gegraven worden, als zullende dan ook voor het graveel dienſtig zyn. Maar dat dit beuzelachtige en bygelovige dingen zyn, hoeft men juiſt niet tegen te ſpreeken. Ja ik zelf, ſchryft *St. Pauli*, ſta gaarne toe, dat de Planten, ten opzigte der Zonne, des Hemels, of der Luchtſtreeken, wel zeer van malkander verſchillen. Doch houdt *Gregorius à Turre Lib.* I. *pag.* 67. het voor een groot Bygeloof, dat de Pioene Wortelen naar de geplaatſtheid der Starren en Planeten, en met zekere plegtigheden daar by te gebruiken, moeten verzamelt worden, wyl ik voor vaſt giſſe, dat'er een konſtgreep toe vereiſcht geworden is, om deze wortel te verzamelen, die in de Aarde, waar in zy groeit, dusdanig ſchuilt, dat zy door haare al volkomen zynde Bloem met het bygevoegde Zaad een natuurlyk en ſterk menſchlyk Lichaam vertoont. En eindelyk zullen wy liever de wortel van 't Mannetje, als van 't Wyfje verkiezen, om dat geene veel dikker, ſterker, enby gevolg ook veel ſappiger en krachtiger is dan deze; niet daarom, als of wy, door de gemeene lichtgelovigheid verleidt, ook van die meening zouden weezen, dat de Mannelyke Planten alleen voor de Mansperzonen dienelyk waren. Niet minder is het mede een Bygeloof, dat de mannelyke Planten in de Genees-kunde van eene krachtiger uitwerking waren, als de Vrouwelyke. De zo even aangehaalde Schryver werpt in 't tweede Boek III. Hoofdſt. *pag.* 339 of 388 de vraag op, of de Planten, welke de gedaante der Leden van 't Menſchelyk Lichaam verbeelden, ook voor de zelve heilzaam zyn? vermits nu die nog toegeſloten zynde pioene-plant aan een Menſchen-Hoofd omtrent gelyk ziet, zo ſtaat hy mede toe, dat naar eene dus lange en veeljarige ondervinding der oude wyze Geneesheeren aan deze plante de kragt, van goed voor 't Hoofd te weezen, moeſt gelaten worden. Men zie *Wolf. Amb. Fabricius p.* 8. van de betekeniſſen der planten. Doch de zelfde *Gregorius à Turre* beſluit 'er *p.* 341. zeer verſtandig by.

„ Dierhalven moet men, naar myn gevoelen, als de planten tot nut van de menſchelyke gezondheid zullen gebruikt worden, niet zo wel op deeze uiterlyke Kentekenen, die ze met de menſchelyke Leden gelykvormig hebben, zyne gedachten laten gaan, als wel op haare innerlyke hoedanigheden, en de ondervinding daar by meerder te rade trekken, dan de plompe en eenvoudige gelykvormigheid der Figuren.

Men kan het zeer wel toeſtemmen, ſchryft *S. Pauli p.* 107, zonder voor eenig Bygeloof daar omtrent behoeven te duchten, dat men Kinderen of anderen, die met de vallende ziekte of Sint Jans-Euvel bevangen zyn, eene verſche, maar niet wormſteekige wortel van de Pioene plant aan den hals hangt; want *Apulejus* zegt van de kracht der Kruiden, wanneer iemand dezelve droog by zich drage, dan zal hem diergelyk bedroefd toeval niet overkomen. Ook zyn 'er immers meerder Mynſtoffen en gewaſſchen, die men als een Halsdracht met goed nut kan gebruiken. Ook pryſt de zo even gemelde *Apulejus* aan de Wortel van Pioene voor de Heupjicht, wanneer men namelyk de zelve aan een Hout bind, en aldus om de Heupen wringt. Maar het zou een dwaasheid zyn, als men wilde geloven, dat daar door de Storm op Zee konde bedaart worden, wanneer iemand deze wortel in het Schip by zig droeg; laat dit dan zo wonderlyk zyn, als het wil, om met *Apulejus* dus te ſpreeken; evenwel verzekert een ongenoemde Schryver by *Dodoneus*, dat de Afrikaners dezelve zeer menigvuldig tegens de beeten en ſteeken van fenynige Slangen gebruiken; daarom is het immers zeer wel gedaan, van de zelve den reizende Perzonen en Voetgangers aan te pryzen, dat ze die aan den Hals dragen om daar door van diergelyke toevallen bevryd te weezen. Ook is het bekent, dat van het zwarte glinſterend Zaad van Pioenen, de korrels doorgeboort zynde, Armbanden en ſnoeren om den hals vervaardigt en gerygt worden, gelyk de koraalen

len ſnoeren zyn, welke men die geenen pleegt om den Hals te hangen, die op zekere tyden van de vallende ziekte aangetaſt wierden; welke Zaadkorrels ook in het Water, waarin Mei bloemkens, Bloeſſem van Lindebomen en diergelyken geweekt zyn, zeer aangepreezen worden. Het volgende, dat van de Pioen-wortel noch word ſtaande gehouden, is in der daad zeer belachelyk. De wortel by zich gedragen zou alle Spooken en quade geeſten verdryven, volgens het zeggen van *Kiranus Kirand. p.* 19. Opgehangen zou ze goed zyn tegen Tovery, en andere diergelyke met vlyt aangedaane Betoveringen, en alle nachtelyke aanvallen verdryven. Wat de Ouden van de Nacht-Merrie hebben verçiert, is nu ter tyd ook al genoeg uit de Geneeskunde uitgeſchrapt geworden. Nadien ook zeer twyffelachtig is, of diergelyke van Tovery voortkomende ziektens in der daad gevonden worden; dus is even zo onzeker, of daar tegens ook natuurlyke Middelen plaats hebben. Men zegt mede, dat zy de droefheid van 't gemoed of de zwaarmoedigheid wegneeme, het Onweer bedaare, den Hagel en den Honing-Daauw van 't Koorn verdryve, de Spoken tegenſtreeve, ja dat 'er niets zo quaad zy, 't welk de Wortel van Pioenen niet verhelpe. Maar dit alles is voortgekomen van het Bygeloof der oude tyden, zynde het tegenswoordig niet der moeite waard, van 'er een Letter meer van te ſchryven. Ook geneeſtze het onruſtige Goochelſpel der Woud-Goden, *Plinius*, *L.* 25. *Cap.* 4. dat is, van de Nacht-Merrie, die hy dus noemt, om dat naar de meening der Ouden gelooft word, dat zy de ſlapenden onder de gedaante van een Woud-God bekruipe, enz. *Zornius.* Men vindt by dezen noch veel meer diergelyke dingen, die men nu ter tyd voor wanſchapen moet houden. *By voorbeeld*, welk Kind Pioenen-korrels by zich draagt, dat kan de quade geeſt niets quaads toevoegen, dus is ook een Huis voor het geweld des Duivels, en voor alle ſchadelyke onwêeren, verzeekert, waar in deze korrels zyn.

P A L I U R U S.

PALIURUS. In 't *Latyn*, Spina Chriſti, Spina Judaica, de derde Rhamnus van *Dioſcorides*. In 't *Grieks*, παλίερος. In 't *Franſch*, paliure. In 't *Engelſch*, Chriſts-thom. In 't *Hoogduits*, **Stechdorn/ Juden-Dorn / Chriſt-Dorn.** In 't *Nederduits*, Joden-Doorn.

KENTEKEN. De Joden-Doorn behoort tot de planten met een regelmatige vyfbladige bloem en drie korlig bedekt Zaad. *Ruppius* 109. Het is een gewaſch met een roosachtige bloem, namentlyk uit veele in 't rond zittende bladeren beſtaande, uit welker Kelk een ſteel opkomt, die naderhand verandert in een Schildvormige Vrucht, van binnen met een bykans ronde ſteen voorzien, die in drie vakken verdeelt is, en in welke drie pitten zyn van de zelfde gedaante. *Tournef.* 616. Joden-Doorn is eigentlyk een Heeſter, die echter naar het onderſcheid der plaatze en des Lands tot een Boom word. De zelve ſchiet veele Roeden uit, welke 'er als opene Telgen uit zien, zich benedenwaarts buigen, iets rood ſchynen, en met zeer puntige, lange en in een zeker order ſtaande Doornen omgeven zyn. De Bladeren gelyken volkomen

naa

naa de Jujuben-Bladeren. De Kelk der Bloeme is eenbladig, maar lykt als of die uit vyf bladeren beſtond. De Bloem is klein, van koleur meeſtendeels geel, daar ſtaan 'er op de toppen der Telgen veele by malkander, beſtaande gemeenlyk uit vyf Blaadjes, welke in de gedaante van een Roos rondom zitten, en een klein verheven Schild in het midden omvatten, uit de zelve word naderhand de Vrucht, die aan een dun ſteeltje nederwaarts hangt (volgens *Cæſalpinus*) en als een ſchild gevormt is, is in het midden verheven en aan den rand dun, en gelyk als Vliesachtig. In 't midden van de Vrucht vindt men een Kogelrond ſteenhard ſteentje, dat in drie vakjes is verdeelt, die gemeenlyk elk een Zaadkorrel in zich beſluiten, welke bykans geheel rond, als Lynzaad van koleur, ook dus glad en zacht is. De Heeſter word in Duitsland in de Tuinen der Liefhebbers voortgequeekt; doch groeit van zelf in Italien, Vrankryk, en op andere plaatzen naar het Zuiden leggende. Men vindt dien op de Velden, aan de Heiningen, en op onbebouwde Plaatzen. Hy bloeit in May en Juny, de Vrucht word in den Herfſt ryp, en hangt den geheelen Winter door aan de Heeſter, als wanneer de daar inleggende Pitten zo ſponsachtig worden, dat ze ratelen. *Boerhaave* II. 236. *Linnæus* 165. *Volckamer* 316. *Rajus* 1708. *Chabræus* 51. *Ruellius* 214. *Lugdunenſis ibid.* 42.

AANMERKING. Joden-Doorn word van zommigen ook Chriſt-Doorn genaamt, om dat ze van meening zyn, als of de Doorne Kroon, waar meede Chriſtus onze Heiland is gekroont geworden, van de Doornen dezes Heeſters zy gevlochten geweeſt. Want daar is in der daad geen ander Doorn-Heeſter, die zo ſcherpe, puntige, en harde Doornen heeft als deeze, welke men niet wel kan aanraken zonder zich gevoelig te bezeeren. By de Kruid-kenners onſtaat de vraag, of deze ſtruik de derde zoort van *Rhamnus* by *Dioſcorides* zy, en of de meening van *Theophraſtus*, die ſtaande houdt, als of deze ſtruik van zelfs tot een Boom worde, daar mede kan overeengebracht worden. Doch dit kan zeer wel zyn, vermits 'er veele ſtruiken zyn, die naar het onderſcheid der Plaatzen en Landen, waar ze groejen, tot Bomen worden. Aldus is de Lauwerier Boom by ons klein, maar in Vrankryk een redelyke Boom. De Buſchboom is by ons een ſtruik, daar en tegen word die in Turkye een ſterke Boom. De Jenever Bezien ſtruik is by ons redelyk laag, daar en tegen word hy in Noorwegen zulk een groote Boom, dat men 'er Planken en Balkoenen uit zaagt. *Simon Pauli p.* 415. Want de Joden-Doorn van *Agathocles*, volgens het zeggen van *Athenæus*, is bykans zo groot geworden als een Olm- en Pyn-Boom. By de nieuwſte Kruidbeſchryvers is maar een eenige zoort van Joden-Doorn bekent, namentlyk die geene, welke Jujuben-bladeren heeft. Doch by de Ouden vind men verſcheide zoorten, welke naar de hoogte des ſtruiks en gedaante der Bladeren onderſcheiden zyn. *Lugd.* 143.

PALIURUS FOLIIS JUJUBINIS, SEU RHAMNUS. Joden-Doorn met Jujuben-Bladeren of Steek-Doorn. In 't *Franſch*, Paliure. In 't *Hoogduits*, **Juden-Dorn**. Zie de 78o. Plaat, Letter a.

PALIUROS FOLIIS JUJUBINIS, SEU SPINA CHRISTI CUM FRUCTU. Joden-Doorn met Jujuben Bladeren of Chriſt-Doorn met de Vrucht. In 't *Hoogduits*, **Chriſt-Dorn**. Zie de 78o. Plaat, Letter b.

Joden-Doorn by *Dodon.* 756. *Lugd.* 143. Steek-Doorn met een rondachtig Blad en geſloote Vrucht. *C. B. P.* 477. Steek-Doorn of Joden-Doorn met een Jujuben-Blad *J. B.* I. 35. Wilde Jujuben, of rode Borſt-Beziën by *Cæſalpinus*, de derde ſoort van Steek-Doorn by *Dioſcorides*. Chriſt-Doorn by *Theophraſtus*. Chriſt-Doorn met Jujuben-Bladeren en een ſchubachtige Vrucht. Joden-Doorn.

De Vrucht word ſchubachtig genaamt, om dat zy een uitgebreide Hoed of Schild voorſtelt; *Hermannus* reekent die onder de Bomen, welker Vrucht door de ryp-heid droog word, en drievakkig is.

Queeking.

De Joden- of Chriſt-Doorn wil, als die in de Tuinen der Liefhebbers voortgequeekt word, maar goede, zandige, iets met tweejarige Paardemiſt gemeſte Aarde hebben, en een open, warme, vrye en wel tegens de Zon gelege plaats. Hy draagt ook in deeze geweſten veele Bloemen, en geeft, als de Zomer goed is, ook ryp Zaad. Doch vermits die by ons niet heel groot word, en ook het guure Winter weer niet kan verdragen, zo moet hy in 't midden van October in 't Winterhuis gebracht, en niet eerder dan in April wederom in de vrije Lucht geſtelt worden. Dr. *Volckamer p.* 316. geeft maar eene maniere aan de hand, hoe men den zelven kan vermeerderen, namentlijk door de jonge uitſpruitzels af te ſcheuren, die men met een ſtuk der Wortel afneemt, en in een vruchtbaar Aardryk verplant. Zie *Waltheri Deſignatio* (de Lyſt van *Waltherus*) *n.* 35, waar het in d'eerſte Claſſe dier Planten voorkomt, die in 't Winterhuis vlytig moeten bewaart worden. Maar *Munting.* 150. toont 'er drie manieren van aan: Namentlyk voor eerſt door de jonge Takken of ſtruiken, deze moeten in de volle Maan van Maart of April afgeſneeden, en in een Pot, met goede Aarde gevult, verplant, en 8 of 10 weeken op een ſchaduwachtige plaats geſtelt, ook vlytig met Regenwater begoten worden. De tweede manier geſchiedt door de benedenwaarts aangegroeide Telgjes. De derde manier geſchiedt door het rype Zaad, 't welk men in April kan zaajen.

Gebruik in de Medicyne.

Alhoewel deze Plant by ons zeer zelden in de Geneeskunde gebruikt word; zo konnen evenwel de Bladeren, de wortelen, en het Zaad van Joden-Doorn eenig nut in de Apotheeken te weege brengen. Want de wortelen en bladeren trekken t'zamen, doen den Buikloop ophouden, halen door warmte uit, en geneezen menigerlei zoort van Puiſten. De Vrucht heeft de kracht van te verdunnen, vermindert het graveel, en verzacht de ſcherpigheid op de Borſt en der Longe. *Rajus* 1709. *Dale* ſupplement. 307. Doch veel bequamer is deze Doorn-Struik, om 'er levendige Heggen en Heiningen van te maken.

PALMA INDICA.

DAAR zyn zo menigvuldige zoorten van Palm- of Dadel-Bomen, en een zo weezentlyk onderſcheid onder de zelve, dat *Cardanus* getwyfelt heeft, of het wel een en de zelfde Boom was. Dierhalven hebben de Kruidkenners nodig geoordeelt, om de Palm-Bomen in zekere order en Claſſen te verdeelen, op dat zy 'er dies te gevoegelyker van konden handelen. Daarin komen de Bomen alle en een iegelyk met malkander over een, dat ze eenen enkelden Stam, en in 't geheel geene Takken hebben, doch met grote Bladeren verciert zyn, die anders de Takken gelyken. De Bloemen en Vrucht dragende Tuil hangt trosgewyze. Men onderſcheidt ze in 't algemeen in Dadels-en Cocos-Noten dragende Bomen. *Boerhave* II. 169. Het voornaamſte Kenteken leidt *Rajus* 1351. af

van

van de groote Knot, die boven aan den Stam deezer Boomen uitſpruit, en waar uit naderhand de Bladeren voortkomen. Dierhalven heb ik geoordeelt, dat men deze eigenſchap voor het voornaamſte Kenteken van den Palm-Boom wel konde aannemen, als van de natuur zelf gegeven zynde, wordende daar door de Palm-Bomen niet alleen van andere Bomen onderſcheiden, maar ook eigentlyk erkent. Men onderſcheid voorts de Palm-Bomen naar de Vruchten, dragende zommige, zo als gezegt is, Dadelen, andere Cocos-Noten. Zommige hebben een Pit, andere daar en tegen geen; by zommigen is die hard, by anderen week, by zommige zyn de Vruchten wit, by anderen zwart, noch by anderen geel: naar de grootte zyn zommige ongemeen groot, als de Cocos-Noten op de Maldiviſche Eilanden, andere als Appelen; andere zo klein als Kikker-Erwten. *Rajus* verdeelt de Palm-Bomen naar de Bladeren, vermits zommige t'zamen geſtelde, ter wêer-zyden als met vlerken bezette takkige Bladeren hebben; andere dragen Bladeren, die enkeld en breed zyn, die zich laten t'zamen vouwen en als een Zonnewaajer gebruiken. Men neemt anderzins noch veel onderſcheid waar, aan het Hout en de grootte der Palm-Bomen, van de plaats, tyd en andere diergelyke omſtandigheden. Weshalven *Cardanus* met recht placht te zeggen, dat 'er zo veelderlei zoorten van Palm-Bomen waren, dat men die niet voor een en de zelfde Boom konde houden. Gemeenlyk worden die ook verdeelt in het Mannetje en het Wyfje, in vruchtbare en onvruchtbare. *Chabræus p.* 26. *Theophraſt.* 2. *Hiſt.* 8. *Plinius L.* 13. *C.* 4. ſchryft, dat hy 'er 49 zoorten van heeft getelt: doch de heerlykſte onder allen, die men de Koninglyken heeft genoemt, dewyl ze alleen voor de Perſiſche Koningen bewaart wierden, groeiden te Babylon. *C. B. Pin.* 506. Maar het is niet wel doenlyk, om der zelver getal eigentlyk te beraamen, vermits in Ooſt- en Weſt-Indien, als waar hun eigentlyk Vaderland is, de zoorten bykans ontelbaar zyn. De Palmboomen groejen maar op warme plaatzen, konnende de koude geweſten niet verdragen. Het is wel waar, dat men ook Palm-Bomen in de warme Landen van Europa ontmoet, namentlyk in Sicilien, Spanjen, Languedoc en op andere plaatzen, als mede dat in de Tuinen der Liefhebbers dezelve zomwylen gevonden worden, maar ze zyn echter ten deele onvruchtbaar, ten deele dragen ze zulke ampere Vruchten, dat men ze niet kan nuttigen.

PALMA INDICA NUCIFERA COCCUS DICTA. Indiaanſche Cocos-Nooten dragende Palmboom. In 't *Hoogduits*, **Cocus Nuß-Baum.** Zie de 780. Plaat, Letter. c.

Tenga *Hort. Mal. T.* I. 4. welkers Kenteken *Linnæus* heeft gegeven. *n.* 889. *p.* 355. De Bloemen van de mannelyke Man-wyfs Palmbomen komen in een en de zelfde Plant met de Vrouwelyken over een. *De Kelk*, een algemeen t'zamengevoegd bekleedzel. Een afgebroken telgachtige Palm-Tak. Het *Kroontje* drievoudig gedeelt. De *Bladeren* puntig en ei-rond. De *Vezeltjes*, zes enkelde draden, zo lang als het kroontje. De *Bloemknopjes* zyn langwerpig en leggen 'er op. De *middelſte ſteel*, een ſpruit naauwelyks kennelyk. De *ſtyl* kort, een weinigje dik, en in drien zeer onkennelyk geſpleeten. De *ſneede* veroudert. De *Bloemen-Kelk*, van geen goede gedaante.

De Bloemen van het Vrouwelyk geſlacht zyn in een en de zelfde afgebroken Palm-Tak gelyk met die van de mannelyke Man-Wyfs Palm-Bomen. De *Kelk* een gemeen bekleedzel met die van de Man-Wyfs Bomen. Het *kroontje* drievoudig gedeelt en zeer klein. De *middelſte ſteel* eindigende in de korte ſtyl, naar een Schoenmakers Els gelykende. De *ſneede* drievoudig gedeelt. De *Bloem-Kelk* zeer groot, halfrond en leerachtig, onkennelyk driehoekig. Het *Zaad*, eene zeer groote Noot, zijnde iets ei-rond, gepunt, drievakkig, ſtomp driekantig, aan 't benedenſte Deel met drie gaten doorgaat, de Pit is uitgeholt.

Deze eerſte Figuur is uit de volſtandige Natuur- en Material-Kamer van *Valentin* genomen, en wel uit het XVI. Hoofdſtuk *p.* 324. van 't tweede boek van de Indiaanſche Klapper of Cocos-Noten, men zal daar van in 't vervolg een geheele omſtandigere Beſchryving geven. Echter is wel te zien, dat 'er een menigvuldig onderſcheid in de Cocos Bomen en Vruchten naar de grootte en Figuur gevonden worde, en ook by onderſcheidentlijke Indiaanſche Volkeren aan deze Bomen en Vruchten verſcheide Namen zyn gegeven. Uit het te vooren aangehaalde Kenteken van *Linnæus* merkt men ook het onderſcheid van 't geſlacht aan.

Deze Boom Cocos-Nooteboom genaamt, heeft zynen Naam uit de Portugeeſche Tale verkreegen, in welke het woord *Coquos* zo veel beteekent als een Aap of Meer-Kat, vermits men beneden aan de Cocos-Noot drie gaten waarneemt, die bykans een Meerkatten gezicht of een ander Mom-Aangezicht voorſtellen. De gedroogde ingeſloote Pit zelf word van de Indianen *Copra* genaamt, hebbende de Indianen van de Vrucht zo wel voedzel als kleeding, vermits de Boom ten allen tyde Vruchten draagt. *C. B. P.* 509. van het geſlacht van Cocos-Noten of den Indiaanſchen Palm-Boom, zegt dat 'er vierderlei zoorten van gevonden worden: 1. de zo even beſchreeve Noten, uit welke door geheel Indien alle Levensmiddelen gezocht worden. 2. De Boom *Araquero* in Portugaal, dragende de Vrucht *Arecca.* 3. De Dadeldragende Palmboom, *Tamar.* 4. *Lantor* genaamt, waar uit de Indianen hun Papier vervaardigen; welke verdeeling echter met de nieuwere niet wel ſchynt overeen te komen, waar van ook in 't vervolg geheel omſtandig zal gehandelt worden.

Zie de 780. Plaat, Letter a.

PALMÆ FRUCTUS DE MALDIVA, SIVE COCCUS MALDIVIENSIUM. Maldiviſche Vrucht van den Palm-Boom, of Maldiviſche Kokos-Noot.

Cocos-Noten dragende Palmboom van een eironde gedaante *C. B. P.* 509. Maldiviſche Kokos-Noot by *Garzias.* Indiaanſche Noot vermaard tegens het Venyn, of Maldiviſche Kokos-Noot *J. B.* van zommigen *Tarvacare* genaamt. In 't *Hoogduits*, Maldiviſche Nuß / Maldiviſche Coccus-Nuß / Indianiſche Gifft-Nuß.

De Maldiviſche Kokos-Noot is zeer raar, en *Rhumphius* ſchryft in de twaalfde Ooſt-Indiſche Zendt-Brief *p.* 59. Men zal wel veel moeite hebben, om de Maldiviſche Kokos-Noot of *Calappa Lawoet* te verkrygen, nadien ik hoore, dat de Chineezen overal gaan naſpeuren, om die alleen machtig te worden; juſt niet, om 'er ziektens mede te geneezen, maar wel om die als een Af-God in hunne Huizen te bewaaren; weshalven men de zulke op de weſtelyke Kuſt moet zoeken, alwaar ze verſch aankomen, en van de daar voor leggende Eilanden daar naa toe gebracht worden. *D. Valentin* wil, dat de Maldiviſche Cocos-Noot alleen naar de grootte en Figuur van de ordentelyke zy onderſcheiden, doch de gedaante van de zyne komt met de onze in 't geheel niet overeen. Maar de onze komt eerder overeen met die geene, welke *Pomet* op de XXXIX. *Tab.* vertoont.

De Baſt van de Maldiviſche Kokos-Noot is zwart en veel glinſterender, als de gemeene of Indiaanſche Kokos-Noot, voor 't grootſte gedeelte van een ey-ronde gedaante, doch niet zo rond als de gemeene zoort.

Wanneer van deze Noot de Baſt is afgezondert geworden, dan is de Noot gemeenlyk zo groot als een Peer, ovaal rond, lopende aan beide de eindens puntig toe, is hard, zwart en glinſterend, glad en gepolyſt, en heeft naar de lengte twee verhevene ribben. Het drooge Pit word zeer hard en wit, is iets bleek, heeft veele ſcheuren boven op, is geheel gatig en zonder ſmaak. By *J. Bauhinus* is het binnenſte Merg ſponsachtig, gelyk wy zien aan de ſponſien der Noten, buitenwaards geel uit den aſchgrauwen, van binnen bleek, met

met Kaſtanjen bruine en Zaffraanrode Vezelen hier en daar geſpikkelt, en van een laffen ſmaak.

De geheele Noten, die *J. Bauhinus* heeft gezien, zyn een voet lang geweeſt, en van zulk een rondte, dat men die naauwlyks met twee Handen heeft konnen omvatten; het dicht geſlooten Deel was zes duimen breed, waar in een wyd gat was te zien, van het overige der Vrucht afgezondert, zo dat de Vrucht een tweeling is geweeſt: Het ſcheen eene groote menigte dezer t'zamengevoegde Vruchten geweeſt te zyn: Beider bevattelykheid was zeer groot, de baſt hard en dik, gelyk by andere Noten, van buiten uitgeholt met ſchuinſe lange ſtreepen, zwart van koleur, gevende een klank van zich als een aarde Pot, als men 'er aan ſloeg. Insgelyks heeft die ook een haairige ſchil of baſt, als alle Noten hebben.

Men vindt op het Strand zulke Kokos-Noten in menigte, groot en kleen, gins en weder verſtrooit leggen. Het algemeene zeggen is, ſchryft *Garcias pag.* 190, als of de Maldiviſche Eilanden een ſtuk van 't vaſte Land waren geweeſt, maar van de Zee overſtroomt, en daar van daan zyn deze Eilanden ontſtaan; daar en boven waren de Palm-Bomen, welke deze Kokos-Noten dragen, van de Zeevloed overſtroomt, en hunne Vruchten ſteen hard geworden. Het is wel zeer moeielyk te oordeelen, of ze van even de zelfde zoort zyn, als de anderen, om dat men nochte den Boom, die ze draagt, nochte zyne Bladeren kan te zien krygen. Dus is het ook aan geen Privaat Perzoon geoorlooft, de zelve te verzamelen, vermits al dat geene, wat de Zee aan ſtrand werpt, den Koning toebehoort, waarom ze ook raar zyn.

Aan de Maldiviſche Kokos-Noot word voor anderen een groote kracht tegens menigerlei Venyn toegeſchreeven, waarom die ook van den vermaarden *Bauhinus* genaamt word *Nux Indica ad Venena celebrata*, of de Indiaanſche Venyn-Noot. Maar in 't byzonder word de zo genaamde *Gemma Nucis Maldivenſis*, waar van *Wormius* in zyn *Muſæum pag.* 203. gewag maakt, in Indië dieswegen in groote waardy gehouden, en niet alleen gelyk het overige Pit, tegens menigerlei Venyn, voor met vlekken uitſlaande koortzen, en diergelyken aangepreezen, maar ook wel voor een *Panacæa* of algemeen Geneesmiddel gehouden. Deze *Gemma* nu vindt men in 't midden van het Pit der Note gelyk als een Ring, waar uit zy wederom voortſpruit; is rond, in de grootte van een klein Duiven-Ey, glad, hard en glinſtert als de Paarlen: heeft meeſtendeels een geele koleur, behalven dat ze aan een gedeelte iets wit is. Aan het eene eind is een klein ſteeltje te zien, waar mede zy aan het overige Pit der Note is gehecht geweeſt; ze weegt omtrent $1\frac{1}{2}$ Drachma, en gaat in 't Water te grond. De Indianen laaten die in zilvere en goude Ringen dusdanig invatten, dat zy het blote vel aan de vingeren raken, en houden dienvolgens deze Ringen voor een byzonderlyk tegengift tegens Tovery en alle beſmettelykheden van vergif. Ondertuſſchen kan 'er even wel veel Bygelovigheid onderſchuilen, en men vindt by *Valentin* een beroemd ſtuk uit de Proefnemingen van *Redi* aangehaalt, als of deze *Gemma* het yzerwerk in dier voegen van zich ſtote, gelyk als de Zeilſteen het zelve aan zich trekt; doch dit is in de Proef zo niet bevonden. Van de overige hoedanigheden konnen de ſchriften der Indiaanſche Natuurkundigen en Schryvers nagezien worden.

PALMÆ INDICÆ FRUCTUS, SEU NUX, COCCUS MAJOR. De Vrucht of Noot van den Indiaanſchen Palm-Boom, groote Kokos-Noot, genaamt *Caquo*. In 't *Hoogduits*, **Cocus-Nuß.** Zie de 781. Plaat, Letter b.

PALMA COCCIFERA TRIANGULA, CALAPPA. Cocos-Noten dragende driehoekige Palm-Boom, genaamt *Calappa*. In 't *Hoogduits*, **Coccus-Nuß-Baum.** Zie de 782. Plaat.

Indiaanſche hoekige Cocos-Noten dragende Palm Boom *C. B. P.* 508. *Rajus*

1356. Grooter Kokos-Noten dragende Palm-Boom, *Tenga* genaamt, *Hort. Malab. Tom.* I. *p.* 1. Grooter Indiaanſche Noten dragende Palm-Boom. *Jonſtonii Dendrologia p.* 145. Gemeene Palm- of Indiaanſche Note-Boom, Kokos-Noten dragende *Parkins* 1596. *Inaja Guacuiba*, gemeenlyk Kokos-Noot. *Piſon. p.* 130. Kokos-Noot der Apothekers *Dale ſupplement p.* 258. *Joh. Burman. Zeilonſche Schatkamer p.* 182. *Boerhaave* II. 170. In 't *Mexicaanſch* word deze Boom genaamt COYOLLI; in 't gemeene *Perſiaans* en *Arabiſch HOREL. Hernandez.* 71. Op *Zeilon POLGHAHA.* In 't *Engels*, the Coco of Poker nuttree. *Rajus* 1356 In 't *Maleiſch*, *BOAN CLAPPAI.* In 't *Nederduits*, Klapper Boom.

De Stam ſtaat zelden recht op, maar is meeſtendeels krom gebogen, vier, vyf, zes, ook wel zeven voeten dik, 30, 40 en zomwylen bykans 50 hoog (in *Hortus Malabaricus* eigent men die maar een voet dikte toe, en naar bovenwaarts, daar hy echter het grootſte is, een halve voet bykans) doch *Piſo* beweert, dat het deel des Stams, 't welk het naaſte aan de Aarde is, niet veel dikker of ſterker zy, als die geheel om hoog by den top gevonden word. De aſchgrauwe baſt of ſchil is gelyk als aan onze Walnoot Bomen, en als met dwarsſtreepen gins en weder in den omtrek bemerkt. *Hort. Malab.* De zwartachtige baſt, die niet kan afgeſchilt worden, is met halfronde kringen en ſtreepen voorzien. Het Hout daar van word niet veel gebruikt, want het is geheel vezelachtig, in het zelve is een witt zoet ſap verborgen, waar na de Mieren, als de Boom afgehouwen, of als 'er maar een gat in gemaakt word, zeer graag zyn. *Hort. Mal.* van binnen is het wat zachter en by de baſt harder, wordende ook door den ouderdom des Booms veel harder en zwarter: in de open Lucht gelegt, verrot het binnen de tyd van twee of drie Jaren, doch in 't Water duurt het langer. Zie *Hernandez p.* 7. Het Kokos-Hout word als het gemeene tot Brand-Hout gebruikt. Dog *Garcias* is van een heel ander gevoelen by *Cluſius Arom. Hiſt. Lib.* I. *p.* 189, „ De Materie van 't Hout, *zegt hy*, „ vermits het recht op om hoog ſchiet. „ kan tot veele zaken met nut gebruikt „ worden, zodanig dat zomwylen op „ de Maldiviſche Eilanden uit deezen „ Boom ſchepen vervaardigt worden „ &c. " Hy voegt 'er *p.* 191. noch by, dat deszelfs Stam geenzins met eene ruige baſt, gelyk de Dadeldragende Bomen hebben, voorzien is, maar wel met eene gladde: waarom dan ook Baſt-touwen en gevlochten banden van Biezen of andere diergelyke Stoffe hier en daar om den Boom plegen gewikkelt, en met yzere Spykers vaſt geſpykert te worden, om 'er dies te gemakkelyker op te konnen klouteren.

De Kokos Noteboom vergelyken de meeſten met den Palm-Boom zo wel van wegens de hoogte, als ook van wegens de gelykvormigheid der Bladeren. Het is wel niet te ontkennen, ſchryft *Meiſter* in den Orientaalſchen Kunſt-Hovenier, dat een rechte Kokos-Boom nopens de lengte niet veel zal verſchillen met een der hoogſte Cederbomen; vermits ik met eige Ogen heb gezien, als hebbende zelf ontallyk veele van de zelve geplant, dat, als hy ter dege uitgegroeit is, meer dan hondert Ellen hoog worde; doch vermits hy zelden dikker word als een Man, kan hy licht van de Winden om ver gewaait worden. *Vogel* in de *Ooſt-Indiſche Reis-Beſchryving* zegt, de Wortel zeer kort te weezen, en zomwylen maar met Aarde bedekt, waarom men zich billyk moet verwonderen, hoe zulk een hoge Boom (doch hy ſchat dien maar van 20, 25 tot 30 ellen toe hoog te zyn), die van beneden af tot aan den top naar boven toe even dik is, en zulke zware Vruchten draagt, kan beſtaan, en van de hevige Stormwinden bevryd zyn. Niet minder is 'er by aan te merken, voegt 'er *Meiſter p.* 52. by, dat deze Boom, waar van ik, zo als kort te vooren is gezegt, veele honderden met eige hand geplant, en naaukeurig waargenomen heb, als hy 3. 4. 5 Jaren oud is, aan den Voet dikker is, dan

dan wanneer hy 20 of 30 Jaren heeft geſtaan. De oorzaak is, dewyl hy aan zynen voet een dikke baſt of ſchille heeft, die hy naderhand met de Jaren van zyn manlyke ouderdom aflegt, en allenskens laat vallen, welke ſchil of baſt de Indianen naderhand in plaats van een hairen doek gebruiken.

Maar by aldien, ſchryft *Meiſter p.* 65. de Kokos-Bomen niet geheel en al van ouderdom verrot, echter onbequaam zyn om Vrucht te dragen, zo bouwen de Indianen hunne Schepen van de zelve. De Hollanders zelve gebruiken zulks ten deele tot hunne noch niet vaardig gemaakte Fortreſſen, tot Palliſaden, of worden ingeramt tot een aanvaart aan den Zeeſtrand, alwaar ze met Booten en Schuiten landen, en de Scheepsgoederen loſſen en laden konnen; zo als in de Stad en Veſting *Cochim* op de Malabaarſche kuſt A°. 1676 en 1677. diergelyken Hoofd-werk, eenige honderd ſchreden verre, van veel duizend Kokos-Bomen in den mond van de groote Zee en de Rivier *Gathe*, door den Edel. Heer Commandeur van *Rheden* is gebouwt geworden. Insgelyks leggen de Hollanders aldaar en op andere Indiaanſche Eilanden de Fondamenten van de Baſtions, tot die aan de Rivieren gebouwde Veſtingen, Schanſen, halve Manen, Ravelyns en Hoornwerken. Zy bouwen ook ondertuſſchen hunne Wachthuizen daar van op, als ze geene tyd hebben, om die van Steen op te halen, als mede afſcheidingen en Huizen, welke al iets vaſter en fraajer zyn, als de gemeene Bambus-Huizen. Op het Eiland *Zeilon* heeft de Ooſt-Indiſche Maatſchappy bykans een kleine Myle lang een vangſt voor de Elephanten van deze Bomen gebouwd. Zo bedienen zig ook de Indiaanſche Koningen en andere Grooten van dezen Boom in plaats der Grafſteenen, wordende dezelven by hun Overlyden jong geplant. Niet minder geſchiedt zulks ook, als hen een jonge Erf-Prins gebooren word. Insgelyks als ze trouwen, en andere denkwaardigheden gebeuren, als Gedenktekenen van hunne verkreege Victorien, of van aanmerkelyke nêerlagen hunner Vyanden, enz.

Deze Boom heeft in 't geheel geene takken, maar om hoog op den top vyftien, achttien, twintig of meerder groote en gevleugelde bladeren, die in de rondte verſtrooit zyn, ten deele recht opwaarts ſtaande, ten deele uitgeſpreidt zynde, ten deele nêerhangende met een aangenaam vertoonzel. Ter plaatze, waar deze gevleugelde bladeren voortkomen, zyn ze bekleedt met eenig natuurlyk geweefzel, als of het van grove Hennip was geweeven, 't welk in vervolg van tyd zich oploſt, en van den Wind omgedreeven word, volgende aanſtonds een ander geweefzel daar op. Een iegelyk gevleugeld blad is omtrent 16 voeten lang, en ter plaatze, daar het uitſpruit, bykans een voet dik, in bladeren of vleugels gekurven, naar de Ordre, of nevens of tegens over malkander geſtelt. Een ieder diergelyk blad of vleugel is drie of meerder voeten lang, twee vingeren breed, en tegens het uiterſte einde veel ſmalder, ook gepunt, hebbende in 't midden naar de lengte een beenachtige zenuwe, die geelachtig is, en overdwars met zeer fyne ſtrepen (gelyk het blad zelfs is) voorzien, ook geheel en al naar boven toe uitgeholt, gelyk een Scheepsboodem, van binnen omtrent het zelve weezen als het blad van Waterlis, helder groen en glinſterend. Deze Bladeren worden in de *Hort. Malab.* genoemt, bladerryke Takken, echter oneigentlyk, vermits ze, als daar beveſtigt word, afvallen, te weeten het eene naar het ander, volgens hun gewoonlyke tyd en order, en andere uit den top des Stams wederom op nieuws voortkomen; 't welk niet met het Blad, maar wel met den tak overeenkomt. *Rajus.* ook *pag.* 351. disputeert zeer wydlopig nopens deze Vraag: Of 'er aan de Palm-Bomen bladeren of takken groejen, keurende dit laatſte geheel en al af, maar ſtaat echter toe, dat 'er bladeren aan gevonden worden.

Des zelfs heerlyke Telgen ſpreidt

hy zonder andere takken meer onder zich, gelyk als eene Kroon uit, (maar het zyn, gelyk *Rajus* uit veele gronden heeft betoogt, eigentlyk geene telgen of takken, maar veel meer bladeren, welke gevleugelt zyn en in het midden eene doorgaande ſterke zenuwe hebben) gelyk als een moede Voetganger, zo als *Meiſter p.* 51. verder verhaalt, op een klei-achtigen grond by nat wêer zeer licht zyne voetſtappen achter laat, aldus doet het deze Boom ook door het laten vallen van zyne Telgen, welke, als ze zyn afgevallen, de Inwoonders *Gabbe gabben* noemen, die 'er bruin en witachtig uitzien, door middel van een Merkteken aan deszelfs Stam, enz. *p.* 62., daar van vlechten ze, en wel meeſt in de Regen Maanden (welke s'Winters opkomen) Dak-Luifels, die *Oly* genaamt worden; wat voor nuttigheid deze *Oly-Cocus* of Bladeren Luifels geven, zou niemand geloven, dan die de zulke van noden hebben in plaats van een Opper-Dak, ſchaduw of Zonne-Scherm van wegens de gruuwelyke hette van 't Land: waarom men ze doorgaans in Indien ziet gebruiken in plaats van Dakpannen, Schilfer-Steenen, houte Dakbordjes, of Stroo-Luifels. Ook de Koningen zelve van 't Land ſchaamen zich niet, om 'er zich van te bedienen in plaats van de Daken van Koper of Tegel-Pannen, aangezien ze gemeenlyk zich in zulke luchtige en van *Bambus*-Riet gebouwde Huizen of Paleizen ophouden.

De op Zee varende Luiden gebruiken ook deze Bladeren Luifels, of die op grote Hout-Vlotten varen, om 'er Daken boven hunne Vaartuigen of Scheepen van te maken, andere maken 'er Hoeden van in gedaante van een groten Trechter, die zo wel Mannen als Vrouwen op 't hoofd zetten.

Rondom *Calicuth Wingerlau*, en omtrent het geweſt van *Tatacoryn* maaken zy 'er kleine vlugge Veld-Tenten van, zodanig, dat wie aldaar een' quaden Buurman krygt, of ter tyd, wanneer hy de Vruchten van 't Land in oogſt, zo vat hy zulk een *Kedar*-Tent, en ſtelt ze op zyn Hoofd, en wandelt daar mede of naar het Ooſten, of naar het Weſten toe, op dat hy aan geen menſch eenig beletzel veroorzake. De Vrouws-Perzonen vlechten 'er zo genaamde Spaanſche Regen-Mantels zeer fraai van, waar mede zy het geheele Lichaam bedekken, als zy ver over 't Land gaan. Insgelyks Zonne-Hoeden, die men zo wel van wegens de grote hitte der Zonne, als meede in de Regen Maanden draagt, en men kan 'er op de Malebaarſche Kuſt een koopen voor een' *Famen* of licht dubbeltje. De *Tanquers* of Malebaarſche *Culi*, jonge Vrouwen, draajen deze Cocos Bladeren, de ſcherpe Punten iets afgeſneeden, in de Ooren zo groot, dat zy daar mede zo afſchuuwelyk uitzien als *Cobra Capellen* (dit zyn venynige Slangen), 't welk dan volgens haare eenvoudigheid een prachtig Oorcierſel zal hieten.

Uit de groen gevlochten *Gabbe gabben*, recht men Eere-Poorten, Boogen of gewelfde Galderyen op, ter eeren van Bruid en Bruidegom. Insgelyks maakt men van de afgeſtroopte bladeren Beſems als een nuttelyk Huisraad, mitsgaders kleine Viſch-Fuiken, en andere nuttelyke Dingen meer. De voorſte einden, waar mede de Bladeren aan den Stam zyn vaſt geweeſt, gebruikt men even eens als de omgevallen Kokos-Bomen tot Brandhout.

Onder de gevleugelde Bladeren komt uit den top van den Boom voort eene Peul of Hulze omtrent 2½ voeten lang, in 't midden negen of tien duimen dik, die opwaarts ſtaat, groen en geſtreept is, wordende in vervolg van tyd donker bruin, en barſtende van zelf open.

Gemeenlyk zyn 'er twaalf *Faſciæ Capſæ*, omwindzels of ſcheden der Pitten van Kokos-Noten. *Hort. Mal.* Doch al vorens deze ſchede breekt, vind men 'er van binnen een heerlyke t'zamengeſtelde ſteel, een voet lang, drie of vier vingers dik, onderſcheiden zynde in veele Takken, die omtrent een Voet of anderhalf lang zyn, welke dus van de natuur ge-

geſchikt in een Hulſe t'zamen gedrongen worden, dat ze een groote Aaire verbeelden.

Van de Bloem en 't bloeiſel der Kokos-Boomen roert *Meiſter* niet veel aan: „ deze Kokos-Boom, *zegt hy*, wanneer „ hy zyn manlyke ouderdom bereikt, „ dat omtrent in 't vierde en vyfde Jaar „ beſtaat, vertoont zyn bloeſſem zyd- „ waarts nêerhangend onder de kronen, „ gelyk als de bloeſſem van Kaſtanjen „ in onze Landen ".

Vogel heldert dit *p.* 186. noch iets omſtandiger op, zeggende tuſſchen deeze Bladeren komt een gewaſch voort omtrent een El lang, 't welk van achteren dik, maar van vooren puntig toeloopt, dat in 't begin groen, maar naderhand bruin-rood is, en zich eindelyk van zelf opent; dit is de Hulſe, waarin een redelyk ſterke Stengel of ſteel ſchuilt, die uit veele door de Natuur geheel fyn t'zamen gevoegde Takjes beſtaat, wanneer de Hulze open geborſten is, dan vindt men aan dezen ſteel, of liever aan de uit denzelven voortgekomene kleine takjes, driehoekige knoppen, zo groot als eene Amandel, en daar by wit van koleur, waar uit naderhand de bloeſſem, en uit deze de Vrucht of Kokos-Noten groejen. De Bloemen komen overeen met de Bloemen van Kaſtanje Bomen, zy zitten op kleine, wit uit den geelen, driebladige Kelken, en zyn zelf driebladig, doch in 't midden ſtaan zes geele vezeltjes met kleine puntjes.

Het ſchynt dat men in de *Hortus Malabaricus* de vruchten, als van de Bloemen afgezondert, wil beſchryven: want men verzekert, dat aan deze takken de Bloemen en Vruchten aan de onderſte Deelen uitſpruiten, welke aan de knoppen der Bloemen en aan de ſtruiken zeer naauw vaſt zitten: Zie het te vooren aangehaalde Kenteken van *Linnæus*. Doch dat de Bloemen uit kleine en witte naar den geelen trekkende driebladige Kelken voortkomen, die zelf driebladig zyn, te weten, deze Bladeren zyn aan den onderſten rand zeer rond, en aan den top puntig, hard, ruig en dik, hebbende in 't midden zes geele vezeltjes, die met langwerpige iets dikke, eerſt opwaarts ſtaande, daar na nêerhangende punten voorzien zyn, en uit de bodems der bladeren voortkomen, hebbende met deze een' korten, iets dikken en witachtigen ſtyl, die bovenwaarts drievoudig geſpleeten is; ze zyn van een aangenamen reuk, gelyk de Leliën, hoewel niet zo ſterk, die vallen aanſtonds van de ſtruikjes af, naa dat ze uit de kasjes zyn uitgebroken.

De geheele Vrucht van Kokos-Noten beſtaat voor eerſt uit het uiterſte bekleedzel, ten tweede uit de ſchil of baſt, ten derde uit het Pit, en ten vierde uit het Water. Het buitenſte bekleedzel is uiterlyk glad, beſtaande doorgaans uit dikachtige en lange Vezelen, van een roodachtige koleur als het Lynzaad, verbeeldende een dikken en ruuwen Stam van Hennep, zynde in dat deel, waar de Noot aan het ſteeltje hangt, over de twee vingeren dik, aan de andere zyden omtrent maar een. De ſchil of baſt is zo dik als het Bekkeneel van een Menſch, en aan 't uiterſte einde, waar mede ze aan den tak hangt, heeft ze drie kleine gaten, daar ordentlyk een Kerſſeſteen in leggen kan. In de holte van deze baſt, of in des zelfs binnenſte omtrek, hangt de kern aan, welke zelfs ook met een velletje bekleedt is, zynde in zyne bulte (tuſſchen de baſt en zich zelf) van een rosachtige koleur, naar het aanzien als een Note-Moſchaat. De zeer witte kern van de rype Noot is twee derde deelen van een vinger dik, vol van een melkachtig ſap opgezwollen, van ſmaak als de beſte Hazel Noten: eindelyk is in de holte van deze kern een Water opgeſloten; doch weinig en onaangenaam te drinken, als de Noot ten vollen ryp is geworden; maar van een middelbaaren Ouderdom zynde, namentlyk als het bekleedzel begint geel te worden, dan is deze holte vol van een zeer lieflyk Water, leverende een hollandſche Pint of meerder uit. Dit Water is zo wel zoet als koud, helder en zeer aangenaam om te drinken. Doch de kern zelf nog vol wa-

ter zynde, is dan nog te week, en niet zo aangenaam, daarom verkieſt men die van' een middelbaren ouderdom, om 'er het Water uit te tappen, daarentegen de geheele rype Noten, om 'er de kern van te eeten. Uit de rype Pitten word een Melk geperſt, waar in men Ryſt kookt tot Ryſten Bry.

In de *Hort. Malab.* Wanneer de Vrugten nog jong zyn, en uit het Kasje met airen voortſpruiten, worden ze geheelyk en naauw met een geel witachtigen Kelk, die uit ronde onderling malkander omwikkelende bladeren beſtaat, overtrokken. Hoe de binnenſte holte van de Vrucht vervult word, is daar te zien: De Pit of het merg der Vrucht, als die zeer oud begint te worden, word zeer olyachtig, en uit de Oly koleur hemelsblaauw, gevende een ſterken olyachtigen, echter onlieflyken reuk van zich, van wegens de verſcheide *Conſiſtentie* des Mergs of der Kern worden de Vruchten met onderſcheidentlyke Namen belegt, die men daar ook kan nalezen: als mede, wat 'er geredeneert word van de verandering des ſmaaks, en der Conſiſtentie nopens het ſap. Het Water in de iets ryp zynde Vrucht heeft dit byzonderlyk, dat de vochtigheid, *Suri* genaamt, oogenſchynlyk in eene aanmerkelyke giſting gebragt word: als het Merg hard word, en de Vrucht begint uit te drogen, in een pot gegoten en in de open Lucht geſtelt zynde, verlieſt het zo aanſtonds zyn zoeten ſmaak, en word zuurachtig, en dat wel ſchielyk, als het van den wind bewogen word, echter zonder de minſte giſting.

Wanneer de bomen, na dat de bloesſem is afgevallen, Vruchten hebben gekreegen, dan groejen ze, gelyk alle Indiaanſche vruchten van deeze warme Luchtſtreek, in weinig dagen zo groot, dat, als ze den hoogſten trap der rypheid op *Java Major* en *Malacca* hebben gekreegen, en een Meisje twee van de recht groote zoort van de Markt naar huis kan dragen, dat dan, zeg ik, dit van beiden tot een zeker merkteken verſtrekke, dat zo wel de Kokos-Vrucht ryp, als ook het Meisje bequaam is om te konnen trouwen.

Wanneer de Vruchten, als miſſchien onze Walnoten omtrent *St. Jan*, half ryp en bequaam zyn om ze te confyten, dan worden ze van de Inwoonders *Langes* genaamt. In deze *Langes* nu is een ongemeen wel ſmakend water, in groote menigte naar evenredigheid der vrucht, voorhanden, en als men ze met een goed ſcherp Mes open maakt, dan ſpringt het water, zo haaſt het maar lugt krygt, gelyk een Fontein ettelyke ellen opwaarts in de hoogte. Van dit *Langes* water zo veel gedronken, als men wil, ſchaadt geen Menſch, want het leſcht niet alleen den dorſt, maar het heeft ook deze heerlyke kracht en deugd, dat het de andere ongezonde en quade vochtigheden, ja de Waterzucht zelf, van de Menſchen, zonder eenige ſmart en pyn, door den watergang afvoert, enz.

Verder word dit *Langes*-Water in de Venusziekte gebruikt, moetende de Minneluſts Ridder de aangetaſte mannelyke Roede in zulk eene open gemaakte *Langes* omtrent een quartier uurs lang laten hangen, die een nacht van te vooren onder den blooten Hemel in den daauw heeft geſtaan, dan zal zulk water alle quade en venynige vochtigheden aannemen en merklyk uittrekken.

Wanneer het water is uitgedronken, vindt men aan de binnenſte *Langes* ſchille een ſoort van witte Melk-Room, omtrent een halve vinger dik, gehecht, 't welk de Indianen gemeenlyk *Cochanna*, doch de Hollanders *Liplup* noemen, is zo goed van ſmaak als onze rechte Melk-Room ooit kan zyn. Wanneer men die ook met een Lepel of met een ſtukje van de afgeſneeden ſchille afſchraapt en eet, bekomt het iemand heel wel, zonder eenig gemor in 't Lichaam te veroorzaken.

Doch wanneer men deze *Langes* tot haare rechte en natuurlyke rypheid laat komen, dan worden ze eerſt Kokos-Noten genoemt, en tot de volgende nuttigheden beſteedt: voor eerſt, wanneer de Indianen dezelve hebben afgeſneeden, dan bree-

breeken ze op een houten met yzer beſlagen en in d'Aarde gegraven Paal, die voor hunne *Bambus*-Huizen ſtaat, haare buitenſte taaje ſchale daar af, waar uit ze naderhand Lonten maken, die ze *Maron* hieten, welke de Hollanders naderhand wel dikwils tegens de Indianen zelve gebruiken, vermits zy ze voor veel beter en duurzamer houden, als de onzen van Werk, Hennep, enz. geſponnen zynde. Insgelyks worden uit deze doppen of Schalen van Kokos-Nooten groote Anker-Touwen vervaardigt, die wel 50 en meerder Vademen lang, en half zo dik zyn, als een Man in 't midden is, waar van zich de Hollanders, zo als de Indianen, wel weeten te bedienen, om hunne andere Hollandſche Touwen te ſparen, vermits zy 'er veele honderden, ja duizenden van Daalders mede konnen uitwinnen: aangezien deze gelyk als haaire Anker-Touwen in het Zout- of Zee-Water beter, en noch eens zo lang als die van de beſte Hennip, konnen duuren. Verder ſpinnen de Inwoonders zo wel op *Java* als op andere Eilanden eene zoort van kleine Waſch-Touwen of Zeelen daar van, die ze *Cairo*, doch de Portugiezen *Corde de Calappa* noemen, deeze Zeelen of Koorden (*Cairo*) worden tot menigerlei behoeftigheden gebruikt, als om Koopmans Goederen daar meede in te pakken en toe te binden, en tot andere ontelbare dingen meer.

Aangaande de Noot van dezen Boom, wanneer de buitenſte ſchalen 'er af zyn, dan word de binnenſte Pit, welke omtrent een vinger dik in de ſchalen rondtom aanzit, wel gebruikt. De Inwoonderen, afzonderlyk die op de Kuſt van *Canara*, bedienen zich daar van in plaats van Brood ter onderhoudinge van hun Lichaam. En wanneer deze Natien willen ſmullen, of iemand op hunne wyze te gaſt nodigen, dan eeten zy een weinig zwarte Zuiker toe, die ook van dezen *Sura*, of Kokos-Boom, zo als in 't vervolg zal gemelt worden, gekookt wordt.

Den Europeanen bekomt de Kokos-Noot niet zo wel als den Indianen, vermits geene de zo genaamde *Perſſie*, of de witte en rode Loop daar van krygen; doch men heeft evenwel Exempelen, dat veele honderden van Perzonen, welke by geval door Storm daar heenen zyn verzeilt geweeſt, zich veele Maanden met de zelve gevoedt en daar toe gewent hebben. De Inwoonderen op *Java Major*, *Zeilon*, *Malacca*, en op de Malabaarſche Kuſten gebruiken ze tot allerhande Spyzen, inzonderheid tot de Viſſchen, die ze *Kerkeri* noemen. De Kokos-Noot word dan in ſtukken geſlagen, en het water daar van afgegoten, 't welk gekookt zynde een ſoort van Lamp-Olie geeft; de Kokos-Pit, *Puyt* genaamt, word op een Rasp als Mierikwortelen gewreeven, en verſch water daar op gegoten. Daar uit word een Melk, die men door een katoenen Doek laat lopen, die in zoetigheid voor de Melk van Amandelen niet behoeft te wyken, gelyk dan ook wel Room daar op komt, die bequaam is, om 'er Boter van te maken. De Kokos-Melk zonder water in een pan gekookt, geeft de beſte Palmeer-of Kokos-Olie, waarin men Viſſchen braadt, men bakt 'er ook Koeken in en andere Eetwaren meer. Voorts wordt die te vooren gemelde geraspde Kokos-*Puyt* met Ryſt gemengt, een weinig opgekookt, en in plaats van Brood, ook zelfs van de Hollanders, als ze niets anders hebben, rondom *Cotochin* en te *Goa*, gegeten, 't welk men *Putas* of *Pully* noemd.

De harde Kokos-Schalen zyn tot menigerlei dingen te gebruiken. Te *Batavia* op *Java Major* vindt men eenige Chineezen, welker profeſſie of ambacht is, om van de grootſte Kokos-Schalen, die rond gegroeit zyn, menigerlei cierlyke Drinkbekers te vervaardigen. Zy maken 'er ook Lepels, Kruidhorens en Snuifdozen van, insgelyks allerhande Bokalen en rare Drinkbekers, die waardig zyn naderhand met Goud en Zilver beſlagen te worden; te meer wanneer ze met ſchone Figuren, Bloemen, Loofwerk en diergelyken worden uitgeſneeden. De Kokos-

Noten, die krom gegroeit, en tot diergelyke curieuſe werken onbekwaam zyn, gebruiken de Goud- en Zilver Smeden in plaats van Steen- of Houtskolen, om dat ze eene ongelooflyke hitte van zich geven. De Moren op de Arabiſche kuſt bedienen zich 'er van, tot het Tabakrooken, dewyl ze door een Cokos-Schale een lange Pyp met geel koper of Zilver beſlagen ſteeken, zynde boven bedekt, en met water gevult, uit welke ze dan rooken; voorts worden 'er noch ontelbare andere curieuſe en noodzakelyke dingen uit de Schalen vervaardigt.

De kruin of top des Booms, die van jongs af aan in de rondte groeit, wanneer die hoger en ouder word, ſchiet die als een kegel gepunt toe, beſtaande uit een weeke en witachtige ſubſtantie of Hartje, by de Portugeezen *Palmita*, doch by *Piſo Palma* genaamt, 't welk van buiten met verſcheide rokken, die de een over den anderen leggen, t'zamen gevoegt, en van binnen dicht is; wanneer die noch zeer jong is, hiet ze *Tenga*, en een El hoog zynde, heeft ze een zoeten en aangenamen ſmaak; wanneer die iets ouder word, dan is de ſmaak wat aantrekkend en niet zo aangenaam, maar geheel oud wordende, is de ſmaak veel zoeter en lieflyk, komende met die van onze Walnoten over een; nu word die niet alleen raauw, maar ook gekookt onder ander eeten opgediſcht, en heeft veel overeenkomſt met de Savoje kool. Deeze weggenomen zynde vergaat de Boom, daar van daan komt het, dat men niet onbillyk zegt, hoe die geene, welke diergelyk uitſpruitzel heeft gegeeten, de *Palma* opgegeeten heeft.

Doch de Wortel, waar van wy maar iets hebben aangehaalt, is met eene dikke, bruine en zwarte ſchille omgeven, van binnen een weeker Hout hebbende, overdwars zeer verre vezelen verſpreidende. Nochtans, zegt *Piſo*, is het te verwonderen, dat zulke hoog opſchietende Bomen aan zodanige korte en dunne, en pas met Aarde bedekte wortelen, in d'Aarde konnen blyven ſtaan, en niet door zyn eigen groote, zwaarte en de laſt der Vruchten, ook door het dikwils ſchudden van zeer hevige winden ter aarde vallen.

Voor al moeten wy ook, ſchryft *Meiſter p.* 64, denken aan de bovenſte kroon van den Kokos-Boom, als van eene byzonderlyke nuttigheid zynde. Wanneer men de bovenſte jonge Spruitjes afſnyd, dan vindt men zo veel als de *Fonteine* of den Spring-Bron van den Boom, waar uit de vochtigheid van dezen Boom of *Sury* den Invloed heeft, welke Spruitjes groenachtig zyn gelyk als eene Carviool-Heeſter, en die de Indianen *Polyant* noemen, zynde deze de groene Palm-Pitten. Deze nemen de Hollanders en koken ze by Hoenders en Oſſe-Vleeſch, ſmakende zo goed als Savoye Kool of Carviool; men eet ze ook rauw met Azyn, Olie en Peper, in plaats van Sellery Salaat. Vermits nu dit een dus heerlyke Vrucht is, zo merken zulks ook onder anderen de Olyphanten op het Eiland *Zeilon*, en toonen zich groote Liefhebbers daar van te zyn, vermits ze zonder twyffel zulks uit de natuur, of aan den reuk hebben. Dierhalven beproeven ze hunne kracht aan de kleine of zwakke Kokos-Bomen, want de grooten moeten ze wel laten ſtaan; aangezien deze Boom, zo als onze Eyke Bomen, geene dikke en ſterke, maar kleine en dunne Wortelen heeft; dus ſchuift de Olifant met zyne voeten zo lang om den Stam of Wortelen rondom, tot dat hy zulke grooten diepe kuilen om den Stam en Wortelen maakt, dat ze bloot leggen, en als hy meent den Boom nu in zyne macht te konnen krygen, dan valt en ſtoot hy eenige keeren met zyn groot en ſterk Achterkaſteel aan dezen armen onſchuldigen Cokos-Boom, en wel met zulk een geweld, dat die deszelfs hoge en pragtige Kruinen tot zyne ſnoepery moet laten vallen, als wanneer hy deezen *Polyant* wel netjes weet daar uit te pluizen, lekkende daar op de ſnuit af, en gaande wederom zyn 's weegs.

Men vindt het geheele Jaar door aan dezen Boom Bloemen, rype en onrype Vruch-

Vruchten. Hy groeit in Ooſt- en Weſt-Indien; maar bemint graag plaatzen, die laag, zandig en aan de Zee gelegen zyn, nevens Heiningen en oude Muuren. Midden in 't Land is hy zelden en bykans in 't geheel niet te vinden, al ſchoon hy daar ook geplant word, zo blyft hy echter onvruchtbaar, en verkrygt de gewoonlyke hoogte niet. In het 24 en 30ſte Jaar van deszelfs ouderdom, is hy in zyne grootſte kracht, echter kan hy by de 100 Jaren duuren.

Vorders onderſcheiden ze deze Bomen in tweederlei geſlacht. Want het eene houden ze om 'er de Vrucht van te zaajen; het tweede om het *Sury*, dat een Wyn-Moſt is, welke gekookt zynde, van de Inwoonders *Oraqua* wordt genaamd. Deze drank nu, of de Wyn, heeft de kracht om dronken te maken, en is van een aangenaamen, zoetachtigen, iets zoutigen en zuurachtigen ſmaak, wanneer hy eerſt geſchept word, maar ouder zynde, word hy veel zouter, is van koleur uit den witten naar 't Hemelsblaauw, enz. Uit dezen word een Brandewyn of Spiritus gediſtilleert. Ook maakt men 'er van een Azyn en Zuiker, welke zy *Jagra* noemen. De manier om dit ſap af te tappen, beſchryven de Autheuren van de *Hort. Malab.* heel nauwkeurig: Ze ſnyden aan de punt van de Bloemen of Vruchten dragende knoppen, die zy Prammen van den Boom noemen, een ſneede, en hangen 'er een Pot aan, en onder de punt, omtrent vier vingers breed daar van af, ſnyden ze de ſchille der knoppen ſchuins door, en trekken de geſneeden ſchille om hoog naar de punt toe, eenen Baart, zo als zy zeggen, uitmakende, op dat het ſap, uit de ingeſneeden Punt door de ſchille der knoppen vloejende, uit den Baart in den Pot loope, enz. Twee maal des daags, des morgens en des avonds, halen ze de Potten met *Sury* van den Boom af, zomwylen ook des middags, die op den middag in Potten, des morgens aangehangen zynde, afgebracht word, is zoet, doch die van den avond is zuurachtig, begint den anderen dag zuurder te worden, maar den derden dag is het ſap al doorgaans zuur geworden, hebbende zyne zoetigheid geheel en al laten varen, om van dit ſap Azyn te maken, begraaft men de Potten, waarin het is opgevangen onder Kalk, laten deze daar 15 dagen dus ſtaan, waar door het in een ſterke giſting gebracht en in Azyn verandert word, hebbende alvoorens veel ſchuim van zich geworpen, en op den grond van den Pot eene witachtige of aſchgraauwe ſtoffe laten vallen. Eindelyk is ook bekent, dat de Olie van *Calappa*, en een Zuiker uit de Vrucht getrokken worden, hebbende andere Schryvers de wyze en manier, hoe die te maken, breedvoerig beſchreeven.

Van dezen heerlyken Boom word insgelyks de Palm-Wyn gemaakt. Deeze Wyn, die het ſap van dezen Boom is, welken de Inwoonderen op *Java Major*, de Malabaren, *Tuaco*, maar de Hollanders *Sury* hieten, word op de volgende wyze van den Boom afgetapt. Men ſnydt, wanneer de bloeſſem al zyne *Langes* heeft gekreegen, de zelve met een daar toe gemaakt breed Mes van vooren af, en ſteekt zulke afgekorte Telgjes in een *Bambus* (welke *Bambus* een holle Pyp is, bykans een Been dik, waar van doorgaans de Inwoonderen van Indiën hunne Huizen pleegen te bouwen), of ook in een aan de Zonne ſtaande naauwen Pot. Wanneer ze nu door hunne Wachters, of zo genaamde *Divitores* bezocht worden, dan klauteren deze zwarte Apen, gelyk de vier voetigen, in eenige uitgehouwe trappen ſchielyk naar boven toe, en gieten het *Sury* in een aan 't Lyf vaſt gebonden **Pober** / of Indiaanſche kaauworde Schaal, ten minſten twee maal in 24 uuren, als s'ochtens vroeg, wat 'er des Nachts, en des Avonds, wat 'er den Dag over is in verzamelt, 't welk dan niet zonder verwondering is aan te zien, eerſtelyk dat deze Menſchen, zonder eenige duizeling van 't Hoofd, ja dikwils Gryſaards van 50 tot 60 Jaren toe oud, gelyk als een Eekhoorentje de Eike Bomen op kloutert, aldus deze de Kokos-Bomen op en af konnen loopen;

voor 't tweede, hoe het mogelyk zy, dat deze half dorre en van de hitte der Zonne den geheelen dag gebraden Boom, voor andere lager zynde Bomen, dus veel ſap van zich kan geven.

Deze *Sura* of dit ſap, wanneer het zo aanſtonds verſch gedronken word, is by uitſtek heerlyk, goed, en zoet, inzonderheid het geene omtrent *Cannanor*, op de kuſten van *Cannero* en *Malabaar* verzamelt word, dat bykans zo zoet en zo lieflyk ſmaakt, als de jonge eerſt uitgeperſte Moſt. Als men 'er een weinig te veel van drinkt, word men lichtelyk dronken. Het geene van de allerzoetſten *Sura* verkookt word, daar uit word een zwart bruine Zuiker, dien de *Malabaren*, wanneer ze heerlyk willen leven, tot het Kokos-*Puyt* toe eeten.

Deze zoetigheid en lieflyke reuk trekt ook de groote Vlêer-Muizen, Mieren, en andere diergelyke onnutte koſtgangers tot zich, om dat zy 'er ongemeen gaarn van ſnoepen. Verder word ook zo wel van de Indianen, als van de Europeaanſche Natien, te weeten Hollanders en Engelſchen, menigerlei warmen Drank hier van gekookt, gelyk als *Maſſack*, zynde van de Indianen en Hollanders dus genaamt, waar van *Meiſter p.* 60. de manier opgeeft, hoe die te maken zy, doch men drinkt *Masſak* als Thee uit Kopjes en Schotels.

Verder als men dit *Sury* of *Sura* 24 uuren laat ſtil ſtaan, word 'er een goede ſcherpe Azyn van, welken de *Maleyers* noemen *Tzucke*, doch de Portugeezen *Wingarie*, ſchattende dien bykans zo hoog van waardy als het zoete *Zury*, aangezien deeze Azyn zo wel van Europeanen als Indianen tot gebrade Viſſen en andere zaken genomen, en veel in deze Landen gebruikt word. Ook komt 'er eene groote Quantiteit van tot de bekende *Aſchar*, ingelegde *Mangnas*, en andere eetende waaren, deze *Aſchas* zyn onrype Vruchten, die deze of geene Eetluſt konnen verwekken, als die te vooren gemelde *Mangnas*, *Pampu*, Gember, Peper, Peterſil van *Meere*, Ajuin aan kleine houtjes gebraden, en diergelyke zoorten meer, zulk een Azyn is zomwylen veel ſterker, als de Hoogduitſche Wyn-Azyn, vermits men daar mede de buitenſte ſchulpen van Parlemoer, die dikwils zo dik als een rug van een Mes en zo hard als glas zyn, in eene Nacht vermurwt, 't welk genoeg was van een Sterk Water, het word ook tot Salaad, gebrade Hoenders, Viſſen, enz. jaar uit jaar in gebruikt.

Wanneer dit *Sury*, eene Nacht geſtaan hebbende en iets zuur geworden zynde, gediſtilleert word, dan noemen het de Indianen *Knip* of *Colas*, de Malabaren of Inwoonders van 't *Koningryk* Calicuth *Nipecurtie*. Wanneer dit *Knip* noch eens is overgehaalt, word het ſterker, en van de Hollanders *Arak* genoemt, is als Brandewyn te drinken, en brengt doorgaans in Indië die geenen, die het zelve ſtooken en verkopen, een zeer groten rykdom toe, byzonderlyk de verdreeve Chineezen, welke zo wel binnen, als buiten de Veſting Batavia woonen.

Anders word met de Olie *Calappa* of Cokos-Olie, die gemeenlyk door de Stampers en Olie-Molens uitgeparſt word, in groote menigte geheel Indië door groote en ſterke Koophandel gedreven, voornamentlyk op de Kuſten *Cannara*, *Malabar*, *Comoryn* en *Zeilon*, wordende van zulk een Kokos-Olie of *Puyt* geheele groote Scheepsladingen vol naar *Suratte*, *Arabien* en *Perſien* vervoert. Deze Kokos-Olie word ook tot Kaerſſen en Lampen gebruikt. De Indiaanſche *Braminen* bedienen zich van deze Olie op hunne *Pasſaren* of Nacht-Markten in de Lampen, om dat het daar des daags te heet is, en men dierhalven des Nachts Koopmanſchap dryft. Niet minder word het van de Indianen in hunne altoos duurende Lampen gebruikt, welke ze in hunne Duivels-Tempelen of Pagoden zo wel des Daags als des Nachts, als een byzondere noodzakelykheid, zeer heilig houden, gelyk ik ook zelf diergelyken op hunne *Beſchars*, of Duivels-Bomen, heb zien branden.

Het is ook zeker, dat deze Olie *Calappa* met zyne uitwerking meer nut te wege

wege brengt als een Balſem *Sulphur*, en die als het van een wel ervaren Genees-Heer naauwkeurig wierd onderzocht, wel tot menigerlei Geneesmiddelen konde toebereidt worden, gelyk ze dan in de Indiaanſche Provintien en Koningryken ter geneezinge van oude wonden veel gebruikt word, voornamentlyk als geene andere middelen of Pleiſters willen helpen, doende als dan groote dienſten; ook weeten ze de jonge Bruiden zeer nuttelyk te gebruiken. Daar en boven zou ze zo wel de Indiaanſche Vrouws als Mans-Perzonen tot eene algemeene zuivering, van 's gelyken tot Haairblanketzel dienſtig zyn, zy ſmeeren ook hunne naakte Lichamen daar mede, om zich voor de ſterke hitte der Zonne taai en ongevoelig te maken.

De zelve Schryvers merken ook aan, dat de Bladeren van de Kokos-Noten dragende Palm-Bomen in plaats van Papier van de Indianen gebruikt worden, welkers authoriteit wy ook tot nu toe hebben gevolgt. Want zekerlyk by meeſt alle Orientaalſche Natien, tot aan de Grenzen van Arabien toe, worden op deze Bladeren met een koperen Griffel Chineeſche, Arabiſche en andere letters geſchreeven, noemende men zulke op deeze Bladeren geſchreeve Brieven, Bevelen, Ordonnantien der Vorſten, en andere dingen, *Olas*. Het is zeker, dat 'er geheele Kronyken, Philoſophiſche en Theologiſche Boeken van deze Bladeren t'zamen geſtelt, en op de Nakomelingen overgedragen worden, hebbende *Meiſter* onder allen het beſte de wyze der t'zamenſtelling van deze Boeken beſchreeven, waarom wy zyne eige woorden zullen bybrengen, zeggende hy als volgt:

„ Wy hebben tot nu toe den geneegen Leezer op 't laatſt willen voordragen de nuttigheid van den Kokos-Boom en deszelfs Bladeren, en wel deze, vermits in Ooſt-Indien veel duizend maal duizend Menſchen noch in de onweetenheid van het Papier maaken, als ook zonder Boek-Drukkeryen leven, zo bedienen zich veele Natien van de *Indianen*, *Canarinen*, *Malabaaren*, *Maleyers*, *Bulgis*, *Bouckigs*, *Zeilonners*, en veel anderen meer, zynde onnodig om die allegaar hier ter plaatze aan te haalen, tot aan de Grenzen van *Guzaratte*, *Arabien* en *Perſien* toe, van deze in de Zonne iets gedroogde Bladeren van den Kokos Note-Boom, in plaats van hun ſchryf Papier, waar op deze eerſt genoemde Volkeren met een Griffel van yzer of geel koper hunne Taale, ook wel Arabiſch en Æthiopiſch cierlyk en wel leesbaar weeten te ſchryven, gelyk dan ook de Koningen zelve, ik wil maar zeggen, die onder den grooten *Samridan*, als Keizer, of ook wel Koning van de Malabaarſche kuſten, en den in Edelgeſteentens zeer ryken Koning van *Candy*, of van het Eiland *Zeilon*, hunne Briefwiſſeling, Correſpondentie, Berichten en Bevelen, ook Krygs-Ordonnantien op deze Kokos-Bladeren ſtellen; welke ze naderhand wel fraai weeten in te binden, en *Oleu* hieten. Vorders gebruiken ze dezelve tot hunne Tyd- en Dagboeken, Regiſters en Reekeningen: van 's gelyken tot Kronyken en Wet-Boeken, op dat ze op de Nakomelingen tot een eeuwige gedachtenis mogen weggeleidt en behouden worden. Hunne Religie, Kronyken en Policy-Boeken aangaande, zo worden ze op de volgende wyze vervaardigt: Zy ſnyden met een Mes de hier toe het beſte dienſtig zynde Bladeren een vierendeel, halve of drie vierendeelen van een Elle lang van malkander, en ſchryven daar op met een puntige Doorn, al wat ze willen; dan ſlaan ze met een rond hol Yzer door elk Blad gaten, trekken in de zelve een ſnoer of draad van Baſt, en rygen ze, gelyk onze Vogelvangers de Lyſters, of de geletterde Bewindhebbers de Kerfſtokken, aan malkander, en hangen ze naderhand in hunne Kancelaryen, Pagoden of Afgoden Tempels aan de wand, dat 'er geen Regen op valt, dan blyven ze meer als een Eeuw onbederflyk; daar komen

„ men ook geene Motten af andere wor-
„ men in, als wel in de onze Boeken ge-
„ ſchied, namentlyk wanneer 'er niet vly-
„ tig in geleezen word. Weshalven ook
„ die geenen, die verre over Zee reizen,
„ zich van deze Kokos-Bladeren Reis-
„ koffers laten maken, om dat 'er geen
„ onweer in 't Katoen ſlaat, zynde te
„ verſtaan, dat het in zyne *Canſche* of
„ ſterkte niet bederft, of dat geen on-
„ gedierte van Motten, of de hier aldus
„ genaamde *Kakkerlakken*, (zynde eene
„ zoort van Sprink-Hanen) eenige ſcha-
„ de daar aan doen ". Tot hier toe *Meiſter*, uit wien wy de (Hoogduitſche) Beſchryving dies te liever hebben genomen, om dat hy zelf veele hondert Kokos-Bomen heeft geplant.

Het Medicynſch gebruik van de Kokos-Noten dragende Palm-Bomen is by de Indianen benevens het Huishoudelyk en Mechaniſch gebruik zeer menigvuldig, want *Hernandez p.* 71. bekrachtigt met reden, deze geheele Plant tot het menſchelyk gebruik het allerbequaamſte te weezen. Dat het ſap of de Wyn van Palm-Bomen, genaamt *Sury*, voor die geenen, welke de Teering hebben, wonder goed zou weezen, als mede die met Nieren-Wêe en gebreeken aan de Blaas gequelt zyn, zulks brengt *Dale Supplem.* 258. uit andere Schryvers by.

Men vindt zo wel in de *Hortus Malab.* als ook by andere Schryvers veel opgeteekent nopens het gebruik der Kokos-Noten in Ooſt- en Weſt-Indien. Doch ik heb noch by geen van onze Schryvers geleezen, dat ze iets van deszelfs Medicynſch gebruik aangehaalt hebben. Ondertuſſchen zyn de Kokos-Noten zelve, namentlyk de harde Schalen, by ons in 't geheel niet raar meer, vermits uit de zelve menigerlei gedraaide Konſtwerken en andere zaken vervaardigt worden.

De dikwils aangehaalde *Georg Meiſter* heeft dezen Boom met heerlyke Lofreden begunſtigt, en dien voor den allernuttelykſten in de geheele Weereld gepreezen, waarin hy ook juiſt geen ongelyk heeft, vermits hy 49 zoorten van nuttigheid, of natuurlyke Eind-Oorzaken van dezen Boom wil getelt hebben. Het is te verwonderen, dat even deze, vermits hy nochtans met eige Handen zo veel 'er van geplant heeft, niet teſſens de Queeking daar van heeft aangetoont, waar van echter by *Rajus l. c.* eenige omſtandigheeden aangehaalt worden. Doch de Queeking zoude ons daar toe van geen Nut weezen. Van deszelfs voortſpruiting zie de *Ephemerides N. C. D.* II. *A.* VII. *Obſ.* 250 *pag.* 467.

PALMA DACTILIFERA.

PALMA DACTILIFERA. In 't *Grieks*, φοίνιξ, ἐλάξη. In 't *Italiaans*, Palma albero, Dattoli. In 't *Spaanſch*, la Palma, Palmera. In 't *Portugeeſch*, Palmeyra. In 't *Franſch*, Palmier, Dattier, Arbre de Dattes. In *Engels*, Datel tree, Dacts tree, Palme tree. In 't *Deens*, **Daden**. In 't *Ruſſiſch*, **Phinik**. In 't *Pools*, **Palmove de Zewo**. In 't *Boheems*, **Palma dacktyli**. In 't *Littauwſch*, **Plaſtuka**. In 't *Hongaarſch*, Palma fa. In 't *Arabiſch*, Tamar. In 't *Egyptiſch*, Dachel. In 't *Hebreeuſch*, Thamar. In 't *Zeilonſch*, Maha Indi *en* Indi. In 't *Hoogduits*, **Palmen-Baum / Dattel-Baum / Datteln**. In 't *Nederduits*, Daadel-Boom.

KENTEKEN. De Palm of Dadel-Boom word van *Hermannus* onder de Bomen gereekent, die een ſlechten, maar niet

niet takkigen Stam hebben. *Rajus* brengt dien meede onder de Bomen, die een' ſlechten Stam hebben zonder Takken, welker Bladeren geſtreept en gelyk als Riet zyn, doch de Bloem is driebladig. *Volck.* 316. De Vrucht is van gedaante als een Pruim, dekkende een harde ſteenachtige Pit, onder een eetbaar Vleeſch. *Boerh.* II. 169. Phœnix by *Linnæus* genaamt *n.* 886. *p.* 354. Deze heeft het onderſcheid van beiderlei geſlacht aangemerkt, en volgens hem komen 'er aan het Mannetje geene Vruchten voort, maar by het Wyfje is een ei-ronde eenvakkige Bezie, en een eenig, hard, iets rondachtig, met eene voore, die naar de lengte gaat, beteekende Zaadkorrel.

Hy beſchryft het eigentlyk aldus:

De Bloemen aan het Mannetje:

Cal. De Kelk is een algemeen t'zamengeſteld bekleedzel.

Spadix. Het uitſpruitzel is takkig.

Cor. De Kroon drievoudig gedeeld.

Petala. De Bladeren half eirond en hol.

Stam. De Vezelen drie draden.

Antheræ. De Vezelknopjes kort.

De Bloemen van 't Wyfje in de verſcheiden Plant of aan eenerlei Takken.

Cal. De Kelk als by het Mannetje.

Corol. De omtrek van de Bloem drievoudig gedeelt, met even zo veel buitenſte uitholligen en kleindere by beurten.

Piſt. De Bloem ſteel een rondachtige Spruit.

Stylus. De ſtyl kort en ſpits, als een Schoenmakers Els.

Per. Het Zaadhuisje een eironde en eenvakkige Bezie.

Sem. Het Zaad, een eenige iets eirondachtige ſteenige korrel, naar de lengte met een voore geteekent.

De Palm-Bomen behooren tot die Bomen, welke hunne Bladeren geſtadig behouden. Men heeft 'er ook wel andere van, die geſtadig groenen, maar ze werpen echter hunne oude Bladeren zomwylen af, en krygen nieuwe wederom, het welke men anders by de Palm-Bomen in 't geheel niet vindt. *Joh. Bauhinus* heeft by de Palm-Bomen, die hy in Languedok en Dauphine heeft gezien, aangemerkt, dat de Bladeren niet van zelf afvallen, maar dat ze hebben moeten beſneeden worden, om de Bomen te konnen opklouteren, dewyl ze anders misſchien zo dik en dicht in malkander zouden gegroeit zyn, dat men ze niet meer had konnen beklimmen. *Iſiodorus* zegt *Libr.* 17. *c.* 7. dat deze Boom daarom Palmboom is genaamt, om dat zyne takken op de wyze van een's Menſchen vlakke hand (in 't Latyn *Palma* genaamt) uitgebreidt zyn. Het woord *Palme* komt van het Latynſche woord *Palma*, eene vlakke hant, om dat de bladeren een's menſchen vlakke hand met uitgeſtrekte vingers ſchynen voor te ſtellen. De Grieken noemen dien φόινικα, *Phœnix*, van de rode koleur der Vrucht en des Booms, want φοινιϰἔν en φοινεςςέϑαι betekent zo veel, als van een Kaſtanien bruine koleur, naar den roden trekkende, zo als 'er de rype Vruchten aan dezen Boom uitzien. Weshalven ook te vermoeden is, dat het Land *Phœnicien* zynen naam heeft verkreegen van de menigte en uitmuntendheid der Palm-Bomen. De Latynen verſtaan door het woord *Palma* ook de zege, vermits de Palmtakken Eer-Tekenen van den Overwinnaar waren, waar van *Gellius Lib.* 3. *c.* 6. uit *Plutarchus* deeze reden geeft, om dat de Palmboom wel ſterk gedrukt, maar van de Laſt niet onderdrukt kon worden; waar van in 't vervolg meerder zal gezegt worden. De oude Latyners noemden de Vruchten *Palmulæ*, maar de nieuwere *Dactyli*, vermits zommige gekromde Vruchten van wegens haare gedweegheid de menſchelyke Vingeren gelykvormig zien, welke Benaming ook by de Hoogduitſchen is gemeen geworden, vermits zy **Daktel** en **Dattel**-Bomen zeggen. De ſcheede of het bekleedzel, waar in de Bloemen en de Vruchten opgeſlooten, en voor het quade wêer bewaart worden, word in 't Grieks ἐλατή en σπαθή genoemd, willende dus veel zeggen, als *noch door onrypheid verborgen leggende.* Eindelyk gaven de Grieken ook byzonderlyke Namen aan

aan de onrype, rype en gedroogde Vrugten, want d'eerſte noemden zy πόμα ofte πῶμα, dat een Drank betekent, de tweede zoort wierd van hen genaamt φοινικοβάλανος, dat is een Kaſtanjen bruin roode Vrucht, en de derde zoort τράγημα, dat is een Na-Deſſert, wy hebben diergelyk onderſcheid ook te vooren by de Vygen aangemerkt.

By het begin van de Palm-Bomen is al reeds te vooren het onderſcheid van het Manlyk en Vrouwelyk geſlacht, 't welk men by deze Bomen heeft waargenomen, aangetoont geworden; behalven dat worden 'er noch veel andere zoorten meer gevonden. Het is merkwaardig, het geene zommige van 't Wyfje ſchryven, dat het zonder het Mannetje geene Vruchten voortbrenge, ten zy het nevens hem ſtaa, of ten minſten met het ſtof of de bloeſſem van 't Mannetje door den wind beſtrooit worde. Diergelyke gedachten hebben ook veele van de nieuwe Kruidkundigen, welke de kunnelyke Methode tot een grond leggen. De beroemde *Rajus p.* 1354. is van meening, dat al het overige onderſcheid by de Palm-Bomen niet weezentlyk zy, maar alleen van toevallige dingen voortkome, waarom ook by de Palm-Bomen bykans zo veel ontelbare zoorten konnen zyn, als by de Appel en Peere-Bomen. Wat aangaat het Vaderland der Palm-Bomen: zo zegt *Plinius*, daar heeft in Italien noch geen Palm-Boom gegroeit, noch in een ander Deel der Weereld, als in warme Landen, zynde nergens Vruchtbaar als in zeer heete Landſtreeken. En *Theophraſtus* ſchryft, de ondervinding zelve te getuigen, dat de Palmboom alleen in heete Landen groeje en Vruchten voortbrenge, konnende de koude niet verdragen, weshalven ook niet eens in Griekenland de Vruchten ryp worden. Echter moet men toeſtaan, dat men ook in dit Land, afzonderlyk in de Zuidelyke Provintien van Vrankryk, Palm-Bomen met groote moeite en vlyt voortqueekt. Ja zelf worden ook al naar Duitſchland Palmbomen gebracht, zo wel kleine als opgegroeide, die tot op 3, 4, 5 voet hoog komen. In *D. Walthers* benoeming der Planten vindt men niet enkeld eene, maar wel veele zoorten aangehaalt. Doch, zo als wy hebben gezegt, de warme en heete Landen zyn het Vaderland van deze voortreffelyke Bomen. Hy groeit in Egypten, al waar hy in overvloed liefſlyke Vruchten voortbrengt, en meeſt omtrent Babylon, en Syrien daar in uitmunt. Ook komt hy in Arabien aan de Oevers van de roode Zee voort; in Aethiopien, daar het aan Egypten grenſt; in het beloofde Land omtrent Jericho, alwaar hy zo overvloedig groeit, dat ook dierhalven die Stadt in de Heilige Bladeren de Palm-Stadt genaamd word. *Idumæa* ook in 't beloofde Land, word van de Dichters wegens de menigte der Palm-Bomen zeer geroemt. Ook groejen de Vruchtdragende Palm-Bomen in Syrien en Perſien zeer weeldrig. De vermaarde *Rauwolff* heeft op zyne Reize een geheel Woud van Palm-Bomen in het woeſt Arabien gevonden; ook vindt men hier en daar in de Reis-Beſchryvingen opgeteekent, dat ze mede in Africa en America niet zeldzaam zyn.

De Palm-Boomen beminnen Zoutachtige plaatzen. Zy groejen, zegt *Plinius*, voor 't grootſte gedeelte in een licht zandig Aardryk, dat Salpeterachtig is. Waar nu zulk een Aadryk niet is, daar plagten ze het zelve met Zout te beſtroojen, nemende *Gregorius à Turre* daar uit aanleiding van in zyne Hiſtorie der Planten *Lib.* II. *pag.* 360. te zeggen, dat 'er wel zommige Planten en Heeſters zyn, die, al hebben ze zelve geen Zout by zich, echter door het zelve gevoedt, en daar door in hun waſchdom merklyk bevordert worden.

Bykans alle Schryvers komen daar in met malkander overeen, dat de Palm-Bomen zeer oud worden, zommigen willen ſtaande houden, dat deze Boom, eerſt naa 100, of naa 50 Jaaren Vrugten voortbrengen, doch zulks word van den Vorſt *Nikolaas Chriſtoffel Radzivil*, in den derden Brief zyner Hieroſolymitaanſche Reize, met deze woorden teegengeſprooken: " dat zommige zeggen, dat

„ dat de Dadelboom eerder geene Vrugten voortbrenge, dan over hondert Jaaren naa deszelfs Planting, zulks is eene geheel verſierde zaak: dewyl ze gelyk andere Bomen, in het derde of vierde Jaar Vruchten draagen, voornamentlyk als ze iets laag zyn. *Zorn. Botanolog. p.* 492,

Zie de 783. Plaat.

PALMA DACTILIFERA. Dadelsdragende Palm-Boom. In 't *Frans*, Palmier. In 't *Hoogduits*, **Palm oder Dattel-Baum.**

Grooter Dadeldragende Palmboom, gemeenlyk Dadelboom genaamt *Par. Bat. Pr. p.* 360. Grooter Palmboom *C. B. P.* 506. *Muſeum Zeyl.* 69. *Plum. nov. pl. gen. p.* 2. Dadelsdragende Palmboom *Linſchot Part.* 4. *Ind. Orient. Fig.* 14. Palmboom *Joh. Bauh. Tom.* I. *p.* 351. *Rajus p.* 1358. Gemeene Palmboom. *Park. Theat. p.* 1545. Grooter en gemeene Palmboom Dadels dragende *Jonſt. Dendrol.* L. 2. *p.* 138. Phœnix *Kaemph. Amænit. Exot. p.* 669. Elate, *Muſ. Cliff. p.* 12. Katovindel. *Hort. Malab.* III. 23. *Linnæus* 886. *Indi* en *Mahaindi* by die van 't Eiland *Zeilon*, *Joh. Burman. Theſ. p.* 143. Palma Dachel in 't *Egyptiſch* by *Alpin.* 12. Dactylos Keirou. *Meſue.* Dadelen dragende Palm-Boom by *Munting.* Fig. CCXLIV. *Boerhaave* II. 169. *Volck.* 306. *Hort. Trebniz p.* 3. *Boſian. p.* 37. *Waltherianus p.* 36.

De Stam van den Palmboom is dik en rond ſtaat recht opwaarts, zynde twintig of meerder ſchreeden hoog, aan het onderſte by de Aarde veel gedweegzamer en zwakker als geheel naar boven toe; met een dikke Baſt overtrokken, welke over al naar de lengte vol van ſchubachtige Bulten is, waar door men de Boom gemakkelyker kan opklouteren. Het is waarſchynlyk, dat dezebulten de overblyfzelen zyn der Telgen of Takken, welke of afgevallen zyn, of ook niet hebben konnen uitſpruiten. De Tak (of veel meer het Blad, want het is al genoegzaam beweezen, dat onder alle Bomen de Palmboom alleen geene Takken, maar wel Bladeren heeft), van *Joh. Bauhinus* beſchreeven, was drie Ellen lang, zo dik als een kleine Vinger, voornamentlijk naar onderen toe, wordende allenskens naar om hoog toe dunner, eindelijk verandert die in eenige bladeren, die zeer naauw ter plaatze van hunnen oorſprong aan malkander ſluiten, zynde die Tak, daar deze bladeren uit voortkomen, driehoekig, geſtreept, van binnen iets ſponsachtig, en gelyk als uit lange Vezelen t'zamen gedrongen, welker tuſſchenruimte eenig merg vervult. Hier aan waſſchen ter wêerzyden zeer veele bladeren, die rietachtig, ſtyf, en een halve duim breed zyn, daar en boven zich in een ſcherpe punt eindigen. Deze bladeren hangen aan den Tak (eerder zou men zeggen aan de ribbe des blads) ſchuins, en wel zodanig dat 'er twee, het naaſte by hunnen oorſprong, omtrent beneden by den Tak gepaart ſtaan, onder de verdere opwaarts zig parende bladeren eene tuſſchen ruimte zynde van 2 of 3 vingers; daar de verder na boven toe voortkomende by hoopen, bykans in eenerlei order, vleugels gewyze uitſpruiten. Doch men zou dat, wat de Vrugt in eene dikke Hulſe beſloten houd, niet qualyk by een Bezem konnen vergelyken, van wegens deszelfs gedrongen Handvatzel, die een half duim breed is, en allenskens dunner of buigzamer word, van gelyke Materie als de Takken, die draadswyze van malkandere kan afgezondert worden, zynde de meeſte ſtokjes, die de gedaante van den Bezem uitmaaken, een elle lang en nog wel meer, trapswyze uit matige tusſchenruimtens voortkomende, zo dat ze eenigzins ſchynen te gelyken naar de Teenen, waar uit de Viſchkorven gevlochten worden: doch elk van deeze Stokjes of Teenen, zyn aan 't onderſte Deel, 't welk naakt of bloot is, vierkantig, gelyk als of ze met een Mes waren afgekapt; wordende naar boven toe een weinig ongelyk gebogen, en beginnende door de veele knobbels, waar aan de Vrucht hangt, ruig te worden.

De Dadels, ryp geworden zynde, voeden een menigte van Menſchen in Indiën, Syrien, Africa, en Egypten. Ze zyn langwerpig, en hangen aan de Teenen

nen door middel van een vaſt zittend ſteeltje, hunne uiterſte ſchille word door de rypheid donker rood, waar onder een vet en zoet vleeſch is, doch onder dit is een wit vlies uitgeſpannen, het welk in dunne Vezelen verdeelt is, en het naaſt daar by een ſteentje bedekt, zynde, zo als 't lijkt, een Deel van 't zelve aſchgraauw naar den witten of donkerrood van koleur. Dit ſteentje is langwerpig, nu gelijk een dunne Rupſe of Grasworm, dan dik en wel geſtelt, vol van rimpels, aan de eene zyde naar de lengte met eene diepe voore gegroefd, aan de andere zyde met een hangend Lyntje gemerkt, in welks midden een groeve is ingedruckt, waar meede van binnen een zeer klein gaatje of holligheid overeenkomt, zynde het Bekleedzel of Zaadhuisje witachtig en week. De laaſte vliezige ſubſtantie afgetrokken zynde, verſchynt 'er eene roode, van eenerlei koleur als de Pitten der Wyndruiven zyn, doch buitenwaarts, behalven dat het door de voore naar binnen toe dringt, in de binnenſte ſubſtantie van het beentje of Pitt, zynde die wit, hard als een Hoorn, en bykans zo ſteenachtig, dat deszelfs Breuk overeenkomt met de Marmorſteene breuken, in welkers binnenſte een Merg ſchuilt, dat bykans met een knorbeen overeenkomt. De talryke Bloemen hangen aan zeer dunne haairtjes, gelykende eenigzins na die van Saffraan, doch zyn kleinder en wit van koleur.

Maar de ſcheede of Hulſe zelve, die van de oude Schryvers *Elathe* en *Spatha* is genaamt geworden, ſluit voor 't eerſte de Aanzetſels der Bloemen en Vruchten in zich, daar na haaſt gapende, toont zy die van binnen verborgen leggende witachtige Bloemen, die trosgewyze aan malkander hangen. De ſcheede, die *J. Bauhinus* heeft gehad, was een voet lang, drie duimen breed, matiglyk gedrongen of dicht geſlooten, maar evenwel in 't midden uitbuilende, ter wêer-zyden aan 't einde iets naauwer, van binnen hol, en van een baſtachtige of rietachtige ſubſtantie. Als in het naaſt daarop volgende Voor-Jaar nieuwe Vruchten aan den Boom te voorſchyn komen, dan doet zich gelyk als by de Koorn-Airen de Hulſe, of by het *Arom* (Duitſche Gember) het ſchilachtige Zaadbekleedſel, wel eerſt een dunne, maar naderhand houtachtige ſtoffe op, die, tot dat de Bloemen beginnen uit te botten, met eenige breedte in de lengte voortgaat; verdorrende de ſcheede eindelyk, naa dat de Bloemen, en op de zelve de trosachtige Vruchten der Dadelen zyn voortgekomen.

De Boom heeft zeer korte Wortelen, die echter ſterk en wonderlyk in malkander verwikkelt en verwart zyn, zynde te verwonderen, dat een zo hoge Boom op zulke zwakke Wortelen kan ſtaan. Hoe hoger en ſterker de Dadel-Boom word, hoe meer de knobbels of bulten aan den Stam afnemen, ja ze verdwynen geheel en al, als de Boom zeer oud word.

Dat tedere en mergachtige Deel in den kruin des Dadelbooms, ('t welk van *Theophraſtus* genaamt word ἐγκέφαλος, dat is, de *Harſſenen*, doch van *Dioſcorides* zeer oneigentlyk ἐλκάρδιον, πράμνȣ, dat is, *het merg van den Stam*), is niets anders, als een groote knobbel, want daar uit komen zo wel de Bloemen als de Vruchten voort, en als iemand die wegneemt, word de Boom onvruchtbaar en vergaat in 't kort geheel en al.

Gelyk te vooren by de Kokos-Boom, of Kokos-Noten dragende Palm-Boom is aangemerkt, dat die op zynen kruin een knobbel hebbe, *Palmit* genaamt, die de oorſprong der Bladeren, Bloemen, en Vruchten zy; en ook als eene lekkerheid gegeten, niet minder van de Olifanten zeer yverig gezocht word, even eens vindt men mede een diergelyke knobbel, of teder kernachtig deel op den top van den Dadelboom, welk de Ouden de Harſſenen en ook het Hart der Palmen of Dadelen hebben genoemt, als waar uit de Bladeren en Vruchten ontſtaan. By aldien nu iemand zulks afbreekt en opeet, die eet, zo als de Inwoonders zeg-

zeggen, een geheelen Palm-of Dadelboom op, aangezien de boom daar door onvruchtbaar word. De Boeren in Egypten zoeken dieswegen wilde Palm of Dadelbomen, welken ze de Harſſenen of het Hart ontnemen, het welk omtrent van ſmaak is als de Artiſchokken.

Meeſt al de oude en nieuwe Schryvers ſtemmen eenparig toe, dat de Palmenbomen door de laſt niet bezwaart worden, maar wel konden gedrukt, doch niet onderdrukt worden; dit heeft eertyds de geheele Weereld gelooft, hebbende de Dichters en Redenaars zeer veele ſtichtelyke ſtellingen daar uit getrokken; maar vernuftige natuurkundigen als *Amatus*, *Brasſavola*, en andere, hebben het tegendeel ondervonden, en niet alleen bemerkt, dat het Palmenhout geene natuurlyke kracht hebbe, om de drukking van een groote en zwaare laſt te konnen tegenſtaan, maar dat het een zwak hout zy.

De Dadelsdragende Palmboom worden veel heerlyke nuttigheden toegeſchreeven, welke zommigen naar het getal der dagen in 't Jaar afmeeten. Het is bekent, dat het Palm-Hout gebruikt word, om 'er Huizen van te bouwen, Balken van te maken en andere zaaken van te vervaardigen. De opgedroogde Bladeren, byzonderlijk de jongere, dienen tot maaking van Touwen en weeving van Lakens, als mede om 'er Bloemen andere Manden van te vlechten; ook konnen van dezelve Bezemen gemaakt worden, welke men evenwel van de lage Palm-Bomen pleegt te vervaardigen. Niet minder worden 'er ook Waajers van geweeven. Het is zeker, dat uit den Baſt niet alleen Touwen, maar ook Linnen en Lakens van de Inwoonders vervaardigt worden. De Ouden maakten Wyn uit in Water geweekte Dadel-Kernen, welker wyze van te maken *Dioſcorides* leert; wy hebben te vooren al gewag gemaakt, dat veele der Orientaalſche Volkeren zich met de Dadels voeden, maar of ze meer Nut als ſchade aan de Maag veroorzaken, daar over twiſten de Geneesheeren noch met malkander. Want dat by de oude en nieuwere Geneesheeren der Orientaalſche Volkeren de Dadels tot het Medicynſch gebruik zyn beſtemt, ook gebruikt zyn geweeſt ter geneezinge van veelderlei ziektens der Menſchen, zulks kan men naar believen by *Joh. Bauh. Hiſt. Libr.* 3. *cap.* 159. geheel breedvoerig lezen.

Het is onbetwiſtbaar, dat de Palm-Bomen voor veele anderen eene byzondere en heerlyke nuttigheid geven. *Plutarchus* is van meening, dat men aan den Palm-Boom zo veel nuttigheden als dagen in 't Jaar kan aantreffen. Ja zelf het is in *Azië* een ſpreekwoord: hy is nuttelyker dan een Palmboom, *Palma utilior homo.* Of ſchoon nu het Hout die aan 't zelve ten overvloede toegeſchreevene deugd, om de Drukking te wederſtaan, niet heeft, is evenwel zeker, dat het dienſtig is, om 'er Bomen, Balken en Planken van te ſnyden. De bladeren zyn bekwaam tot menigerlei Mandemakers werk, beſems, Zonne-waajers en diergelyken. Uit de bladeren of mogelyk eerder uit de baſten, worden niet alleen Touwen, maar ook Linnen en Laken van de Inwoonders vervaardigt. Men word ook aldus hier uit gewaar, dat beide zoorten van Palmen ook eenerlei natuurlyke Oogmerken, gebruik of nuttelykheden hebben. De Ouden hebben uit de Dadels een Wyn gemaakt, waar van *Dioſcorides* de Handgreepen heeft beſchreeven. Dat ook zeer veele Orientaalſche Volkeren de Dadels eeten en 'er zich mede voeden, is eene bekende zaak, die van al de Schryvers wordt aangemerkt. En de oude Geneesheeren hebben al onderzocht, of de Dadels gezond of ongezond om te eeten waren, waar van men by *Joh. Bauhinus* een geheele beſchryving kan leezen.

Gebruik in de Medicyne.

Uit *Syrien* en *Africa* worden tot ons de Palm-Vruchten of Dadels gebracht. Men moet zulke verkiezen, die groot, bruinrood, niet geheel rimplig, maar week, vol, vleeſchachtig, aan de baſt rood-

roodachtig, en van weinig zoetachtigen ſmaak zyn. Deze Dadels gebruikt men alleen in de Geneeskunde. Het vleeſch of de zo genaamde *Pulpa* is warm in den tweeden, en droog in den derden graad, en heeft eene kracht om te verwarmen, te zuiveren en iets aan te trekken; doch welke aantrekkende kracht by de Pitten nog ſterker is bevonden. Het verzacht de ontſteeking van de keel, ſtilt de Hoeſt, is dienſtig voor de Longziektens, insgelyks in zinkingen en de koude Pis, verſterkt de vrucht in s'Moeders Lichaam, doet de Buikloop ophouden, en meenigerlei bezwaarniſſen van de Nieren en de blaas, *Schroeder.* Uiterlyk kan men'er een *Cataplasma* of omſlag van maken, welke t'zamentrekkende is. De bekentſte *præparata* uit de Vrucht, zyn de *ſpecies pro infuſ. pectorali*, en het *Electuarium Diaphœniconis.* Zie by *Flora Francica p.* 425. van den Palm-Wyn, dien de Orientaalſche Volkeren uit de Dadels maken, en dien ook veele medicynſche krachten toegeſchreeven worden; doch die by ons geen plaats vinden. Het geraſpte Palmhout was eertyds ook in gebruik.

Queeking.

Men heeft in Engeland, Holland en Duitsland zich veel moeite gegeven, om de Palmbomen uit de pitten voort te queeken, gelyk dan zeker is, dat ze in de Ooſtelyke Landen uit de pitten voortgequeekt worden. *Elsboltz* heeft 'er *p.* 164. de volgende manier van aangegeven. 1. weekt men in January eenige verſche Dadelpitten in water, of legt ze gelyk de Noten ter Herfſttyd in een pot met vochtige Aarde gevult, en laat ze in een Vertrek den Winter over uitkeenen. Dan omtrent in April verplaatſt ze in andere potten in goede vette Aarde, dan dryven ze een dunne Wortel recht onder zich tot aan den grond; ondertuſſchen ſtooten ze ook een puntje als een Priem boven uit, 't welk op den Herfſt tot een hard blaadje van een halven vinger lang word; en dan moet de verplaatzing uit de Lucht in 't Vertrek by tyds geſchieden. Wanneer men de plantjes of Boomtjes dikwils met een weinig zout Water begiet, dan groejen ze 'er wel na.

2. Naa den Winter word het blad grooter, harder, en gelyk als gevouwen: dryft ook uit het midden een diergelyk Blaadje voort; en wel op zulk eene wyze zet het wederom maar een ander blad alleen, echter altyd grooter en grooter, haaſt alle Jaar, nevens het eerſte aan, zo lang het in den waſdom blyft.

3. Hoewel nu naa het vyfde of zesde Jaar gemeenlyk eene verſterving van dezen opgroejende Palmboom volgt, en ze by ons zelden tot een veel hoger ouderdom gebracht worden, echter voert hy een Exempel aan, dat te Neurenberg een Palmboom tot in het vyftiende Jaar heeft geduurt, en de hoogte van drie voet met de Wortel gekreegen.

Zie ook *Munting p.* 50. Doch men vindt echter in de boven aangehaalde Tuinen van Duitſchland, dat deze dadelboom is voorhanden. De zelve worden naar vermoeden uit Italien of Vrankryk gebracht, doch aangaande Duitſchland, ſchryft *Elszboltz l. c.* hoewel uit Duitſchland tot ons zo wel kleine als reeds gegroeide Dadelbomen, van een, twee, of drie tot vier voeten hoog gebracht worden, en een tyd lang duuren; zo verſterven ze echter eindelyk, en 't is bezwaarlyk te gelooven, van een' dadelboom zo verre te zullen brengen, dat wy van zyne Vruchten konden genieten. In Vrankryk, voornamentlyk in *Provence*, heeft men in de laatere tyden het daar mede, al veel verder gebracht, niet minder in Italien.

PALMA HUMILIS. Lage Palmboom. In 't *Franſch*, Palmier Sauvage. In 't *Hoogduits*, Kleiner Palm-Baum.

PALMA HUMILIS SEU CHAMÆRIPHES. Lage Palmtak. In 't *Franſch*, Palmier Sauvage. In 't *Hoogduits*, Klein Palm-Zweig.

PALMÆ HUMILIS FRUCTUS. Vrucht van de kleine Palmboom. Zie 784. P Lett. a

Palma

Palma Humilis vel Chamærops & *Chamæritus*, lage Palmboom of *Gamaderlein.* In 't *Latyn*, Palmites, Palma pumila. In 't *Grieks*, χαμαιῤῥίφης. In 't *Italiaans*, Ceſaglione. In 't *Engels*, Dwark-Palm. In 't *Hoogduits*, **niedriger Palm-Baum/ Kleiner wilder Palm-Baum.** In 't *Nederduits*, kleine wilde Dadelboom.

Kleine Dadelsdragende Palmboom, met eene kruipende Wortel, brengende jonge uitſpruitzels voort, met een blad de gedaante van een Waajer hebbende, met een doornachtig en niet doornachtig ſteeltje. *Boerh.* II. 169. Kleine Palmboom. *C. B. P.* 506. Lage Palmboom of *Chamæriphes. J. B. I.* 369. *Parkins Theat.* 1546. *Chamæriphes* van *Dod. p.* 820. *Chamæriphes* of lage doornachtige en niet doornachtige Palmboom. *J. B.* 3. 70. *Palmites* van *Lobelius*. Palmboom van *Plinius* genaamt *Chamærops*. Doornachtig *Chamæriphes tricarpos*, met een Waajervormig blad *Pontederæ Auth. Libr.* II. *c.* 20. *Tab.* 10. *Chamærops* van *Linnæus n.* 887. *p.* 354. By de Zeilonneezen genaamt *Hiniudi. Theſ. Zeyl.* 183. *Hort. Waltherian. p.* 36. *Trebnizenſis p.* 111. *Carolsruhan.* 35.

Corol. Linnæus met *Joh. Burman*, als getuige, is de eerſte geweeſt, die de zoorten van Palmbomen in verſcheide Claſſen of geſlachten heeft verdeelt, en der zelver verwarde Kentekenen in een heerlyk Tractaat nopens het *Muſa* van *Cliffort* verklaart en in order gebracht; de afzonderlyke Kentekenen van de *Chamæriphes* heeft hy in de volgende order voorgedragen, welke uit te ſchryven ons niet zal verdrieten.

Het is tweeleedig *Cal.* de Kelk een algemeen bekleedzel, t'zamen geparſt en tweevoudig gedeelt. *Spadix*, een afgebroken Telg takachtig. *Peranthium* of het eigen bekleedzel van de Vrucht zeer klein en drievoudig gedeelt.

Corolla. De omtrek van de Bloem drievoudig gedeeld.

Petala. De Bladeren eirond, lêerachtig, opwaarts ſtaande, geſcherpt en aan den top omgebogen.

Stam. De Vezelen zyn zes draden, die ſpits puntig als een Els t'zamen gedrukt zyn, en aan den grond weinig vaſt hechten.

Antheræ. De Vezelknopjes zyn lynrecht, dubbeld tweeling, aan 't binnenſte van 't bekleedzel der draden aangegroeit.

Piſt. De middelſte ſteel beſtaat uit drie rondachtige ſpruiten.

Styli. De ſtylen even zo veel maal onderſcheiden, hebbende altyd gepunte ſneeden.

Per. Het Zaadhuisje heeft drie ronde Zaadkorrels in zich geſlooten, die elk in een byzonder vak leggen.

Sem. De Zaadkorrels zyn rond en leggen elk byzonder.

Mas. Het Mannetje bloeit op de zelfde wyze in de onderſcheidene Plante.

Perianthium. Het bekleedzel van de Vrucht is den omtrek van de bloem.

Cal. De Kelk is het bekleedzel; gelyk als by het twee leedige.

Stam. Een bultig Zaadhuisje, zich eindigende in zes draden, die door en niet doorgaat zynde van malkander onderſcheiden, worden al het overige gelyk als by het tweeleedige.

De lage Palmboom is van dien, veel grooter zynde zo wel naar de hoogte, als ſterkte des Stams, insgelyks naar de Vruchten en haare grootte onderſcheiden. Men word uit de Afteekening gewaar, waarom aan deze lage Palmboom de naam van *flabelli-formis*, te weten als Waajer, is bygelegt geworden, want de Bladeren aan een tak ſpreiden zich als een Zonneſcherm uit, zyn een el lang en noch wel meer, zommigen zyn gedeelt en gaan boven toe als een puntig Mes. De Stam zelf groeit omtrent een el hoog, en is beneden vry wat dikker, als boven. De Bloemen komen uit eene ſcheede trosgewyze voort, en zyn driebladig; hier op volgen de kleine Vruchten of Bezien. Men vindt deze Palmen by menigte in *Portugal*, *Spanjen* en *Italien*, als op *Sicilien*, op het Eiland *Creta*, en op andere Plaatzen. *Linnæus* merkt 'er beiderlei geſlacht by aan, en men word

word ook uit de Schryvers en Regiſters van de vermaarſte Tuiniers gewaar, dat 'er menigerlei zoorten van voorhanden zyn.

Bellonius onderſcheidt twee zoorten: namentlyk het Spaanſche niet doornachtige, en het doornachtige Cretiſche. *C. Bauhinus* wil maar eene zoort doen kennen, en in der daad, zegt *Rajus*, voor zo veel wy de Bladeren, of uit Italien, of uit Sicilien, of uit Spanjen tot ons gebracht zynde, beſchouwt hebben, waren ze evenwel altemaal doornachtig. *J. Burmannus* reekent ook maar één daddeldragende Palmboom, die klein en laag is, hebbende een kleinder Vrucht als de wilde. *Theſaur. Zeilanicus* 143; doch die zeer weinig met de onze overeenkomt, welke in 't derde deel, *p.* 22. *Let. ſ ſ.* van de *Hortus Malabaricus* getoont wordt. Zie *Hort. Waltherian. l. c.*

Het gebruik der Bladeren van de lage Palmbomen dient tot menigerlei gevlochten zaken, Mandemakers werk, tot Zonne Schutzels of Waajers, tot Bezems, diergelyken uit Spanjen groot en kleinbladig vervoert worden, welke, om 'er mede uit te vegen, van wegens hunne duurzaamheid lang te gebruiken zyn. Men vindt ook by de Schryvers, dat de Beziën van de lage Palmbomen in de Apotheeken gebruikt, en tegens de Buik- en roode Loop, van wegens haare byzonderlyk aantrekkende kracht, aangepreezen worden. Maar men vindt ze zeer zelden daarin.

Veel meer moet men aanmerken, dat de kleine Palm-Bomen van menigerlei zoort en aanzien in de meeſte voornaamſte Tuinen gevonden, en in de Winter-Huizen voortgequeekt worden. Dieswegen ſchryft *Elszholtz p.* 164. Met deze lage Dadelboom zyn zo veele zwarigheden niet vermengt als met de voorgaande Dadel of Palmboom, aangezien 'er nu al eenige Jaren geleden zulk een by ons is voorhanden geweeſt, en geſtadig gebleeven is. Deszelfs Stam, hoog van twee tot drie voeten, is ſchubachtig, even eens als aan de hogen; de ſtengels ter lengte van een el geheel ſtyf, en ter wêerzyden met ſteekels bezet. (Maar dat 'er laage Palmen met en zonder Doornen zyn, dat vorders deeze doornen of aan den Stam of aan de Bladeren ſtaan, en eindelyk dat ook deeze doornen zich by zommigen wederom verliezen, zulks hebben andere Schryvers gins en weder aangemerkt). De Bladeren ſtaan allegaar van vooren in de gedaante als uitgebreide Vingers van eene hand. Boven op den Stam verſchynen in Juny kleine Bloemen, dicht t'zamen gevoegt als Beziën, welke tegens den Herfſt afvallen. Dit gewaſch wil niet dikwils verplaatſt of verplant zyn. Onder op de Aarde dryft het zomwylen jonge ſpruitzels uit, waar door de vermeerdering, echter niet zonder zwaarigheid, te verkrygen is. Even dit zelfde bemerkt ook *Munting*, en wil, dat de zelve al midden in September in 't Winterhuis, en niet voor May by recht warme Lucht daar wederom zullen uitgebracht worden. In 't Winter-Huis moet het insgelyks wel in acht genomen, echter niet boven een, of twee reizen ten hoogſten, met laauw water begooten worden.

PALMA PRUNIFERA.

PAL. PAL.

Zie de 785. Plaat, Letter a. PALMA PRUNIFERA, FOLIIS YUCCÆ, FRUCTU RACEMOSO SANGUINEM DRACONIS FUNDENS. Pruimdragende Palmboom, met Bladeren als aan de *Yucca*, met een troſachtige Vrucht, gevende drakenbloed van zich.

Palmboom met zeer lange hangende Bladeren, zonder een eenig ſteeltje uit een gladden Stam voortgekomen zynde. *Boerhaave n.* 169. Pruimendragende Palmboom met bladeren als aan de *Yucca*, en troſachtige Vrucht, van gedaante als een Kerſſe, ook met een hard aſchgraauwverwig ſteentje van groote als een Erwt. *Hortus Med. Amſtelod.* van *Comelinus p.* 261. Of het de drakenboom van *Cluſius* zy? *Hiſtor. p.* 1. *C. B. P.* 505. Pruimendragende Palmboom met bladeren als aan de *Yucca*, in eene Vrucht trosgewyze t'zamen gedrongen, in de gedaante van een Kerſſe, hard, aſchgraauw en van grootte als eene Erwt, welker traanen of vloejend ſap het drakenbloed is. *Volck.* 317. *Hortus Frebnizenſis p.* III. *Waltherianus p.* 36. Ezquahuit. *Hernandez. p.* 59. *Monardez. p.* 59. *Monardes Hiſt. ſimpl. Med. c.* 38.

De Pruimdragende Palmboom of de drakenbloed uitgevende Boom, word zo hoog, dat men dien van wegens zyne gelyke en altyd groen zynde Takken, voor een Pynboom zoude aanzien. De Stam is dik, heeft acht of negen Takken, omtrent twee voeten hoog, die te gelyk groejen en bloot blyven, boven aan den Top deelen zich de zelve wederom in drie of vier andere diergelyken, maar alleen van één elleboog hoog en een arm dik, welke insgelyks bloot en zonder Bladeren zyn; doch aan den top hebben ze een geheel bondeltje van zulke lange Bladeren welke aan die van de *Iris*, of beter te zeggen van de *Yucca*, volkomen gelyken, en even eens in malkander groejen, ook als een Ponjaart puntig toegaan, gelyk als by de Aloë en de Zwaard-Lelien. De Stam is zeer ruig en heeft veele ſpleeten, latende in de heete Hondsdagen een rood ſap van zich vloejen, 't welk t'zamen vergadert en gedroogt zynde, *Drakenbloed* genaamt word; zynde dit de oorzaak, waarom *Cluſius* aan dien Boom dezen naam heeft gegeven. Het Hout van den Boom is vast en laat het Yzer niet gemakkelyk toe, *dat is*, het laat zich niet licht ſplyten, om dat het gelyk als uit Vezelen beſtaat, die overdwars en ſchuins toelopen, maar de Takken, welke vol van ſap zyn, laten zich veel lichter ſplyten; zulks verhaalt *Rajus* en al de anderen uit *Cluſius*. De Vrucht van de drakenboom, aan *Cluſius* van Lisſabon toegezonden, was van groote als een Kerſſe, of als de Steek-Palmboom (*Oxymyrſines*), rond, met een dunne ſchille bedekt, die afgenomen zynde wierd men een ſteenachtigen Pit gewaar, diergelyken de Vrucht *Ruſcus* of ſteekende Palm heeft.

I. AANMERKING. Het is bekent, dat de reden der benaminge uit de uitwerking, namentlyk uit de bloedachtige tranen, die deze Boom van zich laat vloejen, is afgeleidt. Eertyds waren de Koopluiden zeer bezig, om dit verdichtzel aan den man te brengen, als of het zo genaamde Drakenbloed niet anders waare, dan Etter en Bloed van een Draak, dien een ſtervende Olyphant had verdrukt, en waartoe dienvolgens het verhitte Bloed van beide kampende

Dierenwas t'zamen gekomen. Niet minder is het een verdichtzel, welk echter van *Monardes* geloofd wordt, dat de Naam van de Vrucht voortkome, die een Aap geheel natuurlyk voorſtelt. Doch de zaak is verwarder nopens den Boom zelf, wat en van welk eene eigenſchap hy zy, en of niet deze naam aan meerder Bomen, van verſcheide zoort zynde, toege-eigent worde. Maar *Cluſius* heeft deze Vrucht te Lisſabon gezien, doch even zo weinig diergelyken daar aan waargenomen, als de hedendaagſche. *Dale* ſchryft *ſuppl.* 309. Ik kan 'er niets aan waarnemen, doch hy is eindelyk uit het verhaal van den vermaarden *Scherard* verzekert geworden, dat 'er driederlei zoorten van Bomen gevonden wierden, die het Drakenbloed uitleverden, namentlyk voor 't eerſte, die geene, die *Cluſius* heeft aangehaalt, en wy te vooren beſchreeven hebben, welke eigentlyk de Palmboom is; daar na die van *Cluſius* beſchreeven *Exoticor. Lib.* II. *c.* III. *p.* 24. die bykans overeenkomt met den pynachtigen Palmboom, dragende eene Vrucht gelyk als eene Nootemuskaat, omtrent van de zelfde grootte, en met ſchubben bedekt, tusſchen welke en den Baſt een kleine kern of Pit ingeſlooten is, die, als de Vrucht gekneuſt word, met een gedruis van malkander barſt, en eindelyk voor 't derde de Drakenboom *Angſana*, in de Apotheeken bekent zynde. *Supplem. p.* 309.

II. AANMERKING. Dat het Ezquahvitl, of de groote Bloed-Boom, dragende Bladeren als aan het *Verbaſcum* of wit Wollekruid, zynde breed, hoekig en latende bloedachtig ſap van zich druipen, 't welk men Drakenbloed noemt, *Hernandez Rer. Medic. Novæ Hiſp. Lib.* III. *p.* 59. van het onze verſchille, blykt lichtelyk. Doch veel nader komt met onze Figuur over een het *Yccotli* van *Rechius p.* 443. 't welk de Schryver echter liever onder het ſoort van Oleander wil optellen. *François Valentyn*, in het omſtandig verhaal van de geſchiedeniſſen en zaken van *Amboina* en *Banda*, brengt onder de verſcheide zoorten van *Rotang* ook *p.* 241. een ander zoort met deeze woorden by: " Onder deeze *Rotang*-„ ſtruiken behoord ook die, van welke „ 't rechte Drakenbloed komt, *Rotang*-„ *Djernang* genaamt, van welk wy te „ vooren geſprooken hebben, enz: Het „ valt op *Sumatra* en voornamentlyk op „ *Djambi* en *Palimbang*. Ook op *Bangar* „ *Masſing*, als mede op *Madagaſcar*, *So*-„ *cotora*, en in meer andere geweſten ".

De zelve ſchryft *p.* 218. insgelyks: „ Onder deze is de Boom, die 't Drakenbloed uitleevert, zeer vermaard; maar „ gelyk 'er in Indië en elders, verſcheide zoorten van Drakenbloed bekent „ zyn, (beſtaande een zekere zoort van „ dien in Koeken, een andere in kleine „ bolletjes, en een derde zoort in ſtompe Kegels, al de welke de Maleyers „ *Djernang* of Drakenbloed noemen), „ alzo is 't zeer waarſchynlyk, dat deze „ drie zoorten ook van verſcheide Bomen, of Heeſters voortkomen ".

„ Men meent, dat het eerſte voortkomt van een grooten Boom, die zeer „ dun is, en die ik aan de Kaap de goede Hoop in den Tuin van de E. Maatſchappy gezien heb; doch het tweede „ van zeker zoort van groote *Rotang*, „ waar aan veel kleine geruite Vruchtjes groejen, die ook veel op *Sumatra* en elders valt, en die daar *Rotang-Djernang* of Drakenbloeds *Rotang* „ genaamt word ".

In de Ooſt-Indiſche Zendtbrieven van veelerhande vreemde gewaſſchen, welke zich achter het eerſte deel van *Valentins Muſeum* bevinden, ſchryft *Jager p.* 7. aldus: Uit even het zelve ſchryven *M. H.* ben ik ook verwittigt geworden, dat het *Ringo*-Hout van den *Angſana*-Boom voortkome, welke my wel bekent is, of ſchoon my die nergens anders, dan op *Batavia*, voor zo veel ik my herinnere, is voor oogen gekomen, gevende ook eene zekere zoort van drakenbloed van zich; hoewel ik het beſte Gom van dezen Naam aan den Boom van *Caliatoers*-hout heb gevonden, geheel donker rood en veel helderder, als een *Peguſer* Robyn; zo als ik ook

ook te *Golconda* in een zeker Woorden-Boek, waarin de Arabiſche Geneesmiddelen op *Indoſtan*, zo veel als 'er van in zulke Landen zyn, met Perſiaanſche Letters gedrukt en beſchreeven waaren, heb te zien gekreegen, waarin de *Sanguis Draconis* of het drakenbloed voor een Gom of voor een geſtremt ſap van den Sandelboom word gehouden, 't welk op de kuſt van *Coromandel* en door geheel *Indoſtan*, of naar onze meening van den *Caliatoers*-Boom voortkomt, dien zy den roden Sandelboom noemen, zo als ik dikwils heb ondervonden, en in zulke Landen bekent genoeg is, ook aan de Proef en Reuk is af te meeten, als men het Hout op eenen Steen gooit, byzonderlyk wanneer het teffens oud en hoog rood is. Byaldien het waar was, dat deeze Boom ook op *Madagaſcar* ſtond, en die een van de drie was, welke *Flaccourt* in de beſchryving van dit eiland voorſtelt en beſchryft, dat het drakenbloed, of *Sanguis Draconis*, daar uit zweet, dan zou ik 'er niet licht toe komen, om te gelooven, dat dat geene, 't welk op *Palimbang* uit een zekere Riet-Vrucht, die aldaar groeit, door 't geweld van 't vuur, over heet Water uitgedwongen word, het waare oprechte drakenbloed, *of Sanguis Draconis* zy, 't welk by al de Geneesheeren, zo veel ik weet, voor een Gom word gehouden; ik laat ſtaan, dat dit *Dzjerenang*, 't welk van die te vooren gemelde Riet-Vrucht gemaakt, en in 't *Maleyſch* aldus genaamt word, ook naar het aanzien, van het *Sanguis Draconis* of drakenbloed, 't welk ik in de Perſiaanſche Apotheeken op *Golconda* heb gezien, zeer onderſcheiden zy, echter zeer wel overeenkome met die Gom, welke ik van den roden Sandelboom heb verzamelt, enz: Zie *p.* 13. Ook zegt *p.* 42. even de zelve, onderruſſchen moet ik bekennen, dat ik ben verwittigt, hoe die geenen, welke het drakenbloed voor eene *Lachryma*, dat is voor eene Traan of Gom van eene Plant houden, de *Dzjerenang*, dat is, drakenbloed, daar niet voor willen aannemen, om dat hen bekent is, dat deeze *Dzjerenang* eigentlyk geen bloedſap, maar alleenlyk eene *Tinctuur* zy, die uit de Bloem en de Vrucht van dit Riet getrokken word.

Eindelyk volgt ook in deze Ooſt-Indiſche Zendt-Brieven *p*, 99. een uittrekzel uit D. ENGELBERT KEMPFER *Diſputatio pro Gradu*, van de *Dzjerenang* of het Drakenbloed, 't welk uit de Vruchten van de *Palmus Juncus* getrokken word, doch welk uittrekzel ons ſchynt te wydloopig te weezen, en wel uit reden, om dat onze *Palma prunifera*, en die tegenswoordig in veele voorname Tuinen van Duitſchland, als ook hier in Regensburg zyn te vinden, niet van deze zelfde zoort ſchynt te weezen, maar evenwel blykt 'er uit dit uittrekzel, dat het drakenbloed niet uit een Plant alleen getrokken worde, en dat het *Rotang-Dzjerenang*, waar van wy uit *Valentin* eene beſchryving hebben gegeven, byaldien niet het eenige, echter het beſte drakenbloed zy. Byaldien men al de Bomen, ſchryft *Jager p.* 26. die Tranen als Bloed uitzweeten, 't welk zich ſtremt en eene kracht heeft, van aan zich te houden en te ſtoppen, voor *Arbores Draconis*, dat is, draakenbloeds Bomen mag houden, gelyk ik ten minſten een dusdanig gevoelen hebbe, en dat ook de voornaamſte Kruidkenners daar mede eenigzins overeenſtemmen; zo kan men het Bloedrode dikke ſap van de *Angſana* daar van niet uitſluiten; hoewel het zo krachtig en zo goed niet is, ook byzonderlyk al de andere toevallige eigenſchappen, waar door het *Sanguis Draconis* of drakenbloed beproeft word, niet en heeft, als het bloed van de andere Bomen, namentlyk van het rode Sandel of *Caliatoer*-Hout, 't welk ik voor de beſte zoort houde, enz.

Aangaande de nuttigheid en 't gebruik van 't drakenbloed, zo is het zelve by de Ouden in groote achting geweeſt, en wierd voor het rechte Vermiljoen gehouden. Het waare en oprechte drakenbloed moet eene verkoelende, opdrogende en t'zamentrekkende kracht hebben, waar door het zou dienſtig weezen

tegens de roode Loop, Bloedſtortingen en ſterke Zinkingen van binnen, zo als *Schroederus* en andere betuigen, doch vermits zulke hoedanigheden aan ons drakenbloed maar by de Kaars te zoeken zyn, en aldus het zelve daarom ſchynt verdacht te weezen; zo gebruikt *Ettmuller* in plaats van dat, het uittrekzel van de Tormentil-Wortel, 't welk bykans eenerlei koleur en Conſiſtentie daar mede zal hebben, doch worden 'er zomwylen de Tand-Poejers noch meede geverft; gelyk dan ook de roode houtjes, die als Tandſtookers van de Compagnie uit Ooſt-Indien, onder den Naam van *Bois de Palile* gebracht worden, in deze Gom worden gedompelt, gelyk *Pomet* in zyne Hiſtorie van de Drogeryen *p.* 260. verhaalt, anders word het drakenbloed veel tot het fyn Schilderen gebruikt, en dieswegen te Neurenberg, alwaar zeer ſchone en bykans overheerlyke konſten daar mede geoeffent worden, jaarlyks eene groote quantiteit daar van vertiert, gelyk de Neurenbergſche Drogiſt *Marxius p.* 180. 181. betuigt, doch men gebruikt het voornamentlyk tot de zo genaamde Lakwerk-Konſt, niet minder gebruiken het ook de Glas-Schilders, terwyl het aan het glas een ſchone bloedrode koleur geeft. Zie de volſtandige Natuur- en Drogerykamer van *Valentin. Lib.* II. *Sect.* VI. *Cap.* 13. *p.* 388.

PALMA GUINEENSIS VINIFERA.

Zie de 785 Plaat, Letter b. PALMA GUINEENSIS VINIFERA. De Wyn gevende Palm-Boom uit *Guinea*.

Wyn gevende Palmboom uit *Guinea*, by de Nederlanders genaamt *Chriſtiaan Wynboom* en *Kriſia Boom. Boerhaave* II. 169. Wyngevende Palmboom van *Thevetus C. B. P.* 507. Het is een heerlyke en hoge Boom, die altyd groen is, of het verſchilt met de Indiaanſche wyngevende Palmboom, met brandende Vruchten, en Bladeren gelyk als aan het *Adianthium* (Steenruit), Zuiker uitleverende? *Joh. Burm. Theſ. Zeylan.* 180. De Wyngevende Palmboom beſchryft *Lugdunenſ. p.* 1834. met deze woorden; Het Æthiopiſche Voorgebergte, nu het groen Voorgebergte genaamt, gelyk het daar krielt van veele Bomen, en voornamentlyk van Vruchtdragende Heeſters, is ook vol van Palmbomen, zo wel van wegens de natuur der Bergſtoffe, als van wegens de zeer groote Vruchtbaarheid van 't Aardryk. Doch het is een der ſchoonſte Bomen uit het geſlacht der Palmbomen, het zy men deszelfs hoogte, of zyne altyd duurende groenigheid en andere heerlyke eigenſchappen beſchouwe. Daarin houwen ze met een zeker werktuig, en maken 'er zulk een opening in, dat men 'er een vuiſt kan inleggen, zynde dit gat een voet of ten hoogſten twee voeten van de Aarde af. Daar uit vloeit nu het ſap, 't welk zy in aarde Potten laten lopen, die tot aan de opening toe reiken. Even de zelfde beveſtigt, dat het ſap, 't welk op de zelfde wyze uit de Palmboom *Cichoris* getapt worde, van ſmaak zeer lieflyk zy. Uit deze Potten word het in andere overgegoten, en tot een dagelykſchen drank bewaart, dien zy *Mignol* noemen. Doch

om

om het langer goed te houden, goojen zy 'er een weinig Zout in, 't welk de ruuwe en onrype vochtigheid verteert hebbende, blyft het ſap onbedorven, doch van koleur en Conſiſtentie is het gelyk met de witte Wynen van *Champagne* en *Angers*, van een lieflyken ſmaak en wel zeer dienſtig om te verkoelen en den dorſt te lesſchen, waar mede de Inwoonders van wegens de geduurige en brandende hitte zeer gequelt worden, en dat daarom van hen in niet minder waardy gehouden word, als by ons de allerheerlykſte Wynen, alhoewel de Vruchten van dezen Boom, die klein zyn, Dadelen zyn van een ontydigen ruuwen ſmaak, en niet licht konnen gegeeten worden.

Het is ons juiſt niet bekent, waar van daan wylen de Heer *Weinman* deeze Figuur heeft genoomen. Doch blykt uit veele Reisbeſchryvingen, dat diergelyke Palmbomen, die Olie, ſap en Wyn geven, niet weinig op verſcheide plaatzen gevonden worden. Deze hoge Palmboom, welke Wyn geeft, is op *Guinea* te vinden, by aldien het de *Palma vinifera* van *Thevetus* is, waar van de beſchryving van te vooren uit de *Lugdunenſ.* is genomen geworden, zo is 'er tefſens by aangetoont, dat die op het groene Voorgebergte in menigte is te vinden. Doch ontmoet men ook op *Zeilon* en andere Ooſt-Indiſche plaatzen zeer veele daar van, waar onder dan de *Palma vinifera* van *Joh. Burman.* behoort.

P A N A X.

e de Plaat, er a.

PANAX HERACLEON SEU HERCULEUM. In 't *Grieks*, πάναξ, πάνακες, zynde zo veel als πᾶσιν, In 't *Italiaans*, Panace. In 't *Spaanſch*, Panaque. In 't *Franſch*, Panace, grande Berce. In 't *Engelſch*, Alheal, Wundwort. In 't *Boheems*, Panax. In 't *Pools*, Leczy-wrzod/ Panack. In 't *Hoogduits*, Panax-kraut/ Heil-kraut.

Het word ook van zommigen groot *Spondilium*, als *Cyreneeiſch Spondilium* genaamt. Zie *Munting waare oeffening der Planten p.* 553. *Tournef. T.* I. *p.* 320., welke naam aan verſcheide Planten is gegeven geworden *G. à Turre L.* I. *p.* 249. *C. Bauh. P. L.* IV. *Sect.* V. *p.* 156. In 't *Nederduits*, Panax of algenezend kruid.

KENTEKEN. *Panax* of algeneezend Kruid word van *Rajus Libr.* IX. *p.* 418. en van *Boerhaave Ind. plant. alt. p.* 66. gerekent onder de Planten, welke boven gelyk als eene Kroon dragen; het komt bykans met het Kruid *Ferula* (Birkwortel) overeen, en zou naar de oorſpronkelyke beteekenis van 't Griekſche woord alles geneezen, of naar het zeggen van *Plinius* by alle ziektens hulp beloven. Zommigen noemen het *Heracleum*, (Wohlgemuth)/ waar van men het *Opopanax* pleegt te verzamelen. Het groeit in *Bæotien*, *Arcadien*, *Lybien* en *Macedonien*, ook in onze Landen gins en weder; de Bladen zyn ruuw en ſcherp, leggen gemeenlyk op de Aarde verſpreid, hunne koleur is gras-groen, zy hebben met de vyge Bladeren eene redelyke overeenkomſt, en zyn aan den rand vyf maal gekurven of ingeſneeden. De ſtengel van dit Kruid is redelyk hoog en wolachtig, gelyk als het Kruid *Ferula* is, en dryft verſcheide kleinder Bladeren uit. Boven op aan den top groeit gelyk als aan het Dilkruid een kroonswyze gevormd boſchje Bloemen, van een geelachtige koleur, welke een welriekend en ſcherp ſmaakend Zaad dragen. Het heeft veele Wortelen, die naar boven toe zich t'zamen vereenigen, zyn zeer wit, van een zeer ſterke reuk, en van een zeer hevigen en bitteren ſmaak, en hebben een dikke baſt of

of ſchille. *Dioſcorides l.* III. *c.* 45. *Matthiol. l.* III. *p.* 391. *Hiſtor. gen. Plant. Lugdun. L.* VI. *p.* 739.

AANMERKING. Aangaande het woord van *Panax*, zo komt het zelve voort van de Griekſche woorden ἀπὸ τȣπάνια *omnia* en ἀκέομαι *ſano* of *medeor*, dat is, zo als *Plinius* zegt, de naam zelf belooft voor alle ziektens hulp en genezing. Het ſap *Opopanax* genaamt, wort van dezen Boom op de volgende manier verzamelt: men maakt, wanneer de ſtengels eerſt verſch gegroeit zyn, een ſpleet in de Wortel, waar uit dan een wit ſap vloeit, 't welk, als het droog is, aan deszelfs buitenſte vlakte, een Zaffraan geele koleur verkrygt. Dit ſap pleegt men op Bladeren van de gemelde Plant te verzamelen, welke men onder de geſcheurde Wortelen uitſpreidt, als van te vooren de Aarde wel ſchoon daar onder is weg geveegt, wordende dan, als het ſap gedroogt is, wederom weggenomen. Op even de zelfde wyze verzamelt men ter tyd van den Oogſt of Herfſt het ſap uit de Stengels, waarin een ſneede gemaakt word, waar uit het ſap voortvloeit; echter wordt dat niet voor zo goed gehouden, als 't welk uit de Wortel genomen word. Met dit ſap geſchiedt zomtyds eene vervalſching; de ſmaak is 'er zeer bitter van, de koleur van binnen wit of geelachtig, van buiten bykans Zaffraan geel, het is licht, vet, laat zich gemakkelyk in ſtukken wryven, daar by zo teder, dat het in het Water met een' hevigen reuk aanſtonds vloeibaar word, hebbende men licht geen beter Merkteken van deszelfs onvervalſcht weezen, als dat het zich in het Water oploſt en melkachtig word, wanneer men het zelve maar een weinig wryft. Men ontmoet dit *Panax* op verſcheide Plaatzen van *Italien;* doch het ſap word daar nergens verzamelt. Heden ten dage heeft men nog eene andere zoort van *Panax* wortel gevonden, waar van de oudſte Kruidkenners nog niets hebben aangemerkt, welke wel volgens de bladeren van het voorgaande is onderſcheiden, doch volgens den ſmaak, uitwerking en den reuk daar mede geheel en al overeenkomt, ook van even het zelve ſap en eigenſchappen is, weshalven de voortqueekers van de Kruidkunde wel met recht hebben geoordeelt, dat zulks het waare *Panax heracleum* zal weezen. *Tabern. p.* 225. *b. Matthiol. p.* 258. *Zorn. p.* 492. *Lemery p.* 810.

Queeking.

Dit *Panax heracleum* of *herculeum* (om dat de Ouden hebben gelooft, dat het *Hercules* het eerſte heeft uitgevonden, of dat het in de Geneeskunde van even de zelfde krachten zy, als *Hercules* in de Fabelen of verdichtzelen is geweeſt.) moet in een goede zandige Aarde, die wel met meſt is vermengt geworden, op een vrye en zonnenryke Plaats voortgequeekt worden, het gewaſch vereiſcht een genoegzaame begieting, blyft eenige Jaren in de Aarde leggen, verdraagt de ruuwe wêersgeſteldheid en koude van den Winter, pleegt by het toenemen van de Maan van February tot Maart het ſterkſte te groejen, *Paul. Amman*, liet zich Zaad uit *Italien* brengen, en queekte het voort, maar daar groeidde niet mel al uit. Doch *Chabræus* is daar omtrent gelukkiger geweeſt, zie deszelfs Aanhangzel tot de *Sciagraphia Stirpium p.* 638.

Gebruik in de Medicyne.

Opopanax is een harſtachtige Gom, welke, naar dat men den Boom iets geſpleeten heeft, dicht by de Wortel uitvloeit, maar naderhand haaſt verdikt en hard wordt. Het ſchynt in 't begin wit, naderhand word het met de tyd geelachtig, geeft een ſtinkenden en onaangenamen reuk van zich, is van ſmaak bitter en iets walgachtig. Men gebruikt het in de Geneeskunde, vermits het opening maakt, verdunt, oploſt, verweekt en verdeelt; het verwarmt in den derden, en droogt op in den tweeden graad, maakt de verſtoppingen der Ingewanden open, word in koude Zinkingen van 't Hoofd en der Zenuwen gebruikt, verdeelt kragtig de opzwellingen van de Maag, en loſt

loſt derzelver taaje ſlym op, is dienſtig in de Moederqualen, ſtaat de verrotting tegen, en geneeſt het byten en ſteeken van venynige Dieren, helpt voor zwaare Ademhaling, en die met een oude ingewortelde Hoeſt gequelt zyn, als men den rook daar van in den mond laat gaan, dan word 'er de nêergevallen huig wederom door opgetrokken. Van buiten verweekt het en maakt ryp de harde gezwellen en zweeren, en geneeſt de zelve, Het is een *Ingredient* van den *Mithridaat* en *Driakel;* word tot Pillen, Pleiſters en omſlagen geordineert. Doch moet het van wegens deszelfs vermengt zynde veele onzuiverheden, of met Azyn of met zwakke Brandewyn, gezuivert en geſcheiden worden.

P A N I C U M.

Zie de 86. Plaat, Letter b.

PANICUM. In 't *Grieks*, ἔλυμος μελίνη, μήλινος ἔλυμος. In 't *Italiaans*, Panico. In 't *Spaanſch*, Panizo, Paniſo. In 't *Franſch*, Panis, Paniz. In 't *Engelſch*, Panick. In 't *Boheems* en *Pools*, Ber. In 't *Lithauws*, Seraſnetz Siſſakory. In 't *Arabiſch*, Dochon. In 't *Hoogduits*, Fennich / Pfennich / Heydelpfennich / Fuchs-Schwantz oder Pandorn. In 't *Nederduits* en *Brabantſch*, Pannikkoren.

KENTEKEN. Pannikkoren word onder de Planten gereekent, die boven aan 't hoofd een halmknoop hebben. Zy ontſtaat uit een vezelachtige en ſterke Wortel, haar ſtengel komt ten naasten by overeen met de gedaante van een Riet, en zy dryft 'er menigwerf twee, zomwylen ook wel meerder uit. Zie *Rajus hiſtor. plant. T.* II. *L.* 22. *c.* 7. *p.* 1247. Het Riet of Stengel word zomtyds twee ellen hoog, is rond, dicht, heeft dikke gewrichten of knobbels, waar van elk met een lang en niet al te breed blad is voorzien, die niet licht meerder als tien in 't getal zyn; het bovenſte deel waggelt gins en weder, de Bladeren zyn gelyk Rietbladen, ruig en puntiger als een Gierſtblad, doch breeder als de bladeren van Tarwe; boven op groeit een langwerpige aair, niet wel een ſpanne groot, welke dik en niet als aan de Gierſt, verſtrooit, maar trosachtig is, het heeft veel meer korrels als de Gierſt, doch kleinder en meer blinkender, en die daar by in een geelachtig ſchilletje verborgen zyn. De aaire zelve beſtaat uit verſcheide andere kleine aairtjes, waar van elk uit den Stengel voor zich in 't byzonder voortkomt, ook byzonder aangegroeit is, welke, wanneer ze ryp worden, beveſtigt zich de Wortel van onderen ſterker, om dat niet door een onſtuimigen wind de aaire van haaren halm mag afgeſcheurt worden. *Dioſcorides* heeft dit Pannikkoren onder de granen gereekent, en het met de Gierſt vergeleeken, waar in hy in 't minſte niet heeft gemiſt, want het uitgewreeven Zaad is zodanig aan de Gierſt gelyk, dat men beiderlei Zaad bezwaarlyk van malkander kan onderſcheiden. Anderen vergelyken het met het Riet, alleenlyk dat de ſtengel daar van niet hol, maar gelyk het Zuiker-Riet met een wit merg voorzien is. De aairen, wanneer ze beginnen ryp te worden, worden gemeenlyk zwartachtig rood, of zomwylen geheel zwart, de korrels worden van de huislieden gemeenlyk afgeſtroopt, tot meel gemalen, en onder het brood vermengt, 't welk echter maar de Akkerlieden, of die geenen,

die zwaar moeten werken, konnen eeten, waarby wy evenwel moeten toeſtaan, dat het in Italien meerder moet dienen, om de Duiven en hoenders daar mede te voederen, dan tot ſpyze voor de Menſchen.

I. AANMERKING. De Naam van deze Plant willen zommigen van *Panis* of Brood afleiden, om dat het Zaad daar van tot het Brood mede genomen word. *Lemery p.* 833., doch anderen meenen, dat het voortkome van de kleine Vakjes, waarin het Zaad pleegt te leggen, waar meede ook het Griekſche woord ἐλύμω overeenkomt, dat is van ἐλυω *involvo*, ik wikkele in. Zie *Konig. regn. veget. p.* 26. Echter heeft *Linnæus* waargenomen, dat'er een zoort van Pannikkoren gevonden worde, welkers Zaad in geene Vakjes legt. Zie *p.* 17 en *n.* 47. *in monend.* Zie *Plin. Libr.* XVIII. *c.* VII. *Matth. c.* XCI. *p.* 255. *Ruellius Libr.* II. *c.* 28. *Rajus* in zyne *Hiſtor. Plant. T.* II. *Libr.* XXII. *c.* 7.

II. AANMERKING. *Ruellius*, of ſchoon hy anderzins een zeer yverige navolger van *Plinius* is, verwisſelt echter *Panicum* en *Melica* met malkander, waar over zich al *Matthiolus* ter zyner tyde heeft verwondert, vermits *Plinius* onder het woord *Melica* niets anders heeft verſtaan als het Indiaanſche *Panicum*, en'er ook met een den Griekſchen naam ἔλυμος en den Latynſchen *Panicum* heeft bygevoegt.

Daar zyn noch meerdere zoorten van Pannikkoren, als het wilde (*Sylveſtre*), het Hemelsblaauwe (*cæruleum*), het Æthiopiſche (*Æthiopicum*) het Americaanſche (*Americanum*), welke altemaal op te haalen te wydloopig zoude vallen; het is voldoende van te zeggen, dat ze met het onze *Panicum* weinig verſchillen, en hun geheel onderſcheid daarin beſtaat, dat de aairen of kleinder of verſtrooit zyn, waar van breedvoeriger handelen *Matthiolus* **von der Natur und würckung der kräuter.** *L.* II. *c.* X. *p.* III. *Lugdun. L.* IV. *p.* 411. *Vaterus* in *ſyllab. plantar. p.* 244. *Boerhaave Ind. plant. alter. p.* 158. *Tournefort. Inſtit.* R. H. *p.* 515. *Chabræus p.* 178. *C. P. L.* I. *Sect.* IV. *p.* 27. als ook *Phytopinac. p.* 53. 54. *Rajus Hiſt. plant. T.* II. *L.* 22. *c.* VII. *p.* 1247. *Albertus Hallerus* in enumeratione methodica ſtirpium Helvetiæ indigenarum *Tom.* I. *p.* 223.

Queeking.

Wanneer het in den Zomer geplant word, dan komt het binnen veertien dagen tot zyne volkome rypheid. Als het al eens heeft Bladeren geſchooten, dan word het niet meer begoten, om dat het daar door zyne Bladeren wederom verlieſt; want deeze Plant bemint de warmte, en goede ſponsgatige Aarde, die niet kleiachtig of vet, maar veel eerder zandig moet zyn; het gras, 't welk gins en weder daar tuſſchen en om de Wortel opgroeit, moet vlytig uitgewied worden. Wanneer men het Zaad in de Maand van May voortqueekt, dan bloeit het in Juny, alleenlyk moet in den beginne de grond koel en vochtig zyn, om dat deeze Plant het Land te hevig uitdroogt, waarom men het nooit by de Wynſtokken plant, op dat ze genoeg ſap behouden; men moet ook niet vergeten, het Land naar den Oogſt wederom te meſten, om dat het zeer van het gewaſch uitgeteert word. *Zie de waare oeffening der Planten* van *Munting. p.* 551.

Het gebruik van 't Zaad of der Zaadkorrels van 't Pannikkoren in de Medicyne is hedendaags veroudert of in 't vergeetboek gekomen, doch de oude Geneesheeren hebben aan't zelve eene droogmakende, verkoelende en aantrekkende kracht toegeſchreeven, en het dierhalven gebruikt voor de bloedſpuuwing, onwillige Zaadlooſing des nachts, en de roode Loop.

Gebruik in het Huishouden.

Wanneer het Pannikkoren ryp word, dan ſcheurt men'er de aaire af, en droogt ze in de Zonne, al voorens de Zaadvakjes opbarſten. Men kan het Zaad laten malen en het meel met het Brood ver-

vermengen, gelyk zulks in Bohemen en Ongaryen gins en weder geſchiedt, waar van *Cluſius* iets heeft aangemerkt, echter is het brood daar van gebakken wat week en valt van malkander, zynde ook niet licht te verduuwen. *Chabræus p.* 178. Beter is het, als het met meel en melk vermengt, en 'er Pap of Bry van gemaakt word; de Franſchen kooken het met Water, Boter of Reuzel, tot dat het een Bry word, goojen 'er wat Zout op, en beſtroojen het, eer zy het opdisſchen, met klein geſneeden Dilkruid. In Thraciën beminnen zommigen Volkeren het Pannikkoren zo zeer, dat *Xenophon* het reets ter zyner tyd in *Libr.* VII. *Exped. Cyri* den naam van *Melinophago* heeft gegeven.

P A P A V E R.

PAPAVER. In 't *Grieks*, μήκιον, μήκων. In 't *Italiaans*, Papavero. In 't *Spaanſch*, Dormidera, Caſcall. In 't *Franſch*, Pavot. In 't *Engelſch*, Chesboule, Poppy. In 't *Deens*, Valume. In 't *Boheems*, Mack / Makutzko. In 't *Pools*, Macko / Maczek. In 't *Arabiſch*, Thaxthax, Kasbas, Caſcas. In 't *Hoogduits*, Magſaamen / Mohn. In 't *Nederduits*, Maankop. Tamme en witte Heul, Klaprooſen, &c.

KENTEKEN. Witte heul of Slaapkruid is een gewaſch, het welk tot de Kruiden gereekent word, die vierbladige ongeregelde Bloemen hebben. Haar Stengel is takkig, de Bladeren zyn langwerpig, breed, getandt, krul- en witachtig, ook geheel donker groen. De Kelk heeft twee deelen of vleugels, welke afvallen, zo haaſt de Bloem te voorſchyn komt. De Bloem is roosachtig, gemeenlyk van vier in 't rond ſtaande Bladeren, uit welkers midden een klein knoopje voortkomt, waar uit naderhand de Vrucht wordt, of eene langwerpige eironde ſchaale, boven op met een kroontje verciert, onder 't welke by verſcheide zoorten kleine Luchtgaten rondom naar de rye tegens de binnenſte holte van de Vrucht toe gaan, en naar de lengte nederwaarts verſcheide blaadjes of middelſchotjes maken, waar aan het Zaad zit, 't welk in een menigte van ronde en kleine korrels beſtaat. De kracht van dit gewaſch verzacht pyn en ſmarten, bevordert den ſlaap, en heeft voor 't overige eene groote gelykvormigheid met de Zee-Bloem. *Blanchard*, *p.* 570. *Rajus*, *T.* I. *L.* XVII. *p.* 855. *Dioſcorid.* L. IV. *c.* 54. *Seqq. C. B. Phytop. L.* V. *Sect.* I. *p.* 306. *C. B. Pin. L.* V. *Sect.* I. *p.* 170. *Dale p.* 175. en zyn *ſupplem. p.* 171. 275. *Tabern. p.* 961. *Lemery p.* 835. *Matthiol. p.* 525. *Seqq. Chabræus p.* 459. *Seqq. Boerhaave p.* 279. *A. Haller. p.* 303. *Linnæus p.* 150. *Tournef. p.* 237.

AANMERKING. Zo wel de oude als nieuwe Kruidkenners hebben zich benaerſtigt, eene duidelyke verdeeling van de zo zeer verſcheide zoorten van Heul te beraamen; nochtans zyn ze het onder malkander altyd oneens. Wy maken in 't algemeen tweederlei zoorten van de Heul, waar van het eerſte een geheel kort Zaadhuisje heeft, 't welk by zyne dikte in menigerlei kleine vakjes verdeelt word, en daar boven over een Starsgewyze dekzel heeft, dat of grooter is als het geheele Blad, en dan Tamme of *Tuin-Heul* hiet, of het is kleinder, en heeft maar een kleine Bloem, en daar by veele zoorten, in 't byzonder die men *Argemones* noemt, met ruige knoppen, ook wel met groote bloeſſem, het welk men de *Wilde Heul* of *Maankop* noemt, de tweede zoort maakt een hoorn of hul-

bykans als het *Fœnum græcum*, 't welk men met goed recht tot het *Chelidonium* of ſtinkende Gouwe, konde tellen, vermits het vol van geel en ſcherp ſap is, een tweevoudig gedeelden knoop heeft, die haaſt afvalt, beſtaande de Bloem zelve uit tedere en vluchtige Bladeren.

Papaver Sativum, of Tamme Heul, heeft eene Wortel omtrent een Vinger dik, die gelyk de geheele Plant vol van een bittere melk ſteekt. De ſtengel groeit twee ellen hoog, verdeelt zich in zekere vleugels, is gemeenlyk glad, doch menigwerf een weinig ruig; de Bladeren, die uit den zelven voortgroejen, zyn als Zalade langwerpig, gevleugelt, gekrult, en van eene blaauachtige koleur. De Bloemen zyn of enkeld of gevult, gezoomt of ongezoomt, wit, rood, vleeſch- of veelverwig, welke knoppen achter zich terug laten, die buikachtig en langwerpig zyn, menigwerf een vuiſt groot, en menigmaal maar zo groot als een walnoot, die boven met een ſtarsgewyze dekzel voorzien zyn, van binnen kleine middelſchotjes hebben, waar aan het Zaad hangt, dat dan wit, dan zwart, dan bruinachtig is; zo lang de Plant groen is, geeft zy een afkeerigen en venynigen reuk van zich. Men kan ze het beſte in twee zoorten verdeelen:

1. Tamme heul met gladde Bladeren aan den rand, met bonte toegeſloote knoppen, en met verſcheidentlyke Bloemen, zynde het Zaad of wit of zwart.

2. Tamme heul met opgeſpleete Bladeren aan den rand, met witte eindens tegens den ſteel toe, met doorgate knoppen, wit en zwart Zaad, gevulde en ongevulde Bloemen, wit, rood, hoogrood bykans als purpur, of met verſcheide koleuren teffens.

Papaver Spontaneum ſylveſtre, of wild groejende heul, heeft eene enkelde, dikke, menigmaal ook vezelachtige Wortel; derzelver Bladeren zyn vol van uithollingen, of bogten, glad, blaauwachtig, aan de randen ingetand, en groejen enkeld zonder ſteeltje uit den ſtengel, welke een elle en daar over hoog is, zomwylen een vinger dik, gedwee, langwerpig rond, glad, dicht en takkig. De Bloemen groejen aan het bovenſte deel van den Stengel, en deszelfs Takjes zyn enkeld, met wyd uit malkander geſpreide Bladeren, die gemeenlyk vier in 't getal zyn, Purpurrood, echter iets bleek, tegens den Stengel toe met donker rode Purpur vlakken getekent. In 't midden van de Bloem ſtaan, in plaats van de ſtyl, om een klein hoofdje veele witte Vezeltjes, welke boven aan zwarte punten hebben. De Kelk, waarin de Bloem legt, maakt twee vleugels, die aanſtonds afvallen, zo haaſt de Bloem komt uit te breeken; haare hoofdjes zyn rondachtig, groot, met een ſtarsgewyze dekzel, makende zo veel byzondere deelen als 'er ſtreepen zyn in 't zelve.

Papaver Rhœas, of wilde heul, is van Wortel gelyk aan de overigen, behalven dat die in een goeden grond meerder als een Stengel voortbrengt, die met gins en weder ſtaande haairtjes geheel ruig, daarby langwerpig rond, dik en takkig zyn, met takjes groejende, die het eene hier, het ander daar, gelyk als uit den ſchoot der Bladeren voortkomen. De Bladeren zyn in menigerlei vleugels gins en weder ingekurven, waar van elk een wederom puntig toegaat, zyn ruig en aan den rand ingetand; voor 't overige aan bloesſem, Blaadjes, en hoofdjes bykans gelyk aan de voorgaande zoort van Heul. Doch daar zyn twee zoorten van, de *grootere* met een geelachtige Wortel en witte punten aan den Stengel, met een langachtigen Kelk of Beker, zeer breede Bloem, ſterke roode koleur, en met zwarte nagels voorzien. De *kleindere* heeft een witte Wortel, aan den Stengel roodachtige Doornen, een kort kelkje, kleinder en bleeker bloeſſem en bladeren, die tegens den ſteel ſmal toeloopen, niet de minſte vlak hebben, en welke beiderlei zoorten van wegens haare fraajigheid in de Tuinen voortgequeekt worden.

Pa-

Papaver corniculatum, of gehoornde heul, heeft een Wortel, die met de overige zeer wel overeenkomt, zaagsgewyze en diep ingeſneede Bladeren, welke op de Aarde leggen, en de koude konnen verdragen. De Stengels groeien eerſt in 't tweede Jaar, de Bladeren groejen uit de gewrichten of knobbels voort, zyn niet zo zeer ingeſneeden, en altyd minder, hoe nader zy tot den top opwaarts komen. Ze hebben zomwylen twee gewaſchen, die Vruchten en Bloemen voortbrengen, ontſtaande het laaſte gewaſch gemeenlyk uit de Vezelen van 't eerſte, en verkrygende eindelyk een ſtompe peul of een Hoorn, waar in een Zaad, gelyk als het heulzaad, word gevonden, en aan het middelſchot hangt, gaande dit door de geheele Peul naar beneeden toe. Het word gemeenlyk in Italien aan de Zeeſtranden gevonden.

Papaver argemone of heul als *Argemone* Roosjes, onderſcheidt zich van de overige zoorten door zyne kleinder Bloemen en geſcheurde Bladeren. Het heeft den naam daar van verkreegen, dat het de vliesjes of vlakjes in de oogen geneeſt. Want by de Grieken beteekent αϱγεμος zo veel als een witte vlek in de oogen, maar *argemon* (ἀποκαϑάιϱει ἄϱγεμα καὶ λεύκόματα) zuivert de vliesjes op en de witte vlakken in de oogen. Het word gemeenlyk op alle Velden gevonden, en doorgaans op die, waarop men garſt heeft gezaait. *Matthiolus* heeft aangemerkt, dat van zommigen in de Boeken van *Dioſcorides* tweederlei zoorten daar van aangemerkt worden, doch noch *Paulus* noch *Galenus* maken 'er gewag van. Waarom wy het daar voor houden, dat onder die drie zoorten, welke van *Plinius L.* XXV. *C.* VIII. aangehaalt worden, die geene de beſte moet zyn, welker wortel van reuk den Wierook naby komt.

De allerbekenſte zoorten van deeze heul zyn de volgende:

Argemone met een rondachtig hoofdje *Park.* met een zeer kort hoofdje *C. B.* met een rond hoofdje als een Rad. *Ger. Zie Rajus l. c. p.* 855.

Mexicaanſche Argemone, doornachtige heul, *C. B. P.* 171. *Prodr.* 92. *J. B.* 3. 397. *Anton. Rech. L.* VI. *p.* 215. *Barellier*, le pavot épineux, *plaat* 1141.

Argemone met een zeer lang hoofdje. *C. B. Ger. Park.* met een zeer lang doornachtig hoofdje *J. B.*

Argemone met een zeer lang glad hoofdje. *Moris. prælud.*

Argemone, geele *Cambro Brittannica* van *Parck.* Geele *Cambro Brittannica* met een zeer lang en geel hoofdje, met weinige doorntjes aan de t'zamenvoegingen der vakjes verſiert. *Moris.*

Argemone, Zwitſerſche geele. *Parck.* Geele Zwitſerſche met bladeren als aan de *Scandix* of Naalde kervel. *C. B. P.*

Argemone met Coriander Bladeren op de Alpiſche gebergtens groejende. *C. B.*

Argemone geele *Pom.*

I. AANMERKING. De Griekſche benaaming van de heul is veel nadrukkelyker als de Duitſche, wat zy hebben het genoemd μήκων, komende voort ἀπὸ τῦμὴ κονεῖν *à non miniſtrando*, dat is, van niet beſtiering, vermits die geenen, welke het Zaad gebruiken, hunne bezigheden niet konnen waarnemen. In 't Latyn komt het voort van *Papa*, dat is, Bry, om dat men het dikwils daar onder heeft gekookt. Volgens *Dioſcorides* en andere oude Kruidkenners word het in vier zoorten verdeelt, waar van de *eerſte* genoemd word μήκων ῥοιὰς *papaver erraticum*, dat is: wilde of dwaalende heul, van wegens de ſchielyk afvallende Bloem; de *tweede* μήκων ἥμεϱος *papaver ſativum*, dat is, Tamme heul; de *derde* μήκων κεϱατῖτις *papaver corniculatum*, dat is, gehoornde heul; en de *vierde* μήκων ῥοιὰς ἀφϱῶδες *papaver ſpumeum*, dat is, ſchuimende heul, waar by wy noch konden voegen het *ſpontaneum* en *ſpinoſum*, de van zelfs groejende en doornachtige heul. Daar zyn bykans ontelbare zoorten van, waar van 'er verſcheide bygebracht zyn door *C. B. P. p.* 170. *Seq. Phytop. p.* 306. *Seq. Tournef. T.* I. *p.* 237. *Boerh. p.* 279. *Haller l. c.*

II. AANMERKING. Doorgaans vindt men by de Ouden gewag gemaakt van de heul, zie μηκονοπεγνιον van *Lochnerus*,

nerus, waar van een ſap toebereidt word, 't welk men gemeenlyk naar der Grieken ſpreekwyze noemd *Opium*, dit ontſtaat uit de hoofden van heulknop, al voorens zy nog ryp worden, wanneer men ze rondom met een mes, echter niet door en door of tot aan de binnenſte Zaadhulſe inſnydt of queſt. De ſmaak daar van is zo bitter en vuurig, dat 'er de mond van ontſtooken word; wanneer dit ſap het eerſte uitvloeit, dan is deszelfs koleur wit, doch wanneer het droog word, word het geel, gelyk als de Maanhaairen van een Leeuw. De reuk is 'er zeer doordringend van en hevig; de Turken weeten het wel toe te bereiden, om dat zy 'er zulke groote Liefhebbers van zyn, dat zy geheele Velden met heul bezaajen, op dat zy maar dies te meer *Opium* konnen verzamelen, 't welk zy ten tyde van Oorlog en Vrede in menigte gebruiken. Want het menigvuldig gebruik van 't *Opium* maakt het hoofd verward en gelyk als dronken, daar door maken ze nu malkander diets, als of zy 'er dies te moediger tot de Oorlogsbedryven van wierden. Doch buiten den Oorlog, gebruiken ze het *Opium* als ze willen byſlapen, waar van den Indianen en Chineezen eene dusdanige kracht bygezet word, dat ze de geheele nacht door de minneluſten konnen pleegen, gelyk uit de ondervinding geleert heeft *Joh. Jacob Saar Itin. Ind. Orient. p.* II. *Olear. Itin. Perſ. L.* V. *c.* 15. 18. *Rajus l.* XVII. *p.* 854. *l'Hiſtoire de l'Academie des Sciences* 1712. *p.* 66. *Lugdunenſ. L.* XVII. *p.* 1711. *Bellon. Obſerv. L.* III. *c.* XV. *Valent. Muſæum p.* 394. *Tabern. L.* II. *p.* 964.

Zie de 786. Plaat, Letter d. Het groeit gemeenlyk van zelf aan den Oever van de Zee, alwaar het zandig is, ook op het Pyrenæiſche Gebergte, waarom het zommigen *pyrænaicum*, anderen *Chambro brittannicum* genaamt hebben, *A. Haller. C. B. Prodr. p.* 98. *J. R. H. Volck.* en anderen.

Zie de 787. Plaat, Letter a. PAPAVER CORNICULATUM LUTEUM MINUS, kleinder gehoornde geele Heul.

Deze bloeit in de Maand van Juny. *Volckamer. p.* 318.

Zie de 787. Plaat, Letter b. PAPAVER CORNICULATUM PHOENICEUM RUBRUM, ruuwe gehoornde purpurverwige Heul.

C. B. P. L. V. *Sect.* I. *n.* 15. *p.* 171. Deze bloeit in de maanden van Juny en July. *Abr. Vater. p.* 56.

Deze zoort van Heul is redelyk gelykvormig van Bladeren met de gehoornde geele Heul, maar ze zyn niet zo groot als geene, de Bladeren zyn iets kleinder en rooder, en hebben veel rooder vezeltjes in het midden.

Ook van deze zoort word 'er nog een gevonden, met een glad Blad en bleekachtige Bloeme, dat van een oude Plant voortkomt, die door den ouderdom pleeg bleek en glad te worden; volgens de waarneming van *Cluſius* groeit het zeer weeldrig op de Akker-Velden van Moravien en Bohemen. *Chabræus p.* 460. *Rajus* beveſtigt, dat deeze Plant op verſcheide tyden eene verſcheidentlyke gedaante anneme, te weeten zy is ruig en haairig de Bloem naaulyks voortgekomen zynde, doch oud wordende bleek en glad. *Rajus* in zyne *Hiſt. plant. L.* XVII. *p.* 857. Deeze Plant is opgezwollen van een Saffraanverwig ſap. Noch is het geenzins beſliſt, of het de zelfde Plant zy, die *D. Weehler* omtrent *Trojas* heeft gevonden. *Ibid.*

Zie de 787. Plaat, Letter. c. PAPAVER CORNICULATUM RUBRUM, roode gehoornde heul.

Zie de 787. Plaat, Letter c. PAPAVER ERRATICUM MAJUS FLORE PALLIDO. Groote wilde Heul met een bleeke Bloem.

Van *Dioſcorides* genaamd Ῥοιὰς, voortkomende van 't Griekſche woord ῥέω, *fluo*, (ik vloei, val af of vergaa), vermits derſelver Bladeren ſchielyk afvallen. *Matthiol. p.* 525. *Papaver rhœas* by *Rajus* genaamt in zyne *Hiſt. plant. p.* 855. met Bladeren gelyk de *Eruca* heeft, echter veel langer, gedeelt en ruig, hebbende een bruinachtig Zaad. In 't *Franſch*, Pavot Sauvage. In 't *Italiaans*, Papavero ſylvatico. *Chabr. Claſſ.* XXX. *p.* 459. *C. B. P.* 171. *Boerh. p.* 281.

Zie de 788. Plaat, Letter a. PAPAVER ERRATICUM MAJUS FLORE RUBRO SIMPLICI MARGINE ALBO LATO. Groote wil-

wilde Heul met een roode enkelde Bloem, en een breeden witten rand.

Van Bloemen met witte gepunte takken, *Boerhaave p.* 280.

Zie de 788. Plaat, Letter b. PAPAVER ERRATICUM MAJUS FLORE SATURATE RUBRO PLENO. Groote wilde Heul met gevulde donkerroode Bloemen.

Het veelvoudige *Argemone. Trag. Papaver rhœas* met een gevulde Bloem *Cum. C.B.P.* 171. en *Phytop. p.* 310. het word zelden met een gevulde Bloem gevonden.

Zie de 788 Plaat, Letter c. PAPAVER ERRATICUM MINUS ALBO MEDIO RUBRO. Kleine wilde Heul met eene witte Bloem die van binnen rood is.

C.B.P. p. 171. Kleine *Argemone*, de tweede zoort van *Trag. p.* 119. *L.* I. *c.* 38. Het kleine *Rhœas* by *Lugdun.*

Zie de 788. Plaat, Letter d. PAPAVER ERRATICUM MAJUS ALBUM FLORE ROSEO PLENO. Groote witte wilde heul met een roosachtige gevulde Bloem.

Zie de 788. Plaat, Letter e. PAPAPER ERRATICUM MAJUS ROSEUM FLORE COCCINEO PLENO MARGINE ALBO. Groote purpurverwige wilde Heul met een roosachtige Scharlaaken roode gevulde Bloem en een witten rand.

Zie de 789. Plaat, Letter a. PAPAPER ERRATICUM MAJUS ROSEUM MARGINE ALBO. Groote Koorenroos met een witten rand.

Zie de 789. Plaat, Letter b. PAPAVER ERRATICUM MAJUS FLORE PLENO MARGINE RUBRO STRIATO. Groote gevulde Koorenroos met een rooden geſtreepten rand.

Zie de 789. Plaat, Letter c. PAPAVER ERRATICUM MAJUS FLORE RUBRO PLENO. Groote Koorenroos met een roode gevulde Bloem.

Zie de 789. Plaat, Letter d. PAPAVER ERRATICUM MAJUS FLORE RUBERRIMO PLENO. Groote hoogroode gevulde Koorenroos.

Zie de 789. Plaat, Letter e. PAPAVER ERRATICUM MAJUS ROSEI COLORIS ORIS ALBIS NOTATUM. Groote roozenroode Koorenroos met een witten rand.

Zie de 789. Plaat, Letter f. PAPAVER ERRATICUM MAJUS FLORE PLENO MARGINIBUS RUBRIS. Groote Koorenroos met een gevulde Bloem en roode invatting of rand.

Zie de 789. Plaat, Letter g. PAPAVER ERRATICUM MAJUS SIMPLEX ORIS ALBIS NOTATUM. Groote enkelde Koorenroos met een witten rand of invatting

Zie de 789. Plaat, Letter h. PAPAVER ERRATICUM MAJUS FLORE PLENO ROSEO. Groote Koornroos met een gevulde rozenroode Bloem.

Zie de 790. Plaat, Letter a. PAPAVER ERRATICUM MAJUS FLORE ALBO CIRCULO RUBRO. Groote Koorenroos met witte Bloemen en een roden rand.

Zie de 790. plaat, Letter b. PAPAVER ERRATICUM MAJUS FLORE ROSEO PLENO. Groote Koorenroos met een gevulde roosachtige Bloem.

Zie de 790. Plaat, Letter c. PAPAVER ERRATICUM RUBRUM MARGINE ALBO. Groote roode Koorenroos met een witten rand. In 't *Hoogduits*, Schnaltzen.

Zie de 790. plaat, Letter d. PAPAVER ERRATICUM FLORE SIMPLICI INCARNATO. Groote enkelde vleeſchverwige Koorenroos.

Zie de 790. Plaat, Letter e. PAPAVER ERRATICUM RUBRUM MARGINIBUS ALBIS. Groote roode Koorenroos met witte randen. In 't *Hoogduits*, Koorn-Roſen

Zie de 791. Plaat, Letter a. PAPAVER ERRATICUM, RHOEAS SYLVESTRE. Groote Koornroos, of wilde Heul. In 't *Franſch*, Coquelicoq. In 't *Hoogduits*, Klapperroſen.

De groote roode wilde Heul of Klaproos bloeit gins en weder op de gezaaide velden in den beginne van Juny. *Rajus* ſtelt twee zoorten van deeze plant; hebbende de eerſte een geelachtige koleur, witte doorntjes aan den Stengel, de Kelk zeer lang, de Bloem breed, van een dikke koleur, met zwarte Nagels of punten; de tweede zoort heeft een witte Wortel; roode Doorntjes aan den Stengel, een veel korter Kelk, een kleinder Bloem, die bleeker is, zynde de Bladeren

ren aan hunne bodems het ſmalſte, zonder de minſte vlakken.

Aemilius Macer heeft de deugden van deze Heul in het 31 Hoofdſtuk in vaarzen beſchreeven.

Cluſius vond ze van omtrent met een volle en gevulde Bloem, 't welk iets ongewoonlyks is. *Galenus* maakt de natuur van dit Zaad kouder, als het Zaad van de Tamme Heul, echter verhaalt *Theophraſtus*, dat de Grieken, als ook tegenswoordig de Italianen daar van pleegen te eeten. *Tabern. p. 966.*

Zie de 791. Plaat, Letter b. PAPAVER ERRATICUM RUBRUM STRIIS ALBIS NOTATUM. Groote roode wilde Heul, met witte ſtreepen bemerkt. In 't *Hoogduits*, Flitſch-Roſen.

Zie de 791. Plaat, Letter c. PAPAVER HORTENSE ALBUM ORIS RUBRIS FLORE PLENO. Witte gevulde Tamme Heul met een rooden rand.

Dioſcorides noemt gemeenlyk de Tamme Heul *ſativum*, *Lib.* IV. *c.* 55. *coll. Matthiol. p.* 526. doch hy ſchynt het *erraticum* daar onder te verſtaan. De Grieken noemen het μήκων ἥμερος van ἡμέρα *dies*, de Dag, vermits men zich naar de tyd moet ſchikken ter aanbouwinge van 't Zaad. Daar worden zeer veele zoorten van deze Tamme Heul gevonden, doch die men wel gevoeglyk in twee zoorten mag verdeelen, want ze hebben of enkelde of gevulde Bloemen, en het Zaad is of zwartachtig of wit, komende voor 't overige met het *erraticum* redelyk wel overeen. Zie *Syllabus Plantarum* van *Vaterus c.* 55. *Tournefort. Inſt. R. H. p.* 237. *C. B. P. p.* 170. *Phytopin.* 307. *Boerhaave Ind. plant. p.* 279.

Zie de 791. Plaat, Letter d. PAPAPER HORTENSE PETALIS INTERRIS FLORE CINEREO UNGUIBUS PURPUREIS. Tamme Heul met geheel aſchgraauwe Bladeren, die tegens den Stengel toe purpurrood zyn.

Zie de 792. Plaat, Letter a. PAPAVER HORTENSE ROSEUM ORIS PALLIDIS. Rozenroode Tamme Heul met een bleeken rand.

PAPAVER HORTENSE ROSEUM ORIS RUBRIS NOTATUM. Roosachtige Tamme Heul met een roden rand bemerkt. Zie de 792. Plaat, Letter b.

PAPAVER HORTENSE CRISTATUM FLORE PURPUREO ET ALBO MIXTO. Gekrulde Tamme Heul met een purpurroode en wit vermengde Bloeme. Zie de 792. Plaat, Letter c.

PAPAVER HORTENSE CRISTATUM FLORE CARNEO. Gekuifde Tamme Heul met eene vleeſchverwige Bloem. Zie de 793. Plaat, Letter a.

PAPAVER HORTENSE CRISTATUM ORIS RUBRIS FLORE PLENO. Gevulde gekuifde Tamme Heul met een roden rand of invatting. Zie de 793. Plaat, Letter b.

PAPAVER CRISTATUM UNGUIBUS VIOLACEIS. Gekuifde Heul tegens den ſteel met Vioolblaauwe nagels. Zie de 793. Plaat, Letter c.

PAPAVER MAJUS CRISTATUM FLORE PLENO RUBRO ROSEI COLORIS. Groote gekuifde en gevulde Heul, met een roſenkoleurde Bloeme. Zie de 794. Plaat, Letter a.

PAPAVER SATIVUM CRISTATUM FLORE PURPUREO PLENO. Gezaaide en gevulde Heul met een purpurrode Bloeme en kuif. Zie de 794. Plaat, Letter b.

PAPAVER SATIVUM ALBUM FLORE SIMPLICI. Gezaaide Heul met een witte enkelde Bloem. In 't *Franſch*, Pavot blanc. Zie de 795. Plaat, Letter a.

PAPAVER SATIVUM FLORE ALBO PLENO. Gezaaide Heul met eene gevulde witte Bloem. Zie de 795. Plaat, Letter b.

PAPAVER SATIVUM RUBRUM PETALIS LACINIATIS. Roode gezaaide Heul met geplooide Bladeren. Zie de 795. Plaat, Letter c.

PAPAVER SATIVUM FLORE SATURATE PURPUREO PETALIS LACINATIS. Gezaaide recht purpurrode Heul met geplooide Bladeren. Zie de 796. Plaat, Letter a.

PAPAVER SATIVUM RUBRUM FLORE SIMPLICI. Gezaaide roode Peul met een enkele Bloeme. Zie de 796. Plaat, Letter b.

PA-

Zie de 96.Plaat, Letter c.

PAPAVER SATIVUM UNGUIBUS RUBRIS FLORE PLENO. Gezaaide Heul met tegens den Stengel toe rood zynde Bladeren en gevulde Bloem. In 't *Hoogduits*, **Magen**.

Zie de 96.Plaat, Letter d.

PAPAVER SPINOSUM AMERICANUM. Doornachtige Amerikaanſche Heul.

Deze is nopens de Bloem, Wortel en Bladeren van de plant bykans gelykvormig met de *Papaver erraticum flore luteo*, heeft kleine witte ſteekels, als het zo genaamde *malum inſanum*, boven op zyn de Bladeren witachtig, als of ze met poejer beſtrooit waren, de Stengel is anderhalf hand hoog, rond, geſtreept, week en met wit merg voorzien, hebbende geheel kleine punten, en zynde boven op een of twee Heulsvormige Bloemen. Het Zaad maakt zy gelyk als de Heul. *C. B. Phytop. L. V. Sect.* LXV. word ook zomwylen *ficus infernalis* (de duivelſche Vygenboom) genoemd, of zulks het *Glaucion* γλαύκιον van *Dioſcorides* zy? *Caſp. Bauh. P. L.* V. *Sect.* I. *p.* 172. Het eerſte Zaad heeft *Camerarius* uit Engeland onder den naam van *ficus infernalis* ontfangen. *C. B. Prodrom. L.* V. *c.* III. *Rajus L.* XVII. *p.* 856.

Dioſcorides heeft een ander zoort van Heul aangehaalt, welke hy μήκων ῥοιὰς heeft genaamt, waar van verſcheiden eene onderſcheidentlyke beſchryving hebben gegeven, zommigen noemen ze *heracleum*; het kruidje volgens *Dioſcorides* is wit, de ſteel drie vierde deelen van een voet lang, heeft kleine Bladeren en een witte vrucht. Doch *Matthiolus* heeft aangemerkt, dat *Plinius* in de beſchryving van deze zoort der planten grootelyks gemiſt heeft, op dat nu het zelve hem ook niet mochte overkomen, zo heeft hy de beſchryving daar van niet eerder willen ondernemen, tot dat hy een genoegzaame voorraad van deze plant hadde, of 'er iets zekerders van bekent wierde. *Camerarius* heeft ze uit *Lobelius* maar ſlecht weg beſchreeven. *H. M. p.* 117. *Chabræus* merkt aan, dat wel de *papaver ſpumeum* (ſchuimende Heul) by de Ouden is bekent geweeſt, maar niet by de Nieuwen. *p.* 460.

Voor 't overige, wat van het *Meconium*, of van het uitgeparſte ſap dient gezegt te worden, zullen wy hier met weinige woorden byvoegen, namentlyk, het word uit de geſtampte of gekneusde bladeren en hoofdjes van de zwarte Heul geparſt en opgedroogd, doch het is op verre na niet zo krachtig, als dat van 't rechte *Opium*, vermits het van wegens deszelfs waterachtige ſubſtantie onverduuwlyk is. Zie *Cordus* over *Dioſcorides L.* IV. *c.* 65. *p.* 66. *C. B. Phytop. L.* V. *Sect.* I. *p.* 309. *Pomet* in zyn Specery en Drogiſten-Handelaar houd het daar voor, dat de Turken uit *Glaucium* of ſteekelige Heul, die met de gehoornde Heul redelyk wel overeenkomt, het ſap trekken en zulks met het *Opium* vermengen, vermits het anderzins niet mogelyk waare, dat zulks by ons zo goed koop konde verkocht worden, waarom ook onze voorouders aan 't zelve den naam van *Meconium*, of uitgeparſt Heul-ſap, hadden gegeven.

Queeking.

Aangaande het voortqueeken en de oppaſſing van 't Heulzaad, zo word zulks of in Maart of in September, of in elke Maand van 't Voor-Jaar, echter altyd in de volle Maan, gezaait. Doch moet men het Zaad niet te digt by malkander ſtroojen, maar eenige vingers breed van malkander, vermits de Planten zich niet laten verplaatzen. Het Zaad komt in de Aarde wel voort, bemint de Vruchtbaarheid niet te zeer, echter moet men het Onkruid rondom wel uitwieden. Het beſte, dat men kan doen, is, het zelve te ſtroojen in een gemeene zandige en verſch omgeworpen Aarde, op een vrye plaats. Wie het Tuinieren een weinig verſtaat, die weet zeker wel, dat men de koleuren aanmerkt door genumeerde houtjes, het Zaad in de volle Maan afneemt, ook in de volle Maan zaait, wil men ſchone groote en gevul-

de Bloemen hebben, zo breeke men alle Stengels af, behalven de Hartſtengel, en ſlaa gade, het geene *Volckamer* ſchryft: „ Het word door het Zaad vermeerdert, „ 't welk in den Herfſt omtrent de tyd „ van de volle Maan moet gezaait, en „ ten tyde van de volle Maan wederom „ verzamelt worden. *Fl. Norimb. p.* 317.

Gebruik in de Medicyne.

Tot de Geneeskunde word vande Heul gebruikt het witte en zwarte Zaad, de Bloemen, de hoofden, en het uit de zelve en de noch groene Bladeren en Stengels gekookte ſap of *Opium*. Zy hebben meeſtendeels veel Olie, Phlegma en een weezentlyk Zout by zich, ze zyn voorzien met eene getemperde vochtigmakende en verzachtende kracht, doch voornamentlyk van eene uitwerking, die den ſlaap verwekt en dom maakt, waar door ze heel licht voor andere Planten den voorrang behouden, ze zouden naar het getuigenis der Geneesheeren van een koude natuur in den vierden graad weezen, dat het *witte Zaad*, tot een Melk gemaakt zynde, van eene ongemeene deugd zy, zulks betuigt de dagelykſche ondervinding, weshalven het aldus in koortzen en Ylhoofdigheid ook zeer verkoelt, de hoofdpyn verzacht, en den ſlaap verwekt, het verzoet de ſcherpte van den Hoeſt, matigt de zinkingen, en is in Borſt- en Longeziektens, byzonderlyk in de heesheid en de teering, een zeer verzachtend middel. Uiterlyk word het voor Hoofdpyn als eene Melk om de ſlaap van 't Hoofd geſlagen, doende dan die ophouden. De Ouden hebben dit Zaad met Zuiker overtrokken, en onder de Nagerechten opgediſcht. Het zwarte Zaad van Heul zoude van een zelfde uitwerking zyn, echter word het witte voorgetrokken, om dat zulks met meerder zekerheid is te gebruiken. De Bloemen worden innerlyk in 't byzonder voor het Zyde-Wee, als ook voor de hoeſt, aamborſtigheid, ſcherpe zinkingen en andere quellingen op de borſt, van wegens haare verzachtende kracht, aangepreezen; ze zyn ook dienſtig voor de Neusbloeding en andere hevige bloedſtortingen, niet minder voor het verlies van vochtigheden, ze verdeelen ook de quade en pynlyke ontſteekingen van de keel, ze worden als Thee gebruikt en gedronken, ook tot Gorgeldranken genomen. De hoofden gebruikt men in een voetbad, om daar door den ſlaap te verwekken, van de Hiſtorie van 't *Opium* of *Maslac* der Turken en Indianen, als ook van deszelfs toebereiding en deugd, kan voor alle andere boeken nageleezen worden de *Opiologia* van *D. Wedel*. In de Apotheeken vindt men 1. het water van roode heul. (Korn-Blumen oder Schnaltzen-waſſer), 2. de ſyroop van even de zelve, 3. de ſiroop van het witte Heulzaad toebereidt, en 4. de uitgeparſte Olie van even dit zelfde.

Gebruik in 't Huishouden.

Men neemt het heulzaad tot zommige ſpyzen of Bry, die anderzins *Papo* genaamt word, waar van daan het de naam van Papaver zou verkreegen hebben; op zommige plaatzen bakt men 'er Koeken van. De Olie van 't Zaad gebruiken de Schilders, ook verzacht het, en verwekt den ſlaap, als men de neus daar mede beſtrykt.

P A P A Y A.

PAPAYA. In 't *Latyn*, Popo arboreſcens. In 't *Franſch*, Papaye. In 't *Portugeeſch*, Pinoguacu *en* Mamœira. In 't *Spaanſch*, Paparraz. In 't *Malabaars*, Papajamaram. In 't *Chinees*, Fin-gay-cu. In 't *Peruviaans*, Papaje. In 't *Lithauwſch*, Papartis.

KENTEKEN. Papaya is een Americaanſche Boom van eene middelmatige grootte, wiens Wortel recht onderwaarts in de aarde gaat, deszelfs baſt en binnenſte Vleeſch zyn witachtig, zyn ſtam heeft niet de eigentlyke natuur van 't hout, maar is ſponsachtig, zo vochtig en voos, dat men dien met een Zabel in een' houw kan afhouwen; hy is van ſmaak en reuk wel hevig en olyachtig, maar onaangenaam; zyn Stam word twintig en meerder voeten hoog, zo dik als den ſchenkel eens Mans, glad van ſchille, dik en aſchgroen, maar na boven toe, waar de bladeren uitſpruiten, geheel roodachtig, hy ſchiet geene takken uit, maar wel bladeren, die aan lange, ronde, holle, roode, dikke, en recht uit van den Stam af ſtaande ſteelen zitten, zynde twee en meerder voeten lang, dan voor over, dan zydwaarts hangen, en gelykvormig zyn aan de bladeren van den Halder- of Kruisboom, want ze zyn in den omtrek rondachtig, lang en vyf of zes maal ingeſneeden, zo dat ieder ſneede puntig toegaat en wederom op 't nieuw en op zich zelve is ingeſneeden; ze zyn daar by teder, week, ſchoon groen en bekoorlyk van aanzien; men zou ze haaſt altyd duurend konnen noemen, want als de onderſte afvallen, groejen 'er boven altyd eenige anderen wederom aan, doch zo, dat men de ſpeuren van de eerſten aan de te rug blyvende vlakken kan waarnemen. De Bloemen zitten aan teder langachtige en ronde ſteelen, die bykans twee voeten lang, ſchoon groen en in 't midden met eene holligheid zyn, zy ontſtaan ter zelver plaatze, waar de bladeren aan de bomen uitgroejen, zyn in menigte by malkaar en aan geheel kleine ſteelen, een weinig wit, doch van een' aangenamen reuk, met vyf ſteeltjes, die langachtig rond, en zich in gedaante van een Star verbreiden, makende een klein Kelkje, en, zo als *Linnæus* heeft waargenomen, kan men het zelve pas onderkennen, om dat het te naauw en donker groen is. De bloeſſem is aan zich iets geel, uit der zelver midden kyken tien kleine vezeltjes uit, die aan den kleinen Stengel ter wêerzyden vaſt zyn, met even zo veele punten, maar van eene redelyk bleek geele koleur.

De Bloem is van beiderlei geſlacht, of een Mannetje en Wyfje, de eerſte heeft men anderzins voor onvruchtbaar opgegeven, byzonderlyk wanneer niet in de nabyheid een Wyfje geplant is, maar *Markgraaf* heeft uit de ondervinding getoont, en *Rajus* gelooft, dat ze beide by malkander konnen ſtaan, en 'er mogelyk bomen van 't Mannelyke en 't Vrouwelyke geſlacht teſſens onder hen zyn, 't welk hy met het Exempel van de brandenetel ſtaande houd. *Lemery* ſtaat hen het vermogen toe, om Vruchten voort te brengen, wanneer ze maar verplant en mogelyk een Jaar of drie opgewacht wierden. De boom groeit ge-

meenlyk op het eiland *Heitinam*, ook in *Jautepek* en *Braſiliën*, en heeft dit voor andere bomen voor uit, dat uit zyne bladeren, of uit een ſtuk van den Stam, wanneer die of dit in de aarde gelegt worden, lichtelyk de Wortel, en in tyd van een Jaar een vruchtbaare Boom daar uit ontſtaa.

Al dit nu, 't geen wy tot nu toe hebben verhaalt, is gemeenſchappelyk eigen aan beiderlei eigenſchappen van dezen Boom, echter is 'er noch iets van 't wyfje in 't byzonder te zeggen. Want aan 't zelve zyn de bladeren grooter, de bloemen groejen ook niet gelyk als aan het Mannetje op lange ſteelen, maar komende tusſchen de Bladeren het naaſte aan den Stam voort, aan vyf langachtige ſteelen, die geel en zo dun als een ſnoertje zyn; zy gaan geheel puntig toe, zyn met de punten gins en weder gebogen, t'zamen gedraait, en van een zeer lieflyken reuk. In 't midden van binnen is een eyrondachtig en geel knopje, gelyk als eén Pruimen Kern met een ſchoon geele Kroon, de Kelk, waarin het legt, heeft vyf korte punten, die als de Stengels afgeſneeden worden, zich zydwaarts rondom de Vrucht ſluit. Doch uit het midden van de Bloeme groeit eene Vrucht, al voorens deze de grootte van eene noot bereikt, vallen de Stengels niet af, en menigmaal blyft het Spruitje van de Bloeme midden op de Vrucht, welke, om dat zy 'er als eene Borſt uitziet, ſchynt aan den geheelen Boom den naam te wege gebracht te hebben.

Dienvolgens groeit deze Vrucht aan den Stam des Booms, en gelykt van grootte na onze Meloenen, maar zy is iets kleinder en langwerpiger, heeft gemeenlyk vyf afdeelingen of inſnydingen; alvoorens zy tot rypheid komt, is zy geheel groen, glad, en met ſtreepen, die men naauwlyks zien kan, voorzien, maakt men 'er om deze tyd een ſnee in, dan loopt 'er een ſap uit gelyk als Melk. Hoe ryper de Vrucht word, dies te geeler word zy ook, heeft van binnen een geelachtig vleeſch, 't welk dicht en vaſt is, gelyk als Meloenen of geele Oranje appels, daar by van een zo goeden ſmaak, dat men het met Lepels pleeg te eeten; de buitenſte ſchille gaat 'er van af, de Vrucht laat zich verdeelen, en is binnenwaarts van eene redelyke holligheid. Het Zaad legt tusſchen het ſponsachtig vleeſch in vyf ryen, dikwils hondert en twintig en meer korrels; van figuur is het eirondachtig, bykans als Koriander Zaad, van buiten rimpelig, hard en bruinachtig, doch van binnen is een witte Pit, een iegelyk Zaadkorreltje is met een teder wit vlies omgeven, 't welk men 'er moet afnemen, wanneer men het Zaad wil behouden, het ſmaakt bykans als Bron-kers; moetende men tot een beſluit nog aanmerken, dat eene byzondere zoort van venynige en doodelyke Slangen onder de Wortelen van deezen Boom haare ſchuilplaats zoeken, zie *Rajus H. P. Tom.* II. *L.* XXIV. *c.* 6. *Boerh. J. B. Part.* II. *p.* 170. *Hortus ſinenſ.* onder den Tytel: *Fanyay cu*, *Linnæus p.* 309. *Tournefort. Inſt. Rei herb. append. p.* 659. *Lemery. Mater. Lexic. p.* 838. *Rechus L.* III. *c.* 82.

PAPAYA FRUCTU MELOPEPONIS EFFIGIE, SIVE MAMMEI FRUCTUS FOEMINA. *Papaya* met eene Vrucht van gedaante als eene Meloene, of als eene Vrouwen Borſt. Zie de 797. Plaat, Letter a.

PAPAYA ARBOR SEU ARBOR MAMMEI FRUCTUS CUM FLORE VEL JULIS. De Boom *Papaya* of de Boom met eene Vrouwelyke Borſt en met eene Bloem of Katjes. Zie de 797. Plaat, Letter. b.

Gebruik.

Men pleegt de Vrucht van deezen Boom of rauw of met Zuiker, of met Vleeſch gekookt te eeten, doch men maakt 'er niet veel werks van, om dat zy in overvloed is te krygen, want de Boom draagt het geheele Jaar door, echter in December en January het liefſte; van de Vruchten zyn een deel ryp, de anderen groen. Van een eenig korreltje kan in een Jaar een Boom groejen, doch duu-

duuren ze niet boven de vier Jaar, en men kan merken, als ze willen vergaan, wanneer namelyk het bovenſte deel daar aan verwelkt. De verduuwing word bevordert door deze Vrucht te genieten, is echter van wegens haare verkoelende natuur niet voordeelig voor getrouwde Mannen, daar en tegen is zy dienſtig voor de ſcheurbuik en ook op zekere tyden voor 't Vrouwelyke geſlacht.

PAREIRA BRAVA.

PAREIRA BRAVA. In 't *Latyn*, vitis ſylveſtris. In 't *Braſiliaans*, Caapeba. In 't *Franſch*. Vigne Sauvage of Bâtarde. In 't *Hoogduits* zoude het beteekenen **eine wilde gattung von Weinſtocken**, by aldien het woord maar op eene geſchikte wyze in deze taal konde overgezet worden, en in 't *Nederduits*, een ſoort van wilde Wynſtok.

KENTEKEN. Het is niet te verwonderen, als wy van de zo genaamde *Pareira Brava* juiſt zo veel niet zeggen, vermits het nog niet heel lang geleden is, dat die eerſt uit *Indië*, *Mexico*, *Braſilien*, naar *Europa*, en byzonderlyk naar Duitsland, is gebracht; echter zullen wy 'er zo veel van bybrengen, als ons ter tyd uit de aangehaalde ſchriften en onze eige waarneming is bekent geworden. *Amelot* en *Tournefort* komt de eere toe, van deze Wortel het eerſte naar Vrankryk gebracht te hebben, en *Tewart* gaf het de zieken des morgens nuchteren in Wyn als een byzonder *ſpecificum* voor 't Graveel in. Doch deze Wortel had het zelve Lot, gelyk gemeenlyk gebeurt met nieuwe en uit andere Landen voortgebrachte dingen, dat men haar eene veel grooter kracht toeſchreef dan zy bezit, enkel daarom om dat zy vreemd is. Echter word zy van verſcheide groote Mannen van Duitſchland met veele loffpreuken deftig gepreezen. Zie *Lochner. Schediaſma ſupra cit.* Zy zal ons wel bekender worden, als wy de zelve naar haare eigentlyke geſchapenheid iets beter leeren kennen. Volgens *Piſon. L. IV. c.* 54. *p.* 94. is het eene Plant niet ongelyk aan een Wynſtok-ſcheut, die met een taaje en zeer lange Wyngaardsrank dan by de naaſt byſtaande Bomen zeer hoog opklimt, dan op de aarde gelyk eene Slang voortkruipt; doch volgens de naam beteekent zy zo veel als een *wilde Wynſtok*, en men heeft naricht, dat zy zich aan de Muuren en Bomen, als een Wynſtok pleegt om te ſlingeren. Zy komt, gelyk als wy aangehaalt hebben, uit *Indien*, *Braſilien* en *Mexico*, in welk laaſte geweſt zy het beſte groeit. Men merkt 'er by aan, dat zy van tweederlei zoort is, de eene geheel glad en redelyk dik, de andere iets dunder en gedraait, echter is haare dikte zelden ſterker, dan een duim, doch men toont in de Apotheek van *Dieterich* te *Neurenberg* een ſtuk, bykans zo dik, als het voorſte van een arm, de gedraaide heeft rondtom van buiten kleine kringen aan de baſt, welke 'er bruin en zwartachtig, (zy ſchynt al jaarlyks de buitenſte huid af te leggen, gelyk als de Slangen hunne Balgen, zullende dat mogelyk zyn de *Cuticula* of opperhuid, die *Rajus* heeft waargenomen), doch van binnen geel of witachtig uitziet, ſchynende alle Jaren te groejen, en ook wederom te verdorren, vallende af op de wyze als een Slangenhuid; is voorzien met zwartachtige puntjes gelyk als kringronde zweetgaten, die *Malpighius* noemd

 van

van onderling in malkander hellende en doorgaat zynde vliesjes, zeer bequaam ter ontfanginge van vochtigheid en Lucht, van een zoetachtigen, bitteren, dog ook aantrekkenden ſmaak, gelyk als zoethout. De Stam, die uit deze Wortel komt, bemint geene al te dikke Takjes, welke hunne gewrichten hebben, uit welker midden blad, bloeſſem en Vruchten groejen. De Bladeren zyn teder, rond, elk afzonderlyk aan den Stengel geſtelt, die dan rondachtig zyn, dan de gedaante van een breed hart hebben, bovenwaarts helder groen, en van onderen witachtig. Men ſtelle zich een Wyngaardsblad voor, echter niet zo groot en niet zo donker groen, gelyk het gemeenlyk is, dan kan men eene gelykheid der Bladeren van de *Pareira Brava* vinden, ze zyn door middel van kleine rode ſteelen aan de Takjes gehecht, doch gaat de ſteel niet ten vollen door het Blad heen, maar alleen tot in de helfte van 't zelve, 't welk iets geelachtig, aan den rand niet ingeſneeden is, en heeft van de middelſte Hoofdzenuwe vyf Byzenuwen op elke zyde. Dicht by de knobbeltjes, of daar zich de Bladeren aan den ſteel ſluiten, komt de bloeſſem voortſpruiten, welke aan haare byzondere kleine ſteelen, die langachtig rond zyn, en rondom kleine bladeren hebben, geveſtigt zyn, doch zo dat ze gelyk als eene kleine Pylaar van anderhalve vinger dik gedraait om hoog gaan, en eene aanzienlyke knodze maken. Uit even deze knodze groejen tusſchen de kleine Blaadjes, tedere, witachtige en bykans aſchgraauwe Bloemen voort, welke eenige gelykheid met Vlierbloemen hebben, maar zo geheel breed niet uit malkander ſtaan, en meer aſchverwig ſchynen. *Marggraaf* beſchryft de Bloemen met acht bladeren, de bovenſte vier zyn kleind en rond, waar onder een breed en rondachtig Blad legt, beter naar beneden toe zyn 'er nog drie, waar van elk afzonderlyk geplaatſt is. De *Pareira Brava*, die men *Caapeba* noemt, maakt een klein geel Bloempje van vier bladeren, welke Klokkenvormig zyn, en boven een weinig van malkander ſtaan, ook menigmaal noch boven de Vrucht blyven zitten. Wanneer de Bloemen afvallen, dan komen kleine groene Besjes te voorſchyn, die aan een rechte Erwte, en wel nog naauwlyks gelyk zyn. Menigmaal zyn tien van de zelve aan een ſteeltje, menigmaal meer, ook dikwils minder, die op 't laaſte recht ſchoon rood worden, en aan 't Zaad van Keller-Hals zeer gelykvormig zyn. De Takjes zyn, zo als wy al hebben gemeldt, aan hunne verſcheide knobbeltjes groen, naar het overige, 't welk ſchynt hout te weezen, heeft met de Wortel eenerlei koleur, zomwylen kleine pas kennelyke ſtreepen, en op dat wy, om kort te gaan, veel op een maal zeggen, wie de Wortel van *Thymellea* aanziet, die kan zich van de *Pareira Brava* eene genoegzame verbeelding maken. Als iemand de deugd daar van begeert te weeten, zo is dezelve met die gelyk, welke het Zoethout heeft, en is wel zeer dienſtig, om de Nieren van den Graveelachtigen ſlym te bevryden, doch het geroep daar van is grooter, als het gebruik, zo als *Blancardus* heeft aangemerkt. Zie *Valentini Muſæum p.* 160. *Blancard. Lex. med. edit* III. *p.* 574. *Joh. Jac. Woyts Gazoph. Med. Chym. p.* 689. *Lemery p.* 342. *Lochneri Schediasma de Pareira Brava*, waar uit wy wel willen bekennen veel hier ingelaſcht te hebben.

AANMERKING. De oorzaak der benaming heeft *Pomet* verklaart, aldus ſchryvende: " zommige Perzonen hebben my verzekert, dat deze Wortel, „ wanneer zy in de aarde geplant word, „ Takken vol van Bladeren voortdryve, „ geheel en al gelyk aan de Wyngaard, „ die langs de Muuren of Bomen opklimt, dieswegen hebben de Portugeezen, die zulks het eerſte uit *Mexico* „ mede gebracht hebben, het genaamt „ *Pareira Brava*, beteekende zo veel als „ wilde of baſtert Wyngaaad.

Va-

Valentin in zyn *Muſæum* verhaalt: dat deze Plante van *Paulus Hermann.* genaamt wierde *Botmam* in het manuſcript van 't *Collegium Mat. med.*, 't welk *Baier* te *Altorff* bezat, waarin *Botno Pareira* geleezen wierd. *Joh. Bapt. Chomel* in de beknopte Hiſtorie der gewoonlyke Planten, (*dans l'abregé de l'Hiſtoire des Plantes uſuelles à Paris in* 12. *p.* 192.) noemd de zelve *Butnam. Zanoni in Iſtoria Botan. p.* 59. bekrachtigt, dat het hout *Ambutua* en *Pareira brava* eenerlei Plant, of met de zelve vermaagſchapt zy, maar zonder de toeſtemminge van anderen; misſchien om dat *Buta* in de Chineeſche of Japanſche taale een Wyngaard beteekent. De Pater *Plumier* van der Minnoriten orden, zynde Koninglyke *Botanicus* in Vrankryk en op de Americaanſche Eilanden, hebbende die reize met veel roem wel drie keeren gedaan, brengt 'er driederlei zoorten van de *Caapeba* van by, welke, vermits der zelver Kenteekenen met die van de onze merkelyk verſchillen, wy daar voor niet en houden, en dies daar van zwygen.

De grond of bodem hoeft niet altyd vruchtbaar en vet te weezen, maar zandig en doornachtig. Deze wortel groeit van zelf, en hoeft niet door de Menſchen voortgequeekt te worden.

Zie de 798. Plaat, Letter a. PAREIRA BRAVA SEU CLEMATIS BACCIFERA GLABRA. *Pareira Brava* of gladde en Beziëndragende Wyngaards takje.

PAREIRA BRAVA SECUNDA SEU CAAPEBA. De tweede zoort van *Pareira Brava* of *Caapeba.* Zie de 798. Plaat, Letter b.

Gebruik in de Medicyne.

De Wortel van de *Pareira Brava* word maar alleen in de Apotheeken gebruikt, beſtaande de zelve uit zoutige, zwavelige, oliachtige, balſamiſche, zoete, gommige, hartsachtige, taaie en aardachtige deelen. Men geeft voor dat de zelve eene openende, oplosſende, en afvegende kracht bezitte. Doch word zy voornamentlyk aangepreezen, als een byzonderlyk pisdryvend middel, ter oploſſinge van de taaje ſlym in de Pisblaas, ter voortdryvinge van het graveel en den Steen, en ter verzachting van de kramptrekkende pyn in de nieren, als ook voor de geelzucht, waterzucht, aamborſtigheid, kolyk, Longezweer, Teering, Ledenzucht en 't Voet-Euvel, als ook tegens het venyn der Dieren als een heilzaam Geneesmiddel gebruikt. Men geeft die meeſtendeels tot Poejer geſtampt in tot een Scrupel, een halve Drachme, of noch zwaarder, naar het onderſcheid der omſtandigheden; zy word ook als Thee gedronken, en zo wel in eene *Esſentie* als *Extract*, die men 'er van vervaardigt, genomen.

P A R I E T A R I A.

PARIETARIA. In 't *Latyn*, Helxine & Perdicum. In 't *Grieks*, ἑλξίνη, περδίκιον, παρθένιον, σιδηρίτις, ὑράκλεια, ἀσυρία, ὑγιεινὴ ἀγρία, κλιβάδιον πολυώνυμον. In 't *Italiaans*, Parietaria. In 't *Spaans*, Yerva del muro. In 't *Franſch*, Parietaire. In 't *Engelſch*, Belli tory off thewal. In 't *Deens*, Muur-krud. In 't *Bobeems*, Anoc. In 't *Pools*, Pomurneziele. In 't *Hoogduits*, St. Peters-kraut, Mauer-kraut, Tag und Nacht, Glaß-kraut. In 't *Nederduits*, Parietarie, Glaskruid.

KENTEKEN. Glaskruid word van *Hermannus* onder de Kruiden gereekent, welke

welke geene blaadjes, maar tedere vezeltjes voeren, het is zo wel aan zyn Kelk als ook Bladeren ruig, van een glinſterend Zaad, aan 't welk zyne Bloempjes in plaats van Zaadhuisjes moeten dienen. Dit Kruid heeft eene vezelachtige roode Wortel, een' vierkantigen, takkigen, ruuwen, rooden, dichten, en ſappigen Stengel. Doch de bladeren zyn gelyk als aan het Bingelkruid of Marjolein, ruig, donker groen, glinſterend, iets breed, gaan puntig toe, van een onaangenamen en een weinig amperen ſmaak, zy maken een langen ſteel, en groejen beurtswyze, het eene hier, het ander daar voort. De Bloemen zyn naaſt den Stengel t'zamen gepropt, hebben geene Bladeren, groejen daar de Bladeren uit den ſteel voortkomen, bykans als Vezeltjes van purpur roode zyde; of naar de beſchryving van *Chabræus* maken zy bleeke mosachtige Bloemen, die voor eerſt uit het knopje uitkyken, maar naderhand veele Vezeltjes uit haaren dikwils, of zoo als *Tournef.* wil, viermaal geſpleeten Kelk, welke nu gelyk als eene Klok dan als een Trechter van gedaante is, geheel onkennelyk toonen, die in bleekverwige Purpurroode draadjes verwikkelt zyn, welke, als men ze van haaren ſteel wil los ſcheuren, zeer ſchielyk een ſtof uitgeven en zich verſpreiden met ongeſtuimigheid, zynde zeer fraai om aan te zien, ſchielyk uit malkâar. Elke bloem heeft een drie- of vierbladig Kelkje en vier Vezeltjes, die zich verdeelen in de gedaante van een Kruis; de Bloem op zich zelve is rood, en bekleedt de plaats van een Zaadhuisje, waarin een eenig geheel klein glinſterend Zaadkorreltje, 't welk langachtig is, ontſtaande uit de middelſte Stammetjes in de Bloem, en in een Zaadhuisje, 't welk anderzins de Beker van de Bloem was, verborgen legt. De Bloemen, welke Zaad hebben, onderſcheiden zich van de andere onvruchtbare. Ook zyn haare Zaadvaten ruig, en blyven ligt aan de klederen hangen.

I. AANMERKING. Dit St. Pieterskruid of Glaskruid word gemeenlyk, zo als wy te vooren hebben aangehaalt, Maûer-kraut of Muurkruid genoemt, om dat zulks het beſte aan de Muuren groeit, het is aan en voor zich zelve aan een ieder bekent, word aan de Tuinen en ingevallen gebouwen gevonden, zynde zeer gemeen, zo wel ten opzichte van zyn gebruik, als nopens zyne groeiplaats. Zommigen noemen het Glaskruid, vermits het zo veele aardſche deeltjes met zich voert, dat het glas 'er wel mede kan gezuivert worden. De Grieken hebben het genoemd ἐλξίνην, komende voort van ἕλκω, *trabo*, ik trekke aan, vermits deze Plant de eigenſchap heeft, dat zy zeer gaarne de klederen aan zich trekt en 'er aan blyft hangen; wyl het ook eenige gelykvormigheid heeft met het Lidtkruid (Glied-kraut), zo verkrygt het ook de namen van σιδηρίτις in 't Griekſch, en *Sideritis* in 't Latyn. Ook noemt men het ἡράκλεια in 't Grieks, en in 't Latyn *Heracleum* of *Herculeum*, van wegens deszelfs menigvuldige nuttigheid in de Geneeskunde; vorders hiet het ook in 't Griekſch ὑγιείνη ἄγρια, dat is, *Sanitas agreſtis* of gezondheids kruid voor de Akkerlieden, om dat het voor veele ziektens nuttelyk is, en gins en weder aan de Heinigen groeit. *Helitis* of in 't Griekſch ἑλῖτις, word het genoemd, om dat deszelfs Zaad zeer verborgen en verſchoolen legt. En by *Galenus* en *C. B. Phytop. p.* 197. voert het den naam van περδίκιον, dat is, Veldhoenders-kruid, om dat het eene lekkerny is voor de Veldhoenderen. Voor 't laaſte heeft het ook van zommigen den naam verkregen van παρθένιον of *Parthenium*, wyl het geheel en al zou verdeelen. De tyd, wanneer het bloeit, zyn de Maanden van May en Juny.

Nu maken niet al de Kruidkenners eenerlei verdeeling, want van zommigen word het in het *groote* en het *kleine* verdeelt, van anderen wederom anders. *Haller* ſchikt zich in zyne verdeeling naar het geſlacht, waar op *Rajus* niet gelet heeft, en noemt het eerſte het *Mannetje* met

met een viervoudig diep gedeelden Kelk, waarin vier vezeltjes worden gevonden, welke zich t'zamen laten drukken, maar ook wederom uit malkander varen, gelyk de brande Netels, eenige Zaadhuisjes maken, doch waarin niet met al is, toonende in het midden zich een zeer onvormlyk Eierſtokje.

Het *Wyſje* heeft even deze zelfde Bloem, echter iets grooter, een langwerpig rond t'zamen gedrukt Zaadhuisje, en een eenig Zaadkorreltje, 't welk met een vliesje en een vêerachtige Pyp is voorzien.

Hier by komt nog een zoort, welk teffens van beiderlei geſlacht is, dat behalven de gewoonlyke deelen van 't wyfje nog vier Vezeltjes verkrygt, maar gezamentlyk hebben ze driehoekige verſcheiden Bladeren tot hunnen Kelk, en wel of drie of twee.

Linnæus noemt dezelve *Hermaphroditen* of tweelings, welker beide Bloemen in een glad bekleedzel en van zesbladige Bladeren zyn, waar van twee teegens malkander overſtaan, en de buitenſte altyd grooter pleegen te zyn.

Cal. Het *kleine Bekleedzel*, waarin de Bloem ſtaat, is maar uit een blaadje beſtaande, heeft vier deeltjes, is geheel vlak, ſtomp en naauwelyks half zo groot als haar dekzel.

Cor. Het heeft geen *kransje*, ten ware men den Kelk zelf aldus wilde noemen.

Stam. Haare *Vezeltjes* zyn vier in 't getal, die gelyk als Priemen om hoog ſtaan, en hun *Bekleedzel*, waarin ze zyn, is de Bloeme zelve, echter zyn ze langer als de zelve, ſtrekken het meerder uit, en blyven daar in.

Anther. De Vezelknopjes zyn dubbeld.

Piſtill. Het kleine *zwikje* of middelſte *ſteeltje* een langwerpig gewaſchje.

Stylus. De *ſtyl*, als draden, maar gekoleurt.

Stigma. Of haare *ſneede* ziet 'er uit als een klein Penſeel en heeft boven een knopje.

Per. Het is in geen byzonderlyk *Zaadhuisje* ingevat, echter haar bekleedzel, waarin de Bloem legt, is langwerpig; grooter en als een klokje, aan haar mond met Luiken, die 'er niet volkomen op pasſen, beſlooten.

Sem. Het Zaad is enkeld en ovaal rond.

Het Wyfje is met de tweeling doorgaans gelykvormig, heeft maar eene Bloem, welke tusſchen het dekzel en het bekleedzel uitſpruit, en de Vrucht in zich beſluit; de Beker of Kelk is gemeenlyk van drie Bladeren, welks middelpunt een Eierſtokje voert, dat een Pypje is, zynde boven ingevat. Alle deze zoorten duuren maar een Jaar, en als het Zaad ryp geworden is, pleegen ze wederom te vergaan.

II. AANMERKING. *Hiſtoria Plant. Lugdun. p.* 1241. en *Matthiol. p.* 549. hebben aangemerkt, dat *Plinius* door de gelykluidigheid der woorden zich hebbe laten verleiden, om het *Muurkruid* met het *Parthenicum* van *Dioſcorides* te verwisſelen, terwijl hy de woorden van *Celſus L.* XXI. *c.* 30. aldus aanhaalt: „ het *Parthenium* word van zommigen „ *Leucanthemum*, van anderen *Amaracon* „ genaamt, *Celſus* noemt het by ons „ *Perdicium* ".

Dit moet van het *Parthenium* van *Dioſcorides* verſtaan worden, want het Muur- en Veldhoenders kruid word wel van *Celſus* genaamt *Parthenium*, doch niet dit, waar van hier *Plinius* ſpreekt, en met hem *Dioſcorides L.* III., maar wel dat, waar van *Dioſcorides* in 't IV. Boek en 't 81 Hoofd. ſchryft. Tot zo verre de boven aangehaalde Autheur.

Heden ten dage hebben wy twee zoorten van *Parietaria*, de eene is de Leipziger, de andere is die van *Dioſcorides*, welke in de Apotheeken gebruikt worden. Ze zyn van eene geheel afkeerige uitwerking, de Leipziger verhardt en ſtopt; die van *Dioſcorides* opent en verweekt, moetende men dierhalven zich wel wachten, dat in de Apotheeken niet het eene voor het andere gegeeven worde.

Ook zyn 'er zommigen onder de nieu-

we Kruidkenners geweeſt, welke zich verbeeldt hebben, dat het Muurkruid even dat geene zy, wat *Dioſcorides* noemt *Alxiné*, niet wel het *Ciſampellos*, waar van *L.* IV. *c.* 39. maar *Cap.* 81. ſtaat, alwaar het hiet *Perdicium*.

Van de Romeinen weet men, dat zy *Trajanus* plagten *Parietaria* te noemen, om dat zyn naam tot eene geduurig aandenken in veele Muuren wierd gevonden, en dienvolgens onvergeetlyk was, naar aart en wyze van 't Muurkruid, 't welk, wanneer het eens in een Tuin Wortel en ſchiet, niet zo licht wêer kan uitgeroeit worden.

Zie de 798 Plaat, Letter c. PARIETARIA. In 't *Franſch*, Parietaire. In 't *Hoogduits*, Glaß-kraut.

Parietaria der Apotheekers van *Dioſcorides. C. B.* 121. Groot Glaskruid. Het gemeene en groote Glaskruid van *Moriſ. H.* 2. *Helxine* by *Matthiolus. Urceolaris* van *Scribon.* by *Camer. Crateogonum* by *Cluſius*.

Zie de 798. Plaat, Letter d. PARIETARIA GENICULATA PALUSTRIS. Water Glaskruid met knobbels of leden.

Wilde in Rivieren en Beeken groejende *Helxine* groot en klein, wat het is? *C. P. Phytop. p.* 197.

Zie de 798. Plaat, Letter e. PARIETARIA MINOR OCYMI FOLIO. Klein Glaskruid met Bladeren als aan de Baſilicum.

C. B. P. 121. Klein Glaskruid, of de eerſte zoort by *Trag.* 193.

Parietaria Luſitanicum Annua Minima, het kleinſte Jaarlyks in Portugal groejend Glaskruid, klein Glaskruid met Blaren van *Baſilicum*, *Munting c.* 352. *p.* 556. Hollandſchen druk.

Parietaria exigua vel prima. Klein Glaskruid of de eerſte zoort van *C. B. Phytop.* 197. *Trago p.* 193. *L.* I. *c.* 36. Siciliaanſch Glaskruid met *Alſine* (Muur) Bladeren. *Boccon.* 47. *M. H.* 2. 600.

Parietaria Lipſienſium, Leipziger Glaskruid. *C. B. Melampyrum* met hemelblaauw Loof.

Parietaria latifolia, trimeſtris Luſitanica, breed bladig Portugeeſch Glaskruid van drie Maanden *Munting. p.* 557.

Parietaria ſicula alſines folio. Siciliaans Glaskruid met *Alſine* Bladeren, is van het kleine Glaskruid van *Tragus* en het gemeene van *Matthiolus* alleenlyk onderſcheiden door de Bladeren, doch van gedaante en grootte gelyk met de *Alſine* of het Muurkruid. *Raj. p.* 206.

Parietaria glabra quid eſt? Wat het gladde Glaskruid voor eene Plant zy? *Act. Hafn. an.* II. *Obſ.* 130.

Parietaria of Glaskruid word van *Cluſius L.* IV. *p.* 44. beſchreeven, dat geheel onderſcheiden is van al de voorgaande.

Gebruik in de Medicyne.

De Bladeren of het Glaskruid vindt men in de Apotheeken. Het bezit veel Zout en Olie, die Salpeter en Zwavel by zich hebben. Het veegt af, en trekt een weinig aan, verkoelt, bevochtigt, verweekt, maakt ryp, verzacht en loſt op, weshalven het voornamentlyk ter uitdryvinge van de Pis en 't graveel gebruikt word, ook om het Nierenwee, de Lendenvang, en de Moederqualen te verzachten. Innerlyk word het ſap daar van zeer zelden meer aangepreezen ter bevorderinge van de Maandſtonden en voor Borſtqualen, maar uiterlyk bedienen zich van 't zelve zo wel de Geneesheeren als Heelmeeſters tot Clyſteren, Pappen, Stovingen en Baden, tot verweeking der gezwellen, verdeeling der ontſteekingen, en rypmaking der zweeren. Het zelve geſtooten en opgelegt, zou een groote kracht hebben om verſche wonden te geneezen. Zie *Rajus catal. plant. Angliæ p.* 224. De gemeene man legt de verſche Bladeren op de zweeringen en puiſten der Handen en ſchurfde Voeten, beſpeurende dikwils eene goede uitwerking daar van, *S. Pauli Quadrip. bot.* 109. Het is een Ingredient van de vyf verweekende Kruiden, welke dagelyks tot nut beſteedt worden.

Tabernæm. Libr. II. *p.* 254. *Schræder. Lemery.*

P A R I S.

PARIS *Sive Aconitum Salutiferum*, Zie het I. Deel van dit werk, *p.* 21. In 't *Latyn*, Herba Paris, uva verſa, uva vulpina. Anthora *C. B. P. p.* 184. *Phytop. L.* V. *S.* IV. *p.* 335. *Tournef.* Antithora. *Rajus. L.* XIV. *p.* 705. *Schroder. L.* IV. *p.* 1085. *Ruppii Flor. Ienenſ. p.* 74. In 't *Franſch*, Raiſin de Renard. In 't *Italiaans*, Herba Paris. In 't *Engelſch*, on Berrie Herbe Truelone. In 't *Boheems*, Wvanijoko. In 't *Hoogduits*, Wiedbeer/ Wolffsbeer/ Einbeer/ Stern-kraut. In 't *Nederduits*, Wolffs-Bezië.

KENTEKEN. Het kruid *Wolfsbezië* is een zoort van *Aconitum*, dryvende een' Stengel op van omtrent een halven voet hoog, die juiſt niet al te dik, maar rond, vaſt en glad is, bovenwaarts groen, naar beneden toe roodachtig, omtrent het midden van den ſteel komen vier bladeren voort (of volgens *Matthiolus* groejen ze op de aarde), die als een kruis geſtelt zyn, ook vyf en drie bladeren, die de gedaante van een Star hebben, ze zyn langwerpig, breed, vol van aderen en ploojen, eenigzints toegepunt, en zwartachtig. Op den top ſtaat eene kleine, groenachtige vierbladige Bloem, welker kleine Bladeren groen zynde insgelyks de gedaante van een Kruis hebben, gemeenlyk lang, ſmal, en met vier vezeltjes voorzien, ſtaande in een Kelk, die ook vier Bladeren heeft. Naa de bloeſſem volgt eene Bezië of eene weeke Vrucht, die zo groot is als eene Bezië van een Wyndruif, met vier rondachtige hoeken, donker van koleur, leelyk van reuk, en in vier vakjes verdeelt, die vol van dunne, witte, ovaal ronde Zaadkorrels ſteeken. De Wortel is lang, dun, knobbelig, en gaat in de aarde rondom, zynde van koleur zeer gelyk aan de haare. Deze Plant groeit in donkere Boſſchadien, *Blancard. L. M. p.* 575, als ook op de Bergen en andere ſchaduwachtige plaatzen, want *Ovidius* zingt 'er aldus:

Quæ quia naſcuntur durâ vivacia cote,
Agreſtes Aconita vocant.

dat is,

Deze, om dat ze voortgebracht word
zo hard als een levend been, wordt
van de Boeren Aconit genoemt.

Zy bloeit in de maanden van April en May, en elke Star maakt haare afzonderlyke Bloem. Haare natuur is verkoelend, en vermits deze eigenſchap anderzins by de *Aconita* niet gevonden word, dus hebben het veele voor geen *Pardalianche* willen houden.

Volgens *Boerhaave Ind. alt. p.* 72. is de Kelk vierbladig en ſtraalsgewyze uitgeſpannen; de Bloem is vierbladig in de gedaante van een Kruis, voorzien met vier vezelen; de Vrucht week, kogelrond, met vier Pypen voorzien, in vier vakken verdeelt, en vol van langwerpige Zaadkorrels. *Solanum* (Nachtſchaden) vierbladig en Beziëndragend. Een Star, maar niet die van *Tragus*. Van *Hermannus* word het tot de Beziëndragende Kruiden gereekent, met enkele Beziën, komende uit de eene zyde des ſteels de Bladeren kruiswyze voort, vier en vier; de Bloemen, die op elke top der Stengels zitten, zyn vierbladig. Ook de vermaarde

maarde *Rajus* plaatſt die by de Beziëndragende Planten, die van alle andere gewasſchen daar door onderſcheiden worden, dat hunne Stengels geene Takken hebben. Zy hebben veele driehoekige Zaadkorrels, in een takkig Zaadhuisje of in Beziën beſlooten. Elke Plant heeft maar een eenige, volkomen, vierbladige Bloem. Onder deze omcingelen vier en vier Bladeren den ſteel. *Volckamer. p.* 320. *Dale Pharm.* 243. *Lemery p.* 528. *Linnæus p.* 117. *C. B. P. p.* 184. *Phytop. p.* 335. *Tourneſ. p.* 425.

AANMERKING. *Dioſcorides* en *Theophraſtus* hebben van onze Wolfsbezië of niet duidelyk genoeg willen, of niet duidelyker konnen redeneeren. Hunne donkerheid heeft aanleiding tot veelerlei meeningen gegeven; ook vindt men in ons Griekſch Exemplaar het eigentlyke onderſcheid van de *Pardalianches* niet beſchreeven, waarom namelyk (volgens de latynſche overzetting van *Dioſcorides*) de Jagers zich daar van plagten te bedienen; doch dit ſtaan ze alle gewillig toe, dat haar dezen naam daarom is gegeven, om dat ze niet alleen de Wyfjes der Pantherdieren doodt, maar ook alle Dieren van 't Vrouwlyk geſlacht. Doch het is moejelyk te giſſen, waar van daan het den naam van *Aconitum* heeft verkreegen, als wy ons hier met verdichtſelen wilden ophouden, dan zouden wy zeggen, zulks is uit de ſchuim van *Cerberus* de Helhond voortgekomen, toen Hercules dien uit de helle hadde getrokken, waarom het by de Stad *Heraclea*, geleegen aan de zwarte Zee, voortkome, alwaar de toegang naar de Helle toe getoont word. *Theophraſtus* is van meening, dat het den naam heeft van de Zeehaven *Akon*, als groejende daar zeer weeldrig. Wy leiden het liever af van de ἀκόνη of *harde Steenrotzen* der Grieken, om dat het niet alleen op de zelve groeit, maar ook even zo licht in ziektens gevoelt word, als een ſlypſteen op 't yzer, waarom men het ook mogelyk zal genoemt hebben *Aconitum ſalutiferum*. Zie *Lugd. l. c.* Dieswegen heeft aan *Matthiolus* de meening dier geenen, welke deze Plant *Aconitum Pardalianches* genoemt hebben, in 't geheel niet gevallen; vermits door de ondervinding als getuige zekerlijk kan beveſtigt worden, dat de Beziën van 't kruid Paris in 't geheel niet venynig zyn, ja veel eerder gedroogt en in Wijn genomen zijnde, de kracht van 't Venijn in de Lichamen krachteloos maake, ook de razerny en betoveringen verhelpe. Niemand heeft aan dit kruid meerder eere beweezen, dan *Cenocrates*; als hebbende een geheel boek van 't zelve geſchreeven, waarin hy het tot een algemeene hulpmiddel maakt.

Munting in zyn waare oeffening der Planten *p.* 223. noemt ons *herba Paris* of *Aconitum ſalutiferum*, Gezonde Wolfswortel, die ook *Anthora* genoemt is, om dat deze alleen zonder hinderniſſe mag gebruikt worden, daar alle de anderen voor doodelijk gehouden worden, gelijk ze ook in der daad zyn.

PARIS, ACONITUM SALUTIFERUM QUINQUE FOLIATUM. Vyfbladige gezonde Wolfswortel. In 't *Hoogduits*, **Wiedbeer mit fünf Sternförmigen Blättern.** Zie de 799. Plaat, Letter a.

PARIS SOLANUM QUADRIFOLIUM. Vierbladige Nachtſchade of Pariskruid. In 't *Franſch*, Raiſin de Renard. In 't *Hoogduits*, **Wolffsbeer.** Zie de 799. Plaat, Letter. b.

Vierbladige Beziendragende *Solanum. C. B.* vierbladig by *Geſ. Hort. Ad. Lob. ic. & obſ.* Het kruid *Paris. Matthiol. Angl. Dod. Caſt. Cæſ. Lugdur. Thal. Germ. Eyſt.* Het kruid *Paris* by *Lon. Camer. Aconitum Pardalianches* by *Fuchs. Tourn. Aconitum* of *Pardalianches* met een enkele Zaadkorrel. *Card.* over *Dioſc. & Hiſt. Aſter.* of een Star, maar niet de Attiſche by *Tragus.*

PARIS HERBA TRIFOLIATA. Het driebladige Kruid Paris. In 't *Hoogduits*, **Einbeer met drei ſternförmigen Bladeren.** Zie de 799 Plaat, Letter c.

Gebruik in de Medicyne

De Bladeren en Beziën van het Paris of

of Starrekruid heeft men in de Apotheken, welke veel weezentlyk Zout, *Phlegma* en Olie bezitten. Dieswegen zyn ze van een koude en drooge natuur, bygevolg loſſen ze op, verweeken en maken ryp. De Bladeren hebben eene geheel byzonderlyke kracht, uiterlyk in Wyn of Melk gekookt, en als een omſlag opgelegt, om de gezwellen en ontſteekingen van de Balkzak en Zaadballen te doen geneezen, als ook de Peſtbuilen te verdryven. De Beziën worden als een Venyndryvend Geneesmiddel in de Peſt en venynige, ook quaadaardige aanſteekende Koortzen aangepreezen, of ſchoon deze uitwerking van zommige Schryvers nog in twyfel getrokken word. Echter worden ze zonder eenige ſchade tot zommigen t'zamengeſtelde Geneesmiddelen genomen, gelyk blykt uit het Exempel van de beroemde *Tinctura bezoardica* van Dr. *Wedel*. De Olie van deze Beziën is een zeer goed verzachtend en ſtillend middel, zo als *Camerarius* getuigt, voor de hevige pyn en ſmerten van de Ambeien, als men 'er zich mede ſmeert en 'er Linnen oplegt; men pryſt het ook van eene goede uitwerking te wezen voor roode en ontſtooken oogen, als men 'er de wynbrauwen mede beſtrykt. *Lemery*, *Schroeder*. *Zorn*.

P A S T I N A C A.

PASTINACA. In 't *Grieks*, ϛαφυλῖνος *Dioſcor. L.* III. *c.* 56. δαῦκον *Theophr.* 9. *p.* 22. In 't *Italiaans*, Paſtinaca, Carotta. In 't *Spaanſch*, Paſtinaques, Canahoria. In 't *Franſch*, Carotte, Paſtenade blanche. In 't *Engelſch*, Parniſp & Carrot. In 't *Hongaars*, Melkacz. In't *Boheems*, Mrkeu/ Paſtrnak. In 't *Deens*, Paſtinakl. In 't *Pools*, Pasternak/ károtá. In 't *Lithauws*, Pasternakay. In 't *Arabiſch*, Jezar, Gezar, Balgeſar. In 't *Egyptiſch*, Babibryn. In 't *Africaanſch*, Sicham. In 't *Hoogduits*, Paſtenach/ Möhren/ Paſteney/ Vogelneſt. In 't *Nederduits* en *Brabants*, Carota, Paſtinake, geele of witte Wortel, geele Peen.

KENTEKEN. Deze Paſtinake word van *Dioſcorides* niet zo duidelyk, als van *Rajus*, *Hermann* en *Blancard* afgeſchildert; de eerſte eigent deze plant *L.* III. *c.* 50. Bladeren toe, als aan 't Kervel-Kruid, die breed en bitter zyn; den ſtengel beſchryft hy opwaarts ſtaande, en als ruig, het kroontje gelyk als aan 't Dilkruid, waar aan witte Bloemen gevonden worden, en van binnen in 't midden iets roodachtigs, purpur of Saffraan rood; de Wortel is bykans een vinger dik en een ſpang lang, welke van een goeden reuk is; en als zy gekookt word, wel te eeten is. De nieuwſte kruidkenners ſpreeken duidelyker van dit gewaſch, want volgens *Rajus* moet het onder de kroondragende Planten gereekent worden, en volgens *Hermannus* behoort het tot de Kroondragende Kruiden met twee bloote zaden, of die twee en twee Zaadkorrels hebben naa elke Bloeme; de Bloemen zyn vyfbladig en in de gedaante van een Kroontje t'zamen geſtelt. Vorders dryft deze Plant, volgens hunne beſchryving, een' ſtengel op van drie en vier voeten hoog, die dik is en opwaarts ſtaande, vaſt, ſtreepachtig en hol, ook takkig. Haare Bladeren zyn breed en uit

uit andere Bladeren t'zamen geſtelt, bykans van gedaante als de Bladeren van de Eſſche of Terpentyn-bomen, zyn langwerpig, een paar vingers breed, aan den rand ingetand en ruig, bruingroen van koleur, ſtaan gelyk als by paaren aan een dikke Ribbe of Steel, ſmaken aangenaam, en iets Speceryachtig. Op de punten ſtaan groote kronen, daar op zitten kleine vyf bladige Bloemen in de gedaante van een Roosje. Wanneer dezelve vergaan zyn, dan volgt het Zaad daar op, waar van twee en twee korrels t'zamen hangen, die groot, ovaal rond, en aan den Rand dun zyn met een klein blaadje ingevat (latende door de rypheid een zakje neêrhangen, *Blancard.*) De Wortel is lang, veel dikker, ook menigmaal dunder dan een duim, vleeſchachtig en wit, echter meer geelachtig, maar van binnen witter. Zy heeft in 't midden eene zenuwe, die naar de lengte doorloopt, ook menigmaal By-Takjes, haar reuk is niet onaangenaam, de ſmaak goed, en dieswegen word zy in de Keuken menigvuldig gebruikt. Op drooge en ſteenachtige plaatzen, waar zand is, groeit zy het liefſte, bloeit in de Maanden van Juny en Auguſtus. Zie *Lugdunenſ. L.* VI. *p.* 719. *Matthiol. p.* 394. *Linnæus p.* 72. *Rajus L.* XI. *p.* 409. *Ruellius L.* III. *p.* 526. *Schroeder. L.* IV. *p.* 1086. *Chabr. p.* 390 *Volckam. p.* 320. *Camerar. p.* 118. *Tabern. p.* 195. *C. Bauhin. Phytop.* 262. *Boerhaave p.* 66. 67. *Tourneſ. p.* 307. *Lemery p.* 844. *A. Haller. p.* 446.

AANMERKING. Paſtinake ſchynt den naam te hebben van *paſcendo*; dat is, van het Vêe op 't Veld te laten grazen, om dat ze van zich zelf op de Akkervelden groeit, met welkers woordsafleiding de Griekſche beteekening geheel en al overeenkomt, welke *Paſtinaca* genoemt hebben ἐλαφοβόσκον, komende voort van ἔλαφος, *cervus*, dat is, een Hart, en βόσκω, *paſcor*, dat is, ik weide of hoede het Vee, want men zegt, dat de Harten, wanneer zy van de Slangen gebeeten worden, zich door de nuttiging van deze Wortel geneezen. Zommigen willen het afleiden van het Latynſche woord *Paſtinum*, 't welk een ſchop of ſpade beteekent, waar mede de Velden omgeſchopt worden, alvoorens men deze Plant kan bouwen. *C. B.* is van meening, dat zy in 't Grieks ςαφυλίνος, en in 't Latyn *Staphilinus* daarom genoemt worde, om dat de Wortel, die zwartachtig is, eenige gelykvormigheid hebbe met een zekere zoort van Wyngaards-Ranken, welker Druiven ook van de zelfe koleur zyn. *Dioſcorides* maakt eene tweevoudige verdeeling van de Paſtinake, namentlyk in de wilde of gezaaide, welke verdeeling ook in 't algemeen genoegzaam konde weezen. *Plinius* maakt 'er vierderlei zoorten van, de eerſte groeit van zelve, wordende van de Grieken ςαφυλίνος genaamt, de tweede word gezaait, en wel of dat men de wortelen daar van in de Aarde legt, of dat men het Zaad in 't begin van 't Voor-Jaar ook in de Herfſt zaaje, wanneer alvoorens de Aarde wel en diep is omgegraven. Wanneer de Wortel een Jaar oud is, dan is zy dienſtig, nog dienſtiger met twee Jaren, maar het allerdienſtlykſte tot ſpyzen, als zy in den Herfſt word uitgetrokken. Men verzamelt dezelve het liefſte, als de Zon in de Waag, en de Maan in de Kreeft ſtaat, zo aanſtonds des Morgens, als de Daauw valt.

PASTINACA LATIFOLIA SYLVESTRIS. Breedbladige wilde Paſtinake. In 't *Franſch*, Paſtenade Sauvage. In 't *Hoogduits*, wilder Paſtinac.

C. B. p. 155. *Phytop.* 271. Wilde Duitſche Paſtinake, en *Elaphoboſcum* van *Joh. B.* III. *part.* 2. *p.* 149. By zommigen *Elaphoboſcum Chabr.* 391. In zommige Apotheeken *Baucia*, *Volckam.* wilde Siſer *Fuchs.* Veldſiſer. *Tabern.* I. *Boerhaav.* I. *p.* 67.

De wilde Paſtinake heeft een enkelde witte Wortel, uit welkers zyden zomwylen eenige Vezeltjes ſpruiten, is bykans van eenerlei ſmaak en reuk als de ge-

gezaaide, van welke die volgens de meening van *Bauhinus* maar daarin onderſcheiden is, dat de laatſte gezaait word. Zommigen maken ze met de geele Rapen, en met het *Daucum Staphylinum* overeenkomſtig, inzonderheid in de Apotheeken. De Stengel is enkeld, twee tot drie voeten hoog, ſtaande recht opwaarts, ſtyf, geſtreept, een duim dik en dikker, heeft eene geheel korte wolle, die denzelven ruig maakt, van binnen hol, takkig, ſtaande zyne Bladeren in eene zekere wydte van malkander, en dan aan deze dan aan geene zyde, byna overeenkomende met de Bladeren van de gezaaide Paſtinake, maar ze zyn niet zo groot, donker groen, en iets wolachtig, aan de buitenſte vlakte, byzonderlyk die onder aan de Wortel zyn; van den onderſten Stengel af aan tot boven naar den Top toe koomen tuſſchen de Bladeren Takjes voort, welke het kroontje van de Bloem onderſteunen, doch zyn kleinder, als die aan den middelſten Hoofdſtengel; de Bloemen zyn ſlecht, geelachtig, van vyf Bladen, te rug gebogen; wanneer zy vergaan, komt het Zaad voort, zynde gelyk aan dat van de gezaaide Paſtinake. Om de kleine Stammetjes, welke t'zamen het kroontje uitmaken, zyn onder, daar het aan den Stengel ſtaat, geene Bladeren, noch aan 't Hoofd, noch nevens de Stengels. De Bladeren beſtaan uit byzondere Vleugels, die t'zamen gegroeit ſchynen te zyn, de onderſte Vleugels hebben hunne *Lobi* of ſpleeten, die om de randen ingetand zyn, en ſcherp puntig toegaan; men vindt het op alle Akkervelden, en word de wilde Paſtinake genoemd, om dat het van zelf groeit; doch die geenen bedriegen zich, welke het Zaad van *Daucum* voor dat van de wilde Paſtinake aannemen, namelyk dat geene, in welks midden van 't bloejende kroontje iets zeer klein purperverwigs uitblinkt, want *Daucus* is geheel wat anders dan de wilde Paſtinake. *Columna* geeft voor, deze Plant het *Siſer* der Ouden geweeſt te zyn, 't welk hy

uit hunne ſchriften heeft willen uitpluizen. In 't midden van de Wortel is een Doorn of Zenuwe, die men uit de gekookte Wortelen moet uitnemen, niet alleen van wegens de zoetigheid, maar om dat het overige buitenſte deel daar door tederder, en tot de ſpyzen bequamer en aangenamer wordt.

PASTINACA LATI FOLIA SATIVA. Gezaaide breedbladige Paſtinake. In 't *Hoogduits*, **Paſtinack / Welſch-Peterlein.** Zie de 800. Plaat, Letter a.

C. B. P. 155. Gezaaide breedbladige Paſtinake met een geele Bloem. *J. B.* II. *part.* 2. 150. Gezaaide *Elaphoboſum. Tabern.* **Paſternack / Hammels-Möhren / Paſternat-Möhren.** II. *Boerh. p.* 67. Duitſche Paſtinake met eene geele Bloem. *Chabr.* VII. *p.* 391 en *Rajus* 2. *p.* 410.

Dioſcorides heeft van dit zoort van Paſtinake geene byzonderlyke Kentekenen opgegeven, maar alleenlyk bekrachtigt, dat zy bykans van eenerlei natuur zy met de wilde, doch van minder kracht, echter dienſtiger om te eeten. Zy ziet'er bykans uit als de *Piſarum* (Zuikerwortel), doch gelykt veel meer na het *Elaphoboſcum* (**Hirſchwurtz** of **Hirſch-Paſtinack**), dat men in de Apotheeken *Baucium* noemd, want zo wel de Bloemen, als de Wortel van 't *Baucium* zyn van koleur en ſmaak eenerlei met de Paſtinake, en in de Keuken zeer wel bekent.

AANMERKING. *Ruellius* is op de gedachten gekomen, wyl men eertyds in Vrankryk geen Paſtinak Zaad in de Tuinen gezaait heeft, dat ze met onze Hoogduitſche roode **Möhren** of Carooten gelykvormig zy, die wy des Winters met Olie en Azyn in plaats van Zalaad genieten. Doch daarin heeft hy grootelyks gemiſt, want ieder een is bekent, dat ze van malkander verſchillen, als Dag en Nacht, zynde de roode Carooten van een ſterke Purpurverwige koleur, en de Paſtenake is witachtig.

Aan ſmaak zyn de Paſtenaakwortelen aangenamer dan de geele Carooten,

ten, en men gelooft, als men het Zaad van de wilde Paſtenaakwortelen dikwils en meer als eenmaal zaait, dat zy 'er dan tammer van worden; 't welk, als de waarneming van zommigen ter dege geſchiedt is, wel gegrondt kan weezen, en dus niet te zien, hoe ze beide *ſpecifice* van malkander meer onderſcheiden waaren.

Paſtinaca paluſtris altisſima, zeer hoog op zommige plaatzen groejende Pinſternaakwortel, met gekronkelde Venkel-Bladeren. Alſatiſche *Daucus. C. B. Prodr. p.* 77.

Paſtinaca Syriaca. Syriſche Paſtinake. *C. B. Phytop.* 272. Secacul in 't *Arabiſch* en *Mauritaniſch. Rauwolff. Lugd. Chabræus. p.* 390. Zie *Raj. p.* 466. VII.

Paſtinaca ſemine longisſimo, Paſtinake met zeer lange Zaadkorrels. *Boerhaave p.* 67. Kroondragende Paſtinake met een Blad van *Panax* Kruid.

Paſtinaca ſylv. zeer hoog groejende wilde Paſtinake. *Boerhaave* I. *c.* VIII. *Vaill.* b.

Paſtinaca marina, Zee Paſtinack, by zommigen het doornachtige *Secacul* en *Crithinum* by *Chabr. l. c.*

Paſtinaca tenuifolia ſylveſtris, wilde dunbladige Paſtinake, of de *Staphylinus* der Grieken. *J. B.* De wilde Paſtinake van *Dioſcorides. Daucus* der Apotheekers, wilde *Stephalin.* by *Trag. p.* 442. Oprechte wilde Paſtinake. *Lob. Rajus p.* 465. II.

Paſtinaca tenuifolia ſativa radice lutea, Gezaaide dunbladige Paſtinake met eene geele Wortel, de eerſte zoort van de *Staphilinus* by *Trag.* Gezaaide Paſtinake by *Dioſcorid. Daucus* van *Theophraſtus.* Gezaaide *Daucus. Tournef. p.* 307. *Rajus. p.* 465. I.

Paſtinaca tenuifolia ſativa albâ radice, Gezaaide dunbladige Paſtinake met eene witte Wortel, tweede zoort van de *Staphilinus* by *Trag.* De tweede zoort van de *Siſer*, of geele Raapjes met eene witachtige Wortel. *Matthiol.*

Paſtinaca tenuifolia ſativa radice atrorubente, gezaaide dunbladige Paſtinake met eene donkerroode Wortel; de derde zoort van de *Staphilinus* by *Trag.* Gezaaide donker roode Paſtinake, zwarte *Daucus Theophr. Lob. obſ. p.* 417.

Paſtinaca tenuifolia ſylveſtris lucida, Wilde dunbladige heldere Paſtinake van *Moriſon*, dunbladige Zee-Paſtinake, met donker groene en eenigzins heldere Bladeren by *Botan. Monſp. Rajus* III. I. *c.*

Paſtinaca tenuifolia ſylveſtris, wilde dunbladige Paſtinake met eene geele wortel en een kroontje van *Moriſon.*

Paſtinaca tenuifolia cretica, Candiſche dunbladige Paſtinake met veel langer ſtraalen als het kroontje van *Gingidium* (Syriſche Kervel) heeft, van *Moriſon.* by *Rajus* I. *c.* V.

Paſtinaca tenuifolia ſicula, Siciliaanſche dunbladige Paſtinake, gehaairt en gekrult by *Boccon.* of het de wilde gehaairde Paſtinake met eene ſteekelachtige Vrucht is van *C. B. Rajus* I. *c.* VI.

Paſtinaca ſylveſtr. Daucoid. Apula Col., wilde Paſternak, als Mooren Komyn, of Apuliſche Tydeloos, dunbladige wilde Paſtinake, zynde het kroontje grooter. *C. B.* De wilde Apuliſche Paſtinake van *Columna* by *Parck. Raj. p.* 466. VIII.

Paſtinaca Oenanthes folio, Paſtinake met een Blad als aan de *Oenanthes* van *Boccon*; de Bladeren gelyken die aan 't Bibernelkruid of wilde Wyngaard; de ſteelen zyn een voet hoog, ſtaan recht opwaarts, zyn takkig op de wyze van 't groote kroontje van andere dunbladige Paſtinak-wortelen. De Bloemen zyn wit, by zommigen volgen naar 't afvallen van dezelve zeer kleine Zaadkorrels, die ſcherp, of veel eerder ruighairig, of gekrult zyn. *Raj. apend. p.* 1869.

Queeking.

Wanneer men de Paſternak of zogenaamde geele witte en rode Wortelen wil bouwen of planten, moet men de Aarde ter diepte van een knie omgraven, de Steenen ter zyden wel weg ruimen, op dat de wortel recht nederwaarts kan ſchieten; want alwaar Steenen tuſſchen zyn, daar groeit zy wel voort, maar zeer

zeer krom. Als men nodig oordeelt, om de Aarde te meſten, moet men ouden meſt nemen, die al lang heeft gelegen; echter houdt men voor beter, als men die niet en meſt, vermits de wortel lichtelyk vuil en onſmakelyk daar van word. In 't Voor-Jaar, zo haaſt de Aarde zich wederom opent, dan ſtrooit men het Zaad in 't afnemen van de Maan, gelyk als by andere gewaſſchen geſchiedt, als die diepe wortelen zullen vatten; men dient het wel iets dik te zaajen, wyl 'er lichtelyk aan een korreltje iets ontbreekt, dat het daar door niet wel voortkomt, en als het al te dik opgroeit, kan men het overige uitplukken. Het Onkruid moet wel en dikwils uitgewiedt worden, ook moet men niet vergeeten van het te begieten, by aldien de wêers geſteldheid al te dor zoude zyn. Want als de wortel haare behoorlyke vochtigheid niet heeft, groeit zy bovenwaarts uit, en niet in de diepte. Wil men 'er het Zaad van hebben, zo moet men of zommige in de Aarde den Winter over laten leggen, of ze uittrekken en in een Kelder bewaren, op dat men ze in 't Voor-Jaar wederom kan inzetten, zynde dit het allerbeſte.

Gebruik in de Medicyne.

De gezaaide of Tuin Paſtinak wortel bezit veel weezentlyk Zout, Olie en Phlegma; zy verdunt, zuivert, maakt open en voedt. Alhoewel zy ter onzer tyd meer tot de ſpyzen als in de Medicyne gebruikt word, kan zy echter den geenen dienſtig zyn, welker Nieren en Pisblaas verſtopt zyn, als ook voor de Droppelpis, niet minder helpt zy de winden, de Pis, Sand en Graveel voortdryven, insgelyks bevordert zy de Maandſtonden en de geboorte, andere betuigen met *Foreſtus*, dat zy de Melk vermeerdere en de Geelzucht verdryve. Deeze Wortel geconfyt word zomwylen verordineert onder Zuikerwerken ter aanporringe van Minneluſt, en voor die geenen, welke de teering hebben. Het Zaad met Wyn gebruikt zou gelyke uitwerking met de Wortel hebben, en van wegens zyne verweekende kracht, als het met Zoethout tot Pillen gemaakt word, de ſmerten van 't Graveel en de gezwellen in de Pisblaas verzachten, zo als *Boerhaave* heeft aangemerkt, ook tegens de ſteeken en het byten der venynige Dieren helpen. Van de wilde Paſtinake, die eene grooter ſcherpigheid bezit, betuigen de Aanmerkingen van anderen, dat die eene veel ſterker kracht hebbe, om uit te dryven. *Haller. p.* 447. Het Kruid of Loof, van de Paſtenake in Wyn en Olie gekookt, en op het Lichaam gelegt, pryſt *Lonicerus p.* 447. aan voor de koude Pis en ter verwarminge van de Maag.

Gebruik in 't Huishouden.

De Paſtinaken in 't algemeem zyn van een zo goeden en zoeten ſmaak, ook voor meenig een zo dienſtig om te eeten, dat men ze doet by Oſſe- Kalfs- Hoender-Vlees, en andere ſpyzen, vermits zy goed voedzel geven, dik en wakker; weshalven ook *Aemilius Macer. c.* 37. ſchryft:

„ *Quod paſtum tribuit eſt paſtinaca vocata.*
„ *Namque cibum nullæ radices dant meliorem.*

dat is,

Men heeft Paſtinak Wortel genoemt dat geene, wat voedzel of weide verſchaft.
Want onder alle Wortelen verſtrekt 'er geene tot betere ſpyze, dan deze.

Men pleegt de zogenaamde roode wortelen, anders Carooten genaamt, met Boter toe te rechten, en in de vaſtentyd, wanneer de Viſſen of te duur of niet te bekomen zyn, in plaats van de zelve te eeten, ze zyn gemeenlyk zoeter en beter, wanneer ze door de Vorſt een weinig geraakt zyn; men kan ze ook gekookt met Olie en Azyn in plaats van Zalaad eeten. In Italien pleegt men ze in Oly met meel beſtrooit te bakken en

ze als eene vaſten ſpyze te genieten. De Franſchen gebruiken ze tot al hunne ſoupen. Wil men in den Winter eenige daar van bewaaren, zo moet men dezelve verzamelen op St. *Gallus* dag, en ze begraven in droog zand, dog is 't beter van ze te laten in hun eigen Aardryk, want zy worden in het Land zoeter, ſappiger, lieflyker, dog in den Kelder bitter. Men kan deze Wortelen ook, als te vooren is gemeldt, met Zuiker confyten, zynde dan zeer wel te eeten, wanneer ze in Wyn, met Kruidnagelen, Kaneel en Zuiker met ettelyke droppels Wyn-Azyn toebereidt worden.

PEDICULARIS.

PEDICULARIS. In 't *Latyn*, Ruta Pedicularia, Pedicularia, Criſta Galli, Criſta Gallinaria, fiſtularia, alectorolophus ſeu criſta *Plin.* L. XXVII. *c.* V. In 't *Grieks*, ἀλεκτωρόφος. By anderen, **Veldun Rattle**/ als mede, **Corcombe**. In 't *Engels*, Lous woort. In 't *Deens*, **Luiſzkrut**. In 't *Franſch*, l'herbe aux poux. In 't *Hoogduits*, **Rödel/ Rödel-kraut/ Lauſz-kraut.** In 't *Nederduits*, Luiskruit.

KENTEKEN. *Herman* reekent deze Plant mede tot die geenen, welke twee Zaadhuisjes, veel Zaad met ſtompe bekleedzeltjes, die in twee deelen zyn afgeſcheiden, hebben, welker Kelk, waarin de Bloem ſtaat, gelyk als opgeblaazen, de bloeſſem met eene te rug ſtaande ſnuit en van t'zamen gehangen Bladeren is. *Rivinus* telt haar onder de regelmatige Planten, die eene éénbladige Bloem hebben, open ſtaan, met vier inſnydingen voorzien, en haar Zaad in eene vliesachtige Hulſe, die in twee vakjes verdeelt is, voeren. De Bladeren zyn by beurten dan op deze, dan op geene zyde op eene zekere wydte uit malkander gezet, ook ingeſneeden of gekrult, gelyk als de Bladeren van *Filipendula*, of roode Steenbreek, echter kleinder. De Bloemen zien 'er uit gelyk als Kammen, en daar van worden ze ook wel Haanekammetjes genoemt. De Stengels zyn omtrent een' halven voet hoog, hoekig, hol en zwak, ſtaan ten deele om hoog, doch ten deele kruipen ze rondtom op de Aarde. De Bloemen zyn éénbladig, onregelmatig, hol, hebben van vooren eene ſnuit met twee Lippen, waar van de bovenſte gelyk als een Helm verheven en t'zamen gedrukt, met een boord gezoomt en naauw is. De onderſte Lippe verdeelt zich gemeenlyk in drie deelen, is even open, met drie ſpleeten, doch die maar ter helfte van de Lippe ingaan, gezamentlyk ſtomp, en aan de beide deelen ter zyde grooter als aan de binnenſte zyn. Haare koleur is of purpurverwig of roodachtig, of geel, dog zelden wit. De Bloemenkelk is eenbladig, rondachtig, buikachtig, met eene vyfvoudig gedeelde opening, die gelyke Inſnydingen en Kervingen pleegt te hebben; dezelve blyft een tyd lang aan den Stengel, en groeit uit den ſchoot der Bladeren, zonder een' aanmerkelyken ſteel, voort. Binnen in de Bloem zyn vier Vezeltjes, die zo lang zyn als de bovenſte Helm, van dien ze bedekt worden, zynde gemeenlyk de twee langer als het derde. Uit den kleinen Beker komt een ſteel voort, die in 't achterſte deel van de Bloeme gelyk als een Spyker is beveſtigt, die naderhand verandert in eene Vrucht, of t'zamen gedrukt Zaadhuisje, dat toegepunt,

punt, en bykans eirond is, leggende tuſſchen twee Bladeren, en gevende zich dubbeld uit malkander, doch zodanig, dat 'er een middelſchotje voor de vleugels is geſtelt, van wegens de veele platte en zwarte Zaadkorrels, die na een kleine Nier gelyken, en een' rand hebben; de Wortel is van dikte als een kleine Vinger, hard, wit, in veele Zydveezels verdeelt, bitter, en gaat niet geheel diep in de Aarde. Zy groeit op vochtige plaatzen, op ſommige Beembden, bloejende in de Maanden van May en Juny. *Tournef. p.* 170. *Blancard.* 579. *Dale.* 155. *Boerh.* 235. *C. B. Phytop.* 290. *Lugdun.* 1074. *Linnæus p.* 184. *Rajus* 769. *Lemery* 848.

D. *Alb. Haller* beſchryft *p.* 620. deze Plant aldus: zy heeft een' éénbladigen Kelk, die gemeenlyk in vyf ongelyk groote inſnydingen rondom verdeelt is, dan ſlecht weg, dan getand of gekrult. De Bloem is pypachtig, maar geeft zich boven wyd uit malkander, van boven maakt ze een Helm, die een ſnuit verkrygt, zynde dan lang, dan kort, echter altyd ſtomp. De onderſte helft is in drie rondachtige bykans gelyke groote inſnydingen verdeelt, zo dat de middelſte altyd kleinder is, als de overigen beide; de Vrucht is eivormig of langwerpig rond en plat, het Zaad hoekig, in den Helm krygt men twee Vezeltjes en een Pypje te zien, 't welk langer is dan de Helm. Deze Plant, niet tegenſtaande zy juiſt niet veel waard is, heeft evenwel de Eer, dat zy van *Rivinus* I. 135. en *Haller. l. c. Tab.* XV. XVI. XVII. in ſchone kopere Platen is afgebeelt geworden.

I. AANMERKING. De ſlechte nuttigheid, die deze Plant in de Geneeskunde toont, heeft mogelyk de oudſte Kruidkenners bewogen, van de zelve of geheel en al ſtilte zwygen, of die onder eene ander gelykvormige zoort mede in te lasſchen. Doch wy zullen 'er ons niet mede ophouden, maar alleenlyk zien op de oorzaak van der zelver benaaming. De gelykvormigheid, die de Bloemen met

de Haanekammen hebben, heeft haar in 't Grieks de naam van ἀλεκτωρόλοφος te wege gebracht, voortkomende van ἀλέκτος *Gallus*, dat is, een Haan, en λόφος *criſta*, dat is, een Kam der Vogelen. De Latynſche benaaming heeft niet eenerlei oorzaak. Want zommigen der Kruidkenners zyn van meening, dat de naam haar van wegens haare kracht gegeven is, vermits namelyk de Dieren, die van deze Plant op de Velden eeten, daar door Luizen zouden verkrygen. *Dodon. C. B. Phytop.* 290. Want zy houden het daar voor, dat 'er de Eiertjes van Ongedierte, of eigentlyk de Neeten in verborgen zyn, die naderhand eerſt in den buik der Dieren uitbroeiden. *Konig regn. Vegetab. p.* II. *p.* 82. Anderen zyn van gedachten, dat zy de Luizen verdryve, van wegen der zelver ſtinkende reuk, die voor de Beembden ſchadelyk zy. *Lobel.* Anderen zyn van gevoelen, dat men in de Bladeren eenige gelykvormigheid vinde met de rugge der Luizen, of dat de Bladeren zelve zich aan de Stengels hechten, gelyk als de Luizen. *Raj. Dodon.* Doch al dit is gedwongen en onzeker, want *S. Pauli p.* 278. merkt 'er by aan, dat deze Plant nochte den Geneesheeren, nochte den Apotheekers tot iets kan dienſtig zyn, weshalven wy op de gedachten komen, als of men uit verachting om dieswille het aldus genoemt heeft, te weeten *Luiskruid.*

PEDICULARIS LUTEA PRATENSIS, SEU CRISTA GALLI FOLIIS PICTIS. Geel Veld Luiskruid of Hanekammen met bonte Bladeren. Zie de 800. Plaat, Letter b.

Geele Hanekammen. *Park.* Geel Veld Luiskruid of Hanekammekens *C. B.* Hanekamkens *Ger.* Het Wyfje van Hanekammekens.

II. AANMERKING. *Rajus* heeft met *C. B.* by deze Planten ook de kunne waargenomen, het wyfje van Hanekammekens of Luiskruid heeft algemeender Kentekenen, dog de ſteel is meeſtendeels enkeld, een voet hoog, ſtyf, glad, vierhoekig, recht opwaarts ſtaande, dun, ledig, niet zelden met

R zwarte

zwarte vlakken en lidtekenen bemerkt, en tegens den top naar boven toe purpurverwig, in eenige takken verdeelt, welke twee en twee Bladeren teegens malkander over geſteld altyd omcingelen, zonder ſteelen, met een' breeden grond, en van daar allenskens naauwer toelopende tot de punten toe, zynde een Vinger lang; aan de randen geſcherpt en met heerlyke aderen, ingetand, van 't midden des Blads tot elk der Tanden toelopende; uit den ſchoot der Bladeren komen Takjes voort, by tween, of twee en twee tegens malkander overgeſtelt.

Op de Toppen der Stengels en Takjes zyn gevulde Bloempjes gelykende na eene aire, die alle insgelyks uit elken ſchoot der Bladeren voortkomen, en aan zeer korte ſteeltjes hangen; het Mannetje is van 't Wyfje onderſcheiden nopens de geſtalte en hoogte, die zomtyds anderhalf voet is, heeft een veel ſterker Stengel, veel breeder Bladeren, veel grooter Bloemen, zynde derzelver toppen witachtiger en de Bloemknoppen haairig.

Zie de 8oo. Plaat, Letter c. PEDICULARIS PRATENSIS LUTEA SEU FISTULARIA. Geel Veld Luiskruid of Fiſtelkruid. In 't *Hoogduits*, Fiſtel-kraut.

Het word *Fiſtularia* of Fiſtelkruid genoemd, om dat het in Fiſtels en andere wonden zou gebruikt worden, doch is by de heedendaagſche Heelmeeſters niet meer in gebruik.

Zie de 8oo. Plaat, Letter d. PEDICULARIS PRATENSIS RUBRA. Rood Veld Luiskruid. In 't *Franſch*, Pediculaire des prez. In 't *Hoogduits*, Lauß-kraut.

Park. Purpurverwig Veld Luiskruid. *C. B. P.* 160. Luiskruid *Ger.* by zommigen Hanekammekens met eene roode Bloem. *Chabr. p.* 476. De eerſte Veldzoort by *Trag.* Zie *Rajus l. c.*

Pedicularis major Dalecampii. Groot Luiskruid van *Dalekamp. J. B.* Groot Alpiſch Luiskruid met een Blad als het Vaarenkruid. *C. B.* Groot Alpiſch Luiskruid. *Park.*

Pedicularis bulboſa, bolachtig Luiskruid *J. B.* Bergachtige roode Steenbreek met een Luiskruids Blad *C. B.* Groote witachtige op Bergen groejende roode ſteenbreek *Park.* Groot Alpiſch.

Alectorolophos of Hanekammekens *Cluſ.* op Bergen groejende roode Steenbreek. *Ger.*

Pedicularis alpina lutea, geel Alpiſch Luiskruid, *C. B. Park.* Alpiſch Luiskruid met eene geele Bloem en zwarte wortel *Chabr.* 477. Of het is de *Oenanthe* of roode Steenbreek van *Cæſ.*

Pedicularis alpina &c., groot Alpiſch Luiskruid met een Blad als het Vaarenkruid, of kleinder Alpiſch *Alectorolophus* of Hanekammekens van *Cluſ.* de tweede zoort van *Haller. p.* 621.

Pedicularis alpina enz: Alpiſch Luiskruid met by beurten ſtaande gevleugelde Bladeren, met gevleugelde pinnetjes, en uit den geelen witachtige Bloemen, hebbende eene ſnuit, en zyn airsgewyze t'zamen gedrongen.

Pedicularis alpina enz. Alpiſch Luiskruid met by beurten ſtaande gevleugelde Bladeren, gevleugelde pinnetjes en uit den geelen witachtige Bloemen, die eene ſnuit of Snavel hebben, en airsgewyze t'zamen gedrongen zyn. Zie de Koperplaat by *Haller. p.* 620. *Tab.* XV.

Pedicularis alpina enz: Alpiſch Luiskruid met by beurten ſtaande Bladeren, ingeſneede Pinnetjes, uitgeſpreide Bloemen, die eene ſnuit hebben en Purpurverwig zyn. Zie *Haller. p.* 621. *Tab.* XVI.

Pedicularis folio pinnato enz: Luiskruid met een gevleugeld Blad, ſtompe getande pinnetjes, en een Helm, die een ſnuit verbeeldt. Zie *Haller. T.* VIII. *p.* 399. en vergelykt die met *p.* 621. alwaar de overige zoorten van het Alpiſch Luiskruid verhaalt worden.

PENTAPHYLLON.

PEN. PEN.

PENTAPHYLLON. In 't *Latyn*, Quinque folium. In 't *Grieks*, πεντάφυλλον, πενταπετὲς, πεντάτομον, ἑρμοδάκτυλος by *Dioſcorid.* en *Theophraſtus.* In 't *Franſch*, Quinte feuille. In 't *Italiaans*, Cinque folio. In 't *Spaans*, Cinco en rama. In 't *Engelſch*, Five le aved graſſ. In 't *Arabiſch*, Nichafilum, Nidafilum. In 't *Egyptiſch*, Orphitebocen. In 't *Wallachiſch*, Propedula. In 't *Hongaars*, Kozel livelo flu. In 't *Hoogduits*, Fünf Finger-kraut/ Fünf Blat. In 't *Nederduits*, vyf Vingerkruid.

KENTEKEN. Vyf Vingerkruid word van *Herman* en *Rajus* onder de Planten gereekent, die de Kruidkenners noemen *Gymnopolyſpermæ*, (dat is: veelvoudig naakt Zaad hebbende, welker menigte van Zaad in een huisje bewaart word, dat een halve Kogel gelykt. *D. Vater* telt het onder dat zoort van Planten, die een regelmatige Bloem van vyf Bladeren hebben. Het heeft kleine takjes bykans als ſtruikjes, die teder, rond en een ſpan lang zyn, waarin men het Zaad vindt. De Bladeren zyn gelyk aan die van 't Muntekruid, op een Stengel vyf, zelden meer, zy zyn aan den rand uitgehakt, gelyk als een Zaag. De bloesſem is geheel en al bleek geel, bykans goudverwig. Het groeit op vochtige plaatzen of Watergrachten, heeft een roodachtige Wortel, langwerpig, zynde een weinig dikker als de zwarte Nieswortel. *Dioſcorid. L.* IV. *c.* 34. Naar de beſchryving van de nieuwſte Kruidkenners, is haare Wortel vezelig, duurzaam en iets zuurachtig, de Bladeren zyn gelyk als de Bladeren aan 't Muntekruid, altoos meer als drie, doch zeer zelden meerder als vyf, welke alle uit een middelpunt, dog in eenige zoorten verſtrooit, aan de ſteeltjes voortgroejen. De Kelk van de Bloem beſtaat uit een Blad, is onbeweeglyk, en als of die van acht Bladeren of wel van tien was t'zamen geſtelt, heeft in zyn omtrek bykans de gedaante van een Star, en rondom om het Eierſtokje vindt men zeer veel Vezeltjes. De bloeſſem is roosachtig, heeft vyf kleine, maar zelden vier rondtom het Zaadhuisje uitgeſpreide Bladeren, die goud geel, glinſterende en gelyk als kleine Starren zyn. Het Zaadhuisje is zelf een klein Bolletje, waarin zich het Zaad onthoud, leggende in een kleinen Beker, en van gedaante als een halve Kogel, waarin men veele kleine Eiertjes ontmoet, welke een klein recht Pypje lang over zich heen hebben. *Boerh. p.* 39. *Linnæus p.* 147. maakt 'er deze Aanmerking by, wanneer men by deze Plant door alle haare deelen in plaats van vyf, het getal van *vier* ſtelt, zo heeft men het geene wy *Tormentil* noemen. Zie *Tourneſ. p.* 298. *Matthiol. p.* 510. *Lugdun. p.* 1263. *Seqq. Ruell. p.* 598. Zy bloeit in de Maanden van May en Juny, groeit op moeraſſige, als meede op zandige Plaatzen, naar het onderſcheid der zoorten, Zie *Georg à Turre L.* II. *c.* 61. *p.* 448. *C. B. Prodr. p.* 139. *C. B. P. p.* 325. *Muntings waare oeffening der Planten p.* 557.

De eigenſchap dezer Wortel is verwonderings waardig, die *Theophraſtus* in 't Grieks aldus beſchryft:

Ἡ δὲ ῥίζα τοῦ πενταφύλλου, ἡ πενταπέτου (καλοῦσι γὰρ ἀμφοτέρως) ὀρυττομένη ἐρυθρά, ξηραινομένη δὲ μέλαινα γίνεται, καὶ τε-

τραγώνος. ἔχει δὲ τὸ μὲν φύλλον ὥσπερ σύναρον μίκρον, δὲ καὶ τὴν χροιὰν ὅμοιον. καὶ ἀνξάνεται καὶ φθίνει ἅμα τῷ ἀμπέλῳ. πάντα δὲ πέντε τὰ φύλλα, διὸ δὲ ἡ προσηγορία. καυλοὺς δὲ ἐπὶ γῆς ἵησι λεπτούς, καὶ κνήμας ἔχει πυκνάς.

't welk *Ruellius* aldus in 't Latyn heeft vertaalt: *Radix vero pentaphylli ſeu pentapeti (dicitur enim ſic quoque) effoſſa rubra, ſiccata vero nigra evadit, & quadrangularis, habet illud quidem folium ſicut pampinus, minorem & ejusdem coloris, incipit & deſinit unà cum vite; quinque vero folia omnia, inde enim denominatio. Caules vero ſupra terram pandit, tenues, multosque nodulos habet.*

dat is:

„ De Wortel van vyf Vingerkruid is „ rond en rood, zo haaſt zy uitgegraven word, doch zo haaſt zy verdroogt, „ word zy zwart en vierhoekig, de Bladeren zyn gelijk als de Wijngaards „ Bladeren, van even de zelfde koleur, „ maar niet juiſt van die grootte; zy „ neemt haar begin en einde met den „ Wyngaard, en heeft altyd vyf Bladeren, 't welk ook de oorzaak van haare benaming in zich bevat. De Stengels ſpreiden zich boven de Aarde uit, „ zyn dunder en maken menigerlei knobbels.

AANMERKING. Of ſchoon ook *Dioſcorides* maar van een vyf Vingerkruid, *Hippocrates* van twee, namelyk van het zwarte, 't welk laag is, en van het witte, 't welk hoger groeit, en wy *Heptaphyllum* noemen, voorts *Matthiolus* van vier zoorten hebben geweeten, die deze laaſte in Italien heeft gezien; zo hebben echter onder de nieuwſte Kruidkenners *Tabernæmontanus* XV., *Tournefort*, de twee *Baubini*, *Haller*, en benevens veele anderen, de *Hiſtoria Lugdunenſ.* veel meerdere en bykans ontelbaare zoorten aangehaalt; die wel in 't getal der Bladeren altijd aan malkander gelijk zyn, doch omtrent de koleur, gedaante, zoort en andere omſtandigheden, byzonderlyk omtrent de Wortel, zeer van malkander onderſcheiden zyn. Wy moeten ons verwonderen, dat onder zo veelderlei zoorten van deze Plant de geleerden nog niet ter dege beſliſt hebben, welk dat zoort zy, 't geen de Ouden in een eigentlijk verſtand *Vyf-Blad* hebben genoemt, nog meer komt het ons wanſchapen voor, dat zy 'er het *Heptaphyllon* voor hebben willen aannemen, vermits evenwel *Tabernæmont.* al toeſtaat, dat men den misſlag, dien men daar door begaat, even zo licht konne waarnemen als het onderſcheid tuſſchen *vyf* en *zeven*, anderzins heeft men *Plinius* willen te laste leggen, als of hy een misſlag hadde begaan, van het Aard-Bezienkruid mede onder zyne *Penthaphyllum* te ſtellen; doch het ſchynt, dat hy zeer wel heeft geweeten, dat de Aardbeſië maar drie Bladeren voortbrenge; maar vermits evenwel dit *Penthaphyllum* gaarne by de Aardbeziën is, en gelijk als haar Onkruid konde genoemd worden, ook eene Vrucht, gelyk de Aardbezie, op eene zekere zoort van 't *Penthaphyllum* groeit; dus geloven wy, dat *Plinius* veel eerder dit laatſte zoort daar door heeft willen aantoonen, dan die in der daad voor Aardbeziën houden.

PENTAPHYLLON AFRICANUM FRUCTIFICANS FOLIIS INCANIS, FLORE LUTEO. Zie 801.Pl. Letter
Africaanſch vruchtdragend vyf Vingerkruid, met witgraauwe Bladeren en een geele Bloem.

Dit by alle Kruidkenners bykans onbekende en dus geen byzonderen naam van hen verkregen hebbende zoort maakt vyf Bladeren, die uit een klein ſtruikje, 't welk aan een zwak kort Takje, en daar door aan den Hoofd-Stam vaſt is, voortſpruiten. Het Blad is langachtig, ſmal, en puntig toeloopende, de baſt is geelachtig, geſtreept en niet byzonder dik. In 't midden onder de Bladeren ontſtaat een klein geel Bloempje, 't welk vyf kleine roosachtige Blaadjes heeft, en voor 't overige gelyk is aan die te vooren genoemde zoort, behalven dat de Beker of

of Kelk, waarin de Bloem legt, onderſcheiden is, in vyf deelen verdeelt, en van een blad, als of het vyf byzondere vlamsgewyze bladeren waren, tusſchen welker verdeelingen Vezeltjes uitſteeken, die zo lang zyn als de deelen des Bekers of Bloemkelks; aan den zelven zyn de Punten roodachtig, maar het midden is groen. Van de Wortel konnen wy zo duidelyk niet redeneeren, echter kan men uit de geſchapenheid van 't gewaſch eenigzins derzelver grootte afmeeten.

Penthaphyllum rubrum paluſtre, het op zommige plaatzen groejende roode Vyfblad. *Ger.* Vyfblad of veel eerder Zevenblad met een roode Bloem. *J. B.* Rood op zommige gronden waſſchend Vyfblad, zynde de eerſte zoort by *Rajus*, en de vierde by *Lugdun.*

KENTEKEN. De Wortel is vezelig en houtachtig, hebbende vyf bladeren op de wyze als een Vleugel geſtelt, van onderen ysgraauw, aan 't bovenſte deel groenachtig, zomwylen glad, zomwylen iets wolachtig, doch naauwelyks te voelen, zeer diep ingeſneeden, met niet zeer lange ſteeltjes voorzien, welker toppen in breede ſcheeden veranderen, die den ſteel omvatten. Bloemen heeft het twee en drie teffens, gelykende het Bolletje of Hoofdje na een Aard-Bëzie. Zie de Plaat by *Chabr. Lugdun. Tabernæm.*

Pentaphyllum vulgatisſimum, het allergemeenſte zoort van Vyfblad *Park.* Vyfvingerkruid of gemeen kruipend Vyfblad *J. B.* Gemeen Vyfblad *Ger.* groot kruipend Vyfblad.

AANMERKING. De meeſten houden dit voor het waare *Vyfblad* van *Dioſcorides* en *Galenus*, en eigenen aan 't zelve al die te vooren aangehaalde Namen toe.

Pentaphyllum Alpinum enz. glinſterend Alpiſch Vyfvingerkruid met een goude Bloem *J. B.* klein Alpiſch verguld en kruipend Vyfblad *C. B.* Grys Alpiſch kruipend Vyfvingerkruid *Park.* klein Vyfblad met eene goude Bloem. *Ger.* 3. *Raj.* 3. *Chabr.*

Pentaphyllum minus enz: klein Vyfvingerkruid met een Blad van onderen witachtig zynde *J. B.* Of het het kleine kruipend geele Vyfblad is van *C. B*? Het allerkleinſte kruipend Vyfvingerkruid. *Park.* 4. *Raj.*

Pentaphyllum minus enz: klein Vyfvingerkruid met eene uitſpruitende weeke Wolle en geele bloem *J. B.* klein kruipend wolachtig geel Vyfblad *C. B.* klein kruipend Vyfvingerkruid *Park.* Grys Vyfblad. *Lugd.* 3. *Chabr.*

Pentaphyllum rectum majus, recht opwaarts groejend groot Vyfvingerkruid. *J. B.* groot opwaarts ſtaande by *Park.* Groot recht opwaarts ſtaand Vyfblad. *Ger.* opwaarts ſtaande geel van *C. B.* recht opwaarts ſtaande geel Vyfblad. *Boerhaave* I.

Pentaphyllum, of Vyfvingerkruid, groot opwaarts ſtaand Hongaarſch, zeer dun en haairachtig.

Penthaphyllum, of het zeer lage Canadiſche Vyfvingerkruid.

Pentaphyllum montanum, of het op Bergen groejend opwaarts ſtaande geel gehaaird Vyfvingerkruid *C. B.* het op Bergen groejend opwaarts ſtaande Vyfvingerkruid. *Park.*

Pentaphyllum, of het geele opwaarts ſtaande vyf Vingerkruid van Montpellier by *Rajus.*

Pentaphyllum, *ſeu Heptaphyllum*, enz: Vyfvingerblad of Zevenblad, met eene bleek witte, of uit den geelen witachtige Bloem, en enkelde hartvormige Stengels. *Moriſ. Hiſtor.*

Penthaphyllum, enz; opwaarts ſtaande Vyfvingerkruid met diep ingeſneede Bladeren, van onderen zilververwig, en een geele Bloem. *J. B.* klein opwaarts ſtaande by *Park.* met een zilverachtig Blad by *C. B.* van gedaante als Tormentilkruid by *Park.*

Penthaphyllum, enz: opwaarts ſtaande Vyfvingerkruid *J. B.* opwaarts ſtaande met eene witte Bloem. *Raj.* 15. of het is het groote witte ſteelachtige Vyfblad by *C. B.*? groot Vyfblad met een geele of witte Bloem by *Park.*

Pentaphyllum, of groot wit ſteelachtig Vyfvingerkruid van *C. B.*

Penthaphyllum, of klein Vyfvingerkruid by *C. B.* het allerkleinſte van *Park.*

Penthaphyllum, of klein Vyfvingerkruid met eene witte Bloem. *Cluſ.* klein wild Vijfblad met eene witte Bloem. *Ger.* klein wit Vijfvingerblad by *Park.* de tweede zoort van het kleine witte by *C. B.* of het is het Alpiſche zilverwige Vyfvingerkruid met eene witte Bloem van *Rajus?*

Penthaphyllum, of de tweede zoort van het kleine witte Vyfvingerkruid van *C. B.* Het groote wilde met een witte Bloem. *Ger.* het witte Vijfvingerkruid *J. B.* de tweede zoort van 't groote witte by *Park.*

Penthaphyllum, of het Alpiſche zilverwige Vijfvingerkruid met eene witte Bloem. Of het is het Vyfvingerkruid met gryze Bladeren aan wêerzyden van *J. B?* En of het ook is de tweede zoort van 't kleine witte Vijfblad van *C. B?* Het kleine wilde met eene witte Bloem by *Ger.* Het kleine witte by *Parck.*

Pentaphyllum tuberoſum indic. of het Indiaanſche knobbelige Vyfvingerkruid *C. B. Cluſ. exot. L.* IV. *c.* 18. 't welk tot deze zoort niet en behoort *Raj. l. c.*

Quinquefolium enz: of het kleine aſchgrauwe Vijfblad met eene geele Bloem; het kleine op gebergtens groejende aſchgrauwe Vyfblad met eene geele Bloem als aan 't Tormentil-Kruid. *Barrelier.* Plaat 727.

Deze beide zoorten hebben wy alleen by *Barrel.* gevonden en naar de geſchapenheid van zyn werk zonder beſchrijving. De overige menigvuldige zoorten van deze Plant konnen in die te vooren aangehaalde Boeken nagezien worden, byzonderlijk by *Boerhaav. p.* 39. 40. *C. B. Phytop.* 649. *Rupp. Catalog. p.* 84. 85.

Gebruik in de Medicyne.

De Bladeren en Wortel van Vijfvingerkruid worden tot de Medicijne gebruikt, voornamentlijk is de Wortel van een matige warme en drooge natuur, zy bezit veel aardſche zuurachtige deelen, insgelijks veel Olie en ſlym, maar weinig weezentlijk en vluchtig Zout, dieswegens heeft zy voornamentlyk eene t'zamen trekkende kracht, is een goed middel voor wonden en venijn, dienſtig voor koude Koortzen, Neusbloeding, Bloedſpuwen, Bloedvloed der Moeder, Bloedpiſſing, wanneer zy tegens het einde van de ziekte gegeven word, voor de overvloedige vloejing der Ambyen, voor den Loop en Bloedgang, enz. Zy heeft haare nuttigheid in Zinkingen, in de Hoeſt, by verſtopping der Ingewanden des onderbuiks, in de Geelzucht, Ledenziekte, Voeteuvel, Graveel en Breuken, zommigen roemen het goede gebruik van het verſch uitgeparſte ſap, zommigen dat van 't Poejer, en wederom anderen den wel uitgekookten Drank daar van. Zy is mede een Ingredient ter vervaardiginge van Driakel. Uiterlyk word het ſap of het daar van overgehaalde Water met Honig of Azyn vermengt in rotachtige zweeren des Monds, ſlappigheid en bloeding van 't Tandvleeſch, in de ſmerten der waggelende Tanden, en ontſteeking der Oogen gebruikt, *Lonicerus* merkt *p.* 450. aan, dat dit Water, wanneer het met een doek over 't Voorhoofd word gelegt, de Neusbloeding zou doen ophouden. Zie *Rajus Catalog. plant. Angliæ. p.* 227. *S. Pauli. p.* 128. *Schroeder.*

PER-

PERFOLIATA.

PER. PER.

PERFOLIATA. In 't *Grieks*, διάφυλλον by de nieuwſte. In 't *Engelſch*, Thorow. Waxe. In 't *Franſch*, Perce feuille. In 't *Deens*, Igienemm=vert. In 't *Boheems*, Pupkowabylina. In 't *Pools*, Pepo weil. In 't *Hoogduits*, Durch=wachs / Bruchwurtz / Stops=Loch / Nadels=kraut. In 't *Nederduits*, Deurwas.

KENTEKEN. Deze Plant dryft maar éénen Stengel op, die dun, ſterk, geſtreept, knobbelig, takkig, enkeld, hol van binnen en vol van gewrigten is, zynde een of anderhalf voeten hoog, van een ſpeceryachtigen reuk, zo dat die in de Neus ſtygt, als de Stengel gebrooken of gekapt word, de Bladeren ſtaan by beurten daar aan, zyn ſlecht en langwerpig, of bykans geheel rond, en aderachtig, van den Stengel of deszelfs Takken af doorgaat, bleek of Zeegroen van koleur, en ſmaken ſcherp. De Bloemen groejen boven op de toppen der takken, zyn klein, ſtaan 'er Kroonswyze op, beſtaande een iegelyke uit vyf Bladeren van gedaante als eene Roos, en zynde geel of groenachtig, wanneer de Bloemen afgevallen zyn, dan komt 'er het Zaad uit voort, waar van de korrels twee en twee dicht aan malkander zitten, zynde langwerpig, van boven rond, geſtreept en zwartachtig; de wortel is ten minſten een vinger dik, ſlecht, houtachtig en wit, ſmaakt als kleine Rapen, groeit op het Veld onder het Koren, byzonderlyk op Velden daar veel Puin op is, duurt maar een Jaar, bloeit in de Maanden van May en Juny, en vergaat in den Herfſt. Zie *Matthiolus* von Natur und Würckung der kräuter. *p.* 405. *Chabr.* 480. *Lemery p.* 855. *Lugdunenſ. p.* 1321. *Revin.* V. 46. *Muntings Oeffening* 559. *Volck.* 322. *Schroeder p.* 1087. *Tabern.* 1140. *Barrelier p.* 60. *plaat* 1128.

AANMERKING. Den naam van *Deurwas* heeft deze Plant van weegens haare eigenſchap verkreegen, om dat der zelver Stengel door elk van haare Bladeren heen groeit, het kan nauwlyks gezegt worden, hoe menigvuldig het verſchil is, 't welk de geleerden onder zich hebben, met welke ſpruit van *Dioſcorides* deze Plant te vergelyken zy. *Bokius* is van meening, dat ze zy de eerſte ſoort van *Cotyledon* Navelkruid of *Acetabulum* van *Virgilius*, en reekent die van wegens de gelykvormigheid der Bladeren onder de Navelkruiden op, dog de Wortel komt met deze beide niet overeen, en hy oordeelt dat zy na by kome by die van *Cymbalion* of *Scytalion*; maar andere giſſingen ſlaan wy over om aan te haalen, gelovende veel eerder met *Paulus Amman. Quadrip. Botan. p.* 426. dat deze Plant na *Dioſcorides* ten tyde van *Theophraſtus* en *Galenus* het meeſte is beroemt geweeſt.

Tabernæmontanus heeft twee zoorten van Deurwaſch aangemerkt, waar van het eerſte groeit als een Boompje, en het *vulgare* of gemeene is, het tweede noemt hy *Napifolium*, om dat deszelfs bladeren met die der Steek-Rapen overeenkomen. *Chabræus* ontdekt vier zoorten, als *Vulgaris* (het gemeene), *longioribus foliis* (met zeer lange bladeren), *alpina magna longifolia* (groot Alpiſch langbladig) en *minor foliis gramineis* (kleinder met grasachtige bladeren) *l. c. C. B. Phytop. p.* 542. maakt 'er zeven zoorten, en in *Prodrom.*

drom. Lib. VII. *c.* 20. zes, doch in *Pinace Lib.* VII. *Sect.* V. *p.* 277. twaalf met namen bekent. *Boerhaave* laat het by drie zoorten *l. c.* beruſten, en ofſchoon *Raj.* en *Haller* (de laaſte onder den naam *Pupleuri*) meerder zoorten aantoonen, zo vergenoegen wy ons echter met *Boerhaave*, met die geenen, welke op onze Plaat (801) zyn voorgeſtelt geworden.

Zie de 801. plaat, Letter b. PERFOLIATA. In 't *Franſch*, perce feuille. In 't *Hoogduits*, **Durchwachs**. In 't *Nederduits*, Deurwaſch, of Doorwas.

De allergemeenſte zoort of Veld Deurwas. *C. B.* Deurwas ſlecht weg genaamt, is gemeen en groeit alle Jaren.

Zie de 801 Plaat, Letter c. PERFOLIATA FOLIIS PICTIS. Deurwas met bonte Bladeren.

Zie de 801. plaat, Letter d. PERFOLIATA LONGI FOLIA MAJOR. Groote langbladige Deurwas.

Het heeft zeer lange Bladeren en groeit alle Jaren. *J. B.* met lange Bladeren by *Munting.*

De Bladeren en het Zaad van Deurwas worden innerlyk en uiterlyk van de Geneesheeren gebruikt. Zy trekken t'zamen, geneezen verſche wonden, en de geſcheurtheden der Ingewanden, en hebben eene oploſſende kracht in verzweeringen. Ook word deze Plant aangepreezen ter verdeelinge van de kropzweeren. *Sim. Pauli p.* 426 en *Matthiolus* pryzen ze ongemeen, om de uitgeweeken Navel der Kinderen te geneezen, en raden, dat men die of alleen of met Muizenoor, Breukkruid en Wegbree vermengt, en in Wyn gekookt, als een omſlag op de lydende plaats zal leggen. Zommigen gebruiken die mede voor de Gezwellen, Beenbreuken, en Zenuw of Peesknopen.

PERICLYMENUM.

PERICLYMENUM. Sylvæ mater, by *Scribonius.* In 't *Grieks*, περικλύμενον by *Dioſcorides*, en hedendaags, περιπλόκαδα. In 't *Latyn*, Matriſylva, Caprifolium, Volucrum majus, Lilium inter ſpinas, *van de Apotheekers genaamt.* In 't *Italiaans*, Vincibiſco. In 't *Spaans*, Madre ſelva. In 't *Franſch*, Chevre feuille. In 't *Engels*, Woad bind. In 't *Boheems*, **Kozyliſt**. In 't *Hoogduits*, **Speckilgen / Waldwinde / Geiſzblat / Roſen von Jericho.** In 't *Nederduits*, Geyteblad, Mannekens kruid, Kamperfoelie.

KENTEKEN. *Dioſcorides* beſchryft ons *Lib.* IV. *c.* XII. de Kamperfoelie geheel anders, als de nieuwſte Kruidkenners, zo dat wy de van beiden opgegevene Kentekenen moeten aanhaalen: de eerſte maakt die tot een heeſterachtig gewaſch, 't welk in een zekere wydte van malkander kleine Bladeren voortbrengt, die zich rondtom den Stengel ſluiten, bykans als de Bladeren van Klim-op, en witachtig zyn; uit de Bladeren ſchijnt het als of 'er ſtruikjes uit voortſproten, waar aan Bezien zyn, gelijk als aan de Klim-op, en witte bloeſſem, gelijk als aan witte Bonen, die een weinig rond zyn, en gelijk als op het Blad nêerwaarts hangen. Het Zaad is hard en laat zich niet lichtelyk afſcheuren. De Wortel is rond en dik, groejende by Heinigen en op Velden, en klimmende op aan de naaſt byſtaande dingen. Veel duidelyker heeft *Rajus Lib.* 26. *c.* 5. ons deze Plant afgebeeldt:

beeldt: " De Wortel, *zegt hy*, is hout-
„ achtig, kruipt met haare Worteltjes
„ rondom in de Aarde, boven op de
„ aarde groejen veele Ranken, die zich
„ niet van zelf konnen optillen, maar
„ door hulp van andere dingen opwaarts
„ moeten gebonden worden, ze zyn te-
„ der, lang, houtachtig en in kleine
„ Takjes verdeelt, gaande opwaarts om
„ hoog, zynde voorzien met ſteeltjes en
„ gewrichten, en als ze noch geheel jong
„ zyn en noch geen hout maken, vind
„ men 'er zommige kleine haairtjes aan.
„ De Bladeren groejen aan de gewrich-
„ ten of knobbels, het een booven het
„ ander, in een zekere wydte, twee en
„ twee, het een aan deeze, het ander
„ aan geene zyde, zynde langachtig,
„ toegepunt, week, geheel, helder
„ groen, en aan de onderſte zyde ge-
„ heel witachtig. Boven op de toppen
„ der Takjes bevinden zich veele Bloe-
„ men, langwerpig, aangenaam, van
„ een lieflyken reuk, van gedaante als
„ een uitgeſtrekte Jagdhoorn of een Oli-
„ fanten Snuit, die aan 't eind, waar
„ zy uit groeit, rond, doch geheel nauw
„ is, daar entegen altyd wyder word, en
„ zich op 't laaſt in twee deelen opent,
„ die van wegens de ſchoonheid hunner
„ invatting en t'zamenbinding wel te
„ zien zyn; uit de binnenſte holte ko-
„ men eenige Vezeltjes voort, die op 't
„ einde een klein Kogeltje toonen. Van
„ koleur zyn ze gemeenlyk wit, zom-
„ wylen iets geelachtig; de Vrucht is dan
„ gelyk als een Druifje, en eenigzins ge-
„ lyk aan de Vlierbezien, ſtaat dik aan
„ malkander, word, als zy begint ryp
„ te worden, ſchoon rood, helder glin-
„ ſterende, en brengt een hard Zaad
„ voort; de Bëzien zyn ſappig, en daa-
„ rom half doorſchynend, maar van
„ een zeer afkeerigen ſmaak. Het bloeit
„ in de Maanden van April en May
„ (ook later) is te vinden op Akker-
„ Velden, Struiken, Heiningen en op
„ andere plaatzen; men gebruikt het ook
„ van wegens haaren goeden reuk in de
„ Tuinen om 'er de Prieelen meede op

„ te tooijen ". Zie *Lugdun. p.* 1427. *Raj.* 1490. *Blancard.* 161. *Lemery* 855. *Chabr.* 113. *Schroeder.* 911. *Matthiolus* 493. *Hiſt. plant.* van *Cluſius L.* I. *c.* 38. *p.* 57. *Riv.* I. 175, 176. 177. *Linnæus* 57. *Tournef.* 608. *C. B. Phytop.* 600. *C. B. Pin.* 302. *Tabern.* 1298. *Seqq. Rupp.* 202.

AANMERKING. De Grieken noemen deze Plant περικλύμενον, wordende afgeleid van περὶ *circum*, dat is, *rondom*, en κυλίω *volvo*, dat is, *ik wikkele of vlechte*, om dat deze Plant zich overal omwikkelt. In 't Latyn heeft het den naam van *Perfoliatum*; om dat de Stengel door de Bladeren dringt, en die gelyk als doorboort; dog of het *Caprifolium* of Geyteblad hiet, om dat het onder malkander verwarde Bladeren heeft, of dewyl het als een Geyt overal opklimt, of dat het van wegens zyne zuurte de Geyten aangenaam is, zulks laten wy onbeſliſt. Het is voldoende, dat dit Geyteblad redelyk wel overeen komt met het *Periclymenum* van *Dioſcorides*, dog nopens de Wortel, zegt *Dioſcorides* de laaſte dik en rond te weezen, hoewel zommigen met *Crateva* en *Oribaſius* van meening zyn, dat de Wortels dik en lang zyn. Dog om allen ſtryd te vermyden, willen wy liever met *Rajus* toeſtemmen, dat de namen van *Caprifolium* en *Periclymenum* voor deze Plant door de gewoonte zyn aangenomen geworden, zo veel merkt men echter aan, dat dit *Periclymenon* zich zo vaſt rondom de dingen weet te ſlingeren, dat men 'er nog lange tyd de ſpeuren of Merkteekens van vindt, zynde het vermogend om den waſchdom der Bomen, terwyl het de voedende ſappen niet opwaarts laat gaan, zodanig te beletten, dat ze geheel knobbelig en bultig daar van worden.

Wy verdeelen ondertuſſchen de *Periclymenon* of Kamperfoelie in twee zoorten, volgende daarin na de beſte Kruidkenners, te weeten:

PERICLYMENUM PERFOLIATUM. Het doorgewaſſchen Geyteblad. In 't *Franſch*, Chevre feuille. In 't *Hoogduits*, Speckſilgen. Zie de 801. Plaat, Letter e.

J. B. C. B. Deurwas of het Italiaanſche Geyteblad. *Park. Lob. Lugd. Tab. Eyſt.* de tweede zoort van *Periclymenum* by *Dod.* de twede gemeene ſoort van *Periclymenum* by *Cluſ.* Het tweede *Vincobiſcum* van *Cæſ.*

De Bloemen zyn uit den purpuren naar het ſneeuwwit trekkende, op zommige plaatzen geelachtig geſpikkelt, dan wit, dan iets bruin *C. B. P.* 302. II.

De gemeene niet doorgegroeide Kamperfoelie. *J. B.* Het duitſche niet doorgegroeit Geyteblad. *C. B.* met eene witte naar den geelen hellende Bloem.

Zie de 802. Plaat, Letter a. PERICLYMENUM RUBRUM HORTENSE. Het in de Tuinen groejende roode *Periclymenum.* In 't *Hoogduits*, Geiß-Blat.

Zie de 802. Plaat, Letter b. PERICLYMENUM SIVE CAPRIFOLIUM CUM FRUCTU, *Periclymenum* of Geyteblad met zyne Vrucht.

Zie de 802. Plaat, Letter c. PERICLYMENUM SIVE CAPRIFOLIUM ALBUM NON PERFOLIATUM. *Periclymenum* of wit niet doorgaatet Geyteblad.

Zie de 802. Plaat, Letter d. PERICLYMENUM SIVE CAPRIFOLIUM FLORIBUS RUBELLIS. *Periclymenum* of Geyteblad met roodachtige Bloemen.

De overige zoorten kan men gins en weder op de te vooren aangehaalde plaatzen nazien.

Gebruik in de Medicyne.

De Geneesheeren gebruiken de Bloemen, zomwylen ook de Bladeren van 't Geyteblad, welke van een heete en drooge natuur zyn, en veel Zout, Olie en *Phlegma* by zich hebben. Het daar van gediſtileerde Water word innerlyk aangepreezen ter voortdryvinge van de Pis, als ook in Milt- en Lever verſtoppingen, tegens de kramp in de Maag, Aamborſtigheid, Beroertheid, Waterzucht, Hoeſt, Steen in de Nieren en Pisblaas, ter zuiveringe van 't Bloed, ter verſterkinge van 't Gezicht, om ontſteekingen te verdeelen en de geboorte te bevorderen. Uiterlyk zou het de vloejende verrotte wonden of zweeren uitdroogen, en de Haairworm en andere Onzuiverheden der Huid. De bladeren en Beziën tot Poejer geſtampt dryven de Pis en den Steen met geweld uit, en verhelpen insgelyks de verſtopping van de Milt. Deze bladeren, welke iets aanhouden en bykans een reuk als Weegluizen van zig geven, worden menigmaal tegens de zweeren en ontſteekingen van den mond en de keel aangeprezen.

PERSICARIA.

PERSICARIA. In 't *Latyn*, Hydropiper. In 't *Grieks*, Ὑδροπεπερ by *Dioſcor.* In 't *Italiaans*, Hydropepe. In 't *Spaanſch*, Pimienta aquatica. In 't *Portugees*, Erva pulgera. In 't *Franſch*, Courange. In 't *Engels*, Asmant. In 't *Deens*, Piele urt. In 't *Boheems*, Wrbká. In 't *Pools*, Rdeſt. In 't *Hoogduits*, Flöh-kraut / Mücken-kraut / Waſſer-Pfeffer. In 't *Nederduiss*, Perſick-kruid, Water-Peper.

KENTEKEN. Perſickkruid of Vlookruid is een Plant, welke Stengels van een voet hoog opdryft, die rond, hol, roodachtig, takkig en knobbelig zyn. De Bladeren zyn niet ongelyk aan de Wilge- of Perſikbladeren, welke zomwylen in 't midden een zwarte of loodverwige vlak hebben, zomwylen zyn ze ongevlakt. Haare Bloemen komen in gedaante van aairen voort, boven uit de hoeken tuſſchen den Stengels en Bladeren,

ren, zittende op lange ſteelen. Eene iegelyk derzelven beſtaat uit vyf, menigwerf uit zes of acht vezeltjes, die gemeenlyk purpurverwig, en ook zomwylen wit zyn. Zy ſtaan in een' Kelk (dien *Linnæus* haar niet toeſtaat, maar beweert dat men daar voor het kroontje moet aannemen, 't welk in gedaante van een Kelk het Zaad in zich beſluit), die benedenwaarts tot op den bodem toe vier of vyfmaal geſpleeten is. Het Eierſtokje is midden in den Kelk ingeſlooten, rondachtig, heeft eene tweevoudig omgeboorde Pyp. Na de Bloemen groejen langwerpig ronde, platte en puntige, zwarte Zaadkorrels. De Wortel is vezelachtig. Dit Kruid heeft een zeer ſlechten ſmaak, die iets zuurachtig is; het groeit op waterachtige plaatzen, in Moeraſſen, Grachten, en in ſtil ſtaande Meiren, bloejende in de Maanden van July en Auguſt. Zie *Dale* 133. *Blancard.* 589. *Lemery* 857. *Lugdun.* L. XI. C. XXVII. *p.* 1038. *Chabr. p.* 564. *Matthiol.* 318. *Tabern. p.* 1241. *Tournefort.* 509. *Boerhaav. p.* 87. *Volck.* 324. *Ruppii flor. Jen. p.* 77. *C. B. Prodrom. p.* 43. *Pin. p.* 101. *Phytop. p.* 156.

I. AANMERKING. Wanneer men de beſchryving van *Dioſcorides Lib.* II. c. CLIII. nopens zyn *Hydropiper* (leidende zulks af van ὕδωρ, *aqua* of Water en πέπερ *piper* of Peper) of Water-Peper betracht, dan paſt het zeer wel tot ons *Vlookruid*, zo dat ook de beſte Kruidkenners beide voor eenerlei aanneemen. *Matthiol. l. c. Chabræus in apend. p.* 658. De Naam van *Water-Peper* heeft het mogelyk verkreegen van de plaats, waar het groeit, namelyk aan 't Water, en van den ſmaak, die eenigzins de Peper ſchynt by te komen.

Perſicaria zullen het de Ouden misſchien genoemt hebben van wegens de gelykvormigheid met de Perſikbladeren. Muggenkruid noemen wy het, om dat alle Muggen 'er zeer afkeerig van zyn. En het zou den naam van Vlooikruid met beter recht verdienen, wanneer de ondervinding beveſtigde, dat men door middel van 't zelve aan 't ſchone geſlagt tegens deze ongebede Gaſten raad konde verſchaffen. *Alb. Haller* houdt ſtaande, dat de *Perſicaria* volkomen gelyk en gelykvormig zy met de *Biſtorta* of Hartstonge, dog zulks is geheel ſtrydig met de meening van *Rajus.* Want de eerſte *p.* 180. *Enum. Meth.* zegt: De eerſte zoort van *Perſicaria* komt zo nauwkeurig met de *Biſtorta* overeen, dat, als men iets geliefde te veranderen, ik zekerlyk het geſlacht van de *Perſicaria* verwerpen zoude. De laaſte *Hiſt. plant. L.* IV. *c.* 5. *p.* 182. uit zich aldus: *Perſicaria* word voornamentlyk van *Biſtorta* onderſcheiden door de niet gedraaide of gekromde Wortels, de gedaante van 't Zaad verſchilt ook niet weinig met de overige. Wy konden met de nieuwe Wysgeeren zeggen: *eadem non dantur, nec duo perfecte ſimilia*, dat is, daar worden geen eenderlei dingen gevonden, nochte twee die volkomen malkander gelykvormig zyn; doch dit komt hier zo weinig te pas, als de beſliſſing van de ſtryd hier wydlopig aan te haalen. Veel meer maken wy uit *Pluknetius p.* 288. hier eene aanmerking, dat onze Plant zo wel in 't Water als op 't Land groeje, dog op 't laatſte gemeenlyk onvruchtbaar en ruig in 't aanvoelen zy.

II. AANMERKING. *Ruellius L.* II. *p.* 409. heeft uit ons *Perſicaria* het *Eupatorium* (**Odermeng**) of Boelkenskruid willen maken, doch zonder eenige toeſtemming van anderen, hebbende niemand tot zyne meening konnen overhaalen. Want *Lugdunenſ. p.* 1039. *Matth. p.* 318. en *Paul. Amman* hebben veel eerder het onderſcheid klaarlyk aangetoont, zo wel ten opzichte der bladeren, als der Wortel. Zommigen willen 'er het *Plumbago*, Vlooikruid, Loodwit, van *Plinius* van maken, om dat het loodverwige vlakken op zyne bladeren toont, doch het is openbaar een miſlag, vermits dit Kruid zynen Naam niet en heeft verkreegen van wegens de koleur, maar van wegens de uitwerking, vermits het namentlyk de Oog-gebreeken geneeſt, gelyk het Loodwit mede doet.

Perſicaria is, volgens de verdeeling der meeſte Kruidkenners, of *ſcherp*, of *zacht*, en dit laatſte of *vlakkig* of niet *vlakkig* *C. B. Phytop. l. c. Pin. l. c. Ruppius l. c. Boerh. l. c.* Het ſchynt dat deze wyze van verdeeling aan *A. Hallerus* niet gevallen hebbe, die dierhalven de *Perſicaria* verdeelt in gezaagde en niet gezaagde, ſmalle en ſcherpe bladeren, by wien alle en ieder verſcheide ſoorten voorkomen.

Zie de 803. Plaat, Letter a. PERSICARIA ANGUSTI FOLIA NON MACULOSA. Perſickkruid ſmalbladig zonder vlakken.

C. B. Prodr. 43. Water-Peper met een Wilgebooms blad. *C. B.* de zeſde van *Raj.* de groote by *Lob.*

Zie de 803. Plaat, Letter b. PERSICARIA AGRESTIS SEU HYDROPIPER. Veld *Perſicaria* of Water-Peper. In 't *Hoogduits*, Mücken-kraut.

Gemeene ſcherpe *Perſicaria* by *J. B.* gemeene ſcherpe of kleinder by *Park. C. B.* het eerſte by *Rajus.*

Zie de 803. Plaat, Letter c. PERSICARIA ANGUSTI FOLIA. Smalbladige *Perſicaria.* In 't *Franſch*, Couraige. In 't *Hoogduits*, Flöh-kraut.

Zie de 803. Plaat, Letter d. PERSICARIA GENICULATA PALUSTRIS. *Perſicaria* het knobbelige op moeraſige plaatzen groejende. In 't *Hoogduits*, Waſſer-Pfeffer.

Zie de 804. Plaat, Letter a. PERSICARIA PALUSTRIS CAULE PUNCTATO. Op Moeraſſige plaatzen groejende *Perſicaria* met een geſtippelde ſteel.

Zie de 804. Plaat, Letter b. PERSICARIA MITIS MACULOSA FLORE PURPUREO. Zachte gevlakte *Perſicaria* met eene purpurverwige Bloem.

C. B. P. 101. Zachte *Perſicaria. J. B.*

Zie de 804. Plaat, Letter c. PERSICARIA MITIS MACULOSA FLORE ALBO. Zachte gevlakte *Perſicaria* met een witte Bloem

Zie de 805. Plaat, Letter a PERSICARIA ORIENTALIS NICOTIANÆ FOLIO CALYCE FLORUM PURPUREO. Orientaalſche *Perſicaria* met Tabaks bladeren en een purpurverwigen Bloem-Kelk.

Boerhave p. 87. *Tournefort* in *corollar. inſtitut. p.* 38. *Ruppius l. c.*

Gebruik in de Medicyne

De bladeren van Perſickkruid of Water-Peper. (In 't *Hoogduits*, Flöh-kraut) vindt men in de Apotheken, welke eene verwarmende, droogende, openende, oploſſende en eene verdeelende kracht hebben. Als door de ſcheikonſt hun innerlyk weezen van malkander geſcheiden word, dan ondervindt men het zelve te beſtaan uit zuure, Olie-en Waterachtige Deeltjes, daarentegen hebben ze weinig en weezentlyk zout by zich. Zy worden voor een wondgeneezend en zuiverend kruid gehouden, 't welk in verſtoppingen der Ingewanden, als de Geel-en Water-Zucht, Aamborſtigheid en het qualyk Waterlaten zou opening te wege brengen. *Schroeder* herinnert, dat zy als een omſlag in verharde Gezwellen, ingewortelde Zweeren en Fiſtelen hunne nuttigheid hebben. *Rajus* merkt in *Catal. Angl. p.* 230. aan, dat het daar van Gediſtilleerde Water zeer krachtig zy, om den ſteen in de Pis-Blaas te verbryzelen. Zommigen pryzen het aan in de Leden-Zucht en de Heupe-Jigt. Anderen daarentegen roemen zulks goed te weezen, ter verdryvinge van Wratten en Lykdoornen, en ter verdeelinge van het ondergelopen Bloed. Zommigen gebruiken ze wel als een Tegen-Middel voor Bloedſtortingen, door die aan hun Lyf te binden. Wanneer het Poejer daar van in etterachtige Zweeren geſtrooit word, dan zou zulks de zelve ſchoon houden en geneezen. Derzelver ſcherpte word vermindert door zoete zaken, *by Voorbeeld*, met Syropen, gedroogde Wynbeziën, enz.

PETA-

PETASITES.

PET. PET.

PETASITES. Chamæleuce by *Plin. L.* XXIV. *c.* 15. In 't *Grieks*, πετασίτης. In 't *Italiaans*, Capellazi. In 't *Spaanſch*, Semberera. In 't *Franſch*, Petaſite, Herbeaux tigneux & Eſpece de Napolier. In 't *Engels*, Butterburres. In 't *Deens*, Storhöff-Urt. In 't *Pools*, Lepiecznick. In 't *Hoogduits*, Peſtilentz-Wurtz. In 't *Nederduits*, Peſtilentie Wortel.

KENTEKEN. *Dioſcorides* is nopens de beſchryving van deze Plant zeer kort; zy maakt, zegt hy, een' Stengel van een elle lang en nog langer, van dikte als een duim, waar van een zeer groot Blad, 't welk zo wyd is als een Schuif hoed Helmswyze, bykans als een Spons nêerwaarts hangt. Daarentegen hebben de nieuwſte Kruidkenners, en onder deze *Alb. Haller in enum, method. p.* 706. de moeite genomen, om duidelykere beſchryvingen hier van te maken. De Wortel, *zegt hy*, is wit, week, en dryft uit een dikke Bol verſcheide Vezeltjes. De Stengel groeit eerder als de Bladeren, is een ſpan of een voet lang, hol, enkeld, purpurverwig of rood, en met gelykverwige ſchubben bedekt. Aan 't einde des zelven bevindt zich eene korte aaire, dik en gemeenlyk van veele malkander gelykvormig zynde, en op korte ſteeltjes ruſtende Bloemen bezet, de Kelk der Bloempjes is rood, na de vier ryen van de ſchubben gedeelt, uit welke het ſchynt boven t'zamen te ſtooten, boven is het iets wyder, echter niet geheel klokkenvormig. De Bloempjes zyn van tien tot twintig ſterk, wel geſtalt en geregeld, het eene als het ander, wit en rood geſtreept. De uitſteekende ſchede of Hulſe is van een rode koleur. De Pyp met bladeren bezet en wit. Wanneer de bloesſem is afgevallen, dan komen 'er in de maand van May Bladeren uit voort, die bykans als een Hart van gedaante zyn, maar aanſtonds aan de punt breed uit malkander gaan (zy hebben ettelyke ſterke Hoofd-aderen en veele zyd-adertjes), de rand is hoekig en getand, op de wyze als een halve Maan, onderwaarts ziet men een witachtige wolle. Zomwylen hebben ze de gedaante als eene Nier. De ſmaak der Wortel is amper, bitterachtig, en ſpeceryachtig, echter niet geheel onaangenaam, is teffens harstachtig, van een welriekenden reuk, als zy in 't Voor-Jaar uitgegraven word, enz; Zie *Blancardus p.* 591. *Volck.* 325. *Lugdun. Libr.* IX. *p.* 1053. *Chabr.* 513. 652. *Tabern.* 1127. *Raj. L.* V. *c.* II. *p.* 260. *Matthiol.* von der kräuter Natur und Würckung *p.* 293. *Lemery. p.* 860. *Tournef.* 451. *Boerhaave p.* I. *p.* 118. *C. B. Phytop. L.* V. *Sect* VI. *p.* 369.

AANMERKING. Den naam heeft deze Plant in 't Grieks gekreegen van πέτασος, een groote Vilthoed, (waar van de Reiſigers eertyds zich plagten te bedienen), vermits haare Bladeren by uitſtek groot zyn. De Duitſchers noemen die Peſtilentiewortel van wegens de byzonderlyke nuttigheid, welke zy in venynige en beſmettelyke Koortzen heeft. Anderen geven haar nog andere namen, gelyk als *Chabræus* in de toegift van zyn werk *p.* 652. heeft aangemerkt. Zommigen noemen het *perſolata*, Hoefbladeren van *Plinius*, maar ze dwaalen grootelyks. Anderen *Perſonaica*, groot Kliſſenkruid. *C. Bauhinus* heeft het geoordeelt,

deelt, de *Chameleuce*, Brandlattuw van *Plinius* te weezen, nademaal evenwel deze *Chameleuce* volgens *Chabræus* onder de Hoeflattuw moeſt geſtelt worden, naar 't voorbeeld van *Hermolaus Tragus, Cord. Geſner. Lobelius* en *Caſalpinus. Tragus* heeft eertyds gemeent, van zulks te konnen noemen Paardmaluwe, maar verkeerdelyk, *Matthiolus* noemt het dan *Perſolata*, Hoefbladeren van *Plinius*, dan *Perſonaica*, groot Kliſſenkruid, dan *Tusſilago*, Hoeflattuw, het *groote*, *grootere*, en het *allergrootſte*, (het tegendeel bykans van alle en ieder Kruidkenner voorgeſtelt wordende) en beveſtigt, dat op zommige plaatzen het de Peſtilentie wortel zy, op andere wederom niet. *C. B. Phytop. L.* V. *Sect.* VI. *p.* 370. verdeelt deze Plant in *Mannetje* en *Wyfje*, het eerſte heeft roode en welriekende Bloemen, dog het ander witte Bloemen, die zonder reuk zyn. Hoewel de *Hiſtor. plant. Lugdun. p.* 1054. ook van een witte zoort met reuk gewag maakt. Waar zy eens in een Tuin inwortelen, daar kan men ze niet lichtelyk wederom uitroejen.

Zie de 805. plaat, Letter b. PETASITES VULGARIS. Gemeene Peſtilentie Wortel. In 't *Franſch*, Petaſite. In 't *Hoogduits*, **Peſtilentz-wurtz.**

Peſtilentie Wortel met aairsgewyze Bloemen, doorgaans met Bloempjes van tweederlei geſlacht *Haller.*

Peſtilentie Wortel by *Fuchs. p.* 644. *Raj.* 260. *Munt. Volck. Blakw. T.* 222. Gemeenlyk Peſtilentie wortel genaamt by *Cluſ. Pan. p.* 502. Peſtilentie wortel met eene purpurverwige bloem *Camer. Hort. p.* 122.

Peſtilentie wortel, groote Hoeflattuw *Tabern.* doch qualyk, groot en gemeen Peſtilentie kruid. *C. B.* de tweede zoort, die ſteelloos kan genoemt worden *Rupp. p.* 153. Hoeflattuw *Linnæus* 648.

Peſtilentie Wortel by *Tourneſ.* Plaat 258. *pag.* 451, *C. B. Pin.* 197. Het gemeene roodachtige met een zeer rond Blad. *J. B.* 3. 566.

Petaſites minor, kleine Peſtilentie wortel *C. B. p.* 197. Witte Peſtilentie wortel met een hoekachtig Blad. *Cam. Epit.* 593. met een witte bloem zonder reuk. *C. B. Phytop. p.* 370.

Petaſites minor, alter, de tweede kleine Peſtilentiewortel met een Blad als aan de Hoeflattuw. *H. R. Par.* kleine Peſtilentiewortel met een blad als aan de Hoeffbladeren. *Mor. H. R. Bleſ.* met veele Bloempjes van tweederlei kunne *Hall.* met een hoekachtig blad. *J. B. p.* 567. *Raj.* 261.

Petaſites minor, kleine Alpiſche Peſtilentiewortel met een zeer dik hoekachtig blad.

Petaſites Africanus, Africaanſche Peſtilentiewortel met een moeraſſig Goudbloems blad *H. L.* 488. Africaanſche baſtard Peſtilentiewortel, met een moeraſſig Goudbloems blad, en Zaad als aan 't kruid *Blitum* of Mayer. *M. H.* 395. Africaanſch *Blitum*, met een moeraſſig Goudbloems blad, een elle hoog, naakte ſteel, onderſteunende eene aair, die een voet lang en nog langer is. *Pluknet.* Phytogr. 182.

Gebruik in de Medicyne.

Van het Peſtilentiekruid word de wortel in de Geneeskunde gebruikt. Zy is in den tweeden graad heet en droog, en nademaal zy uit zeer fyne deelen beſtaat, loſt zy op, verdeelt en maakt open; zy bezit veel Olie en weezentlyk Zout; wanneer zy innerlyk in gekruide wynen genomen word, dan bevordert zy het watermaken en de Vrouwelyke Maandſtonden, verdunt het dikke, ſlymachtige bloed, en word aangepreezen voor de Hoeſt, Aamborſtigheid, Darmſcheels-Pyn, groene ziekte, en tegens de breede Buikwormen, de daar van toebereide Eſſentie is alleen dienſtig voor die geenen, die een vochtige natuur hebben, om dat zy van wegens haare ſcherpe en bytende eigenſchap de vochtigheden in beweeging brengt. In tyden van beſmettelyke ziektens en quaadaardige heete Koortzen word zy byzonderlijk als een Geneesmiddel tegens het Venyn en den zweet te ver-

verwekken verordineert. Uiterlyk legt men de verſche Bladeren op de Peſtbuilen en ſlymachtige Gezwellen, of als een omſlag of Pleiſter dan worden zy 'er door verdeelt. Deze Wortel neemt men ook zomwylen tot *Bezoar Tincturen* en Venijn-Poejers, gelyk dan ook de zelve, ofte verſch, of opgedroogd en in Azyn geweekt, van wegens haare doordringenden reuk en ſmaak, het Venijn volkomentlijk tegenſtaat. *Rajus*, *Schræderus*.

PETROSELINUM.

PETROSELINUM. In 't *Grieks*, πετροσέλινον by *Dioſcor. L.* III. *c.* 62. In 't *Italiaans*, Petroſelino domeſtico overo Macedonico. In 't *Spaans*, Apie que creſce en las piedras. In 't *Engelſch*, (Ache des Rochers), Stone Perſilie. In 't *Pools*, **Pietrnczka Macedonsca**. In 't *Arabiſch*, Machdunes. In 't *Franſch*, Perſil de Jardin *en* Perſil domeſtique. In 't *Boheems*, **Petruzel**. In 't *Hoogduits*, **Peterſilig / Peterſilie / Peterlein / Garten-Eppich**. In 't *Nederduits* en *Brabants*, Petercelie van Macedonien.

KENTEKEN. *Dioſcorides L.* III. *c.* 62. is zeer kort in de beſchryving van deeze Plant, en zy is ook aan en voor zich zodanig bekent, dat de meeſten het voor overtollig houden, om 'er veel van te ſchryven. *Tabern. l. c.* volgens zyne beſchryving groeit de Petercelie in Macedonien op ſtyle en ſteenachtige plaatzen, het Zaad daar van is gelyk als dat van *Ammium*, echter van een ſterkeren reuk, de ſmaak is ſcherp en ſpeceryachtig. *Rajus* heeft dit gebrek van *Dioſcorides* verholpen, en *Lib.* IX. *c.* VI. *p.* 448. deze Plant duidelyker beſchreeven, zeggende: Tuin-Eppe *Ger.* Gemeenlyk Petercelie *C. B.* Het gemeene van *Park.* De Wortel is wit, enkeld, menigwerf een duim dik, heeft weinig Vezels, en ſteekt diep in de Aarde. Haar Stengel is gemeenlyk ook enkeld, maar in een goed Aardryk zomwylen talryker, insgelyks een duim dik, langwerpig rond, glad, geſtreept, twee ellen lang, en daar boven, met gewrichten of wervels, hol en aanſtonds van onderen naar boven toe takkig, de onderſte Takjes komen enkeld tusſchen de Bladeren en den Hoofdſtengel voort, boven ſtaan twee en twee tegens malkander over, menigwerf ſpruiten 'er meerder uit even de zelfde gewrichten. De onderſte Bladeren, welke uit de Wortel voortſpruiten, hebben lange ſteelen, zyn t'zamen geſtelt van twee gelyke vleugels en een ongelyke; Het Blad deelt zich boven in drie andere Bladeren, en elk daar van wederom in drie Lelletjes, die ingekurven en ſcherp ingetand zyn, boven op den Stengel en de Bloem zyn kronen van veel Stengeltjes t'zamen geſtelt, die op lange ſteeltjes ruſten. De Bloemen zelve zyn bleek, met vyf Blaadjes, die men van weegens hunne kleinheid niet kan gewaar worden, waar op het geſtreepte, korte dikke Zaad volgt; gemeenlijk zyn 'er twee en twee by malkaar, boven graau en ſmaken een weinig ſcherp. Zie *Lugdun. L.* VI. *c.* VII. *p.* 700. 702. 703. *Schroeder. p.* 1090. *Tabernæm. p.* 252. *Seqq. Chabr. p.* 396. *Seqq. Lemery p.* 891. *C. B. Phytop.* 260. *Tournefort. p.* 305. *C. B. P.* 153.

De Bladeren van deze Plant zyn zomwylen veel ronder, menigvuldiger, ſchoon ingeſneeden en gekrult, hebbende een heerlyk aanzien. De Vraag is, of de gekrulde Petercelie eene verſcheidene zoort

van de gemeene, dan of de verſcheidentheid maar toevallig zy? *Columna* verzekert, dat in Sardinien de gekrulde Peterſelie even zo vrywillig groeje als by ons de gemeene, waar van daan het Zaad naar andere Landen is vervoert geworden. *Raj. l. c.*

AANMERKING. De Grieken verſtonden in een wydlopigen zin onder hun σέλινον alle zoorten van *Apium* of Eppe, welke echter naar het onderſcheid der Plaatze veele namen verkreegen. Aldus heeft *Dioſcorides L.* III. *c.* 74 enz: aangehaalt voor eerſt de Tuin Peterſelie, daar na σελαίο σέλινον, *apium humidum*, om dat het op vochtige plaatzen groeit, ὀρεοσέλινον, *apium montanum*, om dat het op bergachtige Plaatzen voortkomt, πετροσέλινον *Macedonicum*, Macedoniſche Peterſelie, 't welk eigentlyk der Ouden hunne Peterſelie was, ἱπποσέλινον, *Petroſelinum equinum* (Paarde Peterſelie) en σμύρνιον, Smyrnſche Peterſelie, vermits het in *Cilicien* voortkomt, dien *Theophraſtus* I, *Hiſt.* 4. gevolgt heeft. Wy ſtaan tegenswoordig een weinig ſtil by de Peterſelie, en merken aan, dat derzelver naam van zommigen afgeleid worde van de ſteenige Velden, waar het groeit, van anderen om dat het den Steen uit het Lichaam zou verdryven. Doch *Lobelius* in *Adverſ. fol.* 314. is van meening, dat de naam van het Griekſche woord σελίνη voortgekomen zy, om dat het de vallende ziekte, welke de Geneesheeren *morbus lunaticus* noemen, te weeg brenge. Men kan tuſſchen het *Apium*, Eppe, en de Peterſelie nopens den reuk niet het minſte onderſcheid waarnemen. Echter zyn ze van malkander onderſcheiden, zo als *C. Bauh. Phytop. l. c.* zegt, zo wel ten opzichte der Bladeren, als der Stengels, want zommigen hebben dichte, gekrulde en dik by malkaar ſtaande bladeren, anderen ver van malkander ſtaande en breeder Bladeren, en daar by aan grooter Stengels, die aan zommigen wit, aan anderen purpurverwig of verſcheiden van koleur zyn. Zie *Plin. L.* XX. *c.* II. Onze Peterſelie komt met die overeen, welke de Ouden *Petroſelinum Macedonicum* hebben genoemt.

Lemery heeft *p.* 863. in zyn volſtandig *Material Lexicon* aan eene Peterſelie iets byzonderlyks waargenomen, 't welk men onder de wonderen der Natuur billyk kan reekenen. Hy kreeg namentlyk eens eene Peterſelie in Handen, waaraan natuurlyk eene Vlieg, onbeweeglyk en geheel vaſt aangegroeit was, die hy in alle haare Deelen naauwkeurig beſchryft; zy was van koleur bykans gelyk aan de Peterſelie, dog meer Goudgeel, aan haare bovenſte Deelen was zy glad en gepolyſt; zy hong zo natuurlijk aan het Telgje gelijk als eene Vrucht, invoegen dat men wel konde zien, dat 'er niets aangemaakt was; *de la Roque* liet het in de *Journal des Scavans* inlaſſchen, doch dewyl hy de Aart en wyze, hoe het mogelyk waere, dat zulk een Diertje aan eene Plant heeft konnen groejen, niet mede heeft aangehaalt, zo voegt *Lemery* zijne meening met de volgende woorden daar by. " Het kan zijn, dat zich een
„ Eytje in de Aarde aan de Zaadkorrel
„ heeft geleid, uit welk deze Peterſelie-
„ Plant was voortgeſprooten; toen nu
„ het Eytje uitgebroeit, en de Plant
„ groot geworden was, mogt zy de Vlieg,
„ die 'er uitgekomen was, mede om
„ hoog gedreeven, en ook aan dezelve
„ een Deel van haar Zap tot voedſel
„ mede gedeelt hebben, zo lang als zy
„ heeft geleeft; maar toen zy naderhand
„ is geſtorven, is zy op de Plant blyven
„ zitten. De Vlieg bleef eenige Maan-
„ den lang aan de Plant vaſtzitten, doch
„ naderhand heeft zy in *Spiritus Vini* iets
„ van haare koleur verlooren, en toen
„ men haar daar uit nam en in een doos-
„ je leide, zo was zy tot Poejer gewor-
„ den.

PETROSELINUM. Peterſelie. In 't *Franſch*, Perſil. In 't *Hoogduits*, Peterſilie. Zie de 806. Plaat Letter a.

Tuin Eppe *Ger.* Tuin Eppe of gemeenlyk Peterſelie by *C. B. Pin.* 153. Tuin Eppe by veelen aan de keel aangenamer, als gemeenlyk de Peterſelie *J. B.*

B. gemeene Peterſelie *Park*. de waare Peterſelie der Ouden *Guil.* gekrulde. *J. B.* 3. *Part.* 2. 29.

Petroſelinum enz:, Peterſelie van *Dalechamp* by *Lugd.* op Bergen groejende Eppe met een dunder Blad.

Petroſelinum enz: groote of virginianiſche Peterſelie *Park.* en *Ger. emac. C. B. Lin. p.* 153. *Phytop. p.* 268.

Zie de 96. Plaat, letter b. PETROSELINUM PICTUM. Bonte Peterſelie. In 't *Hoogduits*, **Peterſilge mit bünten Blattern.**

Petroſelinum macedonicum, macedoniſche Peterſelie. *Matth. Ad. Lob. Dod. Caſt. Lugd. Tabern. Ger.* Macedoniſche Eppe *C. B. Lin. l. c.* Het tweede Kroontjes-Kruid van *Dioſcord.* by *Col.* In 't *Franſch*, Perſil de Macedoine by *Tournefort p.* 305.

Petroſelinum Luſitanicum facie ſelini, Portugeeſche Peterſelie van gedaante als Peterſelie. *Volckamer* Portugeeſche Eppe *Boerhave.* De grootſte zoort met een driebladig blad en geelachtige bloem *Idem.* Siciliaanſche Peterſelie, met een Peterſelie blad *H. Mauroc.*

Daar zyn nog andere zoorten van Peterſelie, welke van die te vooren aangehaalde vermaarde Kruidkenners verhaalt en van *Munting* in zyne waare Oeffening der Planten *p.* 265. Amſterdammer Druk, op 't allerkortſte opgetelt worden.

Queeking.

Men kan het Zaad in April, ook in May, als mede omtrent *Laurentius* en *Bartholomeus* zaajen, dan heeft men in de Zomer ſchone jonge Peterſeliewortelen. Is de grond of het Land wat al te heet, zo zaaje men het liever in de Hooimaand, maar als het getempert is in de Oogſtmaand, doch als het al te koud is in de Herfſtmaand. Als men zeer veele Peterſeliewortelen wil voortqueeken, dan maakt men al een begin met zaajen in de wintermaand, dan groejen ze tot in de maand van Mey ongemeen ſchoon. Dewyl nu het Zaad van Peterſelie voor veertig en meerder dagen niet opgaat, zo neemt men recht oud Zaad, want het ſchiet eerder op, word ſchoner en grooter, alleenlyk moet men toezien, dat men oprecht en niet wormſteekig of verrot Zaad kryge. Men kan wel ook het Peterſelie Zaad, gelyk veele andere Kruiden voortdryven, dat het eerder moet opgroejen, dog het is beter, dat men het zyne behoorlyke tyd laat groejen. Als men het Peterzelie-Zaad in Geitebonen opſluit en het aldus in de Aarde plant, dan word de Peterſelie mooi breed, als mede wanneer men rondom de Wortel graaft en kaf ſchud. Wie recht ſchoone gekrulde Peterſelie wil hebben, die kneuze alvoorens het Zaad een weinig in een Mortier, en als het groeit, dan make men het Land gelyk met een Rol of rond Hout. *Tabern. p.* 264. Hoe beter de Aarde is, en hoe beter men in acht neemt dezelve ryklyk te begieten, hoe ſchoner het Kruid word en de Wortel, byzonderlyk als het Zaad niet al te dik en in de nieuwe Maan gezaait is. *Munting. l. c.*

Gebruik in de Medicyne.

De geheele Plant van Peterſelie, namelyk de Bladeren, de Wortel en het Zaad, worden in de Geneeskunde gebruikt. Zy is warm en droog in den beginne van den derden graad, en voert zeer veel vluchtig Zout by zich. Haare voornaamſte kracht is om open te maken en de Pis te dryven, waar door zy het Graveel in de Nieren en den Steen in de Pisblaas ter uitdryvinge bevordert, en voor de Droppel-Pis en moejelykheid in 't Watermaken, als ook voor de Darmſcheels pyn zeer nuttelyk gebruikt word; zy opent de verſtoppingen der Longe, der Lever, der Milt en der Lyfmoeder; en is dienſtig tegen de ziekten, welke daar uit ontſtaan, namelyk de Geluw, bleekheid, Engborſtigheid, en het hoeſten der Kinderen. De gekneusde verſche bladeren worden als een Huismiddel, of op zich zelve, of met boter gebraden, op de gezwollene Borſten der Vrouwen gelegt, om de verharde of geklonterde

Melk

Melk na de verweeking te verdeelen. Zommigen houden het Zaad van Peterſelie voor een tegengift, het zelve ook aanpryzende voor de Dronkenſchap. Anderen verzekeren dat het in overvloed gebruikt het hoofd verzwakke, en den geenen, die met de vallende ziekte behebt zyn, dezelve veroorzaake. Men heeft in de Apotheeken het gediſtilleerde Peterſelie-water, het welk in de meeſte bovengemelde ziekten dienſtig is. De Macedoniſche Peterſelie wordt wegens haare vergift wederſtaande kracht meede tot den *Theriaak* genomen. Zie *Lonicer. p.* 488. *S. Pauli p.* 429. *Lemery* 892. *Zorn.* &c.

Gebruik in 't Huishouden.

Het gebruik van dit Kruid is der gantſche Waerelt genoegzaam bekent, en men gebruikt het byna tot alle ſpyzen, het welk *Tabernæmontanus* ook voor raadzaam en dienſtig houdt, wyl het de Lichamen der Menſchen hier te Lande veel nut aanbrengt. Men eet de Peterſelie raauw, of doet ze in allerhande ſoupen, en by het Vleeſch (inzonderheid het zogenaamde Nurenberger Peterſelie-vleeſch) by Viſch, tot gebruik en tot ſieraat om den rand der Schootel, zynde de Peterſelie zo wel by ons heden als ten tyde van *Plinius*, een algemeene ſpecery. Al wie een Liefhebber van de Viſſchery is, legge dit Kruid in de Netten, en een Liefhebber van den Wyn het zelf in zyne Maag, zo zal de Wyn niet zo ligt in 't Hoofd ſtygen, en ook zyn afſcheid eerder weder uit het Lichaam nemen.

PEUCEDANUM.

PEU. PEU.

PEUCEDANUM, by *Plinius Lib.* XXV. *Cap.* 20. Peucedanus genoemt. In 't *Grieks*, πευκέδανον ἢ πευκέδανος. In *Italiaans*, Peucedano. In 't *Spaans*, Yervadum y fenichio de Porco. In 't *Engels*, Sow Fennel, Horeſtrange. In 't *Franſch*, Queue de Porceau. In 't *Boheems*, Galenukoren. In 't *Pools*, Wieprzynncu. In 't *Arabiſch*, Herbatum. In 't *Hoogduits*, Saufenchel / Haarſtrang / Schwefelwurtz. In 't *Nederduits*, Verkensvenkel.

KENTEKEN. De Verkensvenkel behoort volgens *Rajus* tot de Kroondragende en bladerachtig Zaad hebbende Planten, en *Boerhave* brengt ze tot de kroondragende Planten met naakt Zaad. *Dioſcorides*, en met hem de meeſte Kruidkundigen, maken 'er deze beſchryving van: Zy heeft een' heel geringen, tederen en ſmallen Stengel, die de Venkel gelykt, kort boven den grond ſtaan de bladeren als Varkenborſtels opwaarts, die geheel doornig zyn. De Bloem is zwavelgeel, de Wortel zwart, dik, volkomen (zittende tamelyk diep in de Aarde) van een ſterken reuk, en ſappig; zy groeit doorgaans op ſchaduwachtige plaatzen.

De nieuwere Kruidkundigen, als *Rajus*, *Dale*, *Volckamer*, enz. houden zich weinig op met de beſchryving van deze Varkensvenkel. De bladeren beſchryft *Boerhaave* als een weinig verdeelt, doch dat derzelver Vleugels breder dan die van de Dil (*Anethum*) zyn. Men ſteldze als driemaal verdeelt, en weder ingedeelt voor, en het overige wordt voorby gegaan, waar van mogelyk de rede is, om dat dit gewaſch altoos en ten allen tyde eenen iegelyk genoegzaam bekent is geweeſt.

weeſt. *Blancard.* beſchryft het Zaad als ovaal of eirond, wyd, gerand, langwerpig, en dat eindelyk zyne hulze verlieſt, de wortel beſchryft hy als *Dioſcorides*, alleen dat ze van binnen wit, en zwavelachtig van ſmaak is. Zie *Rajus Lib.* IX. *Cap.* X. *p.* 416. *Dale p.* 182. *Volckam.* 326. *Chabr.* 386. *Ruellius Lib.* III. *Cap.* LI. *Lugd. l.* VI. *c.* 26. *p.* 745. *Schroeder* 1092. *Tabernem. Lib.* I. *p.* 163. *Lemery p.* 863. *Caſp. Bauh. Phyt. p.* 258. *Boerhave p.* 65. *Tournef. Cl.* VII. *Sect.* IV. *c. q. p.* 318. *Linnæus p.* 74.

Matthiolus in zyne verklaaring van *Dioſcorides*, was zeer verlegen, welk een Kruid hy by deszelfs *Peucedanum* vergelyken zou, nademaal *Dioſcorides* daar zo weinig van geſchreven heeft. Doch de Borſtels, die het terſtond boven de aarde te voorſchyn brengt, de geſteltenis der Bloeme, en voornamentlyk de Claſſe, waarin het geſtelt wordt, deden hem geloven, dat dit Kruid, het welk wy beſchryven, de rechte Verkensvenkel zy, tot dat iemand het tegendeel, of eenig ander ſoort ontdekte.

Tabernæmontanus heeft in de weide omtrent Oppenheim Wortelen van een' arm dik, en van twee tot drie ellen lang uitgegraven, hier uit, als zy nog week is, kan het ſap verzamelt worden, wanneer men namentlyk met een Mes (van Yvoor) daar in ſnydt, en 't geen 'er uit loopt, terſtond in de ſchaduw brengt, dewyl het door de Zon verdroogt word, ſchoon *Lemery* en de *Hiſt. Lugd.* voorgeven, dat men het ſap in de Zonne drogen moet, dewyl het in de ſchaduwe vervliegt. Doch wyl deze wortel van een leelyken reuk is, moet men Rozen-Olie of iets anders onder de neus ſtryken, anders krygt men een duizeling en Hoofdpyn. De gemeene Exemplaren van *Dioſcorides* melden, dat, als men de Wortel rooſt, zy tot niets meer nut is; maar volgens de betere en oude uitgaven heet het, als het ſap eenmaal weg is, doogt de gantſche wortel niet meer. Men vindt ook aan de Stengels en Wortel van dit Kruid, gelyk als aan de *Mandragora*, een aanklevend te zamengeſtelt uitgevloeit ſap, even als Wierook, en dit zou volgens het gevoelen van eenigen beeter, doch volgens dat van anderen ſlimmer zyn dan het eerſtgemelde. Wy behoefden dit ſap niet uit *Sardinië* of *Samotracië* te haalen, dewyl men in Duitſchland Varkensvenkel of Hairſtreng (zo als het ook genoemt wordt) genoeg vindt, als maar iemand het ſap verzamelde, welk het beſte is, als het zo dik als Honing, rood van koleur, ſterk van reuk, en heet van ſmaak is.

AANMERKING. De Grieken willen dat *Peucedanum* den naam hebbe van πεύκης of van een Pynboom; want, zegt *Chabræus*, de naam van πεύκη *Peucedanum* beduit niet zo veel een plant van ſoort tot ſoort of van gedaante tot gedaante, als wel een ſchoonen hoogen Boom, welke weinig Bladeren, maar veel lage ſtruikjes uitgeeft. Hierom is 't, dat hy van *Apulejus Pinaſtellum*, dat is, *parva pinus* of kleine Pynboom genoemt wordt. Anderen zyn van gevoelen, dat het den naam hebbe van een onaangenamen reuk of ſtank, ten minſte wordt πευκέδανος van de Dichters aangemerkt als een onaangenamen reuk; want *Homerus* zegt, Il. k. πτολέμοιο μέγα σόμα πευκεδανοῖο. &c.

Ter oorzaak van de hairen, welke boven de Wortel uitkomen, werdt dit kruid *Hairſtreng*, ten opzichte der bladeren en eigenſchappen *Varkensvenkel*, en wegens zyn geelachtig ſap of ſulpherachtige reuk der Wortel zwavelwortel by de Hoogduitſchers genoemt.

PEUCEDANUM AQUATICUM. Water Varkensvenkel. In 't *Franſch*, Queue de Porceau. In 't *Hoogduits*, Sau-fenchel. Zie de 806. Plaat, Letter c.

PEUCEDANUM. Hairſtreng. In 't *Franſch*, Fenuil de Porc. Zie de 806. Plaat, Letter d.

Peucedanum Germanicum (Hoogduitſche Varkensvenkel) *C. B. P.* Groote kortbladige Hoogduitſche Varkensvenkel. *M. H.* 3. 312. *J. B.* 3. 2. 36. Varkensvenkel van *Lobel. adv.* 350. *Obſ.* 453. 1.

Peucedanum majus Ital. (Italiaanſche groote Varkensvenkel) *C. B. P.* 149. Peucedanum van *Matthiol. fol. lat. p.* 527. *lib.* III. *c.* 77. *plaat* 4. *p.* 491. *Lobel. obſ.* 454. *J. B.* 3. 2. 36. Verkensvenkel met lange bladeren *Dodon. p.* 317. *t.*

Peucedanum minus (kleine Varkensvenkel) *C. B. Pyth. l.* IV. *S.* IV. *p.* 259. Pannonicum van *Cluſ.* Steenbreek van *Matthiol.* 3. *fol. lat. p.* 628. *l.* IV. *c.* XV. *icon.* 4. *p.* 644.

Peucedanum Gallicum (Franſche Varkensvenkel) *Tournefort p.* 318. met buitengemeene en korte bladeren *H. R. Paris.*

Peucedanum Gallicum, met buitengewoone en korte bladeren, en met Purperverwige Bloemen *Tournefort.*

Gebruik in de Medicyne

Van de Varkensvenkel of Hairſtreng is de Wortel in de Apotheeken te vinden, welke voor heet in den tweeden, en droog in den derden graad gehouden wordt, en veel harſtachtige Olie en wezendlyk vaſt Zout, maar weinig vlugtig Zout bezit. De voornaamſte werking beſtaat in het oopenen, verdunnen, oploſſen, en de uitwerping te bevorderen, waarom zy in de Borſtziektens, uit veele verſlyming ontſtaande, inzonderheid in het hoeſten, kuchen, en zinkingen aangepreezen word. Voorts is ze tot het openen der verſtopte ingewanden des Buiks en der Zenuwen, mitsgaders om de pis en den Steen af te dryven zeer dienſtig. Zommigen der Ouden roemen haare krachten nog vry hooger, welken men naar welgevallen raadplegen kan. Zy word voornamentlyk in Dranken en Kruider-Wynen gebruikt. Eenigen bedienen zich uiterlyk van het daar van gemaakte Poeier en uitgeperſte ſap ter zuivering van Wonden en verouderde zweeren. Men houdt het doorgaans daar voor, dat de daar van gemaakte loog, wanneer men het hoofd daar mede waſcht, de hairen doet groeien, en de Leden met het ſap gewreeven zou het vergif der Slangen wederſtaan. Zie *Hermann. Cynoſur. à Boecler. explanat. p.* 98. 99. *Lonicer. p.* 193. *Lemery p.* 864. *Raj. catal. plant. Angl. p.* 231. *Schroeder.*

PHALANGIUM.

PHALANGIUM. Ook Phalangites, Leucanthemum, Bulbine. In 't *Grieks* φαλάγγιον. In 't *Franſch*, Phalange. In 't *Italiaans*, Phalangio. In 't *Engelſch*, Spiederwort. In 't *Pools*, **Koſatki.** In 't *Hoogduits*, **Erdſpinnenkraut.** In 't *Nederduits*, Spinnekruid.

KENTEKEN. *Dioſcorides L.* III. *c.* 103. beſchryft het *Phalangium*, van zommigen *Phalangites* genaamt, aldus: dat het Kruid twee, drie, of meer van malkanderen ſtaande takjes hebbe, eene witte Bloeme, in gedaante de Leliën niet ongelyk, maar die meenigvuldig verdeelt is. Het Zaad is zwart en breed, als eene van malkanderen geſpouwen Linze, doch veel dunder. De wortel is klein, teder, en van een groene kruidachtige koleur, als ze eerſt uitgegraven wordt. Men vindt het op Heuvelen en hooge Plaatzen. De Bladeren, het Zaad, en de Bloemen in Wyn gedronken zyn dienſtig tegen de Scorpioen- en Spinneſteeken, ook tegen de krimpende Buikpyn.

Schoon *Dioſcorides* en onze Kruidkundigen

digen het *Phalangium* niet veel geacht hebben, voor zo veel het thans tot de onbekende en afgezonderde Planten gerekent wordt, willen wy echter in het beſchryven van deszelfs Kenteken de nieuwelingen niet voorby gaan. *Moriſon* rekentze tot de zesbladige Planten met drie kapjes en een vezelachtige wortel, het welk *Hoffmann* ook doet. *Rajus* voegt ze by de die met bolachtige wortelen, en welker Bloemen met de Affodille overeen komen, doch ten aanzien der vezelachtige wortel daar van verſchillen. *A. Haller.* ontkent, dat ze tot de bladige eenſchillige en Lelyachtige Planten behoore, en ten ware men van de bolachtige Wortel afwyke (gelyk *Linnæus* het *Phalangium* noemt) kan ze van de *Silla* onderſcheiden worden, gemerkt noch het behoorlyke Bloemenblad, noch de afgevallen pyp genoegzaam zy.

Dit gewaſch is Bloemendragende, de Bloem is wit, met groene ſtreepen en punten, die enkeld, zesbladig, en nu hier dan daar in de gedaante van eene aire ſtaan; de bladeren zyn lang, ſtomp toelopende, uitgebreidt, en ligt afvallende. Inwendig ſtaan zes vezelen als Borſteltjes van boven met geele knopjes voorzien, maar zy zyn wel de helft korter als de Bloeme, zittende op een viermaal ingeſneden bultje of ſtyltje; het Zaad legt in een rondachtig Zaadhuisje, is menigvuldig, hoekig, aan de eene zyde ſtomp, en legt in een kort, drievakkig en driehoekig vliezig Kasje. De bladeren zyn lang, ſmal, hol als een Scheepsbodem, ſterk, recht opſtaande, groen, van boven ſpits toelopende, en van onderen te zamen gaande: de Stengel komt uit de onderſte Bladeren voort, is rond, en opwaarts met enkelde Bladeren voorzien, uit welker ſchoot de Bloem voortkomt aan een langen ſteel, die aanvangkelyk langwerpig toegeſlooten, naderhand als een Klokje, doch met diep ingekorven Bladeren, en haaren volkomen onderdom bereikt hebbende uitgebreidt, en als een Ster van gedaante is. De Wortel is vezelig, veelvuldig, ſappig, en langwerpig rond *Volckamer* en *Rajus* merken aan, dat ze aan de zyde ſpruitjes opgeeft, die uitgetrokken en in een goede Aarde gezet wordende voortkomen; hoewel men ze ook met het Zaad kan voortteelen, ſchoon het nauwlyks der moeite waardig is. Zie *Munting waare oeffening p.* 562. Zy bloeien in Juny. *J. Bauh. Volckamer p.* 3?7. *C. B. P. l.* I. *Sect.* V. *p.* 29. *Phytop. p.* 57. *Boerhaave p.* 133. *Tournefort p.* 368. *Matthiol. p.* 438. *Lugd.* 851. *Raj. l.* XXI. *c.* IV. *p.* 1192. *Lemery* 865. *Tabern. p.* 556. *Blancard. p.* 593. *Linnæus p.* 95. *Haller p.* 291.

AANMERKING. De naam heeft het van *Phalangia*, een ſoort van Spinnen, tegen welker vergif het dienſtig zoude zyn. *Gal.* VIII. *Simp.* Dit Kruid wierd voor dezen voor een goed Giftkruid gehouden, maar *Matthiolus* wiſt reets het ware *Phalangium* niet meer te ontdekken, en deszelfs gebruik geraakte van tyd tot tyd in de Apotheeken uit de mode en geheel af. Zie *Sim. Paul. Quadr. bot. Cl.* III. *p.* 431.

Het waſcht op waterachtige Plaatzen, aan de kanten der Rivieren. De in de bovengemelde ſchriften vervatte ſoorten zyn de volgende:

PHALANGIUM NON RAMOSUM. Aardſpinnekruid zonder takken. Zie de 807. Plaat, Letter a.

Phalangium met een korte bloem, en zonder takken. *C. B. P.* 29. *M. H.* 2. 333.

Niet takkige ſchoonſte Phalangium. *J. B.* 2. 635. Phalangium zonder takken van *Dodon. p.* 106.

PHALANGIUM PARVO FLORE RAMOSUM, takkig Aard-Spinnekruid met eene kleine Bloem. Zie de 807. Plaat, Letter b.

C. B. P. 29. *M. H.* 2. 333 Takachtiger Aardſpinnekruid met eene kleine Bloem. *J. B.* 2. 35. Takkig Aardſpinnekruid *Dodon. p.* 106. *Eyſt. Vern.* o. 7. *f.* 1. *fig.* II.

Phalangium Africanum, enz: Africaanſch Aardſpinnekruid met kleine geele Bloemen. *H. Raj.* III. 564. *a.*

Phalangium parvo flore, enz. takkig Aardſpinnenkruid met ſponsachtige Bladeren,

deren, het is een éénjaarig kruid. *H. L.* Affodille, met ſponsachtige Bladeren. *C. B. P.* 29. *T.* 344. Kleinder Affodille met bladeren vol gaten of holtens *J. B.* 2. 631. kleinder Affodille. *Cluſ. H.* 197. kleine en takkige Affodille, met een effen Blad vol van holtens en witte Bloem. *M. H.* 2. 331.

Phalangium Africanum foliis cepaceis, Africaanſch Aardſpinnekruid met ajuinachtige Bladeren, met Koorn-aairs gewyze goude Bloemen. Of het met de Africaanſche geen takken hebbende Affodille vermaagſchapt zy, die geelachtige Bloemen, ajuinachtige Bladeren heeft, en met een ſappig ſlymachtig vocht vervult is? Dit kruid word t'onrecht *Aloë* genoemd by *Pluknet. Amalth. H.*

Phalangium Africanum, enz: Africaanſch Aardſpinnekruid met Bladeren als aan de *Vygebomen* en Koorn-aairsgewyze goude Bloemen. Geel, ge-aaird Spinnekruid, hebbende geene takken. *Prom. Bon. ſp.* met groote Bladeren zynde tederder van vleeſch als die van Ajuin. *Plukret. Amalth.* Eene Maagſchap van Veld-Ajuin. Africaanſch met eene vezelachtige wortel, met ſappige Bladeren als Ajuin en Koorn-aairs goude Bloemen *Id. ib. H.*

Phalangium Allobrochicum, enz: Savoyaardſch Aardſpinnekruid met eene groote Leliebloem. *J. B.* en *Moriſ. H.* 2. *Park. Cluſ. C. B. P.* Het bloeit in de Maand van May, en groeit van zelf op het Alpiſch gebergte.

Phalangium alpinum, enz: Het op 't Alpiſch gebergte groejend moeraſſig Aardſpinnekruid met een Liſch-Blad. *Tournef.* De op de Alpiſche Gebergtens groejende baſtert Affodille. *C. B. P.* 29. *J. B.* 2. 634. *Cluſ. Hiſt* 198.

Phalangium Anglicanum, enz: Engels moeraſſig Aardſpinnekruid, met een Liſch-Blad. Engelſche moeraſſige baſterd Affodille *C. B. P.* 29. Engelſche en moeraſſige geele baſterd Affodille met goude Bladeren. *Lobel. J. B.* 2. 633.

Phalangium Scoticum enz: Schotſch moeraſſig Aardſpinnekruid, de kleinſte zoort met een Liſch-Blad. *Tournef.* De allerkleinſte Schotſche zoort van baſterd Affodille *Rajus H.* 1195.

P H A S E O L U S.

P H A. P H A.

PHASEOLUS. In 't *Latyn*, Smilax hortenſis, Dolichus by *Plin. l.* 18. *c.* 7. In 't *Grieks*, φασίολος, σμίλαξ κηπαῖα, δόλιχος. In 't *Italiaans*, Fagivolo Turchesco. In 't *Spaans*, Fegones. In 't *Franſch*, Fevrolle, Feves de mer, Feves peintes. In 't *Engels*, French, Ridney beanes. In 't *Hongaarſch*, Toror Borſe, In 't *Arabiſch*, Lubia. In 't *Indiaans*, Elubre. In 't *Hoogduits*, Faſeolen/ Welſche Bohnen/Wind-Bohnen/Schminck-Bohnen. In 't *Nederduits*, Roomſche Boonen.

KENTEKFN. Dit zoort van gewaſch word van allen onder die Planten gerekent, welker Bloemen de gedaante van een Kappelletje hebben en men aan Zomer Prieelen pleegt te gebruiken, om daar door een beter ſchaduwe te weeg te brengen, tellende zich echter van zelf onder die Planten, die om hoog klimmen en Peulachtige Vruchten voortbrengen. Daar groejen altyd drie Bladeren aan één' ſteel, die week en aderachtig, en bykans gelykvormig zyn met de Bladeren van Klimop. De Bloemen zyn volkomen, vierbladig, van gedaante als een Kappelletje, en komende met die

van de Peul-Vruchten overeen, ze zyn gemeenlyk wit, uit welker Kelk een klein middelſte ſteeltje voortkomt, 't welk naderhand tot eene langwerpige Peul word, die puntig toegaat, dan recht opwaarts ſtaat, dan neerhangt, zynde enkeld, in 't begin groen, naderhand wit of geelachtig, en die gaarne in 't midden in twee deelen van malkanderen barſt. Het Zaad heeft de gedaante van eene Nier, is zelden rond, legt in de Peulen beſlooten, en word *Faſeolen* genoemt, gemeenlyk is het wit; zomwylen zwart of van menigerlei ſchone koleuren, dan groot, dan klein. Deze Plant klimt zeer hoog op, zonder eenig ſteunzel daar toe van noden te hebben. Zie *Tournefort. Inſt. R. H. p.* 412. *Blancard. L. M. p.* 595. *Volck. p.* 330. *Linnæus p.* 216. *Riv.* IV. 35--39. *Boerhaav. P.* II. *p.* 28. *Tabern. p.* 876. *Seqq. Lemery* 867. *Chabræus Claſſ.* XVII. *p.* 136. alwaar hy volgens zyne wyze het allerwydlopigſte is nopens de optelling en afteekening der zoorten.

De Roomſche Boonen komen of by ons of in andere ver afgelegene Landen voort, 't welk aan veelen, voornamentlyk aan *C. Bauh. Plin. l.* XI. *Sect.* III. *p.* 339. gelegentheid heeft gegeven, de zelve in twee zoorten te verdeelen, te weeten in de binnenlandſche en uitheemſche. De binnenlandſche zoort heeft eene groote en lange Vrucht, die de gedaante van eene Nier bykans voorſtelt, en in eene kleine ſmalle Peul legt, zynde dan dik, dan dunner. De Bloemen zyn van menigerlei koleuren, wit, bleek, geelachtig, Purpurverwig, ſlecht rood; anderen hebben wederom een andere koleur, waar na de Vrucht zich ook ſchikt, zynde of ſneeuw-wit, of geel, geelachtig, purpurverwig, donkerrood, violetverwig, donker violet, zwart, witachtig met zwarte aderen, vleeſchverwig, met menigerlei aderen, dan met dezen, dan met een anderen rand, dan op de eene, dan op beide zyden van menigerlei koleuren. Naar welke verandering zich ook de buitenlandſche ſchikken, waar van zommigen rooſenverwig en met ander rood overſchaduwt zyn, zo dat men ze met luſt aanſchouwt.

AANMERKING. Zy hebben den Latynſchen naam *Phaſeolus* verkreegen, van de gedaante of lengte der Peulen, of van de Vrucht, die de geſtalte van een Schuit of Snaauw verbeeldt, daar van daan worden ze by de Grieken genoemt δόλιχοι. Zommige zyn 'er, die *Phaſeolus* en *Phaſelus* met elkander vermengen en voor eenerlei houden, anderen maken 'er een onderſcheid in, en reekenen *Phaſelus* by de *Lathyrides*, ſpringkruiden. *Galen. Dioſcorides l.* II. *c.* C. en veele anderen na hen hebben het Kenteken van deze ieder een bekende Vrucht achter gelaten, en maar alleen der zelver krachten aangehaalt, dog zy word tegenswoordig bykans niet meer in de Geneeskunde gebruikt. Wy merken aan, dat de kleinſte zoort van de Roomſche Boonen, als men die brand en toebereidt, zo als men by ons gewoon is met de Coffy te doen, even den zelven dienſt doen als die, gelyk ik zulks zelf uit boertery heb beproeft, zynde deze nieuwe zoort van Levantſche Bonen van de genoode Gaſten zeer gepreezen geworden; by aldien nu zulks door ieder een wierde nagevolgt, dan behoefde men de Coffy van zo verre afgelege Plaatzen niet te laten ontbieden.

PHASEOLORUM GENERA. Verſcheide zoorten van Roomſche Boonen. Zie de 807 Plaat, Letter c.

PHASEOLUS FRUCTU PULCHERRIME VARIEGATO. Roomſche Boonen met eene zeer ſchone bonte Vrucht. Zie de 807. plaat, Letter d.

De tweede uitheemſche zoort van Roomſche Boonen by *Cluſ.* Uitheemſche Roomſche Boonen met eene bonte Vrucht, elfde zoort by *C. B. P. p.* 340. *Park.* Americaanſche zoort met eene zeer ſchone bonte Vrucht. *Volck. p.* 328. De Peulen by deeze zoort zyn ruuw, veel korter en breeder als by onze gemeene Boonen; de Bloemen zitten aan langachtige ſteeltjes meeſtendeels twee en twee t'zamen, zyn groot en van gedaante als een Erwte, van buiten uit

 den

den witten bleekachtig, dog aan de binnenſte zyde uit het Purperroode naar het Hemelsblaauw; op deze volgen naderhand even zo veele zeer groote Lellen, die rond en gelyk als rolachtig zyn. *Raj. l. c. p.* 885. 887.

Zie de 808. Plaat, Letter a. PHASEOLUS FLORE PUNICEO, Roomſche Boomen met eene ſcharlaken roode Bloem. In 't *Franſch*, Ferroles. In 't *Hoogduits*, Welſche Bohnen.

Indiaanſche Faſeolen met eene Scharlakenroode Bloem *Moriſ. H.* 2. Faſeolen met een ſcharlakenroode Bloem *Cornut*, Faſeolen met eene ſcharlakenroode Bloem. *Park.*

De Zaadvolle Peulen ſteeken niet boven d'Aarde uit, de groote Bloemen komen uit de holtens der Bladeren voort, zeer veele aan een zeer langen Telg, de koleur is purpurrood en duurzaam, dieswegen het in de Tuinen voortgequeekt word, de Peulen zyn ruig van de verheventheden of knobbels, zeer kort en dik, het Zaad is purpurverwig met menigerlei zwarte ſtreepen bemerkt. De Bladeren zyn zeer klein, puntig en rimpelachtig. Deze zoort heeft aan den grond der Bloeme geene twee uitgeholde Bladeren. *Raj. p.* 488. 3.

Zie de 808. Plaat, Letter. b. PHASEOLUS MAJOR SIVE SMILAX HORTENSIS. Groote Faſeolen of Tuiniers Klokjes winde. In 't *Franſch*, Feve de mer. In 't *Hoogduits*, Schminck-Bohnen.

Moriſ. H. 2. *J. B.* 2. 255. *C. B. P.* 339. Gemeene Faſeolen *Lob. Plaat* 59. Uitheemſche zoort van Faſeolen, die ze Turkſche Boonen noemen.

Zie de 808. Plaat, Letter c. PHASEOLUS ORTHOCAULUS SIVE MUNGO. Faſeolen met een recht opwaarts ſtaande ſteel of *Mungo* bygenaamt.

Boerhaave Ind. plant. alt. p. 28. *n.* 16. maakt gewag van Faſeolen met acht ſteelen, die in 't *Perſiaans*, Mungo; in 't *Turks*, Maſc; in 't *Spaans*, Max hieten. *cit. Tab. Col. Annot. & addit. in Nard. Anton. Rech. p.* 887. *l. c. & deſcr. a.* Recht opwaarts ſtaande Faſeolen, van Stam en Blad hard, met eene bleek geele Bloem, dikke en breede Peul. *Indic.* 152. met een bonte Vrucht; welke wylen de verzamelaar naar ons gevoelen zal gemeent hebben, vermits by de overigen de Kentekens van *Orthocaulis* of *Mungo* doorgaans zeer twyffelachtig zyn; dog zo men uit de weeke dons der Bladeren en uiterſte ſteelen zou durven oordeelen, zo is deze zoort de Braſiliaanſche Faſeolen met Bladeren, welke met weeke Dons bezet zyn, en eene groote Vrucht heeft van *Caſp. Bauh. p.* 341. wordende van *Cluſius ad Monard. & Exot. L.* 2. *c.* 6. als ook van *Marggravius* genaamt *Macouna*, waar van men op die wyze na 't Overlyden van wylen de Vergaderaar durft giſſen. Zie *Rajus in Hiſt. Plant. L.* XVIII. *C.* I. *p.* 888. *n.* 26.

PHASEOLUS INDICUS COCHLEATUS. Indiaanſche ſlakachtige Faſeolen. In 't *Franſch*, Caracole. In 't *Hoogduits*, Schnecken-Bohnen. Zie de 808. Plaat, Letter d.

Americaanſche altyd duurende Faſeolen, bygenaamt *Caracalla*, met eene welriekende Bloem, van gedaante als een Slakhuisje, en rondachtige donker bruine Zaadkorrels. *Herm. Hort. Acad. Lugd. Bat.* Indiaanſche Faſeolen met een Bloem als een Slakhuisje. *Triumfett.* Faſeolen met een Slakhuisjes Bloem. *Rivin. plant. irregul.* hebben in een Tuin van Beierland gebloeit volgens *Volckam. p.* 329., zynde het Zaad uit Italien daar toe overgezonden geworden, 't welk op 't einde van Auguſtus by een vergadert, in een warm Vertrek, nu en dan het zelve iets bevogtigende, wierd bewaart.

PHASEOLUS MAJOR SEU FABA PURGATRIX. In 't *Hoogduits*, Purgier-Bohnen. Zie de 808. Plaat, Letter e.

Groote Faſeolen *Cluſ.* by *Monard.* zeer breede Purgeerbonen uit het Eiland van *St. Thomas. C. B. P. p.* 338. Het Hart van *S. Thomas* van wegens de gedaante, en om dat ze op het Eiland van *S. Thomas* groejen. *Cluſ.* Boonen uit de nieuwe Weereld. *Lob.* Purgeerboonen. *Lugd. Hiſt. plant. perigr. l.* XVIII. *p.* 1024. met de Plaat van de Purgeerboonen. *Park. Ger.*

KEN-

KENTEKEN. Deze Boon is bykans van een ronde gedaante, ter weerzyden vlak en eenigzins verheven, een vinger dik en twee vingeren breed of breeder als een eenige dikke Mans vinger. Zy is iets ingebogen, namelyk waar de zwarte vlak pleegt te weezen, en zy aan de Peul, waar in zy beſlooten is, is gehecht. De ſchors of baſt is hard, houtachtig, glad en van buiten zwartachtig rood; dat geene, wat 'er binnen in zit is wit, vaſt en laat zich van Natuur gewillig in twee deelen verdeelen, gelyk als alle Faſeolen. In den beginne heeft zy een ſmaak, als de Peulvruchten gemeenlyk pleegen te hebben, maar aanſtonds byt die in de Tonge en is ſcherp, waar van ook mogelyk haare purgeerende kracht voortkomt.

I. AANMERKING. De Indiaanen bedienen zich van dit Geneesmiddel zeer gaarne, vermits het zonder zwaarigheid al dat geene uitdryft, wat het Menſchelyk Lichaam bezwaarlyk is. Zy werpen echter het buitenſte en binnenſte Vliesje weg, dat midden door de Vrucht heen gaat, aangezien het van zulke eene krachtige uitwerkinge is, dat men gevaar loopt zyn leven daar by te verliezen, als men het inneemt, nadien het ſterk doet braken, en een grooten Stoelgang verwekt. Men pleegt de Boonen in 't begin te rooſten, om dat zy haare wrangheid mogten verliezen, dan worden ze tot Poejer geſtampt, met Zuiker vermengt en by Lepels gegeven. Ze zyn zeer dienſtig in langduurige Koortzen, Darmſcheelspyn en Ledenzucht. *Nicol. Monardes ſimpl. Medic. Hiſt. c.* 49. in *Cluſii exot. p.* 335. beſchryft deze Boone zodanig, dat *Cluſius* onder alle zyne uitheemſche Faſeolen diergelyken niet vond. *Lugdun. loc. ſupr. citato. Rajus H.P.L.* 31. *Cap.*VI.*p.*1776.*C. Bauhinus* bezat 'er verſcheide zoorten van.

Zie de [8o]9.Plaat, [Le]ttera. PHASEOLUS AMERICANUS PURGANS. Americaanſche Purgeerbonen.

Zie de [8o]9.plaat, [Le]tterb. PHASEOLUS BRASILIANUS. Braſiliaanſche Faſeolen.

PHASEOLUS BRASILIANUS FRUCTU LATO. Braſiliaanſche Faſeolen met eene breede Vrucht. Zie de 809 Plaat, Letter c.

PHASEOLUS ÆGYPTIACUS NIGRO SEMINE SEU LABLAB ALPINI. Egyptiſche Faſeolen met zwart Zaad of het Alpiſche *Lablab*. Zie de 809. Plaat, Letter d.

Een zoort van Faſeolen *Lablab* of *Leplap* by *Cluſ. C.B. Lin. p.* 341. Braſiliaanſche *Camandatia. Liſon. Perenn. Volck. p.* 329.

PHASEOLUS INDICUS GLYCYRRHYZÆ FOLIIS, SEU FLOS CLITORIS AFRICANA FLORE ALBO SIMPLICI. Indiaanſche Faſeolen met Bladeren als aan het Zoethout, of Africaanſche Kittelaars Bloem met een enkelde witte Bloem. Zie de 809 Plaat, Letter e.

De Kittelaarsbloem by die van 't Eiland *Ternate* van *Breynius*.

Orientaalſche Faſeolen jeukte verwekkende door de haairigheid der Peulen, met eene glinſterende zwarte Vrucht. *Pluknet. Almag. Bot.* Naicorana *Hort. Malab. P.* 8. Faſeolen met een ruige *Peul. Parkinſ.*

II. AANMERKING. Hoe groot het getal der Faſeolen moet zyn, kan men daar uit bevroeden, zo als *Boerhaave p.* 28. verhaalt, dat alleen van de Inlandſchen en Gemeenen, die men dan *groot*, dan *klein* pleegt te noemen, over de hondert verſcheide zoorten by *Peter Kolaart* gebloeit hebben, en getoont zyn geworden, welker verſcheidentheid afhangt van de verſcheide koleur, gelyk als die gezien word enkeld, bont, met ſtreepen, punten en marmere trekken gemaalt, of heel verward door malkander vermengt. *Raj. Tournef. Boerhaave C.B. Pin. Volckamer* en *Chabræus* hebben een geheele menigte van de uitheemſchen aangehaalt, waar heen wy liever, zo veel ons aangaat, onzen Lezer willen verwyzen, dan alle zoorten alhier by malkaar te verzamelen. Wil iemand evenwel de meeſten by malkander vinden, die zie *Mentzel* na *in Lexico Polyglott.* onder het woord *Phaſeolus.*

Queeking.

De Bodem of grond moet goed, licht, nieuw, omgegraven, en verſch gemengt zyn, als men de Faſeolen of Blanketbonen wil voortqueeken, nadien ze daar in zeer wel voortkomen, en zeer hoog opklimmen. Men plante die op een Plaats, alwaar de Zon ter deege kan ſchynen, en men geefze in den beginne maar weinig, naderhand meerder Water. In de Maand van May een of drie dagen voor de nieuwe Maan, moeten ze omtrent de breedte van een Vinger onder de Aarde gelegt worden, op dat de Wortel nu beter onder zich, en de Plant lichter bovenwaarts groeje, zo moet met de aarde gatig of ſponsachtig maken. Men kan ook de Boonen een paar dagen, alvoorens ze in de Aarde geſtooken worden, in 't Water leggen. Wanneer zy groejen, bloejen en Peulen maken, moet men de zulke met geen Mes afſnyden, want het is voor de plant ſchadelyk, maar met de hand afplukken. De Boonen roode bloeſſem dragende plant men het beſte aan eene Muur, waar op de Zon den geheelen dag ſchynt, anders worden haare Vruchten niet ryp, vermits zy de hitte beminnen, en by een natte Zomer dikwils nog groen moeten afgenomen, en in 't Huis gedroogt worden, men kan ze aan een Stang zeer ſchoon om hoog winden, verſtrekkende de bloeſſem voor den Tuin tot een Cieraad, en voor 't Oog tot een vermaak.

Gebruik in 't Huishouden.

De Faſeolen, wanneer zy menigmaal tot de Geneeskunde gebruikt worden, zyn naaſt de gemeene Boonen van gelyke uitwerking, waar van in 't tweede Deel van dit Botaniſch Werk onder den Tytel *Faba* is gewag gemaakt.

Lemery noemt de Blanketboonen een gewaſch, 't welk tot een goed voedzel dient, ſtemmende zulks de nieuwſte Kruidkenners meede toe (wel te verſtaan van de nog groen zynde Peulen), doch *Dioſcorides* houdt ze voor onverduwlyk. Evenwel als ze wel toebereidt worden, heeft men 'er juiſt niets quaads van te verwachten. Wanneer zy met Melk toebereidt worden, dan verzadigen ze, en verweeken het Lichaam, geven goed voedzel, hoewel ze ook met Vleesſop konnen gekookt worden. Wanneer men ze kookt en met Peper beſtrooit, een weinig in Boter braadt, en dan met Agreſten ſap en iets Peper beſprengt, dan is het eene Salade, die ongemeen wel ſmaakt, en het Waterlaten bevordert. *Baptiſta Fiera* ſchryft 'er aldus van:

Dum calet arenti & tibi manditur ore
Phaſelus
Mox facit infirmo turgida membra cibi.
Si rubet eſt melior: muliebria fortius effert:
Hanc fuge, ſi placidæ ſomnia noctis amas.
Si pipere & mulſo faciet coquus arte ſalubrem
Dic mihi naturæ ſervit an iſte gulæ.

dat is:

„ Als het warm, en de mond droog
„ geworden is, en u dan Boonen gegeven worden, aanſtonds zullen de Leden opzwellen van dien, die ſpyze ziek is. Wanneer hy rood word, is het een goed teeken: de Vrouwelykheden maakt het ſterker: mydt deeze als gy de Dromen van een geruſtige Nacht bemint, als de Kok naar de konſt met Peper en Mee een gezond Eeten daar van zal gemaakt hebben, zeg my dan eens, of het dan voor de Natuur dienſtig is, of wel veel eerder de keel kittelt.

PHIL-

PHILLYREA.

PHILLYREA. In 't *Grieks*, φυλλυϱέα. In 't *Italiaans*, Phillirea. In 't *Spaans*, Otrasverte de Alhenam. In 't *Engels*, Amato Mocke Privet. In 't *Deens*, Vild/ Olie-tra. In 't *Arabiſch*, Almahaleb, Altasſari, Macholeb. In 't *Hoogduits*, Steinlinde/ Hartriegel. In 't *Nederduits*, Lindenſchorſſe, Steenlinde.

KENTEKEN. *Dioſcorides* beſchryft *L.* I. *C.* CVIII. de *Steenlinde* als een Boompje, van grootte als het *Liguſtrum* of Rynwilge, anderen maken het Mans hoog; het dryft veel kleine Takjes voort, en zyne bladeren zyn langwerpig, gelyk als het Loof van den Olyfboom, dog ze zyn zwartachtiger en breeder; de Vrucht is gelyk aan de Maſtixboom, maar zwart, iets zoetachtig, en hangt trosgewyze aan malkander, groeit op Steenachtige Geweſten. *Boerhaave* beſchryft de bladeren, als aan malkander gezet en altyd groen (volgens *Lemery* ſtaan ze aan de Takken naar de lengte tegens malkander over), de bloem is maar eenbladig, Klokkenvormig, in vier deelen verdeelt, en ruſt in een viervoudig geſpleeten bloemkelkje. Het Zaadhuisje, 't welk aan den grond van 't bloemkelkje is, word tot een rondachtige Vrucht, en heeft ook rond Zaad. Zie *Ind. plant. alter Part.* II. *p.* 214. *Tournefrot Inſt. R. H. Claſſ.* XX. *Gen.* IV. *p.* 596. voegt 'er by, dat uit den Bloemkelk een middelſte ſteel of Vezeltje voortkome, 't welk als een Spyker in den grond der Bloeme is vaſtgehecht, veranderende naderhand in een Vrucht, zo als wy ze zo even hebben beſchreeven. De Monnikken, die over *Meſue* verklaringen hebben gemaakt, ſchryven, dat deze Boom, dien zy *Mahaleb* noemen, in Syrien zeer wel bekent, en doornachtig zy, van Bladeren als de Olyfbomen, dragen Bezien, als de Maſtikbomen, doch die Druifswyze zyn, evenwel een weinig dik; *Rajus* houdt deze beſchryving niet voor echt. Inmiddels maken deze Bomen met hunne Bladeren menigerlei gedaantens en Figuren, welke met genoegen aanſchouwt worden. Men queekt dezen Heeſter op verſcheide Plaatzen in de Tuinen voort.

AANMERKING. Of de Griekſche naam φυλλωϱέα Steenlinde van φύλλον *folium* of Blad, en ϱέω *fluo*, of ik vloeje, voortkome, om dat de bladeren aan dezen Boom overal rondom hangen, als of ze wilden afvloejen, verdient geene afzonderlyke onderzoeking; wy merken alleenlyk aan, dat *Hermolaus*, *Marcellus Florentinus*, *Ruellius* en hunne Navolgers, de Lindeboom en Steenlinde voor eenerlei hebben gehouden, ja daar en boven voorgegeven, dat *Dioſcorides* nooit een Steenlinde gezien hebbe. Dog dat beide van malkander verſchillen, en de uitvinders van deze botaniſche waarheid dwaalen, zulks bewyſt *Matthiolus* in zyne verklaaring over *Dioſcorides L.* I. *c.* 108. *p.* 119. *Plinius* maakte onder de *Phillyrea* en de gemeene Lindeboom ook geen onderſcheid, waarin *Paulus Ægineta* insgelyks heeft gemiſt; *Lonicerus* is van meening, dat *Liguſtrum* even dat geene zy, wat wy Steenlinde noemen, maar zyne meening is zonder grond; want de Schryvers geven van beide aan een iegelyk zynen verſcheidenen naam. De beſte herdrukken van *Dioſcorides* Boeken, maken tuſſchen de gemeene Lindeboom

boom en de Steenlinde een onderſcheid in den naam, voornamentlyk *Oribaſius* in zyn Manuſcript, 't welk men niet nodig hadde gehad, by aldien 'er niet een onderſcheid in de zaak zelve wierd gevonden, want tot verſcheide namen behooren verſcheide denkbeelden, en wederom tot deeze verſcheidene Merktekenen in de dingen.

Zie de 809. Plaat, Letter f. PHILLYREA FOLIO LEVITER SERRATO, *Phillyræa* of Steenlinde met een licht gezaagd blad. In 't *Hoogduits*, Steinlinde.

De tweede zoort van *Cluſius*. *Phillyrea* met Bladeren als aan den *Alaternus*-boom. (de *Alaternus*-Boom, draagt nooit Zaad noch Vrucht, de Bladeren zyn die van een Olyfboom en Steenpalm gelyk). *C. B. P. p.* 476.

KENTEKEN. Deeze zoort maakt veele Takken, met eene witachtige baſt en bladeren bykans als die van den *Alaternus*-Boom, hoewel dikker, weinig donker, iets ſcherp en bitter van ſmaak. De Vrucht vindt men tuſſchen de bladeren hangen, van grootte als Peeperkorrels, rond, zwart, heet van ſmaak, met een harde, wit en licht open te makene Pit, dien *Cluſius* in 't begin van December heeft uitgenomen. Zie *Rajus l. c. Bauhinus* heeft van den Geneesheer *Agerius* een tak gehad, maar als van een *Alaternus*-Boom, daar aan was de baſt bykans Aſchgraauw, de bladeren niet geheel groen, aan beide zyden aan den ſteel nêerwaarts geſtelt, een duim lang en breed, van buiten ingetand, zo dat de Tandjes geheel puntig toeliepen.

Phillyrea latifolia lævis, gladde breedbladige *Phillyrea* by *Lobel.* De Boom *Phillyrea* in een geweſt van Vrankryk. *Macaleb Serapionis* by *Lugd. Philyca* van *Dalechamp. Tabern.* Mahalebum Serapion by *Bauhin. Phillyrea* met een breedachtig blad *C. B. P. H. C. V. p.* 531.

De Vrucht, al voorens zy ryp word, is hoekig, maar ryp geworden zynde, is zy rond, beſtaat uit een ſappig teder Vleeſch, eerſt zoet, naderhand bitter, riekende zeer lieflyk, met een bittere pit in een teder ſchilletje beſlooten.

Phillyrea latifolia ſpinoſa Cluſii prima, breedbladige doornachtige *Phillyrea*, de eerſte zoort van *Cluſius. C. B. P. p.* 476. *Phillyrea* met een zoort van Eikenbooms blad. *J. B.* 1. 541.

Phillyrea folio enz: *Phillyrea* met een rondachtig en meerder ingezaagd blad. *Ind.* 248. *H.* met een zwart blad.

Phillyrea folio Liguſtri, *Phillyrea* met een Rynwilgen blad. *C. B. P.* 476. ſmalbladige *Phillyrea J. B.* I. 538. derde zoort van *Cluſius H.* 52. *H.* Cyperſche met een zeer breed blad by *Dodon.* Groote Languedockſche *Philyrea* by *Lobel.* Middelzoort van *Philyrea* by *Camer.* Groote *Alaturnus* Boom *Dalechamp. Ilatrum* by *Cæſalp.*

Tournefort maakt nog gewag van *Phillyrea Hiſpan. lauri folio ſerrato & aculeato* (Spaanſche *Phillyrea* met een gezaagd en gepunt Lauwerierblad) en van eene andere zoort *Neri folio* (met een Oleander blad) insgelyks *Americana humilis radice craſſa, lutea, foliis acuminatis* (laage Americaanſche *Phillyrea* met een dikke geele Wortel en geſpitſte bladeren) als mede *radice roſeâ foliis rotundioribus* (met eene roosachtige Wortel en zeer rondachtige bladeren) en van eenige andere zoorten, waar heen wy onze Leezers willen verwyzen.

P I M P I N E L L A.

PIMPINELLA. In 't *Latyn*, Bibinella, Tragoſelinum. In 't *Grieks*, πιμπίνελε, δρυάλλις. In 't *Italiaans*, Pimpinello, Petroſelo ſalvatico. In 't *Franſch*, Pimpinelle. In 't *Engelſch*, Bournet ſaxifrage. In 't *Candiaans*, Pipinella. In 't *Deens*, **Bibinelle / Pimpenelle.** In 't *Boheems*, **Bodrnyck.** In 't *Pools*, **Biedrzeniec.** In 't *Hongaars*, Chaaba-tree. In 't *Arabiſch*, Halimach, Kazac, Kezair, Neffebach. In 't *Hoogduits*, **Bibernell / Stein-Peterlein / Sperberkraut.** In 't *Nederduits* en *Brabants*, Pimpernel, Bevernel.

KENTEKEN. Pimpernel word niet van allen tot eenerlei geſlacht van Planten gereekent; zommigen ſtellen het onder de kroondragende, die een zeer kleine geſtreepte Zaadkorrel hebben. *Raj.* anderen tot de ſchubachtige, tweeſchillige *iſoſtemones Haller.* wederom anderen tot de eenbladige Bloemen, als een rad uitgebreid, welker Kelk naderhand tot eene Vrucht word. *Tournef.* Eindelyk anderen Plaatzen die onder de bladerloze Planten. *Boerhaave.*

De algemeene eigentlyke Merktekenen dezer Plante zyn als volgt: Zy dryft verſcheide Stengels op, die recht opwaarts een of anderhalf voeten hoog groejen, rood, hoekig en takkig zyn. De bladeren verſchynen langwerpig of bykans geheel rond, aan den rand ingetand, ſtaan twee en twee aan een' buigzaamen roodachtigen en ruigen ſteel; de ſtengels dragen op hunne toppen ronde Hoofdjes, welke met kleine Bloempjes bezet zyn, gelyk als met veel bladige Roosjes, die 'er purpurverwig uitzien, en in 't midden een bondel Vezeltjes hebben, zyn gemeenlyk in 't vierkant van den onderſten Beker tot naar boven toe uitgedeelt, brengen zomwylen een middelſte ſteel voort, die met een zoom is voorzien, waarom zy van zommigen onder de bladerloze Planten geſtelt word (welken toe te ſtemmen *Haller* evenwel twyffelachtig is, om dat zy niet bequaamlyk van de Weegbree kan afgezondert worden): zy maakt een of twee Pypen, die met een vêerachtige ſtoffe gelyk als met een verciersel opgetooit zyn. *Malpigh.* Plaat 190. Wanneer de Bloemen zyn vergaan, dan volgen uit een twee of driebladig Zaadhuisje, dat langwerpig en vierkant voortkomt, de Vruchten, gemeenlyk op beide zyden toegepunt, met vier ingezaagde Vleugels, dan eenvakkig, dan tweevakkig; het Zaad is langwerpig, bruin of roodachtig van koleur, bitterachtig van ſmaak, van een t'zamentrekkenden ſlechten, echter niet onaangenamen reuk; de Wortel is lang en dun, in een menigte roodachtige Zydworteltjes of Vezeltjes verdeelt, ze groeit op Bergen en Weilanden, en bloeit in Juny en Auguſtus. Zie *Blancard. p.* 603. *Ruppius Fl. Jen. p.* 230. *Linnæus p.* 30. en 289. *Lugdun. L.* VI. *c.* 44. 786. *C.B. Prodr. p.* 84. *C.B. Pin. p.* 159. *Matthiol. p.* 516. *Tabernæm. p.* 254. 315. *Raj.* 401. *Lemery p.* 877. *Boerhaave p.* 99. *Tournef.* 156.

AANMERKING. By de oudſte Kruidkenners vindt men den naam van Pimpernelle niet, de nieuwſten noemen ze Bevernel, om dat zy aan een ſtengel haare bladeren in twee ryen voortbrengen. *Saxifraga* of Steenbreek hiet ze, van wegens haare kracht, om den Steen te verdryven en te verbryzelen. *Sanguiſorba* noemen wy ze, om dat zy het bloed

bloed ſtelpt. Doch hoe wydlopig de naam Pimpernelle zy, zulks hebben de Kruidkundigen van *Embrun* in Vrankryk *Hiſt. Plant. univ. Tom.* III. *c.* 87. *p.* 108. geleert, en *Matthiolus loc. ſupra cit.* eene onderzoeking aangeſtelt, of het voor het tweede *Tragium* van *Dioſcorides* konne aangenomen worden.

Zie de 810. Plaat, Letter a.

PIMPINELLA SANGUISORBA MINOR. Kleine Bloedſtelpende Pimpernelle. In 't *Franſch*, Pimprenelle. In 't *Hoogduits*, **Pimpernell.**

Kleine gehaairde bloedſtelpende Pimpernel. *C. B. Pin.* 160. Kleine *Sanguiſorba J. B.* 3. 113. Bloedſtelpende Pimpernel *Dod. p.* 105. Het kleine tweede Glaskruid van *Dioſcorides Col.* I. 126. Kleine Pimpernelle, met eene korte aair, zynde glad en niet haairig of ruig *M. V.* 57. De eerſte Italiaanſche Pimpernelle by *Tragus p.* 470. *L.* I. *c.* 157. *C. B. Phytop. p.* 282. Het gladde, haairachtige op Gebergtens groejende. *Ruppius Fl. Ien. p.* 50. Kleine wilde Pimpernelle. *Geſner. H. p.* 272. Kleine *Sanguiſorba* van *Matthiolus p.* 1034. *Bene.* Kleine Duitſche Pimpernelle *Cluſ. p. C.* XCVII. Gemeene of kleine Pimpernelle *Parck. Raj. p.* 401.

Van Bladeren is de kleine Sorbeboom met de groote, waar van wy zo aanſtonds zullen handelen, geheel gelyk, dog kleinder, en de Ader, die ze hebben is ruig, en zomwylen het onderſte deel van 't Blad, met eironde Viſchvinnen wel tienmaal gedeelt. De aair of Kolve is gelyk als de andere in den beginne groenachtig, dog naderhand Purpurverwig. Meenigen der Bloemen zyn *Hermaphroditen*, gelyk de Kruidkundigen zulke noemen, of van beiderlei kunne, hebben dikwils dertig à veertig Vezeltjes, met lange en dunne draadjes. Zommigen zyn Wyfjes, die zyn klein en hebben een Eyerſtokje zonder Vezels, daar by twee Pypjes: Zommigen zyn Mannetjes, die zyn grooter, aan eene Aair zonder Eyerneſt en Pyp *Haller. p.* 470. Pimpernelle *polyſtemon* met eironde, gezaagde Viſchvinnen, en een korte aaire waar uit wy dit genomen hebben. Zie *Lugdun. p.* 1087. *Rajus p.* 401. beſchryft de Wortel als lang en donkerbruin, die eene t'zamentrekkende bitterheid bezit, aan zich teder is, en uit verſcheide Worteltjes beſtaat, die in eens t'zamen gaan. Uit eene Wortel ontſtaan veele Bladeren, die aan ſmaak gelyk als de Meloenen zyn, ook aan reuk redelyk wel met dezelve overeenkomen, hoewel ze ſtoppen. Het buitenſte deel is donker groen, het binnenſte blaauwachtig. Aan de Wortel groejen zomwylen roode korrels, die men gebruiken kan, om 'er Karmoſynrood mede te verwen, 't welk zommigen *Coccum* hebben genoemt, volgens de waarneming van *Lacuna* en *Anguillara*. Zie *Cluſ. rar. plantar. Hiſtor. l. c.* Uit *Fragoſus L.* III. *C.* 15. haalt *C. B. Pin. Lib.* IV. *Sect.* V. *p.* 159. aan, ſchryvende van deze Bezien aldus: De korrels van *Cochenille*, zegt hy, komen uit *Peru*, groejen aan zekere kleine Planten, die aan de gemeene Pimpernelle zeer gelyk komen, aan welker Wortelen zy hangen, gelyk als wilde Wyndruifs Beziën, zommigen hebben het inzonderheid voor het het rechte *Coccognidium* uitgegeven, anderen voor het Arabiſche *Chermes*, 't welk met het *Coccum Baphicum* der Grieken verſchilt, dog waar omtrent zy grootelyks gemiſt hebben.

Zie de 810. Plaat Letter b.

PIMPINELLA SANGUISORBA MAJOR. Groote bloedſtelpende Pimpernelle. In 't *Franſch*, Sanguiſorbe. In 't *Hoogduits*, **Sperber-kraut.**

Groote bloedſtelpende Pimpernelle. *C. B. P.* 160. Kaſtanje bruin van koleur. *J. B.* 3. *Part.* III. 120. Pimpernelle of groot Sorbekruid *Matthiol.* 1033. Roode Pimpernelle met eene korte Aair. *Moriſ. H. B. H.* 2. Groote wilde Pimpernelle *Geſner. Hort. p.* 272. *Dodon.* 105. De gemeene by *Park. Sanguiſorba* of *Sorbaſtrella Offic.* Italiaanſche Pimpernelle, tweede zoort by *Tragus p.* 469. Tweede Sanguiſorba, grooter, of Pimpernelle van *Lob. obſ. p.* 412. en Plaat *p.* 719. *C. B. Phytop.* 281.

KENTEKEN. De Wortel is dik, en

en ſchiet ſchuins voort, zynde aantrekkend met eenige bitterheid, de Stengel is rond, ſchiet recht opwaarts om hoog omtrent een el, is dun, glad, van binnen hol en geſtreept. De Bladeren zyn eens zo groot als die van kleine Pimpernelle, met een roode en gladde ader, met Viſchvinnen, die by beurten geplaatſt ſtaan of gepaart zyn, tot zes of zeven paaren toe, en op 't laaſte maar een alleen, met een Zeegroene Seyſſe, rondom gezaagd, lang hartvormig, veel langer als het laatſte, dikwils met daar tuſſchen geſtelde zeer kleine Vinnetjes ondermengt, hebbende een korte zeer verdikte aair, van eene zeer hoog roode koleur. Alle Bloemen zyn van beiderlei kunne en *tetraſtemones*. Het heeft maar een eenige Pyp. *Rajus p.* 402. *Haller. p.* 470.

Tabernæmontanus beſchryft deze zoort *p.* 315. *Lib.* I. *c.* XI. aldus: Zy heeft een lange, kromme, houtachtige Wortel, die roodachtig, en van een' wrangen en t'zamentrekkenden ſmaak is; De bladeren zyn langwerpig, ruig en rondom ingekurven, bykans van aanzien als de bladeren van 't Betonienkruid, dog zyn zachter, dunner en tederder, en iets blaauwverwig. De Stengels worden een elle lang, zomwylen wat langer, zyn groen en rond als de Halmen van de Rogge, bruinverwig, met veele zyde Telgjes, die, gelyk als de Stengel, glad, en dog met haairtjes, gelykende aan een fyne wolle, een weinig overtrokken zyn. Op de Stengels groejen, in plaats van de Bloeme, ſchone Kaſtanjenbruine Kolfjes of Hoofdjes, die vol zyn van gaatjes of Huisjes, gelyk als de Rozen van de Byen aan te zien, die ſluiten zich tegens de maand van Juny op, daar uit komen kleine groene Bloempjes, hebbende in 't midden geele haairtjes, wanneer die vergaan, dan volgt'er een ruuw, hoekig en grauw Zaad op, dat zich zelf voortplant.

Zie de [8]10. Plaat, Letter c.

PIMPINELLA SANGUISORBA MINOR SPICA BREVI. Kleine bloedſtelpende Pimpernelle met eene korte aair.

Kleine Pimpernelle met eene korte aair, glad en niet haairig. *Moriſ. Hiſt. umb.* 2. Gemeene of kleinder Pimpernelle *Park. C. B. Pin. J. B.* en anderen. De Bladeren zyn veel ſmalder en meerder ingezaagd, ook donker groen.

Zie de 810. plaat, Letter d.

PIMPINELLA AGRIMONOIDES. Pimpernelle niet ongelyk aan *Agrimonia*, **Odermenig** of **Bruchwurtz**.

Welriekende *Agrimonie H. R. Park.* Pimpernelle niet ongelyk aan *Agrimonie M. H. R. Bloes. Boccon. Rar.* 58. *M. V.* 57. 6. *Plucknet. Almag. Botan.* Der zelver Bladeren ſchynen in 't eerſte zeer wel met de Bladeren van *Agrimonia* over een te komen, waarom het ook *Agrimonoides* genoemt word; want ze zyn ruig en haairlokkig, aangegroeit aan de middelſte zenuwe of Hoofdader, boven op maar van een enkeld Blad. Wanneer zy gewreeven worden, is hunne reuk by uitſtek aangenaam; de Stengels zyn een voet hoog, op welker ſcheuten ſtompachtige of t'zamen gedrongen aairen voortkomen, waarin geſtreepte Zaadkorrels leggen, van een zeer aangenamen reuk. *Raj. l. c. Barrellier.* Plaat 692.

Zie de 811. Plaat, Letter a.

PIMPINELLA CANADENSE SPICA LONGA RUBENTE. Pimpernelle van Canade met een lange roode aire.

Groote Pimpinelle met een lange roode aire. *Mor. H.P. Bleſ.* Pimpinella maggiore ſpicata di Canada van *Zanoni p.* 161.

Rob. Moriſon in *indic. hort. Bleſ.* ſtelt het onderſcheid tuſſchen deze Pimpinelle en het eigentlyke *Sanguiſorba* (Sperwerkruid) in de aaire, als zynde dezelve een groot deel langer dan die van 't laatſte. Daar zyn twee ſoorten van, welk laatſte ſoort een kleiner aaire maakt; beider bladeren zyn langer dan aan de *Sanguiſorba*, en beeter ingezaagt. *Zanoni* beſchryft niet alleen deeze Plant, maar beeldze ook met de Wortel en alle overige ſtukken keurlyk af, in zyne *Hiſt. Botan. c.* 85. *p.* 161. zo wel het groote als kleine ſoort.

Zie de 811. Plaat, Letter b.

PIMPINELLA MAXIMA CANADENSIS ALBA SPICATA. De

grootſte Pimpinelle van Canada met een witte aire

Cornut. 175. *M. V.* 57. *M. H.* Aairachtige groote Pimpinelle uit Canada van *Zanoni* 161.

KENTEKEN. De Wortel van dit ſoort is groot, en verſpreidt zich met vleeſchachtige takken uit malkanderen, de Stengel is met Leden, en uit ieder Lid komen eenige takjes voort, boven op dezelve is een lange aire; beſtaande uit zeer veele Bloempjes, die zich de eene na de andere openen, de onderſten eerſt, en dan de bovenſten. Zy beſtaan gezamentlyk uit vier in 't Kruis zittende bladeren, die zich aan een rondachtig Vaatje vaſt hechten, dat 'er in zyne afdeeling als een klein te ſamen getrokken buideltje uitziet, en uit zyne holligheid drie of vier Vezeltjes opgeeft. De Bloem is groenachtig uit den witten; doch voor 't overige is alles als aan de gemeene Pimpinelle.

Zie de 811 Plaat, Letter c.

PIMPINELLA MONTANA APII FOLIA. Op de Bergen waſchende Pimpinelle met bladeren als aan de Eppe of Peterſelie.

Zie de 811. Plaat, Letter d.

PIMPINELLA SAXI FRAGA MAJOR UMBELLA CANDIDA. Groote Pimpinelle of Bevernel met een wit kroontje.

Pimpinelle of groote Steenbreeke met een wit kroontje. *C. B. P.* 159. *Herman. Hort. Acad. Lugd.* Groote Tragoſelinum met een wit kroontje *Tournefort. inſtit. p.* 309. Groote Saxifraga Hircina. *J. B.* 3. *Part.* 2. 109. *Parck.* Pimpinella Saxifraga *Ger.* Onze gemeene groote Pimpinelle *Thal.* Bipennula *Lac.* Groote gemeene *Cluſ. Pan. & Rarior. plant.* CXCVII Groote Tragoſelinum *Tabernemont.* Groote Pimpinella Saxifraga *Moris. H.* 2.

De Wortel van dit ſoort van Pimpinelle is volgens de beſchryving van *Rajus*, wit, enkelvoudig, een kleinen vinger dik, recht in de aarde nedergaande, heeft weinig Vezelen en een heeten ſmaak. De bladeren hangen aan lange ſteelen, zittende als Vederen drie of vier paar aan één takje in 't midden vaſtgehecht. Zy gelyken de *Sium odoratum umbellifer.* (of welriekende kroondragende Water-Eppe) zyn donker groen, blinkend, en van een veel laffer ſmaak dan de Wortel. De pennen of flosvederen zyn aan den rand ingekorven, en dikwils tamelyk diep, zynde aan de zichtbaare zyde ruuw, en aan de andere glad. De Stengels zyn anderhalf voet lang of langer, en rondachtig, geſtreept, glad, naakt, takkig en met Leden voorzien. Boven hebben ze eene kroone met kleine witte Bloempjes, op welke het Zaad volgt, dat naar de geſteltenis der Plant tamelyk klein is, daar by kort, geſtreept, en men vindt noch aan het hoofdkroontje, noch aan de anderen eenige bladeren. De *Hiſt. Lugdunenſis* voegt 'er nog by, dat zommige deze Plant Boks-Peterſelie noemen, geenzins wegens haaren afkeerigen en Bokachtigen reuk, (want zy ruikt veel eer als de Paſtinake of Sermonteine) maar om dat ze als het Bokke bloed of Vleeſch voortreffelyk is tegen den Steen (hierom mogelyk ook *Saxifraga* of Steenbreeke genoemt) mitsgaders tegen de Geeluw en Waterzucht, waarom zy ook *Petrifindula*, of Steen-Peterſelie heet.

Zie de 811. Plaat, Letter e.

PIMPINELLA SAXIFRAGA FOLIIS DISSECTISSIMIS. Steenbreekende Pimpinelle met Bladeren die veelvuldig verdeelt zyn.

Gelykerwys aan de Pimpinellen het meeſte onderſcheid in de bladeren gevonden wordt, zo is zulks inzonderheid te zien aan dit ſoort, nademaal derzelver Pennen of bladeren tot aan de ribbe toe ingeſneden zyn. Aan de middelſte ribbe zyn ze donker groen, maar zy worden na de kanten toe wat helderder; zynde voor 't overige ten aanzien der Bloemen en andere omſtandigheden de overige Pimpinellen tamelyk gelyk.

Zie de 812. Plaat, Letter a.

PIMPINELLA HIRCINA MAJOR. Groote Boks-Peterſelie.

Groote Pimpinella Saxifraga. *Moris H.* 2. Groote Saxifraga met een witte kroon. *Herm. H. A. Lugd* Groote Pimpinella Saxifraga met een witte kroon.

C.

C. B. P. Groote Saxifraga hircina. *Parck. J. B.* bloeit in Juny in graſige Beemden en Weilanden *Volck.* Het geen wy hier voorens geſchreeven hebben is op dit ſoort ten eenemaal betrekkelyk, en het komt ons voor, als ware een ſoort met twee afbeeldingen voorgeſtelt, en zo wy al eenige verandering daar aan beſpeuren konden, zou het aan de bladeren moeten zyn, het welk echter niet heel groot is.

Zie de 812. Plaat, Letter. b.

PIMPINELLA SAXIFRAGA MINOR UMBELLA CANDIDA. Kroeze Steen-Boks Peterſelie met een witte Kroon.

Kleine Steenboks Peterſelie met bladeren als aan de *Sanguiſorba. Rajus 3. p.* 445. Kleine Saxifraga hircina met bladeren als boven *J. B.* De andere groote Pimpinelle Saxifraga van *C. B. P.* doch kwalyk dus genoemt.

De groote en kleine ſoort dezer Pimpinelle komen in alles bykans met malkanderen overeen, alhoewel 'er een klein onderſcheid aan te zien is; de Wortel is rimpelig; de Stengel is enkeld, ook veelvuldig met een wollige ſtoffe bezet, maakende terſtond van onderen takken, die uit den boezem der bladeren voortkomen, welke zich aan de wervels of Leden bevinden. De ſtraalen der kroon zyn dikwils tot twintig in getal, en aan een iegelyk zit boven een byzonder kroontje. Een iegelyk Bloempje laat twee Zaadkorreltjes na, die kort en opgezwollen zyn. Zy bloeit in Auguſtus, en waſcht gaarne in drooge Weiden en zandige gronden. Voor 't overige is zy in alles de groote gelyk.

AANMERKING. Daar is nog een ſoort van Pimpinelle, welke van *Rajus*, *Bauhinus* en *Fuchſius* de middelſte plagt genoemt te worden; hebbende *Bladeren* van beide ſoorten, welker onderſten de kleine Steenpeterſelie gelyk zyn, en de bovenſten de groote. Zy zyn langwerpig, ſpits toelopende en diep ingekorven. De *Wortel* is wydlopig, en middelmatig dik; de *Stengel* geſtreept, een elle hoog, en met eenige Vleugels voorzien, makende witte tamelyk groote Kroonen. *Joh. Bauhinus* twyffelt, of het de *Daucus Selinoides* van *Cordus* zy, die *Caſp. Bauhinus* tot de kleine Steen-Peterſelie reekent; mitsgaders of het de andere ſoort van *Daucus* van *Dalechampius* zy volgens de uitſpraak van *Lugdun. Hiſt.* welke *Joh. Bauhin.* insgelyks *Daucus Decimus* of *Campeſtris* met Eppebladeren noemt?

Zie de 812. Plaat, Letter c.

PIMPINELLA HIRCINA MINOR UMBELLA CANDIDA FOLIIS ROTUNDIORIBUS. Kleine Boks-Peterſelie met een witte Kroon en rondachtige bladeren.

Het kenlyk onderſcheid dezer Plant beſtaat geheel en al in de bladeren, welke aan takjes, die terſtond uit de wortel voortkomen, vaſt zitten; de Wortel is de gemeene zeer gelyk, de Stengel heeft zyne Leden, en om elk van dezelven bladeren, die zeer diep, en tot aan de ribbe ingeſneden zyn, en aan beide zyden ſtaan.

Zie de 812. Plaat, Letter d.

PIMPINELLA HIRCINA MINOR UMBELLA RUBENTE. Kleine Boks-Pimpinelle met een roodachtige kroon.

Zie de 812. Plaat, Letter e.

PIMPINELLA SAXIFRAGA MINIMA, SEU TRAGOSELINUM PETRÆUM. Allerkleinſte Steen-Pimpinelle, of Steen-Peterſelie.

Kleine Steen-Pimpinelle *C. B. Pin. p.* 160. Pimpinelle derde ſoort van *Tragus* van *Dioſcorid. Tragium. Colum.*

De bladeren van dit ſoort zyn zomtyds uitgerond of gevouwen, zomtyds ingeſneden en ſmal en langwerpig verdeelt; ook wel overeenkomende met de bladeren van Peterſelie *C. B. P. Tabernæmontanus* ſchryft, de bladeren zyn zeer klein gekorven en ingeſneden, ſchoon kroes, by na van aanzien als de kroeze of gekrulde Peterſelie, is de ſcherpſte en ſterkſte van alle de Pimpinellen; het groeit op ſteenachtige Bergen, inzonderheid aan Rotzen en Steenklippen, mitsgaders aan de Muuren en oude Gebouwen, waarin de Wortel zodanig indringt, en tuſſchen de voegen der Rotzen kruipt, dat

dat men ze nooit geheel daar uit kan krygen; want ik heb ze by de anderhalve elle diep uitgegraven, en echter het einde niet kunnen bereiken.

Zie de 812 Plaat, Letter f. PIMPINELLA CRISPA MINOR REPENS. Kleine kruipende kroeze Pimpinelle.

Kroeze Pimpinelle van Tragus *J. B.* 3. *Part.* 2. 113.

Het waſcht op ruwe en in de Zon gelegene Velden, die met ſchraal gras begroeit zyn, en bloeit in den Zomer. *Rupp. Flor. Jen. p.* 230.

Zie de 812. Plaat, Letter g. PIMPINELLA RADICE NIGRA. Zwarte Pimpinel-Wortel.

Pimpinella Saxifraga tenuifolio. Steen-Pimpinelle met tedere bladeren. *C. Bauhinus Prodr. p.* 84. gedenkt nog een ſoort van Pimpinelle, die hy *tenuifolio* (met tedere bladeren) noemt, zy ſchiet een lange Wortel, en een voet hogen groenen Stengel, die wel glad, geſtreept en met leden voorzien is, maar weder in kleine Vleugels verdeelt wordt. De bladeren zyn aanvangkelyk in kleine, en eindelyk in deelen als een hair verdeelt: de Bloemen zyn in getal en gedaante klein, en de kroontjes zeer gering; de Zaaden kon *Bauhinus* niet beſchryven, dewyl hy ze nooit te zien heeft gekregen.

Pimpinella ſpinoſa ſeu ſemper virens, (Doornachtige Pimpernel of die altoos groen is) *M. V.* 57. *Potorio affinis* met Pimpinelle bladeren, en doornig. *C. B. Pin. p.* 388. Van zommigen *Poterium* of doornige Pimpinelle. *J. B.* I. 2. 410. χαλκεῖον *Anguillaræ*, *Poterium* van Dalechampius *Cluſius Hiſt.* 108. Poterion van *Lobel*, en doornige Pimpinelle van *Camerarius Ger.* Doornige Pimpinelle van Creta *Munting.*

KENTEKEN. Wy oordeelen verplicht te zyn, dit ſoort van Pimpinelle, ſchoon de beroemde Heer Verzamelaar dezelve niet heeft aangemerkt, geenzints met ſtilzwygen voorby te mogen gaan; te meer wyl zy van zo veele Kruidkundigen, als van *Tournef. p.* 157. *Rajus Lib.* 26. *cap.* VII. *p.* 1492. *Boerh.* 100. *C. B. Pin. Munting in de waare oeffening p.* 569. *J. Barrelier. p.* 18. *n.* 168. *icon* 631. wordt aangehaalt. Haare Stengels zyn een elle hoog, dik als een Struik, en haare talryke Takken hangen neederwaarts na de Aarde. Alle haare ſpruiten ontſtaan terſtond uit de Wortel, welke rood, en van een opdrogenden en eenigzints bitteren ſmaak is; de ſchorsſe aan de byſtammen is van buiten graauachtig en teder, maar onder dezelve bevindt zich eene andere van een roode koleur. De bladeren zyn teder, hangen aan lange ſteelen, ſtaan naar de orde tegen over malkanderen, zyn van boven groen, van onderen aſchgraauw, en komen met onze Pimpinelle *Sanguiſorba* tamelyk wel overeen. De Bloemen worden terſtond in 't Voorjaar gezien, zyn groen van koleur als het Kruid, ſtaande in gedaante van Sterretjes, zyn klein, en laaten kleine Beziën na, die witachtig en weinig rood zyn, naar een zekere orde aan de takken hangende, byna als onze *St. Jans*-Beziën, en in 't midden van een iegelyke Bezië kan men de Bloem nog ontdekken. *Rauwolf* heeft 'er de Hoogduitſche beſchryving van gemaakt, welke *Joh. Baubinus* in 't Latyn heeft overgebracht. *Rajus.*

AANMERKING. Deze wordt Pimpinelle, die altoos groent, geheeten, wyl ze in *Creta* geſtadig bloeit, en veele jaaren duurt; zy heeft eene t'zamentrekkende kracht, en wordt in Griekenland gemeenlyk ϛοίβηδα genoemt. Zy bloeit op 't einde van den Zomer, het welk *Rauwolf* op het afgaande deel van het gebergte Libanons heeft aangemerkt. Doch in onze Landen komt het wel aan 't bloejen, maar nooit tot de rypwording, volgens het getuigenis van *Munting* in *de waare oeffening der planten*, alwaar hy *p.* 570. zegt, *zy bloeit in deze Landen, maar geeft nooit eenig ryp Zaad.* Zo dat in de Herfſt het Zaad eerſt ryp wordt, wanneer de Bladeren beginnen uit te botten, die gantſch te zamen getrokken ſchynen, als de bladeren van het Miltkruid, alleen dat ze kleinder zyn,

en met ter tyd grooter ſchynen. Zie *Hon. Bell. Ep. 2. ad Cluſ.*

Pimpinella Saxifraga Africana major. Groote Afikaanſche Steen-Pimpinelle. *Rajus p.* 446.

De groote harde of koude *Pimpinel*, die zeer hoog, oorachtig en zuur is *Boccon. Muſ. part.* 2. 19. De oorachtige Pimpinelle, die hard en zuurachtig is. *Dezelfde, Tab.* 9. De andere ſoort kan men nazien by *Boerhaave* en *Tournefort*, en meer andere Schryvers.

Gebruik in de Medicyne.

Van de groote en kleine Tuin-Pimpernel word het Kruid, de witte en zwarte wortel tot de Medicyne bewaart. De Wortel maakt open, zuivert, verdunt, loſt op, en is aantrekkend, weshalven ze in geneezing der wonden, in peſtelyke Venynige ziektens, ook als in een Borſtmiddel heerlyk nut te wege brengt. Zy droogt op en is heet in den tweeden graad, en bezit veel Olie en weezentlyk Zout. Voornamentlyk heeft de witte wortel den voorrang, welke van weegens haare harſtachtige Deelen de ſtremmende vochtigheden oploſt, en de verſtoppingen der Ingewanden open maakt, weshalven zy in de Aamborſtigheid, Hoeſt, Zydewee, ontſteeking der keel, vloejingen, de loop, rood Meliſoen, braaking van Gal, in menigerlei zoort van Bloedvloeden, om de zweeren op te droogen en te geneezen, in Bleekzucht, in te rug gedreeven ſchurft, Druipert, Spaanſche pokken, en voor het byten van dolle Honden zeer voordeelig is. Vorders zuivert zy het bloed, ſterkt de Vrucht in 's Moeders Lichaam, en word in ziektens van bevruchte Vrouwen aangepreezen. Zy zou voor een goed middel verſtrekken tegens het Graveel, byzonders die daar van toebereide Eſſentie een Geneesmiddel voor quade keelen zyn, 't welk de ondervinding beveſtigt. *Dr. Stahl* herinnert, dat de zelve de zwellingen en de pyn en de kramp des Onderbuiks verzachte, afzonderlyk wanneer zy met de Eſſentie van Schaape-garven vermengt gebruikt word. Zy word tot Wonddranken en Kruider-Wynen, ook voor zich zelve in Poejer genomen. Uiterlyk word het daar van Gediſtilleerde Water aangeraden, ter zuiveringe en verdryvinge van de vlakken op de huid. De zwarte Pimpernel geeft een by uitſtek ſchoone blaauwe Olie, welke men zegt voor 't Graveel dienſtig te weezen. Zommigen verzekeren uit zekere ondervinding, dat het Kruid van de Pimpernel of aan den hals gehangen, of tuſſchen de Borſten gedragen, dienſtig zy ter vermeerderinge van de Melk. In de Apotheeken vindt men de ingemaakte Pimpernel.

Gebruik in 't Huishouden.

Die geenen, welke in 't Voorjaar en des Zomers, meer om des Wyns halven, als om de voorgegeve geneezinge, Kruider-Wyn willen gebruiken, behoeven maar verſch Kruid van Pimpernel in de Vles of het Glas te leggen, want de Wyn word 'er wel ſmaakend van, en laat zich zonder een verdrietig gezicht drinken, en zuivert het bloed, en laat zich ook als uit de eerſte hand met een goed vertrouwen tot deszelfs oprechtigheid genieten.

PINGUICULA.

Zie de 813. Plaat, Letter a.

PINGUICULA. In 't *Grieks* ἰόνυγρον. In 't *Franſch*, Grasſete. In 't *Engels*, Whytroot en Butterwaat. In 't *Deenſch*, **Smortod / Haar-vert / Vibeſit.** In 't *Hoogduits*, **Butter-wurtz / Schmeer-wurtz / Kiwitz Fett.** In 't *Nederduits*, Smeerwortel, Kivitsvet.

KENTEKEN. De Kruidkenners reekenen deze plant niet tot eenerlei Claſſe; want *Rajus* ſtelt ze onder de Kruiden, die eene éénbladige ongeregelde Bloem hebben; *Tournefort* onder de Planten met eene eenbladige ongeregelde Bloem, die ter weerzyden open is, en bykans de gedaante van een Vioolbloem heeft, dien *Ruppius* navolgt; echter ſchynen ze daarin overeen te komen, dat ze onder die Planten behoore, die eene ongeregelde Bloem maken, 't welk ook uit de ſpoor lichtelyk is te beſluiten. De wortel van deeze plant gaat niet zeer diep in de Aarde, heeft eenige Vezeltjes, die of geheel, zo als *Camerarius* wil, geel, ofte, volgens *Cluſius*, witachtig zyn, en naar de geſchapenheid der plante eene redelyke dikte hebben. De Bladeren zyn gemeenlyk zes, zeven en menigwerf meer in 't getal, langachtig of Eirond, leggen op de Aarde, zyn bleek of geelachtig groen, vet en glinſterend, niet anders als of men ze met Olie hadde beſtreeken. In de lengte zyn ze twee duimen, in de breedte een duim, gaande tegens den rand iets ſtomp toe. *Hallerus* zegt, de rand ingekurven te zyn, maar *Rajus* wil dien glad en geenzins ingekurven beſchreeven hebben. Aan de onderſte vlakte van 't blad toont zich eene geheel korte wolle, die zeer fraai is van aanzien. Tuſſchen de bladeren nu komen Stengels op, een hand hoog, zomtyds ook wel hoger, dragende ieder van hen op den top maar een eenige Bloem, die volgens *Linnæus n.* 14. met een gaapend klein, gepunt en duurzaam Bloem-Kelkje, omgeven word, zynde de Bloem wel van een ſtuk, maar in twee deelen of Lippen verdeelt, waar van de bovenſte drievoudig geſpleeten en opwaarts ſtaande is, maar de onderſte tweevoudig geſpleeten en omgebogen is. In Engelland vindt men deze Bloemen van koleur bleek-rood of Viool-blaauw: maar by ons te Lande zyn zy dan wit, dan rood, dan blaauw. De Pyp van de Bloeme heeft een wanſchapen buik, en word in vyf ſtukken verdeelt, zynde van achteren met een redelyk lange Spoor voorzien. Uit den Kelk komt een Stempel op, die aan 't achterſte deel der Bloeme gelyk als een Spyker is vaſt gehecht, die eindelyk in eene Vrucht of tweevoudig gapende Hulſe verandert, die veele, zeer kleine, ronde en aan 't koekje vaſtzittende Zaadkorrels in zich vervat *Tournef.* doch *Linnæus* zegt, die rolachtig of langwerpig rond te weezen, en volgens bericht van *Cluſius* zwartachtig plegen te zyn. Zie *Volck. p.* 334. *C. B. Phytop.* 464. *C. B. Pin. p.* 243. *Emanuel Konig regn. Vegetab. pars alt. p.* 136. *Simon Pauli Quadripart. botan. p.* 432. *Ruppius flor. Jen. p.* 192. *A. Haller. p.* 611. *Cluſius rar. plant. Hiſt. p.* 310. *Raj.* L. XV. *Sect.* II. *Cap.* I. *p.* 751. *Camerar. p.* 125. *Linnæus p.* 5. *n.* 14. *Tourneſ. Inſt.* R. H. 167. *Lemery p.* 877.

AANMERKING. Wie de bladeren van onze Plant beſchouwt, die kan licht

licht de oorzaak ontdekken, waarom *Geſner* dezelve *Pinguicula* heeft genaamt, want ze zien 'er niet anders uit, als of ze met vet waren beſmeert, zynde ook zodanig in 't aanvoelen. *Cluſius* was van meening, om een andere naam, die het binnenſte weezen van dit Kruidje beter uitdrukte, uit te denken, maar dat wilde zo aanſtonds niet lukken, weshalven hy het by de benaaming van *Geſner* liet beruſten, tot op bequamer gelegentheid. Doch ondertuſſchen hield hy het voor het *Dodecatheon* van *Plinius*; maar of hy het voor de *Linguacula* van dien, 't welk omtrent de Putten of Bronnen groeit, zoude houden, daarin was hy twyffelachtig; echter verhaalt hy, dat 'er zommige geweeſt zyn, die geoordeelt hebben, zulks het χειᾶς van *Apulejus* te weezen. Men ontmoet dit Kruidje overal op de Alpiſche Gebergtens, zo haaſt de Sneeuw begint te ſmelten, ook word het op moeraſſige, vochte en Bergachtige Plaatzen, alwaar Water-Wellen zyn gevonden. De Herders geven anders de Kruiden eige namen, die ze tot hunne Hulp- en Huismiddelen gebruiken, dewyl nu de *Pinguicula* diergelyken by hen niet hadde, dus geloofde *Cluſius*, dat zy 'er in 't geheel zich niet van bedienden. Maar al ſchoon die Menſchen van deze Plant geen nut voor zich trokken, zo gebruikten zy dezelve echter voor het Vee, terwyl het tegens de ſcheuren in de Uyeren van de Koejen wel is te gebruiken.

Dalechamp. Evenwel beveſtigt *p.* 1296. *c.* 78. dat, de Wortel geſtoten en 'er een Deeg uit gemaakt dan zulke Menſchen opgelegt, die met de Pleuris gequelt zyn, naa drie dagen alle Pyn en ſmerten verdryve. *Camerarius in Hiſt. p.* 125. zegt: dat zy eene verwonderenswaardige kracht hebbe, om Pyn en ſmerten te verzachten. Het *Herbarium Ebrodunenſe Libr.* 32. *C.* 3. *p.* 546. wil, dat het de geſcheurtheden en andere Lichaams gebreken by jonge Knechtjes geneeze, doch 't welk wy op de ondervinding laten beruſten; ten minſten merkt 'er *Camerarius* by aan, dat men dit kruid niet moet gebruiken dicht by de Gewrichten, vermits diergelyke wonden licht het Leden-Water naar zich trekken. Als de Herders zich hebben gequetſt, dan leggen zy de Bladeren van dit Kruid daar op. *Simon Pauli* zegt *l. c.* dat hem van de Herders is verhaalt geworden, dat de Boeren-Meisjes Wortel en Bladeren ſtampen, en 'er de haairen mede verwen, welke niet alleen 'er bleek van worden, maar ook gaarn groejen en niet licht uit malkander vallen. Waarom men het in Deenemarken mogelyk **Haarvert** genoemt hebbe. Deze heerlyke Plant in Tuinen geplant wordende komt niet voort, gelyk *Geſner. Camerarius* en *S. Pauli* getuigen. Voor de Schapen zou het ſchadelyk en doodelyk zyn, als ze uit gebrek van andere Weide daar van eeten, waarom het in Engelland *Whytroot* genoemt word.

Daar zyn veele zoorten van *Pinguiculæ*, welke alle en ieder in 't byzonder op te halen naauwlyks de moeite waard is. *Geſner.* heeft 'er eene groote menigte van beſchreeven en een eige geſlacht aangetoont, 't welk *J. B. Pinguicula* van *Geſner* noemt. *Pinguicula* ofte *Sanicula Eboracenſis* is het by *Geſ.* en *Parck.* Op gebergtens groejende *Sanickel* met eene Bloem, die met een ſpoor is voorzien. *C. B.* met eene langwerpig ronde Vioolblaauwe Bloem en buigzame ſpoor *Haller.* Kapvormige Bloem *Lugdun.* Op moeraſſige plaatzen groejende Vioolbloem, *Pinguicula*, ἰόνιγγον, *Dodecatheon* van *Plinius*, *Geſnerus Moriſ. H. p.* 477. *Haller* onderſcheidt ze in grooter en kleinder, deze is donker Vioolblaauw, en de eerſte zeer ſchoon Vioolblaauw, de koleur der Bloeme verandert zomwylen, zynde dan wit, dan Purpurverwig, dan hemelsblaauw, zo als wy te vooren hebben aangemerkt, *C. B. Pin. l. c. Phytop. p.* 464.

P I N U S.

PINUS. In 't *Grieks*, πίτυς πεύκη. In 't *Italiaans*, Pino. In 't *Franſch*, Pin. In 't *Spaans*, Pino alvar. In 't *Portugeeſch*, Pinheyro. In 't *Engelſch*, Tame or manured Pinetree. In 't *Boheems*, Berowics. In 't *Pools*, Sosnoborowa Soſki. In 't *Lithauwſch*, Spuſis. In 't *Arabiſch*, Sonobar, Senabar, Albeti. In 't *Hoogduits*, Zirbel / Pinien-Baum / Zirbelnuß-Baum. In 't *Nederduits*, Pynappel-Boom.

KENTEKEN. 't Is een geſlacht van Bomen, 't welk men met *Hermannus* zou kunnen reekenen onder de Kegelachtige en Harſtachtige Vruchten dragende Bomen, of met *Rajus* onder de kegelachtige Vruchten dragende Bomen, welker Vruchten van de Bloemen afgezondert zyn. De Pynappel-Bomen zyn overal zo gemeen en bekent, dat men eene wydlopige beſchryving van de zelve voor overvloedig zoude houden. Mogelyk is dieswegen *Dioſcorides* over de eigentlyke beſchryving van dezen Boom zo ſchielyk heen geſtapt, zo dat hy maar alleenlyk de nuttigheid heeft ontdekt, die ter zyner tyd in de Geneeskunde daar van is bekent geweeſt. Doch wy moeten naar onze voorgenome wyze iets meerder daar van by brengen. Dienvolgens dan is de wortel van dezen Boom redelyk groot, maar gaat middelmatig diep in de Aarde, maakt wel veele bywortels, doch die geene Spruitjes of jonge Boomtjes konnen voortbrengen, waarom het zomwylen gebeurt, dat de wind deze zoort van Bomen licht om verre gooit. De Stam van den Boom is groot, verheeven, knobbelig, dik, hard om in ſtukken te houwen, harder als dat van den Pek-Boom, gladder en hoger, deszelfs onderſte helfte is bloot, doch de bovenſte takkig, de Kern of het Pit is vleesachtig, het ſap vet en harſtachtig, heeft veele dikke Takken, die geel van koleur zyn, en een harde baſt hebben, die veelhoekig en geelachtig van koleur is. Het Hout is hard, geel en van een' redelyken reuk. De Bladeren zyn langer als aan den Denne-Boom, ſteeken altyd by tween in eene ſcheede, waar van het eene Vliesje roodachtig bruin, het ander gelyk Papier zo graauw is; ze zyn kleen, hard, ſtaan niet geheel dicht by malkâar, en ſteeken met hunne Punt, hebben 'er de eigenſchap by, om altyd groen te zyn. *Plinius* maakt ze zo teder als haairen, lang en met een ſteekelachtige Punt. Zommigen houden ſtaande, dat hy bloeje, anderen zeggen het tegendeel. Die de eerſte meening toeſtemmen zeggen: dat de bloeſſem uit Katjes van veel vliezige Punten beſtaa, die, wanneer ze zich als kleine Buidelkens open doen, twee vakjes laten zien, die met hard ſtof gevult zyn. Deze Katjes laten geene Vrucht na; De Vruchten groejen op even dezelve Stammen, welke de Katjes dragen, maar op eene geheel andere plaats, als waar de bloeſſem is geweeſt, ze zyn in den beginne geheel klein, en worden naderhand tot groote Appels, die met vierkantige ſchubben voorzien en als Pyramiden gevormt zyn. De ſchubben zelf, waar uit ze beſtaan, zyn hard en houtachtig, gemeenlyk aan de Punt harder dan beneden, en hebben naar de lengte twee Groeven, in elk van welke eene langwerpige, beenharde Hulze legt,

welke omgehuld of ingevat zyn met een teder, licht en roodachtig vliesje. In 't *Latyn* worden ze genaamt *Strobuli* of *nuces pineæ* of *coccali*; in 't *Franſch*, Pignons of Pignoles, en in 't *Hoogduits*, **Pinien-Aepffel / Pinien-Zapffen.** Zie de 813. Plaat, Letter c. Elk bevat een langwerpig half ronden en witten Kern in zich, die zoet en lieflyk ſmaakt. Deeze Boom word in de Tuinen gehouden, ook in warme Landen op Bergen gevonden. Echter heeft men aangemerkt, dat'er in Duitſchland geene eigentlyke, maar alleen wilde Pynappel-Bomen zyn. Zie *Dioſcorid. L.* I. *c.* 74. *Lugdun. p.* 43. *Tabernæm.* 1344. *Blancard. L. M. p.* 603. *Dale p.* 356. *Ruellius* L. I. *p.* 224. *Jonſton. L.* VI. *p.* 316. *Matthiol.* in *Dioſcorid. L.* I. *c.* 74. *Chabræus p.* 69. *Lemery* 879. *A. Haller* 149. *Cluſius Hiſt.* 31. *Seqq. Boerhaave part.* II. 179. *Ruppius p.* 270. *Linnæus n.* 731. *Volckam.* 334. *C. B. Pin.* 491. *Tournef.* 586. *Rajus p.* 1398.

I. AANMERKING. Aangaande de Latynſche Naam van de Pynappel-Boom, zo ſchynt de zelve voortgekomen te zyn van de gepunte kruin der Bladeren, die namentlyk van malkander ſtaan gelyk als Vinnen, Slagwieken, enz. Doch van de Griekſche benaaming, is pas niet mogelyk de ſtrydigheid te verhaalen, die de geleerden daar van onder malkander gehad hebben; *Galenus* en *Plinius* hebben de woorden πίτυς en πεύκη voor een en de zelfde beteekening aangenomen, hoewel de Geleerden van onze tyden zulks voor een groote miſslag aanzien, vermits zy volſtrekt willen ſtaande houden, dat πεύκη in 't Latyn door *Pinus* moet vertaalt worden. Volgens de meening van *Lugdunenſ.* zal mogelyk *Plinius* niet genoegzame onderrechting van deze zoort van Bomen gehad hebben, dien *Bellonius* al te ſchielyk heeft nagevolgt, want *Matthiolus*, *Joh. Bauhinus* en zyn Broeder *Caſpar*, *Cluſius*, *Bodæus* van *Stapel* en andere geleerde Mannen, hebben genoegzaam beweezen, dat *Theophraſtus* en voornamentlyk de Ouden door πεύκη in 't Latyn hebben *Pinus* willen zeggen. *Theodorus* een geboore Griek, die zyne Moedertaal zo wel als de Latynſche heeft verſtaan, houdt in zyne verklaringen over *Theophraſtus* πεύκη voor *Pinus*, en zelf *Theophraſtus* is van geen andere meening, vermits hy de Vrucht van zyne πεύκη noemt ϛρόβιλος, 't welk men van *picea* niet kan zeggen. Zie *Gal. Lib.* II. *Theophr. L.* III. *c.* 10. *Turnerus* en *Rajus* ſtemmen dat mede toe, en ze geloven, dat *Plinius* πίτυς voor *Pinus*, doch *Theophraſtus* πεύκη daer voor heeft genomen. De Arcadiers hebben beiderlei Namen onder malkander vermengt, en om dat *Plinius* die gevolgt heeft, zo is daar van daan de ſtryd ontſtaan. Voor 't overige is aan te merken, dat de Pynappel-Boom op 't laatſte tot Pyn-Hout word, 't welk alle harſtachtige Boomen aldus overkomt, welker Kern en geheele weezen eindelyk pekachtig word. Wanneer men van een Pynappel-Boom de Kruin afbreekt, dan draagt hy wel nooit meer, maar verderft evenwel niet aanſtonds. De ſchaduwe van dezen Boom is voor die Planten, welken de zelve beroert, ſchadelyk, hoewel zommigen zulks daar niet voor houden; daar en tegen is het Pyn-zwartzel, 't welk 'er van verzamelt word, dienſtig tot Drukkers verwe. De Grieken hebben opgegeven, dat deze Boom door zyne Kernen voortgeplant worde. *Ruellius.* doch *Camerarius* herinnert, dat ze licht van de koude des Winters vergaan, als ze niet toegedekt worden.

II AANMERKING. De Grieken, die zich zeer beneerſtigt hebben, om een cierlyk Konſtgebouw van Fabelen t'zamen te lappen, hebben verziert, van *Pythis* een Meisje geweeſt te zyn, die haars gelyken van ſchoonheid des aangezichts en welgemaaktheid des Lichaams niet hadde, *Pan* en *Boreas* dan op haar verzot in Liefde geworden zynde, hebben 't gemoed van 't Meisje (zynde echter beiden genegen) geweldig ontruſt. Het geluk diende den eerſten, en *Pan* ſlaagde in zyne Liefde naar wenſch, *Boreas* daaren tegen door een hevige Yverzucht (zo als by Minnaars geſchiedt)

ontſtooken, heeft *Pythis* op een Steen-Rots vermoort: de Aarde over het ongeval van een zo ongelukkig Meisje zeer aangedaan, heeft een Boom voortgebracht, die met haar gelyken naam voerde, en bevolen dat die van wegens deze verandering geſtadig op de Bergen zou groejen, *Pan* tot een eeuwig aandenken van zyne oprechte Liefde heeft de kruin van den Pyn-Boom met Loof gekroont. De Boom zelf beweent geſtadig haaren Dood, maar met pekachtige tranen, op dat niet misſchien *Pan* deze tekenen van droefheid zoude opſlokken. Wy voegen 'er noch een ander verdichtſel by, 't welk *Camerarius l. c.* verhaalt: Namentlyk in de Tempel van *Aeſculapius*, die eertyds op het Eiland *Tyberina* geſtaan heeft, is een Marmerſteene Tafel gevonden, met Griekſche Letters uitgehouwen, betuigende, dat de Pitten of Kernen van Pynappels die geenen geneezen, die Bloed ſpuuwden. Dit opſchrift zou in 't Grieks van dezen inhoud geweeſt zyn:

Αἷμα ἀναφέροντι Ἰουλιάνω ἀφηλπισμένω ὑπὸ πάντος ἀνθρώπου ἐχριμάτισεν ὁ θεὸς ἐλθεῖν καὶ ἐκ τοῦ τριβώμου ἆραι Κόκκους στροβύλου καὶ φαγεῖν μετὰ μέλιτος ἐπὶ τρεῖς ἡ μέρας καὶ ἐσώθη καὶ ἔλδον δημοσία ἡ υχαρίστησεν ἔμπροσθεν τοῦ δήμου.

Willende in 't Latyn het volgende beteekenen:

„ *Sanguinem rejicienti Juliano ab omnibus*
„ *hominibus deſperato, oraculum reſpondit,*
„ *veniret & ex tribus aris nucleos ſtrobuli*
„ *(ſeu fructuum pini) tolleret, & iisdem*
„ *cum melle per triduum paſceretur. Quo*
„ *remedio ille ſervatus eſt & perveniens*
„ *in templum, gratias egit corom populo.*

dat is:

Hoe dat Julianus, bloed ſpuuwende, van alle Menſchen verlaten was geworden, en het Oracul hem had geantwoord, dat hy zou komen, en van drie gewyde Altaren wegneemen de Kernen of Pitten van Pynappelen, en zich met de zelve drie dagen lang met Honing laten ſpyzigen. Door welk middel hy is behouden gebleeven, en komende in den Tempel opentlyk voor het Volk dank heeft gezegt, *Dalechamp*, in zyne Aanmerkingen over *Plinius Cap.* VIII. *Lib.* XXIII. Doch beter hebben ons gevallen de grondige Aanmerkingen van *Johnſton*, verhalende, dat onder alle Bomen geen een lichtelyk betere Hoop tot Vruchten maakt, als de Pynappel-Boom. Want men vindt aan dien niet alleen rype Vruchten, maar ook andere, die het derde Jaar ryp worden. In die Maand, waar in men eene Vrucht afplukt, word weder eene andere in plaats van de afgeplukte ryp, en daar omtrent is eene dus fraaje verdeeling, dat 'er elke Maand eenige ryp worden. Men noemt de Vruchten, die aan den Boom van zelve open barſten, *Zamiæ*, en zulke moeten noodzakelyk afgenomen worden, om dat anders de overigen daar van ſchade krygen. De menigte van zyn Harſt heeft een goeden reuk, zyne natuur brengt het met zich, dat het vyftien daagen naa den opgang van 't zeven geſtarnte begint te keemen, daar tuſſchen uitſpruit, driemaal aandryft, en driemaal Vruchten brengt, weshalven dien *Theophraſtus H. P. L.* III. *c.* 6. ook noemt τρίσλιπον, dat is: een Boom die driemaal zyn voortteelend ſap naar de Takken toedryft: de eerſte keer, wanneer de Zon in den Ram komt, de tweede keer wanneer zy uit den Tweeling voortgaat, en voor de derde keer, wanneer de Zon in de Kreeft ſtaat; naderhand verkrygt de nieuwe Toegroejing haar eige dikke baſt, en men merkt 'er by aan, dat hy zich van wegens zyne droge dikte niet licht laat vermeerderen; onder zyne ſchaduwe komen de Myrrhe- en Lauwrier-Boom wel voort; als men hem wil afhouwen, dat moet geſchieden, wanneer hy begint te keemen; brandt men zyne Wortelen, dan ſpruit hy nooit wederom uit. Het Hout kan gebruikt worden ter bouwinge van Huizen en Schepen, wyl het zich buigt en rechtlynig is. Het geeft wel toe en breekt niet

niet lichtelyk, zommigen zeggen ook, dat men het niet licht wederom kan t'zamen lymen, als het eens is gelymt geworden.

Het onderſcheid, by dit zoort van Bomen te vinden, komt ten deele op hen zelve aan, ten deele op het Hout en de Vrucht. De Boom is of tam of wild; en noch een ander zoort, die met de eerſte eenige maagſchap of gelykvormigheid heeft. Onder de tammen ontmoet men een zoort, die altyd groen is, doch eene andere, die de Bladeren verlieſt. De wilde zoort verdeelt zich in drie verſcheide geſlachten. I. Het *Wyfje*, 't welk men ook *Idæa* noemt, is recht opwaarts ſtaande en hoger als de overigen, het *Hout* is dikker en het dienlykſte om te verwerken, vermits het zich laat buigen, de *Takken* zyn talryk, de *Bladeren* vet en nygen zich teegens de Aarde, als of ze verwelkt waren. De *Vrucht* is langwerpiger, groen en gaapt niet zo ſchielyk van malkander. De Harſt is menigvuldiger. II. Het *Mannetje*, by zommigen παράλια, *maritima* of aan de Zee groejende bygenaamt, is korter, van Hout en Bladeren harder, de baſt glad, de Vrucht rond. III. De *onvruchtbaare zoort* heeft niets, dat verdient aangemerkt te worden. Daar toe komt noch IV. de wilde Pynboom of *Pinaſter*, die van een aanzienlyke hoogte is, aan Takken en Harſt overvloed heeft, en in de vlakte groeit. Wat nu in 't byzonder de *gelykvormige* zoort aangaat, zo ſchryft 'er *Plinius* aldus van: de meeſten zyn van meening, dat het even dezelve Bomen zyn, die men in Italien *tubuli* noemt, echter zyn ze buigzamer, korter en zonder knobbels; tot den Scheeps-Bouw dienſtig, bykans geheel en al zonder Harſt. Ten opzichte van 't Hout is het τετράζοος, δίζοος εἴτε μονόζοος, dat is, het heeft aan beide de zyden van den Kern of het Pit of vier, of twee, of ook maar een Aderen, en naar dit onderſcheid verdeelt men ze ook in zoorten. Aangaande de Vrucht, zo is ze of de grootſte, zittende hoog, van binnen met kleine korrels in uitgeholde vakken voorzien, die met een ander Vliesje bewaart zyn, gelyk als of de goedertieren natuur dezelve geheel zacht wilde leggen: of de *Tarentiniſche*, die van Vogelen uitgepikt word. De derde zoort is Pynappel-vormig, die aan de gezaaide of van korrels voortgeteelde zoort van Pynappel-Boomen groeit, en meer met een Vliesje als eene Schale haare Vruchten overtrekt, waarom men ze ook benevens het Vliesje opeet. De *Vierde* is een zoort van Sparre-Boom, van wilde Pynappel-Boomen. Aangaande de Bladeren of het Loof, zo wierden daar meede de Overwinnaars in de *Iſthmiſche*-ſpelen, op het Schier-Eiland *Peloponeſus*, 't welk nu ter tyd *Morea* genaamt word, gekroont, zynde deeze ſpelen ter eere van *Neptunus* alle vyf Jaren gehouden geworden. De Vrucht zet men in Italien tot een nagerecht of deſſert op de tafel, en pryſt ze veel beter te weezen als Amandelen; aanmerkenswaardig is, het geene *Rajus*, en voor hem *Cæſalpinus* hebben waargenomen, dat deze korrels of Notekens niet in twee deelen verdeelt zyn, maar in hun binnenſte een kleine Boom bevatten, welks Wortel naar beneeden toe ſchynt te hellen.

De vermaardſte Kruidkenners van onze hedendaagſche tyden, van welke wy maar *Rajus*, *Bauhinus*, *Tournefort* en *Hort. Lugdunenſ.* willen opnoemen, maaken eene viervoudige verdeeling van den Pynappel-Boom. Waar van de eerſte den naam heeft van *Sativa*, de overigen worden genaamt *Sylveſtris*, *Maritima* en *Pinaſter*. De groote gelykvormigheid die zy, niet tegenſtaande hunne verſcheidenheid, onder malkander hebben, veroorzaakt groote zwaarigheid, om 'er iets duidelyks van te konnen ſchryven, echter zullen wy niet nalaten, om 'er zo veel van by te brengen, als 'er in 't kort kan gezegt worden, hoewel in eene verkeerde order van de 813 Plaat.

PINUS SATIVA OSSICULIS DURIS FOLIIS LONGIS. Gezaaide Pynappel-Boom met harde Steentjes en lange Zie de 813. Plaat, Letter b.

lange bladeren. In 't *Franſch*, Pin. In 't *Hoogduits*, Fichten-Baum.

Gezaaide Pynappel-Boom *C. B. Pin.* 491. *J. B.* 1. 248. *Lugd. Ger.* Pynappel-Boom by *Dod. Pempt.* 859. Tamme Pynappel-Boom met altyd duurende Bladeren. *Theophr.* Huislyke Pynappel-Boom by *Matthiol. Tabern.* De allergemeenſte Pynappel-Boom *Adv. Lob.* Italiaanſche Pynappel-Boom by *Camer.*

KENTEKEN. De eerſte zoort of *Pinus ſativa*, dat is, de gezaaide Pynappel-Boom, is een hoge Boom, die recht opwaarts om hoog groeit, zyn baſt is ruig in 't aanvoelen en van koleur roodachtig. Het Hout is ſterk, bleekgeel, welriekend en vet. De Takken komen by tuſſchen-wijdtens in die zelfde order radsgewijze voort, als ze by de andere Bomen Kegelachtig gevormd zijn. Uit de knobbels, die gins en weder uit de rimpelachtige baſt der Takken voor uit ſteeken, groejen Bladeren voort, en wel twee en twee teffens, die naar beneden toe t'zamen gepaart gaan. Doch hoe meer ze van hunnen oorſprong afſtaan, hoe verder ze zich van malkander verſpreiden, echter ſtooten ze ter plaatſe, waar ze hol zyn, t'zamen, zy komen naaukeurig genoeg over een met de *Juncus marinus* of Zee-Riet, zynde twee vlakke handen lang en daar over, ſtyf en een ſcherpe punt hebbende. Hunne Pynappels zyn groot, dik, van onderen breed en van boven ſmal, en met vaſt aan malkander klevende ſchubben, welker bovenſte deel dicht, houtachtig, glinſterend en de een voor den anderen langer is, waar van daan ze eene langwerpige gedaante verkrygen; gemeenlyk zyn ze een duim breed en twee duimen lang en dryven bovenwaarts een witten welriekenden Harſt van zich; uit der zelver midden ziet men naar de Punt toe eenige ſtreepen, wordende allenskens tegens de Punt toe dunder. In hun binnenſte deel zitten een of twee Pynnootjes, die langwerpig, bykans een duim lang, vleeſſig en met een donkerrood Poejer beſtrooit zyn. De ſchille is hard en niet heel dun, het Pit wit, vet, welſmaakend, en met een roodachtig vliesje overtrokken. *Matthiolus* verhaalt, dat men al in Bohemen diergelyken ontmoete, en dat hun reuk niet onaangenaam, maar recht pijnachtig zy. Verwonderenswaardig is het, dat deze Bomen in een zoutig Aardryk zich het verſte uitbreiden, wanneer men ze afkapt, dat 'er dan uit de Wortel geene jonge Boomptjes ontſtaan, en wanneer ze afgebrant worden, dat ze tot Eyke-Telgen zullen worden. Men pleegt in heete en droge Landſtreeken of Geweſten in October en November de korrels te zaajen; doch op vochtige Plaatzen in February en Maart: het liefſte zyn ze op Plaatzen, die niet verre van de Zee leggen, en mager met Keiſteenen vermengt Land hebben, alwaar zy dan het hoogſte worden.

Pinus ſylveſtris montana Prima, de eerſte op Bergen groejende wilde Pynappel-Boom van *Lobel.* De op Bergen groejende wilde Pynappel-Boom *Theophr. Tabern.* Pinaſter. *Brunſ. Trag. Geſn. Tur. Cæſalp.* en anderen. Wilde Pijnappel-Boom *Matthiol.* Pekboom φθοgόποιος *Ang.* van zelf groejende Pijnappel-Boom. *Cord. P. ſylv.* Vruchtdragend *Lugd.* wilde *Mugo Ger.* Plaat. De gemeene van Genf en Pijnhout. *J. B.* Of de groote Ooſtenrykſche Pijnappel-Boom wit en zwart is? *Id.* Groote wilde Spaanſche Pijnappel-Boom. *Cluſ. Joh. B.* De tweede zoort van Pijnappel-Boom aan de Zee groejende *C. B.*

Hy ſchiet veel hoger op als de anderen, en komt bykans met den tammen over een, de kruin of 't Loof is korter, de bladeren zyn grover en puntiger, onder welke zomwylen het beginſel der Vrucht voortkomt, de Noten zyn kleinder, ryp zynde gapen ze, en kleeven. De onderſte baſt is vol van ſpleeten, bykans aſchgraauw; de bovenſte ſchubachtig en rood van koleur. Hy bemint koude en bergachtige Plaatzen, konnende wel verdragen Vorſt en Koude. De Ooſtenrykſche Pijnappel-Boom, *is de grooter zoort van Cluſius*, groeit in Ooſtenryk

ſtenryk en Hongarijen, is zeer bequaam tot Planken, Dakbordekens en ſtaaken; is wit en zwart, zijnde aan niemand beter bekent als aan de Houthakkers. De Stam der eerſte zoort is veel rechter opſtaande, de Baſt gladder, de Pijnappel grooter; de Stam van de laaſte zoort is veel dikker, zomwylen gedraait met ter zyde uitgeſpreide takken, de baſt wat ruuwer, het blad dunder, en de Pijnappel kleinder. De Telgen der Takken zyn verbreeklijk; als ze afgebrooken worden, komen 'er kleine Lugtgaten tusſchen baſt en baſt te voorſchyn, waar uit de Harſt komt te zweeten; de wat onder zijnde Takken zyn vol van bogten. Het ſchijnt de Pekboom van *Bellonius* te weezen. *Raj. l. c. Jonſt. l. c. Cluſius l. c.* Om buigzame Vat-duigen, die by ons door 't Vuur bogtig gemaakt worden, te maken, moet men het onderſte deel van dezen Boom daar toe gebruiken, als zijnde bequaam daar toe.

Pinus ſylveſtris montana altera. C, B. Pin. 491. de tweede zoort van wilde Pijnboom op Bergen groejende. *C. B. Pin.* 491. Wilde Pijnboom *Mugho* of *Crein* genaamt. *J. B.* 1.246. Wilde Pijnappel-Boom *Mugho* genaamt, *Pinus Mugus Tabern.* Plaat 938. De derde zoort van *Dodon.* Pypachtige Pijnappel-Boom *Lugdun.*

Deze tweede zoort heeft geen Stam, hy ſpreidt de takken naa de Aarde toe, de bladeren zyn drie Vingeren lang, aan de zyde uitgehold, aan de andere zyde plat, komende by een Pijp voort. De bladeren als ze afgevallen zyn, laaten veele knobbels achter na. De Vrucht is gelijk als aan d'eerſte zoort.

Pinus ſylveſtris montana tertia, de derde zoort van wilde Pynboom op Bergen groejende. *C. B. Pin.* 491. Pynappel-Boom, welker Steentjes of Pitten een verbreekelyke ſchille hebben *J. B.* 1.251. De wilde Pijnappel-Boom *Cembrum* van *Tabern.* Plaat 939. Pijnhout *Brunf.* wilde Pijnappel-Boom by *Bellonius.* Wilde Pijnappel-Boom *Ger.*

De baſt word niet geel, de Pijnappel is van dikte gelyk aan de Vrucht een's Pekbooms, echter veel korter, iets purpurverwig, harſtachtig en verbreeklyk; de Noten zyn veel kleinder als aan de Tamme, driekantig, van onderen ſpits opgaande, kort en zeer licht te breeken; het Pit is zeer klein, zoet, witachtig en met een roodachtig vlies bedekt, van wegens deszelfs getemperde ſcherpheid kon men die wel houden voor de *Tarentiniſche* Pijnappel-Boom by *Plinius.*

Pinus ſilveſtris, vulgaris Genevenſ., de wilde Pijnappel-Boom, de gemeene van *Geneve. J. B.* 1.253. De wilde Pijnappel-Boom op bergachtig Land groejende. *Camer. Epit.* 40.

Pinus ſilveſtris, de wilde Pijnappel-Boom. Her Pynhout van *Bauhinus*, wordende van de Bourgundiers genaamt *Tajer.*

Deeze heeft twee en twee bladeren, maar veel breeder en witachtiger, de Takken der bladeren hebben hier en daar bondeltjes zitten; Uit de zelve word Pik en Zwartſel gemaakt, waar van hier naa meerder zal gezegt worden.

Wy zullen ons niet verder ophouden met de overige wilde Pynappel Bomen, als dien van *Bellonius*, die op de vlakte groeit, van *Corfu*, *Creta*, Olympiſchen berg, die van *Idas* berg en *Troja.*

PINUS MARITIMA, de aan Zee groejende Pynappel-Boom, genaamt *Mugo.* In 't *Franſch*, Pignolas. In 't *Hoogduits*, Zirbelnuß-Baum. Zie de 813. Plaat, Letter c.

De groote Pynappel-Boom by *C. B. Pin.* 492. De eerſte zoort van *Matthiol. Tabern.* Of het is die aan de Zee groejende Pynappel-Boom van *Ang.*? De vyfde wilde Pynappel-Boom by *Dod.* De aan de Zee groeiende Pynappel-Boom. *Lugd.* De groote by *Dod. Theophr. Lob.* De op bergen groeiende wilde by *Ger.* Tot deze zoort reekent de vermaarde *Bauhinus* ook zyn tweede wilde Pynappel-Boom, maar is evenwel niet daar mede overeenkomende. By *Dod.* is het een Takje van de groote aan de Zee groeiende Pynappel-Boom. De tweede Spaanſche wilde Pynappel-Boom van *Cluſ.*

Het Hout is van een witte ſtoffe, waar uit een geelachtige Harſt vloeit, van een' ſterken reuk, heeft zeer lange en ſmalle bladeren, en op de wyze van een dunne haairige ſteel uitgeſtrekt; overal vol van ſchubachtige takken, welker haairen opwaarts ſtaan. De Pynappelen zyn voor anderen zeer lang, dik en hard, builende uit met puntig toegaande Katjes, waarin ledige Noten zyn, *Bauhinus* voegt 'er by, dat ze naar boven toe waggelen, aan den grond in den omtrek vier duimen vervatten, en niet met veel uitſteekende ſchubben bezet zyn.

Pinaſtrum Hiſpan. minus, de kleine Spaanſche wilde Pynappel-Boom. Wat in 't byzonder die van *Cluſius* aangaat, zo is die twee Mans hoog, heeft een ingebogen en t'zamengetrokken Stam, zynde meeſtendeels van onderen op takkig, de bladeren gelyk aan de voorgaande zoort, doch veel korter en helder groen. De Pynappels zyn kleinder, langwerpig, naar boven toe ſmalder, werwelswyze, witachtig, en vol van harſt. De kernen zyn even als aan de groote zoort, en met een zwart vlies bekleedt. In de Spaanſche Koningryken van *Murcia* en *Valentia* word die by meenigte gevonden.

Pinus maritima altera, de tweede Pynappel-Boom aan de Zeekant groejende van *Matthiol. C. B. Pin.* 492. *J. B.* 1. 246. De op 't gebergte van *Ida* groejende Pynappel-Boom van *Theophraſtus*, *Lob.* Plaas 229. De kleine wilde Pynappel-Boom van *Ger.*

Zyne baſt is ruig, de bladeren komen rondtom de Takken voort, en heeft veel grooter, ſchoonder en talryker Pynappelen. *Matthiolus* zegt, dat de eerſte zoort veel meerder Loof heeft en dikker van bladeren is, maar zeer korte vezeltjes en Pynappelen heeft, die veel grooter, langer, harder en ſchoonder zyn, met overal uitſteekende Katjes, van binnen leedige en overtollige Pitten hebbende.

Hy groeit niet verre van de Zeekant en bykans op de zelve Plaatzen alwaar de eerſte groeit. *Een medezoort van dien is de eerſte Spaanſche of groote wilde Pynappel-Boom van Cluſius*, die zo hoog opgroeit als de tamme, zomwylen nog hoger, zynde van 't midden af takkig: heeft langwerpige bladeren gelyk de tamme, altyd twee en twee t'zamen gevoegt, zwartachtig uit den groenen, met een kleinder Pynappel dan aan den tammen, hebbende tuſſchen de ſchubben waar uit die is t'zamen gedrongen, een gevleugelde kern, die in geen ſchille is beſlooten, maar alleen met een dunne baſt omgeven. De Stam groeit recht opwaarts, de baſt veel gladder en niet zo ruig dan aan den tammen. Daar vloeit zeer veel Harſt uit.

Pinus maritima minor, de kleine aan de Zeekant groeiende Pynappel-Boom van *C. B. Pin.* 492. De derde wilde Pynappel-Boom, de Spaanſche van *Cluſius Lob. Lugd.* Of het een tweede zoort van den Pekboom is by *Bell.*? de tweede dwerg. *Cluſ. Hiſt.* 33. De dwergachtige by *J. B.* 1. 246.

Zelden word die hoger als Mans hoog, de takken zyn taai en gewillig, en niet in de breedte verſpreidt. De baſt is ook niet zo dik en ruig. De Teenen zyn gedwee, de bladeren zyn dun gelyk aan den Lorkenboom, ook noch week nog afvallende. Kleine en buigzame Pynappels, de kern zeer klein, zwartachtig en gevleugelt gelyk de anderen. *Met dezen wilden Pynappel-Boom* is vermaagſchapt *een ander kleiner zoort.*

Pinaſter of wilde Pynappel-Boom is driederlei.

I. Met recht opwaarts ſtaande Pynappels *C. B. Pin.* 492. De dwergachtige wilde Pynappel-Boom by *Cluſ. Pan. Cam.* De vierde Ooſtenrykſche zoort van wilde Pynappel-Boom by *Cluſ. Hiſt.*

II. De breedbladige met groenachtige of bleek wordende Katjes *Cluſ. Pan.* De tweede Ooſtenrykſche wilde Pynappel-Boom *Cluſ. Hiſtor.*

III. De dunbladige wilde Pynappel-Boom met Purperverwige Katjes. *Cluſ.* *Pan.*

Pan. De derde Ooſtenrykſche wilde Pynappel-Boom. *Cluſ. Hiſt.* Pynhout by *Tabern.* Baſtard Pynappel-Boom. *Ger.* van welke *Jonſton* zeer veele Redeneeringen bybrengt *L.* VI. *p.* 322. en *Rajus* 1400.

Van de uitheemſchen gewaſſchen hoort hier ter plaatze aangehaalt te worden: de Indiaanſche *Pynappel-Boom* met een buikzuiverend Pit of Kern.

Abate di Panuco of *Ate panucenſis Matztli, Cachi Cibage.* De *Soldarius*-Boom met een Vrucht gelyk aan den tammen Pynappel-Boom, die Vruchten voortbrengt, die pynachtig hard zyn, en de gedaante van een pynachtige Cypreſſe Vrucht hebben, is een uitheemſch gewaſch: welke alle hier een voor een aan te haalen wel een zeer langduurig werk zou zyn, waarom wy den Lezers wijzen naar de werken van *Jonſton* en *Brein* en wel in den eerſten dienden na te zien *loc. cit.* en in de uitheemſche gewaſſchen des tweeden *Centur.* I. *p.* 119.

Wy zullen hier een weinig van het Pik moeten zeggen, om dat het zyn oorſprong en naam van *Pinus* heeft verkreegen, en te vooren by de naricht van de Denne-Bomen is overgeſlagen geworden. *Joh. Conrad. Axt.* geeft in een byzonder geſchrift de *arboribus coniferis* (dat is: van de Kegelachtige Vruchten dragende Bomen) de aart en wijze aan, om het Pik te maken. In de Maand van May, wanneer de Maan in 't afneemen is, dan trekken de Hoogduitſers de Pek-Bomen de ſchille of baſt op de volgende wijze af. Zy beginnen by het bovenſte deel, zo verre ze met de Byl kunnen bereiken, en trekken een ſtuk van den baſt af, 't welk ze tot op het binnenſte hout van den Stam afſchillen, omtrent drie vingeren breed, tot op twee voeten hoog van de Aarde; dan laten ze wederom een ſtuk baſt van een hand breed aan den Boom ſtaan en ſcheuren wederom een diergelijk reep uit den baſt, en dus den geheelen Boom door. Naa twee of drie Jaren zyn deeze ſcheuren zo vol van Harſt, dat men zulks kan afſchraapen. Wanneer nu zulks zal geſchieden, dan trekken de Menſchen byzondere linnen overtrekſels aan, die kort, wyd, en wel genaait zijn, behalven aan het onderſte en bovenſte deel; die gaan tot aan het Middellyf en laten het afgeſchraapte Pik niet in 't Hembd vallen. Daarop maken zy eenige Vaatjes of Mandjes, uit den baſt van den wilden Sperre-Boom, in de gedaante van een omgekeerden Kegel, dat is, als Peper-Huisies, die ze ter zyden van den Boom vaſt zetten, en dan de Harſt met tweeſnydige ſchraapmeſſen aan lange ſteelen van den Boom afhalen, het geſchraapte in de Peperhuisies doen, by een verzamelen, en dan in de Smelthuizen brengen. Daar is een Oven, vierkantig en langwerpig, waarin, by de twee voeten hoog van de Aarde af, twee houte Rioelen gelegt zyn, die aan 't achterſte deel van den Oven uitſteeken; in elk van deze Rioelen ſtaan drie groote Potten, die in den bodem een gat van een vinger breed hebben; by deze Potten laten ze drie gaten, die van vooren omtrent een voet hoog zyn een' halven voet in de breedte hebben, en achter ſmalder toegaan, die in plaats van de rookgaten dienen, op dat het vuur uit de gaten van vooren dies te beter uitbrande. Wanneer dit is geſchiedt, vult men de Potten met Harſt, dekt ze toe, en ſteekt het Vuur in de voorſte Oven gaten aan. Wanneer nu de Harſt de warmte gevoelt, dan ſmelt het in de Potten en loopt uit de gaten der Potten in de onderleggende Rioelen, door welke het achter uit den Oven uitloopt. Waar dan onder de Rioelen zekere Vaten uit de baſt van Pyn- of Denne-Bomen gemaakt, ondergeſtelt zyn, die het uitvloejende Pik opvangen, wordende dan naderhand verkocht. Als 'er niets meer uitvloeit, dan nemen ze het dode overſchot uit de Potten en vullen ze wederom op met Harſt, en vaaren dus daar mede voort, tot dat al de Harſt tot Pek is gemaakt geworden. De koek, die 'er is te rug gebleeven, word in groote vierkante ſtukken geſlagen, waar uit naderhand het Zwartſel gebrant word.

Men heeft noch een andere manier om Pik te koken uit het Hout van den Pek-Boom, niet ongelyk met die, welke *Theophraſtus* beſchryft *Hiſt. L.* IX. *c.* 3. Want als de Pekboom in ſtukken gekapt is; ſnydt men die tot Spaanders, legt ze op een ſteene vloer en ten dien einde gemaakten bodem, zodanig dat hy in 't midden hoog zy, maar allenskens naar den rand toe afhelle. Daarop maken ze nu de Hoop, gelyk de Koolebranders doen, bedekken dien met Takkenboſſen van Beukenhout, en plakken daar over Klei of Potaarde, dat 'er nergens de rook kan uitgaan. Boven blyft eene opening, door welke men het Vuur kan ontſteeken, zo als de Koolebranders gewoon zyn te doen, dat het Oly- of harſtachtig ſap dwingt om benedenwaarts te vloejen: doch dit loopt door de afhelling van de vloer ſchielyk in een daar toe gemaakt Rioel ('t welk overal den hoop als een Kroon omcingelt), en eindelyk van daar door andere Gooten in het daar toe gereed ſtaande Vaatwerk geleidt word. Als het nu daar uit in Verſketels word overgeworpen en zo lang gekookt, tot dat 'er alle vochtigheid van in de lucht is gevlogen, dan word 'er droog en wryfbaar Pek van, by de Grieken genaamt παλιμπίσσα, dat is: *pix recocta* of herkookte Pik; daar uit dan blykt, dat *Plinius* een goede bepaling of beſchryving van den Pik heeft gegeven, als noemende het: *eene Vloed* (of *Vloeiendheid*) *van verbrande Harſt.* In Nieuw Engeland, word de Vloer of bodem, waarop ze de pynachtige Telgen leggen, om 'er Pik uit te koken, niet van het middelpunt naar den omtrek, maar wel van den omtrek naar het middelpunt toe hellende gemaakt, en van daar leiden ze een Rioel naar den omtrek toe, om het verzamelde Pik daar door te laten afvloejen. Dit Pik heeft in de Apotheeken, in 't gemeene Leven, in den Oorlog en in de Scheeps-Bouw ongemeene nuttigheid, doch die aan ieder een bekent, en van zo veele is beſchreeven, dat wy van deze moeite konnen ontſlagen zyn.

Wanneer men de geſmolten Harſt door een doorſlag zygt, op dat 'er al de onzuiverheid van weg koome, en dan in tweemaal zo veel Water gekookt, tot dat ze, al de taajigheid daar van verteert geworden zynde, haaren reuk verlieſt en wryfbaar gemaakt word, ook zo hard, dat ze kan geſtampt, gewreeven en gezift worden, dan word ze bykans ſneeuw-wit, al heeft ze ook te vooren een Oly of Honingachtige koleur gehad. *J. B.* uit *Dioſcorides.* Ook word de gekookte Harſt zonder Water in kopere Verſketels dik en droog gemaakt, door eerſt een zacht Vuur daar onder te ſtooken, naderhand, als het begint te ſtremmen, meerder Kolen by te doen, en het Vuur te vermeerderen, tot dat 'er al dat geene van uitwaaſſeme, wat noch taaiachtig is, vereiſchende zulks eene geduurige kooking van drie dagen en drie Nachten. *Idem.* Van het drooge Pik by de Grieken ξηρὰ πίσσα of *ſicca pix* genaamt, als ook van een ander zoort van Pik βόσκας of *paſcens* betytelt, vermits het of in kleine Veevellen verkocht word, of de ſchurft van 't kleine Vêe geneeſt, of bequaam is om het zelve daar mêe te merken; niet minder van ἀπόλυμα of *Zopiſſa*, en deszelfs gebruik, kan by *Rajus L.* XXV. *c.* II. *p.* 1402. nagezien worden.

Anders laat zich uit de dikke rook, die het Pek of Pynhout, als het brandt, van zich dryft, beſluiten, dat in den rook zeer veele deeltjes moeten ſteeken, terwyl dikwils zulk eene Wolk daar uit ontſtaat, dat men 'er niet kan door zien, of de rook ryſt uit de Schoorſteen op als een dikke Pylaar, gelyk als men nu licht kan bevroeden, dat deze zwarte deeltjes wel zeer fyn moeten zyn, dus heeft het ſcherpzinnige menſchelyk verſtand een middel uitgevonden, om het zelve te konnen opvangen. Men legt namelyk dat geene, wat van de Harſt is te rug gebleeven, in yzere Potten, Ketels en Pannen, brengt het in een Schoorſteen, welkers uitgang of Lucht-gaten met doeken

ken verſtopt zyn. Wanneer nu deeze ſtukken ontſtooken worden, en de rook om hoog ryſt, dan hechten zich al de deelen aan de Doeken en daar beneevens, die zich ook graag daar aan hechten. Als men nu meent, dat 'er genoeg by malkâar zy, brengt men de Pannen uit den Schoorſteen, en verzamelt het Zwartſel, om dat tot menigerlei gebruik te beſteeden. De Franſchen noemen het *Noir de fumée* of *Noir à noircir.* Of ſchoon nu dit Zwartſel wel zeer zwart is, zo is het evenwel noch veel zwarter te maken, 't welk wy die geenen, die de Schilderkonſt en het Vernisſen oeffenen, uit onze eige ondervinding gaarne willen mede deelen, namelyk wy gieten *Spiritus Vini* of Wyngeeſt over het Zwartſel in een Kopje of Schoteltje, en laten dat afbranden, waar door het dan zo zwart word, dat men het naauwlyks meer kan aanzien, vermits 'er de Ogen geheel van verdonkert worden.

Gebruik in de Medicyne.

Van den Pynappel-Boom zyn de Nootjes of Vruchten, die gematigt warm en vochtig zyn, tot de Geneeskunde dienſtig, want zy verſterken, voeden, losſen op, zuiveren, verzachten en maaken ryp. Zy hebben overvloed van een balſemachtige, fyne en harſtachtige Olie, en meer als de Amandelen. Zy worden met Zaad-Melkjes als een krachtig middel gebruikt in Borſtziektens, en byzonderlyk voor de ontſteeking der Longe of de Teering; zy temperen de ſcherpte van de Pis, zy verzachten en zuiveren de zweeren in de Pisblaas en de Nieren, als ook de ſmerten van 't Nieren-wee, vermeerderen de Melk en het Zaad, en dempen de ſcherpe, zoute zinkingen. Men moet altyd de verſchen en witten, welke zoet en aangenaam ſmaaken, verkiezen, dewyl de ouden, zynde muf en olyachtig, geenzins daar toe dienſtig zyn. Zy worden tot Morſellen, Conſerven en anderen verſterkende Geneesmiddelen genomen. De uit de verſche Pynappel-Nootjes verſch uitgeparſte Oly word, gelyk wy van te vooren nopens de Vrucht hebben gezegt, aan kracht en deugd gelyk gehouden met de Olie van Amandelen. De eerſte word wel voor zwaar gehoor en Lammigheden aangepreezen, echter word die in onze Apotheeken niet gevonden. *Thus vulgare* of gemeene Wierook, die in de groote Bosſchadien onder de groote Mierenhollen opgeraapt, en verzamelt word, welke de allerheerheerlykſte Harſt is van den Pynappel-Boom, heeft de uitwerking om te verwarmen, te verdeelen, te verweeken en te verzachten; 't welk uiterlyk in Pleiſters tot de Hoofdwonden, tot verſterking der Gewrigten in de Leden, tot verzachting der ſmerten van de Heup-Jigt en 't Voet-Euvel, en tot verweeking der Lykdoornen zeer aangepreezen word. Voor 't overige heeft deze Boom met die van Dennen-Harſt eenerlei Deugd. Uit de Kruinen of eerſte uitſpruitſels van den wilden Pynappel-Boom word des Zomers een Water gediſtilleert, 't welk van wegens deszelfs balſemachtige en tegens den ſcheurbuik krachtige uitwerking bekent is, ook de vermaarde *Wedelius* zeer wel, tot nut heeft weeten te gebruiken. Zie *Chriſt. Job. Lang. Op. P.* I. *p.* 392. *Lemery p.* 880. *Dale p.* 356. *Zorn. p.* 518. 519. *Schroederus.*

P I P E R.

PIPER. In 't *Grieks*, πέπεϱυ. In 't *Italiaans*, Pepe. In 't *Spaans*, Pimienta. In 't *Franſch*, Poivre. In 't *Engelſch*, Pepper. In 't *Boheems*, Pepr. In 't *Pools*, Piprz. In 't *Lithauwſch*, Piray. In 't *Arabiſch*, Fulſul/ Fulſel. In 't *Braſiliaanſch*, Pipi. In 't *Egyptiſch*, Felfel, Tavil. In 't *Malabaarſch*, Molonga, In 't *Maleiſch*, Lada. In 't *Javaans*, Sabauch, Sahanus. In 't *Mexicaanſch*, Buyobugo. In 't *Chineeſch*, Hôciaó. In 't *Hoogduits*, Pfeffer. In 't *Nederduits*, Peper.

KENTEKEN. Dat men eertyds zo weinig zeekere naricht van den Peper hadde, dat is zekerlyk van de lange Reize van daan gekomen, die men van Europa naar Indien doen moeſt, alwaar die groeit. Men moeſt meer van hooren zeggen, als van eige ondervinding ſchryven, en die geenen, van welken men meende onderrechting te konnen verkrygen, wanneer ze uit Indië waren t'huis gekomen, hadden zelve niet naauwkeurig genoeg de Merkteekenen van deeze Plant gade geſlagen; waarom ook niemand van de Kruidkenners de eigentlyke Kentekenen van den Peper in 't algemeen heeft willen beſchryven. Echter hebben wy waargenomen, dat ze onderling het een en 't ander met malkander gemeen hebben, als te weeten: deeze Plant, die met beter recht en grond onder de Heeſters als onder de Bomen verdient gereekent te worden, ontſtaat uit eene ſlechte, bitterachtige en ſcherpe Wortel, welke de Ouden met de *Coſta* hebben vergeleeken, die evenwel meer Hout als Wortelachtig is. Weinige vezelen van deze Wortel gaan diep in de grond, maar het meeſte deel ſpreidt zich op de opperſte vlakte uit, gelyk dan ook de voornaamſte Wortel zelve niet geheel diep in de Aarde dringt. Als men de lange Peper niet mede daar onder reekent, dan is de overige Plant redelyk gelyk aan Klimop of Wynranken, vermits by haar, gelyk als by deze, veele byſteeltjes uitſpruiten, die gemeenlyk op de Aarde rondom kruipen, als men dezelven niet met iets komt te onderſtutten. Doch als zy zich aan een nabuurigen Boom kan houden, klimt zy opwaarts, en, als de grond opgezet is, ook van de Zon geholpen word, wel zo hoog als de Boom zelf is, zo als wy van de *Periclymenon* hier voorens gezegt hebben. De Ranken of Byſteeltjes hebben nu zekere Gewrigten, waar van die geenen, welke de Aarde konnen raaken, kleine Vezeltjes gelyk als Wortels voortbrengen, doch die hoger ſtaan, die brengen dan aan deze, dan aan de andere zyde uit malkander geſtelde Bladeren voort. Deeze bladeren zyn van eene middelmatige grootte, bykans rond, alleenlyk dat ze puntig toegaan, aan de bovenſte zyde zyn ze helder, aan de onderſte donker groen, midden door gaat eene ader, die ter wederzyden Byaderen maakt, waar van een ieder wederom veele byzondere Vezelties heeft, welke als ze in eene gelyke order van malkander ſtaan, een teken van 't Vrouwelyke, en ongelyk zynde, een teken van 't Mannelyk geſlacht dezer Plante zouden zyn. Echter houden wy zulk eene ongelykheid der kunne voor iets onzekers, vermits *Boym* in zyne *Flora ſinenſis* heeft aangemerkt, dat men beiderlei bladeren aan eenen boom, en in

in beiderlei korrels geen onderſcheid ontmoete. Hun ſmaak is aangenaam, bytend, ſcherp, iets amper en heet. Van de bloeſſem konnen wy niets zekers zeggen, dewyl noch by de Schryvers, noch aan die tot ons komende Takken iets diergelyken is te vinden, en de Reizigers, zo veel ons ter tyd bekent is, noch geene verdere naricht hebben gegeven. Doch zo veel weeten wy, dat altyd tegens het Blad over de Vrucht ſtaat, ſtellende by zommigen de gedaante van eene Wyndruif, by anderen die van een Pynappel voor. De Vrucht, zo lang als zy groen is, ſmaakt niet onaangenaam, maar is verſch en zuurachtig en niet afkeerig voor den mond, zo dat de Inwoonders dezelve met Zout en Azyn, alvoorens ze ten vollen ryp worden, toebereidt hebbende genieten.

Zo lang de Vrucht aan de Bomen hangt, is zy groen; doch in December en January, als ze terdege rijp is, plukt men ze af en droogt ze in de Zonne op Bladeren van Palm-Bomen, waar van zy haare koleur verkrygt. Hoe ongelukkig anders *Dioſcorides* deeze Plant heeft beſchreeven, zo raamt hy wel echter, dat zy eene verwarmende kracht hebbe. Ten allen tyde en op alle Plaatzen heeft men de Peper tot Kruidery op de Spyzen gebruikt. Op *Malabaar* groeit hy het beſte. doch de Inwoonders verteeren dien het grootſte gedeelte zelf. Op *Java*, *Bantam*, *Sunda*, *Sumatra*, *Cuda*, *Junan*, *Malacca*, *Calicut*, *Cochin*, en andere Eilanden meer, vindt men dien in menigte, zo dat 'er veele duizenden ponden van naar andere Gewesten toe verzonden worden; doch dewyl die op zo veelerlei Plaatzen pleegt te groejen, telt ze *Rajus* tot de Planten, van welken men niet zeggen kan, dat ze eene zekere Zetelplaats hebben. Zie *Car. Cluſius Exotic. L.* I. 18. *Aromat. Hiſtorie L.* I. 181. *Chriſtoph. à Coſta arom. Lib. cap.* 16. *Nic. Monard. ſimpl. med. hiſt. c.* 54. *Michael, Boym, flora Sinenſis Lit. Q. Nardus Antonius Recchus plant, nov. hiſp. Lib.* IV. *p.* 125. *Lib.* V. *p.* 163. *Tab. Columnæ Lyncæi annot. ad Rchec. p.* 376. *Georgius à Turre L.* II. *c.* 222. *p.* 675. *Lemery p.* 881. *Ruellius Lib.* I. *p.* 118. *Bontius de medicin. indor. p.* 27. *Matthiol. in Dioſcorid. p.* 314. *Lugdunenſ. hiſt. plant. Peregr. L.* XVIII. *c.* 37. *C. B. Pin. p.* 411. *Hort. Malabar. Tom.* VII. *Fig.* 13. *Dioſcorides L.* II. *c.* 151. *Serapion de temper. ſimpl. p.* 244. *Adverroës ſimpl. p.* 353.

AANMERKING. De wanſchape beſchryvingen, die *Galenus*, *Theophraſtus*, *Plinius*, *Dioſcorides* en noch meer andere van den Peper-Boom hebben gegeven, betuigen genoegzaam, dat zy dien nooit met eige Ogen hebben gezien, weshalven zy maar alleen by geſchrift hebben nagelaten, het geene zy uit onzere Schryvers gepluiſt hadden. Om deze oorzaak hebben zy gelooft, dat 'er lange en ronde, witte en zwarte Peper op eenen Boom groeide; het is dienvolgens de moeite niet waard, om 'er ons by op te houden, maar wy verwonderen ons alleen, dat ook de Kruidkenners van de nieuwere Tyden niet al te rechtmatig van de Peper-Heeſter geoordeelt hebben. *Johannes Bauhinus* heeft eertyds al aangemerkt, dat *Ruellius Smilax aſpera* (*Ybenboom*) en *Matthiolus Ribes nigrum* (zwarte Beſiën) onder de zoorten van Peper hebben getelt, zeggende *l. c.*, wy konnen niet begrypen, wat *Matthiolus* met zyne Figuur, die by *Caſt. Lug. Tab.* en *Ger.* ook gevonden word, wil zeggen; van welke Figuur *Guilandinus* aldus ſchryft: " Of die Heeſter Peper
„ is, of ook *Amomum*, als andere droo-
„ men, zal weinig verſchillen, vermits
„ de gemeene Galbeſië-ſtruik of Peper of
„ *Amomum* kan zyn ". Beter en zekerder geloof verdient *Cluſius Exot. L.* I. *p.* 18. die met zyne eige Ogen deze Plant, die hy uit Indien heeft ontfangen, wel naauwkeurig beſchouwt, en in 't koper heeft laten ſteeken, ook dezelve met woorden zeer wel beſchreeven. Of nu wylen onze Heer Vergaderaar van Kruiden en Planten de Peperplant zelfs heeft te zien gekreegen, zullen wy juiſt niet teegenſpreeken, maar ook volſtrekt ſtaande hou-

houden; vermits wy ten deele van wegens de knobbels aan de Ranken, ten deele van wegens de bladeren en de Vrucht ten opzichte der zelver Plaats, onze beſchryving aan de Afteekening voortrekken.

Hier ter plaatze moet aangemerkt worden, dat de Plaatſnyder een miſlag op 't einde van de 814 kopere Plaat heeft begaan, zynde wel tot vier keeren toe achter malkander in plaats van PIPER, *Piperis* geſtelt geworden, 't welk de genegen Leezer gelieve te ontſchuldigen. Doch de Griekſche naam πέπερι, komt voort παρὰ πὸ πέπτω *coquo* van πέπειρος *coctus*, dat is: van Kooken, vermits dit gewaſch de verduuwing in de Maag bevordert, maar niet dewyl het, naar het gevoelen van *Lemery*, aan de Zonne gekookt word.

Het geene wy nu in 't algemeen van den Peper hebben verklaart, zal ons evenwel niet beletten, dat wy 'er van een iegelyke zoort noch byvoegen, 't geen haar in 't byzonder toekomt, mits evenwel de Order in de Platen gebruikt behoudende, alhoewel de zwarte Peper een eigen geſlacht op zich zelve konde uitmaken.

Zie de 814. Plaat, Letter a.

PIPER ALBUM. Witte Peper. In 't *Franſch*, Poivre blanc. In 't *Hoogduits*, Weiſſer Pfeffer.

Witte Peper by *Matth. Lac. Lob. Garz. Caſt. Lugd. Tab. Linſcot.* Ronde witte Peper by *Cord. hiſt. adv.* De tweede zoort van Peper, die ze op *Taprobana* noemen *Molaga. Lugd. Rom.* De andere zoort van Peper, zynde wit. *Gæſ.* op *Sunda* word die *Sabanhpute* of witte Peper iets dunner als de anderen, genaamt *part.* IV. *Ind. Or. c.* 8.

KENTEKEN. Deze Plant is even zo, gelyk als wy ze te vooren hebben beſchreeven, behalven dat de Bladeren zachter en verſcher zyn, en wel zeer gelykvormig aan die van Klimop of Aal-Beſiën, hebbende weinig reuk en bitterheid. Aan de eene zyde der Ranken ſtaat het Blad en aan de andere zyde de Vrucht, die 'er gelyk als een Wyndruifje uitziet, welks Bezien of korrels zonder bladeren aan den ſteel groejen, menigwerf een weinig uit malkander ſtaan, en meeſtendeels een getal van dertig of veertig belopen. In 't begin zyn ze groen, maar als ze ryper zyn geworden, verkrygen ze een aſchgraauwe koleur, zyn niet zo groot als de zwarten, en hebben ter wederzyden een klein hölletje of kuiltje. De Inwoonders planten de Peper aan *Areca* en *Kokos*-Bomen, vermits die op zich zelven niet kan om hoog klimmen, maar ter Aarde neervalt. Die Peper, die op *Malabaar*, *Malacca* en *Java* alleen op zekere Plaatzen groeit, word van de ryke Indianen in plaats van Zout gebruikt, waarom 'er ook maar zeer weinig van tot ons overgebracht word, 't welk mogelyk de oorzaak zy, dat veele op de gedachten gekomen zyn, als of 'er in 't geheel geene witte Peper-Plant waare.

De Kruidkenners ſtryden onderling met malkander, of 'er eene Plant van witte Peper gevonden worde of niet. *Charras*, *Acta Societ. Anglic. Vol.* I. *p.* 879 *Hort. Malab. Tom.* VII. *p.* 23. *Ettmuller*, *Vogel* en *Wilh. Piſo* hebben in hunne Reisbeſchryvingen aangeteekent, dat 'er geen oorſpronglyke Plant van witte Peper gevonden, maar dat die tot ons komende witte Peper, door eene verandering, uit zwarte Peper vervaardigt worde, door aan deszelfs korrels, als ze nog groen zyn, het buitenſte zwarte en ruige Vliesje te ontnemen, waar door de Peper ſcherper, warmer en duurder pleegt te worden. Want ze laaten namentlyk de noch groen zynde korrels in Zeewater opwellen, tot dat het buitenſte Vliesje van malkander barſt, waar door het dan dies te lichter kan afgetrokken worden, naderhand droogt men ze wederom aan de Zonne; alleen is te beklagen, dat de Inwoonders dit voordeel niet neerſtiger oeffenen, om dat 'er het gebrek van witte Peper by ons haaſt door konde verholpen worden. *Garſias ab Orta* meldt, van een dus ſlecht onderſcheid tuſſchen de witte en zwarte Peper-

per-Planten te weezen, dat ook de Inwoonders zelve 'er weinige kennis van hebben. *Rajus* houdt ſtaande, dat 'er geen onderſcheid onder kan weezen, vermits 'er eenerlei geſchapenheid is met de zwarte en witte Peper, als met den Wynſtok, dewyl men dien, die zwarte Druiven voortbrengt, niet anders van dien, die witte Druiven draagt, kan onderſcheiden, dan door de rypgewordene Vrucht. Waar by dan noch komt, dat onder de zwarte Peperkorrels eenige witte gevonden worden, waar aan noch een ſtuk van het zwarte vliesje hangt.

Daarentegen zyn 'er veele van een tegenſtrydig gevoelen, gelyk *Gerard Parkinſon* en meer andere, waar van *Piet. Pomet*, de voornaamſte Tegenſtreever is, zullende wy maar alleen deszelfs reden daar van bybrengen. Want de Heer *Flacourt*, zynde opperſte Gezaghebber op *Madagaſcar* geweeſt, zegt wel zeer uitdrukkelyk: dat *Lulè Virſit* de waare witte Peper zy, en Ranksgewyze groeje, welkers ſteelen en Bladeren een' Peperachtige ſmaak hebben; dat de Boſſchadien van *Manghabei* daar vol van zyn, en dat 'er, als de Inwoonders maar wat meerder moeite omtrent der zelver Queeking wilden neemen, om de goedertierenheid der Natuur daar door te hulp te komen, jaarlyks een Schip vol daar van mede zou konnen beladen worden. Dat de wilde Duiven zich daar mede voeden, wanneer die in *Auguſtus*, *September* en *October* zyn ryp geworden. *Chriſtoffel à Coſta* in het Boek der Speceryen *Cap.* XVI. beſchryft in 't byzonder de Plant van de witte Peper. *Gregorius à Turre l. c.* zegt: zy is evenwel niet een en de zelfde maar een verſcheide Plant (te weeten van die der zwarte Peper) tegens het gevoelen van den geleerden *Joh. Anth. Saracen.*, die van meening is, de witte Peper eenerlei met de zwarte te weezen, en van de zelve alleenlyk maar toevalliger wyze te verſchillen enz: *Cluſius*, niet tegenſtaande al zyne moeite die hy dien aangaande heeft beſteed, heeft ze echter niet konnen verkrygen, 't welk zeer grootelyks de meening dier geenen, die niet gelooven dat 'er witte Peper groeje, bekrachtigt, vermits hy geen geld heeft ontzien, om van de zo dikwils uit Indien t'huis komende Scheepen een Rankje van de witte Peperplant te mogen verkrygen; echter ſchryft hy in zyn Boek *Aromat. Hiſtor. p.* 183. aldus: Wy hebben te Liſſabon witte Peper gezien en 'er een niet ruig zynde korrel van mede genomen, die ſcherper en welriekender was als eenige andere korrel van zwarte Peper; echter is het te Liſſabon achter gebleeven. Doch wy konden zo veel, als tot de Geneesmiddelen nodig waare, uit Indien wel hebben, by aldien de Portugeeſche Apotheekers maar iets neerſtiger waren. Nochtans vindt men by de Zalfverkopers (mogelyk Droguiſten, Kruideniers of veel eerder Apotheekers) te Antwerpen zwarte Peper met witte vermengt. Dierhalven is *Pomet* van meening: dat het velletje van den Peper niet zo naauwkeurig kan afgetrokken worden, dat 'er niet noch eenig teken by zommige korrels van zoude gevonden worden. Dat de witte Peper een eige ſchilletje hebbe, zulks kan men duidelyk zien, als 'er eenige korrels van doorgeſneeden worden. De Peper, die de Hollanders weeten te bleeken of wit te maken, verlieſt zyn koleur, en word geel, als die in de Handen gewreeven word, waar tegen die geene, welke uit de natuur wit is, ſtreepen achter late, gelyk aan de Koriander bevonden wordt. Welker aangehaalde Reden van weerzyden nu de waarſchynlykſte is, zulks zullen wy niet zoeken te beſliſſen, maar liever meerdere zekerheid afwachten van die geenen, die met de jongſte Schepen een dus verre Reize naar die plaatzen toe, alwaar de Peper groeit, hebben willen ondernemen. Ondertuſſchen is *Lemery* van meening, dat wel beiderlei gevoelens met malkander konden vereenigt worden, met te zeggen: dat 'er wel witte Peper-Planten worden gevonden, doch vermits 'er maar weinig van tot

ons worde overgebragt zyn andere bemoeit geweeſt, om dit gebrek door de Konſt te vergoeden, weshalven zy de zwarte Peper afſchillen, en dan voor witte dies te duurder verkopen.

Zie de 814. Plaat, Letter b.

PIPER ÆTHIOPICUM. Aethiopiſche Peper. In 't *Franſch*, Graine de Zelin. In 't *Hoogduits*, Mohren-Pfeffer.

Æthiopiſche Peper van *Matthiol. Park.* Peulachtige Æthiopiſche Peper. *J. B.* Æthiopiſche Peper of lang Leven *Ger.* zwarte langwerpige Peper *C. B.* Crone &c granum aneſcen van Avicenna. *Ang.* Carpeſium *Cord. Hiſt.* Een tweede zoort van Æthiopiſche Peper *Trag.*

AANMERKING. Æthiopiſche Peper groeit aan een' ſteel, die zonder Bloemen en Bladeren op d'Aarde voortkruipt, zynde voorzien met zes en meerder harde knobbels, die bykans zo dik zyn als het voorſte deel van den duim, en een rondachtige gedaante hebben. Daar uit groejen veele Peulen zo lang als een kleine Vinger, en zo dik als een ſchryfpen, iets ingebogen, van buiten zwart bruin, doch van binnen geelachtig, verdeelt zynde in zekere vakjes naar 't getal der Zaadkorrels, rondachtig met lange Vezels, hard om te verbryzelen, aan een iegelyk vakje met een vliesje bewaart, tuſſchen welke een klein Boontje, als een kleine Kaſtanje, verſchoolen legt, 't welk vet, zo groot als eene Erwte, langwerpig en zo vaſt aan de Peul zit, dat men moeite heeft, om het 'er te konnen afſcheuren. Van buiten is zy zwartachtig of geel, van binnen roodachtig of wit, van ſtoffe zeer hard en geelachtig. Zommigen verbeelden zich, van het *Carpeſium* te zyn, doch zonder grond. De Vrucht zo wel, als de Peul, heeft een' ſcherpen, heeten en ſpeceryachtigen ſmaak, byzonderlyk als men ze een weinig lang in den Mond houdt, gelyk als zwarte Peper. *Grævius* wil zulks niet toeſtaan, maar zegt, dat hy 'er een ſmaak van Kruid-Nagelen aan gevonden heeft. *Serapion* noemt het *Granum Zelim*, de Inwoonders gebruiken het voor tandpyn. By ons is het geheel onbekent, en dieswegen zal 'er niemand juiſt groot nut van trekken, al ſchoon wy iets meerder daar van wilden zeggen.

Zie de 814 Plaat, Letter

PIPER LONGUM OCCIDENTALE. Lange Weſt-Indiaanſche Peper.

Lange Peper van *Monardes*, lange Weſt-Indiſche ter lengte van een halven voet *C. B.* Of die Peper uit Florida kome *J. B.* dan of het is het *Tatlancuay* van *Fr. Hernandez?* By de Inwoonders van de Philippynſche Eilanden genaamt *Bugo bujo*, groote Macropiper van *Tab.*

KENTEKEN. De Vrucht, die aan een hoge en recht op waarts ſtaande ſtruik voortkomt, groeit niet door Hulpmiddelen, als de witte en zwarte Peper; de Bladeren zyn met de reets beſchreevene Bladeren van ronde Peper redelyk wel overeenkomende. Doch vermits onder de lange Peper zelf veelderlei zoorten zyn, dus toont zich ook in de grootte der Bladeren een menigerlei onderſcheid. Tegens over de Bladeren groeit de Vrugt, die volgens *Monardes* een voet, doch volgens andere maar een half voet lang zou zyn. Zy gelykt na de Katjes van de Hazelnoot-ſtruik of van Weegbree, of duidelyker na een ronde Vyl, die omtrent als een kleine vinger of als een Zwaneſchacht dik is, beſtaande uit veele korrels, die al t'zamen aan een ſteel vaſt zitten, onder malkanderen zelf wonderlyk verknocht zyn, en naar boven toe altyd minder worden of puntig toegaan. Het Zaad, dat in elke korrel legt, is bykans als Gierſt, ſcherper als de andere Peper, echter word het eerder van de Wormen beknabbelt; het groeit in Bengala en op Java vyftig mylen van de Malabaarſche Kuſt afgelegen. Hoe ſterker, langer en jonger de Vrucht is, hoe beter zy is; In 't begin is ze eerſt groen, maar ryper wordende, word zy door de Zonneſtralen zwart. Zy is goed voor de Maagpyn, en word van de Inwoonders onder Chocolade, die ze drinken willen, gemengt, 't welk zy dan *Mecaxuchitl* noemen. *P. Plumier*, zo als *Pometus* zegt, heeft

heeft het groote *Saururus Botrus* met Weegbree bladeren gehouden voor Weſt-Indiſche lange Peper, en in een byzonderlijk Boek veel van 't zelve geredeneert. *Recchus* heeft het menigvuldig gebruik daar van verklaart, en voornamentlyk van de Bladeren; beſproejende de Inwoonders het vyfde deel eener nog jong zynde Eikel van *Bahei* met Kalk, rollen dat in een der Bladeren, en houden zulks in den mond verborgen ter verſterkinge van Hoofd en Maag, als ook voor tandpyn. Zie *L.* IV. *c.* 36. 37. *Monardes c.* 58. Het groeit op vochtige Plaatzen by Steen-Rotſen.

ie de Plaat, ter d. PIPER LONGUM ORIENTALE. Lange Ooſtindiſche Peper. In 't *Franſch*, Poivre long. In 't *Hoogduits*, **langer Pfeffer**.

Lange Peper *J. B.* Orientaalſche Peper *C. B.* Klein Macropiper. *Tab. Garſias ab Orta* geloofde, dat de lange Peper aan een Boom groeje, die van dien onderſcheiden is, welke de zwarte Peper voortbrengt; doch *Carl Cluſius*, die 'er een Tak van hadde, heeft hem het tegendeel getoont, wy ſtellen hier zyne eige woorden vertaalt ter nêer: „ Het „ dunkt my, dat de Bladeren van de „ zwarte Peperbladeren niet veel onder- „ ſcheiden zyn, dan dat zy tederder en „ helderder groen zyn, als ook aan een „ kortel ſteel gehecht; en met meerder „ aderen voorzien zyn; want van de mid- „ delſte ader, die naar de lengte door „ het Blad gaat, ontſtaan niet enkel vier „ andere, maar ter weerzyden vyf, „ zes en zomwylen ook meerder; ech- „ ter zyn ze niet dus verheeven als „ aan het zwarte Peperblad, en ont- „ ſtaan dan hier dan daar, maken ook „ veele Byadertjes dwars door het Blad „ heen loopende: en niet tegenſtaande „ zy lange tyd waren afgeſneeden ge- „ weeſt, en veele Maanden lang tuſſchen „ Papier hadden gelegen, zo waren ze „ echter noch redelyk ſcherp. De Vruch- „ ten, die eenigzins de gedaante van „ Katjes hadden, ſcheenen aan een ie- „ gelyk knoeſtje uit te groejen, niet in „ de vleugel des Blads, maar gelyk als „ by de zwarte Peper aan de tegenge- „ ſtelde zyde van 't Blad zelf, namelyk „ aan de andere zyde van 't Takje, en „ dat met even de zelfde beurtwiſſeling: „ doch deze Vruchten waren dan langer „ dan korter, gelyk als of ze uit veele „ korreltjes beſtonden, die in eene heer- „ lyke rye naar de lengte van den ſteel „ benedenwaarts geſtelt waren. Zy had- „ den hun groene koleur nog, vermits „ ze voor de rypheid waren opgezamelt. „ Doch aan zommige Takjes waren „ zulke tedere Vruchten te zien, dat het „ ſcheen als of ze toen eerſt waren ge- „ groeit, toen men de Takjes hadde af- „ gebrooken. De knobbels of gewrigten „ ſcheenen naauwer by malkander te „ zyn dan aan de zwarte Peper. *Lib.* I. *c.* 20. Hier is noch by te voegen, 't geen hy vorders *Cap.* XXII. *Lib.* I. *de aromat. Hiſt.* zegt: Het grootſte deel der „ Vruchten is zelden langer als twee dui- „ men, of ſchoon ik onder de verſch „ tot my gebragte zommige gevonden „ heb, die by de drie duimen lang wa- „ ren; ze zyn nooit een kleinen vinger „ dik, doch overal gelyk van dikte. De „ korrels ſtaan gelyk als de Gierſt dicht „ aan malkander, zyn van buiten aſch- „ graauw, van binnen wit, en van een „ heeten ſmaak. *Joh. Bauhinus* voegt 'er by: Lange Peper ſchynt eenigzins overeen te komen met de Katjes van Berkebomen, is een of een halve duim lang, langwerpig rond, zomwylen plat, van koleur donkerzwart of aſchgraauw, door een netachtige vlechting is het wormſteekelig, van buiten ruig van vlakte; welker veele korrels, elk afzonderlyk in eige Velletjes beſlooten, zyn aan Moſtert Zaadkorrels gelykvormig, en van buiten zwartachtig, doch van binnen witachtig, aan ſmaak geenzins wykende voor den zwarten of witten Peper, hoewel niet aanſtonds bemerkelyk; doch deze Katjes hangen aan een dun ſteeltje, dat een duim lang is, met het ander einde in de Takjes zittende. *Dioſcorides* verhaalt deszelfs krachten in 't kort: De

lange Peper is met een hevige bytachtigheid begiftigt en iets bitter, vermits het nu onryp opgezamelt word, zo is het een goed Ingredient tot de middelen tegens het Venyn. Maar *Joh. Bauhinus* houdt het voor gevaarlyk, om de neergeſchoote Huig in den Hals daar mede te willen opligten.

Zie de 815. Plaat, Letter a. b. PIPER NIGRUM. Zwarte Peper. In 't *Franſch*, Poivre noir. In 't *Hoogduits*, Schwartzer Pfeffer / beneбſt ſeinen zweig.

Ronde zwarte Peper *C. B.* Zwarte peper *J. B. Park.*

Deeze zoort van peper is gemeen en by alle wel bekent, die niemand met meerder getrouwigheid en, zo als men zegt, naar 't Leven heeft afgeteekent als *Carl Cluſius Exot. L.* I. *cap.* 20.

De plant van zwarte peper, *zegt hy*, is zeer rankachtig, en zo zwak en vervallend, dat by aldien zy niet met ſtylen onderſtut word, of by een of ander Boom, rondom welken zy kan opklimmen, geplant word, zy dan ter aarden valle, niet anders als met de Hop geſchied: doch deszelfs Ranken zyn taai en buigzaam, en met veele knobbels of gewrichten onderſcheiden en die op de Aarde verſpreide dryven veele Vezelen uit, tot elk der tuſſchen knobbels, waar meede ze zich aan de Aarde hechten, gelyk als de garden van *Clematis* of *Periclymenon*, gelijk by eenige van de zelve is waargenomen geworden, dat ze de Vezelen nog te rug hielden. Voorts brengen de Ranken by ieder knobbel een byzonderlijk Blad by beurten voort, eenigzins van gedaante als dat van Klimop, of van dat *Cyclamen*, 't welk uit een Klimopsblad beſtaat, dat wel geene hoeken heeft, en dieswegen niet zo dik, maar veel dunder is, zomwylen vier duimen breed, gelyk als van een ronde gedaante, alleenlyk dat het in een punt eindigt; doch meeſtendeels zyn ze maar twee duimen breed en vier lang, en dus gelykvormig aan het blad van *Tambul* of *Betle*, dat men het eene van het andere pas kan onderſcheiden, alleenlyk dat het Peperblad veel harder is, en die aderen, die naar de lengte van 't Blad doorlopen, ſchynt veel dikker te hebben: ook is het in den omtrek niet ingekurven, zo als eenige het hebben afgeſchildert, maar bykans gelyk en niet de minſte gelykheid hebbende met het Blad van Citroenen. Doch al de Bladeren zyn met vier Aderen begiftigt, waar van het middelſte het dikſte is, en het midden der Bladeren naar de lengte doorſnydt, die vier overigen zyn minder dik, en komen van dat voort, ter weerzyden twee, bykans naa de lengte van 't Blad zydwaards uitgebreidt, en komen deze wel op zommige Bladeren aan beide kanten gelyk voort, doch op andere zyn ze ongelijk, deze evenredigheid niet onderhoudende. Ondertuſſchen zyn alle Bladeren van de voorſte kant veel helderder als aan de achterſte, en door het geheele Blad zwerven ſchuinze adertjes overdwars heen. Vorders groejen de Druiven of Beſien aan de Takken tuſſchen de knobbels, zyn rond en langwerpig, beſtaande uit veele ronde korrels, dan grooter, dan kleinder, die zonder ſteeltje aan het Velletje van 't Zaadhuisje of der Bezië zelf hechten; en deze Druiven komen wel niet voort uit den ſchoot der Bladeren, maar aan de andere zyde des ranks, te weeten tegens over het ſteeltje van 't Blad. De droge Bladeren behouden niet alleen den ſcherpen reuk by zich, maar ook de Ranken zelve, en meede (waar over men zich het meeſte moet verwonderen) de Wortel zelve, die onder de Aarde verborgen ſchuilt.

Fab. Columna Lynceus in adnot. ad Nard. Ant. Rechum p. 876. voegt 'er by: de Bladeren van Peper en Betel, hoewel ze pas van grootte onder zich verſchillen, hangen op gelyke wijze aan de Bomen met opklimmende Ranken, ſchynen nopens de geſtalte en andere dingen niet weinig van malkander onderſcheiden te weezen. Want de Peperbladeren, welke niet enkel met drie, maar met vyf aderen, bykans als aan de Weegbree, naar

de

de lengte van 't Blad onderſcheiden worden, zyn vleesachtiger en ſtyver als de Bladeren van Betel; komen nader by de eironde gedaante, en gaan eindelijk puntig toe. Doch de Bladeren van Betel hebben dezelve aderen, maar zyn veel dunder, zachter en tederder, en omtrent het ſteeltje veel breeder en boven op vol bogten, dat ze veel meer ſchynen de gedaante van een Kegel, als van een Ei voor te verbeelden. Het groote peperblad, ('t welk *Columna* heeft gehad) was in 't midden vier duimen breed en eens zo lang, hoewel zommige langwerpiger en ook poezelachtiger gevonden worden, echter beneden niet zo breed, als in de Afteekening van *Cluſius*, maar iets breeder by den ſteel, die niet houtachtig, maar zenuwachtig is, en half zo lang als het Blad, en van ſmaak als peper, als het tuſſchen de tanden gewreeven word.

Piſo heeft de Zit-of geboorteplaats der Vrucht bygevoegt, dat zy namelyk in de meeſte provincien van Indien groeje, doch in eenige provincien naaulyks uit de Queeking zo veel overſchiet, als de Inwoonders zelve van noden hebben; evenwel groeit deze Speceryachtige Peper op andere Plaatzen, voornamentlyk op *Malacca*, *Java* en *Sumatra* zo weeldrig, dat ze van daar door de geheele Weereld vervoert word. Het word niet verre van de Zeekant gezaait, en wel by de Wortelen der Bomen, voornamentlyk by die, welke *Faujel* genaamt word, of lange Stutzels daar by geſtelt, waar aan zy opklimt, op de wyze als de Wynſtok doet, gelyk van hoogte met dien Boom of dat Stutzel, waar aan die zich rond omwindt, zomtyds als zy oud word en met Aſch en Meſt gemeſt word, ſchiet zy hoger op als haare Stutzels zyn, gelyk de Hop doet, wanneer ze niet hoger kan klimmen, dan laat ze de te hoog geſchoote Ranken neerhangen.

Wat *Dioſcorides* noemt *Braſma*, is ſlechte Peper, wordende van *J. B.* voor den onrypen gehouden, en verdient geene beſchryving.

Het geene wy hier breedvoerig uit de geſchriften van *Cluſius*, *Columna*, *Piſo* en *Bauhinus* ten believen van de geleerde Liefhebbers hebben aangehaalt, dat is al met weinige woorden in onze Moedertaal aanſtonds in den beginne bygebracht geworden, waar mede de genegen Lezer zich gelieve te vergenoegen, op dat wy hem ten dienſte konnen aanvoeren, het geene *Valentini* in zyn *Muſæum* aan 't einde in den Ooſt-Indiſchen Brief *p.* 90. van de Peper en derzelver Planting op de Weſtelyke Kuſte heeft aangemerkt. De Peper, *zegt hy*, word bykans op even de zelve wyze voortgequeekt, als de *Betel*, gelyk ook de Planten ter weerzyden met malkander redelyk wel overeen komen, behalven dat de Peperbladeren iets lyviger zyn, als de *Betel*-Bladeren, ook een anderen ſmaak hebben. De Plaatzen, waar dezelve geplant word, beſtaan uit een vetten grond, die iets kleiachtig zy. Dezen grond bewerken ze eerſt ter dege, maar meſten dien niet, gelyk zy den zelven dan ook geen Water geven, ten zy, dat de Peper-Tuin dicht by een Dorp zy, welken zy dan ook pleegen te bevochtigen. Zulk een Peper-Tuin word op de Weſtelyke Kuſt geheeten *Dziundziong Lada* en worden gelyk andere Plantagien in de Bosſchadien, die naar de uitroojing der Bomen daar geplant worden, niet met Heiningen omcingelt. De Peper-Planten worden in zekere ryen, die zy *Dziadziar* noemen, beneden aan den voet der *Tzingkting*-Bomen gezet, die te vooren fraai zyn ingeſtooken geweeſt, omtrent tien *Kaks* of Stokken in eene rye. Deze Planting geſchiedt maar om die tijd, wanneer het vyf of zes dagen achter malkander niet regent, op dat de Plant niet en bederve, vermits den overvloedigen Regen ſchadelyk is voor het gewaſch. Wanneer zy het zelve planten, nemen ze een Uitſpruitzel, 't welk zy *Zorvas* noemen, met drie knoppen *Mata* genaamt, laten dat eerſt twee of drie dagen in Waater weeken, dewijl het anders niet wel konde voortkomen. De plaats moet wel van

't Onkruid, dat voor dit gewaſch ſchadelyk is, gezuivert worden: en wanneer de Plant iets is opgeſchooten, dan goojen zy 'er iets meerder Aarde rondom heen, dat 'er meerdere Stengels over zich, en ook meerder Wortels mogen uitſpruiten en krachtiger worden. Naa verloop van twee Jaren draagt het eerſte Rysje Vruchten, noemende men het Rysje dan *Marania* en de Vruchten *Ocwali Marania* en brengt een Stam dan niet meer als een *Tſæpa* voort, waar van vier op een *Gantung* gaan, doch wanneer de Boom het vierde Jaar heeft bereikt, dan geeft hy wel een en een halve *Gantung*, wordende diens Stam wel eindelijk zo dik als een arm. Dezen Boom plukken zy 's jaars tweemaal af, en noemen het Nagewaſch of de laaſte Vruchten *Memathien.* De groote Oogſt, die in vier Jaren geſchied, hiet *Poeng. ut Beſar.* De tyd van den Oogſt word ook *Moeſim Mamoepir l'ada* geheeten, doch het bloeſſem noemen ze *Memboenſi*, welke omtrent drie Maanden eerder uitſpruit, dan de Vrucht te voorſchijn komt. Een Boom daar van duurt wel tien Jaren, dat zy 'er Vruchten van krijgen, zomwijlen ook wel vyftien, als die wel onderhouden word, noemende een diergelijke oude Boom *Baka.* Naderhand roojen ze dien uit en planten een ander in deszelfs plaatze. Een Telgje of Rysje daar van hiet *Janghei.*

Om den witten Peper te maken, laten ze den zwarten wel rijp worden, en wanneer ze den zelven afplukken, dan werpen ze dien in eene kuil, en laaten hem met Kalkwater vermurwen, tot dat 'er naa drie dagen de ſchille van afgaat; waarop zy den zelven wel door malkander roeren, en 'er Water door heen ſchudden, op dat de ſchille zich altyd beter van de Vrucht afzondere, en boven kome te zwemmen. Naderhand nemen ze witte Aſch, en als de zelve wel is ingelyft, (dat is: daar meede vermengt) geworden, dan droogen ze het geheele Mengſel aan de Zonne: doch de Aſch is dienſtig, om aan de Peper een witte koleur te geven. Waar op ze met de Tobben, die *Fampi* hieten, de Peper vorders zuiveren en ſchoon maken, wanneer diergelyke witte Peper gezocht en begeert word. *Uit het Manuſcript van Herbert de Jager.*

Daar zyn eenige andere zoorten van Peper noch overig, die juiſt in de kopere Platen niet afgeteekent zyn: doch vermits zy van anderen meede opgetelt worden, dus ſtellen wy insgelyks de namen met eene zeer korte verklaaring hier ter neder.

Piper caudatum, Staart-Peper *J. B.* Staart-Peper met Ranken *Park.* Takachtige Staart-Peper uit Guinée. *C. B.*

J. B. De korrels van Staart-Peper zyn kleinder als die van witte en zwarte Peper, zomwylen vindt men ze gelyk met geene, echter een weinig langwerpig rond, tegens den ſteel toe als werwelachtig, geſtaart, van koleur zwartachtig of donker zwart, hellende tuſſchen den witten en zwarten Peper, van een niet dikke maar uitgeſpanne ſchille, die zomwylen ruig of gekrult is, bevattende een Merg in zich, dat gelyk als de gemeene Peper tweederlei koleur heeft, in welks midden evenwel geen ledig kuiltje gezien word. De ſmaak is meerder ſpeceryachtig als by de gemeene. De Druiven zyn, of langer of korter, en by de overigen niet ongelykvormig aan die van zwarte Peper, alleenlyk dat de korrels met ſteeltjes voorzien zyn.

Piper caudatum ſeu Nhan du Marcgr., Staart-Peper of *Nhan* van Markgravi. *Piſon.*

Dit Heeſtertje of ſtruikje is gelyk als een Boompje, groejende tot de hoogte van drie, vier, vyf en zomwylen zes voeten. Deszelfs ſteel is houtachtig, rond, groen, knobbelig, volgens het aanzien bykans als de ſteel van *Solanum* (Nacht-ſchatten kraut). De Bloemen ſtaan elk afzonderlyk geſtelt, waar van een iegelyk zyn eige ſteeltje heeft, dat uit de knobbels voortkomt; doch ze zyn breed, van gedaante als een Hert, zo als het afgeteekent word, of als een Ploeg-Yzer, met veele aderen

rẽn Boogsgewyze naar de lengte zeer wonder ſchoon bemerkt, aan de knobbels komen insgelyks veele Katjes voort, vier en meerder Vingeren lang, ingebogen, van gedaante bykans als een Muizeſtaart en groen, welke in de Maanden van October en November afgeplukt, en in de Zonne gedroogt zynde, zwart worden, vervattende in zich ronde en zwarte korrels, van grootte als het Heul-Zaad, zeer naauw aan malkander als een Druif geparſt zijnde, van een ſcherpen ſmaak, zo als de beſte Orientaalſche Peper. De Wortel word in veele andere kleindere verdeelt, die donker zwart zyn, van een heerlyken reuk gelyk Thym, en van een ſmaak, die de Tong prikkelt. *Rajus l. c.* De Bladeren geneezen de zweeren aan de Scheenbeenen, etter gezwellen, dikke vochtigheden des Lichaams en de zucht in gezwolle voeten.

Piper Tavaſci ſeu Xocoxochitl, Tavaſci Peper of Xocoxochitl van *Fr. Hermandez l. 2. c. 5.* Is een groote Boom, met Bladeren van een Citroen Boom, met ſcharlaakenverwige Bloemen gelyk aan den Granaatappel-Boom, doch van reuk als de Bloemen aan den Citroen-Boom, en wel zo lieflyk, dat ook zelf de Bladeren daar na rieken. Deze Plant brengt een ronde Vrucht voort, die vol van korrels of ſappig is, hangende trosgewyze nêer, in 't eerſte groen, naderhand ros van koleur en eindelijk naar het zwarte hellende, ſcherp en welriekend. De Bladeren ſmaaken als Americaanſche Kruid-Nagelen. Daar van daan komt het nu, dat de Franſchen deezen Peper noemen *petit Girofle rond* en andere *amomum.* Zie *Matthiol. l. c.*

Piper Capiſcum of de Indiaanſche Peper zullen wy mogelyk op eene andere plaats wel te pas konnen brengen, op dat het niet den ſchyn hebbe, als of wy maar al te veel op een en de zelfde plaatze van den Peper wilden voordragen. De overige zoorten van den Peper heeft *C. B. Pin. p.* 411. 412. aangehaalt.

Gebruik in de Medicyne.

Peper verdient bykans de voornaamſte Plaats onder de Speceryen, zynde het allergemeenſte gekruid, hoewel het meerder in de Keuken, als tot de Geneeskunde gebruikt word. Niet te min word hy evenwel ook daarin by allerhande toevallen zeer aangepreezen. Hy is heet en droog in den derden, of volgens *Lonicerus* in den vierden graad. Hy onthoudt by zich een vluchtig Zout en Olie, waar mede zo wel harſtachtige, als Gomachtige en aardſche Deelen naauw verknocht en vermengt zyn, welke de Tong zeer ſcherp ſteeken en prikkelen. Dierhalven verdunt de Peper, loſt op en verteert; port aan ter loſſinge van 't Lichaam en doet niezen, verſtrekt tot een zeer vermaard middel voor de Koorts, ofſchoon zommigen dien aangaande eene geheel twyfelachtige en onzekere uitwerking willen ſtaande houden. De meeſten komen daarin over een, van de kracht te zullen hebben, om de luſt tot het Byſlapen te verwekken. Hy is anders zeer dienſtig voor die geenen, die eene verkoude Maag, verſlyming en onverduwlyke vogtigheden hebben, afzonderlyk als hy met iets Salpeter word ingenomen, hy maakt goede Eetensluſt, vervordert de verduuwing, verzacht de kolyk, verdryft de winden en is met nut te gebruiken in de groene ziekte en de Waterzucht. Wanneer men 4 tot 6 geheele korrels inſlokt, dan is 'er dies te zekerder hulpe van te verwachten. Uiterlyk trekt hy de gezwolle of ſlap geworden Huig te rug, verzacht de Tandpyn en word als een zalfje toebereidt, in Lammigheid en Teeringe aangepreezen. In raazende Koortſen onder de Voetſool gebonden zynde geneeſt, volgens het beveſtigen van *Dr. Stahl*, derzelver verwoedheden. Afzonderlyk verdryft de Gediſtilleerde Peper-Olie de Overvallen van de koude Koortzen zeer gelukkig, by aldien 'er 3 of 4 droppels van met een daar toe bequaam zynde Water ingedronken word. In de Apotheeken vindt men ook het

Gediſtilleerde Peperwater, 't welk van zommigen tot de zo even gemelde nuttigheid gebruikt word, als ook de zo genaamde *ſpecies diatrion pipereon*, doch welke evenwel van wegens haare groote heetigheid nu niet licht meer verordineert worden. Zie *Joh. Chriſtian. Lang. Op. med.* P. I. *p.* 404. *Dale p.* 446. *Lemery p.* 881. *Neumanni Prælect. chem. p.* 895. 897. *Hermann. Cynoſ. à Boeclero adornot. p.* 264. 265. *Schroeder. Zorn.*

PISTACIA.

PISTACIA. In 't *Latyn*, Pſittacia, Phiſtacia, Liſtacia, Aſtacia, Tiſtica offic. Phiſtica Cord. In 't *Grieks*, πιϛάκια *Dioſc.* ψυττάκια, φιϛάκια *Hermol.* λιϛάκια *Poſſidon.* In 't *Italiaans*, Piſtachi, Fiſtici. In 't *Spaans*, Alhocigo, Albocigos. In 't *Catalaans*, Faſtues. In 't *Portugeeſch*, Fiſticos. In 't *Franſch*, Piſtachier, Piſtaches. In 't *Engelſch*, Piſtekews, Fiſtikes. In 't *Boheems*, Piſtacya. In 't *Arabiſch*, Puſtech, Piſtech, Feſtuch, Alcha lambat. In 't *Barbariſch*, Fiſthic, Fiſtici. In 't *Indiaanſch*, Habel chalampat. In 't *Hoogduits*, Welſch Pimpernüßlein. In 't *Nederduits*, Wilde Pimpernoot, St. Teunis noot, Piſtach.

KENTEKEN. *Dioſcorides* zegt met weinige woorden van de Vrucht deezes Booms *Lib.* I. *c.* 139. *p. m.* 134. alleenlyk dit: het is bekent, dat de Piſtacia in Syrien groeje, aan de Pijnappelsnoten gelyk komen, en voor de Maag zeer dienſtig zyn, met Wyn gewreeven brengen voor het byten der Slangen hulp te wege, als ze of gegeten of gedronken worden. *Matthiolus* over *Dioſcor. L.* I. *c.* 14. heeft te Venetien, Cajeta, Neapolis en in andere Plaatzen van Italien dezen Boom gezien, met grooter Bladeren als die aan de Maſtik-Boom, van koleur uit den groenen naa het geele hellende, welk koleur ook die van buiten uitſteekende Takjes hebben, waar aan de Vruchten trosgewyze elke aan haar eige ſteel voortkomen. Al dit voorgezeide ſchoon het eenige waarſchynlykheid met zich voert, voldoet echter noch niet aan het naaukeurig verlangde Kenteken dezer Plant; van welke te beſchryven *Rauwolff.* en die hem gevolgt hebben *Joh. Bauhin.* en uit dezen *Rajus* gelukkiger geſlaagt hebben. Want deeze laatſte ſtelt de *Piſtacia* onder de Bomen die eene Vrucht dragen van een eenig Pit, zynde door de Rypheid droog geworden, het welk *Hermannus* meede toeſtemt; want de Stam is by hen dik, de Takken uitgeſpreidt en met eene aſchverwige ſchille bekleedt. De Bladeren ſtaan aan een lange van den Tak afſtaande Spruit, ter Wêerzyden, al is 't dat ze juiſt niet altyd naaukeurig tegens malkander over ſtaan; zomtyds zyn ze rondachtig, zien zeer gelykvormig aan de Bladeren van den Terpentyn-Boom, alleenlijk dat ze wat grooter zyn. De Vrucht is by de Apotheekers zeer wel bekent en gelykt aan grootte als eene Hazelnoot (of een kleine Amandel) is langwerpig, en gaat puntig toe, aan 't eene eind rond, verheven en dik, aan 't andere eind geheel laag en gepunt, ſtomp ter plaatze, waar zy aan den ſteel heeft geſtaan. Zy hebben een houtachtige, taaje en bykans niet verbreekelyke ſchille, maar die evenwel dun, glad en wit is; over welke noch eene andere bykans geheel droog, als Lêer, teder en licht verbreekelyk, ge-

gelijk by de Amandelen, ſchilletje gaat, aan welke het ook zeer gelijk, maar by ondeugende zwart is. De houte ſchille of Dop geeft zich van malkander in twee deelen even als by de Walnoten en opent zich zomwijlen van zelve. Van de rype Vruchten gaat zy licht af en toont de binnenſte ſchille. Het Pit, 't welk geelachtig groen is, legt in een rood velletje of ſchilletje, is zeer zoet en aangenaam, olyachtig en maakt een goeden Aaſſem, afzonderlijk als het nog recht vers is. De Bloemen zyn ongemeen wel te zien, ſtaan als Druiſjes t'zamen, zyn naar 't gevoelen van *Tournefort* eenbladig, beſtaan uit een menigte Vezeltjes met purpurverwige Pantjes, waar van ze geheel purpurrood ſchynen, zoo als aan den Terpentynboom, de Vruchten plegen op dusdaanige zoorten van Terpentynboomen te groejen, die geene Bloemen voortgebracht hebben, en worden naderhand tot eene ſchaal, die dan eenvakkig, dan tweevakkig is, vol van langwerpig Zaad. Zie *Dioſcor. L.* I. *c.* 139. *Matthiol. in Dioſc. Lib.* I. *c.* 140. *Tabern. p.* 1433. *Valentini Muſ. p.* 330. *Pomet Hiſtoire des Drogues p.* 228. *Jonſton. L.* II. *Tit.* III. *c.* I. *p.* 127. *Volckam. p.* 335. *C. B. Pin. L.* XI. *Sect.* II. *p.* 401. *Paul. Boccone Muſ. Phyſ. p.* 282. *Muſeum plant. ejusd. p.* 139. *Tournef. p.* 579. *Linuæus p.* 303. *m.* 747. *Koenig reg. Vegetab. part. alt. p.* 222. *Lugdunenſ. p.* 360. *Lib.* III. *c.* 27. *Rajus L.* XXX. *c.* 13. *p.* 1682.

AANMERKING. De Syriers hebben dezen Boom den naam gegeeven, 't welk t'onderzoeken ons voorneemen niet en is, wy merken meerder aan dat *Rajus* met meer andere Kruidkenners heeft waargenomen, hoe dat de Piſtacheboom meeſtendeels voor den Terpentyn-Boom van *Theophraſtus* gehouden word, welkers beſchryving op dezen wel kan te pas gebracht, echter de eene voor de andere niet genomen worden. *Vincentius Pinellus*, *Lugdunenſ.* en *Matthiolus* hebben deeze meening goed gekeurt; *Theophraſtus* zegt, dat 'er gepraat wierde: hoe dat in Indien een Terpentynboom zy, die met een anderen in niets anders verſchille als in de Vrucht, die nader by de Amandelen komt, ook is 'er in Syrien een zoort van Terpentyn-Boom, die Noten draagt gelyk als Amandelen, wel niet juiſt zo groot, maar na het aanzien eenigzins hen gelykende, doch aan lieflykheid van ſmaak verre de Amandelen te boven gongen en deswegen van de Inwoonders het meeſte gezocht wierden. Hier by komt de getuigenis van *Athenæus*, *Poſſidonius Stoicus* III. *Hiſt. Libr.* ſchryft: Men zegt, dat 'er in Arabien en Syrien de Boom Perſion groeie, die ook Piſtache-Boom genaamt word, waar aan de Vruchten trosgewyze hangen en een witte ſchille hebben, gelyk als aan de Noten τοῖς ἀκροδρύοις (*quæ lignoſum putamen habent*, dat is: die van binnen een houtachtige ſchille hebben; welke op de wyze der Druiven de eene op de andere leggen. Het binnenſte vleeſch is groen en van minder goed ſap als van den Pynappel, echter welruikender. De Gebroeders, die den Akker-Bouw (*Georgica*) hebben beſchreeven, zeggen 'er *Lib.* III. dit van: zo wel den Eſſchen als Terpentyn-Boom noemen de Syriers nu den Piſtache-Boom. Zie *Plin. L.* XIII. *c.* 9. *Chabræus* heeft dien eerſt voor een Terpentyn-Boom gehouden, maar naderhand zynen zin verandert, 't welk *Cluſius* even eens ſchynt gedaan te hebben die gezeid had, dat het de Indiaanſche Terpentyn-Boom zy met toeſtemminge *van alle*, doch zyne meening eindelyk bepaalt hebbende, beveſtigt hy met toeſtemminge *alleen van zommigen.* Hy bloeit in Syrien, en zo als *Nicander* heeft gewilt, in Indien by de Rivier *Choaſpes*, die in de Rivier *Cophe* valt, *Galenus* ſchryft, die by groot Alexandrien in menigte voor te komen, maar voornamentlyk te Bethlehem (*Bethleæ*) in Syrien; hebbende *Ruellius*, zonder toeſtemminge van anderen, verdicht, zo als hy dikwils doet, hoe dat 'er daar een naakte Boom gevonden word, behalven aan de toppen der Takken. Doch *Rauwolff* heeft op zyne

reize van *Tripoli* naar *Aleppo* by de Stad *Sermin* geheele Boſſchadien vol van Piſtache-Bomen gevonden.

Men zegt, dat *Luc. Vittellius*, Schatmeeſter dien het eerſte uit Syrien naar Italien heeft gebracht, *Flacc. Pompejus* Romeinſche Ridder naar Spanjen, en Broeder *Bellay* naar Vrankryk. *Galenus Lib.* II. van de Deugden der voedzelen brengt 'er niets zekers van by, of ze voor de Maag dienſtig zyn, de verſtoppingen der Lever wegneme, en of ze tot voedzel verſtrekken; maar *Avicenna* beveſtigt, van de Maag te verſterken, en de walging weg te nemen. *Galenus* betuigt, dat ze niet licht konnen verduuwt worden. De Noten zyn gelyk aan de Pynappels. Die geene worden voor de beſten gehouden, welker Pitten mooi zwaar, vleeſig, van buiten wit, van binnen groen zyn, niet beſchimmelt noch Olyachtig uitzien en, zo als *Pomet* ſchryft, van drie Ponden een Pond goede Pitten geven. In Indien eet men de punten der jonge Takken gelyk als by ons de Sparſies. In Italien worden de Pitten onder de Amandelen en Vygen in de Vaſtentyd gegeten; ja men houdt ze nog beter te zyn als Amandelen. Volgens *Zornius* zyn 'er welke geweeſt, die ze voor wilde Amandelen hebben aangezien, welker meening ook *C. B. Pin. l. c.* en *Theophraſtus* toeſtemmen; ja *Palladius* rymt 'er van de Piſtaasjes dit van:

„ *Quin & amygdaleos ſubeunt piſtacia ramos*
„ *& meritum majus de brevitate petunt.*

dat is:

Al groejen de Piſtaasjes aan Takken van Amandel-Bomen;
Zo moet haar echter wegens haar kleinheid den voorrang toekomen.

Insgelyks is waardig van aangemerkt te worden, dat *Caſpar Bauhinus* maar een zoort dezer Bomen gekent heeft; maar *Paulus Boccone* beveſtigt, dat 'er twee onder dezelve zyn, namelyk een Mannelyke en een Vrouwelyke. Het *Mannetje* heeft langwerpige, kleine, donker groene Bladeren met drie Vleugels, daar by veele en trosachtige Bloemen. Het *Wyfje* heeft grooter, helderder, harder en ronde Bladeren met vyf Vleugels, met ope Bloemen, die de gedaante van een Koornaair voorſtellen. *Linnæus* beſchrijft het wêerzydſche geſlacht aldus: aan 't *Mannetje* eigent hy toe een wijde uitgebreide band of riem (*amentum*), beſtaande uit kleine ſchubbekens en eene Bloem. *Perianthium*, een eige zeer klein en vijfvoudig gedeeld Vrucht bekleedzel. *Filamenta* of Vezelen, vyf zeer kleine, Eironde, vierhoekige en opwaarts ſtaande Vezelknopjes, met groote wyde openingen. Aan het *Wyfje* eigent hy geen band (*amentum*) toe. *Perianthium*, of bekleedzel van de Vrucht is zeer klein en drievoudig geſpleeten. *Germen* of de Spruit eirond, grooter als de Kelk, *Styli* of ſtylen drie en te rug gebogen, *Stygmata* of ſneeden, zeer dik en ruighaairig. *Drupa*, of de onrype Vrucht, eirond, als die droog is. *Nux* of Noot glad en eirond. En zekerlyk, als wy deze meening toeſtemmen, dan zal het zeer licht vallen, om *Rauwolff* met *Bauhinus* te vereenigen. Want de eerſte ſpreekt uit, van de Bladeren rond te wezen, 't welk waar te wezen *Rajus* genoegzaam bemerkt heeft aan de Bomen uit Pitten voortkomende: doch de laatſte maakt met *Lobelius* de Bladeren puntig. Daar door is het voorſtel van *Rajus* opgeloſt, of 'er by dezen Boom een geſlacht of kunne gevonden worde. De MANNELYKE Boom zal door hulp van den wind op het *Wyfje* geſtrooide ſtof van hem, het zelve gelyk als bevrucht maken, word van *Boccone* voorgegeven, welkers woorden, om dat ze te wydlopig zyn, wy juiſt hier niet willen ter neer ſtellen. *Camerarius* van de kunne der Planten heeft in 't Jaar 1694. te Tubingen een Proefſtuk daar van in 't licht gegeven, waar op wy ons met *Boccone* beroepen, alleenlyk dit 'er noch maar byvoegende: Hoe dat *Palladius* heeft waargenomen, dat het Mannetje gelyk als Zaadballetjes onder de ſchille van zyn baſt verborgen legt.

In

In onze Landen pleegt de Boom geene Vruchten te dragen, niet tegenſtaande dat *Lugdunenſ.* en *Ruellius* Vruchten aan de Takken gezien hebben, en wel deze te *Parys*, maar geene te *Lion. Volckamer.* een vlytige waarnemer in de Kruidkunde, zegt wel, dat die Boom in de maand van May kome te bloeien, maar ſwygt ſtil van de tyd, dat die Vruchten draagt, 't welk wel niet zoude geſchiedt zyn, by aldien die mogelyk ter een of ander tyd Vruchten had voortgebracht. In Sicilien plant men de Piſtache-Bomen en Terpentynbomen, op dat ze dies te betere en heerlykere Vruchten voortbrengen, in een zeer vruchtbaar Aardryk, waarin de Pitten geplant zynde, ſpruiten ze naa verloop van eenige weeken, uit doch konnen in 't minſte geene koude verdragen, en als ze door groote bezwaarlykheid der Planters zo verre gebracht zyn, dat ze beginnen te bloeien, dan word de beſteede moeite met onvruchtbaarheid beloont, en alle hoop gaat op een keer verlooren. Hoe hoog het gemeene Volk onder de Joden de Pitten der Piſtache-Vruchten in waardy houden, zulks blykt uit het zeggen van Rabbi *Moſes Maimonides*, als houdende de Pimpernootjes voor een der beſte Vruchten. Doch hy heeft zomtyds te veel geſchreeven.

Daar is noch een ander zoort van Piſtache-Boom, die de wilde of *Staphilodendron* genaamt word. De Grieken hebben de Naam van ςαφιλόδενδρον daar aan gegeven, komende voort van de woorden ςαφυλὴ en δένδρος, betekenende een Tak en Boom, vermits de Bloemen en Vruchten trosgewyze t'zamen hangen.

In 't *Italiaans*, Piſtachio ſilvatico. In 't *Franſch*, Nez coupez. In 't *Engelſch*, Bladder-nut. In 't *Boheems*, Klokocka. In 't *Nederduits*, Pimpernoten.

Plinius Libr. XVI. *c.* 16. noemt die *Staphilodendron*, dien *Tournef. Park. Trag. Ger. Dod.* gevolgt zyn. *Anguillar.* de boom van den Wynſtok en de Jobs Traanen. Van *Scaliger* over *Ariſt.* eene zoort van Piſtacien-Bomen. Duitſche Piſtache-Boom by *Lon.* Staphilodendron met gevleugelde Bladeren *A. Haller.* Stephylæa *Linnæus n.* 428. Coulcoul en Hebulben der Turken. *Matthiol. Ep.* I. 3. *p.* 10.

Wy moeten de woorden van *Plinius* nopens dezen Boom hier het eerſte aanroeren, zynde dezelve ter aangehaalder Plaatze de volgende:

„ *Eſt & trans Alpes arbor ſimillima aceri,*
„ *albâ materiâ, quæ vocatur Staphilodo-*
„ *dendron, fert ſiliquas, & in iis nucleos*
„ *ſapore nucis avellanæ.*

dat is:

Daar is aan geene zyde van de Alpiſche Gebergtens een Boom, van een witte ſtoffe, die zeer gelykvormig is met de Aborn-Boom, en genoemt word Staphilodendron, *draagt Peulen en in de zelve Pitten van ſmaak als Hazel-Noten.*

Deze voor aangehaalde woorden konnen op eene zekere wyze waar zyn, als de *Peulen* voor Blazen, en de *witte ſtoffe* voor Merg aangezien worden. Doch gelooft *Matthiolus*, dat die veel van de Piſtache-Boom verſchilt. *Rajus* brengt dezen Boom met den Indiaanſchen Terpentyn-Boom in een en de zelfde Claſſe. *Hermannus* reekent dien onder de Bomen, welker Vruchten door de rypheid droog worden. *Tournefort*, tot die geenen, welke een roosachtige Bloem en Vrucht hebben, en welkers Stempel tot eene Vrucht word, die vol van vakken is; *Hallerus* reekent het tot de ſchubachtige tweeſchillige (*Iſoſtemones*) Planten, welkers Kenteken, vermits deze Boom in 't Vaderland dikwils voorkomt (als omtrent Arau, volgens getuigenis van *C. Gesrer*, te Baſel tuſſchen de Albaanſche en Rhynſche Poort volgens *J. B.*, als ook tusſchen Solothurn en Wallenberg *ibid.*, gins en weder te Bern *by voorb.* in Altemberg en overvloediger op het Veld van Wiſtlisburg. Te Winterthur in Bruderholtz *J. Geſner*, ja ook in de Tuin te Mompelgard, zo als *Chabræus* bekragtigt) wy hier ter plaatze willen beſchryven. Het Boompje, *zegt hy*, is tien voeten hoog (welk volgens *Rajus* zyn zeg-

zeggen, vol van ſtruiken word en zomwylen tot eene Boom opgroeje, met toeſtemming van *Volckamer*, met eene groene of rosachtige Baſt, groen Hout, met veel wit en week Merg) de Bladeren (die het naaſte aan die van Vlierboom bykomen) komen met die van den Eſſche-Boom overeen, zyn vyf of zeven aan een ſteel, maar zyn zeer helder groen, en aan den rand, die puntig geſaagt is, knorbeenachtig. De Bloemen (volgens *Jonſton*. zyn die vyfbladig en roosachtig, ſtaande opwaarts als een Klok, met vyf vezelen gevult, van reuk als Vlierboom, met licht t'zamen gaande Puntjes, voorſtellende een holle Figuur, gelyk als een Waterkruikje) hangen trosgewyze, doch de meeſten vallen voor de tyd af, de Kelk en de witte Bladeren zyn uiterlyk roodachtig beſprenkelt. De Bloemachtige Kelk word van vyf holle eironde bladeren, die *Magnol.* noemd *petala*. (by *Boerhave* is het afvallend en uitgebreid). vyf bladeren ſmal eirond, welſluitende aan den Kelk en kleinder; vyf ſterke Vezelen, deze alle komen uit een balſamiſch Cirkelrond, dat zich aan het ſteeltje eindigt, in welks midden, doch iets 'er van af, zyn gelyk als twee Peulen, aan eene rechte en enkelde Pyp. Deeze brengen door de rypheid eene vliezige Vrucht voort, even opgeblazen (als een Blaas. *Boerhaave*, in een Hulſe ingeſlooten *Volck.*) twee of drievakkig, in elk vak twee Zaadkorrels, die bykans rond en hard zyn; welke *Scaliger* wel eetbaar maakt, maar van *Rajus* op een zedige wyze beriſpt word, ſchryvende *p.* 1682. *Scaliger* zegt, dat de Pitten van deezen Boom van ſmaak, als de Piſtachen zyn en hy van dezen Boom het Merg van Piſtachen gegeten heeft. Laat hem deze zyne lekkernyen genieten, wy ſtaan hem het gaarne toe, en zullen hem zo een heerlyk lekker beetje niet misgunnen: wy met de oude Piſtacien vergenoegt zynde, laten aan *Scaliger* de nieuwen gaarn alleen over, welke tot verzading toe ingeſlokt hebbende, mogen zyne keel, zo veel als hy wil, noch zo zeer believen. Ons ſchynt het toe, dat ze veel meer bequaam zyn, om eene walging te veroorzaken en de Maag t'onderſt boven te keeren, als om gegeten te worden. Hy bloeit in de Maand van Maart, en in September worden de Nootjes ryp, het word met lichte moeite gezaait en voortgeplant; in Zwitſerland groeit 't by de Heiningen, en bemint vochtige Plaatzen. Alle Jaren komen uit de Wortel Spruiten voort, die in den Herfſt of in 't aanſtaande Voorjaar licht konnen voortgeplant worden. Men gelooft, dat het de venynige Dieren uit de Tuinen verdryve. In de Geneeskunde veroorzaakt het geen nut, maar wel in 't Geeſtelyke voor die, welke zeer Godsdienſtig zyn, want daar worden Kogels van gemaakt, waar van ze zich bedienen, als ze hunne Gety-gebeden optellen.

Vermits zo veele het *Staphylodendron* teffens by de Pimpernootje-Boom verhandelen, zo voegen wy deszelfs Beſchryving hier insgelijks by, en wel in 't kort uit het voorgaande t'zamen getrokken. Het is een kleine Heeſter, die menigwerf zich in de gedaante van een Boom vertoont, zwak van Hout en vol van wit Merg is. Deszelfs Bladeren zitten gemeenlijk vyf en ook zomwylen zeven aan eene Ribbe of aan een ſteel; ze gelyken de Bladeren van den Vlierboom, maar zyn iets kleinder en aan den rand getakt. De Bloemen zitten trosgewyze aan dunne lange ſteelen; elke beſtaat uit vyf witte Blaadjes, welke in een Kelk ſtaan, die wel geheel, echter vyfmaal ingekurven is. Wanneer de Bloeſſem is afgevallen, dan komt aan deszelfs plaats een vliesachtige Vrucht te voorſchijn of een groenachtige redelyk groote Blaas, zynde in twee Vakjes verdeelt, in welke het Zaad zich bevindt, die gelyk als kleine Noten, met eene houtachtige, echter harde ſchille bedekt zyn, die roodachtig uitziet en zich wel licht laat opſlaan. Ze zyn door en door groenachtig, ſmaken zoetachtig en veroorzaken licht braaking. Deeze

ſtruik

ſtruik groeit op woeſte wilde Plaatzen, in 't Hout, aan Heggens en in 't Boſch, in Zwitſerland by menigte, komt gaarn voort, men mag dien van 't Pit of van de (Beyern) voortqueeken. Men gelooft, dat die de venynige Dieren uit de Tuinen verdryven. In de Geneeskunde brengt die geen nut te wege, maar tot Roozekranſſen weeten de arme Menſchen dien te gebruiken.

Waarom *Matthiolus* het voor het *Coulcoul* der Turken heeft gehouden, zulks konnen wy niet begrijpen, welkers Noot een dubbelde vuiſt groot is, zo zy die groote niet overtreft, zo is zy evenwel daar mede gelyk, vol van kleine korrels, bequaam om gegeten te worden en zo zoet als Hazelnoten; de uit Egypten verſch gebrachte worden te Conſtantinopel voor eene Lekkerny gehouden. Doch het Zaad van *Hebulben* is in de Turkſche Apotheeken te koop, doch by ons van geen gebruik; hoe en op wat wyze nu die tot het *Staphylodendron* konnen gebracht worden, zulks konnen *Jonſtonius* en wy met hem niet doorgronden. *Tabern. p.* 1430. *Haller.* 423. *Volckamer* 370. *Boerhave* 235. *Lemery* 1079. *Tournef.* 616. *Rajus* 1681.

Gebruik in de Medicyne.

De verſche Pimpernootjes hebben de olyachtig ſlymige Deelen ook een getemperd balſamiſch harſtachtig wezen by zich, daarom ſcheinen ze ook in Nierenwêe en Graveel, ja ook in de ontſteekingen der Longen en de Teeringe de Prys boven de Amandelen te behalen. Ze zuiveren, verwarmen, verdunnen, bevochtigen, maken opening, geven gelyk als de Pynappels een krachtig voedzel af, verſterken de Maag, verwekken de Eetensluſt en openen de verſtopping der Lever. Men gebruikt ze tot Zaadmelkjes, tot Morſellen, tot Hertſterkende, als ook tot den byſlaap verwekkende Lattwergen en overtrekt ze met Zuiker. Anders worden ze ook menigwerf in de Keuken tot nut beſteed en by toebereiding van deze of geene ſpyzen mede by gedaan.

PISTOLOCHIA.

PISTOLOCHIA FOLIO CORDATO. Piſtolochia met een Blad van gedaante als een Menſchen Hart. In 't *Hoogduits*, Oſterlucey-kraut.

KENTEKEN. Reeds te vooren in 't eerſte deel van ons werk *p.* 77. toen wy van de *Ariſtolochia* moeſten redeneeren, is 'er al iets van de *Piſtolochia* geſprooken geworden; doch vermits *Dodonæus* deze tegenswoordige, als eene byzondere zoort heeft aangehaalt, dus zullen wy 'er ook een weinig van aanhalen. *C. B. P. p.* 307. zegt met weinige woorden: *Ariſtolochia*, genaamt *Piſtolochia*, *Piſtolochia* van *Dodon.* als *Geſner. Hort. Cluſ. Hiſp.* LXXII. en *Hiſt. Camer. Epit. Caſt. Lugd.* met de Figuren van *Cluſ.* en *Dodon. Ariſtolochia polyrrhizon* of *Piſtolochia* van *Plinius* by *Lobel. J. B.* III. 561. de tweede zoort van *Ariſtolochia* veele Wortelen verſpreidende *Cæſalp. C. B. P.* zegt, dat de Bloemen zomwylen zwart, zomwylen zwart geel zyn.

De *Hiſtoria Lugdunenſis Lib.* VIII. *c.* 46. *p.* 980. voegt 'er by: de *Piſtolochia* van *Dodonæus* en *Cluſius* zyn een en de zelve, die

die meeſtendeels Stengels heeft van een voet hoog, zomwylen hoger, zynde hoekig en geſtreept, takkig, naar de wyze van de lange *Ariſtolochia*, alleen dat de Takken iets dunder zyn: de Bladeren zyn zwartachtig, gelijk als aan de *Piſtolochia longa*, echter zwarter, kleinder, en rimpelachtiger, en iets aan den omtrek omgebogen. De Bloeſſem is gelijk aan die van de ronde *Ariſtolochia*, doch kleinder en zomtyds zwart, zomtyds zwart geel; de Vrucht is wel kleinder, maar evenwel gelykvormig met de ronde zoort, gelijk ook het Zaad van dit met dat van die zoort gelijkvormig is. De Wortel maakt veel dikke Vezeltjes, even als Bies-Riet, zo als *Plinius* zegt, van een volle dikte en van koleur als Bosboom, groeit op Steenachtige Plaatzen en waar Olijven groejen. Het bloeit later als de overige zoorten van *Ariſtolochia*, voor welke zy dit byzonderlijk heeft, dat haare Vrucht, als zy is ryp geworden, aan den Stengel en wel aan dat tegens den ſteel ſtaande Deel opſpringt, terwyl de overigen zich bovenwaarts opſluiten. Wat van den oorſprong der benaming en het Medicynſch gebruik kon gezegt worden, zulks komt met de *Ariſtolochia* overeen, waar heen wy den Leezer wyzen. *Lugdunenſ.* is nopens de verklaring der krachten van deze Plante zeer wydlopig. Wy vinden ondertuſſchen, deze Bladeren eenige gelykvormigheid te hebben met een's Menſchen Hart, de eenbladige Bloem beſtaat in eene Pyp, die den Kelk aan een Kogeltje of knoopje voorſtelt, zynde menigvuldig gedeelt, en van de Inſnydingen voortgekomen, welkers geplaatſtheid, koleur en geſchapenheid de Plaatſnyder in de kopere Plaat zeer wel heeft gegraveert.

P I S U M.

PISUM. In 't *Grieks*, πίσος, τὸ πίσον, πισσὸς. In 't *Italiaans*, Piſo Piſello. In 't *Franſch*, Pois. In 't *Engelſch*, Peas, Peaſſe. In 't *Spaans*, Arvejos. In 't *Boheems*, Hrach. In 't *Deens*, Erter. In 't *Pools*, Groch. Iu 't *Litthauwſch*, Ziermey. In 't *Hongaars*, Borſo. In 't *Hebreeuwſch* en in den *Talmud*, Parkedan. In 't *Arabiſch*, Meſ. In 't *Chinees*, Almelic, Meiſe, Pien cu. In 't *Hoogduits*, Erbſen / Erbeiß. In 't *Nederduits*, Stockerwten.

KENTEKEN. Naar die van de Kruidkenners beliefde menigerlei verdeelingen (want *Paulus Ammannus* en *Moriſonius* reekenen deze Plant tot de Peul-Vruchten, met bloemen, die de gedaante van een Kappelletje hebben, en met rankjes opklimmen, *Hermannus* brengt het tot de Kapelachtige Peul-Vruchten, welken ook *Rajus* volgt, maar *Rivinus* reekent het onder de Planten, welke een vierbladige onvolkome Bloem hebben en ronde Zaadkorrels in een heerlyke Peul dragen) moet zich ook de Errete laten gevallen, dan tot deze dan tot geene Claſſe gereekent te worden, echter komt het alles daarop uit, dat men aan deze Plante de vryheid moet laten, van zich zelve onder de Peul-Vruchten te mogen tellen. Haar Stengel is lang, hol, pypachtig, grooter als aan de overige Planten van deze zoort, kan van zelve zich niet opwaarts tillen, maar kruipt op aan de ingeſtooke Slangen, of aan andere hulpsmiddelen door haare krullen, die zich aan de uiterſte punten toonen; is van een groene en witachtige koleur, niet rond, maar

maar hoekig. De Bladeren zyn langwerpig, en ſtaan ter weerzyden zo naauw aan den Stengel, dat men zoude geloven, dat die 'er midden door gong; ze zyn glad, twee en twee, zijnde aan 't einde van de zelve een wikke of klein Slangetje te zien, door welks hulpe zy, als gezegt is, om hoog klimmen. De bloeſſem is gelyk als aan de Peul-Vruchten, wit van koleur, vierbladig en Kapelachtig, menigwerf met Purpur vlakken geteekent, zy komen voort aan de Gewrichten der Plante uit de aangroejing van 't Blad, twee of drie aan een en 't zelfde Stammetje; Zomtyds zyn ze rood, of groenachtig of van verſcheide koleuren teffens wanneer de bloeſſem vergaat; dan volgt een lange uitgedyde Peul, rondachtig, in 't midden met geen byzonder onderſcheid voorzien, maar alleen van twee vleugels, die wel vleeſig, doch veel minder als de Bonen zyn, daar by nederwaarts hangende. Wanneer ze geopent worden, dan vindt men 'er in Erreten, of rondachtige Zaadkorrels, die ieder een bekent zijn, zittende vaſt aan de onderſte zyde van de Plant en zynde van wegens de droogte hoekig, ook naa geſchapenheid der Plante dan groen, dan rood, dan geel, dan bruinachtig. In 't algemeen, is de Plant blaauwachtig groen, of witachtig en bleek. De Wortel is ſlegt, klein en vezelachtig. Zy bloeit in de Maand van May. Zie *Volckam.* 335. *Linnæus p.* 222. *n.* 589. *Rajus Libr.* XVIII. *c.* 2. *p.* 890. *C. B. P. p.* 342. *Malp. An. pl.* 41. 117. *Seq. Boerhaave* II. 40. *Tournefort. p.* 394. *Lugdunenſ. p.* 449. *Tabernæm.* 882. *Lemery* 886.

AANMERKING. Zommigen zyn 'er, die het woord *Piſum* afleiden van der Grieken πτίσσω, *tundo*, *ik ſtoote*, maar het is gedwongen; doch die het woordje πίσω, *ik leg ter neer*, verkiezen, hebben meer grond, want het gewaſch van de Errete legt op de Aarde, als men haar niet te hulp en komt. Andere zeggen dat het voortkome van *Piſa*, eene Stad in Griekenland tuſſchen de Bergen *Oſſa* en *Olympus*, als waar deze Vrucht weeldrig groeit. Wy houden het met die geenen, die den naam van πίσειν afleiden, want de Plant legt zonder Stutzels op de Aarde en voert den naam van *Piſum*, alvoorens wy de Peulen of ſchoten zien, uit welker uitpeuling van πτίσσω, dat is: *ik trek de ſchille af*, de naam mag voortgekomen zyn. *Dioſcorides* word beſchuldigt, van deze Plant niet mede aangehaalt te hebben, mogelyk om dat deze Plant of zo gemeen is, of geene nuttigheid in de Geneeskunde heeft, of met groote Bonen-Vrucht niet veel verſchilt. *Plinius Libr.* XVIII. *c.* VII. 12. haalt deze Vrucht maar ter loops aan, welker verſcheide zoorten volgens den zin van *J. Bauhinus*, ieder een mag leeren onderkennen uit de gelykwaardige woorden (*Synonyma*); doch op dat dies te lichter de reden van dezen Raad mag goedgekeurt worden, zo voegen wy in weinige woorden het verſcheidentlyke onderſcheid der zoorten 'er by. Anderen maken maar twee zoorten, namelijk *groot* en *klein*, gelyk *C. B. P. l. c.* doet, de Vrucht van de groote zoort is droog, zijnde hoekig; de Plant van de kleine zoort vindt men of in de Tuinen of op het Veld. Vorders verdeelt zich dit gewas van zelve in Tuinveld wilde en uitheemſche Erreten, van welke wy, zo veel als nodig is, zullen bybrengen.

PISUM ARVENSE, FLORE CANDIDO. Veld-Erreten, met een witte Bloem. In 't *Franſch*, Pois. In 't *Hoogduits*, Erbſen. Zie de 817. Plaat, Letter b.

Veld-Erreten *C. B. P. p.* 542. Erreten *Brunſ. Dod. Tur.* Veld-Erreten of de derde zoort van *Trag.* kleine Erreten *Matth. Lon. Dod.* Kleine Erreten uit den groenen naar 't geele trekkende by *Lob.* kruipende Erreten op de Aarde der Velden. *Lugd. Ervilia* ofte *Ochrus Id.* Gemeene Erreten *Camer.* kleine Erreten I en II. *Tab.* Erreten, voornamelyk gemeen, klein, wit of Veld-Erreten. *J. B.* 2. 297. *a.*

De Bloem van deze zoort is wit, komende uit een en de zelfde ſteel naa 't getal der Bloemen twee of drie Peulen voort,

voort, die echter veel kleinder zyn als de Tuin-Erreten, hebben kleine, ronde, witte of geelachtige Zaadkorrels, die zomwylen by Wintertyden in ſoppen gekookt worden, hoewel hoe minder men 'er in doet, hoe verzadigder dat ze zyn.

Zie de 817 Plaat, Letter c.

PISUM ARVENSE FLORE PURPUREO. Veld-Erreten met eene Purpurverwige Bloem.

Veld-Erreten met een roosachtige Bloem, donker zwarte Vrucht of uit den aſchgraauwen naar het zwarte hellende. 2. *Rajus*. Of het de kleine Erreten zyn met eene zwartachtige Vrucht van *Matthiolus*?

De Bloemen zyn purpurverwig of Roosachtig van koleur met een opwaarts ſtaande of ſchildvormig bleek Blad, zijnde zeer dik van zijde, die gelijkzaam de Plaats van een Schild bekleed, de Vrucht donker zwart of zwartachtig, met een gemeene witte Errete, zomwijlen grooter, echter van wegens de rijpheid niet al te zeer rond, maar van wegens de ingedrukte kuiltjes ongelijk en zomwijlen iets hoekig. Het word op de Velden gezaait. *Rajus l. c.*

Zie de 817. Plaat, Letter d.

PISUM MAJUS FRUCTU CANDIDO. Groote Erreten met een witte Vrucht. In 't *Franſch*, Pois. In 't *Hoogduits*, Zucker-Erbſen.

Groote Tuin-Erreten met eene witte Bloem en Vrucht *C. B. P.* 342. Gemeenſte grooter zoort van Erreten by *Lob.* Plaat 65. *a.* Takachtige Erreten *Lugd. Leptolobum*, 't welk met de Peulen word gegeten. *Camer.* Erreten zonder eene harder ſchille. *C. B. P.* Volgens *C. B. P. l. c.* is de Bloem Purpurverwig, zomtyds wit en veranderlyk, ten deele wit en ten deele uit den Purpur donker, met een witte, bruine of geſprenkelde Vrugt. Dat 'er jongere en groendere van Maand tot Maand voortkomen, is overvloedig bekent; want niet volgens de Salernitaanſche Medicynſche les,

(*Sunt inflativa, cum pellibus atque nociva,*
Pellibus ablatis ſunt bona-piſa ſatis.)

Zyn ze opgeblazend, en met de ſchillen gegeten ſchadelyk, maar de Huid afgetrokken zynde, zyn ze niet te minder een goede Erwten koſt.

Doch worden ze van zommigen voor een Lekkerny gehouden, en met toeſtemminge van de Geneesheeren zyn ze evenwel niet zo opgeblazend als of een oud Mans (gezicht of Buik) in rimpels getrokken word.

PISUM MAJUS FLORE PURPUREO. Groote Erreten met eene Purpurverwige Bloem. In 't *Hoogduits*, Kieff. Erbiß.

Groote roode of geſprenkelte Erreten. *J. B.* Groote Tuinerreten *C. B.* Groote Erreten by *Matthiol. Raj.* XIII. Of het de vierkantige Erreten van *Plinius* zyn? of veel eerder de groote Italiaanſche roode Erreten? *Camer.*

Volgens getuigenis van *J. B. Rajus* en de ondervinding, die men overal ontmoet, groeit deze zoort hoger als Mans hoogte. De Bloem in 't midden is Purpurverwig, de uiterſte Blaadjes zyn veel bleeker en bykans Rozenachtig, echter met Purpurverwige aderen onderſcheiden; de Peulen zyn groot en ſappig, welker vleeſch in het wederzyds peulachtig Velletje hoornachtig word, waar door het niemand kan eeten. De Erreten van binnen zyn zeer groot, niet rond, als de kleinen, maar hoekig of veel meer t'zamen geparſt, van een ſchone koleur wit en rood geſprenkelt, en hebben een dikke ſchille; zy worden van de Hoogduitſchen voornamelyk in Saxen tot veele ſpyzen gebruikt, *by voorbeeld*, tot deze of geene zoort van drooge Viſch, en men gelooft, dat ze voor jong Pluimgedierte en een dunne Tong zeer wel te pas konnen komen: de kleinſten daar onder worden afgekookt, naderhand vlytig opgedroogt, en te elker tyd van 't Jaar tot het zelfde gebruik opgehouden.

PISUM MARINUM PERPETUUM. Altyd duurende Zee-Erreten.

Zee-Erreten *Ger. p.* 1250. Van zelf groejende Zee-Erreten *Park.* Een andere zoort van Britſche Zee-Erreten. *Id.*

Het

Het heeft hoekige (driehoekig) met veele Gewrichten onderſchepte Stengels, die takkig zyn en ter aarde neerhangen, met twee en twee Bladeren aan elk der Gewrichten en oorſprong der Takken geſtelt zynde, uit welkers midden een vleugel uitgeſpreid word met vyf of zes groene vinnen, bykans half rond, zynde gehecht aan de middelſte ribbe en de vleugel daar uit t'zamen geſtelt, het uiterſte van de vleugel in klaauwiertjes uitgaande. Naaſt de hoogſte Takken zyn 'er acht of tien Bloemen t'zamen gevoegd aan een en 't zelfde ſtruikje of gemeen ſteeltje, 't welk uit den ſchoot der Bladeren is voortkomende, gelyk by de overige Peulvruchten en zeer helder rood, en wanneer ze geheel en al geopent zyn, dan vindt men ze in 't midden van bleek blaauw te wezen; waar op zo veele Peulen volgen, die korter en kleinder zyn als by de gemeene Peulen, acht of zomwylen tien Zaadkorrels in zich vervattende, met een wit ſtreepje bykans ter helfte op de wyze van een halve kring omcingelt, zynde door de rypheid omtrent van Olyf koleur of iets donkerder; deze Zaadkorrels zyn iets kleinder als aan de gemeene witte Erreten, wel niet rond, maar iets hoekig en ongelyk, van een bitteren ſmaak, gelyk de geheele Plant is. De Wortel ſluipt zich in de Kaaiſteenen en andere Steentjes ter hoogte van een elle aan den Oever der Zee opgehoopt zo verre door, tot dat zy een zandigen grond bereikt en zich aldaar door zeer lange dunne vezelen wyds en zyds verſpreidt, waar door zy zich ongemeen voortplant, als zynde daar toe voor haar een bequaame plaats. Al wat 'er boven de Aarde van is, ſterft jaarlyks af, blyvende maar alleenlijk de Wortel over. Die van Zaad gezaaide Erreten, komen ook in de Tuinen zeer wel voort, zo als ik zelf heb ondervonden. *Rajus.*

PISUM MINUS SINE PUTAMINE. Kleine Erreten zonder binnenſte ſchille. In 't *Hoogduits*, Zwerg-Erbſen. Laag groejende Erreten, met een ſterken Stengel. *T.* 394. Ronde dwerg-Erreten zonder Steunzels recht opwaarts groejende, *H. R. Par.* 143. Ronde Dwerg-Erreten. *M. H. R. Bloeſ. a.* In 't *Franſch*, Pois nains. Het komt bykans overeen met de wilde zoort van *Cluſius*, waar van wy haaſt zullen handelen.

AANMERKING. Daar zyn noch wel meerder zoorten van Erreten, welke *C. B. J. B. Volckam. Rajus, Boerhav. Tournef.* en andere meer aanhaalen. Dog vermits zy in de Geneeskunde van geen het minſte nut zyn, noch iemand in de Kruidkunde helpen, ten waare dat derzelver verſcheidenheid mogt beluſtigen, dus gaan wy ze wel billyk met ſtilzwygen voorby, haaſten ons om de uitheemſche te konnen verhandelen, alleenlyk iets weinigs bybrengende van de wilde Erreten van *Cluſius* en van de gekroonde Erreten van *C. B.*

Piſum Sylveſtre, wilde Erreten van *Cluſ. Rar. plant. H. p.* 239. altyd duurende wilde Erreten *C. B. P. p.* 343. Wilde Bonen *Lugdun.*

Nochte van ranken, nochte van Bladeren verſchillen die veel van de gemeene Erreten, die op de Velden gezaait worden; want het brengt talryke en langwerpige ranken van een en de zelfde wortel voort, die hoekig en geſtreept zyn, en zich niet licht laten breeken, naderhand komen 'er Bladeren voort, die een duim breed, vliesachtig en groen zyn, altyd twee en twee, die dan hier dan ginder de Ranken zelve omſlingeren, uit welkers midden een Vleugel uitgebreidt word van vier of zes Bladeren, die altyd aan de tegenoverſtaande zyde uitgroejen, eindigende deze vleugel met klauwiertjes, waar door ze zich aan de naby ſtaande Planten doet omwikkelen. De hoogſte ranken worden naderhand in veele Takken verdeelt, die uit de vleugelen der Bladeren langwerpige en dunne Rysjes uitſchieten, op welke veele kleine en witachtige Bloemen, zynde gelyk als een Koorn-Aair t'zamen gedrongen, groejen, die bykans gelykvormig zyn aan de Bloemjes der wilde Kikker-Erreten, wel-

ke afgevallen zynde de Schoten of Hulzen voortkomen, een weinig buigzamer als de Scheden van gemeene Erreten, inhoudende Zaadkorrels, die gelykvormig zyn met de Zaadkorrels van *Clymenum* by *Matth.* zynde donker zwart en onlieflyk van ſmaak; de Wortel is hout en zwartachtig, zomtyds is zy zo dik als een kleine vinger en met dunne vezelen voorzien, is altyd duurend en brengt alle Jaren nieuwe Ranken voort. die zich lang onder de Aarde verbergen, al voorens ze uitſpruiten. *Cluſ. l. c.* Het bloeit in Juny en het Zaad is in July ryp.

Piſum umbellatum. Kroondragende Erreten *C. B. Prodr. p.* 147. Recht opwaarts ſtaande vol van Bladeren *J. B.* De eerſte zoort van Erreten by *Trag.* zeer weeldrig groejende Erreten vol van Bladeren *Tabern. Chabr.* In 't *Franſch*, Pois à Bouquets. In 't *Hoogduits*, Buſch-Erbſen.

Het ſtaat meerder recht op als de gemeene Erreten, hebbende lange, geſtreepte en pypachtige Stengels, die verbreeklyk, takkig en door de rypheid wit zyn (konnende door eige macht niet opklimmen), aan de eene zyde zyn met een tegenſtrydige zitting eenige langwerpige Bladeren gegroeit, die aan 't uiterſte deel op de wyze van klauwiertjes met ſteeltjes, waar mede zy zich aan de nabyſtaande Planten omwikkelt, eindigt: het heeft witte Bloemen, die omtrent het midden met een Purpurverwig Merkteken geteekent zyn, op den top der ſteelen gelyk als eene Kroon geſchikt: op deze volgen de Peulen van twee duimen, in de gedaante van eene Kroon geſtelt, waar in een ronde witte Erte, gemeenlyk een of twee, zelden drie, grooter als de gemeene, vervat zyn.

Zie de 819. Plaat, Letter. b

PISUM INDICUM COCCINEUM, ABRUS VOCATUM, VEL PHASEOLI AMERICANI. Indiaanſche ſcharlaakverwige Erreten, genaamt *Abrus*, of Americaanſche Bonen.

Kleine Indiaanſche ſcharlaakverwige Erreten *C. B. P* 343. Roode Erten uit de nieuwe Weereld *Geſn. Hort.* Americaanſche Scharlaakverwige Erreten *Lob.* Americaanſche *Lugd.* Roode Bonen genaamt *Abrus. Alpin.* Bonen uit *Jeme Hon. Belli epiſt. ad Cluſ.* Indiaanſche Heilig Peonienkruid, *maar te onrecht.* Afrikaanſche wicken *Cluſ. exot. L.* 4. *c.* 15. *p.* 86.

Deze Plant komt eerſt met zeer dikke, dan taaje Bladeren uit de Aarde voort, met een zich tweevoudig deelend Zaad, 't welk aan de Bladeren zich toeſtelt, gelyk by de Peul-Vruchten pleegt te geſchieden; tuſſchen deze Blaadjes groeit een ſteeltje, dat de vleugels van andere Bladeren onderhoudt, die uit veele blaadjes beſtaan (bykans als die van Bosboom), welke altyd met een tegenſtrydige zitting groejen, namelyk uit tien, twaalf en meerder, de vleugel met geen oneffen Blad eindigende, gelyk de wilde Wicken of Linzen; de Plant is zeer afvallig en legt zich nêer ter Aarden, by aldien ze niet onderſtut word: tuſſchen de vleugels der Bladeren, die zich om de Ranken en ſteelen wikkelen, komen ſteeltjes voort, die iets lang en ſterk genoeg zyn, onderſteunende by beurten tien of twaalf Bloemen (die *Cluſius* evenwel niet gezien, maar alleen gegiſt heeft) niet ongelyk aan de Bloemen van wicken of Linze: aan beurtsgewyze ſtaande ſteeltjes hangen andere zeer korte ſteeltjes, by tien of twaalf of meerder, dik genoeg en rimpelig zynde, aan elk van welke een Peul van koleur bruinrood aan een zeer buigzaam en kort ſteeltje, een duim of iets meerder lang, een halve duim breed, zynde de Peul een weinig vlak, met een kromme punt als een Viſchangel, van binnen wit, waar in vier of vyf zeer harde Zaadkorrels onthouden zyn, van een bykans ronde of langwerpig ronde gedaante, doorgaans rood en glinſterend, gelyk als gepolyſt koraal, wanneer ze ter dege ryp zyn, doch aan 't bovenſte deel, waar de Peulen aanhangen, geheel en al zwart en blinkend, dierhalven ze tot Arm en Halsbanden gebruikt worden, ze zyn voor de Maag, ja voor den geheelen Menſch ſchadelyk, drie dagen in de aarde gelegt, konnen ze geheel en onbeſchadigt wederom uitgegraven worden;

in

in onze Landen groeit het wel, maar neemt niet grootelyks toe. *Cluſius l. c.*

AANMERKING. *C. B.* maakt gewag van *Virginiaanſche Erreten*, die ter hoogte van een Piek opgroeit, met een Purpurverwige Bloem en roosachtig aan de breedſte zyde, met een groote Vrucht door de rypheid iets geparſt en hoekig, hebbende een ongelyke vlakte door de veele Groefies, zy is aſchgraauw van koleur met een zwart plekje. De Peulen zyn groot, rond en lang, houden in zig acht, negen en zomwylen tien Erten, die de onzen in ſmaak, deugd en grootte overtreffen. *Simon Paul. Quadrip. Bot. p.* 434. voegt 'er van de Gratien-Erreten (*Piſum de Gratia*) dit by: dat het een lage zoort van Erten zy, op der Aarden kruipt, en zich in een ronden kring uitbreidt, met vier klauwiertjes zich zelve in malkander ſlingerende, en Peulen met Erten voortbrengende; dat van eene Erte wel hondert voortkomen, daar hoeven wy ons niet by op te houden.

Queeking.

Zo wel de Duitſchers als Franſchen beminnen deze zoort van Peul-Vruchten, en plegen ze menigvuldig voort te queeken. De grond zal goed, een weinig zandig en niet al te veel gemeſt zyn, op een plaats, die de Lucht bereiken, en de Zon beſchynen kan. Men moet het water aan hen ſparen, zo veel als mooglyk is, byzonderlyk wanneer zy bloejen; zy moeten in 't waſſchen van de Maan gezaait worden, als men veel Vruchten wil hebben, want in de volle Maan hebben ze wel veel Peulen, maar weinig Erten daarin; die zonder ſchillen zyn, die zal men in 't laaſte Quartier van de Maan zaajen, ja niet van te vooren inweeken: men legt ze een Vinger breed diep in de Aarde, als men ze in November plant, wanneer ze noch een weinig wortel konnen vatten, en dan den Winter over warm toedekt, ook niet al te dicht by malkander ſteekt, zo dat de Zon mooi daar tuſſchen heen kan ſpeelen, dan groejen ze een redelyke tyd vroeger, en konnen eerder opgediſcht worden. Zoo de Zonneſchyn des Zomers, om de Vruchten in de Peulen uit te droogen daar by niet kan komen, zo ſnydt men in den Herfſt den ſteel af, en hangt dien op een plaats aan de Muur van den Tuin, waar de Zon kan heen ſchynen, dan zal ook dit wel verholpen worden.

Gebruik in 't Huishouden.

Wie gaarn Erten eet, dien raden wy zulke door een doorſlag te wryven of de ſchille 'er van af te ſchilferen, vermits die zeer ondienlyk is. Men kookt ze liever in vlietend, als in Bornwater, zy maken door ze in overvloed te nuttigen een onlieffelyken adem, echter zal het ſop zonder Zout voordeelig voor de Huid weezen. Wanneer men 'er water van brandt, dan zal het goed voor de Oogen, de Bladeren met de Erten aldus groen gekneuſt goed voor den brand, het Stroohaver, de Paarden in December gegeven, goed voor de Wormen zyn. Zommigen willen ze voor de Tanden ſchadelyk houden. *Zorn.*

PLANTAGO.

PLA. PLA.

PLANTAGO. In 't *Latyn*, Arnogloſſum. In 't *Grieks*, ἀρνογλωσσον. In 't *Italiaans*, Piantagine. In 't *Spaans*, Llanten, Tamehagen Theſarico. In 't *Franſch*, Plantain. In 't *Engelſch*, Plantagne. In 't *Boheems*, **Gitrozell.** In 't *Pools*, **Babkå.** In 't *Hongaarſch*, Uti fiu. In 't *Arabiſch*, Aſel, Aſol, Alchama. In 't *Indiaans*, Charchus. In 't *Deens*, **Veybred / Faaretunge.** By de *Magi*, cauda ichnemonis, ὀριχνέυμονος (*Indiaanſche Muizeſtaart*). In 't *Egyptiſch*, Aſchat, Aſonth. In 't *Phænicyns*, Aturcon. In 't *Hoogduits*, **Weegerich.** In 't *Brabants*, Wegheblat. In 't *Nederduits*, Weghbree.

KENTEKEN. Deze aan alle Kruidkenners zeer wel bekende Plant wordt evenwel van hen niet tot een en de zelfde zoort gebracht. *Rajus* reekent die onder de ongeregelde Planten, met eene vierbladige Bloeme, *Boerhaave* tot de bladeloze en tweezadige Planten; *Tournef.* tot de Kruiden met eene éénbladige Bloem in de gedaante van een Drinkbeker, welker Stempel in eene Vrucht verandert. *Hallerus* heeft ze onder de ſchubachtige tweeſchillige (*Iſoſtemones*) Planten opgetelt. De Wortel is dun, doch vezelachtig, brengende langwerpige Bladeren voort, die wel aan kleine ſteelen aangegroeit zyn, doch gemeenlyk op de Aarde nêergeſlagen leggen, van getal meerder of minder naa de gedaante van een Star verdeelt. Uit het midden der Bladeren komt een Stengel voort, zeer hard in 't breeken, zomwylen hoekig, roodachtig, glad of wollig, aan welker bovenſte deel een Bloemen-Kelk is, dat uit een eenig viervoudig gedeeld Blaadje beſtaat, daarby pypachtig en veel teder is, die een éénbladige Bloem, in de gedaante van een Onderkelk voortbrengt, zynde meeſtendeels viervoudig gedeelt, of ſtarsgewyze uitgebreidt. Uit welker grond een ſtempel opkomt, meeſtendeels met vier lange Vezelen bezet (daarom andere ze achten bladeloos te wezen), die naderhand verandert in eene Vrucht of bykans eirond of Kegelvormige ſchale, die van wegens de rypheid overdwars in twee deelen van malkander gaapt; leggende de een op de andere, door een middelſchot gelyk als in twee vakken verdeelt, vol van langwerpige Zaadkorrels, die aan de Bloem-Koek vaſt zitten. Het Zaad is volgens de getuigenis en waarneming van *Ruppius* niet naakt, maar met een tweevoudig gedeelt Zaadhuisje bedekt, en met een dekzel overſtelpt; dieswegen de geheele Plant, tegens het gevoelen van *Tournefort.* moet onder de Kruiden gereekent worden, die eene geregelde en vierbladige Bloem hebben, vermits de Vrucht grooter wordende en opzwellende de Bloemvliesjes afſcheurt, waar mede *Rajus* ten naaſten by overeenkomt. *Volckamer* geeft met toeſtemming van alle deze algemeene Kentekenen van de Wechbree op. De vezelachtige Bloemen zyn aairsgewyze t'zamen gedrongen, en de Pypen der Bloemen zwellen op in eironde Zaadhuisjes (welke in de rypheid door een horizontale ſnee in 't midden van malkander gaapen). Van binnen zyn twee en twee Zaadkorrels van gedaante als Vloojen. Van deze zoort vindt men zommigen met naakte ſteelen, of met zeer breede Bladeren of met aderen bemerkt, maar eenvoudig weg *Wechbree* ge-

genaamt, of met ſmalle bladeren en by eenige zoorten getand of ingeſneeden, bekent onder den Naam van Hanenvoet en Slangendwang (*Coronopum* en *Holoſteum*); andere wederom hebben Bladerryke ſteelen, met ſmalle Bladeren twee en twee tegens malkander overgeſtelt, en Bloem aairen, die uit de vleugels der Bladeren zyn voortgekomen. De Zaadkorrels zyn langwerpig, iets uitgehold aan de andere zyde, by elke Boom zyn 'er twee, in een vliesſig Zaadhuisje, dat eenvakkig en eirond is, ook door de rypheid waterpas van malkander ſcheurt. De Bloemen zyn onvolkomen, vol van vezels, viervoudig gedeelt, in een zeer dik en puntig toelopende Koornaair meeſtendeels t'zamen gedrongen, de op de aarde leggende Bladeren zyn dan breed, dan ſmal, dan zeer diep ingeſneeden. Aangaande de Plaatzen waar het eigentlyk het liefſte groeit, zo zyn het vochtige of waar ſchielyke Stortregens t'zamen vloejen. In July bloeit het, en in Augustus word het Zaad ryp, dat een ongemeene nuttigheid heeft. *Dioſcor. L.* II. *c.* 119. *collat. Matthiol. in Dioſcorid. Lugdun. L.* XI. *p.* 1254. *Cluſius Rar. plant. Hiſt. L.* V. *c.* 14. *p.* CXX. *Chabræus Claſſ.* XXXI. *p.* 497. *A. Haller. p.* 470. *C. B. Pin.* 189. *Phytop.* 347. *Prodrom. p.* 97. *Linnæus p.* 28. *n.* 77. *Ephemerid. N.C. Dec.* II. *An.* 10. *Obſerv.* 63. *Tournef. p.* 126. *Boerhaav. p.* 100. *Ruppius p.* 69. *Tabernæm. p.* 1107. *Lemery p.* 889.

AANMERKING. Bykans alle Kruidkenners bekennen eenparig, dat *Plantago* (of Wechbree) zy het leven van eene menſchelyke Plante, en leiden 'er de oorzaak der benaaming van af, doch als men in *Plantago* of Wechbree eene Plant meent te zien, dan moet men al een groote inbeelding voor zich hebben, en aan zyne zinnen al eenig geweld aan doen. Doch het is veel lichter, uit eene natuurlyke ontwarring van dezen naam, de reden daar van te konnen doen begrypen, want *plantago gaat* in der daad als eene *plant te werk*, en door haar menigvuldig gebruik werken de deelen dezer heilzame *plante* het allerbeſte, zo dat *Tournefort* en *Lemery* van meening zyn, dat ze by uitſtek aldus is genoemt geworden, als zynde de allerheerlykſte Plant. Doch dat zy ἀρνόγλωσσον genoemt worde van wegens de gelykvormigheid, die tuſſchen de Plant en een Schaapstonge is, willen wy gaarne toeſtaan. Van zommigen word zy genoemt ταρβηλοσάθιον, πολύνευρος, veeladrig, ἑπτάπλευρος, zevenaderig van de zeven ribben of aderen der Bladeren, ἄρνειον en προβάτιον, Schaapkudde of Schaapſtal, κυνόγλωσσον Hondstonge, zekerlyk eene verſcheidentlyke en menigvuldige benaming, echter evenwel nog niet zo verſcheiden, als de heerlyke nuttigheid is, die zy voort brengt, hebbende zulke *Themiſonius*, als uitvinder, in een eigen Boek, zo als *Plinius L.* XXV. *c.* 8. verhaalt, verklaart. *Joach. Camerar.* heeft deze Plant genaamt πολύχρηστον (een voor veele ziektens dienlyk Geneesmiddel) en dat wel niet zonder reden, want het de Menſchen in menigerlei toeval, doch de Dieren tegens venynige ſteeken der Spinnen hulpe belooft. De ſmalte of breedte der Bladeren heeft ook eenig byzonder onderſcheid by deze Plant veroorzaakt, doch dat by de breedbladige zoorten de Bladeren zomwylen breeder, grooter of kleinder zyn, zulks moet men toeſchryven aan de Vruchtbaarheid van 't Aardryk, want van de Velden in de Tuinen gebracht wordende, ſpreidt het de Bladeren iets breeder uit. Ondertuſſchen kan naauwlyks gezegt worden, in hoe veel verſcheide Claſſen de Kruidkenners de Wechbree hebben verdeelt. *Aæmilius Macer.*

„ Herbam, ait: quæ noſtra lingua Plantago vocatur
„ Hanc arnogloſſon græcus vocat: eſt quia Linguæ.
„ Agninæ ſimilis foliis, Plantaginis hujus
„ Sunt Geminæ facies: & *Major* prima vocatur,
„ Altera vero *minor*, quam vulgo *lanceolatam*

 „ Di-

„ Dicunt, quod foliis ut lancea ſurgat
acutis.

Dat is:

Aemilius Macer zegt: dat het Kruid, 't welk in 't Latyn den naam voert van *Plantago*, van de Grieken ἀρνόγλωσσον genoemt worde, en wel daarom, wyl de Bladeren aan eene Schaapstonge gelyken. Daar zyn tweederlei zoorten van deze Wechbree: en men noemt de eene de *groote*, doch de andere de kleinder zoort, die ze gemeenlyk de *puntige* noemen, vermits het met puntige Bladeren gelyk als een Piek opſchiet.

Daar zyn zommigen, die het naar het getal der aderen onderſcheiden, gelyk *C. Bauhinus in Prodrom. l. c.* maar in *Pin. l. c.* zondert hy het af in breedbladig, ſmalbladig, en Waterachtig. Andere zyn 'er, die een groote, kleinder, en middelzoort maken. *Hallerus* verdeelt het bequaamlyk in telgachtige, takkige, en bladeloſe niet takkige Stengels. Doch wy zullen onze Platen maar navolgen.

Zie de 820. Plaat, Letter a.

PLANTAGO ANGUSTIFOLIA PANICULIS LAGOPI. Smalbladige Wechbree met Katjes als aan de Hazenklaver. In 't *Franſch*, Lanceole. In 't *Hoogduits*, Spitzwegerich.

Smalbladige Wechbree met Hazen klaverkatjes. *C. B. P.* 189. *Prodr.* 98. Vyfaderige Wechbree, met witte haairige Kogeltjes *J. B.* 3. 504. Of het een uitheemſche Plant is gelyk aan ſpits Wechbree, die van de Grieken καταναγκη genoemt word? *Rauw. Lugd.*

C. B. Prodr. p. 98. IV. Uit eene bruinrode langwerpige wortel, die met langwerpige Vezelen gelyk als gehaairt is, komen veele ſteeltjes voort, zomwylen over de twintig, die naakt, licht gehaairt, rond, te rug gebogen, van hoogte ongelyk, zynde eenige over een hand hoog, anderen een halve hand, zommigen niet over twee tot drie duimen hoog, die een hoofdje onderſteunen in de gedaante van Hazenklaver, dan lang, dan kort, dan bruinrood, ter zyden worden kleine bruinrode Bloempjes gezien, hangende aan zeer dunne ſteeltjes, waarop een allerkleinſt Zaad volgt; het heeft veele aderige Bladeren, vier duimen lang, ſmalder als een duim, ſteekelig en in een zeer naaukeurig Punt of Spits eindigende (en ter aarden leggende).

Zie de 820. Plaat, Letter b.

PLANTAGO LATIFOLIA SINUATA MAJOR. Groot breedbladig Wechbree met bogten. In 't *Hoogduits*, groſſer breiter Wegerich.

Breedbladig Wechbree met bogten. *C. B. Pin.* 189. Groot Wechbree, met een glad en niet ingeſneeden Blad, zo als gemeenlyk is. *J. B.* 3. 502. Groot Wechbree by *Dod. Pempt.* 107. Gemeene reedbladige Wechbree *Park. Raj.* 878. *Lugdunenſ. p.* 1254. *M. H.* 3. 258.

De Wortel hier van is Vingers dikte, ſchuins, kort, en gelyk als afgeſneeden, ſchiet van zich veele witte Vezelen in de Aarde uit. De Bladeren zyn breed, aan de randen zomwylen naaſt de ſteelen iets ingeſneeden of gelyk als getand, anders zyn ze gelyk en met een korte Wolle geruigt, welk by de jonge en eerſt uitbreekende Bladeren wel klaarlyk is te zien, doch by die volkomen uitgebrooken en onder Bladeren naauwlyks verſchynt, in voegen dat ze ſchynen geheel en al glad te weezen, met zeven aderen onderſcheiden, die voornamelyk aan de verkeerde zyde te zien zyn, met lange ſteeltjes onderſtut, waar door het van *Arnogloſſum* verſchilt. De Stengels van een en de zelfde Wortel zyn veele, rond, ruig, veel korter als die van geene, aan de aarde te rug gebogen, doch de aairen der Bloemen zyn veel langer, de Vezelen zeer kort met Purpurverwige punten. Op ieder der Bloempjes volgen twee en twee Zaadkorrels. *J. Rajus.*

Zie de 820. Plaat, Letter c.

PLANTAGO MAJOR. Groot Wechbree. In 't *Franſch*, *Plantain*, In 't *Hoogduits*, breiter Wegerich.

Breedbladig Wechbree met eene menigvuldige uitgebreide aaire *C. B. Pin.* 189. Groot Wechbree met een uitgebreid Bondeltje, *J. B.* 3. 503. Een menigvul-

vuldige aaire van groot Wechbree by *Dod. Pempt.* 107. *Sarothrodes* en *Corematophora* of *Scoparia Gemmæ.* by *Lob.* Rooſachtige Wechbree van *Lobelius* by *Lugd. l. c.*

Het aairsgewyze uitgebreid Bondeltje maakt het onderſcheid tuſſchen deze en de gemeene Wechbree, belaſt met een ontallyk uitbroeiſel van Kruidachtige Bloempjes trosgewyze t'zamen hangende.

Zie de Plaat, Letter a. PLANTAGO LATIFOLIA VULGARIS. Gemeene breedbladige Wechbree. In 't *Franſch*, Plantain. In 't *Hoogduits*, Weegbreit.

De grootſte breedbladige Wechbree met bogten *C. B. Phytop.* 348. I. Gemeene breedbladige Wechbree van *Lobel. Plaat p.* 162. *Arnogloſſa*, gladde breedbladige Wechbree *Lob. Plaat* 303. Dat deze zoort met een bladachtigen ſteel in Duitsland dikwils voorkome, zegt *Cæſalpinus p.* 327. *Lib.* VIII. *c.* 16. Maar *C. B.* heeft ze nooit gezien.

Zie de Plaat. Letter b. PLANTAGO LATIFOLIA MINOR. Klein breedbladig Wechbree.

Tabernæm. Plaat p. 731. zyne zoort is aan deze gemeene gelyk, behalven de grootte; *Tabernæmontanus* heeft die op onvruchtbare Plaatzen groejende beſchreeven, daar zy zeer vol van rimpelen is.

Zie de Plaat, Letter c. PLANTAGO ROTUNDIORI FOLIO VULGARIS. Gemeene Wechbree met een ronder Blad.

Zie de Plaat, Letter d. PLANTAGO MINOR FOLIIS PICTIS. Klein Wechbree met bunte Bladeren. In 't *Hoogduits*, Schaff-zunge.

Zie de Plaat, Letter e. PLANTAGO LATIFOLIA GLABRA FLORIBUS QUASI IN SPICAM DISPOSITIS. Glad breedbladig Wechbree met aairsgewyze geſtelde Bloemen.

Roosachtig breedbladig Wechbree, met Bloemen die gelyk als eene aair geſtelt zyn. *C. B. Pin.* 189. Roosachtig Wechbree *Joh. B.* 3. 503. Veelvoudige Wechbree van *Tabern. Plaat p.* 1108. *v.*

De Bladeren toonen zeven aderen, daar zyn 'er veel in 't getal, en leggen op de aarde, tuſſchen welke een redelyk dikke Stengel opſchiet, vol van fraai geſtelde Blaadjes, die zich in eene aaire uitbreiden, komende uit den ſchoot der Bladeren bykans roosachtige Bloemen voort, die afgevallen zynde het Zaad achter laten.

Zie de 822. Plaat, Letter a. PLANTAGO LATIFOLIA ROSEA FLORE EXPANSO. Roosachtig breedbladige Wechbree met een uitgeſpanne Bloem. In 't *Hoogduits*, Roſen-Wegerich.

Roosachtig breedbladige wechbree met een uitgeſpanne Bloem *C. B. Pin.* 189. Roosachtige wechbree met een uitgeſpanne Bloem *J. B.* 3. 503. Roosachtige wechbree by *Lob. Plaat* 304. van *Tournefort*, in 't *Franſch* genaamt Plantain à bouquet *p.* 136.

De wortel is meer als een duim dik, en altoos duurend, de Bladeren ſpreidt deze breedbladige wechbree op de aarde, zyn haairig en aderig; tuſſchen welke redelyke dikke en ruige ſteelen opkomen, op welkers toppen veele Bladeren zitten; wel de helfte kleinder als de onderſten, in den binnenſten omtrek als Hoenderdarm, die zeer klein en groen zyn en eene Roos voorſtellen. Dit Bondeltje van Bladeren loopt zomwylen uit in lange naaldenvormige aairen. Uit den ſchoot der Bladeren groejen de Bloempjes en het Zaad voort *J. B.*

Zie de 822. Plaat, Letter b. PLANTAGO QUINQUENERVIA MAJOR. Groot vyfaderig wechbree. In 't *Franſch*, Lanceole. In 't *Hoogduits*, groſſer Spitz-Wegerich.

Groot ſmalbladig wechbree. *J. B. Phytop.* 349. IX. Klein wechbree. *Brunsfel. Tom.* I. *p.* 24. Vyfaderige wechbree. *Ger.* Groot vyfaderige wechbree *Park.* Puntige wechbree. *J. B. Trag.*

De wortel is gelyk als die van de breedbladige wechbree: de bladeren zyn lang, ſmal, en puntig, hebben vyf heerlyke aderen naa de lengte door heen lopen, zyn ruig, doch minder als aan het zogenoemde *Arnogloſſum*, en donker groen, zomwylen zyn ze iets getand, en aan de randen gelyk. De Stengels zyn een voet hoog,

hoog, naakt, geſtreept, en hoekig, van een en de zelfde wortel komen 'er veele voort, die een halve of drie vierendeelen van een voet hoog zyn, boven op den top dragen ze zeer korte aairen, en die fraajer zyn als aan de gemeene breedbladige wechbree, uit Bloempjes insgelyks dicht in malkander gedrongen t'zamen geſtelt. Lange en dunne vezelen onderſteunen groote kreunen, uit den geelen witachtig, de aair groeit allenskens van onder naar boven toe, dierhalven ook weiniger vezelen daar aan te voorſchyn als aan de breedbladige wechbree; al voorens zy bloeit, word zy zwart, niet anders als by die zoorten, die groen worden. De Zaadkorrels zyn als die van *Pſyllion*, dog grooter en langer, dan in de voorgenoemde zoorten van wechbree, het word overal op de Weilanden gevonden. *Raj. l. c.*

Zie de 822. Plaat, Letter c

PLANTAGO SEU QUINQUENERVIA MINOR ROTUNDIORI FOLIO. Wechbree of klein vyfaderig met een ronder Blad.

Zie de 822. plaat, Letter d

PLANTAGO ANGUSTIFOLIA ALPINA. Smalbladige wechbree op het Alpiſch Gebergte groejende.

Wechbree, op het Alpiſch Gebergte groejende, met een lang, ſmal en zwartachtig Blad. *Bocc. Muſ. part.* II. 22. *Tab.* 5.

Dat 'er noch veel meerder zoorten van wechbree zyn, die wy met ſtilzwygen voorby gaan, kan ons de betrachting van *Tournefort* alleen leeren, die by de zes en dertig zoorten heeft aangehaelt, doch waar van zeer veele onder de benamingen van *Holoſteon* (Schlangen-Zwang) en *Coronopum* (Kraajen voet), als ook die in 't water groejende zoorten tot de Claſſe van de *Ranunculi* (Hanen-fuß-kraut) moeten gereekent worden, en het zal de moeite niet waard zyn, om het onderſcheid met veele woorden te verklaaren, vermits een ieder licht het zelve of uit de wortel of uit de gedaante der Bladeren kan kennen en uitpluizen, ook uit *Bauhinus*, *Boerhaave*, en *Tournef.* leeren. By *Rajus l. c.* vindt men de *Salmaticenſis*, *Spaanſche*, *Uitlandſche met bogten*, *ſmalbladige ſtruikachtige Weegbree*. By *Breynius* heeft men de *kleine gulde Weegbree*, de *Braſiliaanſche Alepecuroides* met grasryke Bladeren. *Tournefort* voert *l. c.* aan, de in *Portugaal aan Zeeſtrand* groejende *Wechbree*, *ruige* of *haairige Wechbree* met een lange of korte aair. Eindelyk beſchryft *Tabernæmont.* de *Zee Wechbree* of aan de Zeeſtrand groejende enz.

Gebruik in de Medicyne.

De meeſten Schryvers hebben de deugden van wechbree zodanig verheven, dat zy onder zo veele geneeslyke Kruiden gelyk als de opperſte Plaats aan deze hebben toegeſtaan. Men vindt zo wel de groote als de kleine benevens de wortel en het Zaad in de Apotheeken; heeft eene middelmatige vochtige en drooge eigenſchap in den tweeden graad, en eene heerlyke uitwerking om te altereeren, te geneezen en te ſtoppen. Zy beſtaat behalven haare waterachtige deelen ook uit zoutige en aardſche deelen, weswegen die verkoelt, afſpoelt, en zuivert, als ook op zekere wyze geneeſt. Zy altereert voornamelyk in de Peſt (zodanig dat ook haare wortel als een tegen venyn aan den Hals gedragen word) en in aanhoudende, quaadaardige en heete, toevallige, wond ook koude Koortzen. Het uitgeparſte ſap roemt men goed te wezen voor het byten en ſteeken van venynige Dieren, als van Scorpioenen, Spinnen, en dolle razende Honden. Ook word dat in ontſteekingen van Oogen en Oor-bezwaarniſſen aangepreezen. *S. Pauli* in *Quadrip. Bot. p. m.* 437. ſchryft: dat haare wel gezuiverde wortel, wanneer zy in 't Oor wierde geleid, de tandpyn op eene toverachtige wyze doe ophouden. Vorders is de wechbree onder de wond Geneesmiddelen een zeer aangepreezen Kruid, dierhalven *Ebnſina l.* 2. *H.* 2. *c.* 426. herinnert, dat met eenparige toeſtemminge van meeſt al de Schryvers dit Kruid van wegens zyne opdrogende kracht in verouderde, fiſtelach-

achtige en quaadaardige zweeren, als ook in verſche wonden, by aldien 'er andere Geneesmiddelen bygevoegt worden, zeer goede dienſten doe. Aldus word de wortel, het ſap en het Zaad aangepreezen voor de Scheurbuiks zweren van den mond, het Tandvleeſch en den Hals. Zie *Plin. l.* 25. *c.* 13. *f.* 105. *Chabræus in append. Sciagr. Stirp. Claſſ.* 31. *p.* 489. Eindelyk ſtopt, altereert en zuivert het in al de Bloedvloeden, *by voorbeeld*: in Bloedſpuuwing, Druipert, Buikloop, roode loop, overvloedige afgang van de maandelyke zuivering, Bloedpiſſing en overtollige Pisvloed, als ook in de Longenzucht zelve, zo wel het uitgeparſte ſap als ook het gediſtilleerde waater daar van word zeer dikwils innerlyk en uiterlyk gebruikt. De wortel zo wel als de Bladeren worden ook tot Klyſteeren en wonddranken genomen. Meerder nuttigheid van de wechbree heeft *Zornius* aangemerkt in zyne *Bota-nol. med. p.* 526. 527. 528. Zie *Fr. Hoffm. inclave Schroed. p.* 524. *Lonicer.* **vollſt. Krauter-Buch.** *p.* 320. *Fernel. l.* 5. *c.* 3. 381 en *c.* 23. *p.* 412. *Caſp. Hoffm. de med. Offic. l.* 2. *c.* 176. *p.* 425. *Celſus l.* 3. *c.* 22. *Rajus catal. plant. Angl. p.* 237. *Schroeder.*

P O L I U M.

POLIUM. In 't *Grieks*, πόλιον. In 't *Italiaans*, Polio. In 't *Engelſch*, Poley. In 't *Pools*, **Swioznka** In 't *Arabiſch*, Jahade, Guaid, Judacud, Judaiba. In 't *Hoogduits*, **Polium / Bergpolium / Berg-Poley / wilder Roßmarin.** In 't *Nederduits*, Polium, Berg-Polium.

KENTEKEN. De Polium is eene Plant, welke van *Dioſcorides* tot de minſte Heeſters, van *Rajus* tot de Heeſter en werwelachtige Planten, van *Hermannus* tot de werwelachtige Planten met vier naakte Zaadkorrels gereekent word, heeft een ſterken reuk, groeit uit eene middelmatige, houtachtige, harde en iets vezelachtige *Wortel*, zy dryft een *Stengel* omtrent een voet hoog, die langwerpig, teder, hard, en houtachtig is. De *Bladeren* zyn klein, langwerpig, dik uitgetakt of ingekurven, onder en boven met eene geele wolle overlegt. De *Bloem* beſtaat maar uit een Blad, gelykt aan gedaante van een gapende keel, welkers bovenſte Lippe plaats vezelen bekleeden, doch de onderſte Lippe in vyf deelen verdeelt is; doch uit den *Kelk* komt een middelſte ſteel voort, aan het achterſte deel der Bloeme gelyk als een Nagel ingeſlagen en met vier onvolkome Vruchten bezet, die naderhand tot zo veele bykans ronde en zeer kleine *Zaadkorrels* worden, die in een Hulſe ſteeken, welke van te vooren de Kelk van de Bloem is geweeſt; de *Bloemen*, welke in een hoofdje verzamelt ſtaan, groejen op de toppen der takjes en ſteelen (volgens het ontwerp van *Tournef.*) zyn geelachtig van koleur, ook wel goudgeel, hebben een zeer doordringenden ſterken en Speceryachtigen *reuk*, daarby van een bittern *ſmaak*. Deze Plant groeit op Bergen en andere warme en zandige hoogtens. Het komt voort van πόλιος *canus*, graauw, en word *Polium* genaamt, van wegens de graauwe of witte, wollige en veerachtige ſtoffe, als zynde het eigentlyke Kenteken der Plante, waar mede niet alleen de hoofdjes en Bladeren, maar de geheele Plant bekleedt is, even eens als het *Gnaphalium* of **Wieſen-Wolle.**

Men pleegt die door het Zaad voort te planten. *Dioſcorid. L.* III. *c.* 105. *Matthiol. ad Dioſcorid. L.* III. *c.* 107. *Volckamer* 337. *Blancard. Lex. med.* 611. *Tournefort p.* 206. *Boerhaav.* 183. *C. B. P. p.* 220. *Lugdun. L.* VIII. *p* 920. *Cluſ. Rar. plant. Hiſt. L.* III. *c.* 54. *p.* 361. *Lemery* 897. *Tabern. p.* 749. *Haller.* 632.

I. AANMERKING. *Dioſcorides* maakt gewag van tweederlei zoorten van *Polium*, namelyk hy ſtelt eerſt τεύθϱιον of *montanum*, het bergachtige, naderhand, *fruticoſum* of het Heeſterachtige. *Galenus L.* VIII. maakt ook niet meerder zoorten, maar verdeelt het in het groote en in het kleine *polium*. *Plinius L.* XXI. *c.* 7. noemt het eene *campeſtre majus* (groot Veld Polium), het ander *ſylveſtre minus* (kleine wilde Polium). Doch by de nieuwere Kruidkenners word 'er een groote menigte van verſcheide zoorten dezer Plante gevonden, van welke te beraamen *Tournefort* wel het beſte geſlaagt heeft. Daar toe heeft mogelyk het onderſcheid der Plaatzen, waar het pleegt te groejen, of de verſcheide krachten, of de geſchapenheid en koleur der Bloemen gelegentheid gegeven. Ook komt het niet onder eenerlei naam by deSchryvers voor, want *Ruppius* noemt het *Ajuga* (*Feldcypreſſ*); *Tournefort* en *Rivinus Teucrium* (Ehrenpreiß); *Haller. Tournef.* en *Rivinus Chamædrys* (Gamänderlein / vergiß mein nicht), *Rivinus Pſeudomarum*, Baſtert Majoran, en anderen hebben het noch anders benaamt; *Matthiolus* verzeekert, dat het in Italien *Iva moſchata* genoemt word. Dat de Ouden de Poley al voor goed hebben gehouden, zulks betuigt de Loffpreuk van *Muſæus* en *Heſiodus*, welke zy aan deze Plant hebben toegeeigent. *Plinius* verwiſſelde het *Polium* en *Tripolium* openbaarlyk met malkander, vermits hy de Bladeren van 't *Polium* des morgens wit, des middags Purpurrood, en des avonds blaauw maakt, waar van *Matthiol. l.c.* na te zien is. *Theophraſtus* en *Plinius*, die hem nagevolgt zyn, beveſtigen dit kruid by de Kleederen gelegt, de Mot daar te zullen verdryven, ſchryvende de eerſte:

τȣτο δὲ ϗ πϱὸς τȣ̀ς σῆτας τόυς ἐν τοῖς ἱματίοις ἀγαθὸν.

Hoc eſt:

„ Hoc autem & contra tineas in veſti-
„ mentis bonum.

Het is eene beuzelachtige meening en verdichtzel van *Muſæus*, dat deze Plant des nachts op een zekere tyd uitgegraven zal dienen ter vervorderinge van 't aanzien, doch ons dunkt, dat daar door veel eerder de honger verwekt worde.

Simon Pauli Quadrip. bot. p. 117. heeft het niet durven wagen om te bepalen, of dit het rechte *Polium* zy van *Theophraſtus*, *Dioſcorides*, *Galenus* en *Plinius*, en heeft den Leezer verweezen op *Fabius Columna minus cognitar. Stirp. c.* 13. *p.* 49. Maar *C. Bauhin* heeft in *Pinace* (Schryftafel) onder *polium marinum n.* 3. het duidelyk genoeg beraamt.

POLIUM MONTANUM. De op Bergen groejende Poley. In 't *Hoogduits*, Berg-Polium. Zie de 822. Plaat, Letter e.

Geel Berg-Poley *C. B. P.* 220. II. *M. H.* 3. 355. De derde zoort van Berg-Poley van *Cluſ. H.* 361. Poley van *Dodon. p.* 283. Geele Poley by *Lob. plaat* 487. *H.*

Zy is van eene middelmatige grootte, zynde de Takjes ten deele op de aarde uitgebreidt, ten deele recht opwaarts ſtaande en graauw; heeft graauwe Bladeren, de zeer teder zynde Takjes, die als ze begonnen hebben hunne hoofdjes af te werpen, worden met eene geelachtige wolle overtrokken, zo als de Bladeren zelve ook. De geele Bloem, het Zaad en de overige Merkteekenen zyn gelyk aan de voorgaande zoorte.

POLIUM MONTANUM LAVENDULÆ FOLIO. Berg-Poley met een Lavendel-Blad. In 't *Franſch*, Poliot de Montain. In 't *Hoogduits*, Berg-Poley. Zie de 822. Plaat, Letter. f.

Berg-Poley met een Lavendel-Blad. *C. B. P.* 220. *M. H.* III. 356. Poley met Lavendel-Bladeren en van der zelver gedaante *H. Eyſtad. Aut.* 2. *f.* 12. *fig.* II. De zevende zoort van Poley met eene

witte Bloem *Cluſ. H.* 363. Poley met een Lavendelblad, het Wyfje by de hedendaagſche Kruidkenners *Lob. Obſ.* 258. *H.*

Het ſpruit uit een en de zelfde wortel veele Teentjes voort, wel gelykvormig met de Teenen van de eerſte zoort, echter veel korter en meer Heeſterachtig, op de aarde rondom verſpreidt; de Bladeren zyn bykans gelyk met die van *Libanotis coronaria* (gekroonde Beer-wurtz) doch kleinder, boven groen, onder wit graauw, met geene kerven aan de randen bemerkt, van een bitteren ſmaak, en eenigzins van een lieflyken reuk, evenwel niet zo aangenaam als aan de andere Berg-Poley Bladeren word waargenomen, het draagt aan de uiterſte takjes eene witte gevulde Bloem, niet ongelyk van gedaante aan de Bloemen van de andere Poley, die evenwel niet als eene aair groeit, maar gelyk als in een hoofd t'zamen gedrongen. Het Zaad eindelyk is in kleine vakjes, zeer klein, en zwartachtig. De wortel daar van is hard, houtachtig, veelvoudig gedeelt, met veele haairachtige Vezelen voorzien. *Rajus* wil deze zoort niet onder de Poley reekenen, vermits hy noch wolle, noch kerven aan de Bladeren kan vinden, 't welk ook van het *Polium montanum repens* (kruipend Berg-Poley) kan gezegt worden, dat in de Tuinen niet voortkomt.

II. AANMERKING. Barrelier Plaat 34. Beſchr. 1089. Plaat H. *geel Berg-Poley met gezaagde, zeer ſmalle en wit graauwe Bladeren.* en 33. Plaat 1073 Beſchryft. *Geel Berg-Poley met dikke, gezaagde en wolachtige Bladeren*, zo als *M. H.* 3. 355. ook toeſtemt. *Pyrenæiſch Poley van Boerhaave, boven met Bladeren gelyk Land Klimop. T.* 206. Of het de *Chamædrys* is van den Berg Sumanus *J. B.* 3. 289. By *Rajus het Candiſche breed en ſmalbladige witgraauwe. De Africaanſche dunbladige Berg-Poley, van een hand hoog. De aan Zeeſtrand groejende breed-ſmalbladige en recht opwaarts ſtaande Poley* en Pit. *Tournefort.* heeft 'er XXVIII *verſcheide zoorten* van, die evenwel wylen de Heer Vergaderaar in zyne verzameling niet heeft willen mede aanvoeren, als hebbende 'er groote reden toe gehad, om dat veele noch het eigentlyke Kenteken van de Poley hebben, noch de minſten door byzonderlyke krachten en eigenſchappen eene afzonderlyke Aan- en Opmerking verdienen, daarom de optelling der Namen alleen ſchynt overvloedig te weezen; doch wie het weinige onderſcheid wil bemerken, die gelieve de *Hiſtoria Plantar.* van *Rajus* ter aangehaalder plaatze op te ſlaan.

Gebruik in de Medicyne

De Berg-Poley is warm en droog in den derden graad; men ſchryft dien eene openmakende, verdeelende en oploſſende kracht toe, hebbende veel ſpeceryachtig Olie en vluchtig Zout by zich. Men pryſt het aan in bezwaarlykheden op de Borſt, ter vervorderinge van het Wateren, de Vrouwelyke Maandſtonden en de Vrucht voort te dryven, de Hoofdpyn te verzachten, aan de verrotting tegenſtand te doen, en de verſtoppingen der Ingewanden open te maken. Het word mede onder den Theriakel gedaan. In de Apotheeken heeft men het Gediſtilleerde water van Poley. Zie *Lemery. p.* 897. *Lonicer. p.* 511. *Schroed.*

P O L Y G A L A.

POL. POL.

POLYGALA. In 't *Grieks*, πολύγαλον. In 't *Engelſch*, Milkwort. In 't *Deens*, Kaars-Blomſter / In 't *Pools*, Komizawyczka. In 't *Hoogduits*, Creutz-Blum / Ramſel / Milch-kraut. In 't *Nederduits*, Fenegriek, &c.

KENTEKEN. Polygala, wilde Fenegriek, ook Kruis-Bloem of Melkkruid, word een hand hoog, maakt Bladeren gelyk de Linze, heeft een t'zamentrekkenden ſmaak, en vermeerdert in Dranken den overvloed van Melk, volgens *Dioſcorid. L.* IV. *c.* 137. *Plinius* is in de Beſchryving van deze Plante even zo kort, en houdt het zwaar om met zekerheid te zeggen, wat men eigentlyk onder de *Kruis-Bloem* heeft. Laat *Hermes* zyn τρεισμέγιστος, die uit deze korte beſchryving door giſſing bevroedt, welke Plant zo wel *Dioſcorides*, als *Plinius* willen verſtaan hebben, gelyk *Matthiolus* over *Dioſcorides L.* IV. *c.* 137. wel heeft aangemerkt. *Tragus* en met hem *Chabræus* zegt: ik giſſe van het *Polygalum* van *Dioſcorides* te weezen, en wel daarom vermits het witte Bloemen draagt, want het geene Purpurverwig en hemelsblaauw blinkt, dat reeken ik tot de *Glaux*, Schelkruid of Goudwortel. Zie *Stirpium Icon.* en *Sciagr. p.* 457. *Icon.* en andere. *Menzelius* in het Woordenboek der Planten *p.* 246. zegt: *Polygala* is de Heeſter van *Dioſcorides*. Doch ons Kruidje moet tot de *Onobrychis* (Hanenkopff) gereekent worden. Welke meening *Camerarius* toeſtemt. *Hort. Med.* 129. noemende de *Polygala rhætica* van *Geſnerus* de *Onobrychis* van *Dodonæus*; met inwilliging van *A. Hallerus in enum. method. ſtirp. Helv. p.* 577. als ook van *C. Bauhinus Phyrop. p.* 406. heeft *Lobelius* het Hanenkop der Nêerlanders voor de *Polygala* gehouden. *Hermannus* reekent ze tot die geene Planten, welke in twee verſcheide vakken twee Zaadkorrels hebben, zynde de Zaadhuisjes hertvormig en nêergedrukt, daarby van een byzonder t'zamenſtel der Bloemen, of zo als *Rajus* gedenkt, geheel en al ongeregeld zyn. *Moriſon.* reekent ze tot de Peul-Vruchten, die een Kapelletje voorſtellen, en opwaarts ſtaande Peulen met Gewrichte hebben. De *Wortel* is een hand of halve hand hoog, houtachtig, wit of groenachtig, hard, bitter, en ſpeceryachtig. De *Stengel* is zomwylen meer als een halven voet hoog, en gedwee. De *Bladeren* zyn klein, groen, langachtig, maar echter rondachtig, en ſtaan by beurten aan den Stengel. De *Bloemen* beſtaan uit een Blad alleen, of, gelyk *Volkamer* en *Ruppius Flor. Jen. p.* 204. ſtaande houden, uit drie Bladeren; *Tournefort* noemt ze een Pypje, die onder toegeſlooten, maar boven in twee Lippen verdeelt is. De Bloemen zyn klein, ſtaan naa de wyze der aairen, in 't midden van den Stengel af aan tot naar boven aan den top toe; de bovenſte Lippe ſtaat recht opwaarts, de onderſte is tweevoudig gedeelt, en een weinig langer, ook fraai geboord, en heeft acht vezelen; wanneer de bloeſſem is afgevallen, zo volgt daarop eene Vrucht of een platte Taſche, die in twee deelen verdeelt, en met langwerpig, ook iets ruig zynde Zaad opgevult is, en wel zodanig dat in een iegelyk Taſchje een klein middelſchot en aan elke zyde van 't zelve een Zaadkorreltje zich bevindt, zomwylen haairig, zo als *Volckamer* wel heeft waargenomen.

De

De Vrucht is in den Kelk der Bloeme ingewikkelt, welke uit vyf Blaadjes beſtaat, daar van drie geheel klein en twee grooter zyn, of gelyk als *Linnæus*, het bekleedzel van de Vrucht is klein en driebladig, met twee eironde blaadjes onder den omtrek der Bloeme vermeerdert, een eenig blaadje, maar boven het zelve ſtaen blyvende, wordende de Vrucht door twee daar toe komende Bladvleugels omvat en ingeſlooten. Deze Plant groeit op onbearbeide Landen of Plaatzen, waar geene Menſchen heen komen, de Schapen eeten zulks het liefſte voor al het ander gras, doch het ſchynt voor de gemeene zoorten van gras geene andere deugden te hebben, het bloeit in Juny en July. *Blancard. L. M.* 613. *Volkam.* 338. *Linnæus p.* 214. *n.* 567. Het beſte *Tournef. Inſt. p.* 1741. *Boerhaave. p.* 236. *Cluſ. L.* III. *c.* 22. *Rajus* 1335 *Lugd. p.* 488. *Tabernæm.* 1213. *Lemery* 898.

AANMERKING. Deze Plant heeft aan en voor zich veel melkachtig ſap, daarom het den naam van *Polygala* heeft verkreegen van de Griekſche woorden πολὺ *multum* (veel) en γάλα *Lac* of Melk. *Rajus* is van meening, dat zy van wegens de menigte en overvloed der Melk, die men gelooft door haar aan de op de Weiden gaande Koejen en ander klein Vee vervordert te worden, aldus genaamt worde. Doch *Welſch in Miſcomim.* 549. en *Carzolarius a. h. p.* roepen de ondervinding te hulp, te weten, dat ook by de Minnemoers de toevloed der Melk daar door bevordert worde en dienvolgens daar van daan de naam ontſtaan zy, *Simon Pauli Quadrip. bot. p.* 117. zegt: Het is voldoender, als de Melk zal vermeerdert worden, dat men zulks liever onderzoekt met verſchen Venkel of deszelfs ſap, als met het Afziedſel van *Polygala* of haar ſap. De Minnemoers of zuigende Vrouwen zyn goede Spyzen dienſtelyker als eenig ander Plant of Kruid, en eene ordentelyke beweeging van 't Lichaam, juiſt niet tot vermoejinge toe, is veel beter, als waar door het Bloed, de Melk voortbrengende, een veel beteren omloop verkrygt, en de tedere Borſtzenuwen mede aangeprikkelt worden, om hen dienſtelyk zynde vry te laten invloejen, diergelyke bewegingen des Lichaams zyn of water te ſcheppen, Brooddeeg te werken enz: *Geſnerus* noemt het in zyne Brieven *Amarella* van wegens deszelfs bitteren ſmaak, en verzekert, dat als het in Wyn geweekt ingenomen word, het de Gal door den ſtoelgang tot verwondering toe afvoere. *Tabernæm.* bemerkt aan zeven zoorten geen onderſcheid, als alleen in de koleur der Bloemen. Men noemt het ook *Ambarvalis*, dewyl de Ouden, wanneer zy opentlyke Proceſſien om de Velden van wegens de Vruchtbaarheid van 't Koorngewaſch hebben gehouden, de Vryſters of jonge Meisjes van de Bloemen of Bladeren dezer Plante Bloemkranſſen opgezet hebben.

POLYGALA MAJOR FLORE ALBO, SEU FLOS AMBARVALIS. Groot Melkkruid met eene witte Bloem, of Kruis-Bloem. Zie de 823. Plaat, Letter a.

Wit Melkkruid by *Tabernæm.* I. Plaat.

POLYGALA MAJOR PURPUREA. Groot Purpurverwig Melkkruid. *ibid. L. b.*

POLYGALA VULGARIS MAJOR FLORE CÆRULEO. Groot gemeen Melkkruid met eene Hemelsblaauwe Bloem. In 't *Hoogduits*, Creutz-Blume. *Ibid. L. c.*

Zy verſchillen nopens de Bloem, die zeer helder Purpurverwig is, dan wit, dan Hemelsblaauw, dierhalven by *Tabernæm.* drie Afbeeldingen gevonden worden onder den naam van groot *Polygala*, te weeten: wit, Purpurverwig, en Hemelsblaauw. *C. B. Phytop. l. c.*

POLYGALA ALBA MINOR. Klein wit Melkkruid. Zie de 823. Plaat, Letter d.

POLYGALA MINOR COERULEA. Klein Hemelsblaauw Melkkruid. *ibid.* L. e.

POLYGALA MINOR RUBRA. Klein rood Melkkruid. *ibid.* L. f.

Het ſchynt, dat volgens *Tabernæmontanus*

nus de *Polygala* van *Matthiolus* met deze verſchille nopens de Wortel, die dik, geſcheurt, houtachtig, en met eenige vezelen voorzien is, overtreffende de overige zoorten aan grootte, in welker oppervlakte veele takjes uitſteeken, aan welke de Bloemen hangen, die met de overige gelyk zyn, alleenlyk van dezelve verſchillende in kortheid en breedte.

Zie de 823. Plaat, Letter g.

POLYGALA AFRICANA SILIQUIS RECURVIS. Afrikaanſch Melkkruid met te rug gebogen Peulen.

Rajus L. XXXI. *c.* XXI. van de Peulachtige Bomen handelt van deze Plant, alwaar de kleine Indiaanſche *Polygala* met te rug geboge Peulen volgens *D. Syen*, ook Nil of Baſtert-Indigo genaamt word. *H. M. P.* I. *f.* 55. *p.* 103. Zy word by de twee of drie ellen hoog, uit eene vezelachtige en witachtige of bruinrode wortel, van ſmaak bitter en iets ſcherp, hebbende geenen reuk; de Stengel is vier vingeren dik, ſchietende dwarstakken uit, die een bittere en bytend aſchgraauwe Baſt hebben, en een hard Hout; de Bladeren zyn gevleugelt en de vleugels aan de middelſte ribbe gehecht met korte, kleine, en langwerpig ronde ſteeltjes, aan de ſpits rondachtig en breeder zynde, en aan het ſteeltje naauwer inkrimpende, naar boven toe groen, maar onderwaarts glasverwig of Hemelsblaauw uit den groenen, van ſmaak iets ſcherp en bitter, en van een flaauwe hette, als ze lang gekaauwt worden; uit de middelſte ribbe of zenuwe lopen veele dwarsaderen uit, die met een ſchuinzen trek tegens den rand toe evenwydig en ter wêerzyden zichtbaar zyn. De Bloemen zyn van gedaante als een Kapelletje, zynde het onderſte Blad gekromt en witachtig uit den groenen; de twee zydbladeren zyn met een hoog roosachtig roode koleur geverft. De ſtyl is groen, hol gelyk een houte Doos, die een groene draad, komende uit een peulachtige Spruit voort (zynde deze eigentlyk de ſtyl), omvat en aan 't bovenſte deel in kleine en dunne vezeltjes of draadjes geſpleeten, die met geele puntjes voorzien zyn, blyvende alleenlyk een vrye draad aan de uitgeholde zyde over. Op de Bloemen volgen ſmalle, kleine en vlakke Peulen, die aan de eene zyde iets ingebogen zyn, twee of drie duimen lang, glad en donker zwart uit den rooden. Het Zaad is van binnen van malkander afgezondert, langwerpig rond en vlak, met deszelfs lengte evenwydig aan de lengte van de Peul en door de rypheid zwartachtig. Behalven de Peulen of Schoten ziet men zomtyds aan ſtruikjes baſtert Vruchten hangen, die groen, dunhaairig en iets hard zyn, zynde boven op de kruin met een gat doorboort en van binnen hol. Deze zyn niets anders als eenige Galnoten of uitwasſchingen en knobbels, zynde uit de ſteekingen van 't Ongedierte ontſtaan. Het ſap geneeſt de Puiſten des monds, en de gekookte wortel door zalving de Belroos of Sint Anthonis vuur. *Rajus l. c.*

Polygala fructiceſcens Capitis bonæ Spei Breynii, Heeſterachtige *Polygala* van *Breymius* groejende op de Kaap de goede Hoop. Het heeft een gedraaide wortel, en is dik naa de evenredigheid der Plante, van buiten aſchgraauw of wit, en van binnen het allerwitſte; daar uit komen Rysjes voort, hoog drie vierde deelen van een voet; rietachtig en groen, niet ongelyk aan de teenen van Spaanſche Bies van *Cluſius*. Heeft weinige, ſmalle, en gepunte Bladeren, naauwlyks een duim bereikende, en zonder order geſtelt. Het draagt geaairde Bloempjes, doorgaans gelyk aan die van de gemeene *Polygala*, welker koleur uit den groenen lieflyk Purpurverwig word, ſchoon *Breyn.* het Zaad en de Vrucht niet en heeft gezien, zo meent hy echter, dat zulks zy met dat van de gemeene zoort.

Daar zyn noch eenige zoorten van de *Polygala* over, welke van *Tabernæmont.* onder de *kruipende* zoort gereekent worden, vermits die met de takjes gelyk als op de aarde kruipt; het heeft dunne en korte Blaadjes, de *Bloemen* zyn van gelyke groote en maken eene aair t'zamen uit;

het

het bloeit in May op dorre Landen. De heeſterachtige zoort met een Bosbooms Blad en zeer groote Bloem. *Oldenl. T.* 175. *Boerhave p.* 237. heeft zy waardig toegeſcheenen, om aangemerkt te worden, welke eenerlei is met de *Polygala* van *Breynius*. *Pelygala* met korte takkige Bladeren, *Boccon. Muſ. P.* II. 141. Kleinder Berg-*Polygala* met een Myrtenblad, by zommigen de *Chamæmyrſine* (Måutzdorn) van *Dalechamp. Lugd.* 1175. Portugeeſche heeſterachtige *Polygala* met een groote Bloem en zeer kleine bladeren. *Tournef.* doch ons is'er weinig aangelegen en men kan ze wel met goed geweeten voorby gaan.

POLYGONUM.

POLYGONUM. In't *Grieks*, πολύγονον. In't *Italiaans*, Poligono, Correggiola. In't *Spaanſch*. Carriola. In 't *Franſch*, Renouée. In 't *Engels*, Knotgras, In't *Deens*, Beygråß. In 't *Boheems*, Frußka weeginack Anpor. In't *Arabiſch*, Baſial rahagi. In't *Hoogduits*, Weggraß/ Wegtritt/ Blutgraß/ Tauſendknoten/ Angerkraut. In 't *Nederduits*, Duizendknoop manneken.

KENTEKEN. *Herman* en *Haller* reekenen naar hunne beliefde verdeelingen deze Plant tot de bladeloze met vezelen voorziene gewaſſchen; *Rajus* brengt het tot de Kruiden, die een onvolkome Bloem, driehoekig Zaad in de vleugels der bladeren voortkomende, en de veele Gewrichten knobbelig is. *Dioſcorides*, die ze naar het geſlacht in het Mannetje en het Wyfje verdeelt, geeft 'er *L.* IV. *c.* IV. deze beſchryving van: Het Mannetje heeft tedere Takken, die week en vol van knobbels omzingelt zyn, die op de aarde gelyk het gras omkruipen, daar by bladeren gelyk als de Ruite hebben, doch langer en weeker (niet ἐπιεικέϛερα, dat is, zachter, gelyk zommigen in die tot Venetien en Baſel gedrukte Boeken leezen, maar ἐπιμηκέϛερα, dat is, langer ἢ μαλακώτερα, dat is, weeker, gelyk *Matthiolus* herinnert). Het Zaad toont zich onder de bladeren, daarom zommigen willen, dat zulks het Mannetje genoemt worde, deszelfs bloem is wit of purpurverwig. Het Wyfje (*Sanguinaria*) beſtaat maar uit een Stengel, die aan een klein Riet gelykvormig is, hebbende veel Gewrichten en knobbels die in malkander als Rietjes ſchynen geſtooken te zyn, rondom de knobbeltjes zyn kleine punten gelyk de bladeren van den Pikboom (Kiehn-Baum), doch de Wortel is onbruikbaar, het groeit gemeenlyk op vochtige Plaatzen. *Matthiolus* voegt 'er dit by: het Mannetje, 't welk de Italianen *Correggiola* en *Centumnodia* noemen, vind men op de Velden en in de Hofplaatzen van groote Gebouwen, doch het Wyfje niet zo menigvuldig, groejende alleen op Plaatzen, die vochtig zyn. *Dioſcorides* en *Galenus* hebben de krachten en nuttigheid van deze Plante beſchreeven. *L.* VIII., doch wel zodanig, dat *Galenus*, die *Dioſcorides* wegens zyne ſlechte beſchryving van 't *Polygonum* heeft willen berispen, daarin zeer ſlecht geſlaagt heeft, gelyk te zien is by *Bartholom. Marantha. L.* III. *Method. cognoſc. ſimpl. C.* XIX. *p.* 288. die de misſlagen van *Dioſcorides* op een andere Plaatze zeer zedig heeft aangemerkt.

De nieuwere Kruidkenners beſchryven ons deze Plant veel naaukeuriger, want volgens hun bericht is het een Kruid, dat

dat een menigte van Stengels dryft, tot de hoogte, van een of anderhalf voet, ze zyn gedwee en rond, dicht en taai, kruipen en leggen, bykans altyd rondom op de grond, ſtaan zelden recht opwaarts, hebben zeer veele knobbels, die redelyk dicht by malkander ſtaan en met bladeren bezet zyn, welke langwerpig, ſmal, puntig en, groen zyn, op korte ſteelen zitten, en beurtsgewyze ſtaan. Nopens den Kelk zyn ze niet van eenerlei meening, *Linnæus* wil van geenen weeten, als alleen van een omtrek der Bloeme, aan welke van buiten iets dikachtigs, dat groen is en eenigzins den Kelk voorſtelt, aangegroeit is, en het Zaad in zich gewikkelt heeft, anderen ſtaan een Kelk toe, die vyfvoudig zeer diep geſpleeten is, hebbende de gedaante van een Trechter en geverft zynde, die door de rypheid het Zaadhuisje word. De Bloemen zyn bladeloos, uit veele vezeltjes (volgens *A. Haller.* vyf in eene order, en drie van binnen, buiten order) beſtaande, ze komen tuſſchen de ſteelen en Telgen uit de hoeken voort, onder een zeer dun vliesje, by den eerſten oorſprong bepekt. *Boerhave* II. *p.* 88. Wanneer het bloeſſem is afgevallen, dan volgt aan deszelfs plaats een redelyk dikke Zaadkorrel, met drie verheve hoeken, zynde het zelve Kaſtanjebruin, en met eene Hulze overtrokken, die gekouleurt, droog, en gebaard is. De wortel is lang, en ten opzichte van 't Kruid redelyk dik, hard, en houtachtig, met een menigte van vezeltjes omgeven, ſteekt vaſt in de grond en heeft een aantrekkenden ſmaak. Dit Kruid groeit op ongeploegde Plaatzen, gemeenlyk aan het Land en Bywegenen en bloeit in Juny. *Linn. p.* 116. *n.* 329. *Ruppius flor. Jen. p.* 77. *Lugd. L.* 10. *c.* 12. *p.* 1123. *Haller.* 182. *Raj.* 184. *Schroeder.* 1101. *Barrelier* 103. Plaat. *Munting* waare oeffening der Planten. *p.* 575. met Platen. *C. B. P.* 281. *Phytop.* 549. *Prodrom.* 131. *Tournef.* 510. *Volckamer.* 338. *Koenig.* IV. 164. *Sim. Pauli Quadrip. bot.* 438.

AANMERKING. De Naam is aan deze Plante gegeven geworden van wegens de menigvuldigheid der Gewrichten, want gelyk als bekent is, beteekent πολὺ, *multum* of veel en γόνυ, *genu* of gewricht, daar van daan dan ook de Latynſche en Nêerlandſche Namen van *Centumnodia* en *Duizendknopen* ontſtaan zyn. Deze naamen hebben een wydlopige beteekenis en worden aan veele Planten bygelegt, welke als ze in niets anders eene gelykvormigheid onder malkander hebben, zo is het evenwel ten aanzien der Gewrichten. Vorders word het genoemt *Seminalis* of het Zaadachtige van wegens de menigvuldigheid van 't Zaad.

Sanguinalis en *Sanguinaria* (Bloedgierig en Bloedſtelpend), vermits het voor een overheerlyk middel gehouden word ter ſtelpinge van het bloed, beroepende zich *Camerarius* en *Simon Pauli*, als ook veel andere meer op de ondervinding ter getuigeniſſe van dit voorgeeven. *Apulejus* noemd het *Proſerpinaca*, andere *Proſerpina*, mogelyk daarom, dat het op de aarde kruipt, *Aetius* heeft het den naam gegeven van *Heliobotane*, dat is: het Kruid der Zonne, zynde de reden van deze benaaming niet genoegzaam bekent, by aldien men miſſchien zyn oogmerk niet en hadde op de Zaadkorrels, die omtrent ter tyd, dat de dagen het langſte zyn, pleegen ryp te worden, en door de Zonneſtralen gelyk als uitgelokt worden, waarom *Plinius* het onderſcheid heeft gemaakt tuſſchen *Proſerpinaca* en *Polygonum*, is zo licht niet te bevroeden, vermits hy voornamentlyk *L.* XXVII. een en de zelfde krachten aan beide heeft toegeſchreeven. *Scribonius* heeft het *Cælligonon* genoemt, van wegens de dikte des Heeſters en menigte van 't Zaad *c.* 47. *Dioſcorides* onderſcheidt het in tweederley ſoorten het *Mannelyke* en *Vrouwelyke*, als boven gezegt is: anderen in grooter en kleinder, waarop wy wel niet eigentlyk konnen zien, maar het laten beruſten by die in de Plaat beliefde verdeeling.

POLYGONUM MAJUS LATIFO-

Zie d… 823. Pla… Letterb…

FOLIUM. Groot breedbladige Duizendknoop.

Groot breedbladige Duizendknoop. *C. B. P. Proſerpinaca*, Weegtreekruid by *Apulej.* Duizendknoop van *Brunſ.* Het mannelyke Duizendknoop by *Trag.* Het gemeene Duizendknoop, het Mannetje. *Ger.* Het groote gemeene het Mannetje. *Park.* Het mannelyke Bloedſtelpend kruid *Geſn. Lugd.* Het gemeene van *Camer.* Het eerſte van *Tab.* Duizendknoop *J. B.* 3. 374. *Lob.* Plaat *p.* 418. Het Mannetje van Duizendknoop by *Dod.* 113. *b.*

De gemeene zoort van Duizendknoop ſteekt diep in de aarde met haare Wortel, zo dat deze niet zo licht kan uitgetrokken worden, komt het meeſte met die al gegevene Beſchryving over een; heeft niet al te veel bladeren, die by beurten ſtaan, zyn langwerpig, ſmal (en echter ten opzichte der overige zoorten de breedſten), gaan puntig toe, ſteunende op korte ſteelen; tuſſchen de onderſte Bladeren aan de knobbels der ſteelen komen Takjes voort, en uit de bovenſte Bloemen, twee of drie te gelyk aan korte ſteelen; zyn vyfbladig, witachtig rood, in geen byzonderen Kelk, van binnen met geelachtige punten. Het overige is met het voorgaande gelyk. Dit is 'er nog in 't voorby gaan by aan te merken, dat 'er meerder namen zo wel Griekſche als Latynſche van deze zoort zyn, die van *Mentzel* in zyn. *Lexic. plant. p.* 247. verhaalt worden.

Zie de 823. plaat, Letter i.

POLYGONUM FOLIIS PICTIS. Duizendknoop met bonte Bladeren.

Zie de 823. Plaat, Letter k.

POLYGONUM BREVI ROTUNDIORI FOLIO FLORE ALBO. Duizendknoop met een kort rondachtig Blad en witte Bloem.

Duizendknoop met een kort en ſmal blad *C. B. P.* 281. ſmalbladig Duizendknoop *J. B.* 3. 376. Het derde Duizendknoop van *Tabern.* Plaat 833. Het kleine mannelyke Duizendknoop *Ger.* Of het is het Heeſterachtige mannelyke Duizendknoop van *Thal.*?

Zie de 824. Plaat, Letter. a.

POLYGONUM ABLONGO ANGUSTO FOLIO FLORE RUBRO. Duizendknoop met een langwerpig ſmal blad en roode Bloem.

Zie de 824. Plaat. Letter b.

POLYGONUM OBLONGO ANGUSTO FOLIO FLORE ALBO. Duizendknoop met een langwerwig ſmal blad en witte Bloem.

Zie de 824 Plaat, Letter c.

POLYGONUM BREVI ANGUSTOQUE FOLIO MINUS. Klein Duizendknoop met een kort en ſmal blad. In 't *Franſch*, Centinode. In 't *Hoogduits*, Blutkraut.

Zie de 824. Plaat, Letter d.

POLYGONUM MINUS FLORE CARNEO. Klein Duizendknoop met een vleesachtige Bloem. In 't *Hoogduits*, Wegtritt.

Zie de 824. Plaat, Letter e.

POLYGONUM MONTANUM SERICEUM. Bergachtig Duizenknoop als zyde.

Zie de 825. Plaat, Letter a.

POLYGONUM MONTANUM NIVEUM. Bergachtig ſneeuwwitte Duizendknoop.

Klein witachtig Duizendkruid *C. B. P.* 281. Bergachtig *Ger.* Het allerkleinſte ſneeuwwitte van *Lob.* Het bergachtige ſneeuwwitte by *Park.* Spaanſch *Paronychia* of vinger Nagelkruid by *Cluſ.* ſneeuwwitte *Anchyllis J. B.* Een Spaanſche zoort by *Lugd.* Of het bergachtig Turkſch Kruid is? *Cæſ.* Het is onderſcheiden naa maate van zyn ouderdom, want het volwaſſen heeft kafachtige ſneeuwwitte vliesjes, gelyk als ze *Adv.* en *Lugdun.* afteekenen, maar de nieuwe Plant niet diergelyken, gelyk als *Cluſ.* en *Lobel.* hebben voorgeſtelt: zoo als die in Vlaanderen groejende, veel van zyne witachtigheid verlieſt *C. B. P. l. c.* van aanzien is de Plant by uitſtek ſchoon, verſpreidende op de aarde biesachtige knobbelige ſteelen van een hand hoog, doch in het volwaſſener Kruid van negen duimen of twaalf vingeren hoog, uit welke Bladeren van gemeen Duizendknoop, doch veel korter, voortgroejen. Aan de knobbels komen uit de holtens der Bladeren kleine platleggende Kluwetjes voort, van een duim dik, zynde t'zamen geſtelt van zeer in malkâar gedrongene zilverwerwige ſchubbetjes, en naauwelyks te zien door de digtheid der kluwetjes, hier en

Oo 2 daar

daar uit de voegingen der *Scandulorum* enkelde groenachtige en glinſterende Bladeren, overeenkomende met die van 't Breukkruid. De Bloem daar aan is wit, gelyk als aan 't gemeene Duizendkoop, doch zodanig tenger, en dus tuſſchen de gemelde vliesjes verſcholen, dat het pas verſchynt. Het Zaad is als aan 't Duizendknoop. De wortel daar onder is houtachtig, wit, iets dik, lang en veelvoudig geſpleeten. *J. B.*

Zie de 825. Plaat, Letter b. POLYGONUM ARGENTEUM ANGUSTIFOLIUM. Smalbladig Duizendknoop blinkende als zilver.

Zie de 825. Plaat, Letter c. POLYGONUM ARGENTEUM ROTUNDIFOLIUM. Rondbladig Duizendknoop gelykende na zilver.

Zie de 825. Plaat, Letter d. POLYGONUM MONTANUM VERMICULATÆ FOLIIS. Bergachtig Duizendknoop met Muurpeper Bladeren.

Nieuwe bergachtige Muurpeper. *Col.*

Zie de 825. Plaat, Letter e. POLYGONUM MARITIMUM MINUS FOLIIS SERPILLI. Aan de Zeekant groejend Duizendknoop met Quendel Bladeren.

Het tweede Duizendknoop met een zeer klein ingelegd Quendel-Blad *adverſ. p.* 180. en *Lobel.* Plaat *p.* 422.

Zie de 825. Plaat, Letter f. POLYGONUM COCCIFERUM. Scharleikorrels dragend Duizendknoop.

Scharleikorrels dragend Duizendknoop. *C. B. P.* 281. Poolſch Scharleikorrels Duizendknoop. *J. B.* Scharleikorrels dragend *Camer. Epit.* Pools ſcharleikorrels dragend by *Park.* In 't *Engels* Scarlet-knotgraß, en in 't *Pools*, Kotsmaczck. In 't *Hoogduits* word het van zommigen uit bygelovigheid genaamt Johannes-Blut. *Hoffman.* in 't Regiſter der Planten op de Planten by *Altorff.*

Volgens *Camerarius* komt het voort met zeer tedere en gepunte Bladeren; die aan knobbelige en bleeke ſteeltjes hangen, op welker toppen witte Bloempjes onder de ſchubbens groejen. Aan deszelfs Wortelen groeit het graan van ſcharlei, wordende van wegens de uitnemende roodheid zeer aangepreezen ter verwinge van Karmoſyn.

Wie de Duizendknoop, met der Hoogduitſchen hun Knawel, willen doen vergelyken, die vyzelen meerder op, als ze wel zouden doen, want daar is, als gy 'er wel over peinſt, eenig onderſcheid onder, want het Zaad is driehoekig, en de Bloempjes wit. Doch het zy nu het *Knawel* of eene verſcheide zoort van Duizendknoop, zo is echter het Scharleikorreltje, 't welk groeit aan deszelfs wortelen, geen eigentlyk Kenteken van eenig onderſcheid. Want het graan van Scharlei is niet anders, als eene boven natuurlyke uitgroejing, zynde voortgekomen door het ſteeken van eenig Ongedierte, 't welk dan verſtrekken moet tot eene Lyfmoeder voor het aldaar gelegde Eietje ter verwarminge en uitbroejinge van 't zelve. *Simon Pauli* heeft waargenomen, dat niet alleen aan de Wortelen van dit Kruid, maar ook aan die van *Piloſella*, (dat is het groote gehaairde en kruipende Mänſöhrlein-kraut) omtrend de Zonneſtrand van den Zomer of het Feeſt van S. Johannes Beziën gevonden worden, die of aan de verſachtige Scharleikorrels, of aan het *Kermes* graan gelyk komen, waar van hy zich verbeeldde, dat het moeſten Eieren zyn van eenig hem onbekend zynde Ongedierte; en wel om die reden, om dat door 'er ſchaften van Ganſe of Zwaane Pennen in te ſteeken, aanſtonds een vliesachtig geſlooten Blaasje voor den dag is gekomen, en dit in de warme Zon ter uitbroejinge gelegt zynde, van zelf een gekorve diertje binnen de tyd van zes of zeven dagen is verſcheenen, 't welk evenwel niet lang geleeft heeft, weswegen anderen meenen waargenomen te hebben, dat het terſtond moet weggevlogen zyn. *Rajus* uit *Tancred. Robinſon.* Zie *Ephemerid. N. C. Ann.* III. *Obſerv.* 104.

Wy verhaalen hier, het geene *Schroder.* van de kleine Weegtree heeft aangemerkt *p.* 1101. „ Hy groeit, *ſchryft hy*, ge„ meenlyk op zandachtige Velden, en „ worden aan deszelfs Wortelen omtrent „ *Johannes* dag roode korreltjes gevon„ den, welke het gemeene Volk noemt „ *S.*

„ *S. Johannes* Bloed, en op de eenvou-
„ dige verbeelding (*niet tegenſtaande de*
„ *ondervinding beveſtigt, dat zulke zo*
„ *wel voor als naa die tyd worden gevon-*
„ *den*) geruſt ſteunt, dat deze korrelt-
„ jes in 't geheele Jaar anders niet, als
„ maar op den dag van *S. Johannes*, en
„ wel op de uur van den middag zyn te
„ vinden, ook dat ze, zo haaſt dit
„ uur is verlopen, zullen verdwynen.
„ Dierhalven nemen ze zulk een uur van
„ deze korrels te verzamelen wel waar,
„ ſchatten de verzamelde korrels zeer
„ hoog, hangen ze of aan hun Lyf, of
„ kneuzen dezelve, en ſmeeren hunne Kle-
„ deren daar mede, om het geheele Jaar
„ door, volgens hunne Bygelovigheid, be-
„ vrydt te wezen van ziekte en ongeluk.

Pancovius oordeelt 'er van, dat het Wormen zyn. Want hy ſchryft aldus in zyn *Herbarium. p.m.* 319. " Uit nieuws-
„ gierigheid heb ik eens de zelve zelf ver-
„ zamelt, en bevonden, dat het Eiertjes
„ of voortbrengſels van Wormtjes zyn,
„ welke zich op het punt van deze
„ Weegtree als een Neſtje om zekerheids
„ halve begeven; want naar dat ik het
„ in een glaze Vleſje bewaarde en aan
„ de Zonne ſtelde, begoſten uit al die
„ geenen, welke allenskens witachtig
„ wierden (maar die rood bleeven, die
„ krompen daarentegen in malkander
„ en verdorden), voort te komen rim-
„ pelachtige en van koleur Purpur brui-
„ ne Wormen, welke zich 'er uit beeten,
„ en een wit ſchilletje achter lieten. Hun-
„ ne gedaante was onderwaarts breed-
„ achtig, en by 't hoofdje iets ruig aan
„ te zien, hadden ettelyke voetjes en twee
„ korreltjes. Wanneer men ze een wei-
„ nig aanraakte, dan kroopen ze gelyk
„ als Kaas-Wormtjes in malkander, kroo-
„ pen ook in het Glas, byzonderlyk
„ wanneer ze het warme Zonnelicht
„ voelden, gins en weder rondom, wil-
„ den 'er gaarne uit en 'er van daan,
„ leefden ettelyke dagen zonder voedſel,
„ en vermits men hen niets konde ver-
„ ſchaffen, dat hen mogte aangenaam
„ zyn, zoo verteerden ze zich gelyk als
„ van zelve, en ſtierven ". 't welk *Schroder* insgelyks heeft ondervonden.

De korrels zyn rood, hebben een bloedrood of purpurverwig ſap in zich, waar uit naderhand Wormen worden, die te gelyk met het ſap dienen, om Zyde en Wolle te verwen. Zy komen gemeenlyk te voorſchyn, wanneer de Zon in den Kreeft treedt, en om dier oorzake noemen zommigen het Kruid *herba cancri*, dat is, het Kreeftenkruid. Men ondervindt, dat ze niet alle Jaren voortkomen, byzonderlyk als het koud of nat is. In Poolen vindt men 'er geheele Velden van vol, en de Turken kopen het ook zeer graag, om daar mede Doeken, Zyde enz: eene koleur van Saffraan te geven. Als men bemerkt, dat de Beziën ter dege ryp zyn, omtrent de Zonneſtand in den Zomer, of haaſt naa die tyd, dan nemen ze een yzer Werktuig, geheel klein met een handvatſel, trekken met d' eene hand het Kruid na zich toe, doch met de andere trekken ze het om hoog, breeken de Beziën af, en ſteeken het Kruid wederom in de aarde, geſchiedende zulks met zoo eene ſchielykheid, dat men 'er zich over moet verwonderen. Het Scharleigraan zuiveren ze door een Zift van de Aarde, en als zy zien, dat 'er Wormen willen uit worden, dan beſproejen ze het Scharleigraan met Azyn of Water, en droogen het allenskens of in de Zonne of by een Kachel-Oven, tot dat ze ſterven, anderzints verſtooren ze het Merg, en de Wormen verliezen hunne koleur. Zomwylen zonderen ze ook de Diertjes af van het ſchilletje, en drukken ze geheel zoetjes met het uiterſte der Vingers in een Balletje of Klompje t'zamen, anderzins zoude het ſap uit de ſterke t'zamendrukking verſchudt worden, en de ſchone koleur zich verlieſen. Dit Klompje zoeken de Verwers graag, en betalen 'er meerder voor, als voor de korrels, om dat zy het veel hoger ſchatten.

POLYGONUM ANGUSTISSIMO ET ACUTO VEL GRAMINEO FOLIO MINUS REPENS. Het klei- Zie de 825. Plaat, Letter g.

 ne

ne kruipende Duizendknoop met een zeer ſmal en puntig of grasryk Blad.

Het kleine kruipend Duizendknoop met een zeer ſmal en puntig of grasryk Blad *C. B. P. p.* 281. Hoogduits Duizendknoop *Knawel* genaamt *Trag.*

De derde zoort van Duizendknoop by *Dod.* Engelſche Steenbreek by *Lob.* Plaat in *Lugd.* Klein Duizendknoop of het Wyfje. *Lonic. Polycarpon* van wegens de menigte van 't Zaad by *Lugd.* Klein Duizendknoop *Tab. Selenoides* of Knawel in 't *Hoogduits.*

Daar zyn eenige Merktekenen, waar door deze Plant van het gemeene Duizendknoop verſchilt, doch gy zult ze naauwelyks konnen onderkennen, ten zy dat gy ze met een gewapend Oog, zo als men ſpreekt, of door een vergrootglas beſchouwt, weshalven wy, vermits weinige dit onderſcheid hebben geleert waar te nemen, veel eerder met andere Kruidkenners oordeelen, liever de zelve onder het geſlacht van Duizendknoop te reekenenen, als den Leezer met de Beuzelingen en wisjewasjes te verwarren. *Color.* of de koleur der Plante is aſchverwig. *Radix* of de wortel is houtachtig, moejelyk om te breeken, en witachtig; *Cauliculi* of ſteeltjes zyn 'er veel in 't getal, een hand hoog, dun gelyk als een draad, haairig, zomwylen digt by de aarde, een weinig roodachtig, met veele knobbels bezet. *Folia* of de Bladeren aan elk een der ſteelen twee en twee geſtelt, zeer ſmal, puntig, een halven vinger en meerder lang, *Floſculi* of de Bloempjes zyn zeer talryk, zittende elk daar van op een byzondere ſteel, en tuſſchen de uitgebreide Takken en veele teffens op het uiterſte der Takken ſtarsgewyze, t'zamen geſtelt uit vyf grasverwige gevulde Blaadjes. Een iegelyk Bloempje zit gelyk als een kroontje op zyn Zaad, en valt door de rypheid van 't Zaad geenzins af, maar blyft 'er geduurig op zitten, want het niet eigentlyk de Bloem zelve is, maar veel eerder de Bloemkelk. *Caulis* of de Stengel van dit Plantje word eindelyk door menigvuldige ſmaldeelingen in talryke Takken geſpleeten, zynde opgepropt vol van ontelbare Zaadkorrels. Men vindt het op de Velden en is zo wel innerlyk, als uiterlyk van de zelve deugd, die de Duizendknoop heeft. Zie *Raj. J. B. Tabernæm.*

De overige zoorten van deze Plant verhaalen *C. B. P. Barrelier. Tournefort., Rajus. Lugdun. Tabernæm. Mentzel* en *Volck.* welke wy met voordacht alhier overſlaan.

Gebruik in de Medicyne.

Het Kruid van Duizendknoop word onder die Planten getelt, welke in de Apotheeken gebruikt worden, en teffens van een drooge en koude natuur in den tweeden graad zyn. Het is voornamentlyk een wondgeneezend Kruid, 't welk bykans in alle zoorten van Buikloop zyne aanhoudende uitwerking doet. Het zou ook het Neusbloeden, het overvloedig afgaan van de Maandſtonden, Bloedſpouwing, en hevige Braaking, als mede de aankomſten der afwiſſelende koude Koortzen wederſtaan. Zommigen verzeekeren, dat het de Wormen zal doden, het Graveel en Nierwee verdryven en 't Venyn der Slangen tegenſtaan. Het uitgeparſte ſap of het Gediſtilleerde water daar van word insgelyks of zo voor zich, of met Wyn en Honing vermengt, aangepreezen. Uiterlyk legt men het verſche Kruid op de Polsſlag, om de Koortsachtige hitte daar door uit te dooven; als men het lang in de hand houdt, tot dat het verwarmt, dan zal het de Neusbloeding doen ophouden. Zommigen bedienen zich van 't zelve tot Gorgeldranken, in ontſteekingen van de Mond en Keel, en gebruiken het in Quetſuuren, Gezwellen, roode ontſteeke Ogen, en opgezwolle Borſten. Zie *Lemery p.* 900. *Lonicer. p.* 378. *Rajus catal. plant. Angl. p.* 239. *S. Pauli p.* 438. *Zorn. Schroder.*

PO-

POLYPODIUM.

POL. POL.

POLYPODIUM. In 't *Grieks*, πολυπόδιον. In 't *Italiaans*, Polipodio. In 't *Spaans*, Filipodio. In 't *Franſch*, Polipode. In 't *Engelſch*, Polypodie, Okeferne. In 't *Deens*, Engelſod. In 't *Boheems*, Osladyc. In 't *Pools*, Paprotka. In 't *Mauritaans*, Betfaigi, Aibeig. In 't *Arabiſch*, Desbers, Budeig. In 't *Hoogduits*, Engelſuß/ Sußfahren/ Stein-Wurtzel. In 't *Nederduits*, Boomvaren, Eikenvaren.

KENTEKEN. Het is een Plant, waar van *Amman* en *Moriſon* oordeelen, dat het onder de zoort van Varenkruid moet gereekent worden; *Herman* telt die onder die geenen, welke hun Zaad geheel naar boven en op de Bladeren hebben; *Rajus* en *Boerhave* tot de haair- of vezelachtige Gewaſſchen, en wel deze met een meerder gevuld Blad, maar geene met Bladeren van een enkelde ſneede ingekurven. *Haller. p.* 137. *Enum. Method.* ſtelt het onder de Planten, die wel Zaad, maar geene kennelyke Bloemen hebben, beſtaande het Kenteken van deze Plant naar zyne korte en goede Beſchryving eigentlyk hier in: dat de Bladeren zekere vlakken of Blaasjes, waarin het Zaad beſlooten is, voortbrengen, van eene rondachtige, of van een halvemaansgewyze gedaante, die ter wêerzyden van de middelader evenwydig geſtelt ſtaan; het welke wel die in de Kruidkunde zeer ervaaren zyn kan voldoen, maar van anderen iets uitvoeriger verklaart wordt; want volgens hen zou de *Wortel* langachtig en bykans een' kleinen Vinger dik zyn, uiterlyk iets rood met haair of kleine Vezeltjes bezet, doch van binnen grasverwig, uit den groenen, bleekachtig gelyk als Look, vol van kleine Heuveltjes en Wratten, waar door zy als in Gewrichten verdeelt word; de ſmaak is iets ſcherp, zoet, maar walgachtig en wederwaardig. Aan de wortelen ſpruiten de *Bladeren* over dwars uit, die aan eene ribbe, die in 't midden bloot is, ter wêerzyden ſtaan, en tot op den graad of de middelader in ſmalle en lange deelen gekurven worden, over de zelve vindt men aanſtonds de Vrucht groejende in kleine rondachtige Huisjes, die met een zeer dun vliesje zyn voorzien, waarin zy als een kleine hoop legt, en als zich de vezelen, die door de Bladeren gaan, t'zamen krimpen, ſpringen deze Blaasjes in ſtukken, en laten zeer tengere Zaadkorrels achter na, welke men noodzakelyk onder het Vergrootglas moet brengen, als men het nader wil leeren kennen. De bloemen zyn zeer onvolkomen, mosachtig, en op de rug van 't Blad als ſtof of Melkhaairtjes, naauwelyks te zien. 't Is een zeker zoort van Varenkruid, 't welk echter *Chabræus* niet wil toeſtaan, houdende de gelykvormigheid der Bladeren niet voor voldoende, waarom wy ze onder deze zoort zullen ſtellen. Ondertuſſchen groeit het in ſchaduwachtige Boſſchadien, op Bergen en mosachtige Steenrotzen, byzonderlyk aan de oude Wortelen en ſteelen van Beuke, Hazelnoote en Eikebomen, waar van evenwel het laatſte in de Geneeskunde de eerſte plaats verkrygt. Het groeit wel in den Zomer, wordende dan het Zaad ook volkomen ryp, doch verlieſt den Zomer door zyne Bladeren niet, tot dat 'er in 't Voorjaar nieuwe komen, en de ouden

den wegdryven. Zie *Dioſcorides L.* IV. *c.* 166. *coll. Matthiol. ad h. l. Ruellius p.* 662. *Geſner. hort. p.* 273. *Cæſalpin. p.* 593. *J. B.* III. *p.* 746. *A. Haller. p.* 137. *Seqq. Konig. R.V. p.* 208. *Volkamer. p.* 339. *Boerhaave p.* 24. *Tournef. p.* 540. *Tabernæm. p.* 799. *Lugdun.* 1229. *Schroder.* 1312. *Pluknet.* en bykans alle.

AANMERKING. De naam komt uit het Griekſch voort, en wel van πολὺ *multum* of veel, en πȣ̃ς *pes* of voet, want de wortel kruipt gelyk als met veele voeten, blyvende aan de Bomen hangen met de vezelen, waar van het overvloedig is voorzien, gebruikende zulks voor voeten, andere zyn van meening, dat het den naam heeft verkreegen van de gezwellen en holtens, naar wyze van de veelvoetige Gediertens. *Konig.* meent, dat dit Kruid den naam heeft van de zoetigheid, die naderhand eene zeer aanhangende walgachtigheid naa zig laat. Die van *Embrun* van de veele vlakken, die zich op de Bladeren toonen, waar mede het meerder als eenig ander zoort van Varenkruid is bemerkt. Ons verſtrekken met *Camerar. Tournefort* en *Rajus* de woorden van *Plinius* en *Dioſcorides* tot eene genoegzame reden der benaming, zynde dezelve: ῥίξαν πλεκτάνας ὥς πεϱεὶ πόλυ πȣ̃ς ἔχȣσαν, dat is: *Radix enim acetabulis cavernoſa, ceu Polyporum cirri*: zynde de wortel door veele holtens uitgeholt, of heeft als de veelvoet gekrulde Haairlokken. Zie *Camerar. Hort. Med. p.* 130. De Grieken noemen het *Polypodium*, veelvoet, de Latynen *Filicula*, Eikenvaren, Engelzaad enz:, makende *Matthiol.* 'er twee zoorten van, als het *gemeene* of dat van *Dioſcorides*, het andere met een Miltkruids- of Hertetonge Blad, maar veel langer, groenachtiger, en meerder in den omtrek gekronkeld, de Wortel met d'eerſte zoort gelykvormig, echter een weinig gedweeder of buigzamer, het groeit gemeenlyk op de Bergen van woudachtige Plaatzen. *Hiſt. Lugdunenſ.* voegt 'er by, dat de ongelykvormigheid van 't zelve afhangelyk zy van de Plaats, en niet van de verſcheidentheid der zoorte, want op een zeer magere plaats groeit het zeer ſchraal en tenger, maar op een vetter veel weeldriger. Want op zommige donkere boſchachtige plaatzen verkrygt het een kloeker Blad, en maakt echter niet een verſcheide zoort uit. *Lobelius* wil van niet meer als eene zoort weeten. *Haller.* beoogt in zyne verdeeling het onderſcheid der Bladeren, namelyk met een geoort en niet geoort Blad, met enkelde of dubbelde Wieken, *C. B. Pin. Rajus. Tournef.* en anderen meer hebben het naa hun eigen goeddunken verdeelt.

POLYPODIUM. In 't *Franſch*, Polypode. In 't *Hoogduits*, Engelſuß. In 't *Nederduits*, Engelzaad. Zie de 825. Plaat, Letter h.

Gemeen Bomenvaren *C. B Pin.* 359. *J.B.* 746. Groot Bomenvaren van *Dod. p.* 464. *M. H.* 3. 562. Het gemeene van *Rajus. Park.* Eikeboomachtige Bomenvaren. *Blackwall. T.* 215. en der Apotheekers. Behalven andere Schryvers. Zie *Haller. p.* 137.

AANMERKING. Behalven het gemeene *zyn de gemeenſte zoorten van Bomenvaren als volgt*, Groot *Bomen*-varen met een puntig Blad by *Barrel.* Plaat 1110. *Boccon. Muſ. P.* II. 6. *Tab.* 47. Le *polypode* ſchynt echter niet met het gemeene te verſchillen. Groot *Bomenvaren* met vermeerderde of gevulder Bladeren van *Corduba* by *Boccon. Muſ. part.* II. 59. *T.* 46. Cambro Brittanniſch Bomenvaren met aan den rand gehakkelde Pinnetjes *Raj. Hiſt.* 137. Zeer breed Cambriſch Varenkruid met Bladeren, die ingekurven Lellen hebben *Pluck. Phyt. T.* 30. *f. i. Polypodium Ilvenſe* by *Lugdun.* en eindelyk de uitheemſche Bomenvaren met Eikebooms Bladeren. *C. B.* De Indiaanſche van *Cluſ. J. B. Park.*

Cluſius heeft de Indiaanſche Bomenvaren uit de *Sporteln* van een zeker Geneesheer, die op zyne te rugkomſt uit Indiën is geſtorven, ontfangen; het ſteunde op eene zes duims lange wortel, bykans een duim dik, haairig of ruig, als de wortelen van Europeiſche Bomenvaren, van koleur Yzergraauw, en op de

zelfde

zelfde wyze ſchuins boven op de aarde kruipende, van welke drie en drie Bladeren voortquamen, waar van het derde kleinder was als de beide overigen: doch de beide grootſten waren elf duimen lang, maar van de middelſte redelyk dik zynde ader naa de lengte van 't Blad doorgeſneeden wordende, ter wêerzyden in breedte bykans van vyf duimen uitgebreidt, aan de randen ingekurven, gelyk als de bladeren van Eikebomen, die aan de nieuwe Telgen uitgroejen, die gemeenlyk veel breeder pleegen te zyn, als die, welke aan de oude Takken groejen: uit de gemelde middelſte ader quamen andere kleindere voort, die tot het uiterſte der Inſnydingen zich verſpreidden, onder welke menigvuldige adertjes, gelyk als een Netje gevlochten zynde en zich onderling malkander doorſnydende, uit liepen, en aan 't Blad eene groote ſchoonheid veroorzaakten; doch deze Bladeren waren vaſt en ſterk, van koleur uit den hoogrooden iets bruinachtig, diergelyken aan de droge Bladeren van Eikebomen gezien word, en van de Franſchen *couleur de feuille morte* pleegt genaamt te worden, aan het onderſte deel zaten ze aan een klein ſteeltje, uit de Wortel dezer Bladeren voortkomende, en dezelve ook eenigzins bedekkende, vermits ze aanſtonds by hunnen oorſprong zich zydwaarts verſpreiden. De Wortel gegeten behield noch eenigzins den ſmaak van de gemeene Boomvaren, doch niet zo zoet, maar met eenige ligte wrangigheid voorzien, welke zy mogelyk van de ongematigheid der Lucht des zeer heeten Gewеſts, waar die Plant gegroeit was, of van Ouderdom aan haar getrokken had.

Van een zeker zoort Indiaanſch Varenkruid, de gedaante van Boomvaren hebbende, heeft *Chriſt. Mentzel.* een afteekening geſtelt in zyn Handtafeltje van zeldzame Planten.

Gebruik in de Medicyne

De Wortel van Boomvaren, dat aan de Eikebomen groeit en matiglyk warm, dog in den tweeden tot den derden graad toe droog is, word in de Apotheeken gevonden, en heeft veel Olie en wezentlyk zuur Zout by zich. Zy word voornamentlyk tot dranken, Borſt-Thee, en Gorgelwaters gebruikt, heeft eene zacht verweekende, laxeerende en openende uitwerking in verſtopping der Ingewanden, en daar van voortkomende ziektens, als in de Hoeſt, Aamborſtigheid, zwaarmoedigheid, Miltzucht, Schurft en Scheurbuik. Het zou zeer langzaam laxeeren en de zwarte Gal en taajen ſlym uitvoeren, 't welk echter aldus is te verſtaan, dat het met andere Laxeermiddelen moet vermengt worden. De afgekookte Drank van de Steenwortel word van zommigen in de Scheurbuikachtige loopende Jicht als een byzonder Geneesmiddel aangepreezen. Zie de Redenkaveling van *D. Wedel* nopens het *Polypodium* 1721. gehouden te *Jena. Rajus in catal. plant. Angl. p.* 240. pryſt het geſtampte Poejer daar van aan, zulks eenige dagen ingegeven, voor de gezwolle Milt, de Geel- en de Waterzucht. Tegens de Kropzweeren zou zy ook nuttelyk zyn volgens 't getuigenis van *Lemery p.* 901. *Palmarius* neemt ze daar en boven noch mede onder het Poejer tegens het byten van dolle Honden. Zommigen pryzen het Poejer daar van ook aan, dat het in de Neusgaten geſtrooit wordende derzelver uitwaſſchen zal wegnemen. Even het zelve met Honing afgekookt, roemt *Lonicerus p.* 463. voor geſpleeten handen, als het daar op gelegt word. In zommige Apotheeken heeft men het Syroop van de Boomvaren, welkers krachten ten opzichte der openmaking van verſtopte Ingewanden van de Schryvers zeer hoog opgevyzelt worden.

POPULUS.

POPULUS. Heeft by de Grieken geen eigentlyken naam, wordende van hen naar de koleur der Bladeren of λευκὴ, of αἴγειρος, dat is: wit of zwart genaamt. In 't *Engelſch*, Aſpo, Poplar, Poplietree. In 't *Franſch*, Peuplier. In 't *Deens*, Popel/ Pul. In 't *Boheems*, Topol. In 't *Hoogduits*, Aespenbaum/ Pappelbaum/ Albenbaum. In 't *Nederduits* en *Brabants*, Abelen, Populierboom.

KENTEKEN. Volgens *Hermann* behoort deze Boom onder diegeenen, die wolachtig zyn, maar *Rajus* reekent ze onder die, welker Vruchten van de Bloemen zyn afgezondert, komende volgens het Zaad daar van, 't welk in ruuwe wolachtige Worſtjes is ingeſlooten, genoegzaam overeen met die van Wilgeboomen, alhoewel ze ten opzichte der breede en hoekachtige gedaante van de Bladeren onderling van malkander verſchillen. *Haller.* reekent ze tot die geenen, welker Bloemen geene bladeren hebben, maar in der zelver plaats Katjes wurmsgewyze voortkomen, die met Vezeltjes zyn voorzien. De Populier-Boom aan en voor zich zelve, groeit uit eene tamelyke wortel, die zich niet zeer diep in de aarde verſchuilt, word zeer hoog van Stam en heeft een vleesachtige baſt; het Hout daar van, aangeſtooken zynde, geeft een ſterken rook van zich. Deszelfs Bladeren zyn rondachtig, ingeſneeden, hard, donker of zwartachtig (naar geſchapenheid der zoorten, dan meerder, dan minder), bevende altyd, of ſchoon het al rondom windſtil is. De bloeſſem heeft geene eigentlyke Bladeren, maar beſtaat uit Katjes of Worſtjes, welke ſchynen t'zamen geſtelt uit veele kleine Bladeren, en met Puntjes of kleine Hoorntjes voorzien zyn, echter geene Vruchten hebben, als dewelke alleen aan dat zoort van Populier-Bomen zyn te vinden, die geen bloeſſem voortbrengen, doch ſchynen gelyk als eene Koorn-aair te zyn, die uit menigvuldige Blaadjes is t'zamen geſtelt, onder welke een klein Klokje ſchuilt, die naar bovenwaarts toe een onrype Vrucht in zich vervat. Uit dit Klokje ontſtaat naderhand een vliesachtig Peultje of ſchilletje, 't welk zich in twee deelen verdeelt, langwerpig en aairsgewyze gevormt is, hebbende tefſens het wolachtige Zaad in zich beſlooten. *Tournefort* houdt *p.* 592. *Inſt.* voor geraden, behalven deeze Merktekenen noch den Boom en de bloeſſem met eige Oogen te beſchouwen, hebbende hy de bloemen *Tab.* 365. wel laten afteekenen. In 't begin van 't Voorjaar vinden zich puntige knoppen, welke een welriekend, geel, vet, en kleefachtig ſap hebben. *Boerhave* merkt uit *Malpigh. An. Pl.* 53. 219. *A. B. C.* aan, dat aan het Mannetje maar alleen zulke Bladeren zyn, als te vooren zyn beſchreeven: uit den ſchubachtigen Kelk ſchiet een lange middelſteel voort, aan welke overal mannelyke bloemen groejen, zodanig dat ze, vereenigt zynde, een Katteſtaart voorſtellen. Elk van deze, *zegt hy*, komen voort uit een dun vliesje, 't welk haaſt vergaat, en met een haairige rand is voorzien, doch onder dit legt een ander, 't welk langer beſtaat, en aan welks onderſte deel acht Vezeltjes groeien, die roode langwerpige Zaadklootjes hebben. Wanneer dit vliesje ryp word, en zich de rand verdeelt,

deelt, dan worden ze met een wolachtige Zoom verſiert. De Vrucht beſtaat uit veele blaadjes, bedekkende kuiltjes, die eene Klok gelyken, waarin de onvolwaſſe Vrucht leidt, wordende naderhand tot een vliesachtig Peultje, dat aairsgewyze tweevoudig van malkander gaapt, opgepropt vol van donsachtige Zaadkorrels, echter word dit maar by het Wyfje gevonden. Voor 't overige is deze Boom gaarn op vlak Veld, en komt zeer wel voort op vochtige beplante Dalen by andere Bomen, en laat zich lichtelyk vermeerderen. *Plinius* geloofde, dat deze Plant het beſt op Bergen groeide, dog wy zyn tegenswoordig beter daar van onderrecht.

A. Haller. p. 156. *Lugd.* 86. *Linnæus p.* 307. *n.* 755. *Boerhaave* 211. en al de andere Schryvers.

I. AANMERKING. *Dioſcorides* verhandelt deze Plante meer als een Geneesheer, dan als Kruitkundige *L.* I. *c.* 92. hebbende maar eene beſchryving van de krachten van dezen Boom aan de Nakomelingen ter gedachteniſſe nagelaten. *Theophraſtus L.* III. *c.* 14. geeft 'er ook weinig van te kennen, houdende de witte en zwarte Populier-Boom bykans voor eenerlei. Beide, *zegt hy*, zyn van natuur recht opwaarts ſtaande, echter is de zwarte veel verhevener en gladder: De gedaante der bladeren komt overeen, het Hout is aan beide wit, en brengt geen een daar van Bloemen voort, volgens de meening, die ze toen van dezen Boom hadden. κερκὶς ('t welk zommigen voor den Alpiſchen, anderen voor den Lybiſchen vertaalen) is met de witte Populier-Boom ook niet ongelyk, zo wel aan grootte, als ook nopens zyne uitbreidinge in witachtige Takken. Zyne Bladeren zyn gelyk als die van Klimop, maar aan d'eene zyde zonder hoek of rondachtig, doch aan de andere zyde langwerpig, gaande in een puntigen hoek toe. De koleur is van buiten en van binnen bykans eenerlei, zynde de ſteel lang en ſmal, en daarom ook gemeenlyk gebogen. Aan den zwarten is de baſt harder dan aan den witten, en ſchubachtiger, zo als aan de wilde Peereboom. By de Ouden zyn driederlei zoorten van Populierboomen vermaard geweeſt, namelyk de *witte*, *zwarte*, en *Lybiſche*. Zie *Plinius L.* 16. *c.* 23. wordende van *Theophraſtus* in 't Griekſche genaamt *L.* III. *Hiſt.* 4. λεύκη, αἴγειρος, κέρκις, waar van de laaſte ook de bevende genoemd word. De nieuwſte Kruidkenners voegen 'er nog by de rondbladige of de Americaanſche zoort. *Linnæus* verdeelt ze naar 't geſlacht of de kunne in het Mannetje en het Wyfje. De naam hebben wy liever met *Martin.* willen afleiden van πιπάλλω, ik beeve, als van πολὺ, veel, om dat ten minſten de Lybiſche Abeelboom altyd beeft, doch de andere meening, welke op het groot getal der Bladeren beruſt, ſchynt weinig grond te hebben.

POPULUS ALBA INCANA. Zie de 826. Plaat, Letter. a.
Grysblanke Abeelboom. In 't *Franſch*, Peuplier blanc de large feuille. In 't *Hoogduits*, **weiſſer Pappel-Baum.**

De Grieken noemen dien λεύκη. In 't *Italiaans*, Populo bianco, la proba, Albare. In 't *Spaanſch*, Alamo blanco. In 't *Catalaans*, Alber. In 't *Franſch*, Peplier blanc, Obeau, Obel, Oubel, Aulbero. In 't *Portugeeſch*, Amiegro, Alanco blanco. In 't *Engelſch*, Whit aſpe, Populier tree. In 't *Sclavoniſch*, Topel lopel. In 't *Hongaarſch*. Jegniefa. In 't *Arabiſch*, Haur. By de Ouden genoemt *Farfarus.* In 't *Nederduits*, Abeelboom, Abelen, Obelen.

De witte Populierboom groeit ſchielyk om hoog, en komt ligtelyk voort, wordende vol Takken, zoo dat men dien alleen om des Houts halve zoude voortplanten. De Stam is dik, de ſchorſſe witachtig en glad, zynde het Hout wit en licht te ſplyten. Voor de uitkomſt der Bladeren groejen eerſt kleine knoppen, die *Dioſcorides* onder de naam van σφαιρίων verſtaat. De Bladeren zyn de grootſten in hunne zoort, diep gekurven, hoekig, byna van gedaante als Wynloof, doch zyn veel kleinder, glad, en boven zonder haair, van onderen wit en wolachtig, zynde ook

ook de Takken met lange ſteelen met een dikke Dons bezaait. Voor der zelver uitſpruiting draagt het Kattekens, die op die wyze als aan de Wilgeboom voortkomen, volgens de waarneming van *Lobelius*, zyn ze lang en veelbladig met eenige punten, ook volgens *Tabernæm.* vol haairlokken, en uit den Purpuren donkerbruin. Hy groeit op vochtige Plaatzen, aan de Rivieren. *Jonſton. Raj. J. B.* en bloeit in de Maand van Maart. *Rupp.* De Bladeren van den witten Populierboom zouden; als ze nog jong zyn, van een kringsgewyze rondte weezen, zo als *Plinius* en *Theophraſtus* dezelve beſchryven, doch oud wordende, maken ze puntige hoeken, 't welk ook nu ter tyd kan waargenomen worden. Maar dat de onderſte zyden der Bladeren, of die naar de aarde toekyken, aanſtonds naa de Zomer Zonneſtand zich om en na boven toekeeren, en de Boeren dit als een bewys aannemen zouden, dat de langſte dag nu geweeſt is, zulks ſtrydt met de ondervinding, hebbende niemand van onze tyden het zelve konnen waarnemen. *Matthiolus* verhaalt, wanneer men den Boom tot aan de wortel boven de aarde afkapt en met warm water, waarin zuurdeeg is opgeloſt geworden, begiet, dan zullen in weinig dagen Kampernoeljes, die men eeten kan, te voorſchyn komen; ook uit de ſchorſſe, als die in kleine ſtukken geſneeden en in Meſtbeddekens geſtrooit word. *Dioſcorid. L.* I. *c.* 93. By de Romeinen was het gebruikelyk, om van dezen Boom Kronen te vlechten voor de Kampvechters of Worſtelaars, als mede voor de Prieſters van *Hercules*, dien deze Boom was toegeheiligt, 't welk naderhand de Prieſters van *Mars* mede navolgden. *Virgil. L.* VIII. *Aeneid.* Ook wierd eertyds de ſchaduwe van dezen Boom goed voor de ruſt gehouden.

POPULUS FOLIIS MINORIBUS. Populierboom met zeer kleine Bladeren. In 't *Franſch*, Peuplier de petit feuille. In 't *Hoogduits*, Pappel-Baum mit kleine Blattern. Zie de 826. Plaat, Letter b.

Witte Populierboom met zeer kleine Bladeren *C. B. P.* 429. *Lob.* Plaat 193. 2. Witte Populierboom met een zeer klein Blad *J. B.* 1. 8. 160. Deze verſchilt alleen van de voorgaande door de veel kleinder zynde Bladeren. *Jonſton.*

POPULUS LYBICA. Lybiſche Populierboom. In 't *Franſch*, Tremble. In 't *Hoogduits*, Aſpen-Baum. Zie de 827. Plaat, Letter a.

Bevende Populierboom *C. B. P.* 429. Lybiſche Populierboom van *Theophraſtus* κερκὶς genaamt *J. B.* 1. 8. 163. Tremble by *Tournefort* 592. De Alpiſche van *Gaza*, *Bellon.* De Lybiſche Populierboom van *Plinius*, by *Cluſ. Hiſt. Matthiol. Tab. Germ.* enz: In 't *Engelſch*, The Alp, or trembling Poplar. In 't *Hoogduits*, Zitter-Pappeln. Daar van daan is ook het ſpreekwoord gekomen: Zittern wie ein Aſpen-Laub, dat is: „ beeven als een „ Eſpenbooms blad ". vermits de bladeren van dezen Boom door een ligte beweeging der Lucht geduuriglyk beeven, waarom hem de Franſchen ook *Tremble* noemen. *Rupp. Fl. Jen.*

De *Wortelen* van deze Bomen ſpreiden zich en kruipen verre rondom; de ſchorſſe of baſt is ten deele zwart, ten deele wit; de *Bladeren* korter als aan de zwarte Populierboom, bykans geheel rond, en aan den rand ingekurven, of volgens *Rajus* ongelyk en zeer diep ingetandt, boven groen, onderwaarts aſchgraauw, en bykans geheel blaauw; *Matthiolus* wil 'er by aangemerkt hebben, als of zy met eenige witte puntjes gelyk als beſproeit geweeſt zyn; aan de uiterſte Takken zyn de bladeren hoekiger, onderwaarts graauw, ze zitten aan lange ſteelen, en daarom beeven ze geduuriglyk, al is 't ook dat 'er niet een Luchtje waait, daar van zal wis de Hoogduitſe Naam van Zitter-Pappel voortgekomen zyn. Deszelfs Katjes zyn langer als aan andere Populierbomen, omtrent elf duimen lang, wolachtig, van koleur aſchgraauw en bruinachtig, bykans als aan de Pypbeziën, de buitenſte zeer kleine werwelsgewyze geſtelde witte en pluimachtige punten: De Oogjes zyn puntig, glinſterend, en van koleur Kaſtanienbruin; deze Boom zal

zou volgens het verhaal van *Tragus* uit zyn eige Zaad voortkomen. Men vindt dien door geheel Duitſchland, Bohemen en Poolen; In de Sundgouw dicht by Baſel heeft men dien met veel Lym waargenomen, brengende de Katjes eerder voort als de Bladeren ten einde van de maand Maart. *Jonſton.* Zommigen zyn 'er die meenen, dat hy eerder moet genoemt worden κερκὶς, het geraas, als κερκὶς *C. B. P. l. c.* anderen willen, dat zulks het *Cratægum* van *Theophraſtus* zy. *Lobelius.* By *Plinius L. 16. c. 23.* is de Populierboom, die de Lybiſche genaamt word, zeer klein van Blad en daarby zwartachtig, wordende zeer gepreezen ter voortbrenginge van Kampernoeljes. Hy wil graag in Boſchaadjen groejen, en wel die moeraſſig zyn, en tuſſchen de Berkebomen, zynde het Hout zeer wit en licht, wordende dierhalven van de Draajers zeer gezocht (de gebrande Kolen daar van zyn goed tot het Buskruid). De ſchorſſe word door zommigen van zeer jonge Bomen afgeſchilfert, om ze voor Nachttoortſen te gebruiken. *J. B.* De Oogjes of Knopjes geven in 't Voorjaar een zeer lieflyken reuk van zich, als ze gekneusd of met de Vingers gewreeven worden.

Zie de 827. Plaat, Letter b. POPULUS NIGRA. Zwarte Populierboom. In 't *Franſch*, Peuplier noir. In 't *Hoogduits*, Schwartzer Pappel-Baum.

In 't *Grieks*, Αἴγειρος. In 't *Italiaans*, Popolo vero, Propa. In 't *Spaans*, Alamo nigrillo. In 't *Hongaarſch*, Fexete igonie, Kibol teronar. In 't *Hebreeuws*, Lisnach. In 't *Mauritaans*, Haur romi. Zwarte Populierboom by *C. B. P.* 429. *Dod. p.* 836. *Lob.* Plaat 194. 2. Zwarte Populierboom ἄγειρος *J. B.* 1. 8. 155.

Deze zoort groeit redelyk wel in de hoogte, en word zeer verheven; de takjes worden voor 't grootſte gedeelte witachtig; de ſchorſſe is glad en witgraauw. Het Hout is hart en bleek, laat zich niet zo gaarne ſplyten als dat van de witte Populierboom, is geelder, aderachtiger, en ongemeen licht, als het droog word. In 't begin van 't Voorjaar dryft hy knopjes, of maakt het begin tot zyn Loof, zynde grooter als Garſtkorrels, of omtrent zo dik gelyk de Kappers, langwerpig en puntig, geelachtig groen, hebbende eene vette Oly en Harſtachtigheid by zich, die aan de Vingeren kleeft, van reuk redelyk wel en lieflyk, maar dien zy, als zy grooter worden, en zich tot Bladeren uytzetten, verliezen. In 't Latyn noemt men ze *Oculi* (Oogen) of *Gemmæ* (Knoppen), zynde zonder twyffel het Zaad en Graan (σπέρμα ἢ κόκκος) by *Paul. Aegineta*, 't welk hy deze zoort toeſchryft. In 't *Franſch*, Yeux de peuplier. In 't *Hoogduits*, Pappel-Knoſpen. Wanneer zich nu deze Oogen of Knopjes openen, dan geven ze het Loof en de Bladeren, die bykans zyn als aan Klimop, maar niet zo dik, doch rondachtig, echter van vooren puntig, ingekurven, donkergroen en glinſterend, hangende aan lange ſteelen. Hy brengt ook Katjes voort, die als een langachtig Wyndruifje afhangen, en als ze van malkander gapen, ziet men ze vol van een ſoort van witte Dons of Wol. Zommigen onder deze Bloemen volgens de waarneming van *C. B. Pin. L.* XI. *Sect.* V. *p.* 429. bloejen voor de uitſpruitinge der Bladeren, maar dragen geene Vruchten. De bloeſſem is gelyk als Wol, root of witachtig. Zommigen hebben Katjes of Vruchten, die Druifsgewyze t'zamen geſtelt zyn, beſtaande uit veele kleine en groene korreltjes, waarin een witte donsachtige ſtoffe is te vinden, die met ter tyd vervliegt, het Zaad is zeer klein, en aan elk korrel hangt iets vederachtigs. Men ontmoet het op verſcheide Plaatzen, waar het vochtig is. De knopjes zyn goed tot reukwerk, en het Hout voor de Witwerkers. In April komen de knopjes, in May de Druifjes, en in Juny vergaan zy wederom. Deze Boom vermeerdert zich zeer ſchielyk. Zie de *Sylva* van *D. Evelyn*, *Cap.* 18.

De waarneming van *Rajus* is vryborſtig, als dat *Plinius* en zommigen der nieuwſte Kruidkenners de Populierboom onder

onder dat zoort van Bomen heeft opgetelt, welke geene Vruchten voortbrengen.

Theophraſtus beveſtigt, nopens de Populierboom de meening verſchillend te weezen, of die vruchtbaar zy of niet? doch de hedendaagſche waarneming overtuigt, dat die vruchtbaar zy, zo dat men 'er niet meer aan hoeft te twyffelen; zommigen echter willen tot deze tyd toe liever de dwaalende Ouden, als de Natuur volgen, want indien zy het maar wilden onderzoeken, dan zouden ze licht vinden, deze Boom noch onvruchtbaar te weezen, noch de witte door een vrywillige verandering zich in den zwarten te veranderen, of ſchoon *Plinius* het eerſte en *Theophraſtus* het ander inboezemt, dus is het openbaar, dat 'er eenige malligheid daaromtrent mede ondergelopen heeft, zynde deze misſlag mogelyk voortgekomen van de gelykheid, die tuſſchen de Populier en Wilgebomen is, waar van de laaſten onvruchtbaar zyn. *Maurit. Hoffmann. Flor. Altorf. delic. hort. pag.* 51. betuigt, dat de Bladeren en derzelver ſteelen, van wegens de aanhangende zaadachtige vuiligheid, die in roodachtige Bobbels of Blazen uitgroeien, alle Jaren des Zomers tot een bequame ſchuilplaats verſtrekken voor de aſchgraauwe Muggen, zo als by de Olm, Eſſchen, Terpentyn, Maſtik, Eike, Beuke en andere Bomen geſchiedt.

II. AANMERKING. *Dioſcorides L.* I. *c.* 92. heeft uit het verhaal van anderen aangehaalt, dat men aan den Populierboom harſtachtige Traanen ontmoetede, welke, als ze in de Rivier vloeiden, hard wierden en tot een Amber t'zamen ſtremden, 't welk zy *Electrum* of Barnſteen noemden, anderen *Chryſophorus* (dat is: Gouddragende), dit gewreeven zynde, geeft een lieflyken reuk van zich, en bootſt de Goudkoleur na. *Matthiolus* gelooft, dat *Dioſcorides* zich door de oude Verdichtſelen heeft laten verleiden, als of de Gezuſters van *Phaeton* van wegens haare groote droefheid, die zy over de Dood van haaren Broeder gevoelden, in Populierbomen waren verandert geworden, en hadden in plaats van Traanen diergelyken Barnſteens of Ambertraanen geweent. Zie *Plin. Hiſt. Nat.* XXXVII. *c.* 2. *Lactantius Placidius p.* 198. Het ſchynt, dat de Poeten op die wyze de vermaaklykheden van de Po hebben willen verbreiden, 't welk men eenigzins uit het Zwanen gezang by *Ovidius L.* II. *p.* 367. kan bevroeden: of *Dioſcorides* heeft zich van deze gelegentheid, om van den Barnſteen of Amber iets mede in zyne Boeken voor te dragen, bedient. Doch doordien wy niet voor de Scholen, maar wel voor de Liefhebbers der Kruidkunde ſchryven, zo hebben zy 'er belang by van te weeten, of 'er eenig Amber uit den Populierboom vloeje? 't welk met recht van *Matthiolus* voor een verdichtſel word gehouden, hoewel niet kan ontkent worden, dat men in oude tyden groot gevaar geloopen heeft, om verdacht van Ketterye te geraaken, als men wilde beweeren, dat 'er geen Amber uit de Boomen vloeiden. Wy nemen het *Dioſcorides* niet quaalyk, van onzeker geweeſt te hebben omtrent het geene, dat hy zoude ſchryven; doch het ſchynt, dat *Matthiolus* daar voor heeft willen aangezien weezen, van den Amber iets met meerder grond t'ontdekken, latende evenwel alles op 't laatſte nog in onzekerheid. *Tacitus* ſchryft *Lib. de Germ. c.* 45. van de Lyflanders die niet geheel en al de Barnſteen ontbeeren aldus, zeggende: " Zy viſſchen in de Zee, en verzamelen tuſſchen de Zandbanken en het Strand zelve maar alleen de Amber of Barnſteen, noemende zy zulks *Gleſſum*, en zynde doorſchynend gelyk als Glas ".

De Hiſtorie van deze Barnſteen is onzeker, dewyl zeer veele grondgeleerde Mannen daar omtrent zich vergiſt hebben, en zy is bykans niet te doorgronden, vermits derzelver waarheid op den grond der Zee verborgen legt. Het is bekent, en wy weeten het zekerlyk, dat by

by onze tyden zulks in de Ooſtzee met Netten geviſcht worde. In Pruiſſen en Pommeren word te *Groſzbubenick*, *Groſzdirſchkeim*, *Warnicken*, *Strobchnee* enz: veel Barnſteen uit de aarde gegraven (naa de vertooning van zekere aderen, die van de nabuurige Bergen tot naa de Zee toe gaan); hoewel deze manier van te graven ten hoogſten gevaarlyk is, van wegens het zandige en ſlibberige Aardryk, dat niet alleen dreigt in te willen ſtorten, maar ook zomwylen vervroegt den ondergang der in de Mynen werkende Arbeidslieden, door dezelve geheel en al te bedekken. Wie zal 'er wel aan konnen twyffelen, dat de ſtoffe van 't begin af aan niet zoude week geweeſt zyn, vermits men 'er Vliegen, Hout, enz: vindt ingeſlooten, en wat het allerzeldzaamſte is, zomwylen ook eene taaje vloeibaare ſtoffe in een binnenſte holligheid. Nu ſtaan wy graag toe, dat het gegravene aanſtonds hard zy, maar evenwel kan het van te vooren week geweeſt zyn, gelyk dan de reuk, de daar van voortkomende brandende vlam, en de ſtofſcheidkundige oploſſing genoegzaam betuigen, dat het moet een harſtachtige Zwavel weezen, gelyk men ook ziet uit de geelachtige grond, waar die gevonden word. Wy verwonderen ons over de Welle, die in 't Jaar 1667. by *Bartenſtein* in 't Dorp *Ramſtemberg* is gevonden geworden, waar uit zeer veel Barnſteen verzamelt word. In de Pruisſiſche Provintien van *Sambia* en *Natangia* word onder het Ploegen in de kuilen of holtens dit Amber of Barnſteen gevonden, en het geene bykans ongeloofſelyk ſchynt te weezen, zo zou het ook zelf in de Maag van zommige Dieren zyn gevonden geworden. Die den Amber of Barnſteen willen viſſchen, die hebben zekere en onfeilbaare Teekenen, waar uit ze een ryken vangſt konnen oordeelen, wanneer namelyk Ranken, gelyk als aan de Wyngaard, haaſt geſtremt komen toevloejen, vind men ter plaatze, waar deze zich vergaderen, het Amber of de Barnſteen. Op meer andere Plaatzen (voornamelyk omtrent Dresden) word mede Amber of Barnſteen uitgegraven, welke, als wy ze uit de aloudtheid al t'zamen wilden ophaalen, ons tot eene wydloopige beſchryving noodzakelyk moeten verleiden; doch wy geen voornemen hebbende, om 'er eene Hiſtorie van op te ſtellen; dus bepaalen wy ons zelf by de twyffelachtige vraag, of de Populierboom een vloeibaar weezen van zich geeve, dat men met den naam van Amber of Barnſteen kan doopen? welke wy dan met *Neen* beantwoorden, maar evenwel daarentegen toeſtaan, dat 'er eenige zoort of gelykheid van Harſt by dezen Boom gevonden worde. Die 'er meer van gelieft te weeten, die leeze na, het geene *Mr. Philip. Jacob. Hartman* in zyne Hiſtorie van den Pruisſiſchen Amber of Barnſteen heeft te borde gebracht, hebbende ons die daarom wel gevallen, vermits hy zelf een Ooggetuige geweeſt is, van 't geene hy geſchreeven heeft, zynde te Frankfort aan de Main A$_0$. 1677. in 8. gedrukt, behalven dat heeft *Scheffer* in de *Acta Societ. Angl. R.* 'er veel van aangehaalt, en *Hartman*, als ook *Schroder p.* 822. maken die geenen naamkundig, die van deze ſtoffe insgelyks geſchreeven hebben.

POPULUS NODOSA. Knobbelige Populierboom. In 't *Hoogduits*, **Knopfſichter Pappel-Baum**. Zie de 827. Plaat, Letter c.

Deeze word alleen van de voorgaande zoort onderſcheiden van wegens de enkele knobbels, die op elk Blad volgen, en om die reden oordeelen anderen, dat men juiſt geene voldoenende oorzaak hebbe, om 'er een byzonder zoort van te maken.

Met recht word 'er de rondbladige Americaanſche Populierboom bygevoegt, die *C. B. P.* 430. met *Tab.* en *Ger.* als ook *Lobel.* onder den Populierboom der nieuwe Weereld met *J. B.* en *Parck.* verhaalt, die by *Lugdun.* word genoemt de Americaanſche of Peruaanſche Populierboom, en van *Rajus* aldus beſchreeven: De Teenen zyn een weinig bogtig en vol

van menigvuldige Gewrigten, omtrent van een halve of geheele Palm, gelyk als knobbelig door de ingeſtooke of aan malkander gevoegde Deelen. Vervolgens komen uit een iegelyke ſteel enkelde Bladeren voort, aan de randen zeer keurlyk rond en nergens ingekurven, als ter plaatze, waar ze aan de ſteelen hangen, ze zyn dik, ſtyf en breeder als die van de *Judas-Boom*; aan welke Populierboom by beurten zeer lange riemtjes voortkomen, opgepropt vol van zeer veele kleine Beziën, geheel en al op de wyze als de Abelen, van een aantrekkenden ſmaak, een weinig verwarmende, en zoutachtig.

Uitheemſche den Populierboom gelykende gewaſſchen verhaalt *C. B. Pin. p.* 430. als I. den harſtachtigen Boom gelykende aan den Populierboom, *Focot Guebit*, dat is, het gewenſchte Hout. *Trag. Focot Guebit*, dat is, het Hout der begeerte *Cl. in Mon.*

Het is een Weſt-Indiſche Boom, waar uit Afgodenbeelden vervaardigt worden, onder welks Baſt of Schorſſe een Gom ſchuilt, die witter is als Wierook, wordende ook in deszelfs plaats gebruikt.

II. De tweede harſtachtige Boom, gelykende aan een Populierboom.

Het Tacamaha word in nieuw Spanjen uit een welriekende Boom vergadert, zynde zo groot als de Populierboom, welker Vrucht even eens gekoleurd is, als die van *Peonien*. Zie *Monard. Lugd.* IV. *Par. Ind. Orient.* 7.

Gebruik in de Medicyne.

Van den zwarten Abelenboom worden de knopjes, Oogen of Botten in de Geneeskunde gebruikt, welker eigenſchap of natuur voor matiglyk warm word gehouden. Zy hebben veel Olyachtige, als ook Balſamiſche en harſtachtige deelen by zich; volgens hunne uitwerking loſſen ze op, zuiveren, zyn een heerlyk middel, ter verſterkinge van de wonden, zenuwen en 't Hoofd. Dierhalven de *Esſentie* daar van innerlyk dienſtig is, voor Borſtziektens, in Ettergezwellen, en lang aanhoudende Buiklopen, niet minder tegens de verrotting en verzachting van 't Nierenwee of Graveel. Zy worden zeer nuttelyk beſteedt in Badſtovingen tegens het Schurft en Uitteering, als ook in eene Loog gebruikt tot den waſchdom en optoojing der haairen, en wel met groote nuttigheid. Het balſamiſche ſap, 't welk 'er in 't Voorjaar uitgeparſt word, word zeer aangepreezen ter verſterkinge van de Oogen, als mede naar het getuigenis van *D. Stahl* ter geneezinge van opgeſpleete Tepeltjes der Vrouwelyke Borſten. In de Apotheeken vindt men de zogenoemde Populierzalf, waar van zich de gemeene Man ook veel bedient, hebbende dezelve eene verzachtende en oploſſende kracht en uitwerking; dieswegen word die ook aangeraden ter temperinge van de ontſteekingen, als ook om ſlaap te verwekken, en de ſmertelyke Ambeyen te verzachten. Zommigen leggen het op het Voorhoofd, de ſlaap van 't Hoofd en de Pols-ader, om daar door de hevige hittigheden te verdooven.

P O-

P O R R U M.

PORRUM. In 't *Latyn*, Porrus, Pallacana. In 't *Grieks*, πράσσον, πράσον. In 't *Italiaans*, Porro, Praſo. In 't *Spaanſch*. Puerros. In 't *Franſch*, Pourceau, Pourrot. In 't *Engels*, Leke. In 't *Boheems*, Por/ Waßleuch. In 't *Deens*, Log. In 't *Pools*, Luczeck. In 't *Litthauwſch*, Ptadiſtay. In 't *Hongaars*, Par Hagyma. In 't *Arabiſch*, Curat. In 't *Indiaans*, Keſelot. In 't *Hoogduits*, Aſchlauch/ Lauch. In 't *Nederduits*, Prey, Look.

KENTEKEN. Het is een Plant, die *Moriſon* reekent onder de zesbladige Kruiden, die drie Zaadhuisjes hebben, eene eigentlyk zogenoemde bolachtige Wortel, en breede Bladeren. *Rajus*, *Herman*, en anderen ſtellen die onder de bolachtige gewaſſchen, en *Lugdun.* maakt ze gelyk met de Ajuinen. Dit is een geheel gemeen, en in de Keuken wel bekent gewaſch, welks Wortel menigvuldig, lang, met rolachtige vezelen rykelyk voorzien, gepunt, en vol met haair bedekt is. Het groeit aanſtonds uit de Bollen (*bulbi*) voort, die lang en rond, echter niet al te dik zyn, uit veele vliezen of ſchilletjes t'zamen geſtelt, zynde glad, glinſterend, wit, en van een ſterken reuk; de ſchillen leggen over malkander, uit welke, wanneer zy hoog worden, en zich uit malkander geven, redelyk breede Bladeren worden, van omtrent een voet lang, die of plat, of breed, of als een Geut gebogen zyn, en voor bleek groen aan te zien zyn. Tuſſchen dezelve verheft zich een Stengel, tot vier of vyf voeten hoog, zynde een vinger dik, dicht, ſappig, van binnen hol, ontſtaande gemeenlyk, wanneer de Plant twee Maanden heeft geſtaan. Op wiens top men ziet rondom de Vrucht een groot Bondeltje van witte en iets purpurverwige Bloempjes, waar van elk uit zes Blaadjes in gedaante van een Klokke beſtaat, (*Tournefort* noemt de Bloempjes Lelieachtig, 't welk *Haller* mede toeſtemt), de vezeltjes daar aan zyn breed, plat, en gelyk als drie haairtjes boven aan de Bloem. Wanneer zy vergaan, dan groejen in hunne plaats zwarte driehoekige Vruchten, die van binnen in drie vakjes zyn verdeelt, die geheel vol van langwerpige of rondachtige Zaadkorrels ſteeken, die volgens *Volckam.* met het Ajuinzaad redelyk wel zullen overeenkomen ten opzichte van hunne buitenſte gedaante, en in vliesachtige drievakkige Zaadhuisjes leggen. De geheele Plant heeft een reuk als Knoflook, en word in de Tuinen voortgequeekt, zynde dus ſchilachtig, dat men de geheele Ajuinbol in enkelde ſchilletjes kan afſchilferen, zo dat de Bladeren niets anders als verlengde ſchubben van de Bol zyn; het ſtaat graag in een goed met iets weinig Zand vermengd Aardryk, en komt weeldrig voort, maar bloeit eerſt in 't tweede Jaar naa de uitzaajing in de Maanden van May en Juny.

Haller beſchryft het Kenteken van dit Gewaſch in weinige woorden aldus:
„ De Bloemen zyn in een rondachtig
„ Bondeltje t'zamen vergadert, zynde
„ begreepen in een ſtaartachtig Bekleed-
„ zel met half geopende Bladeren, die
„ eirondachtig zyn, echter gepunt toe-
„ gaan. Al de draden zyn breed, recht
„ opwaarts ſtaande, dan drie enkelde,
„ of drie anderen drie met punten
„ dan doorgaans drievondig gedeelt,

„ berſtende uit de verdeeling een punt „ of ſpits voort ". *Enum. Method. p.* 294. *Dioſcorid. L.*II. *c.* 179. heeft behalven de krachten van deze Plant niet met al anders daar van verhaalt. Zie *Matth.* over dit van *Dioſcorid. Volckam. p.* 340. *Linnæus p.* 103. *n.* 292. *Boerhave p.* 143. *C. B. P.* 72. *Tournef. p.* 382. *Lugdun.* 1542. *Tabernæm. L.* II. *c.* 53. *Schroeder. p.* 1106. *Lemery p.* 910.

AANMERKING. De Griekſche Naam *πράσον* komt voort van *πράω*, *accendo*, ik ontſteeke of zet in de vlam, door dien gezegt word, dat het een uitnemende hette bezit; het Latynſche *Porrum* wordt afgeleidt van *Porro*, vermits het overal boven zich heen gaat en weeldrig groeit. *Dioſcorides L.* II. *c.* 179. heeft ze onderſcheiden in *κεφαλλωτὸν* en *ἀμπελόπρασον*, dat is: gehoofde en in Wyngaarden groejende. *Theophraſtus* 2. *cauſ.* 20 en 3 *ejusdem* 23. heeft 'er *τὸ καρτὸν πράσον* bygevoegt. *Plin. L.* XX. *c.* 6. onderſcheidt het in *ſectivum* en *capitatum*, te weeten: dat veelmaal moet geſneeden worden, of 't welk gehoofd is, welke beide noch van natuur, noch van zoort verſchillen, maar alleen nopens de voortqueeking, want het eerſte word dikwils geſneeden, en tot veele Spyzen genomen, maar verkrygt naderhand geene hoofdjes of Bolletjes; het laaſte word van plaats tot plaats verplant, en niet geſneeden, wordende naderhand tot een zeer heerlyke en prachtige Bol. Het laat in den bek van 't in 't Gras zich weidende Vee een reuk naa, die veelen onlieflyk is, dierhalven wy niet en weeten of ook *Martialis* mogelyk door eige ondervinding *L.* XIII. *Epigr.* wel met recht dus heeft mogen rymen:

„ Fila tarentini graviter redolentia porri
„ Ediſti quoties, oſcula clauſa dato.

dat is:

Als gy dagelyks de zeer ſterk weerom riekende ſchillen van Tarentynſchen Ajuin zult gegeten hebben, dan zult gy in ſtaat weezen, om verliefde zoentjes te konnen uitdeelen.

Men zegt, dat het een heldere en mannelyke Stem zou te weeg brengen, en tot dertelheid aanporren, weshalven het van den Romeinſchen Tyran Nero alle dagen onder zyne Spyzen wierd gegeten, niet daarom, dat hy een heldere ſtem mogte verkrygen, maar om hem tot alle Weeldrigheden geweldig aan te dryven; onder de nieuwſte Kruidkundigen hebben *Haller* en *Ruppius* een nieuw zoort waargenomen met een gekorrelde Wortel, die wy naderhand ook zullen verklaaren, als wy maar eerſt de onzen hebben aangehaalt.

PORRUM COMMUNE CAPITATUM. Gemeene gehoofde of bolachtige Prey. In 't *Franſch*, Poireau. In 't *Hoogduits*, Aſchlauch. Ziede 828. Plaat, Letter a.

Gemeene gehoofde Look *C. B. P.* 72. *M. H.* 2. 390. Eerſte zoort van Ajuin by *J. B* 2. 551. *Dod. p.* 688. Met een zeer groot rondachtig Hoofd, en witte aan roodachtige ſteeltjes hangende Bloempjes. *Boerhav.* 143. De tweede gemeene Ajuin by *Matthiol. Camer. Lugdun.* Het gehoofde van *Fuch. Tur. Plin. Hermol. Dodon.* De *Gethyllidas* der Grieken by *Ruel.*

De eerſte Blaadjes zyn omtrent een halve duim breed, by beurten geſteld, het onderſte naar boven toe of de ſcheede iets verre omvattende: by volwaſſene is het even eens geſtelt, maar de lengte een el, de breedte twee duimen, van gedaante als een uitgeholde Scheepsbodem, de koleur bykans Zeegroen, en de ſmaak ajuinachtig; als het begint ſteelen te krygen, dan verheft zich een vinger dikke Stam, die allenskens tot de dikte van drie of vier Ellebogen verryſt, zynde hegt en ſappig, onderſteunende veele in een Klomp, die men naauwelyks met beide handen zoude konnen omvatten, t'zamen gedrongene Bloempjes, zittende elk daar van aan zyn eige ſteel, die of geheelyk wit is, of naar het onderſcheid der zoorte uit den witten naar het Purpurverwige trekt, zynde de punten met een zeer hoge Purpur koleur geverwt. Het Zaad is driehoekig en zwart. De wortel van de Prey is bolachtig, van witte ſchil-

ſchilletjes t'zamen gevouwen; vol van vezelen, en van een minder ſcherpen ſmaak als de Uien. *J. B.*

ie de Plaat, ter. b. PORRUM. Look. In 't *Franſch*, Poireau. In 't *Hoogduits*, Lauch.

De tweede zoort van Ajuin, by *Plinius* genaamt *Sectivum*, dat dikwils geſneeden word *C. B. Phytop.* 101. De tweede zoort van de gehoofde Ajuin, wordende dikwils geſneeden van *Matthiol.* De geſnoeide Ajuin by *Lob. Obſ. p.* 78. Plaat 155. De geſneedene Ajuin *Dodon. Pempt.* 687. De breedbladige geſneedene Ajuin *C. B. P. p.* 72.

Tot deze zoort reekent *C. B. P. l. c.* nog eene andere, namelyk *porrum Sectivum juncifolium*, dat is: de geſneedene Prey met Biesbladeren, om dat het in plaats der Bladeren ledige of holle Biezen heeft. Vorders telt hy het op onder het *Porrum Ampeloprasum*, om de gelykvormigheid van deszelfs Bladeren, Bloemen en Zaad met de dunbladige wilde Look. De wortel is kleinder als die van Ajuin, beſtaande uit een byzonderlyk Hoofd. Daar worden by anderen nog meerdere zoorten gevonden, welke elk in 't byzonder aan te haalen, moejelyk zoude vallen, van wegens het onderſcheid en de zwaarigheid der gelykvormige woorden, zo als met ons *Haller* wel ter deege oordeelt, die nopens de Bol, zo als by anderen, met recht ſchynt nagezien te moeten worden. Voornamelyk het geen hy in de byvoegſelen *ad Enum. Method. p.* 778. op de eerſte zyde aan 't einde aanhaalt:

Platbladige Prey met een rondachtig Hoofd, geene ſchilachtige Bollen voortbrengende, met by beurten drievoudig geſpleetene draden. *Wilde Purpurverwige Look* met een rondachtig Hoofd. *Rajus* 1120. *Ajuin met een korrel en bolachtige Wortel Rupp. p* 123. *Scorodopraſum* of zelf groejend breedbladig Italiaans Knoflook, met helder Purpurverwige Bloemen. *Michel. p.* 25. *T.* 24. *T.* 5.

De witte ſchille der Wortel is met talryke Pitten bezet; de ſteel is vaſt en ſterk, een elle hoog en daar boven. De Bladeren zyn grasachtig en by de drie Lynen breed. De ſcheede onder 't Hoofd is kort, en valt aanſtonds af. Het hoofd bykans Cirkelrond. De Bloemen zyn ſteelachtig, de uiterſte Bladeren zeer dik, met een verhevene Lyn onderſcheiden, zeer hoog Purpurverwig, de binnenſte Bladeren zyn veel helderder, met geene verhevene Lyn onderſcheiden; heeft aan 't hoofd geene Schilbollen; de reuk is beſmettelyk; de koleuren blyven ſtandvaſtig, en worden van tyd tot tyd altyd ſchoonder.

Queeking.

Wie gaarne Bieslook wil voortbrengen, die moet het Zaad niet al te dik op malkander zaaien, zoo kan men het naa twee Maanden, zonder dat het verplant word, ſnyden: maar die het graag in 't Zaad wil dryven, ſnyde, als men het moet verplanten, de uiterſte punten van de worteltjes weg, en men ſtelle een ſtuk van een Aardepot of Moſſelſchulp onder de Schilbol, dan gaat het hoofdje ter zyner tyd beter uit malkander. Men kan in 't Voorjaar het Zaad vroegtydig in de aarde leggen, want het verdraagt de koude. Na twee-en-twintig dagen gaat het op, als de grond goed, niet veel nat, dog ook niet al te droog is; zommigen doen de Zaadkorrels in linne Lapjes, en leggen het t'zamen in de aarde, op dat de Bieslook dies te dikker by malkâar opgaa. Anderen, die gaarne hoofden willen hebben, ligten het Kruid, als het een weinig ſterk word, al zoetjes om hoog, op dat de Schilbol ſponsachtig worde, en zich dies te beter kan verſpreiden. Men moet ze geenzins aanſtonds by 't zaajen begieten, maar wachte daar mede een dag of drie; dog wil men ze echter graag begieten, zoo omcingele men het Zaad van alle kanten met een weinig oude Meſt, zo veel als men met de vingers kan vatten. Het Aardryk moet nieuw omgegraven en iets zandig zyn; het Onkruid moet vlytig gewiedt, en die, welke hoofden dragen

moeten, niet afgeſneeden, maar veel meer altyd met aarde rondom bewaart worden. *Ruell. L.* II. *c.* 83. *Muntings* oeffening. *p.* 237.

Gebruik in de Medicyne

De gehoofde Ajuin of Bieslook word hedendaags meer in de Keuken, als in de Geneeskunde gebruikt, zynde aan reuk, ſmaak, en krachten zeer naby komend met de Ajuin en de Knoflook. In de oudere tyden wierd die doorgaans in de Apotheeken gevonden en van wegens haare heete, droogende, verdunnende, en openmakende eigenſchap voor zeer nuttelyk aangepreezen ter loſſinge van 't Water, en ter bevorderinge der Maandſtonden en der Vrucht in Baarenstyd. Zy bezit veel Olie en vluchtig weezentlyk Zout, dierhalven zou ze de taaje ſlym van de Borſt oploſſen, de zelve ter uitwerpinge bevorderen, en in Aamborſtigheid, Hoeſt, en heesheid, als ook voor het byten der venynige Slangen, dog uiterlyk voor de Suiſing, en Gezwellen in de Ooren, niet minder voor de ſmerten der Ambeien heilzame nuttigheid te wege brengen. Evenwel heeft men 'er wel by aan te merken, dat het overtollige gebruik daar van Hoofdpyn, en onruſtigen ſlaap veroorzaake, ook voor de Oogen ſchadelyk zy. *Lonicer. p.* 419. *Tabernæm. Herbar.* P. II. *p.* 193. *Schooder. Zorn.*

PORTULACA.

PORTULACA. In 't *Grieks*, ἀνδράχνη. In 't *Italiaans*, Portulaca, Porcellane, Procacchia. In 't *Spaanſch*, Verdolagas, Baldrognes. In 't *Franſch*, Pourpier. In 't *Engelſch*, Pourchille, Purslain, Porcelain. In 't *Deens*, Portulack. In 't *Boheems*, Kurunoſa. In 't *Pools*, Fluſtoſz. In 't *Arabiſch*, Backaleancha. In 't *Indiaans*, Albagla amtamcha, Alſerfeng, *Alfafarfai*, *Fasſacy*. In 't *Hoogduits*, Purzel/ Burzelkraut/ Portulacke. In 't *Nederduits*, Porceleyne.

KENTEKEN. *Amman* en *Moriſon* reekenen het Porceleinkruid onder die Planten, welke eene vyfbladige Bloem hebben, uit welke naderhand een langwerpig Zaadhuisje, grooter als een Garſtekorrel ontſtaat, zynde deze Huisjes dwars in 't midden waterpas doorgeſneeden. *Herman* telt ze onder die geenen, die aan elke Bloem maar een Zaadhuisje, vol van Zaadkorrels, naa laten, zynde langwerpig en barſtende waterpas van malkander. *Rajus* tot de Kruiden, die eene vyfbladige Bloem hebben, en welker Bladeren beurt om beurt aan den ſteel, of wel zonder eenige order ſtaan, zynde hunne Zaadhuisjes niet in kleine vakjes verdeelt, maar in 't midden waterpas doorgeſneeden, als ze ter dege ryp geworden zyn. *Haller.* ſtelt die onder de ſchubachtige tweeſchillige Planten. De *Wortel* is tenger, langwerpig, rond en met eenige Vezelen voorzien. De *Stengel* is rond, dik, recht opſtaande, ſappig, tenger, glad, glinſterend, maakt zomwylen kleine Takken, dog die gemeenlyk op de Aarde leggen. De *Bladeren* zyn ſappig, een weinig langachtig, echter van vooren redelyk rond, dik en vleesſig. De ſmaak is lymachtig, zuurig, iets t'zamentrekkend, 't welk van het verborgen *Alcali* mogelyk voortkome.

De

De *Bloemen* zyn volkomen, en ſtaan zonder een ſteel aanſtonds aan de buitenſte vlakte of bovenſte Deel van den Stengel, makende een klein Roosje van vyf Bladeren, zo als *Boerhave* en veel meer anderen met hem opgeven, zynde van koleur redelyk bleek. Volgens anderen zouden 'er meer Bladeren aan de Bloemen zyn, die in een kring rondom ſtonden. De Kelk is van een ſtuk, maar in twee deelen onderſcheiden, bykans als een Bisſchops-Myter, ſluitende zich naaukeurig aan 't *Ovarium*, maakt een klein Zaadhuisje, dat eindelyk benevens den Kelk tot eene kleine rondachtige Vrucht word, welke *Lemery* met een kleine *Urna* of Aſchpot vergelykt. De koleur van 't zelve is grasgroen. Het *Zaad* is zeer klein en legt in twee ſchillen, waar van de buitenſte, welke het tweevoudig gedeelde ſtuk van den Kelk heeft uitgemaakt, de eerſte is: maar het binnenſte, dat maar het Zaadhoofdje is, en naar vereiſch is verwydt geworden, op 't laaſte in twee deelen van malkander gaapt, en wel aldus, dat het onderſte Deel aan den Stam blyft zitten. Het Zaad zelf is rond, zwart, klein, rimpelig, bykans in de gedaante van eene kleine Nier. In Maart word het gezaait, en op den Herfſt groent het; hoewel men deze Plant ook in de Bosſchadien ontmoet in 't eerſte van 't Voorjaar.

Haller. beſchryft *Enum. Method. p.* 392. deze Plant, zo als hy is gewoon te doen, naaukeurig en gelukkig, echter met korte woorden aldus: " De Kelk „ is breed en tweebladig, vyf rondach„ tige Blaadjes ſtaan aan de Bloem, aan „ den ſmallen rand van 't binnenſte „ Kelkje heeft hy van acht tot vyftien „ vezeltjes waargenomen. Het Zaadhuis „ is rondachtig, evenwel Kegelvormig, „ met vyf Pypjes. De buitenſte Baſt berſt „ in 't midden waterpas van malkander; „ de binnenſte is gelykvormig, komen„ de voor 't overige met de voorgaande „ Beſchryving doorgaans overeen. Het „ heeft veele Zaadkorrels. Van wegens „ haare geſteltenis kan zy niet afgezon-

„ dert worden, en heeft zo veel 'er Bla„ deren zyn, aan elk Blad drie draden. „ De geheele Plant is vol ſap, neerhan„ gend en takkig; de Bladeren zyn ſmal „ en langwerpig; in de holtens der Bla„ deren zyn platleggende koppels van „ Bloemen, de Bladeren zyn uit den „ geelen groenachtig.

Al wie het in de Moestuinen wil voortbrengen, die doet beſt, als hy voor het Zaad een vetten grond kieſt. Zie *Lugdunenſ. L.* V. *c.* XI. *p.* 550. *Munting* waare Oeffening der Planten *p.* 441. *Boerhave p.*220. *Linnæus p.* 122. *n.*341. *C. B. P.* 287. *Rajus p.* 1038. *Tabern. L.* II. *c.* 27. *Lemery* 910. *Volckam. p.* 340. 341.

AANMERKING. *Dioſcorides L.* II. *c.* 117. heeft maar alleen de krachten in de Geneeskunde van dit Kruid, zo als hy dikwils doet, verklaart; *Galenus*, *Ruellius*, *Ops Tabernæm.* en *Matthiolus* zyn hem daar in getrouwelyk nagevolgt. De wilde Porcelyn noemt *Dioſcorides* met eenige weinige anderen *Peplium*, gevende daar door aan *Plinius* gelegentheid, om *Peplium* en *Portulaca* met malkander te vermengen, zynde evenwel verre van malkander onderſcheiden. Dog hebben ervaarene Kruidkenners overlang al aangemerkt, dat het Hoofdſtuk van *Dioſcorides* nopens de *Portulaca* of de Porceleyn niet van allen aangenomen, noch in alle Drukken gevonden worde, waar door de misſlag van *Plinius* verholpen word. *Lugdun. l. c. C. B. Phytop. l. c.* Des niet tegenſtaande konnen de Kruidkenners van wegens de naam en de verdeeling van dit Kruid in zyne zoorten zich niet vereenigen. *Turnebus* is van meening, dat de Porceleyn *Portulata* moet genoemt worden, dewyl de Bladeren iets gelykvormigs hadden met de *Portulæ* of Deurtjes. *Chabr. Mantiſſa p.* 656. De Egyptenaars noemen het *Motmut*, vermits het tegens de ontſteekingen wel is te gebruiken. *Konig* is van gevoelen, dat het met beeter recht den naam van *Portulaca* voere, en niet zonder toeſtemming, want de nieuwſte Grieken geven het den Naam

 van

van χοιροβότανον, 't welk *Portulaca* of Porceleyn te kennen geeft; de Franſchen noemen het *Porcelain*, *Apulejus* hiet het *Porcaſtrum*, hebbende *Joh. Bod. à Stapel* teffens verklaart, hoe veel gelykvormigheid deze voor verhaalde zoorten met onze Porceleyn heeft. Voor 't overige zyn de Schryvers niet van een en 't zelfde gevoelen, nopens de vaſtſtelling der zoorten. Zommigen verdeelen het alleen in *Tuin* en *Wilde* Porceleyn, anderen in *gezaaide*, *wilde*, en aan de *Zeekant* groeiende; anderen in *breedbladige* en *gezaaide*; anderen in *groote gezaaide*, groote *geele*, kleinder wilde *Aethiopiſche* met eene *groote geele Bloem*; en anderen maken wederom andere zoorten, van welke, zoo veel ons zal ſchynen goed ter zake te weezen, wy kortelyk zullen handelen. Daar zyn eenige zoorten, die noch Bloemen noch Vruchten voortbrengen, die men aan de dikke, vleesachtige en by beurten geſtelde Bladeren moet leeren onderkennen.

Zie de 828. Plaat, Letter c.

PORTULACA ARBORESCENS. De tot een Boom groeiende Porceleyn. In 't *Franſch*, Pourpier d'arbriſſeau. In 't *Hoogduits*, Staudigter Portulac.

Zie de 828. Plaat, Letter d.

PORTULACA LATIFOLIA SATIVA. Gezaaide breedbladige Porceleyn. In 't *Franſch*, Pourpier, Portulac.

Gezaaide breedbladige Porceleyn. *C. B. P. p.* 288. *M. H.* 2. 570. Breedbladige Tuin-Porceleyn. *J. B.* 3. 678. Gezaaide Porceleyn *Dod.* 661. *H. Eyſt. Aeſt.* 0. 12. *f.* 3. *f.* 1. *a.*

Dit zoort maakt eene enkelde Wortel, die met ter tyd in Hout verandert; aan dezelve hangen weinige vezelen. Het ſchiet veele ſteelen uit, van een voet lang, zomwylen korter, langwerpig, rond, dik, roodachtig, niet recht opwaarts ſtaande, maar tegens de Aarde toegeboogen. De Bladeren ſtaan zonder order, zyn dik en ſappig, ontſtaan uit een naauwen Oorſprong en ter plaatze, waar ze aan den ſteel ſtaan, ſpreiden ze zich een weinig uit, aan de buitenſte vlakte zyn ze redelyk rond, glad, en aan den rand geheel gelyk, naar den ſmaak geheel zuurachtig: tuſſchen de Bladeren komen geelachtige Bloempjes voort, die in de gedaante van een ſtarretje leggen, vyfbladig zyn, en eenverwige punten hebben. Daarop volgen langwerpige Zaadhuisjes, iets grooter als een Garſtekorrel, die ryp geworden zynde in 't midden over dwars of waterpas van malkander barſten, en een klein zwart Zaad uitleveren. Men zaait het in de Maand van Maart en April in de Tuinen, daar het in Juny bloeit, en tot op den Herfſt blyft groeien.

AANMERKING. *Ruppius* onderſcheidt *in Flora Jenenſ. p.* 95. *Portulaca ſpuria aquatica* (dat is: de aan 't Water groeiende baſtert Porcelein) van deeze zoort, welks woorden wy hier in 't korte byvoegen: " Deze Plant, *zegt hy*, „ verſchilt van de voorgaande zoort door „ het bekkenvormige Vruchtbekleedzel, „ zynde het zelve eenbladig, en met vyf „ of zes kerven aan den rand doorſneeden, 't welk geenzins een Zaadhuisje „ bedekt, maar alleen van onderen omcingelt; dog het Zaadhuisje is enkeld „ en neêrgedrukt, in elk van de gepaarde Bladeren een byzondere holte, aan „ de verkeerde zyde zittende, door de „ rypheid waterpas van malkander barſtende, van 's gelyken enkeld; maar „ of de Bloem vyfbladig, of veelbladig „ is, zulks heb ik tot nu toe niet konnen bepaalen; want door de verbaasde vlugtigheid der Bladeren van de „ Bloem, die het echter in der daad „ heeft, heb ik niet meer als maar een „ eenig Blad aan haar konnen bemerken. *Ruppius* heeft deze Plant van wegens haare gelykvormigheid met de „ *Porceleyn* daar onder gebracht, welke „ anderen tot het Muurkruid, anderen „ tot het het Schelkruid of Goudwortel hebben gereekent. Zie *C. B. Prodr.* 118. *Tournef.*

Zie de 829. Plaat, Letter a.

PORTULACA SYLVESTRIS. Wilde Porceleyn. In 't *Franſch*, Pourpier ſauvage. In 't *Hoogduits*, Burtzelkraut.

Smalbladige of wilde Porceleyn *C. B. P.* 288.

288. Bykans by al de Schryvers de wilde Porceleyn genaamt. De opgeploegde Velden groejende Porceleyn *Tabern.* Kleinder Porceleyn. *Geſ. hort. Cam.* Porceleyn met allerſmalſte Bladeren *Cæſ.* De van zelf groejende Porcelyn *J. B.*

Deze zoort is ongelyk kleinder als de gezaaide, leggende geheel en al op de Aarde, en ryſt van den grond niet op, zynde de Wortel iets dikachtig; gelyk zy ook ſappige veelvoudig geſpleetene Takken heeft; de Bladeren zyn omtrent zo groot als de Nagel van den kleinſten vinger, ſappig, dik en donkergroen; het heeft kleine mosachtige Bloemen. Op 't hoogſte is het naauwlyks van het gezaaide door iets anders onderſcheiden, als door de kleinheid van al zyne deelen, weshalven *Joh. Bauhinus* gelooft, dat dit zoort, welke wy de gezaaide noemen, van de wilde door de Queeking moet voortgekomen zyn.

Zie de 9. Plaat, etter b.

PORTULACA AFRICANA FOLIIS CRASSISSIMIS. Africaanſche Porcelyn met zeer dikke Bladeren.

Het ſchynt ons toe dezelve te weezen, die *Volckam. p.* 341. noemt recht opwaarts ſtaande donsachtige Porceleyn, met Bladeren gelyk aan het Peſtilentie- of Vlooikruid (*portulaca erecta lanuginoſa foliis Pſyllii*), makende *Breyn Pr.* nog daarenboven gewag, dat het zeer groote Bloemen op den top der Stengels heeft zitten, die een verouderde roode koleur hebben. De Bladeren zyn dik, ſappig, bootſende eenigzins wegens hunne geplaatſtheid de Bladeren van den Weegbree na; by ons zien wy 'er geene Bloemen aan, want de natuur van 't Zaad bemint grootelyks de hitte en de Zon, dog in onze Lugtſtreek, vermits die zeer koud is, en haare warme wêersgeſteldheid op verre na niet kan vergeleeken worden, by die van Africa, gewint het Zaad van deze Plant wel Bladeren, maar geene Bloem, 't welk wy met *Volckamer.* ondervinden.

Zie de 329. Plaat, Letter c.

PORTULACA LANUGINOSA PROCUMBENS VERMICULATÆ FOLIIS AMERICANA. Nêerhangende Americaanſche donsachtige Porceleyn, met Bladeren als die van 't Muurpeperkruid.

Neerhangende donsachtige Porcelein; De Americaanſche met Muurpeperkruids Bladeren, hebbende om hoog Zaadhuisjes zitten, die iets gepunt zyn. *Plucknet. Phytogr. Tab.* 247. Curasſouſche donsachtige Porceleyn met een Blad van Kali, zeer laag en achter overhellende, met eene zeer hooge en ſchoon roode Bloem, en Zaadhuisjes die een weinigje gepunt zyn. *Pr. Parad. Bat.*

Americaanſche nêerhangende Porceleyn. Met Bladeren en van gedaante als de rondbladige Huislook, en ſchone Purpurverwige Bloemen op den top der Takken, *Breyn. Prodr. Volckamer* beveſtigt, dat die in zyn Tuin in de Maand Juny bloeje, zynde uit Zaad voortgeplant geworden, 't welk jaarlyks ryp word, en de gedaante van eene Nier heeft, zynde de korrels zeer klein, ruig, en zwartachtig.

Het geene wy tot nu toe van de Porceleyn hebben verhaalt, raakt maar de uitheemſche zoorten van deze Plant. De *Africaanſche* pleegen in onze koude Landen zelden voort te komen, en als men ook al uit het Zaad Bladeren en Stengels ziet uitſpruiten, zo zal mogelyk door het waaien van een ruw Luchtje, de hoop, van Bloemen te verkrygen, teffens mede verwaait worden. Wy ondervinden zulks even eens als eertyds *Volckamer.* is ontmoet, dog wy zullen anderen het geluk daar omtrent niet misgunnen. Want offchoon de *Portulaca Africana foliis craſſisſimis* niet graag wil groejen, zo komt echter meenigmaal de *Portulaca lanuginoſa procumbens vermiculatæ foliis Americana* beter voort, waar van het nodige kan gevonden worden in *Paradiſ. Batav.* en in *Plucknet. Phytograph.* of by gebrek van deze in de *Hortus Amſtelodamenſis.*

Wy voegen met recht nog by deeze zoorten van Porceleyn, de Braſiliaanſche Porceleyn, die *Caoponga* pleegt genoemt te worden, waar van *Markgraaf* ge-

gewag maakt, en 'er het volgende van aanmerkt: Zy dryft uit eene korte wortel, die uit veele witte Vezelen beſtaat, een ronden, dikken, en ſappigen Stengel naaſt by de aarde voort, wordende in veele andere Byſtengels geſmaldeelt, waar van elk zyne byzondere Takken maakt. De Bladeren zyn gelyk als aan de Porceleyn, ſappig en by beurten geſtelt; aan 't uiterſte van een iegelyk Takje, zyn acht Blaadjes geſtelt, in de gedaante van een Star; uit welker midden een geele Bloem groeit, van vyf Blaadjes, zo groot als die aan onze Porceleyn. Na de bloeſſem ziet men een klein rondachtig Lichaamtje of Huisje te rug blyven, met eene witte Wol of Dons overkleedt, daarin vindt men een kleine, rondachtige, zwarte Zaadkorrel, welke van groote bykans gelyk komt aan 't Heulzaad. Men wordt aan de Takken een donsachtige witte ſtoffe gewaar, die haaſt aan de Schapenwol gelyk komt, en als men met het toebereiden wel kan omgaan, dan laat zich de Porcelein nog wel eeten; byzonderlyk pleeg men ook de Bladeren van onze Porceleyn met Azyn en Specery als een Zalaad toe te bereiden.

Indiaanſch Porceleyn met een Kapperbooms Blad, men is nog in twyffel, of het ook de nêerhangende Kuraſſauwſche Porceleyn is met een rondachtig Blad. *Append. Prodr. Parad. Batav.* Daar by merkt *Volckamer* aan, dat het Zaad van deze zoort van Porceleyn nooit by ons tot rypheid komt, maar jaarlyks uit warmer Geweſten moet gebracht worden; de Zaadkorrels zyn grooter als by de overigen, altyd twee en twee in een vierhoekig Zaadhuisje.

De aan de *Zeekant groejende Porceleyn* (PORTULACA MARITIMA) eigent zich van zelve hier eene plaats toe, die anderen noemen of de heeſterachtige of *Halimum* (dat is: het verzadigende); dit, waar van wy ſchryven, komt overeen met het tweede *Halimus* van *Cluſius*: Zommigen der Kruidkenners meenen zulks te weezen het *Crithmum* of Zeevenkel van *Dioſcorides*, *Matthiolus* verhaalt, dat 'er tuſſchen het Mauritaanſche *Melochia* en het Cretenſiſche *Sandalia* niet het minſte onderſcheid zy met het Porceleynkruid. *Hiſtor. Lugdunenſ.* verzekert, dat het de derde zoort van *Halimus* is, welke meening van anderen wederſprooken is geworden, weshalven het nog onbeſliſt blyft, waar henen het behoort, of wat voor een naam het heeft. De Bladeren overtreffen de overige zoorten aan grootte, de Plaats der groejinge is aan het Zeeſtrand of Geweſten, die dicht aan de Zee leggen. *Lobelius Obſ. fol.* 213 en *adverſ. fol.* 168. beſchryft de Zee-Porceleyn aldus: dat ze bykans Bladeren heeft als de Olyfboom, zynde ſappig, vet, witachtig, en van een zoutigen ſmaak: de ronde ſteel is witachtig, aan welks uiterſte of eind de Bloem en 't Zaad van de Porceleyn volſtandig blyft.

Munting beſchryft de Aethiopiſche Porcelein in zyne taale met korte woorden aldus: " Mohrenlandſche Porcelein, „ hebbende ſchoone Bladeren, achter „ aan haar ſteel breed, en voor ſpits toe- „ gaande, op de maniere van een Ser- „ pents Tonge, dog langwerpiger.

Queeking.

De inlandſche Porceleinen vergenoegen zich met een goede wel gemeſte aarde, die 'er iets zandig by kan weezen, een vrye lugtige en in de Zonne wel gelege plaats, willende graag begooten zyn. Daaren tegen duuren ze maar een Zomer door, zyn in den Herfſt ryp, en worden wederom door een kleine Ryp te niet gedaan, waarom ze alle Voorjaren op 't nieuw niet diep in de Aarde gezaait worden.

Daar tegen moeten de uitheemſche zoorten wel tegens alle koude bewaart, en ter plaats, daar op de Zon wel rykelyk ſchynt, geſtelt worden; wil men ze in 't Land zetten, dan moet zulks uit een deel Aarde, een deel Zand, en een deel Paardemeſt toebereidt zyn, waar

by

by men nog eenige Boombladeren kan nemen. Ze zyn gaarn droog, echter niet graag dor. Men queekt ze het beſte voort in een Tuin-Pot in de Maand van April met de waſſchende Maan, niet al te diep, maar lugtig ingelegt, latende niet meer als een, of ten hoogſten twee Planten in een Pot; de grootſte zorg beſtaat daarin, om ze voor de koude te bewaaren, en liever by koele Nachten uit de Lucht te neemen, zo kan men tegens den Winter ryp Zaad verwachten, dog de minſte koude doet de hoop verdwynen. By de Zee-Porcelein raden wy het liefſte, die op d' Aarde leggende Takjes met Zand te bedekken, op dat ze van zelf Wortelen ſchieten, want op Zaad wachten wy in onze Landen te vergeefs; maar het komt op de opgegeve manier en wyze graag voort, om dat het alle koude verdraagt, en in de Maand April in de waſſchende Maan kan verplaatſt worden.

Gebruik in de Medicyne.

Zo wel het Kruid, als het Zaad van Tuin-Porceleyn vindt men in de Apotheeken, welke koud in den derden en vochtig in den tweeden graad zouden zyn. Van wegens deze veele vochtigheid en olyachtige Deelen, welke byzonderlyk in de Bladeren worden gevonden, verzachten en zuiveren ze innerlyk de ſcherpte der vochtigheden, bedwingen de Koortzen, leſſchen den Dorſt, en zyn een dienſtig middel tegens de Scheurbuik, tegens gebrek van voedinge en tegens de Teering, als meede voor het branden in de Maag, ook uiterlyk voor de hevigſte ſmerten der Tanden; welke hunnen Oorſprong nemen van een vloeibaar en ſcherp ſtelpend Bloed, als ze uiterlyk daar mede gewreeven worden. Als Zalade gebruikt, dempen ze by oplopende Naturen de hettigheden, welke van de Gal ontſtaan. Het ſap en het gediſtilleerde Water van de Porceleyn word ook tot de Geneeskunde beſteedt, en byzonderlyk tot verteering of dooding der Wormen aangepreezen. Het Zaad word tot de vier kleine verkoelende Zaden gereekent. De Siroop en het dikke ſap daar van worden zelden meer in de Apotheeken tot gebruik gevonden.

POTAMOGETON.

POTAMOGETON. In 't *Latyn*, Fontanalis, Fontalis. In 't *Grieks*, ποταμογέιτον. In 't *Italiaans*, Potamogeto. In 't *Spaanſch*, Eſpigado. In 't *Franſch*, Eſpic d' Eau. In 't *Engelſch*, Pondweed. In 't *Pools*, **Rdeſtwodny**. In 't *Hoogduits*, **Saam-kraut/ Sahm-kraut/ Zee-halden/ Schwemmen-kraut/ Zam-kraut.** In 't *Nederduits*, Fonteinkruid.

KENTEKEN. *Dioſcorides Lib.* IV. c. 96. *Plinius*, en in 't algemeen de Ouden hebben deze Plant maar met korte woorden beſchreeven, zeggende dat ze niet veel verſchilt van de Bete (*Beta*), te weeten van ruig te weezen, en een weinig boven het Water uit te ſteeken. Zy zou verkoelen en verdikken, de jeukte verwekken, en de om zich vreetende zweeren tegenſtand doen. De naam van Fonteinkruid heeft het daar van daan gekreegen, om dat het groeit op moeraſſige en waterachtige Plaatzen. *Rajus* meening

ning willen wy liever omhelſen, als reekenende het *Potamogeton* tot de Kruiden, die eene onvolkome, maar geaairde vierbladige Bloem hebben, met vier naakte by malkander gevoegde Zaadkorrels, geheele enkele Bladeren, waar van elk aan de Takken byzonderlyk geſtelt zyn, alleenlyk niet ter plaatze der uitſpruitinge van de aairen, alwaar men twee tegens malkander over geſtelt ziet, zwemmende de Bladeren van elke zoort boven het Water. *Volckam.* Van *Amman* en *Moriſon* word zy opgetelt onder de vyfbladige op moeraſſigen grond groejende Planten, welke Bloemen dragen, die als een Koornaair t'zamen gedrongen zyn, volgende op elk van die opgezwolle driehoekige enkelde Zaadkorrels, welke eenigzins aan die van *Biſtorta* of Hartstonge, en *Perſicaria* of Perſikkruid, gelykvormig komen. *Boerhaave* plaatſt die onder de vierbladige Planten, die vier bloote Zaadkorrels hebben; *Haller* onder de bladerlooſe, zynde met draden of Vezelen voorzien, en eindelyk *Ruppius* onder de Planten, die eene vierbladige geregelde Bloem met vier naakte Zaadkorrels hebben. De *Wortel* beſtaat uit veele Gewrigten met eene bogtige kromte, brengende Vezelen voort, en leggende gedompeld op den grond van 't Water, waar uit zy het voedzel zuigt. De *Kelk* is volgens *Rajus Meth.* 22. vierbladig, maar daar is 'er *geen* naar 't gevoelen van *Linnæus*, dien veele gevolgt hebben, en ook *Haller* toeſtemt; het heeft vier rondachtige Bladeren, die ſtomp, hol, open, en gelyk als met Nagelen of punten voorzien zyn, vallende ligtelyk af. *Stam.* Vier platte, ſtompe en zeer korte Draden. *Antheræ* of Vezelknopjes, dubbeld en kort. *Piſt.* of middelſte ſteel, vier eirondachtige puntig toegaande knoppen. *Stylus*, geen Styl. *Stigmata* of ſtompe ſneeden. *Perianth.* Geen Vruchtbekleedzel. *Semina* of vier rondachtige gepunte Zaadkorrels, aan de een zyde bultig, aan de andere zyde vlak, geparſt, en hoekig. *Linnæus p.* 33. *n.* 92. *Haller* zegt, dat dit gewaſch een Waterplant is, en gelyke eigenſchap heeft met de overigen van dit geſlacht; de *Bladeren* (van welke *Rajus* zegt, dat ze enkeld en byzonderlyk geſtelt zyn op geheele Takjes, maar niet, waar de Aairen voortſpruiten) zyn op den Top t'zamen gedrongen; de ſteelen, omvangende de Scheede of den Halm, komen onder den oorſprong der Takken en boven de Bladeren voort. De *Bladeren* ſtaan by de meeſte zoorten by beurten en aan den Oorſprong der Takken gepaart. Maar de *Bloemen* en *Vruchten* brengt het voort door bloote Druiven of Bezien. Want de breede Bladeren vallen af, en laten vier naakte Zaadkorrels naa van een grasachtige koleur. *Stamina* of Draden zyn 'er acht, die plat leggen, en met dikke dubbelde punten voorzien zyn. *Semina* of Zaadkorrels zyn 'er vier, maar naakt, ſchynende gelyk te komen aan een Linze, en breed als een Nagel, daaren boven verſiert met achterwaarts geboge Snuiten in plaats van de Trompetten. *Enum. Method. p.* 199. *Tournef. J. R. H. Claſſ.* V. *p.* 232. Maakt de Bloemen Kruisvormig, beſtaande uit vier Bladeren en hebbende geen Kelk, maar wel een middelſte ſteel, die uit vier Zaadkorrels, zynde meeſtendeels langwerpig, beſtaat, en in een eenig Hoofdje t'zamen vergadert zyn. Het bloeit in de Maanden van May en Juny. *Rajus L.* IV. *Sect.* III. *c.* 1. *p.* 188. *C. B. P.* 192. *Boerhave* 196. *Lemery p.* 911. *Tabern. L.* II. *c.* 24.

Maar deeze voorgaande beſchryving van 't Kenteken dezer Plante zal beknopter te verſtaan zyn, door te zeggen: Deze Plant word van de meeſten tot dat zoort gereekent, welker bloeſſem men onvolkomen noemt, zynde uit derzelver naam al blykbaar genoeg, dat het geen Land- maar een Watergewaſch moet zyn. Het dryft gemeenlyk menigvuldige lange, gedweege, ronde, knobbelachtige, en takkige Stengels uit. De Bladeren ſteeken boven het Water uit, zynde lang en ſmal, in 't begin maar als Gras, maar als de Plant zo ſterk word, dat zy zich boven het Water kan toonen, dan word het Blad breeder, bykans als een Blad

van

van Spitsweegbree, menigmaal eirond, in zommige zoorten puntig, met veele aderen fraai doortrokken, groen, dog geheel bleek, glinſterend, en boven het Water ſwemmende, gelyk de Bladeren van de Zeebloemen, makende naa vereiſch een' redelyk langen ſteel. Tuſſchen de Bladeren komen ſteelen voort, waar op zekere aairen met bloeſſem ſtaan, die veelbladig zyn, in de gedaante van een Kruis, van koleur rood of Purpurverwig, of om beter te zeggen, ze zyn vierbladig, rondachtig, hol, open, aan den ſteel ingetand, echter licht afvallende. Aan deze aairen zitten insgelyks Bladeren, by beurten tegens malkander over. Wanneer de bloeſſem afgevallen is, dan ſtaan de bloote Zaadkorrels vier en vier t'zamen, zyn groenachtig van koleur, en zitten als een Hoofdje aan malkander, rondachtig, dog iets langwerpig, op d' eene zyde een weinig verheven, op d'andere geheel plat; aan grootte zyn ze zo gering niet, maar hard, aan 't een eind puntig, en met eene witte ſtoffe, gelyk als Merg, opgevult. De Wortel is niet geheel dun, rond en knobbelig, wit, kruipt onder 't Water, in d'aarde verre om zich, zynde aan de Gewrichten met veele Vezelen voorzien. Men vindt het maar op moeraſſige en vochtige Plaatzen, en gemeenlyk in May en Juny bloejende.

AANMERKING. De Griekſche Naam (wordende afgeleidt van ποταμὸς *fluvius* of Rivier, en γείτων *vicinus* of nabuurig) zo wel als de Latynſche van deze Plant doelt daar op, dat zy zich het meeſte ophoudt by Rivieren, Zëen, Beeken, of andere waterachtige Geweſten. Door dien men in het Blad en de bloeſſem, en 't Zaad iets waarneemt, 't welk naar een Pyl gelijkt, dus word zy ook genoemt ϛαχυίτης, *Spicatus*, of dat aairen heeft. *C. B. Phytop. p.* 359. *Blancard. L. M. p.* 619. Des Winters vallen de Bladeren af, en zwemmen op het Water, maar des Zomers word de Plant op 't nieuw groen. *Munting. Cornarius* wil, volgens een van zyne oude Boeken, onze Plant buiten het Water gevonden hebben, dog *Rajus* en bykans alle ſpreeken dit doorgaans tegen, en houden ſtandvaſtig ſtaande, dat zy van wegens haar eige Natuur in 't Water moet zyn, en buiten het zelve niet kan groejen *Caſtor* maakte eene byzonde zoort naamkundig, welke zeer fyne Bladeren als Paardehaairen aan een langen gladden Stam hadde, echter op waterryke Plaatzen voortgequeekt wierde, welker wortel hy gelooft heeft goed te weezen voor de Kropzweeren en andere verhardingen. Men geeft van dit *Potamogeton* voor, dat 'er de Krocodillen een afkeer voor hadden, weshalven het gemeenlyk die geenen by zich droegen, die op hen jagt maakten. *Dalechamp* wiſt ook van eene byzonder zoort dezer Plant, welke haare Stengels in ſtilſtaande Wateren of Meiren van *Bourgogne* uitbreidede, die aan zich hoekig en met Gewrichten voorzien waaren, waar uit geringe witte worteltjes groeiden, waar mede ze zich in den grond of modder vaſt hielden, by een iegelyk Knokkeltje kwamen de Bladeren te voorſchijn aan lange ſteelen, die zich van de overige zoorten van dit *Potamogeton* onderſcheiden, waaren dikker als geene, en over dwars geſtreept, hebbende de andere zoorten haare ſtreepen naar de lengte doorgaande. De bloeſſem maakt eene Koornaair, en is roodachtig, ſtaat aan een langen ſteel, brengende veel Zaad voort, dat hard en in Vliezen of Huisjes ingeſlooten is.

POTAMOGETON CRISPUM SEU ALGA SECUNDA. Het gekrulde Fonteinkruid of de tweede Zeemoſch. Zie de 829. Plaat, Letter. d.

Fonteinkruid met gekrulde Bladeren of Kikvorſchen Latouw. *C. B. P. p.* 193. Tweede Zeemoſch by *Trag.* Tenger Fonteinzuuring *Ad. Lob. Ico.* Kleine waterachtige Diſtel met drie ſpitſe punten, het eerſte by *Cluſius. Parck.* Gekruld Fonteinkruid *J. B.* 3. 777. Fonteinkruid met gekrulde gepaarde Bladeren. *Boerhaave* 4. 197. Gekruld Fonteinskruid *Raj.* 5. 189.

189. Het kleine waterachtige Diſtelkruid met Bladeren als aan den Eykeboom *Ger. Emac.* 824.

Cluſius heeft ons een naaukeurige Beſchryving van deze zoort van *Potamogeton* of Zaadkruid nagelaten; hy zegt de byzonderlyke Stengels van 't zelve te weezen twee of drie Elbogen lang, die uit de wortel voortkomen, en zich gemeenlyk daarna ſchikken, naar dat het water, waarin ze groejen, diep of ondiep is; op zich zelve zyn ze tenger, bruin van koleur, niet ongelyk gegroeit, maar evenwel knoppen, die, als ze droog worden, gelyk Gewrichten zich laten buigen, bovenwaarts verdeelen ze zich in menigerlei Takken, en maken beurt om beurt aan elk Gewricht een enkeld *Blad*, 't welk zomwylen twee duimen lang en een halve duim breed is, de Bladeren zyn zo tenger, dat men meent door de zelve heen te konnen zien, zynde aan den rand zodanig gekruld en bogtig, dat ze gelyk als ingekurven ſchynen te weezen, hunne koleur is groen en bruinachtig. De Stengels, waar aan de Bloemen groejen, die gemeenlyk klein en witachtig verſchynen, en als Druifjes by malkander ſtaan, zyn omtrent het zesde Deel langer, als de overigen, ook dikker, en ontſtaan tuſſchen die Bladeren, welke omtrent de ſtreek van deze Stengels altyd het eene tegens het ander over, en aldus twee voortkomen, terwyl iets meer onderwaarts maar een enkeld Blad alleen is te zien. Elke Bloem laat vier kleine puntige korreltjes naa, die malkander aanraken, waarin een weinig wit Merg word gevonden; onder het Water vindt men aan de Stengels zekere Worteltjes om de Gewrigten, die langwerpig, tenger en witachtig zyn, welke de natuur om dies wille heeft voortgeteelt, op dat de Plant daar door mogt vaſt ſtaan, en haar voedzel aan zich trekken, anderzins is de geheele Plant in 't water, bloeit in Juny en op 't begin van July. Wie het Kenteken van deeze Plant beknopt wil vatten, die merke aan, dat elk Bloempje van dezelve uit vier geheel kleine rondachtige Blaadjes beſtaa, dat zy aan Beeken, byzonderlyk die niet met een ſchielyken ſtroom voortvloejen, gevonden worde, en dat haare Stengels even en t'zamen gedrukt zyn; komende overeen met het *Potamogeton* of Fonteinkruid, dat een t'zamen gedrukten Stengel heeft, en Bladeren als aan 't Hondegras, verſchillende voor't overige van al de anderen. *Cluſius. Haller. Enum. Method. p.* 200. begrypt in korte woorden alles, zeggende, deze Plant ſtaat aan Beeken, en buigt haare ſteelen naar dat de Stroom of de Wateren neerwaarts vlieten. De Bladeren ſtaan beurt om beurt, en de Aderen in dezelve gaan niet rondachtig, maar evenwydig tegens de middelſte ader toe. De rand is gekruld, t'zamen getrokken, heeft kleine punten; anderzins zyn de Bladeren gelyk aan den rand. De Stengels aan het bovenſte deel der Plant zyn klein en kort, ook het Hoofdje naar boven toe is zeer verjongt.

POTAMOGETON FOLIIS LONGIS SPLENDENTIBUS. Fonteinkruid met lange glinſterende Bladeren. Zie 829. Lett.

POTAMOGETON FOLIIS LONGIS SPLENDENTIBUS CAULE CRASSO. Fonteinkruid met lange glinſterende Bladeren en een dikken ſteel. Zie 829. Lett.

POTAMOGETON FOLIIS ANGUSTIS SPLENDENTIBUS. Fonteinkruid met ſmalle glinſterende Bladeren. Zie 830. Lett.

Fonteinkruid met ſmalle glinſterende Bladeren *C. B. P.* 193. Het tweede Fonteinkruid van *Dod. Belg.* 923. Het in 't water gedompeld Fonteinkruid, met een helder, breed, langwerpig en puntig Blad. *Raj. Hiſt. Plant. p.* 188. Fonteinkruid met lange puntige Bladeren *Ger.* Het groote glinſterende Fonteinkruid. *J. B.*

Het kruipt onder 't water met allenskens neerzakkende vezelen, heeft veele ſteelen, die met Gewrigten onderſchept zyn, de Bladeren zyn veel langer als aan het rondbladige Fonteinkruid, een weinig

nig ſmalder (zomwylen even breed), geheel en al glinſterend (te weten die geenen, welke in 't Water gedompelt leggen, want die boven het water uitkyken, zo als zomwylen geſchiedt, die bootſen nopens de koleur, ſtyvigheid en aderen het rondbladige Fonteinkruid na), zittende op korte ſteelen, die naar boven toe plat zyn; by die geenen, die in 't Water gedompelt leggen, niet zo ſmal, als die van 't Hondegras, maar breed. De aairen der Bloemen zyn zeer gelykvormig aan die van 't rondbladige Fonteinkruid, zittende aan dikke ſteelen, zynde vier duimen lang; deze aairen zyn t'zamen geſtelt uit Bloempjes, die grasverwig, en vierbladig zyn, zynde de Bladeren daar aan zeer klein. Aan deze zo wel, als aan de overige zoorten van dit geſlacht groejen vier naakte Zaadkorrels, bykans gelyk met de overigen, zyn ſcherppuntig t'zamen geparſt, en eenigzins driehoekig, niet aldus bultig, of gewelfd aan de buitenſte zyde, als aan de anderen. Die in 't Water gedompelde Bladeren bederven en verſlenſſen in 't kort; gelyk als het onderſte en het grootſte gedeelte des ſteels naakt is van Bladeren, zo worden aan de Bladeren menigvuldige dunne vezelen gezien, die zydwaarts verſpreidt zyn, voegende de aderen t'zamen. De Bladeren behouden dezelve geplaaſtheid met de Bladeren der andere zoorten, namelyk beurt om beurt, alleenlyk ter plaatze, waar de aairen uit voortkomen, zyn 'er twee tegens malkander over geſteldt: en aan den Oorſpronk van elk in 't byzonder zyn 'er van binnen langwerpige vliesjes bygevoegt, die hier en daar den ſteel omvatten. Het bloeit in de Maand van Juny, en brengt in 't kort Zaad voort. Het groeit menigvuldig in groote Rivieren en zacht vloejende Wateren. *Rajus Hiſt. Plant. l. c.*

[Z]ie de [...] Plaat, [Lett]er b.

POTAMOGETON FOLIIS LATIS SPLENDENTIBUS. Fonteinkruid met breede glinſterende Bladeren.

Fonteinkruid met breede glinſterende Bladeren *C. B. P.* 193. Fonteinkruid gelyk als Doorwaſch. *Raj.* 3. 188. Het

IV. Deel.

tweede en derde Fonteinkruid van *Dodon.* en *J. B.* met breede glinſterende Bladeren. *M. H. e.* Fonteinkruid μαλακοφύλλον, dat is: week of zachtbladig van *Thalius. p.* 86.

Haller, die deze zoort in Zwitzerland in Poelen en ſtilſtaande wateren heeft gevonden, beſchryft ons deze Plant aldus: Het Blad is teder, recht groen, en doorſchynend, omtrent als olyachtig Papier pleeg te zyn; de Bladeren zyn eenigzins hartvormig, en ſluiten met een klein koordje aan den Stam, waarby menigwerf het bovenſte deel van deze hartvormige gedaante iets ſmal, dog zomwylen, en gemeenlyk rond is; de aderen van de Bladeren zyn eirondachtig, de rand geheel waterachtig. De aairen of de bloesſems vindt men op een ongemeen ſterken ſteel ſtaan, zyn dik, en ſtokkig by malkaar. *Rajus* beſchryft ze aldus: Zy is met veele tedere en lange buigzame Stengels voorzien, die zich in vleugels verſpreiden; de Bladeren zyn lang, en breed, gaan puntig toe, ſtaan zonder een byzonderlyken ſteel aan den Stam, en ſluiten zich rond om den zelven, doordien ze om deze ſtreek een weinig breed zyn; haare aderen gaan naar de lengte door heen, de Bladeren ſtaan beurt om beurt, en niet twee en twee recht tegens malkander over, behalven van waar de aair uitkykt, want daar zyn twee Bladeren tegens malkander over. De aair is ſtokkig, en omtrent anderhalf duimen breed aan een dikken ſteel, van bloeſſem en Zaad, gelyk als de overige zoorten; gemeenlyk kykt maar de punt boven het water uit, het overige is onder het water, de Bladeren zyn tenger en doorſchynend; men vind aan deze zoort geene vliesjes, gelyk als aan de overigen, waar mede zy zich om den ſteel en de Takjes winden.

POTAMOGETON ROTUNDIFOLIUM. Rondbladig Fonteinkruid. In 't *Franſch*, Eſpic d'eau. In 't *Hoogduits*, Saam-kraut. Zie de 830. Plaat, Letter c.

Rondbladig Fonteinkruid *C. B. P.* 193. *Moriſ. H.* 2. Groot gemeen breedbladig Fonteinkruid *Park.* Fonteinkruid met een

rond-

rondachtig Blad *J. B.* Breedbladig *Ger.* Rondbladig *Raj.* Fonteinkruid by *Lugd.* Geaairt Fonteinkruid *Tabern.* Plaaten.

Deze zoort onderſcheidt zich van de overige in veele ſtukken, weshalven wy verplicht zyn, om 'er breedvoerig van te handelen. De wortelen zyn krom, dik, langwerpig rond, wit, met Gewrichten voorzien, dog die evenwel zo zeer dicht niet aan malkander pleegen te ſtaan, kruipen onder het Water voort, en ſpruiten rondom de Gewrichten tengere kleine vezelen uit, welke geheel diep in de Aarde of in Modder doordringen. Uit de Gewrichten der wortelen komen zeer lange ſteeltjes of Ranken voort, van dikte als de Kolf of Koornaair, zyn langwerpig, rond, en insgelyks knobbelig, zo dat de knobbels een weinig uit malkander geſtelt zyn, vertoonen zich teffens daar by als Takken, en trachten boven het Water uit te kyken. Aan elk Gewricht ziet men een enkeld Blad, zo lang ze onder het water zyn, als Gras, ſmal, boven toe een weinig uitgeholt, onderwaarts rond, negen vingeren omtrent in de lengte, en gaan van vooren geheel puntig toe. Maar wanneer zich deze Plant eens uit het water heeft verheven, dan word het met haar geheel anders, want dan verkrygt zy de gedaante als Weegbree, is bykans eirondachtig, en, waar het Blad aanſluit, een weinig breed, en iets ſtompachtig, gaat van vooren redelyk puntig toe, heeft een bleekgroene koleur en glinſtert, is aan den rand gelyk, geſtreept met aderen, die naar de lengte door het Blad heen om laag loopen, zwemt boven de Wateren niet anders als de Zeebloemen doen, ſteunt echter op lange ſteelen, die een hand hoog en menigmaal hoger zyn. Ter plaatze, waar de aairen uitgroejen, ſtaan twee Bladeren tegens malkander over; en waar de ſtengels der Bladeren voortſpruiten, vindt men een klein doorſchynend vliesje, zynde twee vingers lang, en gaande puntig toe, omcingelende den ſteel en den knop, als mede het ſteeltje van de aair, byaldien 'er een is. De Bloemen ſtaan aairsgewyze, twee of drie duimen breed, haar ſteel is zo dik, als de Stengels van de Plant, haare Bloempjes ſtaan gelyk als een kleine Druif, beſtaande elk uit vier Bladeren, die 'er als een Lepeltje uitzien, en van binnen aan malkander hangen. In elk zyn vier Zaadkorrels, niet geheel klein, van beide kanten iets t'zamen gedrukt, op de rug een weinig puntig toe verheven, bleekgroen van koleur of roodachtig, wanneer zy recht ryp worden; Zy hebben acht punten. Men vind dit Kruid genoeg aan ſtaande Poelen of moeraſſige Plaatzen, waar ook het Zaad gewoon is ryp te worden.

POTAMOGETON SALICIS FOLIO. Fonteinkruid met Wilgebooms Bladeren. In 't *Hoogduits*, **Seehalden.** Ziede 830. Plaat Letter d.

Fonteinkruid met een Wilgebooms Blad *C. B. P.* 193. Potamogeton ἰτεόφυλλον, dat is: Fonteinkruid met een Wilgebooms Blad by *Thal.* ſmalbladig Fonteinkruid *Tab. Ger.*

AANMERKING. Ook zyn nog niet alle en ieder zoorten van 't Fonteinkruid verklaart, maar daar zyn 'er nog eenigen over, welke buiten anderen *Rajus* beknopt en *Haller* wel hebben voorgedragen. Wy zullen uit dezelve maar eenige weinige aanhaalen.

Fonteinkruid met een platten ſteel, en groenachtige Bladeren, die gelyk als watergolven van gedaante zyn, hebbende een zeer kleine aair. *Haller.*

Potamogiton caule compreſſo, of Fonteinkruid met een t'zamen geparſte ſteel, en een Blad als dat aan Hondsgras. *Pluknet. T. aut de Par. p.* 352. welkers ſteelen een Elleboog en daar boven lang zyn, vorders takkig, en t'zamen gedrongen; hebbende lange en ſmalle Bladeren, bootſende eenigzins die van Hondsgras na, zynde echter veel korter, en bykans doorgaans van eenerlei breedte, eindigende in een ſtompe punt, van gelyke geplaatſtheid als by de overige zoorten; in elk van dezelve doen zich naar de lengte heen voor onze Oogen op drie aderen, bekleedende elk daar van den ſteel met een ten-

tenger en doorſchynend vliesje. Het heeft een korte aair, zynde onderſteunt door helder groene Bloemen, die uit vier Blaadjes zyn t'zamen geſtelt, en naaſt den ſtyl vleeſchverwig. De ſtyl eindigt zich op 't hoogſte in twee punten; de Zaadkorrels worden van de eene zyde door een rechte, en van de andere door een Cirkelronde Lyn beſlooten. *Rajus.*

Potamogiton millefolium: dat is: duizendbladig Fonteinkruid, of het takkige met Bladeren als aan 't Hondegras. *Raj.* of dunbladig Duizendblad. *Ger. Emac. ico.* Fonteinkruid met een ronde ſteel, zeer ſmalle Bladeren en zeer kleine aair. *Haller.* Het verſchilt van 't Voorgaande door de allerſmalſte Bladeren, naderhand door zeer kleine, korte en weinig Bloemen dragende aairen, uit weinige Zaadkorrels afhellende, die meeſtendeels uit de geheele Plant opklimmen. *Id.*

Potamogiton puſillum gramineo folio, caule rotundo, zeer klein en tenger Fonteinkruid met een grasachtig Blad en ronden ſteel.

Potamogiton maritimum puſillum folio gramineo, zeer klein en tenger aan de Zeekant groejend Fonteinkruid met een grasachtig Blad.

Aan deze zoort zyn meerder aairen, dan aan de overigen, mede korter en kleinder, komende uit vier witachtige punten, die van ſchikkinge en gedaante gelyk zyn, als de Bladeren aan de aair van *Ophiogloſſum* of Addertong, zynde tuſſchen dezelve eenige Zaadkorrels geſtelt, of, zo veel als *Rajus* heeft konnen waarnemen, *quaternen* van twee of drie korrels. De aair uit het vlies voortkomende vallen de punten af, blyvende het Zaad te rug. Dog de ſteel van de aair loopt zomwylen bykans in de lengte van een hand breed uit, is dun en onſterk of zwak; het komt in moerasſige Slooten voort, die aan het Zeeſtrand zyn. *Rajus.*

Potamogiton maritimum puſillum alterum, het tweede kleine aan de Zeeſtrand groejende Fonteinkruid.

Het verſchilt van 't voorgaande door de zeer korte Bladeren, maar niet door de aairen, wyl die daar meede overeenkomen, echter veel kleinder zyn, tusſchen welker afvallende toppen of punten de ſteelen der Zaadkorrels geſtelt zyn, en zomwylen ter lengte van een duim groejen, onderſteunende elk daar van maar eenige omgekromde Zaadkorrels; gelyk als *Rajus* heeft waargenomen, dat uit een en dezelfde aaire vyf of zes ſteelen, gelyk als zo veel ſtraalen van een kroontje, uitgaan, en elk daar van een afzonderlyke Zaadkorrel onderſteunt.

Potamogiton minimum capillaceo folio, het allerkleinſte Fonteinkruid met een haairig of vezelachtig Blad. *C. B. J. B. Park.*

Potamogiton capillaceum capitulis ad alas trifidis, haairig Fonteinkruid met drievondig geſpleetene hoofdjes aan de vleugels tuſſchen de Bladeren.

Het ſteeltje is bykans niet dikker als een haair, aan welkers Gewrigten twee en twee Bladeren, zynde niet breeder als een haair, uitgaan, die aan d'andere kant tegens malkander over ſtaan, in welker vleugels tuſſchen de Bladeren zeer kleine bleekachtige Bloempjes zitten: die t'zamen gevoegt net een knoopje voorſtellen, ryp zynde, word het knopje of hoofdje gezien t'zamen geſtelt te weezen uit drie half rondachtige kleine ſtukjes, die puntig toegaan, en vuurrood zyn; des niet te min groeit echter uit de holtens tuſſchen de Bladeren een ſteeltje voort, dat in drie, ook wel in meerder Bladeren zich verlieſt, en in 't midden een gelyke knop is geſchikt; want op den top is 'er geen hoofdje. *C. B. Prodrom. L. V. Cap.* XVIII. *p.* 101.

P R I A P E I A.

PRI. PRI.

PRIAPEIA of *Nicotiana minor.* In 't *Daciſch*, Priadela of zwarte Wynſtok. By *Geſner.* Priapeia genoemt. In 't *Grieks*, πριαπήιον, ἄργιον en πριαπικὸν. In 't *Engelſch*, Timber or ſpindle Tree. In 't *Hoogduits*, Konigin-kraut / Turckiſch Toback. In 't *Nederduits*, Turkſche Tabak.

KENTEKEN. Volgens de Beſchryving van *Rajus*, moet deze Plant gereekent worden onder die Kruiden, welke veele Peulen maaken, of die men de gehoornden pleegt te noemen. *Ruppius* telt ze op tot die Planten, welker Bloemen geregeld zyn, en maar uit een Blad beſtaan, leggende de Zaadkorrels in een tweevoudig verdeeld Zaadhuisje. Aan de Plant zelve is menigwerf de Wortel enkeld, en van dikte als een kleine Vinger, menigmaal heeft zy veele Byworteltjes met kleine tengere Vezelen, wit en overal uitkykend, en wortelt niet te diep in d'Aarde. De Stengel is enkeld, rond, ruig, een of anderhalve elle lang, dik, takkig, in een goede grond bykans een vinger dik, en lymachtig, als men het aanraakt. Veele Bladeren zyn 'er juiſt niet aan den Stengel, ſtaan beurt om beurt tegens malkander over, echter niet twee en twee, maar altyd een weinig boven malkander, hebben geheele korte ſteelen, zyn vet, donkergroen, aan den rand geheel gelyk, met ſtompe punten; by aldien ze iets grooter waaren, konde men ze het beſte vergelyken met de Bladeren van het *Solanum lethale* of doodelyke Nagtſchade. Boven op den Stengel en aan de Bytakjes zyn menigvuldige Bloemen, die insgelyks aan geheel korte ſteelen zitten, haare koleur is groenachtig, of geelgroen, aan den rand zyn ze buitenwaarts gebogen en niet geheel diep in vyf Deelen geſpleeten, bykans gelyk aan kleine Naai of Fruitmandjes. Van binnen leggen vyf vezeltjes met graauwachtige punten, en een gelykvormig ſteeltje verborgen. De bloesſem ſtaat op een ruigen Kelk, die geheel lymachtig is in 't aanraaken, hebbende vyf verdeelingen. Naa dat de Bloemen zyn vergaan, ziet men rondachtige vaatjes, die als een Navel van gedaante zyn, hebben veel gelykvormigheid met het voorſte ontbloote Deel of het Hooft der mannelyke Roede. Wanneer zy tot haare volkome rypheid zyn gekomen, dan barſten ze in twee ſtukken van malkander, en hebben ontelbaare veele kleine Zaadkorrels by zich, zynde donkergeel, die volgens het bericht van *J. Bauhinus* geheel ſcherp van ſmaak zyn. Deeze Plant teelt zich jaarlyks voort uit haar eige Zaad, 't welk op de grond valt, als de Zaadhuisjes van malkander barſten. Haar eerſte oorſprong is in *America* geweeſt, maar tegenswoordig bloeit zy gins en weder in de Tuinen, en wel in de Maand van July. *Rajus H. P. L.* XIV. *c.* 2. *p.* 715.

AANMERKING. Wy hebben van het Tabakskruid, genaamt *Nicotiana*, tot welk de meeſten onze Plant reekenen, in 't derde Deel van ons werk breedvoerig gehandelt. Maar waarom wylen de Verzamelaar dezelve niet mede onder dit geſlacht heeft willen optellen, daar van zal mogelyk de geſchapenheid der Bloemen oorzaak geweeſt zyn, want wy bemerken, dat het daar door van de gemeene *Nicotiana*, die haa-

ren

ren naam van *Joh. Nicotius* heeft verkreegen, onderſcheiden worde. Want deze zo even genoemde *Nicotius* heeft het Zaad daar van het eerſte uit Portugal gebracht, en zulks aan de Konigin van Vrankryk ter hand geſtelt, waarom het de Franſchen noemen *Herbe de la Reine*, dat is: Koniginne kruid. *Volckamer* merkt naar zyn bekend roemwaardig inzicht aan, dat dit Kruid tuſſchen *Hyoſciamus*, of Bilzenkruid en *Nicotiana* of Tabak, gelyk als in 't midden ſtaa, want van beiderlei Merktekenen vindt men iets by 't zelve, vermits het veele kleine Zaadkorrels en een vlies of rondachtig dubbeld Zaadhuisje heeft; de Bloemen zyn volkomen, eenbladig, kort, hebben vyf insnydingen, en langwerpige Bladeren, die iets vet zyn. Van het gebruik en misbruik is boven in 't derde Deel zeer breedvoerig geſchreeven geworden, zo dat wy dierhalven ons niet behoeven daar by op te houden, dog mag in alle kortheid het overtollige, ja wel het middelmatige Rooken afgeraden zyn.

PRIAPEIA SIVE NICOTIANA MINOR. In 't *Franſch*, Herbe de la Reine. In 't *Hoogduits*, **Konigin-kraut.** Zie de 831. Plaat, Letter. a.

Klein Tabakskruid *C. B. P.* 170. *M. H.* 2. 493. *H. Eyſt. Aut.* o. 2. *f.* 10. *fig.* 3. *Petum* by *Rivinus* genaamt. *Priapeia* by zommigen. Klein Tabakskruid *J. B.* 3. 630. Het twyfelachtige geelverwige Bilzenkruid, met Bladeren, als aan de Nagtſchade *Lobel. Icon.* 269. Engelſche Tabak *Park.* Geelachtig Bilzenkruid by *Dod. p.* 450. *a.*

PRIMULA VERIS.

PRIMULA VERIS. In 't *Grieks*, φλόμος. In 't *Franſch*, Brayes de cocu, Prime vere. In 't *Italiaans*, Bracche di cuculo & fior di prima vera. In 't *Engels*, Primrooſen, Coweslyppe. In 't *Hongaars*, Kacha verag. In 't *Boheems*, **Buckwier bula.** In 't *Hoogduits*, **Schluſſel-Blum / Himmels-Schluſſel / St. Peters-Schluſſel / Handſchuh-Blum.** In 't *Nederduits*, Sleutelbloem, Hemelſleutel, St. Pieterskruid.

KENTEKEN. De Sleutelbloem is eene Plant, die niemand onbekent is, ten zy voor die geenen, die geheel en al onkundig zyn in de Kruidkunde en de Queeking der Bloemen. In 't algemeen vinden wy, dat de Kruidkenners wel in een en andere woorden, maar niet in de weezentlyke Kentekenen van dezelve eenig onderſcheid maken. Alle Beemden, ook bykans alle Boſchadien, benevens de Tuinen zyn met deze Plant rykelyk voorzien, en ik twyffele niet, of zy ook niet deswegens den Kinderen wel bekent is. *Ruppius* reekent die onder de Planten, welke eene geregelde maar éénbladige Bloem hebben, en welker Zaad in een Zaadhuisje verborgen legt. Zie zyne *Flor. Jen. p.* 13. Volgens *Herman* behoort zy onder de Planten, die maar een éénvakkig Zaadhuisje hebben met naauwe korrels, volgende naa elke Bloem een byzonderlyk huisje, van binnen met een eenig Gootje voorzien, dat veele Zaadkorrels bevat, dog onzeker hoe veel in 't getal. *Rajus* plaatſt die

by de Planten, die een vyf bladige bloem hebben, en voegt 'er deze algemeene Kentekenen by, te weeten; dat ze ſteelen heeft zonder bladeren, de bloemen zyn uit een langwerpige Pyp, in vyf bladeren of liever in tweevoudig gedeelde Inſnydingen uitgebreidt, zynde derzelver Kelk langwerpig, hol, ruim, en geſtreept. De bladeren rimpelachtig, en van een zeldzaam Geweefzel. *P. Amman.* en *Moriſon* beſchryven onze Plant aldus: dat ze een enkeld Zaadhuisje hebbe, en vyfbladig zy, of uit vyf hartvormige bladeren beſtaa, die in 't midden iets vermindert zyn. Daar op volgt een bladerachtige Kelk, vyfvoudig ingeſneeden, in welks midden een langwerpig vliesachtig huisje is, bevattende tegens de ſtyl toe, die ook lankwerpig en voedzaam is, veele Zaadkorrels. De algemeene en byzondere Merktekenen van onze Plant worden van *Volckam.* aldus beſchreeven: Zy heeft veele kleine Zaadkorrels, die in een vliesachtig huisje, zynde eenvakkig, en langwerpig, ingeſlooten zyn, hebbende volkome éénbladige Bloemen, die uit een langwerpige Pyp in vyf ploojen uitgebreid zyn; de Kelken zyn gelyk als opgeblazen, op de wyze bykans als die van Madelieven. De op aarde geſpreide Bladeren zyn rimpelig, de ſteelen zelden met bladeren, (behalven een eenige zoort, die in de Lyſt van *Herman* afgeteekent gezien word), de wortelen zyn altyd duurende. De ſmaak der wortel is ſpeceryachtig, iets zuur, en bykans als Benedictwortel bitterachtig.

Linnæus heeft het Kenteken daar van op de volgende wyze voorgeſtelt: *Cal.* De Kelk is een algemeen *Bekleedzel*, met veele bladeren en Bloemen, mede met enkelde en verſlenſte ſteeltjes, daar en boven zeer klein.

Perianthium of het bekleedzel om de Vrucht eenbladig, buisachtig, vyf hoekig, vyftandig geſcherpt, en recht opwaarts ſtaande. *Cor.* of de Kroon een eenig Blad. Een rolachtige Buis, zo lang als de Kelk, eindigende met een kleinen half ronde hals. Een open Boordzel, half vyfvoudig geſpleeten, met ſtompe, aan den rand uitgeſnede, en tegens eene zyde toe hartvormige Kervingen. *Stam.* Vyf zeer korte draden in den hals des omtreks der Bloem. *Antheræ* of de vezelknopjes, zyn gepunt, recht opwaarts ſtaande, wel ſluitende, en ingeſlooten. *Piſt.* of de middelſte ſteel, een klootige knop. *Stylus* of de ſtyl draadvormig in de lengte des Kelks. *Stigma* of de ſneede klootachtig. *Per.* Een rond huisje, van lengte bykans als de Bloemkelk, bedekt, eenvakkig, van malkander gapende, en met een tienmaal ingetande punt. *Sem.* of talryke halfronde Zaadkorrels. Een vry, langwerpig en eirondachtig Zaadvakje.

Tournefort zegt dat de Bloem eenbladig is, van onder Kelkvormig, en veelvoudig geſpleeten, uit welker Kelk, die buisachtig is, een middelſte ſteel voortkomt, welke aan 't onderſte Deel der Bloeme gelyk als een nagel is vaſtgehegt, die naderhand verandert in een langwerpige Vrucht of Schaale, in den zelven gemeenlyk verborgen, gaapende aan 't punt van malkander, en zynde opgepropt vol van rondachtige Zaadkorrels, die aan 't middelſchotje vaſt zitten. *Boerhave* zegt, *p.* 198. de wortel altyd duurende, en de bladeren langwerpig, ook rimpelig te weezen. De Kelk is vyfvoudig verdeelt, vyf hoekig, teeder; waar op een éénbladige Bloem zit, in de gedaante van een Onderkelk, aan den rand in vyf hartvormige ſneeden, die tweevoudig verdeelt zyn, geſpleeten, voorzien met vyf vezelen aan 't binnenſte ſchotje van 't buisje der Bloeme. Het Zaadhuisje is een langwerpige Schaale, leggende in den Kelk verborgen, en voorzien met een lange buis, die aan 't punt van malkander gaapt, en rondachtige Zaadkorrels in zich bevat, die naar de waarneming van *Haller* ongelyk van gedaante zouden zyn. *Enum. Method. p.* 482.

Blancard Lex. Med. ed. nov. p. 621. voegt 'er by: Sleutelbloem of witte Betonie of beroertheidskruid is eene Plant, die breede, langwerpige, ruuwe, rimpelige,

pelige, en kruipende bladeren heeft, uit welke wolachtige, ronde, naakte ſteelen uitbarſten, zynde de wortel redelyk dik, ſchubachtig, van koleur bloedrood, en vezelachtig, de ſmaak is aantrekkend, de reuk aangenaam en ſpeceryachtig; het groeit op Beemden en in Boſſchadien; het komt te voorſchyn, zo niet eerder, altyd in April, en duurt de geheele May door. Zie *Volckam. p.* 344. *Tournef.* 124. *Lugdunenſ. p.* 833. *Cluſius p.* 300. *C. B. P.* 241. *Malpigh. in anatom. plant. p.* 139. *Lemery p.* 914. *Tabernæm. L.* II. *c.* 15.

Behalven het voorgezegde toont de Latynſche naam genoegzaam aan, wanneer deze Bloem begint te bloejen, namelyk aanſtonds in den beginne, of wel nog voor 't begin van 't Voorjaar.

In de Hoogduitſche taale zal ze mogelyk uit tweederlei oorzaak den naam van Sleutelbloem (Schlussel-Blum) verkreegen hebben, voor eerſt om dat zy van wegens haare voortreffelyke nuttigheid of als het Hoofd opſluit, en in menigerlei pynelyke ziektens een Sleutel tot het menſchelyke Lichaam is, of wyl zy de tyd van 't Voorjaar aanmeldt, en gelyk als ſchynt, het zelve open te willen ſluiten.

AANMERKING. *Fuchſius* en *Ruellius* waren van gedachten, dewyl *Dioſcorides* van dit zo bekend Bloempje met de overigen der Ouden geen gewag maakt, dat hy 'er zyn *Phlomitis* onder heeft willen verſtaan. Dog nademaal de bladeren niet gehaairt, nog ook rond, maar zomwylen glad zyn, of gekruld naar het onderſcheid der zoorten, op de wyze als by de Lattuw of Kaardendiſtel; ook *Dioſcorides* by de beſchryving der voorgenoemde Plant van geene Bloem eenige meldinge doet; zo word beider gevoelen van *Matthiolus* niet goedgekeurt. Vrouwsperzonen, tegens welke de natuur zich niet milddadig genoeg getoont heeft, ten opzichte van een mooje Tronie, en echter graag bevallig willen wezen, nemen het uitgeparſte ſap van deze Bloeme, en waſſen 'er het aangezicht mede, om 'er de plekken en rimpels mede te verdryven. Dog men heeft doorgaans van blankette Gezichten, die de voorzienigheid van haaren Schepper willen laaken, de ondervinding, dat ze op 't laaſte leelyker worden, als ze ooit van te vooren zyn geweeſt, en wel van rechtswegen. Voor 't overige, als wy de *Auriculæ urſi* (Beeren-Oor) met anderen tot onze Sleutelbloem durven reekenen, dan zal 'er een ontelbaare menigte van verſcheide zoorten uit voortkomen.

PRIMULA VERIS HORTENSIS RUBRA LATIFOLIA Rood breedbladig in Tuinen groejende Sleutelbloem. Zie de 831. Plaat, Letter b.

PRIMULA MINOR SINGULARIBUS FLORIBUS SEMIPLENA. Kleine Sleutelbloem met byzondere half gevulde Bloemen. Zie de 831. Plaat, Letter c.

PRIMULA HORTENSIS SINGULARI FLORE RUBRO. In Tuinen groejende Sleutelbloem met eene byzondere roode Bloem. Zie de 831. Plaat, Letter d.

PRIMULA HORTENSIS SINGULARI FLORE PALLIDO. De in Tuinen groejende Sleutelbloem met eene bleeke Bloem. Zie de 831. Plaat, Letter e.

PRIMULA MINOR VIOLACEA UNICA. De eenigſte kleine violetverwige Sleutelbloem. Zie de 831. Plaat, Letter f.

PRIMULA SIMPLEX PARALITICA. De enkelde geraaktheids Sleutelbloem. Zie de 831. Plaat, Letter g.

Laage Sleutelbloem met eene bleeke Bloem *Cluſ. H.* 302. Wilde Sleutelbloem met eene bleeke Bloem. *H. Eyſt. Vern.* o. 1. *F.* 1. *Fig.* 5. Groote wilde Sleutelbloem of *Verbaſculum* met eene byzonderlyke Bloem *C. B. P.* 241. *M. H.* 2. 555. Beroertheidskruid *Cæſ.* 261. De Jigt zoorten met eene byzonderlyke Bloem. *Geſ. Hor.* Sleutelbloem met rimpelige ruige bladeren, en een ſteel met een eenige Bloem *Haller.* 1. *p.* 482. Kleine Sleutelbloem *Dodon.* 147. Bosachtige Sleutelbloem *Lob. Icon.* 568. De tweede Boſchachtige Sleutelbloem *Tabern.* 319. Sleutelbloem met enkelde Bloemen, die uit byzonderlyke groote ſteelen voortkomen *J. B.* III. *p.* 497. *Raj. Hiſt. p.* 1080.

Dit zoort van Sleutelbloemen kruipt met

met veele niet al te kleine witachtige vezelen redelyk diep in d'aarde, aan de wortel zyn zommige vezelen, bykans als een haair zo fyn, dog de Wortel is op zich zelve van eene middelmatige dikte, ſchubachtig, en van koleur roodachtig, de ſmaak is aantrekkend, de ſchubben blyven aan de Wortel, maar de bladeren vallen alle Jaaren af. Deze bladeren zyn een vlakke hand lang, twee of anderhalf vingeren breed, ſtomp, rimpelachtig, aan den rand ingetand, aan het onderſte Deel glad, naar boven toe ruig, met veele ruige aderen doortrokken, die in den beginne naauw by malkander ſtaan, dog hoe verder, hoe breeder zyn, hebbende geen eigentlyken ſteel. Tuſſchen de bladeren komen de bloemen voort, meer als een aan eene wortel met tengere ſteelen, die langwerpig rond, bladerloos, ruig en naar de wortel toe roodachtig zyn, omtrent een of anderhalf hand hoog. Aan een iegelyken Stengel bevindt zich een bloem uit een langwerpigen Kelk, die vyf hoekig ſchynt, aan de hoeken ruig is, en aan den rand in vyf punten gekurven word. De Bloemen beſtaan wel maar uit een Blad, dog zyn wyd, uit een langwerpig Pypje, dat naauw is, echter zyn ze in vyf hartvormige afſnydingen, die gelyk als vyf bladeren uitkomen, verdeelt; ze zyn van koleur geheel vaal en bleek, en daar ze zich aan den Stengel ſluiten Wasgeel, leggende in 't midden de geele vezeltjes verborgen, waar uit op het laatſte een grasachtig Zaadhuisje wordt, het welk onder deze vezeltjes verborgen legt, dog menigmaal evenwel boven dezelve uitkykt; de reuk is ſterk en niet onaangenaam. Het Zaadhuisje legt van binnen in den Kelk. Men vindt het altyd in 't Voorjaar in Boſſchadien, Doorneheggen en aan Heinigen; daar zyn 'er een menigte van zoorten, als: 1. *flore niveo*, met witte Bloemen, *Park.*; Sleutelbloem met een witte Bloem, *Adv.* de boſchachtige witte Sleutelbloem word by ons in de Tuinen zeer menigvuldig gevonden. 2. Met enkelde groene Bloemen, van welke zo wel *Lobel.* als *Parkinſon.* hebben gewag gemaakt; de bloem by dezelve is bykans van eenerlei koleur met den Kelk, en meer uitgebreidt als de gemeene Sleutelbloem. 3. Met witachtige en groene bloemen, die enkeld zyn. *Park.* 4. Met dubbelde groene bloemen *Park.*, die met die geene verſchilt, welke uit een enkelde bloem of de tweede uit eene iets gevulder bloeme t'zamen geſtelt is, en die uit eene dubbelde rye van bladeren beſtaat. 5. Menigvuldige bloemen, die byzonder zyn verdeelt, wordende die genaamt *Primula veris Hesketi.* Dit zoort, behalven de bloemen, welke zy enkeld voortbrengt aan elk der ſteelen van de gemeene Sleutelbloem, laat ook van zich nog andere ſteelen uitſpruiten, die aan hunnen top veele bloemen dragen, welke uit eenen Kelk uitbreekende, zomwylen alleenlyk ſtukken of Deelen veeler bloemen in een en den zelfden Kelk t'zamen gedrongen zyn. 6. Met eene gevulde of menigvuldige Bloem, bykans by alle de Schryvers. 7. Met dubbelde of tweevoudige bloemen. *Park.*, welke in alle haare deelen kleinder is, als de voorgaande zoort, doch brengt het bloemen voort, die alleenlyk uit een dubbelde rye van bladeren t'zamen geſtelt zyn. Dezen konnen wy nog de achtſte zoort byvoegen, welker afſnydingen der Kelken, waar uit de bloemen voortkomen, in groenachtige bladeren uitgroejen en verbaſteren: of als men liever zou zeggen, dat de afſnydingen der Kelken, tot haare behoorlyke grootte gekomen zynde, met een groenachtig bladerachtigen rand als gezoomd zyn (Zie *Rajus l.c.*), komende zulks daar op beknoptelyk uit, dat deze zoort byzondere bloemkelken heeft, die als bladeren, of met byzondere randen verſchynen; maar nadien deze zoorten voor 't grootſte gedeelte in 't vervolg mede zullen verhandelt worden, is onnodig, eene wydloopiger beſchryving daar van hier ter plaatze te doen.

PRIMULA PRATENSIS SEU VERBASCULUM PRATENSE. Op de

Zie de 831. Plaat, Letter h.

de Weiden of Beemden groejende Sleutelbloem. In 't *Franſch*, Prime vere. In 't *Hoogduits*, Schluſſel-Blum.

Welriekende Sleutelbloem, met eene geele enkelde bloem. *J. B.* 3. 495. Op Weiden groejende welriekende Sleutelbloem *C. B. P.* 241. Zeer hoog groejende Sleutelbloem met een geele Bloem. *Cluſ. Hiſt.* 301. *Tournefort* noemt het in zyne Moedertaal *prime Vere.* 124. *Herba paralyſis* of Beroertheidskruid *Brunf.* gemeen Beroertheidskruid, of het tweede van *Trag.* by *Cæſalp.* Dodecantheon by *Ang.* Sleutelbloem of *primula veris* by *Matth. Lugd. Tabern.* Groote Sleutelbloem met welriekende geele Bloemen. *Dod.* Sleutelbloem met een geele Bloem. *H. Eyſt.* Op Beemden groejende Sleutelbloem by *Lob.* Jigtagtige Sleutelbloem. *Geſn. Hort.* Enkelde Sleutelbloem met een geele Bloem *Cam.* Het op Beemden groejende S. Lucienkruid, genaamt *Aliſma* in 't Latyn. *Col.*

De wortel van dit zoort komt overeen met die van de gemeene Sleutelbloem. De Bladeren daar van leggen op de aarde verſpreidt, maar ze zyn kleinder als aan geene, veel korter, donker groen, veel ſtyver, gladder, niet ingekurven, en aan 't bovenſte Deel met een zo korte en kleine Wolle voorzien, dat men moeite heeft, van dezelve met bloote oogen te konnen waarnemen. Van een iegelyke Wortel komt maar een Stengel recht opwaarts te groejen (zomwylen meerder), die zyn anderhalf hand of wel een ſpan lang, bloot, langwerpig rond, ſterk, dicht, een weinig ruig, dog met geheel korte en bykans niet merkelyke haairtjes. In 't bovenſte Deel of aan den top van dien, zyn zes, zeven, ja twaalf en meerder Bloemen (waar van *Rajus* tot 24 toe heeft getelt), zynde dezelve als een kroontje uit malkander verſpreidt, elk aan een byzondere ſteel, die echter altemaal uit den top der Stengels haaren oorſprong hebben, en uit een redelyk grooten, vyfhoekigen, en witachtigen Kelk voortkomen, dog die in vyf puntige Deelen niet al te diep is ingeſneeden. Ze zyn kleinder als aan de gemeene Sleutelbloem, en meerder uitgeholt, ook geeler als geene; waar ze zich aanſluiten, hebben ze een klein rood Plekje, zyn van een ſterken reuk, verbergen haare Zaadhuisjes in den Kelk van de Bloem, bloejen insgelyks in de Maand van April. *Rajus. l. c.*

PRIMULA SEU VERBASCULUM SYLVATICUM. Wilde Sleutelbloem. In 't *Franſch*, Primerole. In 't *Hoogduits*, Himmels-Schluſſel.

Zie de 831. plaat, Letter i.

PRIMULA TURCICA POLYANTHOS FLORE PALLIDO. Turkſche Sleutelbloem, die veele Bloemen heeft, zynde van een bleeke koleur.

Zie de 831. Plaat, Letter k.

Conſtantinopolitaanſche Sleutelbloem of *Carchichec* met veele Bloemen.

Zy draagt veele Bloemen op een en den zelfden ſteel, die gelyk als in een kroontje verſpreidt zyn, op de wyze, als de geele op Beemden groejende niet riekende Sleutelbloem. Dog zyn de Bloemen iets kleinder, en zomwylen ſpeelen ze door de verſcheidentheid der koleuren, ook worden ze niet zelden dubbeld gevonden. *Rej. l. c.*

PRIMULA FLORE ALTERO ALTERI INNATO. Sleutelbloem met Bloemen, die beurt om beurt geſtelt en de een in d'ander gegroeit zyn.

Zie de 831. Plaat, Letter l.

PRIMULA VERIS PROLIFERA FLORE RUBRO ALTERI INNATO. Zeer weeldrig groejende Sleutelbloem met roode Bloemen, waar van de een in de anderen ingegroeit zyn.

Zie de 832. Plaat, Letter a.

PRIMULA CONSTANTINOPOLITANA MAJOR FLORE VARIO, ALTERO ALTERI INNATO. Conſtantinopelſche groote Sleutelbloem met veranderlyke Bloemen, zynde de eene in de andere ingegroeit.

Zie de 832 Plaat, Letter b.

PRIMULA CALYCIS MAJORIS. Sleutelbloem met een grooten Kelk. In 't *Franſch*, Cocu.

Zie de 832. Plaat, Letter c.

PRIMULA TURCICA CALICULIS INCISIS FLORIBUS RUBRIS. Turkſche Sleutelbloem met ingeſneede Kelkjes en roode Bloemen.

Zie de 832. Plaat, Letter d.

Zie de 832. Plaat, Letter e. PRIMULA TURCICA CALICULIS INCISIS FLORE LUTEO VARIEGATO. Turkſche Sleutelbloem met ingeſneede Kelkjes en bonte geelachtige Bloemen.

Zie de 832 Plaat, Letter f. PRIMULA HORTENSIS FLORE ALBO POLYANTHOS. De in Tuinen groejende Sleutelbloem met veele witte bloemen. In 't *Hoogduits*, **weiſſe Schluſſel-Bloemen.**

Zie de 832 Plaat, Letter g. PRIMULA INCARNATO FLORE SINGULARI. Vleeſchverwige Sleutelbloem met eene byzonderlyke Bloem. In 't *Hoogduits*, **St. Peters-kraut.**

AANMERKING. Ten opzichte der menigvuldige verſcheidentheid der Sleutelbloemen, als mede van 't overgroote verſchil der koleuren en bladeren, kan naaulyks gezeidt worden, hoe veel onderſcheide zoorten men daar van kan bepaalen, 't welk echter, indien my niet alles misleidt, uit de zoorten by *Tournefort* en anderen aangehaalt genoegzaam kan bevat worden. Daar van daan hebben wy geraden gevonden, in een en dezelfde Printverbeelding die zoorten van Sleutelbloemen voor te ſtellen, welker koleur gemeenlyk onderſcheiden word bevonden, op dat de geneege Leezer met Oogen aanſchouwen, en het geene de natuur aan elke zoort byzonderlyks verleent heeft, uitpluizen of onderzoeken mooge.

Zie de 833. Plaat. PRIMULA VERIS RARIORUM COLORUM. Sleutelbloem met zeer zeldzame koleuren. In 't *Hoogduits*, St. **Peters-Schluſſeln.**

Zie de 834. Plaat, Letter a. PRIMULA ALPINA. Alpiſche Sleutelbloem. In 't *Hoogduits*, **Lerchen-Blumlein.**

De kleine Alpiſche kroonswyze groejende Sleutelbloem. *Majele. Cord. Obſ. C. B. P.* 242. **Lerchen-Blumlein** by *Geſner.* genaamt op 't aanraden van *Camer.* Alpiſche of Hemelsblaauwe Sleutelbloem *Lugd.* Kleine Alpiſche Sanickel of de middelzoort van *Lob.* en *Lugd.* Sleutelbloem met eene roode Bloem. *Cluſ. pan.* en *Hiſt. Ger.* Jigtkruid met eene Purpurverwige Bloem. *Cam.* De middelſte zoort van Alpiſche Sleutelbloem. *Tab.* Roode en witte ſmalbladige Sleutelbloem. *Eyſt.*

De wortel en bladeren zyn kleinder, als by de overigen, echter uitgeholt als halvemaans Kromhout, de ſteel iets langer, de Bloem van koleur vleeſchverwig, of wel naar het Hemelblaauw toehellende, of zy glinſtert met eene helder Purpure koleur; zomwylen is zy ook roodachtig, dog iets gevulder of donkerrood, wordende zelden wit; daaren boven is zy gelyk anderen in iets van de overigen onderſcheiden, beſtaande alleenlyk hierin, dat zy omtrent of rondtom de Kroon met eene geele koleur bekleedt word.

PRIMULA ALPINA RUBRA. Roode Alpiſche Sleutelbloem. In 't *Hoogduits*, **Kayſerlin.** Zie de 834. Plaat, Letter b.

De groote kroonsgewyze groejende AlpiſcheSleutelbloem of **Kayſerlin.** *C.B.P.* 242. *Simlero* van 't Alpiſche Gebergte, het Alpiſche Beroertheidskruid, het groote ſmalbladige Sanickel. *Lugd. Lob.* Sleutelbloem met eene witte Bloem. *Cluſ. pan.* en *Hiſt. Ger.* Smalbladige op 't Alpiſche Gebergte groejende Sleutelbloem *Tab.*

Zy is menigerlei ten opzichte van haare koleur, want die is of wit, of rood, of rood en wit door malkander gemengt. *C. B. l. c.*

PRIMULA VERIS CONSTANTINOPOLITANA PROLIFERA FLORE LUTEO & FLAVO. De weeldrig groejende Conſtantinopelſche Sleutelbloem met geele Bloemen. Zie de 834. Plaat, Letter c.

PRIMULA VERIS FLORE LUTEO STRIATO. Sleutelbloem met een geele geſtreepte Bloem. Zie de 834. Plaat, Letter d.

PRIMULA TURCICA FLORE PURPUREO. Turkſche Sleutelbloem met eene Purpurverwige bloem. Zie de 834. Plaat, Letter e.

Het Turkſche *Carchichec*, of de Conſtantinopelſche Sleutelbloem van *Cornut.* Turkſche Sleutelbloem, klimmende met een Purververwige Bloem op. *Par.*

KENTEKEN. Vermits wy al zo dikwils gewag gemaakt hebben van de *Pri-*

Primula veris Conſtantinopolitana of Turkſche Sleutelbloem, zo dunkt ons eindelyk nodig te weezen, om te zeggen, wat dit eigentlyk voor eene Plant zy, en om wat reden zy van de anderen onderſcheiden word. Want de bladeren zyn weeker of zachter, als by al de overigen; gaande door dezelve in 't midden witte ribben, die naar beneden toe een weinig breeder als boven, en 'er een weinig rood by zyn. Aan den rand zyn ze een weinig ingekartelt, ontſtaande uit eene dikke en vezelachtige wortel, die wit is, verſpreiden zich in een talryke menigte en vaſt by malkaar in een kring uit. Eertyds wiſten het de Tuiniers, van wegens de raarigheid der Plant, door de Wortels dikwils in te ſnyden of iets van onderen te ſplyten, zo verre te brengen, dat zy daar door menigvuldiger kwam te groejen en bekender wierdt, dog tegenswoordig hebben wy 'er geen gebrek meer aan. Tuſſchen de bladeren zyn lange en veelvoudige Stengels, maar die over een vinger lang niet gaarne uitſchieten, daar aan ſtaan groenachtige Kelken, die zo menigerlei inbuiging hebben, als naderhand bladeren in de Bloem te voorſchyn zullen komen, welke gemeenlyk maar vyf in 't getal zyn, en allegaar de gedaante van een's Menſchen Hart vertoonen. Hunne koleur is iets bleeker als Purpurrood, dog aan de t'zamenſluiting zyn ze hoog rood met geele ſtreepen; men zou meenen, dat in 't midden van de Bloem een Star zy, dewyl de vyf ſtreepen aan de vyf bladeren zulk eene Figuur voorſtellen. Hun Zaadhuisje behoudt de koleur van 't binnenſte Deel der Bloemen. Bykans het geheele Jaar door vindt men 'er Bloemen aan, en als ze van wegens haar ouderdom afvallen, vertoont zich aanſtonds het witte Zaad, van gedaante als Heulzaad, 't welk in een zwakke Hulze ryp word, waar uit dan ontelbaar veele Planten konnen voortgequeekt worden.

De Turken noemen haar *Carchichec*, dat is: Sneeuwbloemen, wyl ze, gelyk als bekent is, door het Sneeuw heen uitkyken. Aan koleur vindt men by uitſtek menigerlei onderſcheid, blaauwachtig, bleekrood, hoogrood, violet, Vleeſchverwig, Yzergraauw, vervallen bleek, wit, Vermilloenrood en meer andere. Ook heeft men zommigen met dubbelde Bloemen, waar van de eene uit de andere voortgroeit, waar van men geene andere oorzaak kan opgeven als de bequaamheid der Tuiniers, nopens de de verplanting en voortqueeking.

PRIMULA SEU VERBASCULUM CONSTANTINOPOLITANUM PROLIFERUM FLORE AUREO. Conſtantinopelſche weeldrig groejende Sleutelbloem met een goude Bloem. Zie de 834. Plaat, Letter f.

Queeking.

Met deze zoort van Bloemen is het aldus geſchapen, dat 'er alle Jaaren aan haare wortelen nieuwe uitgroejen, als men deze in *Auguſtus* of *April* met goede geſchiktheid afneemt en verplant, dan komen ze zeer graag en gewillig voort. Dog als men ze uit het Zaad wil voortbrengen, moet men daar op zien, dat de grond, waarin ze zullen geplant worden, wel gemeen, echter zandig en niet al te mager zy. Men moet ze niet planten ter plaatze, daar het lugtig is, en de Zon veel ſchynt, maar wel daar veel ſchaduwe valt, en genoegzaam begieten. Den Winter door heeft men voor niets te vreezen, vermits ze alle koude zonder hinder konnen verdragen. Ten opzichte van 't Zaad is te weeten, dat zulks, naa het zyne genoegzame rypheid heeft verkreegen, van den ſtok moet afgenomen, en op een drooge plaats bewaart worden; vervolgens word het in Auguſtus of September in de volle Maan of kort van te vooren gezaait, op een donkere en ſchaduwachtige plaats in een gemeene, zandige en met tweejarige Koemiſt vermengde aarde, omtrent een vinger breed in de diepte. Men moet 'er niet verdrietig over worden, wanneer ze eerſt in April of May te voorſchyn ko-

komen, maar ze onderwylen iets begieten, al voorens ze opgaan, en als ze zyn opgegaan, dies te vlytiger. In Juny omtrent ter tyd, dat de Maan vol word, of iets van te vooren, mag men ze verplaatzen in een Land, dat 'er dienſtig en goed toe is; wordende dan ter rechter tyd by uitſtek groot, hoog van koleur en vol van Bloemen. In haare Jeugd hebben ze groote vervolging van Wormen, waarom men rondom de aarde Virginiaanſchen Tabak moet ſtroojen, vermits zo wel de Wormen daar van ſterven, als ook het Ongedierte 'er niet op en valt. Al wie ze op een luchtige Plaats voortqueekt, moet zich niet verwonderen, wanneer de bladeren en bloemen by tyds afvallen, en de geheele Plant ſchynt als verdort te weezen, herlevende al in den Herfſt van zelve, dog die in de ſchaduwe ſtaan, vatten dies te beter wortel.

Omtrrent de *Primula veris alpina* moet men met meerder voorzichtigheid te werk gaan; want men moet ze in Potten voortqueeken, op dat ze des Winters in 't Huis gedragen, en voor koude bewaart kan worden, echter moet de Lucht, waar zy des Winters bewaart word, wel getempert weezen, op dat ze niet te warm ſtaa, en ook niet kan bevriezen. In 't begieten moet men voorzichtig te werk gaan, want zy is tederder als de gemeenen, moetende ook ten opzichte der Queeking iets by de andere voor uit hebben, en beter opgepaſt worden.

Gebruik in de Medicyne

De Sleutelbloemen hebben eene gematigde warme, maar iets meer drogende eigenſchap; waarom zy de Zenuwen en het hoofd verſterken, zacht aantrekken, de kramp verzachten en aan 't bedaaren maken, zy worden voor de vallende ziekte, Jigt, Beroertheid, Lammigheid, ſcheel Hoofdzweer, Swymelinge, Bevinge, Ledenzucht en Zinkingen gebruikt. Men neemt ze tot Theedranken, Kruider-Wynen, Stoovingen, en verſterkende Kruidmutsjes. De wortel word, tot Poejer gemaakt zynde, onder Snuif genomen, die ook nog van zommigen voor dienſtig word gehouden voor Koortzen, ſteen in de Nieren, Breuken of Geſcheurtheden en Buikwormen. Het ſap van de geſtoote Bladeren gebruikt men uiterlyk voor die geenen, welke met de Ledenzucht en Gezwellen, door het ſteeken van venynige Dieren ontſtaan, gequelt zyn. In de Apotheeken word van de Sleutelbloemen toebereidt een Conſerf of Zuiker, een ſap, een Gediſtilleert Water, en een Siroop. Zie *Tabernæm.* L. II. *p.* 35. *Lonicer.* P. II. *p.* 316. *Raj. catal. pl. Angl. p.* 243. *Schroder.*

P R U N U S.

PRUNUS. In 't *Grieks*, κοκκιμηλέα, κοκκυμηλέα, προῦνη. In 't *Italiaans*, Prune, Suſino. In 't *Spaans*, Prunas, Cirvelas, Andrinas. In 't *Caſtiliaans*, Cirvulo, Cirucio, Andrino. In 't *Portugees*, Amexicora, Amexcas, Amexas. In 't *Franſch*, Prunier, Prune de Beloſses. In 't *Engelſch*, Ploum trèe. In 't *Deenſch*, Blomme / Kriege / Kriege-Tree. In 't *Pools*, Sluney / Zilwei / Sleweeſt / Sliwa.

In

In 't *Arabiſch*, Anas, Domiraa, Hagias. In 't *Hongaars*, Zunatin. In 't *Hebreeuws*, Kaſchap. In 't *Chineeſch*, Yo-li-gin. In 't *Hoogduits*, Pflaum-Baum / Kriechen-Baum / Zwetſchen-Baum / Spill-Baum. In 't *Nederduits*, Pruimboom, Pruimen, Quetſen.

NB. Wanneer *Dioſcorides* L. I. c. 137. van de Pruimboom ſchryft, dat die doorgaans bekent zy, zo is zyn oordeel daar omtrent wel zeer gezond, maar als hy van hem gewaagt, dat de Maag verzwakt worde door het eeten van zyne Vrucht enz:, dan zegt hy bykans niet met al; want hoe bekender de zaken zyn, dies te minder bekommert men zich om de Merktekenen, waar door die onderling van malkander onderſcheiden worden. *Herman* en met hem *Rajus* reekenen dit geſlacht van Bomen onder die, welke Pruimen dragen van een Peerachtige gedaante. *Boerhave* en *Tournef.* plaatzen het onder de Bomen, die tweeſchillig zyn, hebbende eene roosachtige Bloem, en een Zaadhuisje, 't welk in den Kelk voortkomt, en naderhand verandert in eene vleesſige Vrucht, die met een ſteen is voorzien, hebbende onder een harde ſchille een Pit of Kern verborgen. *Ruppius* zegt, dat het eene Plant zy, welke eene geregelde vyfbladige Bloem draagt, en *Haller* wil ze reekenen onder de Appelendragende Planten, die wel veele Bloemen voortbrengen, maar die echter zonder eenig kroontje zyn.

KENTEKEN. *Linnæus* p. 141. n. 39. heeft dezen Boom aldus beſchreeven: *Perianthium* of het Bekleedzel van de Vrucht is eenbladig, gevormt bykans als een Klok, half vyfvoudig geſpleeten, en valt licht af. *Laciniæ*, of de ploojen zyn ſtomp, uitgeholt, en doorgaans achterwaarts te rug gebogen. *Cor.* of de omtrek van de Bloem, beſtaat uit vyf rondachtige Bladeren, die uitgeholt, groot, en met een rand voorzien zyn, ſtaande daarenboven open, en zynde met de klaauwtjes in den Kelk vaſt gezet. *Stam.* Omtrent 25 draden, als een Schoenmakers Els gekromt, bykans zo lang als het kroontje, zynde in den Kelk ingezet, en korter dan de dubbelde Vezelknopjes. *Piſt.* Een rondachtige ſteel, geheel volkomen. *Stylus* of de ſtyl draadvormig naar de lengte der draden. *Stigma* of de ſneede geheel en al rondachtig. *Per.* Een rondachtige onrype Druif, met eene naar de lengte doorgaande voor. *Sem.* of het Zaad, een rondachtig, t'zamengedrukte, geſcherpte korrel, hellende over als een Schoenmakers Els. *Tournefort* zegt de roosachtige Bloem te beſtaan uit veele in een kring geſtelde Bladeren, uit welker Kelk een middelſte ſteel voortkomt, die naderhand verandert in eene eironde of klootachtige, vleeſige, en weeke Vrucht, hebbende van binnen een ſteen, meeſtendeels ter wêerzyden geſcherpt, waarin een Pit is ingeſlooten. *Boerhave* II. p. 241. beſchryft deze Plant aldus: dat zy een eenbladigen Bloemkelk, die vyfvoudig is verdeelt, heeft, zynde de roosachtige Bloem vyfbladig, en met dertig of meerder draden voorzien. Het Zaadhuisje op den grond van den Kelk word tot eene ovale of Kogelronde Vrucht, verbergende onder een dun glad vliesje een week vleeſch, en hebbende in 't midden een langwerpig of eirondachtig t'zamen geparſt ſteentje, ter wêerzyden geſcherpt, van binnen met een eenige Pit, zynde de Vrucht met een redelyk lange ſteel onderſteunt. *Malphig. An. Pl.* 43. 44. 146. 48. 176. *Haller* verklaart zich p. 355. aldus: het heeft een ter wêerzyden t'zamen geparſt ſteentje in een ovale Vrucht, een eenige Buis, 18 tot 20 draden toe, en een licht afvallende Bloemkelk. *Volckam.* heeft p. 344. de algemeene en byzondere Kentekenen aldus beſchreeven: namentlyk de Zaadkorrels of de Pitten zyn eenigzins t'zamen geparſt, met een harde ſchille in een week vleesſig Huisje omgeven, de Bloemen zyn volkomen en vyfbladig, de bladeren langwerpig rond, in den omtrek iets gezaagd, de uiterlyke geſteltenisſe van de geheele Plant is boomachtig, en van een middelmatige grootte.

Van de Wortel voegen wy 'er by, dat zy zich juiſt niet al te veel vermenigvuldigt, noch ook al te groot word, noch diep in de aarde inwortelt, maar meeſtendeels in de Aardzoden voortloopt; de Stam is niet al te recht opwaarts ſtaande, ruuw, heeft veele Takken, wordende overal in Tuinen en op andere Plaatzen gezien. Zie *Rajus L.* XXVII. *c.* VI. *p.* 1526. *Lugd. L.* III. *c.* IX. *p.* 313. *Jonſton. p.* 76. *Lemery p.* 915. *Seqq. C.B.P.* 442. 443. *Tabern. p.* 1403.

Deze voorgaande verſcheide Beſchryving van dezen Boom word dus beknoptelyk verkort: De meeſte Kruidkenners reekenen dien onder die Bomen, die Appelen of Pruimen dragen, (*Sunt vel pomiferi vel pruniferi*). De wortel is niet al te groot, ook ſteekt ze niet al te diep in d'aarde, maar ſluipt aan de bovenſte vlakte en de Aardzooden rondom, de Stam is naar de verſcheidenheid der zoorten dikker by de tammen, maar dunner by de wilden. Heeft menigvuldige Takken, die zich juiſt niet al te verre uitſpreiden, zo dat deze Boom met recht onder de middelmatigen mag gereekent worden, en dierhalven dikwils in een Tuin een groot getal daar van gevonden word. De Bladeren zyn langwerpig, aan den rand iets ingekurven, hebben uit de middelſte ribbe menigerlei adertjes gins en weder heen gaande, zyn aan de bovenſte vlakte gladder en groener als aan de onderſte. De Boom maakt ongemeen veele knoppen, waar uit veele Bloemen voortkomen, deze ſtaan in een Kelkje, beſtaande uit een Blad, is echter vyfvoudig gedeelt, en valt ter zyner tyd af. De Bloem beſtaat uit vyf witte Blaadjes, die niet onlieflyk ruiken, ze zyn rondachtig, en leggen in de gedaante van eene Roos uit malkander, maken eene kleine holte, zyn geboord, en ſtaan met het onderſte deel in het Kelkje, waarin zich veele vezeltjes van 18 tot 30 toe bevinden, die in den Kelk als Borſtels recht opwaarts ſtaan, hebbende elk daar van aan 't bovenſte deel een klein rond geel knopje. Wanneer nu de Bloem afvalt, dan blyft dat onder haar zittende knopje ſtaan, en word tot eene Vrucht, die langachtig is, hebbende gemeenlyk van boven tot beneden toe naar de lengte eene byna onkennelyke afſnyding, een fyn vliesje, en onder het zelve een ſappig, zoetachtig en week vleeſch, in welks midden is een Pit, zynde in eene houtachtige eironde Hulſe ingeſlooten, die aan beide kanten puntig toegaat; deze Hulſe heeft op de rug meerder hardigheid en dikwils ook meerder dikte, dog zy gaat in twee deelen, en levert de Pit uit, welke in een geelachtig vliesje legt, dog aan zich wit is, en iets bitterachtig ſmaakt, en dierhalven de moeite niet waardig geacht word, om de ſchille altyd op te maaken.

AANMERKING. Van den oorſprong dezes Booms is *Rajus* van gedachten, dat men die aan Aſien moet toeſchryven; want de Aſiatiſche naam komt met den Latynſchen volgens het geluit redelyk wel overeen, wordende de wilde Pruimboom in Aſien, zo als *Galenus* getuigt, προῦμνος genaamt. Of de naam van 't Griekſche woord προύνη afgeleidt, 't welk by *Theophraſtus* voortkomt, als de Griekſche woorden προύνη en κοκκυμηλέα eenerlei beteekening hebben, gelyk *J. Bauhinus* toont waarſchynlyk te weezen, zo ſchynt ons het vaarsje van *Nicander in Georgic.* μῆλον ὅκόκκυλος καλέουσι, *malum quod coccygis vocant*, dat is: Appel die ze Koekkoek noemen, te willen overreden, dat κοκκυμηλέαν voortkome van κόκκυς en μῆλον, *cuculus* en *malum*, dat is: van Koekkoek en Appel, vermits, terwyl deze Boom bloeit, uit zyne holtens *cuculi* voortkomen: dus dwaalen die geenen, welke het van κόκκος, Grain of korrel en μῆλον *Appel* willen genaamt hebben, want dan zou κοκκυμηλέα zo veel als een Granaat-Appel weezen; 't welk met de natuur is ſtrydende, waar by dan nog komt dat κοκκυμηλέαν dus met de gelykmatigheid der woorden ſtrydt, want men niet κοκκυμηλέα, maar wel κοκκομηλέα zoude moeten ſchryven. By die der Eilanden van Rhodis en Sicilien

cilien worden de Pruimen Βϱάβυλα, dat is: Damaſceenſche Pruimen genoemt. *Rajus l. c.* De Salernitaanſche School heeft de deugden der Pruimen ook niet met ſtilzwygen konnen overſlaan, waarom die dan *c.* 41. aldus daar van heeft gezongen: *Frigida ſunt, laxant, multum tibi proſunt pruna*, dat is: de Pruimen zyn van een koude natuur, maken loslyvig, en doen u veele en groote dienſten; wien *Bapt. Fiera* toeſtemt, zeggende:

Pruna licet varia decorata colore niteſcant
Frigent & multo graſſa liquore fluunt;
Solvunt, corda fovent ardentia: prima repoſcunt
Prandia ſunt ſyrii nobiliora ſoli.

dat is:

„ Of ſchoon de Pruimen met verſcheide koleuren verciert glinſteren; zo zyn ze echter van een koude Natuur, hebbende de dikken veel ſap by zich; zy loſſen op en koeſteren de verhitte Harten: Zy bevorderen het verduuwen van 't eerſte Middagmaal, zynde die uit Syrien of van *Damaſco* komen de beſten onder allen.

Ja zelf *Martialis* heeft zich als een Geneesheer willen gedragen; toen hy de Pruimen heeft beſchreeven, zeggende:

Pruna peregrinæ carie rugoſa ſenectæ
Sume: ſolent duri ſolvere ventris onus.

dat is:

„ Als gy by toenemende Ouderdom rimpelachtig en verzwakt word, zo neemt Pruimen: want die pleegen de Bezwaarlykheid van een verhard Lichaam op te loſſen.

Eobanus Heſſus is hem nagevolgt en heeft aldus daar van gezongen:

Barbara longinquis quæ miſit Pruna Damaſcus,
Ante cibos alvum ſumta movere ſolent.

dat is:

„ De Stad Damaſcus, leggende in Syrien, heeft de vreemde Pruimen wyd en zyd verzonden, die voor het Eeten genomen pleegen loslyvig te maken.

Den Dichters is het geoorloft, zomtyds iets te vercieren, alleen om den rym te verkrygen, maar aangaande het Medicynſche is het raadzamer die Geneesheeren te volgen, welken de ondervinding en het vernuft al lang van de vryheden der Dichters heeft doen afzien. Vorders, wat 'er verdient wegens de zoorten aangemerkt te worden, hebben *Matthiolus*, en met hem alle, waargenomen, dat het onderſcheid der Pruimen niet t'ontvouwen of te verklaaren zy; want zommigen worden 'er gevonden met eene groenachtige koleur overſtort, anderen met een roode, Elpenbeene, geele of Purpurverwige koleur; dan zyn ze of groot, of klein, of middelmatig, eenigen zyn zoet, anderen ſcherp zuur, zommigen Wynzuur, dan zyn ze of hard, of week, en eindelyk worden ze rond, langwerpig, of eirondachtig gezien, zo dat 'er een menigte zoorten gemaakt worden, welke allegaar aan te merken te wydloopig zoude vallen, echter zullen wy van die zoorten, welke op onze Platen gegraveert zyn, genoegzame onderrechting mede deelen.

PRUNUS SATIVA. Gezaaide of Tamme Pruimboom. In 't *Franſch*, Prunier. In 't *Hoogduits*, Zwetſchen. Zie de 835 Plaat, Letter. a.

Pruimboom met een groote, dikke, zuurachtige Vrucht. *Tourneſ.* 622. Groote, dikke, zuurachtige Pruimen *C.B.P.* 443. Damaſceenſche Pruimen misſchien van *Geſner.* Allerheerlykſte Hongaarſche Pruimen. In 't *Franſch*, Damas noir hastif. Gemeene gezaaide Pruimboom by *Ruppius.* Inlandſche by *Jonſton. p.* 76.

Deze zoort van Pruimbomen is van eene middelmatige dikte en hoogte, de bladeren zyn bykans gelyk met die van de Appelbomen, naar de meening van *Joh. Bauhinus*, alleenlyk dat ze kleinder zyn, en naar de geſchapenheid van hunne

ne grootte, langer en ſmalder, van koleur zwartachtig, glad, ingekartelt, langwerpig rond, hangende aan een langen ſteel. De Bloemen zyn gelyk als aan den wilden Pruimboom, wit, dog grooter, en beſtaan uit vyf bladeren. De ſtam is redelyk ſterk, dik, en wel niet recht opwaarts. De baſt is gladachtig, en dryft veele Takken van zich uit. Het Hout is roodachtig, en tegens het midden toe altyd rooder, hoe ouder, hoe beter, zo dat de Draajers het graag bewerken. Voorts komt uit deze bruinachtige en iets ruuwe baſt een zoort van Harſt vloejen, 't welk geel, helder, en den mond niet onaangenaam van ſmaak is. De Vrucht beſtaat uit een ſappig *Pulment*, 't welk in een teder vliesje is ingeſlooten, zynde van grootte, van ſmaak, koleur, geſtalte en overige Merktekenen dan zo, dan anders van malkander menigvuldig onderſcheiden. De ſteen van binnen is glad, en niet van een zodanige hardigheid als aan de wilde Pruimboom, is langwerpig en gaande aan beide kanten puntig toe, konnende licht opgekraakt worden. Van binnen der zelven legt het Pit, 't welk is bitterachtig, met een dun vliesje overtrokken, van buiten geel, van binnen wit; de Wortel van dezen Boom is volgens *Throphraſtus* lang, ſterk, talryk, en blyft lang in 't leven. De Bloemen ziet men in 't eerſt van 't Voorjaar, wanneer de Kers- en Kernvruchten bloejen, dog de Vrucht verſchynt in Augustus en September, wordende beter, wanneer de Ryp, terwyl ze nog aan den Boom zyn, daarop komt te vallen.

In de Romeinſche Oudheden word aan deze Vrucht haar verdiende Eer ook beweezen, want, als wy in 't getuigenis van *Athenæus Dipn. l.* 2. geen twyffel willen ſtellen, wierden de Bloemen en de Vruchten der Pruimbomen tot de kronen en vercierſelen der Overwinnaars gebruikt, om ze in de kranſen mede te vlechten; waar van daan voortgekomen is στέφανος κυλίστος, *Corona volutata* dat is: Kampvechters Eerekroon; dog of dit al voor de tyden van *Cato* te Romen is gebruikelyk geweeſt, zulks beveſtigt niemand.

Wy konnen niet nalaten hier ter plaatze de woorden van *Rajus* aan te voeren nopens het afzonderlyk onderſcheid der Pruimbomen, waar van hem *l. c.* gelieft heeft, dus te ſchryven. Dog voornamelyk bekennen wy met oprechtigheid, ons nog niet bekent te weezen, of die zoorten der Pruimbomen, welke gemeenlyk daar voor gehouden worden, ook in der daad door een eigentlyke zoort van malkander verſchillen, of mogelyk maar door een of ander toeval, door de zaajing en Queeking voortgekomen zynde. Het ſchynt wel waarſchynlyk te weezen, dat deze verſcheidentheden op de wyze, als by de Appel- en Peerebomen, door de zaajinge verkreegen worde, die dusdanig talryk zyn, en alle dagen nieuwe voortbrengen, die onze Voorouders zyn onbekent geweeſt; zo dat *Schwenckfeld*, een geloofwaardig Schryver, beveſtigt, de langwerpige en Hemelsblaauwe Dadelpruimen voort te komen uit het Zaad van Wasgeele Pruimbomen. Hoewel *J. Bauhinus* zich daar tegens aankant, zeggende: zekerlyk *Schwenckfeld* zal ons zulks nooit konnen vroed maken; want de Beminnaars van den Landbouw gelieven te overweegen, of uit het Zaad der groote Wasgeele Pruimbomen, zynde een afzonderlyke zoort op zich zelve, een ander zoort kan voortgroejen, namentlyk: Hemelsblaauwe Dadelpruimen; 't welk ons geenzins toeſchynt waarſchynlyk te weezen. Dog die verhevenſte Man neemt voor bekent, en ontwyffelbaar aan, het geene ons twyffelachtig en onzeker toeſchynt, te weeten, dat deze Pruimen een afzonderlyk zoort uitmaken; ja uit deze Proefneming beſluiten wy het tegendeel, dat namentlyk deze Pruimen niet van anderen verſchillen door een eige zoort, maar wel door zommige toevallen, zynde voortgekomen uit de zaajing van binnen de ruimte dezer zoorte geſchiedt. Dog ik ſtelle daar omtrent niets vaſt, maar

late

late aan de Liefhebbers over, om de de zaak te beſliſſen.

De Vrucht van den Pruimboom, waar van wy ſpreeken, alhoewel die in onze Geweſten menigvuldig voortgebracht word, heeft echter den naam van Damaſceenſche Pruimen bekomen, welk zoort ten allen tyde van de Ouden en Nieuwen voor de beſten zyn gehouden, en aldus van de Stadt *Damaſcus* in *Syrien* genoemt geworden; dog tegenswoordig moeten alle groote opgedroogde Pruimen onder dezen naam doorgaan, 't welk *Rajus* echter niet goedkeurt. *Ruellius* geeft van de waare Damaſcener Pruimen deze Merktekenen aan; de Huid moet zwart, het Vleeſch aangenaam, de ſteen rond en het Pit klein zyn. *J. Baubinus* ſchryft, dat de waare Damaſcener Pruimen in den Hertoglyken Wurtenbergſchen Tuin te *Mompelgard* Purpurverwig van koleur, en rond van gedaante geweeſt zyn, welker Vleeſch van de ſteentjes licht afgaat, hebbende geene lange, maar geheel korte ſteelen gemaakt, zynde met een nevelsblaauwe Nevel beſproeid, en zo wel ryp als onryp van eenerlei koleur, zeer zuur, en de ſteentjes zo klein, als of het Kerſſeſteenen geweeſt waaren. Men gebruikt in de Apotheeken nu alles voor Damaſceenſche Pruimen, zynde de onzen even zo duur, als wanneer ze van Damaſco waren gebracht geworden. *Parkinſon.* houdt al die groote Pruimen, die gedroogt in groote menigte uit Vrankryk naar Engeland vervoert worden, voor Damaſceenſche, wordende daar ook voor verkocht. En *Cs. Bauh.* noemt die Pruimen, die uit Syrien naar Venetien gebracht worden, Damaſceenſche, zynde volgens zyne Beſchryving groot, zoet, zwartblaauw, en met Pitten voorzien, die meer plat als rond zyn. Dog volgens de erinnering van *Bellonius*, worden die, welke een kleine Pit, niet grooter als een Kerſſeſteen zynde, hebben, en van hem *Damaſcenulæ* genoemt worden, door hem van geene onderſcheiden, noemende dezelve kleine, zoete en donkergroene Pruimen. Wien is wel onbekent, dat overal de Pruimen, op Horden of houte Rooſters gelegt zynde, aldus in de Zon gedroogt, en naderhand Damaſcheenſche Pruimen genoemt worden? By ons behaalen de Hongaarſche Pruimen den voorrang, zo wel van wegens haaren ſmaak, deugd, en voortreffelykheid, als ook wanneer de Inwoonders de goedheid hebben, van 'er de ſteenen uit te nemen, en ze met Amandelen of Nootepitten te verwiſſelen. Dog de wyze van ze te droogen is tweederlei, of het geſchiedt in de Zon op Zeeven, of in een Bakoven, die maar matiglyk warm gemaakt word, dompelende zommigen de nog verſch zynde Pruimen in 't Water, als ze in de Zon zullen gedroogt worden, maar anderen, om in den Bakoven te droogen, leggen ze op de bladeren van Lindebomen, om allenskens uitgemergelt, en niet al te droog gemaakt te worden; welke wyze van te droogen my het beſte heeft gevallen, vermits de Pruimen op die manier veel zoeter blyven.

Wy voegen hier nog by, dat deeze zoort van Pruimen een goeden en vochtigen grond beminnen, waarin ze zeer ſchielyk en haaſt voortgroejen; waar het gematigd warm is, komen ze beter voort, als waar het koel is, of ſchoon zy de koude nog redelyk konnen verdragen. Plant men die op een plaats, alwaar veel Keiſteen of Zand is, en komt ze niet by tyds met beter Land te hulp, dan vallen de Vruchten geweldig af; zo wel de Pitten als de Spruiten aan de Wortelen dienen daar toe, om dezen Boom voort te brengen en te vermenigvuldigen.

PRUNUS MINOR FRUCTU LUTEO OBLONGO. Kleine Pruimboom met geele langwerpige Vruchten. Zie de 835 Plaat, Letter b.

PRUNA MAGNA DULCIA ATRO VIRENTIA. Groote zoete zwart blaauwe Pruimen. In 't *Hoogduits*, **blaue Roß-Bauch.** Zie de 835 Plaat, Letter c.

Pruimboom met groote zwart blaauwe Vruchten *Tournef. p. 622.* Groote zoete zwart blauwe Pruimen. *C.B.P. 443.*

Damaſceenſche Pruimen *Lugd.* 314. In 't *Franſch*, Gros Damas violet de Tours.

Zie de 835 Plaat, Letter d. PRUNA CEREA. Waſgeele Pruimen. In 't *Hoogduits*, **groſſe gelbe Spillinge.**

Waſgeele Pruimen uit den witten bleekgeel *C. B. P.* 443. VII. Amandelachtige Pruimen *Gr.* Plaat. Pruimboom met eene waſgeele Vrucht *Tournef.* Waſgeele Pruimen by *Taber.* genaamt *Pruna Cereola.* Plaat. In 't *Franſch*, Prune de Sainte Catherine.

Zie de 835. Plaat, Letter e. PRUNA FLAVA ROTUNDA FRUCTU MINORE. Geele ronde Pruimen met een kleine Vrucht. In 't *Hoogduits*, **kleine gelbe Kneterlinge.**

Zie de 836. Plaat, Letter a. PRUNA ROTUNDA FLAVA DULCIA MALI AMPLITUDINE. Ronde geele zoete Pruimen, zo groot als Appelen. In 't *Hoogduits*, **gelbe runde Pflaumen.**

Pruimboom met een zeer groote ronde, geele en zoete Vrucht. *Tournefort* 622. Ronde geele en zoete Pruimen, zo groot als Appelen. *C. B. P.* 443. In 't *Franſch*, Prune d'Abricot, Pruimen, toegenaamt Appelpruimen. *Cæſ.*

Zie de 836 Plaat, Letter b. PRUNUS SYLVESTRIS PRÆCOX. Wilde vroeg rype Pruimen. In 't *Hoogduits*, **Haber-Schleen.**

Wilde vroeg rype Pruimen. *C. B. P.* 444. De tweede zoort van wilde Pruimboom *Trag.* Wilde vroeg rypende en hoog groejende Pruimboom. *Tournefort Raj. H. R. Par.*

KENTEKEN. Wat in 't algemeen van de wilde Pruimbomen, of zo genaamde Sleen kan gezegt worden, zulks zullen wy in 't kort verklaaren. Ze groejen aan een Boom, die menigvuldige Takken en gevoelige Doornen draagt; de baſt is graauw en bykans Purpurverwig. De Bladeren komen overeen met die van tamme Pruimbomen, zyn echter kleinder en van een aantrekkenden ſmaak, zynde de Kelk en het Zaadhuisje, waar uit de Vrucht word, gelyk met die der tammen; eer nog de bladeren groejen, toonen zich aan de Takjes uit de knoppen reeds de Bloemen, die beſtaan uit vyf Bladeren, zyn tenger en bitter, en maken in 't midden eenige vezeltjes, die wit en boven op recht roodgeel zyn. De Vrucht is eirondachtig, ook dikwils geheel rond, blaauwachtig, naderhand zwart, van een ſtrengen ſmaak, een weinig kleinder als de gemeene Kerſſen; eer zy ryp word, is zy groen, en naderhand blaauw, maar ryper wordende, word zy zwartblaauw. De ſteen is bykans gelyk als een Kersſeſteen, dog langer en zeer moejelyk om op te kraken, hebbende in zich een redelyke groote Pit; de Wortel is houtachtig, zwart en kruipt aan alle kanten rondom, ſpattende zomtyds hier en daar in knobbels uit. Waar zy groejen, is bekent, namentlyk op onbebouwde Plaatſen, als aan Heggen en Heinigen. Zy bloejen in April, wordende in September en October ryp.

Wanneer men van den Sleeboom, dien men de vroeg rype noemt, in 't byzonder wil ſpreeken, zo onderſcheidt zich die van den voorgaanden maar door zyne ſchielyke rypheid. Want volgens het bericht van *Tragus* geſchiedt zulks al in April, dat die rype Vruchten vertoont. Men verplant dien in de Tuinen, wordende daar zo groot als een rechte Pruimboom, en verkrygende ook niet meer zo veel Doornen, maar de Vruchten twee of driemaal grooter, die echter door haare zuurigheid toonen van derzelver Stam en Oorſprong te zyn, zynde evenwel ſappiger, zachter en aangenamer, dan die in de wildernis groejen.

Cæſalp. en *Camerar.* hebben al eertyds aangemerkt, dat de Vruchten van den wilden Pruimboom of de Sleen in eenigzins langwerpige en ledige Lichamen wierden verandert, by aldien haaſt naa 't uitbloejen van den Boom groote Stortregens ontſtonden, die dan van de Italianen *Turcæ* pleegen genaamt te worden. Maar *Rajus* heeft naaukeuriglyk waargenomen, dat dit aan den wilden Pruimboom niet alleen eigen is, maar ook by andere Pruimbomen gebeurt; dies deze verandering eerder zy toe te ſchryven

aan

aan de Vliegen of ander Ongedierte, die niet alleen de jonge Vruchten ſteeken, maar ook hunne Eieren daarin leggen, waar van daan zy dan moeten quynen en bederven.

Zie de 836. Plaat, Letter c. PRUNUS FRUCTU ROTUNDO ATRO COERULEO. Pruimboom met een ronde zwartblaauwe Vrucht. In 't *Hoogduits*, **blaue runde Kriechen.**

Zie de 836. Plaat, Letter d. PRUNUS FRUCTU MINORE RUBRO PARVO ROTUNDO. Pruimboom met een kleine ronde roode Vrucht. In 't *Hoogduits*, **Kriechen.**

Zie de 836. Plaat, Letter e. PRUNUS MYROBOLANUS FRUCTU ROTUNDO. Myrobolaanpruimen met een ronde Vrucht. In 't *Franſch*, Daviones. In 't *Hoogduits*, **Myrobolanen-Pflaumen.**

Pruimboom met een groote ronde, zwart Purperverwige zoete Vrucht *C. B. P.* 444.

Pruimboom, toegenaamt Myrobolaan by *J. B.* 1. 189. Myrobolaan *Tournef.*

Pruimboom, toegenaamt (dog zonder reden) Myrobolaan van *Jonſton.*

Ronde Mirobolaan Pruimboom. *Hort. Eyſt.*

KENTEKEN. Deze zoort groeit ſchielyk om hoog, en dewyl zyne Takken zich in veele Bytakjes zeer ſchielyk verdeelen, zo maken ze eene dikke ſchaduwe. De Stam is glad en heeft een zeer tedere baſt. Deszelfs Bladeren ſtaan gelyk als in 't midden tuſſen de Kerſſe en Pruimbomen. De Bloemen zyn wit en tederder, als aan de gemeenen. Hy draagt een Jaar, en ruſt dan wederom uit, dog maakt dies te meer Vruchten, welke rond zyn, in 't begin groen, naderhand, als ze beginnen ryp te worden, rood, eindelyk op 't einde van Juny worden ze donker Purperverwig. Het vleeſch is ſappig en welſmaakend, het Pit niet overvloedig groot. Ten tyde van *Cluſius* was deeze Boom nog zelden en alleen te vinden in 't Keizerlyk Paleis, of by de geene die 'er een afzetzel uit konde verkrygen; nu hebben wy 'er genoeg van. Zy bloejen met de overigen ter eener tyd, aanſtonds in 't Voorjaar, en worden in July en Auguſtus ryp. Waarom men dien den naam van *Myrobolanum* heeft gegeven? is eene vergeeſſche moeite, dat men zyn Hoofd daar mede breeke.

PRUNA MAGNA RUBRA ROTUNDA. Groote ronde en roode Pruimen. In 't *Hoogduits*, **groſſe runde Pflaumen.** Zie de 836. Plaat, Letter f.

Groote roode ronde Pruimen *C. B. P.* 443. Eſelspruimen by *Trag. Pedicularia* of Luizepruimen by *Dod. Lugd.* Ezels-Pruimen by *Cæſalp.*

Pruimboom met een groote roode ronde Vrucht *Tournef.* 622. In 't *Franſch*, Prune Cerizette.

PRUNA VIRIDACIA. Groene Pruimen. In 't *Hoogduits*, **grune Pflaumen.** Zie de 836. Plaat, Letter g.

Kleine Pruimen uit den groenen geelachtig *C. B. P.* 443. XII. Kleine wasgeele laat ryp wordende Pruimen van *Geſn. Hort.* Of het de *Pruna viridacia* van *Geſn.* en de *Verdacea* van *Camerar.* zyn.

PRUNUS DULCIS FRUCTU VIRIDI. Zoete Pruimboom met groene Vruchten. In 't *Hoogduits*, **ſuſſe Pflaumen mit grune Fruchten.** Zie de 836. Plaat, Letter h.

AANMERKING. Behalven de voorgemelde zyn 'er nog andere zoorten, welke wy niet konnen optellen en beſchryven, vermits die op onze Platen niet afgeteekent zyn, of ſchoon wy wel toeſtaan, dat ze wel op andere Plaatzen mogen gevonden worden, waar van daan men mogelyk van dezelve kenniſſe zoude konnen krygen. Dog vermits *Rajus* dertigerlei geſlachten daar van heeft opgetelt, anderen meerder, anderen minder, zo is het ons werk juiſt niet, om alles in 't byzonder uit te meeten. Dog zyn 'er eenige uitheemſche zoorten van Planten en Bomen, die nopens haare Vruchten met die van den Pruimboom overeenkomen, waar van *J. B. Pin.* 444. en *Rajus* in *H. P. l. c.* twaalf hebben vaſtgeſtelt, welken *Jonſton* daarenboven nog eenigen bygevoegt heeft, met 'er Platen en eene ver-

verklaaring by te ſtellen, 't welk die geenen, welken daar aan is geleegen, konnen onderzoeken, wy vergenoegen ons met de Namen alleen hier ter neer te ſtellen. 1. *Pruna Congiana lutea*, *Ogegha*. 2. *Pruna Braſiliana*, *Hyvourahe*. 3. *Pruno ſimilis fructus Chinenſ.*, *Manylkara*. 4. *Pruno ſimilis cortice & nucleo cinereo*. 5. *Pruno ſimilis fructus oblongus ſpadiceus pulpa alba*. 6. *Pruno ſimilis fructus ſubfuſcus ex Guinea*. 7. *Pruni figura fructus Guinenſis*. 8. *Pruno cereo ſimilis fructus Africanus*. 9. *Pruna inſana ſpinoſa*. 10. *Valli Teregam*. 11. *Nhua Braſilienſibus*. 12. *Iva umba*.

dat is:

1. *Ogegha*, Congiaanſche geele Pruimen.
2. *Hyvourahe*, Braſiliaanſche Pruimen.
3. Chineeſche Vrucht gelykende aan Pruimen.
4. Een Vrucht hebbende een ſchille en aſchgraauw Pit, gelyk als een Pruim.
5. Een langwerpige Kaſtanje bruine Vrucht met een wit Vleeſch, gelykende aan een Pruim.
6. Een bruinverwige Vrucht uit Guinea, gelyk als een Pruim.
7. Een Guineeſche Vrucht van gedaante als een Pruim.
8. Africaanſche Vrucht gelykende aan Wasgeele Pruimen.
9. Doornachtige ongezonde Pruimen.
10. *Valli Teregam*.
11. Eene Vrucht by de Braſilianen genaamt *Nhua*.
12. *Iva umbu*.

Dog al voorens wy onzen Pruimboom geheel en al verlaten, moeten wy 'er van de welbekende *Prumellen* nog weinige woorden byvoegen; den naam *Brumellen* of Pruimen van *Brugnole*, hebben ze van haar Vaderland *Prugnole*, eene Stad van *Provence* in Vrankryk, die dicht by St. *Maximin* legt. Men verkoopt ze in kleine Kasjes of Dozen, als de Roſynen of Vygen, als hen van te vooren de Huid is afgetrokken en de Steen 'er uit genomen geworden. Nopens de koleur zyn ze helder rood, naar 't geele toehellende, hebben een vaſt Vleeſch gelyk als gekonfyte Citroen-ſchillen (ons ſchynt het toe, dat zy, zo wel aangaande derzelver koleur als mede haar Weezen, meerder overeenkomen met de gedroogde Oranjeſchillen) ſmaken zuuren Wynachtig, zynde rauw, of in Water geheel weinig afgekookt, zeer dienſtig voor Menſchen, die de koorts hebben, of onmatige hitte gevoelen. Wanneer den ſteen nog in de Vrucht is, dan ſchynt ze langwerpig te weezen, zynde het Pit bitter, echter nog van een redelyken goeden ſmaak. Zy worden van wegens haare goede eigenſchappen meerder gezocht als de Damaſceenſche Pruimen, en gemeenlyk in lange Kasjes gepakt, moeten droog, geel en vleeſchachtig weezen, als ze recht goed zullen zyn. Het Papier, waar mede ze bedekt zyn, moet droog blyven en niet ſpekkig bevonden worden, anderzints zyn de Prumellen ondeugend, of hebben onderweegs ſchade geleeden. Men maakt in Frankenland, ook in Ooſtenryk diergelyke Prumellen uit Pruimen en Abrikoſen, die dezelve dienſten doen als de Franſchen, waar van 'er meerder als eene zoort zyn, te weeten: *Brignolles ordinaires. Petites Brignolles. Brignolles blanches. Brignolles Citronées. Brignolles violettes. Brignolles de Provence*. Welker laatſte voor de beſten gehouden worden.

Gebruik in de Medicyne.

De groote behoorlyk gedroogde Damaſceener en Hongaarſche Pruimen, ook de geſchilde Prumellen worden in de Apotheeken tot het gebruik bewaart; ze bezitten veele vochtigheid, Olie en weezentlyk Zout, dieswegen ze ook eene verweekende, verkoelende, vochtig makende en zacht uitdryvende uitwerking hebben, en de Koortze matigen, de dorſt verzachten, de dunne, zout- en galachtige ſcherpigheid verdooven, en

en den Buik op eene zachte wyze loslyvig maken; niet minder zyn ze voor de Maag zeer dienſtig, en verſtrekken voor die geenen, welke door de Teering zeer uitgemergelt zyn, zo wel tot een voedings als Geneesmiddel. Anderzins worden ze in Wyn en Zuiker gekookt en aldus op de Tafel gebracht. De gekookte ſop daar van drinkt men naar ingenome Purgeermiddelen. Zy worden genomen tot de ſpecies van de zo genaamde kleine Borſtdrank, en den drank van Bloemen en Vruchten. Zie *Diſpenſ. Argent. p.* 155. 156. Men vindt ook niet zelden aan dezen Boom veel Gom of Harſt, 't welk witachtig en doorſchynend is, en zomwylen met de Arabiſche Gom, waar mede het veele gelykvormigheid heeft, pleegt vermengt te worden; zulks word voor het Nierenwee en voor de Lendenpyn, voor de Hoeſt, en ter bevorderinge van de uitwerping des ſlyms zeer aangepreezen. In de Apotheeken vindt men nog het door een doorſlag geparſte Vlees van Pruimen, als ook de purgeerende Pruim-Conſerf. Zie *Lemery p.* 916. *Schrod. Zorn.*

P S Y L L I U M.

PSYLLIUM. In 't *Latyn*, Herba pulicaris, Pulicaria, Cataphyſis, Cynocephalium, Criſtalium, Cynomyum, Pſylleris, Sicelioticum, Sicelium, Herba ſicula, Sylvaticum, Cynoides. In 't *Grieks*, ψύλλιον en κύνοψ. In 't *Italiaans*, Pſillio. In 't *Spaanſch*, Zargatona, Mazraziton. In 't *Franſch*, Herbe aux puces. In 't *Engelſch*, Fleewortl, Fleeſede, Fleawort. In 't *Deens*, Pſillien-Urt. In 't *Boheems*, Chmeleyk. In 't *Pools*, Pſylen. In 't *Africaanſch*, Vargugum. In 't *Arabiſch*, Bazar a Chatona, Alasſicus, Baſucaron. In 't *Egyptiſch*, Chetum. In 't *Hoogduits*, Pſillien-kraut / Flohſaamkraut. In 't *Nederduits*, Vlooikruid.

KENTEKEN. *Herman* reekent het Vlooikruid tot de Planten, welke een onvolkomen bloeſſem maken, en naar elk Bloempje een klein Zaadhuisje te rug laten, die langwerpig en rondachtig zyn, maar eindelyk, als ze ryp worden, dwars van malkander barſten, en twee langwerpige Zaadkorrels uitleveren. *Rajus* ſtelt ze by de ongeregelde Kruiden, welker Bloemen uit vier bladeren beſtaan. *Linnæus* en *Hallerus* plaatzen het op 't begrypelykſte onder de Weegbree's Planten, welken het in alle Merktekenen redelyk gelyk komt. *Volkam. p.* 345. legt deszelfs algemeene en byzonderlyke Kentekenen aldus uit: het Zaad is langwerpig en tweekorrelig, 't welk in een langwerpig vliezig Zaadhuisje legt, barſtende, als het ter dege is ryp geworden, dwars van malkander; de Bloemen zyn geheel onvolkome Pypjes, waar van elk in vier deelen ſchynt geſneeden te zyn, ſtaande dicht by malkaar in een korte Kolve of aaire. De bladeren zyn ſmal en zitten twee en twee tegens malkander over. Volgens de beſchryving van anderen is het Vlooikruid eene Plant, die eene dunne Wortel heeft, makende veele ſcheutjes (*Plin.*); de bladerige ſtengels zyn vol Scheuten en Ranken, die in d'Aarde rondom kruipen, waar door het zich onderſcheidt van Weegbree en Kraajenvoet (zo als *Cæſalp.* heeft waargeno-

genomen). De bladeren zyn lang en ſmal, puntig, haairlokkig, ingekurven, met eenige aderen voorzien, en een weinigje gekronkeld gelyk als Kraajenvoet, het overige alles gelyk met dit en de Weegbree. Het Zaad beſtaat uit kleine, langwerpige korrels, die de gedaante van Vloojen hebben, zyn glad, glinſterend en donkerrood, in 't begin van een ſlymachtigen ſmaak, dog naderhand walgachtig en ſcherp. Men vindt het in Italien, Zwitſerland, Vrankryk en Duitſchland, en op alle Plaatzen, waar onbebouwd Land is, byzonderlyk in Wyngaarden, komende van zelf voort. Het Zaad gelykt volkomen naar eene Vlooi. *Boerhaave* verhaalt met weinige woorden het Kenteken deezer Plante aldus, zeggende; dat zy doorgaans overeenkome met de Weegbree en Kraajenvoet, dog de ſteelen bladig en takkig. *Haller. p.* 470. noemt *Pſyllium* of het Vlooikruid, Weegbree met een takkigen en opwaartsſtaanden ſteel; deze is by den zelven hard, opwaartsſtaande, een voet hoog, bladig en vol van Takken; de bladeren ſtaan by paaren, maar zyn geſtapelt, lang, zeer tenger, en met eenige tandjes aan den rand gehaairt; de Bloemen dragende takken komen by paaren uit de holtens der bladeren voort, dog zyn bladerloos. De aaire is kort en dik, beſtaande uit zeven Bloemen. De Kelk is ruuwachtig, de Bloem wit uit den groenen. Zie *Dioſcorid. L.* IV. *c.* 65. en vergelykt het met *Matthiol. p.* 530. *Lugdun. L.* X. *c.* 48. *p.* 1172. *Ruell. p.* 611. *Lemery* 919. *Tabern. L.* I. *c.* 6. *Linnæus ad Plantag. p.* 28. *n.* 77. *Tournef.* 128. *C. B. Pin. p.* 191.

AANMERKING. Dat de naam of Kruid van *Pſyllium* voor de Vloojen verſchrikkelyk zy, zulks konnen wy met meer anderen uit de woorden van *Dioſcorides* geenzins beſluiten, dewijl hy zelf zich op het gemeen gerucht beroept. Het gerucht is, *zegt hy*, dat het de Vloojen verdryve, als het nog groen zynde in het Vertrek gelegt, of zo als andere willen, in de Slaapkamer rondom gezaait word. In 't *Grieks* word een Vlooi ψύλλα en ψύλλος geheeten, vermits nu de Zaadkorrels van *Pſyllium* de Bytachtigheid uitgenomen, van koleur en gedaante met de Vloojen zeer overeenkomen in gelykvormigheid, dus is licht te bevroeden de reden dezer benaminge; weshalven de Vloojen wel wyzer zullen weezen, van voor dit Kruid van *Pſyllium* te vreezen; by *Theophraſtus* word deze Plant *L.* 7. *Hiſt.* 8. genaamt κύνοπα, *vultus canus*, dat is: Hondſch gezicht, zynde door *Gaza* in 't Latyn vertaald met te zeggen *canaria*, dat is: Hondſch kruid, hebbende mogelyk *Plinius* nagebootſt, die *L.* XXV. *c.* II. het *Pſyllium* en *Cyndices* genoemt heeft, door de Latynen genaamt *Pulicaria*.

De verdeeling van deze Plant in haare zoorten is verſcheidentlyk, zommigen tellen 'er vier, *majus*, *minus*, *erectum* en *indicum*, anderen maar twee, *annuum & radice perenni*, waar van het eerſte een Jaar, en het tweede eenige Jaaren duurt. *C. B.* in *Pin. l. c.* maakt ook vier ſoorten I. *Pſyllium indicum & Dioſcorid.* II. *majus ſupinum.* III. *majus erectum.* IV. *Pſyllium minus;* by anderen zyn 'er maar drie zoorten: *Pſyllium primum*, *ſecundum & vulgare*, die wy in 't korte, zo veel als noodig is, zullen overweegen.

PSYLLIUM MAJUS SEMPER VIRENS. Het groote altyd groenende Vlooikruid. In 't *Hoogduits*, **Flohſam-kraut.** Zie de 837 Plaat, Letter. a.

Groot achter overhellend Vlooikruid. *C. B. Pin.* 191. Het tweede Vlooikruid. *Matth. Caſt. Lugd. Tab.* Het altyd duurende Vlooikruid. *Geſn. Hiſt.* Het jaarlykſche by *Cam.* Het groote Pliniaanſche achter overhellend Vlooikruid met eene altyd duurende Wortel. *Ad. Lob.* Het derde Vlooikruid. *Ang.* Het groote *Cæſalp.* Het altyd groenende Vlooikruid. *Ger.*

Deze zoort dryft Stengels uit, gelyk als Ranken, die houtachtig en takkig zyn, leggende op de Aarde, en makende ongemeen veel bladeren, die met de bladeren

van Kraajenvoet (*Coronopum*) gelyk zyn, aangenaam om te zien, ruig om aan te voelen; en van koleur bleekgroen; haare Wortel is lang, houtachtig, hard en met vezelen bezet, zynde het overige altemaal dus, gelyk in het voorgaande.

Zie de 837. Plaat, Letter b. PSYLLIUM VULGARE. Gemeen Vlooikruid. In 't *Franſch*, Herbe aux puces. In 't *Hoogduits*, Flohſaamenkraut.

Gemeen Vlooikruid *Park.* Stengeldragende Weegbree, genaamt het groote opwaarts ſtaande Vlooikruid. *Pluknet. p.* 299. Het groote opwaarts ſtaande Vlooikruid. *C. B. Pin.* 191. *Pſyllium* of het vlooiachtige kruid *Ger.* van *Matth. Geſn.* genaamt *Pſyllium.* By *Theophraſtus* hiet het *Cynops.* Het kleine Vlooikruid *Cæſ.* Het tweede *Ang.* Het eerſte *Tab.*

Deze zoort word uit eene geheel ſlechte Wortel voortgequeekt, die wit en met tedere vezelen gehaairt is. Van dezelve Wortel komt een ſteel voort, dan een, dan meerder, ſtaan recht opwaarts om hoog, en zyn rond, ruig en hard, zynde van onderen tot boven toe geheel takkig, en een voet of meerder hoog. Deze Stengels zyn bezet met kleine Bladeren, waar van twee en twee tegens malkander over ſtaan, en 'er haaſt uit zien als de Bladeren van Yſop, alleenlyk dat ze ſmalder, puntiger en ruiger zyn. De hooge ſtengels en Takken zyn by het aanvoelen vet en lymachtig. Uit de holtens tuſſchen de ſtengels en de Bladeren ſpruiten lange en dunne ſteeltjes, die op hunne toppen korte aairtjes dragen, beſtaande uit veele kleine bleeke Bloempjes, die 'er gelyk als by de andere zoorten uitzien. Dog de Bloempjes zyn in vier ſcherpe inſnydingen verdeelt, gelykende naar even zo veele bladeren, zynde van koleur bleekachtig, en hebben langwerpige draden, die aan hunne punten dusdanig geteekent zyn, gelyk als zy aan de Weegbree uitkomen. De opgezwollen Buis van elke Bloem verandert naderhand in een vliesachtig Zaadhuisje, waar in twee t'zamen geparſte Zaadkorrels leggen, die glinſterend zyn en 'er als de Vloojen uitzien, waar van ook dit kruid den naam heeft verkreegen; het Zaadhuisje barſt door de rypheid in 't midden dwars van malkander. De ſmaak van de Plant is bitter, heeft geen byzonderlyken reuk, en word overal gevonden. *Rajus.*

Pſyllium indicum of Indiaanſch Vlooikruid *C. B. Prodr. L. V. c.* 14. heeft gekerfde bladeren; de Wortel is langwerpig, dun, met Vezelen bezet; de ſteel omtrent by de wortel is hout- en roodachtig, rond, ſcherpachtig, een voet hoog, en in veele bladerige Takken verdeelt, welke veele Bolletjes, zittende elk daar van op byzondere ſteeltjes, van omtrent tien of twaalf ſchubben onderſteunen; waar uit kleine bleekgeele en wolachtige Bloempjes te voorſchyn komen; daar op volgt het Zaad, zynde zwartachtig, klein en glinſterend: het heeft ſmalle, langwerpige, gepunte en gekronkelde Bladeren, iets geboord en haairachtig, gelyk de bladeren van Krajenvoet; het is uit het gezaaide Zaad van het Indiaanſche Vlooikruid, eenige keeren in de Tuinen in de Maand van July bloejende, voortgekomen. En wy oordeelen dit het Vlooikruid van *Dioſcorides* te weezen.

Het geene, 't welk by *C. B. prodrom.* genaamt word het kleine Vlooikruid, wykt bykans niets of dog zeer weinig van het gemeene zoort af; het Zaad daar van is eerſtelyk van Padua door *Bembus* aan *Bauhinus* gezonden geworden, onder den naam van rood en wit *Gettne*, naderhand naar Heidelberg van *Sprengerus* gebracht, onder den naam van rood *Botrium.*

Queeking.

Het gebeurt zelden, dat men deeze Plant in de Tuinen ziet, latende zich meeſt vinden daar de grond ſteenachtig en het Land onbebouwd is; echter zegt *Tabernæm.* dat zy menigwerf in Tuinen voortgequeekt worde, moetende men dezelve dan in ſteenachtige en drooge Aarde planten, alwaar zy, zonder verdere pleeging, den geheelen Zomer door

bloeit, in Auguſtus ryp word, en in de Herfſt-Maand Zaad voortbrengt.

Gebruik in de Medicyne.

Van het Vlooikruid word het Zaad in de Apotheeken gebruikt, en onder de ryp en Ettermakende Geneesmiddelen gereekent. Het heeft veel Olie en een vlugtig weezentlyk Zout by zich, als ook een ſlym, die matigt, verkoelt, verweekt en afſpoelt, die word innerlyk als een dik ſap gebruikt voor den droogen Hoeſt, Heesheid, opgeſpleeten tong, hitte in den Hals, in de Rooloop, en ontſteeking der Ingewanden, als ook om de ſcherpigheid der vochtigheden te verzachten. Deze ſlym matigt de Gal en maakt loslyvig. Uiterlyk word die, als men zich heeft gebrant en de gulde ader zich ontſteekt, met zeer goede nuttigheid opgelegt. Meeſtendeels word die met Rooze- of Weegbree-water uitgetrokken, en by den ſlym van de Pitten der Queeappelen, ter verzachtinge van onmatige Buikloop, ook in Cliſteeren gevoegt.

P T A R M I C A.

P T A.

PTARMICA. In 't *Grieks*, πτάρμικη. In 't *Engelſch*, Sneeſe wort. In 't *Italiaanſch*, Olivella & Ptarmica. In 't *Deens*, **Wildbertram**. In 't *Boheems*, **Perſam**. In 't *Franſch*, Herbe à eſternuer. In 't *Hoogduits*, **weiſſer Rheinfarn/ wilder Pertram**. In 't *Nederduits*, wilde Bertram, wilde Dragon.

KENTEKEN. Van *Rajus* word wilde Bertram onder de Planten gereekent, die Trosjes gelyk als Klim-bezien maken, in 't midden van de ſchyf eens gekoleurde Baardjes hebben, zynde de Bloemen kroonswyze geſtelt. *Amman* en *Moriſon* reekenen ze eenſtemmig tot die geenen, die boven aan den top zekere Trosjes gelyk als Klimop maken, en van binnen een ſchoon geelen rand hebben; het geene het onderſcheid in de opgegevene Merktekenen ſchynt te maken, komt by naaukeurige Overweeging op 't laaſte echter redelyk wel overeen. *Herman.* telt ze op onder de trosdragende Planten, die vaſte Zaadkorrels hebben, of niet wolachtig zyn. *Flor. Jen.* 140. *Dioſcorides L.* II. *c.* 154. noemt de wilde Dragon een Heeſter, die veele kleine en ronde Spruiten heeft, niet ongelyk aan 't Kruid Averruite, en omtrent deze Spruiten zyn lange en veele Bladeren gelyk als aan den Olyfboom, en op den kruin een klein rond Hoofdje, gelyk als de Kamillen, 't welk door zynen ſcherpen reuk een Niezen verwekt, waar van daan het den naam heeft verkreegen. De bladeren met de Bloemen gewreeven verdryven of nemen weg de blaauwe plekken. De Bloemen veroorzaken zeer ſterk Niezen. Het groeit op Bergen en ſteenachtige Plaatzen. *Volckam.* zegt, dat het heeft zeer kleine naakte Zaadkorrels, zonder Wolle, volkome uit platte Bladeren t'zamengeſtelde Bloemen, die een ſtraal, en insgelyks uit pypachtige platte bladeren, die aan den top vyfvoudig gedeelt zyn, en een Schyf voorſtellen, van eenerlei koleur met de ſtraal, de bladeren in den omtrek iets gezaagd konnen by het Duizendblad gevoegt worden. Volgens de beſchryving der nieuwſte Kruidkenners is Bertram eene Plant, welke gemeenlyk een Elleboog lang en langer word. Haar enkelde Stengel is tenger, rond, hol, nog redelyk ſterk, recht opwaarts ſtaande, pypachtig vol van Takken, op alle kanten met bla-

bladeren bekleedt, die 'er uitzien gelyk als aan 't *Dragon*, zyn verbreekelyk, groen, met een ſtreep, niet ongelyk aan de bladeren van de eetbare Dragon, zynde overal met ſcherpe en zeer ruuwe tandjes uitgekarteld, en van ſmaak niet zo zeer brandend als het *Pyrethrum* of Tandkruid, van een ſpeceryachtigen en ſcherpen reuk. Deze Stengel verdeelt zich boven in eenige kleine Telgjes, die dragen op hunne Toppen witte Bloempjes, die met ſtraalen zyn omgeven, als dichte Bondeltjes, gelyk aan de Geruwe. Dog de kroon der Bloeme beſtaat uit halve Bloempjes, welker Pyp donker zwart, en in de Schyf geel is, zittende op de onvolwaſſe Vruchten, die naderhand tot kleine Zaadkorrels worden; de wortel is lang en vol draden; dit Kruid groeit op ſteen- en bergachtige Plaatzen, en waar het donker en ſchaduwachtig is, aan de Greppels tuſſchen de Akkers, op de Beemden, en elders. Zie *Dioſcor. l. c.* en *Matthiolus* over deze plaats, *Lugdun. L.* X. *c.* 45. *p.* 1168. *Ruellius. p.* 410. *Raj. p.* 344. *H.P. Tourneſ. p.* 496. *Boerhaav. p.* 111. *Lemery* 920. *Tabernæm. L.* II. *c.* 61.

I. AANMERKING. De Naam van *Ptarmica* zeggen de Kruidkundigen uit het Griekſche voortgekomen te zyn, en wel van πταίρω en πταρμὸς *ſternuto* en *ſternutatio*, dat is, ik nies, en nieſinge, hebbende dierhalven den naam van de zaak verkreegen, namelyk dat ze het Nieſen verwekt en bevordert, 't welk dan oorzaak is geweeſt, dat het tot eene gewoonte is geworden, dat zulks van de Geneesheeren *Ptarmica* is genaamt. Ook zyn 'er zommigen, die den naam van deze Plant niet voor een eigentlyken en haar bondiglyk toekomenden Naam hebben gehouden, maar voor een algemeenen, die zy met anderen van gelyke deugd gemeen heeft, 't welk *Dodonæus* uit het ſtilzwygen van *Theophraſtus* en *Plinius* heeft beſlooten, om dat zy van deze Plant geen byzonder gewag gemaakt hebben; waar van daan het ook mogelijk is gekomen, dat de nieuwere Kruidkenners deze meening mede omhelſt hebben, want *Linnæus* eigent aan de *Achillæa* of Duizenblad, en aan de *Ptarmica* eenerlei Kentekenen toe, dien *Haller* toeſtemt *En. Method. p.* 712. en ſteunt op het oordeel dezer twee vermaarde Mannen, waar onder wy *Matthiolus*, *Rajus*, *Blukw. Vaill. pluknet*, en *Boerhaave* konnen optellen. Dog zyn de Schryvers nog twijffelachtig, waar heen zy het eigentlijk zullen reekenen. Want zommigen plaatzen het onder het witte *Tanacetum* of het Mannetje van Zeverwortel, andere by het tweede *Tragum* van *Dioſcorides*, nog anderen by de derde zoort van Duizenblad, by de wilde Dragon, anderen eindelijk by het wilde *Pyrethrum*. Dog *Henricus*, *Stephanus*, *Brunfels.* en *Hortus Luſitan.* noemen het bepaaldelijk *Ptarmica. Lugdunenſ.* alleen houdt het voor een zoort van Saraceenſch Muntkruid. Wy laten dezen ſtrijd te beſliſſen over aan dien, die 'er toe bequaam is, en haaſten ons, om onze overige zoorten te beſchryven.

PTARMICA VULGARIS. Gemeene wilde Bertram. In 't *Franſch*, Herbe à éternuer. In 't *Hoogduits*, weiſſer Rheinfahrn. Zie de 837. Plaat, Letter c.

Zeverwortel *Ger.* Gemeene by *Park.* met een lang gezaagd blad en witte Bloem, by *J. B.* 3. 147. De op Beembden groejende Slangenwortel met een ingezaagd Blad *C. B. Pin.* 98. *Cluſ. Hiſt. Cam. Ger.* witte of ſcherpe Bertram, het Mannetje, *Trag.* Wilde Dragon of Zeverwortel *Dod.*

Men vind de wilde Bertram tot drie Ellebogen lang, zomtyds ook korter, de wortel is krom gewaſſchen, en lykt bykans, als of zy Gewrichten maakte, en heeft daarby lange vezels, die redelyk dik en groot zyn. De Stengel is enkeld, rond, glad, vol gaten, gedwee, echter ſtyf genoeg; waar aan de *Bladeren* groejen beurt om beurt, of veel eer zonder eenige ordening, en dat wel van beneden naar boven toe, met, gelyk als aan de eetbaare Dragon, ſcherpe en zeer ruwe tand-

tandjes overal ingezaagd, van koleur zwartgroen, glinſterend, zynde van een brandenden ſmaak, echter zaftmoediger als 't *Pyrethrum* of Tandkruid. De hooge Stam, zynde iets hoekig en haairachtig, word in eenige ſtruiken verdeelt, die kroonsgewyze witte Bloemen dragen (die zo wel de middelſte Schyf, als de breede bladeren deze overal ſtraalsgewyze omcingelen), gelykende aan die van 't *Milleſolium terreſtre*, echter twee of driemaal grooter, en van een iets kragtelozer reuk. De middelſte Schyf der Bloem word t'zamen geſtelt uit veele zeer naauw t'zamen gedronge Bloempjes, zynde in vier puntige inſnydingen verdeelt. *J. B.* zegt, dat het op vochtige en moerasſige Plaatzen in de Maand van July bloeit. De Kelken der Bloemen by deze Plant worden uit veele ſchubben t'zamen gevoegt, zynde echter als by het Duizendblad. De Bloemen zyn vry grooter als die van 't Duizendblad, echter zitten zy niet zo dik en gedrongen op de hooge Stengels aan zeer lange ſteelen, en verbeelden teffens ook niet eene ſterk t'zamen gedronge kroon. Aangaande de Bloem is het verſchillend, want die is of dubbelt of menigvuldig, waar van daan het ook by *C. B. l. c.* genaamt word, de op Beemden groejende Slangenwortel met eene gevulde Bloem. Van ſmaak is het ſcherp en brandend; de deugden daar van hebben wy reets hier vooren verklaart.

Zie de 837. Plaat, Letter d.

PTARMICA FLORE PLENO. wilde Bertram met eene gevulde Bloem. In 't *Hoogduits*, ſpitziger Rheinfahrn.

Gemeene wilde Dragon met eene gevulde Bloem by *Cluſ. Hiſt.* XII. De op Beemden groejende Slangenwortel met eene gevulde Bloem *C. B. Pin.* 98. *M. H.* 3. 40. De op Beemden groejende Zeverwortel met een gezaagd Blad, en eene gevulde Bloem *H. L.*

II. AANMERKING. Onder de overige zoorten is de Ooſtenrykſche van *Cluſius* en de Alpiſche van *Bauhinus* het allerbekentſte, hebbende een witachtigen ſteel, die een Elleboog hoog op groeit, en met die van de Koorenbloem overeenkomt; de bladeren aan 't onderſte van dezen ſteel naar de wortel toe zyn menigvuldig, langwerpig, ſmal, bovenwaarts groen, naar beneden toe met een graauwe weeke Wolle bezet; van ſmaak iets zuurachtig; dog aan den ſteel zelve niet menigvuldig: de ſteel verſpreidt zich in eenige Takken, onderſteunende hoofdjes of Bolletjes, die gelyk als zilverachtige ſchubben ſchelpsgewyze t'zamen gevlogten zyn, en onderling over en weer op malkander leggen; waar uit eene ſchoone en heerlyke Bloem voortkomt, beſtaande uit twaalf of veertien bladeren, die hard, droog en ſcherp gepunt zyn, in 't begin van een witte koleur, naderhand uit den blaauwen naar het Purpurrood hellende, of gelykende naar die koleur, welke aan de Bloem van 't kleine *Seſamoides* by *Matthiolus* uitmunt, door geen de minſte reuk aanpryzelyk, maar alleen van wegens haare taajigheid aangenaam, en onverwelkelyk: want het behoudt de aangenaame koleur veele Jaaren door, als het aan een Balk opgehangen, of tusſchen Papier gelegt word: dog in de Plant zelve (als zy niet uitgeroeit word) verandert de koleur op haar Ouderdom in donkerbruin. Het Zaad komt bykans overeen met dat van klein *Seſamoides*, echter fynder en menigvuldiger, leggende tusſchen een witte dons verſchoolen. De Wortel is enkeld, zwartachtig, hard, met zommige haairachtige Vezelen omgeven, echter duurt zy maar een Jaar. Zy verwekt niet lichtelyk het Niezen, maar word alleen van wegens haare gelykvormigheid onder de *Ptarmica* of wilde Dragon opgetelt. Van de kruider Wortelen zoekende Wyfjes word het *Scabioſa* of Apoſteemkruid genaamd; wordende het geheele Jaar droog bewaart en verkocht. Men noemt zulks het Ooſtenrykſche, om dat het van *Cluſius* het eerſte in Ooſtenryk heeft konnen verzamelt worden, alwaar het van zelf groeit.

Voor 't overige, het geene wy van de Alpiſche Zeverwortel konnen aanhaalen,

len, heeft *C.B.* in *Prodr. L.* III. *c. 6. p. 39.* verklaart onder den naam van Alpiſche Slangenwortel met een Blad als aan 't Apoſteemkruid. Aangaande de Virginiaanſche Zeverwortel met een Blad als aan de Alandswortel zie *Rajus l. c.* zo is zy twee voeten lang, aan den ſteel zyn breede en langwerpige Bladeren, met witachtige Bloemen, het Zaad is zeer gelyk aan dat van de *Ptarmica*. De laage graauwe Zeverwortel, met bladeren gelyk als aan de Alsſem, word van de meeſten tot de *Abſynthium* of Alsſem gereekent, zo dat wy met goed recht zo weinig van haar, als van de Orientaalſche Zeverwortel met graauwe Bladeren als aan de *Santolina* of Cypresſen, het Wyſje, en een bleeke Bloem, nodig vinden, om veele woorden te verſpillen, vermits wy, behalven met de Afteekeningen op onze Koperplaten, daar mede niets te doen hebben.

Gebruik in de Medicyne.

Zo wel de Wortel als de Bladeren van dit Kruid hebben veel Olie en een ſcherp weezentlyk Zout by zich, weshalven ze ook verdunnen, oploſſen, droog maken en verwarmen. De uitwerking, van welke al te vooren eenig gewag is gemaakt, is voornamentlyk deze, dat ze eene krachtige Niezinge veroorzaken, wanneer ze gelyk Snuif gebruikt, of de verſch t'zamen gedraaide bladeren in de Neus geſtooken, of onder andere Niespoejers vermengt worden, waar door de taaje ſlym na tartinge en t'zamentrekking der Harſſenvliezen met geweld daar uit gedreeven word. Dat de wortel, als men ze kaauwt, de Tandpyn doe ophouden, als ook de verſche bladeren, by aldien men ze op blaauwe Oogen of Gezwellen en ſtootingen oplegt, dezelve verdeele, word van zommigen aangemerkt. Hedendaags word die heel zelden meer in de Geneeskunde gebruikt, vermits 'er beproefder Niesmiddelen in 't Ryk der Kruiden zyn uitgevonden. Voor 't overige worden zomwylen de bladeren onder Zalaad, en byzonderlyk onder de Lattuwe vermengt, zo wel om dien daar door ſmakelyker te maken, als ook om de koude van dezelve te matigen. Zie *Lemery p. 920. 921. Sim. Pauli Quadrip. Bot. p. 123. Rajus catal. plant. Angl. p. 244. Blancard. Lex. Med. p. 271. Zorn.*

PULEGIUM.

PULEGIUM. In 't *Grieks*, γλήχων. βλήχων, χλίχον, βλήχρον, πλήχων. In 't *Italiaans*, Pulegio. In 't *Spaanſch*, Poleio, Poleo. In 't *Franſch*, Puliot, Pulege. In 't *Engelſch*, Penny royal, Puliol. In 't *Deens*, Pollen/Lerre-Urt. In 't *Boheems*, Poleg. In 't *Pools*, Polen. In 't *Chineeſch*, Po-ho. In 't *Hongaarſch*, Chombor, Kozveny menta. In 't *Mauritaans*, Alnam, Alnegem. In 't *Arabiſch*, Alvegen, Alfeudenegi, Deſermuli. In 't *Indiaanſch*, Avic. In 't *Hoogduits*, Poley/ Hertz-Polei. In 't *Nederduits*, Poleye.

KENTEKEN. Als wy *Herman* willen geloof geven, behoort deze Plant onder die geenen, welke vier naakte Zaadkorrels hebben; maar volgens *Rajus* zoude zy moeten gevoegt worden by de grasverwige wervelachtige Planten, die van Muntkruid verſchilt door haare kleinigheid, dikke wervels der Bloemen, en

door de zeer ſcherpe ſmaak, en reuk; des niet te min word het echter van hem *L.* XI. *c.* II. voort Muntkruid gehouden. *Rivinus* ſtelt het onder de Planten, die eene eenbladige ongeregelde Bloem hebben, zynde voorzien met een drievoudig gedeelden Baard en gedeelden Helm, daarenboven met vier naakte gladde Zaadkorrels; *Ruppius* reekent het *flor. Jen.* 185. tot de Planten, die eene volkome ongeregelde Bloem en vier naakte Zaadkorrels hebben. *Linnæus*, *Tournef.*, *Haller*, *Boerhaave*, en bykans ieder een reekent het tot Munt of Kattekruid, echter een onderſcheid daarby toelaatende, welk alleen op de ſmaak, grootte, reuk en eenige weinige afwykingen der Bloemen aankomt. *Dioſcorides L.* III. *c.* 30. maakt onze Plant wel zo bekent, als of het onnodig was, om 'er eene beſchryving van op te ſtellen, dog hy zou ons een beteren dienſt betoont hebben, by aldien hy dezelve omſtandig beſchreeven hadde, vermits wy uit gebrek van dezelve nog twyffelachtig blyven, of onze Poleye met de zyne eenerlei zy? hoewel 'er veele waarſchynlykheid toe gevonden word, vermits beiderlei krachten redelyk wel met malkander overeenkomen, zo als *Matthiolus* waargenomen, en *Sim. Pauli Quadrip. bot. p.* 446. beveſtigt heeft. De Plant aan en voor zich zelve heeft lange, vierkante, en haairachtige ſtengels, waar van zommigen om hoog ſtaan, anderen op d'aarde kruipen; de bladeren zyn rondachtig, bykans als aan Majoraan, iets ruig, echter zacht aan te voelen, donkergroen of zwartachtig, echter een weinig uitgekartelt; uit de hoeken tuſſchen de Bladeren en den Stengel ontſtaan kleine Takjes of geheel kleine tengere blaadjes: de Bloemen, welke als een kroontje rondom den Stengel ſtaan, zyn met kleine opwaarts ſtaande fyne Borſteltjes voorzien, ſtaan dik aan malkander, zyn van een hemelblaauwe of Purpurverwige koleur, of recht ſchoon rood, zelden wit, daar by gaapachtig, of maken twee *labia* of Lippen, waar van de bovenſte tweevoudig verdeelt is; op de Bloemen komen geheel kleine Zaadkorrels, de Wortel is vezelachtig, men vindt het op plaatzen, die moerasſig, broekachtig en waterig zyn, zomwylen ook in Tuinen, waarin het byzonderlyk van de Wijfjes voortgequeekt word, als zynde zeer dienſtig voor menigerlei vrouwelyke toevallen. Volgens den ſmaak is zy bitter, ſcherp, doordringend en ſpeceryachtig, opent ſterker als het Muntekruid, maar trekt minder t'zamen als dat; het onderſcheid tuſſchen het Muntekruid en de Poleye word men aan 't bovenſte Deel van de Bloem gewaar, 't welk niet uitgekartelt is, anderzins word deze Plant ook in de Apotheeken gevonden. Zie *Linnæus p.* 172. *n.* 478. *Hallerus p.* 659. 690. *Rajus* 533. *Gregor. à Turre. L.* II. *c.* 179. *p.* 607. *Lugdun. p.* 891. *Lemery* 921. *C.B.P.* 222. *Tabern. L.* II. *c.* 12. *Boerhaav. p.* 186.

AANMERKING. Poleye heeft van wegens haare menigerlei en heerlyke nuttigheden in 't Grieks den naam van πανταγαλὸν *omnibona* (dat is: tot alles goed) verkreegen. Maar waarom het de naam heeft van *Pulegium*, daar van is der Schryvers eenſtemmige meening, dat derzelver verſch aangeſtooke Bloemen de Vloojen (*Pulices*) verdryven en dooden. Dog men zoude wel licht een dus ſterken rook moeten maaken, dat die meerder nadeel aan onze Oogen veroorzaakte, als wel om de Vloojen te doen ſterven. Weshalven wy liever de meening dier geenen toeſtemmen, welke zeggen, dat men de naam van *Pulegium* moet afleiden van *abigendo pulmonis dolore*, dat is: van verdryving der Longepyn. De Grieken noemden het ook βλήχων, dat is: Bleetkruid, vermits het aan de Dieren, die 'er van eeten, een Bleeten veroorzaakt, mogelyk daarom dewyl het de ſlym in de Borſt aangrypt en oploſt. Zommigen zyn 'er geweeſt, die hebben ſtaande willen houden, dat by deze Plant, zo wel als by andere, tweederlei kunne wierd gevonden, te weeten: een Mannelyk en Vrouwelyk geſlacht, dog *Greg. à Turre* is van gevoelen, dat deze verdeling

deeling juiſt geen groote nuttigheid te weeg brenge. *Plinius* hield die met witte bloeſſem voor 't Wyfje, maar daar komen 'er zeer weinige van te voorſchyn. *Cicero* had ook eens in zyne *floſculi oratorii* zyn oogmerk op de *floſculi* van 't *Pulegium*, door bemerkt te hebben, van ook 's Winters te groejen, andere hebben zulks mede waargenomen, en *Plinius* zelf zegt *L.* XVIII. *c.* 26. "Die geene, „ wien het niet geheugt of die niet weet, „ zal zich mogelyk verwonderen, dat „ ook s'Winters in de Vleeshallen de Poleye groeje, dierhalven heeft de natuur „ daar door willen aantoonen, dat 'er „ voor haar niets en zy verborgen, mede daar door te kennen gevende, wanneer het de rechte tyd waare, om deze „ Plant op 't nieuw voort te queeken". *D. Hieronymus* meent, dat het *Pulegium* of Poleye in Indiën meer waard zy, dan de Peper, maar hy vindt geen toeſtemming by onze hedendaagſche Kruidkenners *Camer.* 133. Als wy het getal der zoorten willen gade ſlaan, zo word zulks verſcheidentlyk beſtemt: dan zommigen verdeelen het in *vulgare* of *cervinum*, *ſylveſtre* en *Luſitanicum*, Zie *Munting* waare oeffening der Planten. anderen maar in *Pulegium ſativum* en *vulgare*, en nog anderen zeggen dat ze of breede of ſmalle Bladeren heeft (*latifolium ſive anguſtifolium*); waar van wy, zo veel als nodig zal zyn, nog een weinig zullen redeneeren.

Zie de 838. Plaat, Letter a.

PULEGIUM ARVENSE. Akker-Poleye. In 't *Hoogduits*, Acker-Poley.

Breedbladige Poleye *C. B. P.* 222. Poley *J. B.* 3. 256. *Dod. p.* 256. Waterachtig Muntkruid of gemeene Poleye. *Tournef.* 189. Koninglyke Poley. *H. Eyſted. Aeſt. O. J. T.* 15. *T.* 2. *M. H.* 3. 371. *Co.*

Het kruipt overal zeer ſchielyk voort op d'aarde, en groeit zeer weeldrig uit de Gewrichten der vierkantige, haairachtige, en negen duimen lang zynde ſteelen, die neerhangende vezelen Wortelsgewyze hebben, wyd en zyd het onderleggende Aardryk beſchaduwende. De bladeren komen uit de Gewrichten voort en bykans overeen met de bladeren van Orego, met een ſtraffe echter lieflyke reuk, en van een brandenden ſmaak. De purpurverwige wervels der viervoudig gedeelde Bloemen, kroonen met korte tusſchenwydtens, en een lange geaairde rye de ſteelen en de Takken, zynde eenerlei gepaartheid der bladeren zekerlyk onderhevig. *J. B. Parkinſon.* heeft een grooter zoort van deze Plante voorgeſtelt en heeft de ſteelen veel rechter ſtaande afgebeeld, dog wat de oorzaak van dit onderſcheid zy, zullen die geenen lichtelijk konnen opmaken, die de Queeking en de goedheid van 't Aardrijk kennen.

Zie de 838. Plaat, Letter b.

PULEGIUM CERVINUM ANGUSTIFOLIUM. Smalbladige Vaalgeele Poleye.

Smalbladige Poleye *C. B. P.* 222. *M. H.* 3. 371. Smalbladige vaalgeele Poleye. *J. B.* 3. 2. 257. Wateragtig Muntkruid, met een blad als aan Saturey *Tournefort* 190. Vaalgeele Poleye *H. Eyſt. æſt.* o. 1. *F.* 15. *f.* 3. *Co.*

Het brengt ronde, dunne en roodachtige Rysjes voort, die vol Gewrichten, lang en groot zyn, ook tamelijk rechtop ſtaan: De bladeren zyn gelijk als aan Saturey, zomwijlen een weinig ingetandt, van een krachtiger reuk als gemeene Poleye, zijnde van ſmaak brandend en bytachtig. De wervelachtige kogeltjes der Bloemen komen aan de toppen der Ryskens uit de knobbels voort, van een helder blaauwe koleur, beſtaande elk uit vier bladeren, waar uit draadjes ſpruiten, die dezelve koleur als de Bloemen hebben. De houtachtige Wortel, volwaſſen zijnde is begroeit met veele witachtige zeer teedere uitſpruitzels der Wortelen van *Gratiola*, en ſtrekt boven de groene Aardzoode verſpreide Vezelen uit.

Zie de 838. Plaat, Letter c.

PULEGIUM OFFICINARUM. Apotheekers Poleye. In 't *Franſch*, Pouliot. In 't *Hoogduits*, Poley.

Deze verſchilt met het breedbladige maar in de bladeren, echter heeft ze meerder Takjes, van koleur, reuk en ſmaak bykans

bykans eenerlei; de bladeren zijn iets ſcherper en ruiger, al het overige komt met het breedbladige overeen.

C. B. Prodr. Lib. VI. *c.* XI. voegt 'er een zoort van Poleye by, met bladeren als aan 't Penningskruid, welkers takje, uit een Hollandſche Tuin gebracht zynde, dun en een hand breed was, eenigzins knobbelagtig, 't welk door dunne Bladeren, die rond als aan 't Penningkruid, maar het zesde Deel kleinder waren, en met ſteeltjes voorzien, omcingelt wierd, de Bloemen die den ſteel wervelswyze omgaven waren uit den witten naar het hemelblaauw toehellende. Eindelyk verdient nog de ſcheerwolagtige Poleye van *Bocconius* aangehaalt te worden, welke met de gemeene Poleye niet verſchilt, alleenlijk dat ze niet zo lang is; de bladeren die ze voortbrengt zyn langer en wolachtiger, het welk iets ongewoonlijks is, als de Plant hoger dan een halve hand hoog opſchiet. Met de voortqueeking zullen wy ons niet ophouden. want een iegelyk Land is haar Vaderland, en hoe vrugtbaarder de grond is, dies te weeldriger groeit ze: de droogte kan ze niet verdragen, maar bemind vochtigheid. De Portugeeſche Poley kan de ſtrengheid des Winters niet uitharden, de overige zoorten ſchroomen die niet; de Poley word voortgequeekt door het Zaad of door de Spruiten, die in September en April in d'aarde geplant worden.

Gebruik in de Medicyne.

Het Poleye Kruid word in de Apotheeken gevonden, het heeft de deugd om open te maken, te verdunnen, te verdeelen, op te loſſen, te verwarmen en op te droogen. Het bezit een balſamique Olie en ſpeceryachtig vlug Zout, en word tot die Planten gereekent, welke voor het Hoofd, de Zenuwen, Borſt, Maag en de Lyfmoeder dienſtig zyn. Haare uitwerking beſtaat het meeſte daar in, dat zy de Vrucht in 'sMoeders Lichaam, de witte vloed, de Nageboorte en Maandſtonden dryft. De Poley word aangepreezen, voor de winden om ze te verdeelen, ſtilt het Braaken, de walging en Buikpyn, bevordert mede het wateren en de afdryving van 't Graveel; Zy doet groote dienſten in de Teering en de Waterzucht. Zommige bedienen zich van dezelve, om de verloore ſpraak wederom te verkrygen, wanneer men die met laauwe Azyn vermengt op de Tonge legt, ook drinkt, en in de Neus opſnuift; anderen roemen ze grootelyks om het Hoofd te verſterken, de ſlaap te beletten, de Tanden ſchoon te maken, en de jeukinge op de Huid te verdryven. Zy word tot Theedranken, Geneeswyn, Sakjes, Kruidmutsjes, tot Voetbaden en andere Baden genomen. Uit dezelve word vervaardigt, 1. het gediſtilleerde Water van Poleye, 't welk ongemeen veel gebruikt word, en 2. de fyne gediſtilleerde Olie. Zie *Rajus catal. plant. Angl. p.* 244. 245. *Lonicer. Herb. P.* I. *p.* 268. *Schroed.*

PULSATILLA.

PUL. PUL.

PULSATILLA. kan in 't *Grieks* genaamt worden ὀρίγερον. In 't *Italiaans*, Pulſatilla. In 't *Spaanſch*, Amopollas de flor chiquita. In 't *Franſch*, Paſſe fleur, Coque lourde. In 't *Engelſch*, Pasque flour, Purple paſſe flowr. In 't *Zwitzerſch*, Biltzwurtz. In 't *Deens*, Blaa-vier-urt. In 't *Boheems*, Koniklec. In 't *Hongaarſch*, Kewrchin. In 't *Pools*, Czarneziele. In 't *Hoogduits*, Schott-blum / Kuchen Schell / Bitzwurtz / Oſter-Blum. In 't *Nederduits* en *Brabants*, Keukenkruid, Kuekenſchelle, Wildemanskruid.

KENTEKEN. Wy reekenen onze Plant mede onder de *Anemonen* of Klapperkruiden, en wel met toeſtemming van de beſte Kruidkenners. *C. B. Phytop. p.* 317. verhandelt die in even dezelfde verdeeling met de *Anemone*, ja hy noemt zulks het tweede *Anemone Konig.* houdt het voor een zoort van *Anemone. Regn. Veget. p.* 91. *Haller* ſtelt het by de *Anemonen. Enum. Method.*, welke meening al overlang *Rajus. p.* 633. *Lugdun. p.* 849. en *Tabernæm. L.* I *c.* 18. beveſtigt hebben. Doch *Matthiolus* houdt ſtaande dat 'er tusſchen *Pulſatilla* en *Anemone* geene gelykheid of overeenkomſt zy; maar zyne meening wel overweegende word van ons niet goedgekeurt. *Ruppius* reekent het *Flor. Jen. p.* 129. tot de Planten, die eene veelbladige geregelde Bloem hebben. Volgens *Amman.* en *Moriſon.* is *Pulſatilla* zesbladig, volgens *Herman* behoort het onder de Kruiden, die veele naakte Zaadkorrels hebben, welker aller meeningen *Volckamer.* ſchynt in eene gebracht te hebben, verklaarende *p.* 347. de algemeene en byzondere Kentekenen aldus: het heeft aan elke Bloem veele naakte, bepluimde en geſtaarte Zaadkorrels, de Bloemen zyn enkeld, volkomen en zesbladig, de bladeren zyn ingekurven gelyk als aan de *Anemone. Linnæus* ſtelt het Kenteken van deeze Plant *p.* 163. *n.* 458. het volgende te zyn: *Cal.* De Kelk is wyd, eigen, eenbladig en een veelvoudig gedeelt Bekleedzel met dunne boorden. *Cor.* de kroon beſtaat uit zes Bladeren, die langwerpig rond, gepunt, plat, opwaarts ſtaande en lang zyn. *Stam.* zyn veele draadvormige draden, omtrent de helfte korter als aan den omtrek der Bloeme, de buitenſte onderwaarts. *Antheræ*, of Vezelknopjes tweelinge en opwaarts ſtaande. *Piſt.* De middelſte ſteel zyn veele Spruiten. *Styli*, de ſtylen zyn haairig, langer als de draden en geduurzaam. *Stigmata* of ſneeden enkeld. *Per.* of bekleekzel van de Vrucht, een langwerpig gehoofd, gruisachtig en ruig Zaadhuisje. *Sem.* De Zaadkorrels zyn veel in 't getal t'zamen geparſt, vol haair, met zeer lange ruige ſteeltjes voorzien. Als het bekleedzel voor den Kelk word genomen, dan zal dit alleen byna het eenige zekere Kenteken weezen, waar door het van de *Anemones* of Klapperkruiden kan onderſcheiden worden. *Tournefort. p.* 284. en *Boerhave p.* 39. beſchryven het bykans op de zelfde wyze, welker daar van gegevene Kentekenen overeen gebracht zynde, komt 'er de volgende beſchrijving van voort: *Pulſatilla* is eene Plant, die tedere, ingekurven, ruuwe bladeren heeft, welke gelyk als aan de *Anemone*, rondom den ſteel kroonsgewijze geſlooten ſtaan, ze

zyn maar een weinig kleinder, als die van wilde Pinſternakel, maar behalven dat redelyk wel aan dezelve gelyk. De reuk daar van is zeer ſcherp, en als men ze wryft met de vingers, ſtygt die zeer gevoelig in de Neus. De ſmaak is ongemeen ſcherp. De ſteelen, waar aan ze ſtaan, zyn lang, rond, ruig en onder een weinig roodachtig. Uit de bladeren verheft zich een niet al te groote Stengel, niet wel een ſpanne hoog, die hol, rond en rykelijk met Wol is voorzien. Daaraan vertoonen zich gemeenlijk drie of vier bladeren, die tegens de punt toe gelijk als een Kraag rondom leggen; boven aan de punt krygt men een enkelde Bloem te zien, die uit zes groote, langwerpige bladeren beſtaat, welke in de gedaante van eene Roos leggen. De koleur is verſcheidentlyk, van buiten zyn ze gemeenlijk ruig, dog van binnen zonder haair. In 't midden ryſt een middelſte ſteel of *Piſtillum* om hoog, die gemeenlijk met een goed getal vezeltjes bezet is, waaruit naderhand eene Vrucht word, die 'er als een rond en haairig knoopje uitziet, daarin worden kleine Zaadkorrels gevonden, die van achteren een zoort van ſtaartjes hebben, bykans als een Pluim; de wortel is dik, lang, zwart, zomwylen in veelderlei Deelen verdeelt, ook vezelachtig, en duurt zeer lang. De tyd van haare bloejing is in Maart en April. Zie *C. B. P.* 177. *Lemery* 925. en bykans alle. Aangaande de naam, zo zyn de meeſten van gedachten, dat die voortkome van 't Latynſche woord *Pulſando*, kloppinge, om dat het wolachtige weezen gins en weder geſtoten of van den wind beweegt word, of dat het gelyk als aan de Deuren van 't Jaar aanklopt, en aantoont dat het Voorjaar naby is. (*quod oſtia anni quaſi pulſet, & ver inſtare indicet*). *C. B. Phytop. p.* 317. wil dat het daar van daan dus genaamt zy, om dat de bevende dons der Zaadkorrels, vermits de Plant op hoge plaatzen groeit, door een lichte aanblazing van de Lucht hier en daar aanlaat, waar door niet alleen de Bloem, maar ook deze Dons altyd heen en weer geſtooten word, om die reden word hes ook genoemt Windkruid en het tweede Klapperkruid. *Plinius* noemt het *L.* XXI. *c.* 11. *Limonium*; ook zyn 'er, welke willen dat het van *Plinius L.* XXV. *c.* 11. mede *Samolum* is genaamt geworden.

PULSATILLA FLORE ALBO. Keukenkruid met eene witte Bloem. In 't *Franſch*, Coque lourde à fleur blanchatre. In 't *Hoogduits*, weiſſe Schotten-Blum. Zie de 838. Plaa Letter d

Klapperkruid met eene witte Bloem. *C. B. Pin.* 177. Alpiſche *Anemone. Geſn. fra.* Wilde *Anemone.* 2. *Cluſ. pan. & hiſt. Lob. ad part.* 2. Klapperkruid of *Pulſatilla* by *Lob. Lugd. Tab. Ger.* Met eene witte bloem by *Dod.* Witte *Pulſatilla. J. B.* 3 410.

Het heeft veel breedere Bladeren, als eenige der overige zoorten, dog niet zo klein ingehakt, komende eenigzins overeen met de Kervinge der Bladeren van wilde *Myrrhis* (Nappen-Myrrhen-Körſel) en zynde iets ruig. De ſteel, die zomwylen langer is als een Elleboog, word van diergelyke Bladeren (by drien) in 't midden omgeven. Voor 't overige is 'er maar eene Bloem, die op den top van den ſteel vaſt zit, zynde zo wit als Melk, waarop een haairig en gekuift Hoofdje volgt, op de wyze als by Knoflook. De Wortel is gelyk met de voorgaande, het is een fraaje Plant. Het komt overvloedig voort op de hoge Bergen van *Zura*. *Cluſius* heeft het in Steyermarken gevonden. Het bloeit in July, maar in de Tuinen wil het niet wel voortkomen.

PULSATILLA PURPUREA COERULEAVE. Purpurverwige of hemelsblauwe Keukenſchelle. In 't *Franſch*, Coque lourde. In 't *Hoogduits*, Oſter-Blum. Zie d 839. Pla Letter

Wildemanskruid of *Pulſatilla* met een zeer dik Blad en groote Bloem. *C. B. P.* 177. Purpurverwige of hemelsblaauwe *pulſatilla. J. B.* 3. 409. *Pulſatilla Dod. Empt.* 433. Winkruid by *Trag. Lon. Pulſatilla* by *Matthiol. Geſn. Hort.* Gemeene

Pulſatilla, *Anemone*, *Limonia* en *Samolus* van *Plinius*.

De bladeren zyn zomwylen gekromt, van een Purpurverwige koleur, gelyk de zwarte Violen, en ook iets verouderd, want naar de geſchapenheid der Plaatze is de koleur veel hooger of ſlapper, want op ſchaduwachtige plaatzen is die gelyk als helder wit, en op plaatzen die voor de Zon vry leggen is ze hoger van verwe, by ons is de Bloem uit den blaauwen naar het Purperrood trekkende van koleur *C. B. Phytop. p.* 317.

Zie de 39 Plaat, Letter b. PULSATILLA FLORE RUBRO. Wildemanskruid met eene roode Bloem. In 't *Hoogduits*, Oſterblum.

Wildemanskruid met eene ſtompe roode Bloem *C. B. P.* 177. Wildemanskruid of *Pulſatilla* by *C. B. Phytop. p.* 317. II. *J. B.* 3. 410. *Lob. icon.* 282. *Obſer. p.* 149.

Het verſchilt van 't gemeene niet alleen door de koleur der Bloeme, maar ook door de gedaante der Bladeren, die dunner verdeelt zyn, insgelyks door de bladeren der Bloemen, die by de voorgaande zoort gepunt, dog by deze ſtomp zyn.

Zie de 39. Plaat, Letter c. PULSATILLA FLORE VIRIDI. Wildemanskruid met eene groene Bloem. In 't *Hoogduits*, grune Kuchen-Schölle.

Zie de 39. Plaat, Lettere e. PULSATILLA RAMOSA. Takkig Keukenkruid. In 't *Franſch*, Coquelourdes. In 't *Hoogduits*, Kuchen-kraut.

Zie de 39. Plaat, Letter f. PULSATILLA MONSTROSA CAPITULO LANUGINOSÆ. Monſtereus Wildemanskruid met een donsachtig Hoofdje.

Zie de 40 Plaat, Letter. a. PULSATILLA FLORE VIRIDI & RUBRO. Wildemans of Keukenkruid met eene groene en roode Bloem.

Zie de 40. Plaat, Letter b. PULSATILLA FLORE PLENO. Wildemans- of Keukenkruid met eene gevulde Bloem.

Daar zyn nog veel meerder zoorten van *Pulſatilla* of Wildemanskruid, die *C. B.* en *J. B.* hebben verklaart, te weeten:

Pulſatilla lutea apii hortenſ. folio, geel Wildemanskruid met een Pieterſelieblad.

Pulſatilla alpina hiſpidior, prima Dalechampii. Ruigachtig op de Alpiſche gebergtens groejend Wildemanskruid, het eerſte van *Dalechamp*.

Pulſatilla lutea Paſtinacæ ſylveſtris folio, geel Wildemanskruid met een wild Pinſternake Blad.

Pulſatilla folio tenuius inciſo & flore minore ſive paluſtris. Wildemanskruid met een zeer dun ingeſneeden Blad en kleine Bloem of het moeraſſige.

Pulſatilla apii folio vernalis, flore majore, in 't Voorjaar groejend Wildemanskruid met een Pieterſelieblad en groote Bloem.

Pulſatilla apii folio verralis, flore minore, in 't Voorjaar groejend Wildemanskruid met een Pieterſelieblad en kleine Bloem.

Pulſatilla apii folio autumnalis, in den Herfſt groejend Wildemanskruid met een Pieterſelieblad.

Pulſatilla folio Anemones ſecundæ ſeu ſubrotundo, Wildemanskruid met een blad als aan 't tweede Klapperkruid, of met een rondachtig Blad. *C. B.*

Pulſatilla polyanthos violacea Anemones folio BREYNII. Wildemanskruid met veele Violetverwige Bloemen, en een Klapperkruidsblad van *Breyn*.

Pulſatilla flore obſoleto caule nudo BREYNII, wildemanskruid met een ouderwetſe Bloem en naakten ſteel van *Breyn*.

Welker beſchryving hier onnodig is by te voegen, vermits dezelve elders konnen nagezien worden.

Queeking.

Als iemand deze Bloem een plaats in de Tuinen wil vergunnen, moet dezelve Planten in een goede gemeene, zandige en niet met Meſt vermengde aarde, op een vrye en luchtige plaats, en bewaare die voor veele nattigheid, dan komt ze van zelve voort, en kan koude en ongemak verdragen, ze blyven zommige Jaren lang, en laten zich door het Zaad voort-

voortqueeken, 't welk in de breedte van een Mesrug in d'aarde geplant word, echter gaat het 'er een weinig langzaam mede voort, eer dat ze bloeſſem verkrygen, en dikwils in de vier tot vyf Jaren, dog maken ze van eenerlei Zaad menigerlei koleuren.

Gebruik in de Medicyne.

Hoewel in onze tyden het Keukenkruid of de Ooſterbloem bezwaarlyk meer in de Geneeskunde plaats vindt, zo wierd het echter van de Ouden wegens zyne verdeelende, verdunnende en rypmakende uitwerking, uiterlyk ter zuiveringe van de vlekken in 't aangezicht, geneezinge van Schurft, Zweeren, en verdryvinge der Wratten als dienſtig aangepreezen. Dewyl de bladeren een brandende en invreetende kracht hebben, zo wierden ze opgelegt om blaaren te trekken. Het uit de Bloem en Wortel gediſtilleerde Water wierdt van zommigen voor de beſmettende ziekte zeer dienſtig gehouden, als het met Driakel of andere Bezoardiſche Geneesmiddelen vermengt wierde. *Zorn.* ſchryft, dat het ſap van 't Keukenkruid of de Ooſterbloem genomen, zo wel ter uitdryvinge van de Kinderpokjes en Maſelen, als ook in de Aamborſtigheid en Hoeſten krachtig zy, dog wy konnen dit middel wel dies te meer miſſen, vermits wy konnen roemen, veel zekerder en beproefder middelen te hebben.

PYRETHRUM.

PYRETHRUM. In 't *Grieks*, πυρέθρον. In 't *Italiaans*, Pirethro. In 't *Spaanſch*, Piretra. In 't *Franſch*, Pyrethre, Racine ſalivaire, Pié d'Alexandre. In 't *Engelſch*, Berthram. In 't *Deens*, Bertram. In 't *Pools*, Pettram/ Pirethrum. In 't *Arabiſch*, Machacaraha, Alchecharacho, Arcandro, Tarcon. In 't *Hoogduits*, Bertram-wurtz/ Zahn-wurtz/ Geifer-wurtz/ Speichel-wurtz. In 't *Nederduits* en *Brabants*, Pyrethrum, Bertram, Tandkruid.

KENTEKEN. *Ruppius* reekent deze Plant *p.* 137. *Fl. Jen.* tot die geenen, welke geregelde t'zamengeſtelde Bloemen hebben. *Haller* tot die geenen, welke *plantæ petaloideæ dycotyledones radiatæ* genoemt worden, dat is: ſchubachtige, tweeſchillige en met ſtraalen voorziene Planten. *Enum. Method. p.* 721. *Dioſcorides L.* III. *c.* 71. zegt: dat men dit kruid *Salivaris*, dat is: Speekzelkruid noeme, en dat het bladeren en Stengels maake, als Venkel en wilde Karoten of Kroontjeskruid, en eene kroon, gelyk als aan de Dille, cirkelrond. De wortel zy lang en een duim dik, van ſmaak zeer brandend. Zie daar van by *Matthiol.* over *Dioſcorid. p.* 412. *C. B. Phytop.* 255. *Pinac.* 148. *Ruell.* 538. *Rajus* 353. *Schroder, p.* 1110. *Lemery p.* 930. *Tab.* 269.

Dog men word zeer licht gewaar, dat *Dioſcorides* maar van een zoort ſpreekt, en in 't algemeen kan 'er niet veel van geredeneert worden, behalven dat de Wortelen een brandenden en vuurigen ſmaak hebben, weshalven zy ook *Pyrethrum*, van 't Griekſche woord πυρ, *ignis* of *Vuur* voortkomende, genoemt word. Zy bloeit in de Zomer en in de Herfſt. De gemeene Lieden in Vrankryk noe-

noemen het den voet van Koning Alexander, dog men weet d'oorzaak niet, waarom zy het dezen naam geven. Men brengt het door het Zaad, of ook door de Wortelen voort. Men vindt het op 't Apeninſche Gebergte in Italien, als mede overal op de Gebergtens van Bohemen en Zwitſerland, alwaar het van zelve groeit, dog by ons moet het in de Tuinen voortgequeekt worden. *Tournefort* zwygt van deze Plant geheel en al ſtil, mogelyk wyl hy den naam van *Pyrethrum* dus heeft aangezien, als of die aan meerder Kruiden van wegens haare kracht toequame, maar niet byzonderlyk aan eene Plant alleen; want *Chabræus* merkt al aan *p.* 348. dat men ook *Ptarmica*, *Saxifragia*, *Tanacetum*, *Valeriana Sylveſt.* en *Dracunculus hort.* aldus benoeme. De Wortelen van de beſte kracht komen van *Tunis* welke zommigen de Italiaanſche noemen, om dat zy over Italien tot ons gebracht worden; dog men vindt ze in Spanje en Italien insgelyks. Voor 't overige, om dat men 'er in 't algemeen weinig van kan zeggen, en die in onze kopere Platen zelfs aangetoonde Plant maar eene byzonder zoort zy, dus zullen wy het Kenteken daar van ſlechts met weinige woorden aantoonen.

Zie de 840. Plaat, Letter d. PYRETHRUM. Bertram. In 't *Franſch*, Racine Salivaire. In 't *Hoogduits*, Bertram-wurtz.

Pyrethrum met eene Bloem als aan Madelief. *C. B. P.* 148. *Pyrethrum* by *Brunf. Trag. Fuchs.* Het Hoogduitſche *Pyrethrum* by *Gesn.* Apotheekers *Pyrethrum* by *Park. Gesn.* tegens *Lob. Tab.*

KENTEKEN. De bladeren van deze Plant zyn veelvoudig ingeſneeden en verdeelt, bykans op de manier als het Venkelkruid, maar veel kleinder, groen, niet ongelyk aan die van wild Kroontjeskruid en Karoten of Moorenkruid. Tuſſchen dezelve verheffen zich kleine ſteeltjes (die negen duim of iets hoger zyn), die dragen op hunne toppen groote breede Bloemen, in 't midden der Schyve geelachtig, die bykans overeenkomen met die van Kamille of Madelieven, ze zyn met ſmalle langwerpige Blaadjes omgeven, zynde binnenwaarts iets Purpurverwigs van koleur, maar van buiten witachtig. In 't midden vindt men een geele Appel, waarin zich het Zaad onthoudt, zynde langwerpig en fyn. De Wortel is bykans een vinger dik, lang, van koleur donkerrood of liever zwartachtig, van een ſcherpen en zeer brandenden ſmaak. *Dod.*

Pyrethrum, het kroondragende *C. B.* het eerſte kroondragende van *Park.* Het kroondragende van *Matthiol. J. B.* De wortelen en bladeren aan dit zoort zyn gelyk als aan de ſtinkende Kamille. De kroontjes ſteunen gelyk als aan eenig middelpunt op veele ſteeltjes. Op de manier als by de Naaldekervel (*Pecten venereus*) of Dille (*Anethum*) met witachtige Bloempjes, hebbende een brandenden en bitterachtigen ſmaak *Lob.* Waar op zwartachtige ronde Zaadkorrels volgen, grooter dan die van Anys: de wortel is een duim, zomwylen twee duimen dik, een voet lang en wortelt zeer diep in de grond, de koleur is van buiten geelachtig uit den donkerbruinen, van binnen zwart, de ſmaak is zeer ſcherp en brandend *Park.*

Anderen beſchryven ze aldus: " De „ wortel van dit *Pyrethrum umbelliferum* „ of kroondragend Bertram is omtrent „ een halven voet lang, veel dunner „ als de voorgaande, van buiten bruin „ en graauw, van binnen witachtig, „ met eenige vezelen bezet, hebbende „ aan 't bovenſte deel gelyk als een baart, „ zo als de wortel van *Meum*, of Beer- „ wortel. De ſmaak is als aan de voor- „ gaande. Het kruid word omtrent een „ halven voet hoog, maakt geheel fyn „ ingekurven bladeren, gelyk het voor- „ gaande, maar een weinig geelgroen, „ de Bloemen groejen op de toppen, „ gelyk de bleekroode Kolven.

Men heeft nog een ander zoort van kroondragend *Pyrethrum*, 't welk een lange, enkelde, geheel matig vezelachtige wortel heeft, die door d'Aarde voortkruipt, een vinger dik is en van een

een heeten en brandenden ſmaak; De bladeren, die 'er uit voortkomen, zyn gelyk aan die van Dille; de ſteel is Venkelachtig, de Bloem is in de kroon van een Cirkelronde gedaante. In 't kort, alle Merktekenen zyn 'er zodanig aangeſchapen, dat *Gesner.* het zekerlyk voor het waare *Pyrethrum* houdt. *Tabernæmont.* heeft onder de Ouden, en *Haller.* onder de Nieuwen, het uitvoerigſte van dit *Pyrethrum l. c.* geſchreeven, en de laaſte inzonderheid de daar mede vermaagſchapt zynde met alle mogelyke vlyt en naauwkeurigheid aangevoert.

Queeking.

Deze Bloem is nog wel waard, om in de Tuinen wegens haare ſchoonheid voortgequeekt te worden, zy heeft geen anderen grond van noden, als maar een gemeene, die met iets Paardemeſt en Boombladeren vermengt is. Zy bemint noch veelen Regen, noch minder koude, en moet s'Winters op een luchtige plaats in Huis geſtelt worden, waar het niet zo licht vrieſt, men moet ze dan ook verſchoonen met begieten, behalven als het de hoogſte nood vereiſcht. Men brengt die niet eerder buiten in de Lucht, als by den aannaderenden April, wanneer het iets regent, en bewaart ze voor koude Nachten, dan duurt zy drie Jaaren, middelerwyle kan zy van het Zaad, 't welk men in de breedte van een Mesrug plant, wederom voortgeteelt worden.

Gebruik in de Medicyne.

De Wortel van Bertram of Tandkruid wordt alleen in de Apotheeken gevonden, welke verdunt, verwarmt, oploſt, open maakt, en tot een heerlyk middel verſtrekt, om de taaje ſlym of Quyl, wanneer zy in den mond gehouden, en ook zomwylen gekaauwt word, in de klierachtige Deelen op te loſſen en uit te voeren. Zy grypt de tong met haare ſcherpigheid en hitte gevoelyk aan, en is een beproefd uiterlyk middel tegens de koude Zinkingen en Tandpyn. Men telt ze op onder die geenen, welke de Huid, als men ze daarop legt, rood maakt; zy word ook voor de ontſteeking van 't Hoofd, waar uit de razernye ontſtaat, nuttelyk onder op het plat der voeten gebonden. Zy is zeer goed voor de lammigheid der Tonge, en verloore ſpraake. Tot gorgeldranken genomen, zou zy tegens het Kikvorſchgezwel onder de Tonge by Kinderen dienſtig weezen. Daaren boven zou de wortel tot de Minneluſt aanporren, de Pis voortdryven, en de derdendaagſche Koorts geneezen. Zomwylen word zy ook als een *Ingredient* gebruikt tot de Niespoejers. Zie *Herman. Cynos. mat. med.* met de Aanmerkingen van *Boecler. P. I. c. 1. p. 70. Schrod.*

P Y R O L A.

PYROLA. In 't *Grieks* by de nieuweren, λειμώνιον. In 't *Engelſch*, Wintergreen. In 't *Boheems*, **Chruſtika**. In 't *Deens*, **Wintergrön**. In 't *Pools*, **Jablonka**. In 't *Hoogduits*, **Wintergrun/ Mangolt/ Holtz-wald**. In 't *Nederduits*, Wintergroen.

KENTEKEN. *Dioſcorides* en meeſt al de Ouden hebben van het Wintergroen niet het minſte gewag gemaakt, dien-

dienvolgens moet het hen niet bekent geweeſt zyn, ten zy ze zulks onder het *Limonium* (van de geboorteplaats om dat het op Weilanden groeit) mogelyk hebben willen ſtellen, 't welk echter met de ondervinding ſtrydig is, vermits dit alleen op de Weilanden gevonden word, daarentegen het Wintergroen op Bergen, in Moeraſſen en Bosſchadien menigvuldig gezien word. *Herman* telt deze Plant onder die geenen, die in drie byzondere Zaadhuisjes veel Zaad voortbrengen. *Rajus* tot die geenen, welke met de bolachtige Gewasſchen ten naaſten by overeen komen. *Ruppius Flor. Jenenſ. p.* 236. onder het geſlacht dier geenen, welke irreguliere vyf bladige Bloemen voortbrengen. *Haller. En. Meth. p.* 420. tot de *Plantæ Petalodæ dicotyledones diploſtemones. Linnæus* tot de *Plantæ decandriæ monogeniæ* 345. Welker bevatting ook de allerzekerſte is, wanneer maar hunne verdeeling eerſt ter dege is bekent geworden. Wy trekken kortheids halve de Kentekenen van *Linnæus p.* 123. *n.* 345. van *Tournefort. p.* 256. *Tab.* 132. en van *Boerhaave p.* 277. t'zamen, naar dewelke de *Pyrola* of het Wintergroen uit derzelver wortel vyf tot zes bladeren voortbrengt, die by beurten, aan weerskanten van dezelve voortkomen, bykans geheel rond, en met het Loof van Peerebomen overeen komende, redelyk vleesſig, glad en zuiver, zynde den geheelen winter door groen: Zy maken lange ſteelen en leggen op den grond rondom. Tuſſchen deze bladeren ontſtaat een Stengel omtrent een Span en eene hand hoog, die is hoekig en met eenige puntige blaadjes bezet; draagt op den top geheel aangenaame kleine Bloempjes, die in een klein vyfdeelig Bloembekleedzel ſtaan, 't welk naar de bloeſſem nog overig blyft. De Bloempjes zelve zyn van vyf bladeren t'zamen geſtelt, die rondachtig zyn, open ſtaan, en eene verwelfde holte maken; naar de gedaante zyn ze Rooſenvormig, ſtaan als eene aaire altyd d'eene boven d'ander naar den top toe, by menigte van zoorten zo lang by beurten, tot dat naar boven toe maar een alleen plaats heeft; de reuk is aangenaam; de vezeltjes, die ze uit het midden maken, worden getelt tot op tien, ſtaan als Borſteltjes om hoog, maar zyn niet welzo lang als de rand van de Bloem, aan deze vezeltjes waggelen de bovenſte Toppen gins en weder, zyn naar geſchapenheid der Bloeme redelyk groot, en richten twee kleine Hoorens in de hoogte, in 't midden van hen word 'er een ſteel gevonden, die langer is als geene, en aan een draad gelykt, die op 't laaſt aan 't Zaadhuisje zitten blyft. De Bloem is wit van koleur, in 't midden met een rondachtig en hoekigen ſteel voorzien, die van onderen tot boven toe krom is, gelyk als de Snuit van een Oliphant. wanneer de Bloem is afgevallen, verandert deze ſteel in een rondachtige hoekige Vrucht, die van binnen vyf onderſcheide vakjes heeft, welke van buiten vyf hoeken maken, en, wanneer ze van malkander barſten, vol van Zaad ſteeken, dat zo fyn is als ſtof. De wortel is tenger, vezelachtig, laat zich buigen, en kruipt in de aarde rondom; het geheele gewaſch heeft een bitteren aantrekkenden ſmaak. *Linnæus* merkt aan, dat de vezeltjes aan de Bloemen zomwylen ſtaan, zomwylen leggen, naar het onderſcheid der zoorten. De Latynſche benaming komt voort van de gelykvormigheid der bladeren van onze Plant met de bladeren van Peerebomen. *C. B. P.* 191. Dog de geleerden, zich op deze zaak verſtaande, hebben al lang bemerkt, dat de oorzaak der benaminge van de gelykvormigheid op verre na zo goed niet zy, als die, welke van 't binnenſte weezen der Planten afgeleidt word, welken weg ook *Linnæus* en *Haller.* benevens anderen van de nieuwſte Kruidkenners opgevolgt hebben. De duitſche benaming van **Wintergrun** of wintergroen, bevat echter deze eigenſchap nog mede in zich, namentlyk, " dat deze Plant de ruuwigheid van „ den winter door haare beſtendige groe- „ nigheid gelyk als veracht.

Zy groeit op moerasſige en ſchaduwachtige plaatzen, maar in de Tuinen wil zy niet voortkomen *Lugdun. p.* 841.

Zommigen willen, dat ze het *Limonium* zy, anderen het Brittanniſche, dog op welke tyd en by welke Schryvers zy het eerſte is bekent geworden, kan juiſt niet ſtiptelyk gezegt worden. *Sim. Pauli Quadr. Bot.* 448.

Maar wy zyn met den roem te vreeden, die zy reeds al in de Genees- en Heelkunde in het Woud heeft verkreegen, alwaar zy aan reuk en lieflykheid ook de Maybloempjes overtreft. *Munting* 548. Zie *Rajus Hiſt. Plant. p.* 1233. *Cluſ. Rar. plant. Hiſt. L.* V. *c.* 20. *p.* 116. *Tabernæm. L.* II. *c.* 39.

Zie de 841. Plaat, Letter a. PYROLA ARBUTIFOLIA FRUTESCENS. Het heeſterachtige Wintergroen met een Blad als aan de Haag-Appel.

Heeſterachtig wintergroen met een Haag-Appels Blad *C. B. P.* 191. Heeſterachtig wintergroen *J. B.* 3. 536. Het derde heeſterachtige wintergroen van *Cluſius Hiſt.* CXVII.

Cluſius l. c. houdt deze zoort voor de ſchoonſte, om dat ze zomwylen aan een Heeſter gelykvormig word. Want de nieuwe en korte Takjes, die jaarlyks nagroejen, blyven eenige Jaren door ſterk en groen opwaarts ſtaan, en ſteeken uit het Aardryk om hoog, tot dat ze eindelyk te zwaar wordende, zich op de Aarde en in het Mos nederleggen, en 'er wortelen in ſchieten. Aan een jegelyk knobbeltje van 't Stammetje, waar de nieuwe Takjes uitgroejen, zyn twee, drie en vier bladeren, vleesſig, boven donkergroen en glinſterend, bykans van gedaante en grootte als de bladeren van *Laureola* of Mezereon, echter aan den rand ingekartelt, van een droogen ſmaak, die op 't laatſte zeer bitter word, gelyk als by de overigen. In April pleegen nieuwe Spruiten uit het middelſte Deel van hen t'ontſtaan, welke met kleine Blaadjes gelyk als met ſchubben bezet zyn, en zich op een Rysken eindigen, waar op drie, vier, ook menigmaal vyf Bloempjes zitten, welke aan die van 't gemeene wintergroen bykans gelyk, maar iets grooter zyn; van koleur witachtig Purpurrood, wanneer deze afvallen, uiten zich vyfhoekige hoofdjes, die met fyn Zaad, gelyk als Vylzel, opgevult zyn, welke met hunne Ryskens s'winters over verdroogen. De wortel of om eigentlyker te ſpreeken de Stengels, die zich in het Mos verbergen, kruipen wyd en zyd rondom op de bovenſte vlakte van den grond, en ſchieten wortelen. Men vind dit zoort menigwerf onder de gemeene mede groejen.

Zie de 841. Plaat, Letter b. PYROLA EUROPÆA ALSINES FLORE MINORE. Europeaans wintergroen met een kleiner Blad als aan Muurkruid.

Europeaans wintergroen met een Muurkruids Blad *C. B. P.* 191. *Herba Trientalis*, het vier duimig kruid *Cord.* ob *Franc. Alſinanthemos* of Muurkruidsbloem. *Thal.* Alpiſch Muurkruid. *Schwenkf.* Pools wintergroen met een lang Blad en byzondere witte Bloem. *Barrel.* Plaat 1156. *n.* 11. *p.* 53.

Men vindt het groot en klein. Het verſchilt niet veel van 't voorgaande.

Zie de 841. Plaat, Letter c. PYROLA FOLIO MUCRONATO. wintergroen met een gezaagd gepunt Blad.

Ambroſia of Byvoet *Ic. poſt. Dioſcorid. Arnollet. ad c.* 109. *L.* III. Het tweede dunder wintergroen *Cluſ. Pann. p.* 505. 506. met een goede Afteekeninge *Hiſt. p.* CXVII. Het Hongaarſch tweede wintergroen *Cam. hort. p.* 134. Wintergroen op het Alpiſch gebergte dunkt *Cæſalp. p.* 338. de op Bergen groejende Byvoet of S. Janskruid te weezen, *Lugdun.* 1148. heeft zeer korte Bladeren. Klein wintergroen *Thal. p.* 58. *Schwenckfeld.* Wintergroen met een gezaagd Blad *J. B.* III. *p.* 536. *Raj. Syllog. p.* 211. *Hiſt.* 1233. *Hiſt. Ox.* III. *p.* 505. 8. 12. *T.* 9. *f.* 4. Wintergroen met een gepunt gezaagd Blad *C. B. Baſ. p.* 57. *P. Zwinger. J. R. H.* Wintergroen met een gepunt blad *Rivin.* Met vyf onregelmatige bladeren *Rupp.*

Win-

Wintergroen met Bloemen naar eene kant toe verſpreidt. *Linn. Lapon. n.* 168. Wintergroen met gepunte, eironde en gezaagde bladeren, hebbende eene aaire, die naar eene zyde toehelt. *Haller. p.* 420.

De gedaante is heeſterachtig, het heeft veele Bladeren, die op d'aarde leggen, ſteelachtig, glinſterend, en die heel ſcherp aan de randen ingezaagd zyn, hebbende een ſcherpe punt. De Bloemdragende aaire is op den top des ſteels naakt, naar eene kant toehellende. Op een iegelyke Bloem volgt een klein blaadje. De Bloemkelk is kort en ſcherp in vyven verdeelt; het Zaadhuisje is uit den ronden t'zamen geparſt, en vyfvakkig. De Pyp of Buis is lang, natuurlyk om hoog ſtaande, rolſteenachtig, eindigende met een ſponsachtige Schyf; heeft tien zonder order geſchikte draden. De bladeren zyn wit en eirond. *Haller. l. c.* vergeleeken met *C. B. Theatr. Bot. p.* 100.

Zie de 841. Plaat, Letter d.

PYROLA MINOR ROTUNDIFOLIA. Klein rondbladig Wintergroen.

Wintergroen met een Stam, dragende maar eene Bloem *Lapon.* 167. Derde Wintergroen van *Cluſ. Pann. p.* 508. 509. Het allerkleinſte derde Wintergroen *Cluſ. p.* CXVIII. *benè*. Op het Alpiſch gebergte groejende klein Wintergroen *J. B.* III. *p.* 536. Klein rondbladig Wintergroen *C. B.* I. *R. H. Raj. Syll. Ext. p.* 211. *Zwinger.* Het allerkleinſte Wintergroen van *Aichſt. Vern. Ord.* 6. *T.* 12. *f.* 2. Kleinder of het allerkleinſte Wintergroen *Park. p.* 508. Wintergroen met maar eene Bloem, van reuk als Lelien van den Daale *Hoffm. Volck.* Kleinder rondbladig Wintergroen met een afzonderlyke zeer breede Bloem *H. ox.* III. *p.* 505. *S.* 12. *T.* 12. *f.* 2. Wintergroen met een afzonderlyke Bloem. *Rivin.* Het allerkleinſte Wintergroen of het vierde van *Cluſ. Rupp. p.* 236.

De bladeren leggen op d'aarde gelyk als by de voorgaande zoorten, hebben lange ſteeltjes, die geheelyk rond, ingezaagd en zeer teder zyn; de Stam is een half voet hoog en naakt; de Bloem grooter als by de voorgaande, maar een alleen, en waggelend. De Kelk is groot en wit, hebbende rondachtige uithollingen. De bladeren zyn ſtreepachtig, uit den ronden puntig toeloopende. De draden zyn in dikke punten verdeelt, met twee kleine Hoorntjes gekroont, zynde achterwaarts naar de Bladeren toe te rug gebogen, maar ongelyk, zo dat twee bladeren drie draden, een Blad twee draden, dog twee bladeren maar een eenigen draad hebben. De Pyp of Buis is lang en ſtaat recht op, hebbende eene vyfvoudig gedeelde kroon. De reuk is liefelyk als van Lelien Convall. *Haller. l. c.*

Zie de 841. Plaat, Letter e.

PYROLA ROTUNDIFOLIA MAJOR. Groot rondbladig Wintergroen. In 't *Franſch*, Verdure de mer. In 't *Hoogduits*, Wald-Mangold.

Wintergroen met nêerhangende draden en middelſten ſteel. *Linn. Lapon. n.* 169. Wintergroen *Camer. epit. p.* 723. doorgaans. *J. B.* III. *p.* 535. Uit de beſchryvinge van *Rajus p.* 1233. *Syn.* III. *p.* 363. *Rivin. Dill. Cat. Gieſſ. p.* 94. Wintergroen met een rond Blad *Rivin. l. c.* Wintergroen met een ſtomp Blad. *Id. ib.* Grooter en verhevener Wintergroen met langwerpige bladeren, zynde de middelſte ſteel der Bloemen krom gebogen. *Rupp. p.* 236. Wintergroen *T. T.* 132. Het groote rondbladige *T. Mat. Med.* II. *p.* 140. III. 190. Gemeen Wintergroen *Blair. Miſcell.* Wintergroen met rondachtige bladeren en een takkigen Stam. *Linn. Cliff. p.* 162.

De gedaante der Bloemen is grooter, de bladeren naauwelyks ingezaagd; de aair langer en wyder met eene kromme Buis, uit de tuſſchenwydte der onderſte Bladeren voortkomende: zynde de draden omtrent het Zaadhuisje om hoog te rug gebogen *Haller.*

Zie de 841. Plaat, Letter f.

PYROLA ROTUNDIFOLIA MINOR CRENATA. Rondbladig Wintergroen, zynde klein en gekerfd.

Het vierde kleinſte zoort van Wintergroen by *Cluſ. Pan.* en *Hiſt.* Het allerkleinſte Wintergroen *Eyſtæt.*

AANMERKING. De deugd van dit zoort komt overeen met alle de deugden van het gemeene Wintergroen, naar den zin van *Cluſius* en *Haller*.

Het dunkt ons, hier te moeten uit het *Theatr. Bot. C. B. p.* 100 byvoegen, het Braſiliaanſche Wintergroen met een Muurkruids Blad: uit het witte, dunne en vezelachtig worteltje groeit een enkeld, dun en glad ſteeltje voort, van zes of zeven duimen, aan 't benedenſte deel naakt, omtrent het midden met twee kleine blaadjes, ſtaande tegens malkander over, voorzien, dog naar boven toe met zes of zeven bladeren in een kring omcingelt: die ongelyk van grootte zyn, zynde zommigen daar van twee duimen lang, anderen maar een duim, en een of een halve duim breed, van gedaante als de vyf bladige Weegbree (nadien ook door de bladeren van dit zoort van wintergroen vyf aderen door heen lopen), echter glad, teder en groenachtig, lopende ſcherppuntig toe, uit welkers midden een dun, omtrent een duim dik, ſteeltje opryſt, dragende eene byzondere bleekgeele Bloem, gelykende aan de Nagel van een's Menſchen duim, en beſtaande uit vier geſtreepte bladeren, welkers zyde bladeren (Starsgewyze geſtelt) breeder zyn als de twee overigen: In 't midden van de Bloem komen veele kleine draadjes voort, die naar het bruine toehellen. Deze Plant is in Braſilien, van de Volkeren, genaamt *Tououpinambaultii*, gevonden, en verſchilt van de Europeaanſche voornamentlyk door de vyfaderige bladeren, vermits door het middelſte Blad zo wel van 't grootſte als kleinſte Europeaanſche Wintergroen maar een eenige ader gaat, waar van de vezelen zydwaarts verſpreidt worden, naderhand met een grooter vyf bladige Bloem: dog het kleine Braſiliaanſche Wintergroen verſchilt van het kleinder Europeaanſche alleen door de grootte der bladeren, die by het Braſiliaanſche langer en ſmalder zyn.

Gebruik in de Medicyne.

De bladeren van Wintergroen zyn in de Apotheeken gebruikelyk, zynde van wegens hunne verkoelende, droogende, aantrekkende en geneezende kracht voornamentlyk een vermaard wond-middel, 't welk allen anderen ten opzichte van deszelfs kracht en deugd is voor te trekken. Dierhalven zyn ze zo wel innerlyk, als uiterlyk ter ſtelpinge van Bloedvloeden, als *by voorbeeld*: voor 't bloed piſſen enz: en dan ter bedwinging en verzachtinge van de Loop, Bloedgang en overvloedige vloejing der Maandſtonden nuttelyk te gebruiken. Zo ze met het gulden of Saraceenſch wondkruid gekookt en rykelyk gedronken worden, zyn ze voor Gezwellen en geſcheurtheden zeer dienſtig. *Lemery p.* 933. betuigt, dat ze in Theedranken en Poejers voor de ontſteeking op de Borſt hunne nuttigheid hebben. *S. Pauli Quadrip. Bot. p.* 448. en *Lonicer. Herb. P.* II. *p.* 405. merken aan, dat men eene groene, witte en roode Zalf van Wintergroen kan toebereiden, zynde d'eerſte krachtig om wonden en zweeren te zuiveren, de tweede om ontſteekingen te verdeelen, en eindelyk de derde om te droogen en te geneezen, waar van de beſchryving by de bovengemelde *S. Pauli* en *Lonicer.* is te vinden.

P Y R U S.

P Y R. P Y R.

PYRUS. In 't *Grieks*, ἄπιος. In 't *Italiaans*, Pere l'arbor. In 't *Spaanſch*, l'Arbore de Peras. In 't *Deens*, Påre-trå. In 't *Franſch*, Poirier. In 't *Engelſch*, Pear tree. In 't *Boheems*, Chrußka. In 't *Hongaars*, Kortuelyſa. In 't *Arabiſch*, Cirmetre, Kemetri. In 't *Indiaans*, Cometre. In 't *Hoogduits*, Birnbaum. In 't *Nederduits*, Peereboom.

KENTEKEN. De Peereboom, volgens het getuigenis van *Rajus. Flor. Jen.* 113. behoort tot de Planten, welke eene vyfbladige en geregelde Bloeme voortbrengen, die gemeenlyk in May voortkomt; de Boom is zo bekent, dat het veele voor overvloedig houden, om 'er eene lange beſchryving van op te ſtellen. *Dioſcorides L.* I. *c.* 132. en met hem *Matthiol. p.* 154. *a. h. l.* benevens veel anderen, hebben daarom liever de eigenſchap der Vrucht, als de geſchapenheid des Booms willen ontwerpen. *Jonſton.* toonde *p.* 33. zo veel achting voor den Peereboom te hebben, dat hy dien in zyn werk van de Bomen liet afteekenen; maar wylen de Vergaderaar hield zulks voor onnodig, om dat niemand lichtelyk zal gevonden worden, die niet een Peereboom zoude gezien hebben, of overal kan te zien krygen. Wy vertaalen hier het Kenteken van dezen Boom uit *Boerhaave*, die hem onder de tweeſchillige Planten ſtelt, zynde deszelfs uiterlyke gedaante hoger en meerder recht opwaarts ſtaande, als die van den Appelboom. Aan 't einde zyner Takken ontſtaat een langwerpig Zaadhuisje, welks bovenſte rand een klein kroontje verkrygt, dat als een Kelkje uitgebreidt, gelyk als een Starretje in vyf verdeelingen geſpleeten, en in het midden hol is. De Bloem, boven het Zaadhuisje voortkomende, heeft vyf bladeren, zynde uitgebreidt gelyk als eene Roos, en groejende voort uit de tuſſchen ruimte der Inſnydingen van 't Kroontje; daarin worden by de twintig vezeltjes gevonden, en menigwerf meerder, die uit den rand van den Kelk voortgroejen; In 't midden van 't Zaadhuisje naar boven toe zyn vyf Buisjes, die zich, volgens het gevoel op een ruuwe en rondachtige punt eindigen, en het Zaadhuisje zelfs verandert in eene Vrucht, die langwerpig, beneden dik, en tegens den ſteel toe altyd dunner is. Zy maakt van binnen vyf vakjes en is vleeſig, ook met een *Umbilicum* (of Navel) voorzien, die men naar de Moedertaal in Zwitſerland noemt ein Patzen. *Linnæus p.* 145. *n.* 408. die gelukkig en ſcherpzinnig is nopens de toeeigening der Kentekenen aan de Planten, maakt den Beker, die altyd aan de Vrucht blyft, eenbladig, hol, tot aan het midden, echter maar half ingeſneeden, dog zo, dat zyne Lelletjes zich van malkander verſpreiden. Het Kroontje of de bloeſſem beſtaat uit vyf bladeren, die rondachtig, van binnen een weinig verwelft en redelyk groot zyn, ook in den Kelk ge-ent of gevoegd ſtaan. De vezelen zyn volgens zyne reekening bykans twintig in 't getal, die gelyk als Borſtels om hoog ſtaan, korter als de bloeſſem zelf zyn, hebbende haare Zitplaats in den Bloemkelk, en aan de punt geheel enkelde geele knopjes. De Vrucht is onder het vakje der Bloeme; der Pypjes zyn vyf, die gelyk als draden en zo lang als de vezelen zelve zyn; de ſneede of het *Stigma* is enkeld;

de Vrucht rond en vleesſig, met een *Umbilicum* of Navel voorzien, maakt vyf vakjes, die met byzondere vliesjes gelyk als fyn Perkament onderſcheiden zyn. Der Zaadkorrels zyn 'er juiſt zo veel niet, langwerpig, aan het eene eind ſtompachtig en rond, aan het ander geheel puntig, aan d'eene zyde plat, aan d'andere verhoogt of buikig. Dezelve Schryver verwondert zich daar by, dat van alle tyden af uit dit eenig geſlacht, drie verſcheidene geſlachten zyn gemaakt, vermits de Peereboom evenwel eene zo bekende Plant is. Hem ſchynt het toe, dat men uit de zoorten (Species) wederom geſlachten (*Genera*) heeft gemaakt, en uit de verandering van haar zelve onder malkander byzondere zoorten, waarin *Rajus* zyne meening ſchynt toe te ſtemmen, welke ook maar van een zoort van Peerebomen wil weeten. Dog men verdeelt echter zyne meening liever met de Geleerden, en ſpreekt, zo als het de gewoonte medebrengt, waarin wy met *Joh. Bauhinus* van een en 't zelfde gevoelen zyn, die zo wel den wilden, als geplanten Peereboom (*Pyrus ſilveſtris & ſativa*) heeft beſchreeven, niet tegenſtaande hem zekerlyk moet bekent geweeſt zyn, dat de wilde Peereboom zyn oorſprong heeft te danken aan het Zaad van den tammen, echter uit gebrek, uit goede Queeking en beteren grond zo ruuw en onbeſchaaft verſchyne.

De tamme Peereboom maakt dierhalven een' dikken en recht opwaarts ſtaanden Stam, die wel enkeld, maar van een zeer aanzienlyke hoogte is, en den Appelboom verre overtreft, echter niet gelyk als die zyne Takken verre uitbreidt, dat namelyk de Zon overal door heen kan ſchynen, maar houdt dezelve liever t'zamen, en ſtrekt ze in een goed getal liever om hoog, als wyd ter zyden uit. Zyn baſt is vry wat ruuwer en ſchubachtiger, als die aan den Appelboom. Zyn Hout is dicht en vaſt, echter wel te bewerken, byzonderlyk voor Beeldhouwers en Draajers. Zo lang als het groen is, ſchynt zyne koleur bleekrood te zyn, dog zo haaſt het droog word, verkrygt het eene geheel donkerroode koleur. De bladeren zyn bykans cirkelrond, of maar een weinig eirond, aan den rand geheel gelyk, echter naar den aart der Bomen onderſcheiden; ze hangen aan lange ſteelen, zyn boven op geheel glad en glinſterend, naar beneden toe een weinig harder en witachtiger, ſtaande aan den ſteel by beurten. De Bloemen zyn bykans gelyk als aan den Appelboom, beſtaande uit vyf bladeren, zyn witachtig, en hebben Purpurverwige punten. De Vruchten, dat is, de Peeren, zyn bykans doorgaans als een Draaitol, tegens den grond toe dunder, en gelijk als een Pyramide of Naald getopt is, echter verſchillen ze veel nopens deeze Figuur (zynde deze gedaante aan allen niet even eens bevonden), het vleeſch aan de Vrucht is veel dichter als aan de Appelen, zappig genoeg, maar meeſtendeels zuurachtig, voornamentlyk omtrent het midden; *Bauhinus* merkt 'er by aan, dat het menigmaal korlig en ſteenachtig zy. In 't midden zitten de Zaadkorrels, zijnde van buiten zwart, van binnen wit, zo als aan de Appelen, en door leerachtige vakjes onderſcheiden; hangende aan een iets langeren ſteel als de Appelen; van ſmaak en koleur zyn ze veranderlijk. Ze zyn doorgaans niet van zo een levendige koleur, als de Appelen (dog het ſchynt my toe, dat dit naauwer moet bepaalt worden, want zommige Peeren, ſchoon juiſt niet fraajer van koleur als de Appelen, zyn ten minſten even zo mooi van koleur), ze zyn ook niet zo glad van Huid, menigwerf groen, dan zandig, nu geelachtig, dan van een verouderde koleur, zelden roodachtig, ook zomwylen geheel ruuw, van ſmaak of zuur of zoet, wrang of bitter. Men vindt aan den tammen Peereboom geene Doorens, gelyk als aan den wilden; zyne wortelen kruipen diep in den grond, gelijk *Theophraſtus* getuigt, die ook uit de ondervinding ſtaande houdt, dat de Peerebomen in hunnen ouderdom meer-

meerder Vruchten dragen, als in hunne Jeugd. De Peereboom word παραβλαςική genoemt, dat is, *'t welk aangroeit en rondom ſcheuten uitbot*, om dat hy uit de wortel een knopje uitſchiet, want aan dezelve, hebbende ook verre boven de aarde wortelen voortgebracht, groejen mede Spruiten aan; in een zoutachtigen grond komen ze niet graag voort. Het Vleeſch by deze en andere eetbare Vruchten is van Natuur niet alleen daar toe beſtemt, dat het tot een ſpyze voor Menſchen en Dieren zal verſtrekken: maar ook tot een beſchutting voor 't Zaad, 't welk, hoewel met een leere bekleedzel voorzien zynde, echter veel beter en veiliger van binnen in 't vleeſch voor den Winter bewaart blyft, en niet verrot, al is 't dat zulks aan 't Vleeſch geſchiedt.

De wilde Peereboom, is wel niet zo hoog, als de tamme, dog van kleinder Telgen, en aan 't einde der Takken met punten en Doornen voorzien. De Stam heeft veele ſcheuren, en de baſt een menigte van ſpleeten. Het Hout is roodachtig en harder als het tamme, waarom het tot Tafelborden en Tafereelen genomen word. Deze Boom brengt uit een zelve Telg of knopje veele Bloemen voort, gelyk als een kroontje, die aan wolachtige ſteelen zitten, zy beſtaan uit vyf bladeren, deze zyn wit, rond, en als een Lepel uitgeholt, tuſſchen elk Blad kykt van den onderwaarts zich bevindende ruwe Navel een puntje uit, dat graauwachtig groen is, in 't midden zyn veele roodachtige vezelen. Zo lang de Boom bloeit, zyn zyne bladeren onderwaarts en aan den rand witachtig, met Wol van een gelyke koleur bekleed, gelyk als de bladeren van Quee-Peeren, naar boven toe zyn ze glinſterend en ſchoon groen, ook zomwylen ter weerzyden glad, ſchynende, rondachtig en dik. De Vruchten zyn niet alle even eens, maar menigwerf rond en een weinig t'zamen gedrukt, menigmaal rond en onderwaarts dik, tegens den ſteel toe dunner, zeer zuur en wrang, en konnen niet eerder genuttigt worden, ten zy dat ze beginnen te verrotten. Deeze eigenſchap verkrygen ze omtrent in October. Het Zaad komt overeen met het Zaad van Appelen, anderzins ſchynen ze uiterlyk nog redelyk wel met de Peeren overeen te komen. Uit de wortel komen veele Spruitjes voort, die vol Doornen en met een roodachtige ſchille bekleedt zyn. Men kan ze door de menigte en ſtyvigheid der Doornen van de wilde of Hout-Appelen onderſcheider.

I. AANMERKING. Of zich nu de wilde Peereboom door de verplanting en Queeking in een tammen laat veranderen, daar over word nog getwiſt. *Theophraſtus* ſpreekt dit met geleerde woorden geheel en al tegen; dog *Scaliger* houdt ſtaande, dat de Peereboom van de woeſte plaatzen verplant wordende, door eene goede oppasſinge zyn wilden aart aflegge, en teffens met de ſcherpe Angels, die hy volwaſſen geweeſt zynde gedragen heeft, ook met die dichtheid, welke in deszelfs gemeene zoorten word gezien, uitgebreidt worde, waar door die dan tot een veel beter Natuur is overgebracht geworden; dog wy laten het op zyn plaats beruſten, of *Scaliger* zulks uit de ondervinding heeft bevonden, of niet.

II. AANMERKING. Als men den Latynſchen naam van *Pyrus* zal uitleggen, zou die naar de meening van zommigen voortkomen van het Griekſche woord πῦρ *ignis*, 't welk *Vuur* beteekent, om dat de gedaante der Vrucht aan eene Vuurvlam ſchynt gelykvormig te weezen. Zommigen leiden het af van *Pyramis*, eene Pyramide, dog deze plegen niet toldraaiachtig of buikig te weezen. *Rajus* is van gevoelen, beter te zyn, den naam af te leiden van ἄπιον *pyrum* of Peer, om dat men geen ἀπιότητα *pinguedo* of vettigheid by de Peeren ontmoet. *Plinius* haalt niet veele zoorten van Peeren aan; *Tabernæmont.* omtrent zeventien, ſchoon evenwel zo veele veranderingen by hen, als by de Appelen voorkomen, ja zo veel, dat men moet ophouden van die alle te willen

len tellen; vermits alle Jaaren nieuwe veranderingen ontſtaan, en altyd andere ſoorten voorkomen, dus zal wel niemand een geheel zeker getal daar van konnen beraamen. Waar by nog komt, dat niet alleen elk ryk, maar ook elke Stad, ja tot Dorpen toe zyne byzondere zoorten van Peeren hebbe. Vrankryk, Spanjen, Duitsland, Italien, Engelland, en meer andere Ryken en Landſchappen, brengen Peeren voort, die met de overigen verſchillen, welke *Curtius*, *Dalechamp*, *Ruellius*, *Matthiolus*, *Cæſalpinus*, *Aug. Gallus*, *Cordus*, *J. Bauhinus*, *Parkinſ.*, de Schryver van den Franſchen Hovenier (*Auctor Hortulani Gallici*) hebben verklaart. *Bauhinus* maakt by de 50 zoorten, *Tournefort.* 86. *Boerhave* 172. *Elsholz* in de Aanbouwinge van Tuinen by de 800 zoorten naamkundig, en als men daar onder maar behoudt die geenen, welke byzondere en niet met andere gemeene Namen hebben, dan zullen 'er evenwel nog by de 300 zoorten overblyven. En men behoeft 'er zich juiſt niet over te verwonderen, want de plaats, tyd, koleur, ſmaak, reuk, gedaante, grootte, vleeſch, ſap, ſchille, ja zelf de Tuiniers, en honderd andere oorzaken konnen by den naam eenige verandering te weeg brengen, welke, als men ze byzonderlyk begeert te weeten, moeten nagezien worden by *Jac. Sig. Elsholz in horticult. l. a. c.* 9. *Theod. Zwinger. Theatr. Botan. l.* 1. *c.* 2; dog in 't algemeen kan ten opzichte van den Peereboom raad gepleegt worden met *Jonſton. p.* 33. *Rajus p.* 1450. *Hiſt. plant. Tournef.* 628. *Tab.* 404. *C. B. Pin.* 438. *Malpigh. Anatom. Plant.* 48. 175. 51. 206. 58. 235. 68. 277. 64. 251. *Lugdunenſ. L.* III. *c.* 7. *p.* 306. *Tabernæm. L.* III. *c.* 51.

Zie de 842 Plaat, Letter. a. PYRUS, Peereboom. In 't *Franſch*, Poire. In 't *Hoogduits*, **Birn-Baum.**

Zie de 842. Plaat, Letter b. PYRA ARROSTA. Braadpeeren. In 't *Hoogduits*, **Brat-Birn.**

Zie de 842. Plaat, Letter c. PYRA CURTIPENDULA AQUOSA DICTA. Korthangende Peeren, genoemt Water-Peeren. In 't *Hoogduits*, **Waſſer-Birn.**

PYRA CYDONIA. Queepeeren. In 't *Franſch*, Poire coignacier. In 't *Hoogduits*, **Quitten-Birn.** Zie de 842. Plaat, Letter d.

PYRA FALERNA. Falerniaanſche Peeren, Bergamotten. In 't *Franſch*, Bergamottes. In 't *Hoogduits*, **Bergamotten-Birn.** Zie de 842. Plaat, Letter e.

Bergamotte Peeren, of Groentjes, hebben haaren naam verkreegen van *Bergamo* eene bekende Stad in Italien. Zy zyn van wegens haar ſap en ſmaak voortreffelyk, rond van aanzien, Grasgroen, en ſmaken ongemeen beter, als ze 'er uitzien. In den aankomenden Hefſt worden ze ryp, dog zy duuren niet lang, ten zy dat ze een weinig voor haare volkome rypheid afgeplukt, en op eene bequaame plaats gelegt worden, als ze zulleu duuren. Zo wel gekookt, als ongekookt laten ze zich ongemeen wel eeten; echter is het kooken overvloedig, om dat zy ongekookt al recht aangenaam ſmaaken, en men gemeenlyk waarneemt, dat goede zoorten van Peeren, als ze gekookt worden, ſlechter, en ſlechte, als ze gekookt worden, aangenaamer ſmaaken.

PYRA LIBRALIA. Pondpeeren. In 't *Franſch*, Poire de Livre. In 't *Hoogduits*, **Pfund-Birn.** Zie de 842. Plaat, Letter f.

Van veelen word gelooft, dat de Pondpeeren meerder voedzel hebben, als de overige zoorten der Peeren.

PYRA OBLONGA ANGULOSA. Hoekige langwerpige Peeren. Zie de 842. Plaat, Letter g.

PYRA GRASSINA. In 't *Hoogduits*, **Grauling.** Zie de 842. Plaat, Letter h.

PYRA PRASSINA HYEMALIA. Winterpeeren. In 't *Franſch*, Poire de bon Chreſtien. Zie de 842. plaat, Letter i.

Deze *bon Chretien* of Winterpeer word mede voor eene der beſten gehouden, zy is onder de Napeeren, of die laat ryp worden; van gedaante als een Kalebas, groen van koleur, geheel zwartachtig, van een ongemeen zoet ſap, en word gelyk als Limoenen in Schyven geſneeden, wanneer zy iets oud worden, en met Zuiker en Rooſenwater rauw genuttigt. Zy is dienſtig tegens de hitte, zo dat ook wel aan zieke Perzonen daar van gegeven word.

PY-

Zie de 842. Plaat Letter k. PYRA PRÆCOCIA. Vroeg rype Peeren. In 't *Hoogduits*, **Pfaltz-Graffer-Birn.**

Zie de 843. Plaat, Letter a. PYRA PRÆCOCIA SEROTINA. Laat rype Peeren. In 't *Hoogduits*, **Bar-bes oder Winter-Birn.**

Zie de 843. Plaat, Letter b. PYRA TROCHAPIA. In 't *Hoogduits*, **Hellegarter-Birn.**

Zie de 843. Plaat, Letter c. PYRA ROTUNDA MAJORA. Groote ronde Peeren. In 't *Hoogduits*, **Meixner-Birn.**

Zie de 843. Plaat, Letter d. PYRA SANGUINEA SEU CRUENTA. Bloedpeeren. In 't *Hoogduits*, **Blut-Birn.**

Zie de 843. Plaat, Letter e. PYRA SAPIDA. Lekkere Peeren. In 't *Hoogduits*, **Letſch-Birn.**

Zie de 843. Plaat, Letter f. PYRA REGULANA SUCCULENTA. Graauwe ſappige Peeren. In 't *Franſch*, Poit gris. In 't *Hoogduits*, **graue ſafftige Birn.**

Zie de 843. Plaat, Letter g. PYRA SUPERBA OBLONGA. Langwerpige hoogdravende Peeren. In 't *Hoogduits*, **Kragel-Birn.**

Zie de 844. Plaat, Letter a. PYRA SUPERBA PARVA ROTUNDA. Kleine ronde hoogdravende Peeren.

Zie de 844. Plaat, Letter b. PYRA SUPERBA SED OCYSSIMA. Hoogdravende, maar ſchielyk voortgroejende Peeren. In 't *Franſch*, Poire musquette. In 't *Hoogduits*, **Fruh-Birn.**

Zie de 844. Plaat, Letter c. PYRA MAJORA SED OCYSSIMA. Groote, dog ſchielyk voortgroejende Peeren. In 't *Franſch*, Poire Muſcadelle. In 't *Hoogduits*, **Muſcateller-Birn.**

Zie de 844. Plaat, Letter d. PYRUS SYLVESTRIS. Wilde Peereboom. In 't *Franſch*, Poire ſauvage. In 't *Hoogduits*, **Holtz-Birn.**

Zie de 844. Plaat, Letter e. PYRUS SYLVESTRIS FRUCTU MINORE. Wilde Peereboom met een kleinder Vrucht. In 't *Franſch*, Polwiller petit ſauvage. In 't *Hoogduits*, **Roth-Birle.**

Zie de 844. Plaat, Letter f. PYRUS SYLVESTRIS FRUCTU POLYANTHOS. Wilde Peereboom met eene Vrucht, die veele Bloemen voortbrengt. In 't *Hoogduits*, **Knodelgen-Birn.**

Zie de 844. Plaat, Letter g. PYRA VOLENIA MINORA. Kleine Pond-Peeren. In 't *Hoogduits*, **kleine Pfund-Birn.**

Van de veelbloemige en veelbladigen Peereboom, (zynde deze laatſte een Boom, waar aan uit de Vrucht een Blad groeit), konnen *Chabr.* en *Dalechamp.* ter aangehaalder Plaatze nagezien worden.

De zo genoemde Peeren-Moſt is eene zeer bekende zaak, byzonderlyk in die Landen, alwaar of in 't geheel niets, of maar een weinig Wyn groeit, of wel zo veel Ooft groeit, dat men genoodzaakt is, voor de Arbeids- en Huislieden Moſt daar uit te perſſen. Men zou nooit gelooven, hoe aangenaam zich deze drank laat genieten, zo dat die menigmaal ſchynt lieflyker als Wyn te weezen. Want men kan 'er den dorſt ongemeen wel mede leſſchen, en gevoelt geene hette, maar wel eenige verkoeling, welke de Wyn nog niet gewoon is uit te werken. De koleur, de reuk, en de ſmaak komen zeer na overeen met de Wyn, zo dat menigmaal de gewoonlyke Wijndrinkers geen onderſcheid daar aan hebben waargenomen. De Ouden noemden dezen drank *Aputen*, de Latyners *Pyraceum*, de Engelſchen *Perpp.* Het geheugt my, voor eenige Jaaren, toen wy een recht ſchonen Herfſt hadden, diergelyke Moſt van Peeren gedronken te hebben, die met den Wyn om den vorrang zou hebben konnen ſtryden, by aldien hy de eigenſchap niet aan zich had, dat hy in 't kort, en gemeenlyk op het langſte in een Jaar, zuur word, zommigen zyn 'er, die gelooven, dat de Moſt van Peeren zeer ſchadelijk voor het Bloed zy, en men 'er licht een uitſlag aan de handen van kryge, enz:, dog zulks moet de ondervinding beveſtigen.

Queeking.

Al wie veele en ſmakelyke Peeren wil hebben, let 'er op, dat de Boom in zyne Jeugd in eene goed krachtig Aardryk geplant worde, 't welk met Koe- en Verkens- en een weinig Paardemeſt vermengt is, echter moet 'er van de Paardemeſt niets op de wortel komen, nadien dezelve aan alle Bomen, van wegens zyne dorheid, lichtelyk ſchade kan te wege

brengen. In de eerſte Jaren moet de wortel by warme en dorre tyden van 't Jaar menigwerf begooten worden, echter met water, dat in de Regenbak al eenige dagen heeft geſtaan; want de Peereboom is zeer droog, dog als hy begooten word, zo verkrygt hy dies te beter ſap, en eene ſterker wortel, waar door die zich in den ouderdom dies te rykelyker kan voeden. In 't Voorjaar moet men geen tyd verzuimen, om den Boom vlytig van de Rupzen te zuiveren, en de overige Spruiten van hem weg te nemen, 't welk zyne goede nuttigheid heeft. Men kan den Boom van de jonge Spruiten, die aan deszelfs wortel voortkomen, of door het Zaad, ('t welk zeer langzaam voortgaat) of door het Inenten, vermeerderen, de laaſte wyze is de bequaamſte, om haaſt Vruchten te verkrijgen (waar onder die ongemeen ſchoon van koleur zyn, welke in Vogel-Bezien Bomen ingeënt worden, echter een rauwen ſmaak daar door aannemen), dog het is beter, dat men zich de Konſt- en Hand-Grepen liever van een Tuinier laat toonen, dan dat men van ons eene wydlopige redeneering daar over verwachte.

Gebruik in de Medicyne.

De Peeren worden in de Apotheeken niet tot eenige nuttigheid ter bewaaringe opgelegt, echter zullen ze, gedroogt zynde, bykans allegaar t'zamen als een Huismiddel, tot ſtuitinge van hevige Buiklopingen, niet zonder nuttigheid zyn, zo als met *Dioſcorides* veele andere ſtaande houden. Anderen, door d' ondervinding onderſteunt zijnde, pryzen de verſche, wel ſmaakende en rype Peeren den geenen aan, welke zich daar aan gewennen, ter verſterkinge van hunne Maag, om ze aanſtonds na het middagmaal te eeten; daaren tegen word het gebruik daar van afgeraden aan die geenen, welke geen goede verduwing of verteering hebben, om dat 'er van wegens al te licht ontſtaande verkouwtheid en giſting Darmſcheels-Pyn en Graveel op konnen volgen. Daarom zyn de vaarzen in de *Schola Salernitana* merkwaardig:

Fert Pyra noſtra Pyrus ſine vino ſunt Pyra virus:
Si Pyra ſunt virus, ſit maledicta Pyrus.
Dum coquis, antidotum Pyra ſunt, ſed cruda venenum:
Cruda gravant ſtomachum, relevant ſed cocta gravatum.

dat is:

De Peereboom, by ons, draagt Vrucht in overvloed;
Edoch genuttigt zonder Wynen,
Dan zyn ze ſlimmer als fenynen,
Zyn nu de Peeren zulk een ſlecht quaadaardig goed,
Verwerplyk zyn dan deze Vruchten:
Maar kookt ze, gy hebt niet te duchten,
En zult ook zekerlyk bevinden, dat ze zyn
En Heilzaam Tegengift, maar rauw een recht fenyn.
Een rauwe Peer bezwaart de Maag:
Gekookt verlicht ze, en maakt die graag.

Uit het ſap der gemeene Peeren word gemaakt (1) een Wyn bykans op gelyke wyze, als de rechte Wyn toebereid word. (2) Uit even dezelve Wyn wederom een Azyn, die zeer wel bekent is by 't gemeen, en by de Boeren. (3) worden de Muſcadelle Peeren met Zuiker ingemaakt, welke zomwylen als eene verſterking van 't Hert gebruikt worden. Uiterlyk worden de Peeren op de Borſten der Vrouws-Perzonen, welke van wegens de ſtolling haarer Melk verhardt zyn, als ook in ſterke Braakinge omtrent de Maag, warm als een Pleiſter opgeleidt, aangepreezen.

Einde van de Letter P.

Q.

QUERCUS.

QUE. QUE.

QUERCUS. In 't *Grieks*, δρῦς μύδιον. In 't *Italiaans*, Quercia. In 't *Spaanſch*, Roble. In 't *Franſch*, Chesne. In 't *Engelſch*, Oak-trëe. In 't *Deens*, Erg. In 't *Boheems*, Dub. In 't *Pools*, Dab. In 't *Litthauwſch*, Uzuolas. In 't *Hoogduits*, Eyche oder Eychen-baum. In 't *Nederduits*, Eykeboom.

KENTEKEN. Men ziet aan de wormsgewyze Bloeizels en Eikels wel, waar heen deze Boom moet gereekent worden, namelyk tot die geenen, die wormsgewyze bloeizels en Eikels dragen, welke laaſte op eene andere plaatze als hunne Bloemen voortkomen, zynde deze onvolkomen, ongeregeld, en vezelachtig. Want *Haller* reekent dezen Boom van wegens de Katjes onder die Planten, die *wormsgewyze bloeizels dragen, geene Bladeren hebben, en met draden of Vezels voorzien zyn*, *Enum. Method. p.* 159. *Herman* beoogt te gelyk de Katjes en de Eikels, en dierhalven plaatſt hy dezen Boom onder de Planten genaamt *juliferæ glandiferæ*, dat is: die wormsgewyze bloeizels en Eikels dragen. *Rajus* heeft zyn oogmerk op de Vrucht en derzelver plaats, en dieswegen telt hy dezen Boom op onder die geenen, welker Vruchten van de Bloemen afgezondert zyn, of onder de Nooten dragende Bomen (*arbores nuciferæ*). *Ruppius*, die de Planten naar de Bloemen onderſcheidt, reekent den Eykeboom onder de Planten, welke eene ongeregelde, onvolkome, dradige of vezelachtige Bloem hebben. *Flor. Jen. p.* 264. als men met weinige woorden de algemeene en byzondere Kentekenen wil verklaaren, zo geeft *Volckam. p.* 348. *Fl. Nor.* ons het volgende daar van aan de hand: " Het Zaad beſtaat
„ uit langwerpige korrels, die met een
„ vlies overtrokken, en in een vliezig
„ en taai Zaadhuisje of Beeker inge-
„ ſlooten zyn; deze Vrucht is aan haar
„ buitenſte vlakte rimpelachtig, bitter
„ van ſmaak, en t'zamentrekkend, de
„ bloeſſem is onvolkomen, en met ve-
„ zels voorzien, ſtaat aan haar Katje,
„ 't welk op eene andere plaats, als de
„ Vrucht voortkomt; de Boom is re-
„ delyk hoog, en menigwerf van eene
„ verbaasde hoogte, en verlieſt des Win-
„ ters zyne Bladeren.

Haller en *Linnæus* menen aan den Eykeboom Bloemen van 't Mannelyk en 't Vrouwelyk geſlacht te vinden, de Mannetjes maken weinige en op hunne plaats gins en wêer verſtrooide Bloempjes, omtrent vyf ſchubben zyn met een zoom omgeboord, en hebben wel vezels, maar van geen zeker getal, menigmaal vier tot acht of negen toe. De Vrouwelyke Bloemen ſtaan in een ruuw Kelkje, 't welk als het ryp word, een kuipje, of een halve van binnen uitgeholde Kogel gelykt, waarin de Vrucht ſtaat, welke met een taaje ſchille gelyk als met een dun Leer is overtrokken, en aan elk een onder den naam van Eikel bekent is, aan welke naar bovenwaarts toe, in plaats

van een Pypje, drie geheel effen zynde ſchildjes uit kyken.

Linnæus zegt *p.* 219. *n.* 726., dat de mannelyke Bloemen aan een lang breed wormsgewyze Katje zitten, en beſchryft ze verder aldus:

Cal. Of de Kelk is een eenbladig bekleedzel der Vrucht, zynde vier of vyfmaal gedeelt, voorzien met puntige tweevoudig gedeelde lelletjes.

Cor. Geen kroon of omtrek van de Bloem.

Stam. Veele zeer korte draden omtrent acht in 't getal.

Antheræ; Groote dubbelde Vezelknopjes.

De Vrouwelyke bloeſſem zitten met de Mannelyke aan een en dezelfde Heeſter of Boom, zynde

Cal. Of de Bloemkelk eenbladig, leerachtig, half rond, ruuw in 't aantaſten, geheel, naauwelijks in de Bloem kennelijk.

Cor. Geen kroon of omtrek van de Bloem.

Piſt. Of middelſte ſteel, een zeer klein eirondachtige Spruit.

Styli. Of ſtylen twee of vijf, zijnde borſtelachtig, en hebbende een veel langeren Kelk. *Stigmata*, de ſneeden enkeld en altyd duurende.

Per. Geen bekleedzel van de Vrucht.

Sem. Het Zaad is een eironde Noot, met een leerachtige eenſchilferige Korſt, zijnde haar onderſte grond afgeſchraapt, en zittende vaſt aan een korten Kelk, voor 't overige is zy rond en glad.

Naar de beſchryving van *Tournefort*, *Lemery* en *Boerhaave* is de Eykeboom zeer wel bekent, namentlijk een dikke en recht opwaarts groejende Boom te weezen, die zeer lang duurt, en zyne Takken wyd en zyd uitbreidt. Zyn Stam is met eene dikke, bultige en opgeſcheurde ruuwe roodachtige baſt overtrokken. Zyne bladeren zyn groot, langachtig en breed, grof gekartelt, of gelijk als Golven uitgeſneeden, en hangen aan korte ſteelen; de bloeſſem zyn langwerpige Katjes, welke uit kleine Boſchjes beſtaan, die om een dun ſteeltje zitten; deze Katjes laten geene Vrucht na, maar de Vruchten groejen op een ander plaats, zijnde de Eikels, die niet wel zo groot zyn als de Olyven, maar ovaal of langwerpig rond, gelyk als eene Rol, ſteekende met het eene eind, 't welk tegens den Boom toeſtaat, in een graauw Hoedje, 't welk in 't Latyn *Cupula* of *Calix* genoemt word, vermits het bykans de gedaante van een Bekertje heeft; de Vrucht is met eene ſchille overtrokken, welke zo hard is als Leer, glad en glinſterend, in den beginne groen, maar geel en bruinachtig, als ze ryp word; onder deze ſchille vindt men een Pit, welk in twee Deelen kan gedrukt worden, in 't algemeen hangt de Vrucht aan een korte dunne ſteel aan den Boom, zijnde van een aantrekkenden ſmaak. *Boerhaav. p.* 177. *Malpigh. Analyſ. Plant.* 53. 222. *A.B.C.D.E. Lemery p.* 935. *Tournefort. p.* 282. De wortel is hoog, dik, en uitgebreidt; de Boom groeit in groote Boſchadien, en op bergachtige Plaatzen, zeer zelden vindt men die op vlakke Velden, verſtrekkende deszelfs Hout, Baſt, Bladeren, Eikels en derzelver bekleedzels, Galnoten, Vogellym, Kampernoeljes en de wormsgewyze bloeizels tot een menigvuldig gebruik. *Dioſcorides* verklaart *L.* I. *c.* 120. alleenlyk maar de kragten van dezen Boom, en verder niets.

AANMERKING. Men zou van den Eykeboom eerder een geheel Tractaat konnen ſchryven, dan in eene korte Aanmerking van den zelven omſtandiglyk redeneeren. Dog vermits wy alle wydloopigheid willen vermyden, zo merken wy met weinig woorden aan, dat *Dioſcorides* onder het Griekſche woord Δρῦς alle Bomen, die Eikels dragen, hebbe verſtaan, (Zie *Matthiol. ad h. l.*), mogelyk om de kortheid te betrachten, waar op by de nieuwſte Kruidkenners juiſt zo ſtipt niet gezien, en aldus eene veel naauwkeuriger verdeeling goed gekeurd word. De Boom was eertyds aan *Jupiter* toegeheiligt, door dien men geloofde, dat de

de eerſte Menſchen door de Vrucht van den Eikenboom waren gevoedt geworden. Daarin moet men nu de oorzaak van de Eerbewyzingen by de Grieken en Romeinen zoeken, waarom de laatſten iemand ter dood veroordeelden, die op een moedwillige en verachterlyke wyze Telgen of Bladeren van den Eykeboom hadde afgeſcheurd. De Grieken gebruikten by hunne Bruiloften het Eyke-Loof tot byzonderlijke omſtandigheden, vermits ze een Jongeling een krans, van Doornen en Eikeloof gemaakt, op 't Hoofd zetteden, en met eene Wieg, die vol Brood lag, tot het Bruilofts-Paar zonden, op dat zy 'er een goed teken voor zich uit zouden beſluiten, namentlijk dat zy het Quaade (de Doornen) hadden te verlaaten, en veel goeds ('t welk onder de Eykeboom en het Brood wierd verſtaan) te verwachten; waarop ook de woorden, die by deze gelegentheid diergelyke Jongelingen ſpraaken, doelden, te weeten: ἔφυγον κακὸν εὗρον ἄμεινον, *evadens mala meliora nactus*, dat is: „ gy het quaade ontſnapt zijnde, hebt „ nu een beter deel verkreegen. *Cic. L.* II. *ad Attic.*

De *Hamadryades*, Nymphen of Woud-Godinnen, die met deze Bomen ontſtaan en wederom onder gaan, en der Toovernaars of Waarzeggers Eykebomen van *Dodona*, zyn al te wel bekent, om 'er hier met een langen ſleep van wydluftige en overtollige redeneeringen van te handelen. Maar dat onze Duitſche Voor-Ouderen dezen Boom byzonderlijk in groote waardy hebben gehouden, kan daar uit begrepen worden, om dat ze den naam van hunne Prieſters by hen *Druides* genaamt, van het Griekſche woord δρῦς afgeleidt hebben; hoewel *Urſinus Orig. Eccleſ. p.* 134. dezen naam van *Drichten* ('t welk van GOD en Goddelyke dingen gebruikt wierde) afleidt, waar over wy evenwel nu geen twiſt willen beginnen. Veel meer zullen wy het getuigenis van *Plinius Hiſt. Nat. L.* XVI. *c.* 44. bybrengen, getuigende van de heiligheid des Eikebooms en voornamentlyk van 't *Viſcum* of Vogellym by de Duitſchers aldus: de *Druides* (dus noemen ze hunne Waarzeggers of Prieſters) hebben niets geheiligder als de Vogel-Lym of *Viſcus*, en den Boom, waarop die voortgeteelt word, zynde thans de Eykeboom; vorders houden zy geen Godsdienſt zonder Eykeloof, zo dat deze Prieſters ſchynen de Naam van 't Griekſche woord δρῦς verkreegen te hebben. Zy geloven, dat dit Vogel-Lym (Miſtel) van den Hemel gekomen, en een waar Teken zy, dat God dezen Boom, waar aan zy het vinden, voor zich heeft uitgekoozen, vermits het niet overal voortkomt, en dierhalven met byzonderlijke omſtandigheden en eerbiedigheid afgenomen word. Zy noemen dezen Boom dien die alles geneeſt; offeren hem, als die dertig Jaaren heeft geſtaan, twee witte Stieren, die nog nooit aan hunne Hoorens zyn gebonden geworden; naderhand klimt de Prieſter in eene witte kleedagie op den Boom, en neemt met eene goude Seyſſe de Vogel-Lym (*Viſcus*) daar af, welke in 't afvallen met een wit Opperkleed word opgevangen, naderhand voltrekken ze de offerhande, en zyn van gedachten, dat door deze Vogel-Lym onvruchtbare Dieren drachtig worden, en al het Venijn zyne kracht verlieze. Hier uit word men gewaar, hoe groot de Godsdienſtigheid by zommige Volkeren is, nopens beuzelachtige zaken. *Aventinus* zegt *Annal. Boj. L.* III., dat onze Voor-Ouders niets voor heiliger hebben gehouden, dan de *Eykeboom*, en geene heilige Handelingen verricht zonder het Loof van dezen Boom; ja dat ze by hunne Offerhanden en Maaltyden, onder dezen Boom plegtiglijk voltrokken, de Goden aangeroepen hebben. Daaren boven hebben zy by de openbaare Verzoenings-Feeſten zich van deze Vogel-Lym bedient, gelijk als of het Wy-water waare. Daarom hebben de Kerkvaderen in hunne Byeenkomſten deze Afgodery nopens den Eykeboom door heilzame beſluiten wel ſcherpelijk moe-

moeten verbieden; ziet *Concil. Arelat.* II. *Anno* 452. *Can.* 23. *Touronenſe an.* 567. *Can.* 22. *Capit. Car. M. ann.* 789. *Cap.* 63. Het Concilie, te Frankfort aan de Main Ao. 784. vergadert geweeſt, heeft de Godsdienſtelijke vereering der Bomen, volgens den derden Zendbrief van Paus *Gregorius* de IIIde. verboden; al wie meerder begeert te leezen nopens de vereeringe der Bomen, zie *Keyslers* Boek *de antiq. Septentrion p.* 14. 70. *Plutarchus* verhaalt ons, dat de oude Volkeren, wanneer zy zich zat hadden gegeeten aan Eykels, naderhand rondom den Boom gedanſt, en dien eene Moeder en Behoedſter van 't Menſchelyk leven genoemt hebben. De Romeinen beloonden die geenen, welke ter behoudeniſſe van hunne Burgers ongemeen veel door den Oorlog en behaalde zege hadden toegebracht, met kroonen van Eikeloof, gebruikten ook diergelyke kronen op Munt-Penningen, met het opſchrift: *ob cives ſervatos:* dat is: van wegens de behoudeniſſe der Burgeren, 't welk al t'zamen wel verdient aangemerkt te worden, echter is het vry wat merkwaardiger, dat het Eikehout, volgens deszelfs binnenſte deelen, als tot Metaal en Koperrood (*Vitriolum*) word, zo dat men 'er ook Vuur mede kan ſlaan, 't welk *J. Caſp .Weſtphal. in Dec.* II. *an.* VIII. *Miſc. curioſ. p.* 539. en *Cluſius Hiſt. rar. plant. p.* 20. zelf zeggen gezien te hebben. Zie mede *C. B. Pin. l. c.* Ons is zo veel bekent, dat het Eikenhout, als het lang in 't Water legt, en zo verre als het in 't Zand ſtaat, geheel zwart en zo hard worde, dat 'er geen Yzer eenig letzel kan aandoen, gelyk wy zulks dagelyks waarnemen aan de uitgehaalde Paalen, die geheidt geweeſt zyn in den Donau-ſtroom. De Latyners noemen dezen Boom zomwijlen *Robur*, van wegens zyn hard Hout, als mede van wegens zyn laate Ouderdom, welke zich menigmaal uitſtrekt tot op twee hondert en meerder Jaaren toe, in welke tyd die zo groot word, dat naauwelyks drie of vier Mans Armen dien volkomen konnen omvatten. Ja zelf *Urſtiſius* gedenkt 'er een in *Annal. Baſil. L.* VI. *c.* 4. waar onder Keizer *Fredrik* met *Maximil.* en zyn geheele Hofſtoet, in het Woudje te *S. Pieter* by Baſel, Ao. 1474. Het middagmaal heeft gehouden, welker takken zo dik zyn geweeſt, als andere ordentelyke Eykeboomen, en de omtrek van deze Telgen meer als hondert ſchreeden. Deze Boom is zonder tegenſpreeken eene der nuttelykſten, want een Scheeps-Timmerman heeft 'er van Maſten, Kromhouten, enz: een Huis-Timmerman de duurzaamſte Balken; de Keuken het Brandhout; de Loojers de baſt; het Vee de Vrucht; de Vogelvangers den Vogel-Lym, enz: dog waar van daan het komt, dat de Blixem zo dikwils in de Eikebomen ſlaat, daar aan legt ons weinig gelegen, weshalven wy het hier ter plaats even zo min zullen onderzoeken, als of de Duitſche naam Eiche van het Hebreeuwſche, en de Latynſche *Quercus* van het Griekſche κέρχω *exaſpero*, ruuw maken, moet afgeleidt worden, op dat wy om geringe gelykheid van klank of beteekenis halve, niet in uitheemſche Talen mogen vervallen.

QUERCUS. Eikeboom. In 't *Franſch*, Chêne. In 't *Hoogduits*, Eichen-Baum. Zi 845 Lette

Gemeene Eikeboom met korte en lange ſteelen. *J. B.* Gemeene *Ger.* de Mannelyke breedbladige, hebbende een kort ſteeltje *C. B.* πλατύφυλλος, de breedbladige der Trojanen, Cretenſers en Mooren *Theophr.* de breedbladige by *Plin.* de mannelyke breedbladige by *Lugd.*

De bladeren zyn vol bogten of Ploojen, de Eykel middelmatig, een puiſtige Kelk ruuw en ſcherp in 't aanvoelen, twee of drie Vruchten hangen t'zamen, die eindelyk op een eenig eind uitlopen, het overige is allen en een iegelyk overvloedig bekent.

QUERCUS CALYCE ECHINATO GLANDE MAJORE SEU CLERUS. Eykeboom met een ſcherppuntige Kelk, en een groote Eykel of *Clerus* genaamt. In 't *Franſch*, Chêne amere. In 't *Hoogduits*, bittere Cer-Eiche. Z 845 Lett

Eykeboom met een ſcherp puntige Kelk

Kelk en groote Eykel *C. B. P.* 420. Αἰγίλωψ by de Trojaners en Cretenſers, van de Mooren *Aſpris*, en van de Latyners *Cerrus* genaamt. De vierde zoort van Eykeboom by *Lugdun. Aegilopſ.* of *Cerrus*, de mannelyke met een groote Eikel by *Park. Cerrus Aegilops*, zou volgens de meening van *J. B.* het *Aſpris* van *Theophraſtus* weezen.

De konſt en de vlyt heeft deze zoort op onze koper Platen zeer wel verbeeld, welke *J. B.* en anderen hebben nagebootſt, zynde onnodig om dien aangaande veele woorden te verſpillen, want het aanſchouwen daar van alleen zal ons voorgeven bewaarheden.

Zie de 846. Plaat, Letter a. QUERCUS GALLIFERA. Galnoten dragende Eykeboom. In 't *Franſch*, Galles. In 't *Hoogduits*, Hag-Eiche.

Deze zoort van Galnoten dragende Eikeboom is laag, wordende niet licht grooter als Mans hoog, zo dat men die liever een Heeſter moeſt noemen, als een Boom. Zy heeft dunne en taaje takken, de Bladeren bykans gelyk met die van de tweede zoort, maar kleinder en niet zo bogtig, de Galnoten zyn zeer klein, die meeſtendeels by twëen, drien en meerder teffens daar aan groejen, zynde voor 't overige zeer vruchtbaar; zelf de Eykeldragende Eikebomen worden van zommigen in veelderlei zoorten verdeelt, dog, ſchoon de reden daar van alleen ſchuilt in de ongelykheid met de Galnoten, en deze ongelykheid alleen niet voldoende is, om eene andere zoort juiſt dieswegen vaſt te ſtellen, dus zullen wy evenwel ook geenzints de meening van anderen daar omtrent beriſpen, noch veel minder verwerpen. Echter verſchillen de Eikebomen ten opzichte der *Bladeren*, *grootte* en *Plaatze hunner groejinge*, van welk onderſcheid breedvoeriger gehandelt hebben *Jonſton. L.* IV. *de arbor. glandifer. Cap.* I. *Artic.* II. *p.* 193. *Cluſius R. P. H. L.* I. *c.* 13. *p.* 18.

Zie de 846. Plaat, Letter b. QUERCUS EXCREMENTA, GALLARUM SPECIES & GALLÆ ANGULOSÆ. Uitwerpſels van Eikebomen, eene zoort van Galnoten zynde, die gelijk als hoekig ſteekende punten hebben.

De Eikeboom brengt onder alle Bomen, benevens hunne rechte en waare Vrucht, de allermeeſte Bydingen of baſtert Vruchten en Uitwerpſels voort, dewelke *Theophraſtus L.* III. *c.* 8. *Hiſtor. Plant.* en *Plinius L.* XVI. *c.* 7. als mede *Verulamius Hiſtor. Nat. cent.* 7. *exper.* 635 en *Rajus L.* XXV. *c.* 5. *p.* 1389. wydlopig optellen. Alle deze Byvruchten, zegt *Rajus*, zyn maar zekere uitgroeiſels of ſchuim van den Boom, en bovennatuurlyke puiſten, welke haaren oorſprong uit het byten van 't Ongedierte, of venynig ſteeken en aanblaazing hebben. Want dit Ongedierte ſteekt het tedere Loof der Botten of Knoppen en Takjes van dezen Boom, en laat een venynig quyl in de wonde, waar door dan eene Puiſt op eene bovennatuurlyke wijze verwekt word. Het kan ook weezen, dat het maar zyne venijnige met een giſtende quyl beſmette Eyertjes, zonder den Boom te verwonden of te quetzen, daar nêerlegge, die al genoeg in ſtaat zyn, het ſap van den Boom in wanorder te brengen, op dat 'er diergelyke uitgroeizels of uitwerpſels daar uit voortkomen. Of ſchoon nu deze al bovennatuurlijk zyn, zo weet echter de natuur die te beſtemmen tot bewaarplaatzen der Eieren van 't Ongedierte, namentlijk dat de Eiertjes daarin gelijk als in eene Lyfmoeder behouden, beſchermt, verwarmt, uitgebroeit en ook tot voedzel van de daar uit kruipende Diertjes verſtrekken. De Galnoten zyn onder deze buiten gewoone Vruchten de bekentſte, (wordende van de Grieken κηκίδες genaamt), en zo wel van grootte, koleur, lichtigheid, als Gewicht en geſtalte van malkander onderſcheiden, dog waar over wy geene wijdlopige onderzoeking willen aanſtellen, maar zullen dat overlaten aan die geenen, die dikwils uit Liefhebbery ook zaken van geringe waardye naauwkeurig onderzoeken. Echter behaagt het ons, om uit *J. Bauh.* eene kleine Hiſtorie by te brengen, nopens de

de beſchryving van die in de Apotheeken gebruikelyk zynde Galnoten.

„ De allergemeenſte in de Apotheeken gebruikt wordende Galnoten zyn „ rond, licht, met een gaatje voorzien, „ glad, menigwerf iets knobbelig, dikwils meerder, zo dat zy 'er geheel hoekig uit voortkomen, van grootte verſcheiden, een duim breed, ook wel „ breeder, dog zyn gemeenelijk eerder „ klein, dan groot. Men vindt ook zommigen, welke grooter, ronder en Peervormig zyn, roodachtig van koleur, „ konnende licht met een zachte ſlag van „ een Hamer gekneuſt worden, waarop men het binnenſte met het ſcherp „ van den Nagel kan af krabben, zynde „ teffens mede hol, ſponsachtig, van „ een bitteren en wrangen, echter aantrekkenden ſmaak ".

Caſpar Bauhinus Pin. p. 421. verhaalt ons zevenderlei zoorten van Galnoten, te weeten 1. zeer groote ronde Galnoten, die zich wederom in twee zoorten ſmaldeelen, als: de *Orientaalſche*, die misſchien de uitheemſche zeer groote Galnoten van *J. B.* zyn, van groote als een Hoender-Ei, en dan de *Provencalſche* of *Illyriſche*. 2. Langwerpige Galnoten. 3. Kleinder Galnoten. 4. Gepluimde Galnoten. 5. Hoekige Galnoten. 6. Navelagtige Galnoten en 7. Braſiliaanſche vyf hoekige Galnoten. Nog meer andere veranderingen brengt *J. B.* by, die by hem zelf konnen nagezien worden. Want deze zoort van Uitgroeiſels veranderen en verſchillen van malkander, volgens de natuur der Bomen, waar aan ze voortkomen, volgens het Ongedierten, 't welk ze tot eene Lyfmoeder verſtrekken, en miſſchien ook volgens de plaatzen, waar ze gevonden worden. Het geene *Theophraſtus* en *Plinius* ſchryven, dat de Galnoten in eene Nacht uitſpruiten, en in een dag ſchielyk groot worden, komt ons even zo onwaarſchynlyk voor, als 't geen *Matthiolus* ons wil diets maken, ſchryvende de groote Galnoten eene waarſeggende eigenſchap toe: want, (zegt hy), als men die geenen, welke niet doorgegaat zyn, in ſtukken breekt, dan is 'er of een Spinne, of een Vlieg in; als 'er een Vlieg uitvliegt, dan beteekent het Oorlog; is het een Wormpje dat 'er uit kruipt, dan komt 'er honger in 't Land; loopt 'er een Spinne uit, dan beteekent het ziektens; dog men kan 'er geen de minſte reden van geven, daarom houdt men zulks billyk voor beuzelachtige oude Wyve praatjes.

Plinius was *L.* 16. *c* 6. van dat gevoelen, dat men aan alle Bomen, die Eikels dragen, ook Galnoten vind; dog anderen willen zulks maar aan een byzonder zoort van Bomen, welke *Cluſius* noemt *Robur*, toe-eigenen; echter kan men de meening van *Plinius* niet geheel en al verwerpen, al is 't dat niet op alle Plaatzen doorgaans, aan de Eikebomen Galnoten groejen. Behalven de Galnoten worden 'er nog andere uitgroeizels of gezwellen tegens de natuur aan de Eikebomen gevonden, als *by voorbeeld*: I. vindt men aan de bladeren des Eikebooms van *J. B.* en aan die van den waterachtigen Eikeboom van *C. B. Kleine Kogeltjes*, die aan de verkeerde of ter aarden ziende zyde der bladeren meeſtendeels uitgroejen, ze zyn licht, ſponsachtig, bleek, en maar iets roodachtig ter plaatze, alwaar ze naar de Zon toegekeert ſtaan, van een zuurachtigen en wrangen ſmaak, week, rond en zo groot als Erwten, of als een geheel kleine Galnoot; doch ze worden door ouderdom aan 't einde geheel rimpelachtig. *Malpigh. anat. plant. p.* 2. heeft waargenomen, dat men 'er een Wormpje in vinde, dat met ter tyd in een Vlieg verandert word. II. beſchryft *Joh. Bauhin.* vorders een ſponsachtig gewaſch of uitgroeiſel der Eikebomen aldus: „ aan de Telgjes der gemeene Eikebomen groejen in 't Voorjaar mede ſponsachtige uitgroeiſels uit, die niet by malkaar, maar wyd van elkander afſtaan, „ ze zyn zeldzaam, ſappig, zuur, en by „ uitſtek aantrekkend of wrang. Aan „ grootte evenaaren ze de walnoten, „ zyndc aan de buitenſte vlakte knobbelig, ſponsachtig, en meeſtendeels

„ van

„ van een zeer hoog roode koleur, het „ overige is wit, of geel, gelyk de „ Appelen, en daarin huisveſten de „ Wormpjes, die 'er zich veele harde „ Kamertjes in bouwen voor hunne „ woningen. Men vindt diergelyken in „ de Maand van May aan de Eykebo„ men, die hunne Vrucht aan lange „ ſteelen voortbrengen.

III. Eindelyk moeten wy ook nog van de Druif, die volgens *Bauhinus* aan de wortel des Eykebooms met vezelen onder de Aarde voortgroeit, een weinig zeggen: Zy komt in 't Voorjaar aan de wortel onder de aarde voort, en is miſſchien zo groot als een Walnoot, beſtaande uit veele Bezien, die als eene Druif t'zamen hangen; haar wezen is hard, van binnen rood of yzerverwig, haar middelſte witachtig, van ſmaak zeer bitter en wrang.

De beide Gebroeders *Joh.* en *Caſp. Bauhinus* voegen 'er nog veele uitgroeizels van Eikebomen by: als *Coccum quercuum* van *Dioſcorides.* Een witte uitwaſch aan den Eikeboom, van gedaante als een Noot van *J. B.* waargenomen en beſchreeven. Een wolachtig uitgroeiſel aan den Eikeboom by *J. B.* Kleine Kogeltjes met Wolle by *C. B.* Eenige hoofdjes met ſchubben by *J. B.* Kogeltjes die uit t'zamen gerolde bladeren beſtaan by *C. B.* Witachtige ſchubben des Eikebooms, die afvallen *ejusd.* Een ander ſponsachtig gewaſch aan dezen Boom *ejusd.* Oogjes aan den Eikeboom met gaten *J. B.* en *C. B.* Het witte in de Eikebomen *eorund.* Een gewaſch van geſtalte als een Stiershoofd *C. B.* Zyn Broeder *Joh.* reekent dit onder de Galnoten. Dezen voege men nog by uit *C. B. P. l. c.*

Een uitwaſch gelyk als eene Moerbezië, maar zeer hard en moejelyk, om in ſtukken te breeken, uit *Theophr.* en *Plinius.* Nog een ander uitgroeiſel, gelykende aan de mannelyke Roede uit *Theophr.* Wederom kleine Kogeltjes met hoofdjes *ejusd.* Puimſteen van Eikebomen *ex iisd.* Hier ter plaatze maken ze ook gewag van het Mos der Eike- en andere Bomen, 't welk *C. B.* het haairachtig uitwaſch des Eikebooms noemt; insgelyks beſchryven zy ook de Lorkenzwarm der Eikebomen, en andere zoorten van Kampernoeljen, waar van, als wel licht is te denken, onmogelyk hier ter plaatze wydloopig kan gehandelt worden.

QUERCUS FRUCTU VILLOSO. Eykeboom met eene haairachtige Vrucht. In 't *Hoogduits*, **Hagen-Eiche.** Zie de 847. Plaat, Letter a.

Deze Haag-Eike heeft het met andere Bomen gemeen, van Vogel-Lym voort te brengen, 't welk in 't Latyn genaamt word *Viſcum* en *Viſcus*, in 't Grieks ἰξὸς en βίσκος. Dog deze Haag-Eike is een byzondere ſtruik aan de wortelen eeniger Bomen uitgegroeit zynde, en blyft altyd groen, voornamentlijk als die van een Eikeboom is, wordende ook genaamt *H. Kruishout*; 't is een zoort van Heeſter, die ter hoogte van omtrent twee voeten groeit, en meeſtendeels Vinger dikke ſtengels heeft, die hard, houtachtig, t'zamen gedrongen, en zwaar zyn, van buiten zyn ze bruinrood van koleur, van binnen uit den witten geelachtig: uit deze Spruiten veele houtachtige Takken voort, die buigzaam, verward en met eene groene Baſt omtrokken zyn: de bladeren zyn twee en twee tegens malkander over geſteld, langwerpig, dik, hard, genoegzaam gelyk aan de bladeren van den Bosboom, maar iets langer, vol aderen, en van een geel groene koleur: de Bloem is eenbladig, bekkenvormig, viervoudig gedeelt, met Wratten beſprengd, gelyk als met punten Poejer uitſtortende: het Zaadhuisje groeit op een andere plaats als de Bloem, is tenger, met vier blaadjes omgord, maakende een rondachtige Bezië, vol van Lym, die week, wit en glinſterend is, ook opgevult met een vlak en hertvormig Zaad; deeze Plant blyft den geheelen Winter door groen. Daar worden veele wonderlyke dingen van de voorttelinge dezes Zaads verhaalt: Zommigen geloven met *Theophraſtus* en *Plinius*, dat het alleenlyk voortkome uit het Zaad der Beziën,

zyn-

zynde geloſt door den Buik der Lyſters, en Ringelduiven, en andere Vogelen, naa dat zy het Pit of Vleeſch der Beziënkorrels verduuwt hebben; waarom ze ook met *Plautus* van de Lyſter zeggen, dat die zelf aan zynen dood oorzaak zy, en de Lyſter zynen ondergang uitkakt, van wegens de Lym, die uit hem voortkomt, waar mede naderhand de Vogels gevangen worden; dog beide de *Bauhinuſſen* en *Scaliger*, kanten zig heviglyk tegens deze meening aan, die ons willen overreden, dat de Vogel-Lym uit de Bomen, gelyk als de Hoornen uit de Beenen der Dieren voortgebracht worde. *Camerarius* in *Ephem. Nat. Cur.* heeft beweezen, dat de Bezien van 't Vogel-Lym tot de Takken der Bomen kan overgebracht worden, zo wel door het nederſtorten en door de wegvoeringe der Winden, als mede van de Vogelen niet alleen opgevreeten, en door den buik wederom geloſt, maar ook in den Bek weggevoerd, en van wegens zyne ronde gedaante niet zo licht van de ronde Takjes afvalle, als vrywillig of van de Vogelen verbryzeld, door hun Lym daar aan blyven hangen. *Rajus*, behalven dit, dat de Vogel-Lym aan de Bomen, waar aan die groeit of voortkomt, ſchade, ja den ondergang te weeg brengt, merkt in het aanhangzel tot de Hiſtorie der Planten *p.* 1918. aan, dat hem *Samuel Doody* Apotheeker te Londen (beveſtigende zulks mede *Martin Liperus* en *Leonard Pluknet. D. D.*) verhaalt hebbe, dat het Zaad van Vogel-Lym, al voorens de witte Populierboom doorboort hebbende, in de baſt ingeſtooken, uitgeſprooten, en een plantje in de Tuin van *Liſterus* voortgebracht heeft. Welke heerlyke beproeving en naarſtigheid aan die over de zaak lang geduurde twiſtigheden en redenſtryden een einde maakt. Ondertuſſchen moet men zich verwonderen, dat de Kruidkenners en Wysgeeren liever, door hier en daar uitgepluisde Bewysgronden, zo veele Jaren, ik laat ſtaan van Eeuwen, daar over hebben willen twiſten, dan met de natuur raad te pleegen, en de zaak zelve t'onderzoeken, en eene juiſt niet moejelyke arbeid op zich te nemen. Dat de Vogel-Lym van Eikebomen voor anderen in eere en waardy is gehouden geworden, zulks is te wyten aan het Bygeloof der Prieſters van de oude *Gaulen, Druides* genaamt; men zegt, dat deze *Druides* gewoon zyn geweeſt, op 't begin van 't Jaar hun Vogel-Lym te verzamelen door Jongelingen overal rond te ſtuuren, dit de Menſchen gezien hebbende, heeft elk een geſchreeuwt: *het is nieuwe Jaar.* Dat uit de Bezien van deze ſtruik of Heeſter een Lym tot den Vogelvangſt vervaardigt worde is by de Kramers en Marktlieden eene al te bekende zaak, om 'er meer van te zeggen.

Gebruik in de Medicyne.

Van de Eikebomen worden, zo als reeds gezeid is, de Eikels, benevens haare (*cupulæ*) of hoedjes, de Galnoten, de Vogel-Lym en de Zwam, als ook de baſt en Bladeren, welke van wegens hunne opdrogende, verkoelende en t'zamen trekkende kracht aan niemand konnen onbekent zyn, zo wel om de overvloedige vloejing der Lyfmoeder, als de Zaadvloedt, en andere hevige Bloedvloejingen te ſtoppen, nuttelyk gebruikt; alle derzelver Deelen bezitten veel Olie en weezentlyk Zout. De baſt van Eikebomen word gelyk geſchat met die der Granaat Bomen, welker gebruik in de Sode of branding in de Maag, en tot ſtilling der gaande en komende Koortſen, in plaats van *China de China* aangepreezen word. De Vogel-Lym van Eikeboom is een middel voor de vallende ziekte, wordende naauwlyks eene *Compoſitie* tegens dit Euvel gevonden, waar deze Vogel-Lym niet een Ingredient mede van is. Men hangt die ook uiterlyk, aan 't Lichaam om de gemelde ziekte te geneezen. Zy word ook aangepreezen om de Wormen te doden en uit te dryven, als mede voor de derdendaagſe Koorts, de Ledenzucht, draajinge in 't Hoofd en de beroert-

roertheid; alhoewel op die van haar opgevyzelde deugden juiſt de gewenſchte uitwerking niet altoos volgt. De bladeren tot Poejer geſtampt en met Wyn ingenomen, verzaften en ſtillen de Darmſcheelspyn, en als men ze uiterlyk op verſſe wonden legt, dan droogen en geneezen ze dezelve; niet minder hebben ze hunne nuttigheid in Tandpyn, Waggelinge der Tanden, en Lyfmoeders-vloed. In de Apotheeken heeft men 't gediſtilleerde Water van de Eikebladeren, 't welk insgelyks verkoelt en droog maakt, en zo wel in voorgezeide toevallen, als wel voornamelyk in Bloedſpuwing, Bloedpiſſing en Zaadloop, of voor de Druipert dienſtig is. Zommige raaden deze Bladeren aan voor 't Graveel, en tot geneezing van ingewortelde quaalen. Zo wel de onze als Turkſche Galnoten, als ook de Eykels hebben met de bladeren en de baſt van wegens hunne zwavelachtige en aardſche Deelen eenerlei nuttigheid en uitwerking; vermits ze in voorgemelde ziektens insgelyks verdikken en uitdroogen, en voor de Rooloop, Neusbloeden, en het weglopen der Pis hulp te wege brengen. De gekookte Galnoten verweeren het heete Vuur, en worden tot Gorgelwaters, om het waggelende Tandvleeſch te veſtigen, en het bloeden der Tanden te ſtillen, nuttelyk verordineert. Voorts worden ze in ſtovingen tegens het uithangen des Endeldarms, door nalating der Sluitſpier, zeer heilzaam gebruikt. Dat de Galnoten een der voornaamſte Ingredientien zyn ter vervaardiginge van goede Inkt, zulks is bekent genoeg. By deze gelegentheid deelen wy mede eene heerlyke t'zamenſtelling of vervaardiging van Kantoor-Inkt door *Euthius* in *Eph. N.C.D.* III. *A.* V. en VI. *Obſ.* 73. *p.* 144. als:

R. *Azyn.* I ℔.
Regenwater XIII. ℥ of Oncen.
Dit opgekookt zynde, word 'er bygedaan
Gecalcineerd Koperrood ½ ℔.
Laat dit t'zamen 24 uuren ſtaan en doet 'er dan nog by
Galnoten I ℔ IV ℥ of oncen.
Arabiſche Gom I once.
Dit dan dikwils omgeroert wordende, zal men een goede Inkt verkrygen.

De Eikels benevens haare hoedjes of kuipjes (*cupulæ*) zyn met een ſterk aantrekkend vermogen begiftigt, welken men ook gelyke uitwerking met de andere Deelen des Eikebooms toeſchryft. Voor 't overige is anderzints het Eykehout, de Eykedruif en de Lorkeſwam eertyds in gebruik geweeſt, dog welke nu ter tyd geheel en al in 't Vergeetboek geraakt zyn. Zie *Zorn. p.* 553. 554. 555. als mede het raare en curieuſe Werkje van *Joh. du Choul de Varia. Quercus Hiſtoria Lugd* 1555. 8vo. *Hermanni Cynoſ. mat. med. c. adnot. Boecleri P.* I. *c.* II. *p.* 221. *c.* III. *p.* 239. *c.* V. *p.* 440. *c.* VI. *p.* 560. *Sim. Pauli Quadrip. bot. p.* 547. 548.

QUINQUEFOLIUM.

QUINQUEFOLIUM. De hier voorens in dit zelfde Deel by de 801. Plaat, onder den naam van *Pentaphyllum*, of Vyfblad, door ons beſchreeven zynde Plant, leert overvloedig genoeg door haaren Naam alleen, wat eigentlyk in en

aan dezelve zy. De Bladeren, Bloemen en Zaadhuisjes beſtaan uit vyf blaadjes, waarom zy ook vyfblad is genaamt geworden. Doordien wy nu zulks al by de eerſt te vooren gekomen gelegentheid ter aangehaalder plaatze bygebracht hebben, beroepen wy ons daar op om geen onnodige herhaalingen te doen.

Zie de 847. Plaat, Letter b. QUINQUEFOLIUM SEU PENTAPHYLLUM PARVUM HIRSUTUM. Klein gehaaird *Pentaphyllum* of Vyfblad.

Klein, kruipend, geel Vyfblad *C. B.* P. 325. Klein gehaaird *Pentaphyllum* of Vyfblad *J. B.* 2. 298. De tweede zoort, van 't vierde Vyfblad met eene geele Bloem by *Cluſ. Hiſt.* CVI. *Pentaphyllum* of klein Vyfblad *Tab.* Plaat 132. Het bloeit op Plaatzen, die vry en voor de Zonne open leggen, en wel in de Maanden van April en May, ook zomwylen in de Maand van Maart. *Rupp. Fl. Jenenſ. p.* 84.

Zie de 847. Plaat, Letter c. QUINQUEFOLIUM MAJUS REPENS. Groot kruipend Vyfblad. In 't *Franſch*, Quinte fueille. In 't *Hoogduits*, **Funff Finger-kraut.**

QUINQUEFOLIUM PALUSTRE RUBRUM. Rood op broekachtige Landen groejend Vyfblad. Ziede 847. Plaat, Letter d.

QUINQUEFOLIUM FLORE OCHROLEUCO, SINGULIS FOLIIS CORDATIS. Vyfblad met een witgeele Bloem en enkelde hartvormige Bladeren. Ziede 848. Plaat, Letter a.

QUINQUEFOLIUM SEU PENTAPHYLLUM ARGENTEUM. Zilververwig *Pentaphyllum* of Vyfblad. In 't *Hoogduits*, **Silber-kraut.** Ziede 848. Plaat, Letter b.

QUINQUEFOLIUM FRAGIFERUM (of *Frugiferum*) Aardbezien dragend Vyfblad, of Vruchtdragend Vyfblad. Ziede 848. Plaat, Letter c.

QUINQUEFOLIUM ERECTUM FOLIIS PROFUNDE SECTIS. Recht opwaarts ſtaand Vyfblad met zeer diep geſneede bladeren. Ziede 848. Plaat, Letter d.

QUINQUEFOLIUM SPURIUM TORMENTILLÆ FACIE. Baſterd Vyfblad van gedaante als Tormentill. Ziede 848. Plaat, Letter e.

Einde van de Letter Q.

R.

RANUNCULUS.

RANUNCULUS. In 't *Latyn*, Strumea. In 't *Grieks*, βατράχιον, σέλινον ἄγριον. In 't *Italiaans*, Ranunculo, Apio riſo, Pio corvino. In 't *Spaanſch*, Yerva belida. In 't *Franſch*, Basſinet, Bacinet, Grenoville. In 't *Engelſch*, Growfoot. In 't *Swabiſch*, Glitzer Pfänlein. In 't *Boheems*, Bryskyrnilck. In 't *Pools*, Zabka. In 't *Litthauwſch*, Wartele. In 't *Hongaarſch*, Bekafiu. In 't *Egyptiſch*, Synechon Carcailana. In 't *Arabiſch*, Boracheon, Verdelheb, Vardelheb, Quemgeum, Quegeum, Kebikengi, Lelelach, Madafon, Maſerus, Nodalfar, Rebicheg, Mixeſol, Kimiſol, Halialb. In 't *Hoogduits*, Hahnen-Fuß/ Brenn-kraut. In 't *Nederduits*, Hanenvoet, Boterbloem.

KENTEKEN. *Dioſcorides L.* II. *c.* 171. zegt wel, dat 'er verſcheidene zoorten van Boterbloemen gevonden worden, dog dat ze in haare kracht en uitwerking altyd eenerlei zyn, namelijk ſcherp en bytend, want d'eene zoort heeft Bladeren gelyk als aan de Coriander, echter breeder, bleek, vet, hebbende geele, ook menigwerf Purpurverwige Bloemen, de ſteel is rank, een Elleboog lang; de Wortel wit en gering, echter bitter en met veele vezels voorzien, gezoomt op de wyze als Nieswortel, groeit gemeenlyk in natte en vochtige Greppels of op Dwarswegen.

De andere zoort is wolryker, aan een veel langer ſteel, met veele Inſnydingen der Bladeren, groeit menigvuldig in *Sardinien*, en is wel het allerwrangſte, 't welk gemeenlijk *Apium Sylveſtre* (dat is: Wilde Eppe) genaamt word, waar van *Matthiolus in comment. ad h. l.* uit *Pauſanias* en *Suetonius* aanmerkt, dat meeſtendeels die geenen, die 'er van hebben gegeten, ſterven, en in 't ſterven eene lachende Tronie aannemen, vermits deze Plant door haar ſap de Zenuwen zodanig te rug trekt, als men ziet geſchieden ter tyd, wanneer iemand wil beginnen te lachen. *Apulejus* en *Galenus L.* VI. hebben alleen de krachten of deugden daar van verklaart. Dierhalven is het beter het eerſte zoort, en naderhand de Kentekelyke Merktekenen dezer Plant te verklaaren. Volgens de bepaling der nieuwſte Kruidkenners, als *Ruppius*, *Amman*, *Rajus* en *Moriſon*, behoort deze Plant tot die geenen, welker Bloemen regulier en vyfbladig zyn, daarby veel Zaad, dog zonder Zaadhuisjes voortbrengen, 't welk dan t'zamen gedrukt, puntig, vaſt by malkaar, of met of zonder punten is. *Herman* plaaſt die onder de *Gymnopolyſpermæ*, dat is, die veele naakte Zaadkorrels hebben, welker Zaad aan een rondachtig of langwerpig hoofdje, t'zamen gedrongen is, beſtaande de Bloeme of uit vyf of uit meerder bladeren, waar omtrent *Haller.* van eenerlei meening is, en zyne verdeeling ook toeſtemt. De *Kelk* of *Bloembeker* beſtaat uit vyf bladeren, die eirondachtig en uitgeholt zyn, (zomwylen zesbladig volgens *Boerhave*), hunne koleur is groen, ze vallen dikwils met het uitbloejen der Bloeme af. Welke *Bloem* volkomen roos-

vormig is, en uit vyf of meerder bladeren beſtaat, welke half rond, ſtomp, glinſterend, en met kleine ſcherpe Tandjes voorzien zyn, waarin men een kleine uitholling of kuiltje ontmoet. De *Wortel* is menigwerf vezelachtig, ook korrelachtig of knobbelig, bykans als een vinger, of ook dikwils ſponsachtig, ook zomwylen t'zamen gedraait. De *Bladeren* zyn zomtyds breed, zomtyds veel, of dikwils weinig ingeſneeden, invoegen dat zich daar uit weinig zekers voor een Merkteken laat beſluiten, inzonderheid doordien de Bladeren zelf zeer onderling met malkander verſchillen. Echter is de Kelk altyd vyfbladig, en het getal der Bloemenvezels zeer groot, die aan het Hoofdje, waaraan menigwerf de Vrucht gevonden word, rondtom ſtaan, dog wyken eenige zoorten hier van af. Het wolachtig Scheerſel (*Stamina*) zyn draden wel de helft korter als de omtrek van de Bloem; de Vezelknopjes ſtaan recht opwaarts, zyn langwerpig, ſtomp, en dubbeld. Het Zaad is naakt, aan elke Bloem veel in 't getal, zynde met een dun vlieſig Huisje omgeven, en als een rond of Kogelachtig hoofdje t'zamen gedrongen. Het ſap van de geheele Plant is ongemeen bytend. Zie *Volckam. p.* 353. *Linnæus p.* 165. *n.* 464. *Tournef. p.* 285. *Malphig. an. pl.* 47. 167. *Boerhav. p.* 30. *Chabr.* 465. *C. B. Phytop.* 319. *Ejusd. Pin.* 178. *Lugd.* 1027. *Cluſ. Rar. pl. H.* 233. *Tabern. L.* I. *c.* III. IV. V. *Barrelier. p.* 56. *n.* 575. 586. *Haller. p.* 321.

AANMERKING. De Grieken noemen deze Plant in hunne Taal βάτραχιον, komende voort van βατράχος *Rana*, 't welk een Kikvorſch beteekent, en naar de Latynſche beteekening of een Kikvorſchje, of Kikvorſchen kruid moeſt vertaalt worden, door dien deze Plant altyd het liefſte op vochtige en natte Plaatzen groeit, en zich gelyk als een Kikvorſch op waterachtige Plaatzen ophoudt, om welke reden zy ook in 't Latyn den naam van *Ranunculus* heeft verkreegen. *Caſp. Bauhinus* in zyne *Phytop.* is van gevoelen, dat men de Kikvorſchen gemeenlijk by de wortelen van deze Plant vinde, doch wy hebben zulks tot nu toe nog niet waargenomen, maar wel deze *Ranunculus* of Boterbloem op zulke Plaatzen gevonden, alwaar weinig Kikvorſchen zullen komen. Van natuur is de Bloem maar enkeld, maar de Hoveniers konſt heeft de natuur zo verre voortgebracht, dat de *Ranunculus* of Boterbloem met de Roos om den voorrang kan twiſten, ten opzichte van 't getal der Bladeren. Voor dezen wierd deze Plant *Strumea*, dat is: Kropzweerenkruid genaamt, volgens het getuigenis van *Plinius*, doordien men 'er de Kropzweeren mede wil verdryven. *Dioſcorides*, *Plinius* en anderen der oude tyden wiſten alleenlyk van vier zoorten. *Dodonæus* keurt in 't geheel maar twee zoorten goed, te weeten de Tamme en de Wilde.

Onze Landsgenoten haalen zulk een menigte van *Ranunculi* aan, dat ze naauwelyks in een Tuin zouden konnen plaats vinden, ik laat ſtaan op een vel konden beſchreven worden. Want het onderſcheid der *Plaatzen*, der *Bladeren*, *Bloemen*, der *Wortel*, der *Tuiniers* en aller overige omſtandigheden brengen aan deze Plant aanſtonds een anderen naam te wege.

BY VOORBEELD: *Nemoroſus*, *Sylvaticus* word het zoort dezer Plant genoemt, die in Boſſchadien gevonden word; *Campeſtris*, *Batrachoides*, *Polyanthemos*, *Maculoſus*, die op Velden, dog *Arvenſis*, *Pratenſis*, die op Wei- en beploegde Landen voortkomen; *Hortenſis*, die in Tuinen, *Montoſus*, die op Bergen, *Saxatilis*, die tuſſchen Steenen en op Steen-Rotſen groeit; vorders *Tuberoſus* van wegens de knobbels aan de wortel, die de Hazelnoten ſchynen te evenaaren, en met ontallyke vezelen bekleed zyn; *Echinati*, welker Hoofdjes vol ſteekels zyn; *Aquatici*, die op vochtige en waterachtige Plaatzen gevonden worden; nu vindt men ze met grasachtige, dan met *Weegbrêe*, nu met *Eppe-Bladeren*, dan met *Bladeren* van andere Planten. Ook heeft men *Tripolitaanſche*, *Alpiſche*,

Apenninſche Ranunculen, enz. Om kort te gaan, men heeft *Woud- Veld- Weide- Berg-* en *Steen-Ranunkelen*, nu zyn ze met een *gevulde*, dan met een *enkelde Bloem*, nu met een *knobbelige*, dan met een *vezelachtige* Wortel, enz: zo dat het onmogelyk valt van wegens het zo groot onderſcheid der zaken, het eigentlyke getal der Ranunkelen voor vaſt te konnen bepalen, weshalven wy het beſte achten te zyn, van de order in derzelver Beſchryving na te volgen, die ons onze kopere Platen aanwyzen.

Zie de 849. Plaat, Letter a. RANUNCULUS ASIATICUS SIMPLEX. Aſiatiſche enkelde Boterbloem of Haanenvoet.

Zie de 849. Plaat. Letter b. RANUNCULUS ASIATICUS FLORE SULPHUREO. Aſiatiſche Haanenvoet met eene Zwavelachtige Bloem.

Zie de 849. Plaat, Letter c. RANUNCULUS ASIATICUS MAXIMUS FLORE SCARLATINO ARDENTE. Allergrootſte Aſiatiſche Haanenvoet, met een brandende Scarlatynſche Bloem. In 't *Franſch* of *Hoogduits*, le grand **Brandenburger**.

Zie de 849. Plaat, Letter d. RANUNCULUS ASIATICUS FLORE ALBO & RUBRO VARIEGATO. Aſiatiſche Haanenvoet met een wit en roode bonte Bloem.

Zie de 850. Plaat, Letter a. RANUNCULUS ASIATICUS FLORE ALBO & PURPUREO MIXTO. Aſiatiſche Haanenvoet met eene wit en Purpurrood gemengde Bloem.

Zie de 850. Plaat, Letter b. RANUNCULUS ASIATICUS FLORE PURPUREO LUTEO VARIEGATO. Aſiatiſche Haanenvoet met eene Purpurroode geele bonte Bloem.

Zie de 850. Plaat, Letter c. RANUNCULUS ASIATICUS VERSICOLOR. Aſiatiſch veelverwige Hanenvoet.

Zie de 850. Plaat, Letter d. RANUNCULUS ASIATICUS FLORE PURPUREO STRIATO PLENO. Aſiatiſche Hanenvoet met eene gevulde Purpurverwige geſtreepte Bloem.

Zie de 850. Plaat, Letter e. RANUNCULUS ASIATICUS FLORE VARIEGATO COCCINEO. Aſiatiſch Haanenvoet met eene bonte Bloem van een Scharlakenroode koleur.

RANUNCULUS ASIATICUS FLORE ROSEO. Aſiatiſche Haanenvoet met eene Bloem roſenrood van koleur. Zie de 851. Plaat, Letter a.

RANUNCULUS ASIATICUS FLORE EX PALLIDO & RUBRO MIXTUS. Aſiatiſche Haanenvoet met eene Bloem, die uit bleek en rood eene vermengde koleur heeft. Zie de 851. Plaat, Letter b.

RANUNCULI ASIATICI. Aſiatiſche Haanevoeten. Wy ondervinden, hoe veel by deze alle eene goede opzicht en Queeking vermag, welke de menigte der Bloemen en haarer bladeren op eene verwonderenswaardige wyze te hulpe komt, zo dat men moet zeggen, dat de Aſiatiſche Haanenvoet een groot vercierſel der Tuinen is. Zie de 851. Plaat, Letter c.

RANUNCULUS CONSTANTINOPOLITANUS FLORE COCCINEO PLENO SEU GIGAS. Conſtantinopolitaanſche Haanenvoet met eene gevulde Scharlaakenroode Bloem of *Gigas*. In 't *Franſch*, le grand Orange. Zie de 852. Plaat, Letter a.

RANUNCULUS CONSTANTINOPOLITANUS FLORE SATURATE RUBRO. Conſtantinopolitaanſche Haanenvoet met een zeer hoog roode Bloem. Zie de 852. Plaat, Letter b.

RANUNCULUS ROMANUS FLORE PLENO SATURATE RUBRO. Romeinſche Haanenvoet met eene gevulde hoogroode Bloem. Zie de 852. Plaat, Letter c.

RANUNCULUS CONSTANTINOPOLITANUS FLORE CARNEO. Conſtantinopolitaanſche Haanevoet met eene vleeſchverwige Bloem. Zie de 852. Plaat, Letter d.

RANUNCULUS HORTENSIS MAXIMUS FLORE AUREO PLENO. De allergrootſte in Tuinen groejende Haanenvoet met eene gevulde goude Bloem. Zie de 852. plaat, Letter e.

RANUNCULUS HORTENSIS FLORE LUTEO MAXIMO PLENO. De in Tuinen groejende Haanenvoet met eene zeer groote gevulde geele Bloem. Zie de 852. Plaat, Letter f.

De in Tuinen recht overeind groejende Haanenvoet, met eene gevulde Bloem. *C. B. P.* 179. De in Tuinen

recht opwaarts groejende Haanenvoet, met een gevulde geele Bloem *H. Eyſt. Vern.* o. *i. f.* 14. De kleinſte recht over eind groejende Haanenvoet, met eene gevulde geele *Vruchten dragende* (proliferus) Bloem *ibid. Fig.* 3. Recht over eind groejende en niet kruipende Haanenvoet, met eene gevulde Bloem *J. B.* 3. 416. *Malp. An. pl.* 44. 151.

Zie de 852. Plaat, Letter g. RANUNCULUS ILLYRICUS. Illyriſche Haanenvoet.

De groote, wolachtige en ſmalbladige Haanenvoet met eene knobbelige wortel *C. B. P.* 181. *M. H.* 2. 446. Illyriſche Haanenvoet met bolachtige wortelen, en lange bladeren *J. B.* 3. 863. Groote Illyriſche Haanenvoet by *Cl. H.* 240. Illyriſche Haanenvoet *H. Eyſt. Vern.* o. *n. i. f.* 13. *f.* 1.

Zie de 853 Plaat, Letter. a. RANUNCULUS AQUATICUS FOLIO ROTUNDO & CAPILLACEO. De in 't Water groejende Haanenvoet met eene rond en hairig of v-zelachtig Blad. In 't *Hoogduits*, Waſſer Hahnen-Fuß.

De in 't water groejende Haanenvoet met een rond en haairig Blad. *C. B. P.* 180. De op Moeraſſige gronden of in 't Water groejende *Polyanthemon* of Boterbloem by *Dod.* De derde zoort van Haanenvoet by *Geſn. hort.* De in 't water groejende Haanenvoet met een Blad, dat iets gekloofd is by *Cæſ.* In of by Rivieren waſſchende Haanenvoet. *Tab.*

Zie de 853. Plaat, Letter b. RANUNCULUS AQUATILIS ALBUS PEUCEDANI FOLIIS. De in 't water groejende witte Haanenvoet met Bladeren als aan de Watervenkel of Solferwortel. In 't *Franſch*, Gyrofles d'Eau. In 't *Hoogduits*, Waſſer-Fenchel.

De in 't Water groejende en op 't zelve vlottende witte Haanenvoet, met Watervenkels of Solferwortels Bladeren *H. L.* Het op 't Water vlottende Duizendblad, met Venkelsbladeren, gelykende zeer wel na de in 't Water groejende witte Haanenvoet of Boterbloem *J. B.* 3. Duizendblad met Venkelsbladeren en Haanenvoets Bloem *Park.* Het in 't Water groejende Duizendblad, met Venkels bladeren, Bloem en Hoofdje als aan de Haanevoet. *C. B. P.* 141.

KENTEKEN. De Oogenſchyn toont, dat deze Plant, in plaats van Bladeren, maar zeer lang en in veele deelen geſplitſt, langwerpig rond, glad en ledig Biesvormig Loof make, dat neêrwaarts hangt, en gelyk als ongeſtuimig Water (waarin ze hun verblyfplaats gemeenlyk houden) op 't zelve vlotte. Men zoude aan de Gewrichten de Bladeren voor Venkel- of Haairſtreng-Bladeren houden, dog zyn ze langer en in minder Deelen als geene ingeſneeden. Uit even deze ontſtaan holle ſteelen, waaraan Bloemen gevonden worden, gelyk aan de witte Haanenvoet, die uit vyf geſtreepte blaadjes beſtaan, en in het midden geel gepunte Bloemdraden maken, waarop dan Hoofdjes volgen gelyk als aan de Haanenvoet, die groen van koleur, en met ſteekels voorzien zyn. Deze Plant bloeit in May en Juny op waterachtige Plaatzen en in of by de Rivieren. *J. B.*

RANUNCULUS AQUATILIS ALBUS FOENICULI FOLIIS. De in 't Water groejende Haanenvoet met Venkelbladeren. Zie de 853. Plaat, Letter c.

RANUNCULUS PALUSTRIS APII FOLIO LÆVIS. De op moeraſſige gronden groejende gladde Haanenvoet met Eppebladeren. Zie de 853 Plaat, Letter d.

De op moeraſſige gronden groejende gladde Haanenvoet met Eppebladeren. *C. B. P.* 180. *M. H.* 2. 441. De op moeraſſige gronden groejende Haanenvoet met zeer kleine Bloemen *J. B.* 3. *app.* 858. De eerſte wilde Haanenvoet by *Dod.* *Scelerata* of de fieltagtige by *Apulejus.* *Sardoa* kruid by *Guiland.* gemeenlyk *Apium riſus* genaamt *a.* by *Plinius* word het genaamt *Strumea* (dat is: Kropgezwellen kruid) en *Apiaſtrum* (Byenblad).

De Bladeren en Stengels zyn aan deze zoort van Haanenvoet nu groot dan klein, de Bloemen geheel bleekgeel, hoewel *Cordus* ook Purpurverwige heeft gevonden

vonden *C. B. P.* De wortel is naar de beſchryving van *J. B.* redelyk dik, hol en met veele vezelen voorzien; waar uit menigerlei Stengels opgroejen, menigwerf van een aanzienlyke dikte, daar by ledig, geſtreept en takkig. De Bladeren zyn gelyk als aan het *Paludapium*, aangenaam groen en glinſterend, menigmaal met witte puntjes beſprengd. De Bloemen zyn onder al de Ranunkelen wel de kleinſten (behalven de *Ranunculus hirſutus annuus minimo* flore, of ruwe jaarlykſche Ramunculen met kleine Bloemen). beſtaande uit vyf Blaadjes, die zeer klein en geel zyn; de hoofdjes worden langwerpig en tederder als in de overige zoorten, hebbende ook geen zo hard Zaad, en zyn zonder punten of ſteekzels, veel meer beſtaat dit Zaad uit gladde en kleine korrels. De ſmaak van deze Plant is ongemeen heet en brandend. *Tabern.*

Zie de 853. Plaat, Letter e.
RANUNCULUS PALUSTRIS APII FOLIO MONSTROSUS. De op moeraſſige gronden groejende monſtreuſe Haanenvoet met Eppebladeren.

Zie de 854. Plaat, Letter a.
RANUNCULUS ECHINATUS ARVENSIS. De op geploegde Landen groejende ſteekelachtige Haanenvoet. In 't *Franſch*, Grenouillette. In 't *Hoogduits*, Ackerhanen-Fuß.

De op geploegde Landen groejende ſteekelachtige Haanenvoet *C. B. P.* 179. *M. H.* 2. 440. *J. B.* 3. 859. *a.* Haanenvoet van geploegde Landen *Lob.*

Van Blad is het zomtyds breeder, zomtyds ſmalder, naar dat de grond vet of ſchraal is; daar van daan heeft men de op beploegde Landen groejende breed- en ſmalbladige Haanenvoet. *Tabern. C. B. P. l. c.*

Zie de 854. Plaat, Letter b.
RANUNCULUS FOLIIS THALICTRI MINORIS, RADICE ASPHODELI. Haanenvoet met bladeren als van klein Melizoenkruid, en een Affodillewortel.

Zie de 854. Plaat, Letter c.
RANUNCULUS PALUSTRIS FLAMMEUS MAJOR. Groot op moeraſſige gronden groejende gevlamde Haanenvoet. In 't *Franſch*, Flamule aquatique. In 't *Hoogduits*, langer waſſer Hanen-Fuß.

RANUNCULUS SEU FLAMMULA PALUSTRIS MINOR LATIFOLIUS SERRATUS. Hanenvoet, of het op moeraſſige gronden groejende kleine breedbladige ingezaagde Vlammetje. Zie de 854. Plaat, Letter d.

RANUNCULUS PALUSTRIS LONGIFOLIUS MINOR SERRATUS. De op Moeraſſige gronden groejende kleine langbladige ingezaagde Haanenvoet. In 't *Hoogduits*, Spehr-kraut. Zie de 854. Plaat, Letter e.

RANUNCULUS FLAMMEUS MINOR NON SERRATUS. Klein gevlamde en niet ingezaagde Haanenvoet. In 't *Hoogduits*, Flammen-kraut. Zie de 854. Plaat, Letter f.

RANUNCULUS PALUSTRIS FOLIO PLANTAGINIS SEU PLANTAGO AQUATICA. De op moeraſſige gronden groejende Haanenvoet met een Weegbree's Blad, of de in 't water waſſchende Weegbree. In 't *Hoogduits*, Froſch-kraut. Zie de 855. Plaat, Letter a.

RANUNCULUS AQUATICUS PLANTAGINIS FOLIO, SEU PLANTAGO AQUATICA MINOR. De in 't water groejende Haanenvoet met een Weegbree's Blad, of de in 't water groejende kleine Weegbree. Zie de 855. Plaat, Letter b.

RANUNCULUS NEMOROSUS FLORE ALBO. De in Boſſchaadien groejende Haanenvoet met een witte Bloem. In 't *Hoogduits*, Hahnen-Fuß-lein. Zie de 856 Plaat, Letter. a.

RANUNCULUS NEMOROSUS FLORE ALBO IN MEDIO FOLIO PICTO. De in Boſſchaadien groejende Haanenvoet met een witte Bloem, hebbende in 't midden een bont Blad. Zie de 856. Plaat, Letter b.

RANUNCULUS NEMOROSUS FLORE ALBO MAJORE. De in Boſſchaadien groejende Haanenvoet met een groote witte Bloem. Zie de 856. Plaat, Letter c.

RANUNCULUS NEMOROSUS, SYLVESTRIS FLORE LUTEO. De in Boſſchaadien groejende wilde Haanenvoet met een geele Bloem. Zie de 856. Plaat, Letter d.

RANUNCULUS NEMOROSUS LUTEUS FOLIIS PULVERULENTIS. De in Boſſchaadien groejende geele Haanenvoet met ſtofachtige bladeren. Zie de 856. Plaat, Letter e.

Zie de 856. Plaat, Letter f. RANUNCULUS NEMOROSUS LUTEUS FOLIIS PICTIS De in Boſſchaadien groejende geele Haanenvoet met bonte Bladeren.

Zie de 856. Plaat, Letter g. RANUNCULUS NEMOROSUS TRIBUS FLORIBUS. De in Boſſchadien groejende Haanenvoet met drie Bloemen.

Zie de 856. Plaat, Letter h. RANUNCULUS NUMEROSUS LUTEUS DUOBUS FLORIBUS. De in Boſſchaadien groejende geele Haanenvoet met twee Bloemen.

Zie de 856. Plaat, Letter i. RANUNCULUS NEMOROSUS SYLVESTRIS FLORE RUBRO. De in Boſſchaadien groejende wilde Haanenvoet met eene roode Bloem.

Zie de 856. Plaat, Letter k. RANUNCULUS PRAGMATIS VERNUS FLORE SIMPLICI RUBRO. De in 't Voorjaar aan de Heinigen groejende Haanenvoet, met een enkelde roode Bloem.

Zie de 856. Plaat, Letter l. RANUNCULUS PLANTAGINIS FOLIO, FLORE ALBO. Haanenvoet met een Weegbree's Blad en witte Bloem.

Zie de 856. Plaat, Letter m. RANNUCULUS SEU ANEMONE NEMOROSA, FLORE MAJORE EX PURPURA RUBENTE PLENA. Haanevoet, of het in Bosſchadien groejend Klapperkruid met een groote Bloem, zynde uit den Purpur roodachtig.

Zie de 857. Plaat, Letter a. RANUNCULUS NEMOROSUS SYLVATICUS RAMOSUS. De in de Boſſchaadien groejende takryke wilde Haanenvoet.

Zie de 857. Plaat. Letter b. RANUNCULUS MAJOR FLORE LUTEO PLENO, FOLIIS AURICULÆ URSI. Groote Haanenvoet met een gevulde geele Bloem, en bladeren als aan 't Kruid Beeren-oor.

Zie de 857. Plaat, Letter c. RANUNCULUS MONTANUS ACONITIFOLIUS FLORE ALBO MAGNO. De op Bergen groejende Haanenvoet met Wolfswortel bladeren, en een groote witte Bloem.

Zie de 857. Plaat, Letter d. RANUNCULUS MONTANUS ACONITIFOLIUS FLORE ALBO PLENO. De op Bergen groejende Haanenvoet met Wolfswortel Bladeren en een gevulde witte Bloem.

Zie de 857. Plaat, Letter e. RANUNCULUS RECTUS NON REPENS FLORE LUTEO PLENO. Recht over eind groejende en niet kruipende Haanenvoet met een gevulde geele Bloem.

Zie de 857. Plaat, Letter f. RANUNCULUS PRATENSIS ERECTUS ACRIS. Op Weilanden recht over eind groejende wrange Haanenvoet. In 't *Franſch*, Grenouillette acre. In 't *Hoogduits*, **brennender Hahnen-Fuß**.

Zie de 858. Plaat, Letter a. RANUNCULUS PRATENSIS ERECTUS DULCIS. De op Weilanden recht over eind groejende Haanenvoet zoet van ſmaak.

De op Weilanden over eind groejende zoete Haanenvoet *C. B. P.* 179. *M. H.* 2. 439. *Chryſanthemum* of geele Ganzebloem by *Fuchs. Polyanthemum* of enkelde Boterbloem by *Dod.* Haanenvoet met rechte ſteeltjes *Ger.* Moeskruidachtig over end ſtaande Haanenvoet met een enkelde geele Bloem. *H. Eyſt. Vern.* o. 2. *f.* 14. *F.* 1.

Deze Plant groeit menigwerf een Elleboog hoog, maakt over end ſtaande Stengels, zynde rond, hol, met een korte en niet dik ſtaande Wol bezet, waarom ze ook geheel glad ſchynen te zyn; de bladeren, die aanſtonds by de wortel ontſtaan, zitten aan zeer lange ſteelen, en zyn naar hunne gedaante en verdeeling zeer gelykende aan *Napel*kruid en geele Wolfswortel (*Aconithum luteum*). De ſtengels verdeelen zich in veele Takken, die op hunne Toppen geele Bloemen voortbrengen van vyf Bladeren, geheel gelykvormig aan die van de kruipende Haanevoet; het Zaad is talryk en t'zamen gedrukt, hebbende bovenwaarts puntige Bloemdraden. Zomwylen hebben de bladeren Purpurrode vlakken, en zyn met een geheel korte Wolle bezet, maar niet tot aan den ſteel in drie deelen verdeelt, gelyk de bladeren van de kruipende Haanenvoet zyn. Zy is van ſmaak niet ſcherp nog branddend, maar veel meer zaft, en van een zoeten, eetbaren, en niet onlieffſlyken ſmaak, zo dat die van de Duitſchers, als

als de bladeren nog jong zyn, menigmaal tot Warmoes onder andere Kruiden gebruikt word. Men vindt het ook met eene gevulde Bloem, en dan word deze *Ranunculus dulcis*, of zoete Haanenvoet genaamt.

van *Gerard*, *Ranuncul multiplex*, menigvuldige Haanenvoet.

van *Caſp. Bauh. Ranunculus flore pleno.* Haanenvoet met gevulde Bloemen.

van *Parkinſ. Ranunculus erectus flore multiplici*, dat is, over end ſtaande Haanenvoet met eene menigvuldige Bloem.

Zie de 858. Plaat, Letter b. RANUNCULUS PRATENSIS ERECTUS ACRIS NAPELLO SIMILLIMUS. De op Weilanden over end groejende wrange Haanenvoet, gelykende bykans aan het kruid *Napella* of Wolfswortel.

Het verſchilt van 't voorgaande niet anders als door den ſmaak.

Zie de 858. Plaat, Letter c. RANUNCULUS PRATENSIS, ERECTUS FOLIIS PALLIDIORIBUS HIRSUTIS. De op Weilanden over eind groejende Haanenvoet met zeer bleeke, ruige, of gehaairde bladeren.

Zie de 858. Plaat, Letter d. RANUNCULUS SYLVESTRIS FRAGARIÆ FOLIIS. Wilde Haanenvoet met bladeren als aan het Aardbezienkruid.

Hoe veel zoorten 'er nog konden van bygebracht worden, kan uit *Tournef.* alleen, als men dien een weinig doorbladert, licht opgemaakt worden. Ook is het ons voornemen niet, en noch minder de moeite waard om een byzonder Regiſter en Beſchryving van elke zoort te geven, veel liever willen wy ons op het algemeene Kenteken, en op die hier te vooren aangehaalde Schryvers beroepen, welkers werken lichter konnen gebruikt, als hier byeen vergadert worden, alwaar de Figuren in de Platen tot een verklaaring konnen verſtrekken.

Queeking.

Wy moeten ons nopens de aanwyzing, op wat wyze men met het Planten der Ranunkels het beſte kan te werk gaan, van zommige uitheemſche namen bedienen, die de Liefhebbers der Bloemen beter bekent zyn, dan wanneer wy de eigentlyke Latynſche benamingen der Kruidkenners wilden behouden. Dierhalven hebben de *Ranunculus Aſiaticus*, *Aleppo*, *Aleppo traſſée*, *Merveille de Paris*, *grand merveilleuſe*, *grand merveilleuſe panaché*, *grand Tulpant*, *Sphæricus*, *Sphæricus traſſée*, *Romain*, *Seraphique* en de gevlamde van *Munting* eenerlei Queeking met malkander gemeen. Men legt namelyk op een recht warme plaats, alwaar geen Noordelyke of Ooſtelyke Wind kan waajen, een Bloemen-Perk aan, 't welk rechtſtreeks tegens de Zon over ſtaat. De achterſte Planken moeten nog eens zo hoog weezen als de voorſten, ja nog wel hoger, zo dat men namelyk van een Timmerman of Witwerker een vierkante Broei-bak, die echter langer is als breeder, van Planken moet laaten t'zamen ſlaan, waar van de achterſte Planken 2 ½ tot 3 voeten hoog van de aarde om hoog gaan, dog de voorſte maar een voet hoog zyn, op dat 'er glaze Venſters konnen over heen gelegt worden, die men by regenachtig wêer toeſluit, en by Zonneſchyn wederom open maakt, zo als een ieder bekent is. In den grond van 't Bloem-Perk moet omtrent twee voeten hoog oude Paardemeſt vaſt ingetrapt worden, zonder dat men 'er eenige aarde onder mengt; daarop neemt men twee deelen fyne aarde, twee deelen vermolmde bladeren, twee deelen gemeen Land, waarin het voorgaande Jaar niet met al gegroeit heeft, zes Deelen grof Zand, vier deelen tweejaarige Paardemeſt, twee deelen tot aarde geworden Koemeſt, en dan twee deelen uit de gemeene Meſthoop; dit alles wel onder malkander gemengt zynde, legt men de Bloembollen op 't einde van September, of in 't begin van October, ter tyd van de volle Maan, elk een halve voet ver van de ander af. (Men kan ze ook in February en Maart leggen, zynde dan voor het

 gevaar

gevaar der koude vry wat zekerder, dog dan brengen ze niet zo veele jonge uitſpruitzelen voort). Dan word 'er twee duimen hoog van de voorgemelde toebereide aarde over heen geſtrooit, echter niet meer, vermits men anderzins moet in vreeze ſtaan, dat ze verrotten of weinige Bloemen geven; waar tegen men naar de boven voorgeſchreevene aanwyzing zelden gebrek heeft, nog aan jonge uitſpruitzels, nog aan Bloemen. In 't begin verſchoont men ze met begieten, zo wel in den Herfſt, als ook in 't Voorjaar. Men bedekt ze vlytig, dog niet geheel en al toe, als het niet al te koud is, op dat de Lucht en Zon daar by konnen komen. Voor de eerſtemaal kan men de Regen daarop laten vallen, naderhand bedekt men ze zo lang, tot dat de koude en brandende Ryp niet meer komt te vallen, of de Winden niet meer zo hevig zyn. Den geheelen winter door vergeete men 'er ook niet by, de Venſters dik met Paardemeſt te bedekken, op dat zo wel de Venſterſcheuren, als ook de Broeibak rondom voor alle koude wel mogen bewaart zyn, en 'er geen Sneeuw kome in te dringen, waarom zommigen de voegen met oude Vodden toeſtoppen. Als dan het Voorjaar aannadert, opent men de Broei-Bak, en begint rykelyk te begieten, wanneer het Water in de Regenbakken eerſt een weinig in de Zon heeft geſtaan, en de warmte daar toe ter dege goed is. Dan heeft men reden, van zich over de bloeiſſem te verwonderen, die alle moeite wel rykelyk vergoedt. Wanneer nu de Bloem wederom vergaat, en de bladeren geel worden, dan neme men de Bloembollen wederom uit, om dat ze niet graag lang leggen, zuivere dezelve, en neme de jonge Bollen naar behooren daar van af, waar door ze konnen voortgeplant worden. Wie geen Bloem-Perk wil laten maken, die plante ze in Potten, in eene Aarde van twee deelen goede Grond-Aarde, en twee deelen Paardemeſt, drie deelen grof Zand, drie deelen van verrotte Boombladeren, twee deelen uit de gemeene Meſthoop, en bewaare ze 'sWinters voor koude en al te overtollige vochtigheid, late menigmaal wat Lucht daar by, en begiete ze 'sZomers dies te rykelyker.

Ranunculus arvenſis duurt een Jaar en bezaait zich zelve, de overige zoorten altemaal, by voorbeeld *Ranunculus hiſp. R. folio plantag. R. dulcis Tragi, R. bulboſus, R. Apenninus flammeus maj. & min., R. niveus, R. anglicus, R. radice grumoſa, folio rutæ, Lanuginoſus anguſtifolius, globoſus, Septentrionalis*, enz: blyven lange Jaaren goed by den Wind en Water in een goed gemeen zandig Aardryk, met tweejaarige Koe- en Paardemeſt op eene wel gelege plaats, men plant ze door hunne wortelen voort, die men in de Maand van Maart of April van de Ouden afneemt en verplant.

R A P U M.

R A P. R A P.

RAPUM VEL RAPA. In 't *Grieks*, γογγύλυ, γογγυλὶς ῥάφος, ῥάπυς. In 't *Italiaans*, Rapo. In 't *Spaanſch*, Nabo. In 't *Franſch*, Nave, Naveau, Rave. In 't *Engelſch*, Turneps. In 't *Boheems*, Rzipa. In 't *Deens*, Roſre. In 't *Pools*, Rzepa. In 't *Hongaarſch*, Repa. In 't *Arabiſch*, Seliem, Selgem, Selgiem, Alſelgiem. In 't *Indiaanſch*, Albara acoraſerma. In 't *Hebreuwſch*, Læphet. In 't *Hoog-*

Hoogduits, Rüben. In 't *Nederduits*, Rapen.

KENTEKEN. Deze Plant is in de Keuken ongemeen wel bekent, welke wy met *Moriſon* en *Amman*, die wy daarin tot Voorgangers hebben, reekenen onder de peulachtige, vierbladige, en tweevakkige kruiden, afzonderende door een vliezig Middelſchot in ieder Peul een dubbelde rye van Zaadkorrels, 't welk *Herman*, *Rajus*, *Boerhave* en anderen meer met ons ook doen. *Volckam. p.* 355. heeft deze algemeene en byzondere Kentekenen daar van opgegeven: Zy heeft ronde Zaadkorrels, meeſtendeels donkerbruin, zynde ingeſlooten in een vlieſig Zaadhuisje, 't welk langer is als het peulachtige, en met een tuſſchenſchot in 't midden afzondert een dubbelde rye Zaadkorrels. De bloemen zyn volkomen en vierbladig, de wortelen dik. *Boerhave* II. *p.* 12. zegt: de Peul of Hulze van Rapen ſtelt een ſponsachtige Hoorn voor, waarin die ten einde toeloopt. De Wortel is vleeſch- en bolachtig. *Tournefort. p.* 228. zegt: de Raap is een gewaſch met eene Bloem (welke zy meeſtendeels eerſt in 't tweede Jaar voortbrengt) van gedaante als een Kruis, beſtaande namentlyk uit vier bladeren, uit welkers Kelk een middelſte ſteel opkomt, die naderhand tot eene Vrucht of Hulſe word, die een middelſchot heeft, aan welk ter weêrzyden Klapvliezen gevoegt zyn, zynde het tuſſchenſchot in twee vakjes verdeelt, en voor 't grootſte gedeelte aangevult met rondachtige Zaadkorrels, meeſtendeels eindigende in een ſponsachtigen hoorn, mede met diergelyk Zaad voorzien.

Dit voorgaande in 't korte byeen getrokken, is het Kenteken van dit gewaſch eigentlyk als volgt: " De wortel, „ gelyk bekent is, is dik, maar niet al te „ lang (ten ware, dat zulks in de al te „ groote Rapen kwame te gebeuren, „ waar van hier na zal geſprooken wor- „ den) glad en heeft zelden eenige ve- „ zeltjes, behalven het Staartje, waar „ mede zy het voedings ſap uit de aar- „ de zuigt; het deel der Wortel, 't welk „ boven uit d'aarde ſteekt, is ofſchoon „ rood, of onderwets rood, of groen- „ achtig, naar de aart van 't Zaad. Uit „ deze wortel ontſtaan een goed getal „ Bladeren, leggende op d'aarde, welke „ redelyk breed, diep ingeſneeden, hard „ aan te voelen, ook zeer wreed of „ ruuw van ſmaak zyn. Zie *Lugdun. p.* „ 639. *Tabern. L.* II. *Sect.* III. *c.* 2. Mid- „ den onder dezelve ontſtaat een aan- „ zienlyke Stengel, die maakt gemeen- „ lyk in 't tweede Jaar naar het uitzaa- „ jen, kruisgevormde vierbladige Bloemp- „ jes, uit welker Kelkjes kleine ſtempels „ of Zaadkolven voortgroejen, waar „ uit naderhand eene Vrucht of Hulſe „ word, die in de midden een klein tus- „ ſchenſchot heeft, en daar door in twee „ byzondere deelen afgezondert word, „ waarin het Zaad legt, 't welk ge- „ meenlyk rondachtig en bruin is. Zy „ groejen of in den Herfſt, of in den „ Zomer, naar geſchapenheid van de „ tyd, wanneer ze gezaait worden.

AANMERKING. *Dioſcorides* beſchryft *L.* II. *c.* 104. maar de beide zoorten, de Wilde en de Tamme, en dan de krachten der Raapen. Aangaande de benaming, zo zegt *C. B. P. p.* 89. dat *Rapa* zal voortkomen *à rapiendo è terra*, dat is, om dat zy uit d'aarde met geweld gerukt word, dog men word licht gewaar, dat de afleiding van dit woord zeer gedwongen uitkomt. Waarſchynlyker is die van *Varro L.* IV. *Ling. Lat.*, wanneer hy *Rapa* afleidt van het Griekſche woord ῥάπος. De Grieken, zo als by *Athenæus L.* IX. *c.* 2. is te zien, noemden de wortel van haare gemeenlyk rond zynde gedaante γογγύλυ de ronde *Dioſcorid. l. c.* Het geſlacht verdeelen zommigen in de wilde en tamme zoort, anderen in het Mannetje en het Wyfje, waarom wy *Theophraſtus* ten dien einde aanvoeren, ſchryvende *L.* VII. *Hiſt. c.* 4. aldus:

Γογγυλίδος δὲ οἱ μὲν φασὶν εἶναι, οἱ δὲ οὔ φασὶν, ἀλλὰ καὶ τῶ ἄῤῥενι καὶ τῆ θηλεία δια-

φέρειν, γίνεϛαι δὲ ἐκ τȣ̃ ἀυτȣ̃ σπέρματος ἄμφω. Πρὸς δὲ τὸ ἀποθηλύνεϛαι πηγνῶναι δεῖ μανὰς, ἐὰν γὰρ πυκνὰς, πάσας ἀποῤῥενȣ̃ϛαι. Τὸν ἀυτὸν δὲ πρόπον ἢ ἐν γῆ μοχθηρα σπαρως.

Dit komt in 't Latyn op 't volgende uit: *Rapi vero quidam genera eſſe, alii non eſſe (dicunt), ſed mare & femellis differe. Fieri autem ex eodem ſemine ambo. Ut vero ſæmineſcant ſerere debet ſemina rara, ſi enim denſa omnia abeunt in mares, eodemque modo ſi etiam in terra vel agro ſterili ſeveis.*

dat is:

„ Dog van de Rapen vindt men veelderlei zoorten, 't welk van anderen tegengeſprooken word, zeggende die maar alleen door Mannetje en Wyfje te verſchillen; echter beide uit eenerlei Zaad voortkomende. Dog op dat 'er van 't Vrouwlyke geſlacht meerder mogen voortgebracht worden, zo moet men het Zaad wyd van malkander zaajen, want als het te dicht gezaait word, dan worden het altemaal Mannetjes, niet minder ook als men het Zaad in een onvruchtbaar Land en Akkergrond zaait ".

Plinius L. XIX. *c.* 5. voegt 'er nog by: dat de Mannetjes Rapen op verre na zo zoet niet zyn als de Wyfjes Rapen. Zommigen zyn 'er, die uit de rondte of lengte het geſlacht hebben afgeleidt; dog om de waarheid te bekennen, zo konnen wy niet zien, hoe het kan geſchieden, dat de rondte der gedaante het Mannetje, en de lengte het Wyfje zal konnen beteekenen; dog door dien wy wel eenerlei Taal met de Kruidkundigen moeten voeren, zo zullen wy maar de meening van *C. B. P. l. c.* toeſtemmen, die deze Plant in de Tamme of gezaaide en Wilde heeft verdeelt, en met hem de lange gezaaide noemen het Wyfje, en de ronde het Mannetje. Even deze *Bauhinus* merkt aan, dat het Aardryk in Indiën zo vruchtbaare is van Rapen, dat ze ook op openbaare Landwegen van zelf voortkomen, belettende aldus zomwylen den Zaajer om te konnen zaajen. *Acoſta L.* IV. *c.* 18. Ook moeten wy de waarneming van *Matthiolus* niet achterlaten, dat het namentlyk: *iets verwonderenswaardig in de Natuur is*, dat 'er uit zulk een klein Zaad zulk een groote Wortel is voortgegroeit, en wel in den tyd van drie Maanden, dat die volgens zyne waarneming hondert Ponden zou gewogen hebben. Die in den Zomer gezaait worden, zyn vry van niet door de Rupzen gevreeten te worden, (die meeſtendeels de tederſte Bladeren overal rondom uitknagen) byzonderlyk als men Kolenſtof of Zwartſel in de tyd van 't zaajen met het Zaad vermengt, of het zelve in het ſap van *Sedum maj.* eene geheele Nacht laat weeken. *Columella.* wy noemen in ons Land de Rapen, die den Zomer door groejen, **Praag-Ruben**, maar die naar den Oogſt gezaait worden, **Halm-Rublein**, zynde de laaſte zoort beter van ſmaak als de eerſte.

RAPA SATIVA OBLONGA. Gezaaide langwerpige Raap. In 't *Hoogduits*, **Waſſer-Rube**. Zie de 859 Plaat, Letter a.

Raap met een langwerpige Wortel of het Wyfje *C. B. P.* 90. *M. H.* 2. 213. Gezaaide langwerpige Raap (of het Mannetje) *J. B.* 2. 838. Langwerpiger mannelyke Raap *Dod. p.* 673. Ronde Raap met eene ronde langwerpige Wortel. *Adv. Lobel.*

RAPA SATIVA ROTUNDA. Gezaaide ronde Raap het Wyfje. In 't *Franſch*, Naveau. In 't *Hoogduits*, **weiſſe Rube**. Zie de 859. Plaat, Letter b.

Gezaaide ronde Raap het Wyfje, met eene witte wortel *C. B. P.* 89. *M. H.* 2. 213. Gezaaide ronde Raap het Mannetje *J. B.* 2. 838. Gemeene Raap. *Dod. p.* 673. *a.* Mannelyke Raap by *Theophr. Plin.* *Raap* van *Dioſcor.* Rondachtige Raap *Tab. Lob. Lugd.*

AANMERKING. Hier kan het geſlacht van de *wilde Raapen* bygevoegt worden, 't welk *Matthiolus* aldus beſchryft: Het komt met een Blad, ſteel, Bloem

Bloem en Zaad voort, dat met het gezaaide zeer naby komt, dog zyn de Bladeren vry wat plomper. Dierhalven verſchilt het in niets anders van het gezaaide, als dat men verzuimt heeft, om het wel na behooren te queeken. De wortel daar van is zo als aan de Radys, zynde alleenlyk langer en dikker, dog van ſmaak komt zy doorgaans overeen met de gezaaide. *J. Bauhinus* vermoedt, dat deze Raap van *Matthiolus* niet verſchille van de *Rapiſtrum* of Knol-Radys; de bladeren verſtrekken Oſſen en Koejen tot voeder. *Rajus L.* XVI. *Hiſt. plant. c.* XIII. *p.* 801. is van gevoelen, dat 'er geen ander onderſcheid onder de Tamme en wilde Rapen bevonden word te zyn, dan dat de eerſte gezaait, en de laatſte van zelf vrywillig voortgebracht wierden, makende dienvolgens geene byzondere zoort van de wilde Rapen; om dat men geen onderſcheid meer waarneemt, als men deze en geene bladeren by tyds van de wilde zoort afſcheurt, als dan verſchilt de wortel noch in dikte, noch in ſmaak met de andere.

Queeking.

De Rapen vereiſchen een nieuw omgeworpen Land, dat eenigzins, echter niet al te vochtig is, als het Jaar te vooren Garſt op het Veld is gebouwt geweeſt, dan komen ze graag voort; dog zy worden ſchurfachtig, wormſteekelig, bitter en laf of ſmakeloos, als het Land nieuw is gemeſt geworden. Zommigen zaajen al in de Maand van Maart met de volle Maan, of in 't afnemen van de Maan dog waarop hedendaags in den Akkerbouw en Hovenierskonſt niet meer van allen dus naauwkeurig gelet word; anderen zaajen ze op den dag van Urbanus of Johannes, of eerſt op den dag van Jacobi, doende de laaſten veel beter, want dan konnen de Rapen ook den Winter over duuren. De beſte tyd van te zaajen is, als het een weinig van te vooren heeft geregent; men moet het Zaad niet te dik zaajen, anders komen 'er dunne en lange tappen uit voort, dog als ze tegen vermoeden zouden te dik opſchieten, dan doet men het beſte, als men 'er een gedeelte van uit plukt. Al wie de moeite wil nemen om de zulken, als ze een vinger dik worden, dan in een ander goed Land te verplanten, die verkrygt Rapen, als de overigen altemaal zyn, alleenlyk moet men ze met aarde bedekken, en die wel rondtom dezelven vaſt toedrukken. Het Onkruid en de overvloedige Bladeren moeten vlytig uitgewiedt worden. Men late ze altyd tot in de koude dagen in 't Veld ſtaan, dan ſchiet het ſap uit de Bladeren in de Wortel, en maakt ze daar door dies te ſmakelyker. In Saxen gins en weder zaait men eene zoort van Raap-Zaad, welks Wortel niet dienſtig is, om te eeten, maar van het Zaad ſlaat men een Olie, die of tot Lamp-Olie, of ook voor arme Menſchen tot de ſpyze gebruikt word; het laatſte mag den ſmaak der Spyzen wel iets bederven, dog het eerſte of het branden in de Lamp is zeer ongezond, vermits de Olie ſterk uitwaaſſemt en ſtinkt, zo dat men het in de Neus en op de Borſt gevoelt, des niet tegenſtaande word het evenwel rondtom Jena in menigte gebruikt, 't welk men, zo veel immer mogelyk ware, moeſt nalaten.

Gebruik in de Medicyne.

De witte water Rapen worden voornamentlyk tot de Spyzen gebruikt, die beeter als veele andere Moeskruiden licht konnen verduuwt worden, en goed voedzel geven, dog de Maag met veel winden opvullen. De gekookte vermeerderen het Zaad, bevorderen het Waterlaten, en verzaften van wegens haare zoete ſalpeterachtige deelen deszelfs ſcherpte en branding; ze verſtrekken tot een goed Huismiddel, als ze met Zuiker en Honig, benevens Vygen of Rozynen en Wynbezien vermengt, voor de Hoeſt, Aamborſtigheid en heesheid der Kinderen worden gebruikt. Het ſap met ver-

verſche Boter gebraden is voor Winter-hielen zeer goed, waar tegen ook de bevroozen Schyfjes dezer Rapen koud opgelegt zeer dienſtig zyn. Even dit met Zuiker gekookte ſap zuivert en geneeſt in Gorgeldranken de Spruw en blaauwe Schuit, word ook voor de derdendaagſche Koorts verordineert. Ter verzagting van het hevig Hoeſten worden deze Rapen tot een Voetbad dikwils genomen. Wie met de Scheurbuik behebt is, en deze Rapen tot eenige herhaalde keeren toe rauw eet, die zal 'er vry van worden. Het witte Raap-Zaad is mede een Ingredient van den Venetiaanſchen Driakel, en tot een Zaad-Melkje gemaakt, dryft 't zelve de Kinderpokjes en Maſelen uit, het doodt de Wormen, en word tegens de Peſt en venynige ziektens gebruikt. In de Apotheeken word Raap-Olie gevonden, die uit het Zaad is geparſt geworden, welke in de Clyſteeren voor hardnekkige verſtopping van 't Lyf, als ook voor verbrande en bevrooze Leden, niet minder voor de Spruw en blaauwe Schuit goede uitwerking doet. Zie *Lemery p.* 943. 944. *Dale p.* 266. *Zorn. p.* 563.

R A P H A N U S.

R A P. R A P.

RAPHANUS. In 't *Latyn*, Radix. In 't *Grieks*, ῥαφανὶς, ῥάφανος, ῥοφάνη. In 't *Italiaanſch*, Raphano, Radice. In 't *Spaanſch*, Ravano, Ravanillos. In 't *Franſch*, Rave, Ravi, Raiforte. In 't *Engelſch*, Radiſch. In 't *Deens*, Reddicke. In 't *Boheems*, Rzetkew. In 't *Pools*, Rzodkiew. In 't *Litthauwſch*, Rindikas. In 't *Arabiſch*, Fugiel, Fugal. In 't *Indiaans*, Alphaleg, Alexorahen. In 't *Hebreuwſch*, Zenon. In 't *Talmudiſch*, Fugla. In 't *Chineeſch*, Löpë, cu Semen raphani. In 't *Hoogduits*, Rettich/ Radiß. In 't *Nederduits*, Radys.

KENTEKEN. Zy die de Plant van Radys onder de Peulachtige Vruchten reekenen, welke vierbladig en ſponsachtig, maar niet tweevakkig zyn, hebbende de Peulen of Hulzen met veel Zaad opgevult, die hebben dien aangaande de toeſtemming van bykans alle Kruidkenners. *Ruppius Fl. Jen.* heeft het onder de Planten geſtelt, die eene reguliere vierbladige Bloem hebben. *Armoracia* of *Ramoracia* (Meer- of wilde Radys) komt hier in geene achting, maar wel de *ronde Radys*, welke de Latyner κὰτ ἐξοχὴν (*per excellentiam*, dat is: van wegens haare voortreffelykheid) maar *Radix*, dat is: Wortel, genaamt hebben, en de Grieken alleenlyk ῥάφανος, *Radix vel Raphanus*, dat is: Wortel of Radys: Doch dit gewaſch nu aan en voor zich zelve betracht, zo is het een Tuingewaſch, dat groote, breede, ronde en groene Bladeren uitdryft, welke diep zyn ingeſneeden, en naar 't Rapenkruid gelyken, dog iets meerder bogtig zyn; daar tuſſen verheffen zich redelyk hooge ſtengels, die rond en takkig zyn, dragende witte of purpurverwige Bloemen, welke vier Bladeren over 't kruis geſtelt hebben; wanneer deze afvallen, dan volgen daarop Peulen, die de gedaante van een Hoorn hebben, ze zyn dik, ſponsachtig, opgevult met rondachtige Zaadkorrels, van twee ryen, zynde door een dun Middelſchot onderſcheiden; het Zaad heeft een ſcherpen ſmaak. De wortel is lang en dik, zomwylen

wylen ſterker, zomwylen zwakker, vleesſig, wit of rood, zomwylen zwartachtig, van een ſcherpen en bytenden, echter aangenamen ſmaak; voornamentlyk van de kleinder zoort, die in der daad lekker ſmaakt, is de Wortel teder, ſappig, verbreekelyk, en eetbaar. De meerder volwaſſen zynde Radyzen hebben niet alleen in de ſchille veel meer ſcherpte en doordringende krachten, maar ook eenige Vezeltjes en ſcheuren of ſpleeten, waterpas daarin geſlagen, zynde zomwylen verheven; weshalven zy den aanwas bevorderen, en ryp doen worden; zo dat zomwylen het huidje van een barſt, 't welk voor een byzonder getuigenis hunner Deugdelykheid word gehouden. Zie *Tournefort. p.* 229. *Boerhaav.* II. *p.* 11. *C. B. P. p.* 96. *Phytop.* 134. *Ephem. N. C. Dec.* II. 2. *Ann.* 4. *Obſ.* 175. *Lugd.* 634. *Lemery* 944. *Raj.* 804. *Tabern. L.* II. *Sect.* 2. *c.* VII.

Wy voegen 'er nog dit by: " dat in „ 't Voorjaar, als de worteltjes nog tenger, klein en waterachtig zyn, ze voor „ iets ververſchend en goed gehouden „ worden, maar als ze uit de koude „ grond of uit een ongemeſt Land genomen worden, is de ſchille ſterker, bytender, ook met menigerlei rondom „ lopende Kringen of Inſnydingen, en „ eenige Byworteltjes voorzien. Het is „ eene wortel, die elk een en alom bekent is.

AANMERKING. De Griekſche Naam Ῥάφανὶς wil zo veel zeggen als *klaare Wortel.* Zie *Dioſcorid. L.* II. *c.* 137. de tweede Naam ῥάφανος, komt voort *παρὰ τὸ ῥαδίως φαίνεσται à facile apparendo*, om dat het gezaait zynde aanſtonds opkomt (want na drie dagen komt het al te voorſchyn). *Theophraſtus* heeft wel beide woorden gebruikt, maar het geen wy *Raphanus* of Radys noemen, heeft hy den Naam van ῥάφανίδα gegeven, maar de Kool zelve ῥάφανος genoemt, zynde dit d'oorzaak geweeſt, die *Plinius* verleidt heeft. Of nu de Duitſche naam Radys van den Latynſchen *Radix*, wortel, voortkome, kan uit de gelykvormigheid van den klank niet beſlooten worden, genoeg dat ze beide, gelyk als de Franſchen, de Radys voor eene ſterke wortel hebben aangenomen, die aan grootte zo veel te minder voor eene andere wykt, hoe meerder zy in een koud Aardryk zo groot als een klein Kind word, waar van wy in Erffort zelf proeven gezien hebben. In het Koningryk *Congo* word die zo dik als een Mans Scheenbeen en van een aangenamen ſmaak, gelyk *Pigafettus* en *Linſchott* betuigen; ook dat ze van zelf en zeer menigvuldig in Indien voortkome. *C. B. Pin. l. c.* Wegens de zoorten konnen de Schryvers niet wel met malkander overeenkomen, zommigen als *Dioſcorides l. c.* nemen maar twee zoorten aan, als de Tamme en Wilde, dog anderen als *Theophraſtus*, naar de benaming van verſcheide plaatzen, zes byzondere zoorten, te weeten: *Corinthius*, *Cleonæus*, *Liothalaſſius*, *Bæotius*, en eene zoort, die uit Bladeren aan een Rupze gelykende beſtaat, welke *Plinius* de wilde zoort noemt. Naar het gevoelen der nieuwſte Kruidkenners, houdende het met *Dioſcorides*, zo is de Radys tweederlei, of de *Tamme*, dat is de in *Tuinen gezaaide*, waar van wy gemeenlyk eeten, zynde tenger en lekker, of de *Wilde zoort*, die of *vroeg* of *laat ryp* word, *klein* of *groot is*, met *witte* of *Purpurverwige Bloemen*, *rond* of *lang*, *wit*, *zwart* of *rood*, ook word die *geel* en *rood* gevonden, welke zommige van binnen doorlopende roodachtige ſtreepen heeft, dog het is onnodig, dat wy ons langer daar mede ophouden.

RAPHANUS MINOR OBLONGUS. Kleine langwerpige Radys. In 't *Franſch*, Raifort. In 't *Hoogduits*, **Frantz-Rettig**. Zie de 860. Plaat, Letter a.

Kleine langwerpige Radys *C. B. P.* 69. *M. H.* 2. 69. Radys *J. B.* 2. 846. Klein gezaait worteltje *Dod. p.* 676. Kleine Purpurverwige Radys *Lugd. Lob. a.*

RAPHANUS MINOR OBLONGUS NIGER. Kleine langwerpige zwarte Radys. Zie de 860. Plaat, Letter b.

RAPHANUS MINOR ROTUNDUS Zie de 860. Plaat, Letter c.

DUS NIGER. Kleine ronde zwarte Radys.

Zie de 860 Plaat, Letter d. RAPHANUS MINOR ROTUNDUS. Kleine ronde Radys. In 't *Hoogduits*, Monath-Rettig.

Zie de 860. Plaat, Letter e. RAPHANUS MAJOR SATIVUS ALBUS. Groote gezaaide witte Radys. In 't *Franſch*, Raifort blanc. In 't *Hoogduits*, weiſſer Rettig.

Zie de 861. Plaat, Letter a. RAPHANUS NIGER MAJOR ROTUNDUS. Groote zwarte ronde Radys of Ramenas. In 't *Franſch*, Raifort noir. In 't *Hoogduits*, Schwartzer Rettig.

Kring- of rondachtige groote Radys of gezaaidt worteltje *Dod.* 676. Zwarte Radys met een zeer ronde Wortel. *Park. M. H.* 2. 264. met eene Purpurverwige Bloem. *a.*

Zie de 861. Plaat, Letter b. RAPHANUS MAGNUS SATIVUS. Groote gezaaide Radys. In 't *Hoogduits*, groſſer Rettich.

Queeking.

Men zaait ze in een goede aarde (dog de jonge Radyzen in wel gemeſt Land, 't welk echter niet al te hittig is), zommigen zaajen ze al in February, anderen in Maart met de waſſende Maan, niet diep in d'aarde, maar dan groeit de Radys 'er geheel ſchielyk uit. Dienvolgens doet men beter, wanneer men ze wat later zaait, of in de Maand van Juny of July. De wortel komt wel voort, als maar de Zomer niet al te droog is, want eene middelmatige vochtigheid is tot haaren wasdom dienſtig, maar eene al te groote nattigheid brengt Wormgaten. Onder alle Gewaſſchen groeit 'er geene zo ſchielyk als de Radyzen. Wil men ze tot het Zaad hebben, dan bewaart men ze den Winter door in 't Zand, en plant ze met de waſſchende Maan van April wederom in d'Aarde; dan komt in de Maand van Auguſtus het rype Zaad te voorſchyn. *Munting.*

Gebruik in de Medicyne.

De wortel van Radys heeft haare nuttigheid zo wel in de Keuken, als in de Geneeskunde. Men nuttigt die op zich zelve, als mede in ſtukken geſneeden en met Zout beſprengt; ook worden ze met Azyn, Zout en zomwylen met iets Peper ingelegt. Dog zy voedt zeer weinig, maakt eerder winden, dan dat zy die verdryft, veroorzaakt opruſpingen met een lelyke reuk, en bezwaart het Hoofd. Ondertuſſchen heeft zy echter een openmakende, afſpoelende en verdunnende kracht, innerlyk genomen zal zy het Graveel verbryzelen, en het Water loſſen, ook de Maandſtonden bevorderen. Wanneer de ronde Schyfjes op de Voetſoolen gebonden worden, dan loſſen ze de Gezwellen der Voeten op, en trekken niet zonder eene goede uitwerking het beſlooten water uit, voornamentlyk in de koude Gezwellen, groene ziekte en waterzucht. Het ſap van Radys, 't welk, door Zuiker daar op te ſtroojen, daar uit getrokken word, verzaft wel grootelyks den ingewortelden Hoeſt en de Aamborſtigheid, vermits het de uitwerping bevordert. Het opent de verſtoppingen der Lever, der Milt en van 't Darmſcheel, en geneeſt de daar uit onſtaande Geelzucht en Scheurbuik. Aan 't zelve word ook eene kracht toegeſchreeven, om het Venyn uit te dryven. Zommigen verzekeren, dat het tegens de bevroozen Leden goed zou zyn, en als men uiterlyk de vlakken van 't Gezicht daar mede beſtrykt, dezelve zal verdryven, ook de Haairen wederom doen groejen. Het Zaad van Radys word aangepreezen ter oploſſinge van taaje vochtigheden in de Ingewanden, dog 't wordt nu ter tyd zelden meer gebruikt. Zie *Tabern. L.* II. *p.* 124. *Herman. cynoſ. mat. med. c. adnot. Boecler. P.* I. *pag.* 309. 310. *Lonicer. Herb. P.* II. *p.* 415. *Lemery p.* 945, *Schroder.*

RAPISTRUM.

RAP. RAP.

RAPISTRUM. In 't *Grieks*, λαμψάνα by *Dioſcorid.* In 't *Italiaans*, di Laudri, di Laſana. In 't *Franſch*, Sauves blanches. In 't *Engelſch*, Charlok. In 't *Pools*, Brzoſzkiew. In 't *Hoogduits*, Hederich. In 't *Nederduits*, Heedrik, *en by verkorting* Herik.

KENTEKEN. Dit gewaſch behoort tot die geenen, welke Peultjes of Zaadhuisjes maken, vierbladige Bloemen en enkeld Zaad hebben, zynde in elk Zaadhuisje maar een Zaadkorrel vervat. Met regt word het van *Herman*, *Rajus*, *Linnæus* en *Ruppius* tot de Rapen getelt, al is 't dat het zich door de wortel van dezelve onderſcheidt. want, zo als *Volckam. p.* 355. wel aanmerkt, moeten de waare Kentekenen en Merkteekenen der Planten niet van de wortelen, maar wel van het Zaad en de bloeſſem afgeleidt worden. Zommige willen ſtaande houden, dat het de *Lampſana*, (eene zoort van wilde Kool of Moes) van *Dioſcorides* zy, dog waar van hy *L.* II. *c.* 109. zeer weinig ſchryft, zeggende: de wilde *Lampſana* is een Moeskruid, 't welk voor de Maag zeer dienſtig is, welkers Bladeren en ſteelen in Warmoes gekookt worden, uit welke woorden wy het Kenteken van onze Plant niet konnen zien nog uitpluizen. Dierhalven heeft de beſchryving der nieuwſte Kruidkenners meerder grond, die zeggen, dat *Rapiſtrum* (Raap-Zaad of Heedrik) zy eene wilde Raap, die tengere, een voet hoge en hooger ſtengels draagt, welke zeer ſchoon groen, iets ruig, rond en takkig zyn, en eenige Haairlokken hebben. De bladeren leggen op de aarde, zyn dik en van gedaante als de Rapebladeren (zo dat men moeite heeft, om ze van malkander t'onderſcheiden), in den beginne zyn ze ingekurven, naderhand een weinig bogt- of rondachtig, en ruig. De Bloem heeft de gedaante van een Kruis, beſtaande namentlyk uit vier Bladeren, uit welker Kelk een middelſte ſteel voortkomt, die naderhand, als de Bloemen vergaan, verandert, en eene bykans geheel ronde Vrucht word, waarin gemeenlyk maar een enkeld Zaadkorreltje legt. De wortel is niet dik, maar lang, vezelig en witachtig. Zie *Tournef.* 210. *Boerh.* II. 2. *C. B. P.* 95. *Knaut plant. Hall. p.* 21. *Linn.* 191. *n.* 524. *Rupp. p.* 63. *Lemery p.* 964. *Tab.* I. II. *S.* II. 3.

AANMERKING. *Rapiſtrum* of Heedrik heeft by *Linnæus* en *Haller* eenerlei Kenteken met *Myagros.* (Zie *Haller p.* 536. *En. Meth.*) *C. B. P. l. c.* ſchryft van deze Plant aldus: Het ſchynt, dat *Rapiſtrum* van wegens de gelykvormigheid met de Rape-Bladeren dus is genoemt geworden, waarom die van eenigen het tweede zoort van wilde Rapen genaamt word: anderen achten zulks het *Eryſimum* (wit Moſtaardzaad) van *Theophraſtus* te zyn, anderen reekenen het tot Zennep, anderen tot de *Lampſana*, en dat met regt, waar van *Dioſcorid. l. c.* onder de Moeskruiden gewag maakt, dog zonder Beſchryving. *Plinius* ſtelt het *Lib.* XX. *c.* 9. tuſſchen de wilde Kool en *Lampſana* midden in, zynde een voet hoog en de Bladeren haairachtig, niet ongelyk aan Knolle-Bladeren, by aldien het niet veel witter ware. Het groeit meeſtendeels weeldrig voort onder het Garſte Koorn, tot groot verdriet der Landlieden, in dier voegen dat het in de Maanden van Juny en July dikwils geheele Velden bedekt.

Zie de 862. Plaat, Letter a. RAPISTRUM FLORE CANDIDO STRIATO. Heedrik met eene witte geſtreepte Bloem. In 't *Hoogduits*, Rub-Saamen.

Zie de 862. Plaat, Letter b. RAPISTRUM FLORE PURPUREO. Heedrik met eene Purpurverwige Bloem. In 't *Franſch*, Sauves. In 't *Hoogduits*, Hederich.

Zie de 862. Plaat, Letter c. RAPISTRUM MONOSPERMON SEU SINAPI ARVENSE. Heedrik met een enkel Zaadkorrel, of op bebouwde Landen groejende Zennep.

Heedrik met een enkel Zaadkorrel *T.* 210. *C. B. P.* 95. *Prodr.* 37. Plaat. *J. B.* 845. *Raphaniſtrum* met een enkel Zaadkorrel, de allergrootſte rondbladige zoort van *Cornutus. M. H.* 2. 266. alwaar hy 't onrecht dus *Moriſon* aanhaalt. Het allergrootſte rondbladige *Raphaniſtrum* met een enkel Zaadkorrel en een glad rond Zaadhuisje. *M. H.* 2. 265. *a.*

RAPUNCULUS.

RAPUNCULUS. In 't *Grieks*, *γογγύλυ ἄργια. Dioſcorid. L.* II. *c.* 135. In 't *Franſch*, Raiponce. In 't *Italiaans*, Raponzolo. In 't *Engelſch*, Rampions. In 't *Hoogduits*, Rapunzel. In 't *Nederduits*, Raponce.

KENTEKEN. *Amman* en *Moriſon* reekenen de Raponce onder de Melkachtige Planten, met eene gehoorende Bloem. *Herman* tot de Planten, die drie Zaadhuisjes vol van Zaad hebben, zynde met drie vakjes en even zo veel gaatjes, voorzien, en alle deelen dezer Plant doorgaans Melkachtig. Volgens *Rajus* behoort zy tot de gewaſſchen, die eene éénbladige en éénvormige Bloem hebben, volgens *Ruppius* tot die geene, welke eene volkome onregelmatige Bloem, en drievoudig gedeelde Zaadhuisjes hebben; en eindelyk *Rivinus* tot die geene, welke eene éénbladige irreguliere Bloem hebben, haar Zaad in een drievakkig vlieſig Zaadhuisje ingeſlooten houdende.

Dit in 't kort te zamen getrokken, zo komt het Kenteken dezer Plante daar op uit, dat de meeſte Schryvers die reekenen tot de Gewaſſchen, welke éénbladige irreguliere Bloemen, en Zaadhuisjes met drie vakjes maken, dog van allen word zy gereekent onder de Planten, die melkachtig genaamt worden.

Veele reekenen deze Plant mede tot de *Campanula.* De *Bladeren* van deze Raponce ſpruiten aanſtonds uit aan de wortelen; zynde aan eene Viool niet ongelyk, en menigwerf met zwarte punten beteekent, en hangen aan lange ſteelen. De *Stengel* is melkachtig, hol, hoekig, heeft lange ſmalle Bladeren, die aan zommige zoorten iets breeder en matiglyk ingezaagd zyn. De *Bloemen* zyn wel volkomen, uit een Blad en vol bogten beſtaande, hebbende zo lang ze nog niet tot den Bloei geraaken, byna de gedaante van een Hoorntje, komen redelyk gelyk met de *Campanula*, echter zyn ze ſcherp ingeſneeden, en ontſluiten zich daarom zo wyd open dat ze ſchynen de gedaante van een Star te hebben. Boven aan den top van den Stengel maken ze een aanzienlyke aaire, die, naar de koleur van de Bloem, nu Hemelsblaauw, dan Purpurverwig of wit is. Naa de Bloem volgt de *Vrucht*, verdeelt zynde in drie vakjes, die met klein, glinſterend, bykans driehoekig, t'zamen gedrukt en roodachtig Zaad opgevult zyn. De *Wortel* is wit en gelykt redelyk

wel

wel naar de Rape. De aart en wyze, waar mede deze Vrucht voortbrengt, komt met de *Campanulæ* overeen, en uit dien hoofde wil *Volckamer p.* 356. haar ook daar onder getelt hebben, al is 't dat ze ten aanzien van de geſtalte en de bloeisſem daar van afgaat, en alleen nopens de wortel met de Rapen overeenkomt. *Boerhave* zegt van s'gelyken, dat by deze Plant alles zo zy, gelyk als by de *Campanulæ* of Klokskens, omtrent welke meening zy *Haller.* voor 't grootſte gedeelte op hunne zyde hebben. Want in *Enum. method. p.* 497. zegt hy: Raponce komt met *Campanula* overeen van wegens de Melk, en de in de Vrucht zittende Bloem; de Bladeren des Kelks zyn gelyk, lang, ſmal en ingebogen; maar de Bloemen, welke echter een weezentlyk ſtuk des Kentekens eener Plante zyn, ſchynen al te diep ingeſneeden te weezen; zy worden door breede vliesjes in vyf tengere inſnydingen, welke by de onrype Vrucht in een gekromt Hoorn omtrent de Pyp t'zamen groejen, dog zich door de rypheid van malkander ſcheiden, uitgebreidt, makende de Bloem gelyk als vyfbladig. Die uit driehoekige vêerkrachtige Nagelen of Vliezen, en een aan den top drievoudig gedeelde Pyp ontſtaan zynde draden verbeelden een Kloksken; by zommigen is de Vrucht tweevakkig en de Pyp tweevoudig gedeelt. Zie *Linn. p.* 46. *n.* 130. *C. B. P.* 92. *Phytop.* 136. *Tournefort* 113. *Boerhave* 250. *Tabern. L.* II. *S.* II. *c.* V. *Barrelier. p.* 10. *Lugd.* 641. *Lemery* 946.

AANMERKING. Dat de Latynſche Naam *Rapunculus*, op eene verminderde wyze van ſpreeken moet afgeleidt worden van *Rapum*, zulks is uit de zaak van zelve klaarblykend. Men neemt in 't Voorjaar deze Plant mede tot de Zalade. Daar zyn veele zoorten van, welke *Rajus* uit de ſchriften der allerberoemſte Schryvers, en *Haller* in eene goede order, en met eene wel verzonne keuze verzamelt hebben; deze laatſte onderſcheidt de *Rapunculi*, (Raponzen) in twee- en drievakkige (*biloculares & triloculares*) Zaadhuisjes. *Boerhaave* beoogt de geſchapenheid der Bloemen, of ze in een Hoofd t'zamen gedrongen zyn, Kroonsgewyze ſtaan. 't Is nog geenzins beſliſt, of de Ouden van de Raponce eenig gewag hebben gemaakt. *Ruellius* en *Cornarius*, *Fuchs*, *Geſner.* en *Dodon.* hebben het voor het *Rapum ſylveſtre* (wilde Raap) der Ouden gehouden, en *Ruellius* met *Cornarius* zulks dies te ongetwyffelder beveſtigt, om dat de Afteekeningen der wilde Raap by *Dioſcorides* en *Plinius* doorgaans in allen deelen met de Raponze ſchynen overeen te komen: dog *Lacuna* en *Matthiolus*, en anderen, zyn van een geheel ander gevoelen, en beweeren, dat deze Raponze met de Beſchryvingen van *Dioſcorides* en *Plinius* geenzins overeenkome. Dog of men de *Jaſione* (Klokskens-Winde) of de *Siſara* (Heykruid) van *Columella*, of de *Pes Locuſtæ* van *Avicenna* daar uit kan maken, zulks heeft *Chabræus p.* 261. aan de geleerden ter onderzoekinge overgelaten.

RAPUNCULUS SCABIOSÆ CAPITULO COERULEO. Raponze met een Hemelsblaauw Hoofd van Scabioſen-kruid. Zie de 862. Plaat, Letter d.

Raponze met een Hemelsblaauw hoofd van Scabioſen-kruid *C. B. P.* 92. Gehoornde takkige Raponze, met een Hemelsblaauw Hoofd van Scabioſen-Kruid *M. H.* 2. 464. Klootachtig Scabioſen-Kruid, 't welk zy *Herba ovina* (Schaapkruid) noemen *J. B.* 3. 25. 12. De op Bergen groejende Raponze, het hoofdje als aan een zekere zoort van Wolfs Melkkruid *Col.* 1. 227. *a.*

RAPUNCULUS SPICATUS FLORE ALBO. Geaairde Raponze met eene witte Bloem. Zie de 862. Plaat, Letter e.

Geaairde Raponze *C. B. P.* 92. Witte geaairde Raponze *C. B. Phytop* 137. Raponze, gelykende aan Voſſeſtaartskruid met een witte aair. *Cluſ. Hiſt. Pan.* 687. Groote Raponze. De eerſte in Boſſchadien groejende zoort van Raponze *Tabern.* Groote Raponce. *Ger.*

De aair is of langer, of korter, wit

of aſchgraauw, en deze verandert van Bladeren, nu met zwarte plekken tot in 't midden toe bemerkt, die ze het Mannetje noemen; dan niet geplekt, wordende het Wyfje genaamt, ook is zy van eene zeer ſchone hoge Violetverwige koleur *C. B. P. l. c.* Ruppius heeft aangemerkt, dat zy rondtom Jena met eene witte aſchgraauwe Bloem, maar rondom Gieſſen met ſchone en hoog Violetverwige Bloemen in de Boſſchaadien groeje, maar beide in de Maand van May bloejen. *Rupp. Flor. Jenenſ. p.* 201.

Zie de 862. Plaat, Letter f. RAPUNCULUS SPICATUS FOLIIS MACULA NIGRA NOTATIS. Geaairde Raponce, met Bladeren, die met een zwarte Plek bemerkt zyn.

De Raponzen welke by deze zoorten verdienen bygevoegt te worden, zyn de volgende.

Rapunculus Valerianoides cæruleus umbellatus, Hemelsblaauwe met eene Kroon voorzien zynde Raponce, eenigzins naar het Kruid *Valeriana* gelykende. *Boerhave l. c.*

Rapunculus Creticus ſeu Pyramidalis. Candiſche of Pyramidaalſche Raponce. *C. B. P.* 93.

Rapunculus alpinis corniculatis. De op 't Alpiſch Gebergte groejende gehoornde Raponce. *Barrel.* Plaat 523. 1.

Rapunculus petræus. Steenachtige Raponce *Raj. Hiſt. p.* 738.

Rapunculus Braſilienſis tuberoſus, ſeu Battata Tajaoba Braſilienſibus, Braſiliaanſche bolachtige Raponce, of Battata Tajaoba by de Braſilianen genaamt. *Marggr. Poſon. L.* 15. *c.* 5.

Edog, vermits die in de kopere Platen niet vertoont worden, hebben wy maar liever de bloote Namen, als eene byzondere Beſchryving van elke zoort hier ter nêer willen ſtellen, die ze wat nader wil leeren kennen, kan die Schryvers, welke wy zo even hebben aangehaalt, Raadplegen.

NB. Het gebruik in de Medicyne is van weinig belang.

R E S E D A.

RESEDA. In 't *Engelſch*, Rocket. In 't *Pools*, **Zerwa**. In 't *Hoogduits*, **Orant/ Feldracken.** In 't *Nederduits*, Reſeda, Italiaanſche Rakette.

KENTEKEN. *Amman* en *Moriſon* noemen *Reſeda*, *Luteola* en *Phyteuma* gewaſſchen die eenerlei Kenteken hebben, en dus *congenera* of Medezoorten zyn. *Linnæus p.* 158. *n.* 447. heeft *Reſeda*, *Luteola* en *Seſamoides* onder een en 't zelfde Kenteken voorgeſtelt. *Reſeda* behoort mede onder die Planten, welke zesbladige Bloemen voortbrengen, hebbende een driekantig, langwerpig, Peulachtig Zaadhuisje, dat altyd door de rypheid geopent word. *Herman* ſtelt het onder de Planten, welke drievakkige en driekantige Zaadhuisjes hebben, vol met Zaad gevult en boven gapende, zynde de Bloemen uit ſmalle Bladeren t'zamen geſtelt. *Rajus* telt de *Reſeda* wel op onder de vyfbladige, maar noemt het echter onderſcheidentlyk zesbladig. *Linnæus* heeft ter aangehaalder plaatze het Kenteken dezer Plante aldus verklaart: *Cal.* De Kelk is een eenbladig bekleedzel van de Vrucht, gedeelt, met ſmalle, ſcherpe en overend ſtaande Inſnydingen voorzien, die altyd duuren en waar van twee meerder van malkander gaapen, tot een gebruik

bruik van 't Honig voortbrengende Blad. *Cor.* De omtrek van de Bloem beſtaat uit eenige ongelyke Bladeren, altyd eenige daar van half drievoudig gedeelt, zynde het bovenſte Honig voortbrengende Blad aan den grond bultig, naar de lengte des Kelks. *Stam.* Veele korte draden. *Antheræ* of Vezelknopjes over eind ſtaande en ſtomp, naar de lengte des Omtreks van de Bloem. *Piſt.* de middelſte ſteel een bultige Spruit, eindigende in eenige zeer korte ſtylen; de *ſtylen* zyn enkeld. *Per.* of het Zaadbuisje, een bochelachtig hoekig Huisje, met ſtylen geſcherpt, tuſſchen de ſtylen open, zynde maar eenvakkig. *Sem.* of het Zaad is veel in 't getal, en Nierenvormig, en aangegroeit in de hoeken van 't Zaadhuisje. Even dezelve Schryver merkt aan, dat 'er pas een geſlacht van Planten gevonden worde, 't welk moejelyker valt, om deszelfs Kenteken te bepalen, want ten opzichte der verſcheide zoorten vind men zich misleidt nopens het getal en de gedaante, zo dat hy oordeelt, dat men die maar gelyk als een blinde taſtender wyze moet zoeken t'onderſcheiden, enz: Anderen der nieuwſte Kruidkenners redeneeren van het Kenteken dezer Plante aldus: *Raſeda* of Italiaanſche Rakette, (in 't *Hoogduits*, **Feldracken oder Orand**) is een gewaſch, voorzien met een ſteel die gehold, geſtreept, ſponsachtig, anderhalf voet lang, ruuw of haairachtig, takkig en krom is; het Bloemen-Kelkje is in vyf deelen verdeelt, beſtaat maar uit een eenig Blaadje; deszelfs deeltjes zyn ſmal, puntig, ſtaan over eind, en vallen nooit af; de bladeren ſtaan by beurten een om 't ander, zyn diep ingeſneeden en gekrult, als of het Vlerken waren, en van ſmaak, gelyk andere Koolkruiden. De Bloemen beſtaan uit zes blaadjes, welker deelen bezwaarlyk konnen onderkent en uit malkander gezet worden, ze zyn irregulier, ſtaan aan den top der ſtengels t'zamen gedrongen als eene aaire, van koleur geel, wit of groen, met gelykverwige Bloemen-Puntjes. Naa de Bloem komt een drie- of vierhoekig Zaadhuisje, uit een klein dun vliesje te voorſchyn, daar aan bevinden zich drie Pypjes met een drievoudigen ſtyl, in drie vakjes verdeelt, die pas nooit volkomen geſlooten worden, maar geduurig open ſtaan en gapen, en by zommigen zodanig verdeelt zyn, dat het ſchynt, als of ze van malkander afgezondert waren. *Volck.* 357. het Zaad is langwerpig, klein, rondachtig en zwart. De wortel is lang, houtachtig, teder, wit en ſcherp; het groeit op Weilanden, en heeft zynen Naam van verzachting der Smerten en Ontſteekingen, waar tegen het eertyds, volgens het bericht van *Plinius L.* 28. *C.* 22. is gebruikt geworden, vermits het een zeer zacht en teder ſap voortbrengt. Voor 't overige is het een Zomer-gewaſch, en word naar de aantooning van *Ruppius Flor. Jen.* 234. gevonden aan oud Muurwerk, en in Wyngaarden. Zie *Boerhaave* 251. *Tournefort* 423. *C. B. P.* 99. *Rajus L.* XIX. *C.* 6. *p.* 1053. *Haller. p.* 315. *Lugd.* 1199. *Tab. L.I. Sect.* IV. *c.* 13.

RESEDA VULGARIS. Gemeene *Reſeda.* In 't *Hoogduits*, **Feldracken.** Zie de 863 Plaat, Lettera.

Gemeene *Reſeda C. B. P.* 100. Geele *Reſeda J. B.* 3. 467. *Reſeda* van *Plinius*, der nieuwſte Kruidkenners; by de Nederlanders is het eene zoort van uitheemſche Rakette, Italiaanſche of Cantabriſche, dat is, uit Biskayen van daan. *Lob.* 10. 222.

RHABARBARUM.

RHABARBARUM. In 't *Latyn*, Rha, Rheum & Rheu. In 't *Grieks*, ῥαβῆον. In 't *Italiaanſch*, Rhabarbaro, In 't *Franſch*, Rhabarbe. In 't *Engelſch*, Rhabarbe. In 't *Arabiſch*, *Armeniſch*, Ravend, Revend, Atravend *itid.* In 't *Indiaans*, Raved ſeni. In 't *Syriſch*, Reuwand. By de *Copthiten*, Arpobanum, ἀρπόβανον. In 't *Chineeſch*, Taihoang, Ravam, Baved ſini, Ravend, Kar-Tayhuam. In 't *Hoogduits*, Rhabarber. In 't *Nederduits*, Rhabarber.

KENTEKEN. *Tournefort* reekent de Rhabarber tot die Planten, welker Bloemen uit een enkel Blaadje beſtaan, Klokkenvormig zyn, en in welker Zaadhuisje maar een éénig Zaadkorreltje gevonden word. *Boerhaave* telt ze op onder de Planten, die geene Bladeren hebben, en eene Bloem, die niet uit verſcheidene byzondere blaadjes beſtaat, maar in dezelve veele Vezeltjes maken, welker Vrucht en Bloemen aan malkander ſtooten, en welker Zaad eindelyk bloot en onbedekt is. *Ruppius* reekent ze onder die Planten, welker Bloemen regulier en van een Blad zyn, met enkeld en onbedekt Zaad, ieder een ſtaat toe, dat deze Plant met recht tot de zoorten van *Lapathum* of Patich kan gereekent worden. Zy dryft uit haare wortel zeer groote Bladeren, die breed, bykans geheel rond, dicht, en aan dikke lange zwartachtige Stengels vaſt gehecht zyn, deze Bladeren zyn van koleur donkergroen, maar van een zuurachtigen, echter aangenamen ſmaak. Midden onder deze verheft zich in 't tweede of derde Jaar een Stengel, die niet wel zo hoog is als die aan de Tamme Patich, of de ſteel aan het *Patientie*-kruid. Aan dezen Stengel nu ſtaan kleindere, dog insgelyks ronde Bladeren. Boven op den top des ſtengels komen de Bloemen aairsgewyze voort, die groen of witachtig zyn, en ſchynen uit zes byzondere Bladeren te beſtaan, welker buitenſte rand mosachtig is, dog de binnenſte heeft de geſchapenheid van een Kruid aan zich. Naa het afvallen der Bloemen, of wanneer van de buitenſte blaadjes, als ze ryp geworden zyn, drie verwelken en afvallen, dan ziet men een driehoekig glinſterend donkerrood Zaad, het welk in de drie Blaadjes, in plaats van een Zaadhuisje, gelyk by andere zoorten van *Lapathum*, ingeſlooten word. Met ter tyd word de Wortel zeer groot, en ſtrekt veel armen van zich, is lang, ſponsachtig, met ſtreepen, welke rondom lopen, voorzien, die ze geheel rimpelachtig afbeelden; benevens dat word zy van wegens de verſcheidene bulten of knobbels, die gins en weder aan haar ontdekt worden, geheel wanſchapen. Gemeenlyk is zy zeer zwaar, van buiten bruin of rood, van binnen als Saffraan, wanneer men de buitenſte baſt of ſchille wegneemt, komt eene geelachtige Wortel te voorſchyn, welke met veele roode aderen is doortrokken. Van ſmaak is zy bitter en van wegens de taajigheid der Plant zeer aantrekkend, daar by van een reuk, dien men zonder walging niet kan verdragen. De wortel groeit op waterachtige Bergen, en word menigmaal zo dik als een Dye. Bykans even eens als by het *Rheum*, maar de beſte wortel moet van binnen ſchoon

ſchoon geel zyn, die echter zelden gevonden word, en die dan minder ſtopt, wordende onder het eeten Lym- of kleefachtig bevonden, echter van een lichte ſtoppinge, en van een Saffraan koleur, met eene verſcheidentheid van koleur uit den vleeſchverwigen, helder rood wordende, van binnen bultachtig als eene Muſchaten-Noot; ook word die geene aangepreezen, die zwaar is met haare zeldzaamheid, en in welke ook, in ſtukken gebrooken zynde, eene afzondering gevonden word uit den ros- en groenachtigen. Geheel kan men de wortel niet opdrogen, maar men moet ze ten dien einde in ſtukken ſnyden; wanneer nu deze te groot gemaakt worden, kan men licht tot ſchade komen, vermits ze van buiten ſchoon, dog van binnen bedorven en verrot pleegen te zyn, zynde de niet al te dikke ſtukken de allerbeſten, om dat ze van buiten en van binnen wel konnen uitdrogen. De Rhabarber, die men te Land vervoert, word beter geſchat dan die te Water gebracht word, als zynde deze eerder bederffelyk; ze zuivert zeer zagtelyk de Darmen, en maakt hardlyvig. De naam ſchynt voort te komen van *Rha*, dat is, Wortel en *Barbarum*, om dat men ze in Barbaryen vindt, als of men wilde zeggen, de wortel van de Barbariſche Volkeren. Zommigen maken 'er twee zoorten van: als d'eene de waare Rhabarber uit de Levant (*Verum de Lavantes*), welke geel en beter is, de andere zoort, die veel ſlechter van deugd is, word de Moſcovitiſche genaamt; dog het ſchynt, dat dit onderſcheid van de Kooplieden is verzonnen, om d'eene zoort voor d'andere duurder te konnen verkopen; de Geneeskunde is 'er weinig aan gelegen, of zy door de Hollanders te Water, of door de Ruſſen te Land is overgebracht, als het maar dezelve Wortel is, die zekerlyk uit Tartaryen moet gehaalt worden; want men brengt de Wortel uit *China*. Van daar gaat zy door Tartaryen naar *Ormus* en *Aleppo*, van daar naar *Alexandrien* en *Venetien*, waar van daan zy eindelyk tot ons over komt, gelyk *Blancard. in Lex. med. edit noviſſ.* betuigt, waar uit wy dit genomen hebben, nademaal daar mede overeenſtemmen *Linn. p.* 120. 339. *Malpigh. an. pl.* 50. 190. *66.263. Boerhaav.* 84. *Tourneſ.* 89. *Lugdun.* 1701. *Lemery* 950. *Tabern. L.* II. *Sect.* XIII. *c.* 6.

AANMERKING. De voortreffelykſte Rhabarber, die hedendaags door Moſcouw uit Tartaryen, China en Ooſt-Indien naar *Europa* overgebracht word, groeit voornamentlyk zeer menigvuldig in de Provintie *Suiven*, *Xenſi*, en in de Stadt *Socieu*, die van *Paulus Venetus* genoemt word *Socuir*, aldaar word zy van de Caravanen der Moorſche Koopliedden opgekocht, wanneer ze naar *Sina* en *Pekin* reizen. Het is eene Wortel, die mogelyk van wegens haare voortreffelyke deugden, welke zy bezit, dewyl men ze bykans de *Konigin van alle Wortelen* κατ' ἐξοχὴν (Voorrangs gewyze) kan noemen, den Naam *Rha* of Wortel ſchynt verkreegen te hebben, en dewyl zy gemeenlyk by de Barbaarſche Volkeren groeit en van daar tot ons overgebracht word, de toenaam van *Barbdram*, *Dioſcorid. L.* III. *c.* 2. legt zyne *Rha* of ῥᾶ of ῥῆον de naam van *Ponticum* by. Dog *Ammian. Marcell.* is *L.* XXII. *Hiſtor.* van gevoelen, dat *Rhabarber* genoemt worde naar eene Rivier in Sarmatien, die *Ptolomeus L.* V. *c.* 9. ῥᾶ noemt, hedendaags de *Wolga*, en van de Tartaren *Edel* genaamt: dog nademaal wy door ῥᾶ *Rha*, geene Rivier, (of ſchoon wel eertyds dezelve daar omtrent in menigte en weeldrig gegroeit heeft, en mogelyk nog heden ten dage daar gevonden word) maar wel eene wortel verſtaan, en wel van wegens de voortreffelykheid der deugden, die zy heeft; zo is zy eene Wortel en word ook aldus genoemt. Ook gevalt het ons, by de reden dezer benaming ſtyf te blyven en *Rha* en *Radix* (Wortel) voor een en 't zelfde te houden. Want gelijk *Cornel. Celſ. in Antidoto Mithridat. Rhaponticum* noemt *Radicem Ponticam*, waar uit de beteekening van beiderlei woord klaarlyk blykt *Menzel. Lex. pl.* 261., zo hebben de

Ouden en voornamentlyk *Monardes* en *Ruellius* gemeent, dat 'er geen onderſcheid tuſſchen *Rhabarbarum* en *Rha ponticum* en waare, dog de eerſte heeft zyne meening verandert, en toegeſtaan dat ze beide van malkander verſchillen; de dwaaling des anderen heeft *Matthiolus* ontvouwt *L.* III. *C.* 2. *p.* 343. *Dioſcorid.* 't Is onbetwiſtbaar, dat de koleur, reuk, ſmaak, kracht, zwaarte, en al het overige van *Rha ponticum* geheel en al verſchille van die van *Rhabarber*, en aan deze beter zy als aan geene. Zie *Lugd. p.* 1699. *J. B. in Append. T.* II. *Hiſt. Plant. interpretum.* dierhalven komt die dwaaling van eene onweetenheid voort; zy hebben wel eene gelykvormigheid onder malkander, maar daar door worden de dingen niet aanſtonds een en 't zelfde. Wanneer zy het *Rhaponticum* hadden genoemt *gelykvormig* met de *Rabarber* te weezen, dan waare de twiſt licht te beſliſſen, maar te zeggen, met het zelfde eenerlei te weezen, is volſtrekt valſch. De Rhabarber, die na verloop van den Winter, in 't begin der Maand van May uit de aarde gedolven word, overtreft vry verre die geene, welke des Zomers verzameld word, want de Wortelen, gelyk als bekent is, hebben in 't Voorjaar meerder ſap en krachten, als in den Zomer. De ſappige wortel, die men uit d'aarde graaft, ſnydt men in ſtukken en legt ze vier dagen lang op de Tafel, op dat het ſap, 't welk gewoon is uit te vloejen, niet bederve, maar gelyk als in de Ingewanden der Wortel wederom konnen te rug keeren, men keert de ſtukken der wortel over dag altyd het onderſte boven, eindelyk na verloop van eenige dagen rygt men ze aan een draad, en droogt ze in de Lucht, op eene plaats, alwaar veel ſchaduwe is, zynde grootelyks te verwonderen, dat pas zeven Vrachtwagens vol van Rhabarber, als ze gedroogt zyn, een genoegzame Laſt voor een Paard kan uitmaken. De Inwoonders achten dit overheerlyk gewaſch zeer weinig, en zouden het niet eens uitgraven, by aldien zy 'er niet toe gehuurt, en daar voor geloont wierden. Men zegt, dat ze zomwylen den Inwoonderen voor Hout heeft moeten verſtrekken, en als het al een Geneesmiddel zal zyn, zo word zy aan zieke Paarden voorgeworpen, 't welk echter voor eene zo groote weldaad Gods onrecht is gedaan.

RHABARBARUM LANUGINOSUM. Wolachtige of wollige Rhabarber. Zie de 863. Plaat Letter b.

Wolachtige Rhabarber of langbladig Chineeſch *Lapathum*, *Munting.* Rhabarber by *J. B.* Eerſte zoort van Rhabarber of die in de Apotheeken gebruiklyk zynde Rhabarber *C. B. P.* II. 't welk *Matthiolus* afſchildert. Zie *Rajus L.* IV. *Hiſt. Plant. C.* II. *p.* 170.

RHABARBARUM MONACHUM. Monnikken Rhabarber. In 't *Franſch*, Rhabarbe des Moines. In 't *Hoogduits*, **Mönchs-Rhabarber.** Zie de 863. Plaat Letter c.

Gezaaide *Hippolapathum* of Leedkruid *Ger.* Breedbladig *Hippolapathum* of Ledekruid *C. B.* Groot *Lapathum* (Schurft wortel) of Monnikken Rhabarber *J. B.* Gezaaide *Lapathum* of Patientiekruid *Park.* Zie hier te vooren *Tom.* III. van ons werk.

RHABARBARUM VERUM. De oprechte Rhabarber. In 't *Franſch*, Rhabarbe. In 't *Hoogduits*, **Rhabarbar.** Zie de 863. Plaat Letter c.

De beroemde oprechte Rhabarber der *Apotheekers.*

Rhabarber by *Matthiol. J. B.* Het overheerlyke *Lapathum*, Rhabarber der Apotheekers. *Moriſ. Hiſt.* De in de Apotheken gebruikelyk zynde Rhabarber. *Park.*

Gebruik in de Medicyne.

De waare Orientaalſche Alexandriniſche wortel van de Rhabarber is een der voortreffelykſte, en in menigerlei toevallen beproefde zacht uitdryvende middelen, 't welk zo wel Gal als Slym geheel zoetjes uitvoert. Zy is van wegens haare verwarmende, opdroogende, openmakende, verbeterende, oploſſende en verſterkende kracht zeer beroemt. Zy beſtaat uit

uit harſtachtige, zoutige en aardſche deelen. Haare uitwerking breidt zich voornamentlyk uit in de Maag en in de Darmen, waarom zy ook aan de Lever gelyk als toegewydt is. Zy word met een byzonderlijke opzicht (*cum ſingulari* ἐφωρία) aan bevruchte Vrouwen, Kraamvrouwen, oude Lieden, Kinderen, uitgeteerde en zwakke Perzonen, welke nodig hebben eene voorzichtige Buikzuiveringe te gebruiken, gegeven. Dieswegen, wanneer de Buikloop en 't rood Meliſoen als gemeene beſmettelyke ziektens in zwang gaan, dan bedienen zich de Geneesheeren van dit voornaamſte en byzondere middel het allermeeſte. Want door dien de Rhabarber van wegens haare harstachtige en zoutige deelen zacht uitdryft, en verſcheide giſtende vuiligheden, welke de eenigſte oorzaak zyn van de veele ſmerten en Darmſcheelspijn, uit het Lichaam wegſchaft, zo houdt zy dan, van wegens die haar bywonende aardachtige en ſcherpe Eigenſchap, naderhand aan, en verſterkt teffens, zo dat men, volgens de ſpreekwyze, twee Vliegen met eene klap ſlaat. Geeft men ze daaren tegen gerooſt, dan gaat haare voornaamſte kracht voor 't grootſte gedeelte verlooren, en word de laxeerende uitwerking belet, doordien de uit te dryvene vuiligheden dienvolgens met geweld te rug gedreeven worden, alleenlyk daarom, op dat die anderzins goede bemoejingen der natuur niet het gewenſchte Oogmerk mogen verkrygen. Zy word voor gaande en komende koude Koortſen, byzonderlijke voor d'anderendaagſe koorts, zo wel in Dranken als ook Genees-Wynen verordineert; in de Water- en Geelzucht word zy van wegens haare Deugd, om het Wateren te bevorderen, zeer aangepreezen. Zy verſterkt de Eetensluſt, dryft de Wormen uit, loſt op en verdeelt in zwaare vallen en Bezeeringen, belet ook de quade uitwerkingen, welke door de opgebragte Gal zyn ontſtaan, waarom zy ook van veelen, na dat ze toornig zyn geweeſt, zo maar op zich zelve alleen ingenomen word. In de Apotheeken heeft men de Tinctuur van de Rhabarber, den Extract, als ook andere verſcheide Geneesmiddelen, waar toe de Rhabarber als een Hoofd-Ingredient mede pleeg genomen te worden, zynde daar onder op te tellen:

Sirupus cichor. cum Rhabarber.
Elix, propriet. cum Rhab.
Trochiſci & pilulæ de Rhab.
Pulvis turbith. cum Rhab. enz:

Waar van ten deele ook al te vooren gewag gemaakt is. Der Wortel van Monnikken Rhabarbarber word gelyke deugden toegeſchreeven, dog 't welk in een veel zwakker graad te verſtaan is. Zie *Neumanni prælect. Chem. p.* 998. 999. *Acta phyſica med. Vol.* 5. *p.* 95. 60. 61. *Append. p.* 71. 118. *Amat. Luſitan. Cur. med.* 44. *Cent.* 2. *Sennert. l.* 3. *Pract. med. p.* 2. *S.* 2. 0. 7. *Mart. Tilingius in Rhabarbarolog. curioſ. Rolfinc. Schroder.*

R H A M N U S.

RHAMNUS. In 't *Grieks*, ῥάμνος, περσεφόνιον, λευκάκανθα, ἄπαδις. In 't *Italiaans*, Rhamno Maracca, Maruca. In 't *Franſch*, Nerprun. In 't *Portugeeſch*, Scambrones. In 't *Spaanſch*, Cambrones. In 't *Engels*, Kuckshom. In 't *Boheems*, **Bodlack**. In 't *Mauritaans*, Nauſig, Nauſegi. In 't *Indiaans*, Spina. In 't *Tripolitaans*, Hauſeit. In 't *Arabiſch*, Hauſegi. In 't *Hoogduits*, **Stechdorn / Kreutz-Beer / Wegedorn**. In 't *Nederduits*, Rynbeziën, Braambeziën.

KENTEKEN. Deze Plant behoort tot de Heeſters of Struiken, welke Beziën dragen, en haare Bloemen uit een eenig Blad voortbrengen. *Calyx* of Bloemkelk is 'er geen, ten zy men de omtrek der Bloeme daar voor wilde houden, 't welk echter de geplaaſtheid der Vezelen of draden tegenſpreekt. *Cor.* of de omtrek der Bloeme een ondoorgeboord Blad, van buiten ruuw, van binnen gekoleurd, van gedaante als een Trechter. *Tubus* of de Pyp, tolsgewyze rolachtig. *Limbus* of de rand open, gedeelt, gepunt, hebbende zeer kleine ſchubbetjes, op den grond van elke verdeeling naar binnen toe zich voegende. *Stam.* zo veel draden zyn 'er, als de omtrek der Bloeme Inſnydingen heeft, van gedaante als een Schoenmakers Elſſe, in het Blad onder het ſchubbetje ingevoegd. *Antheræ*, kleine Vezelknopjes. *Piſt.* of middelſte ſteel een rondachtige Spruit. *Stylus* of ſtyl is draadvormig naar de lengte der vezelen; een ſtompe ſneede, verdeeld in minder Inſnydingen als de omtrek Bloeme. *Per.* of Zaadhuisje, een naakte rondachtige Bezië, verdeeld in mindere Beziën, als de omtrek der Bloeme innerlyke deelen heeft. *Sem.* of het Zaad, eenzame rondachtige korrels, aan d'eene zyde bultig, aan d'andere t'zamen gedrukt. *Linnæus p.* 58. *n.* 165. by wien *Rhamnus*, *Frangula*, *Paliurus*, *Alaternus* van *Tournef.* en *Cervi ſpina* van *Dill.* onder eenderlei Kenteken *quâ potiora* verklaart worden. Anderen beſchryven het Kenteken van *Rhamnus* of Rynbeziën aldus: volgens haare uiterlyke gedaante is het een klein doornachtig Boompje, word altemets zo hoog als een ordentelyke Boom, wiens baſt gelyk is met die aan de Kerſſeboom. Het Hout is geelachtig, de Takken zyn met enkele Doornen als de wilde Pêereboom voorzien; de Bladeren zyn redelyk breed en groen, kleinder als het Loof van Appelbomen, aan den rand zeer fyn ingetand; de Bloem is klein, beſtaande maar uit één Blad (zo als het in den beginne ſchynt, niet te min als d'onrype Vrucht door de rypheid grooter word, dan deelt zich de Bloem openbaarlyk in vier byzondere Blaadjes *Riv.*), zynde van gedaante als een Trechter en viervoudig gedeelt. Zommigen van de Bloemen zyn van beiderlei kunne, anderen maar van 't Mannelyk geſlacht, welke omtrent by den oorſprong der Bladeren, aan de takken op byzondere lange ſteelen ontſtaan, uit welker binnenſte grond de vezelen met het Zaad-Kolſje of de middelſte ſteel voortgroejen, dat naderhand verandert in eene Bezië, die op zich zelve week en vol van groen ſap is. Zy word zo groot, als eene Erwte of Genever-Beſië, hoe ryper zy word, dies te zwarter en glinſterender word ze. Van binnen zyn Pitten bykans als aan de Peeren, gemeenlyk vier, die zyn ten naaſtenby driehoekig,

kig, hebbende een zwartachtige ſchille, aan d'eene zyde glad, aan d'andere zyde bochelachtig; de ſmaak der Beziën is bitterachtig en t'zamentrekkend, die lichtelyk eene walging aan dien, die 'er van proeft, veroorzaakt; ook heeft het ſap zyn' byzonderlijken reuk. Men vindt deze Rynbezien aan Heinigen en elders in Boſſchaadien en aan Heggen. Zie *Dioſcorides L.* I. *c.* 102. *Tournefort. p.* 593. *Haller. p.* 163. *C. B. P.* 477. *Boerhaave* 212. *Konig. p.* 251. *Cluſius* R. P. *H. L.* I. *c.* 77. *p.* 109. *Lugd.* 138. *Rajus* 1592. *Lemery* 952. *Tabern. L.* III. *Sect.* III. *c.* 97.

AANMERKING. Niet zonder reden noemt de *Hiſt. Lugdunenſ.* de Hiſtorie van *Rhamnus* verward en duiſter. Want veele, die van de *Rhamnus* hebben geſchreeven, hebben meerder donkerheid, als Licht aan deze Plant toegebracht. *Theophraſtus* heeft twee zoorten van *Rhamnus, L.* III. *c.* 17. de witte en de zwarte. *Dioſcorides* telt 'er drie zoorten van op, waar van d'*eerſte* en de *tweede* zoort op onze Platen afgeteekent zyn te vinden, de *derde* zoort ſtelt ons *Matthiolus* ten toon *ad h.l. Dioſc.*, zeggende, dat ze gins en weder in Italien groeit, en van veelen met *Paliurus* voor eenerlei Plant word gehouden. Van *Anguillara* word vermoed, de derde zoort uit een bedriegelyk Exemplaar van *Dioſcorides* heimelyk genomen te hebben, konnende niet ontkent worden, het geene van de tweede zoort gezegt word, namentlyk van niet in het Manuſcript, waar van *Goupilus* zich bedient heeft, geſtaan te hebben; 't welk ook uit het Exemplaar van *Ruellius* wel te bevroeden is, waarin eenige Starretjes (***) midden in den Text worden gevonden, tot een Teken, dat die plaats bedenkelyk, by aldien niet geheelyk verdacht zy. De nieuwſte Kruidkenners hebben by beraaming des onderſcheids en der zoorten van de *Rhamnus* hun oogmerk geſchikt op de Bloem, Bladeren en krachten. Ten *opzichte der Bloeme* is het onderſcheid driederlei; want de Bloem is of *wit*, of *Purpurverwig* met

zontige Bladeren, of *groenachtig* met zwarte Beziën. Ten *opzichte der Bladeren* word de *Rhamnus* bevonden met *ſmalle Wilge*- Bladeren en geelachtige Vrucht, of met *rondachtige* Bladeren en een platte Vrucht, of eindelyk met *langwerpige* en ingeſneedene Bladeren. Aangaande de *krachten* word die genaamt *Rhamnus catharticus* (zuiverende), en deze of *Vulgaris* (de gemeene) of *folio Oleæ* (met een Olyfbooms Blad) of *Minor* (de kleindere), waar van *Jonſton*, het beſte, duidelykſte en zeer uitvoeriglyk heeft geſchreeven *L.* V. *p.* 263. De Schilders weeten uit de Beziën verſcheide Verwen voort te brengen, als: *ſchoon groen*, wanneer de Beziën in den Herfſt verzamelt, en in een koperen Vat of Pot bewaart worden; dan een *roode Verwe*, wanneer men ter tyd van den Oogſt, en eindelyk *donkerrood*, als men om St. Martin de Vrucht afneemt. De Bygelovigheid der oude Vrouwtjes heeft ook deze Plant niet met ruſt gelaten; want voor dezen wierd gelooft, dat deze Plant het Venyn zoude verdryven, by aldien zy tegen over de Deuren en Venſters wierde geſtooken. Ja zelf de Heidenen hebben zich al van de *Rhamnus* bedient, vermits ze in den Waan ſtonden van een goed middel te weezen, ter verdryvinge van de Helſche Godinnen, want eertyds was het toegewydt aan de *Eumenides*, de Helſche Furien (*de quibus finxerunt Poetæ, filiæ fuêre Acherontis Noctisque*) en zou van *Janus* (een Heidenſche God met twee Aangezichten) aan de Nymph *Crona* tegens de leelyk ſchreeuwende Nacht-Uilen zyn gegeven geworden. Zie *Ovid. Faſt.* I.

RHAMNUS PRIMUS CUM FRUCTU. Eerſte zoort van *Rhamnus* met Vruchten. In 't *Franſch*, Rhamne. In 't *Hoogduits*, Stech-Dorn. Zie de 864 Plaat, Letter a.

Rhamnus, met langwerpige Doornen en een witachtige Bloem. *C. B. P.* 477.

Witte *Rhamnus* van *Theophr.* d'eerſte zoort van *Rhamnus* by *Matth. Cluſ. Hiſp.* de tweede *Rhamnus* van *Dioſcorid. Monſp.*

RHAMNUS SECUNDUS. De tweede zoort van *Rhamnus*, of Rynbeziën. Zie de 864. Plaat, Letter b.

RHODIUM LIGNUM.

RHODIUM LIGNUM. In 't *Latyn*, Lignum Roſæ odore, aliis lignum Thuris, aliis *Aſpalathus. J. B.* In 't *Hoogduits*, Roſen-Holtz / Rhodiſer-Holtz. In 't *Nederduits*, Rooſenhout.

KENTEKEN. *Lignum Rhodium* of Roozenhout word van *Rajus* gereekent onder die dingen, die niet volſtrekt bekent, maar irregulier zyn. *Matthiolus* maakt'er een wilden Olyfboom van 't Eiland *Rhodus* uit; anderen *Aſpalathum* of wilde Galigaan, wien wylen de Vergaderaar van dit werk heeft gevolgt; nog anderen reekenen het onder *Cytiſum* (Poleyekruid); zommigen noemen zulks het witgraauwe en ruige of gehaairde *Cytiſum*. Dit Hout komt van een Heeſter voort in het Eiland *Rhodes*, groeit zomwylen een Mans lengte hoog, en heeft bykans Bladeren als een Olyftak, alleenlyk dat ze een weinig kleinder zyn, de bloeſſem is wit en riekt by uitſtek aangenaam, de baſt is witachtig en hard. Men ontmoet zomwylen kleine Boompjes, die, na dat de baſt 'er is van afgetrokken, roodachtig van koleur zyn, hoe ouder deze worden, dies te levendiger is hunne koleur. Echter is het geheele Hout niet rood, maar alleen zekere deelen van 't zelve, die het naaſte aan de baſt gevonden worden, de reſt van 't Hout is ſchoon geel als Citroenen. Dit is het eenigſte Hout, 't welk op het Eiland Rhodes een reuk van zich geeft, en van de Turken tot reukwerk gebruikt word. Het Hout op zich zelve is ongemeen hart en dicht, de Jaren daar aan (of de ſtreepen, welke in die van Jaar tot Jaar gemaakte aangroeiſels gevonden worden) gaan bykans rechtſtreepig naar om laag, volgens welke het pleeg geſneeden te worden; het is daarby zwaar en bootſt redelyk wel den reuk van eene Roos na; de ſmaak is bitter en ſpeceryachtig. Het groeit op de Eilanden *Rhodes* en *Cyprus*, hebbende den naam van het eerſte verkreegen. *Dioſcorides L.* I. *c.* XIX. beſchryft zyn *Aſpalathus*, van anderen *Eryſiſceptron* genaamt, doornachtig, en wel als een Heeſter, met menigerlei Takjes (waarin hem de Arabiers tegenſpreeken en het Rhodiſer Hout (*lignum Rhodium*) van een Boom afleiden) en beraamt dien onder anderen het Eiland *Rhodes* tot de plaats van zyn waſchdom. Wie diergelyk Hout wil gebruiken, verkieze dat geene, 't welk heel zwaar is, en 'er na afgeſtroopte baſt roodachtig en Purpurverwig uitziet, dicht, welriekend en bitterachtig is. Daar is ook nog een ander zoort van, die wit, houtachtig, en zonder reuk is, dog welke voor de ſlechtſte zoort word gehouden. Zie *C. B. P.* 392. *Chabr.* 33. *Cluſ. p.* CCCIX. *Pomet.* 127.

AANMERKING. In 't algemeen deelt men de *Aſpalathus* in vier zoorten: waar van d'*eerſte* is met een aſchgraauwe baſt en Purpurverwig Hout, of die van *Dioſcorides*; de *tweede* van koleur als Bosboom, de *derde* witachtig en met een Citroen geel gedraaid bandje, en de *vierde* roodachtig. De tweede en derde zoort vinden wy in de Apotheeken, welker laatſte juiſt het Rhodiſer Hout is. *Matthiolus* en *Cornarius* bekennen, dat de *Aſpalathus* der Ouden zo wel hen als in de

de Apotheeken zy onbekent geweeſt, waar tegen *Lonicerus* en *Ryffius* zich ſterk aankanten. Wy weeten geheel zeker, zo veel ons uit de ſchoone Apotheek van wylen de *Collector* (Vergaderaar) en uit andere handen in reedelyk aanzienlyke ſtukken is getoont geworden, dat alles tegens de baſt toe ſchoon geel en dicht, dog in het midden roodachtig en van goeden reuk geweeſt is, echter zal 'er de ſtryd nog niet door beſliſt zyn, welkers beſliſſing wy aan de verdere onderzoeking van een iegelyk overlaten.

Honorius Bellus in zyn vierden Brief aan *Carol. Cluſ.* heeft op 't einde van dien het volgende nopens het Rhodiſer Hout verklaart: " Ik zende een tak „ vol van Bladeren en Bloemen, teffens „ met de Vrucht van dat Rhodiſer Hout, „ 't welk de vermaarde *Matthiolus* een „ wilde Olyfboom noemt, anderen „ noemen het *Achalochum*, van veelen „ word het ook voor de waare *Aſpalathus* gehouden, die mede tot de Driakel komt. Uit welkers aanſchouwinge „ gy ligtelyk zult onderkennen, in welke „ duiſterniſſen nog tot heden toe alle „ dien aangaande zyn ſteekende. Want „ dit gemelde Hout is noch doornachtig, „ noch Olyfachtig, veel minder een „ zoort van *Aſpalathus*, maar het waare „ en wettige *Cytiſum*, of Poleye-kruid „ (in 't *Hoogduits*, **Welſcher-Klee / Geiß-Klee**) / eenigzins gelykvormig „ aan dat van *Marantha* beſchreeven zyn- „ de *Cytiſum*, zo dat ik zou gelooven dit „ een en 't zelfde te weezen. Deze Hee- „ ſter ontſtaat in de naaſt by *Rhodes* leggende Eilanden, en op het Eiland „ *Rhodes* zelf, waar van daan ik de Takken en Stammen gekreegen heb. Echter word het menigvuldiger gevonden „ in een zeker klein Eiland, dicht by „ *Rhodes* gelegen, wordende *Aſtachida* „ genaamt, alwaar alle Jaren zeer veele „ Stammen gekapt en naar *Rhodes*, *Pathmos*, *Conſtantinopel*, en meer andere „ Plaatzen vervoert worden. Want de „ Turken het zelve gemeenlyk gebruiken, om 'er Geveſten voor Degens „ van te maken. Het draagt Saffraanverwige Bloemen aan de buitenſte „ Takjes, waar op Zeiſſenvormige Peulen of Hulſen volgen, zo als aan het „ *Cytiſum* by *Marantha*; maar een weinigje kleinder, zo veel als ik aan zommigen heb konnen waarnemen. " Het Zaad is eenerlei met dat van 't *Cytiſum* van *Marantha*, en drie en drie Bladeren teffens t'zamen gepaart, op dat 'er aan eene wettige Beſchryvinge niets ontbreeke: het overige hebben wy al te vooren verklaart. *Bellus* beſchuldigt *Matthiolus* van een miſſlag, om dat hy dezen Boom *Olyfachtig* en *doornachtig* noemt, dog pryſt hem, dat hy dien Boom evenwel niet den naam van *Aſphaltus* heeft willen byleggen.

Wy zullen hier uit *Pomet* eene plaats inlaſſchen, die hy van den *P. Tertre* ontleent heeft, wiens eigene woorden deze zyn: " Wat wy te *Guadeloupe* Rozenhout hieten, zulks is eigentlyk dat „ geene, 't welk de Inwoonders van 't „ Eiland *Martinigo* Cyperſch Hout noemen. 't Is meer als te zeker, dat 'er „ tweederlei zoorten van Roſenhout gevonden worden, die wy onder dezen „ naam vermengen, zonder dat wy het „ Cyperſche gebruiken, en wel dies te „ eerder, om dat beide Bomen, aangaande de hoogte en dikte, rondte, „ en Bladeren, Bloemen en reuk, malkander zo gelyk zyn, dat het meeſte deel „ der Inwoonderen in 't geheel 'er geen „ onderſcheid tuſſchen maakt; echter heb „ ik waargenomen, dat naauwkeurige „ Lieden te *Guadeloupe* het Hout, 't welk „ die te *Martinigo* Roſenhout hieten, „ MARMEL-HOUT pleegen te noemen, dewyl het Hert, (Merg of Pit) „ van dit Hout wit, zwart en geel door „ malkander is, en 'er als een Jaspis uituitziet; zynde dit het eenigſte onderſcheid, 't welk ik heb konnen bemerken. De Boom groeit zeer hoog, „ en rechtſtreeks opwaarts in de hoogte, „ heeft lange Bladeren, gelyk als een Kaſtanje-Boom, alleenlyk dat ze veel „ taajer, ruiger (of ruuwer) en witter

„ zyn; draagende groote bondeltjes vol „ van witachtige Bloemen, en naderhand kleine zwarte korrels; de allerdikſte zyn omtrent een voet in 't vierkant dik. De baſt des Booms is witachtig, bykans als de baſt van jonge Eykebomen, en is met het Notebomen-Hout, als het verwerkt word, zo zeer gelykvormig, dat men moeite heeft, om ze van malkander t'onderſcheiden. Wanneer het verarbeid word, geeft het een aangenamen reuk, waar tegen de Rozenreuk geen Prys kan behaalen. En al ſchoon die met ter tyd vergaat, komt die echter wederom, wanneer het hout ſterk gewreeven word. Het *Oleum ligni Rhodii* is in ſlechte Prys, om dat men 'er veel van krygt, en word mede tot welriekende zaken gebruikt. Zie *Pomet. p.* 130.

Zie de 864. Plaat, Letter c.

RHODIUM LIGNUM SEU ASPALATHUS. Rhodiſerhout of *Aſpalathus*. In 't *Franſch*, Bois de Cypre. In 't *Hoogduits*, **Roſen-Holtz**.

Witachtige *Aſpalathus* met een Citroen geel gedraaid Bandje *C. B. P.* 392. De Rhodiſer *Aſpalathus Lob.* Plaaten. Rhodiſerhout in de *Apotheeken* gebruikelyk. Hout met een Rozenreuk, by anderen Hout van Wierook, nog by anderen *Aſpalathus* genoemt *J. B.* By *Ruellius* verkrygt hy de naam van een wilde Olyfboom, die op het Eiland Rhodes zou groejen.

Gebruik in de Medicyne.

Het Rozenhout, 't welk uit Olyachtige, harſtachtige, gomachtige en onoploſſelyke aardſche deelen beſtaat, word in de Apotheeken gebruikt, en heeft eene verwarmende, opdrogende en t'zamentrekkende kracht. Het heeft zyne nuttigheid in 't Bloedſpuuwen, Buikloop, in 't Graveel en te rughouding van 't Waterlaten, als het afgekookt genomen word, het verdryft en is in vuile Ettergezwellen een heilzaam middel. Dog het word tegenswoordig niet meer innerlyk gebruikt, daarentegen komt het uiterlyk mede in de verſterkende Hoofdkuſſentjes, en tot drooge Reukwerken, ter verdeelinge van Gezwellen, of ſchoon het juiſt niet een al te aangenamen reuk van zich geeft. De fyne ongemeen welriekende gediſtilleerde Olie van Roozenhout is anderszins wel zeer in gebruik, 't welk met allerhande Olieteiten, Balſamen, Zalven en andere Reukwerken van goeden reuk vermengt word, ook gemeenlyk een Ingredient van Tandpoejers mede is.

R H U S.

RHUS. In 't *Grieks*, ῥοῦς, ῥόος. In 't *Italiaanſch*, Sumacho, Rhu. In 't *Franſch*, Roux, Chanſe, Rhon. In 't *Portugeeſch*, Sumagre. In 't *Spaanſch*, Sumaque. In 't *Boheems*, **Sumach**. In 't *Engelſch*, Sumach. In 't *Arabiſch*, Rhu, Sumach, Adurion, Roſtar, Sadicticos, Roſaidicos. In 't *Hoogduits*, **Gerberbaum / Färberbaum**. In 't *Nederduits*, Smak, Ren, Rin.

KENTEKEN. Volgens de verſcheide verdeeling der Planten, nu van haare Vruchten, dan van haar Zaad, enz: word ook deze Smakboom dan hier, dan daar heen gereekent. *Haller.* reekent dien *Enum. Meth. p.* 607. *ad plantos petaloideas dicotelydones*

telydones papilionaceis affines (dat is: tot de ſchubachtige tweeſchillige Boomen, eenigzins overeenkomende met die geenen, welke een Kappelletjes Bloem hebben). *Rajus* tot de Bomen, welker Vruchten, wanneer ze ryp worden, verdroogen. *Ruppius* tot diegeenen, die eene reguliere vyf bladige Bloem voortbrengen. *P. Amman.* en *Georg. à Turre* tot die Heesters, welker Zaad bloot, dog de Bladeren tegens malkander over geſtelt zyn, en welker Bloemen trosgewyze by malkander ſtaan, hebbende rondachtige t'zamen gedrukte Zaadkorrels, op de wyze als Linzen, die melkachtig zyn. *Rajus* maakt op eene andere plaats gewag, dat men ze ook konde reekenen tot die Planten, welke Beziën dragen. Zie *Volckam. p.* 78. en 374. *Dioſcorides* zegt *L.* I. *c.* 124. van deze Plant, dat zy als een Boompje op ſteenachtige Plaatzen groeje, waar van de Loojers het Zaad tot Taaninge der Beeſtehuiden gebruiken, de Bladeren zyn naar zyne Beſchryving langwerpig, roodachtig, aan den rand ingezaagt, op die wyze als de Bladeren aan de Steen-Eykeboom; dog deze beſchryving niet voldoende zynde, om het Kenteken dezer Plante daar uit te leeren begrypen, zo zullen wy eerſt *Linnæus* dien aangaande hooren redeneeren, en naderhand *Blancards* meening voordragen; de eerſte dan, te weeten *Linnæus*, beſchryft ze *p.* 54. *n.* 241. aldus: *Cal.* of de Kelk, een vyfvoudig gedeeld bekleedzel van de Vrucht, zynde gepunt, overeindſtaande, en altyd duurende. *Cor.* de Kroon of omtrek van de Bloem, vyf gepunte, overeind en openſtaande Bladeren, grooter als de Bloemkelk. *Stam.* of vezelen, vyf naauwelyks kenlyk zynde draden. *Antheræ* of Vezelknopjes, klein, korter als de Omtrek van de Bloem. *Piſt.* of middelſte ſteel, een rondachtige Spruit van grootte als d'omtrek der Bloeme. *Styli* of ſtylen, naauwlyks eenige; drie hartformige kleine ſneeden. *Per.* of Zaadbekleedzel, één rondachtig éénvakkig Huisje. *Sem.* of Zaad, een eenige Klootronde korrel. *Blancard. Lex. med.* *Ed. noviſſ. p.* 656. zegt: de Smak-Heeſter is eene Plant, welke zomwylen zo hoog als een Boom opgroeit. Welker Bladeren tegens malkander over ſtaan, ſtaande 'er op den top van een iegelyk Takje drie, ze zyn een weinig breed, langwerpig, aan den rand iets ingekurven, iets roodachtig, bykans gelyk aan de bladeren van den Eſſchenboom. De Bloemen ſtaan als Druifjes, zyn wit, hebben vyf eirondachtige van vooren toegepunte Blaadjes, die dubbelt zo groot zyn als de Kelk, waarin ze ſtaan, ſchynen geheel Rozenvormig, als ze zich open doen. De Vezeltjes in de Bloemen zyn geheel teder en klein. Wanneer nu de bloeſſem is vergaan, dan komt een vlak eirondachtig huisje, van een roodachtig Vliesje gemaakt, waarin een Zaad van gelyke gedaante is ingeſlooten, welks koleur roodachtig is. De ſmaak zo wel aan Bladeren, Bloemen, als Vruchten is ongemeen aantrekkend. Deze Plant bemint ſteenachtige Plaatzen; met haare Vrucht plagt men eertyds de Spyzen te kruiden, en men gebruikte ze in de Keuken, om 'er Vleeſch mede te zouten, (want zy wierd gebruikt in plaats van Zout, zo als nog tegenswoordig in *Syrien* en *Egypten* geſchiedt) en dewyl ook de Leerbereiders en Loojers zich 'er van bedienen, zo wierd de geheele Boom *Rhus coriariorum* (Gerber-Baum) dat is: Loojers-Boom, en van de Verwers Färber-Baum/ dat is: Verwers-Boom, genoemt; het Zaad groeit op de wyze als dat van *Botrys*, of Druivenkruid. In Spanjen ontmoet men het Boompje in de Boſſchaadien; In Ponto, Virginien, en Duitſchland word het in Tuinen voortgequeekt. Zie *Jonſton.* 291. *Lugdun.* 109. *Rajus* 1698.

AANMERKING. Zommigen maken 'er twee geſlachten van, als het Mannetje en het Wyfje, waar van het eerſte Vrucht voortbrengt, dog het tweede onvruchtbaar is. Daar zyn 'er die meerder zoorten, dog meeſtendeels maar vier vaſt ſtellen, als: *Rhus folio ulmi*; *Sumach*; *Virginianum*, & *anguſtifolium*.

Ja *Boerhave* heeft 'er twaalf zoorten uit *Africa*, *America* en *Virginien* t'zamen vergadert. Aangaande nu de verſcheidene benamingen, zo merkt 'er *D. Simon Pauli Quadrip. Bot.* 454. by aan, dat het juiſt niet noodig was, dat de Leerlingen zich veel quelden, met de menigvuldige benamingen van deze Plant t'onthouden, als zy maar waarnamen, dat *Rhus* nu *Rhoën*, dan *Rhus coriariorum* (Loojersboom), dan *Rhus obſoniorum* (Spyzen-Smak) dan *Rhus culinarium* (Keuken-Smak), eindelyk *Sumach* van de verſcheide Schryvers, zo wel Geneesheeren als Apotheekers, genaamt worde. Want het grootſte gedeelte der Kruidkundigen houd het daar voor, dat dit eenigſte Boompje maar met veele heerlyke Tytels en Benamingen pronke, 't welk ook *Matthiolus l.c.* toeſtemt. *Geſnerus* wilde het voor het *Clymenum* houden, dog *Plinius* ſchynt hem daarin tegen te ſpreeken, als onderſcheidende wel uitdrukkelyk van deze *Rhun* het Kruid en den Boom *L.* 14. *c.* 11. Aangaande den naam van deze Plant, zo komt *Rhus* voort van ῥοος of ῥῦς, 't welk van zommigen voor *rood* word uitgelegt, om dat deze *Rhus*-ſtruik Scharlaakenverwige Beziën draagt; anderen leiden ῥῦς af van ῥεω *fluo*, vloejen of van ῥεος *fluxio* vloejinge, om dat het goed zou zyn voor Bloed- en Buikvloeden, als mede voor menigerlei Zinkingen. Het geene *Cluſius rar. plant. p.* 17. van dit Boompje verhaalt, verdient aangemerkt te worden, zeggende: " Dog „ in myne buitenlandſche togt naar „ Spanjen, heb ik waargenomen, dat „ 'er een groote overvloed op de Velden rondom *Salamanca* gevonden, en „ aldaar om winſt halve vlytig gebouwt „ wierdt, want geheele Akkers worden „ daar mede bezaait, en met niet minder „ zorgvuldigheid bearbeid, als de Wyngaarden, anderzins groeit die zo weelig niet op, of, als de bearbeiding „ 'er aan ontbreekt, ontaardt en verwildert die, ja zommigen zyn 'er, „ die het tuſſchen de Wynſtokken inzaajen, op dat ze, zoekende een voordeeltje in de bearbeidinge en queekinge, „ met een en dezelfde moeite benevens „ de Wynſtokken ook deze mede konnen uitdelven. Alle Jaren worden de „ ellen hoog uitgegroeide ſtruikjes tot „ aan de Wortel toe, of tot op de „ grond afgekapt, naderhand gedroogt, „ tot Stof, Meel of Poejer gemaakt, „ en tot het gebruik beſteedt, om 'er „ Leer of Beeſtehuiden mede te bereiden.

RHUS MYRTIFOLIA. Smak-Boompje met een Myrten-Blad. In 't *Hoogduits*, **Gerber-Baum**. Zie de 864. Plaat, Letter d.

Smak-Boompje met een Myrtenblad is tweederlei als dat van *Montpellier* en 't *Nederlandſche*; Smak-Boompje met een Myrteblad van *Montpellier* by *Dod.* en *Lobel.* Wilde Smak van *Plinius* by *Tabern.* Smak met een Myrtenblad, by anderen *Driophanon* van *Plinius* genaamt by *Baub.* Het word de van *Plinius* vermeende Smak genaamt. De *Takjes* zyn vierkantig, en twee Ellen lang; de *Bladeren* komen naar de rye en in order voort, bykans gelyk met die van roode Borſt-Beziën, maar gepunter, en veel grooter; de *Bloemen* zyn klein en groen, gelyk als Druivetroſſen t'zamen gedrongen met veele ten deele zwartachtige puntjes. De Vruchten zyn van grootte als Erwten, vyfhoekig, welker Zaad in hoekige Hulzen of Peulen op de wyze als een Spiraal- of Slak-Lyn omwonden worden. De *Hiſt. Lugdun.* ſchryft, dat deze Plant Mans hoog op groeje, met een hollen ſteel (op de wyze als aan de Vlierboom) met gelyke tuſſenwydtens in knobbels opzwellende, waar over een aſchgraauwe, plekkige baſt is getrokken, en onder deze een roodachtig vlies legt. Het *Blad* is gelyk als aan de wilde Myrten, aderryk, en aan eene zyde bruin of rosachtig; de *Bloem* op de hoogſte Rysjes is Purpurverwig, de *Vrucht* zwart, een weinig t'zamen gedrukt, gelyk als met ſtreepen gootsgewyze uitgeholt, waar op een wit ruig Zaad volgt, niet ongelyk aan Druivekorrels. Het groeit omtrent de Heggen der Akkervelden by *Mont-*

Montpellier, in een vet Aardryk, en grootelyks aan den Oever van de Rivier *Lanum* of *Lanus*. Het komt ook door gezaaid zaad voort by *Mompelgaard*, en 't ſchynt dat het op de wyze van andere Kruiden, die een t'zamen trekkende kracht by zich hebben, lichtelyk groeje.

Nederlandſche Smak-Boompje met een Myrtenblad, mogelyk het bosachtige Myrten-boompje van *Ruellius*, en het *Dryophanon* van *Plinius* by *Bellon*. *Elæagnus* by het Meir *Orchomenus* in *Theſſalien* van *Theophraſtus* by *Dodon*. *Chamælæagnus* by *Lobel*. *Gagel* der Duitſchers, en Myrten-boompje der Brabanders of Nederlanders, en *Elæagnus* van *Cordus* by *Cluſius*. *Rhus* of Smak, een kruid van *Plinius Lugdunenſ.* De tweede zoort van wilde Smak of *Rhus*. De ſtruik groeit een Elle hoog. De wortel is taai en hard. Zomwylen zyn 'er geene Takken aan; het heeft langwerpige, zeer breede en harde Bladeren. De zeer kleine, ge-aairde en geele Bloemen komen in de Maanden van May en Juny uit den ſchoot der Bladeren voort. Het ſcherpe zaad, zynde aan de punten ſteekend, hangt in de gedaante van een kleine Druive-tros t'zamen, en word door de rypheid met een Olieachtig ſap ſtomp, in de Maanden van July en Auguſtus word het ten vollen ryp, heeft een ſterken reuk, zo als de geheele Plant ook. Het groeit in Brittanien, Brabant en Flanderen, zomwylen op onbebouwde, waterachtige, en moeraſſige plaatzen. Men geeft voor, dat de Vrucht met de Heeſter de Kleêr-motten verdryve, als men ze by de Klederen legt. Wy gaan met ſtilzwygen voorby de Virginiaanſche zoort van *Rhus* of Smak, want in onze kopere Platen ſtaat zy mede niet afgebeeldt.

RIBES.

RIB. RIB.

RIBES. In 't *Italiaans*, Uvetta roſſa. In 't *Franſch*, Groiſelets, Groſſeille d'outre mer. In 't *Mauritaans* en *Spaanſch*, Ribes. In 't *Boheems* Jahodi ſo Jana. In 't *Engels*, Corans, Redgros-Berries. In 't *Pools*, Porzeozky. In 't *Litthauws*, Serbintos. In 't *Hongaarſch*, Aprotongori Zolo. In 't *Hoogduits*, St. Johannis-Beerlein / Johannis-Träublein. In 't *Nederduits*, Beſikens over Zee, St. Jans Druifkens, *eigentlyk* Aalbeziën.

KENTEKEN. Als men in 't algemeen by deze Plant op haare uiterlyke geſtalte ziet, dan word zy met allen recht tot die Heeſters gereekent, welke Beziën met menigvuldige korrels dragen, waar onder zy ook van *Herman* billyk getelt word; dog als men de Vrucht betracht, dan behoort zy tot die Bomen, welker Vruchten in 't midden met een *Umbilicum* of Navel voorzien zyn; maar ten Opzichte der Bloemen reekent ze *Hallerus Enum. Methode p.* 345. tot die Planten, welke eene reguliere éénbladige Bloem voortbrengen. *Volckamer* heeft *p.* 358. de algemeene en byzondere Kentekenen aldus verklaart: de Zaadkorrels hebben geen zeker getal, ze leggen in een ſappige Bezië, die wit of rood, dog altyd met een Navel of *Umbilicus* voorzien is, deze Beziën hangen als Druifjes aan een' ſteel; de Bloemen zyn volkomen en beſtaan maar uit één Blad, 't welk groenachtig van koleur is, zy deelen zich in vyf kleine deeltjes, en

zitten gemeenlyk boven op de Vruchten. De Bladeren aan de Heeſter zyn driekantig, aan den rand ingekurven, dog de ſtengels zyn houtachtig, en men kan daar aan merken, dat ze van een Heeſter zyn voortgekomen; echter vindt men 'er geene Doornen aan. *Matthiolus* over *Dioſcorid. L.* I. *c.* 106. *p.* 116. zegt: *Ribes* of Aalbeziën-boompje is een ſtruik- of heeſteraehtig Plantje, hebbende kleine Bladeren, die met de Wyngaards-Bladeren of met die van den witten Populier-boom overeenkomen; Haare takjes zyn taai, en laten zich graag buigen, daaraan groejen Vruchten als kleine Druifjes, welker Beziën rond zyn, en op die wyze aan den ſtengel zitten, zo als wy te vooren van de Peper hebben gemeldt. Haare koleur is gemeenlyk rood, en ryp geworden zynde is de ſmaak aantrekkend, echter zoetachtig; welk laaſte ook *Cluſius Rar. pl. Hiſt. p.* 119. heeft waargenomen, dat op de Ooſtenrykſche Gebergtens een zoort gevonden worde, dat van de gemeene niets verſchilt, echter de Vrucht zoet zy. *Linnæus p.* 68. *n.* 195. beſchryft deze Plant volgens die met zyne Leerwyze overeenkomende Deelen aldus: *Cal.* de Kelk of het bekleedzel van de Vrucht beſtaat maar uit één Blad, 't welk op de helfte in vyf deelen is geſneeden, die altemaal boven ſtomp toegaan, hol, gebogen en iets geverft zyn. *Cor.* of de omtrek van de Bloem beſtaat uit vyf kleine Bladeren, die ſtompachtig zyn, en ſtaan aan den rand van 't Bloemkelkje opwaarts om hoog. *Stam.* of Vezelen zyn vyf draden, aan een Schoenmakers Elſe gelykende veel korter als de omtrek van de Bloem, ſtaan in den Bloemkelk, leggende de Vezel-knopjes 'er dicht aan. *Piſt.* of middelſte ſteel is een ſpruit onder het rondachtig Zaadhuisje, heeft twee evenwydig lopende *Styli* of ſtylen, en een ſtompe ingebooge klootronde en éénvakkige Bezië, groejende uit den Navelvormigen Bloemkelk voort. *Sem.* of het Zaad is menigvuldig, rondachtig en een weinig t'zamen gedrukt; waarmede *Malpighius an. plant.* 250. 199. overeenſtemt. Andere beſchryven deze Heeſter, dat zy geene Doornen hebbe, rondachtig groene Bladeren drage, die aan den rand getandt en in drie deelen of inſnydingen verdeelt zyn, waar van de beide zydedeelen wederom ter helfte in twee deelen geſneeden zyn. De oogjes of knoppen beſtaan uit drie Bladeren, de Bloemen ſtaan als kleine Druifjes, beſtaande uit vyf kleine bladeren; naa de Bloemen volgen ronde Beziën, die wit of rood zyn, naar de geſchapenheid van 't ſap, 't welk 'er van binnen in te vinden is. Ze zyn week en doorſchynend, de Beziën hebben veel kleine zaadkorrels in zich beſlooten, die men in de zeer doorſchynende Vrucht zeer licht kan zien leggen. De ſmaak is zuurachtig, echter geheel aangenaam, even eens als de Wyn, die van de Vrucht geparſt word. Men weet uit de ondervinding, dat deze Vrucht, wanneer zy niet wel in de Zon uitgekookt is, groote ſchaade aan 't menſchelyke lichaam te wege brenge. Voor 't overige is de konſt nopens de Afteekening van deze Plant op onze kopere Platen zo gelukkig geweeſt, dat men bykans de Beſchryving wel konde miſſen, wyl alles zeer verſtaanbaar is voorgeſtelt. Zie *Boerhave* II. 254. *C. B. P.* 455. *Prodr.* 160. *Tourneſ.* 639. *Jonſtonp.* 221. *Lugdun.* 132. *Lemery* 957. *Rajus* 1485. *Tabernæm.* 1491.

AANMERKING. De naam van deze Plant *Ribes* is Mauritaanſch. Dog in Duitſchland word die van de Tyd, wanneer die pleegt ryp te worden, dat is van *St. Jan* afgeleidt, en **Johannis-Beere** genoemt. By de Ouden kan men bezwaarlyk eenige kenniſſe van deze Vrucht zoeken, want offſchoon *Serapion* de *Ribes* aanhaalt, en *Bellonius* wel hondert keeren betuigt, diergelyken op den top van den Berg *Libanon* gevonden te hebben, zo komen echter de Merktekenen van beide niet overeen, toonende *Matthiolus* en het *Herbar. Lugdunenſe* genoegzaam, hoe verre ze van malkander onderſcheiden zyn. Dog ſchynt ons aanmer-

merkens-waardig te weezen, het geene *D. Simon Pauli p.* 130. in geſchrift heeft nagelaten, dat namelyk in Noorwegen Geweſten zyn, alwaar men de Heeſter van roode St. Jans- of Aalbeziën in Wildernisſen ontmoete. Wanneer niet de koleur en mogelyk ook de bladeren donkerder of helder waaren, zo zou men weinig onderſcheid onder de zoorten konnen vinden, byzonderlyk als ze altemaal ter dege ryp geworden zyn.

Zie de 865. Plaat, Letter a.

RIBES FRUCTU ALBO. Aalbeziën-boom met een witte Vrucht. In 't *Franſch*, Groſſier blanc de Jardin. In 't *Hoogduits*, **Weiſſe Johannis-Beere.**

Gemeene zuurachtige Aalbeziënboom dragende witte Beziën *J. B.* 2. 98. St. Jans-Beziën-ſtruik met één witte Vrucht *H. Eyſt. Vern. o. Arb. & Frut. F.* 14. *F.* 5. Gemeene St. Jans-Beziën-ſtruik met eene witte Vrucht by *Cluſ. H.* 120. *Groſſularia Hortenſis*, de in Tuinen groejende Aalbeziën-ſtruik met eene Vrucht, die aan Dadelpitten gelykt *C. B. P.* 455.

Zie de 865. Plaat, Letter b.

RIBES VULGARIS, gemeene Aalbeziën ſtruik. In 't *Franſch*, Groſſelier. In 't *Hoogduits*, **Johannes-Beer-ſtrauch.**

Zie de 865. Plaat, Letter c.

RIBES HORTENSIS FRUCTU INCARNATO, de in Tuinen groejende Aalbeziën ſtruik met een vleeſchverwige Vrucht. In 't *Franſch*, Groſſeilles perlées. In 't *Hoogduits*, **Johannes Träublein.**

Zie de 865. Plaat, Letter d.

RIBES HORTENSIS FRUCTU MINORE CARNEO, de in Tuinen groejende Aalbeziën ſtruik met een kleinder vleeſchverwige Vrucht.

Zie de 865. Plaat, Letter e.

RIBES FRUCTU RUBRO, Aalbeziën boompje met roode Beziën. In 't *Hoogduits*, **Johannis-Beer-ſtaude.**

Zie de 865. Plaat, Letter f.

RIBES OFFICINARUM FRUCTU MAJORE RUBENTE, de in de Apotheeken gebruikt wordende Aalbeziën ſtruik met een groote roodachtige Vrucht. In 't *Franſch*, Groſſeilles rouges de Jardin. In 't *Hoogduits*, **Johannis-Beer.**

St. Jans-Beziën ſtruik met een roodachtige Bloem *J. B.* 3. 98. Groote Aalbeziën ſtruik met een roode Vrucht *H. Eyſt. Vern. o. Arb. & Frutic. F.* 14. *fig.* 4.

De tweede zoort van Aalbeziën ſtruik met zeer breede bladeren en grooter Vruchten. *Cl. H.* 119. *Groſſularia hortenſis* of de in Tuinen groejende Aalbeziën ſtruik met een groote roode Vrucht.

Zie de 865. Plaat, Letter g.

RIBES VULGARIS ACIDUS RUBER, gemeene roode en zuure Aalbeziën. In 't *Franſch*, Groſſeillets. In 't *Hoogduits*, **Fürwitzlein.**

Gemeene roode en zuure Aalbeziën *J. B.* 2. 97. gemeene of St. Jans-Beziën ſtruik met een roode Vrucht *H. Eyſt. Vern. o. arb. & frut. f.* 14. *fig.* 2. St. Jans-Beziën ſtruik met menigvuldige korrels, of niet Doornachtig zynde, de in Tuinen groejende roode of Apotheekers Aalbeziën *C. B. P.* 455.

Zie de 865. Plaat, Letter h.

RIBES FRUCTU NIGRO, Aalbeziën ſtruik met eene zwarte Vrucht. In 't *Franſch*, Groſſeilles noirs. In 't *Hoogduits*, **Schwartze Johannis-Beer.**

Aalbeziën ſtruik gemeenlyk de zwarte genoemt, met een geurig blad *J. B.* 2. 98. *Ribes* met een zwarte Vrucht *H. Eyſt. Vern. o. arb. & frut. f.* 14. *fig.* 3. *Ribeſium* met een zwarte Vrucht *Dodon.* 149. *Groſſularia*, of Beziën ſtruik niet Doornachtig, met een groote zwarte Vrucht *C. B. P.* 455.

Deze Heeſter of ſtruik heeft breede Wynranks-bladeren, aan de omgekeerde zyde iets licht gehaaird of ruig, van een ſterken Reuk. Daar komen uit één knobbel veele Bloemen teffens voort, of zyn trosgewyze verdeelt, gelykende naar de Bloemen van Kruis-Bezien, zyn hol, met vyf roodachtige blaadjes buitenwaarts omgebogen, en even zo veel verhevene bleek groene, zynde beurtsgewyze met vyf gelykverwige vezelen geplaatſt: de ſtyl in 't midden is groen, van een ſterken Reuk, gelyk als ook de bladeren hebben: de Beziën zyn langwerpig, zwart van koleur, welke, 't zy ryp of onryp, zuurachtig zyn, van ſmaak gedeeltelyk aangenaaam, gedeeltelyk onaangenaam; het groeit gemeen-

lyk aan de Rivierkanten, waar van daan ook *Geſner in Catalal. Ribes* heeft genaamt, de in 't wilde aan 't Water groejende, bykans van reuk als Zevenboom. *Rajus p.* 1246. *Camerarius in Hort. Med. p.* 141. merkt aan, dat 'er groote en kleine zwarte Aalbeziën van deze Plant gevonden worden, zynde hem in Italien voor een Peper-boompje in den Tuin van den Graaf *Maffey* getoont geworden. Men heeft zo wel deze Plant in Meiſſen, als ook in onze Geweſten, welker Vruchten zommigen eeten, dog anderen hebben 'er een walg van, om dat ze vreezen, dat zy venyn by zich hebben.

Queeking.

Deze ſtruik of Heeſter word zo wel van het Zaad als van de rondom de Wortel uitgroejende ſpruiten voortgeplant; men zette ze maar in eene wel afgelegen Aarde, die echter niet al te vet is, en beſnyde die ter rechter tyd een weinig (doordien 'er zich allerlei gedaantens uit laat te wege brengen, en in veele Tuinen ter weêrzyden de gangen daar mede afgeperkt zyn, die zeer wel ſtaan, als ze vlytig onder de ſchaar gehouden worden.) Wil men ſchone groote Aalbeziën hebben, men grave in 't Voorjaar rondom de Wortel van de ſtruik een kuil, eenige voeten in den omtrek, en vullen dien met wel afgelegen (dat is, oude) Koemeſt, en wel vaſt in malkander getrapt, dan heeft men de ſchoonſte troſſen en aanzienlykſte Beziën te verwachten, welke met zuiker pleegen toegemaakt te worden, om ze des Winters tot een Deſſert te gebruiken, waar toe ze zo wel als tot andere dingen ongemeen wel dienen.

Gebruik in de Medicyne.

De in de Tuinen groejende roode Aalbeziën ſtruik, of deszelfs Bezien worden in de Apotheeken veel gebruikt, ze verkoelen, droogen op, trekken zoetjes t'zamen, en verſterken. Ze zyn van wegens haar zuurachtig en zoeten ſmaak ongemeen dienſtig voor de Maag, leſſchen de Dorſt, dempen de Oplopenheid der Galle en hitte der Lever, en matigen de hevige vyerigheden in Koortzen. Zy doen tegenſtand aan 't Venyn en de Verrotting, houden in de Buikloop, rood meliſoen, en bloedſpuuwen aan, ze verſterken het Hert in heete en quaadaardige Ziektens, en herſtellen de verlooren Eetens-luſt. Van het ſap van Aalbeziën en de *reſina ſcammonii* maken zommigen een purgeerende Geley van een zeer aangenaamen ſmaak. Daar van worden in de Apotheeken zeer heerlyke dingen toebereidt, als 1. het ſap van roode Aalbeziën, 2. Conſerven, 3. Syroop en 4. een Geley; welke alle in eerſtgemelde toevallen behoorlyk gebruikt, de allerbeproefſte uitwerking te wege brengen.

RICINUS.

RICINUS. In 't *Latyn*, Pentadactylus, Cataputia major. In 't *Grieks*, κίκι, κρότων, κροτωνοειδής. In 't *Italiaans*, Giraſole, Miraſole, Faginolo, Turcheſco. In 't *Spaanſch*, Fiqueira del infierno. In 't *Franſch*, Palma de Chriſt. In 't *Engelſch*, Palma Chriſti. In 't *Deens*, Under-trå / Kaars-trå. In 't *Boheems*,

Skocec

Skocec wetszy. In 't *Hongaars*, Sarfin. In 't *Arabiſch*, Albemeſach. In 't *Americaans*, Cerva, Cherva, Curcas. In 't *Chineeſch*, Pateu. In 't *Hoogduits*, **Wunderbaum / Zecken / Römiſch-Hanff / Rö-Bohnen / Zecken-Körner**. In 't *Nederduits*, Wonderboom, Mollenkruid.

KENTEKEN. Het beſte laat zich onze Wonderboom tot die Planten reekenen, welker Zaadkorrels in drie huisjes leggen, en op zich zelve uit drie granen of korrels beſtaan, haar Bloeſſem is onvolkomen, en ſtaat aan een kolve t'zamen. *Herm. Flor. Bat. Raj. Rup. Volck.* De Plant eigentlyk groeit dikwils zo hoog als een Boom, en verkrygt ook de gedaante eens Booms; de wortel is vezelachtig en dryft dikke ſtengels uit, die geſtreept, hol, houtachtig, met gewrichten voorzien, aan het bovenſte deel takkig, en van koleur roodachtig, of ook blaauwachtig, ja wel geheel witachtig zyn, als men het ſtof, 't welk 'er als Meel aan legt, afveegt. De bladeren zyn in 't begin rond, naderhand donker groen en gliſterend, in verſcheide hoeken zeer diep ingeſneeden, ſtaan by beurten, zyn week, echter wydloopig, menigwerf in zeven, acht en negen inſnydingen verdeelt, lopende door elk een uit het middelpunt van 't blad een zenuwe of ader. De bloemen ſtaan aan geen ſtengel, zyn klein, onvruchtbaar, en verzamelen zich boven in een kolve of ſtronk t'zamen, en beſtaan uit een menigte van geele vezeltjes, die uit het Bloem-kelkje komen voort te ſpruiten. *Linnæus p.* 295. *n.* 734. *Boerhaave. p,* 252. en anderen verdeelen ze in het *Mannelyke* en *Vrouwelyke* geſlacht; beſtaande het *Bekleedzel van de Vrucht* der eerſte, of van de Mannelyke, uit een blad, zynde vyfvoudig gedeelt, en met uitgeholde eironde inſnydingen voorzien. *Filamenta* of vezelen zyn 'er zeer veel in getal, draadvormig, onderwaarts takſgewyze in verſcheide lichamen t'zamen gegroeid; *Antheræ* of vezelknopjes rondachtig, en tweeling of dubbeld. *Het Bekleedzel der Vrucht* van 't Vrouwlyk geſlacht beſtaat ook uit één blad, maar is drievoudig gedeelt, voorzien met uitgeholde eironde inſnydingen, en valt licht af. Een eironde recht opwaarts ſtaande *Spruit* met lichaamtjes die naa een Schoenmakers Elſe gelyken. Drie tweevoudig gedeelde ſtylen, ſtaan opwaarts om hoog, zyn open, en borſtelig of ruigachtig; de *Stigmata* of ſneeden zyn enkeld. *Pericarpium* of het zaadbuisje is een rondachtig ſteekelachtig huisje, met drie vooren, drie vakken, en drie klapvliezen. De Vrucht ontſtaat niet ter plaatze, daar de bloemen zyn geweeſt, zynde driekantig, gemeenlyk in een vliesje ingewikkelt, makende drie vakjes, waarin in een iegelyk vakje een enkelde Zaad-korrel legt, welke vol plekken, gelyk als een Schildpad, langwerpig, redelyk dik, bleek van koleur, en van ſmaak zoetachtig is, echter ſcherp en walgachtig; van binnen bevat zy een teder en wit merg.

Wanneer de Vrucht ter dege ryp is, dan dryft zy het Zaad met groot geweld van haar. Gemeenlyk word dit Gewaſch genaamt *Cataputia major*, dog van wegens deszelfs hoogte en opſchietende groote, en van wegens de breede bladeren, lieflykheid der bloemen, en koleur van 't zaad, dog byzonderlyk van wegens deszelfs ſchielyke waſchdom, heeft het den Naam van *Wonderboom* verkreegen. *Dioſcorides* noemt L. IV. *c.* 108. deze Plant *κίκι ἢ κρότων Ricinus ſeu muſca canina*, dat is: Wonderboom of Hondsvlieg, hebbende den Naam van die leelyke Dieren verkreegen, die op Honden, Schapen, Oſſen, Koejen en andere Dieren vallen, en zich aan der zelver bloed dood zuipen, om dat zy het nergens wederom van zich konnen uitloozen. Deze Boom, zegt de zo even gemelde *Dioſcorides*, is van hoogte als een kleine Vygenboom, met een Weegbree's blad, dog grooter, gladder en zwarter; de takken en de ſtammen zyn hol op de wyze als Riet; het Zaad in de ruuwe Druiven, als 'er de ſchil van afgetrokken is, verbeelt het

Dier *Ricinus*, of Koe-luis; de ſtinkende Olie daar van is niet goed tot de ſpyzen, maar zeer nuttelyk om in Lampen te branden, als mede tot Pleiſters te gebruiken enz. *Cluſius* heeft dien Boom op zyne Reize naar Spanjen van Mans hoogte gezien, en *Bellonius* op het Eiland *Candiën* zo groot, dat men niet anders als met ladders daar in konde opklimmen. In Duitſchland is het een Jaarlyks Gewaſch, en verkrygt deszelfs volkomentheid in 't zelfde Jaar, waarin het is gezaait geworden. In den Herfſt, als men een heete Zomer heeft gehad, word het Zaad ryp, dog in de warme Landen duurt deze Boom veele Jaren lang. Zie *Tournefort. p.* 252. *Jonſton.* 215. *ſeqq. Lugdun.* 1930. 1790. *Rajus* 166. *ſeqq. Cluſ.* 299. *Georg. à Turre* 315. *Rar. Plant. Hort. Farneſ. p.* 86. *Lemery* 958.

AANMERKING. Nog heeft men niet genoegzaam ondervonden, of met de bladeren dezes Wonderbooms de Mollen en Veld-Muizen (Scheer-Mäuſe) verdreeven worden, *Camer. H. M. p.* 142. ook zyn niet alle en een jeder met *Hieronimus* eens, als die 'er in zyne Uitlegging over den Propheet *Jonas* verzeekert, dat deze *Ricinus* juiſt die Boom is geweeſt, onder welkers ſchaduwe de Propheet *Jonas* zich nedergelegt en geruſt heeft. Deze Boom groeit in Egypten in 't wild voort, uit welkers Pitten een Olie toebereidt word, die men in de Lampen brandt. De naam van *Palma Chriſti* verkrygt het van deszelfs gedaante, doordien het blad eene uitgeſpreide Hand met vingeren gelykt.

RICINI SPICA CUM SEMINE, eene aaire des Wonderbooms met het Zaad. Zie de 866 Plaat, Letter a.

RICINUS SEU CATAPUTIA VULGARIS. Wonderboom of gemeene *Cataputia*. In 't *Franſch*, Palma de Chriſt. In 't *Hoogduits*, Wunder-Baum. Zie de 866. Plaat, Letter b.

Gemeene *Ricinus C. B. P.* 432. *J. B.* 3. 642. *M. H.* 3. 347. *Ricinus Dod. p.* 367. Groote *Ricinus H. Eyſt. Aeſt. o.* 8. *f.* 12. *fig.* 1. gemeenlyk in 't *Franſch*, Palma Chriſti genaamt.

RICINUS AMERICANUS MINOR, kleine Americaanſche *Ricinus*. In 't *Franſch*, Ricine. In 't *Hoogduits*, Zacken-Körner. Zie de 866. Plaat, Letter c.

Kleine zoort van *Ricinus* by *Cluſ. Exot. l.* 2. *c.* 21. kleine Zaadkorrels van *Ricinus l.* 2. *c.* 25. *Cluſ.*

RICINUS AFRICANUS MAXIMUS, groote Africaanſche *Ricinus*. In 't *Hoogduits*, Creutz-Baum. Zie de 867. Plaat, Letter a.

Groote Africaanſche *Ricinus* met een' goudgeelen knopachtigen ſteel. *H. R. P. a. prægn.*

RICINUS AMERICANUS PERENNIS FLORIBUS PURPUREIS STAPHIDIS AGRIÆ FOLIIS, GRANA TIGLIA, altyd duurende Americaanſche *Ricinus* met purpurverwige Bloemen, of Luiskruids-bladeren, en Zaadkorrels als aan de Lindeboom. Zie de 867. Plaat, Letter b.

Wy konnen niet met ſtilzwygen voorby gaan het geene, van de groote Americaanſche *Ricinus* of Wonderboom met een Luiskruidsblad, *Georg. Marggraaf in Hiſtor. rer. natural. Braſiliæ. L.* III. *c.* 3. *p.* 96. met zulk een goedkeuring heeft geſchreeven; zo dat, vermits hy zelf een Ooggetuige is geweeſt, en de Plant naar het Leven heeft afgeteekent, dat, zeg ik, ook al *Rajus* en *Simon Pauli* in hunne Schriften zich op hem hebben beroepen:

„ Het geene de Braſilianen *Mundubi* „ *guacu*, en de Portugeezen *Pinhones* „ noemen, dat hiet, zegt hy, by my „ *nux cathartica* (dat is: Zuiverende „ Noot) en is een Boompje, 't welk „ zo groot als een Vygeboom, en ook „ van die gedaante word; zyn Hout is „ zaft en week, latende zich lichtelyk „ breeken. De bladeren ſtaan zonder „ eene vaſte order aan de takken, hebbende een iegelyk zyn byzonderen „ ſteel, bykans een halven voet lang; „ ze zyn ſchoon groen, wel aan te voelen, eenigzins aan de Vygebladeren gelykende, echter zo diep niet ingeſneeden, maar rondachtig en eindigen van „ vooren op drie hoeken. Het Hout „ en de Bladeren geven Wateragtig en

„ Melk-

„ Melkachtig Zap van zich; de bloe-
„ men zyn menigvuldig en ſtaan trosge-
„ wyze t'zamen, klein, van vyf blade-
„ ren, die van vooren groen, naar om
„ laag ingebogen, in 't midden met
„ geele vezeltjes voorzien, (die een' veel-
„ hoekige, of tienmaal gepunte Star
„ voorſtellen) en van een zoetachtigen
„ Reuk zyn. Daar op volgt eene
„ Vrucht, die boven dun en tegens het
„ midden toe dikker is, gelyk als een
„ middelmatige eykel of Noot van e-
„ ven de zelfde grootte, in den begin-
„ ne groen, naderhand geel, en als ze
„ geheel ryp worden, bruin of zwart,
„ deelende zich van zelf vrywillig in
„ drie deelen, of ſchoon zy zesdeelig
„ ſchynt te weezen. In eene jegelyke
„ Vrucht zyn drie Pitten of korrels,
„ van grootte en gedaante gelyk aan
„ de Pineolen of dadelpitten, leggende
„ in drie byzondere huisjes verborgen,
„ hunne ſchille is zwart en zo dik als
„ de ſchille van Kaſtanien, hebbende
„ aan 't uiterſte van buiten eenige wit-
„ te plekken: de Pit zelve heeft de Fi-
„ guur en grootte als eene Amandel,
„ zynde wit gelyk een Eivelletje, en
„ van buiten ook met een wit velletje
„ overtrokken, van ſmaak als zoete A-
„ mandelen. Drie of vier Pitten gege-
„ ten, veroorzaaken ſterke Buikzuive-
„ ring, en wel voert het dus te hevi-
„ ger af, als het binnenſte velletje daar
„ niet van afgeſcheiden word. De
„ Boom laat zich ongemeen wel ver-
„ planten, want als men een Tak af-
„ breekt, en ſteekt dien in d'Aarde,
„ dan groeit die tot een nieuwe Boom
„ zeer graag en willig voort, dierhal-
„ ven gebruiken dien de Braſilianen tot
„ levendige Heiningen, want hy groeit
„ ſchielyk en brengt ook ſpoedig vruch-
„ ten voort.

AANMERKING. Anderen zwygen van de Plekken aan de Vrucht van dezen Boom ſtil. *Carol. Bauhinus* beſchryft de bladeren bleek groen, zynde met lange en ruighaairige ſtengels voorzien, de bovenſte bladeren zyn zeer gelyk aan de bladeren van Luiskruid, en in drie Uithollingen geſneeden, de onderſte komen veel nader overeen met de Vyge-Bladeren. *Rajus* is van meening, deze Boom de zelfde te weezen, met die van *Franciſc. Hernandez*, onder den Naam van *Quauhayohuatli* beſchreeven zynde Plant, ofſchoon de Afteekening daarmede niet overeenkomt; wy houden het daar voor, dat men volgens den *Commentarius* dien nog *Hucipochotl* by moet voegen; zie *Hernandez L.* III. *rer. med. nov. Hiſp. p.* 60. Daar zyn nog eenige zoorten van *Ricinus* over, waar van wy juiſt niet gaarn eenig gewag willen maken, zynde onder dezelve de *Ricinus americanus tenuiter diviſo folio Breynii* (Americaanſche *Ricinus* met een dunnetjes verdeeld blad van *Breyne*). *Ricinus minor Indicus ſolani foliis* (kleinder Indiaanſche *Ricinus* met Nagtſchade Bladeren); als mede des zelven *Ricinus Parvus Orientalis, Dende dictus* (kleine Orientaalſche *Ricinus* genaamt *Dende*) en nog meer andere, welke doordien ze van wylen de *Collector* in de kopere Platen niet voorgeſtelt zyn, wy ook niet ſtoutelyk met eene verklaringe hier zullen bybrengen, waar van evenwel *Rajus* en *Jonſton*, ook *Breynius* hebben gehandelt, *Plantar*, *exotic. centuria* I. *c.* 53. 54. *p.* 116. 118.

Queeking.

De Aarde, waarin de Wonderboom het beſte voortkomt, moet goed, iets zandig, mooi ſponsgatig, en met Paarde, ook andere Meſt doormengt zyn, byzonderlyk zyn 'er verrotte bladeren mede onder dienſtig. Het Zaad, 't welk in den Herfſt is afgenomen geworden, word in 't Voorjaar in een goed warm Meſt-Beddeken gezaait, en als het daarin is opgegaan, en de planten groot genoeg ſchynen, dan worden ze in Tuin-potten verplant, en ter dege aan de Zonne geſtelt, vermits ze de koude in 't geheel niet konnen verdragen. In 't begin moet men ze in de ſchaduwe 's Morgens en 's Avonds wel begieten,

doog als ze iets opgegroeit zyn, dan is het zo zeer niet meer van noden. Het is een ſchoon Winter-Gewaſch, en wie gelegentheid tot een Glas-of Winter-huis heeft, die kan het in gematigde warmte zonder veel te begieten eenige Jaren goed bewaaren, leverende dan ter rechter tyd zyn Zaad uit.

Gebruik in de Medicyne.

Van alle zoorten van *Ricinus* bezit doorgaans het Zaad een gemeenzaam vermogen, om (ἄνω ϰ̀ κάτω *Surſum & deorſum* van boven en onder te purgeeren, en wel zodanig hevig en ſchielyk, dat men 't zelve met allen recht onder de onzekere en ſchadelyke Purgeer-middelen kan optellen; dienvolgens worden ze van de Geneesheeren der hedendaagſche tyden dies te minder gebruikt, als ze vry beter met andere van wegens eene verzekerder uitwerking konnen beſtaan, offſchoon maar meeſtendeels de Indianenen zich daar van bedienen. De Americaanſche *Granadille* of Purgeer-Noten, worden nog heden ten dage in de Apotheken gevonden; dog welke alleen van de Quakzalvers, by langduurende en zwaare ziektens, als in de water- en windzucht, in Darmſcheels-pyn, en tot dooding en uitdryving der Wormen, dikwils tot overgroot Nadeel der Patienten in hunne Geneezingen gebruikt en aangepreezen worden. Deze Zaadkorrels of Noten zyn in den derden Graad heet en droog, bezittende zulk eene aangrypende ſcherpigheid, dat ze dikwils de keel ontſteeken, en gevaarlyke toevallen veroorzaken, zommigen roemen, dat de uitgeperſte Olie daarvan uiterlyk de lidtekenen en plekken in 't Aangezicht verdryve, insgelyks de zeere Hoofden, Schurtfheid, en onzuivere gezwellen zuivere en geneeze, ook de luizen doode; anderen wederom willen ſtaande houden, dat het, omtrent de ſtreek van de Navel geſmeert, het verſtopte lichaam zal openen, en de onzuiverheden daar uit weg voeren. Zie *Herman cynoſ. mat. med. c. adnot. Boecl. P. I. p.* 342. *Lemery p.* 959. *Zorn.*

ROBUR.

KENTEKEN van de Steen-Eikeboom (*Robur*). Toen wy hier voorens van de Eikeboom (*Quercus*) hebben geſchreeven, wierd 'er hier en daar iets mede ingelaſcht van de *Robur*, hoewel niet volgens den Naam, maar volgens den draad van de te verhandelende zaak; vermits wy 'er nu hier ter plaats ook iets van moeten gewagen, zo is het billyk, dat wy het nog overig zynde nodige in zo weinige Woorden, als mogelyk is, vervatten. Wy konnen dien aangaande ons beroepen op de IV. en V. Steen-Eikeboom van *Cluſius*, waar van hy *L. I. p.* 18. 19. het nodige by brengt. Dierhalven zy genoeg te zeggen, dat de Steen-Eikeboom (*Robur*,) veel kleinder zy als de rechte Eikeboom (*Quercus*). De Stam daar van ſchynt niet anders, als of die gedraait was, het Hout is van een zeer groote hardigheid, de Baſt is taajer als aan de ordentelyke Eikeboomen; de Bladeren zyn niet op de wyze als Zeegolven, maar Tands-gewyze ingeſneeden, en zyn niet zo groot als aan de Eike-Rysjes, van een middelmatige grootte; aan dat naar ons toeſtaande deel zyn ze ſchoon groen, en eenige Zyd-aderen lo-

lopen uit het midden door het geheele Blad naar de Inſnydingen toe heen, en aan het van ons afgekeerde deel zyn ze iets bleek. De Gal-Noten, welke men aan dezen Boom vindt, zyn niet zo glad en rond, als de overigen, maar rimpelagtig, ongelyk, nu hoog, dan diep, hebbende mede een gaatje, gelyk als al de anderen gemeenlyk hebben. Het binnenſte der Gal-Noten geheel meelachtig en ligt met de Nagel van den Duim te verwryven, zynde dienſtig tot de zwarte Verwe, gelyk alle anderen daar toe zeer bequaam konnen gebruikt worden. De Naam ſchynt van de vaſtigheid dezes Booms voort te komen, vermits *Robur* afgeleidt word van der Grieken ῥώω of ῥωννύω, 't welk zo veel als *firmare* of *roborare*, dat is: beveſtigen, beduidt, en zekerlyk ben ik van meening, dat die dingen, welke van Eike-Hout vervaardigt worden, vaſt genoeg zullen zyn.

R O S A.

ROS. ROS.

ROSA. In 't *Grieks*, ῥόδον. In 't *Italiaans*, Roſa. In 't *Spaanſch*, Roſas. In 't *Franſch*, Roſe. In 't *Engels*, Roſier, Rooſe. In 't *Deens*, Roſe. In 't *Boheems*, Ruoze. In 't *Arabiſch*, Nard, Naron, Vard. In 't *Hebreuſch*, שרשן, Shoshan. In 't *Hoogduits*, Roſen. In 't *Nederduits*, Roozen, Rooſeboom.

KENTEKEN. De Roos laat zich het beſte onder die Planten optellen, welker bloeſſem boven over de Vrucht op den top des Booms zit. *Ruppius* reekent die tot de reguliere vyfbladige Bloemen, die uit bedekt veelkorrelig Zaad beſtaan. *Haller* tot de Planten die hy noemt *petaloideæ dicotelydones gymnopolyſpermæ*, dat is: die ſchubachtig en dubbeld ſchillig zyn, hebbende veele naakte Zaadkorrels; zynde daarenboven nog *polyſtemones promiferæ umbilicatæ*, die veele kranſſen of kroontjes hebben en Vruchtdragend zyn. *Rabbi D. Kimchi* wil uit de Benaming in zyne Taal (van 't Hebreuwſche Woord שֵׁשׁ *Sextavis*, het zesde getal) ſtaande houden, dat zy zesbladig zy, dog hy vindt by ons geen geloof, om de algemeene beraaming van vyf bladeren te mogen veranderen. De Roos laat zich in dubbelde betrachting trekken, eens in zo verre zy eene Bloem is, en vorder in zo verre zy onder de Heeſters behoort; wy oordeelen het dienſtigſte te zyn, dezelve naar dees tweeden aart te beſchryven. Volgens dezelve dan is zy een Gewaſch, welks geheele geſtalte aan een Heeſter gelykvormig is. Haare wortel is niet al te dik, maar met veele verre om zich kruipende vezelen rykelyk voorzien; de ſtam, waar van 'er zomwylen meerder zyn als een, ſtaat recht over eind; zyn baſt is in de jeugt groenachtig, in den ouderdom bruin, heeft gemeenlyk kromme puntige Doornen; de takken zyn hard, houtachtig, en insgelyks vol van Doornen. De Bladeren zyn langwerpig, ingetand, hard, ſtaan aan een ſlag-wieke, zittende aan der zelver ſpits altyd maar één enkeld Blad. Aan 't einde des ſteels komt een rond Zaadhuisje of kolfje voort, waar op boven een vyfmaal ingeſneeden kroontje ſtaat, met lange ſpitzen, die volgens hunne inſnydingen en lellen het bekertje van de Bloem uitmaken, 't welk groen is, en de Bladeren in zich beſluit, tot dat het ein-

eindelyk opzwelt, en in een Rozenknop verandert word. De Bloem beſtaat uit vyf Bladeren, die redelyk hertvormig zyn, en een Reuk van zich geven, welke aan de meeſte Menſchen ongemeen aangenaam is; de Bladeren ontſtaan in den binnenſten rand des Kelks, waar uit ook een menigte van Bloem-vezeltjes voortkomen, hebbende *Haller* dezelve tot 90 toe waargenomen, die in een en meerder Cirkelronten rondtom ſtaan; boven op driekantige kolfjes maken, en uit veele korte, dikke, t'zamengeſtelde Pypjes beſtaan. Het *Ovarium* of Zaadhuisje verandert in eene Vrucht, die beſtaat maar uit een enkeld huisje, of is van binnen niet verder afgedeelt. Zy heeft van buiten eene taaje huid, die iets vleeſch aan zich heeft, is boven puntiger als beneden, en in 't midden buikig, mooi gekoleurd, en als zy ter dege ryp is, gelyk als Koraal zo ſchoon, dog rimpelt ze met ter tyd t'zamen; daar in bevinden zich veele hoekige en haairige Zaadkorrels, die langwerpig en ruig zyn, en als men iets van hunnen baſt tuſſchen de Vingers vat, ſteekt het niet anders dan kleine ſpelden, en ziet 'er ook door het Vergroot-glas niet anders uit, dan een menigte van ſcherp gepunte houtjes. *Linnæus* zegt, dat deze Vrucht of de Bloemkelk van 't Zaadhuisje volgens het uiterlyk aanzien, maar eene Bezië is, die in de Maand Auguſtus ryp word, als ze in May en Juny heeft uitgebloeit. Zie *Dioſcorid. L.* I. *c.* 112. die evenwel het gebruik in de Medicyne maar alleen verklaart, vermits aan niemand, hoe onweetend die ook moge zyn, de Roos kan onbekent zyn. *Haller. p.* 347. *Linn. n.* 412. *p.* 146. *Tournef.* 636. *Malpigh. An. Pl.* 42. 131. 46. 160. 51. 205. *Boerhaave* 251. *C. B. P.* 480. *Jonſton. L.* VIII. *c.* I. *p.* 396. *Lugdun.* 124. *Rajus* 1467. *Cluſius R. P. H.* 114. *Lemery* 961.

AANMERKING. Men gelooft niet onbillyk, dat de Natuur by de voortbrenging van deze Bloem hebbe willen ondervinden, hoe verre zy het door haare krachten kon brengen, want zy is zulk een Meeſterſtuk, van welk *Achilles Tatius L.* 12. ſchryft; dat dezelve zonder tegenſpraak de Koningin zoude moeten worden, wanneer *Jupiter* eens over de Bloemen een Opperhoofd wilde ſtellen. Men vind aan deze Bloem niets te beriſpen, dan alleen dat zy vergangkelyk zy. Dog heeft mogelyk God en de Natuur daar door willen leeren, dat de ſchoonheid niet van den dood bevrydt zy, en ook het volkome niet van den ondergang verſchoont blyve, gelyk de Latynſche vaarzen zulks beveſtigen.

Vidi ego mane Roſam ſolis cum lumine naſci
Et vidi rurſus ſole cadente mori.
Nam quam longa dies ætas tam longa roſarum
Quas pubeſcentes juncta ſenecta premit,
Quam modo naſcentem rutilus conſpexit Eous,
Hanc rediens ſero veſpere vidit anum.

Dat is:

Ik zag eens des Morgens de Roos met de opkomſt der zonne bloeien, en met het daalen derzelve aanſtonds weder verwelken; want de Ouderdom van een Roos is gelyk met de lengte van eenen dag, om dat die gepaart gaat met haare jeugdige bloei. De Goudgeele morgenſtond heeft haar nauwlyks zien groeien, of des Avonds bezit ze reets een gryzen ouderdom.

Philoſtratus heiligde deze Bloem aan *Cupido* toe, wien zy met haare geheele geſtalte ſchynt te willen na-yveren, en maakte eene fraaje vergelyking onder beiden; haare levendige koleur en bloejende Jeugd zoude met dien eene gelykvormigheid hebben, haare goude vezels wierden met zyne haairen, haare Doornen met zyne Pylen, haar glans met zyn vuur of fakkels, hare Bladeren met zyne vleugels vergeleeken; kennende nog hy nog zy de Tyd. De zelve ſchryver noemt de Roos een licht der Aarde, het Hoofdcieraad van 't Voorjaar, de minnevlammen der liefde, en de Blixem der

Waerelt; anderen noemen ze het vercierzel der Aarde, het Pronkjuweeltje onder de Planten, het oog der Bloemen, het Eereteeken der koleuren, de lieflykheid en aangenaamheid der Wei-landen, de ſchitterende ſchoonheid (*pulchritudo corruſcans*), de weeldrige krullinge der overſchone Bladeren, en wat diergelyke loffſpreuken meer zyn. Welk oog heeft wel ooit een Roos gezien, dat niet teffens met verwondering daar over is aangedaan geweeſt. Dierhalven is wel licht te giſſen, waarom de Aloudheid tot haare begunſtiging zo veel gedaan of verzonnen heeft. Want by de voornaamſt Gaſtmalen wierden kronen van Roozen uitgedeelt, Tafels en gerechten of ſpyzen, insgelyks de zitplaatzen en Ruſtbedden, daarmede beſtrooit; ja Keizer *Heliogabalus* liet van de zoldering af, gelyk als een Regen, de Rozen-bladeren over de genodigde gaſten uitſtroojen. Eertyds wierden de Roozen boven de tafel opgehangen tot een aangenaam gedenkteeken der ſtilzwygendheid, om dat de Godin *Venus*, van haare geheime Minne-bedryven verborgen te houden, Roozen heeft uitgedeelt, waar van de volgende Latynſche vaarzen gewag maken:

Eſt (enim) *Roſa flos Veneris cujus quo furta laterent*
Harpocrati Matris dona dicavit amor.
Inde roſam mneſis hospes ſuspendit amicis
Convivæ ut ſub eâ dicta ſilenda ſciant.

Dat is:

Want zynde de Roos een Bloem der Godin Venus, ſchuilende onder de welriekende Bladeren van de eerſte, de bedriegeryen van de laatſte,
Zo heeft daarom de liefde (of *Cupido*) dezelve aan de moeder der ſtilzwygendheid tot een geſchenk toege-eigent.
Daar van daan komt het nu, dat men op vrolyke Gaſtmalen Roozen doet uitſtroojen, op dat de daar opgenodigt zynde gaſtgenoten het daarop gezegde moeten weeten als een geheim te bewaaren.

Zy is van zulk eene ſchoonheid dat de aloudheid heeft verziert, als of de Godin *Venus* aan de Roos het eerſte zulk een fraaje koleur hadde gegeven, mogelyk om dat de Heidenen niets goed genoeg heeft toegeſcheenen, dan het geene zyn Oorſprong aan hunne verdichte goden hadde te danken. Van de Turken en Heidenſche Dichters word voorgegeven, dat de Roos in den beginne wit geweeſt is; maar, zeggen de Heidenen, wyl *Venus*, om haaren *Adonis* te helpen, zeer ſchielyk door een Roozenſtruik was heen gelopen, had zy zich aan een' voet bezeert, hebbende daar op de Roos van haar verliefd bloed zulk een beminnelyke koleur verkreegen. Anderen meenden, *Cupido* hebbe in zyn dertel danzen by 't Gaſtmaal der Goden met zyne vlerken eene ſchaal met *Nectar* of Godendrank omgeſtooten, en van dat ſap zy de Roos zo fraai van koleur geworden. De Turken willen de koleur van het Bloed van *Mahomet* afleiden, en laten daarom geen Roozenblad op d'Aarde leggen; dog zekerlyk wy hebben een te eerbiedig ontzag, om deze Bloem ſchaamrood te maken, en te ſtellen, dat zy van den alleronbeſchofſten leugenaar, die over niets meer konde rood worden, haare Roodheid zoude ontleent hebben. Voor 't overige, óm 'er ook iets van de Naam by te voegen, zo willen de Grieken, dat het ῥόδον genoemt worde *ob odoris ſuavitatem*, van wegens de lieflykheid des Reuks. Zommigen zyn 'er die het afleiden van ὄζω *ſuaviter oleo*, lieflyk rieken *quaſi* ὄδον & κατὰ πρόσθεσιν ῥόδον gelyk als of men wilde zeggen, riekend en naar den voordrag Roos. Doch de meening van *Plutarchus* word meerder goedgekeurt, die *Lib.* III. Συμποσ. *cap. ultimo* ſchryft, dat zy aldus genoemt worde, *quia* (ῥεῦμα τῆς ὀδωδῆς ἀφίεσι,) *fluctum odoris emittit*, dat is: om dat zy een Reuk van zich laat uitvloejen; dierhal-

halven oordeelt *Plutarchus*, dat zulks afgeleidt worde van ῥέω en ὀδμὴ, *quia fluit ab ea odor gratius*, om dat van haar een aangename Reuk voortvloeit. *Voſſius* is van gevoelen, dat men moet zeggen βρόδον, zo als de *Aeoliers* voor ῥόδον uitſpreeken; echter oordeelt hy dat βρόδον *per Metatheſin* (dat is, door verplaatzing der Letters) gezegt worde voor βόρδον of βάρδον, en dat wel van het Chaldeeſche woord ורא׳ dat is, Roos. De allerneerſtigſte Kruidkundige Mannen hebben waargenomen, dat de Roos in de Valleyen ſchooner worde als op de Bergen, voorts dat zy van haar Zaad langzaam voortgroeje, en dan dat zy by aangeſtooken zwavel haare koleur verlieze; zy draagt beter en duurt langer als vyf Jaren, als zy ter rechter tyd beſneeden en in een droogen grond gehouden word. *Ruell. L.* I. *c.* 127. *p.* 246. De Bloem van een oud wordende Rooze ſtruik is ſlegter, en men gelooft dat de Hemel of heldere Lucht tot derzelver Reuk en lieflykheid zeer veel toebrenge. De Bloem is tweeverwig, hebbende der zelver binnenſte Bladeren, die zeer klein zyn, desgelyks de buitenſte uit de grootſte Bladeren den minſten Reuk, dog onder de breeden zyn ze van een veel beter geur, welker onderſte deel ruig en ſchorsachtig is. Op drooge plaatzen is zy welriekender, als op vochtige, willende ook niet gezaait weezen op vette nog op kleiachtige Landen, nog minder op vochtige plaatzen, zy is vergenoegd met magere of dorre plaatzen, willende graag tuſſchen Puinhopen ſtaan. *Matthiol. l. c.* Zy is een Teeken van 't Voorjaar, dog in zeer heete Herfſt-tyden brengt zy nu en dan ook wel Bloemen voort. By *Theophraſtus 6. Hiſt. 6.* word een menigvuldig onderſcheid gevonden, ten aanzien van de veelheid, ſchaarsheid, ſcherpigheid, effenheid, koleur en Reuk der Bladeren. De meeſten hebben maar vyf Bladeren, zommigen twaalf en twintig, anderen nog veel meer, tot op hondert toe, en daarboven. *Plinius* verhalende de vermaardſte zoorten, telt met namen op *Roſa Præneſtina*, *Campana*, *Mileſia*, *Trachinia*, *Alabandica*, *Spineola* en *Coronoela*. De Roſen verſchillen aan koleur van Bloem, die verſcheiden is, wit, witachtig blank, bleek, vleeſchverwig, roodachtig; de Bladeren verſchillen in 't getal, grootte en Reuk, ook word 'er eenig onderſcheid by de Heeſter gevonden ten aanzien der grootte en kleinheid, ruuwheid en gladheid. Aldus is by de Weſtindiaanſche Roſen hier en daar alles volkomen, en behalven die uit Spanjen daar heen gebrachte Roozen groejen 'er nog veel meer andere zoorten, waar van eenigen rood, anderen Saffraanverwig, zommigen Hemelsblaauw, ettelyken wit gezien worden, die zy in de gedaante van vogelkuifjes op haare toppen dragen *Part.* 9. *Ind. Occident. L.* 4. *c.* 27. uit *C. B. Pin.* 481. Vorders merken de Geneesheeren acht deelen by de Rooze aan. 1. Het vaſte Hoofdje, met eenige wolle voorzien, leggende onder de Bloemen of de grond de geheele Roos onderſteunende, de Bloem-kelk genaamt, onder welken naam echter de geheele, nog niet geopent, maar nog toegeſlooten zynde Rooze-knop word verſtaan. 2. De baſt of ſchorſſe (dog beter de Bloem-Kelk), de Roos geopent zynde, is in vyf vlerken of wieken, of uithollingen verdeelt, by zommigen *Alabaſtræ* (dat is Rooze-knoppen) genaamt; waar van 'er twee een' kleinen baard hebben, twee zonder baard zyn, en de vyfde aan d'eene zyde baardig is, aan d'andere zyde niet. 3. Het middelſte Zaffraanverwig deel der Bloeme, 't welk op de vezels van 't vezelknopje zit *Offic.* (*apices*, of ſpitzen). 4. De vezels onderſteunende de vezelknopjes of ſpitzen. 5. Het Bloemenblad (πέταλον *folium*), welker 6. onderſte deel genaamt *candida unguis*, dat is, het witte einde onder aan de Rooze bladeren, is. 7. De Wolle, zynde op 't Hoofd begreepen. 8. Het Zaad in de Wolle of diens beſlooten zynde; de ſchorſſche met de Wolle en ingeſloote Zaadkorrels word met recht de Vrucht genaamt, welker rypheid

heid geoordeelt word zo wel uit de ros- of roodachtige koleur, als mede uit der zelver tederheid of zaftheid.

Wy zullen hier mede laten invloejen eenige Hoogduitze Vaarzen, die ons ter Tyd, dat wy dit hebben geſchreeven, zyn toegezonden, en wel van een jong Dichter, die al veele hoope belooft, wiens loffelyke zedigheid ons verbiedt zyn' naam te noemen, niet twyfelende of de leezer zal 'er genoegen in nemen, ze zyn van den volgenden inhoud:

Nichts iſt an lieblichkeit der ſchönen Roſe gleich/
Sie iſt die Königin in Florens-buntem Reich:
Aurora muß vor ihr in ihrem ſchmuck erblaſſen/
Und ihrer niedlichkeit den ſtoltzen vorzug laſſen.
Kaum daß das erſte Blat das band der knoſpe bricht/
Zo reitzt ihr reiner putz der Augen frohes licht/
Jch weiß nicht ob ſie mehr durch ihren glantz entzücke/
Als haupt und bruſt zugleich durch den geruch erquicke?
Hat je ein menſchlich Aug was lieblichers geſehn/
Als wenn die Blätter ſich in ihre höhlung drehn?
Wenn ſie das Morgen-licht mit ſchönen Lippen küſſen/
Auf welchen noch vom Tau die milden Perlen flieſſen?
Jhr ausgewölbter bau/ in welchem zich das licht
Von auſſen ziemlich blaß/ von innen röther bricht/
Jhr göldner middel-punckt/ ſcheint als wenn in der Tieffe/
Die Zonne wie im ſchooß der ſanfften Thetis ſchlieffe.
An ihr hat die Natuur ein Meiſterſtück gezeigt/
Das kunſt/ verwundrung/ fleiß und alles überſteigt.
Das/ was der Menſchen-witz und embſichkeit erdenket/
Auf einmahl in den ſtaub der niedrigkeit verſencket/
Jhr ſchönheits voller ſchooß/ geht an erhabner zier/
Dem ungemeinen glantz des hellen goldes für/
Und ſchimmert als ein Stern/ der zich im Lauff verweilet/
Biß ihn das Morgen-roth am Firmament ereilet.
Wenn Zephyr/ der die Lufft mit ſanffter regung kühlt/
Mit angenehmen hauch auf dieſe Fürſtin ſpielt/
So ſcheint ſie durch dem ſchertz der zärtlichen gebährden/
Faſt nog zo angenehm und liebens-werth zu werden.
Nur ſchade daß ihr Flor nicht unvergänglich bleibt/
Und daß ihr die Natur den ſtrengen ausſpruch ſchreibt:
Daß zur verewigung die ſchönheit wenig nütze/
Und kein geſpitzter Dorn/ vor der verweſung ſchütze.

Het welk aldus in 't Nederduitſch kan overgebracht worden:

Niets is der ſchoone Roos in lieflykheid gelyk,
Zy is de Koningin van Flora's bonte Ryk:
Aurora moet voor haar en haar verſierzel wyken,
En voor haar nettigheid de trotſche vlagge ſtryken.
Nauw heeft zich 't eerſte blad uit zynen knop geligt,
Of 't toond een zuivre gloed en ſchoonheid aan 't gezicht.
'k Weet niet, of zy meer roems kan door haar' glans beſchikken,
Dan hoofd en borſt door haar' bevallgen reuk verkwikken?
Heeft eenig Menſchlyk Oog iet fraaiers ooit beſchouwt,
Dan als dit bladerboſch zich uit den knop ontvouwt?
Wen zy met Paerlen van den Dauw, gelegen tuſſchen
De Blaên, het Morgenlicht met ſchoone lippen kuſſen?
Haar ſchoon verwulft gebouw, waar in een vuurgloed woont,
Die zich van buiten bleek, van binnen rooder toont;

 Haar

Haar gouden middelpunt ſchynt voor de Zon geſchapen,
Als of die in den ſchoot van Thetis *lag te ſlaapen.*
Natuur toonde aan die Bloem een Meeſterſtuk, als 't blykt,
Waar voor verwondring, konſt, en vlyt, ja alles wykt.
Al wat de Menſch door zyne uitvinding kan doen pronken
Legt gantſchlyk in het ſtof der needrigheid verzonken.
Haar ſchoot vol ſchoonheid, en de glans van haar gelaat,
Die d'ongemeenen glans van 't goud te boven gaat,
Is als een ſter, die in haar loop vertraagt, blyft ſchynen,
Tot dat haar 't Morgenlicht verdooft en doet verdwynen.
Wen Zephyr, die de Lucht met zagte kalmte ſtreelt,
Met aangenaam geſuis op deez' Vorſtinne ſpeelt,
Zo ſchynt ze, door het zagt gegolf van haare bladren,
Nog aangenaamer, en meer minnaars te vergadren.
't Is jammer, dat haar bloei niet onvergangklyk blyft,
En dat natuur haar ook die ſtrenge wet voorſchryft:
De ſchoonheid heeft tot geen vereeuwiging vermogen,
En dat een Doorn, hoe ſpits, 't verwelken moet gedogen.

Dat ook in het wapen der doorluchtigſte huizen de Roos heeft Plaats verkreegen, zulks kan men uit de ſtrydigheid van de roode en witte Roos in de geſchiedeniſſen van *Hendrik* VI. Koning in Engeland, en *Richard* III. genoegzaam beſpeuren.

Zie de 868 Plaat, Letter b.

ROSA ALBA VULGARIS MAJOR, Groote gemeene witte Roos. In 't *Franſch*, Roſier. In 't *Hoogduits*, weiſſe Roſe.

Witte Roos met eene gevulde Bloem *H. Eyſt. Vern. o. 6. F. 3. fig.* 1. Groote gemeene witte Roos. *C. B. P.* 482. Campaanſche Roos van *Plinius*. Witte in de Tuinen groejende Roos by *Geſn.* Witte huiſlyke Roos, by *Matthiol.* gevulde en half gevulde witte Roos. *J. B.*

Dit Roozeboompje ryſt op met lange, hout-en ſponsachtige rysjes of teenen, waar aan puntige kromgebogen en zeldzame doornen zyn, de ſchorſſe of Baſt is anderzins gepolyſt en glad; Blaadjes zyn 'er vyf of zeven, ingekurven, glad, iets lang, zommigen bykans rond, zomwylen op 't achterſte van den Steel doornachtig: aan de uiterſte takken zitten veele Bloemkelken, die juiſt aan geen verhevene ſteelen hangen: deze zich openende komen ſchone, welriekende, witte Roozen te voorſchyn met veele Bladeren (zomwylen, als ze niet wel in acht worden genomen, brengen ze maar weinige Bladeren voort, als of het een ander zoort waare), waar van de binnenſte kleinder, dog de uiterſten grooter en breeder, en in 't midden met geele punten voorzien zyn. Daarop volgen ronde vruchten, die rood zyn als ze ryp worden, waarin harde Zaadkorrels leggen, zynde in Dons of Wolle gewikkeld. De reuk daar aan is maar ſlap of krachteloos. Daar zyn twee zoorten van, d'eene met eene groote gevulde Bloem, die op ſchaduwachtige plaatzen zomwylen tot acht of tien voeten hoog opgroeit, hebbende deze zoort een' zeer dikken ſtam; de tweede zoort een kleinder en niet gevulde Bloem, pas de hoogte van de Damaſceenſche Roos overtreffende: de bloemen der eerſte zoort vertoonen voornamentlyk aan 't onderſte deel na den grond toe eenige roode verwe; dog die der tweede zyn van een zuivere witte en onvermengde koleur. Deze twee zoorten ſchynen evenwel van malkander niet te verſchillen, dan alleenlyk door eenige toevallige omſtandigheden, van het onderſcheid der Lucht, of der Queekinge voortgekomen zynde, *J. B. Raj. l. c.*

Zie de 868. Plaat, Letter c.

ROSA GRAVEOLENS SIMPLEX FLORE EXTUS LUTEO INTUS RUBRO HOLOSERICO, Enkelde ſterkriekende Roos met eene Bloem, die van buiten geel, maar van binnen rood fluweelachtig is.

Geele Roos *C. B. P.* 483. *J. B.* Enkelde geele Roos, *Park.*

De geele Roozeſtruik is zeldzamer en fraajer, met doornachtige rysjes of teenen, met gladde blaadjes, vyf of zeven,

zeven, die een weinig ruuwachtig zyn; de Bloemen zyn enkeld en geel, riekende zeer ſterk dog qualyk, zynde de knop veel korter, en dikbuikig; het kruipt op de Aarde en groeit weeldrig voort. *Parkinſon* eigent het dikke en houtachtige ſteeltjes toe, weinig of geheel en al geene Doornen aan 't oude hout overblyvende; dog de jongere of nieuwe rysjes en takjes zyn met veel meerder doorntjes, gelyk als met dunne haairtjes, bezet; de bladeren zyn kleinder, rondachtiger en zeer bleek groen, dog omtrent de randen ſchoon ingekurven, eindelyk zyn 'er aan eene zyde meerder Bladeren gehecht (zeven of negen), als by eenig ander zoort van gezaaide Rozen. Zy heeft een kleinder Bloem, als de groote Moſchaat-Roos, en grooter als de *Eglanteria.*

e de Plaat, er d. ROSA HOLLANDICA RUBELLA PLENA. Gevulde roodachtige Hollandſche Roos. In 't *Hoogduits*, **Gefüllte Holländiſche Roſe.**

Gevulde roodachtige Hollandſche Roos, by zommigen de hondert bladige met een doornachtige Heeſter *J. B.* Hollandſche Damaſceenſche Roos by *Park.* De allergrootſte veelbladig Roos *C. B. P.* De roode Bataviſche of Hollandſche hondert bladige Roos. *Cluſ. Hort. Eyſt.* Of het de hondert bladige Roos der Ouden zy, welke zy zeggen zonder geur te wezen, daar deze evenwel een Reuk heeft?

Zy groeit tot eene gelyke hoogte en grootte op, als de Damaſceenſche Roos; door de roodachtige ſchorſſe word zy zo wel van de Damaſceenſche Roos, als mede van andere Roſen verſcheidentlyk onderſcheiden; de bladeren zyn ook grooter en roodachtiger als by andere zoorten. Deze Rozen komen met de Damaſceenſche, ten aanzien der vleeſchverwige koleur, overeen, beſtaande uit ontelbare Bladeren, die dicht in malkander gedrongen zyn, van buiten grooter, van binnen kleinder, vervullende de plaats der vezelen, en zynde in den Bloemkelk zelve te rug gebogen, zodanig dat de vezelen en ſpitzen, als 'er eenige zyn, naauwelyks te voorſchyn komen. De Reuk van deze Damaſceenſche Roos komt iets met die van de witte overeen, dog is veel ſlechter als die van de waare Damaſceenſche Roos, evenwel niet onaangenaam, zomwylen verandert zy met eene witte Bloem. *C. B. Rajus* heeft waargenomen, dat de Bloem alvoorens zich dezelve van malkander ontvouwt, redelyk fraai, ſchoon en mooi is. Zy ſchynt een onderſcheidentlyke zoort van Roos te zyn, maar diergelyken is in 't begin door de konſt geſchiedt; zynde omtrent van een middelmatige grootte tuſſchen de *Præneſtynſche* en de hondert bladige Roos, komende anderzins overeen ten opzichte der koleur, reuk, en de geſtalte, volgens welke zy dan de tweede zoort van de Hollandſche hondert bladige Roos is. *J. B.* de middelſte veelbladige Roos by *C. B. Raj. l. c.*

ROSA VERSICOLOR, veelverwige Roos. In 't *Franſch*, Paſſe d'Angleterre. In 't *Hoogduits*, **Bunte Roſe.** Zie de 869 Plaat, Letter a.

ROSA PRÆNESTINA VERSICOLOR, veelverwige *Præneſtynſche* Roos. Zie de 869. Plaat, Letter b.

ROSA RUBRA MILESIA FLORE PLENO. *Mileſiſche* of welriekende roode Roos, met eene gevulde Bloem. In 't *Hoogduits*, **Dammaſt-Roſen.** Zie de 869. Plaat, Letter c.

Welriekende Roos met eene gevulde Bloem. *H. Eyſt. Vern. o. 6. f.* 3. *fig.* 3. Gemeenlyk de fyne Roos genaamt. *C. B.*

ROSA PRÆCOX SPINOSA FLORE ALBO, de vroeg-tydige Doornachtige Roos met eene witte Bloem. Zie de 869. Plaat, Letter d.

De op 't Veld groejende allerdoornachtigſte Roos, met eene welriekende witte Bloem *C. B. P.* 483. De Hand breed hoog groejende Doornachtige Roos, met gladde Pimpernel-Bladeren, en een witte Bloem. *J. B.* 2. 40. De op 't Veld groejende welriekende Roos, zynde de vyfde zoort by *Cluſ. H.* 116. Vroegtydige Doornachtige Roos met eene witte Bloem. *H. Eyſt. Vern. o. 6. F.* 5. *fig.* 4.

De Heeſter of ſtruik is klein, laag, een

eén Elle, of ten hoogſten anderhalf Elle hoog, hebbende zeer doornachtige rysjes of Teenen, en zeer kleine Bladeren, die eenigzins gelyken aan de Bladeren van Pimpernel, waar van daan die de Naam heeft verkreegen van *quatuor conjugationes*, dat is, van vierderlei t'zamenvoegingen. Zy heeft kleine witachtige Rozen, die echter zonder Reuk zyn. De ronde Vruchten zyn redelyk groot, wordende zwart door de Rypheid. Zy groeit weeldrig voort op zandige en ſteenachtige Plaatzen. Men wil, dat ze ook zonder Doornen gevonden worde. *Carol. Bauhin.* zegt, ze beide gehad te hebben, en *Parkinſon.* verzekert dat hy beide zoorten dikwils op een en 't zelfde Akker-veld te gelyk gevonden hebbe. Men neeme in aanmerking, het geene *Rajus* op eene geleerde wyze nopens deze zoort heeft verklaart.

Zie de 870. Plaat, Letter a. ROSA OMNIUM CALENDARUM. Maand-Roſen. In 't *Hoogduits*, **Monath-Roſen.**

Altyd duurende Italiaanſche Roos met eene lieflyke roode Bloem van *Ferrarius*, niet veel verſchillende met de Damaſceenſche Roos, dog veel ſlechter van Reuk. Zy blyft bykans het grootſte gedeelte van den Zomer door bloejen, evenwel niet alle Maanden, zo als de naam ſchynt te kennen te geven. Volgens de waarneming van *Ferrarius* groeit ze zeer weeldrig met zeer dikke puntige ſpitzen of doornen.

Zie de 870. Plaat. Letter b. ROSA LUTEA FLORE PLENO, geele Roos met eene gevulde Bloem.

Geele veelbladige Roos, *C. B. P.* 483. Gevulde geele Roos by *Cluſ.* allergrootſte geele Roos met eene gevulde Bloem *Eyſt.* Geele veelbladige Roos met eene gevulde Bloem. *Park. J. B.* Zy bloejen met de overigen in de Maand van May.

Zie de 870. Plaat, Letter c. ROSA LUTEA FLORE SIMPLICI, geele Roos met eene enkelde Bloem.

Geele enkelde Roos *C. B. P.* 483. Geele Roos *J. B.* 2. 47. Geele Roos met een enkelde Bloem *H. Eyſt. Vern.* o. 6. *f.* 5. *fig.* 1.

ROSA RUBRA SACCHARINA DICTA, roode Roos, *Saccharina* toegenaamt. In 't *Hoogduits*, **Sammet-Röſlein.** Zie de 870. Plaat, Letter d.

Blozende roode Roos, bygenaamt *Saccharina H. Eyſt. Vern.* o. 6. *f.* 4. *fig.* 2.

ROSA SYLVESTRIS FLORE CARNEO, CYNORRHODON, wilde Roos met eene vleeſchverwige Bloem, bygenaamt *Cynorrhodon.* In 't *Hoogduits*, **Wilde Heck-Roſen.** Zie de 871 Plaat, Letter. a.

Wilde Roos met eene vleeſchverwige Bloem *H. Eyſt. Vern.* o. *f.* 6. *fig.* 1. Gemeene wilde Roos, met eene welriekende vleeſchverwige Bloem *C. B. P.* 483. Wilde witte Roos, met eenige roodheid en gladde Bladeren. *J. B.* 2. 43. Honds-Roos. *Camer. l. c.*

ROSA SYLVESTRIS SEU CYNOSBATUS, wilde Roos, of Eglantier-Boom. In 't *Franſch*, Eglantier. In 't *Hoogduits*, **Wilde Roſe.** Zie de 871. Plaat, Letter b.

ROSÆ SYLVESTRIS FRUCTUS, VEL CYNOBATUS CUM SPONGIA, wilde Roozen Vrucht, of ſponsachtige Egelantiers-Zwam. In 't *Hoogduits*, **Staag-Putzen und Roſen-Schwamm.** Zie de 871. Plaat, Letter c.

ROSARUM REGINA, de Roozen Koningin. In 't *Franſch*, la Reine des Roſes. In 't *Hoogduits*, **Roſen-Königin.** Zie de 871. Plaat, Letter. d.

II. AANMERKING. Daar zyn nog meerder zoorten van Roſen overig, waarvan *Tournefort*, *Rajus*, *Boerhaave*, *Jonſton* en anderen gewag maken; dog om ze alle op te tellen, zouden wy ons te lang by deze Plant ophouden, weshalven wy ze met ſtilzwygen voorby gaan; evenwel moeten wy van de Roos van *Jericho* hier iets inlaſſchen. Zy heeft eene redelyk dikke, houtachtige en enkelde Wortel, van ſmaek als Radys. De uit de wortel voortkomende ſpruiten, zyn dicht in malkander gedrongen, en een hand breed hoog, van koleur aſchgraauw, ſpreidende zich uit in een onnoemlyk getal van takjes, die Tralies-wyze of als een net in en door malkander gevlochten zyn, komende aan 't bovenſte deel allegaar in een Punt, of gelyk

lyk als in een' kloot t'zamen, van een ſcherpen ſmaak. De Bladeren zyn meeſtendeels anderhalf duimen lang, een halve duim breed, ingekurven, aſchgraauw van koleur en ruig. De bloempjes groejen volgens de takken doorgaans naar binnen toe eenigzins trosgewyze voort, en zyn witachtig; volgende op elk van dezelve een Zaad-huisje, met twee vakjes door een vliesje afgezondert, inhoudende even zo veel rondachtige Zaadkorrels, die t'zamen gedrukt, rosachtig, en ſcherp zyn, zynde boven de vakjes van buiten twee voor uitſteekende Oortjes recht tegens malkander over geſtelt; ryzende uit het middelſchot des Bloem-kelks een langachtige ſtyl op. Zy komt zeer lichtelyk uit het verſche Zaad voort, dog groeit niet omtrent *Jericho*, maar wel in woeſt Arabien, aan den Oever der Zee, volgens de waarneming van *Bellonius*. Het geene zy nu met de eigentlyk zo genaamde Roos zou gemeen hebben, konnen wy wel juiſt niet bevroeden, maar vermits zy van de meeſte kruidkenners onder het getal der Rozen teffens mede word opgetelt, hebben wy liever hier ter plaatze daar gewag van willen maken als de zelve geheel en al met ſtilzwygen voorby gaan. Wie begeerig is, de uitheemſche zoorten van de Roos, en die'er het naaſte by komen, te leeren kennen, die ſlaa de werken van *Jonſton* en *Rajus* gade, de op de Alpiſche gebergten groejende Roozen hebben wy by *Haller* het beſte beſchreeven gevonden.

Anderen beſchryven deze Koninglyke Roos aldus: „ zy groeit op een geheele kleine heeſter, die omtrent vier „ vingeren hoog, hout-en tak-agtig is; „ zy heeft het aanzien, als een kleine „ kogel, en is aſchverwig; haare bladeren zyn klein, ſtaan als druifjes aan „ den ſtruik, zien 'er wit of vleeſchverwig uit. Het Zaad is rond en „ roodachtig, ſcherp van ſmaak. De „ wortel is ſlecht, enkeld, redelyk dik „ en houtachtig. Wanneer deze kleine „ heeſter in 't land ſtaat en in zyn volle „ krachten is, ziet hy 'er uit als een „ Struisvogel, dog hoe meerder hy indroogt, hoe meerder zich de Takjes „ in malkander verwarren, buigende „ zich de ſpitzen der Rysjes naar binnenwaarts toe, en gaande als tot een „ Punt t'zamen, die dienvolgens een „ kleine kogel uitmaken. Dit klein „ kruidje groeit in woeſt Arabien op „ zandige Plaatzen, en aan den ſtrand „ of Oever van de Roode Zee; alhoewel zy nu de Roos van *Jericho* word „ genoemd, zo is zy evenwel geene „ Roos, wordende ook om en by *Jericho* in 't geheel niet gevonden. Eertyds heeft men gelooft, dat zy zich „ maar in d'eerſte Kers-Nacht opende, „ dog tegenswoordig weeten wy, dat „ zulks altyd geſchiedt, wanneer zy in „ 't Water word geſtooken; waardoor „ zich allenskens de Telgjes openen en „ de Bloemen 'er uit voortkomen; als „ men ze nu wederom uit het Water „ neemt, dan word zy op 't nieuw „ droog, en ſluit zich weder gelyk als „ van te vooren toe.

Queeking.

Wy hebben al te vooren gezegt, dat deze Plant gaarn een' zandigen en niet al te vetten grond beminne, dog moet 'er alle goede Aarde niet geheel van weg blyven. Zy ſtaan graag in de Zon, en willen vlytig begooten zyn. Zy ſtaan in den Winter wel al het ongemak uit, echter geſchiedt aan de Bomen meerder goeds, wanneer ze op een getemperde of gematigde Plaats worden bewaart; haare vermeerdering laat zich door het Zaad zeer langzaam te wege brengen. Dierhalven is het beter, de aan de Wortel uitgegroeide ſpruiten uit te trekken, en in Potten te verplanten, moetende zulks in den Herfſt, of aanſtonds in 't begin van *February* geſchieden. Men ſnydt ook om even de zelfde tyd de jonge uitſpruitzels af, legt dezelve in een nieuw gemeſt Bedde, dat in de ſchaduwe ſtaat, gelyk als men met de Wyn-

ranken doet, naar de lengte, en omtrent drie vingeren diep in de Aarde. Als men nu de grond zuiver houdt en met Regenwater, dat men opgegaart heeft, begiet, dan groejen daarin jonge Rysjes, die naa twee Jaren verplant worden met de volle Maan van September en October. De Boom moet alle Jaren in den Herfſt, of in de Maand van Maart wel beſneeden worden, verkrygende daar door ſchone Rozen. De geele Roozen willen voor al Zonneſchyn hebben, weinig begooten en voor Regen en Daauw wel bewaart zyn. De Maandelyke Roosjes moeten des Winters uit de lucht in huis gebracht, en menigmaal een weinig in de lucht geſtelt worden: dan gebeurt het wel, dat ze zomwylen ook in den Winter Bloemen voortbrengen.

Gebruik in de Medicyne.

Zo wel de enkelde roode als gevulde hondert bladige Roozen, als ook de witte en byzonderlyk de Damaſceenſche of lyfverwige Rooze-bladeren, die in de Tuinen groejen, hebben een menigvuldige en verſcheide Nuttigheid in de Geneeskunde. Zy vervatten fyne, geeſtryke, water-en Aardachtige aantrekkende Deelen in zich. Zy verquikken niet alleen door haaren aangenamen Reuk de Harſſenen, de Levens-geeſten, en het Hert, maar zyn ook van wegens haare geheel byzondere goede Eigenſchappen, volgens dewelke ze by een innerlyk en uiterlyk gebruik krachtige uitwerking doen, billyk aan te pryzen. Dieswegens temperen of matigen ze de Koortzen, den Dorſt, en het overtollige zweeten, verſterken in de Teering, Flaauwtens en Zinkingen; en houden aan in den Buikloop, rood Meliſoen, Bloedſpuuwing, Braaking, bedorve Eetens-luſt, als ook in de Zinking der Lyfmoeder en 't uitzakken des Endeldarms. Zy worden in kneuzingen, ontwrichtingen en met bloed ondergelopene blaauwe gezwellen zeer aangeraden, niet minder voor de ontſteekingen en roodheid der Oogen, in brandingen en uitzweeringen van Scheurbuikachtige keelen, voor de Geelzucht, en andere van geſtold of brandig Bloed ontſtaane Ziektens. Zy verzaften de Hoofd-pyn, brengen ſlaap te wege, en ſtillen de pyn van 't Tandvleeſch. Van zommigen word het ſap van Rooze bladeren gebruikt tot het *laxeren*, of als eene Buikzuivering. Zy worden zomwylen tot Apotheekers dranken genomen, en zyn een *Ingredient* van de Driakel, en der vier Hert-Bloemen. In de Apotheeken vindt men veele t'zamen geſtelde en toebereide Genees-middelen van Roozen, welke naar verſcheide vermengingen met andere zoorten van Medicynen hunne byzondere kracht en uitwerking betoonen. Dus word 1. uit Witte en roode Roozen een Water gediſtileert, zeer bekent tot innerlyke en uiterlyke gebreeken. 2. heeft men Conſerf van verſche en oude roode Rozen, als ook die met Koperrood zuur gemaakte Roozen-Conſerf, zynde by uitſtek t'zamen zeer dienſtig om de Borſt-Ziektens en 't Graveel te verzaften. 3. de zuiverende Roozen Siroop, uit het Sap en drooge Roozen vervaardigt. 4. Roode Roozen Zuiker in koekjes. 5. Roozen-Honig. 6. Roozen-Julep. 7. Lever-ſpecies en gekruid Roozen-Poejer. 8. Roozen-*Spiritus*, of door de Fermentatie of door de *Spiritus Vini* verkreegen. 9. Roozen-Tinctuur. 10. Roozen-Azyn. 11. Roozen-Olie, zo wel door het *diſtilleeren*, als door de *Infuſie* (afweikzel) vervaardigt. 12. Roozen-Zalf. en 13. Roozen-Koeken. Eindelyk worden zo wel de Vruchten, van de wilde Roozen, als ook de daarin opgeſlooten zynde ſteentjes, met gewenſchte voorſpoed gebruikt, om het Water af, en de Nieren-Steen uit te dryven. Het riekt ſterk naar Bygeloof, het geen van de Rooze van *Jericho* uitgeſtrooit word, als dat zy in zwaare Barens-Nood heilzaam zou zyn, als mede word billyk onder de oude Vrouwen-Praatjes ge-

gerekent, dat haare opening in dien Nacht, welke voor den dag gaat, waarop wy het Feeſt van Chriſtus Geboorte vieren, zou geſchieden, gelyk wy al te vooren hebben aangemerkt. Zie *Lonic.* Vollſtändig kräuter=Buch. *Part.* I. *p.* 114. 115. *Petr. Hotton.* neu eröffneter Kräuter=Schatz *Part.* I. *p.* 373. *Lemery* Materialien Lexicon. *p.* 962. *Joh. Boecleri Cynoſ. mat. med. ad imitat. Hermanni collect. p.* 560. 561. *Hagendornii Cynosbatologia*, *Roſenbergii Rhodologia*, *Schröder.*

ROSMARINUS.

ROSMARINUS. In 't *Latyn* Rosmarinum, Libanotis coronaria. In 't *Grieks*, λιβανωτὶς στεφανοτικὴ. In 't *Italiaanſch*, Rosmarino, Rosmarino Coronario. In 't *Spaanſch*, Romero. In 't *Franſch*, Rômarin. In 't *Engels*, Rosmario, Garden Roſemary. In 't *Boheems* en *Pools*, Roſzmaryn. In 't *Arabieſch*, Cochola, Elkialgeber, In 't *Hoogduits*, Roſzmarin. In 't *Nederduits*, Roosmaryn.

KENTEKEN. Rooſmaryn is eene Plant, welke *Ruppius Flor. Jenenſ.* 189. tot de gewaſſchen reekent, die enkelde, volkomen onregelmatige Bloemen uit een blad maken, en met vier onbedekte Zaadkorrels voorzien zyn. *Rajus* en *Hermannus* tellen ze onder die planten op; welke gewrigten hebben, heeſterachtig zyn, en het Zaad op de zo even beſchreevene wyze maken. *Rivinus* ſtelt ze onder die Planten, welke eene irreguliere eenbladige Bloem voortbrengen, die te gelyk gebaard en gehelmd is, zynde de Baard en Helm drievoudig gedeeld, en hebbende vier naakte gladde Zaadkorrels. Het is een Boompje, dat twee ellen hoog en nog hooger word, hebbende eene dikke, groote en witte *Wortel*, die als Wierook riekt, en lange duurt, volgens *Boerhaave p.* 179. De *Stengel* is hard, lang, heeſterachtig, zomwylen twee of drie Ellen hoog, daar by teder en aſchgraauw, (of zo als *Dioſcorides L.* III. *c.* 73. Zegt: het ſchiet dunne Takken uit, en aan de zelve groejen kleine, dichte, lange en tengere Bladeren). De *Bladeren* zyn hard en ſmal, bovenwaarts groen, en onderwaarts witachtig, van een doordringenden ſpeceryachtigen reuk, en ſcherpen ſmaak. De *Bloem* is blaauwachtig en beſtaat uit een Blad, dog 't welk zich in twee deelen opent, of 'er als een Gapert uit ziet, zy is klein, maar dies te menigvuldiger; de bovenſte Lippe deelt zich in twee deeltjes, die zich achter over ombuigen, benevens de even zo gekromde Bloemvezels; dog de onderſte lippe of deel der Bloeme geeft zich in drie ſtukken van malkander, waarvan het middelſte als een Lepel is uitgehold. Uit het Bloem-kelkje nu, 't welk zomwylen twee, zomwylen drie-voudig ingetand is; komt een middelſte ſteel of Zaadhuisje voort, 't welk als een Nagel in het onderſte deel van de Bloem vaſt zit, en met vier andere kleine huisjes, gelyk als onvolkome Vruchten, omringd is, die naderhand veranderen in even zo veele ronde Zaadkorrels, en in het Capſel, welk te vooren het Kelkje der Bloeme is geweeſt, by malkander ſtaan. Dit aangenaam en dienſtig Gewaſch bloeit het eerſte in 't Voorjaar, en daarna den geheelen Zomer door, blyvende lange Jaren duuren. Zie *Linnæus p.* 6. *n.* 18.

Volckam. 360. *Tournefort.* 195. *C. B. P.* 217. *Georg. à Turre p.* 532. *Lugdun.* 967. De Plaat of afteekening by *Rivinus* daarvan is zeer heerlyk en konſtig *p.* 141. *Lemery* 964.

AANMERKING. De Latynſche Naam van deze Plant is in de Hoogduitſche en andere Talen behouden geworden, en zou daar van daan komen, wyl de Plant als een daauw (*ros*) is aan te zien, of als of ze van den daauw was bevochtigt, of vermits men 'er Water van kan maken, 't welk voor zieken even zo krachtig is, als de daauw de Planten dient; of die veel tot wyquiſpels gebruikt word (*welk laaſte ons het waarſchynlykſte dunkt te zyn*). Dog *Marinus* word zy genaamt, om dat zy op Plaatzen, die aan de Zeekant leggen, weeldrig groeit, of van een zoutigen ſmaak, gelyk het Zee-water, is, dat is, bitter. *Voſſ. Etymolog.* By de Grieken word het genaamt λιβανωτὶς *Libanotis*, welke Naam alzo van de zaak zelve is afgeleidt geworden, om dat zy naar Wierook riekt. *Coronarius* noemt men haar daarom, om dat die eertyds van de Romeinen gebruikt wierd, om 'er Kronen van te vlegten, welke gewoonte ook by de Duitſchers, en voornamentlyk by ons is ingeſloopen, dat men op Feeſtdagen Vryſters en Vryers ziet, die zulke van Rooſmaryn gevlochte Kronen op 't Hoodf en aan de Armen of Handen dragen. Op zommige Plaatzen van Vrankryk, te weeten, in de Provincien van *Languedok* en *Dauphiné* groeit die van zelf zo menigvuldig, dat de Inwoonders zulks in plaats van hout gebruiken, en op de Haartſtede verbranden. Of de ouden voor *Theophraſtus* iets van de *Rosmarinus coronarius* hebben geweeten, is nog twyffelachtig, en geenzins volkomen onder de Geleerden beſliſt, *Georg.* à *Turre l. c.* Want naauwelyks kan beveſtigt worden, dat 'er in de II. *Ode* van *Pindarus* gewag van gemaakt worde. Ten minſten is al over lang het gebruik by de Romeinen geweeſt, van hunne Goden met Rooſmaryn kranzen te verzieren; waar van *Horatius* aldus zingt:

Parvos coronantem marino
Rore Deos, fragilique myrrho.

Dat is:

Kroonende de kleine Goden
Met broſſe Myrrhe en Rooſmaryn,
Daar Kranſſen van gevlochten zyn.

Dat men van Rooſmaryn een Olie kan maken, als ook het bekende *Eau de la Reine d'Hongrie*, of Hongaarſch water, waar van een Eremyt de uitvinder is geweeſt, dat weet elk een uit d'ondervinding; beide worden ze door het bedrog der Mars-kramers vervalſcht, zo dat het op verre na van die waardy en kracht niet is, als het wel anders zou zyn. *Pomet p.* 230. Aangaande de zoorten van Rooſmaryn, hoe veel 'er van zyn, zo maken zommigen met *Dioſcorides* 'er drie van; dog de nieuwſte Kruidkenners ſtellen meeſtendeels maar twee zoorten vaſt, als: *Hortenſe* en *Spontaneum*, dat is: de *tamme* en *wilde*; waar van wy de eerſte zoort al hebben beſchreeven, zullende evenwel van de tweede zoort hier ook nog iets by voegen.

ROSMARINUS, Rooſmaryn. In 't *Franſch*, Romarin. In 't *Hoogduits*, Roſzmarin. Zie de 872. Plaa Letter a.

Tamme of in Tuinen groejende Rooſmaryn met een ſmalder Blad *C. B. P.* 217. Tot Kranſen gebruikt wordende Rooſmaryn *I. B.* 2. 15. λιβανῦτις ςεφανο-ματικὴ, *Roſmarinus coronatus paſtoralis* by *Dioſcorid. Roſmarinus coronarius* by *Dodon. Libanotis coronaria*, by *Cord.* klein of dun bladige Rooſmaryn *Geſn. Hort.*

ROSMARINUS FOLIIS PICTIS, Rooſmaryn met bonte Bladeren. In 't *Hoogduits*, bunter Roſzmarin. Zie d 872. Pla Letter

Als men de vrywillig groejende wilde Rooſmaryn (*Roſmarinus Spontaneus*) hier mede durft optellen, zo is die kleinder en houtachtiger, als de voorgaande, en heeft geene zo houtachtige Takken, maar breeder en geplooider Bladeren, die donkergroen zyn, en weinig of in 't ge-

't geheel niet groen van boven toe ſchynen, daar by verſtrooider aan den Stam en Telgjes ſtaan. Deze zoort is ongemeen teeder, en verdraagt geheel en al geene koude. In Spanjen groeit het zo weeldrig, dat ook de op Zee varende Scheepslieden nog veele Mylen verre van den Zee-ſtrand den Reuk gewaar worden, zelfs voor dat ze eens Land zien. Of nu deze Plant van de voorgaande zoort verder is onderſcheiden, dan maar volgens de naam, zulks is bezwaarlyk vaſt te ſtellen. *C. B. P. l. c.* noemt ze de van zelf groejende Rooſmaryn met een breeder Blad. *Geſner* heeft die genoemt de tweede ſlechte zoort van Rooſmaryn (*Roſmarinus alterus ignobilior*).

Queeking.

De aarde mag wel iets zandig en gemeen zyn, maar moet met verrotte Bladeren wel vermengt worden, de Plaats, alwaar men deze Plant wil zetten, moet wel ter Zonne leggen, vry, open en luchtig weezen. Den Zomer door moet zy dagelyks wel begooten worden. In den Winter moet men ze voor alle koude wel zorgvuldig bewaaren, moetende dan het begieten nagelaaten, en wel toegezien worden, dat haare Wêersgeſteldheid gematigt zy, op dat de gemaakte warmte geen ſchade veroorzaakt. Men kan ze door haare jonge Telgjes het beſte voortplanten, welke in April afgeſneeden konnen worden, om ze omtrent een vinger lang in de Aarde te ſteeken, zy moeten eenige weeken in de ſchaduwe ſtaan, en met Regen-water, waarin Schape-meſt heeft gelegen, begooten worden, dan ſchieten ze haaſt Wortel. Wil ze iemand van 't Zaad voortqueeken, zo moet hy ze voor koude en nattigheid bewaaren, want het eerſte kan het ſtammetje, en het ander de Wortel niet verdragen.

Gebruik in de Medicyne.

De Bladeren en Bloemen van Rosmaryn (*Anthos* genaamt) zyn in de Geneeskunde van eene groote nuttigheid, en doordien ze veel vlug Zout en Olie bezitten, worden ze voornamentlyk benevens andere Hert en Zenuw verſterkende kruiden, welke verdeelen, open maken en afvegen, gebruikt. Dierhalven worden ze als een kramp-en verſterkend middel voor Zinkingen, Beroertheden, Lammigheden, bevingen der Leden, de vallende Ziekte, zwakke geheugenis, draajingen in 't Hoofd, en ſlaap-Ziekte hooglyk aangeprezen. Ze zyn van een voortreffelyke uitwerking in Moeder-quellingen, byzonderlyk in onvruchtbaarheid, witte vloed, opſtopping der Maandſtonden, en Vryſter-Ziekten: ze zyn dienſtig tegens de Hertklopping, Flaauwtens, Miltzuchtige droefgeeſtigheid, Hoeſten en Aamborſtigheid; maken goede Eetens-luſt, verſterken de Maag, verdeelen de winden, verzaften de kramp in de Maag, en doen tegenſtand aan de Wormen. Daar en boven openen ze de verſtoppingen van de Lever en de Milt, waarom zy ook in de Geel-en Waterzucht, als mede voor de derdendaagſche Koorts aangeprezen worden. Ze ſcherpen het gezicht en 't gehoor, en verſterken de zwakke Leden. Wanneer het Poejer van Rooſmaryn op de Slym-proppen in de Neusgaten geſtrooit word, zou het dezelve, volgens het getuigenis van veelen, geneezen. Uit de gemeene ondervinding is ook bekent, dat de gekneusde Bladeren van Rooſmaryn de met Bloed ondergelope blaauwigheden verdeelen, als ze daar op gelegt worden. Ze worden innerlyk en uiterlyk genomen tot Thee-dranken, Genees-wynen, Stovingen, Badſtoven, Rookingen, Oogwateren, en Nies-poejers. Ze zyn bykans doorgaans een Ingredient van de wateren voor de Beroertheid. In de Apotheeken vindt men 1. het zo genaamde gediſtilleerde Hongaarſche water, van de Franſchen *Eau de la Reine d'Hongrie* geheeten, 't welk in groote menigte uit *Languedoc* in Vrankryk, waar dit Kruid zeer weeldrig en krach-

krachtig groeit, als ook uit *Italien* naar Duitſchland vervoert word. 2. Rooſmaryn Conſerf. 3. Rooſmaryn Honig, en. 4. De fyne gediſtilleerde Olie van Rooſmaryn. Zie *Boecleri adnot. in Hermanni cynoſ. mat. med. Part.* I. *c.* 6. *p.* 462. *Sim. Pauli Quadrip. Bot. p.* 132. *Schroder. Zorn.*

ROS SOLIS.

ROS SOLIS. In 't *Latyn*, Rorella, Droſium. In 't *Grieks*, δρόσιον à δρόσος. In 't *Engels*, Sunden. In 't *Deens*, Soeldug. In 't *Pools*, Roßnick. In 't *Hoogduits*, Sonnenthau. In 't *Nederduits*, Zon-dauw.

KENTEKEN. Volgens de verdeeling van *Ruppius* zou dit Gewaſch behooren onder die geenen, welke reguliere vyfbladige Bloemen hebben, beſchuldigende *Rajus*, van die zeer vermetel onder de éénbladige Bloemen geſtelt te hebben. *Camerarius* reekent het mede tot de Moſch-kruiden. *Ammannus* twyffelt, of het een Lever-of Moſch-kruid is (*lichen an Muſcus*). *Linnæus* beſchryft het Kenteken daar van *n.* 253. *p.* 89. aldus: *Cal.* of de Bloem-kelk is een éénbladig Bekleedzel van de Vrucht, 't welk vyfvoudig verdeelt en ſcherp is, ſtaande recht opwaarts, en blyvende geduurig. *Cor.* de Kroon of omtrek van de Bloem is van gedaante als een trechter. *Petala* of bloembladeren zyn 'er vyf in 't getal, eirondachtig, ſtomp en een weinig grooter als de Bloemkelk. *Stam-* of vezelen, vyf draden van gedaante als een Schoenmakers Elſe, van lengte als de Bloemkelk. *Antheræ* of kleine Vezelknopjes. *Piſt.* of de middelſte ſteel een rondachtige Spruit, vyf enkelde *ſtylen*, van lengte als de vezelen, enkelde *Stigmata* of ſneeden. *Pericarp.* of Zaadhuisje, is een eirondachtig en eenvakkig huisje, met een vyfvakkige punt van malkander gapende. *Sem.* of het Zaad beſtaat uit veele kleine eirondachtige korrels. *Tournefort* en *Boerhaave*, als ook *Haller* komen daarin met malkander overeen, dat de *Zonne-Daauw* eene Plant zy, welke veele lange en dunne ſteeltjes voortbrengt, die boven geheel ruig zyn, en aan welken kleine bykans geheel ronde Bladeren ſtaan, die een weinig uitgeholt zyn, en eenige gelykvormigheid met de Oorepels hebben. Hunne koleur is bleekgroen, bevindende zich daaraan dunne roode en holle Borſteltjes, waaruit geheel kleine droppeltjes Water uit zweeten, en zich op de Bladeren verzamelen, waar door ze ook in de allergrootſte Hitte, gelyk als met Dauw bevochtigt ſchynen te weezen. Tuſſchen deze Bladeren toonen zich twee of drie ſteelen bykans een voet hoog, die zyn buigzaam, teder, zonder Bladeren, dragen op den Top kleine witte veelbladige Bloempjes, in de gedaante van een Roos, ſtaande in Kelken, die 'er als uitgeholde Hoorntjes uitzien, en op geheel korte ſteelen zitten. Wanneer de Bloemen zyn vergaan, zo volgen 'er kleine vruchten op, die bykans zo groot, en van even die gedaante zyn als de korrels van Tarwe, gapende aan het Spits van malkander, zynde opgevult met veele rondachtige of langwerpige Zaadkorrels. De Wortelen zyn vezelachtig en zo fyn als Hoofdhaair; zy groeit op wilde, ruwe en vochtige plaatzen, onder het witte en roode Moſch met achter over geboge bladeren, zynde

zynde kleefachtig, als men ze aanraakt, trekken zich ook daar door t'zamen. Dit gewaſch word van zommigen met een groot bygeloof verzamelt, en tot menigerlei verbode konſten gebruikt. In Tuinen komt het niet wel voort. Van ſmaak is het iets zuurachtig en t'zamen trekkend. Zie *Boerhave p.* 216. *Tournef. p.* 245. *Haller p.* 372. *Camerar.* 242. *Munting* waare Oeffening der Planten 589. *Raj. p.* 1100. *Lugd.* 1212. *Lemery p.* 965. *C. Baub.* Schryft 356. welkers woorden wy hier ter plaatze maar ſlecht weg zullen byvoegen, aldus: „ *Ros Solis* en *Rorella*, die gelyk als een „ kleine Star by Zonneſchyn flikkert, „ heeft van deze haare verwonderens„ waardige Natuur ook haaren Naam „ verkregen. Want hoe lang ook de „ heete Zon haar des Zomers moge be„ ſchynen, zo zyn evenwel haare Bla„ deren altyd met een daauw en vogtig„ heid benat, en der zelver dons blyft „ met droppeltjes beſproeit, en wat het „ meeſte verwondering baart, is, dat „ die vochtigheid, in de holtens der „ Bladeren vervat zynde, wanneer zy „ met het uiterſte der Vingeren zoetjes „ aangeraakt word, terwyl zy nog in „ de grond, daar zy groeit, ſtaat, aan„ ſtonds daar uit ſcheurt, en de Zon„ ne-ſtralen ondervindende, ſtraks daar „ op gelyk als in zyde of witachtige „ draden verandert word, die van ſton„ den aan in een klomp t'zamen klon„ teren, en in diervoegen naderhand lan„ gen tyd voort duuren ".

ROS SOLIS SEU RORELLA. Zondauw. In 't *Franſch*, Solaire. In 't *Hoogduits*, Sonnen-thau. [Z]ie de [..] Plaat, [L]etter c.

Ros Solis met een rondachtig Blad. *C. B. P.* 357. *M. H.* 3. 620. *Rorella* met een enkelden ſteel en ſtompronde Bladeren *Haller Enum. Method. p.* 372. *Rorida* of *Ros Solis*, de groote zoort *Lobel.* Plaat 811. *Ros Solis* met cirkelronde Bladeren *J. B.* 3. 761. *Rorella* of *Ros Solis* in de *H. Eyſt. o.* 14. *f.* 8. *Fig.* 3. *a.*

ROS SOLIS FOLIO OBLONGO, Zonne-daauw met langwerpige Bladeren. Zie de 872. Plaat, Letter. d.

Ros Solis met langwerpige Bladeren *C. B. P.* 357. *M. H.* 3. 620. *I. B.* 3. 761. *Rorida* of *Ros Solis* en *Droſion* der nieuwſte Kruidkenners *Lob.* Plaat 811. *a.* †. *Rorella* met een ſlechten ſteel en elliptiſche Bladeren. *Haller Enum. Method. p.* 372.

Gebruik in de Medicyne.

Haller heeft de Nuttigheid van deze Plant in de Genees-konſt wel maar kort, evenwel zeer kragtig beſchreeven; zo dat wy ons verſtouten, van zyne voortreffelyke woorden hier mede in te laſſchen. Beide zoorten van dit Gewaſch, *zegt hy*, zyn ſcherp, en maken de huid ruig en ſchrompelig, zyn voor de kudden van 't kleine Vee zeer ſchadelyk, zo dat zy 'er de Teering van krygen. *Act. Hafn. Ann.* IV. *obſ.* 58. Waarom men zich billyk verwondert, dat ook *Chomelius*, zulks voor de Longe-ziektens heeft aangepreezen. *Bonſigli* houdt *de plic. p.* 22. ſtaande, dat de Tinctuur van deeze Plant niet alleen den ſweet dryve, maar ook een beproefd middel voor de Rimpels zy. *Siegesbeck* in zyne verhandeling van de *Catarrhen* of Zinkingen, geeft de Zonne-daauw voor een middel tegens dezelve mede aan, en in de Borſt-Eſſentie van *D. Wedel* is de Zonne-dauw mede en *Ingredient.* Zie *Dodon. L.* V. *pemptad.* III. *Hiſtor. Stirpium p.* 475. alwaar deze Plant volſtrekt afgeraden word aan die geenen, welke de Teering hebben. *Sim. Pauli Quadrip. Bot. p.* 454.

RUBEOLA.

RUBEOLA. De Benamingen hier van zullen wy zo aanſtonds onder *Rubia* (Mee-krap) gaan verklaren, om dat het als een Verkleinings-woord daar van is afgeleidt geworden; zullende wy dierhalven nopens dit ſoort ſlechts beginnen met het Kenteken te beſchryven.

KENTEKEN. Het is het beſte, dit Gewaſch met *Ruppius Flor. Jenenſ. p.* 5. tot die planten te reekenen, welke eene reguliere eenbladige Bloem, met tweevoudig Zaad voortbrengen; *Rajus* reekent die wel onder die geenen, welker Bladeren *Starsgewyze* leggen, dog met tegenkanting van *Ruppius*, om dat het veel zekerder is de kentekenen der Planten van de Vruchten en Bloemen, als van de bladeren af te leiden; want daar worden nog meer andere Planten gevonden, welker Bladeren ſtarsgewyze geplaatſt bevonden worden, dog die van deze ten aanzien der Vrucht en bloeme vry verre afwyken. *Haller. Enum. Methód. p.* 457. eigent deze Plant eene bloem van *Aſperula* (kleef-kruid of kliſſenkruid) toe, welke meening al lang voor hem *Konig R. V. p.* 195. ook gehad heeft. Dog *Volckam. p.* 282. plaatſt die onder de planten, welke *Matriſylvæ* genaamt worden. Dog het is een Gewaſch, welk veele ſtengels opdryft, die met veele gewrigten voorzien, tenger, vierkantig (omtrent een' halven voet lang) en op de Aarde rondom kruipend zyn. De bladeren ſpruiten by de gewrichten voort, en ſluiten zich rondom den Stengel, zyn ſmal en glinſterend, en gemeenlyk vier en vier by malkander t'zamen. De bloemen beſtaan maar uit een Blad, groejende op de toppen der Takken, zyn klein en van gedaante als een viervoudig ingeſneeden Trechtertje, zittende op een enkeld of dubbeld Zaadhuisje, van koleur rood, zomwylen wit, van een' lieflyken reuk bykans als Jasmyn. Wanneer de zelve zyn afgevallen, dan word uit het Zaadhuisje eene Vrucht, waarin langwerpige, ruige en met wit merg opgevulde Zaadkorrels gevonden worden, die als tweelingen by malkander ſtaan, houtachtig, dik en zwart zyn. De Wortel is zeer teer, en kruipt boven op de Aarde rondom, zakkende met haar kleine vezeltjes in d'Aarde. De Schryvers noemen *Rubeola*, als of ze wilden zeggen, kleine *Rubia*. Men noemt haar ook *Cynanchica*, om dat ze een goed middel voor d'ontſteeking der keel (*Angina*) zou zyn. Zy bloeit in de Maand van Juny op Zaad-Landen onder het onafgemaaide koorn, in Beieren Saxen, Heſſen, en overal op alle Plaatzen. *Linnæus* heeft aan deze Plant en aan *Crucianella* eenerlei Kenteken gegeven, *p.* 26, *n.* 9. vergelyk *Boerhaave p.* 150. *Tournefort. p.* 130. *Lemery p.* 996. *Barrelier p.* 14. *n.* 124. *ſeqq.* heeft nog eenige andere zoorten behalven de onze aangehaalt, welke *C. Bauhinus P.* 334. onder den Tytel van *Rubia* mede begrypt, tot welker verklaaring wy genoodzaakt zyn over te gaan.

RUBEOLA ARVENSIS COERULEA, de op geploegde Velden groejende Hemelsblaauwe *Rubeola*. Zie 872.P Lette

RUBEOLA GRAMINEA FLORE CARNEO, Grasachtige *Rubeola* met eene vleeſchverwige vrucht. Zie 872.P Lette

RUBEOLA ERECTA, recht om hoog groejende *Rubeola*. Zie 872.I Lett

RU-

R U B I A.

RUB. RUB.

RUBIA. Rubea. In 't *Grieks* ἐρευθόταλον, δεύτριον, ἐρευθέδανον. In 't *Italiaans*, Rubbia, Robbia. In 't *Spaans*, Ruvia, Roya, Granza. In 't *Franſch*, Garance. In 't *Engels*, Madder. In 't *Boheems*, Merena. In 't *Deens*, Röthe / Faerer-Rothe. In 't *Pools*, Marzana. In 't *Arabiſch*, Pave, Alargivan. In 't *Hoogduits*, Röthe / Färber-Röthe. In 't *Nederduits*, Mee-krap.

KENTEKEN. *Haller p.* 462. heeft genoegzaam waargenomen, dat 'er tusſchen het *Gallium* en onze *Rubia* of Mee-krap weinig onderſcheid zy, welke meening ook *Ruppius* toeſtemt, die in zyne *Flora Jenenſ. p.* 2. 3. de zelve onder die Planten reekent, welke reguliere Bloemen uit een Blad maken, hoewel eenige zoorten daar omtrent van afwyken. *Boerhaave* telt ze *p.* 147. op onder zodanige Planten, welke bloote Zaadkorrels dragen en ſtarsgewyze Bladeren hebben. *Dioſcorides L.* III. *c.* 143. noemt ze onder den Naam van *Erythrodanum* maar ſlecht weg eene Wortel, waar mede men Wolle kan verwen; zommige groejen van zelve, andere worden gebouwt, om 'er voordeel van te trekken, gelyk als in Vrankryk en op andere Plaatzen van Italien geſchiedt. De ſteelen zyn ruuw en vierkantig, lang, gelykende eenigzins aan die van *Aparine* of Kliſſenkruid, dog zyn ſterker en veel grooter, met bladeren, die door tusſchenwydtens rondom de gewrichten Starsgewyze verdeelt zyn; deszelfs Zaad is rood, in den beginne groen, daarna rood, naderhand, als het is rypgeworden, zwart: de Wortel is dun, lang en rood. *Linnæus p.* 24. *n.* 63. verbeeldt die aldus: *Cal.* of de Bloemkelk is een zeer klein bekleedzel van de Vrucht, zynde viervoudig getand, en zittende op de Vrucht. *Cor.* de kroon of de omtrek van de Bloem, is een eenig viervoudig gedeeld vlak blad, vermeerderd met een uitgeholde grond, hebbende geene Pyp of buis. *Stam.* of vezelen zyn vier draden, gelyk als een Schoenmakers elſe, maar veel korter als de omtrek van de Bloem; enkelde *antheræ* of vezelknopjes. *Piſt.* of middelſte ſteel, een dubbelde Spruit van binnen in het Zaadvakje. *ſtylus* of de ſtyl draadvormig, bovenwaarts tweevoudig gedeelt; gehoofde *Stigmata* of ſneeden. *Pericarp.* of het Zaadhuisje, twee gladde t'zamen gegroeide Beziën. *Sem.* of het Zaad, rondachtig, navelvormige, en eenzame korrels. *Tournefort p.* 113. en *Boerhaave l. c.* beſchryven het Kenteken van deze Plant als volgt: Zy dryft lange ſtengels als Ranken of Telgjes uit, die vierkantig, ruig en knobbelig zyn, ſpruitende uit een jegelyke knobbel vier of zes langwerpige ſmalle Bladeren (anderen zeggen, dat 'er geen zeker getal van is), welke als een ſtar of als een rad rondom den ſtengel ſtaan, gelyk ze aan het klisſekruid doen, dog zyn grooter, ruig of vol van borſtels, rondom met kleine haakjes bezet, die zich terſtont aan de kleeren vaſt hangen. De Bloemen groejen op de toppen der Telgen, en hangen 'er aan kleine ſteeltjes aan, beſtaande maar uit een Blad, dat de gedaante van een klein ſchaaltje of klok heeft, zynde vier of vyfmaal ingeſneeden, op de wyze als een ſtar, van koleur geelgroen. Wanneer de Bloemen vergaan zyn, word de Bloemkelk tot eene Vrucht, die uit twee zwarte beziën beſtaat, wel-

ke t'zamen hangen en vol van ſap zyn. Elke Beziё beſluit een Zaadkorrel, die bykans geheel rond, en in een vliesje ingewikkelt is. De Wortelen zyn zeer veele in 't getal, kruipende rondom op d'Aarde; zyn lang en in een menigte van Zyd-wortelen verdeelt, die zo dik zyn als eene Schryf-pen, van buiten en van binnen rood, houtachtig, en van een aantrekkenden ſmaak, dog hebben geenen Reuk. Dit kruid Word in veele Landen van *Europa* in een vetten grond geplant, wordende de Wortel in May en Juny uit getrokken en gedroogt, op dat zy moge goet blyven, en dat men ze kan verzenden. Wanneer men deze Plant in Tuinen wil voortqueeken, dan neemt zy allenskens af en verdort. Zie *C. B. P.* 333. *Malpigh. An.* Pl. 69. 282. *Raj.* 480. *Lugd.* 1329.

AANMERKING. *Erydrodanon* by *Dioſcorides* komt voort van ἐρυθρός, dat is *Ruber* of rood, om dat de Wortel rood is. De Latynſche Naam *Rubia* heeft zyn' Oorſprong van de koleur der Wortel *Plin. L.* 19, *c.* 3. Zo dat dienvolgens de Naam in beide de Talen voortkomt van de uitwerking der Plant, vermits zy namentlyk tot het rood verwen kan gebruikt worden; de natuurlykſte verdeeling dezer Plant is in de wilde of van haar zelve groejende, en dan in de tamme of gebouwde zoort, 't zy gezaait of geplant, *Dodon.* wil van geene byzondere zoorten weeten, waar tegen *Theophraſtus* 'er een menigvuldig onderſcheid in maakt, zynde ook onder de nieuwſte kruidkenners zommigen, die 'er meerder zoorten van aannemen; dog wy zullen ons vergenoegen met 'er maar de bekentſte van aan te toonen.

Zie de 873 Plaat, Letter a. RUBIA QUADRIFOLIA LÆVIS, gladde vierbladige *Rubia* of Mee-krap.

Breedbladige of gladde vierbladige *Rubia* of Mee-krap. *C. B. P. p.* 334. *n.* X. gladde *Rubia* of Mee-krap by en om *Turin* in *Piemont* groejende *Lob. Lugd.*

Zie de 873. Plaat, Letter b. RUBIA PRATENSIS LÆVIS MINOR, FOLIO ACUTO, klein op Weilanden groejende gladde *Rubia* of Mee-krap met een gepunt Blad.

Uit de Wortel ryſt gemeenlyk maar een ſteel op, die een El hoog, glad, vierkantig, vol van gewrigten, en vuurrood naar den witten is, uit welks knobbels een halve hand hoge Takjes voortkomen, op welker toppen veele vierbladige bleeke Bloempjes (het Zaad niet zichtbaar zynde) zitten; heeft gladde Bladeren, die een duim breed, en aan elke knobbel vier en vier in een ronde kring geſtelt zyn, die daarenboven in een punt t'zamen lopen. Deze groeit op de Weilanden van 't Walliſer-Land by en omtrent de Gezond-baden, welke ook volgens 't verhaal op de Weilanden rondom Leipzig is gevonden geworden. *C. B. Prodr.* 145. 11.

Zie de 873. Plaat, Letter c. RUBIA PARVA FLORE ALBO, kleine *Rubia* of Meekrap met eene witte Bloem.

Wy gaan met ſtilzwygen voorby de wilde *Rubia* van *Montpellier*, de ruuwe of die van *Dioſcorides*, de vierbladige allerruuwſte, ſchynende uitheemſche, als ook de op de Alpiſche gebergtens groejende, en wat diergelyken zoorten meer zyn, om dat ze op onze kopere Platen niet afgeteekent ſtaan; dog wien 'er aan gelegen leidt, om de zelve te leeren kennen, die gaa te raade met de *Prodromus* van *Bauhinus* en de *Hiſtor. Plantarum* van *Rajus*, die als ik het wel onthouden heb, van alle deze zoorten een overvloedige beſchryving hebben gegeven.

Gebruik in de Medicyne.

De Wortel van de Mee-krap, die de verwers gebruiken, behoort tot de Claſſe van de verdunnende en open makenke wortelen, wordende tot de vyf kleine openende *Officinale* of Apotheekers wortelen gereekent. Zy wordt zo wel voor zich tot Poejer geſtooten, als in Thee-dranken en Genees-Wynen, voornamentlyk by verſtopping der Maandſtonden, gebruikt; daarna is zy ook in de Water- en Geelzucht, geſtremd Bloed, en verſtopping van de Pis zeer dienſtig.

Pli-

Plinius ſchryft *L.* 24. *H. N. c.* 11, dat het kruid de Geelzucht geneeze, als men het ook maar aanhange, en aanzie. Zommigen, welke aan deze wortel insgelyks eene aanhoudende uitwerking en eigenſchap toeſchryven, verzeekeren, dat zy gelyk als de Rhabarber tegens de geſcheurtheden of Breuken, overtollige Ambaajen, en overvloedige Afgang der Maandſtonden, als mede in Buikloop en rood Melizoen een goed middel zy. Men heeft in de Apotheeken de zo genaamde roode Boter (waar onder deze verwers Wortel een ingredient is), welke innerlyk het dikke geſtremde Bloed oploſt; uiterlyk word zy in Borſt-ziektens, byzonderlyk in hevige Hoeſten aangepreezen.

R U B U S.

RUBUS. In 't *Latyn*, Sentis. In 't *Grieks*, ἡ βάτος. In 't *Italiaans*, Rovo. In 't *Spaanſch*, Carza, Carca. In 't *Franſch*, Ronce. In 't *Engels*, Bramble bush, Blackberrybuſche. In 't *Boheems*, **Weſtruzina.** In 't *Pools*, **Jezymy.** In 't *Litthauwſch*, **Kruminas.** In 't *Deens*, **Brambår.** In 't *Hongaarſch*, Klykefa fodys zedor. In 't *Arabiſch*, Bubeich. In 't *Indiaanſch*, Alhaleuh, Alhanges. In 't *Hoogduits*, **Brombeerenſtaude, Bremen, Kratzbeer.** In 't *Nederduits*, Bramen, Braambezienboſch.

KENTEKEN. Volgens de meening van *Hermannus* moeten de Braambezien of *Rubus* tot die Planten gereekent worden, welke Beziën dragen; volgens *Rajus* tot die Heeſters, welker vruchten uit menigvuldige kleine Beziën of korrels zyn t'zamen gezet; *Ruppius* reekent die onder de Planten, welke reguliere vyf bladige Bloemen, en eene van veele korrels t'zamen geſtelde Bezië maken. *Haller* ſtelt ze in de Claſſe dier Planten, welke hy volgens zyne verdeeling noemt *plantæ petalodææ, dicotyledones gymnopolyſpermæ*, dat is: ſchubachtige tweeſchillige Planten, met veel naakt Zaad, en ſchryft *p.* 343. aldus: „ Deze Plant is van wegens haare geheele
„ uiterſte gedaante, ook ten aanzien der
„ Vrucht, Bloeſſem, en der krachten in
„ de Geneeskunde, mede onder het Aard-
„ beziën kruid op te tellen (waar in
„ *Boerhave* meede geheel en al overeen-
„ ſtemt), of ſchoon haar Zaad in eene
„ dikke en ſappige ſtoffe of pap inge-
„ ſlooten is, dog by de Aardbezien on-
„ bedekt en bloot verſchynt, en de bui-
„ tenſte afgeteerde drooge ſchors zich
„ niet laat afzonderen van die daar in be-
„ waart zynde ſappige *Subſtantie*, en
„ dat ook de uit één Blad beſtaande
„ Bloem-kelk maar in vyf inſnydingen
„ verdeelt word.

De Braambezien ſtaan gelyk als in 't midden tuſſchen de Bomen en Heeſters, en is, volgens onze wyze van de Planten te beſchryven, een Boompje, 't welk eene teedere, menigwerf knobbelige *Wortel* heeft, die zich geheel ſchielyk in d'Aarde verſpreidt; de *Takken*, die het maakt, zyn lang, laten zich lichtelyk buigen, en maken ſcherpe Doornen; de *Bladeren* zyn langwerpig, ingetand, ruig en hard, verdeelen zich gelyk als in drie Bladeren wederom, en zyn uitgeholt, in dier voegen dat elke uitholling of Lel wederom puntig, en aan haaren rand ingetand is. De *Bloem-*

kelk word in vyf inſnydingen verdeelt; de *Bloemen* zyn Rozenverwig, en beſtaan uit vyf Bladeren, groejende boven aan de toppen der Takken, zyn niet al te groot, en hangen aan korte ſteelen, hebbende daarby een groot getal vezeltjes in het middelpunt van haaren kelk, waar aan op 't laaſte een rondachtige Vrucht, gelyk als een kleine Muts, ontſtaat, welke niet teffens, maar van tyd tot tyd ryp word, en uit veele kleine ſappige beziën beſtaat, die aan een binnenſte prop, waar van ze zich licht laten afſchillen, vaſt zitten, van koleur dan roodachtig, nu wit, dan zwart, naar het onderſcheid van haare zoorten; van *Smaak* zyn ze zoet, van *Reuk* zo hevig, dat een of twee handen vol in een geheel vertrek duidelyk bemerkt worden; aangaande haar *Zaad* is zulks meeſtendeels langwerpig en elk korrel daarvan met een Pypje voorzien. Het groeit op Plaatzen met Hagedoornen bezet, of aan den rand der Akker-velden; haar bloeſſem komt in de Maand van May te voorſchyn, dog haare vruchten in de maanden van July en Auguſt. *Linnæus* heeft *p.* 146. *n.* 413. het Kenteken dezer Plante op zyne wyze aldus beſchreeven: *Cal.* of de Bloemkelk een vyfvoudig gedeeld eenbladig bekleedzel van de Vrucht, met langwerpig, openſtaande en geduurzaame puntige *Inſnydingen* voorzien *Cor.* of de omtrek van de bloem vyf rondachtige bladeren, van lengte als de Bloemkelk is, recht over eind en open ſtaande, zynde in den Bloemkelk gevoegd. *Stam.* of vezelen, zyn zeer talryke Draden, veel korter als de omtrek der bloeme is, mede in den Bloemkelk gevoegd zynde. *Antheræ* of de Vezelknopjes zyn rondachtig en t'zamen gedrukt. *Piſt.* of de middelſte ſteel beſtaat uit talryke ſpruiten, met uit der zelver zyde voortkomende kleine haairige *Stylen*; de *Stigmata* zyn enkeld en geduurzaam. *Per.* of het Zaad-huisje, een t'zamengeſtelde Bezie, rondachtige korrels, in een overwelfd hoofdje onder een uitgehold verzameld, elk daar van eenvakkig. *Sem.* of het Zaad, beſtaat uit enkelde langwerpige korrels; het bekleedzel der Zaadhuisjes is kegelachtig. Even deze ſchryver neemt vorders waar, dat de korrels der Beziën t'zamen gegroeid zyn, en zonder ſcheuringe niet konnen geſcheiden worden, behalven by eene zoort alleen, waar by het gebeurt, dat de korrels enkeld uit malkander vallen. Zie *Konig R. V.* 252. *Touoneſ.* 614. *Boerhaav.* 60. II. *C. B. P.* 479. *Jonſton L.* V. *p.* 270. *Raj.* 1639. *Lugd.* 119. *ſeqq.*

AANMERKING. Onder de ouden heeft *Dioſcorides L.* IV. *c.* 33. de Braambezienboſch voor een zeer bekenden Boom gehouden, en wanneer hy *cap.* 34. van de *Rubus Ideus* afzonderlyk ſchryft, zegt hy: dat hy van den Berg *Ida*, waar die ongemeen weeldrig groeit, den naam heeft gekreegen; volgens deszelfs geſchapenheid waare de laatſte veel tengerder, als de eerſte, hadde kleinder Doornen, zomwylen wierd die ook zonder Doornen gevonden; maar deze naricht is op verre na zo niet voldoenend, dat 'er de Leezer mede kan vergenoegt weezen, waarom wy 'er in 't vervolg nog iets zullen byvoegen. *Theophraſtus* heeft de Braambezien Boſch verdeelt in vier zoorten *H. P. l.* 1. *c.* 5. waar mede *Plinius* en *Dioſcorides* overeenſtemmen, zynde die I. βάτος *Sentis*, dat is: Doorn. II. χαμαιβάτος ἐπὶ τῆς γῆς ϗ εὐθὺς κάτω νενευκὼς, *humilis rubus ſupra terram & rectus infra*, laage Braambezienboſch over d'aarde en recht over eind om laag III. βάτος ἴδαια, *Rubus Ideus*, de op den berg *Ida* groejende Braambezienboſch. IV. κονοσβάτος *Cynosbatos*, Eglantier of Hageroozen ſtruik. De tuſſchen een Boom en heeſter het midden houdende Braambezienboſch word heden ten dage maar verdeeldt in twee zoorten, als in de groote en kleine, of de laage of kruipende Braambezienboſch, als mede in de wilde en tamme, wordende de wilde genaamt *Braambeziën*, en de tamme *Framboozen*. *Cluſius* voegt 'er I. *c.* 83. *p.* 117. by de *ſaxatilis* of de ſteen Braambezië.

Het

Het ſchynt dat ze in't Latyn daarom is *Rubus* genaamt geworden, of van wegens de roodheid der Teenen of Telgjes, of om dat de by een geduuwde Beziën een ſap van een ongemeene Roodheid voortbrengen, of om dat men met Wyn-Azyn eene ſchoone roode koleur daar uit kan trekken. De Latyners noemen die ook menigwerf *ſentis*, *à ſentiendo*, vermits men haare Doornen haaſt kan gevoelen, als men haar maar aanraakt. Zommigen hebben de Vrucht door een verkeerde uitſpraak genaamt *mora vaticana*, in plaats dat men zeggen moeſt *Mora vaticinia*, dewyl de Grieken ook tot nog toe deze *Mora* van βάτου noemen βατίνα ϗ βατίνια (*vaccinia* of *vaccinium*), 't welk *Virgilius* met verandering van eene letter *Vaccinia* heeft genoemt, gelyk *Eclog.* II. *V.* 18. is te zien, zingende aldaar!

> *O Formoſe puer nimium ne crede colori!*
> *Alba liguſtra cadunt*, vaccinia *nigra leguntur.*

Dat is:

> „ O fraaje Jongeling vertrouw niet te veel op de koleur,
> „ De witte Rynwilgen vallen af, maar de zwarte Braambezien worden opgeraapt.

Dog *Fuchſius*, die daarin met *Virgilius* overeenſtemt, heeft zich met *Dodon.* en *Matthius*, die hem hebben tegengeſprooken, niet konnen vergelyken. Het word ook *Chamæbatos* genaamt, dat is: de laage Braambezienboſch. De *Egyptenaars* noemen het, volgens het getuigenis by *Apulejus*, αἷμα τιτάνων, *ſanguis Titanus*, dat is: Reuzenbloed, of het Alexandrynſche Myrte-Boompje, en αἷμα ἴβιδος *ſanguis Ibidos*, dat is: het bloed van den Vogel *Ibis*, vermits zy hebben gedroomt, als of die uit den ſtrydt der Reuzen met de Goden waare voortgekomen; zie *Ebulus* de *Deorum in Aegypto Metamorph:* dat is, van de verandering der Egyptiſche Goden door *Ebulus.* De Inwoonders in Rusland vervaardigen uit deze Vrucht eene Mee, en vermengen haar ſap met zo veel Honig als noodig is, maar op wat wyze ze zulks goed houden, is my onbekent. Dog of onze Regensburger Mee niet beter zy, daaraan twyffelen wy zeer. Dog de Azyn die van Framboozen gemaakt word, behoudt zyne goede waardy met recht.

RUBUS IDÆUS FRUCTU ALBO, die op 't gebergte *Ida* groejende Braambezienboſch met eene witte Vrucht. In 't *Franſch*, Framboiſier. In 't *Hoogduits*, **weiſſe Hindbeer.** Zie de 873. Plaat, Letter d.

Hinnebezien of Fraamboiſen met eene witte Vrucht *C. B. P.* 479. *Rubus Idæus leucocarpos*, witte Hinnebezien *Cam.* Hinnebezien met eene witachtige Vrucht. *Thal. Cluſ. Hiſt.*

RUBUS IDÆUS FRUCTU RUBRO, de op 't Gebergte *Ida* groejende Braambezienboſch met eene roode Vrucht. In 't *Franſch*, Framboiſier. In 't *Hoogduits*, **Rothe Hindbeer.** Zie de 873. Plaat, Letter e.

Doornachtige Hinnebeziën met eene roode Vrucht *I. B.* 2. 59. Doornachtige Hinnebezien. *C. B. P.* 479.

Hinnebezienſtruik is veel zafter en kleinder als de gemeene doornachtige Braambezienboſch, met kleine en bykans onſchadelyke Doornen overal bezet, zomwylen geheel en al geene hebbende, voornamentlyk (zegt *Tragus*) het eerſte Jaar met telgjes of dunne, ronde en meeſtendeels recht opwaarts ſtaande Ranken opgroejende, die drie Ellen hoog, of wel hoger zyn. Het heeft drie of vyf Bladeren, op de wyze als een vlerk uitgebreidt, zittende aan een glad ſteeltje, dat anderhalf of twee duimen lang is, gelykende aan de Bladeren van de gemeene Braambezienboſch, maar tederder en weeker, bovenwaarts donker groen, naar beneden toe grys, zo dat ze ſchynen als met Meel beſtrooit te weezen (zegt *Tragus*), van ſmaak wrangachtig. Zy verkrygen met ter tyd witte bloemen die door de rypheid roodachtig worden, zynde met haairtjes tuſſchen de korrels der Beziën voorzien, hebbende een zoet en wynachtig ſap van een vleeſchverwi-

 ge

ge koleur, dat dronken maakt: *Tragus* zegt ook, dat ze een Reuk van zich geven, die bykans overeenkomt met de geur van blaauwe Maart-violen. De Wortel is lang, dragende jaarlyks (nieuwe) ſpruiten, die zich op d'Aarde verſpreiden, zynde eerſt in 't tweede Jaar vruchtbaar. Zy word billyk en met recht voor de *Rubus Idæus* van *Dioſcorides* gehouden. *Joh. Bauhinus* merkt aan, dat zy graag groeje in Moeras-en ſchaduwachtige Boſchaadjen, en op plaatſen, die het minſte voor de Zonne bloot leggen, ſteenachtig zyn, en den daauw ontfangen. De voorgaande *Rubus Idæus* of Braambezienboſch met eene witte Vrucht, verſchilt van deze niet anders, dan door de koleur der Vrucht, wordende dierhalven voor geene onderſcheidentlyke zoort gehouden. *Rajus.*

Zie de 874. Plaat, Letter a. RUBUS IDÆUS FOLIIS PICTIS, Hinnebezienſtruik met bonte Bladeren. In 't *Hoogduits*, **Hoolbeer.**

Zie de 874. Plaat, Letter b. RUBUS ODORATUS FLORIBUS ROSEI COLORIS, welriekende Braambezienboſch met roosachtige Bloemen.

Zie de 874. Plaat, Letter c. RUBUS VULGARIS FRUCTU NIGRO, gemeene Braambezienſtruik met eene zwarte Vrucht. In 't *Franſch*, Ronce. In 't *Hoogduits*, **Brombeer.**

Gemeene Braambezienſtruik of Braambezienboſch met eene zwarte Vrucht *C. B. P.* 479. Groote Braambeziënboſch, met eene zwarte Vrucht *I. B.* 2. 14. 57. Braambezienboſch by *Dodon. p.* 742.

By deze worden nog opgeteld I. De Poolſche niet doornachtig zynde Braambezienboſch, met een groote zwarte Vrucht *Barrel.* Plaat 395. II. De gemeene Braambezienſtruik zonder Doornen. *H. R. Par.* In 't *Franſch*, Ronce de Saint-François. III. Welriekende Braambezienboſch *Corn.* 150. *Barr.* Plaat 396. IV. kruipende Braambezienboſch met een Hemels-blaauwe Vrucht *C. B. P.* 479. Laage op de Alpiſche Gebergtens groejende Braambezienboſch. *I. B. a* 61. of op de Alpiſche Gebergtens groejende ſteenachtige Braambezienboſch. *Cluſ. Hiſt.* 118. V. Uitheemſche Braambezienboſch of de doornachtige Plant van gedaante als een Braambezienboſch. *C. B. P.* 479. van welke *Jonſton l. c.* die geenen gedeeltelyk heeft verzamelt, die hy elders aanmerkenswaardig heeft konnen vinden, en gedeeltelyk ook *Rajus* en *Haller.* volkomentlyk hebben opgenoemt.

Gebruik in de Medicyne.

Of ſchoon aan de bladeren, jonge ſpruiten en vruchten van de Braambezienboſch eene verkoelende, droog makende, en hevig aantrekkende uitwerking toegeſchreeven, als ook ter ſtillinge van alle Bloedvloejingen der in den Mond en de Keel ontſtaande Scheurbuikachtige toevallen zomwylen aangepreezen word; zo word het echter by de tegenswoordige tyden in de Apotheeken niet meer gevonden. In Holland en Engeland word een ſmakelyke en krachtige Wyn uit het uitgeparſte ſap van de Braambezien vervaardigt, welken zy met een weinig Zuiker t'zamen laten giſten, volgens de herinneringe van *Rajus catal. Angl. p.* 259. Daarentegen de Framboiſen, welke verkoelen en eene Hert verſterkende kracht hebben, matigen in Koortzen, leſſen den dorſt, en verquikken in flaauwtens en gebrek van krachten. Zy worden ook aangepreezen voor den Buikloop, als mede ter bevorderinge van het Watermaken, en ter afvoeringe van 't Graveel. Men heeft in de Apotheeken van de Hinne-bezien, of Framboiſen vervaardigt 1. het gediſtilleerde Water. 2. den Syroop, en 3. den Azyn.

RUS-

RUSCUS.

RUS.

RUSCUS. In 't *Grieks*, μυρσίνω ἀγρία, κεντρο, μυρσίνη, ὀξυμυρσίον, ἱερόμυρτον, μυάκανθα. In 't *Italiaanſch*, Ruſco, Bruſco. In 't *Spaans*, Jusbarba, Bruſco. In 't *Toscaanſch*, Pungitopi. In 't *Portugeeſch*, Gilbarbeya. In 't *Franſch*, Bois piquant, Petit Houx, Bruſc du Fricon, Burgmeurte ſauvage, Frellon. In 't *Engels*, Butchers broom, Kueholme petigre. In 't *Deens*, **Maůsdorn.** In 't *Boheems*, **Geblicewlaska / Gebricerylacka.** In 't *Pools*, **Iglicka Wloscka.** In 't *Arabiſch*, Alehaſeran. In 't *Hoogduits*, **Maůsdorn / Ruſchken / Bruſchken.** In 't *Nederduits*, Steek-of Stikpalm, Muisdoorn.

KENTEKEN. De Muisdoorn is een boompje van twee of drie voeten in de hoogte, hebbende veele takken, die zich wel laten buigen, maar niet zo lichtelyk verbreeken. Zyne bladeren zyn als Myrte bladeren, dog iets ſtraffer, puntig, zonder Reuk en ſtengel, van ſmaak bitter en aantrekkend; de Bloemkelk beſtaat maar uit een eenig blad, dog is in eenige deelen geſneeden, daarin ſtaat eene éénbladige bloem, zynde klokkenvormig, rondachtig, klein en geel van koleur; naa de bloeſſem komt een ronde Bezië te voorſchyn, die is geheel week, roodachtig, grooter als de Bezië van Aſpargies-Zaad, en beſluit onder een geheel dun vliesje maar twee recht harde Zaad-korrels, die geel van koleur en zoetachtig van ſmaak zyn. De Wortel van deze Plant is dik, lang, ingevouwen, wit, kruipt rondom op de grond, en maakt wederom andere redelyk dik zynde by worteltjes of vezels. Het groeit wild op onbebouwde Landen, als in Boſſchaadjes, maar niet overal, dog in Italien en andere warme Gewesten, by ons word die Plant in Tuinen voortgequeekt, zo dat de meening dier geenen grondeloos is, welke zich verbeeldt hebben, als of de Muisdoorn in 't geheel niet by ons wierdt gevonden. Het kan de ruuwigheid van een aanhoudenden Winter nog redelyk wel uitharden, als wilde het de vlyt en zorge der Hoveniers te leur ſtellen, blyvende daarenboven geduurig groen. *Volck. p.* 362. *Boerh. p.* 63. *Tournef. p.* 79. *Lemery p.* 790.

Dioſcorides zegt L. IV. c. 141. de wilde Myrte word van zommigen *Oxymyrſine* (dat is: ſteekpalmen) of *Myrtacanthas*, dog van de Latyners *Ruſcus* genaamt.

Het draagt een Myrtenblad, in de gedaante van een Hellebaard of Piek, zeer breed gepunt. De Beziën worden door de rypheid rood, zyn rond, en hangen aan een middelſte Blad neêr, van binnen met een beenachtig Pit voorzien; van de Wortel ſpruiten takjes uit van een Elle lang, zynde op de wyze van klauwiertjes, taai en buigzaam, echter hard in 't verbreeken, en bladryk, aan de Graswortel gelyk, daarby wrang en bitterachtig. *Linnæus* geeft aan deze Plant *p.* 313. *n.* 767. eene verdeeling in een *Mannelyk* en *Vrouwelyk* geſlacht. By het *Mannetje* is *Cal.* of de Bloemkelk een zesbladig bekleedzel van de Vrucht, ſtaande recht opwaards en open, hebbende eironde verwulfde Blaadjes, aan de zyde kant te rug gebogen. *Cor.* de Kroon of de omtrek van de bloem heeft geene Bladeren, ten waare, dat men die by beurten zittende Bladeren des Bloemkelks daar voor wilde aannemen. *Nectarium* of het bekertje is eirondachtig, en opgeblazen in de grootte des Bloemkelks, over eind ſtaande en gapende

de met den mond of 't bovenſte deel. *Stam.* of de vezelen zyn met geene draden voorzien. *Antheræ* of Vezel-knopjes zyn 'er drie, die bloot ſtaan en op de punt van 't bekertje zitten, zynde aan den grond t'zamen gegroeid. By het *Wyfje* is *Cal.* of de Bloemkelk een bekleedzel van de Vrucht zo als by 't Mannetje. *Cor.* of de omtrek van de bloem heeft insgelyks geene bladeren. *Nectarium* of het bekertje is even eens als by het Mannetje. *Piſt.* of middelſte ſteel is een eirondachtige langwerpige ſpruit, zich binnen het bekertje verſchuilende. *Stylus* of de ſtyl rolſteenachtig, van lengte als het bekertje. *Stigma* of de ſneede is ſtomp, kykende boven het bekertje uit. *Per.* of het eigentlyke Zaadhuisje is eene Kloot-ronde Bezië van drie vakjes. *Sem.* of het Zaad is rondachtig en beſtaat uit twee korrels. Zo dat alles in 't kort vervat daar op uit komt, dat het *Vrouwelyke geſlacht* in het *Nectarium* een Zaadhuisje maakt, en als dan Beziën voortbrengt, die volgens de waarneming van den Schryver in drie vakjes verdeelt zyn. Hy neemt 'er teffens by waar, dat men eene zoort van Muisdoorn vindt, die bloemen van twee geſlachten (*flores Hermaphroditæ*) voortbrenge, en dat niet al het Zaad van deze Plant en anderen, die 'er mede vermaagſchapt zyn (als *Smilax*, *Rajania*, *Tamus*, enz.) het geluk hebbe, van volkomen ryp te worden. Zie *Rajus H. L. p.* 664. *Lugdun. p.* 242.

AANMERKING. De Apotheekers hebben zich aangewent door eenige bygevoegde vermeerdering het *Ruſcus* te noemen *Bruſcus*. *Dioſcorides l. c. ſeqq.* onderſcheidt de Alexandrynſche Lauwerierboom en de Muiſedoorn van malkander, en het is openbaar, dat de Alexandrynſche Laauwerierboom en het *Hypogloſſum* niet voor een en 't zelfde kruid konnen gehouden worden, met toeſtemming van *Matthiolus* in zyne Aanmerkingen over deze plaats, dog *Rajus* wyſt het geſchil *p.* 664. aanſtonds in den beginne van 't XII. Hoofdſt. des XIII. Boeks uit, zeggende: *Ruſcus* of Muizedoorn komt nopens het geſlacht met het *Hypogloſſum* en de Alexandrynſche Lauwerierboom overeen, dog verſchilt daarmede door de veel kleinder zynde bladeren, die eenigzins aan Myrtebladeren gelyken, met een ſcherpe en doonrachtige punt, waarom het dan ook *Oxymyrſine* of ſteekpalmen genaamt word, welkers meening *Sim. Pauli p.* 556. mede omhelſt. De Arabiers verwarden de Vrucht van de *Ruſcus* met de *Cubeben*, gelyk als *Lacuna*, *Matthiol* en *Camerar.* aanmerken. *Macellus* heeft deze Plant *Myacantha* genaamt, van wegens haare goede dienſten tegens de Muizen en Rotten en Vleermuizen, want vermits dezelve naar gezout en gerookt Vleeſch, voornamentlyk naar Hammen, zeer greetig zyn, zo worden ze door den dienſt dezer Plant daarvan te rug gehouden, doordien, wanneer men het Vleeſch in de bladeren van deze boompjes bindt, de ſteekelige punten overal de Muizen de bek bezeeren, dat ze de luſt daarna wel moeten laten vaaren. *Lonnicerus* en *Ryffius* hebben deze Plant, zo als ze zeggen, tegens hunen wil beſchreeven. *Plinius*, dien het niet beter gegaan is, heeft *Ruſcus* of Muizedoorn met het Myrteboompje vermengt, ook word des zelfs afteekening van *Matthiolus* niet goed gekeurt. *Cordus* heeft verzeekert, dat deze Plant geheelyk in Duitſchland niet wierd gevonden, dog *Gesner. Camerar.* en anderen hebben des zelfs misſlag door d'ondervinding het eerſte ontdekt, vermits ze met eige hand de zelve gezaait en voortgequeekt hebben. *Ruellius* verhaalt eenvoudig, dat de Beziën aan 't midden der bladeren hangen, dog het ſchynt, dat hy de Griekſche Schryvers weinig geleezen, of om raad gevraagt heeft, want volgens hen καρπὸν δὲ ἐν μέσω τῷ πετάλω περιφερῆ, id eſt: *baccas fert in medio folio rotundas*, dat is, het draagt aan 't midden van 't blad ronde Beziën, zo dat ze vaſt zitten *en niet hangen*, zo als de Ondervinding getuigt, voegende *Theophraſtus* daar nog by:

Τῆς

Τῆς δάφνης ἀλεξανδρείας τοῦτο τὸ ἴδιον; ὅτι ἐποφυλλό κάρπον ἔστι, ὥσπερ καὶ ἡ κεντρομυῤῥίνη, ἀμφότεραι γὰρ τὸ κάρπον ἔχουσι ἐπὶ τῆς ῥάχεως τοῦ φύλλου; *Lauro Alexandrinæ hoc proprium eſt, quod in folio fructum habeat velut & ruſcus, utrique enim fructus ex foliis ipſius dorſo enaſcitur*, dat is:
„ Dit is aan de Alexandrynſche Lauwe-
„ rier-boom eigen, dat die de Vrucht
„ aan 't Blad heeft zitten, gelyk als by
„ de *Ruſcus* of Muizedoorn geſchiedt,
„ want beiderlei vruchten groejen uit de
„ Bladeren op derzelver Rug voort ".

't Welk, of ſchoon het zaken van weinig belang zyn, en ons niet toeſchynen waardig te weezen, dat ze behoeven aangemerkt te worden, echter tot een voorbeeld kan verſtrekken, hoe dat zomtyds ten opzichte van maar eene Plant veele ſchryvers dwaalen. Ook vindt men een *Ruſcus* of Muizedoorn, die op de hoogſte takjes Beziën heeft zitten.

Zie de 5. Plaat, etter. a. RUSCUS ANGUSTIFOLIUS FRUCTU SUMMIS RAMULIS INNASCENTE, ſmalbladige Muisdoorn of ſteekpalm met eene Vrucht die op de hoogſte takjes voortgroeit.

Takkige Alexandrynſche Lauwrierboom, welker vruchten uit de toppen der ſteelen voorkomen *H. R. P.* en *H. L. App.* 681. Plaat. Alexandrynſche Lauwrierboom met eene Vrucht, die met lange ſteeltjes aan de ſtengels vaſt zit *M. H. Bloes.* De derde zoort onder de *Ruſci* of ſteekpalmen met weeke bladeren van *Boerhaave*.

Zie de 75. Plaat, etter b. RUSCUS SIVE BRUSCUS. Muizedoorn of Bruscus. In 't *Franſch*, Bruſce. In 't *Hoogduits*, **Mauſzdorn**.

Breedbladige Muizedoorn met een Vrucht, die op 't blad vaſt zit *T.* 79. *C. B. P.* 305. Alexandrynſche Lauwerierboom *I. B.* 1. 574. Alexandrynſche Lauwrierboom, *Chamædaphne*, dat is: Maagde-palm, of Ingroen. *Col.* 1. 165. *H.*

Waar by nog konnen gevoegt worden. *Ruſcus anguſtifolius fructu folio innaſcente*, (dat is: ſmalbladige *Ruſcus* of Muizedoorn met eene aan 't blad groejende Vrucht) en *Ruſcus Myrtifolius aculeatus* (dat is: gepunte of ſteekelige Muizedoorn met Myrte-bladeren) *Tournef.* 79. welken *Boerhaave p.* 63. noemt: *Ruſcus foliis aculeatis aſperus*, dat is: ruuwe Muizedoorn met ſteekelige bladeren; dog daar is geen ander onderſcheid by te vinden, als in de bladeren.

Gebruik in de Medicyne.

De Wortel van Muisdoorn vindt men in de Apotheeken, wordende dezelve tot de vyf groote openmakende Wortelen gereekent. Van wegens haare verdeelende eigenſchap is zy nuttelyk te gebruiken in de Geel-en Waterzucht, in opgeſtoptheid der Maandſtonden, voor de droppelpis en 't Graveel. Ook word zy van zommigen gebruikt, om de Kropzweeren te verdryven. Men neemt haar het meeſte tot dranken en Genees-wynen, en tot Poejer gedroogt en geſtampt met Wyn en ſpyzen zelfs, dryvende dan de opgeſtopte Pis in menigte uit. Zommigen willen verzekeren, dat zy voor een krachtig geneesmiddel verſtrekke, om de Beenbreuken te heelen. Uit de Beziën van Muizedoorn hebben de oude Geneesheeren een water en Conſerf vervaardigt, waar van ze zich voornamentlyk in de overvloedige Zaadloop bedient hebben, dog het welke men nu by onze Tyden niet meer vindt. Zie *Boecl. adnot. in Hermann. cynoſ. mat. med.* P. I. *c.* 1. *p.* 91. *Raj. catal. plant. Angl. p.* 260.

RUT.

R U T A.

RUT.

RUT.

RUTA. In 't *Grieks*, πήγανον, ῥυτή. In 't *Italiaans* Ruta. In 't *Spaans*, Ruda, Aruda. In 't *Franſch* en *Engels*, Rue. In 't *Deens*, Rude. In 't *Boheems*, Rauta. In 't *Hongaarſch*, Zeges Rutha. In 't *Litthauwſch* en *Pools*, Ruta. In 't *Syriſch*, Beſaſa Harmala. In 't *Africaanſch*, Lurma, Churma. In 't *Egyptiſch*, Epnubu, *Ephnubum*. In 't *Arabiſch*, Sadeb, Sedab. In 't *Hebreeuws*, Schafef. In 't *Chaldeeſch*, Mechal Pigam. In 't *Hoogduits*, Raute. In 't *Nederduits*, Ruite.

KENTEKEN. De Ruite word van *Paul. Amman* en *Moriſon* niet alleen, maar bykans doorgaans van alle Kruidkundigen tot die Planten gereekent, welke vier Zaadhuisjes voortbrengen. *Herman* brengt haar insgelyk daar onder, en maakt het getal van haare Zaadkorrels redelyk aanzienlyk, die in zekere huisjes leggen, volgende op elke bloem een enkeld huisje, dat boven aan den rand vier, zelden vyf Punten heeft uitſteeken, en met even zo veele vakjes van binnen voorzien is; de bloemen zyn of vier-of zelden vyfbladig, zynde de vierbladige meeſt kruisgewyze geſtalt. De ordentelyke bladeren van deze plant, zyn op zich zelve in veele lellen of inſnydingen verdeelt. Volgens de verdeeling van *Rajus* moeſt zy tot de irreguliere, maar volgens *Ruppius* tot de reguliere planten getelt worden, die eene vierbladige bloem, en een viervoudig gedeeld Zaadhuisje hebben. Wy houden het met den laatſten, ſtemmende de beroemde *Volckamer p.* 363. daar mede overeen, welkers Kentekenen, in 't algemeen en in 't byzonder van deze Plant gegeven, hier terplaatze moeten bygebracht worden, doordien het geene, *Linnæus P.* III. *n.* 314. *Tournef. p.* 257. *Rajus H. P. p.* 874. en 't welk *Haller. p.* 411. *Enum. Method.* opgeteekent, en nagelaten hebben, maar voornamentlyk van de kleine wilde Ruite moet verſtaan worden. Dierhalven, zegt *Volckamer*, legt het Zaad in een vliezig huisje, 't welk iets hard, en gemeenlyk in vier vakjes verdeelt is; het is zwart, driehoekig en krom achterwaarts gebogen, zynde dit de gemeene eigenſchappen van dit Zaad; de bloemen zyn vierbladig en regulier, van koleur geel. Dog de bladeren zyn aan de ſteelen menigvuldig ingeſneeden, van koleur zeer groen en van een ſterken Reuk, in 't algemeen is de geheele Plant niet ongelyk aan een laage heeſter. Het geene *Dioſcorides Lib.* III. *c.* 45 & 46. van de wilde en bergachtige Ruite heeft verklaart, ſchynt, naar het begrip zyner Eeuwe, waarin, zo als *Matthiolus* zegt, de Ruite zonder twyffel zeer moet bekent geweeſt zyn, t'zamen geraapt te weezen; nu is zy wel by onze Tyden niet minder bekent, dog des niet tegenſtaande zal het met het oogmerk van onzen Arbeid beter overeenkomen, om 'er hier ter plaatze uitvoerig van te handelen. Dienvolgens dan groeit de *Ruite* in de gedaante van een boompje, en heeft dikke, houtachtige, takkige *Stengels*, welke met eene witachtige ſchorſſe overtrokken zyn; de *Bladeren* zyn in veelvuldige inſnydingen verdeelt, klein, langwerpig, van vooren ſtomprondachtig, vleeſchig, glad, twee en twee tegens malkander over ſtaande; het *Bloemkelkje* beſtaat maar uit een blad, dog is in vier of vyf lellen verdeelt, en heeft de gedaante

daante van een Star. De *Bloemen* zyn vierbladig, dog zelden vyfbladig, welker bladeren rondom leggen, zyn roosachtig en geel van koleur. Van de *Bloemvezels* ontdekt men 'er acht of tien, waar van 'er vier of vyf (de helfte) tuſſchen de bladeren, dog uit dien grond der zelven mede vier of vyf voortgroejen. Naa de bloemen volgt een rondachtige *Vrucht*, waar in het knopje onder het Bloemkelkje verandert, deze is in vier vakjes door een Dwarsvliesje verdeelt; waar in de Zaadkorrels leggen, die klein, achterwaarts omgebogen, van gedaante als eene halve Maan, nierenvormig, en hoekig zyn, nu van een geele, dan van een zwartachtige koleur, van een onliefflyken Reuk en ſterken ſmaak. In deze Zaadhuisjes ſteekt al de kracht van deze Plant, want ze geven meerder Olie, als al de Zaadkorrels en ſtengels. Eindelyk aangaande den Reuk en ſmaak, zo riekt de geheele Plante onaangenaam, en ſmaakt wrang, walgachtig en bitter. Naa dat nu de Ruite op verſcheide Plaatzen groeit, zo verkrygt zy ook daar door onderſcheidentlyke namen, want zy word of genoemt

Hortenſis, de in de Tuinen groejende Ruite;
of *Sylveſtris*, de wilde Ruite;
of *Montana*, de op Bergen groejende Ruite;
of *Muraria*, de aan Muuren groejende Ruite;
of *Pratenſis*, de op Weilanden groejende Ruite;
of *Harmala*, de Hermel Ruite;
of *Baccifera*, de Beziendragende Ruite;
of *Lunaria*, halve maans Ruite, enz. van welke in't byzonder wydloopig handelt *Tabernæm. Lib.* I. *Sect.* IV. *c.* 32. *Seqq. collato Lugdunenſ. p.* 972. *Boerhaave Part.* I. *p.* 260. *Malpigh. an. pl.* 67. *p.* 268. *Rajus p.* 874. Zy bloeit in de Maanden van Juny en July, dog verkrygt eerſt in de Maanden van September en October Zaad.

AANMERKING. Zonder twyffel heeft de Latynſche Naam *Ruta* ('t wlke men ook in eenige andere Talen heeft bybehouden) van 't Griekſche zynen oorſprong, want *Athenæus* noemt in zyne Tale ῥυτη, ſchryvende de vertolker der Geneesmiddelen tegens Venyn van *Nicander* en van *Jolas*, de alleroudſte Griekſche Schryver, welks naam in oude tyden maar alleen wierd gehoort, in hunne *Peloponneſiſche* Geſchiedeniſſen, dat op het Schier-Eiland *Peloponneſus* of *Morea*, ῥυτην genoemt wierde, het geene men door geheel Griekenland heen πύγανον noemde, en door *Heſychius* verklaart word met ῥυτὴν τὰ σέμφυλα, καὶ πήγανον λευκὸν, i. e. *Ruta vinacea & gelidum* (*Ruta*) *album*, dat is: Ruite kruid, dat zuurachtig is, en het Zaad doet ſtremmen. Eindelyk zegt *Varro L.* 4. *de L. L.* al het Ruite-kruid, 't welk in de Tuinen groeit, verkrygt vreemde Namen, gelyk als *ocimum*, *menta*, *ruta*, welk laaſte nu de Grieken πύγανον noemen. Dog komt ῥυτὴ voort van ῥύω, *Servo*, ik behoude, door dien (zo als *Dioſcorides ſchryft*) het de menſchelyke gezondheid onderhoudt, weshalven de Naam ook zo veel beteekent, als een *behoudend kruid* (**ein erhaltendes kraut**); waar mede *Voſſius* ook overeenſtemt in zyn *Etym.* haalende daar deze woorden uit *Dioſcorides* aan: φασὶ δὲ καὶ πύγανον ἀπὸ τῆς δυνάμεως, ὠνομάσθαι, πύγνυσι γὰρ ξυρότητι διὰ θερμότητα τὸ σπέρμα καὶ πολέμιον ἐστὶ ταῖς κύουσαις, 't welk in 't Latyn het volgende beteekent: *Ajunt autem facultate ſua πύγανον dictum, quod ſiccitate ſua & calore condenſet & coagulet ſemen*; dat is: „ Dog zy zeggen, dat „ dit Kruid van wegens zyn vermogen „ πύγανον is genaamt geworden, door„ dien het door zyne droogte en hette „ het Zaad verdikt en doet ſtremmen.

Dierhalven zou het by Vrouws-perzonen het Zaad vermeerderen, dog by Mans-perzonen verminderen, evenwel ook voor de eerſten, als ze bevrucht zyn, zeer ſchadelyk weezen, volgens de meening van *Plutarchus* in zyne *Synopſis.* Zie *Raj. l. c.* Deze Plant van Ruite is van eene dusdanige ſcherpte, dat zy ook de Slangen verdryven, en daarom aan 't wezeltje

zeltje in zyn ſtryd met de Slange goede dienſten zou doen, want het geziffel der Slange (*dit zal mogelyk het weërhakige venynige Tongetje zyn*) gequeſt zynde, verlieſt het zyne kracht, waar door dan geſchiedt, dat het Wezeltje altyd over de Slange zegepraalt, mits dat het zich genoegzaam van *Ruite kruid* heeft voorzien. *Plinius* merkt aan, dat de Ruite, die aan de Wortel van de Vygeboom groeit, beter is, dan al de overige zoorten. Dog *Camerar. H. M. p.* 150. beveſtigt, dat hy waargenomen hebbe, dat de Wortel, als zy met ter tyd grooter groeit, houtachtig wordt, en by gelegentheid van woedende beſmettelyke ziektens, aangeſtooken zynde, zeer veel nut zal te wege brengen. Men weet eigentlyk niet wel zeeker te beraamen, hoe veel zoorten men 'er van zal vaſt ſtellen. *Dioſcorides* telde in 't begin maar twee zoorten, als: *ſativa* en *agreſtis*, dat is: tamme of wilde, voegende 'er naderhand, anders van gedachten geworden zynde, nog eene derde zoort by, die hy *Hermala*, dat is: Hermel-ruite, noemde. *Schroder* alle zoorten van Ruitekruid willende in een kort begrip vervatten, ſtelt voor.

Ruta

Hortenſis		*Sylveſtr.*	
Latifol.	*Tenuifol.*	*Major.*	*Minor. flore*
uſuales.			*magno albo uſu*
			deſtitutas.

dat is: tamme of in Tuinen groejende Ruite, zynde of breed- of dun bladig en het meeſte in gebruik; dan de wilde Ruite, die of groot of klein is, of eene groote witte bloem heeft, dog weinig gebruikt word. Anderen weeten nog meerder zoorten op te tellen.

Pythagoras, als zyne meening dien aangaande iets mag gelden, noemt de *kleine zoort het Mannetje*, dog de *groote zoort het Wyfje*. *Joſephus* in zyne Joodſche Oorlogen *Lib.* VII. *c.* 25. verhaalt, dat 'er omtrent *Jeruſalem* eene Ruite van zulk eene grootte heeft geſtaan, die wel een boom ſcheen te weezen, dog door de grouzaamheid der vyanden by de verſtooring dier Stad is uitgeroeit geworden. Aangaande de voortqueeking van deze Plant weeten wy dit, dat zulks kan geſchieden of door het Zaad, of door afgeſcheurde ſpruiten, mits zulks in een dor Land te zaajen of te planten, en zulks aanſtonds in 't Voorjaar met Aſch te vermengen, waar door dan zal geſchieden, dat het door verder vlyt daar aan te beſteden, tot de gedaante van een boompje zal opgroejen.

RUTA CHALEPENSIS LATIFOLIA, breedbladige *Chalepenſiſche* Ruite. Zie de 875. Plaat, Letter c.

RUTA HORTENSIS MAJOR, Groote Tuin-Ruite. In 't *Franſch*, de la Rue. In 't *Hoogduits*, Raute. Zie de 875. Plaat, Letter d.

Breedbladige groote Tuin-ruite *M. H.* 2. 507. breedbladige Tuin-ruite *C. B. P.* 336. Gezaaide of tamme Tuin-ruite *J. B.* 3. 197. ſterkriekende Tuin-ruite *Dod. p.* 119. *H.* Huis-ruite. *Trag.*

C. B. P. ſchryft *p.* 336. aangaande deze *groote Tuin-Ruite*, zo word die in de Tuinen dus voortgequeekt, dat zy dikwils drie tot vier voeten hoog groeit, ja men heeft waargenomen, dat die in den Tuin te Studgardt bykans tot een klein boompje is voortgegroeit; 't welk ook *Hoffman* in *clave Schröder:* beveſtigt. Zy is van de voorgaande Ruite niet zo veel onderſcheiden, behalven dat zy den geheelen Winter door groen is, zonder verdorring der bladeren, die niet afvallen, ten zy dat 'er al voorens in 't Voorjaar nieuwe zyn voortgegroeit, die de ouden verdryven; om welke tyd ook de Telgjes, die het Zaad hebben voortgebracht, verdorren. De Reuk van deze Plant is Speceryachtig en doordringend, de ſmaak bitter, heet, fyn, en brand in 't verhemelte van den Mond, byzonderlyk als men de groene Zaadhoofdjes nuttigt.

RUTA HORTENSIS FOLIIS PICTIS. Tuin-Ruite met bonte bladeren. Zie de 875. Plaat, Letter b.

Deze zoort van Ruite heeft noch ten opzichte des naams noch der Teekenen iets

iets byzonderlyks, verſchillende alleenlyk van de overigen door de koleur; weshalven wy 'er niet veele woorden zullen om verſpillen, maar alleen dit daar by aanmerken, dat de natuur zomtyds in haare uitwerkingen een zeer verwonderenswaardig ſchouwtoneel te wege brengt.

Echter moeten wy 'er ter vervullinge van de beſchryving dezer plant nog iets weinigs byvoegen van de *wilde Ruite*, die gelyk bekent is, in de *groote* en *kleine* pleeg verdeelt te worden. Want of ſchoon 'er van deze wilde zoort geene afteekening op onze plaaten gevonden word, zo heeft echter de Natuur met haar het begin gemaakt; dierhalven zullen wy zo wel van d'eene als van d'andere zoort iets bybrengen. De *groote zoort* is in allen deelen zeer gelykvormig met de Tuin-ruite, dog kleinder en veel laager, ook zyn de bladeren in ſmalder en langer inſnydingen verdeelt, en van eene donker groene koleur, die niet naar den blaauwen trekt, van Reuk vry heviger en wranger, en van ſmaak ook veel ſcherper. De Zaadhoofdjes zyn vry wat grooter, als aan de *kleine wilde Ruite*, en zyn volgens hunne beelding niet vierkantig, zo als *J. Bauhinus* wilde ſtaande houden, dog de ondervinding en *D. Parkins* ſpreeken dit tegen, al is 't dat het waar is, dat de vierhoeken juiſt niet zo oogenſchynlyk in 't gezicht vallen. De *kleine wilde Ruite* beſchryft *Dodonæus* aldus: zy maakt een' ſtengel, die langer als een elleboog is, wiens bovenſte deel zich in veel korte Telgjes verdeelt, die met veele bloemen pronken; deze afgevallen zynde volgen Zaadhoofjes met vier Zaadkorrels, die veel kleinder zyn als by de voorgaande zoort; de bladeren zyn redelyk dik en zeer fyntjes ingeſneeden; de walgachtigheid en hitte is echter eenerlei met de groote wilde Ruite. Hierby kan nog gevoegt worden de *Berg-Ruite*, die wy uit *Cluſius Rar. plant. L. V. c.* 34. *p.* CXXXV. aldus afbeelden: zy is eene Plant, welke met veele kleine bladeren, die veelvuldig gekerfd, en zeer fyntjes ingeſneeden zyn, op d'Aarde legt, de koleur daaraan is geheel bleekgroen, waarom ze 'er ook geheel witgraauw uitzien; de Reuk is zeer hevig en ſcherp, uit de Wortel, welke lang, wit, houtachtig en zomwylen wel zo dik als een kleine vinger is, ontſtaan twee, of menigwerf drie ſtengels, die boven in twee, drie en meerder Takjes verdeelt worden, waarop de bloem groeit, welke met die van Tuin-Ruite gelyk komt, alleenlyk dat zy kleinder en geheel bleekgeel is; waarop vierkantige Zaadhuisjes volgen, in welke een klein, zwart en ſcherp Zaad vervat is. De Reuk van deze Plant dringt door drievoudige Handſchoenen tot aan de huid van dien, die dezelve verzamelt, en als men met zulke handen het gezicht aanraakt of ſtreelt, dan ontſtaat 'er aanſtonds eene ontſteeking, zo als *Dioſcorides* en andere Kruidkundigen van onzen tyd hebben waargenomen. Eindelyk moeten wy ook nog iets zeggen van de *Harmala*, welke een heeſterachtig Plantje is, 't welk uit eene Wortel menigerlei ſtengels met veele Takjes voortbrengt, die een voet hoog en donkergroen zyn, waaraan langwerpige, dichte of witte, vleeſchachtige, donkergroene, en dikwils gekerfde bladeren zitten, bykans gelykvormig met de bladeren van 't dunbladige *Napellus* (Wolfswortel). De ſmaak komt overeen met den ſmaak van de ordentelyke Ruite, dat is, zy is iets taai als Gom, en ſmaakt bitter, dog ook een weinig bytend. De Bloemen zitten op de toppen der Takken en zyn witachtig, beſtaande uit vyf bladeren, en hebbende door het midden heen geele ſtreepen. Daarop volgen Zaadhoofdjes, die grooter zyn als aan de groote Tuin-ruite, echter niet zo hard als geene, en maar driehoekig, met ongelyk Zaad opgevult, 't welk hoekig en donker rood is. De Wortel is hard, gelykende zomwylen aan de dikte van den kleinen vinger, is vezelachtig, van koleur bleekgeel, en van een ſterk riekenden en onliefflyken Reuk; de tyd van haare bloejing

ling is in de Maanden van *July* en *Auguſtus;* dog het Zaad word eerſt in September ter dege ryp.

Gebruik in de Medicyne.

Het kruid of de Bladeren, als ook het Zaad van de Ruite bezitten eene geheel voortreffelyke *Medicinaale* kracht. En wel het eerſte als het kruid, 't welk uit zeer fyne deelen beſtaat, en zo wel droog maakt, en verwarmt, als oploſt, verdunt, verdeelt en verſterkt, heeft zyne byzondere gewichtige en groote nuttigheid. Dog deze Plant bezit veel vlug Zout en een weezentlyke balſamiſche Olie, weshalven zy innerlyk voor het Hoofd, Zenuwen, Oogen en de Maag zeer dienſtig is, het venyn uitdryft, en de winden, als mede de Buikwormen tegenſtaat. Zy word in de vallende ziekte, draajingen in 't Hoofd, zwaarmoedigheid, Moeder-quellingen, Slapeloosheid, Hoofd-pyn, Maag-pyn of Hertewee, Darmſcheels-pyn, insgelyks tegens de Peſt en het venyn der Dieren, als ook quaadaardige en heete koortzen, zo wel voor een verhoedend, als mede geneeslyk middel (*Remedium tam præſervativum quam curativum*) aangepreezen. Veele zyn 'er, die verzeekeren, dat, als de Ruite uiterlyk aangehangen gedragen worde, daar door de Kinderpokjes afgekeert, en met een ſtuk gegeten de zwakke Oogen verſterkt zullen worden; waar van de *Schola Salernitana* aldus *c.* 61. zeer wel ſchryft:

Nobilitas Rutta hæc, quod lumina reddat acuta,
Auxilio Rutæ Vir quippe videbis acutè:
Cruda comeſta recens oculos caligine purgat.

Dat is:

Een edle nuttigheid en deugd der Ruite ſtruiken,
Is, dat ze 't zwakgezicht verſterkt;
Zy maakt den Menſch ſcherpziende, en werkt
Eene Oogenzuivering, voor die ze verſch gebruiken.

Behalven dat word zy ook aangepreezen voor de *Pleuris* of het zyde-wee. Wanneer zy op de kruin, op het Voorhoofd, op de Slaap van 't hoofd, op de Pols, als ook met zuurdeeg op de Voetzolen verſch en iets gekneuſt gelegt word, zou zy den ſlaap te wege brengen, de hevige Hoofdpyn doen ophouden, en de ſterke hitte der Koortzen dempen. *Tabernæmontanus* wil ſtaande houden, dat dit kruid de Minne-luſt by Vrouws-Perzonen zou verwekken, en by de Mannen verzwakken, dog *Plirius* heeft dit al overlang tegengeſprooken, beveſtigende dat het eerder aan de onvruchtbare en zwanger zynde Vrouwen ſchade veroorzake, te meer als ze zulks al te veel nuttigen. Wanneer de Ruite op die van geſtremde Melk gezwolle Vrouwe-Borſten word opgelegt, zou ze dezelve in korte tyd verdeelen. Zy is in hevige Pyn en verrotting der Tanden, welke van een ſcherp geſtremd Bloed ontſtaan zyn, als zy met Wyn gekookt en de mond daar mede dikwils uitgeſpoelt word, nuttelyk te gebruiken. Ook zou haar ſap en Afziedſel goed zyn ter uitroejinge van luizen, Vloojen en Weegluizen, als mede ter verdryvinge van Wratten. Het Zaad van Ruite, als het voor den hik, komende van winden voort, maar ter zwaarte van een drachme gebruikt word, zal gewenſchte hulpe doen, zo als *Boclerus adnot.* in *Herman. Cynoſ. mat. med. Part.* I. *c.* 5. *p.* 196. getuigt. In de Apotheeken heeft men 1. het gediſtilleerde Ruite water, 2. de Ruite Olie door ingeweekte Bladeren gemaakt, 3. de gediſtilleerde Ruite-olie, zynde van Reuk en ſmaak zeer doordringend, 4. Ruite-Azyn, en 5. Ruite-balſem. Zie *Mich. Bernh. Valentini Pandect. Med. leg. P.* I. *p.* 80. *Petr. Hotton. Theſ. Phytolog. P.* I. *p.* 351. 352. 353. *Arnold. de Villanov. Tract. de regim. Sanit. P.* I. *c.* 11. *Lonicer. Herbar. P.* II. *p.* 291. 292. *Ephem. N. C. D.* III. *A.* IV. *Obser.* 23. *p.* 36. *Zorn.*

Einde van de Letter R.

S.

S A B I N A.

S A B. S A B.

SABINA, Savina. In 't *Grieks*, βράθυς βάραθρον. In 't *Italiaans*, Sabina. In 't *Spaans*, Yerva Sabina, In 't *Portugeeſch*, Savina. In 't *Franſch*, Sabine, Sabiner, Savinier. In 't *Engels*, Savine tree. In 't *Deens*, Sevenbom. In 't *Boheems*, Klaſterska Hwocke / Chwoghe. In 't *Arabiſch*, Abel, Abbel, Alharan. In 't *Indiaanſch*, Hebel. In 't *Hoogduits*, Sevenbaum / Sadebaum / Jungfer-Roßmarin. In 't *Nederduits*, Savelboom, Zevenboom.

KENTEKEN. Volgens de meening van *Herman* moet de Savelboom met recht onder die Bomen, gerekent worden, welke katjes en Beziën voortbrengen. *Rajus* wil die opgetelt hebben onder de Planten, die kegelachtige vruchten dragen, welke van de Bloemen afgezondert zyn. Als wy de Kentekenen dezes booms t'zamen nemen, zo is, volgens *Volckamer*, het *Zaad* beſlooten in rondachtige kegels, gelykende aan Beziën; de *Bloemen* zyn vezelachtig en onvolkomen, van de *Vruchten* afgezondert; de *Bladeren* als die van een Cypreſſe boom, donker groen; zynde de gedaante der geheele Plant boomachtig, dog zeer laag. Dienvolgens moet de zelve eigentlyk tot die Heeſters gereekent worden, die geſtadig groen blyven. Zyne bladeren zyn in den beginne gelyk, en gelykvormig aan de Cypreſſe-bladeren, dog naderhand aan die van Tamarinden, echter harder en doornachtiger, van ſterken Reuk, en van ſcherpen en brandenden ſmaak; De bloem heeft de gedaante van een katje, zittende aan de buitenſte punt der Takjes, dog is onvruchtbaar. Des niet tegenſtaande vindt men op eene van de bloem onderſcheide plaats Beziën, van gedaante als Genever-beziën, en die hoekig ruuw Zaad in haar beſluiten. Men heeft nog andere zoorten van Zevenboom, waar van een zoort bykans zo groot pleeg te worden als de Amandelbomen. *Munting* heeft 'er vier zoorten van opgeteekent, als: I. *Sabina humilis*. II. *Sabina baccifera*. III. *Sabina baccâ cœruleâ* IV. *Sabina ſyriaca*, dat is: laage, Beziendragende, met blaauwe Beziën, en Syriſche Savelboom. *Dioſcorides L.* I. *c.* 88. heeft 'er maar twee zoorten van gemaakt; de *eene* met bladeren gelyk aan de Cypreſſeboom, zeer doornachtig, ſterk riekend, ſcherp en zeer heet, de *tweede* met Tamarinde-bladeren. *Jonſton. de arbor. Lib.* V. *p.* 275. voegt 'er nog een zoort by, die bladeren draagt, als de Cypreſſeboom, zeggende dat die in twee andere zoorten moet geſmaldeelt worden, te weeten, in de eerſte met Cypreſſe-bladeren van *Matth.* Bezien dragende van *Dodon.* en de andere van *Geſner.* grooter *Lobel.* dubbelde donker roode Beziën dragende, van *Tabern.* de kleine Vrouwelyke, zeer gelyk zynde van oorſprong en geheele gedaante met de gemeene onvruchtbare Savelboom. Van hout roodachtig, de bladeren minder ſcherp en ſtyf, met Beziën zonder korrels, die in 't eerſt aan de Takjes groenachtig, dog ryp geworden zynde, hemelsblaauw zyn. Daarna in de *tweede Savelboom* met Cypreſſe-bla-

bladeren van *Lobel.* de andere met Beziën van *Tabernæmont.* de groote Vrouwelyke, welke echter veel tederder als de eerſte, anders met de zelve zeer gelyk is. Dog wy willen niet wydlopiger weezen, maar 'er alleen nog byvoegen: dat *Tabernæmontanus* een *Manlyk* en *Vrouwlyk* geſlacht by deze Plant heeft waargenomen; het Mannelyke is onvruchtbaar, heeft naakte bloemen en geene vruchten *I. B.* dog het Vrouwelyke in 't tegendeel zonder bloemen enkel alleen met vruchten of Beziën voorzien. Men merkt 'er wel by aan, dat, alhoewel de gemeene Savelboom by ons te Lande geene vruchten voortbrengt, die echter niet geheel en al onvruchtbaar zy, zo als zommigen van gedachten zyn; evenwel weet men in deszelfs Vaderland van zyne Vrucht, welke in haar rechtmatig gebruik niet is te verwerpen; maar het misbruik vermindert de waardy van deze Plant al te zeer, doordien lichtvaardige Venusdiertjes zich gemeenlyk by haare ſchandelyke Levens-wyze met de bladeren van dezen Boom voor de opentlyke bekentwording van haare gepleegde ſchande bewaaren, zo als al over lang *Chriſt. Pauli Simonſz.* heeft waargenomen, zeggende:

Sæpe Thais folio Clematis folioque Sabinæ
Servat in amiſſa virginitate decus.

Dat is:

Dikwils bewaart Thais by haar verlooren Maagdom de Luiſter daarvan met Bladeren van Maagdepalm en Savelboom.

Tournefort en anderen zwygen van deze Plant geheel en al ſtil. *Linnæus* eigent *p.* 311. *n.* 764. de Savelboom van *C. B.* aan de Genever en Cederboom van *Tournefort* toe. *Plinius* wilde *L.* XVII. *c.* 13. ſtaande houden, dat men by deze Plant geen Zaad en vondt, dog hy zal mogelyk de onvruchtbaare zoort alleen daar onder verſtaan hebben. Zie *Wedelii Diſſert. med. de Sabina. Jen.* 1707.

Zie de 876. Plaat, Letter. a. SABINA, Savelboom of Zevenboom. In 't *Franſch*, Savinier. In 't *Hoogduits*, Sevenbaum.

Gebruik in de Medicyne.

De Bladeren van Savelboom vindt men in de Apotheeken, en de zelve worden onder de ſterkſte en het hevigſte werkende Bloeddryvende kruiden voornamentlyk gereekent. Ze bezitten veel vlug Zout en Olie, en van wegens hunne zeer fyne deelen hebben ze eene verwarmende, droog makende, verdunnende, oploſſende en verdeelende kragt; hunne voornaamſte nuttigheid beſtaat daarin, dat ze het Water, Graveel, Maandſtonden, en doode Vrucht, als ook de Nageboorte afdryven. Dog men moet zich wel wachten, dat dit recht overheerlyk middel in diergelyke toevallen niet aan verdachte Vrouwsperzonen worde gegeven, om dat ze gemeenlyk daarop bedacht zyn, om 'er de kinderen mede af te dryyen. Vorders hebben ze hunne goede nuttigheid in de Geel-en Water-zucht, in aamborſtigheid en darmſcheels-pyn, en van wegens hunne balſamiſche deugd wederſtaan ze de verrotting; uiterlyk ſtillen ze de Tandpyn, doden de Wormen, en zyn in Poejer of drank gebruikt van eene heilzame uitwerking in vuile ſtinkende wonden en zweeren, als mede voor verrot vleeſch. Voor de witte vloed der Vrouwen worden ze om uit te droogen en te verſterken met nog andere middelen als eene Rooking met gewenſchten uitſlag beſteedt. Ze werden ook in ſtovingen met Wyn opgelegt, met reden tegens den dwang tot ſtoelgang aangepreezen. Men neemt ze tot Thee-dranken, Genees Wyn, en Baaden. In de Apotheeken vindt men 'er van 1. het gediſtilleerde Water van Savelboom. 2. de Eſſentie. 3. het Extract, en 4. de gediſtilleerde Olie van Zavelboom. Zie *N. C. D.* II. *A.* VII. *Obſ.* 93. *p.* 155. *Fr. Joel. Pract. L.* 8. *ſect.* 4. §. 2. *Joh. Raj. Hiſt. Plant. L.* 25. *c.* 3. *Sennert.*

Prax. L. 3. *c.* 4. *p.* 10. *Crat. L.* 7. *conſ.* 72. *Fr. Deck. in not. ad Prax. med. Barbett. l.* 4. *c.* II. *Diſſertat. ſupra citata G. W. Wedelii de ſabina Jen. habit. reſp. Kraaſold.* 1707. *ſim. Pauli Quadrip. bot. p.* 406. *Schroder.*

SAGITTA.

SAGITTA. In 't *Grieks*, πιςάνα, φθάον. In 't *Italiaans*, Saella. In 't *Engels*, Arrow headed, Water plant. In 't *Franſch*, Queue d'Arondelle. In 't *Hoogduits*, Pfeilkraut. In 't *Nederduits*, Slangetong, Serpentstonge.

KENTEKEN. Slangetong is een Moeraſſige Plant, welk van *Herman.* en *Rajus* tot die planten gereekent word, welke wel veele maar onbedekte Zaadkorrels maken, die t'zamen in een hoofdje, dat van buiten met ſpitſen bewaart, en van grootte met eene Aardbezië gelyk komt, verzamelt zyn; dog volgens haare Bloeſſem opgetelt word onder de Planten, welke uit drie Bladeren in de gedaante van een Roos beſtaan. Dog of men ze onder de bieſen kan optellen, welke Bloemen voortbrengen, laat zo wel *Amman.* als mede *Moriſon* in twyffel en onbeſliſt. *Ruppius* reekent die in zyne verdeeling tot de Planten, welke reguliere vierbladige Bloemen maken, en veele naakte Zaadkorrels hebben, of ſchoon by alle gemeenlyk maar drie Bladeren aangegeven worden. *Flor. Jen. p.* 48. *Volckamer* volgens zyne wyze van waarneming heeft van deze Plant de volgende kentekenen aangegeven: dat zy veele Zaadkorrels hebbe, welke breed, t'zamen gedrukt en in een hoofdje verzamelt zyn. De Bloemen zyn uit drie Blaadjes t'zamen geſtelt en witachtig; dog de Bladeren aan den ſteel zien 'er uit als pylen, hebbende de Plant in 't algemeen veel gelykvormigheid met de *Ranunculen* of Boterbloemen. Volgens onze wyze van de Planten te beſchryven, moet het Kenteken aldus geſtelt worden: het is een gewaſch, dat men op waterachtige en moeraſſige Plaatzen vindt, en dat, als wy niet miſſen, tot de *Ranunculi* of boterbloemen moet gereekent worden. Het heeft eene vezelachtige Wortel, welk dik en ſponsachtig is, die daar by in de Aarde rondom kruipt, of, zo als *Ruppius* wil, gelyk als Gras uit een bolletje voortkomt. Haare bladeren zwemmen, en gelyken in den beginne de weegbree's bladeren, dog naderhand een gevleugelde, of op beide zyden met een weêrhaak voorzien zynde Pyl; de ſtengel is, als gemeenlyk aan de gewaſſchen, welke kroonen maken; de bloemen beſtaan uit drie bladeren, die in gedaante van eene Roos geſtelt zyn, deze zyn wit, hebben veele vezeltjes, welke in 't midden ſchynen rood te weezen. Naderhand vertoonen zich kleine ronde vruchten; die de gedaante van eene Aardbezië hebben, hard, groen en roodachtig van koleur zyn, waarin geheel tedere Zaadkorrels in groote menigte gevonden worden, die puntig, en als een Vogelklaauw van gedaante zyn.

By zommigen komt deze Plant voor onder de Naam van *Sagittaria*, dien *Linnæus p.* 289. *n.* 223. mede heeft behouden, dog 'er teffens by aantoont, dat hy, de *Sagitta* van *Dill.* daar onder verſtaa, welke van hem in het Mannelyke en Vrouwelyke geſlacht moet verdeelt worden. Het Mannetje maakt veele bloemen, welker bekleedzel of kelkje uit vyf blaadjes beſtaat, die langwerpig rond, hol en zeer duurzaam zyn, of aan de

de bloem vaſt blyven. De omtrek der bloem beſtaat uit drie rondachtige, ſtompe, vlakke en openſtaande bladeren, het derde deel grooter als de Bloemkelk. Van binnen worden zomwylen tot vier en twintig vezeltjes toe gevonden, die als kleine borſteltjes aan een klein Hoofdje ſtaan, waar tuſſchen eenige Bloemdraden, zo lang als de kelk is, recht over eind ſtaan. Het wyfje heeft minder bloemen, die ten opzichte des Kelks en der bladeren met het Mannetje overeen komen; aan het Zaadhuisje vindt men eene groote menigte van plat Zaad, van buiten bultachtig, op geheel korte ſteeltjes toe loopende, en zynde met kleine puntige duurzame vezels voorzien, zo als wy reets hier te vooren hebben verklaart.

AANMERKING. Volgens het bericht van *C. B. P. p.* 194. heeft deze Plant haaren naam van de drie puntige gedaante, die zy met een Pyl gemeen heeft, gaande een punt naar boven, en twee naar onderen toe. Gelyk als nu het *Phleum* en *Phleos* van *Theophraſtus* van malkander zelf is onderſcheiden, zo geven wel de kenners toe, dat ons Pylkruid of Slangetonge met het *Pleos* redelyk wel overeenkome, zie *Lugdunenſ. p.* 1016., dog van het *Phleum* geheel onderſcheiden zy. Het bloeit in Juny en July, ook menigwerf al in May, en word van de Japoneſers mede onder de Moeskruiden gereekent. Zie *kæmpfer. amœnit. exotic. faſcic.* V. *p.* 827. *ſub nomine Boſſai collato Rajo p.* 619. Of ſchoon de bladeren menigwerf grooter, menigwerf kleinder zyn, zo ontſtaan evenwel geene verſcheide zoorten dezer Plant daardoor, doordien ze menigmaal alle drie, (want zo veele zoorten telt men 'er namentlyk van) in een Moeras by malkander gevonden worden, en dierhalven van een Zaad ſchynen ontſtaan te zyn.

SAGITTA MAJOR AQUATICA, Groote water-ſlangetong of ſerpents kruid. In 't *Franſch*, Queue d'Arondelle. In 't *Hoogduits*, Pfeilkraut. Zie de 876. Plaat, Letter b.

Groote waterachtige ſlangetong. *C. B. P.* 194. groote ſlangetong *J. B.* 3, 790. *Tab.* 10. 743. morasſige Ranunkel met een zeer groot blad van ſlangetongen kruid *Tournef.* 292. Groot Europeeſch Pylkruid *M. H.* 3. 618.

SAGITTA MINOR, SEU RANUNCULUS PALUSTRIS FOLIO SAGITTÆ, kleine ſlangetong, of moerasſige Ranunkel, met een Slangetongs-Blad. In 't *Hoogduits*, klein Pfeilkraut. Zie de 876. Plaat, Letter c.

Kleinder waterachtige breedbladige ſerpents tong *C. B. P.* 194. Slangetong. *J. B.* 3. 789. kleinder ſlangetong *Tab. ic.* 743. kleinder breedbladig Europæiſch Pylkruid *M. H.* 3. 618. moerasſige Ranunkel met een kleinder pylachtig blad. *T.* 292. *aq.*

NB. Het gebruik in de Medicyne is van weinig belang.

SALIX.

SALIX. In 't *Grieks*, ἰτέα. In 't *Italiaans*, Salice, Salzio. In 't *Spaans*, Salqueiro, Saure. In 't *Franſch*, Saulx, Saule, Saulge. In 't *Engels*, Willow, Salloer. In 't *Schots*, ſaughe. In 't *Deens*, Piib. In 't *Boheems*, Wrba. In 't *Pools*, Rokcina. In 't *Lithaauwſch*, Karkay. In 't *Arabiſch*, Bulef. In 't *Indiaanſch*, Bhullus, Sahshaf, Chalif, Chalet Safas. In 't *Hebreeuws*, Arat. In 't *Hoogduits*, Weiden-Felber-Baum. In 't *Nederduits*, Wilghen, Wilgenboom.

KENTEKEN. *Herman* reekent de Wilgenboom onder de Gewaſſchen welke katjes

katjes en Wolle dragen; *Ruppius* tot de planten, die eene onvolkome vezelachtige Bloem hebben; *Rajus* tot zulke, welker vruchten van de Bloemen afgezondert zyn. *Haller* ſtelt ze onder de bladeloze planten, die katjes, zynde met vezels voorzien, dragen; *Linnæus* tot die, welke *Dioeciæ* genaamt worden, welker mannelyke en vrouwelyke Bloemen in eene verſcheide plant geſtelt worden. Om kort te gaan, de Wilgenboom behoort tot de Gewaſſchen, welke katjes dragen, en welker Bloemen onvolkomen, dog de Vruchten ten opzichte haarer plaatze van dezelve onderſcheiden zyn. Het is een Boom, die doorgaans aan ieder zeer wel bekent is, zo als *Dioſcorides* al over lang heeft herinnert *L.* I. *c.* 136. zynde dieswegen al by de ouden van een lange Beſchryving verſchoont geworden. Zyne Bloem hangt nederwaarts, en beſtaat uit veele vezeltjes, welke aan een airachtig hoofdje by malkaêr zitten, maar zonder vruchten zyn. Dog de onvolkome vruchten (*Embryones*), die insgelyks ge-aairt zyn, pleegen aan zulke zoorten van Wilgebomen te groejen, die geene Bloemen voortbrengen; deze *Embryones* veranderen naderhand in eene kleine Vrucht, welke 'er als een hoornachtig bekleedzel uitziet, zich in twee deelen van malkander geeft, waarin vederachtige Zaadkorrels opgeſlooten zyn. De Bladeren zyn geheel langwerpig en ſmal, aan de eene zyde bleeker als aan de andere, dikwils ook een weinig wolachtig. De Vrucht valt geheel zoetjes af, al voorens zy ryp word, weshalven ook *Homerus*, om Reden van πρὸ τῦ τελείως ὀδρύναι καὶ ἕψαι, aan dezen Boom den naam van *frugiperda*, dat is, die zyne Vrucht graag verlieſt, heeft gegeven. Men brengt dien Boom lichtelyk tot vermeerdering, door middel van zyne Takken, die op vochtige Geweſten zeer willig voortkomen: Ook aan den Boom zelve in 't Voorjaar rykelyk wederom groejen, wanneer ze in den Herfſt afgeſneeden worden.

AANMERKING. *Linnæus*, *Rajus*, en anderen hebben aan dezen Boom geſlachten waargenomen, of Mannetje en Wyfje gevonden, en wy hebben heden ten dage ontleert, met de ouden gelyke meening ſtaande te houden, als of zich het geſlacht van Jaar tot Jaar verandere, of wat in dit Jaar mannelyk is, in 't toekomende vrouwelyk worde. De Wilgebomen onderſcheiden zich wel grootelyks, ten opzichte der gedaante, koleur, ſchorſſe en groote, enz. ook zyn de bladeren niet eenerlei aan alle bomen in 't byzonder, dog de reden, waarom wy 'er niet wydlopiger van willen handelen, is, dat *Jonſton* en *Rajus* al dat geene hebben t'zamen vergadert, wat iemand, die begeerig is om meerder van de Wilgebomen te weeten, volkomen vergenoegen kan. De Latynen noemen dezen Boom *Salix*, voortkomende van *Salire*, 't welk geen groejen, maar ſpringen beteekent; daarom hebben de Grieken dien den naam ἰτέα gegeven, voortkomende van τὸ ἰέναι, van wegens de ſchielykheid in 't groejen, om dat die haaſtelyk om hoog ſpringt, waarmede zy zynen ſchielyken waſchdom hebben willen aantoonen. Wien is onbekent, dat van de Wilge-rysjes of Teenen, Manden, Viſch-korven, Touwtjes, Roedjes voor kuipers en Tuiniers tot het binden, en veel andere dingen meerder gemaakt worden? Verwonderlyk is het, dat deze Boom zyn inwendig Merg of Pit geheel en al verlieſt, en echter voortgroeit, zynde 'er geene betere Aarde in Bloem-potten, dan die van verrotte Wilge-bomen genomen word. De onzekerheid der zoorten heeft de Hiſtorie van dezen Boom zeer moejelyk gemaakt, want *Theophraſtus* ſpreekt *H. P. L.* III. *c.* 13. maar van drie geſlachten, te weeten: het zwarte, witte, en kleine geſlacht. *Columella de R. R. L.* IV. *c.* 30. heeft 'er insgelyks maar drie: de Sabiniſche, Griekſche en Galliſche Wilgeboom. *Plin. H. N. L.* 16. *c.* 37. voert 'er meerdere van aan. *Boerhaave* telt 'er wel 18. zoorten van op II. 210. *Tournefort. p.* 590. heeft 29 zoorten. *Tabernæm.*

L. III. *c.* 59. alleenlyk maar vyf, welke alle t'onderzoeken voor ons te wydloopig zoude vallen. Het ſap van dezen Boom is volgens *Plinius* zyne *Hiſt. Nat. L.* XXIV. *C.* 9. in den baſt van driederlei zoort: het *eerſte* zweet de Boom van zelve uit, op de wyze van Gom; het *tweede* zypt aan de ſpleet, terwyl de Boom bloeit, uit, als de baſt omtrent drie vingeren groot ingeſneeden is; het *derde* blyft aan 't yzer hangen, waarmede men de takken afſnydt. De Wilgeboom vindt men niet alleen op waterachtige, en moeraſſige plaatzen, en ontrent vlietende beeken, maar ook op vlakke velden, konnende deze Boom zo wel op 't Land als in 't Water groejen, volgens het zeggen van *Jonſton p.* 439. *de arborib.* Hy bloeit gemeenlyk in de Maanden van Maart en April. Zie *Lugdunenſ. p.* 268. *ſeqq. Rajus p.* 1419. welke de meeſte opheldering tot de Hiſtorie van dezen Boom hebben bygebracht.

Zie de 877. Plaat, Letter a.
SALIX FOLIO AURICULATO, Wilgeboom met bladeren, die gelyk als Oor-lelletjes hebben. In 't *Hoogduits*, **Felber.**

Zie de 877. Plaat, Letter b.
SALIX OBLONGO INCANO ACUTO FOLIO, Wilgeboom met bladeren, die langwerpig, grys en puntig zyn. In 't *Hoogduits*, **Spitz-weiden.**

Wilgeboom met een langwerpig, puntig en grys Blad. *C. B. P.* 474. *Prodrom.* 159. Wilgeboom met zeer lange bladeren, bovenwaarts gekrult en witachtig *I. B. c.* 8. 212.

Zie de 877. Plaat, Letter c.
SALIX SATIVA LUTEA, geele geplante Wilgeboom. In 't *Franſch*, Saule. In 't *Hoogduits*, **gelbe Band-oder Kieffer-weiden.**

Gezaaide geele Wilgeboom met een ingekurven Blad *C. B. P.* 473. geplante geele takachtige zeer tengere Wilgeboom *I. B.* 1. 8. 214. Waterachtige Wilgeboom *Ger.* 1389.

Zie de 878. Plaat, Letter a.
SALIX LATIFOLIA INFERNE HIRSUTA, breedbladige Wilgeboom, onderwaarts zeer ruigachtig. In 't *Franſch*, Saule. In 't *Hoogduits*, **kleine niedrige Erd-weiden.**

Ronde breedbladige Wilgeboom *C. B. P.* 474. *I. B.* 1. 8. 215.

Zie de 878. Plaat, Letter b.
SALIX FOLIO ANGUSTO SPLENDENTE, Wilgeboom met een ſmal glinſterend Blad. In 't *Hoogduits*, **Seil-oder Korb-weiden.**

Zie de 878. Plaat, Letter c.
SALIX VULGARIS NIGRICANS, NON SERRATA, gemeene ſwartachtige Wilgeboom, met geene ingetande bladeren. In 't *Franſch*, Saule. In 't *Hoogduits*, **rothe Band-weiden.**

Gemeene zwartachtige Wilgeboom met een ongezaagd Blad *C. B. P.* 473.

Zie de 878. Plaat, Letter d.
SALIX HUMILIS CAPITULO SQUAMOSO, laage Wilgeboom met een ſchubachtig hoofdje.

Laage Wilgeboom met een ſchubachtig hoofdje *C. B. P.* 474. zeer tengere verbreekelyke Wilgeboom, met een kleinder blad, ter weerzyden glad *I. B.* 1. 8. 213. Wilgeboom by *Theophr.* met een ſlaklynig Blad *Lugd.* 277.

Zie de 878. Plaat, Letter e.
SALIX PUMILA FOLIO UTRINQUE CANDIDANTE, laage of dwergachtige Wilgeboom met een ter weêrzyden witachtig Blad.

Gebruik in de Medicyne.

In de Apotheeken worden de Bladeren van den Wilgenboom, zo wel tot innerlyke als uiterlyke nuttigheid, in de geneeskunde nog behouden en bewaart, of ſchoon men de zelve zeer zelden meer gebruikt. Ze droogen op, verkoelen en trekken aan, waarom hun afgekookte Drank in Brakingen, Buikloop, rood Meliſoen, en alle overtollige Bloed-ſtortingen aangepreezen word. Men geeft voor, dat de Wilgen de geile luſten bedwingen, en tegens de roode Oogen tot geen gering Middel verſtrekken. Het Water, 't welk uit de ſpruiten in de Maand van May gediſtilleert word, is een goed middel om het Graveel, de Wormen, de Maandſtonden, en de doode Vrucht af te dryven. Deze Bladeren worden nog het meeſte tot Water, byzonderlyk tot voetbaden, ook tot omſlagen om 't Voorhoofd, tegens de Teeringe (mogelyk de Engelſche ziekte) der kinderen, (voor-

na-

namentlyk wanneer de gemeene Man en de bygelovige Vrouwen in de verbeelding ſtaan, als of 'er eene Tovery onderſchuilde) gebruikt, insgelyks om de hitte in koortzen te matigen, de ſlaap te wege te brengen, en het zwellen der voeten te verdryven. Dat de zwam van den Wilgeboom venynig zy, zulks bewyzen de *Ephem. N. C. D.* III. *A.* II. *Obſerv.* 82. *p.* 87. met een dodelyk Exempel, of ſchoon hunner veele dezelve voor de ſteering gebruiken. Zie *Lonicer. Herbar. Supplem p.* 15. *Joh. Mich. Not. in Schrod. Pharmac. p.* 667. *Mich. Ettmuller. Op. med. Tom.* II. *p.* 468. *Schröder.*

S A L V I A.

SALVIA. In 't *Grieks*, ἐλελίφακον, ἐλαφοβόσκον, σφαγνὸν. In 't *Italiaans* en *Spaanſch*, Salvia. In 't *Portugeeſch*, Salva. In 't *Franſch*, Sauge. In 't *Engels*, Sage. In 't *Deens*, Salvie. In 't *Boheems*, Sſalwieg. In 't *Pools*, Szalwia. In 't *Lithauwſch*, Szalawia. In 't *Hongaarſch*, Salija, Borany irom, In 't *Arabiſch*, Æliſphacos. In 't *Hoogduits*, Salbey. In 't *Nederduits*, Salie.

KENTEKEN. Volgens *Herman.* behoort de *Salie* tot die Planten, welker gehelmde Bloem ſpin-werwelsgewyze geſtelt word, met vier Zaadhuisjes, vervattende in zich hoekige Zaadkorrels. *Rajus* reekent die tot de werwelachtige kruiden, die veele ſpruiten voortbrengen. *Ruppius* tot die planten, welke eene volkome en enkelde, echter onregelmatige Bloem maken, die uit een blad beſtaat, hebbende vier naakte Zaadkorrels. *Rivinus* ſtelt die onder de planten, welke een éénbladige, gebaarde en gehelmde bloem hebben, zynde de baard viervoudig gedeelt, en de helm geſpleeten, met vier naakte gladde Zaadkorrels. De Salie heeft veele dingen gemeen met de *Scharlea* (Scharley) en met het *Horminum* of Scharley van *Theophraſtus p.* 82. *Linnæus p.* 6. geeft 'er ons deze bevatting van, zeggende: het bloembekleedzel beſtaat maar uit een blad, dog is van gedaante als een Pypje, geſtreept, boven allenskens wyder, en 'er echter plat by, maar zyne opening deelt zich in twee deelen als lippen, waar van de bovenſte drie, dog de benedenſte twee takkige Tanden maakt. Het Bloem-blaadje zelf is maar enkeld, en niet anders als een Pypje, 't welk boven wyd, echter ſmal en in tweën geſpleeten is, zynde de Rand vol Rimpels getrokken. Het bovenſte deel hier van is hol, ſmal, kromgebogen en met een rand voorzien, dog het onderſte breed, het ſplyt zich in drie ſtukken van malkander, waarvan het middelſte het grootſte, rondachtig, en met een rand voorzien is. Uit het midden komen twee Bloem-draaden voort, (verbeeldende eenigzints een Tongebeentje), die zich wederom in twee deelen verdeelen, die gebogen zyn, het eene langer als het ander, waarvan het eene onder het bovenſte deel van 't knopje verborgen is, en een klein knopje voert, welke verdeeling der Bloem-draden tot een ſtuk van deſſelfs kenteken verſtrekt. Het Zaadhuisje gaat in vier deelen, het ſteeltje daarin is als een draad lang, even zo als de Bloem vezeltjes. Het Zaad legt in den grond des Bloemkelks, zynde gemeenlyk vier korrels in 't getal, en rondachtig van gedaante. By deze Beſchryving moet nog bygevoegt worden, als volgt.

De Bladeren van deze plante zyn langwerpig, wyd, ſtompachtig, hard, ruig in 't aanraaken, of wolachtig, van weinig ſap, aan den grond zeer veele, dog aan den ſtengel dies te ſpaarzamer, menigmaal van verſcheide koleuren, dog gemeenlyk ſchoon groen, van een' ſterken Reuk, die doordringend en aangenaam is; volgens den ſmaak hebben ze iets ſpeceryachtigs, bitters en ſcherps. De Wortel is vezelachtig, duurzaam, teder en houtachtig, daaruit ontſtaan verſcheide houtachtige ſteelen, die bleekgroen en Wolachtig, menigwerf op menigerlei wyze gewonden of gedraait, echter vierkantig zyn, ter weêrzyden komen 'er Bladeren uit voort, ten welken einde ook *Dioſcorides L.* III. *c.* 34. de Salie genoemt heeft een takachtige lange Heeſter, die vierkantige en gryze Teenen krygt, de Bladeren zyn van gedaante als aan de Quee-Appelen, maar langer, ruuwer en dikker, en welke gewreeven zynde eenigzins na ruige ſtof gelyken; zy zyn iets haairig, wittachtig, van een wel aangenamen, echter ſterken Reuk, dragende op de Toppen der ſteelen een Zaad, 't welk aan 't Zaad van wilde ſcharley gelykt; deze Plant groeit op ruuwe plaatzen. Zie *D. Chr. Fr. Paullini Fr. de Salvia. Aug. Vind.* 1688. *Haller. En. Meth. p.* 638. *Rajus p.* 509.

AANMERKING. De Naam van *Salvia* (Salie) komt uit 't Latynſch voort van *ſalvando*, doordien dit kruid tegens menigerlei toevallen voortreffelyke dienſten doet. Men heeft waargenomen, dat de Salie beter is, wanneer zy dicht by de Ruite ſtaat, als door welke zy voor Slangen en Padden bewaart word. Men moet de Bladeren, die men wil gebruiken, wel met Water afwaſſen, op dat 'er niet eenige kleine ſpinne in haare kuiltjes of gaatjes verborgen blyve, zo als *Athanaſ. Kircher* zulks door vergroot glazen wel heeft waargenomen, *in ſcrutinio peſtis C. 7. Experim.* III. *p.* 71. Het beſte is, de Salie te verdeelen, in wilde en tamme of Tuin-ſalie; dog de laatſte is of groot of klein, of breed-of ſmalbladig, of gekrult of glad, met een bont of ſlecht groen Blad, met witte of blaauwe, of uit den witten purpurverwige Bloemen, dog dewyl al het onderſcheid alleen in de geſteltenisſe der Bladeren verborgen legt, is 't onnodig, om 'er wydlopiger van te handelen. Wy voegen 'er alleen met korte woorden by, dat gemeenlyk alle zoorten in de Maanden van Juny en July bloejen.

SALVIA LATIFOLIA FLORE ALBO, breedbladige Salie met eene witte Bloem. Zie de 879. Plaat, Letter a.

SALVIA LATIFOLIA SERRATA, ingetande of ingezaagde breedbladige Salie. Zie de 879. Plaat, Letter b.

Ingetande breedbladige Salie *C. B. P.* 237. *Prodr.* 113. getande gekrulde Salie *I. B.* 3. 305.

SALVIA MINOR AURICULATA, kleine Salie met Oorlelletjes. In 't *Franſch*, Sauge. In 't *Hoogduits*, Creutz-Salbey. Zie de 879. Plaat, Letter c.

Kleine Salie als met Ooren voorzien *C. B. P.* 237. *J. B.* 3. 305. kleine Salie *Dod.* 290. kleine Salie als met Vlerken voorzien. *H. Eyſt. æſtat. o.* 8. *F.* 1. *Fig.* 3. *H.*

SALVIA FOLIO VARIEGATO EX ALBO ET VIRIDI, Salie met een bont Blad uit den witten en groenen. In 't *Hoogduits*, bunte Salbey. Zie de 879. Plaat, Letter d.

SALVIA FOLIO VARIEGATO EX LUTEO ET VIRIDI, Salie met een bont Blad uit den geelen en groenen. Zie de 880. Plaat, Letter a.

SALVIA FOLIO VARIEGATO PURPUREO ET VIRIDI, Salie met een bont Blad uit den purpurverwigen en groenen. Zie de 880. Plaat, Letter b.

SALVIA MINOR NON AURICULATA, kleine Salie zonder Oorlelletjes. In 't *Hoogduits*, Spitze Salbey. Zie de 880. Plaat, Letter c.

SALVIA INCANA FLORE ALBO INODORO, gryze Salie met eene witte bloem zonder Reuk. Zie de 880. Plaat, Letter. d.

SALVIA FATUA FLORE LUTEO, onſmakelyke ſlechte Salie met eene geele bloem. Zie de 880. Plaat, Letter e.

Slechte Salie met eene geele Bloem. *Rivin. Ord. pl. flor. irreg. monopet.* Breedbladige heeſterachtige geele Salie of wild Wollekruid, de vierde zoort by *Matth. Park.* wilde Salie met breede bladeren van Wollekruid *Moriſ. H. Bleſ.* Wollekruid met breede bladeren. *C. B. P.* De Zaadkorrels zyn naakt en langwerpig, by vieren t'zamen, ſchuilende in een open Bloem-bekleedzel, de bloemen zyn werwelsgewyze geſchikt, volkomen, eenbladig, wyd, gebaard en gehelmd, de baard viervoudig gedeelt en de helm geſpleeten, de bladeren grys, zynde de geſteltenis der geheele Plant heeſterachtig, en een zeer laag Gewaſch. *Volckamer.* 366.

Gebruik in de Medicyne.

De bloemen van Salie en de bladeren hebben eene geheel byzondere en voortreffelyke kracht en worden voornamentlyk onder de Hoofd- en zenuwen verſterkende, Venyn dryvende, en ſterkmakende kruiden gereekent. Ze zyn met deugden begiftigt, om te verwarmen, droog te maken, te verdeelen, te zuiveren en zoetjes aan te trekken; ze onthouden ook een vlug Zout, en een balſemachtige, zeer doordringende, en ſpeceryachtige Olie. Dierhalven word ze voornamentlyk gebruikt voor de vallende Ziekte, Beroertheid, ſtuiptrekkingen, Lammigheden, Duizelingen, Leden-Ziekte, ſchuddinge der Leden, Zinkingen, voet-euvel, zwak Geheugen, ook voor heete en koude Koortzen, volgens het getuigenis van *Matthiolus* in deze zyne volgende Vaarzen:

Salvia confortat nervos, manuumque tremorem
Tollit, et ejus ope febris acuta fugit.

Dat is:

De Salie, ſterkende de Zenuwen, kan 't beeven
Der Handen ſtuiten, en ook aan de Koortzen, door haar kracht, volkomen afſcheid geven,
't Zy dat ze uit hitte of koude ortſtaan.

Daarenboven heeft de Salie eene eigenſchap, om de Pis af te dryven, ook de Lyfmoeder te zuiveren en te verſterken, wanneer zy innerlyk in dranken gebruikt word, vermits zy de taaje vochtigheden oploſt en vloeibaar maakt, mitsgaders de zelve tot een uitgang bevordert, waarom zy vermogend is, om de Nierenſteen, de Maandſtonden, en de Vrucht des Lichaams uit te dryven. Dog dit is als iets byzonders aan te merken, dat, wanneer zy uiterlyk als een Drank of Rooking gebruikt word, haare aanhoudende uitwerking ook in 't tegendeel de zwakke Moeder-vaten zodanig verſterke, dat de overvloedige afgang der Maandſtonden en witte vloed, als mede het Bloed der Wonden geſtopt en aangehouden, ook de Vruchtbaarheid bevordert word. Zy heeft anderzints ook haare nuttigheid in opblazinge, opſtyginge en uitval der Lyfmoeder, Zydewee, Hoeſten, Aamborſtigheid, Herte-of Maagpyn, het zinken van de Huig, dog byzonderlyk in de Spruw of blaauwe ſchuit der kinderen, ook om het ſlappe Scheurbuikachtige Tandvleeſch, Tong en Hals daarmede te zuiveren. Wanneer de bladeren in de mond gekaauwt worden, dan verwekken ze veel ſpeekzel, en ſtillen de Hoofdpyn. *Becher* in zyne verhandeling van de ziektens der kinderen, pryſt de Salie grootelyks aan voor de Kinderpokjes en Mazelen, ontſteekingen, Winterhielen, heet en koud vuur, en uitteeringe der Leden: zy ſtaat ook de verrotting tegen, en doodt de wormen. Zy geneeſt mede de beeten en ſteeken van verwoede of dolle en venynige beeſten, als zy, verſch gekneuſt zynde, daar op gelegt word. Zommigen verzekeren ook, dat zy de Haairen zwart en groejende zou maken. Zy komt meeſtendeels in de Genees-wynen, Thee-dranken, Mixturen of mengſels, Nies-poejers, Gorgel-dranken, verſterkende Kruidmuts-

mutsjes, omſlagen, ſtovingen, voetbaden enz. In de Apotheeken zyn te koop 1. Salie-water met en zonder Wyn gediſtilleert. 2. Salie-*Spiritus* 3. Gediſtilleerde Salie-olie, en 4. Salie-balſem. Zie *Cous L.* II. *de affect. S.* II. *T.* 34. *Dioſcorid. L.* 3. *c.* 40. *G. W. wedel. amœnit. mat. med. L.* II. S. II. *c.* XI. *Lud. Mercat. L.* 4. *de mulier. affect. c.* 4. *Guil. Varignag. Secret. med. p.* 199. *Ph. Jac. Sachs à Lewenheim in Eph. N. C. A.* I. *Obſ.* XIII. *p.* 46. *Benj.* Weiſzheit *Diſſ. de Salvia ſub Præſ. G. W. Wedelii Jenæ, habit.* 1715. *Raj. catal. pl. Angl. p.* 264. *Boecler. in adnot. in Herm. cynoſ. mat. med.* P. I. *c.* 6. *p.* 465. *Helmont. Schroderus.*

SAMBUCUS.

SAM.

SAMBUCUS. In 't *Grieks*, Ἀκτῆ. In 't *Italiaans*, Sambugo. In 't *Spaanſch*, Sabugo, Sabuco. In 't *Franſch*, Surau. Scobien, Sehu, Suſeau. In 't *Portugeeſch*, Sambugeyro Caninero. In 't *Engels*, Elder, Bur. In 't *Waalſch*, Suyn, Selm. In 't *Boheems*, Bez. In 't *Deens*, Hyld. In 't *Lithauwſch*, Bezdaz. In 't *Hongaarſch*, Bozzofa. In 't *Arabiſch*, Jafacti. In 't *Indiaanſch*, Sob. In 't *Daciſch*, Seba. In 't *Hoogduits*, Hollunder/ Holder/ Holder-baum/ Alhorn/ Flieder. In 't *Nederduits*, Vlierboom.

KENTEKEN. De Vlierboom word van *Rajus* en *Hermannus* gereekent tot die Planten, welke Beziën met drie Zaadkorrels voortbrengen; dog daarby volgens *Ruppius* eene volkome en onregelmatige eenbladige Bloem maken. Zyne Wortelen zyn niet zeer veel in 't Getal, noch buiten gemeen groot, de ſtam is niet al te dik, en de dikſte, dien wy gezien hebben, is naauwlyks als een Mans dye geweeſt. De Takken aan den zelven zyn lang en rond, maken gewrigten en uitſpruitzels van een ſpan of anderhalve lang, zyn met veel ſponsachtig wit merg opgevult, hebben weinig hout, zyn van buiten in den beginne groen, naderhand, wanneer ze tot meerder Jaren komen, geheel graauw. Onder de buitenſte onknobbelige ſchorsſe, welke glad, teder en dik is, legt nog eene andere groene baſt, waarvan men zich in de Genees-kunde bedient. De Bladeren zyn vyf of zes by malkaâr, dog gemeenlyk aan 't einde maar een alleen, die zitten aan eene ribbe of teder ſtruikje, als Walnote bladeren, maar tederder, kleinder, van een ſterken en viezen Reuk, en aan den rand ingetand. Aan het buitenſte deel der Takjes ſtaan wyd en zyd van malkander gapende kroontjes, aan welken kleine Bloemen zitten, die uit een blad beſtaan, rondom in de rondte leggen, menigvuldig gedeelt, wit, en welriekend zyn. In het midden worden ze van het punt des Bloemkelks gelyk als van een nagel doorboort; dog de Kelk zelve verandert naderhand in eene Bezië, zo groot als een Genever Bezië, dik, rond, in den beginne groen, naderhand door de Rypheid zwart, of recht donker Purperrood, en vol van rood ſap. Echter zyn 'er zoorten, waar aan de Beziën helder rood of wit, of, zo als *Camerarius* wel heeft aangemerkt, groen blyven. Gemeenlyk vind men 'er drie langwerpige Zaadkorrels in. Men noemd deze Beziën *grana actes*. De Boom groeit aan Heiningen en Muuren, en bloeit in de Maand van Juny. Zie *Volckam. p.* 367. *Tourneſ.* 606. *Boerhaav.* 223. *Jonſton. L.* V. *p.* 223. *Lugdunenſ.* 266. *Linnæus p.* 86. *n.* 247. heeft de Vlier-

Vlierboom aldus beteekent: *Cal.* of de Bloemkelk is een vyfvoudig bekleedzel van de Vrucht, beſtaande maar uit een blad, en zynde geenzins duurzaam. *Cor.* of de omtrek van de bloem is een rond uitgehold blad, vyfvoudig gedeeld en ſtomp, met achter om gebogene uithollingen. *Piſt.* of de middelſte ſteel is een ſtompe eirondachtige ſpruit. *Stam.* of bloemvezelen, zyn vyf draden, die aan een Schoenmakers-elſe gelyken, van lengte als de omtrek der bloeme; de vezelknopjes of *antheræ*, zyn rondachtig. Geen *ſtyl. Stigmata* of ſneeden zyn 'er drie, en ſtomp. *Per.* of het Zaadhuisje is een rondachtige eenvakkige Bezië. *Semina* of Zaadkorrels zyn 'er drie, aan de eene zyde overwelfd, aan de andere hoekig. *Haller. Enum. Method. p.* 465. zegt met weinige woorden het volgende. De Bloemkelk boven op het Zaadhuisje is klokkenvormig, met vier of vyf Tandjes ingeſneeden. De bloem draait zich als een rad rondom, en is zonder Pyp, hebbende echter vyf ronde inſnydingen. In plaats van de Pyp komen 'er twee donkerbruine lichaamtjes aan de viervoudig gedeelde bloem voort, of drie, als zy vyfvoudig verdeelt is. De Bezie heeft of twee of drie Zaadkorrels in haar. Zie *Rajus H. P.* 1609. *Tabernæm.* 1439. *ſeqq.*

AANMERKING. Aangaande den Latynſchen Naam *Sambuca*, zo is *Hermolaus* van meening, dat die is voortgekomen van een Muſyk-Inſtrument, ook *Sambuca* (of Hakkebord) genaamt, 't welk anderen *Pectida*, anderen *Magadin* noemen, doordien zulks namentlyk uit het hout van dezen Boom wierd vervaardigt. Zommigen zyn wederom van een ander gevoelen, dat de Naam voortkome van den eerſten uitvinder dezes Inſtruments, genaamt *Sambyx*, die het van dit hout het eerſte vervaardigt heeft, en waar van zich de bekende Sibyllen hebben bedient. De Hoogduitſche Naam **Hollunder** heeft zyn oorſpronk van de binnenſte uitholling des Booms, van welken *Plinius L.* XXIV. *c.* 8. en *Theophraſtus* III. *Hiſtor.* 13. veel hebben geſchreeven, dog 't welk wy wel konnen miſſen by die te vooren aangehaalde Beſchryving. *Dioſcorides L.* IV. *c.* 168. maakt maar van twee zoorten gewag, waarvan de eerſte is *arboreſcens*, of die tot een Boom opgroeit, de tweede, welke *Chamæacte* of Akkenkruid word genaamt, is veel laager als de by de Romeinen bekent geweeſt zynde *Ebulum* of wilde vlier. *Matthiolus* insgelyks maakt twee zoorten van Vlierboom, de eerſte *de op Bergen wild groejende*, en de andere de *Tuin-Vlierboom*, waarvan deze gemeenlyk aan Heiningen en Muuren groeit, en zwarte Beziën heeft, maar geene, of de Bergvlier, heeft roode Beziën. Daar toe komt nog de Watervlier, die een vochtig boompje is, en op moerasſige plaatzen groeit, met kleine vlierachtige Teentjes, die gewrichten hebben, en van binnen vol witachtig Pit of Merg zyn. Het hout is verbreekelyk en duurt niet lang, de bladeren zyn haaſt als Wynranks bladeren, de bloemen wit als aan de gemeene Vlierboom, van een' niet zeer onlieflyken Reuk, de Beziën worden rood, van grootte als die van *Oxyacantha* (Hagedoorn), zyn vol van één wynachtig ſap, en veroorzaken Braking. De nieuwſte kruidkenners hebben meerder zoorten, als *herbacea*, *arborea*, en die of *Vulgaris* of *laciniata roſea* en *aquatica*, waarvan aanſtonds zal gehandelt worden. Alle deze zoorten van Bomen ſtaan gaarne in een' vetten, vochtigen en ſchaduwachtigen grond, weshalven men ze gemeenlyk vindt aan Heggen en Muuren. Ze beminnen een koele Lucht, en groejen dieswegen graag in Duitsland, maar in warme Landen niet wel. Aan de bejaarde wortelen vinden zich zekere kampernoeljes of Paddeſtoelen, welke men *Auriculas Judæ* noemt, dat is: Judas oortjes, die in de Geneeskunde hunne nuttigheid hebben. *D. Blockwitz* heeft ter eere van deze Heeſter een geheel Boek geſchreeven, en dat genaamt *Anatome Sambuci Lipſ.* 1631. en *D. Dan. Becker* heeft

heeft de bekende Vlier-en Genever Apotheek in 't Licht gegeven, waarin alles is byeen gebracht, het geene van dezen Boom te zeggen valt,

Zie de 881.Plaat, Letter a. SAMBUCUS FRUCTU ALBO, Vlierboom met witte Beziën. In 't *Hoogduits*, Flieder mit weiſſen Beeren.

Vlierboom met eene groene Vrucht op 't kroontje *C. B. P.* 456. Vlierboom met witte Beziën *Lob.* Plaat 162. 2. De tweede zoort van Vlierboom by *Dod.* Een ander Geſlacht van Vlierboom by *Trag.*

Zie de 881.Plaat, Letter b. SAMBUCUS VULGARIS, gemeene Vlierboom. In 't *Franſch*, Sureau. In 't *Hoogduits*, Holder.

Vlierboom met eene zwarte Vrucht op 't kroontje *C. B. P.* 456. gemeene Vlierboom *I. B.* 1. 544. Vlierboom by *Dod. p.* 845. *Lob.* 1. 161. 2. *Lugd.* 266. op velden groejende of gemeene Vlierboom van *Camer.*

Zie de 881.Plaat, Letter c. SAMBUCUS RACEMOSA SEU CERVINA, Beziën dragende of vaal geele Vlierboom. In 't *Hoogduits*, Wald-Hollunder.

Roode Beziën dragende Vlierboom. *C. B. P.* 456. Beziën dragende Vlierboom met roode korrels *I. B.* 1. 551. op Bergen groejende Beziën dragende Vlierboom *Lob. Plaat* 163. 2. Beziëndragende of Hartkoleurde Vlierboom. *Ger.*

Deze zoort van Vlierboom heeft by uitſtek zeer veele Gelykvormigheid met de gemeene Vlierboom, zo dat iemand, niet al te wel in de Kruidkunde bedreeven zynde, daar omtrent lichtelyk een misſlag konde begaan, byzonderlyk wanneer de Beziën en bloemen daar niet aan zyn. Aan Beziën en bloemen is het onderſcheid handtaſtelyk, want de bloem maakt in 't geheel geene kroon, als aan eene langwerpige Druif, Starsgewyze, en bleek geel van koleur. De Beziën zyn gelyker wyze van een zeer onaangenamen ſmaak, uit welke, als ze gezaait worden, nieuwe Plantjes voortgroejen. Men ontmoet gemeenlyk deze zoort op Bergen en in koude Geweſten, weshalven ook de Beziën zeer koud en van een

zeer ſchadelyk gebruik zyn, welk ook *Lobelius* toeſtemt. *Tragus* ſchryft, dat hy waargenomen hebbe, dat de Hartedieren zeer greetig deze Beziën dragende Vlierboom, als mede de doodelyke nagtſchade, navorſchen, want alwaar een Hart gemerkt heeft, derzelver Spruiten voort te komen, daar heen begeeft het zich. Daar ſchept het eenig en alleen vermaak in, dog plukkende maar de bladeren van beide af, en geenzints de Beziën. Het is aanmerkenswaardig, dat maar alleen de Hartedieren gewoon zyn daar van te eeten, dog niet de Hinden, ten zy deze dragtig mogten zyn, en van een Mannetjes Hart zwaar gaan. enz: Dit zyn de woorden van *Tragus* zelve, die hy mag verantwoorden, wy konnen ons nopens deze waarneming nog niet van alle twyffeling bevryden.

SAMBUCUS ROSEA, Roosachtige Vlierboom, eigentlyk Bal-roozen. In 't *Franſch*, Roſe de Gueldres. In 't *Hoogduits*, Schneebal. Zie de 882.Plaat, Letter a.

Aan Wateren groejende Vlierboom met eene gevulde kogelronde Bloem *C. B. P.* 456. Moerasſige of aan Wateren groejende Tuin-Vlierboom *Geſn.* De tweede Moerasſige Vlierboom van *Dod.* Het Mannetje by *Cam.* aan Wateren door de oppasſing zeer dik groejende Vlierboom *Lugd.* De aan wateren groejende veelbloemige Vlierboom. *Tab.* Roosachtige Vlierboom *Ger. Eyſt.* De bloemen zyn op de wyze van een bal in 't rond opgehoopt, en gemeenlyk wit, zelden van koleur Purpurverwig, het komt overal in onze Tuinen voort, zynde geen gering verciersel voor de Muuren of Schuttingen. De bloem is ſchoon genoeg, maar waggelend, en naa drie dagen bykans afgevallen. Daar is nog aan te twyffelen, of ook de ervaarenſte Kruidkenners de deugden en het gebruik van deze Vlierboom wel ter dege hebben gekent; ons ſchynt het toe, dat de Queeking omtrent deze Plant, zo veel is doenlyk geweeſt, alleen is onderzocht geworden.

SAMBUCUS SPURIA AQUATICA, aan wateren groejende Baſtert Zie de 882.Plaat, Letter. b.

Vlier-

Vlierboom. In 't *Franſch*, Obier. In 't *Hoogduits*, Waſſer-oder Bach-Holder.

De vermakelyke kroontjes der bloemen worden in May gezien, en van wegens de lieflykheid des Reuks by Zomertyd in de vertrekken gebracht. De Beziën komen in den Herfſt tot volkomentheid, en duuren den geheelen Winter door, wordende van de Vogels ten hoogſten gezocht, maar, van de menſchen genuttigt zynde, veroorzaken ze braking. *Cordus* heeft deze Plant genaamt *Lycoſtaphylon*, in Saxen noemt men ze *Uva vulpina*, dat is: Wolfs-druif. Het is noch een Ahorn, noch een zoort van Mashouwer-boom, zo als eertyds verkeerdelyk wierd gelooft. By de ouden is de Vlierboom voor dezen onbekent geweeſt. Hy wil ongemeen graag by wateren groejen.

Zie de 882. Plaat, Letter c. SAMBUCUS HUMILIS FOLIIS ELEGANTER VARIEGATIS, laage Vlierboom met zeer ſchone geſchakeerde bladeren.

Zeer laage heeſterachtige Vlierboom, met zeer ſchone geſchakeerde bladeren. *Suth. H. E.*

AANMERKING. Van de laage Vlierboom is ons dit bekent, dat 'er nog eene andere zoort zy, die *C. B. P.* 456. *Ebulus* of witte Vlier, en *Ebulus* of *Sambucus herbacea* (witte Vlier of kruidachtige Vlierboom) van *I. B.* 1. 456. genaamt word, ook *Ebulus*, witte Vlier of Addikboom van *Dod.* 831. *Lob.* Plaat 164. 2. *Ger. Park.*

Het is geen boom, noch ook een Heeſter, maar een recht kruid, 't welk echter zo zeer naar Vlier gelykt, dat het ook deze Naam met byvoeging van een hand breed hoog, by de Grieken, onder het woord van χαμαιάκτη *humilis Sambucus Ebulus* verdient heeft. Het verkrygt zelden Mans hoogte, gemeenlyk word het anderhalf Ellen hoog, en niet hoger, hebbende een Kruid-of grasachtige geſtreepte ſteel. Op de wyze van de Vlier is het vol Merg, 't welk in de Winter-maanden verdwynt of opdroogt: waar op dan de zeer geſchiktelyk geſtelde bladeren volgen, die uit drie of vier t'zamenvoegingen aan de takken vaſt gehecht zyn, hebbende aan 't uiterſte eind een oneffen of enkeld blad, van een zeer ſterken Reuk; zynde elk daarvan veel langer als die van de gemeene Vlierboom; dog de witte kroontjes der vyfvoudig gedeelde bloempjes zyn even eens, en welriekend, echter weet ik niet, of ze ook iets geurigs uitwaaſſemen, dat, aan de droeſſem van Perſikke-pitten gelyk zynde, pas verdraaglyk om te eeten, en voorzien is met yzer graauwe ſpitzen, welke witachtige Bloem-vezelen onderſteunen. De Bloemen open ſcheurende volgen 'er kernen, korrels of Pitten op, die door de Rypheid zwart worden, en met veele gedraaide bandjes voor de Rypheid hoekig, en ſchier driehoekig zyn; dog naderhand veel rondachtiger worden, beſmettende of verwende met zyn ſap de handen met eenige blinkende Purpurverwe. Ze vervatten drie Zaadkorrels in zich, die aan de eene zyde bultig, aan de andere zyde hoekig zyn. De Wortel is lang en een vinger dik, niet houtachtig, en verſpreidt zich wyd en zyd. Het bloeit in de Maanden van Juny en July, en verkrygt in de Maand van September de Beziën. *I. B.*

SAMBUCUS LACINIATO FOLIO, Vlierboom met gekronkelde bladeren. Zie de 882. Plaat, Letter d.

Vlierboom met gekronkelde bladeren *C. B. P.* 456. *Lugd.* 268. *Lob.* Plaat 146. 2. gekronkelde Vlierboom *I. B.* 2. 549. Vlierboom met gekronkelde bladeren *Dod. p.* 845.

SAMBUCUS VULGARIS FLORE FOLIOSO MONSTROSO, gemeene Vlierboom met bladerryke en gedrogtelyke bloemen. Zie de 882 Plaat, Letter e.

Gebruik in de Medicyne.

In de Apotheeken worden de bloemen, benevens de binnenſte groene baſt, de bladeren, Beziën, en Paddeſtoelen van de Vlierboom tot gebruik in de Genees-

kunde bewaart. In 't algemeen word aangemerkt, dat alle deſſelfs deelen eene verwarmende, droog makende, oploſſende en de Waterzucht afvoerende kracht bezitten. De *Vlierbloemen* bezitten zulk een ſterk Zout en verdeelende Olie, dat ze niet alleen vermogend zyn den zweet te dryven, maar ook zoetjes den Buik te zuiveren. Zy hebben ook eene verzoetende en Pynſtillende uitwerking in veelerlei toevallen, byzonderlyk tegens de Roos of S. Anthonis-Vuur, en andere ſtremmingen van ſappen, zyn in verhardingen, die nog niet ingewortelt zyn, dienſtig, om dezelve te verweeken en op te loſſen. Innerlyk brengen ze voort en vermeerderende Melk in de Borſten, wanneer ze afgekookt genomen worden, openen ook de verſtoppingen der Lever, Milt, Nieren en der Lyſmoeder, waarom ze ook in de groene Ziekte, van 's gelyken om het Water en de Maandſtonden af te dryven, gebruikt worden; ze zyn een goed middel tegens de derdendaagſche Koorts. Uiterlyk maken ze de Gezwellen ryp, en wanneer ze met Water of Melk, beneffens de gemeene Camille-bloemen afgekookt worden, zyn ze byzonderlyk by opgezwolle en ontſtooke keelen en Tandvleeſch, als ook niet minder by Zinking van de Huig van eene heilzame kracht. Zy verzachten en verdeelen in hevige Hoofdpyn en overtollig waken of ſlapeloosheid, blaauwe met bloed onderlope ſtriemen, in verſcheurende Zinkingen en Ledeziektens, in Tand-en Ooren-pyn. Voorts verwarmen en verſterken ze volgens haare getemperde warmte de zwakke Maag, en verdeelen de winden. Men verordineert ze in Thee-dranken, Baden, Pappen en ſtovingen. De binnenſte groen geelachtige middelſte *ſchorſſe* van den Vlierboom word in Wyn geweekt, welke, zo als *Sidenham* wel zeer aanpryſt, de nog niet al te zeer afgemat zynde Waterzuchtigen met goede nuttigheid den Buik zuivert. Wanneer deze ſchorſſe fyn geſchaaft, en op de gezwolle Leden dier geenen, zo of aan de Roos, of aan 't voet euvel, of aan de Scheurbuik ziek zyn, gelegt word, dan volgt 'er eene gewenſchte verzachting op. De *Vlierbladeren* hebben niet alleen haare nuttigheid met de bloemen gemeen, maar wanneer ze gekneuſt op wonden, of op den Veit aan den vinger, of op de ſteeken van venynige Dieren gelegt worden, dan geneezen ze dezelve voortreffelyk, verlichten ook de hevige pyn van Ambayen. De ter dege ryp zynde Beziën worden behoorlyk afgekookt, en van zommigen als een ſpyze opgediſcht. Ze behooren onder de middelen, die het venyn en het water afdryven, waarom ze ook in Moeder-quellingen, in de Geel-en Water-zucht, en in de Scheurbuik haare nuttigheid hebben. Zommige leggen de Conſerf van Vlierbeziën in de Leden-zucht, Voeteuvel of S. Anthonis-vuur, als een Pleiſter geſtreeken op. De in 't Voorjaar uitſpruitende jonge Botten of knoppen eeten de Landlieden onder de Salaat mede, om daar door van boven en beneden het Lichaam te zuiveren. Van de ſlymachtige en zachtjes aantrekkende Padde-ſtoelen van den Vlierboom bedient men zig voor Oorenpyn, ze worden anderzints ook in Gorgel-dranken en Mond-uitſpoelingen, tot zuivering der gezwellen, blaauwe ſchuit, opzwellingen en ontſteekingen van de Keel en Tonge beſteedt. Wanneer ze in een daar toe dienſtig water geweekt, en op de Oog-ongemakken behoorlyk gelegt worden, dan zullen ze dezelve goede dienſten doen. Uit de bloemen vindt men overal in de Apotheeken 1 het gediſtilleerde Vlier-water. 2. de uit de giſtende Beziën vervaardigde *Spiritus*. 3. de Conſerf van Vlier, of *Rob. Sambuci*. 4. de Vlier-azyn en 5. het aanhoudende Maag-poejer, of koekjes uit de *grana Actes*. Zie *G. W. Wedelii amœnit. mat. med. l.* 5. *ſ.* 1. *c.* 8. *Foreſt. l.* 19. *Obſ.* 44. *Chriſt. Lang. in miſcell. cur. med. c.* 19. *Joh. Michael. Not. in Schrod. Pharm. p. m.* 605. *Ph. Gryling. Florileg. chym. p. m.* 566. *J. Schenck. Obſ. med. l.* 2. *f. m.* 241. *Lemery p.* 995. *Martin. Blockwitz in L. de Anatomia Sambuci, Schröder, Zorn.*

SANAMUNDA.

SAN. SAN.

SANAMUNDA. In 't *Hoogduits*, **Sanamund-kraut/ Caraffel-wurtz.** In 't *Nederduits*, Cariophillate, Sanamundkruid.

KENTEKEN. Van de meeſte kruidkenners word de Cariophilate voor eene zoort van *Thymelæa* aangegeven, en behoort dierhalven tot die Planten, welke Beziën dragen. Deze Plant had zich ook beeter onder de *Thymelæa* laten verhandelen; dog wy ſchikken ons naar onze Platen, en bemerken kortelyk, dat men gemeenlyk de Benedict-wortel ook den Naam van *Sanamunda* pleegt te geven, zo als *C. Bauhinus p.* 321. en *Boerhaave p.* 42. getuigen. *Cluſius* maakt van deze Plant drie verſcheide zoorten, waar van die geene de eerſte is, welke wy wel duidelyk in de *Platen* met eene geele Bloem vertoont zien. *Lobelius* noemt die eene zoort van *Thymelæa* met witachtige bladeren, die zo week als zyde zyn; *Tabernæmontanus* doopt ze met den Naam van *Tartonraire Maſſilienſium*; de *Herbarius Lugdunenſ.* met *Seſamoides majus Scaligeri: Bauhinus H. P. L. V. c.* 45. *p.* 594. *Seſamoides majus multorum Dalechampii*; dog wy zyn met anderen van gelyke meening, dat zy de eerſte zoort van Sanamunda van *Cluſius* zy. Het is een klein Heeſtertje, en dryft veele ſtengels uit eene Wortel voort, die een voet lang zyn, en zich gewillig laten buigen, ze zyn uiterlyk met eene zwartachtige ſchorſſe overtrokken, die van binnen eene andere taaje in fyne vezelen zich zelve verdeelende ſchille omſluit. De bladeren komen zeer naby aan die van *Chamelea* of vyf Vingerkruid (in 't Hoogduits, **Keller-hals**), zynde echter kleinder, korter, en vleeſchachtiger; komende het naaſte overeen met de Wolfsmelk (*Tithymalus paralius*) of met de Myrre van *Tarento*, dog zyn eenigzins ruig, van buiten iets breeder, en ſtomp toegepunt. *I. B.* Ze ſtaan aan de Takjes naauw by malkaâr, en zyn naar de rye verdeelt, iets gomachtig, wanneer ze in den mond genomen en gebeeten worden, in den beginne iets bitter, dog naderhand ſcherp en brandend. De bloemen komen tuſſchen de bladeren voort, gelykende aan de bloemen van den Olyf boom, zyn langwerpig en verdeelen zich van buiten in vier byzondere blaadjes, van koleur geel. De Vrucht heeft *Cluſius* niet te zien gekreegen, dog zo veel hy konde beſluiten en uit het verhaal heeft verſtaan, moeſt zy aan de Vrucht van (*Thymelæa*) zeer naby komen, behalven dat zy zwartachtig van koleur is. De Wortel hier van is houtachtig en dik; zy groeit in de Spaanſche Koningryken van *Valentia* en *Granada*, gemeenlyk op plaatzen die van de Zon wel konnen beſcheenen worden, bloejende in de Maanden van Maart en April. Zie *Cluſ. Rar. Plant. Hiſt. L* I. *c.* 58. *p.* 88. Het groeit ook volgens het getuigenis van *Jonſton p.* 237. in *Corſica*, en *Sardinien*, ook aan den Zeeſtrand van *Marſelje* af tot aan *Genua* toe, byzonderlyk aan den Heuvel *Montrond* genaamt, waar het morſſig en ſteenachtig zand is. Het voert alle waterachtige, Gal- en ſlymagtige vochtigheden zo ſterk uit het Lichaam af, dat zomtyds het Bloed daar mede uitvloeit, hebbende daar van daan den Naam gekreegen. Het word genomen of in gekookt Vleeſch-nat, of Erwten-ſop. Het pleegt de Roloop en eene onnatuurlyke Loslyvigheid te veroorzaken, weshalven het zeer zorgvul-

dig moet gebruikt, en aan geen anderen gegeven worden, als die hard en ſterk van natuur zyn, verordineerende hen *Lobelius* ʒj. dog *Prævotius* maar ʒß. En voor die, welke tederder van natuur is, ℈j. genoeg in ſubſtantie, maar in een Afziedſel kan men wel tot ʒj. toe nemen. Zie *Georg. à Turre H. P. L.* 1. *c.* 104. *p.* 264.

SANDALUM.

SANDALUM. Santalum. In 't *Engels*, Sanders. In 't *Italiaans* en *Portugeeſch*, Sandalo. In 't *Franſch*, du Satal. In 't *Boheems*, Sandal. In 't *Pools*, Cyndal. In 't *Litthauwſch*, Wedzias-raudonas baltas indos. In 't *Arabiſch*, Sandal. In 't *Perſiaans*, Sandal. In 't *Indiaanſch*, Chandanacon, Chandama, *ook by Inwoonders van Indien genaamt* Sercandaa. In 't *Chineeſch*, Tun hiam. In 't *Hoogduits*, Sandelholtz. In 't *Neerduits*, Sandelhout.

KENTEKEN. Zo veel wy uit die ſtukken, welke van het Sandel-hout tot ons gebracht worden, konnen beſluiten, moet de ſtam van dezen Boom eene aanzienlyke dikte hebben, gelyk als *Joh. Bauhinus* wel heeft waargenomen. Het hout op zich zelve is ongemeen vaſt en zwaar, zo dat het ook in 't water zinkt. De ſtreepen in het hout gaan recht ſtreeks, volgens de lengte naar beneden toe, alleenlyk dat zich in het roode Sandelhout menigmaal knoppen laten vinden, daarom kan het lichtelyk volgens de lengte naar beneden toe in ſtukken geſneeden worden. Het geelachtige Sandelhout heeft een' zeer ſpeceryachtigen ſmaak, die 'er bitter by is, en den Mond met eene ſtrafheid vervult, en dringt ook tot in 't Hoofd door, echter met eene bevalligheid. De Reuk is ſterk, gelykende eenigzins naar Muskus of Roozen. De ſmaak uit zich in het witte Sandelhout minder als in het geele, en ook in dit niet altyd, zynde anderzints zo veel gelykvormigheid onder beide, dat ook de Inwoonders moeite hebben, om ze van malkander t'onderſcheiden, volgens het getuigenis van *Garcias.* Het roode Sandel-hout heeft nog Reuk nog ſmaak, alleenlyk is die een weinig aantrekkend. Deze Boom word menigwerf zo groot, als een Walnoteboom; zyne bladeren zyn zeer groen, bykans als aan 't Maſtik-boompje, de Bloeſſem is donker blaauw (dog volgens onze Platen bleekrood), de Vrucht verkrygt de groote van eene kerſſe, in den beginne groen, dog naderhand zwart, onſmakelyk, en valt lichtelyk af, of vergaat zeer haaſt. Men zegt, dat deze Boom geen Reuk en hebbe, ten zy de ſchorſſe 'er afgeſchilfert en hy gedroogt word. De witte Sandel-bomen vindt men aan geene zyde van de Rivier *Ganges* in Indien, en voornamentlyk op het Eiland *Timor*, alwaar men door de veele Havens overal kan landen. Het roode Sandelhout groeit niet zo wel op het Eiland *Timor*, als veel meer aan deze zyde van de Rivier *Ganges* op *Tanaſarim* en eenige andere Eilanden van *Coromandel.* Men vindt diergelyken ook in de *Verbiliſche* Haven op het Eiland *Java*, 't welk een' zeer doordringenden Reuk geeft, en haaſt oud word. *Garcias.* Deze zelfde ſchryver verhaalt, dat 'er een groote menigte van wit en geel Sandelhout in Indiën gebruikt word, ſtampende de Inwoonders dat in een' ſteenen Mortier tot Poejer, en maken 'er met

water

water een moes van, waar mede zy het geheele Lichaam beſmeeren, en zulks laten opdroogen, waar door ze zich eensdeels eene verlichting voor de groote hitte, en vervolgens een lieflyken Reuk willen te wege brengen, dien ze grootelyks beminnen. Het roode Sandelhout zou tegens de koorts en tot Afgoden-beelden het meeſte gebruikt worden. Zie *Bontius de Med. Ind. p.* 21. *Lugdunenſ. p.* 1768. *Valentini Muſ. Muſæor*, *L.* II. *p.* 270. *Garcias L.* I. *Arom. Ind. c.* 17. *Acoſta H. Arom. c.* 9. *Linſchott. p.* 4. *Or. Ind. c.* 30. *Jonſton de arbor. L.* IX. *p.* 455.

AANMERKING. De oude Griekſche Schryvers hebben van het Sandelhout geheel en al ſtil gezweegen, dog de Arabieren hebben van drie zoorten gehandelt, te weeten: van het *witte*, *roode*, en *geele* Sandel-hout. De ſterkſte Reuk van dit Hout zit in 't Hert of binnenſte Deel van dezen Boom, 't welk *Cluſius Arom. Hiſt. L.* I. *c.* XVII. *p.* 173. van 't Hout onderſcheidt, noemende men zulks anderzins het Pit, dog deze Boom is ongemeen dicht. Het witte Sandel-hout word zelden gevonden, vermits 'er van vyftig Boomen naauwlyks een witte onder is, wordende van de Inwoonders voor zeldzamer en beter gehouden, als de overigen, eertyds wierd die zeer zelden of nooit tot ons overgebracht, door dien die by de Inwoonders zelve zeer duur kan verkocht worden, echter vindt men dien zomwylen zeer welriekend. Deze Boom groeit ook buiten zyn Vaderland op uitheemſche Plaatzen, gelyk dan *Cluſius* diergelyken in *Adanager* heeft gezien, zynde de voornaamſte ſtad van 't Koningryk *Decan*, alwaar *Nicamoxa* zyn Koninglyken Zetel houdt. *Cæſalpinus* noemt het Sandel-hout gemeenlyk maar het *welriekende Hout*, en ſtaat niet meer als twee zoorten toe, namelyk, *rood* en *wit*, zeggende het geele te weezen het Merg van den witten Sandel-boom, dog dit is ſtrydig met de meening van bykans alle Schryvers van onze Tyden, die eenſtemmig van alle drie zoorten gewag maken. Men geeft voor, dat een zekere zoort van Lyſters de Vrucht van dezen Boom eet, en dat uit hunne vuiligheid niet anders dan jonge Boomjes voortquamen, die zo ſchielyk opgroeiden, dat de Portugeezen en Hollanders pas genoeg konnen beſnyden, 't welk als zulks waar is, waar aan echter niemand twyffelt, een wonderbaare weldaad der Natuur en van 't Aardryk aantoont.

SANDALUM SEU LIGNUM BRASILII, Sandel-of Braſilien-hout. In 't *Franſch*, Bois de Fernambuc. In 't *Hoogduits*, Braſilien-holtz. Zie de 883 Plaat, Letter b.

SANDALUM ALBUM, wit Sandel-hout. Zie de 883. Plaat, Letter c.

Sandel-hout der Apotheekers en van *Matthiolus* by *Tab. Parck. C. B. I. B.* welriekend wit hout. *Cæſalp.*

SANDALUM CITRINUM, geel Sandel-hout. Zie de 883. Plaat, Letter. d.

Sandel-hout der Apotheekers en van *Park. I. B. Chabr.* Het bleeke van *Matth. C. B.* Het geele van *Tab.*

SANDALUM EX INSULA TIMOR, Sandel-hout uit het Eiland *Timor.* Zie de 884. Plaat, Letter a.

Wy hebben al hier te vooren aangemerkt, dat het roode Sandelhout niet en groeje op *Timor*, maar wel op *Tanaſarim*, echter willen wy niet op eene vermetele wyze de Platen van wylen den Vergaderaar (*Collector*) tegenſpreeken, en al het roode Sandel-hout van *Timor* verbannen, al is 't dat het 'er maar zeer zelden, of wel nooit word gevonden.

SANDALUM AMBOINENSE SPURIUM. Amboinſch baſterd Sandelhout. Zie de 884. Plaat, Letter b.

Gebruik in de Medicyne.

Men heeft in de Apotheeken al de drie zoorten van Sandel-hout, maar ze verſchillen ten opzichte van haare deugd. Het geele Sandel-hout, 't welk van wegens zyn' lieflyken en geurigen Reuk, ook Olie-en Speccery-achtige deelen tegens de anderen gereekent, wel het krachtigſte is, word geteld onder de Hert-

verſterkende, en zo wel voor de Maag als Lever dienſtig zynde middelen, wordende voornamentlyk gebruikt voor Hertkloppinge, duizeling en zwakheid van krachten, als ook voor verſtopping der Ingewanden, Milt-zucht, en om het Bloed te verdunnen. Uiterlyk heeft het zyne nuttigheid in Hoofdpyn, Zinkingen, Brakinge en Buikloop. Het word verordineert in Thee en andere dranken, die matigen en verſterken, als mede in Genees-wynen, Stovingen, Hoofdkuſſens, en welriekende zaken. De uitwerking van 't witte Sandel-hout is in voorgenoemde toevallen zwakker, wordende voor zich zelve niet veel in de Geneeskunde genomen. Het roode Sandel-hout in 't tegendeel, dat van allen het meeſte gebruikt word, heeft eene geheel byzondere kracht, om de Lever te verſterken, verkoelt ook, en trekt zoetjes aan. In 't byzonder dempt het in de Zoode, de zuurigheid en de Gal, en in de Hoeſt beneemt het de ſcherpigheid der Vochtigheden. Men verft ook verſcheidene Genees-middelen rood daar mede, als *by voorbeeld;* D. Wedels Borſt-Elixter, Opblazing-eſſentie, enz. Zo wel het roode als geele Sandel-hout zyn een Ingredient tot verſcheidene Hertverſterkende en ſpeceryachtige Poejers, en in de Apotheeken heeft men driederlei Poejers van Sandel-hout; insgelyks het pleiſter van Sandel-hout, toegenaamt het onbekende, 't welk tot oploſſinge der verſtopte Ingewanden, en ter verſterkinge der Lever zeer gepreezen word Zie *Lonicer. Herbar.* P. II. *p.* 542. 543. *Lemery p.* 1000. *Ephem. N. C. D.* II. *A.* I. *Obſ.* 175. *p.* 410. *ſeqq. Schroder. Zorn.*

SANICULA.

SANICULA. In 't *Grieks*, ᾽άλισμα, δαμασσώνιον. In 't *Italiaans*, Sanicola. In 't *Franſch*, Sanicle. In 't *Engels*, Sanicle. In 't *Deens*, Sanickl. In 't *Boheems*, Zanickl. In 't *Hongaarſch*, Sanicor. In 't *Pools*, Zanckel. In 't *Hoogduits*, Sanickel. In 't *Nederduits*, Sanikel.

KENTEKEN. Of ſchoon 'er ook meerder zoorten van Sanikel gevonden worden, zo oordeelen wy echter onnodig te weezen, eene andere als de gemeene zoort, die in de Apotheeken gebruikt word, voor te ſtellen. Volgens *Herman* behoort de Sanikel onder zulke Planten, welke twee onbedekte blootе Zaad-korrels voortbrengen, en kroonen dragen, waar mede *Rajus* overeenſtemt, alleenlyk het Zaad kleine ſteekels toeeigenende. *Ruppius* telt ze *Fl. Jen. p.* 225. op onder de Planten, welke irreguliere vyfbladige Bloemen maken. De Wortel van deze Plant is aantrekkend; bitter en heet, van buiten zwart, van binnen wit en vezelachtig; uit de zelve ſpruiten aanſtonds bladeren voort, die in een redelyk getal bykans geheel rond en glad zyn, dog aan den ſteel minder ſtaan, zo als *Haller enum. Meth. p.* 450. aanmerkt. Elk van deze bladeren verdeelt zich wederom vyfmaal (of is diep in drie Lelletjes geſneeden, waarvan die ter zyden ſtaande wederom in twee deelen gaan, rondom ingetand en ingezaagd zyn *Haller l. c.*), zynde aan den rand ingeſneeden, glad in 't aanvoelen, zomwylen aan den rand rood, en zittende aan lange ſteelen gelyk als de Wyn-of Eppe-bladeren, van koleur donker groen, zo als in onze Platen naar 't leven is aangemerkt geworden. Tuſſchen deze bladeren komen ſteelen voort, die naakt en omtrent een voet hoog zyn, recht op-

opwaarts ſtaan, aan 't onderſte deel een weinig roodachtig zyn, dog boven op roosachtige vyfbladige en kroonsgewyze Bloempjes hebben, die op een Hoofdje t'zamen zitten, zich tegens het middelpunt der Bloeme toe buigen, en in een kelkje zitten. Na dat nu deze Bloeſſems vergaan zyn, komt 'er eene Vrucht te voorſchyn, die uit twee bloote en onbekleede Zaadkorrels beſtaat, en eigentlyk uit een Bloemkelkje word, aan d'eene zyde zyn deze Zaadkorrels een weinig ingebogen of overwelfd, ook met kleine ſpitzen voorzien, dog aan de andere zyde zyn ze plat. Zommigen onder de Bloemen laten geene Vrucht na. *Tournef. p.* 326. *Boerhav.* 73. *Tabernæm. L.* I. *Sect.* III. *c.* 17. De bladeren blyven het geheele Jaar door groen, en konnen de koude des Winters verdragen. *Linnæus* beſchryft zeer naaukeuriglyk *p.* 70. *n.* 201. de Bloemen dezer Plant aldus: *Cal.* of de Bloemkelk is een *algemeen kroontje*, uit zeer kleine ſtralen (zomtyds) 't zamen geſtelt; het *byzonder kroontje* heeft meerder ſtralen. Het algemeene bekleedzel (*involucrum univerſale*) is ter helfte buitenwaarts geplaatſt, omgevende het byzondere bekleedzel, van Bloempjes korter. *Perianthium* of het bekleedzel van de Vrucht is bykans niet merkelyk. *Cor.* of de algemeene kroon is eenvormig, de byzondere beſtaat uit vyf bladeren, die t'zamen geduwd, ingebogen, en tweevoudig geſpleeten zyn. *Stam.* of de Bloem-vezelen zyn vyf enkelde, opwaarts ſtaande draden, de helfte langer, als aan de kroontjes. *Antheræ* of de Vezelknopjes zyn rondachtig. *Piſt.* of de middelſte ſteel is een ruige ſpruit in een eigen kasje. *Styli* of ſtylen zyn 'er twee, gelykende aan een Schoenmakers Elſe, en zynde achter om gebogen. *Stigmata* of de ſneeden zyn ſpits of puntig. *Per.* of Zaadhuisje is 'er niet. De Vrucht gaat eirondachtig puntig toe, is ruuw, en laat zich in tween verdeelen. *Sem.* of het Zaad beſtaat uit twee korrels, die aan d'eene zyde bultig en ruig, aan de andere plat zyn.

AANMERKING. De Naam Sanikel kan men zonder wydloopigheid afleiden van *Sanare*, dat is, heelen of geneezen, om dat het een voortreffelyk Wondkruid is. *Amman* beſchryft de bloem aldus: zy beſtaat uit vyf bladeren, hebbende elk in 't midden iets gebrekachtigs en mosachtige vezelen, op elk der afgevallene bloemen volgen enkelde huisjes, die knarsbeenachtig en rondachtig zyn, zynde in de bloemkelken gelyk als gedompeld tot aan 't middel toe, met vyfvoudig gedeelde gladde gryze bladeren. *Columna* is van meening dat het de derde *Syderitis* van *Dioſcorides* zy, hebbende ze aldus afgeteekent en beſchreeven volgens *C. B. P. p.* 139. *Amman.* zegt, dat zy een Balſemiſchen, bitteren, en lymagtigen ſmaak heeft, die een weinig aantrekkend is, en legt haar een vlug Zout en veel harſtachtigs by, dieswegen geneeſt en brengt zy de wonden zo wel t'zamen, dat men volgens het Franſch ſpreekwoord:

Qui a la Bugle & la Sanicle,
Fait aux Chirurgiens la nicle.

geen Geneesmeeſter van noden heeft, wanneer men zich van ditkr uid bedient. Deze Plant komt zo wel in Boſchaadjen, als Tuinen voort, bloejende in de Maanden van May en Juny op plaatzen, alwaar goede en vette Aarde is, en veel ſchaduwe heen valt. De Ouden zwygen 'er van ſtil, (zo veel als my geheugt) zynde dienvolgens dit kruid de Vrucht der Neerſtigheid van onze hedendaagſche kruidkenners. *Matthiolus* houdt zulks voor eene zoort van vyfblad, dog zonder toeſtemminge van anderen.

SANICULA VULGARIS, gemeene Sanikel. In 't *Franſch*, Sanicle. In 't *Hoogduits*, Sanickel. Zie de 885. Plaat, Letter a.

Sanikel der Apothekers *C. B. P.* 319. *M. H.* 2. 616. Het mannelyke Sanickel van *Fuchs* of *Diapenſia J. B.* 10. *F.* 3. *Sideritis* of Glas-kruid, het negende by *Col.* I. 124. *Diapenſia* by *Brunſ. Matth. Caſt.*

Gebruik in de Medicyne.

Het Sanickel-kruid behoort, zo als te vooren is gemeldt geworden, onder de voornaamſte Wondkruiden, wordende zo wel in de Geneeskunde als Heelkonſt dikwils in veelerlei ziektens gebruikt; gelyk het dan ook zyne geheel byzondere Nuttigheid in geneezing der wonden en andere Bloedvloejingen, ook in Gezwellen, Fiſtelen en geſcheurtheden heeft. Wanneer men het met Water en Honing afkookt, of met Wyn diſtilleert en aldus drinkt, dan doet het eene heerlyke uitwerking by die geenen, welke een verouderd Longen-Gezwel hebben, en verzacht de ſmerten van 't Graveel. Het uitgeparſte ſap daarvan zou innerlyk voortreffelyke dienſten doen. Men geeft het zo op zich zelve in Poejers en wonddranken. Zie *Lemery p.* 999. *S. Pauli Quadrip. bot. Cl.* II. *p.* 143. *Schroder.*

SARCOCOLLA.

SARCOCOLLA. In 't *Grieks*, σαρκοκόλλα. In 't *Arabiſch*, Azorot, Anzarat. In 't *Pools*, Sarkokoli. In 't *Braſiliaanſch*, Sarcoſo. In 't *Hongaarſch*, Sarfin. In 't *Hoogduits*, Fleiſch-Leim. In 't *Nederduits*, Vleeslym.

KENTEKEN. De Vleeslym is een Gom, die van een uitheemſchen zeer ſlechten Boom voort komt, welke zeer doorn-en knobbelachtig is. De bladeren van den zelven hebben veel gelykvormigheid met de Senebladeren, en zyn bleekgeel. Het Boompje vindt men in Perſiën en Arabiën, zo wel in het gelukkige, als in het ſteenachtige. De Gom, welke uit dit Boompje Zweet, is eigentlyk de zo genaamde Vleeslym, hy komt als Tranen uit den baſt voort, of van zelf, of als in den Boom een ſpleet gemaakt word. Tot ons komt hy geheel klein gekorrelt, en al is 'er ook een ſtukje by, van grootte als eene Erwte of Hazelnoot, zo laat zich echter zulks haaſt uit malkander ſchudden, door dien het zeer weinig t'zamen houdt. De koleur dezer Tranen is roodachtig of witachtig-geel, de ſmaak bitter, en bykans als Zoet-hout. De Naam komt daar van daan, vermits door deze Gom de wonden gelyk als t'zamen gelymt worden, waarom het ook Vlees (σαρξ) Lym (κόλλα) *Sarcocolla* heet. *Dioſcorides* geeft 'er *L.* III. *c.* 83. bykans de zelfde beſchryving van, als wy, behalven dat hy heeft waargenomen, dat deze Gom zomtyds vervalſcht worde; welk bedrog echter *Matthiolus* leert kennen, wanneer men namelyk geene bitterheid daaraan kan proeven. *Plinius L.* XIII. *c.* 11. *Lib.* XXIV. *c.* 14. ſchat de witte Gom boven de roode. Wy vinden ook nog tegenswoordig witte ſtukjes, of uit den witten roodachtig zynde, met daar tuſſchen blinkende korreltjes, die dan tuſſchen de Tanden geheel taai worden; dog als men ze aan de vlam houdt, beginnen ze eerſt op te borrelen en te ſchuimen, maar naderhand een heldere Vlam van zich te geven, veroorzakende echter daar door een' onlieflyken Reuk. *J. B.* Men moet, zegt *Pomet p.* 398. die verkiezen, welke recht verſch en witachtig van koleur, maar bitter van ſmaak, vol gaten en ſchuimachtig is, zo dat ze in water licht kan worden opgeloſt. *Schroder.* Nopens de beſchryving

ving van deze Gom, komen *Plinius* en *Dioſcorides* met malkander niet overeen, want de laaſte zegt, de geelachtige beter te wezen, de eerſte, de witte; *Dioſcorides* roemt de bittere, *Plinius* de zoetachtige; dog niemand ſtemt dat met hem toe.

Zie de 885. Plaat, Letter b. SARCOCOLLA. Vleeslym. In 't *Franſch*, Collechair. In 't *Hoogduits*, Fleiſchleim.

Gebruik in de Medicyne.

De Gom Sarcocolla word innerlyk van wegens haare ſterke aangrypende en brandende ſcherpigheid in 't geheel niet gebruikt, of ſchoon die van zommigen tot het Purgeeren word aangepreezen. Daarentegen word ze uiterlyk tot Zalven en Pleiſters genomen, alwaar het nodig is iets te heelen en t'zamen te voegen; zy trekt aan, droogt, zuivert en maakt ryp, weshalven zy tot zuivering van Wonden en Gezwellen, van 's gelyken tot geneezing van Beenbreuken dienſtig is. Wanneer men die in Melk weekt, dan is het een Oog-middel, en verdeelt in Oog-wateren de Ontſteekingen, Zinkingen en witte vlekken der Oogen; men legt die ook met Roozenwater en iets weinig Zuiker op de Oogbraauwen. Men verdryft ook daarmede de Sproeten en andere vlakken in 't aangezicht; doende mede het Neusbloeden ophouden. Naar het voorgeven van zommigen zou het uitvallen der Haairen daar door bevordert worden. Zie *Chriſtian. Joh. Langii Op. P.* I. *p.* 415. *Lemery p.* 1005. *Schroder.*

SARSAPARILLA.

SARSAPARILLA is eene Wortel bykans zonder eenige ſmaak, houtachtig, vezelig en overal van menigerlei Planten, echter van eenerlei geſtalte. De koleur is van buiten zwartgraauw, of maar een weinig geelachtig, komt uit Nieuw-Spanjen, uit Peru en andere Plaatzen van *America. Joh. Bauhinus* wiſt ter zyner tyd van de overige gedaante dezer Plant geene naricht te geven. De Wortelen beſtaan uit lange Teenen of Roedjes, die veele Ellen lang worden, zynde van dikte als bieſen, en zeer lichtelyk te buigen; volgens de lengte lopen 'er ſtreepen naar beneden toe, van buiten is de koleur bruin, dog van binnen is een witte kern (of Pit), die wel iets dik by malkaâr ſchynt te houden, dog op zich zelve zo week is, dat men die met de Vingers tot een Poejertje kan wryven, gelykende bykans aan *Agaricum*, de ſmaak is kleefachtig, bitter, maar echter niet onaangenaam; het middelſte aan deze Plant is houtachtig, glinſterend, taai en hard om af te breeken. Deze Roedjes of Teentjes ſtaan aan eene dikke Wortel dwars heen, hebbende omtrent de dikte van een duim, en dryvende veele Ranken boven haar om hoog, die juiſt niet zeer ongelyk zyn aan de Wynranken, ten minſten dezelve aan dikte redelyk naby komende. Men vindt 'er eenige gewrigtjes, ſtreepen en korte doornen aan, van buiten geel van koleur, dog van binnen witachtig en vezelig; van de ſmaak kan men niets duidelyks gewaar worden. De Plaatzen, waar deze Plant groeit, zyn gemeenlyk vochtig en moerasſig, zynde die in Nieuw-Spanjen groejende, beter als die van *Peru* komt. Zie *Pomet. Lemery p.* 1007. Anderen als *Marggraaf*, beſchryven

ven de Plant aldus: *Sarſaparilla* is een Gewaſch, 't welk veel Telgjes voortbrengt, en Beziën draagt, zynde des zelfs Naam een ſpaanſche, die zo veel beteekent als een haagedoornachtig jong Wynrankje, (*viticula rubus*), dryvende een' ſtengel uit, die houtachtig, taai, groen, en wynrankachtig is, kruipende op d'Aarde, en hebbende ter weêrzyden kleine ſtompe Doornen. De bladeren ſtaan elk in 't byzonder, zyn vyf, zes, tot twaalf Vingeren toe lang, aan 't einde toe-gepunt, en drie, vier, tot vyf vingeren toe breed, daar ze het breedſte zyn; elk van de zelve heeft naar de lengte doorheen drie geheel kennelyke zenuwen, die zydwaards toe met veele kleine Adertjes voorzien zyn, kruipende op eene wonderlyke wyze gins en weder zonder eene byzonderlyke order. De koleur van deze bladeren is na buiten toe helder, dog in 't midden donkergroen. By elken ſteel van een jegelyk Blad, zynde de eene korter als de andere, komen twee koordjes of ſtrengeltjes voort, die lang en taai zyn, hechtende zich de *Saſſaparilla* door middel van de zelve aan andere Planten vaſt. De bloemen ſtaan druifsgewyze by malkander, die *Pomet p.* 102. beſchryft klein, wit, en ſtarvormig te weezen, daarop volgen naderhand Beziën, die in 't begin groen, dog haaſt daarop vermiljoen rood worden, maar geheel ryp geworden zynde, zwart, rood, en aan grootte als kleine of middelmatige krieken zich vertoonen, elk daarvan zit aan een kroontje, of aan een byzonder korte ſteel, die met veele andere t'zamen (omtrent tien of twaalf) een kroontje uitmaken, of aan een veel langeren ſteel zitten. In deze Beziën; wanneer ze als kerſſen of krieken opgedroogt, en geheel rimpelig worden, zitten een of twee ſteenen, die witachtig, geel en hard zyn, hebbende van binnen een witachtig merg.

AANMERKING. Het is naauwlyks te beſchryven, hoe veel over deze Plant onder de geleerden is getwiſt geworden, of men namelyk haar voor de *Smilax aſpera* (dat is: ſteekende Winde) moeſt houden of niet. Dog als men nopens de kruidkunde meer eene levendige onderwyzing, dan ſtomme Boeken en platen moet gelooven, zo bekenne ik oprechtelyk (zynde zulks de eigentlyke woorden van *Sim. Pauli Quadrip. p.* 152.), dat ik by alle ſteekende Winden (*ſmilaces aſperæ*) geen ander onderſcheid tegens het gevoelen van alle levende kruidkenners dezer tyden, heb konnen waarnemen, als dat zy haar zoort niet heeft verandert. Want of ſchoon d'eene de zyne voor de *ſmilax* van Peru, of van de nieuwe Weereld heeft opgevyzelt; of voor de *Zarzaparilla*, die op *Punu*, of in de *Honduras* groeit; een ander daarentegen de zyne voor eene *Napolitaanſche* en *Europeaanſche* heeft uitgegeven; en deze daarom zyne *ſmilax* de waare van *Theophraſtus* en *Dioſcorides*; dog geene hunne *Zarzaparilla* de waare *ſmilax* van deze te zyn, geleert hebben; zo is echter myn gevoelen, dat, wie een van beide ter dege leert kennen, die zal ook van de andere kenniſſe hebben, ik wil zeggen, dat, wie de Europeaanſche weet, dien kan dan de Americaanſche ook niet onbekent weezen. Dog als 'er al eenig onderſcheid onder zou weezen, zo heb ik by de groene ſtruik geen grooter onderſcheid als by de Vrucht gevonden, hebbende d'eene zoort van *ſmilax*, zo als *Cluſius Lib.* I. *rar. plant. hiſt. c.* 80. *p.* 112. 113. heeft aangemerkt, eene bruinroode, en d'andere zoort eene zwarte Vrucht, zynde deze beide zoorten van *ſmilax* geen Americaanſche, maar Europeaanſche; dog wanneer die zoort, welke de Americaanſche word genaamt, meerder uitwerking doet, of met zyne Ranken of wortelen weeldriger groeit, dan ſchynt zulks aan geene andere oorzaken te konnen toe-geſchreeven worden, dan aan de goede geſteltheid des Hemels, en van het geweſt, welke meening ook de beroemde *Hoffman* heeft toegeſtemt; echter zyn 'er zeer

zeer vermaarde Genees-Heeren geweeſt, die d'een en d'andere *ſmilax aſpera* met een heerlyke uitwerking gebruikt hebben, zo wel ter verhelpinge van die quaalen, waar toe *Dioſcorides* de *ſmilax* heeft aangepreezen, als mede tot Geneezinge dier ziektens, waar toe de *Sarſaparilla* word gerecommendeert. Wat is dan verder nodig, hier over te zintwiſten of te vitten? doordien *Fr. Hernandes* vierderlei zoorten van *Sarſaparilla* onderſcheidentlyk benoemt, als;

Mecapatli komt over een met de *ſmilax aſpera* van *Dioſcorides*.

Quauhmecatl, *Quauhmecaxochitl* en *Quauhmecapatli*, zynde deze de zoort van *Sarſaparilla*, welke tot ons overgebragt word. *Hernandez* ontkent wel, dat ze Vrucht voortbrenge, dog te onrecht.

Ondertuſſchen heeft *Sarſaparilla* van wegens de gelykvormigheid, die ze met de *ſmilax aſpera* heeft, den naam verkreegen van de Spaanſche woorden, *Zarca* en *parilla* (waar van het eene in 't Latyn beteekent *rubus*. In 't Italiaans *rovo*, In 't Franſch, *ronce*, In 't Hoogduits, **Brombeer-ſtaude**/ en in 't Nederduits, *Braambezienboſch*; het ander hiet in 't Latyn *viticulus*, In 't Italiaans *ceppo di vite*, In 't Franſch, *marcotte de vigne*, In 't Hoogduits, **Rebſchoſſlein** en In 't Nederduits, *Wyngaards Rankje*); hebbende de Spanjaarden des zelfs gebruik uit *Peru* in *Europa* ingevoert. *Proſper Alpinus* beweert, dat die *ſmilax aſpera*, welke hy op het Eiland *Zancynthus* (of Zante in de Middelandſche Zee) gevonden heeft, de waare *Sarſaparilla* zy, waarvan zich de Genees-Heeren bedienen. Zie *Lib. de Plant. Aegypt. c.* 43.

Zie de 885. Plaat, Letter c. SARSAPARILLA. In 't *Franſch*, Sarcepareille. In 't *Hoogduits*, **Sarſaparilla.**

Gebruik in de Medicyne.

De Wortel van de *Sarſaparil* word maar alleen gebruikt, zynde van wegens haare veele gomachtige deelen, zo wel in Thee als andere afgekookte wateren en *Extracten* (uit-trekzels) zeer wel bekent, doordien zy zachtlyk verwarmt, droog maakt, en het zweet uitdryft. Zy is vermaard, vermits zy de taaje Sappen oploſt, en de onzuiverheden in 't bloed verbetert; weshalven zy het meeſte genomen word in verſtoppingen van Lever en Milt, in zweeringen, Schurftheid, Scheurbuik, Lazerye, en ander leelyke uitſlag op de huid, niet minder tot de dranken uit verſcheiden ſoort van hout vervaardigt. Dog in 't algemeen betuigen de Schryvers, die van deze Wortel hebben geſchreeven, dat zy voor de Venus-ziekte, en andere daar uit ontſtaande toevallen, in 't byzonder geheel krachtig zy, zo lang namentlyk de oorzaak van de zelve nog in 't Bloed en de ſappen verborgen ſchuilt. Veele bedienen zich van de zelve in Hoofdpyn en Borſt-ziektens, in Zinkingen, in Leden-zucht, Heupjigt, derdendaagſe Koorts, en voor de beginnende kropzweeren. Zommigen raden haar gebruik, als Thee gedronken, voor de Magerheid aan. Hoe deze Wortel moet toebereidt en in langduurige Ziektens gebruikt worden, daar van is de Beſchryving van *Brunnerus* te zien in de *Ephem. N. C. Cent.* IX. *obſ.* I. *Sch. pag.* 3. *ſeqq.* vorders zie *Sennert. L. 6. Pract. P.* 4. *c.* 14. *C. Bauh. l.* 2. *de comp. Med. c.* 10. *Crat. l.* 1. *conſ.* 16. *Jo. Scultet. Armam. chir. obſ.* 23. *G. Fallop. Tom. Fr.* 9. *de tumor. p. n. c.* 19. *Paul. Zauh. de affect. hypoch. l.* 1. *c.* 29. *Schroder.*

S A T U R E I A.

SATUREJA. In 't *Grieks*, θύμβρα. In 't *Italiaans*, Thimbra Savereggia, Corniela, Peverella. In 't *Spaans*, Segurelha. In 't *Portugeeſch*, Saturagen. In 't *Caſtiliaanſch*, Axedrea. In 't *Catalaans*, Sagorida. In 't *Franſch*, Sariette, Sarriette, Sadree, Savoree, In 't *Provencaalſch*, Pevre d'an. In 't *Engels*, Saveriis. In 't *Brabants*, Timbria, Saturegia. In 't *Deens*, Sarkomel. In 't *Boheems*, Saturege. In 't *Pools*, Cabrze / Egmbr. In 't *Litthauwſch*, Ciobray. In 't *Hongaarſch*, Brosfis. In 't *Arabieſch*, Sahuter. In 't *Hoogduits*, Saturie / Saturey / Sergenkraut / Pfefferkraut / Zwiebelhyſſop. In 't *Nederduits*, Keule, Saturey.

KENTEKEN. Saturey is eene plant, welke naar het bericht en verdeeling van *Ruppius Flor. Jen. p.* 189. tot die gewaſchen behoort, die eene elkelde, uit een blad beſtaande, irreguliere Bloeme maken, daarby een viervoudig onbedekt Zaad dragen. Van *Herman.* word zy gereekent onder de werwelachtige planten met vier onbedekte Zaadkorrels; van *Rajus* tot de kruidagtige werwelachtige planten. *Rivinus* ſtelt haar onder die, welke eene irreguliere, eenbladige, gebaarde, en teſſens gehelmde bloem hebben, zynde de baard drievoudig gedeelt, en de helm geſpleeten, zy draagt mede vier onbedekte gladde Zaadkorrels. *Volck. p.* 368. *Dioſcorides L.* III. *c.* 28. beſchryft deze Plant als eene, die overal bekent is, en die men op ruuwe plaatzen, alwaar weinig goede grond is, ontmoet, zy komt met de Tym bykans overeen, alleenlyk dat zy tengerder en kleiner is; men vindt aan dezelve eene Aair vol van bloemen, die geheel groenachtig zyn. De gezaaide Saturey is veel kleinder als de wilde, en vermits zy minder zuurte heeft, word zy het bequaamſte tot de ſpyzen genomen; de wilde zoort is volgens de bekentenis van *Matthiolus* wranger van ſmaak, en ſterker van Reuk, zy groeit op keiſteenachtige en ope Plaatzen. Uit even deze ongelykheid van de *tamme* of *gezaaide* en *wilde* Saturey, laat zich nu verſtaan, waarom *Columella* tuſſchen *Satureja* en *Thymbra* een onderſcheid heeft beraamt. Wy reekenen *Satureja* of *Cunila* onder de ſpeceryachtige kruiden of Planten, en eigenen haar kleine langwerpige ſmalle bladeren toe, die'er als Yſop uitzien, een weinig wolachtig, en met veel kleine gaatjes voorzien, echter niet geheel door gaat zyn. Naar den Reuk komt deze Plante overeen met de Thym, dog is dezelve niet zo ſterk en door dringend. De ſmaak is ſcherp en aangenaam. De bloemen zyn klein, en zitten gins en weder aan de bladeren verſtrooit, en niet aan een Hoofdje by malkaar, zyn ook niet werwelsgewyze geſtelt, maar groejen op takkige ſteelen, waaraan de bovenſte helfte van de kleine gapert (*de helm tweevoudig gedeelt*) zich in tweedeelen, dog de onderſte helfte van de zelve (*de baard drievoudig gedeelt*) zich in drie deelen van malkander geeft, de middelſte Afdeeling is een weinig ingekurven. Het Zaad is ongemeen klein, bykans rond, in een huisje ingeſlooten, 't welk te vooren de Bloemkelk is geweeſt. De Wortel daar aan is klein, enkeld, en iets houtachtig. *Boerhaave p.* 161.

AANMERKING. Zy word in de

Tui-

Tuinen voortgequeekt, en heeft den Naam van *Saturando*, verzadigen, want de Italianen eeten daarvan op Brood, en om dat zy verzadigt, word zy van hen *Satureja* genoemt. Voor dezen, eer men iets van Peper wiſt, wierd zy voor eene Specery gehouden. *Sim. Paul. Quadrip.* Hoewel ook zommigen dezen Naam van de *Satyrs*, en hunne geile Eigenſchappen willen afleiden, vermits de verſlensde wortelen tot de Minneluſten zouden aanporren. De Grieken hebben ze θύμβρα genoemt, komende voort ἀπὸ τοῦ θύειν van *fragare*, dat is: een ſterken Reuk hebben. Zy dient meerder voor de keuken, als voor de Apotheek, en bloeit des Zomers. *Aemilius Macer* meent, de Naam van de Satyrs voortgekomen te zyn, zeggende dieswegen:

Hinc eſt à Satyris merito Satureja vocata
Quod ſint in Venerem nimis hæc animalia prona

Dat is:

„ Daarom is met recht dit kruid van
„ de Satyrs *Satureja genoemt geworden; om dat deze Dieren maar al te*
„ *veel tot de Minneluſten genegen zyn.*

Tournefort ſchryft *p.* 197. „ *Satureja* „ verſchilt van Thym door de bloemen, die gins en weder aan de bladeren verſtrooit groejen; dog niet in „ een Hoofdje by malkander ſtaan; van „ *Calamintha* (Neppe of kattekruid) „ door de bloemen, die aan ſteelen zitten, welke niet takkig zyn; dog van „ *Thymbra* (keule of Hofkunne) door „ de bloemen, die niet werwelsgewyze „ geſteld ſtaan".

Deze zelfde ſchryver haalt verder geene andere zoort daar van aan als de gezaaide of tamme Saturey. *J. B.* 3. 272. Zie *C. B. P.* 218. *Lugdun. p.* 896. Zy is een Zomer gewaſch, konnende den Winter niet over duuren, waarom zy

alle Jaren moet gezaait worden. *Rajus. p.* 518.

SATUREJA DURIOR PERENNIS, altyd duurende harde Saturey. In 't *Franſch*, Savore. In 't *Hoogduits*, **Hertzens-Freude.** Zie de 885. Plaat, Letter. d.

Harde op Bergen groejende Saturey, met bloemen, die aan takkige ſteelen uit den ſchoot der bladeren voortkomen. Bergachtige Saturey by *C. B. P.* 218. Harde Saturey *J. B.* 3. 272. Oprechte *Thymbra* of Hofkunne *H. Eyſt. æſt. o.* 12. *F.* 3. *Fig.* 3. *Thymbra* of Keule by *Dod. p.* 288. Heeſterachtige *Calamintha* of kattekruid, met een blad, als aan de Saturey, ook van gedaante en Reuk als dat. *T.* 194. Gemeene altyd duurende Tuin-Saturey *M. H.* 3. 411. *H.*

SATUREJA SATIVA SEU CUNILA, gezaaide Saturey of wilde Quentel, kleine Yſop. In 't *Franſch*, Sariette. In 't *Hoogduits*. **Saturey.** Zie de 885. Plaat, Letter e.

Gezaaide Saturey by *J. B.* 3. 272. Tuin Saturey of gezaaide kleine Yſop van *Plinius C. B. P.* 218. Saturey van *Dod.* 289. Huiſlyke Sarurey *H. Eyſt. Aeſt. o.* 12. *F.* 3. *Fig.* 2. gemeene jaarlykſche Saturey, genaamt *cunila*, of wilde quentel, kleine Yſop enz. *M. H.* 3. 411. *a.*

Gebruik in de Medicyne.

Het kruid nevens de bloemen van Saturey bezitten eene getemperde Speceryachtige ſcherpte, en veel vlug Zout en Olie, heeft dierhalven eene verwarmende, droog makende, verdunnende, verdeelende, openende, en verſterkende kracht, wordende voornamentlyk voor een, den zenuwen dienſtig zynde, geneesmiddel gehouden. Dieswegen telt men het op onder de middelen, die het Hoofd, Hert, Borſt, Maag en Lyfmoeder verſterken, als ook het Venyn uitdryven, en de Zinkingen tegenſtaan, wordende by gevolg voor de beroertheid, Lammigheid, vallende Ziekte, Duizeling, ſlaapachtige toevallen, voor de Aamborſtigheid, verloore Eetluſt, en ver-

verzwakte verteering, als mede ter verdryvinge van de Winden aangepreezen. Vorders ſcherpt zy het verzwakte gezicht en verſterkt het, opent de verſtoppingen der ingewanden, en bevordert het wateren, de maandſtonden, en den byſlaap. Uiterlyk heeft zy haare nuttigheid in ſmerten der Ooren, wanneer zy in verdeelende en verſterkende omſlagen opgelegt word. In de Keuken word zy ook genomen tot welſmakende en krachtige ſoppen. In de Apotheeken heeft men de gediſtilleerde Olie van Saturey. Zie *Boecler. adnot. in Hermann. cynoſ. mat. med. P.* I. *c.* 6. *p.* 457. *Lemery p.* 1009. *Schroder.*

SAXIFRAGA.

SAXIFRAGA. In 't *Latyn*, Saxifragum & Saxifragia. In 't *Grieks*, σαρξίφαγον ϗ σαρξίφραγγον. By *Dioscorides*. In 't *Italiaans*, Saſſifraga. In 't *Engels*, Saxifrage. In 't *Boheems*, **Lomikamen**. In 't *Pools*, **Lamikamien**. In 't *Franſch*, Saxifrage. In 't *Hoogduits*, **Steinbrech** / **Neunkrafft** / **Meyenſchyn** / **Keilkraut** / **Knobwurtz**. In 't *Nederduits*, Steenbreeke, Bevernel.

KENTEKEN. Steenbreeke is eene Plant, welke wy met *Herman* tot die geenen reekenen, die in twee huisjes veel zaad voortbrengen, zo dat der zelver huisjes, naa elke Bloem, gelyk als met twee hoornen daar uit voortgroejen, en zich in twee deelen gelyk als in twee vleugels van malkander verdeelen. *Rajus* telt haar onder de vyfbladige Planten, welker zaadhuisjes twee hoorntjes dragen, en van binnen veel Zaad beſlooten hebben, zynde de Bladeren eenigzins dik en ſappig. *Volckamer. p.* 336. merkt aan, dat dit Kruid overeenkomt met de Alpiſche *Saniculæ* of wilde *Seda*, waar onder het ook wel mag geplaatſt worden, als maar de Naam, dien men in de Apotheeken aldaar van gewent is, overig blyft. *Ruppius Flor. Jenenſ. p.* 98. reekent de Steenbreeke onder de Planten, die reguliere vyfbladige Bloemen, en een tweevoudig Zaadhuisje hebben. De naam Steenbreeke word aan een groot getal Kruiden gegeven, waar van 'er alleen by *Tournefort* XXV. gevonden worden, dog wy zullen hier ter plaatze maar alleen van de witte Steenbreeke handelen, welke met het *Geum* van *Tournefort* veel gelykvormigs heeft, echter daar in zo merkelyk is onderſcheiden, dat het Zaadhuisje van de Steenbreeke en de Vrucht in den Omtrek van de Bloeme is begreepen; daarentegen de Hulſe van 't *Geum* en de Vrucht boven op het Bloemkelkje gevonden word. Anders is de Steenbreeke eene Plant of Kruid, welkers Bladeren zeer gelykvormig zyn aan die van de *Hedera terreſtris* of Aard-klimop echter zyn ze zappiger en witter, hangende aan middelmatig lange ſteelen, die omtrent als haairlokken te voorſchyn komen; ze leggen gemeenlyk op de Aarde, en tuſſchen hen verheft zich een ſtengel, die lang, rond, en iets wolachtig is, op welkers top, als mede aan de kleine Takjes, de Bloemen zitten, die uit vyf of meerder Bladeren, in één kring geſtelt zynde, beſtaan, welke in de gedaante van een Roos leggen, en in een Bloemkelk ruſten, die vyfvoudig of meerder maalen ingekurven is. Naar dat de Bloem is vergaan, komt eene langwerpige ronde Vrucht te voorſchyn, welke teſſens uit den Bloemenkelk en de middelſte ſteel voort-

voortkomt, die gelyk als twee horens heeft, en als zy ter dege ryp word, zich in twee vakjes verdeelt, waarin ongemeen kleine, roodachtige lange Zaadkorrels zyn te vinden. De Wortel is vezelig, bruin, langwerpig, bitter en ſcherp; aan de zelve toonen zich kleine korreltjes of veel eerder builtjes, die zo dik als Koriander Zaad zyn, ten deele recht rood, ten deele roodachtig van koleur, menigwerf ook wit; ze zyn van een ſcherp bitteren Smaak, en moeten zich menigwerf in de Apotheeken voor Zaad van Steenbreeks-kruid laten verkopen. In de Maand van May of ook in April vindt men al bloeſſem, en wel op Plaatzen, waar fyn Gras groeit. Zie *Linnæus p.* 131. *n.* 368. *Tournef. p.* 152. *Boerhaave p.* 222. *Hallerus* 401. *Tabern. Lib.* II. *Sect.* VIII. *c.* 121. Onder de buigzame Worteltjes vindt men zeer kleine bolletjes vermengt, die gezaait wordende, brengen de Plante wederom voort. *Trag.* De op de Aarde kruipende Bladeren komen aan lange ſteeltjes voort, hebbende in den omtrek de gedaante van een Nier, zyn zeer diep, bykans een handbreed aan den ſtengel ingekurven. De ſtengel is bykans naakt, een voet hoog en daarboven, vol Takken, die echter zonder Bladeren zyn, dragende de ſtengel een wyduitgebreide en korte Aair. De Bloemkelk is ruigachtig, de Bladeren zyn lang eirondachtig, en met getrokke ſtreepen. Uit het wasgeele dekzel van 't Zaad-huisje komen twee Pypen voort, die aan 't Einde ſponsachtig zyn. *Dioſcorides* maakt gewag van deze Plant, dog kan uit des zelfs woorden het kenteken daar van niet ondekt worden, voornamentlyk doordien het geheele Hoofdſtuk verdacht is, zie *Lugdunenſ. p.* 1111. Ons gevalt de Beſchryving van *J. B.* beter, welke *Rajus p.* 1048. aanvoert, waar in hy, behalven die van ons te vooren aangehaalde Merktekenen, nog het volgende byvoegt: zomwylen neemt men drie, vyf en meerder ſtengels aan de Plant waar, ook komen de Bloemen niet op een en de zelfde Tyd te voorſchyn, wordende men in de zelve geelachtige vezelen gewaar. De Bladeren, die naaſt aan de Aarde leggen, zyn niet verdeelt, maar ſtomp gepunt, zynde het ſpits Kaſtanjebruin, anderen zyn wel geboord, dog ſluitende de zoom zich echter in geen volkomen kring. Dit Kruid, als het *gecalcineert* of tot Aſch verbrant word, brengt een vaſt zout voort, waar uit een Salpeterachtige *Spiritus* bereidt word, die volgens het getuigenis van *D. Palmerus* een zeer dienſtig middel voor 't Graveel zal wezen. Of nu de Uitwerking, of de Plaats, daar wy deze Plant dagelyks zien groejen, de naam van Steenbreeke haar heeft te wege gebracht, zulks is wel moejelyk om te beſliſſen; echter kan het beide wel met malkaar vergeleeken worden, want zy komt voort op Steenachtige plaatzen, en breekt door de uitbarſtinge genoegzaam de Steenen van malkander; dat zy dit ook by het Graveel uitwerke, blykt daar uit, dat zy de Steenen der Nieren (of Pisblaas) verbryzelt; zonder twyffel zou haar Roem grooter en vermaarder zyn, by aldien zy maar by de Ouden was bekent geweeſt.

SAXIFRAGA ALBA VULGARIS, gemeene witte Steenbreeke. In 't *Franſch*, Saxifrage. In 't *Hoogduits*, **Weiſſer ſteinbrech.** Zie de 886. Plaat, Letter a.

Witte rondbladige Steenbreek. *C. B. P.* 309. *T.* 252. Witte Steenbreeke die eene korrelachtige Wortel heeft *J. B.* 3. 706. Witte Steenbreek by *Dod. p.* 316. Witte Steenbreeke met eene bolachtige Wortel *Cluſ. H.* 308. Witte, rondbladige, opwaarts ſtaande en twee hoorens hebbende Huislook of Donderbaard. *M. H.* 3. 473. *Empetron* of ſteenvaren-kruid by *Geſn. ind. p.* 453. Steenbreeke by *Brunf.* I. *p.* 185. Grooter of groote witte Steenbreeke van *Fuchs. p.* 747. *Trag. p.* 524. *Raj. p.* 1048. *Blackw. T.* 56. De derde Steenbreeke van *Matth. p.* 978. De vierde Steenbreeke van *Camerar. Epit. p.* 719.

Gebruik in de Medicyne.

Van Steenbreeke word het kruid, de Wortel en het Zaad tot de Genees-kunde gebruikt. Hunne kracht beſtaat in te verwarmen, droog te maken, te verdunnen, te zuiveren, te openen en op te loſſen. Voornamelyk dryven ze het water en den blazen-ſteen af, en zyn een krachtig middel voor de koude Pis, Darmſcheels-pyn, Geel-en Water-zucht, als mede voor de opſtoppinge der maandſtonden. Het kruid word uiterlyk tot Bad-ſtovingen genomen ter bevorderinge van 't wateren en de Gravelige zandigheid. Innerlyk verordineert men het in Poejer en dranken, ofte met Wyn of water toe-bereidt voor de eerſt gemelde Ziektens. In de Apotheeken heeft men het gediſtilleerde Water van Steenbreeke, 't welk tot oploſſinge en voortdryvinge van de taaje ſlym in de Nieren en Pis-blaas nuttelyk gebruikt kan worden. Zie *Lonicer. Herb. P. I. p.* 457. *Ray catal. plant. Angl. p.* 266. *Schroder. Zorn.*

SCABIOSA.

SCABIOSA. In 't *Latyn*, Apoſtematica. In 't *Grieks*, ψώϱα. In 't *Italiaans* en *Spaans*, Scabioſa. In 't *Franſch*, Scabieuſe. In 't *Engels*, Scabius. In 't *Deens*, Scabios. In 't *Boheems*, Kabias. In 't *Pools*, Driakneus / Driakach. In 't *Hongaarſch*, Seprenfiu. In 't *Arabiſch* en *Indiaanſch*, Butibede. In 't *Hoogduits*, Scabioſenkraût / Apoſtemkraût / Grindkraût. In 't *Nederduits* en *Branbants*, Scabioſe.

KENTEKEN. Scabioſe is eene plant, welke behoort onder die geenen, welkers Zaad naakt en onbedekt is, en eene gelykvormigheid of verwantſchap heeft met de gevulde Bloemen. Want haare bloemen ſtaan aan een Hoofdje by malkaâr, en als het Zaad voortkomt, dan krygt men het rondom het Hoofdje te zien, of in vliesachtige Trechters, of borſtelachtige ſteelen. *Herman. Ruppius* reekent haar *Flor. Jen. p.* 173. tot die Planten, welker bloemen wel volkomen, enkel en eenbladig, maar echter irregulier zyn. *Rajus. p.* 374, telt haar op onder die geenen, welke met de *Corymbiferæ Plantæ* (dat is: trosdragende Planten) vermaagſchapt zyn. *Boerhaave* zegt *p.* 128. dat zy moet gereekent worden onder die, welke naakt of onbedekt Zaad voortbrengen, zynde de Bloempjes in een bloeſſemachtig Hoofd by een vergadert, dierhalven worden zy *capitatæ non ſquamoſæ Plantæ* (gehoofde maar niet ſchubachtige Planten) genoemd. Van de Scabioſen is zulk eene menigte, en zulk een groot onderſcheid van de zelve, dat 'er geen geweſt zo onvruchtbaar is, alwaar niet *een byzonder zoort van ſcabioſen* zoude gevonden worden. Dog het geene *in 't algemeen* van de zelve kan gezeit worden, is dit: *Scabioſe* bloeit in de Maanden van Juny en July, dryvende uit haare Wortel langwerpige, wyde, en hairachtige Bladeren, welke redelyk gelyk komen aan de *groote Baldriaan*, en een ſcherpen ſmaak hebben, voor 't overige dan diep, dan minder ingeſneeden zyn. De bloem beſtaat uit veele andere kleine Bloempjes, die in hunne zoort volkomen zyn, maar uit een blad beſtaan, dog daarby vyfmaal ongelyk verdeelt worden. Elk van deze bloempjes

jes heeft zyn byzonder Kelkje, die al t'zamen in een' gemeenen grooten bloemkelk ruſten, zynde tot op zyn grond verre uit malkander gebogen, en dikwils verdeelt; de ſchubben van de Bloemen leggen zomwylen twee-of drievoudig over malkander, waar van de middelſten vier of vyfmaal, dog de buitenſte tweevoudig gedeelt zyn, maar zitten altemaal vaſt aan 't bovenſte deel van 't Zaadhuisje. De kelken der Bloempjes veranderen op 't laatſte in Zaad-huisjes, die dan of Trechters-gewyze, of als een koekje te voorſchyn komen, 't welk overal met veele Borſteltjes bezet is. Het Zaad legt bloot, of in een vliezige, plooiachtige, ronde Holte, gelyk als in een' Navel; de Wortel van dit Gewaſch is lang. *Linnæus p. 23 n. 61.* neemt waar, dat de Figuur in dit zoort van Planten wel zeer van malkander verſchille, want de buitenſte *omtrekken der Bloemen* zyn dikwils grooter en wel zeer ongelyk, hebbende de kroonen der Zaadhuisjes eene verſcheidene gedaante, echter hebben ze eenderlei kracht. *Tabernæmontanus* heeft een en twintig zoorten aangemerkt, dog *Tournefort* vier en vyftig, die alle volgens het Oogenſchyn van malkander zyn onderſcheiden, dog nopens hunne uitwerking over een komen. *Matthiolus* de plaats van *Dioſcorides L.* IV. en het elfde Hoofdſt. van *Stoebe* (een kruid met veele ſteekels) verklarende, maakt wel gewag van de kracht van Scabioſe, dog wil echter, zo min, als wy, beweeren, dat deze Plant by de ouden is bekent geweeſt. Deze Plant zou de Naam of van haare ruuwe gedaante, of van haare nuttigheid tegens de ſchurft gekreegen hebben. Eertyds heeft men de deugden van deze Plant in de volgende Latynſche Vaarſen vervat:

Urbanus pro ſe neſcit pretium Scabioſæ,
Nam purgat pectus, quod comprimit ægra ſenectus:
Lenit pulmonem, purgat laterum regionem;
Abſceſſus frangit, ſi locum bibita tangit:
Tribus uncta foris anthracem liberat horis.

Die volgens de Overzetting van *Tabernæmont.* In 't *Hoogduits* aldus luiden:

Pabſt Urban ſaget für ſich/
Er wiſſe nicht wie wunderbahrlich/
Daß er möchte Scabioſen preiſen/
Ja ihr Lob und Ruhm beweiſen.
Die Bruſt machet ſie weit und rein/
Reiniget die Lungen und Seiten fein
Bricht innerlich Apoſtemen gemein.
Pflaſterweiß auf d' zinnblatter gelegt.
In dreyen ſtunden ſie aufbricht.

Dat is:

De Paus Urbaan *bekent hier klaar,*
Dat hy niet weet, hoe wonderbaar
Hy zal de Scabioſe pryzen,
En haar veel roems en eer bewyzen.
Zy maakt de Borſt gezuivert, rein,
Geneeſt de Longe en Zyde pyn,
Verbreekt inwendig de Apoſtemen;
En die ze pleiſterwyze neemen,
En op Peſtbuilen leggen, doet
Zy die opbreeken met veel ſpoedt.

De heerlyke Dichtgeeſt van *Becher* heeft in zyn *Parnaſſus medicus* bykans even zo ſchoon van de Scabioſe gerymt, dog wy laten het by het voorgaande beruſten.

Tournefort heeft *p. 263* en *264.* deze Plante van ſtuk tot ſtuk verklaart, dien moet bygevoegt worden *Vaillant. p. 239. Boerhaav. p. 128. Rajus l. c. Linnæus l. c.*

SCABIOSA CATALANIXECTENSIS FOLIO PALMATO, *Catalanixectenſiſche* Scabioſe met een Palmbooms-blad. Zie de 886 Plaat, Letter b.

Kleine *Catalanixectenſiſche* Sabioſe met een blad gelyk als aan de Palmboom of *Cardiaca*, met een vleeſchverwige Bloem *H. C. H. Mauroc.* 257. Siciliaanſche Scabioſe met een Blad als aan de *Cardiaca* of Herts-geſpan. *T.* 465. *a. Boerhaav.* 27. *Volckam. p.* 340.

SCABIOSA FLORE COERULEO, Scabioſe met eene Hemelsblaauwe Bloem. Zie de 886. Plaat, Letter c.

Zie de 886. Plaat, Letter d. SCABIOSA INDICA FLORE VARIEGATO, Indiaanſche Scabioſe met eene bonte Bloem.

Zie de 886. Plaat, Letter e. SCABIOSA MAJOR HISPANICA, Groote Spaanſche Scabioſe.

Groote geſtarnde Scabioſe met een ingekurven Blad. *C. B. P. p.* 271. Groote Scabioſe met een mooi Zaad *J. B.* 3. 9. Groote Spaanſche Scabioſe of d'eerſte zoort van *Cluſius H.* 1. *M. H.* 3. 50. *H. Eyſt. o.* 9. *f.* 9. *F.* 1. *a. Lob. Lugd. Tab. Ger.* Uitheemſche Scabioſe by *Dod. Cæſ.* Spaanſche Scabioſe *Camer.*

De Bladeren zyn grooter als aan de gemeene Scabioſe, de ſteelen knobbelig en rond, zomwylen een Elleboog lang, uit welker gewrichten de Bladeren voortkomen, die tegens over malkander geſtelt ſtaan; op de Toppen der Takken zitten Hoofdjes, zynde t'zamen geſtelt uit veele vliezige en kafachtige Bloemkelkjes, welke byzondere witachtige Bloemen in zich vervatten, deze vergaan zynde komt in 't midden, gelyk als in een kroontje der byzondere kelkjes, eenig klein zwartachtig ſtarretje te voorſchyn, uit vier, vyf of zomwylen zes ſtraaltjes beſtaande; dog deze uitgroejende Kelkjes breiden zich allenskens uit, naar mate dat het dikke en ruige Zaad (waar door de Kelkjes onderſteunt worden) begint ryp te worden; de Wortel is wit en dik, gelyk als aan de gemeene Scabioſe. Zy bloeit in Spanjen omtrent de Wyngaarden, in de Maand van Juny, maar by de Duitſchers wat later, het Zaad is meeſtendeels ledig, dog word zomwylen ook ryp *Cluſ. l. c.* Deze maakt in zyne Beſchryving geen gewag van de ſtarsgewyze ſchikkinge der lange Bladeren, die onder de Bloemen zich vertoonen, gelyk als by de geele bergachtige *Aſter atticus* of ſtarrekruid. Ook ſtelt deszelfs Koper-Plaat, die met die van *Lobelius* over een komt, zulks mede niet voor; *J. B.* is van gevoelen geweeſt, dat mogelyk zulks door de queeking geſchiede. *Rajus* meent, dat *Cluſius* niet alle dingen van deze Plant ter dege verklaart heeft, maar alleen, zo als men zegt, met een Vlugge Pen, dat is, zo ter loops.

SCABIOSA MAJOR SQUAMATIS CAPITULIS, groote Scabioſe met ſchubachtige hoofdjes *C. B. P.* 269. De vyfde Scabioſe van *Brunf.* Groote Scabioſe by *Matth. Lugd. Cam.* Groote zwarte ingekurven *Jacea ad.* Groote Scabioſe met purpurverwige Bloemen *Tab. Ger.* Wilde *Cyanus* of Koorebloem grooter als die op 't Veld groejende. *Thal.* Zie de 887. Plaat, Letter a.

De Bloemen zyn uit den Purpurverwigen roodachtig; het word met zeer weinige Bloemen gevonden, die daarby klein en wit zyn: de Bladeren zyn by zommigen zeer breed, by anderen wederom zeer ſmal. *C. B. P.*

SCABIOSA MONTANA LATIFOLIA NON LACINIATA RUBRA, roode breedbladige op Bergen groejende Scabioſe, die niet ingekurven is. Zie de 887. Plaat, Letter b.

SCABIOSA MULTIFIDO FOLIO RUBRA, roode Scabioſe met een veelvoudig gedeeld Blad. In 't *Hoogduits*, **Grindkraut.** Zie de 887. Plaat, Letter c.

SCABIOSA PEREGRINA FLORE ATRO PURPUREO. Uitheemſche Scabioſe met een donker roode Bloem. Zie de 888. Plaat, Letter a.

SCABIOSA PEREGRINA FLORE CARNEO. Uitheemſche Scabioſe met een vleeſchverwige Bloem. Zie de 888. Plaat, Letter b.

SCABIOSA PEREGRINA FLORE LUTEO. Uitheemſche Scabioſe met een geele Bloem. Zie de 888. Plaat, Letter c.

SCABIOSA PEREGRINA FLORE ALBO. Uitheemſche Scabioſe met een witte Bloem. Zie de 888. Plaat, Letter d.

SCABIOSA PEREGRINA FLORE PROLIFERO. Uitheemſche Scabioſe met een dikke gevulde Bloem. Zie de 888. Plaat, Letter e.

SCABIOSA RUBRA INDICA. Roode Indiaanſche Scabioſe. Zie de 889. Plaat, Letter a.

SCABIOSA STELLATA FLORE PURPUREO. Geſtarnde Scabioſe met eene Purpurverwige Bloem. Zie de 889. Plaat, Letter b.

Zie de 889. Plaat, Letter c. SCABIOSA VULGARIS OFFICINARUM. Gemeene Scabioſe der Apotheekers.

Scabioſe met een ruigachtige Steel en Bladeren, de onderſten zyn eirondachtig, de bovenſten half vlerkachtig en ingekurven *Haller. p. 670.* Scabioſe by *Dorſten p. 263.* De eerſte zoort van Scabioſe by *Trag.* 243. Gehaairde Scabioſe met gedeelde Bladeren *Geſn. Coll. p.* 106. *b.* De eerſte ruige en gehaairde Scabioſe *Geſn. Hort. p.* 279. Groote gemeene Scabioſe *Dod.* 122. Groote Scabioſe, de gemeenſte zoort onder de gezaaide *Lob.* plaat *p.* 53. Scabioſe met eene uit den Hemelsblaauwen Purpurverwige Bloem *Tabernæm. p.* 158. *bene.* Gemeene Scabioſe *Hort. Eyſt. Aeſt. o.* 9. *T.* 8. *f.* 3. Apotheekers Scabioſe *Vaill. p.* 240. De op Weilanden groejende haairachtige Scabioſe, ook in de Apotheeken gebruikelyk *C. B. P.* 269. Grooter, gemeender en gehaairde Scabioſe met een ingekurven Blad *J. B.* 3, 2. Scabieuſe ordinaire in 't *Franſch* by *Tournef.* 464.

Deze Scabioſe, zegt *Joh. Bauhinus*, ſpeelt of verwonderlyk, (nopens de koleur der Bloemen) of heeft eenig ander byzonder onderſcheid; zommigen hebben zeer ſterk ingekorven Bladeren, anderen wederom niet ingekorven, of ook niet te diep ingekorven, en zelden, echter alleen naar bovenwaarts toe.

Zie de 889. Plaat, Letter d. SCABIOSA VULGARIS MINOR FLORE RUBRO, kleine gemeene Scabioſe met eene roode Bloem.

Zie de 889. Plaat, Letter e. SCABIOSA SIVE MORSUS DIABOLI FLORE COERULEO, Scabioſe of Duivels-Beet met eene Hemelsblaauwe Bloem.

Zie de 889. Plaat, Letter f. SCABIOSA SIVE MORSUS DIABOLI FLORE RUBRO, Scabioſe of Duivels-Beet met eene roode Bloem.

Queeking.

De Aarde moet gemeen, echter goed, en een weinig zandig zyn, en met tweejaarige Paardemiſt wel vermengt worden; de plaats, alwaar ze gebouwt zullen worden, moet vry, warm en welter Zonne gelegen zyn; ze beminnen veel Water, blyven eenige Jaren goed; en verdragen de koude des Winters, inzonderheid de gemeene Scabioſe. Men legt ze met de waſſchende Maan in April niet diep in de Aarde. De overige zoorten moet men voor koude bewaaren; ze blyven nochtans pas twee Zomers door goed. Ze zyn een groot Cieraad van den Tuin, en verdienen wel neerſtiglyk gekoeſtert te worden.

Gebruik in de Medicyne.

Zo wel de Bladeren als Bloemen van het Apoſteem-kruid of de Scabioſe hebben hunne nuttigheid in de Geneeskunde, zynde een uitwaaſſemings- en venyndryvend-, dog voornamentlyk een heilzaam Borſt-Middel, waarom ze van wegens hunne verdunnende, oploſſende en zuiverende kracht in beſmettelyke Ziektens, als Peſt en heete Koortzen, met uitbottende vlakken verzelt, als mede in Zyde-wee, Kortademing, Hoeſt, ontſteeking der Keel, Borſt-gezwel en Longe-zucht, zo wel in Thee als andere gekookte Dranken, gebruikt worden. Vorders zyn ze een voortreffelyk Geneesmiddel voor Wonden en Fiſtelachtige Zweeren, als mede voor de Beeten van venynige Dieren, welke ze ongemeen zuiveren. Het uitgeparſte Sap doodt de Wormen. Uiterlyk geneezen ze de Schurft, de Schurftheid des Hoofds, de ſemelachtige en andere ſchubachtige Zweeren, verzachten en ſtillen ook de ſmerten en overvloedige vloejing der Aanbaajen, wanneer hunne Bladeren opgelegt worden. Men gebruikt ze mede tot Rookingen, en worden tot Badſtovingen en Pap-omſlagen genomen, wordende zomwylen hun Sap onder de Zalven gemengt. Zommigen houden ſtaande, dat de Wortelen daar van eene gelykmatige, by aldien niet nog krachtigere uitwerkinge met de *Sarſaparilla* hebbe in Venus-Ziektens. In de Apotheeken heeft men het gediſtilleerde Scabioſen-water, 't

welk voornamentlyk in Koortzen een zachte uitwaaſſeming maakt, en in Borſtziektens van een byzondere deugd is. Het gebruik van de Syroop en Zuiker van de Scabioſe vindt nu ter tyd zelden meer plaats. Zie *Foreſt. l.* 18. *Obſerv.* 32. *Sennert. l.* 5. *Hiſt. med. p.* I. *Sect.* I. *o.* 4. *H. Grube de medicam. ſimpl. cogn. Sect.* I. *art.* 2. *M. Untzer. antidotar. peſtil. l.* 2. *Raji catal. plant. Angl. p.* 267. *Lonicer. Herb.* P. II. *p.* 332. *Hier. Reuſner. Obſ. med.* 173. *Schröder.*

SCANDIX.

SCANDIX. In 't *Grieks*, σκάνδιξ. In 't *Italiaans*, Scandice. In 't *Spaans*, Quixones. In 't *Franſch*, Aiguille de Berger, Perchepier. In 't *Engels*, Pinkencole, Pinkenelde, ſtorkeshyll. In 't *Pools*, Iglica. In 't *Hoogduits*, Nadel-körffel / Venus-ſtrahl / wilde Möhren / Hechelkam. In 't *Nederduits*, Naaldekervel.

KENTEKEN. Naaldekervel is een kruid, 't welk volgens het bericht van *Herman.* en *Boerhaave* tot die planten gereekent wordt, welke kroonen of dolden maken, en twee onbedekte Zaadkorrels voortbrengen. *Paul. Ammannus* zegt, dat Venus-ſtraal (*Pecten Veneris*) of Naaldekervel kroonen maakt, hebbende twee geſtreepte Zaadkorrels, die op den grond gekloofd zyn; waarby hy voor het kennelykſte ſtuk aanmerkt, dat het Zaad, namentlyk bovenwaarts, gehoornt is, of gelyk als met kleine krombekjes bezet. Het is eene zoort van wilde kervel of *Chærefolium*, welkers Zaadkorrels naar een kam gelyken, of elke Tand voor zich genomen naar eene naald gelykt. *Volckamer* verklaart de algemeene en byzondere Kentekenen van deze Plant in 't kort aldus: Zy heeft twee bloote Zaadkorrels, die zyn langwerpig, en aan elk Bloempje met Bekken voorzien. De Bloemen zouden volkomen en vyfbladig zyn, ſtaande Kroonsgewyze, maar de Bladeren van dit zoort recht fyn ingeſneeden. *Dioſcorides L.* II. *c.* 132. ſchryft: de Venus-ſtraal of Naaldekervel zy een wild Moeskruid, bitter en wrangachtig, 't welk men rauw en gekookt kan eeten, zynde zo wel de Maag als ook den Buik dienſtig; dog als het gekookt word, dient het de Pisblaas, de Nieren en de Lever. De Ouden mogen deze Plant wel omſtandiglyk gekent, maar niet aldus beſchreeven hebben. De Bloemen dezer plant zyn witachtig, waaruit tengere hoorentjes voortgroejen, die langwerpig, recht uitgaande, en puntig zyn; zo dat 'er de punten uitzien gelyk als aan het *Geranium* (Oyevaars-bek) of als aan het *Chærefolium* (kervelkruid), of ſchoon aan dit de punten vry tederder en verbreekelyker daar uit voortkomen. Ziet men teffens op den ſmaak, zo toont zich duidelyk, dat voorgemelde Planten onder eenerlei zoort behooren. *Galenus L.* VIII. reekent de Naaldekervel ook onder de wilde Moeskruiden, van ſmaak wrangachtig en bitter. *Matthiolus* ontkent, dat onze Naaldekervel de waare *Scandix* zy, en zegt, dat zy met de Venus-ſtraal moet vergeleeken worden, die met eene witte Wortel is voorzien, en welker ſtengels een halven voet hoog en daar boven worden; dog de Bladeren zyn geheel klein verdeelt en ingekorven, als aan de wilde Paſtinaak, of bykans als aan de Camillen (*Anthemis*); boven aan den Top worden zommige van malkander geſchei-

ſcheidene Hoorntjes gevonden, welke aan 't buitenſte Deel wederom twee kleine ſpitſen maken, dog die 'er t'zamen als een kam of Hekel uitzien, waarmede de Wyven het Vlas ſchoon maken. *Matthiol.* over deze plaats by *Dioſcorides.* De Wortel, zegt *Boerhaave p.* 76. duurt aan deze Plant maar een Jaar, dog de Zaadkorrels verbeelden een dikke Naald. Volgens *Tournefort p.* 26. leggen de Bloemen in Roozen-gedaante, en ſtaan gelyk als kronen (*Umbellæ*) of dolden, beſtaan uit veele Bladeren, die rondom in een kring leggen, en in een Bloemkelk by malkâar ſtaan, die naderhand verandert in eene Vrucht, aan welke men twee deelen waarneemt, die volgens de gedaante na eene Naald gelyken, en daarby vol van Zaad zyn. Tot dus verre *Tournefort*. Zy komt eenigzins overeen met de wilde kervel, ten opzichte van haar lang Zaad en de Pyp, die zy behoudt, beneffens dat van vyf Bladeren geformeerd bekleedzel; dog zy is ook wederom van de zelve onderſcheiden, zo wel van wegens haare lange Hoorens of Bekken, waarin de Zaadkorrels leggen, en welkers eene Deel geheel opgezwollen en geſtreept is: vorders verſchilt zy ook met haar ten opzichte der bloemen en der zelver geſlacht, waarvan zommige maar van 't Mannelyke geſlacht alleen, dog anderen van beiderlei Geſlacht te gelyk zyn. Onze Venus-ſtraal heeft lange en niet verdeelde bladeren in haare bloemen, welke aan 't buitenſte deel der zelve redelyk ongelyk en oneven, dog aan 't binnenſte zonder onderſcheid zyn. De kroon (*Umbella*) laat zich met beter grond *ſimplex* of enkeld, als *compoſita* of t'zamen geſteldt noemen, doordien maar twee kleine Stengeltjes alleen in 't begin ontſtaan, dog het derde een Takje is. Ook de bladeren van 't Zaadhuisje hebben oogenſchynlyk twee Hoorens. De Stengel is een Voet hoog, de bladeren ruigachtig, lang en geheel klein ingeſneeden, de eerſten altyd met Slagwieken of Slag-Veeren zydwaarts voorzien, die zich ver na binnen toe in twee of drie deelen uit malkander geven, echter glad en ſmal zyn. De byzondere kroontjes hebben maar weinige bloemen; de Zaadhuisjes zyn ongemeen lang, omtrent een duim, hebben in 't binnenſte Deel maar eene inſnyding, al het overige is redelyk ruig. De bloempjes zyn wit. *Haller* heeft in Zwitzerland op vlakke velden, als ook elders deze plant gevonden, en zeer wel afgeteekent. Zie zyne *Enum meth. p.* 454. ook *Rajus p.* 428. *Lugdun.* 712. 713. *Linnæus* 79. *n.* 226.

AANMERKING. *Bodæus à Stapel* bewyſt, dat onze *Pecten Veneris* of Venus-ſtraal niet zy, het geene de Ouden *Scandix* of Naaldekervel hebben geheeten: *Matthiolus* heeft 'er niet minder woorden van gemaakt. Wy vergenoegen ons daar mede, van tegenswoordig alleen den Naam van dit kruid aan te merken, die van de Zaadhuisjes voortkomt, welke als een kam geplaatſt ſtaan, als door welkers Tanden zich de Venus-ſtraal van alle kroon-dragende planten onderſcheidt. *Dodonæus* ziet haar als dikke Naalden aan, en geeft daarom aan 't Gewaſch den naam van *Acus Paſtoris*, of Herders-Naald, noemende men zulks tegenswoordig *Perchepier*, het komt volgens de meening van *Lobelius* in geſtalte en krachten met onze Plant overeen, en gelykt aan 't nieuw gewaſſchen of jonge *Cerefolium;* dog het kruid word nergens boven een hand hoog, en ſpruit het geheele Jaar door van zelfs uit de Aarde voort, ſtaat gaarne in een dorre grond, komt ook in 't eerſte van 't Voorjaar op Akkers en geploegde Velden te voorſchyn, met geheel groenachtige bloempjes zonder een' merkelyken byzonderen ſtengel.

SCANDIX MINOR. Klein Naaldekervel. In 't *Franſch*, Perchepier. In 't *Hoogduits*, **Venus-ſtrahl.** Zie de 890. Plaat, Letter a.

Naaldekervel, welker Bladeren alle zeer fyn gedeelt zyn. *Haller. Enum. method. p.* 454. *Scandix* of Naaldekervel *Ruell. L.* II. *c.* 72. *Dioſcorid.* II. 168.

Mor. Rivin. Caeſ. Pecten Veneris of Venus-ſtraal *Gesn.* zie *p.* 95. *Matthiol.* 527. *Cam. J. B.* III. *p.* 71. *Raj.* 528. *Pecten Veneris ſive Scandix*, dat is, Venus-ſtraal of Naaldekervel. *Gesn. H. Germ.* 271. *Dod.* 701. Venus-ſtraal van *Plinius* by *Lobel.* plaat 726. *Scandix* of Naaldekervel *herba Scanaria* by *Tabern.* Gemeene Naaldekervel, met krom gebekte Zaadkorrels *Hort. Oxon.* III. *p.* 305. *C. B. P. p.* 152. II. *Phytop. p.* 264. II.

SCANDIX SEMINE ROSTRATO. Naaldekervel met krom gebekte Zaadkorrels. In 't *Franſch*, Aiguille de Berge. In 't *Hoogduits*, Nadel-körffel. Zie de 890. Plaat, Letter b.

SCHOENANTHUM.

SCHOENANTHUM komt voort van χοῖνος en ἄνθος *Camelorum Flos*, of in 't *Hoogduits*, Cameel-Heu. In 't *Nederduits*, Kemels-Hooi.

Kemels-Hooi is een Gewaſch dat in Arabiën groeit, en behoort eigentlyk onder de Bieſen, dog vermits het de Kemelen en andere Laſtdragende Dieren tot Voeder dient, zo heeft het den naam van Kemels-Hooi verkreegen; het is van een Specery- en Roosachtigen ſmaak, groeit omtrent een voet hoog, en draagt op den top Speceryachtige Bloempjes. *Rajus* L. XXII. *c.* IV. telt deze Plant mede op, onder die geenen, welker Bladeren als Gras zyn, en eigentlyk geen Halm maken, en welker Bloemen als Vezelen zyn. De Wortelen van dit Gewaſch zyn witachtig, klein, taai, hard, houtachtig, met veele ſlechte Vezelen voorzien, die boven rondom op het Water op aardezoden kruipen (menigwerf vertoonen zich Wortelen, die een weinig dikker zyn, dicht aan malkander ſtaan, gewrichtjes maken, en van een' ſterker ſmaak, als de anderen ſchynen te zyn), de Bladeren zyn meer als een Hand lang, als aan de Tarwe, ſterk, dik, aan de Wortel breed, t'zamen gebogen, en van boven als met ſchubben aan malkander geſtelt; boven gaan ze geheel weinig gepunt, echter rondachtig toe, welke toepunting echter nog ſtyf genoeg is. De Bladeren die aan de Wortel ſtaan, zyn iets wit- en geelachtiger, als de overigen, die tegens het bovenſte deel toeſtaan zyn ſchoon groen, ook wel purpurrood; zy ſtaan om den Halm, of veel meer om den ſteel niet anders als menigvuldige hulſen rondom, zo als omtrent by 't Riet geſchiedt. Men vindt 'er meer als een Halm aan eene Wortel, deze zyn rond, en maken wyd uit malkander ſtaande knobbels, zyn zomwylen houtachtig, van binnen niet hol, maar met een merg als de Bieſen voorzien, gaan bovenwaarts ongemeen ſmal toe. Waar aan dan in twee Ryen, gelyk als aan 't onkruid, de Bloemen aairsgewyze ſtaan, die lichtelyk afvallen, en in welker ſchilletjes, of kelkjes, welke van buiten roodachtig zyn, kleine vezelachtige wollige Bloempjes gevonden worden, die eenerlei Reuk en Smaak met de Bladeren hebben. Waarop naderhand het Zaad voortkomt, uit welk men in Duitsland menigmaal Plantjes heeft voortgequeekt. Wanneer men de verſche Plant met de Vingeren verwryft, geeft zy een' aangenaamen Reuk van haar, en ſmaakt ook niet onlieflyk, ofſchoon 'er eenige bitterheid ſchynt voorhanden te weezen, die zich met eenige zuurte, welke merkelyk op de Tonge valt,

valt, verzelſchapt, zynde in zommige Bladeren, welke onder het Gras groejen en zeer teder en uitgeholt zyn, ter dege gevoelig. De vermaarde *Parkinſon* heeft ook waargenomen, dat de tedere en biesachtige Bladeren, welke men van deze Plant in de Apotheeken heeft, veel ſcherper en Speceryachtiger zyn, als de Stengels, Bloemen en Wortel. *Dioſcorides* geeft *Lybien* aan, als het Vaderland van onze Plant, van 's gelyken *Arabien*; dog het beſte groeit in *Nabathæa*. In *Egypten*, *Campaniën* en *Apuliën* word het mede gevonden; volgens 't getuigenis van *Garzias* groeit het in *Matzcate* en *Calagate* zo weeldrig als elders het gemeene Gras, waar mede het Vee gevoedert word. De Kooplieden hebben een groote menigte van Kemelen nodig, welke ze met hunne Pakken en Sakken beladen, doordien ze veel dragen, maar weinig eeten en drinken konnen, waar mede ze Caravaans-gewyze door de Woeſtynen van Syriën en Egypten reizen, als wordende daarin niet het minſte kenteken van eenig door Menſchen bebouwt Land gevonden; ze geneeren dan de Kemelen met dit Voeder, (waar van evenwel ook andere Dieren eeten), weshalven ze hunne Ruggen met dit *Schoenanthum* beladen, op dat ze dagelyks hebben, waar van ze konnen eeten; blyft 'er dan iets overig, zo verkopen ze het te *Alexandriën* en *Alcair* voor een geringen Prys. *Garzias* merkt aan, dat de Paardekopers en Verkopers dit *Schoenanthum* de Paarden onderſtroojen; echter gebruikt men het ook in 't Menſchelyk leven; doordien men het op zommige plaatzen in plaats van Calmus gebruikt, ook Bad-ſtovingen daar mede toebereidt. Zie *J. Bontius in not. ad Garz. p.* 33. *Lugdun. p.* 1884. *Lemery. Schröder.*

Zie de 890. Plaat, Letter c. SCHOENANTHUM. In 't *Franſch*, Jonc odorant. In 't *Hoogduits*, Cameel-Heu. In 't *Nederduits*, Kemels-Hooi.

Schoenanthum of welriekende Bies *J. B.* *Schoenanthum* of Kemels-Hooi *Ger.* Welriekende Speceryachtige Bies. *C. B. P.* II. Welriekende tengere Bies by *Park.* Ronde Bies *Celſ.* Speceryachtige Bies. By de *Arabiers* genaamt *Adhar* en *adhir.* Gemeenlyk, Stroo of Kaf van *Mecha*, en Kemelen Voeder.

Gebruik in de Medicyne.

Het waare zo genoemde Kemels-Hooi reekent men tot de Speceryachtige en verſterkende Middelen, want het verwarmt, maakt droog, verdunt, verdeelt, opent en heeft eenige fyne deelen, waarom het in verſtoppingen der Ingewanden, byzonderlyk der Lever, Milt, Lyfmoeder en van 't Darmſcheel eene openſluitende kracht heeft, by gevolg in de groene Ziekte, Geel- en Waterzucht, Opſtopping van de Pis, insgelyks voor te rugblyving der Maandſtonden, Nageboorte en Kraamzuivering bykans overal word aangepreezen. Het verdeelt de hevige opblaazing der Mage, ſtilt de Braaking en den Hik van wegens zyner aantrekkende deelen, zynde mede dienſtig ter verbeteringe en de oploſſinge van de Verduuwing. Uiterlyk maakt het in den Mond gekaauwt een' goeden Adem, en beneemt de zwelling van den Huig. Het word onder de Middelen gereekent, die het Hert en Hoofd verſterken, en komt mede tot den Driakel en andere Middelen, die het Venyn tegenſtaan. Het word zeer dikwils in Genees-Wynen verordineert, om de Schroejing der Darmen en de krimping in den Buik by Purgatien te beletten; men gebruikt het ook zomwylen in Stovingen en Baden. Zie *Foreſt. l.* 28. *Obſ.* 81. *J. G. Schenck Pandect. Med. p.* 456. *Schroder.*

SCILLA.

SCI. SCI.

SCILLA. In 't *Grieks*, σκίλλα. In 't *Italiaans*, Scilla. In 't *Spaans*, Squilla, Cebolla, Albarana, Bebela, Albaran. In 't *Catalaanſch*, Ceba marina. In 't *Portugeeſch*, Cebola, Albarana. In 't *Franſch*, Squille, Oignon marin, Charpentaire, Scipaule. In 't *Engels*, Sea onjons. In 't *Boheems*, Cybula morſka. In 't *Pools*, Cobula Zamorſki. In 't *Arabiſch*, Haſpel Hanſel, Aſchil, Alachis, Alaſchil. In 't *Indiaans*, Beſaſar, Alfar, Alhonſol. In 't *Hoogduits*, Meer-Zwiebeln. In 't *Nederduits*, Zee-Uyen.

KENTEKEN. De Zee-Uyen reekent *Herman* tot die planten, welke drie Zaadhuisjes hebben, zesbladige bloemen aan lange Aairen by Ryen geſtelt maken, en welker Wortel groot en bolachtig is; dit ſtemmen *Amman* en *Moriſon* mede toe. *Tournefort* telt haar op onder de *Ornithogali* en dat wel met recht. *Volckam.* heeft *p.* 341. de algemeene en byzondere kentekenen dezer Plant aldus verklaart: de Zaadkorrels zyn plat en gelyk als kaf, zwart, in een driehoekig en drievakkig Zaadhuisje beſlooten: de bloemen zyn volkomen en zesbladig, zittende in eene Aair by malkanderen, de bladeren breed; de wortelen groot en bollig gelyk als aan de Uyen. Wy zeggen, dat de Zee-Uye een Gewaſch zy, welker bladeren een Elleboog lang, en bykans een hand breed worden, die Vleeſſig, groen en met een kleverig bitter ſap voorzien zyn. De bloemen zyn wit, gelykende na die van *Ornithogalum* of *ſtellaris Hyacinthus* (geſtarnde Hyacinth, of Maybloem), en ſtaan aan eene vermaakelyke Aire, alvoorens men de bladeren te zien krygt. De Stengel komt in Auguſtus te voorſchyn, is rykelyk met bloemen bezet; wanneer zich nu deze van malder ſpreiden, beginnen de benedenſte open te bloejen, de middelſten op te zwellen, als of ze haaſt wilden afvallen, dog de bovenſten vangen dan eerſt aan ter dege te groejen, 't welk is πρώτη ἄνθησις, *primus ad floreſcendum impetus*, de eerſte drift om te bloejen. Na verloop van weinig dagen vallen de eerſte bloemen af, dog de middelſten bloejen, en de bovenſten maken zig daar toe gereed; 't welk is *ſecunda* ἄνθησις, de tweede drift om te bloejen. Eindelyk, de middelſten afgevallen zynde, ſpreiden zich de bovenſten uit, om te bloejen, 't welke is *tertia* ἄνθησις, de derde drift om te bloejen. Aldus moet men zich de zaak voorſtellen, by aldien men wil begrypen, wat de ouden hebben willen verſtaan, door te zeggen, dat de Zee-Ajuin driemaal pleegt te bloejen. Gelyk als *Theophraſtus* ſchryft: Σκίλλα ποιεῖσθαι τρεῖς ἀνθήσεις, dat is. *De Zee-Ajuin maakt Pooging om drie keeren te bloejen;* echter wel te verſtaan, dat zulks niet geſchiedt ten aanzien van drie verſcheidene Tyden des Jaars, maar wel ten aanzien der plaatze van haar Bloesſem, of dat niet alle open geſlooten zynde bloemen op een en de zelfde tyd bloejen. De Vrucht is rondachtig, maar echter driehoekig daarby, en met zwart Zaad aangevult. De Wortel is zeer groot, maar bolachtig, dik als een Vuiſt, beſtaat uit veele ſchillen of bladjes, heeft onderwaarts groote ſterke vezelen, zynde van een ſcherpen en bitteren ſmaak, en hebbende weinig of in 't geheel geenen Reuk. Zy groeit in Span-

Spanjen, Portugal en Siciliën aan de Zee kant.

AANMERKING. De ouden geloofden, wanneer men diergelyke Ajuin geheel aan den bovenſten Drempel van de deur vaſt bondt, dan zou zy voor Toverye bewaaren. *Plin. H. N. Lib.* XX. *c.* 9. *Jacob Dalechamp.* beweert in zyne aanmerkingen over de *Hiſt. Natur.* van *Plinius*, dat men de Zee-Ajuin by de graven der verſtorvenen hebbe gezaait, welke niemand, die zyn volle verſtand hadde, durfde of moeſte uitplukken; dierhalven wierd de ſpreekwyze: *Scillam ſepulcro evellere* op dwaazen en uitzinnigen toegepaſt. *Pythagoras* heeft een geheel Boek van deze Plant opgeſtelt, en der zelver deugden in de Genees-kunde verklaart; ook hebben zommigen zyn hoogen ouderdom aan 't herhaalde gebruik van de Zee-Ajuin willen toe-ſchryven. Zie *Plin. H. N. L.* XIX. *c.* 5. *Theophraſtus Hiſt.* VII. en X. *Dioſcorid. L.* II. *c.* 202. *Cluſ. R. P. L.* II. *c.* 21. *Hiſp. L.* II. *c.* 15. *Boerhaave* II. *p.* 143. *Lugd. p.* 1575. *Tabern. L.* II. *Sect.* VII. *c.* XI.

Zie de 890. Plaat, Letter. d.

SCILLA SEU SQUILLA. In 't *Franſch*, Oignon marin. In 't *Hoogduits*, Meer-Zwiebel. In 't *Nederduits*, Zee-Ajuin.

De aan de Zee-ſtrand groejende *Ornithogalum* of Zee-Ajuin met eene roode Wortel *Tournef.* Gemeene Zee-Ajuin met een roode Wortel *C. B. P.* 73. *M.* 2. 395. Gemeene groote rosachtige Zee-Ajuin *J. B.* 2. 615. *Pancratium* by *Dod. Pempt.* 691. Zee-Ajuin, of *Cepa marina*, by 't *gemeene Volk.* Zee-Ajuin, welker Wortel roodachtige Schillen heeft, met een uitgehold Aloës-Blad *Lob. Obſ. p.* 76. Plaat *p.* 152.

Gebruik in de Medicyne.

De toebereide Zee-Ajuin heeft men in de Apotheeken; zy heeft eene oploſſende, verdunnende, zuiverende, verdeelende en openmakende kracht; hebbende eene geheel byzondere voortreffelyke nuttigheid, in hevige verſtopping der Lucht-Aderen, voornamentlyk in de Kortademing, Hoeſt, Heesheid, in ſtikkende Zinkingen, als mede in ontſteeking der Nieren, die van Graveel is ontſtaan, en verſlyming der Maag. Zy opent de verſtopping der Ingewanden, bevordert het Watermaaken en de vrye vloejing der Maandſtonden, en is een krachtig verhoedend Geneesmiddel in dikke en waterachtige gezwellen der Schenkels. Zommigen gelooven, dat zy uiterlyk gebruikt, de zeere Hoofden en bevrooſe Leden, als ook de Vergiftingen en Toveryen zou beletten. Van wegens haare groote ſcherpigheid en walgachtige bitterheid verwekt zy, by aldien zy niet behoorlyk is toebereidt geworden, Buikloop en Braaking, anderzins zou zy op zich zelve in der daad eene Venynige eigenſchap bezitten, zodanig, dat, wanneer men ze met een Mes van Yzer in ſtukken ſnydt, zulks Venynig word, waarom zommigen den Raad geven, dat men ze of met Hout of Yvoor van malkander zal deelen. De toebereiding van de Zee-Uyen geſchiedt door kooking in een kleine Oven, als men ze van te vooren in Brood-deeg inkneedt, en naderhand in gedaante van koeken wederom droogt. Menſchen van een vette en vochtige getempertheid is zy gezonder, dan die een magere en drooge Natuur hebben. Zy is mede een Ingredient des Driakels van *Andr.* In de Apotheeken heeft men 1. Honing van Zee-Uyen. 2. Azyn. 3. Het dikke Sap, en 4. Koekjes van Zee-Uyen. Zie *Act. Phyſ. med. Vol.* III. *Obſ.* CVI. *p.* 336. *Lemery* 1017. *Joh. Zwelff. in animadverſ. ad Pharmac. Aug. p.* 419. *Dioſcorid. l.* 2. *c.* 162. *Theophr. l.* 7. *H. plant. c.* 12. *Pharmacop. Argent. p.* 251. *Zornius. Schröder.*

SCOLYMOCEPHALUS.

SCOLYMOCEPHALUS. In 't *Grieks*, λεπιδοκαρποδένδρον. In 't *Nederduits*, Waageboom. Hy verſtrekt tot een getuige van den overvloed en fraaiheid der Africaanſche Planten; de Boom (δένδρον) draagt van de ſchubachtige (ἀπὸ τοῦ λεπίδος τοῦ κάρπου) gedaante der Vrucht den naam van *Lepidocarpodendron*, zynde een Africaanſche Boom, en noch aan weinigen tot nu toe bekent geweeſt; evenwel is die tot Cieraad van eenige vermaarde Mannen in hunne Werken ingelaſt geworden, als in de *Catalogus* van *Hermannus* en *Ind. Plant.* II. *p.* 183 van *Boerhaave*, waar uit wy ook het volgende Bericht ontleenen, dat volkomen zo goed is, als of wy naar het Leven het Gewaſch beſchreeven, doordien de Heer Autheur niet alleen een netjes afgeſchildert Beeld voor Oogen ſtelt, maar ook een Vriend heeft gehad die in de meeſte Deelen der Weereld, als in *Africa*, *America*, en *Europa*, wel neerſtiglyk de Planten heeft gade geſlagen; en in geval van noodzakelykheid als een kenner en oogenſchynlyk getuige alle naricht konde mede deelen; dien de Heer *Boerhaave* zelf onder den naam van *Joh. Hertog* hem ter Eere heeft bekent gemaakt, om dat hy door hem een ſtuk van den Boom zelf verkreegen heeft. Drie Mylen van de Kaap de Goede Hoop is het Vaderland van dezen ſchonen Boom, die onder aan den voet van Bergen en andere Hoogten zeer weeldrig groeit. Zyn Stam, welke drie Voeten dik word, ontſtaat uit eene dikke Wortel, en beſtaat uit een hard, knobbelachtig, helder brandend, en geelachtig Hout, het welk echter daar by om zich uitſpat, gelyk Zwavel, die met eenig geluid uit malkander vaart; de Baſt is dik, wrang, geelachtig, dog aan de Takken purpurverwig. Takken, die na wilgetakken gelyken, zyn 'er veele die met talryke, en gezamentlyk gins en weder verſtrooide, blaauwachtige, en aderige Bladeren voorzien, ook daar by lang, ſtompachtig en breed zyn; door welkers midden een geelachtige Ribbe loopt. Aan de toppen der Takken groeit een groote ſchubachtige Kelk, waar aan men menigwerf acht Ryen van over malkander ſtaande ſchubben gewaar word, welke, als de Boom bloeit, aan haare buitenſte vlakte purpurrood, dog van binnen voortreffelyk geel-groen zyn. In den grond van dezen Bloem-kelk laten zich veele Bloempjes zien, die t'zamen eene groote Bloem, welke uit menigerlei andere kleine Bloempjes is t'zamengeſteld, uitmaken. Elk van deze kleine Bloempjes zit in een éénbladig kelkje, dat wederom in een ander onkennelyk kelkje ruſt. Het Bloemkelkje ſchynt van 't Mannelyk geſlacht, dog het Zaadhuisje van Vrouwelyk geſlacht te zyn, waar in niet alleen een gepluimd Pypje, maar ook een langwerpig graauw Zaad legt. Wanneer de Vrucht ryp is, dan is zy van een groenachtige graauwe koleur. De geheele Boom word met zyne Takken omtrent twintig voeten hoog, en verſtrekt tot brandhout, hebbende daar by een baſt of ſchorſſe, die goed is om de Buikloop te geneezen.

In 't kort kan men het Kenteken van dit Gewaſch aldus voorſtellen. Deszelfs bladeren zyn geheel of ongedeeld, en overal verſpreidt, de Bloemkelk beſtaat uit veele bladeren, die op de wyze van ſchubben over malkander leggen, naar

naar verſcheidene op malkander volgende ryen; door de rypheid krygt deze Kelk de gedaante van een wel ſluitend ſchubachtig vaatje; de talryke Bloem zit op den grond des kelks, is bladerloos, ongeregeld, vol haairen, en twee geſlachtig of Man-Wyf, dog zo, dat de Bloem uit meerder kleine Bloempjes is t'zamen geſtelt. Uit het midden der Bloeme komt het Zaadhuisje, 't welk met eene of meerder lange Pypen is voorzien, in een langwerpige Peul of Hulze voort, die in twee lange draden uitloopt; Het Zaad is verciert met een langen draad, en draagt aan de punt een Pluimveertje.

Zie de 891. Plaat, SCOLYMOCEPHALUS FOLIIS OBLONGIS, SEU LEPIDOCARPODENDRON PRIMUM. B. Wageboom met langwerpige Bladeren, of eerſte zoort van ſchubachtige Vruchtdragende Bomen.

Lepidocarpodendron of ſchubachtige Vruchten dragende Boom, met een breed Wilgebooms blad, en Purperrooden ſtengel. *Boerhaave* II. *p.* 183. *Scolymacephalus* of Wageboom, met langwerpige, gladde, zeer dikke en breede bladeren. *Herm. Catol. Mt. Afr.* Africaanſche kegelachtige Vrucht dragende breedbladige Boom, of Wageboom *Cod. Witſen.* Wagenboom gemeenlyk *Batav.* H.

Zie de 892. Plaat, SCOLYMOCEPHALUS AFRICANA, FOLIO LATO ROTUNDO. B. Africaanſche Wageboom met een breed rond blad.

Lepidocarpodendron of ſchubachtige Vrucht dragende Boom, met een ſtyfrondachtig blad aan een lang dik ſteeltje, en met een zeer groote Purpurverwige Bloem. *Boerhaave* II. *p.* 184. *Scolymocephalus* of Africaanſche Wageboom, met een breed, rond, en glad Blad, en met een zeer groote Kegel Vrucht, van koleur bykans als witte zyde. *Herm. Cat. Mt. Afric.* & *Rajus H. T.* 111. 9. Africaanſche Kegel Vruchten dragende Wilgeboom, met een ſtyf en dik Blad. *P. B. Prodr.* 373. Africaanſche Kegelvruchten dragende Heeſter, met een zeer groote roode Bloem *Cod. Witſen.* Een Heeſter gelykende aan Artiſchokken kruid, met een rondachtig ſtyf blad van den Tafel-berg. *P. B. ſp. Muſ. Petiv.* 374.

Deze Boom groeit in Africa naaſt aan den Tafel-berg op zommige vochtige Plaatzen, en is zoſchoon, dat men zyn's gelyken niet lichtelyk ziet. Zyne Wortel is ſterk, en dryft een' dikken ſterken ſtam op, waaruit veele Purpurverwige Takken en Stengels voortkomen, welke te gelyk drie Voeten hoog worden. De bladeren ſtaan in een redelyk getal zonder order aan de Telgen, en wel door middel van lange, dikke, en ſtyve Steelen, hunne geſtalte is rondachtig, zyn daarby dik, ſtyf, vol Aderen of zenuwen, grooter dan de vlakte van een hand, aan den rand roodachtig, dog anderzins ſchoon groen. Aan 't einde der takken vindt men een groote ſchubachtige Bloemkelk, zomwylen van negen boven malkander ſtaande ſchubben; Deze Bloemkelk ſpreidt zich ten tyde der bloejinge ongemeen wyd van malkander, en is van binnen ongemeen ſchoon rood; zyn binnenſte omtrek is wyder als die des Kelks en met ontelbaare Bloempjes bezet, die elk op zich zelve in een pluimachtig kelkje ingevat zyn, welke uit mannelyke vezels ſchynen t'zamen geſtelt, en uit een Zaadhuisje, waarin een langwerpig Zaad beſlooten word, 't welk met een pluimachtige Pyp is voorzien; deze Bloempjes hebben gezamentlyk eene ſchoone groenachtige en Purpurroode, ook donker Purpurverwige koleur, en middelerwyl ze zich op een knop t'zamen ſluiten, maken ze eene Bloem uit, die uit veele andere Bloempjes beſtaat, welke ongemeen fraai zyn van aanzien. Wanneer deze Bloempjes verwelken, trekt zich de Bloem-kelk t'zamen, en word tot eene groote Vrucht, wanneer men deeze naar de hoogte heen, of door den ſtengel tegens de Vrucht zelve toe in twee ſtukken

ken deelt, kan men de binnenſte geſtalte, de rondigheid der holte, en die aan de zelve gegroeit zynde Zaadkorrels gewaar worden. Waar toe eigentlyk dit Zaad, of ook de geheele Boom dient, kan niet wel gezegt worden; ook bevindt men, dat zich de Boom bezwaarlyk door het Zaad laat voortbrengen, maar wel van jonge uit de Wortel weeldrig opſchietende telgjes en ſpruitjes.

Zie de 893. Plaat, Letter a.

SCOLYMOCEPHALUS FOLIIS LONGIS, SEU TULIPIFER LATIFOLIUS. B. Wageboom met lange Bladeren, of breedbladige Tulpen dragende Boom.

Lepidocarpodendron of ſchubachtige vruchten dragende Boom met een langwerpig rond blad, zynde met een rood Borduurzel verziert, en de ſpits met den rand der ſchubben wolachtig. *Boerhaave p.* 185. Africaanſche Wageboom, met lange gladde Bladeren, en eene kegelachtige Vrucht als zyde, als ook met ſchubben, die met een roeſt-en lokhaairachtige kuif verſiert zyn. *Herm. Cat. Mt. Afric. Raj.* II. *T.* III. 9. Africaanſche Heeſter, dragende Kegelachtige en Tulpsgewyze Vruchten, is breedbladig, en groeit op bergachtige plaatzen, met eene roode Bloem *Cod. Witſen.*

Deze zoort van Bomen groeit in dat geweſt van Africa, 't welk tuſſchen den Tafel-en den Windberg by de Kaap de Goede Hoop legt, heeft veele Wortelen, een dikken, harden en laagen Stam, waar uit veele andere ſtammen voortſpruiten, groen van koleur, omtrent twee Voeten in de hoogte, waaraan de bladeren zonder een merkelyken ſteel dik en hard aanſtaan, die een Hand lang, langwerpig van gedaante, dik, ſtomp, zwartgroen, vol Aderen, met een geelachtige zenuwe midden door heen, en met een roode Rand voorzien zyn. Aan 't einde der Takken groeit een groote Bloem-kelk, die lang en ſchubachtig is, van acht tot dertien Ryen ſchubben over malkander heen volgende. Zo lang de Vrucht onryp is, zyn de ſchubben rood en met witte Wolle bekleedt, die onder aan den rand als met zyde draden zyn voorzien, de bovenſten zyn lang en tenger, en maken aan de bovenpunt een geheel zachte zyde Wolle, gelyk als een fyn Penſeel. De binnenſte ronde holligheid beſtaat uit veele kleine Bloemen, die in een ronde wolachtige langwerpige Kelk ſtaan, ze zyn uit lange Mannelyke vezelen t'zamen geſtelt, welke een' ſtaart na zich ſleepen, en uit een Zaadhuisje, 't welk zich van binnen op den grond van 't Kelkje bevindt, en naderhand tot een bruin Zaad word. De geheele Vrucht, wanneer zy ryp is, word graauw van koleur, dog de punten van de ſchubben blyven bruin.

SCOLYMOCEPHALUS FOLIIS ANGUSTIS LONGIS. Wageboom met ſmalle lange Bladeren.

Zie de 893. Plaat, Letter b.

Lepidocarpodendron of ſchubachtige Vruchten dragende Boom, heeft geene ſtengels, maar groeit uit de Aarde met ontelbare Takken voort; de Bloemkelk, nog niet ryp zynde, is van buiten uit den rooden en geelen geſpikkelt, van binnen doorgaans geel *Boerhaave P.* II. *p.* 192. Africaanſche Waageboom met Bladeren als aan de Ægyptiſche kegelachtige Vruchtdragende Heeſter van *Breynius*, met een groot ſchubachtig hoofd *Raj. H.* III. 10. Africaanſche kegelachtige Vruchtdragende ſmalbladige Heeſter. *Cod. Witſen.*

Vier Mylen van de Kaap de Goede Hoop aan den Tygerberg, in de Heyſtruiken van 't Dal, groeit deze Heeſter zonder Stengels, met veele uit de Aarde voortkomende takkige telgjes, welker ſchorſſe glad en rood is; aan de zelve groejen overal ſmalle, en lange Bladeren zonder ſteeltjes, die zonder order voortkomen. Aan 't einde des Taks of aan zommige zyde Takjes is eene enkelde Bloeme te zien, welke, al voorens zy zich ontſluit, uit een rooden ſchubachtigen Kelk beſtaat, welker ſchubben, wanneer ze zich uit malkander geven, naar onderen toe geel zyn, met rood ondergemengt. De grond der

Bloemkelks ſtaat vol van andere kleine gladde Kelkjes, waarin de Bloemen met geſtaarte vezelen zyn te vinden; het Zaadhuisje is met eene lange Pype voorzien, waaruit naderhand het Zaad word. Wanneer de Vrucht ryp word, dan trekken zich de ſchubben t'zamen, en ſluiten het Zaad in zich, zynde dan de Vrucht in grootte een Walnoot gelyk.

Zie de 894. Plaat. SCOLYMOCEPHALUS AFRICANA FOLIIS ANGUSTIS VILLOSIS. B. Africaanſche Wageboom met ſmalle lokhaairige Bladeren. B.

Zie de 895. Plaat. SCOLYMOCEPHALUS AFRICANA FOLIIS LONGIS CONO VARIEGATO. B. Africaanſche Wageboom met lange bladeren en een bonte Kegelachtige Vrucht.

Lepidocarpodendron, of ſchubachtige Vruchten dragende Boom met ſmalle Bladeren, zynde langer als Wilgebooms-Bladeren, en de ſchubben des Bloemkelks zeer ſchoon uit geele, bruinroode, witte en zwarte koleuren bont geſpikkelt, hebbende de Bloemen donker Purpurverwige pluimveertjes *Boerhaave p.* 188. Africaanſche Wageboom met lange gladde Bladeren, en een bonte harſt voortbrengende Kegelachtige Vrucht. *Herm. Cat. Mt. Afr.* Africaanſche Wageboom met een bonte harſt voortbrengende en Kegelachtige Vrucht *Raj. H.* 111. 9. Africaanſche ſmalbladige Kegelachtige Vruchten voortbrengende Heeſter, met een zwartachtige Bloem, of na een Tulp gelykende *Cod. Witſen.*

Als men van 't Kaſteel van de Kaap de goede Hoop tegens den Steenberg toe recht uit voortgaat, vindt men zomwylen dezen Boom, die op gelyke wyze als de overige *Scolymocephali* of Wagebomen voortkomt. Zyn Stam is twee of drie Voeten hoog, de ſchorſſe of de baſt van den zelven is donkergroen, glad en dik, bedekkende een hout, 't welk insgelyks ook van een groenachtige koleur is. Zyne bladeren ſtaan zonder ſtengels aanſtonds aan den Boom, zyn heldergroen, zonder order gins en weder verſtrooit, en bykans gelyk zynde aan die Wilgebooms-Bladeren, zy zyn ſmal, langwerpig, ſtyf, vol van zenuwen en glad, boven aan 't Einde der Takken is een ſchubachtige Kelk, beſtaande dikwils uit acht over malkander heen leggende ſchubben, waar van de bovenſte ſchubben de grootſten en de langſten zyn, zo lang de Bloem in Bloei is, zyn deze ſchubben ſchoon onder malkander geverft uit zwart, bruinrood en geel, en aan den rand met een Zilvere witte wolle gelyk als zyde verſiert; de bovenſte ſchubben zyn zeer lang, minder vaſt by malkander geduuwt, en geheel plat. De binnenſte ſchyf der Bloemen ſtaat vol van ruige Kelkjes, welke eene lange ſcheede of Pypje opſluiten, en eene met wolachtige vezelen voorziene Bloem, benevens een Zaadhuisje, waar aan een lange Pyp is te vinden, waar uit naderhand een langachtig Zaad word. De Pluimveeren, of het pluimvederachtige aan deze bloemen, zyn, zo lang ze bloejen, ongemeen ſchoon en prachtig aan te zien, door dien ze Zilverwit, donkerpurpur, purpurrood en purper-roodachtig verſchynen, 't welk ongemeen vermaaklyk aan 't oog voorkomt.

SCOLYMOCEPHALUS SEU LEPIDOCARPODENDRON, FOLIO SALIGNO. B. Wageboom of ſchubachtige Vruchten voortbrengende Boom, met een Wilgebooms-Blad. Zie de 896. Plaat.

Lepidocarpodendron, of ſchubachtige Vruchten voortbrengende Boom, met ſmalle bladeren, die korter zyn als Wilgebooms Bladeren, zynde de ſchubben des Bloemkelks zeer ſchoon onder malkander geverft uit roozenrood, goudgeel, en met witte pluim-veeren voorzien *Boerhave p.* 187. Africaanſche Wageboom, met ſmalle haairlokachtige bladeren en een Honig voortbrengende Kegelachtige Vrucht *D. Sher. Raj. A.* III. 9. Africaanſche Wageboom, met lange, zeer ſcherpe, ruige bladeren en een Honig voortbrengende Kegelachtige Vrucht. *Herm. Car. Mr. Afr.* Africaanſche

ſche Pynboom, met eene Honig voortbrengende kegelachtige Vrucht *Herman. Raj. H.* III. 9. Africaanſche, heeſterachtige *Xeranthemum*, met eene roode Bloem, of Tulpsgewyze bloemen voortbrengende *Cod. Witſen.* Gemeenlyk in 't *Nederduits*, Tulpboom genaamt.

In dat geweſt van Africa, 't welk van 't Kaſteel der Kaap de goede Hoop recht uit naar den Steenberg toegaat, word deze Boom gevonden; deze zoort maakt uit eene vaſte Wortel een Stam, van een of twee Voeten hoog, wiens Baſt aſchgraauw en zeer oneffen is. Uit dezen Stam van zulk eene Hoogte komen ontelbaare zyde Takjes voort, die in de Hoogte ryzen, tot acht en negen Voeten toe hoog. Men vind 'er juiſt niet zo veele bladeren aan, die gins en weêr verſpreid, als Wilgebooms-Bladeren, zeer ſmal, glad en hier en daar een weinigje ingekorven zyn, ze ſtaan zonder een eigentlyke ſteel digt aan de Takjes. Boven aan deze Telgen ſtaat een ſchubachtige langwerpig-ronde Bloemkelk, die tegens den Tak toe altyd puntiger toegaat, waaraan menigwerf veertien Ryen van ſchubben achter malkander ſtaan, zynde de bovenſten de grootſten daar van. Wanneer deze Bloemkelk nog toegeſlooten is, vertoont hy ter weêrzyden eene kegelachtige gedaante, (*Figura conica*) en zyne ſchubben zyn dan naar beneden toe zwartachtig, tot dat ze allenskens tegens de bovenſte punt toe bruinachtig worden, haaſt daarop verſchynen ze geelachtig, en dan zynze uit een aſchgraauwe, zwartachtige en geele koleur çierlyk vermengt, waar op ze recht rood en geel, en eindelyk aan haar punten hoogrood en glinſterend, van de bovenſte punten af tot omtrent het midden, worden. Wanneer nu ten tyde, dat de Bloem in haar bloeſſem ſtaat, de Bloemkelk zich opent, dan zyn de ſchubben van 't midden tot aan haaren ſtam toe zwart en groenachtig, naar boven toe rood en wit onder malkander, met donker roode ſpitzen. De binnenſte omtrek des Bloemkelks is met veele kleine Kelkjes bezet, die ruig en roodachtig zyn, waar in de Bloempjes ſtaan, die uit een mannelyk zoort van vezelen, ſneeuw wit met Veêren bekleedt, t'zamen geſtelt zyn, als ook uit een Zaadhuisje, 't welk een lange Pyp voert, waarin het langwerpige Zaad legt. De rype Vrucht is aſchgraauw en kegelvormig. De Bloem is vol van Honigzoet en gezond ſap, dat al in eene redelyke menigte voortkomt, en 't welk men graag nuttigt, ſchynende bykans even als een Africaanſche *Melianthum* te zyn.

SCOLYMOCEPHALUS SEU LEPIDOCARPODENDRON LONGISSIMIS FOLIIS. B. Wageboom of ſchubachtige vruchten dragende Boom met zeer lange bladeren. Zie de 897. Plaat, Lettera.

Lepidocarpodendron met zeer lange en ſmalle bladeren, die de Vrucht, zynde zeer heerlyk uit rood, geel en witte koleuren vermengt, gelyk als eene kroon omcingelen; de Wortel kruipt rondom op de Aarde. *Boerhaave p.* 190. klein Africaanſch *Xeranthemum* met een roode Bloem of Tulpboom by *Cod. Witſen.*

Deze ongemeen ſchoone Heeſter groeit in Zand-groeven en Heyſtruiken twee Mylen van de Kaap de goede Hoop, ter plaatze, die men *Conſtantia* noemt. Want aldaar komt de zelve ongemeen ſchielyk voort, door middel van zyne groote en dikke Wortel, en maakt enkelde ſpruiten, die omtrent in de hoogte vier duimen uitmaken, en met een ſchurfachtige, gedraaide en bykans bruinachtig zynde ſchorſſe voorzien zyn, welke zich rondom een wit hout ſluit. Daarop ontſtaan op der zelver Top in een kring ſmalle, groene, redelyk dikke, driehoekige bladeren, gelyk de *Ficoides* pleegt te maken, die overal de Bloem omcingelen, of boven dezelve buitenwaarts ſtaan; deze Bloem is van een ongemeene ſchoonheid, en beſtaat uit een ſchubachtigen Bloemkelk, welks ſchubben breed, ſtomp, beneden wit, boven rood zyn, en zomwylen zeven ryen over malkander heen geſtelt ſtaan; de binnenſte is met andere Kelkjes aan-

ge-

gevult, en met Bloempjes en Zaad, gelyk in de naaſt volgende 898. Kopere Plaat zal ontdekt worden, alleenlyk dat in deze zoort de Veeren of Bloemen-vezelen witachtig geel zyn.

Zie de 897. Plaat, Letter. b. SCOLYMOCEPHALUS SEU LEPIDOCARPODENDRON ACAULON. B. Wageboom of ſchubachtige vruchten voortbrengende Boom zonder ſteelen.

Schubachtige vruchten voortbrengende Boom zonder ſteelen, met weinige breede bladeren, die verziert zyn met een Ader en roode randen, hebbende een kleine Vrucht. *Boerhaave* II. *p.* 191. Africaanſche laage en neerleggende Wageboom, met gladde langwerpige bladeren *Herm. Catol. Mt.* Neerleggende Africaanſche Wageboom, met een Lauwrier-booms-blad. *Sherard. Raj. H.* III. 9. kruipend Africaanſch kruid met eene groene Bloem *Cod. Witſen.* Africaanſche laage neerleggende Wageboom met lange en gladde Bladeren. *Burm. Catol plant. African. p.* 19.

Deze Plant groeit weeldrig onder aan den voet der Bergen in Africa, haare Wortel ſpreidt zich zydwaards met veele puntjes of vezeltjes naar al de vier Geweſten toe. Men vindt 'er geen ſtengel aan, maar zy legt op de Aarde, heeft zwartgroene bladeren, waaraan de boord of de Zoom en de Ader, die 'er door heen gaat, rood zyn; de bladeren zyn op zich zelve groot en breed; gelyk als Lauwerier-bladeren, en hebben geen byzonder ſteeltje, en zyn zeven of acht in Getal; onder deze verheft zich een Bloemkelk, die wel ſchubachtig, maar geheel open is, tot dat die, meer en meerder ryp wordende, ook wederom meer en meer t'zamen trekt. Het midden van dezen Bloemkelk ſtaat van ruuwe keine Kelkjes, die een lange ſcheede hebben, waarin men bloemen vindt, die met de voorgaande overeen komen, en tusſchen digt by malkaâr ſtaande groene draden (gelyk als Borſtels) in 't midden van hen ſtaan, zynde met ſtaartachtige vezelen en een Zaadhuisje voorzien, waaraan zich een Pypje vertoont. Wanneer de Vrucht ryp is, dan ziet zy 'er dus uit, zo als wyze aan den Voet van de 897. Kopere Plaat *l. b.* hebben afgebeeldt.

SCOLYMACHUS SEU LEPIDOCARPODENDRON FRUTICE CONIFERO. B. Wageboom of *Lepidocarpodendron*, zynde eene Heeſter, die kegelachtige vruchten draagt. Zie de 898. Plaat.

Schubachtige vruchten dragende Boom met een Wilgebooms-blad, geele rand en Ader, langwerpige en kegelachtige Vrucht, die voor 't grootſte gedeelte aan 't bovenſte deel is toegeſlooten; *Boerhaave* II. *p.* 189. Africaanſche breedbladige en kegelachtige Vruchten voortbrengende Heeſter, met eene groene Bloem *Cod. Witſen.* In 't *Nederduits* gemeelyk, kreupel-Hout genaamt. Africaanſche Wilgeboom, die Vruchten draagt gelyk als Pyn-Appelen, hebbende een breed wollig Blad, dat ſtomp en ingekurven is. *Pat. Bat. pr.* Africaanſche Boom, gelykende aan een Populierboom (*Leucodendron*), hebbende witte Zilvere bloemen, en bladeren met zeer diepe inkervingen. *Pukn. Burm. Catol. plant. Afr. p.* 20.

Omtrent een Myl van de Kaap de Goede Hoop is een Plaats by een Woud, het *roode Boſch* genaamt, en by een Brouwerye, alwaar deze Boom aan den voet der Bergen groeit, op die wyze en in de hoogte, zo als in 895 en 896 Platen is aangetoont. Men vindt daaraan breede bladeren, die met Wilgebooms-bladeren overeen komen, ze zyn ſchoon groen, met eene weeke en fyne Wolle geheel tenger geveezelt, zonder ſteel en zonder order aan de Takken ſtaande, zynde beide in het midden rondom hunne ader en Boord geel, boven aan 't einde van 't Takje ſtaan ze zeer dicht by malkaar, en ſluiten zich zeer vaſt rondom de Vrucht. Deze Vrucht is in den beginne als een ſchubachtige Bloem-kelk, met breede, platte en groote ſchubben, die dikwils Zes-

voudig over malkander heen ſtaan, die de Bloem in zich bevatten, en rondom de zelve naauw geſlooten zyn, zo dat ze weinig kan gezien worden. De Kelk der bloemen heeft mannelyke gepluimde Vezelen, een Zaadhuisje met een lange Pyp en langwerpig Zaad, als in de Plaat 895. is te zien. De rype Vrucht is geelachtig en als men die naar de lengte door ſnydt, dan is zy van binnen geel.

Zie de 899. Plaat, Letter a.

SCOLYMOCEPHALUS AFRICANUS ARGENTEUS FOLIIS DORYCHNII. B. Africaanſche Zilververwige Wageboom met bladeren van *Dorychnium* (een venynig kruid).

Lepidocarpodendron. Met korte zeer digt by malkaâr groejende bladeren als zyde, hebbende een tengere lange Vrucht. *Boerhave* II. *p.* 194. Africaanſche Wilgeboom, dragende kegelachtige vruchten, hebbende een ſmal blad, dat wollig en ſtomp is. *P. B. Prodr.* 372. De *Aethiopiſche* kegelachtige vruchten dragende Heeſter, met bladeren als aan 't *Cneorum* of Bytkruid, gelykende aan de Wilgebooms bladeren, de middelſte zoort van *Breyn. Prodr.* 2. 49. Africaanſche Zilververwige Wageboom, met bladeren als aan 't *Dorychnium. Plateau. Herman. Cat. Mt.* Africaanſche op vochtige of moeraſſige plaatzen groeiende Heeſter, met eene roode Bloem. *Cod. Witſen.*

Op moeraſſige geweſten van Africa, op vochtige plaatzen, ja in 't water zelf verkrygt deze Boom eene Hoogte van vyf tot zes voeten; van ſtam is hy geheel recht opſtaande, rank, zo dik als een vinger, drie voeten hoog, gevende naderhand verſtrooide Takken met een groene baſt overtrokken, die over een groenachtig daar onder verborgen zynde Hout gaat. De bladeren zyn groen, kort, met eene Zilverver wige aan witte zyde gelykende wolle aan den rand voorzien, zonder ſtengels en order digt by malkaâr, zo dat ze de Takken bykans overdekken; aan de Takken groeien gins en weder naauw t'zamen lange Kelkjes, ſmal, ſchubachtig, dikwils met zes Ryen ſchubben over malkander heen, waar van de onderſten geel, en de bovenſten rood zyn. De binnenſte ronde Holte des Kelks word met ronde Kelkjes bezet, welke ruig zyn, waar in dan eene bloem gevonden word, met vyf Mannelyke vezelen, die boven gevedert verſchynen; het Zaadhuisje is aanvangkelyk met eene lange roode bepluimde Pyp voorzien, die naderhand geel word, en eindelyk in een aſchgraauw, en zwartachtig Zaad pleegt te veranderen, het welk daarenboven nog langwerpig, en met een ſtaart voorzien is.

Zie 899. P. Letter

SCOLYMOCEPHALUS AFRICANUS FOLIO CRASSO, NERVOSO. B. Africaanſche Wageboom met een dik aderryk blad. In 't *Hoogduits*, **Gold-Baum.** B.

Conocarpodendron of kegelachtige vruchten dragende Boom, met een dik, aderryk en donsachtig blad, zynde bovenwaarts ingekurven, en aldaar met een roode zoom of rand voorzien, de bloem daaraan is Goudachtig, en de kegelachtige Vrucht valt lichtelyk af. *Boerhaave* II. 196. Of deze Africaanſche Boom de *Leucadendros*, met gezaagde bladeren zy van *D. Hermannus*? Kegelachtige vruchten dragende Boom van de Kaap de Goede Hoop, met een ingetand blad boven op. *Raj. app.* 240. *Muſ. Petiver.* 240. *Alm.* 212. Africaanſche kegelachtige vruchten dragende Boom of kreupelboom. *Cod. Witſen.* Africaanſche breedbladige en wollige of donsachtige Wageboom, met ingekurve bladeren op den Top. *Herm. Cat. Afr. Mt.* Gemeenlyk *Chryſodendros* genaamt, of in 't *Nederduits*, Kreupelboom, Goudboom, Brandhoutboom.

Op de ſteiltens van de Bergen in Africa vindt men dezen Boom, en wel ter plaatze, alwaar de grond ſteenachtig is, als komende aldaar gelukkig en weeldrig voort. In 't begin brengt hy uit eene ſterke wydloopige Wortel den Stam voort, die omtrent twee voeten hoog word, maar in de dikte zomtyds vier voeten bereikt. Daaruit kyken rondom Takken uit, welke boven t'zamen

men gaan, als of ze eene kogel met haare t'zamen gehoopte bladeren wilden voorſtellen; aldaar maken ze nu eene groote Bloeme, van koleur Goudgeel, en als een kogel van geſtalte, wier onderſte deel een' Kelk maakt, die ſchubachtig is, en wiens ſchubben 'er donsachtig uitzien. De Bloemen zyn van binnen de ſchubben des Bloemkelks, en van daar overal heen verſpreidt, zo dat ze het pynachtige middel-deel doorgaans bedekken, elk van de zelve ſtaat in een ruig kelkje, en beſtaan uit bepluimde goudgeele vezelen. Men vindt daar ook het Zaadhuisje, 't welk met drie pypen is voorzien, het welk naderhand een driehoekig Zaad wordt. Wanneer de Vrucht ryp is, dan valt ze lichtelyk af, en is zeer gelyk met de Vrucht in de naaſtvolgende Plaat. Voor 't overige heeft deze Boom eene graauwachtig groene ſchorſſe vol van haairen, waar onder een wit hout verborgen legt, 't welk dienſtig is, om 'er vuur mede te ſtooken. De Bladeren ſtaan dicht by malkaar, zyn donkergroen, dik, ſtyf, aderryk, haairig, na boven toe binnenwaarts gebogen en ingekurven, alwaar ze ook met een' rooden rand verſiert zyn.

Zie de 900. Plaat. SCOLYMOCEPHALUS AFRICANUS FOLIO CRASSO NERVOSO SERICEO. B. Africaanſche Wageboom, met een dik aderryk blad, gelykende naar Zyde. In 't *Hoogduits*, **Silber-Baum.**

Kegelachtige vruchten dragende Boom met zeer breede Zilververwige bladeren, gelykende naar zyde. *Boerhaave.* Africaanſche *Argyrodendros* of Zilver Boom, met Zilververwige bladeren, die naar Zyde gelyken *H. A.* 2. 51. Africaanſche *Leucodendros*, de geheele Boom is Zilververwig als Zyde, met geheele bladeren. *Plucknet. Phytogr. T.* 200. *F.* 1. Atlas Tree van *D. Herman.* Aethiopiſche Kegelachtige vruchten dragende Heeſter, met donsachtige bladeren onder alle zoorten de grootſten. *Herm. Cat. Mt.* Africaanſche Wageboom, met lange, ſcherpe en Zilververwige bladeren, gelykende naar Zyde *Herm. Cat. Mt. Afr.* Kegelachtige vruchten dragende Boom van gedaante als een Wilgeboom, met bladeren en vruchten, die met een witachtige Zyde of ſcheerwolle overtrokken zyn, hy heeft gevleugeld Zaad *Act. Lond. n.* 198. 665. Aethiopiſche kegelachtige vruchten dragende Heeſter, met bladeren als aan 't *Cneorum* of Bytkruid, die donsachtig zyn; de Boom gelykt zeer naar een Wilgeboom, en is onder alle zoorten de grootſte, by *Breyn. Prodr.* 2. 49. Africaanſche Pyn-Appelboom of Witteboom by *Cod. Witſen.* Gemeenlyk in 't *Nederduits.* Witteboom, Silverboom.

De bladeren van dezen Boom zyn zeer uit malkaar verſpreidt, dog is geen een van de zelve ingeſneeden of verdeelt, maar ze zyn geheel. De bloempjes zyn vezelachtig, irregulier, en geheel gelykvormig met de voorgaanden, dog ontſtaan uit de ſchubben der Vrucht. De Bloemkelk beſtaat gemeenlyk uit eene bladerige kroon, die de Vrucht omcingelt. Deze Vrucht beſtaat uit veele ſchubben, die altemaal om haare gemeene ſpille zich rondom plaatzen, zo dat ze eene kroonsgewyze gedaante verkrygen, gelyk als eenigzins by de *Laryx* of Lorkenboom geſchiedt. Alwaar zich nu de ſchubben aan de As of ſpille ſluiten, daar ontſtaat de Bloem, uit welker midden in een lang Huisje, 't welk op 't laatſte in twee lange draden eindigt, het Zaad voortkomt, dat wederom met een langen draad is voorzien, welke aan het punt een of meerder kleine Veeren voert. Zie *Caſpar. Commelin.* die iets wydlopiger dezen Boom zeer naaukeurig heeft beſchreeven.

SCOLYMOCEPHALUS AFRICANUS FOLIO RIGIDO CRASSO ANGUSTO. B. Africaanſche Wageboom met een dik, ſtyf en ſmal blad. In 't *Hoogduits*, **Brand Holtz-Baum.** B. Zie de 901. Plaat.

Conocarpodendron of kegelachtige vruchten dragende Boom, met een ſtyf, dik

dik en ſmal blad, en kleine Kegel-Vrucht, als aan den Lorkenbonm *Boerhaave* II. *p.* 197. Of het de kegelachtige vruchten dragende Wilgeboom is by *P. B. Prodr.* 372, met een ſmal, gepunt en glad blad? De Africaanſche breedbladige kegelachtige vruchten dragende Heeſter by *Cod. Witſen.* Of het de Wageboom met een Olyfblad is van *D. Sherard. Raj. H.* III. 10.?

Achtien Mylen van 't Slot van de Kaap de Goede Hoop is een plaats, welke de Hollanders *Houthoek* noemen, alwaar deze Boom onder aan den Voet der Bergen zeer weeldrig groeit. Hy heeft wortelen, die voor hem ſterk genoeg zyn, waaruit een Stam voortkomt ter dikte van een Arm, die zich haaſt in veele takken verdeelt, welke ſtyf om hoog opwaarts ſtaan, waarmede hy eene Hoogte van acht Voeten bereikt; zyn Baſt of ſchorſſe is ſchurf-en geelachtig; de bladeren zyn gins en weder verſpreidt, bykans als de Wilgebladeren, blaauwachtig en met een geele Ader door het midden heen. De bladeren, die zich aan het eind van den tak rondom leggen, verbeelden een grooten Bloemkelk, welke wyd uitgebreidt is; in welks middelpunt een ſchubachtige kegelachtige Vrucht voortgroeit, haaſt gelyk als aan den Lorkeboom, Tuſſchen of van binnen de ſchubben dezer Vrucht komen kleine bloempjes voort, die uit kleine mannelyke vezels beſtaan, en een Zaadhuisje, 't welk met een kleine Pyp is voorzien, en met ter tyd, als het ryp word, een langwerpig Zaad word, zwart van koleur, en met een ſtaart voorzien,

Zie de 902. Plaat, Letter a.

SCOLYMOCEPHALUS SEU CONOCARPODENDRON FOLIO ANGUSTO. B. Wageboom of kegelachtige Vruchten dragende Boom met een ſmal blad.

Conocarpodendron of kegelachtige Vruchten dragende Boom met een ſmal en ſtyf blad, dat een drievoudig getande punt heeft, de Bloem is rood en Goudgeel. *Boerhaave* II. *p.* 198. Africaanſche *Leucadendros* of Wageboom; met zeer ſmalle Bladeren, die drievoudig getande Punten hebben. *Phytogr. Pluknet. Almag.* 212. of het de laage Africaanſche Wageboom zy met eene helder Purpurroode Bloem, die een witachtige uitholling heeft, en welker bladeren aan de punt ingetand zyn van *Herm. Cat. Mt. Afr.*? Africaanſch kruipend en kegelachtige Vruchten dragend kruid, met eene geele Bloem. *Cod. Witſen.*

Dit Gewaſch groeit onder de Heyſtruiken, als mede op zandige en ſteenachtige plaatzen, welke rondom den *Steenberg* by de Kaap de Goede Hoop zyn. Zyne Wortel kruipt ſchielyk overal onder de Aarde heen. Men vindt het in groote menigte, maar zeer laag en op d'Aarde leggende, met menigerlei van zich uitgeſpreide takken; waaraan Bladeren zonder order ſtaan, bykans zonder een' Stengel; daar ze ontſtaan, zyn ze ongemeen ſmal, dog allenskens in een ſtompen en breeden Rand bovenwaarts toe loopende, welke zich in een drievoudig gedeelde Punt eindigt, die rood is ingevat. Aan de Takken groejen hier en daar tuſſchen de Bladeren, ook zomwylen boven aan de Takken, ſchubachtige Vruchten, als Pyn-Appels; die van een byzonder t'zamenſtelſel zyn; want in den beginne vertoonen ze een ſchubachtigen Pyn-Appel, die boven aan den Top der Takken hangt, en tegens het bovenſte deel toe altyd breeder word, zynde aanvangelyk van koleur Purpurrood, dog als hy ouder word, ſchub-en geelachtig, ter plaatze alwaar hy vaſt zit. Uit de Tuſſchen-Ruimte dezer ſchubben komen veele Bloempjes te voorſchyn, die verſpreidt en geel zyn, ſtaan bykans overal rondom den Pyn-Appel; die, als hy ryp word, lichtelyk afvalt, aſchverwig en zwartachtig is, latende zyne ſchubben neerwaarts zakken; tuſſchen de zelve heeft hy aan zyne ſchubben aangehecht Zaadkorrels, dog beneden, daar hy aangroeit, uit malkander ver-

ſprei-

ſpreide, echter in malkander verwikkelde Vezelen.

Zie de 902. Plaat, Letter b. SCOLYMOCEPHALUS FOLIIS SUBROTUNDIS GLABRIS. Wageboom met gladde rondachtige Bladeren. In 't *Hoogduits*, **Thannzäpfſleinkraut.** B.

Conocarpodendron of Pyn-Appels gelyke Vruchten dragende Boom, met een rondachtig, dik en ſtyf Blad, dat zeer aderryk is, de aan Pyn-Appels gelykende Vrucht is lang en van een vermengde koleur uit den rooden en geelen, zynde de Bloem goudgeel. *Boerhaave* II. *p.* 199. Of het de kleine Africaanſe Wageboom is van *Herman*, met rondachtige gladde Bladeren, *Cat. Mt. Afr.*?

In een Landſtreek van Africa, welke de Hollanders *Houthoek* noemen, groeit deze Boom, aan een Stam van een voet hoog; zyne dikte is als een Arm van een' Man, men vindt 'er aan ongemeen veele Takken, waar mede hy teffens opgroeit, en menigwerf vyf voeten hoog word. Baſt en Hout zyn geelachtig; de Bladeren zitten aan een kort dik geel ſteeltje, ze zyn dik, aderryk, ſtyf, blaauwachtig groen, glad, rondachtig, ſtaan digt by malkaâr, en hebben geele zenuwen of aderen in 't midden. Aan 't einde van de Takjes zyn langwerpige, tengere, ſchubachtige, ten deele roode, ten deele geele Pyn-Appeltjes; welke, als ze zich openen, eene Bloem maken, die in 't midden een ſchubachtig Pyn-Appeltje behoudt, komende uit de ſpleeten van de ſchubben voort bloempjes, die met lange vezelen zyn voorzien, hebbende daar tuſſchen roode gekrulde lokjes geſtelt. De rype Vrucht is aſchgraauw, beſtaande uit holle ſchubben, als of ze pypachtig waren, waar in het rondachtig Zaad, zynde met een veêr-pluimtje voorzien, bewaart word.

Zie de 903. Plaat, Letter a. SCOLYMOCEPHALUS MINOR. Kleine Wageboom. In 't *Hoogduits*, **Keepel-ſtaude.** B.

Conocarpodendron of Kegelachtige Vruchten voortbrengende Boom met een ſmal, ſtyf en zeer kort Blad, eene kleine goudgeele Vrucht aan een Pyn-Appel bykans gelykende, die met eene bladerige kroon is omcingelt. *Boerhaave* II. *p.* 200. Of het de Africaanſche Wageboom is met zeer korte in een uitgewaſſen knobbeltje eindigende Bladeren van *Herman. Cat. Mt. Afr.*? De op Gebergten groejende Kegelachtige of Pyn-Appels gelykende Vruchten dragende Africaanſche Heeſter. *Cod. Witſen.*

In de Rotzen omtrent den ongemeen hoogen Berg van Africa, by de Hollanders de Tafelberg genaamt, word deze Heeſter gevonden. Uit eene verſpreide wortel groeit een korte dikke ſtam voort, die zich haaſt in Takken verdeelt, welke benevens de geheele Plant twee, en zomwylen vier voeten hoog worden. Men vindt daar aan eene geele ſchorſſe of Baſt, waar mede het daar onder verborgen zynde groenachtige Hout bedekt is; ook Bladeren, die blaauwachtig, glad, ſmal, kort en zonder order voortkomen; boven aan de Takken zyn geelachtige Bladeren te vinden, die grooter zyn als de overigen, ſtaande rondom in een kring, en verbeelden een bloemkelk. In welker midden een kleine ſchubachtige Vrucht, naar een Pyn-Appel gelykende, ſtaat, zynde van koleur geel en rood, daarby boven dik en beneden ſmal. Tuſſchen deszelfs geele ſchubben ziet men overal bloempjes, dog wanneer de Vrucht ryp word, dan openen zich deze ſchubben, die van te vooren dicht by malkaâr ſtonden, en daar zitten zich in de tuſſchen ruimte Zaadkorrels, welke rondachtig, met twee kleine hoorntjes voorzien, en van koleur zwart zyn.

SCOLYMOCEPHALUS SEU CONOCARPODENDRON FOLIO MEZEREI. B. Wageboom of Kegelachtige Vruchten dragende Boom met een Blad van *Mezereum*. Zie de 903. Plaat, Letter b.

Conocarpodendron zonder ſtengels; met een ſtyf, aderryk, langwerpig en zeer breed Blad, met een duiſter bruine Vrucht gelykende naar een Pyn-Appel, en langwerpig Zaad, zynde gelyk als in

't midden uitgehold. *Boerhaave* II. *p.* 201. Breedbladige Africaanſche *Scolymocephalus* of Wageboom, met dicht in malkâar geſtelde bladeren van het Duitſche *Mezereum*, en zeer byzonderlyke hoofdjes, die met veele draden voorzien zyn. *Herm. Cat. Mt. Afr.* Africaanſche Kegelachtige Vruchten dragende Heeſter, met een roode Bloem. *Cod. Witſen.*

In Africa omtrent by den *Picquet-*Berg vindt men dezen Heeſter, die uit zyne wortelen een' ongemeen korten ſtam maakt, uit welken aanſtonds aan den grond meerdere Takken voort groejen, waar aan zonder order en zonder een byzonderen ſteel blaauwachtige bladeren dicht genoeg by malkaâr ſtaan. Boven aan den top ſtaat gemeenlyk een enkelde Pyn-Appel in een' zeer ſchubachtigen Kelk, tuſſchen wiens ſchubben in den beginne bloempjes verſchynen, die met roode vezelen zyn voorzien; dog wanneer deze aan een Pyn-Appel gelykende Vrucht ryp word, dan vertoonen zich in de bovenſte uit malkander ontvouwde ſchubben, langwerpige Zaadkorrels, welke als Boonen ingeſneeden, graauw, en langwerpig zyn; dog uit even deze tuſſchen-ruimtens der ſchubben komen ook veele tedere en gekromde vezels te voorſchyn.

Zie de 904. Plaat, Letter a. SCOLYMOCEPHALUS SEU CONOCARPODENDRON FOLIIS BREVISSIMIS. B. Wageboom of aan Pyn-Appels gelykende Vruchten dragende Boom met zeer korte Bladeren.

Conocarpodendron of Pynappels gelykende Vruchten dragende Boom met zeer korte rondachtige bladeren, hebbende kogelronde onrype Hoofdjes, welker onderſte deel bruin, het middelſte goudgeel, en het onderſte groen is. *Boerhaave p.* 200. Africaanſche kegelachtige Vruchten dragende Boom. *Cod. Witſen.*

In de zandige Boſſchaadjes van Africa twee Mylen van de Kaap de Goede Hoop is deze Plant te vinden, met een' ſtengel, die een Voet hoog, en aanſtonds takkig is. Zyn Hout is geelachtig, en met een zwartachtige ſchorſſe overtrokken. Zyne bladeren zyn blaauw, rondachtig en klein, maken geene byzondere ſteelen, ſtaan zonder eene zekere order overal aan de ſtammen; aan een jegelyke Tak is boven aan den Top een ſchubachtige ronde Vrucht, welke aan 't onderſte Deel bruin, aan 't middelſte goud geel, en aan 't bovenſte Deel groen is. Tusſchen de ſchubben toonen zich kleine bloempjes met hunne Vezelen; wanneer de Vrucht ryp is, word zy bruin, en tuſſchen haare ontvouwde ſchubben komen zwarte Zaadkorrels te voorſchyn, die langwerpig zyn, en worden gelyk als van een Kelkje ingeſlooten.

SCOLYMOCEPHALUS SEU CONOCARPODENDRON FOLIO TENUISSIMO. B. Wageboom of Pyn-Appels gelykende Vruchten dragende Boom met een zeer dun blad. Zie de 904. Plaat, Letter b.

Deze Heeſter groeit twee Voeten hoog aan den voet der Bergen in Africa met eene ſchurftachtige, bruine en aſchgraauwe ſchorſſe of baſt, en een Hout van de zelfde koleur; de bladeren daaraan zyn lang, ſmal, blaauw, glad, zonder byzondere order en ſtengels. Aan den Top der takken, als ook gins en weder aan de Takken, komen Vruchten te voorſchyn, die in 't begin ſchynen uit een onderſte Kelkje te beſtaan, gelyk als dat aan de Eykeboom is; uit wiens middelpunt een rood- en ſchubachtige aan Pyn-Appels gelykende Vrucht ontſtaat, die aanvangkelyk met geringe Bloempjes is voorzien, die tuſſchen de ſchubben zitten; wanneer deze ryp word, dan valt ze uit den Kelk, en laat den zelven ledig aan het Takje zitten, en daarop de ſchubben neerwaarts zakken, zynde aan elk van dezelve een langwerpige Zaadkorrel aangeſlooten, die met een ſpitsje voorzien is.

SCOLYMOCEPHALUS SEU CONOCARPODENDRON FOLIO TENUI ANGUSTO. B. Wageboom of Pyn-Appels gelykende Vruchten dragende Boom met een dun en ſmal blad. Zie de 905. Plaat, Letter. a.

Conocarpodendron of Pyn-Appels gelykende Vruchten dragende Boom met een dun ſmal Wilgebooms blad, en Kelksgewyze kegelachtige Vrucht, die met eene bladige kroone omringt is. *Boerhaave.* II. *p.* 204. Africaanſche waterachtige en kegelachtige Vruchten dragende Heeſter. *Cod. Witſen.*

Deze Plante groeit met de voorgaande ter zelver plaatſe, in moeraſſige Landſtreeken vyf Voeten hoog. De baſt of ſchorſſe is Purpurrood en ſchubachtig; de bladeren zyn lang, ſmal, als Wilgebooms bladeren, zonder order verſpreidt, en ſtaan zonder ſteeltjes aan de Takken; buiten aan den rand der Takken zyn veele Bladeren van koleur goudgeel, die rondom in een' kring ſtaan, en een Kelk uitmaken, die gelyk als met ſtralen is voorzien. In welks middelpunt een ander Kelkje uitgroeit, zo als aan de Eikebomen is te vinden, 't welk eene ſchubachtige Pyn-Appels Vrucht in zich bevat, met Zaad, dat geheel en al aan 't voorgaande gelyk ziet.

Zie de 905. Plaat, Letter b.

SCOLYMOCEPHALUS SEU HYPOPHYLLO CARPODENDRON FOLIIS TRIBUS IN SUMMITATE. B. Wageboom of (*ſubfoliatos fructus ferens arbor*) Vruchten van weinig bladeren voortbrengende Boom met drie Bladeren op den top.

Hypophyllocarpodendron ſeu arbor ſubfoliatos fructus ferens, dat is, de van weinig bladeren Vruchten dragende Boom, waar van de onderſte bladeren een drievoudig gedeelde roode punt hebben, zynde de bovenſte t'eenemaal rood en glad. *Boerhaave.* II. *p.* 206. Africaanſche Wageboom, met ſmalle en zeer korte Bladeren, en drie op den top met bladrige hoofdjes onderſchept zynde tandjes. *Herm. Cat. Mt. Afr.*

Anderhalve Mylen van de Kaap de Goede Hoop, by het zo genaamde ronde Woud, op laage en vochtige Landſtreeken, groeit deze Heeſter, uit eene dikke Wortel, zonder ſtam met veele takken drie voeten hoog. De verſpreide Bladeren ſtaan dienvolgens aanſtonds aan de Telgen zonder ſteel, zyn donkergroen, met een' drievoudig getanden rand. Boven aan den top ſtaat een vezelachtige Bloem, welke uit eene lange ſcheede voortkomt, en een rood Blad maakt; het Zaad legt in den grond des Kelks verborgen.

Zie de 906. Plaat, Letter a.

SCOLYMOCEPHALUS SEU HYPOPHYLLOCARPODENDRON FOLIIS LANUGINOSIS. Wageboom of de van weinig bladeren Vruchten dragende Boom met donsachtige Bladeren. In 't *Hoogduits*, **Heckenbaum.**

Hypophyllocarpodendron, of de van weinig bladeren Vruchten dragende Boom met donsachtige Bladeren, hebbende een drievoudig gedeelde roode ſpits, die als bloeiende is. *Boerhaave* II. *p.* 205. Africaanſche Zilververwige Boom, zynde zeer gelyk met *Leucodendrum*, en bloejende met een blad op den top, dat vol van ſpleeten is. Of het de *Leucodendron* met gezaagde bladeren is van *D. Herm. Plukn. Phytogr.* 200. *fig.* 2.? Africaanſche bergachtige *Scolymocephalus* of Wageboom met eene roode Bloem, of Kreupelboom. *Cod. Witſen.*

KENTEKEN. De bladeren en de uiterlyke gedaante van dezen Boom zyn geheel gelykvormig met het *Lepidocarpodendron* en *Conocarpodendron*; aan de Vleugels der bladeren vindt men een dikwils verdeelden Bloem-Kelk; de bloem is van gedaante als eene ſcheede. De middelſte ſteel der bloeme is met veele Pluim-Veeren bekleedt, die ook nog aan de langwerpige Zaadkorrels blyven ſtaan. Deze ſchoone Boom komt aan 't ſteenachtige deel des Tafelbergs boven aan 't einde voort uit eene lange Wortel, in den beginne uit een' Stam, die een voet hoog is, en naderhand ongemeen veel Zyde-Stammen met talryke Takjes maakt, welke omtrent negen Voeten pleegen hoog te worden. De baſt of ſchorſſe is aſchgraau en haairachtig. Het hout is bykans ook van de zelfde koleur. De bladeren werden blaauwachtig, zyn met veele Aderen voorzien, die geelachtig van

van koleur zyn; aan de zelve beſpeurt men eene witte Zilververwige wolle; ze ſtaan digt by malkaâr, zonder order en zonder ſteel; boven aan de ſpits zyn ze verſiert met drie roode tanden, en ſtaan geheel dicht aan den Stam. Boven aan den Top der Takken komt in den beginne een groene Kelk voort, en binnen dezen een langwerpige ſcheede, die licht kan verbrooken worden, en die hol, bladerig, en van koleur groen is; daarin vindt men eene bloem met bepluimde vezelen en eenige Puntjes voorzien, dog aan den binnenſten grond der ſcheede groeit een klein lang rondachtig Zaad. De ſcheeden ſchynen aanvangkelyk groen, dog naderhand rood te worden, en zyn gezamentlyk onder de bladeren, die digt by malkaar ſtaan, verborgen.

AANMERKING. In 't algemeen zyn alle deze te vooren tot hier toe aangehaalde Planten ongemeen teeder, en verdragen geene koude, nog minder dat ze beſnoeid kunnen worden; ja als men maar een weinig onbedreeven met haar omgaat, dan quynen ze aanſtonds, en vergaan door een ongeneeslyke Teeringe, als men 'er ook maar bladeren van afſcheurt. Dienvolgens moeten ze zorgvuldiglyk voor alle geſteltheeden der Lucht, en inzonderheid voor koude bewaart, zelden aangeraakt, en met voorzichtigheid rondom de Wortel begoten worden.

SCOLYMUS.

SCOLYMUS. In 't *Grieks*, σκόλυμος, πυράκανθα. Zie te voore *Carduus*. In 't *Franſch*, Epine jaune. In 't *Hoogduits*, Gold-Diſtel. In 't *Nederduits*, Guldediſtel.

KENTEKEN. *Ruppius* reekent de Guldediſtel onder de Planten, welke reguliere veelvuldige bloemen hebben, en geene wollige, maar dichte of vaſte Zaadkorrels voortbrengen. *Flor. Jen.* *Volckamer* is van meening, dat men beter doe, als men deze Plant onder de Cikoreyen optelt, anderen willen ze ſlechts onder de Artiſchokken mede trekken; en het ſchynt, als of deze Plant eene onzekerheid moet verwekken, door dien de oude en nieuwe Kruidkenners daarvan ten eenenmaale verſcheidene beſchryvingen maken. Want *Dioſcorides* en *Theophraſtus* zyn openbaar van malkander zodanig verſchillende, dat wy met reden konnen bevroeden, dat de eerſte van des laaſten zyne *Scolymus* of Diſtel geheel en al niets geweeten hebbe, dog den laaſten is de *Scolymus* van den eerſten onverborgen geweeſt, maar heeft een' anderen Naam verkreegen, en is van hem *Cactus* genoemt geworden. *Plinius* ſchynt beide te vermengen, en de eigenſchappen van d'eene aan de andere toe te ſchryven. *Cluſius* heeft over de onzekerheid gepeinſt, en van de beide *Scolymi* van *Theophraſtus*, namelyk van de ſpaanſche en Narbonneeſche, die ze *Chriſanthemum* noemen, eene goede afteekening en verklaaring gegeven. Volgens *Dioſcorides L.* III. *c.* 16. heeft zyn *Scolymus* bladeren als het *Chamelæon* en *Leucacantha* of Everwortel, dog dat ze dikker en zwarter zyn, deze ſtaan aan een langen ſteel der Plant, waaraan een doornachtig Hoofd gevonden word, zynde de Wortel dik en zwart. Daarentegen heeft de *Scolymus* van *Theophraſtus L.* VI. *Hiſtor.* 4. ſteekelige Bladeren, en ſtaat zeer ſchoon in de Bloeſ-

Bloeſſem; de bloem zal omtrent de Zomer zonne-ſtand komen te bloejen, en een dik, vleeſchig en eetbaar deel aan haar hebben, pleegende zy, alwaar zy ontſtaat, langachtig zonder doornen te weezen. *Plinius L.* XXI. zegt, dat zy laat en lang bloeje, zynde van de Diſtels maar daarin onderſcheiden, dat men de Wortel koken en eeten kan; zy bloeit den geheelen Zomer door en de Bloem vergaat niet; want terwyl de eene bloeit, maakt zich een andere wederom gereedt om de bloejen. De hedendaagſche Kruidkenners volgens *Joh. Bauhinus*, by wien deze onze Plant *Spina lutea*, dat is, geele Diſtel genoemt word, aan welke zyn Broeder *C. Bauhinus* den Naam heeft gegeven van *Scolomus Chryſanthemus*, dat is, Gulde Diſtel. Volgens deszelfs Beſchryving is de Wortel een duim dik, bruinachtig of veel meer vaal, geeft een melkachtig zap van zich, en laat zich eeten. Hiervan ryſt een ſtengel op van anderhalf Voeten hoog en daar boven, die menigerlei holle Vleugels zydwaarts laat uitſpruiten en ruig is; de bladeren, die aanvangkelyk te voorſchyn komen, zyn langer als een handbreed, leggen op d'Aarde, en worden haaſt een ſpanne lang; van koleur zyn ze groen en zonder orde met witte vlakken voorzien, iets uitgeſpreidt en met Doorntjes bezet, gevende ook een wit melkachtig ſap van zich. Die nu aan de Wortel en aan de Takken ſtaan, zyn korter, ſtyver, en doornachtiger, maken ſteekelige Vleugels aan den Stam en aan de Takken, waardoor zich deze niet willen laten buigen. De Bloemen zitten tuſſchen de Bladeren van koleur ſchoon goud geel, ontſtaan uit een Hoofdje, 't welk zo groot is als een Hazelnoot, en uit ſchubben beſtaat, die zich zonder ſchade laten aanraken, gevende niet minder Melk, als de Bladeren. Het Zaad is plat. Zy word in Italiën, Sicilien en Vrankryk gevonden, voornamentlyk aan de Zee-ſtranden zeer menigvuldig, gelyk wy dan ook zelf de zulke opgequeekt hebben, dog zyn ze niet tot het bloejen gekomen, om dat ze uit achteloosheid zyn vergaan. *Tournefort*, dien de meeſten nopens de Beſchryvinge van deze Plant navolgen, maakt de Bloem bloeſſemachtig, beſtaande uit veele goudgeele halfbloempjes, die aan de onrype Vrucht vaſt zitten; de Bloempjes worden door een Tuſſchen-bladje van malkander afgezondert, en zitten in een Kelkje, 't welk uit veele ſchubachtige Bladeren beſtaat. Naa deze Bloem vindt men een Hoofdje, dat beſtaat uit een getal Bladeren en Zaad, die 'er als kaf uitzien, en van den Kelk omſlooten worden. Zie *Linnæus p.* 237. *n.* 613. *Vaill. A. G.* 1721. 41. 42. *Tournef.* 273. *Lugd. p.* 1436.

SCOLYMUS CHRYSANTHEMUS. Gulde Diſtel. In 't *Hoogduits*, **Gold-Diſtel.** Zie de 906. Plaat, Letter b.

Scolymus Chryſanthemus, Gulde Diſtel by *C. B. Pin.* 384. *Spina lutea*, of geele Diſtel. *J. B.* 3. 84. *Carduus Chryſanthemus*, Gulde Diſtel by *Dod. Pempt.* 725. *Scolymus* van *Tournef.* 480. *Scolymus* van *Theophraſtus* by *Cluſ. Hiſt. p.* 446. *Eryngium luteum.* enz. of geele Kruiddiſtel van Montpellier *Park. Aſcolimbros* by *Bellon.*

SCORDIUM.

SCORDIUM. In 't *Grieks*, σκόρδιον. In 't *Italiaans*, Scordio, Chalamandria paluſtre. In 't *Spaans*, Scordio, Camedreos de arroyas. In 't *Franſch*, Chamaraz, Germendre d'eau. In 't *Engelſch*, Water Germander, Water Murriſch, Garleke, Mandok. In 't *Deens*, **Skordium**. In 't *Boheems*, **Planycesnek**. In 't *Pools*, **Czosnkone**. In 't *Arabiſch*, Scordium, Alſcordion. In 't *Hoogduits*, **Waſſerbathening / oder knoblochs-kraut / Lachen-knoblauch / Waſſer-Lachen-knoblauch**. In 't *Nederduits*, Waterlook.

KENTEKEN. De Duitſche Lezer zal ons het beſte begrypen, wanneer wy ons verklaaren, dat wy onder ons *Scordium* of Waterlook dat geene verſtaan, wat in de Apotheeken gebruikt word. *Paul. Amman.* en *Moriſon* en bykans alle anderen reekenen het onder de *Chamædrys* of Gamaderlein, om dat het gehelmt en werwelachtig is, alleen met dit onderſcheid, dat het moeſt *Chamædrys paluſtris allium redolens* genaamt worden, door dien het met den Reuk het Knoflook zeer na by kome, by aldien niet overtreffe. Uit de volgende Beſchryving zal men gewaar worden, dat deze Plant mede tot die geenen behoore, welke vier onbedekte Zaadkorrels maken. *Tournefort. Inſtitut. p.* 205. noemt het *Chamædrys paluſtris caneſcens*, dat is, de op moeraſſige gronden groejende gryze Gamaderlein. *Herman.* reekent het onder de werwelachtige Planten, die vier naakte Zaadkorrels hebben. *Rivinus* was van meening, dat men deze Plant moet aanzien voor zulk eene, die iets gelykvormigs met de *Chamædrys* of Gamaderlein heeft; dog *Volckamer* merkt daar tegens aan, hoe bedenkelyk het zy, de namen der Planten te veranderen, die eens in de Apotheeken zyn gebruikelyk geworden. Dienvolgens behouden wy den al van ouds aan haar gegeeven naam van *Scordium* of Waterlook, en tellen deze Plant op onder die geenen, welke eene enkelde volkome Bloem maken, die maar uit een Blad beſtaat, dog ook irregulier en onderwaarts met een Baard voorzien is; waar op eindelyk viervoudige, onbedekte en platte Zaadkorrels te voorſchyn komen. *Rupp. Rivin.* De Bladeren zyn opgeſpleeten, en de Reuk ongemeen afkeerig en venynig. *Volckam. Dioſcorides L.* III. *c.* 108. ſchryft: *Scordium* of Waterlook groeit op Bergen en op moeraſſige Plaatzen, is van Bladeren geheel gelykvormig met die van *Chamædrys*, of volgens zyne Taal met die van *Triſſago*, dat is, Gamaderlein, maar van gedaante iets grooter, en aan den buitenſten rand niet aldus verdeelt, eenigzins van Reuk gelyk met Knoflook, van Smaak bitter en aantrekkend, heeft vierhoekige ſtengels en roodachtige Bloemen. De vermaarde *Boerhaave p.* 183. eigent aan deze Plant Bloemen toe, als aan het Gamaderlein, aan een jegelyk uitſpruitſel der Bladeren een, of twee, den Bloemkelk maakt hy buisachtig, en den Reuk overeenkomende met die van Knoflook. Wy beſchryven het *Scordium* of Waterlook als eene Plant, die een' takkigen ſtengel maakt, die vierkantig van gedaante is, en gins en weder kruipt, daar by eenigzins hairlokachtig is; waar in de Bladeren met die gelyk komen, welke week, witachtig, langwerpig, en aan den rand ingekorven zyn. De Bloemen zyn juiſt zo geheel groot niet, en

heb-

hebben haare *Labia* of Lippen, die vyfvoudig gedeelt zyn, en aan de vleugels of uitſpruitzels der Bladeren groejen, zynde van koleur roodachtig, zo als wy al te vooren hebben gemeldt. Wanneer deze Bloemen zyn vergaan, dan komen vier ronde tengere Zaadkorrels te voorſchyn, die in een Zaadhuisje leggen, 't welk te vooren de Bloemkelk is geweeſt. De Wortel is vezelachtig en kruipt ſchuins rondom op de Aarde. Men neemt waar, dat het geheele Gewaſch naar Knoflook riekt, weshalven het ἀπὸ τȣ σκορόδȣ, dat is, van Knoflook den Naam heeft, om dat de Bladeren van dit kruid, gewreeven zynde, ſterk daarna rieken. Hoewel *Galenus* den Naam afleidt van zyne ſcherpheid, komende met die van Knoflook overeen.

AANMERKING. *Matthiolus* en de bekende *Herbarius Lugdunenſis* houden ſtaande, dat het *Scordium* of Waterlook nog niet lang in Italien en op andere plaatzen is bekent geweeſt, ja onze Voor-Ouders zich van Knoflook in plaats van dat hebben bedient, 't welk *Dioſcorides* heeft genaamt *Ophioſcorodon* (dat is: *Allium Serpentis*, of Slange Knoflook; waarom dan mogelyk eene miſtaſting geſchiedt zy, 't welk anderen aan de onbeſtendigheid van *Avicenna* in zyne ſchryfwyze wyten, doordien hy eens ter vervaardiginge van zyn Driakel het *Scordium* of Waterlook; dog op eene andere plaatze het *Allium Sylveſtre* of wilde Knoflook vereiſcht, waarom men dan geloofť heeft, als of daar tuſſchen maar weinig onderſcheid zy. *Linnæus l. c.* ſchryft aan het *Teucrium* of Hartſtong van *Tournef.* en *Riv.* aan het *Polium* van *Tournef.*, aan het *Scordium* van *Riv.*, aan de *Chamædrys* van *Tournef.* en *Riv.*, aan de *Ajuga* van *Riv.* en aan het *Pſeudo-Marum* van *Riv.* eenerlei kenteken toe, dog geeft hy aan het *Scordium* het onderſcheid, van naa Knoflook te rieken.

Zie de 907. Plaat, Letter a. SCORDIUM, Waterlook. In 't *Franſch*, Germandre d'Eau. In 't *Hoogduits*, Lachen-Knoblauch.

Scordium of Waterlook by *C. B. P.* 247. *J. B.* 3. 292. *Tabern.* en by de Apotheekers. De op moeraſſige gronden groejende gryze *Chamædrys* of Gamaderlein, of het *Scordium* der Apotheekers. *Tournef.* De op moeraſſige gronden groejende *Chamædrys* of Gamaderlein, riekende ſterk naa Knoflook. *Volckam.* Of het de op broekachtige gronden groejende *Triſſago* of Gamaderlein van *Dioſcorides* zy? *Matthiol. Scordium* of Waterlook by *Dod. pempt.* 126. *Hort. Eyſt. Vern.* o. 8. *f.* 9. *Fig.* 2. De op moeraſſige gronden groejende *Chamædrys*, riekende ſterk naa Knoflook by *M. H.* 3. 423. Het waare *Scordium* by *Geſn. Hort.* Het gemeene *Scordium* by *Anguill.* Het oprechte *Scordium* by *Park.* Het waare beſmettelyke Ziektens verdryvende Mithridaat. *Maur. Hoff. Catal.*

Gebruik in de Medicyne.

Het Kruid van *Scordium*, wordende byzonderlyk in 't *Hoogduits* genaamt Lachen-Knoblauch-kraut/ om dat het een geheel byzonderen Reuk, gelyk als Driakel, heeft, verdient voornamentlyk zyne Plaats onder de Middelen, die het Venyn afdryven, en de Zweet voortbrengen, waarom het ook verdeelt, opent, verwarmt, opdroogt, zuivert en verdunt. Het word zo wel tot Geneezinge, als tot verhoedinge van heete quaadaardige Koortzen aangepreezen, dryft verder uit de uitbottende Vlakken, ſtaat de verrotting tegen, en is al van oude Tyden af vermaard geweeſt tegens de Peſt. Het is dienſtig voor de Scheurbuik en verſtoptheid der Ingewanden, voornamelyk van de Lever en de Milt, in Borſt-Ziektens, als Hoeſt, Long-gezwellen en Aamborſtigheid, ook mede voor het moejelyke Watermaaken, voor 't Graveel, Waterzucht, wanſchape vloejing der Vrouwelyke Maand-ſtonden, Heup-jicht, Voet-euvel en roode Loop; daarenboven is het voor de Maag mede eene verſterking. Tegens de Wormen kan het met goede nuttigheid gebruikt worden. Uiterlyk zuivert het de Wonden

den en de verouderde vuile Zweeringen, verdeelt en vermindert de Gezwellen. Wanneer men het met Kervel af kookt, is het krachtig tot het inſpuiten. Het verſche daar van uitgeparſte Sap en de afgekookte drank is van een groote uitwerkinge tot verdeelinge van het heete Vuur, en geeft het leven aan de half verſtorve Leden wederom. Ook wil men, als de Waterlook tuſſchen de kleêren word gehangen, dat 'er geen Motten by komen. In gebruik is voornamentlyk 1. de Eſſentie van *Scordium*, welke een voortreffelyk Genees-middel voor de Koortzen is. 2. Het gediſtilleerde Water van 't *Scordium*, 't welk den Zweet ongemeen bevordert. 3. *Electuarium Dioſcordii Fracaſtorii* of aanhoudende Venyn-Electuarie, en 4. Extract van *Scordium*. Op zommige plaatzen vindt men nog het Sap, Zuiker en Azyn van *Scordium* of Waterlook, dog waar van in weinige Apotheeken tegenswoordig iets meer zal te vinden zyn. Zie *Haller enum. meth. ſtirp. Helv. indig. p.* 631. 632. *C. Neuman. prælect. chem. p.* 1016. *Raji catal. pl. Angl. p.* 267. 268. *Foreſt. l. 6. Obſ. med.* 4. *l.* 7. *Obſ.* 35. *& l.* 21. *Obſ.* 26. 27. *L. River. cent.* 1. *Obſ.* 16. *Raym. Minderer. de Peſtilentia p.* 212. 247. *Lemery. p.* 1023. *Schröder.*

SCORODONIA.

SCORODONIA. De Naam van deze Plant komt overeen met die der voorgaande nopens den Reuk, die zy met de Knoflook gemeen heeft; maar men noemt ze ook Salie, om dat zy daarmede, ten minſten met de wilde, ten opzichte der Bladeren, redelyk wel gelyk komt. Zy word zelden buiten de Boſſchaadjes en Doorneſtruiken gevonden, en haar geheel onderſcheid van de overige Planten haarer zoorte beſtaat daarin, dat de Reuk en Bladeren met de Knoflook en Salie gelykvormig zyn.

KENTEKEN. De Wortel van deze Plant is buigzaam, hard, kruipend, ſtrekt tedere, en menigwerf lange vezelen van haar, waaruit veele Stengels voortkomen, die vierkantig, een tot twee Voeten toe hoog, ruig, rood-of zwartachtig, en met wit Merg opgevult zyn. Aan de bladeren vindt men gewrichtjes, die uit de Tuſſchen-Ruimtjes dubbeld tegens over malkander geſtelt zyn, dog de Bladeren zelve zyn aan Salie of Betonie-kruid gelyk, echter zyn ze breeder en weeker, komen redelyk over een met de bladeren van Brandenetel, of ook met die van Meliſſe-kruid, zyn rimpelachtig, donkergroen, ruig, ſchurfachtig (*Scabra*), ſlordig, haairig, aan den Rand ingeſneeden, en van een bitteren ſmaak. De bovenſte Stengel verdeelt zich zomwylen in eenige Spruiten, waaraan de Bloemen aairsgewyze ſtaan, die altemaal naar eene zyde toe hellen, en elk een tegens over haar blaadje ſtaat, en dus twee te gelyk, komende ieder een voort uit de Vleugels der tegens over malkander ſtaande Bladeren; ze zyn aan kleine korte ſteelen, Gras-groen, of wit en bleek van koleur, komende uit hunne muilsgewyze opſpalkinge of gapende openinge roodachtige vezels voort. Dog uit het Kelkje, welks bovenſte Afdeeling ongeſpleeten is, en over zich heen gebogen, maar het onderſte in vier Deelen afgedeelt word, ontſtaan vier rond-en zwartachtige Zaadkorrels,

die

die aan de korrels des Zaads van 't Baſilien-kruid geheel gelyk komen. Dit kruid groeit in Boſſchaadjes, alwaar het bergachtig is, en by Doorneſtruiken, Heinigen, heggen, enz: of in 't algemeen in ruuwe en onvruchtbare Geweſten.

Zie de 907. Plaat, Letter b. SCORODONIA SIVE SALVIA AGRESTIS. Scorodonia of wilde Salie. In 't *Hoogduits*, Wald-Salbey. *Scorodonia* by *Cord. Hiſt. Scorodonia* of *Salvia agreſtis*, dat is, wilde Salie. *Ger. Raj. Hiſt. Scorodonia*, of by zommigen het tweede *Scordium*, en wilde Salie. *Park. Salvia agreſtis* of *Sphacelus* van *Theophraſtus*. Wilde Salie by *Dod. Scordotis* of *Scordium* met een Salie blad. *J. B.* Het tweede *Scordium* of wilde Salie *C. B.* De wilde heeſterachtige *Chamædrys* of Gamanderlein met een Meliſſen-blad *Tournefort*. Wilde Salie by *Trag*.

S C O R Z O N E R A.

SCORZONERA. In 't *Latyn* en *Spaans*. In 't *Portugeeſch*, Scorſionera. In 't *Engels*, Vipers graſſe. In 't *Franſch*, Cerciſe d'Eſpagne. In 't *Chineeſch*, Mê mûentūm, *insgelyks*, Tiën-muêntūm. In 't *Deens*, Schlange-Myder. In 't *Pools*, Skurzonira. In 't *Hoogduits*, Schlangen-Mord/ Haberwürtz. In 't *Nederduits*, Scorzonera.

KENTEKEN. De doorgaans van wegens haare goede uitwerking vermaarde *Scorzonera* of Haberwürtz in 't Hoogduits, is eene Plant, die *Paul Ammannus* met *Moriſon* reekent tot die genen, welke gevulde bloemen, onbedekte Zaadkorrels, die Melkachtig en Wollig zyn, ſchubachtige Bloemkelkjes, en zeer veel gelykvormigs (volgens *Columella*) hebben met de *Tragopogon* of Boksbaard, 't welk *Camerarius* en *Cluſius* mede toeſtemmen. *R. P. H.* CXXXVII. Dog *Hermannus* reekent die onder de Planten, die naakt Zaad en t'zamen geſtelde bloemen hebben. *Rajus* telt ze op onder de Melkachtige kruiden, die eene Bloem hebben, welke uit meerdere is t'zamen geſtelt of opgehoopt, hebbende groote, wollige en langwerpig ronde Zaadkorrels; de Bloem ſluit zich omtrent den middag toe, en de Kelk is ſchubachtig, lopende de ſchubben niet zo ver uit als de bladeren der Bloem; de dikke wortel blyft langen tyd onverwelkt. *Volckamer*. In de *Flor. Nor.* vindt men, dat de Bloemen zouden volkomen zyn. *Rupp. Flor. Jenens. p.* 168. zegt, de Bloemen regulier en t'zamen geſtelt te weezen, dog de Zaadkorrels wolachtig. Als wy nu alle deze merktekenen by een trekken, zullen wy bykans voor deze Plant dat kenteken hebben, 't welk *Linnæus p.* 241. *n.* 624. aldus heeft verklaart. *Cal.* of de Bloemkelk is gemeen, lang, halfrond als een holle tichel, bykans rolſteenachtig, beſtaande omtrent uit vyftien ſchubben. *Cor.* of de omtrek van de Bloem is t'zamengeſteld, eenvormig, en half rond gelyk als een holle tichel, beſtaande uit meerder kleine omtrekjes, die een weinig langer zyn als de buitenſte. Eigentlyk zyn ze maar van een blad, geneſtelt, en lynrecht afgeſneeden, daarenboven vyfvoudig ingetant. *Stam.* of Bloemvezels, vyf zeer korte haairige draden; het vezelknopje (*anthera*) is buis- en rolſteenachtig. *Piſt.* of de middelſte

 ſteel

ſteel is een ſpruit van binnen de eigenſte omtrek der Bloeme, de ſtyl is draadvormig in de lengte der Bloem-vezelen. De *Stigmata* of ſneeden zyn 'er twee, en achter om gebogen. *Per.* of het bekleedzel van de Vrucht is 'er geen. *Calix.* of de Bloemkelk is langwerpig rond, en wel ſluitende. *Sem.* of de Zaadkorrels zyn eenvoudig, langwerpig, rolſteenachtig, geſtreept, wel de helfte des Bloemkelks korter, en gekroont met een pluimachtige dons. De Schryver neemt teffens waar, dat de *Scorzonera* door zyne geheele en ongedeelde bladeren van de *Scorzoneroides* onderſcheiden worde, welkers bladeren ingekurven en verdeeld zyn.

Volgens onze meening, waar in wy *Boerhaave p.* 89. *Tournefort. p.* 476. en andere vermaarde Kruidkenners navolgen, is de *Scorzonera* een Gewaſch, dat een' ſtengel van anderhalve voeten hoog dryft, ook menigwerf nog hoger, die rond, hol, geſtreept, en in veele lange takken afgedeelt is, welke met eene geheel lichte wolle overtrokken worden. De bladeren ſtaan by beurten, zyn lang en redelyk wyd, en aan de *Boksbaards*-bladeren byna gelykvormig, glad en rondom den ſteel geſlooten, zomwylen iets gekruld, bogtig en vol van aderen, lopende in een lange ſpits toe, en zyn zeer donkergroen. De Bloemen ontſtaan boven aan de Takken, en beſtaan uit veele halve of menigerlei kleine Bloempjes, die in een langwerpig, tenger en ſchubachtig Kelkje ruſten, doch welks ſtralen (volgens de waarneming van *Rajus*) niet boven de Bloemen komen uit te kyken, gelyk aan de Boksbaard geſchiedt; na deze vindt men de Zaadkorrels, die langwerpig, tenger, wit, met eene wollige ſtoffe bekleedt, en met een dekzel overtrokken zyn. De wortel is lang, omtrent in de lengte van een voet, daar by een duim dik, enkeld, zelden met eenige zydwaards uitſtaande vezels voorzien, van buiten zwart, van binnen wit, tenger, ligt verbreekelyk, vleeſchig, ſappig, melkachtig, zoet en lieflyk van ſmaak, doch zonder reuk. In Spanjen pleegt zy in de Maand van May te bloejen, in Duitſchland later, want wy vinden ze in Bohemen, Hongaryen, en Zwitzerland. Zie *Haller p.* 757. ja ook om en by Conſtantinopel heeft ze *J. C. Buxbaum* uit de Aarde geplukt. Zie zyne *Centuria Plantarum minus cognitarum circa Byzantium & in Oriente obſervatarum Centur.* II. *Tab.* 21, 23. *edit. Petropol. A.* 1728. In Beierland heeft ze *Camerar.* verzamelt, met de Spaanſche in niets anders verſchillende, als ten opzichte van de Grond en Luchtſtreek.

AANMERKING. Haar Naam komt voort van *Eſcorzo*, dat eene Slang in 't Spaanſch beteekent, om dat zy voornamentlyk een Geneesmiddel is tegens de beeten der Slangen. *Cord. L.* VI. *de varietatibus rerum* geeft voor, dat ze eerſt in Tarragoneeſch Spanjen, dat nu ter tyd Catalonien genaamd word, van een Moor door zyne neerſtigheid gevonden, en *Eſcorzonera* genoemd is geworden, van wegens de verwonderlyke uitwerking, die ze tegens de Slangen te wege brengt; mogelyk had hy de deugd dezer Plant in Africa leeren kennen, makende het eerſte eene Proeve daarmede aan de Akkerlieden, die geduurende den Oogſt-Tyd van de Slangen waren gebeeten, drinkende hen het ſap van deze wortel toe, en behoudende dus hun Gezondheid en Leven. Dog op dat hy van den winſt, dien hy 'er hoopte van te krygen, niet mogt verſteeken zyn, zo heeft hy de Plant en haaren naam verzweegen, tot dat die geenen, die de zaak navorſchten, het geheim, onverwacht, kreegen te weeten; dit bekent en de wortel met het kruid gevonden geworden zynde, wierd zulks tot zyn ſchade aan de geheele Weereld bekent gemaakt *Lugdun. p.* 1206. De Wortel vertoont ook de gedaante van eene Slang, welker deugd en imborſt *Monardus* in een byzonder Boek heeft verklaart: der zelver zoorten, die van *Rajus* zyn by gebracht,

kan

kan men by hem lezen *Lib.* V. *c.* 10. *p.* 248. Zy verſchilt in haare zoorten ten opzichte der Bloemen, bladeren en des ſmaaks; naar de bladeren te reekenen is zy of breed of ſmalbladig; de *breedbladige* verkrygt geele Bloemen en is van wegens haar ſmaak nopens de Wortel wederom tweederlei, zoetachtig als *Boksbaard*, of bitter. Die met ſmalle bladeren is wederom tweevoudig, de eene zoort maakt *geele Bloemen* en is zoet of bitter: de andere zoort heeft *roodachtig blaauwe Bloemen* met ſmalle bladeren en een bittere wortel. *C. B. Phytop.* 537.

Zie de 907 Plaat, Letter c. SCORZONERA. In 't *Franſch*, Corciſi d'Eſpagne. In 't *Hoogduits*, Haber-Würtz.

Breedbladige en bogtagtige Scorzoneer-wortel *C. B. P.* 275. *M. H.* 3. 81. Groote Scorzoneer-wortel, de eerſte Spaanſche zoort by *Cluſius H.* CXXXVII. Spaanſche Boksbaard (*Tragopogon*) of Eſcorzonera, of Scorzonera *J. B.* 2. 1060. Scorzonera by *Dod. p.* 257. Spaanſche Scorzonera *Matth. Lugd. Tab.* Laage Spaanſche *Viperaria. Ger. Plaat.*

Het algemeene Kenteken, hier te vooren verklaart, is ook by al deze zoorten te vinden, de wortel is krachtig en duurzaam, en word daar door van Boksbaard onderſcheiden volgens de meening van *Cluſius*, echter zyn 'er nog andere verſcheide merktekenen by de Scorzoneer-wortel te vinden, namentlyk dat de Bloem meeſtendeels boven den rand des Bloemkelks uitgroeit, de Bloem grooter en gevulder te voorſchyn komt, en de Bloemkelk ſchubachtig word. Daar zyn 'er geweeſt, die deze wortel onder de ſpyze mede gebruikt, en ze beeter geſchat hebben dan de Paſtinaak-wortel en geele Peen. De tyd der Bloejinge is de Maand van Juny en omtrent den Herfſt.

Zie de 907. Plaat, Letter d. SCORZONERA HUMILIOR ANGUSTIFOLIA. Zeer laag groejende ſmalbladige Scorzoneer-wortel.

Zie de 907. Plaat, Letter e. SCORZONERA FOLIIS ANGUSTISSIMIS FLORIBUS LUTEIS ALTERA, tweede zoort van Scorzoneer-wortel met zeer ſmalle bladeren en geele Bloemen.

SCORZONERA GERMANICA FOLIIS NERVOSIS. Duitſche Scorzoneer-wortel met aderryke bladeren. Zie de 907. Plaat, Letter f.

Scorzoneer-wortel met aderryke bladeren *C. B. P.* 275. Smalbladig Duitſche Scorzoneer-wortel *Tabern.* Plaat 602. De tweede zoort van Scorzoneer-wortel by *Lob.* Plaat. Laage *Viperaria Ger.* Plaat.

AANMERKIMG. Deze zoorten konnen nog bygevoegt worden de Scorzoneer-wortel met ingekurve bladeren. *T.* 477. De op Wei-landen groejende Scorzoneer-wortel met gladde ingekurve bladeren *J. C. Buxbaum. Centur.* II. *Tab.* 22. *p.* 27. word op de Beembden van Armeniën aan de Oevers van de Rivier *Araxis* in de Maand van Juny gevonden. Scorzoneer-wortel met grasachtige bladeren *Sher.* De af hellend groejende Scorzoneer-wortel met ingekurve bladeren *Barr.* Plaat 800. welker algemeene Kentenen by hunne Schryvers te vinden zyn, zynde onnodig om zulks hier ter plaatze wydloopiger aan te haalen. Van de Attiſche bolachtige Scorzoneer-wortel zie by *Wheeler*, en insgelyks van die van 't Eiland Creta by *Raj. l. c.*

Gebruik in de Medicyne.

De Scorzoneer-wortel, of Schlangen-Mord. In 't *Hongduits* bygenaamt, vindt men in de Apotheeken, zy bezit veel melk-en ſlymachtig ſap, wordende byzonderlyk van wegens haare zeer getemperde Venyn dryvende kracht in de Geneeskunde gebruikt. Men gebruiktze het meeſte onder afgekookte en koele dranken, om daar door de Koorsachtige hitte te doven en vochtig te maken, als ook het dikke en onzuiver Bloed te zuiveren; naar de geſchapenheid der omſtandigheden worden 'er Razynen, Gerſt, geraſpt Hartshoorn, ook andere wortelen en Kruiden bygevoegt. Zy is een goed Hulp-middel in beſmettelyke

ke ziektens, als Peſt, enz. in alle zoorten van heete, quaadaardige en zinkende, ook gaande en komende Koortzen, niet minder in Kinder-pokjes en Mazelen. Vorders ſtaat zy het venyn en de verrotting tegen, geneeſt de beeten en het ſteeken der Slangen, en bevordert de vloejing der Maandſtonden, en 't watermaaken. Zommigen pryzen der zelver gebruik aan in de vallende Ziekte, duizelinge, hoofdpyn, zwaarmoedigheid, magteloosheid, hartkloppinge en verſtoptheid der ingewanden. Anderen verheffen die in Moeder-quellingen, hoewel 'er de uitwerking niet altyd op wil volgen. Men eet 'er de afgekookte wortel van als eene gezonde ſpys met Vlees-ſop toebereidt. Het uitgeparſte melkachtig ſap met Roozen- of Venkel-water vermengt, en zomtyds laauw op ontſtooke Oogen gelegt, zal dezelve genezen. In de Apotheeken heeft men 1. het gediſtilleerde Water van de Scorzoneer-wortel, 't welk een' zeer zachten zweet te wege brengt, 2. de geconfyte Scorzoneer-wortel, en 3. *Extractum Scorzoneræ.* Zie *Ephemerid. N. C.* D. II. *A.* I. *Obſ.* 181. *p.* 422. *ſeq. S. Pauli Quadrip. bot. Cl.* III. *p.* 480. *Lonicer. Hebr.* *P.* II. *p.* 562. *Lemery p.* 1028. *Zorn.*

SCROPHULARIA.

SCROPHULARIA. In 't *Italiaans*, Scrofolaria. In 't *Franſch*, Scrophulaire, l'herbe du ſiege. In 't *Engels*, Figwort, waterbetonye, Brunewort. In 't *Deens*, **Brunort.** In 't *Boheems*, **Schwenskykoren.** In 't *Pools*, **Dredowick.** In 't *Hongaarſch*, Torackguck fiu fekete, Bozza. In 't *Hoogduits*, **Braün-wurtz / Seuwürtz / Feigwartzen-kraüt.** In 't *Nederduits*, Speenkruid, Helmkruid.

KENTEKEN. *Scrophularia* of Speenkruid, 't welk men by de ouden niet duidelyk kan gewaar worden, word volgens de verdeeling van *Herman.* het beſte tot die Planten gereekent, welke in twee Zaadhuisjes veel Zaadkorrels voortbrengen, welker Bloemen van verſcheidene gedaante, rondachtig en met kleine ooren voorzien zyn. Men reekent ze ook met *Rajus* tot die geenen, welker Bloemen uit een blad beſtaan en ongelyk van gedaante zyn. *Rivinus* heeft deze Plant met eene heerlyke afbeelding vereert, tellende dezelve onder die gewaſchen, welker Bloemen irregulier en eenbladig zyn, daarby open ſtaan, en vyf lelletjes maken, leggende het Zaad in een tweevoudig gedeeld vliezig Zaadhuisje. *Ruppius* noemt de Bloem volkomen, enkeld, irregulier en eenbladig, hebbende bedekte Zaadkorrels in een tweevoudig gedeeld Zaadhuisje. Men vindt dit Gewaſch, gelyk als bekent is, in de Apotheeken. Het brengt een recht opwaarts ſtaanden vierkanten ſtengel voort, die een paar voeten hoog is, en 'er zwartachtig purpurverwig uitziet, daarby van binnen hol, en bovenwaarts in takken en zyde-takken verdeelt is. De bladeren zyn langwerpig, puntig, breed, aan den rand ingeſneeden, nu geheel, dan verdeelt, en komen redelyk over een met die van de Brandenetel, ſtaande de zelven tegens over malkander aan de knobbels der ſtengels. De Bloemkelk beſtaat maar uit een enkeld blad, heeft vyf lange ranke, ſtompachtige, of ook toegepunte inſnydingen. De Bloem ſchikt zich

zich naar geene reguliere verdeeling, is klein, kort, volkomen, eenbladig, ſtaat ter wêer-zyden open, heeft bykans eene kogelronde gedaante, als of zy een rond potje wilde voorſtellen. Aan 't ander deel heeft zy twee *Labia* of lippen, waarvan de bovenſte uit twee kleine blaadjes beſtaat, die 'er als kleine ooren uitzien, doch de onderſte, welke in drie kleine inſnydingen verdeelt is, word van de bovenſte bedekt. Wanneer de Bloemen zyn vergaan, komt 'er eene Vrucht te voorſchyn, of veel eerder een vlieſſig huisje, 't welk half rond, en in 't midden met een tuſſchenvliesje afgedeelt is, waarin zeer kleine Zaadkorrels vervat zyn, die bruin, rimpelachtig, ongelyk rond, en zeer talryk in twee vakjes zyn. De wortel is dik, ongelyk en knobbelig. De geheele Plant heeft een zeer onaangenaame reuk, en een' bitteren ſmaak. De Naam heeft zy van 't Latynſche woord *Scrophulæ*, dat is, krop-zweeren, waar tegen zy gebruikt word, of door dien de wortel veele kleine knobbels, als Kropzweeren maakt. Men vindt ze op alle plaatzen, waar het vochtig genoeg is, en zy komt alle Jaren door haar eige Zaad van zelve voort, byzonderlyk in ſchaduwachtige geweſten, als omtrent Heiningen, oud Muurwerk, ook wel op Kerkhoven. Zie *Boerhaave p.* 234. *Tournefort. p.* 166. *Haller. p.* 618. *Linnæus p.* 178. *n.* 494. *Lugdun.* 1085. *Cluſius.* R. P. H. CCIX. *Rajus p.* 764.

Zie de 908. Plaat, Letter a. SCROPHULARIA MAJOR VULGARIS. Groot gemeen Speenkruid. In 't *Franſch*, Scropulaire. In 't *Hoogduits*, **Braun-wurtz**.

Jaarlyks Speenkruid met een Brandenetels blad *M. H.* 2. 481. Speenkruid met Brandenetels bladeren. *C. B. P.* 236. Speenkruid met een roode Bloem van *Camerarius J. B.* 3. 422. Uitheemſche *Scrophularia* of Speenkruid van *Cam. Hort.* Plaat XLIII. *a. Park.* ſmalbladige *Galeopſis*, of het de tweede Cretiſche *Scrophularia* is van *Cluſius Hiſt. Rajus* 765. *n.* 5.

Deze zoort van Speenkruid heeft eene vezelachtige wortel, die echter geene knobbels rondom haare buitenſte vlakte heeft. Zy brengt veele ſtengels voort; waar onder de middelſte de dikſte en menigwerf een vinger dik, daar by ſterk en takkig is, zodanig dat 'er telkens twee en twee takjes tegens over malkander ſtaan, komende uit de vleugels der bladeren voort; deze ſtengels worden een voet hoog en hoger, zyn vierkantig, hol, met geheel korte wol of dons overtrokken, die men naauwlyks waarneemt. De bladeren zyn als Brandenetels bladeren, doch ten opzichte van hunne breedte al te kort, donkergroen, glad en glinſterend; de onderſte ſtaan door middels van lange ſteelen aan den ſtam, doch hoe verder zy naar boven komen, hoe korter zy worden. De Bloempjes ſtaan aan de telgjes, welke tuſſchen de bladeren uitgroejen, zes, zeven en meerder in 't getal, aan geheel tengere ſteelen, ſtaande verder open als aan het gemeene Speenkruid (**gemeine Braun-wurtz**) en zynde ook niet van eene verouderde purpurverwe, maar veel roodachtiger. De Zaadhuisjes zyn naar de voorgaande Beſchryving gebeeldt, doch het Zaad is zwart, de reuk ſtinkend, zo als aan het gemeene Speenkruid (**Braunwurtz**), hebbende mogelyk daarom wylen de Hr. Verzamelaar haar den naam van *Scrophularia Vulgaris* bygelegt.

SCROPHULARIA NODOSA FOETIDA. Knobbelachtige ſtinkend Speenkruid. In 't *Franſch*, l'Herbe du Siege. In 't *Hoogduits*, **Knoten-Kraut**. Zie de 908 Plaat, Letter b.

Stinkend knobbelachtig Speenkruid *C. B. P.* 235. *M. H.* 2. 432. Gemeen en groot Speenkruid *J. B.* 3. 421. *Scrophularia* of Speenkruid by *Dod. p.* 50. Groot gemeen Speenkruid by *Park.* Het tweede *Ocymaſtrum* van *Trag.* Het mannelyke *Clymenum* by *Geſn. Hort.*

Zommigen maken 'er de *Galeopſis* van; anderen het *Clymenum* van *Plinius L.* 25. *c.* 7. met bladeren als aan de Klimop, nog anderen deszelfs *Chryſippea*, wederom anderen de *Millemorbia*, *Ficaria*,

Ferraria en *Caſtrangula*, zo als *C. B. P.* 235. heeft aangemerkt. De Plant ſtinkt, zo als de Vlierboom doet. De wortel is ſchuins, wit, dik en met ongelyke bollen rondom begroeit. De ſtengel is ſterk, recht opwaarts ſtaande, vierkantig, hol, roodachtig, twee voeten hoog, en met zyd-takjes voorzien. De bladeren zyn gelyk als aan de *Galeopſis*, Haanenhoofd, echter grooter, gepunt, ingezaagd, aan de gewrichten des ſtams (echter niet altyd) ſtaande, en donker groen. De Bloemen ſtaan aan ruuwe ſteeltjes, in vyfbladige Kelken, gelyk als aan de Kalfsmuil, zynde bykans gelyk aan de voorgaande, de bovenſte lippe is tweemaal gedeelt in het midden, van binnen donker purpurverwig, doch van buiten groenverwig, ter zyden en beneden, waar ze buitenwaarts zyn gebogen, bleekgroen. Uit de opſpalkinge van den Muil kykt een groene ſteel voor uit, doch de Bloem-vezels zyn gekromt, en zitten geheel diep in de Bloem, bovenwaarts met kleine puntjes voorzien. Menigmaal ſtaan de vezels recht opwaarts in de hoogte, en laten hunne witte puntjes uit de opgeſpalkte muil uitkyken. Het Zaadhuisje heeft twee vleugels, is rondachtig en naar boven toe puntig.

Zie de 908 Plaat, Letter c. SCROPHULARIA ÆTHIOPICA TELEPHII FOLIIS. Æthiopiſch Speenkruid met bladeren als aan 't *Telephium*, eene zoort van wilde Porcelyn, of Wund-knaben-kraut.

Uitheemſch onbeſchreeven Speenkruid, met een wild Porcelyns-blad *Hort. Lugd. Bat.* Speenkruid met bladeren als aan de *Scorodonia. ibid. l. d.*

Speenkruid met een Meliſſenkruids blad *T.* 166. Speenkruid met een Scorodonien blad *M. H.* 2. 482. *Plucknet. Ph. L.* IX. 5. *H. Luſitanica Hort. Leydenſ.*

De ſtengel is twee voeten hoog, vierkantig, met veele gewrichten onderſchept, en in veele zyd-takjes verdeelt. Aan elk gewricht ſtaan twee bladeren tegens over malkander, die puntig, ingezaagd, en ruuw zyn, gelyk als aan de wilde Salie. Men zou deze Plant voor de *Scorodonia* houden, by aldien niet de Bloemen en het Zaad het onderſcheid ondekten. De Bloemen ſtaan aan een duim breed langen ſtengel, zyn onder aan den grond geheel, aan den rand in vyf deelen verdeelt, met vier yzerverwige, en een, of het onderſte, groene inſnydingen of lelletjes. Uit den grond der bloeme kyken vier vezels uit, die zyn groenachtig en ongemeen kort, benevens hunnen ſteel en deszelfs punt, welke even die koleur heeft. Wanneer deze vergaan, dan volgen beneden breed en boven ſmalder gepunte Zaadhuisjes, die, als ze noch groen zyn, hard aan malkander ſtooten, doch als ze droog worden, zich opſluiten en Zaad voortbrengen, dat met de voorgaande zoorten gelyk is.

SCROPHULARIA FLORE LUTEO ANNUA. Jaarlyks Speenkruid met eene geele Bloem. Zie de 909. Plaat, Letter. a.

Jaarlyks Speenkruid met een dove Netels blad en geele Bloem *M. H.* 2. 482. Speenkruid met een geele Bloem *C. B. P.* 236. Groot en geel Speenkruid met breede bladeren *J. B.* 3. 422. Het allergrootſte bergachtig Speenkruid *Col.* I. 191. *a.* De tweede Hongaarſche dove Netel, of uitheemſche, *Cluſ.*

Deze zoort van Speenkruid heeft geene knobbels aan zyne wortel, al voorens de ſteel voortkomt, bevinden zich veele bladeren op de Aarde, die in 't midden iets dikker zyn als rondom aan den rand, groot, rond en ruig, vyf tot zes duimen lang, ook insgelyks breed, en van wegens hunne geheel kort daarop rond omgeſtrooide haairen zacht in 't aanvoelen. Ze komen geheel overeen met de Netel-bladeren, behalven dat ze gemeenlyk veel gevulder zyn, en 'er niet anders uitzien, als of ze met een vetten en taajen daauw een weinig waren bevallen. Aan den rand zyn ze diep ingezaagd, zittende aan lange ſteelen, by de drie tot vier duimen toe breed. Eerſt in het tweede Jaar verſchynt 'er een (of volgens *C. B.* meerder) ſtengel, omtrent

twee

twee ellen (of een el, ook anderhalf ellen volgens *C. B.* maar drie voeten volgens *Colum.*) hoog, vierkantig (of vier- tot zes-hoekig toe volgens *Cluſius*, gelyk men ze dan van beiderlei gedaante vindt), dik, hol, een weinig ruig (met eene witte wolle bedekt), recht opwaarts ſtaande, met gewrigten onderſcheiden, waar aan gemeenlyk twee tegens over malkander ſtaande bladeren uitſpruiten (zomwylen ook drie, als de ſtengel zeshoekig is), die van 't onderſte des ſtengels tot naar de hoogte toe altyd afnemen en kleinder worden, en aan korter ſteelen hangen. Bykans uit de ſchoot of boezem van een jegelyk blad van onderen tot boven toe ontſtaat een ſteel, van een hand lang, die volgens de beſchryving van *C. B.* glad, doch volgens *Cluſius* en *Columna* ruig is, aan wiens top rondom twee kleine en ſlechte blaadjes waargenomen worden, boven welke aan de uiterſte ſpitzen des ſteels veele Bloemen hangen (welker getal *Columna* maar op drie of vier ſtelt), die klein en geel, van groote als de kleinſte Erten zyn, hol, van malkander gapend, met vyf kleine lelletjes of inſnydingen aan den rand verdeelt, van binnen met geele ſpitsjes (of met een tengere ſteel, die met de Bloem-vezels voor uit ſtaat) voorzien, gelyk als aan de *Arbutus* of Haagappel-boom *Col.* De grond of voet is geelgroen, beſtaat uit vyf blaadjes, waarop langwerpige Zaadhuisjes volgen, die puntig toe gaan (of volgens *J. B.* gelyk zyn aan de knopjes of hoofdjes van *St. Jans-kruid*), waarin gelyke Zaadkorrels, klein van gedaante, zwart van koleur, onthouden zyn, aan de punt van 't Hoofdje is eene kleine vezel te zien. *Raj.* Zy groeit in de Maand van May en den Zomer door, wordende in den Herfſt volkomen, en komende uit haar eige wortel altyd wederom voort. *Cluſius*, *Columna* en de Gebroeders *Bauhini* hebben deze Plant het beſte beſchreeven, waar uit *Rajus* het tegenwoordige Kenteken heeft t'zamen geſtelt.

SCROPHULARIA HISPANICA SAMBUCI FOLIO GLABRO. Spaanſch Speenkruid met een glad Vlierbooms blad. Zie de 909. Plaat, Letter b.

Spaanſch Speenkruid met een glad Vlierboomsblad, *T.* 166. Speenkruid met een Vlierbooms Blad, en een ſchoon rood, geel en veelverwig blad *Vir. Luſit.* Speenkruid met een Vlierbooms blad. *Park. Th.* 611. *H.* Alpiſch Glaskruid met Wilgebooms bladeren. *Volckam. p.* 243.

De veele ſtengels zyn van dezelve gedaante gelyk aan de andere zoorten; de bladeren en de reuk is als by den Vlierboom; de Bloemen zyn talryk, waggelen gins en weder, zyn uitgehold, verouderd en roodachtig; doch voor 't overige gelyk met de andere zoorten.

SCROPHULARIA MAXIMA LUSITANICA LANUGINOSA. Het allergrootſte Portugeeſche wolachtige Speenkruid. Zie de 909. Plaat, Letter c.

AANMERKING. Alle zoorten van deze Plant welke nog overig zyn, hebben *Boerhaave* en *Rajus*, als ook *Haller* in het voortreffelyk Werk *de Stirpibus Helvetiæ l. c.* (van de Zwitſerſche Planten), verhandelt, waar in men meerder daar van kan te weeten krygen, als men dien aangaande begeerig is.

Gebruik in de Medicyne.

De wortel van Speenkruid heeft eene verdunnende, oploſſende, openende, zuiverende, en verweekende kracht, wordende mede onder de Wondmiddelen gereekent. Het word bykans doorgaans ſtaande gehouden, dat zy de ſcherpe ſcheurbuikachtige Bloedſappen verbeteren en zuiveren, doch byzonderlyk de Krop-zweeren, waar van zy haaren naam heeft verkreegen, zou heelen. Zy word of op zich zelve in een Poejer, of met Wyn, of ook in de verzoetende Hout-dranken verordineert, waarom men ze ook innerlyk en uiterlyk by verharde gezwellen, en of by lichte of ingewortelde Venus-ziekte, of ook voor Kankerachtige zweeren gebruikt. De veelvuldige ondervinding toont aan,

dat zy in de hevige ſmerten en opzwelling der Ambaajen, wanneer men ze met ſtovingen en Pap-omſlagen belegt, eene zeer goede uitwerking te weeg brenge. Zommigen bereiden uit de Wortel benevens het Kruid eene Salf, en pryzen dezelve aan ter uitroejinge van alle zoort van Schurftheid, zomwylen word zy noch geheel verſch aan den Hals gehangen, of over het heiligbeen gebonden, want men zegt, dat, naar mate de wortel uitdroogt, ook aldus de ſmert en pyn verdoove. Een drachma of een vierendeel loots zwaar van 't Zaad in Wyn genomen, zal de Wormen dooden. In zommige Apotheeken vindt men noch het Water van Speenkruid (in 't *Hoogduits*, **Braun-wurtz-waſſer**), zynde gediſtilleerd uit het Kruid en de Wortel. Zie *Raji catal. plant. Angl. p.* 268. *Boecleri continuat. adnotat. in cynos. mat. med. Herm. c.* 1. *p.* 64. *Th. Burnet. Theſ. med. pract. Tom.* II. *p. m.* 345 & 370. *J. Mayerne L.* I. *Prax. c.* 19 *&* L. III. *c.* 5. *p.* 325. *Schröder.*

SCUTELLARIA.

SCUTELLARIA. In 't *Franſch*, Pelle boſſe. In 't *Hoogduits*, **Fieber-kraut**/ *dat is*, Koortskruid.

KENTEKEN. Dit Gewaſch is eene Plant, welke haaren Latynſchen Naam *Scutellaria* verkreegen heeft van de gedaante van 't Zaadhuisje, doordien zy een gemeen houte hieltje aan een Vrouwen ſchoen, en als zy droog en opgeſlooten word, een klein ſchaaltje of ſchooteltje zeer natuurlyk voorſtelt. Ten opzichte van het Zaad reekent men dit Gewaſch tot die geenen, welke vier onbedekte Zaadkorrels voortbrengen, doch ten opzichte van de Bloemen tot de zulke, die helmsvormige Bloemen dragen, en wervels of gewrichten hebben; op zich zelve is de Bloem irregulier; zo als *Amman. Moriſ.* en *Herman.* het hebben aangemerkt. *Rajus* zegt, het Kenteken dezer Plant zyn de langachtige Bloemen, van welke in elke vleugel der bladeren een enkelde voortkomt, verbeeldende de geſloote of met een dekſel bedekte Bloemkelk een houte hieltje van een muil of ſchoen. *Volckamer* geeft *p.* 345. voor de algemeene en byzondere merktekenen van dit Gewaſch het volgende aan; elke Bloem brengt vier kleine Zaadkorrels voort, zynde in een vlieſſig Zaadhuisje, of eerder in het bekleedzel van de Vrucht beſlooten. De Bloemen zyn volkomen, beſtaan maar uit een blad, zyn Helmsgewyze van gedaante en Hemelsblaauw van koleur; doch de bladeren van dit Gewaſch zyn aan den rand gelyk als eene zaag ingeſneeden. Volgens *Linnæus* beſchryving *p.* 167. *n.* 493. beſtaat de Bloemkelk of de benedenſte invatting uit een eenig zeer kort, pypachtig blaadje; wiens mond of opening bykans geheel is, met eene boven overleggende ſchubbe gelyk als een dekzel. De omtrek der Bloeme of de bloeſſem zelve is eenbladig en gaperachtig. Het pypje daarvan is zeer kort en achter om gebogen, met een lang naauw Keel-gat; het bovenſte deel der Bloeme is hol, en verdeelt zich drievoudig, het middelſte deel of de Plooi is hol en over de twee zyd-deelen heen uit geſpreidt, als welke geheel gelyk, en eenigzins puntig, en het middelſte onderworpen zyn. De Bloemvezels zyn gemeenlyk vier in 't getal, en verbergen zich onder de bovenſte lippe van

de

de Bloem; waarvan twee langer zyn, als de anderen, makende boven op geheel kleine knopjes. Het Zaadhuisje is een viervoudig verdeelt bekleedzel of Gewaſch. De ſtyl is draadvormig, volgens de legging en lengte gelyk als de Bloem-vezelen. De *Stigma* of ſneede is enkeld, kromgebogen, en gepunt; rondom het Zaad (beſtaande uit vier halfronde korrels) is geen afzonderlyk bekleedzel of huisje, behalven de Bloemkelk, die zich ſluit, en als een Helm komt te verſchynen, doch daarby voor het Zaad dient in plaats van een rond tobbetje of potje, ſchynende drievoudig ingetand en openende zich aan zyn benedenſten rand. De Schryver merkt 'er noch by aan, dat men deze Plant van al de overigen van haar zoort alleen door de Vrucht kan onderſcheiden: want de Kelk zou de holte van een Helm, benevens deszelfs bovenſte verſierſel en dekſel verbeelden. *Caſp. Bauh. Prodr. Lib.* VI. *c.* 14. ſpreekt van ons Gewaſch aldus. Het *Lamium peregrinum* (de uitheemſche dove Netel) of de zogenaamde *Scutellaria* heeft eene wortel, gelyk de Brandenetel heeft, geelachtig, ſchuins en vezelig; uit welke aanſtonds in 't begin van 't Voorjaar een enkelde ſteel om hoog ryſt, die recht opwaarts ſtaat, vierkantig, met gewrichten voorzien, ruig en een elleboog lang is; waar aan by een jegelyk gewricht twee bladeren ſtaan, die langwerpig, en met eene geheel fyne lichte wolle, gelyk als met een dunne ryp, bezet zyn, daarby noch week in 't aanvoelen, diep ingeſneeden, donker groen van koleur, met lange, ruuwe en weeke ſtengels voorzien. Daar deze ontſtaan, omtrent het midden van den ſtengel, komen ter weêr-zyden takken te voorſchyn, die een handbreed lang zyn; aan welke, gelyk als aan den top des ſteels, ſmalle, kleine, toegepunte, niet ingezaagde bladeren aanſtonds onder de Bloemen ſtaan; de Bloemen zyn aan een lange Aair, gelyk als aan de geele Scharley (*Horminum*), langwerpig, purperrood en zelden wit. Zy zien 'er uit gelyk als aan de dove Netel (*Lamium*), ſtaan recht opwaards, hebben een langen hals, zyn menigmaal dubbeld, menigwerf enkeld; uit een Zaadhuisje, 't welk een helm gelykt, ontſtaande; als de Bloempjes zyn afgevallen, vindt men vier Zaadkorrels, die rond, hard en wrattig zyn. Zy groeit menigvuldig in Calabrien, volgens 't getuigenis van *D. Vorſtius*, op de Heuvels en Bergen van *Campocl.* en *Aequicol.* niet minder in de Boſſchaadjes, als ook op vochtige en ſteenachtige plaatzen, zo als *D. Columna* heeft waargenomen. *C. B.* verkreeg die onder den Naam *Scutellaria* in 't begin uit Holland, naderhand uit een Tuin van Padua. By *Boerhaave p.* 177. vindt men die onder de helmdragende Planten (*Plantæ Caſſidariæ*) opgetelt, en wel onder de vierde zoort gebracht; welke meening ook *Ruppius p.* 180. toeſtemt, beweerende, dat deze onze Plant op plaatzen, alwaar Elzebomen groejen, en by verwaarloosde Viſch-Vyvers voortkome, en de tyd wanneer ze bloejen, bepaald hy in de Maanden van Juny, July en Auguſtus. *Tournefort* eigent het eerſte de *Scutellaria* eene Plaats onder de Helmdragende Planten toe *Inſtit. p.* 181. waarheen zy ook het naaſte bykomt. *Tabernæm.* heeft haar *Tertianaria* genoemt, met toeſtemming van *Joh. Bauhinus.*

SCUTELLARIA, TERTIANARIA DICTA. In 't *Franſch*, Pelle boſſe. In 't *Hoogduits*, Fieber-kraut. Zie de 909 Plaat, Letter d.

Zeer gemeene op moeraſſige gronden groejende *Caſſida* of gehelmd kruid, met eene blaauwe Bloem *T.* 182. Waterachtige *Scutellaria*, gemeenlyk *Tertianaria* bygenaamt. *H. L.* Hemelsblaauwe, gehelmde *Lyſimachia* (of weederik) of hemelsblaauwe *Gratiola. C. B. P. Teſtinaria*, by anderen gehelmde *Lyſimachia* of Weederik. *J. B.* 3. 453. Gehelmde *Lyſimachia* of Weederik *Lob.* Plaat 344. Op moeraſſige gronden groejende hemelsblaauwe, kruipende *Scutellaria M. H.* 3. 416.

SEBESTENA.

SEB. SEB.

SEBESTENA, ſive Myxa. In 't *Grieks*, μύξα, μυξάρια μυξὸν. In 't *Engelſch*, Sebeſten. In 't *Boheems*, Sſweſtka merska. In 't *Arabiſch*, Abrahamſa, Motheica. In 't *Indiaanſch*, Mokoita, Mukeita, Sebſten, Metheca. In 't *Hoogduits*, Schwartze Bruſt-Beerlein / Sebeſten-Baum. In 't *Nederduits*, Sebeſtenboom.

KENTEKEN. Sebeſte-Bomen mogen met recht tot de Pruim-Bomen getelt worden, ſchoon dat ze wat lager, en hunne Vruchten niet zo groot en zyn, als die van deze. Men vindt ze in Egypten, Syriën en Aſiën, en men kan 'er meeſtendeels van zeggen, 't geen te vooren van den Pruimboom veel breedvoeriger is bygebracht. De Bladeren zyn rondachtig en aan den rand ingetand. (*Veſlingius* neemt waar, dat de bladeren van dezen Boom eerder een eirondachtige gedaante, als een ſtomppuntige rondte maken, echter zodanig, dat ze aan den bovenſten rand ongelyk ingebogen zyn, en hunne inſnydingen zonder order, of een zekere afſtand, voortbrengen, doch dikwils, uit gebrek der inſnydingen, van boven geheel ſtomp ſchynen). De Bloemen zyn klein, wit, vyfbladig, Roosachtig, en ſtaan als kleine Druifjes by malkaâr, bykans gelyk als aan 't *Geranium* of Oyevaars-bek. De Vrucht zit in een kort Kelkje, is rond, en door middel van een geheel tengere en knobbelige Navel t'zamen getrokken. Wanneer zy haare volkomene rypheid heeft verkregen, word zy geheel doorſchynend, zo dat men de Zaadkorrels door haare lieflyk blaauwe huid kan zien. Zy komt redelyk wel overeen met de kleine ronde Pruimen. De pitten zyn geheel dik, nemen bykans de helft van de Vrucht in, welke lymachtig is, als zy gekauwt word. Men pleegt ze ook op te drogen, waar door zy dan geheel zwart word.

AANMERKING. *Dioſcorides* en *Galenus* hebben van dezen Boom niet het minſte gewag gemaakt, doch *P. Aegineta* en meer anderen hebben iets daar van bygebragt. Men leidt zyn naam af van σεβαστὸς, dat is *prachtig*, *heerlyk*, of ter eere van Keizer *Auguſtus*, of doordien de Vrucht boven een hoedje of kroontje maakt, en dieswegens verdient een heerlyke prachtige Vrucht genoemt te worden. Het is waarſchynlyker dat de naam *Sebeſte* voortkomt van de Hoofdſtad in *Samariën*, alwaar deze Bomen eertyds weeldrig zyn voortgekomen. *Matthiolus* in zyne Aanmerkingen over *Dioſcorides* *L.* I. *c.* 137. *p.* 160. heeft iets van dezen Boom geredeneert, namelyk dat men ten Tyde van *Plinius* begonnen heeft, om die te Zaajen, en dat de Inwoonders van 't Land, alwaar dezelve in menigte groeit, (te weten, de Syriers en Egyptenaars) uit het taaije Sap van de Vrucht een Vogel-lym maken, dien men te Venetien de Alexandrynſche noemt, latende zich de Vogels daarmede wel lokken en vangen. *Joh. Bauhinus* heeft de Vrucht daar van wydlopig beſchreeven; wordende de Boom genoemt μύξος, doch de Vrucht μύξαι en μύξα of μυξάρια van wegens de mosachtige taaje vochtiheid des Appels; dewyl de Grieken door μύξος de Snot willen te kennen geven. Eertyds bereidden de Egyptenaars een Wyn daarvan, van waar de Boom tot ons wierd overgebracht,

zo

zo dat die tegenwoordig in 't geheel niet meer raar is. Men maakt twee zoorten van dezen Boom, te weten, de tamme en de wilde, waar van de eerſte zoort veel volkomener bladeren en Vruchten voortbrengt, zo als het pleegt te geſchieden met Bomen, die zorgvuldiglyk voortgequeekt worden. Zie *C. B. P.* 446. *Linnæus p.* 152. *n.* 149. *Boerhaave* II. 246. *Raj. H. P. p.* 1556. *Jonſton. Lib.* I. *p.* 85. *Lugdun. L.* III. *c.* 26. *p.* 360.

Zie de 910. Plaat, Letter a. SEBESTENA SEU MYXA. In 't *Franſch*, Sebeſte. In 't *Hoogduits*, Sebeſten.

Myxa by *Dod. p.* 806. Tamme *Myxa* of Sebeſten-Boom. *J. B.* I. 197. Tamme *Sebeſtena C. B. P.* 446. *H. A.* I. 139. *Myxas*, de Boom, of onze *Sebeſtena Lugdun.* 359. *H. Prægn.*

Gebruik in de Medicyne.

De zwarte vruchten van de Sebeſten-Boom, die bykans met onze kleine wilde Pruimen overeenkomen, bevochtigen, verweeken, en zyn voornamentlyk beſtemt voor Borſt-ziektens. Zy bevorderen in een vochtige Hoeſt en Aamborſtigheid de uitwerping, verzagten in Heesheid en Zinkingen de ſcherpheid der vochtigheden, en matigen de ontſteekingen van het Borſtvlies en van de Longe. Van wegens haare Honing zoete taajigheid ſmooren ze de hitte in Koortzen, en leſſchen den dorſt, verzagtende mede de ſmerten van de Droppelpis en van 't Graveel. Men pryſt ze aan, zo wel ter verzagtinge als zuiveringe van 't Lichaam. Zommigen houden het daar voor, dat het wormagtige broeizel of de Wormen daar door gedoodt worden. Gemeenlyk worden ze in afgekookte Borſt-dranken en Thee gebruikt, weshalven ze ook een ingredient zyn van de Borſt-ſpecies in de Apotheeken, alwaar men 'er de Bloemen en vruchten van heeft. Doch is ook in 't tegendeel aan te merken, dat haar al te lang aanhoudend gebruik opblazingen veroorzaake, en ligtelyk de ingewanden verſtoppe. Zie *S. Pauli Quadrip. bot. Cl.* III. *p.* 444. *Lemery Lex. mat. p.* 1031. *Chriſtian. Joh. Lang. Op. med. P.* I. *S.* II. *c.* 7. *p.* 394. *Crat. L.* I. *conſ.* 13. *Schröder. Zorn.*

S E C A L E.

SECALE. In 't *Italiaans*, Rogga, Farrago, Segala. In 't *Spaans*, Centeno, Sentena. In 't *Franſch*, Seigle, Segle. In 't *Engels*, Rye. In 't *Deens*, Rug. In 't *Boheems*, Zito. In 't *Pools*, Zyto. In 't *Hoogduits*, Rocken. In 't *Nederduits* en *Brabants*, Rogge.

KENTEKEN. Daar is bykans geen zo onvruchtbaare en onbebouwde Landſtreek, waar men niet eenige zoort van Granen zoude vinden, zo dat men wel met recht mag ſtaande houden, dat dit zoort van Gewaſch ieder een doorgaans moet bekent weezen; maar als wy de Merktekenen nagaan, waar door het zich van andere gewaſſchen, of hoe de Rogge zich van andere zoorten van koorn onderſcheidt, dan zullen wel de minſten daar iets van weeten te zeggen. Dierhalven reekenen wy met *Herman.* de Rogge billyk tot die Planten, welke boven eene Aaire maken, doch nopens de bladeren aan het Gras gelykvormig ſchynen; de Bloemen daaraan zyn vezelachtig, en de korrels redelyk groot. *Ruppius* voegt 'er by, dat de Bloemen on-

onvolkomen zyn, *p.* 244. *Flor. Jenenſ.* waarin *Rajus* met hem overeenſtemt. Men vindt aan de Rogge uit eene tengere en vezelige wortel zomtyds vyf, zes, zeven en wel meerder ſtengels, die zeer hoog zyn, zo dat ze den langſten man in hoogte overtreffen, die ſtaan recht opwaarts, zyn ſterk en met gewrigten voorzien (dog zyn 'er juiſt niet veele, vermits ze meer als een ſpan lang van malkander afſtaan), waarin zich het voedings ſap onthoudt, zynde het overige van de Pyp of Halm ledig. De bladeren zyn weinig in 't getal, en lang, maar ſmaller als aan de Tarwe, als ze beginnen uit te ſpruiten ('t welk gemeenlyk maar met een enkeld t'zamen gerold en gepunt blaadje geſchiedt), zien zy 'er geheel rood uit, doch worden allenskens groen; zo als aan de overige Granen. De Bloeſſem maakt geene bladeren, maar beſtaat uit menigerlei vezeltjes, waar van elk tuſſchen de deelen van den Kelk en de hulſe uitkykt, en buiten zyne Aaire gins en weder waggelt. Naderhand word 'er een korreltje of langwerpig Zaad uit, 't welk, zo lang het niet ter dege ryp is, geheel melkachtig ſmaakt, dog in vervolg van tyd, als het van de Zon een weinig is uitgedroogt geworden, de ſmaak van 't Meel aanneemt; dit Zaad is tenger, leggende in den Kelk van de Bloeſſem, die vervolgens tot een hulſe word, doch het korreltje lichtelyk laat uitneemen. Al de hulsjes t'zamen ſtaan boven aan een getande ſpits des Helms rondom, doch meeſtendeels, zo dat ze voor vier Aairen konnen aangezien worden; en dat is de Aair, welke ſmaller en niet zo buikig als de Tarwen Aair is; zo lang zy bloeit, ſtaat zy recht opwaarts, doch zo haaſt de Vrucht ryp word, begint zy te waggelen, en zich om laag te buigen, waarom dan by een opkomenden wind, het koorn begint te golven, als of een water wierde bewoogen. De korrels zyn langer, ſmaller en bruiner als aan de Tarwe, en hebben een aangenaamen Meelſmaak. De Latynſche Naam *Secale* mag het wel van *Secando*, dat is, van ſnyden verkreegen hebben, door dien het met de ſeiſſe ten tyde van den Oogſt afgeſneeden word. Men verdeelt deze zoort in Winter-en Zomer-Rogge, de eerſte ſtaat gemeenlyk beter in 't Veld, en maakt meerder en betere Aairen als de laatſte, doordien ze dieper inwortelen, en beter uitſpruiten kan. Zie *C. B. P.* 23. *J. B. Boerhaave* 156 *Tournef.* 513. *Lugdunenſ.* 396. *Raj.* 1241. *Linnæus p.* 17. *n.* 46.

SECALE ARISTIS GEMELLIS. Rogge met dubbelde Aairen. Zie de 910 Plaat Letter b.

SECALE HYBERNUM VEL MAJUS. Groote Rogge of Winterkoorn. In 't *Franſch*, Segle. In 't *Hoogduits*, **Winterkoorn.** Zie de 910 Plaat Letter c.

Groote Rogge of Winterkoorn. *C. B. P.* 23. *Th.* 425. 426. *M. H.* 3. 179. *Secale* of Rogge *J. B.* 1. 416. *Rogga* of *Secale. Dod. p.* 499.

SECALE VEL SILIGO LATIFOLIA. Rogge of breedbladige lichte Tarwe. In 't *Franſch*, Segle. In 't *Hoogduits*, **Rocken.** Zie de 910. Plaat Letter

Kleine Rogge of Voorjaars-koorn. *C. B. P.* 23. *M. H.* 3. 179. Voorjaars- of Zomer-koorn *C. B. Th.* 427. 428. De tweede zoort van Rogge by *Lugdun.* 396. *a.*

AANMERKING. Het Brood, 't welk uit eene jegelyke zoort van deze Plant gebakken word, maakt die al waardig genoeg, doordien pas iemand zonder Brood zyn leven zoude konnen behouden, alhoewel men zegt in Zwitzerland eenige voorbeelden van menſchen gehad te hebben, die by hunnen hogen ouderdom in al hun Leeftyd geen Brood hebben genooten. Wat is dit eene ongemeene heerlyke Gaaf van God, die wy billyk moeten pryzen, en daar voor dank zeggen! men brengt het Brood door middel van zuurdeeſſem tot eene giſting, want door het toegieten van water worden de zoutige deelen van 't Meel en de zuurdeeſſem gaande, en het ſlymachtige in hen opgeloſt, zo dat het

het Water en het Zout een' *Spiritus* of geeſt uitmaken, die vlug en zuur is, en in het Brood, als het in den Oven gaar gebakken word, zich verdeelt, waarom het zelve aan de maag altyd aangenaam is, en niet tegenſtaat, veelmeer by menſchen en Laſt-dieren, afzonderlyk by Paarden, goede krachten te wege brengt. Men neemt waar, dat de zieken nog altyd Brood luſten, alvoorens ze de Eetens-luſt geheel en al verliezen; en als ze de Eetens-luſt weêrom krygen, gemeenlyk met Brood het begin maken. Wanneer men het gebakken Brood op nieuw tot giſting brengt, en de korſt in Wyn doopt, dan kan men door het diſtilleeren een roode Olie daar uit voortbrengen, welke ongemeen goed en aangenaam is; ook is het Brood goed tot veelerlei huismiddelen, waar van *Tabernæmontanus p.* 590. breedvoerig heeft geſchreeven. Zie hier van *Tackius*, *König. Reg. Veg. P.* II. *p.* 25. vergelykende die Plaats met die van *Zornius* onder den tytel *Secale*.

Queeking.

Die den Akkerbouw wel verſtaan, zaajen gemeenlyk veertien dagen voor het Feeſt van St. *Michiel*, en tot acht dagen toe naa het zelve, in het laatſte Quartier der Maane, en in niet al te vochtig weêr. Wanneer nu noch voor den Winter het herte wel met bladeren rondom bedekt word, en als een kruidnagel ſtaat, dan heeft men goede hoop tot een ryken Oogſt. Men moet t'elken tyd het beſte koorn nemen, om in 't Veld te zaajen, dog niet, als het oud of graauwachtig is, by de Winterzaajing moet men niet al te gierig met het Zaad omgaan, doordien men niet weet, of niet des Winters menig korreltje bevriezen zal; daarentegen komt by de Zomerſche zaajing alles licht en eerder voort. Deze Zomer-Rogge moet men in 't Veld zaajen, zo haaſt men in 't Voorjaar in de Aarde kan komen, daar dan in een goed land van een korreltje dikwils veele honderden voortgroejen, waar van breedvoerig kan nagezien worden, *De ontdekking der waare Oorzake van de wonderbaarlyke vermeerdering der Granen*, van de Heer *Chriſtiaan Wolff*. Kancelier op de Univerſiteit te Halle.

Gebruik in de Medicyne.

Offchoon het grootſte gedeelte der Menſchen zich tot hunne ſpyze en voedinge van de Rogge bedient, en daarom haar gebruik voornamentlyk in de keuken plaats vindt; zo kan echter der zelver Medicynſche deugd aan niemand verborgen en onbekent zyn, vermits die, voornamentlyk uiterlyk gebruikt, heerlyke uitwerkingen te wege brengt. Want het Rogge-Meel verweekt, zuivert en matigt, zynde tegens de hevige ſmerten der leden en van 't Voet-Euvel, als mede voor de Roos of St. Anthonis-Vuur, als het met iets Campher vermengt word, een verdeelend krachtig hulp-middel. De *Ephemerides N. C.* verhalen *Dec.* II. *An.* 6. *Obſerv.* 195. dat gedroogde Rogge, met Doojers van Eiren ingedronken, de roode Loop met een gewenſchte uitwerking geneezen hebbe, zomwylen word die tot Pap-omſlagen met melk afgekookt, en gebruikt, om de Zweeren door te doen breeken. De zemelen van gemaale Rogge zyn van wegens haare verweekende, verzagtende en verdeelende kracht, wanneer ze met vygen in Water of Melk afgezoden worden, voor toevallen der Keel en der Amandelen van eene geheel goede uitwerking. Ze zyn een ingredient mede van de Klyſteeren. Ze worden vorders in Borſt-Ziektens als een drank, om de ſcherpheid te verzoeten, en een geweldigen Hoeſt te verzagten, aangepreezen. Het Roggen-Brood met ruite, Zout, Genever-beziën en komyn vermengt, en naar goedvinden met Roozen-Azyn beſproeit, is een overal bekent huismiddel, om Hoofdpyn te verdryven, Het met Wyn gediſtilleerde

Rogge-water is zeer krachtig; ſterkt mede de Maag en de Vrucht in 's Moeders lichaam. In de Apotheeken vindt men het zo genaamde Brood-Pleiſter uit de korſt van Roggen-brood vervaardigt, 't welk in Braakinge en voor de hik een heerlyk middel is. Daar worden ook nog andere Genees-middelen uit de Rogge gemaakt, van welke *Zorn.* in zyne *Botanologia med. p.* 629. benevens de verklaaring van der zelver nuttigheid, gewag maakt. Zie *Bocler. continuat. adnotat. in Herman. cynoſ. m. m. p.* 257. *Lemery p.* 1032. *Schroder.*

S E D U M.

SEDUM. In 't *Latyn.* Sempervivum. In 't *Grieks*, ἀείζωον. In 't *Italiaans*, Semper vivo. In 't *Spaans*, Yerva puntera. In 't *Franſch*, Youbarbe. In 't *Boheems*, **Tucnii Muziik.** In 't *Pools*, **Rozchonik.** In 't *Arabiſch*, Alchaiſum, Aſcarajat, Azon, Cailagelam. In 't *Hoogduits*, **Hauswurtz / Donnerbart.** In 't *Nederduits*, Bladerloſen, Huislook, Donderbaard.

KENTEKEN. Huislook behoort tot dat zoort van Planten, welker Bloeſſem uit vyf bladeren beſtaat, doch welker Zaadhuisje twee of meerder Vakjes maakt *Amman.* en *Moriſ.* Men telt haar ook op onder die Gewaſſchen, welke veele Peultjes en veele kleine Zaadkorrels maken, en wel dus, dat de Peultjes glad, dog de Bladeren en ſtengels vleeſchagtig, dik en ſappig zyn, *Herman.* Elke Bloem maakt twee hoornige Peultjes, die in twee deelen, gelyk als in twee vleugels, van malkander gaan. *Rajus.* Daarentegen reekent *Boerhaave* haar onder die Gewaſſchen, welke gehoornde Peultjes, met veel Zaad in een éénvakkig huisje voortbrengen. Het getal van Huislook en haar menigerlei zoorten is zo groot, dat wy geraden vinden, haare Merktekenen in 't algemeen te verklaaren. *Volckamer* ſtelt *p.* 349. dezelve daarin: dat de Plant veel Zaad, van gedaante zeer klein, voortbrengt, 't welk in een vlieſſig, veelvakkig huisje legt, deelende zich het zelve in veele byzondere kleine hoorntjes, of verbeeldende menigerlei Peultjes. Elke Bloem laat ettelyke en meerder Peultjes te rug, die gezamentlyk aan malkander ſtaan, de Bloemen zyn volkomen en veelbladig, beſtaande by zommigen uit vyf, zes en meerder blaadjes. Het loof of de bladeren zyn ſappig, en leggen zeer talryk rondom aan de wortel. *Linnæus* maakt 'er *p.* 136. *n.* 383. deze Beſchryving van: Het bekleedzel van de Vrucht is vyfvoudig gedeelt, puntig, ſtaat recht opwaarts om hoog, en blyft geſtadig aan de Bloeſſem, beſtaande uit vyf blaadjes, die van vooren puntig, dog achterwaarts breed zyn, gelyk als een Piek, echter daar by vlak, en uit malkander ſtaande zyn. Daar in vindt men tien Bloem-vezels, die vol van borſtels zyn, van lengte als de omtrek van de Bloem, boven op zyn rondachtige knopjes. Van binnen zyn vyf ſpruitjes, die langachtig zyn, en loopen op zeer korte ſteelen toe, welker *Stigma* geheel ſtomp is. Het Zaadhuisje beſtaat uit vyf vakjes, die bovenwaarts zich van malkander ſpreiden, puntig, ſmal en tegens het breede deel toe gekartelt zyn, en naar de lengte, opwaarts, naar den binnen kant toe van malkander gapen,

waar

waar in dan ongemeen veele kleine Zaadkorrels gevonden worden. Door dien nu het voorgezegde voornamentlyk wel overeenkomt met het *Sedum* van *Tournefort*, dus moeten wy 'er nog byvoegen, het geene 'er *Boerhaave p.* 285. van zegt: namentlyk de bladeren aan dit Gewaſch ſtaan by beurten en zonder order; de Bloemkelk beſtaat uit een enkeld blad, doch 't welk dikwils is ingeſneeden, en wel diep genoeg, van zo veele inſnydingen, als 'er bladeren aan de Bloem zyn, ten minſten van vyf. De Bloem is vyf of meerderbladig, legt rondom als een Roosje, hebbende bykans zo veele Bloemvezels, als 'er blaadjes zyn. Het Zaadhuisje vindt men op den grond van den Bloemkelk, en beſtaat zulks uit menigerlei Peultjes, die zo ſterk van getal, als de blaadjes van de Bloem zyn, en het een zo wel, als het ander een enkeld pypje hebben, gelyk als een hulſe, benevens eene gehoornde punt. Ze ſtaan by malkaâr in een rondachtig hoofdje, echter niet geheel en al aan malkander, maar een weinig onderling van malkander afgezondert, en zyn vol van kleine Zaadkorrels.

Haller ſpreekt van dit Gewaſch, dat het doorgaans ſappig zy. De Bladeren maakt hy iets dik. De deelen des Bloemkelks zyn vyf, zes, tot twaalf toe, juiſt zo veel, als het Bloemblaadjes heeft, die langachtig en eirond zyn; de Bloemvezels zyn tweemaal zo veel. De Peultjes zyn rondom in een kring geſtelt, naar het getal der bladeren, met een ſcherpe punt in plaats van een pypje, daar by vol van Zaad. De verdeeling van *Rajus* naar de Blad-Roosjes, die van *Ruppius* naar de twaalf blaadjes der Bloeme, of naar de Bloem-vezels van *Linnæus*, behagen *Haller* niet, om dat ze of in 't geheel niet te vinden zyn, of allenskens weiniger worden, of van eene gedaante zyn, die zeer van malkander onderling verſchilt, waar over zyn heerlyk Werk *de Enum. meth. p.* 392. *ſeqq.* kan nagezien worden.

I. AANMERKING. *Dioſcorides* en *Plinius* maken beide driederlei zoorten, te weeten, de *grootere*, de *kleindere*, en de zogenaamde *Andrachnis agria* (in 't *Hoogduits* Maur-Pfeffer genaamd). Het groote word zomtyds *Buphtalmus*, *Zoophtalmus*, *Stergetron*, en *Hypogelſon* genoemd, verkrygende het kleine den naam van *Erithalis*, *Tritalis*, *Chryſothalis*, of *Iſoëtis*. By de Italianers vindt men zo wel de groote, als de kleine zoort, en om dat ze altyd groen blyven, heeft men hen in 't Latyn den naam van *Sempervivum* gegeven. *Matthiolus* verklaarende de Plaats by *Dioſcorid. L.* IV. *c.* 84. zegt: als wy naar de oorzaak vragen, waarom deze Plant altyd groen blyft, dan is 'er licht op te antwoorden, want dit Gewaſch is van een ſalpeterachtig ſap gelyk als opgezwollen, waar door het aan de lucht en der zelver ſalpeterachtige deelen tegenſtand biedt. Men is van meening, dat de Latynſche Naam *Sedum* voortkome van *Sedere* (dat is, *zitten*), om dat de bladeren dicht aan de wortel op de Aarde zitten, of van *Sedare* (dat is, ſtillen, verzagten enz:) vermits ze ook de ontſteeking doen ophouden. Eertyds geloofde de gemeene man dat, als hy maar Huislook op het dak van zyn huis ſtaan hadde, geen donder-weer daarin kon ſlaan, hebbende miſſchien ook om die reden den Naam van *Donderbaard* verkreegen. De tyd van haare bloejing is in de Maand van Juny en July aan oude muuren of op daken.

SEDUM AFRICANUM MONSTROSUM. Gedrogtelyke Africaanſche Huislook. B. Zie de 911. Plaat.

SEDUM ARBORESCENS FLOSCULOSUM. De boomachtige bloesſem dragende Huislook. Zie de 912. Plaat, Letter. a.

De groote boomachtige Huislook *J. B.* 3. 686. *M. H.* 3. 470. De groote boomachtige Huislook met witachtige Bloempjes *C. B. P.* 282. *Sempervivum* of boomachtige Huislook, het groote by *Dod.* 127. De boomachtige Huislook van *H. Eyſt. Aut. c.* 3. *T.* 8. *Fig.* 1. de

1. de groote echte Huislook met veele zwartachtige Bloemen. *Pluckn. Alm.* 339. *H. R. D.* Het groote *Aizoon* of Huislook by *Dioſcorid.* Het boomachtige *Aizoon* of Huislook by *Lugd. Camer.*

Deze zoort word van al de overige mede-zoorten onderſcheiden door haare boomachtige gedaante; den Winter kan zy niet verdragen, maar moet onder dak, en in een Winterhuis opgeſlooten worden, op dat zy door de koude niet vergaa: zy word door haare eige afgeſneede takjes voortgeplant.

Zie de 912. Plaat, Letter. b. SEDUM ARBORESCENS FOLIIS PICTIS. Boomachtige Huislook met bonte bladeren.

Zie de 912 Plaat, Letter c. SEDUM CEPÆA DICTUM. Huislook bygenaamt *Cepæa*.

Huislook bygenaamt *Cepæa. H. L. Cepæa C. B. P.* 288. *J. B.* 3. 679. *Cepæa* van *Matthiolus* by *Cluſ. Hiſt.* LXVIII. De alle Jaren groejende witte Huislook, met een langachtig blad als aan het Porcelein-kruid. *M. H.* 3. 473. *a.*

Zie de 913. Plaat, Letter a. SEDUM MAJUS VULGARE. De gemeene groote Huislook. In 't *Franſch*, Joubarbe. In 't *Hoogduits*, Haus-Würtz.

Groote gemeene Huislook *C. B. P.* 283. *J. B.* 3. 687. *M. H.* 3. 474. *Blackw. T.* 366. Het twede groote *Semper vivum* of Jupiters baard *Dod. p.* 127. Gemeene Huislook. *Eyſt. Aeſt. o.* 13. *T.* 5. *Fig.* 1. *Cotyledon*, of de tweede zoort van Navelkruid, de eerſte zoort van gemeene Huislook by *Cluſ. H.* LXIII. De altyd groen blyvende Huislook by de *Apotheekers.* De zonder ſteelen groejende Huislook met vrye wel ſluitende Bloemen en gehaairde bladeren. *Haller.* Deze zoort verſchilt van haare medezoorten door de groote veelbladige Bloemen, en eene uit veele kleine hoorens t'zamen geſtelde Vrucht, als mede door de zeer dikke bladeren, die op de Aarde de ſteelen der Bloemen omvatten. *Volckam.*

Zie de 913. Plaat, Letter b. SEDUM VEL SEMPERVIVUM MAJUS FOLIIS ACUTIS FLORIBUS ALBIS. Groote Huislook of altyd groene, met gepunte bladeren en witte Bloemen.

SEDUM MINUS LUTEUM. Kleine geele Huislook. In 't *Franſch*, Trique Madame. In 't *Hoogduits*, Gelbe Katzen-Träublein. Zie de 913. Plaat, Letter c.

Kleine geele Huislook met een puntig blad *C. B. P.* 283. *M. H.* 3. 471. Kleine Huislook met een geel blad. *J. B.* 3. 692. De vyfde zoort van kleine Huislook. *Cluſ. H.* LX.

SEDUM RUBRUM MONTANUM TOMENTOSUM. Roode op Bergen groejende donsachtige Huislook. Zie de 913. Plaat, Letter d.

Op Bergen groejende donsachtige Huislook *C. B. P.* Roode donsachtige Huislook by *Park.*

SEDUM MINUS TERETIFOLIUM ALBUM. Kleine langbladige witte Huislook. Zie de 914. Plaat, Letter a.

SEDUM PARVUM PALUSTRE FLORE INCARNATO. Kleine op moeraſſen groejende Huislook met een incarnaatverwige Bloem. Zie de 914. Plaat, Letter b.

SEDUM SPURIUM SEU ALSINE TRIDACTILITIS. Baſtard Huislook of *Alſine tridactilitis*. Zie de 914. Plaat, Letter c.

SEDUM MINUS FRUTICOSUM. Kleine ſtruikachtige Huislook. Zie de 914. Plaat, Letter d.

SEDUM SPURIUM BICORNE CRENATUM, SEU SANICULA ALPINA. Onechte Huislook met twee ingekorve hoorens of de Alpiſche *Sanicula.* Zie de 914. Plaat, Letter e.

SEDUM SPURIUM BICORNE, ALPINUM, HUMILE, FLORIBUS CROCEIS PUNCTATIS. De op de Alpiſche Gebergtens groejende laage baſterd Huislook, met twee hoorens en Saffraanverwige geſtippelde bladeren. In 't *Hoogduits*, Enten-Zungen. Zie de 914. Plaat, Letter f.

SEDUM SPURIUM BICORNE FLOSCULIS PUNCTATIS ROTUNDIFOLIUM MAJUS. Groote rondbladige baſterd Huislook met twee hoorens en geſtippelde bladeren. In 't *Hoogduits*, Nabel-Kraut. Zie de 914. Plaat, Letter g.

SEDUM SPURIUM BICORNE, FOLIIS LONGIS SERRATIS, FLORIBUS CANDIDIS. Baſterd Huislook Zie de 914. Plaat, Letter h.

look met twee hoorens, lange ingezaagde bladeren, en witachtige Bloemen. In 't *Hoogduits*, Gänſe=Zungen.

Zie de 914. Plaat, Letter i. SEDUM LUTEUM VERMICULARE OFFICINARUM DICTUM. Geele Huislook, by de Apotheekers genaamt Muur-Peper. In 't *Hoogduits*, Haus=Würtz.

Zie de 914. Plaat, Letter k. SEDUM MINUS SEU ILLECEBRA. Kleine Huislook of ſmakeloos wild Porcelein-kruid.

II. AANMERKING. De algemeene en byzondere Kentekenen van de baſterd Huislook zyn de zeer kleine veele Zaadkorrels, die meeſtendeels langagtig, aan de uiterſte Eindens gepunt, zwartachtig, ruig, en in een twee vakkig of uit twee hoorens beſtaande vlieſſig huisje beſlooten zyn; de Bloemen zyn volkomen en vyfbladig, voor 't grootſte gedeelte met vakken geſtippelt. De bladeren zyn niet zo dik als de echte Huislook, doch in den omtrek zyn ze of ingekorven, of lichtelyk ingezaagd. Vermits het voor 't grootſte gedeelte met de voorgaande zoorten overeenkomt, dus hebben wy het om die reden hier willen byvoegen uit *Volckamer*.

Gebruik in de Medicyne.

De groote Huislook of het groote *Sempervivum* (altyd groenend Kruid) bezit veele vochtigheden en Salpeterachtige deelen, weshalven zy matigt, verkoelt, verdikt en aantrekt. Het daar van verſch uitgeparſte groene, en met Zuiker vermengde ſap is een gemeen middel om de hitte in galachtige Koortzen te ſmooren of te dempen, den Dorſt te leſſchen, de droogte des Monds te bevochtigen, en de van malkander gebarſten tong en hals te leenigen. *Boyle* pryſt dit Sap met Honing gewreeven aan voor Worg-gezwellen, en voor de Spruw, om 'er mêe te gorgelen, of de Keel te ſpoelen. Zommigen raden het aan tegens de ſteeken van venynige Spinnen, houden het ook voor een goed middel met Wyn ingegeven, om de Wormen af te dryven. *Boerhaave* roemt het ongemeen, en oordeelt het goed te weezen ter verzagtinge van overtollige Maandſtonden, Bloedwateringe, buik- en roode-Loop, als men 'er tot op 10 Oncen toe van inneemt. Uiterlyk is het dienſtig voor die geenen, die zich verbrant hebben, en verdeelt de duiſtere wolkjes der Oogen, als men het met voorzichtigheid in de zelve by druppels laat vallen, anders konde het door te rugdryving der wolkjes lichtelyk ſchade veroorzaaken. Wanneer de bladeren met het ſap van Rivier-kreeften wel geſtampt, en op het hoofd gelegt worden, dan zyn ze naar de meening van *D. Etmuller Op. Tom.* I. *p.* 661. een krachtig middel voor razende Koortzen, en de allerhevigſte Hoofd-Pyn, en herſtellen door een ruſtigen ſlaap de krachten wederom, volgens 't getuigenis van *Fr. Hoffman. method. med. L.* I. *c.* 29. Het is merkwaardig, het geene *J. Agricola in Chir. parv. Fr.* 5. heeft waargenomen, dat de gekneusde verſche bladeren van Huislook, wanneer ze dagelyks op de Overbeenen (dat is: de Zenuw- of Pees-knoopen) gelegt wierden, de zulke allenskens volkomen verdryven zou, 't welk ook de ondervinding zelve beveſtigt. Anderen roemen het insgelyks ter uitroejinge van de Wratten en Lykdoornen van goede uitwerkinge te wezen. In de Apotheeken heeft men het gediſtilleerde water van de groote Huislook, 't welk krachtig is, om de Koorsachtige hitte en ontſteekingen innerlyk en uiterlyk te temperen en te matigen. De Syroop van Huislook word tegenswoordig bykans niet meer gebruikt. Zie *Böcler. continuat. adnot. in Herm. cynoſ. mat. med. P.* I. *c.* 6. *p.* 503. 504. *Raji catal. pl. Angl. p.* 269. *Sennert. L.* 2. *Prax.* I. *c.* 24. *Zorn.*

SENNA.

SENNA. In 't *Italiaans*, *Spaans* en *Arabiſch*, Sena. In 't *Franſch* en *Engelſch*, Sene. In 't *Boheems*, Sene. In 't *Pools*, Senes. In 't *Arabiſch*, Abalzemer. In 't *Hoogduits*, Senet/ Sennes-Blätter. In 't *Nederduits*, Zeenebladeren.

KENTEKEN. Het is een Gewaſch, waar aan een ieder by deszelfs beſchryving aanſtonds in den beginne herinnert, dat'er twee zoorten van Zenebladen zyn, namelyk de Orientaalſche en de Occidentaalſche, die men Baſtertzoort pleegt te noemen. De Peulen van beide zoorten zyn éénvakkig, en geven te kennen, dat men deze Planten moet reekenen onder die geenen, welke Peulen voortbrengen, of aan dezelve gelyken. De Bloem, die uit vyf bladeren beſtaat, en de bladeren der Plant, welke ter weêrzyden van de Takjes als Slagwieken ſtaan, geven verder te kennen, tot welke Planten de Zenebladen behooren. De ſtengels van deze Plant zyn houtachtig, waar uit langachtige toegepunte bladeren voortkomen, zynde van koleur geelachtig. De Bloemen zyn van gedaante roosachtig, en beſtaan uit vyf bladeren; naderhand volgt eene platte, dikke en vleeſſige Peul, die teffens zeer ſappig, krom, uit twee vleugels t'zamen geſtelt, vliesachtig, en donker van koleur is. Het Zaad is als Druive-kernen, en van gedaante als Nieren, waar van de eene korrel van de andere door een klein tuſſchen-vliesje onderſcheiden is. Haare koleur is menigmaal zwart, menigmaal wit. Zy bemint warme Luchtſtreeken, en verkrygt daar door in 't Noorden nooit geen Zaad, noch ook Bloeſſem. Men ontmoet deze Plant zeer menigvuldig in Ooſt-Indien, Alexandrien, Egypten en Arabien, als mede in Italien. Zie *Matthiol.* over *Dioſcor. L.* III. *c.* 70. *Tournef.* 618. *Boerhave* 57.

AANMERKING. De Ouden hebben 'er niets van geweeten; doch *Ruellius* heeft *Colutea* en *Senna* niet wel van malkander onderſcheiden, zo als *Matthiolus* hem zulks heeft aangetoont. *Serapio* en *Meſue* wierden van de geleerde Mooren het eerſte *Sene* of *Sena* genoemt *C. B. P.* 397. Wy ſparen de moeite, om eene moejelyke vergelyking met de Planten van *Dioſcorides* en andere Ouden met onze *Senna* aan te gaan, vermits de Afteekeningen zeer van malkander verſchillen.

SENNA SPURIA OCCIDENTALIS, Weſtindiſche baſterd Senebladen. Zie de 915. Plaat, Letter a.

Weſtindiſche Senebladen met een blad als aan 't Kruid van *Mimoſa*, en een zonderlinge Peul *Herm. Hort.* De Braſiliaanſche *Chamæcriſta Pavonis*, of laag Paauwenkuifs-kruid met een zonderlinge Peul. *Breyn. Cent.* I.

De ſtengel is een elleboog hoog, de bladeren zyn zeer breed, en in den daarop volgenden ſmaak lymagtig; de Bloemen zyn geel en bleekagtig, beſtaande uit vyf bladeren, die zich in eenige holte achter om buigen en des nachts t'zamen trekken, de peulen zyn dicht by een geduuwd en zeiſſenachtig, veel ſmalder als aan de Oſtindiſche, met een ter weêrzyden door het midden heen, doch ongelyk uitpuilende ſtreep, waarin zwarte platte of byeen geduuwde Zaadkorrels, in de gedaante van een 's menſchen hert, leggen. In Italiën word het

het op veele plaatzen gevonden, en duurt van de Maand van May af tot even naa den Herfſt. In de geweſten tegens het Noorden toe komt het niet voort. *Jonſton.*

Zie de 915. Plaat, Letter b. SENNA ALEXANDRINA. Alexandrynſche Senebladeren. In 't *Franſch*, Senne orientale. In 't *Hoogduits*, Senes-Blätter.

Alexandrynſche Senebladeren of met gepunte bladeren. *C. B. P.* 397. *Sena. J. B.* 1. 377. *H.*

De ſtengels zyn een elleboog hoog, waar uit by beurten dunne ſteeltjes voortkomen, die langer zyn als een hand breed, waaraan uit middelmatige tusſchen ruimtens, vier of zes gepaarde bladeren gehecht zyn, zynde aan den geſlooten vleugel geen ongelyk, of geen blad alleen te zien. De bladeren zelve hellen van den groenen naar het geele toe, en hangen aan de naaſte ribbe, zyn gelykvormig met de bladeren van Zoethout, maar veel gepunter, van ſmaak iets lymachtig, maar bitter en walgagtig. De by een geduuwde ſeisſenachtige peulen worden zwartagtig, waarin klein Zaad legt, dat gelyk als de druifkernen t'zamen geparſt en wit of zwartachtig is. Zommigen voegen 'er by, dat de Bloemen uit den bleeken naar het geele hellen, met roodachtige en aderachtige Kenteekens; dat ook de Plant niet boven een Jaar kan goed blyven. Dit kruid word in Syriën en Egypten gezaait en ſchiet veel weeldriger op in een miſthoop van Schapedrek. *J. B.*

AANMERKING. By *Joh. Burman.* in zyn *Theſaurus Zeylanicus p.* 212. 213. is eene vierbladige Sene-Plant te zien, met eene platte goudgeele ruige peul, en eene goudgeele bloedroode Bloem; als mede eene twintigbladige Sene-Plant met rondagtige Peulen.

Gebruik in de Medicyne.

De Senebladen van *Alexandriën* zyn een der uitgezochtſte en zachtſte Purgeer-middelen. Door dien ze eene byzondere bitterheid, en eene niet onaangename ſcherpheid bezitten, welke men uit hunne zoutige en zwavelagtige deelen mag bevroeden; zo ontſtaat 'er ook de uitwerking door, dat ze oploſſen, verdunnen, zuiveren en open maken. Ze verſtrekken tot een algemeen buikzuiverend middel, 't welk de taaje ſappen oploſt, de verſtoptheid van 't Lichaam opent, en de onzuiverheden uitwerpt. Doch dat benevens deze buikzuiverende kracht, nog eene verbeterende en veranderende werking voorgaa, blykt daaruit, vermits eenige van zulke zuiverende deelen zich met het bloed op het naauwſte vereenigen, waarom ze voornamentlyk in uiterlyke ziektens, welke uit ongezondheid ontſtaan, namentlyk in de ſchurftheid, ſcherpe ſchubachtige uitſlag, Lazerye, Venusziekte, als ook by verſtoptheid der ingewanden, niet minder in de groene ziekte, Geel- en Waterzucht, derdendaagſche Koorts enz: zeer nuttelyk zyn. Zommigen gebruiken dit buikzuiverend middel ter verzaftinge en verdryving van Hoofdziektens, weshalven ze het ook in de vallende Ziekte, Duizelinge, Zwaarmoedigheid, zwaar Gehoor, en verzwakt Gezicht aanpryzen. Ze zyn zo wel voor oude als jonge Perzonen, ook bevruchte- en Kraamvrouwen niet uitgezondert, zonder dat ze 'er het minſte quaad van te vreezen hebben, dienſtig, by aldien ze maar met behoorlyke omzichtigheid gebruikt worden. Men neemt ze gemeenlyk in thee-dranken, of met Born-water, of met wey van melk, of gediſtilleerde wateren, of met Wyn naar geſchapenheid der Perzonen en ziektens, ze worden ook met vleeſchnat, met Pruimen en Roſynen afgekookt, niet minder als een poejer gebruikt, wordende dan de ſtengels weggeworpen. Hunne heete en drooge hoedanigheid hebben de ouden gezocht te verbeteren en te matigen, door daar by te doen bloeſſem van Bernagie, Bloemen van Oſſetongen-kruid, Viool-Bloemen en Pruimen; om de opblazinge

ge te verhoeden, heeft men 'er daartegen Kaneel, Gember, venkel Zaad, Anyszaad, enz: bygevoegt; welke omſtandigheden echter by onze tyden niet meer zo ſtiptelyk worden in acht genomen. Uiterlyk worden ze zomwylen tot waſſching van 't hoofd gebruikt. De Apotheekers maken uit de Zenebladen een Extract of uittrekſel, doch 't welk benevens andere oude *Compoſita* zeer zelden meer gebruikt word. De zo genaamde hulsjes of moeder-bladeren zouden van eene gelyke uitwerking met de bladen zyn, waarom ze van 't Gemeen dikwils beeter geſchat worden. Zie *Wedel. amœnit. mat. med. L.* II. *Sect.* I. *c.* 6. *p.* 265. 266. *Joh. Conr. Senner. Diſſert. de Senn. Altorff habita* 1733. *Ant. Mizaldi opuſc. de Senn. Pariſ. edit. in Octav. Ephem. M. C Cent.* X. *obſ.* 76. *p.* 396. *Rolfinc. Lib. de purg. vegetab. Sect.* 13. *artic.* 5. *c.* 1. *ſeqq. Lonicer. Herb. P.* I. *p.* 105. *Fr. Decker. exercit pract. p.* 191. *edit. in quart. Joh. Michaël. not. in Schröd. Pharmac. p. m.* 616. *Joh. Meſues de medicam. purg. delectu et caſtigat. Franc. Alexander in opere de mat. med. p.* 304. *Schroder.*

S E N E C I O.

SENECIO. In 't *Grieks*, ἠριγέρον. In 't *Italiaans*, Senecio, Verzolo, Sulazzon, Cardoncello, Spelliciosa. In 't *Spaans*, Yerva cana. In 't *Franſch*, Seneſſon, Senecon. In 't *Engels*, Groundſell. In 't *Deens*, Kaars-urt met gule Blomſter. In 't *Boheems*, Pimetur koreny. In 't *Pools*, Przymiotowe. In 't *Hongaarſch*, Aggo fiu Rontofiu. In 't *Arabiſch*, Ranoähon. In 't *Hoogduits*, Kreützwürtz / Grind-kraut. In 't *Nederduits* en *Brabants*, Kruiskruid, Kruis-Wortel, Grindkruid.

KENTEKEN. Het Kruiskruid reekenen wy tot die gewaſſchen, welke bloote wol-of veêrachtige Zaadkorrels hebben, en of geene, of volgens de meening van *Hermannus* en anderen, eenige melk by zich voeren, zynde der zelver reguliere Bloem uit menigvuldige vezeltjes t'zamen geſtelt. *Dioſcorides L.* IV. *c.* 92. beſchryft den ſtengel een elleboog lang en rondachtig, in zyne verdeeling en gedaante der bladeren, gelyk als de *Eruca* of Rakette, echter minder gedeelt, zyne Bloemen zyn geelachtig, die zich ſchielyk van malkander ſpreiden, en eene pluimachtige gedaante krygen. Den Naam heeft dit kruid daar van daan, om dat het nog in zyne jeugd grys word. De wortel is groot genoeg, en deze Plant komt meeſtendeels aan Muuren, of rondom de Steden voort, weshalven ook *Matthiolus* en anderen ons Gewaſch een kruid noemen, 't welk de geheele Weereld kent. De ſtengel is rond en hol, geſtreept en menigwerf roodagtig, daarby takkig, hebbende bladeren, die een duim en meerder lang zyn, aan geen byzonderen ſteel zitten, ruig en rondom aangewreeven zyn; hun ſmaak is iets zuurachtig, doch de koleur donkergroen. De Bloemkelk is redelyk langwerpig, en naar het eerſte aanzien eenbladig, ſchoon die uit menigerlei bladeren is t'zamen geſtelt, die ongemeen naauw t'zamen paſſen, en tot eene enkelde invatting voor de Bloem verſtrekken. De Bloemen beſtaan uit menigvuldige kleine Bloempjes, en zitten in de hoogte aan de takken, een iegelyk is met eene

byzondere kroon, en met ſtralen voorzien, naa de Bloemen komen pluimachtige Zaadkorrels; doch de Wortel is vezelachtig. Men vindt dit kruid zo wel op landwegen als in tuinen, in woud-en ſchaduwachtige geweſten. Zie *Haller. Enum. Method.* 730. *Tournef.* 456. *Linn. p.* 251. *n.* 647. *Boerhaave* 117. *Raj.* 290. *Lugd.* 574. De Naam voert het van zyne eigenſchap, namentlyk dat de Bloemen, zo haaſt ze maar beginnen uit te botten, reets grys en gebaart worden. Weshalven de Grieken het niet ten onrecht ἠριγέρω genoemt hebben van ἦρι *valde*, of zeer, en γέρων *Senex* of een oud man, gelyk als of ze wilden zeggen *vernus Senex*, om dat het in het Voorjaar aanſtonds grys word. *Plin.* alhoewel de Bloemen, die in eene fyne wolle op 't laatſt veranderen, niet in 't Voorjaar alleen, maar bykans het geheele Jaar door voortkomen en het Bloemen voortbrengt, waarvan de eene altyd op de andere volgt, en dus alle Jaargetyden door gevonden word. *Theophr. Dodon.* heeft drie zoorten van deze Plant bygebracht, als de grootere (*major*), de kleindere (*minor*) en die met lange en ſmalle bladeren (*foliis longis & anguſtis*), met een buigzamen recht opwaarts ſtaanden ſteel, die uit den bruinen purpurverwig word, en met eene genoegzaam weeke wolle is overtrokken. Op den top komen de Bloemen voort, die uit den bleeken naar het geele toe hellen, en, zo haaſt ze van malkander gapen, ysgraauw worden, 't welk men meent de *Senecio* van *Theophraſtus* te weezen. Hier by komen verder: Africaanſche zeer hoog groejende *Senecio* of kruiswortel, met bladeren als aan de *Blattaria* (Mottenkruid) of aan het *Hyeracium* (Haviks-kruid); Africaanſche Kruiswortel met een ſtomp blad; Africaanſch vloojen-kruid (*Conyza*) met een Kruiswortels Bloem en ſtompe bladeren *Boccon. Rar. Sic.* 26. Africaanſche Boomachtige Kruis-wortel met een ingezaagd blad.

Boomachtige Virginiaanſche Kruiswortel met een Meldekruid blad. Aſiatiſche Kruiswortel met een blad van *Jacobæa* en houtachtige wortel, by ons in de Apotheeken *China*-wortel genaamd, *Commel. H. M. Cat.* 81. Egyptiſche kruiswortel met een moederkruids blad. *Vaill.* zeer hoog groejende bergachtige Kruiswortel met een blad als aan het Wintergroen. *Vaill & Comment Acad. Reg. Societ. H.* Doch nog de Plaats, noch ons oogmerk gedoogt geenzins, om van elk eene afzonderlyke beſchryving by te brengen.

SENECIO AFRICANUS ARBORESCENS FICOIDIS CRASSO FOLIO. Africaanſche boomachtige Kruiswortel met een dik blad als aan de *Ficoides* of Vygeboompjes. Zie de 915. Plaat, Letter c.

Africaanſche boomachtige Kruiswortel met een blad als aan de *Ficoides. Commel. Rar.* 4. *H. R. D.* Africaanſche boomachtige Kruiswortel met een blad als aan de *Ficoides*, ook van de zelfde gedaante. *Burmann. Catal. Plant. Afr.*

SENECIO. Kruiswortel. In 't *Franſch*, Senecon. In 't *Hoogduits*, **Creütz-Kraüt.** Zie de 915. Plaat, Letter d.

Kleine gemeene Kruiswortel *C. B. P.* 131. *M. H.* 3. 106. Gemeene Kruiswortel of *Erigeron* (Grindkruid) *J. B.* 2. 1041. Kleine *Erigeron* of Grindkruid. *Dod. p.* 541. *a.*

Gebruik in de Medicyne.

De Eigenſchap van 't Grindkruid met de Bloemen is verkoelend, bevochtigend, zuiverend, openend, verdeelend en genezend. Het ſap, of de afgekookte Drank, of het gediſtilleerde water daar van, met Honing, of Korenten, verwekt een zachte Braaking. Het word met nut gebruikt in verſtoppingen der Lever, der Milt, van 't Darmſcheel, der Lyfmoeder en andere ingewanden, waarom het ook in de Geelzucht, overloping van Gal, Buikpyn, Teeringe, ophoudinge der maandſtonden, en in de witte vloed wordt

 aan-

aangepreezen. Tegens de vallende Ziekte der kinderen, als men het met hun Pap kookt, zou het van een goede uitwerking weezen. Uiterlyk word het voor de opzwelling en ontſteeking der Vrouwe Borſten, der Mannelykheid, en der vrouwelyke Teel-leden beſteedt. Veele leggen het op 't lichaam om de Wormen te dooden. Het verzagt de ſmerten van 't Graveel, der leden, der heupe, van 't voeteuvel en de Ambaajen, en geneeſt wonden, als mede ingewortelde of verouderde zweeren. Zommigen roemen het voor de geſcheurtheden, kropzweeren, en de ſchurftheid op 't hoofd. Zomwylen word het mede tot Kliſteeren, Stovingen, Pappen, en naar geſchapenheid der omſtandigheden, tot Pleiſters ook genomen. De wortel van dit kruid zou voor de Rodeloop dienſtig zyn. Zie *Lonicer. Herb.* P. II. *p.* 236. *Raji catal. pl. Angl. p.* 271. *Foreſt. l.* 7. *Obſ. chir.* 4. I, *Camerar. hort. med. p.* 158. *M. Sebiz. Part.* 6. *ſpecul. med. pract. c.* 3. *Schröder.*

SERPENTARIA.

SERPENTARIA. De Naam van Slangenkruid of Slangen-blad, voert dit Gewaſch niet alleen, maar ook nog andere Planten, als daar zyn: *Biſtorta*, *Dracunculus*, *Scorzonera*, *Arum*, enz: doordien aan haare ſtengels vlakken zyn te zien, gelyk als aan de Slangehuiden. Men eigent deze Plant gemeenlyk maar een ſtengel toe, die omtrent drie voeten hoog word, en zo dik als een duim, welker baſt 'er uitziet als een Slangenhuid, waar van mogelyk de naam zal voortkomen. De bladeren zyn diep ingeſneeden, in menigerlei groote ploojingen, daar by ſmal, glad, vleeſſchig, glinſterend, aan den ſponsachtigen ſteel vaſt, en voor 't overige gelyk als het *Arum. Raj. Lugd.* De wortel is dicht en bykans rond, van buiten geelachtig, van binnen wit, zoetachtig van ſmaak, en groeit gaarn in warme landen op ſchaduwachtige plaatzen. Zy komt uit de Aarde voort, wanneer de Slangen hun oud vel afleggen, en verbergt zich ook wederom met hen, zo als zommigen voorgeeven waargenomen te hebben, waar van daan ze dan den naam afleiden. Doch vermits wy eigentlyk hier ter plaatze maar met twee byzondere zoorten te doen hebben, dus zou het onnodig weezen, in 't algemeen veel van deze Plant by te brengen, nadien wy den lezer buiten dat na het voorgaande II. Deel van ons *Oper. Bot.* konnen heenwyzen. De eerſte zoort van Slangenblad, die wylen de Vergaderaar *Serpentaria mirabilis* noemt, hebben wy tot heden toe nog niet te zien gekreegen, en het ſchynt ook als of ze maar om cieraads halve in het werk ſtaat, vermits 'er een byzonder ſpel van de natuur by gevonden word. Doch zy is in diervoegen afgeteekent, dat al het geene, wat wy met woorden zouden zeggen, klaar voor de oogen van den lezer openbaar legt, weshalven wy 'er niet breedvoeriger van behoeven te redeneeren. Aangaande den reuk en ſmaak, zo kan die geene, die deze Plant vindt, daar van onderrecht worden. Doch aangaande de tweede zoort, of de *Serpentaria Virginiana*,

giniana; deze wordt van de Apotheekers en *Valentin in Muſ.* aldus genaamt; *Ariſtolochia*, *Piſtolochia*, of *Serpentaria Virginiana* van *Pluknet* in *Phytograph.* welke van haare uitwerking tegens de Slange beeten dezen Naam heeft verkreegen. Ook heeft zy een ſpeceryachtigen reuk, byzonderlyk wanneer zy eerſt kortelings uit *Virginiën* is overgekomen; doch de ſmaak is bitter. De bladeren leggen in de Kopere Plaat klaar voor oogen, en van de kracht der Plant kan men leezen *Diſſert. inaug. Medic. de Serpentaria Virginiana Chr. Lud. Goeckel*, beroemde Genees-heer te Neurenberg, gehouden A°. 1710. te *Jena* onder voorzitting van *Georg. Wolffgang Wedel.*

Zie de 916. Plaat, Letter a. SERPENTARIA MIRABILIS MONTANA. Bergachtig wonderbaarlyk Slangen-blad. In 't *Franſch*, Sidereon. In 't *Hoogduits*, Schlangen-Blat.

Zie de 916. Plaat, Letter b. SERPENTARIA VIRGINIANA. Virginiaanſche Slangen-wortel. In 't *Franſch*, Viperine. In 't *Hoogduits*, Virginiſche Schlangen-würtz.

Gebruik in de Medicyne.

De Virginiaanſche Slangenwortel, welke van wegens haare Venyn-en zweet dryvende uitwerking in de Apotheeken is te vinden, word voornamentlyk tegens de beeten der Slangen en dolle honden aangepreezen. Zy zou inzonderheid voor de Slangen een zodanig tegen Gift weezen, dat, wanneer zy voor der zelver open muil wierd gehouden, ze aanſtonds daar voor wegvlieden, of wel geheel daar van barſten zouden. Zy zou tegens de Peſt tot een verhoedend middel verſtrekken, is ook zo wel voor heete quaadaardige, als komende en gaande Koortzen, insgelyks voor kinder-Pokjes en Maſelen van eene beproefde kracht en deugd. Wyders bevordert zy de waterlooſing en doodt de wormen. Zy word meeſtendeels verordineert in Poejer en Eſſentie, doch zeer zelden in dranken. Zie de reeds aangehaalde *Diſſert. inaug.* van *Dr. Goeckel. Collectan. Wratiſlav.* IV. Verſüch *p.* 1243. *Böcler in adnot. in Herm. cynoſ. m. m.* P. I. *c.* 1. *p.* 38.

SERPILLUM.

SERPILLUM. In 't *Grieks*, ἕρπυλλον, ἕρπυλλος. In 't *Italiaans*, Serpillo; Serpollo. In 't *Spaans*, Serpollio, Serpolli, Serpora. In 't *Franſch*, Serpolet, Pillolet. In 't *Engels*, Wild-tyme. In 't *Deens*, Wild Thymian. In 't *Boheems*, Materii Dauſka. In 't *Pools*, Macierzarka. In 't *Litthauwſch*, Cio-bray laukinicy. In 't *Hongaars*, Kakukfiu. In 't *Slavooniſch*, Babadůſzka. In 't *Arabiſch*, Hemen. In 't *Hoogduits*, Qüendel oder Hühnerkohl/ wilde Poley/ wilder Thymian. In 't *Nederduits*, Wilde Tym, Quendel, onzer Vrouwen bedſtroo.

KENTEKEN. De Quendel, of het zo genaamde onzer Vrouwen bedſtroo, heeft ongemeen veel gelykvormigs met de Tym, dieswegen het niet onbillyk voor eene wilde zoort van de zelve door *Amman* en *Moriſon.* word opgegeven. Zyne Bloemen vindt men aan den top der takjes, die maken volkomene Bloempjes, enkeld en irregulier,

lier, maar van één blad, met vier naakte Zaadkorrels. *Ruppius Flor. Jenſ. p.* 189. *Rivinus* voegt'er by, dat de Bloem teffens gebaard en gehelmd is, zynde de baard drievoudig geſpleeten, en de helm gedeeld. Volgens *Rajus* is de gedaante dezer Plant veel lager, en niet zo vol van ſpruiten, als aan de Tym; de takjes leggen naaſt aan de Aarde, en maken nieuwe wortelen, alwaar ze op de zelve ſtooten. *Dioſcorid. L.* III. *c.* 46. maakt 'er twee geſlachten van: het tamme, of 't welk men in Tuinen heeft, welks reuk overeenkomt met die van Mariolein, en mede onder kransſen gevlochten wordt. De Naam, die men aan 't zelve gegeven heeft, wordt afgeleidt van *Serpendo*, dat is, kruipende (*Plin. L.* XX. *c.* 22.) door dien het ter plaatze, daar eenig deeltje van 't zelve de Aarde aanraakt, terſtond wortels uitſchiet. De bladeren en takken daar van komen overeen met die van Orego, alleen dat ze witter zyn, en aan muuren of wanden veel hoger opryzen; het wilde geſlacht van deze Plant noemt men *Zygis*. Het zelve kruipt niet, maar ryſt in de hoogte, met geheel dunne takjes, die wederom zyde-telgjes voortbrengen, en vol van kleine langagtige bladeren zyn, langer als aan het ruite-kruid, ook harder en ſmalder; de Bloemen rieken aangenaam, zyn van een ſcherpen ſmaak, groejen op ſteenachtige plaatzen, en zyn nochtans krachtiger dan die men in Tuinen voortqueekt, hebbende meer verwarmende kracht, en latende zich tot de Medicyne beter gebruiken. Zie *Theophraſtus L.* VI. *c.* 7. *P. H.* In de Maand van Auguſtus word het gezaait. Van deszelfs krachten zie by *Gal. L.* VI. *ſimpl.* en *C. B. P.* 220. *Lugdun.* 903. *Tabernæm.* De nieuwſte Kruidkenners, zo als wy te vooren hebben gezegt, reekenen het onder de Tym, en geven het maar voor eene wilde zoort van de zelve uit. De Plant zelve heeft menigvuldige en vierkante ſtengels, die hard, iets houtachtig, roodachtig en laag, en met weinige zich uitſpreidende takjes voorzien zyn, nu op de Aarde kruipende, dan recht opwaarts om hoog ſtaande. De bladeren zyn breeder als aan de Thym, ook niet zo zeer toegepunt. Zo wel de Grieken als de Latyners noemen het *ſerpillum* van *Serpendo*, dat is: kruipende. De vermaardſte Kruidkenners van onze Eeuwe *Linnæus p.* 168. *n.* 468. *Boerhaave* 155. *Tournef.* 196. hebben de Tym, Saturey, *Tymbra*, *Acinum* van *Dill.* en *Maſtichinaa* onder eenerlei geſlacht gebracht. Doch *Haller.* onderſcheidt ze *p.* 654. van malkander. Want het is klaarblykende, dat de ſtengels van 't *ſerpillum* of de Quendel minder houtachtig en hard zyn, als ook veel laager. *Raj.* 521. *Vaill.* 183. *Cluſ. Pann. L.* III. *c.* 55. De tyd der bloeijing is in de Maanden van Juny, July en Auguſtus, zomwylen ook al in de Maand van May. *Virgilius Bucol. Ecl.* 2. geeft deze Plant het getuigenis, dat zy al ter zyner tyd tegens de beeten van venynige dieren is dienſtig gehouden, en dieswegen hebben ze de Korenmaayers in hunne ſpyzen genuttigt, op dat ze naar gedaan werk dies te zekerder in 't veld hebben konnen ruſten. *Columella* en *Palladius* raaden den geenen, welke de honigqueeking beminnen, dat ze in de nabyheid Tym of Quendel moeten zaajen, vermits de Byen deze beide Planten grootelyks beminnen. Wat voor eene verſcheidenheid onder de zoorten van dit plantje zy, zulks blykt het uit het volgende.

SERPILLUM CITRATUM. Citroenachtige Quendel. In 't *Hoogduits*, **Kündel-Kraut.** Zie de 916. Plaat, Letter c.

Quendel met bladeren van een Citroen reuk. *C. B. P.* 220. *M. H.* 3. 403. Quendel met een Citroen reuk *J. B.* 3. 270. Citroenachtige Quendel. *H. Eyſt. Aut.* o. 3. *f.* 1. *F.* 2. *H.*

SERPILLUM PICTUM. Bonte of gekoleurde Quendel. Zie de 916. Plaat, Letter d.

SERPILLUM VULGARE CAPITULIS HIRSUTIS. Gemeene Quendel met ruige hoofdjes. Zie de 916. Plaat, Letter e.

SER-

Zie de 916. Plaat, Letter f. SERPILLUM VULGARE FLORE ALBO. Gemeene Quendel met eene witte Bloem. Deze zoort komt niet overal voor.

Zie de, 916. Plaat Letter g. SERPILLUM VULGARE MINUS. Kleine gemeene Quendel. In 't *Franſch*, Serpulet. In 't *Hoogduits*, Quendel.

Zie de 916. Plaat, Letter h. SERPILLUM VULGARE REPENS FLORE PURPUREO. Kleine kruipende Quendel met eene purpurverwige Bloem.

Hierby konnen nog gevoegt worden de allerruigſte Quendel by *Vaill. H.* en Quendel met een ſmal en wollig blad. *J. B.* 3. 2. 270. zynde de derde zoort van de Ongaarſche Quendel by *Cluſ. H.* 360. *M. H.* 3. 403. *H.*

Gebruik in de Medicyne.

Het kruid benevens de Bloemen hebben eene verdeelende, openende en verſterkende kracht, en vermits het een vlug ſpeceryachtig Olie en Zout bezit, zo word het voornamentlyk onder de middelen ſterk gebruikt, die het hoofd, zenuwen en maag verſterken. Dienvolgens heeft het zo wel innerlyk als uiterlyk zyne voortreffelyke nuttigheid in de vallende Ziekte, Beroertheid, Lammigheid, Zwymelinge, Zinkingen, Slapeloosheid, Raſernye, verouderde hoeſt, kramp en buikpyn. Het bevordert ook van wegens zyne balſamiſche kracht zo wel het water als de maandſtonden, en de gemeene man plagt zich voor de Roos van 't aangezicht, om zachten damp en verdeeling te wege te brengen, warm daar van te bedienen. Zommigen raden het uiterlyk aan voor hevige Neus-bloeding, als ook tegens de geſcheurtheden en beeten van venynige dieren. Het word tot Zit-en Voetbaden, Gorgeldranken, hoofdverſterkende Kruit-mutsjes, ſtovingen, en Snuif-Poejers veeltyds genomen. Men weekt dit kruid, en wel voornamentlyk de Citroenachtige zoort, ook in Wyn, en gebruikt innerlyk dien daar van afgegetrokken geeſt, naar de onderwyzinge van *D. Stahl*, met iets Campher, als ook de Eſſentie en het gediſtilleerde water. In de Apotheeken vindt men ook de fyne gediſtilleerde Olie van de Quendel, welke dikwils tot krachtige Hoofd- en Maag-balſems beſteedt word. Zie *Raji catal. plant. Angl.* 272. *S. Pauli Quadrip. bot. Cl.* III. *p.* 486. *Lemery p.* 1044. *Zorn. Schröder.*

SERRATULA.

SERRATULA. In 't *Italiaans*, Serratula. In 't *Engels*, Sawwort. In 't *Deens*, Engeskiär. In 't *Boheems*, Sirpeck. In 't *Pools*, Sirpik. In 't *Hoogduits*, Scharten-Kraut. In 't *Nederduits*, Gamanderlein, Zaagkruid, edele Betonië.

KENTEKEN. *Amman* en *Moriſon* reekenen dit ons Gewaſch tot het goude Wonderkruid (*virga aurea*). *Herman.* tot die geenen, die hunne bloeſſems aan hoofdjes maken en wollig worden; *Rajus* ook tot de zelve, behalven dat by hem de Bloeſſems uit veele buisjes beſtaan, en de hoofdjes zonder doornen zyn; doch de bladeren in mindere, echter grotere inſnydingen verdeelt zyn. *Haller* telt het onder zeker voorwaarde op

op tot de diſtelen *p.* 678. *Enum. Method.* Op zich zelve heeft de Plant langwerpige breede bladeren, grooter als aan het Betonienkruid, en ingeſneeden. De ſtengel groeit twee voeten hoog in de hoogte, ſtaat recht opwaarts, is geſtreept, roodachtig, aan 't bovenſte deel in menigerlei takken verdeelt, aan welke ingeſneedene bladeren zyn, gelyk als aan het ſchurftkruid (*Scabioſa*), waar van de bovenſte met de onderſten eenige ongelykheid hebben. De Bloemen zyn volkomen en t'zamen geſteld (zo als ze pleegen genoemt te worden) gelyk als aan de *Jacea*, daarop volgen veele langachtige Zaadkorrels met baarden. De Wortel is vezelachtig, en van een iets bitteren ſmaak. Deze Plant groeit in Boſſchaadjen, op beemden, en ſchaduwachtige plaatzen, alwaar het vochtig is. Men noemt het in 't Hoogduits Scharten-Kraût, van den rand der bladeren, die als eene zaag ingetand of gekartelt is. Zie *Raj. p.* 331. uit *J. B. Tabernæm.* L. II. *Sect.* V. *c.* 13. *Linnæus p.* 423. *n.* 628. ſtelt het Kenteken van deze Plant aldus voor: De Bloemkelk is gemeen en langwerpig, iets rolſteenagtig met een buikje, gelyk als een holle tichel; de daar aan zynde ſchubben zyn als een piek van gedaante en gepunt, ſtaan wel recht om hoog, doch zyn echter zwak of ongewapend. De omtrek der Bloem is t'zamen geſteld (*compoſita*), pypachtig en eenvormig, zynde gelyk aan de Bloem-omtrekken van beiderlei geſlacht, (*Corollulæ hermaphroditæ*). Behalven dat is 'er nog een byzondere *Corolla*, die eenbladig is, en de gedaante heeft van een' trechter, met eene naar binnen toe ingebogen Pyp, en een buikigen rand, die vyfvoudig gedeeld is. De Bloemvezelen, zyn vyf haairige zeer korte draden. De vezelknopjes zyn pypachtig, en van gedaante als een rolſteen. De middelſte ſteel is een gekroonde eirondachtige ſpruit. De ſtyl is draadvormig, naar de lengte der Bloem-vezels. De *ſtigmata* zyn twee, langwerpig, en achterom gebogen. Van 't Zaadhuisje beſpeurt men niet met al, blyvende de Bloemkelk onveranderlyk. De Zaadkorrels zyn enkeld, rechtſtandig, eirond, en gekroont met een zoort van wollig weezen. Het huisje van 't Zaad is naakt, of door iets naar kaf gelykende onderſcheiden, zynde de wollige ſtoffen by zommigen pluimagtig, by anderen wederom haairagtig.

WAARNEMING. Diſtel word van Gamanderlein (*Serratula*) onderſcheiden door een haairagtig Zaadhuisje, door eenen buikagtigen Bloemkelk, en door des zelfs ſcherp gepunte ſchubben, zynde het *ſtigma* ook minder tweevoudig gedeeld.

VERVOLG VAN 'T KENTEKEN. In de bladeren van dit Gewaſch word een viervoudig onderſcheid waargenomen, namentlyk, dat zommige aan de wortel geheele, dog aan 't bovenſte deel diep ingekartelde bladeren hebben, noemende *Tabernæmontanus* de zulke, het tweede verwers-zaagkruid (*Serratula tinctoria ſecunda*), en ſtellende die ook in eene afteekening voor. De tweede zoort is aan alle haare bladeren gekartelt, echter niet in lelletjes ingeſneeden, 't welk men noemt het eerſte verwers-zaagkruid. (*Serratula tinctoria prima*), *Tabernæm.* De derde zoort heeft bladeren wederzyds op gelyke wyze verdeelt, gelyk als de derde *Serratula* van *Tabernæm.* eenigzins uitdrukt, en dan heeft de vierde zoort het eerſte blad geheel, dog de overigen omtrent de wortel zyn ingekartelt. *C. B. Phytop.* 444. Zy dient alleen voor de Verwers; hoewel 'er echter zommigen zyn, die aan haar eene wonderlyke kracht nopens de Medicyn willen toeleggen, zie *Matthiol. in Comment. ad Dioſcorid. in Cap. de Botanica.* 't Welk echter *Sim. Pauli in Quadrip. botan.* tegenſpreekt, waar omtrent wy het op de ondervinding laten aankomen. *Ruppius* beſchuldigt *Tournefort*, dat hy te onrecht deze Plant onder de *Jaceæ* in zyne *Inſtit. p.* 444. heeft opgetelt, vermits

mits zo wel de Bloem, die met geene ſtralen voorzien is, als het niet rolſteenagtig zynde bekleedzel van de Vrucht, wel zeer verre daar van verſchillen. Wy konnen niet zeggen, noch beweeren, of dit Gewaſch wel ooit den ouden is bekent geweeſt.

Zie de 917. Plaat, Letter a. SERRATULA TINCTORIA. In 't *Franſch*, Cerette. In 't *Hoogduits*, **Färber=Scharte.** In 't *Nederduits*, Verwers Gamanderlyn.

Zie de 917. Plaat. Letter b. SERRATULA SECUNDA. Tweede edele Betonie of Gamanderlyn. In 't *Franſch*, Seretta. In 't *Hoogduits*, **Scharten=Kraut.**

Gemanderlyn *C. B. P.* 235. *J. B.* 3. 23. *Dod. p.* 42. Verwers Gamanderlyn *H. Eyſt. Aeſt. o.* 11. *F.* 2. *Fig.* 2. wilde *Jacea* (**Flockenblům**)/ dat is gemeene *Serratula T.* 444. Gemeene Gamanderlyn met ingeſneede bladeren. *M. H.* 3. 133.

Hier by komen nog *Serratula* met eene witachtige Bloem *C. B. P. l. c.* Virginiaanſche *Serratula* met ſtyve bladeren *Par. Batav.* 227. Plaat en beſchryving *M. H.* 3. 133. Zeer hoog groejende *Serratula Noveboracenſis* met weeke grysachtige bladeren, gelyk als aan de *Doria. Par. Batav. Prodr. M. H.* 3. 133. Jaarlyks groejende *Serratula* met een zeer ſchone haairachtige Bloem, alle welker byzonderlyke beſchryving hier juiſt geen plaats vindt.

S E S A M O I D E S.

SESAMOIDES. In 't *Latyn*, Seſamis, Seſamitis. In 't *Grieks*, σεσαμοειδὲς, σεσαμίτης. In 't *Nederduits*, een zoort van Turkſche Tarwe.

KENTEKEN. Het geene *Dioſcorides L.* IV. *c.* 147. van de *Seſamoides* heeft geſchreeven, is noch klaarblykend genoeg, noch kan op onze Plant, die wy op de Plaat voorſtellen, geheelyk toegepaſt worden; behalven dat hy aan de kleine zoort van dit Gewaſch bladeren toe-eigent, gelyk als aan *Coronopus* of Kraajenvoet, die echter kleinder en ruig zyn. *Matthiolus* vertrouwde zich ook niet, in de verklaaring over deeze plaatze, iets duidelyks te bepalen, vermits hy in Italien ter zyner tyd dit kruid niet heeft te zien gekreegen, 't welk zekerlyk te verwonderen is. *Rajus* reekent de *Seſamoides* tot die Planten, welke t'zamen geſtelde Bloemen maken, die van Natuur gevult zyn, platte bladeren, en Melk in zich voeden; dog wier Zaad dicht is. Zie zyne *Hiſt. Plant.* 217. Volgens de beſchryving van *J. B.* eigent hy dit Gewaſch bladeren toe gelyk als aan de Kraajenvoet (*Coronopus*), die ruig, witachtig, menigwerf ongedeeld, en zomwylen in het een en 't ander tandje ongelyk, daarby van geen doordringenden ſmaak zyn. De ſtengels zyn een voet hoog, en in menigerlei takken verdeelt, die niet zonder bladeren, kort, langwerpig rond, ruig, en met haairtjes bezet zyn, daarby een Melkachtig ſap hebben. Aan de takken, die redelyk lang zyn, zitten aan een jegelyke ſpits ſchubagtige hoofdjes, met ongemeen ſchone vlieſige ſchubben, die witachtig, en gelyk als doorſchynend zyn, in 't midden naar beneden toe een roode ſtreep hebben, en zo geheel naauw niet op malkander paſſen, en volgens het uiterlyke aanzien ſchynen, als of ze van

al te groote hitte vol morſigheid geraakt waaren. De Bloemen daaraan zyn ſchoon blaauw, en gelyken de koorn-Bloemen, echter zyn ze in de bladeren wyd onderſcheiden, want ze zyn breeder en zonder hoorens, aan den buitenſten rand ingekurven, of veelmeer ingetand op de wyze als Sikoryen-wortel, gaande door de zelve vezelen heen, die uit den purpurroden geelagtig zyn, met geele punten. In 't midden van de zelve ſtaat een bosje bladeren by malkâar, die hoornachtig zyn, en met de Viool-bladeren eenige overeenkomſt hebben; de wortel is redelyk dik, lang en van buiten rood. By en omtrent Narbonne vindt men ze op zandige en ſteenagtige velden. Men kan ze van alle Melkachtige Planten onderſcheiden, om dat zy geene gevulde Bloemen maakt, maar haare bladeren rondom van zich verſpreidt. *Tournefort p.* 424. eigent haar de Bloemen van de *Reſeda* toe, en eene veelvuldige Vrucht, waarin *Linnæus. p.* 158. *n.* 447. met hem ten naaſten by overeenkomt, want hy ſtelt die onder een kenteken t'zamen, doch de Schryver merkt 'er teffens by aan, dat het zeer moejelyk zy, om by deze Planten de Kentekenen ter dege te bepalen.

SESAMOIDES PARVUM SEU CHONDRILLA CÆRULEA CAPITULO CYANI. Klein *Seſamoides*, of hemelsblaauwe Chondrille, met een blaauw Koren-Bloems hoofdje.

Klein *Seſamoides* van *Matthiolus Ger.* Chondrille, *Seſamoides* bygenaamt, *Park.* Hemelsblaauwe Chondrille met blaauwe Koorn-Bloems hoofdjes. *C. B. Catanance* van *Dalechamp*, met een na de blaauwe Koorn-Bloem gelykende Bloem, en een kraajenvoets blad *J. B.*

SESAMUM.

SESAMUM. In 't *Latyn*, Siſamum, Seſama. In 't *Grieks*, σήσαμον. In 't *Italiaans*, Seſamo. In 't *Spaans*, Jorgelim, Algeria. In 't *Franſch*, Guigoline, Jugoline. In 't *Siciliaanſch*, Guigialena. In 't *Boheems*, Seſam. In 't *Arabiſch* en *Aethiopbiſch*, Sempſem, Sempſen, Senſera. In 't *Hoogduits*, Lein=Dotter / Flachs=Dotter. In 't *Nederduits*, eigentlyk Turkſch Koorn, of Turkſche Tarwe.

KENTEKEN. Turkſch Koorn, of Hoogduitſche Lein=dotter / is een Gewaſch, dat men met goed Recht voor een zoort van *Myagrum* houdt, en wel, dat haare Bloemen uit vier bladeren beſtaat, en naderhand ettelyke Peultjes te rug laat, die van binnen een vliesje of velletje als een Tuſſchenſchot hebben, op dat de Zaadkorrels ter weêr-zyden mogen onderſcheiden zyn. *Paul. Amm.* en *Moriſon. H. G. Raj.* De algemeene en byzondere Kentekenen ſtelt *Volckam. p.* 352. de volgende te zyn. De Zaadkorrels zyn langwerpig en donkerbruinachtig, in 't midden aan eene zyde vol van vooren, het Zaadhuisje is kort, vliezig en peulagtig, of de Peultjes zyn eenigzins opgeblazen, en met een tuſſchenſchot voorzien; de Bloemen zyn volkomen en vierbladig, de bladeren langwerpig en vol bogten. De Egyptenaars noemden eertyds deze Plant *Semſem*, welke omtrent Alexandrië veelvuldig zou groejen; voor dezen gebruikte men in de Apotheeken de Olie, die van het Zaad dezer Plant gemaakt en tot ons overgebracht wierde.

Het geene *Dioſcorides*, *Theophraſtus*, *Plinius* en andere van de oude Schryvers van het *Seſamum* hebben gemeldt, kan niet zo direct op onze Planten toegepaſt worden, als *Matthiolus* over de plaats van *L. II. c.* 92. by *Dioſcorides*, en *Lugdunenſ. p.* 482. wel aanmerken. Weshalven wy liever de beſchryving van *J. B.* en *Veſling.* aannemen, volgens welke deze Plant een ſtengel heeft, die een elle lang, rechts opwaarts ſtaande, ſterk, dik en vet is; de bladeren aan den zelven zyn een halven duim breed, iets dik, en by hunne donker groene koleur echter roodagtig, daarby langwerpig en toegepunt; (die beter naar beneden toeſtaan, zyn breeder, en met diepe tanden ingeſneeden, de bovenſten zyn aan hunnen rand ongedeeld, en ſtaan niet zo ver uit malkander. *Veſling.*) ter plaatze daar zich het blad aan den ſtengel ſluit, vertoonen zich de Bloemen, die bykans als een vingerhoed, langachtig, redelyk groot, maar van een blad, met omgeboge randen, van binnen witagtig, van buiten Vioolverwig, en met geheel fyne wolle belegt zyn. De Peultjes, die op de Bloemen volgen, ſtaan recht opwaarts aan den ſtengel, zyn dikwils vier-vyf en zes-hoekig, en zitten in een geſtarnt Kelkje, waarin dan de langachtige, ſmalle, geelachtige, vette Zaadkorrels leggen; de Egyptenaars gebruikten de daarvan uitgeparſte Olie niet alleen in de Lampen, om te branden, maar ook in de ſpyzen, ja ook in de Medicyne; waar van daan het komt, dat de Arabieren het *Oleum Seſaminum*, wegens zyne voortreffelykheid, in hunne taal noemen *Zaid. taib.* dat is: goede Olie. *Marggraav.* eigent aan deze Plant eene wortel toe, die tenger, recht opwaarts ſtaande, en met veele vezelen voorzien is; maar nu is de vraag, of hy wel daardoor de echte *Seſamum* heeft verſtaan, waar van wy hier handelen. Men vindt dit kruid in *Syriën*, *Alexandriën*, en *Indiën*.

SESAMUM PERSICUM LATIFOLIUM. Perſiaanſch breedbladig *Seſamum*, of Turkſch Koorn. Zie de 918. Plaat, Letter. a.

SESAMUM SEU MYAGRUM MAJUS SATIVUM. *Seſamum* of groot gezaaid *Myagrum.* In 't *Franſch*, Ingoline. In 't *Hoogduits*, **Lein-Dotter.** Zie de 918. Plaat, Letter b.

Seſamum van *Trag.* en de Apotheekers. Groot gezaaid *Myagrum. M. H.* 2. Gezaaide of Tuin-*Myagrum. C. B. P. Myagrum* bygenaamt *Chamelina. J. B.* Baſtert *Myagrum. Matth. Park. Chamelina Myagrion. Lob.* Het bloeit in de Maanden van May en Juny op geploegde Velden. *Volck.*

SESAMUM SYLVESTRE. Wilde Seſamum, of Turkſche Tarwe. In 't *Franſch*, Guigoline. In 't *Hoogduits*, **Flachs-Dotter.** Zie de 918. Plaat, Letter c.

Gebruik in de Medicyne.

Eertyds was de uit de *Myagrum majus Sativum* (**Lein-dotter**) geparſte Olie wel veel in gebruik, welker krachten in de 1734. hernieuwde *Pharmacopœa Auguſt. p.* 198. aldus opgegeven worden. „ Het heeft de deugd van vet te maken, het Zaad te vermeerderen, de ruuwheid en hardigheid te verzagten; het verweekt de ongelykheid in de Longe-pyp, en maakt een heldere ſtem, verzagt de ſmerten der Ooren, en geneeſt quaadaardige om zich vreetende zweeren; het is dienſtig voor Longe en Borſt, geneeſt het zyde wee, ſtilt ook de Hoeſt der kinderen; men laat het hen met ſtokzuiker allenskens nêerſlokken. Maar doordien nu deze Olie in deze tyden weinig meer in gebruik is, dus laten wy het by deze beſchryving beruſten.

S E S E L I.

SESELI. In 't *Grieks*, σέσελι. In 't *Italiaans*, Seſeli. In 't *Spaans*, Silermontano. In 't *Franſch*, Sermontaijn. In 't *Engels*, Siler. In 't *Boheems*, Seſel. In 't *Pools*, Olesneck. In 't *Candiſch*, en *Cretiſch*, Platycyminon. In 't *Arabiſch*, Siſalios. In 't *Egyptiſch*, Seſely. In 't *Hoogduits*, Seſel-Kraut. In 't *Nederduits*, Gekronkelde Venkel, Seſel-kruid.

AANMERKING. Alhoewel de zeer vruchtbare natuur veele zoorten van Seſel-kruid heeft voortgebracht, waarvan de bekentſte zyn *Seſeli Creticum*, *Maſſilienſe*, *Peloponeſiacum*, en *Aethiopicum*, zie *Galen. L.* VIII. *Dioſcorid. L.* III. *Lugdun. Tabernæm.* Zo zyn echter de beroemſte kruidkundigen onzer tyden, te weeten: *Rajus*, *Boerhaave*, *Tournefort*, *Linnæus*, *Haller*, en andere vermaarde Mannen, van gevoelen, dat om eigentlyk te ſpreeken, de Naam van *Seſel* aan alle zonder onderſcheid verkeerdelyk gegeven worde, als konnende veel meer onder andere Claſſen gebracht worden. Zie *Haller. Enum. Method. p.* 426. onder het *Meum* (Beer wortel) *p.* 431. onder *Oenanthe* (wilde wynſtok), *p.* 434 onder *Sermonteine* (*Liguſticum*), *p.* 437. onder *Bupleuron* (Hazeoortjes) en hier en daar elders. Ons oogmerk doelt dan maar alleen daarop, om van het op Weilanden groejende Seſelkruid te redeneeren, dies zal eene wydlopiger naſpeuringe ons weinig baat te wege brengen. Dierhalven reekenen wy het Seſelkruid onder de Zomer-planten, die irreguliere volkome Bloemen maken, welke kroonsgewyze rondom leggen, en tweevoudige naakte Zaadkorrels voortbrengen. *Rupp. Fl. Jenenſ.* 225. Dog volgens hunne bladeren zeer dikwils gekurven en fyn ingeſneeden zyn. *Volck.* 352. Maar *Haller p.* 430. reekent het tot de kroonsgewyze Planten, die echter met geen kolfje, waaraan het Zaad anders is gehecht, voorzien zyn; het Zaad is volgens die van hem verkoore verdeeling aan de eene zyde bultig, of iets hooger als aan de andere, en geſtreept; men vindt of een, of wel geheel en al geen bekleedzel aan de Plant, zynde ook de blaadjes onderling aan malkander niet gelyk. *Linnæus p.* 80. *n.* 238. heeft de deelen dezer Plante zeer duidelyk beſchreeven als volgt: De ſtengel word een El of anderhalve Ellen lang, is geſtreept, glad, met wit Merg gevult, ter plaatze waar die uit de Wortel voortkomt, deelt hy zich aanſtonds in verſcheide Takken, welke ſterk, t'zamen gedraait, knobbelig en dik genoeg zyn, daarby uit malkander verſpreidt ſtaan; de bladeren worden redelyk breed, echter zyn ze in geheel kleine ſtukken of blaadjes ingeſneeden, bykans als het *Siler montanum* (bergagtige Wilgeboom of gheil); doch zyn de Inſnydingen langer en iets puntiger, gaande door het midden naar de lengte een Ader heen; de ſmaak is 'er bitter van; aangaande de bloem, zo moet men de kroon, waaraan de Bloeſſems gezamentlyk zitten, onderſcheiden van dat kroontje, 't welk elke bloem voor zich zelve maakt; nopens de eerſte laat zich geene zekere Figuur beraamen, maar het laatſte is zeer kort en bykans rond. Men neemt 'er geen be-

bekleedzel aan waar, 't welk alle kronen gezamentlyk in zich bevattede, doch elk der kroontjes byzonderlyk ruſt in een bekleedzel (*involucrum*). Om de bloem kan men zulk bekleedzel naauwelyks gewaar worden. Beſchouwt men deeze bloem in 't algemeen, zo is het eene kroontje redelyk gelyk aan het ander; doch in 't byzonder onderſcheidt zich elk bloempje door vyf blaadjes, die een weinig naar een 's menſchen hert gelyken, en na binnen toe ingebogen zyn, daarby van koleur roodagtig of geheel wit. Wanneer deze bloemen zyn afgevallen, dan verandert het Bloem-kelkje in eene t'zamen geſtelde Vrucht, van twee langagtige Zaadkorrels, die aan de eene zyde verheven, geſtreept en rondagtig, doch aan de andere zyde glad en even zyn, gelykende aan de eene kant zeer naby het Venkel-zaad. Hunne koleur is graauw, wit of bleekagtig, hun Reuk Speceryagtig, de ſmaak ſcherp, en eenigzins naar Wyn gelykende. De wortel is lang, zomwylen een vinger dik, en wit. De geheele Plant riekt ſterk, aangenaam, en groeit op warme en zandige plaatzen. *Lugdun.* 748. *Raj.* 453.

AANMERKING. *Linnæus* neemt waar, dat *Tournefort* de zoorten van deze Plant onder de *Venkel* heeft gereekent, doch dat ze genoegzaam door het bekleedzel onderſcheiden zyn. *Rajus* ontkent het tweede *Seſeli pratenſe tenuifolium* tot deze Pant behoore, 't welk echter aan *Volckamer* ſchynt onrecht te weezen. Evenwel heeft *Rajus* van wegens de witachtige bloemen, die deze zoort voortbrengt, geene genoegzame Reden gehad, om zulks te doen, vermits de koleur der bloemen niets toe brengt, om de geſlachten der Planten te onderſcheiden, als maar de Bloemen, het Zaad en al het overige, aangaande de t'zamenſtelling der Plant, onderling met malkander overeenkomen (gelyk by de onze geſchiedt), dan is 'er niets, 't welk zou konnen beletten, dat zy den Naam van *Seſeli* mocht voeren.

SESELI PRATENSE, op Beemden groejend Seſelkruid. In 't *Hoogduits*, Wieſen-Seſel. Zie de 918. Plaat, Letter d.

Op Beemden groejend dunbladig Seſel-kruid by *Park*. Het op Weilanden groejend dunbladig Seſel-kruid, of het op Beemden waſſchend dunbladig Kroontjes-kruid (*Daucus*), *C. B. P.*

Gebruik in de Medicyne.

Het Zaad van Seſel-kruid is voornamentlyk van wegens zyne kracht, om het Gift te rug te dryven, bekent; om welke reden ook al de ouden het tot den Driakel van *Andr.* hebben genomen, en als een Tegen-gift tegens het venynige dolle Petercelie-kruid aangepreezen. Het heeft de deugd, om op te droogen, te verwarmen, te verdunnen, te openen en te verdeelen, zullende in Hoofd- en Borſt-ziektens, byzonderlyk in de Vallende ziekte, Aamborſtigheid, Zinkingen, Hoeſt enz. van eene groote nuttigheid zyn. Wanneer het met Wyn genomen word, zou het ook een middel zyn, om de winden te verdryven, en de waterloozing te bevorderen, insgelyks in bezwaarniſſen van 't Graveel, als mede ter bevorderinge van de Maand-ſtonden hulp te wege brengen. Zie *Lonicer. Herb.* P. II. *p.* 478. *Schröder.*

SIDERITIS.

SIDERITIS. In 't *Grieks*, σιδηρῖτις. In 't *Italiaans*, Siderite. In 't *Franſch*, Eſpece de Tetrahit, Crapaudine. In 't *Engels*, Ironwort. In 't *Hongaars*, Tiztos fiu. In 't *Egyptiſch*, Sendionor. In 't *Arabiſch*, Sidrichis. In 't *Hoogduits*, **Glied-kraut / Beſchreykraut / Eiſen-kraut**. In 't *Nederduits*, Glidt-kruid, Glaaskruid.

KENTEKEN. Het Glidtkruid behoort volgens *Amman.* en *Moriſon*, tot die Planten, welke eene gehelmde en Lippenvormige Bloem hebben, zynde de langſte Lippen op de wyze van een lange baard nêerhangend. Volgens *Herman.* tot de werwelachtige Gewaſſchen, met vier naakte Zaadkorrels. *Rajus* reekent het tot de grasverwige wervelachtige kruiden. *Riv.* en *Ruppius* zeggen het zelve te behooren onder de Planten, welke eene irreguliere, volkome, eenbladige, gebaarde en gehelmde Bloem hebben, zynde de Baard viervoudig gedeelt, en de helm geſpleeten, hebbende daarenboven vier naakte Zaadkorrels. Dus komt het Kenteken van deze Plant in 't kort zamen getrokken hier op uit: „ dat zy wel irreguliere, „ maar volkome Bloemen maakt, die „ helmsgewyze, echter tweevoudig gedeelt zyn, waarvan het onderſte deel „ gelyk als een Baard nêerwaarts hangt; „ deze Bloemen ſtaan trapsgewyze boven malkander, en laten vier naakte „ Zaadkorrels na."

Aan deze Plant groeit wyders uit een houtachtige wortel een Stam van anderhalve, en ook twee voeten hoog, die wollig, vierkantig en geelachtig is. De bladeren ſtaan aan den zelven tegens over malkander, zyn langagtig, aan den rand ingeſneeden en wollig, van ſmaak ſcherp en aantrekkend. De Bloemen ſtaan wel trapsgewyze boven malkander, echter altyd aan de ſluiting der bladeren rondom den ſtengel; zyn wit of geelagtig van koleur, met eenige roode ſtippeltjes bemerkt; een jegelyk deel dezer Bloemen word van twee kleine blaadjes onderſteunt of omcingelt, die zyn rondagtig, en gekartelt als een hanekam, welke bladeren zeer veel verſchillen van die geenen, die benedenwaarts groejen. *Linnæus p. 171. n. 475.* de deelen der Bloemen naauwkeuriger verklaarende, ſchryft aldus: De Bloemkelk, of veel meer het bekleedzel van de Vrucht, beſtaat maar uit een enkeld blaadje, dat is als een Pyp, langagtig en in vyf inſnydingen bykans tot aan de helfte verdeelt, deze kleine deelen loopen puntig toe, en de onderſte gapen het verſte van malkander. De Bloem zelve is insgelyks eenbladig, maar gaapachtig, en ſtaat uit malkander. Haar Pyp is rolſteenagtig en langwerpig. De opſpalking iets langwerpig rond, wiens bovenſte deel recht opwaarts ſtaande, met een rand voorzien en ſtomp is; de onderſte helft maakt drie deelen, waar van de twee inſnydingen ter zyden puntiger als het middelſte deel zyn, echter altyd iets kleiner als de bovenſte helft, de middelſte van deze onderſte inſnydingen is geheel rond en ingetand. Van binnen ſtaan vier Bloem-vezels, die roodagtig zyn, korter als de opſpalking, en met enkelde vezelknopjes boven op voorzien.

zien. De Vrucht gaat in vier deelen, haar ſtyl is als een draadje, langer als de Bloemvezels; het *Stigma* tweevoudig gedeelt, en ſtomp, zynde de eene inſnyding korter, als de andere; eindelyk vindt men in den Bloemkelk vier blooте Zaadkorrels, welke langwerpig rond en zwart zyn. Deze Plant heeft een reuk als het *Lamium* of dove Netel, en groeit op bergen, drooge en onbebouwde plaatzen. Den Naam heeft zy in 't Griekſch en 't Latynſch van haare kracht gekreegen, om wonden, die van Yzer voortkomen, toe te heelen. Zie *Boerhaave* 171. *Tournefort*. 191. *Cluſ. R P. H.* XXXIX. *C. B. P.* 232. *Lugd.* 1117. *Haller*. 647. In 't Duitſchland noemt men het Beſchrey-Kraut, door dien men het tegens het *Beſchreijen*, dat is, Betoveren, in de wiegen der kinderen legt.

AANMERKING. *Dioſcorides L.* IV. telt vier zoorten van dit kruid, *Plinius L.* XXV. *c.* 5. zes, *Cluſ. l. c.* zeven, *Herbarius Lugdunenſ.* uit veele Schryvers nog eens zo veel, de nieuwſte Kruidkenners en *Rajus* niet minder. Want in de voorgaande tyden gaf men aan veele Planten, die eene geneezende kracht nopens de Yzer-Wonden hadden, dezen Naam, doch *Rajus* reekent die geenen altemaal daar onder, welke met de dove Netelen eene gelykvormigheid in den reuk hebben, doch nopens de bladeren van de Brande-Netelen onderſcheiden zyn.

Zie de 919. Plaat. Letter a. SIDERITIS ALPINA HYSSOPI FOLIO. Het op de Alpiſche Gebergten groejend Glidkruid met een Yſops blad.

Het op de Alpiſche Gebergten groejend Glidkruid met een Yſops blad. *C. B. P. Raj. p.* 552. *H. O. C.* III. *p.* 388. *Raj. Hiſtor.* Bergachtig Glidkruid. *Lob. adv. p.* 225. doch zeer quaalyk *H. Ox. l. c.* Glidkruid met elliptiſche bladeren en donkere inkervingen, die als werwels in eene Aair t'zamen gedrongen zyn. *Haller. p.* 647. Kleinder bergachtig Glidkruid met een Yſops blad, *Barrel.* Plaat 172. maar ſlecht. Glidkruid van *Valerand. Dourez* met eene korte Aair. *J. B.* 3. 427. VII. *Cluſ.*

De houtachtige wortel is veelvoudig. De ſteelen zyn 'er veel in getal, ſtaan recht opwaarts, zyn hard, en negen duim lang of hoog. De bladeren zyn kort, ſteelachtig, elliptiſch, tamelyk gehaairt, ſterk, met weinige kervingen, en zomtyds wel met geene, en met drie aderen naar de lengte heen onderſcheiden; de Bloemen zyn in een korte Aaire t'zamen gedrongen; de daartusſchen in voortkomende bladeren zyn breed, ingezaagt, en met lange koornaairs-hairen. De Bloemkelk is insgelyks met zulke hairen voorzien, de Bloem is *ochroleucos* (dat is: uit den berg geelen naar 't witte hellende). De helm is eenigzins geſtreept, *percuſſa .... ex ſicco. Haller. l. c.*

SIDERITIS HIRSUTA PALLIDO FLORE. Ruig Glidkruid met eene bleeke Bloem. In 't *Franſch*, Eſpece de Tetrahit. In 't *Hoogduits*, Glid-Kraut. Zie de 919. Plaat, Letter b.

SIDERITIS VULGARIS PALLIDO FLORE. Gemeen Glidkruid met eene bleeke Bloem. Zie de 919 Plaat, Letter c.

SIDERITIS VULGARIS. Gemeen Glidkruid. In 't *Franſch*, Crapaudine. In 't *Hoogduits*, Beſchrey-Kraut. Zie de 919. Plaat, Letter d.

Het gemeene van *Cluſius*. Het gemeene ruige van *Park*. Het gemeene ruige recht opwaarts ſtaande van *C. B.*

Deze Plant brengt uit een houtachtige wortel ſtengels voort, die een tot twee voeten lang zyn, daarby vierkantig, ruig; zynde uit een witte groenigheid geelachtig (nu recht opwaarts ſtaande, dan nêerwaarts hangende, zo als *Lobelius* wel aanmerkt); uit welker gewrichten rimpelachtige en ruige bladered voortkomen, een of twee duim van lengte, en omtrent een duim breed, in den omtrenk gekartelt, van een droogmakenden en aantrekkenden ſmaak, met eenige hitte verzelt. De Bloemen zyn werwelachtig, en omcingelen de gewrichten, hebbende uit den witten naar 't gee-

’t geele hellende haairlokken, en eene met Bloedroode ſtippels droppelsgewyze geteekende lippe; ze komen uit ruige Bloemkelkjes voort, die in vyf ſcherp gepunte inſnydingen uitgaan. Het Zaad is zwart, en het bloeit des Zomers in Duitsland, Vrankryk en Italiën.

Volckamer. Voegt hier by de *Sideritis* met een grys Olyfblad en Bloempjes, die uit den incarnaat naar ’t witachtige trekken, van den Berg Libanon, gelyk by hem *in Flor. norica p.* 353. is te zien.

Gebruik in de Medicyne.

Het Glidkruid trekt aan, droogt, zuivert en geneeſt. Het heeft zyne nuttigheid tegens de beeten der Slangen en andere Venynige dieren. Wanneer het innerlyk genomen, en ook verſch op de wonden en zweeren uiterlyk gelegt word, is het van eene zeer heilzame uitwerking. Het is voor Neusbloeding en geſcheurtheden dienſtig, verzacht de Zinkingen van ’t hoofd, ſtilt de witte Vloed, en word tegens het Betoveren en de Teering der kinderen gebruikt, als men het, zo als wy te vooren al gemeldt hebben, in de wieg legt. Uiterlyk word het in zit-baden en afgekookte wateren gebruikt. Zie *Böcler Cynoſ. mat. med. continuat. P. I. c. 6. p.* 654. *Zorn.*

SIGILLUM SALOMONIS.

SIGILLUM SALOMONIS. Of in ’t *Latyn*, Polygonatum. In ’t *Grieks*, πολυγόνατον. In ’t *Italiaans*, en *Spaans*, Fraſſinella; Gionochietto. In ’t *Franſch*, Signet ou Seau de Salomon. In ’t *Engels*, Solomons Seal, Scellacely, white Wurt. In ’t *Deens*, Hnidrod. In ’t *Pools*, Kokoriczka. In ’t *Hongaarſch*, Salomons pöcheti. In ’t *Hoogduits*, Weiſz-Würtz. In ’t *Nederduits*, Salomons Zegel.

KENTEKEN. Salomons Zegel (of *Polygonatum*) is een Gewaſch, ’t welk onder de Planten behoort, die zenuwachtig zyn, en beſſen dragen. (*Ammon* met *Moriſon*) en rechtopſtaan; de bladeren daaraan ſtaan by beurten, zynde vol Aderen, en niet zeer ſtyf; de Bloemen zyn langwerpig als een rolſteen, in zes inſnydingen verdeelt, hangende uit elke bogt of ſchoot der bladeren (eene) nederwaarts; de Beziën zyn van binnen in drie deelen verdeelt; de Wortel is bolachtig en vol van gewrigten. *Rajus* zegt, Salomons Zegel door zyne aderryke bladeren overeen te komen met de eenbladige Lelie van den Daale, ten opzigte van des zelfs grootte; doch daarmede te verſchillen nopens den ſtengel, die met veele bladeren bekleedt is, en nopens de rolſteenachtige Bloemen, die uit de holtens of bogten der bladeren voortkomen, en neerwaarts hangende zyn. *Ruppius* brengt het onder de Planten, die eene reguliere eenbladige Bloem hebben, en Beziën met veele korrels maken. *Dioſcorides L.* IV. *c.* 6. noemt het *Polygonatum*, komende dit woord voort van πολὺ en γόνυ, dat is: het heeft den Naam van de menigvuldige gewrichten der Wortel. De ſteel van dit Gewaſch word meer als anderhalve voeten hoog, is rond en glad, zonder takken, aan ’t

einde een weinig gekromt; de bladeren ſtaan aan den ſtam by beurten, zyn langachtig, van koleur bruinachtig of ſchoongroen. De Bloemen beſtaan maar uit een blad, doch zyn klokkenvormig, pypachtig, zonder een Bloemkelk bloot, dikwils verdeelt, zitten met een enkeld kort ſteeltje aan den ſtengel, hebbende zes inſnydingen, en even zo veel Bloemvezels, die uit de binnenſte zyde der Bloem voortkomen. Het Zaadhuisje, zynde uit het midden van de Bloem voortgekomen, ſchiet een lange Pyp uit, die met een gezoomde ſpits is voorzien, waar uit, als de Bloemen verwelken, eene Bezië te voorſchyn komt, die zo dik is als een Eppe-Bezië, rondachtig, week, groen, bruin of zwart, waarin langwerwige Zaadkorrels leggen, die hard en wit zyn. De wortel is lang, zo dik als een vinger, by tuſſchen-ruimtens vol van gewrigten, knobbelig, wit, zoetachtig van ſmaak, en groeit in de Boſſchaadjes. Zie *Boerhaave p. 63. Tournef. 78. Raj. 664. Lugd. 1623. Tabernæm. 1136.*

Zie de ,Plaat, ter. a. SIGILLUM SALOMONIS, SEU POLYGONATUM MAJUS. Groot Salomons zegel. In 't *Franſch*, Seau de Salomon. In 't *Hoogduits*, **Weiſz-Würtz**.

Zie de o.Plaat, tter b. SIGILLUM SALOMONIS MAXIMUM. Het allergrootſte Salomons Zegel.

Zie de o.Plaat, tter c. SIGILLUM SALOMONIS FLORE PLENO. Salomons Zegel met eene gevulde Bloem. *Plucknet. Almag. Bot.*

Zie de 1.Plaat, tter. a SIGILLUM SALOMONIS ANGUSTIFOLIUM. Het ſmalbladige Salomons Zegel.

Deze zoort is met de voorgaande bykans gelyk, doch zyn de bladeren veel ſmalder, die uit de gewrichten der ſtengels ſtraalsgewyze, by vieren of vyven voortgroejen. De Beziën zyn kleinder; de Vrucht is by *Cluſius* in 't eerſte veelverwig, naderhand rood, de korrels zyn wit en hard.

Zie de 21.Plaat, etter b. SIGILLUM SALOMONIS SPICATUM CANADENSE. Het Canadenſiſche ge-aairde Salomons Zegel.

Het Canadenſiſche ge-aairde Salomons Zegel by *Volck*. Het vruchtbaare ge-aairde Canadenſiſche *Polygonatum*, by *Cornut*. Het groote eenbladig Virginiaanſch kruid, van gedaante en bladeren als het *Polygonatum. Breyn. Prodr.* Ge-aairde *ſmilax* of Yvenboom met een blad als aan het *Poligonatum. Elem. bot. Tournefort.*

Het komt voort uit eene witte en dunne wortel, waar door het van de gemeene verſchilt, die met groote tuſſchen ruimtens vol van gewrichten is, die gelyk als Lelien van den daale op d'Aarde voortkruipt. In de Maand van May ryſt 'er een ſteeltje uit voort, dat een voet hoog word, uit welker beide zyden bladeren voortkomen, die ongelyk daar aan geplaatſt zyn, van gedaante als aan de gemeene, echter veel dikker of meerder; ze zyn vetter en minder van aderen; ook niet naar beneden toe grys, maar van eene aangename en heldere groenheid, en overal glinſterend. De Bloem komt nooit voort uit den ſchoot der vleugels, gelyk geſchiedt by het Europeaanſche *Polygonatum*, maar neemt den hoogſten top des ſteels in, wordende aldaar in menigte Aairsgewyze by malkaâr gebragt, en elk daar van door een eigen ſteeltje, op den top des ſtengels vaſt zittende, onderſteunt. De Bloem is zeer klein en uit vyf witte blaadjes t'zamen geſtelt, hebbende de gedaante van een ſtarretje, als zy uitgebreidt word; de Bloemvezels, die ook zeer tenger zyn, worden tuſſchen deze zelfde blaadjes voortgebracht. De Bloem afgevallen zynde, volgen 'er tengere kogeltjes op, die allengskens die grootte verkrygen, zo als ze *Cornutus* heeft afgebeeldt. Deze Beziën (zynde kleinder als in eenige der voorgemelde zoorten van 't *Polygonatum*) lopen rondachtig toe, en zes zwarte ſtreepen ſnyden zich wederzyds met gelyke Afſtanden onderling in een punt, gelyk als in een Aspunt, ze

zyn enkeld en witachtig, in 't begin ſcheiden ze zich van malkander gelyk de middagskringen op een Hemels-kloot, niet anders als of een ſchrandere Meetkonſtenaar de zulken hadde afgeperkt. Deze Beziën ondergaan ten tyde van haare rypheid geen kleine verandering, want in 't eerſt worden ze roodachtig, naderhand geheel en al rood, en wel van eene hoog roode glinſterende ſcharlaakenverwige koleur, wordende te dier tyd de trekken of Merktekenen der ſtreepen t'eenemaal uitgewiſcht. Het ſmaakt zeer onlieflyk, dewyl het eenen walgachtigen ſmaak verkrygt, die bykans uit den zoeten naar het bitter trekt, op de wyze als de houtachtige Nagtſchade. In Virginien en Nieuw Engeland komt het van zelve voort.

Zie de 921. Plaat, Letter c. SIGILLUM SALOMONIS PERFOLIATUM ET RAMOSUM FLORE MAGNO LUTEO CAMPANULATO. Het takkige Salomons Zegel met doorboorde bladeren en eene groote en geele Bloem, hebbende de gedaante van een klok.

Gebruik in de Medicyne.

De wortel van 't *Polygonatum* of Salomons Zegel bezit eene oploſſende en zuiverende kracht, dierhalven zou zy, met Wyn gekookt en innerlyk gebruikt, zo wel het water als de Nieren-ſteen afdryven, de witte vloed ſtillen, en de geſcheurtheden geneezen; doch uitterlyk is haare Nuttigheid dies te grooter en menigvuldiger; want zy verſtrekt voor een beproefd blanketzel, en is dienſtig ter verdryvinge van de vlekken in 't Aangezicht, Haairworm, Zomerſproeten, Puiſten en andere ſcheurbuikachtige uitbottende vlakken. Als men met haar verſch uitgeparſt ſap de blaauwe of met bloed beloopen en gekneusde deelen aanſtonds beſtrykt, zo volgt 'er eene ſchielyke beternis op; zy verdeelt heete en ter ontſteeking zich gezet hebbende ſtremmingen van 't bloed, als zy met water of Wyn gekookt, warm word opgelegt; zy word ook als een Pap gebezigt, tot rypmaking en voortbrenging van Etter-Gezwellen. Zommigen raaden haar als eene ſtooving aan tegens den dwang tot ſtoelgang, en die 'er van gemaakte loog word zeer gepreezen tegens de vloejende Etter-Zweeren van 't hoofd. Wanneer de zwarte Beziën omtrent 10 tot 12 toe ingenomen worden, dan voeren ze veel taajen ſlym af, zo wel van boven, als van onderen. Eindelyk vindt men overal in alle Apotheeken het gediſtilleerde water uit de wortel van dit Salomons Zegel. Zie *Staals* Inleiding ter Chirurgia *p. m.* 244. *Raj. Cat. pl. Angl. p.* 238.

S I L I Q U A.

SILIQUA. In 't *Latyn*, Ceratium & Ceratia. In 't *Grieks*, κεράτιον, κερατώνια, ξυλοκέρατα. In 't *Italiaans*, Carobe, Carobole. In 't *Spaans*, Silique, Alfarabas, Algarrovas, Garofas, Garovo arb. In 't *Napolitaans*, Silequa. In 't *Franſch*, Carouger, Carabe. In 't *Engels*, Carob, Beane tree. In 't *Boheems*, Swalcho Jana Chleb. In 't *Arabiſch*, Charum, Charub, Charnub. In 't *Chaldeeſch*, Carobe. In 't *Egyptiſch*, Carob, Cornab. In 't *Hongaarſch*, Szent Janos Renijére. In 't *Hoogduits*, S. Johannis-Brod / Bocks-

Bocks-Hörnlein. In 't *Nederduits*, St. Jansbrood.

KENTEKEN. Deze Boom behoort onder de peulachtige Gewaſſchen, en verdeelt zyn zelve in twee zoorten, namentlyk in de zoete en de wilde, welke, om haar onderſcheid beter te leeren kennen, elk in 't byzonder moeten verhandelt worden.

Zie de 922. Plaat Letter a. SILIQUA DULCIS SEU CERATIA. Zoete Fenigriek of St. Jansbrood.

Eetbaar St. Jansbrood. *Tournef. C. B. P.* Zoet St. Jansbrood of het gemeenſte zoort. *Park.* De Boom van St. Jansbrood. *J. B. Raj. H.* Het peulachtige St. Jansbrood of *Ceratonia Ger. Caroba* der Apotheekers. *Dod. Cerata* of Fenigriek. *Ad. Lob.* Peulachtige *Ceraunia. Theoph.*

KENTEKEN. De Latynſche Naam *Siliqua* ontdekt ons als genoegzaam, dat het S. Janskruid en het Boomptje daarvan in de Claſſe van die Planten behoore, welke Peulen of Hoorntjes måken, waarom ze ook van zommigen in 't Hoogduits Bocks-Hornlein genaamt worden. De zoorten van dezen Boom zyn drie, de tamme of S. Jansbrood, de wilde of de Judas-boom, en de Indiaanſche. Met de laatſte hebben wy in 't geheel niet te doen, doch de beide eerſten moeten wy van wegens de Order en duidelykheid in 't byzonder verhandelen. Doch het St. Jansbrood groeit aan een Boompje van middelmatige grootte, wiens ſtam dik genoeg is, en veele Takken maakt, welke groot en hard zyn, en meer in de wydte als in de lengte of hoogte gaan; de bladeren ſtaan tegens malkander over, zyn aan hun einde iets beter rond, langagtig, vleeſig, met ettelyke gins en weder loopende Aderen voorzien, zomwylen bogtig, hard, en ſtaan aan eene Ribbe gezamentlyk by malkaâr; doch het buitenſte is enkeld, van boven zyn ze geheel donker groen en glinſteren, van onderen brengen ze gelyk als de Walnote-bomen in November en December katjes voort, die zich naderhand met menigvuldige Bloempjes opſluiten. Deze Bloempjes hebben geene byzondere ſtengels, maar beſtaan uit veelerlei vezeltjes, die uit de ſpleet der Bloem-kelkjes voortkomen; wanneer nu hunne blaadjes afvallen, dan blyven 'er geelagtige puntjes over, die naderhand ook vergaan. In 't vervolg komt in het midden van het Bloem-kelkje een Peul voort, welke langwerpig, vlak, iets gedraait, dik, langer als een vinger, en dikker als een duim is, van koleur bruin, glinſterend, roodagtig en donker ſchynt. Op de rug is zy iets breeder en ſluit een vleeſchagtige, weeke, roode, en zoete Pit in zich, waarin tuſſchen vlieſige vakjes de Zaad-korrels leggen, welke glad, plat, rondagtig, bruin en glinſterend zyn, van binnen geelagtig, en van ſmaak als Boonen, doch mat en onaangenaam. De baſt is niet zo zoet als het vlees of Pit. Men vindt ze in Napels, op het Eiland Creta, in 't beloofde Land, in Syrien, op de Gebergten van Judæa en Spanjen. De Vruchten zyn langagtige en platte Peulen, en van buiten kaſtanje bruin; de Zaadkorrels leggen binnenwaarts; wanneer de Peulen nog verſch zyn, dan zyn ze ſmaakeloos, maar opgedroogt zynde, verkrygen ze een' zoeten en goeden ſmaak, en laaten zich ook wel eeten. Zie. *Tournef. p.* 578. *Linnæus p.* 35. *n.* 98. *Jonſton. p.* 380. *Lugd.* 112. *Matthiol.* over *Dioſcorid. L.* I. *c.* 30. *Boerhaave* 414. *C. B. P.* 432.

AANMERKING. De ouden hebben 'er al gewag van gemaakt, ofſchoon *Dioſcorides* meer op het Gebruik in de Medicyne, als op de Merktekenen in zyne Beſchryving heeft gezien. *Theophraſtus* en uit hem *Plinius* beſchryven dien Boom als de Vygeboom der Egyptenaars, wiens Zaad noch een dicht Lichaam, noch een knaisbeen, noch een hout, noch iets anders in een eigentlyken zin, kan genoemt worden. Doch men zou nog wel konnen twyffelen, of deze Boom ook geweeſt zy de *Siliqua* van *Plinius* en de κεράτια of κερατόνια der Grieken. *Rajus p.* 1718.

De Egyptenaars weeten, volgens het getuigenis van *Alpinus*, uit de Vrucht een ſap te parſſen, dat zo zoet als Honing is, waar mede de Arabieren in plaats van Zuiker de verſche en kleine oploſſende Caſſia-Vruchten, Gember, Myrobolanen, Tamarinden en veel meer andere vruchten Confyten, ook de zelve tot een Mediciniſch gebruik beſteeden. Deze Vrucht word by ons St. Jansbrood genoemt, door dien men gelooft, dat S. Johannes zich daar mede gevoedt heeft, of om dat zy omtrent de tyd van S. Johannis Feeſt pleegt ryp te worden. In de Ooſterſche Landen worden zomtyds, wegens de menigte van deze vruchten, de Verkens daarmede gevoedert, zie *Georg à Turre de Hiſt. Pl. L.* II. *c.* 32. waarom zommigen op die gedachten zyn gekomen, dat de verloore Zoon *Luc.* XV. verlangt hebbe om zich daarmede te mogen verzadigen, te weeten van de overig gebleevene hulſen (mogelyk het ſap en Honing 'er al uit geparſt geweeſt zynde), om dat in de Griekſche Text het woord κεράτιον word gevonden, weshalven zommigen het ook noemen het Brood des ondeugenden zoons. Zie *Sam. Bochart Hieroz. P.* I. *L.* II. *c.* 56. Eertyds was het een ſpys van arme lieden, gelyk *Horatius* te kennen geeft *L.* II. *epit.* I, *v.* 137. zeggende: *Vivant Siliquis & pane Secundo*, dat is: Zy geneeren zig met Peulen als een tweede Brood; hebbende de Naam van *Siliqua* verkreegen van wegens haare hoornachtige gedaante. Van het zoete S. Jansbrood wordt het tweede of volgende zoort onderſcheiden.

Zie de 922. Plaat. Letter b. SILIQUA ROTUNDIFOLIA, SEU ARBOR JUDÆ. Rondbladige Judas-Boom. In 't *Franſch*, Gainier. In 't *Hoogduits*, Judas-Baum.

Indiaanſche Peper *Caſt. Dur. Tournef. Boerhaave.* Wilde rondbladige Fenigriek. *C. B. P.* Wilde en laffe Fenigriek, bygenaamt Boom der liefde. *Caſt.* Judas-Boom *Bellon. Fabago* of Indiaanſche Peper *Geſn. H.* Wild S. Jansbrood. *Eid.*

KENTEKEN. *Lemery* beſchryft deze zoort van Bomen, als kleine, of veel meer als ſtruiken, welke van zelfs groejen, welker takken ter wêer-zyden by beurten voortkomen, niet al te dicht by malkander ſtaan, en met eene purpurverwige zwartachtige baſt overtrokken zyn. De Bloemen ſpruiten uit, en ontſluiten zich in 't Voor-Jaar, al voorens de bladeren voortkomen; ze zien 'er uit als aan de Peul-Vruchten, ſchoon, lieflyk en purpurverwig, ſtaan veel by malkâar, en zitten aan geheel korte zwarte ſteelen. Elk daarvan beſtaat uit vyf bladeren, van welke de beide, die zydwaarts beneden ſtaan, de anderen in grootte overtreffen, 't welk juiſt het tegendeel is aan de Bloemen van andere Peul-vruchten; ze ſmaaken zoet en iets zuurachtig. Wanneer deze Bloemen vergaan zyn, dan volgen 'er de Peulen op, zynde bykans een halve voet lang, geheel plat gedrukt en vliesachtig, purpurverwig, en beſluiten de Zaadkorrels, die bykans eirondachtig zyn, dikker als de linzen, en hard; de bladeren groejen enkeld het een om het ander, aan de takken, bykans cirkelrond gelyk als aan het *Aſarum* (Mans-Oor, Hazel-wortel), echter een goed deel grooter en aderryk, bovenwaarts groen, en onderwaarts witachtig. Men vindt eene zoort, die *Geſner.* tot de tweede maakt, met eene witachtige Bloem. Deze Boom groeit in warme Landen, als Spanjen, Italiën en Vrankryk.

Gebruik in de Medicyne.

De vleeſſige, zagte, zoete en voedzame Vrucht van S. Jansbrood word het meeſte gebruikt voor de toevallen op de Borſt, als Zinkingen, Hoeſt en Aamborſtigheid, vermits zy de ſcherpe vochtigheden in de Lucht-Pyp verdikt en dempt. Zy is een bekent Hulpmiddel, dat over al is te vinden, om de zuurte en de Gal in de Maag en darmen te matigen en neder te ſlaan, waar-

waarom zy ook gemeenlyk tegens het branden van de ſoode genomen word. Tot Poejer gebracht word zy aangepreezen, om het bloed ſpuwen, de Buik en de roode loop te ſtillen. Wanneer zy nog ſappig is, bevordert zy het Watermaaken, verzagt de lichaamsſmerten en de droppelpis, en veroorzaakt eene geheel zachte zuivering van 't Lichaam. Zy word mede tot de Speciën van het ordinaare Drink-water genomen. Zie *Lemery* 1049. *Lonicer. Herb. P.* I. 133. *Zorn. Schröder.*

S I N A P I.

SINAPI. In 't *Latyn*, Sinapis. In 't *Grieks*, σίνηπι. In 't *Italiaans*, Senape. In 't *Spaans* Moſtaza. In 't *Franſch*, Moutarde, Seneve. In 't *Engels*, Muſtard, Seyberie. In 't *Caſtiliaans*, Moſtalla. In 't *Portugeeſch*, Moſtarda. In 't *Deens*, Sennep. In 't *Boheems*, Horcice. In 't *Litthauwſch*, Gorſtitati. In 't *Arabiſch*, Cardel. In 't *Indiaans*, Alfil, Alſefit. In 't *Hongaarſch*, Muſtar. In 't *Hebreeuwſch*, Chardal. In 't *Hoogduits*, Sempf / Senff. In 't *Nederduits*, Moſtaart.

KENTEKEN. Moſtaart is volgens *Ruppius Flor. Jenenſ p.* 64. een Gewaſch, 't welk onder die Planten behoort, welke eene reguliere vierbladige Bloem en bedekte Zaadkorrels in eene Peul hebben. *Amman* en *Moriſon* ſtellen het onder de vierbladige en peulachtige Planten, die twee Zaadvakjes maken. *Herman* zegt, dat het vierbladig is; en veel Zaadkorrels in twee vakjes voortbrengt. *Rajus* reekent het onder de Peulachtige Planten met eene vierbladige Bloem. Dus is in 't kort te zeggen Moſtaart eene Plant, welke reguliere vierbladige Bloemen, en rondachtige Zaadkorrels in eene hoornachtige Peul voortbrengt, gevende deze zich in twee deelen van malkander. *Dioſcorides* beſchryft het *L.* IV. *c.* 148. alleenlyk naar de uitwerkingen in de geneeskunde. Doch *Plinius* heeft zich *L.* XIX. *c.* 8. de moeite gegeven, van 'er drie zoorten van te beſchryven. Het geene zich in 't algemeen volgens onze wyze van waarnemingen daar van laat zeggen, is het volgende: „ de wortel van deze „ Plant is houtachtig, ligt verbreekelyk, wit en vol van vezelen. De „ ſtengel is vier of vyf voeten hoog, „ rond, vol van haairlokken en verdeelt zich in menigerlei takken. De „ bladeren zyn ingeſneeden, ruig, als „ aan de Rapen, echter kleinder en „ ruiger, in 't byzonder met weinige „ haairen van onderen voorzien; de „ buitenſten daar van zyn de grootſten, „ en nopens de gedaante van malkander zeer verſchillende. De bovenſte „ zyn glad en glinſterend, en de allerbovenſte zyn driehoekig, en verdeelen zich niet, of ze maken wel een „ langwerpig ronde of ellyptiſche Figuur. *Halier.*"

De Bloemen die men zegt volkomen te weezen, verdeelen zich kruisgewyze in vier deeltjes, zynde of geel- of witachtig, van binnen vindt men vier *Glandulæ* of eikels, die volgens het bericht van *Linnæus p.* 197. *n.* 543. eirondachtig en zeer zoet zyn. Wanneer de Bloemen zyn vergaan, dan volgt 'er

eene korte, langwerpige, en hoekachtige Peul op, die puntig toe gaat, toonende in 't midden een middelſchotje, waaraan de beide vleugels vaſt zitten, wordende daar door in twee afzonderlyke vakjes verdeelt, waar van elk met klein rondachtig, zwart en roodachtig Zaad, van een tot negen korrels toe, is gevult, plegende de ſmaak daar van ſcherp en heetachtig te zyn. Men bevindt deze Plant in Tuinen en op beploegde Velden groejende in de Maand van May, en te bloejen in de Maanden van Juny en July. De Naam in 't Griekſche σίνηπι komt voort παρὰ τοῦ σίνεσθαι τοὺς ὄπας, *à lædendo oculos*, dat is: *van bezeering der Oogen*, doordien het gebruik van de Moſtaard, byzonderlyk als die recht verſch is, het water uit de oogen dryft. Men neemt waar, dat deze Plant zich onderſcheidt van het *Siſymbrium* (waterkers, wilde tym, enz,) als mede van de *Eruca* (witte Moſtaart) door de vleeſſige Zaadvakjes, in welker ſponsachtig Pit of Merg de Zaadkorrels zitten te neſtelen of te broejen in een groote Hoorn, die bykans met eene Peul overeenkomt, of ook grooter is, van gedaante als eene Grafnaald (*Pyramis*), die geheel fyntjes in tween is geſpleeten. *Haller* houdt het met goede reden voor moejelyk, om de *Synonima* by de Schryvers, in beſchryving van deze Plant, onderling met malkander te vergelyken, inzonderheid door dien *Joh. Bauh.* de eerſte geweeſt is, die begonnen heeft het onderſcheid onder de zoorten van de zelve te beraamen. Zie *Volckam.* 355. *ſeqq. Tourneſ* 227. *Boerhaave* II. 13. *C. B. P.* 99. *Haller.* 553. *Rajus* 802. *Lugdun.* 646.

Zie de 922. Plaat, Letter c. SINAPI, Moſtaard. In 't *Franſch*, Moutarde. In 't *Hoogduits* Senff.

Zie de 922. Plaat, Letter d. SINAPI HISPANICUM PARVUM FLORE ALBO, kleine Spaanſche Moſtaart met eene witte bloem.

Zie de 922. Plaat, Letter. e. SINAPI INDICUM LACTUCÆ FOLIO ANGUSTO, Indiaanſche Moſtaart met een ſmal Lattuw-blad.

Kleine Indiaanſche Moſtaart met een Lattuwsblad of met een ſmal blad, dat zeer diep is ingekurven *Par. Bat.* 230. *a.*

SINAPI AGRESTE SEU RAPISTRUM FLORE ALBO, wilde Moſtaart of Heedrik (*Rapiſtrum*) met een witte Bloem. Zie de 923. Plaat, Letter a.

Vroegtydige veld of wilde Moſtaart, met zwart Zaad *M. H.* 2. 216. Heedrik met een geele Bloem en ingekurve of bogtachtige bladeren. *C. B. P.* 95. *I. B.* 2. 844. Of het de witte veld Moſtaart van *Tragus* is, of veel eerder Heedrik met eene geſtreepte witte Bloem van *I. B.* 2. 851? *a.* †.

SINAPI APII FOLIO SIVE ALBUM, Moſtaart met een Eppe-blad, of de witte zoort. Zie de 923. Plaat, Letter b.

Moſtaart met een Eppe-blad, haairachtige Peul, en wit of roodagtig Zaad. *M. H.* 2. 216. Moſtaart met een Eppeblad *C. B. P.* 99. Tuin Moſtaart met een wit Zaad *C. B. P.* 99. Witte Moſtaart met een haairachtige Peul, wit en roodagtig Zaad *I. B.* 2. 856. Zaad-Moſtaart, de tweede zoort by *Dod. p.* 707. Witte Moſtaart *H. Eyſt. Aeſt. o.* 10. *F.* 8. *F.* 2. *a.* †.

SINAPI SATIVUM RAPI FOLIO, gezaaide Moſtaart met een Rapen blad. Zie de 923. Plaat, Letter c.

Moſtaart met een Raapen of knollen blad *C. B. P.* 99. *M. H.* 2. 215. Moſtaart met een zeer breede gladde Peul, en roodagtig Zaad, of de gemeene zoort *I. B.* 2. 855. de eerſte Zaad-Moſtaart by *Dod. p.* 607. † *a.*

AANMERKING. *Volckamer* heeft nog twee zoorten van Moſtaart Zaad, te weeten: *Sinapi luteum Lini ſegetum Chelidonii querno folio ſciſſo, ſiliqua nodoſa hirſuta*; en *Sinapi Syriacum ſiliqua nodoſa ſemine rufo* (dat is: geele Helmkruidachtige gezaaide Moſtaart, met een geſpleeten Eike blad, en haairagtige knobbelige Peul; als mede Syriſche Moſtaart met een knobbelige Peul en roodagtig Zaad) die by hem zelve *p.* 434. 435. konnen nagezien worden. In Vrankryk en Ooſtenryk vermengt men het klein geſtampte Moſtaart-Zaad met verſche

ſche Moſt, en bereidt daar van die ſlikking, die op de Spys-tafelen by Oſſevlees en andere ſpyzen geſtelt word, om 'er de Eetens-luſt door te vermeerderen. Men is nog in twyffel, of de Franſche of Ooſtenrykſche Moſtaart, die men by ons (in Zwitſerland) menigvuldig gebruikt, een voor de andere iets voor uit hebbe; de laatſte is kragtig en ſmaakelyk, maar de eerſte is niet by ons (in Zwitſerland) gebruikelyk. De Franſchen noemen het *Moutarde*, als of zy wilden zeggen, dat het een brandende Moſt (*Muſtum ardens*) was; maar de Ooſtenrykers behouden de bloote Naam.

Gebruik in de Medicyne.

Men vindt het Moſtaart-Zaad in de Apotheeken, en is vermaard van wegens deszelfs zeer heet en redelyk vlug zout, (zo als men by de Inſecten vindt), zo dat het zelve verwarmt, droog maakt, verdeelt, verdunt, zuivert en opent. Innerlyk bevordert het de verduwing, loſt de taaje vochtigheden op, en verſterkt de verzwakte ſtem. Het Moſtaart-Zaad bevordert het Watermaaken, verbryzelt het Graveel, en verwekt de Maand-ſtonden. Het heeſt eene ongemeen openmakende kracht in verſtopping van de Lever, in koude, en byzonderlyk derdedaagſche koortzen, Miltziekte, kwade vochten in de Maag, en Vryſter-ziekte. Het is een dienſtig middel tegen de kinkhoeſt en Aamborſtigheid, en verwekt mede den luſt tot het Byſlaapen; oude Luiden en Soldaten in 't Veld bedienen zich daar van met groote nuttigheid. De Hollanders ordineeren de Schippers om Proviſie van Moſtaart mede te nemen, zullende een goed Genees-middel wezen voor de Scheurbuik. Uiterlyk gebruikt maakt het rood en ontſteekt het de Huid, komt als het voornaamſte ſtuk tot de Blaastrekkende middelen, en verzagt de ſmerten van 't voet Euvel, gelyk als de *Moxa*; het verwekt Niezinge, en als men het in de mond kauwt, is die voor beroertheden, Lamigheden, Duizeling en Slaapzuchtige toevallen zeer wel te gebruiken. Doch moet men 'er by aanmerken, dat die of met Azyn, of met Wyn moet toebereidt worden, van wegens zyne groote ſcherpigheid en vlugheid, weshalven het zeer nodig en nuttelyk is, die 'er by te doen. Voor 't overige is 't zeker, dat het onmatige gebruik van Moſtaart even eens, als de Ajuin en Knoflook aan de oogen ſchade veroorzaakt. Zie *Haller enum. pl. method. p.* 534. Ray. *catal. pl. Angl. p.* 274. *Lemery p.* 1053. *Schröder.*

SINAPISTRUM.

SINAPISTRUM is een Gewaſch, 't welk *Rajus* onder de kruiden optelt, die irreguliere vierbladige Bloemen voortbrengen, voegende *Rivinus* 'er by, dat de Zaadkorrels rond en klein zyn, leggende in eene middelmatige ongelyke Peul. *Hermannus* zegt, dat het eene Plant is, welke Peulen met een Zaadhuisje, dat twee vakkig is, en veel Zaad in zich vervat, voortbrengt; doch volgens de bladeren in vier verdeelingen, die gezamentlyk aan een gemeenſchaplyken ſteel zitten, ingekurven zyn. By *Volckamer* worden de al-

gemeene en byzondere Kentekenen *p.* 357. aldus opgegeven: de Zaadkorrels zyn rond, veel, bruin, en rimpelig, leggende in een enkeld, vlieſig, peulachtig en lang Zaadhuisje, zonder eenig tuſſchenſchot, en in eene Rye. De Bloemen zyn volkomen, beſtaan uit vier bladeren, die niet aan malkander gelyk zyn; waar van de beide bovenſte of recht opwaarts ſtaande grooter zyn, als de twee onderſte, die veel kleinder zyn. Doch de Bladeren aan de ſteelen zyn of drie of vyf in 't getal. *Boerhaave* zegt *p.* 306. dat ze naar de vingeren ſtaan, of in een vyfde getal aan de Plant te voorſchyn komen, 't welk eigentlyk aan de eerſte zoort van ons *Sinapiſtrum* toekomt. Het einde van 't ſteeltje verkrygt zo voort een dik koekje, waaraan naderhand een kelkje van vier bladeren is te zien, van koleur als de Bloem, zynde de zelve vierbladig, welker bladeren recht opwaarts ſtaan; de Bloem ruſt in het kelkje, en zes draden of Bloemvezels nemen het onderſte ledige deel der Bloem in, volgens zyne waarneming. Het Zaadhuisje, ſpruitende uit het onderſte deel van 't koekje voort, zakt naar vooren toe uit in een roolſteenachtig peultje, dat wel twee vleugels, maar van binnen geen tusſchen ſchotje heeft; aan het koekje vindt men ook drie balſamiſche kogeltjes; doch het Zaad komt met de voorgaande beſchryving overeen. Zie *Linnæus p.* 200. *n.* 550. *Tournef. p.* 231. *Tabula* 116.

Zie de 924 Plaat, Letter a. SINAPISTRUM INDICUM PENTAPHYLLUM. Indiaanſch vyfbladig *Sinapiſtrum*, of ſoort van Moſtaart. Indiaanſch *Sinapiſtrum*, het kleine niet doornachtig vyfvinger- of Vlooikruid, met een vleeſſige Bloem *H L. Batav. p.* 564. *Sloan. Cat. pl. Jam. p.* 80. vyfbladig *Sinapiſtrum* met eene witte Bloem *Plum. Cat. pl. Am. p.* 6. Uitheemſch vyfvinger-of Vlooi-kruid met Peulen, het kleine twee vakkige by *Moriſ. Hiſt. pl. Part.* II. *p.* 288. Vyfvinger-of Vlooi-kruid met een Vygebooms blad *C. B. P.* 326. Peulachtig vyfvinger-of Vlooi-kruid. *Alpin. Exot.* 322. *a.* Gehoornde ſcherpe Peper, het kleine Egyptiſch vyfvinger of Vlooikruid met eene vleeſſige niet gedoornde Bloem *Plukn. Almag. p.* 280. Het witachtige Arabiſch vyfvinger of Vlooikruid met Peulen. *Parkins Theatr.* 397. Wilde Egyptiſche Vygeboom. *Veſling. Obſ. in Alpin. p.* 69. *Chara Vela H. Malab. p.* 9. *T.* 24. Het Syriſche peulachtig vyfvinger of Vlooikruid. *Munting pl. cult. p.* 558.

SINAPISTRUM LUSITANICUM. Portugeeſche *Sinapiſtrum*. Zie de 924. Plaat, Letter b.

Driebladige Portugeeſche *Sinapiſtrum*, met een roode Bloem en gehoornde Peulen *H. L.* Portugeeſch tweevakkig drieblad met een roode Bloem. *M. H.* 2. 289. Gehoornd Portugeeſch drieblad met een roode Bloem. *Park. Th.* 1103 en 1687. *a.*

AANMERKING. Nog zyn 'er Zeilonſche zoorten van *Sinapiſtrum*, die in de Zeilonſche *Theſaurus* van *Burman p.* 215. opgetelt worden, met haare bygevoegde *Synonyma* (gelyk waardige woorden) en Afteekeningen.

SION.

S I O N.

SIO. SIO.

SION. In 't *Grieks*, σιον, σιῶν. In 't *Italiaans*, Sio, Gorgoleſtro, Creſcione, Canella. In 't *Spaans*, Rabacas. In 't *Franſch*, Berle, Perſil, Ache d'eau, Hache' de Marez. In 't *Engels*, Water parſnip. In 't *Boheems*, Potocnuk. In 't *Arabiſch*, Sumiumchare alhayn, Borchatalmi, Inhamelhanella, Hamechanelega. In 't *Hoogduits*, Waſſer-eppich/ Bauern-eppich/ Waſſer-moreſſen oder Brunnen-Peterlein. In 't *Nederduits* en *Brabants*, Water-Eppe.

KENTEKEN. De Water-Eppe is een Plant, die ten opzichte van haar bloeſſem tot die Gewaſſchen moet gereekent worden, die kroonswyze Bloemen voortbrengen, doch ten opzichte van haar Zaad is zy op te tellen onder die geenen, welke twee onbedekte Zaadkorrels maken. Haare *Stengels* zyn dik, hoekig, geſtreept, hol en in Takken verdeelt, vier of vyf voeten hoog; de *Bladeren* ſtaan het een tegens het ander over, paar en paar, en aan 't Eind een enkeld, aan een redelyk Telgje, zynde aan den rand gekartelt of ingekurven, langagtig, vet en dik; de *Bloemen* groejen kroonswyze, en beſtaan uit vyf witte blaadjes, die rondom in een kring geſtelt zyn. Wanneer deze vergaan zyn, volgt 'er eene *Vrucht* op, welke uit twee rondagtige kleine Zaadkorrels beſtaat, welke aan de eene kant hoog, geſtreept en bultig, maar aan de andere plat zyn, de overige gedaante van deze Plant is gelyk als aan de Pinſternake. De Wortel is klein, vezelagtig en zwart. Men verneemt aan 't geheele gewaſch een harstagtigen ſmaak, en zommige ſchryvers houden het voor eene *Beccabunga*, by anderen word het genoemd *Anagallis aquatica* (water guichelheil), *Laver* (Water-Eppe) *Phelandrion* (gemeene Eppe), *Naſturtium aquaticum* (water Tuinkers) enz. *Boerhaave p.* 55. *Tournefort* 308. Hoewel *Haller* 435. waarneemt, dat 'er in de benoeming van deze Plant veel onzekers gevonden wordt, gelyk dan haar geheel geſlacht zeer verward zy. Zie *Tom.* I. *Op. bot. Tab.* 133. 144. *Rajus* 444. Zy bloeit in de Maand van Auguſtus op moeraſſige plaatzen. *Volckam. Plinius* heeft al deze Plant met het *Siſymbrium* (waterkers, wilde tym enz.) verwiſſelt; de nieuwſte kruidkundigen met het *Creſcione* (Tuinkers, kerſſekruid, enz:), dat van ſmaak is, als het *Naſturtium*, en bladeren als de *Eruca* of witte Moſtaart heeft. Zie *Matthiol.* over *Dioſcorides L.* II. *c.* 121. De Naam leiden zommigen af van het Griekſche woord σειειν *Vacillare*, dat is: waggelen, daveren, ſchudden, enz. door dien het of het Graveel beweegt en ſchudt, of in 't water gins en weder waggelt.

SION SEU APIUM PALUSTRE, Water-Eppe, of op moeraſſige gronden groejend Juffrouwmerk. Zie de 924. Plaat Letter c.

Water-Eppe of op moeraſſige gronden groejende Eppe met langwerpige bladeren *C. B. P.* 154. *Tournefort l. c.* Water-Eppe by *Dod. p.* 589. Kroonsgewyze bloemen dragende Water-Eppe *I. B.* 3. 172. Smalbladige Water-Eppe. *M. V.* 15. Plaat *T.* 5. †. Kroonsgewyze bloemen dragende en recht opwaarts groejende Water-Eppe, of Water-Pinſternake. *Lob.* De echte Water-Eppe by *Matthiol.* De welriekende Water-Eppe van *Trag.*

SISARUM.

SIS. SIS.

SISARUM. In 't *Latyn*, Siſer. In 't *Grieks*, σίσαρον. In 't *Italiaans*, Siſaro. In 't *Spaans*, Chirivias. In 't *Franſch*, Chervi. In 't *Engels*, Skirret. In 't *Boheems*, Mrkew. In 't *Pools*, Marchew. In 't *Litthauwſch*, Morkwos. In 't *Arabiſch*, Culcas. In 't *Hoogduits*, Zucker-wurtz. In 't *Nederduits*, Zuikerwortel.

KENTEKEN. Zuikerwortel of *Siſarum* behoort met de voorgaande Water-Eppe of *Sium* in eene Claſſe, zo als *Herman* zegt. Volgens *Ruppius* moet zy onder die Planten gereekent worden, welker Bloemen wel volkomen, maar irregulier zyn, met dubbelde naakte Zaadkorrels. Maar *Rajus* ſtelt haar onder die gewaſſchen, welker Bloemen kroons gewyze zyn, en een klein geſtreept Zaad hebben, komende van Reuk redelyk over een met de breedbladige Pinſternake, echter zyn het Zaad en Wortel van malkander onderſcheiden. Want het Zaad is niet breed en bladerachtig, gelyk als by de Pinſternake, maar langwerpig, ſmal en geſtreept, insgelyks de wortel, die niet enkeld alleen is, maar uit een hoofd (of bol) zich menigvuldig verſpreidt. De Plant zelve word twee voeten hoog, maakt veele *Bladeren*, die tegens over malkander ſtaan, en aan eene ribbe of zyd-takje zitten, gelyk als aan de Pinſternake, echter niet zo groot, ook veel groener en weeker, aan den rand geheel weinig ingeſneeden. De *Bloem* daar aan is Roosachtig, en ſtaat kroonsgewyze, is klein, beſtaande gemeenlyk uit vyf bladeren, die wit, redelyk geurig, en in een kring rondom geſtelt zyn. Wanneer de Bloeſſem vergaat, dan volgt 'er eene Vrucht op, die klein is en beſtaat uit twee langwerpige Zaadkorrels, zynde grooter als Peterſelie Zaad, daarby ſmal, aan de eene zyde verheven en geſtreept, doch aan de andere kant glad en donker van koleur, of zwart. De wortelen zyn knolachtig en menigvuldig, zyn duurzaam en loopen altemaal in een hoofdje t'zamen, ook menigwerf met kleine knobbeltjes of kliertjes voorzien, daarby tenger, verbreekelyk, rimpelachtig, en met een dunne bleeke ſchorſe overtrokken. Het vleeſch van de zelve of der zelver pit is wit, haare dikte komt met die van een vinger over een, haare lengte met die van een Voet, echter niet altyd; de ſmaak is zoet, aangenaam en ſpeceryachtig. *Dioſcorides L.* II. *c.* 139. noemt deze Plant eene zeer bekende, welkers gekookte wortel zeer aangenaam ſmaakt; hoewel deze Beſchryving, als mede die der overige oude Scribenten, ons niet voldoet. In Duitſchland, en wel voornamentlyk aan den Rhyn, worden deze wortelen in Juny en wel eerder gevonden. Keizer *Tiberius* liet die van daar naar Romen op zyne Tafel brengen, en zulks van Jaar tot Jaar. *Plinius L.* XIX. *c.* 5. Men queekt ze door het Zaad in de Tuinen voort, doch beter van de wortelen, nemende men de grootſte en dikſte eerſt daar van weg, en ſteekende de kleinſten wederom in de Aarde, 't welk het beſte in de Maanden van Juny en July geſchiedt, voor dat de ſteelen daar uit voortkomen, wordende de dikſten om deze tyd, wanneer men de middelſte harde Pit daar uit genomen hebbe, gekookt, en met Boter, Peper en Zout gegeten, of op andere wyzen toebereidt, Zie *Zorn. Bot.* Doch als men de oude

en

en groote wortelen om deze tyd niet afneemt, dan bederven ze, en de worteltjes by de knopjes ſchieten zomwylen bladeren uit, volgens de waarneming van *J. B.* Zie mede *C. B. P.* 155. *Lugd.* 722. *Tournef.* 308. *Raj.* 442. *Tabern. L.* I. *Sect.* II. *c.* 25.

SISARUM. In 't *Franſch*, Chervi. In 't *Hoogduits*, Zücker=Würtz. De Duitſche Zuikerwortel *C. B. P.* 155. Zuikerwortel by veelen *J. B.* 3. 2. 153, *Dod.* 681. *M. V.* 12. *M. H.* 3. 283. *Elaphoboſcon* (Hirſch=würtz) van *Dioſcorides.* Zie *Phytop.* 272. Zie de 924. Plaat, Letter e.

SISYRINCHIUM.

SISYRINCHIUM. In 't *Grieks*, σισυρίγχιον. In 't *Spaans*, Macucas. In 't *Hoogduits*, Spaniſch=Schwerdtel. In 't *Nederduits*, Spaanſch Zwaardkruid.

KENTEKEN. Het *Siſyrinchium* behoort tot die Planten, welker wortelen veele kleine bolletjes hebben, doch de Bloemen uit zes blaadjes beſtaan, en een Zaadhuisje met drie vakjes maken. *Rajus*, *P. Amm.* en *Moriſon.* Het is maar weinig, het geene *Tournefort. p.* 365. daar van ſchryft, zeggende: deze Plant is van de *Iris bulboſa* en *Xiphium* door de dubbelde wortel onderſcheiden, door dien men 'er noch eene andere bolachtige aan waarneemt, die over de onderſte vezelachtige wortel zit; zo als omtrent aan de Saffraan en waterliſch geſchiedt. Het heeft zynen Naam gekregen van ὗ *Sus* en ῥύγχος *roſtrum*, 't welk zo veel beteekent als Verkens-ſnuit; door dien de gedaante der wortel eenigzins daarmede overeen komt, en dewyl ook de Verkens met hunne ſnuiten daar na graven, om 'er zich mede te voeden. De wortel is nochtans bollig en met eene grauwachtig-bruine ſchorſſe omgeven, neerwaarts breidt zy eenige vezels van haar in de Aarde uit, bovenwaarts omgeeft zy met even diergelyke vezels den ſtengel, tuſſchen deze vezels is de bol in 't midden. De bladeren zyn grasachtig en ſchoon groen, ſluiten zich om den ſtengel, echter zo, dat ze zich tefſfens onder malkander zelve, of het onderſte altyd het bovenſte mede inſluiten, en van binnen hol gekromt zyn, doch niet altemaal. De Bloem komt met de *Iris* redelyk wel overeen, beſtaat uit zes bladeren, en is ongemeen helder blaauw van koleur, ſchoon van aanzien, en lieflyk van reuk. Naauwlyks is ze voor den dag gekomen, of wil al wederom afvallen, en laat een tenger vliesje naa, waarin ronde bruine Zaadkorrels leggen. Men plant ze van de jonge bollen voort, daar van binnen de buitenſte ſchille afgedaan wordt, doch zy komt evenwel maar in de warme Landen ter dege voort.

AANMERKING. Deze Plant heeft *Cluſius* in Spanjen vergadert, en twee zoorten daar van vaſt geſtelt, hebbende het eene genoemt het groote, het ander het kleine. Zie *Rar. plant. Hiſt. L.* II. *c.* 45. voegende de Afteekeningen daar by. De bladeren van de groote zoort zyn langwerpig en ſmal, maar weeker als by de bollige *Iris*, geſtreept en groen, leggende meeſtendeels op de Aarde verſtrooit; de ſtengel is rond en geſtreept, negen duimen lang en vaſt. De Bloemen ſpruiten uit veele bekleedzels als ſcheedjes voort, vier of vyf by beurten, (dat is: volgende het eene op het ander, het eerſte verwelkt zynde).

Zy beſtaan uit negen ſteeltjes (eigentlyk blaadjes) waar van drie neêrwaarts gebogen zyn, hebbende voor een zoom een geele plek, de andere drie ſtaan opwaarts verheven, de overige drie, welke in de holtens der bladeren een ſneſteling pleegen te bedekken, zyn niet krom, maar recht; aan 't hoogſte deel verdeeïd, en tweevoudig geſpleeten; de koleur der Bloem is hehemelsblaauw, behalven de plekken, de Reuk is vlug; op de Bloemen volgen vliesjes, die in eenige huidige ſcheeden zyn ingeſlooten, beſtaande uit een zo dun vlies, dat het ronde, kleine, en rosagtige Zaad daar door kan gezien worden; de bollige Wortel is dubbeld, bloejende te gelyk met de Plant, en zittende de eene over de andere heen, op de wyze als aan 't *Niphium;* de bovenſte is vol, witachtig, zoet, eetbaar en word van de kinderen zeer gezogt, de onderſte is verſlenſt en vergaat eindelyk, daar zyn veele vezelen aanhangende; doch zy word met een netsgewyze menigvuldige ſchorſe bekleedt, die dik en zwart is, gelyk als de Wortel van 't *Niphium*, plantende zich zelve door de aangegroeide worteltjes voort; want het heugt my zomtyds vyf, ook wel zes en meerder Planten by de ſteiltens der Heuvels omtrent de Stad Lisbon uitgegraven te hebben, waar van elke Bolle met haar eigen netsgewyze dekzel bekleedt was, zynde te gelyk in een ander haairig en ruimer bekleedzel vervat. *Cluſ. l. c.* De tweede zoort komt redelyk wel met de eerſte overeen, alleenlyk dat zy kleinder is en de bladeren zyn veel ranker, de uit de ſcheedjes voortkomende Bloemen zyn met de voorgaande van eenerlei koleur, en van Reuk ſterker; insgelyks zyn de vliesjes, Zaadkorrels en Wortelen mede kleinder; het groeit in de Spaanſche Ryken van *Murcia* en *Valentia*, bloeiende aldaar in de Maand van Maart, doch in de Nederlanden eerſt in de Maanden van May en Juny. De eerſte zoort noemen de Portugeezen *Nozelhas*, dat is: Nootjes, om dat de kinderen zich met de Bollen voeden, even eens als of het Hazelnoten waren, welke meening van *Cluſius* echter *Guilielm. Boelius* tegenſpreekt, zeggende, de Bollen van 't *Siſyrinchium* zyn ſmakeloos en in 't geheel niet eetbaar, en beweerende dat de Naam van *Nozelhas*, of Nootjes eerder toekome aan de Wortelen van de kleine of gemeene bonte Saffraan, die zo wel van ſmaak zoet zyn, en mede van de Herders, en kinderen greetig gezocht worden. *Cluſius* ſchynt het toe, dat het groote *Siſyrinchium* met dat van *Theophraſtus L.* VII. *c.* 13. nabykome, want de onderſte Wortel groeit des Winters, doch in 't eerſt van 't voorjaar trekt zy zich t'zamen, groejende dan de bovenſte; of volgens *Plinius L.* V. door de vet wordende Bol, welke men eet; van deze zoorten verſchilt het *Siſyrinchium* van *Columna*, om dat het uit zes Bloem-blaadjes beſtaat, en meerder met de Sraffraan overeenkomt, behalven die zoorten, welke in onze Platen afgebeelt ſtaan, zyn 'er nog de volgende:

Siſyrinchium ex phoeniceo ſuave rubente flore Aethiopicum, Aethiopiſch Siſyrinchium, met eene lieflyk roode purpurverwige Bloem.

Siſyrinchium ramoſum Aethiopicum foliis plicatis nervoſis & incanis radice tuberoſa. Aethiopiſch takkig *Siſyrinchium* met geplooide aderryke gryze Bladeren en bollige Wortel. Zie *Breyn Cent.* I. *p.* 83.

Siſyrinchium Americanum radice phoenicea, foliis plicatis & nervoſis, flore albo, Americaanſch *Siſyrinchium* met eene purpurverwige Wortel, geplooide en adderryke bladeren en witte Bloem. *H. R. Monſp.*

Siſyrinchium Zeylanicanum flore coeruleo parvo gramineis foliis, Zeilonſch *Siſyrinchium* met eene kleine Hemelsblaauwe Bloem en grasachtige bladeren. *Par. Pat. Prodr. p.* 376. *en Muſ. Zeyl. p.* 27.

SISYRINCHIUM AFRICANUM BULBOCODIUM. B. Africaanſch *Siſyrinchium*, bygenaamt *Bulbecodium*, dat is, met een bultige ſtronk. Zie 925. Pl. Letter

SISYRINCHIUM TRICOLOR CAULE NODOSO ANGUSTIFOLIUM. Zie 925 Pl. Letter

LIUM. B. drieverwig ſmalbladig *Siſyrinchium* met een knobbeligen ſtengel.

Zie de 925. Plaat, Letter c. SISYRINCHIUM VIPERATUM CAPITIS BONÆ SPEI. Adderachtig of Venynig *Siſyrinchium* van de Kaap de Goede Hoop.

SMYRNIUM.

SMYRNIUM. In 't *Grieks*, σμύρνιον, πετροσέλινον. In 't *Italiaans*, Smyrnio. In 't *Franſch*, Smirnium de Candie. In 't *Boheems*, Smirna. In 't *Pools*, Dziegiel Arabski. In 't *Hoogduits*, Smirnen-Kraut. In 't *Nederduits*, Lavas, Macedoniſche Peterſelie.

KENTEKEN. Lavas of Macedoniſche Peterſelie is eene Plant, welke wy met *Herman.* en *Boerhaave* optellen onder die geenen, die kroonswyze Bloemen en onbedekte Zaadkorrels hebben; *Rajus* maakt de Zaadkorrels groot en geſtreept, die door hunne rypheid zwart worden; de bladeren zyn by hem zeer breed. *Volckamer.* zegt, de *Bloemen* zyn volkomen en vyfbladig. De *ſtengel* word drie voeten hoog, is takkig, geſtreept en iets roodachtig. De *bladeren* zyn gelyk als aan de Eppe, doch grooter, ingeſneeden, in rondachtiger deelen als geene; de reuk is Speceryachtig, de ſmaak als aan de Peterſelie. De Bloemen leggen als kroontjes in de gedaante van eene Roos, zyn klein, wit, en beſtaan uit vyf blaadjes. Wanneer deze vergaan zyn, volgt 'er eene ronde Vrucht op, die uit twee t'zamen geſtelde Zaadkorrels beſtaat, die dik, rondachtig, menigmaal als een halve Maan van gedaante, aan de eene zyde plat, aan de andere verheven, en als een goot zyn; daarby geſtreept, zwart, bitter van ſmaak, en van reuk als Myrrhe. De Wortel is middelmatig, rond, wit, bitter, van eenerlei reuk als de plant, waarom zy den Naam σμύρνη in 't Grieks, dat is: Myrrhen-kruid heeft verkreegen. *Plinius* reekent die *L.* XIX. *c. ult.* onder de Tuingewaſſchen, en *Galen.* II. onder de Moes-kruiden. *Dioſcorides L.* III. heeft *Smyrnium*, 't welk met *Macero* overeenkomt; hebbende noch *Matthiolus*, *Theophraſt. Fuchs*, noch *Raellius*, zonder twyfel door vrees gedreeven, iets van het *Smyrnium* geſchreeven; zynde wel het zekerſte, het geene wy 'er in onze Platen van bygebracht hebben. Zie *Linnæus p.* 81. *n.* 233. *Boerhaave p.* 54. *Tournef.* 315. *Lugdun.* 706. *J. B.* 3. 2. 126. *Raj.* 437.

SMYRNIUM CRETICUM PERFOLIATUM. Cretiſche *Smyrnium.* In 't *Hoogduits*, Schmirnen-Kraut. Zie de 926. Plaat. Letter a.

Uitheemſche Lavas met een rond blad *C. B. P.* 154. Doorgeboorde Cretiſche *Smyrnium* of Lavas. *J. B.* 3. 2. 125. *Smyrnium* of Lavas van den Berg *Amanus* by *Dod.* 698. *a. b.*

KENTEKEN. Het brengt met een helder groenheid bladeren voort, die verſtrooit (verward) en glinſterend zyn, een voet lang, en onderſteunt van een lang ſteeltje; ze worden in tegens over malkander ſtaande vleugels uit zekere tuſſchenruimtens verdeelt, en deze wederom in andere, zo dat de byzonderlyke onderdeelingen niet ongevoeglyk met de bladeren van Water-Eppe konnen vergeleeken worden; ze zyn zeer diep ingeſneeden, en dik genoeg, en groejen aanſtonds uit de wortel voort. Want die onder de uitgeſpreide takken zitten, wyken grootelyks van deze gedaante af, zyn bykans cirkel rond, en op de wyze als de bladeren van 't Deurwaſch van den ſtengel, en de takken door-

doorgegrieft, van anderhalve tot twee duimen toe breed, en zomwylen dubbeld, zynde het een boven het ander geſteld. De Bloemkroontjes zyn witachtig of bleek, zo als de Bloemen van Dille, (*Anethum*) of van Deurwaſch (*Perfoliata*) zyn. Het Zaad is rondachtig, zwart en geſtreept. *J. B.* De bladeren aan den ſtengel zyn niet volkomen rond, maar gaan wat langwerpiger voort, ook zyn ze niet van den ſtengel doorgriefd, als aan de *Perfoliata*, maar zyn dien zeer naauw omvattende, en overal omcingelende, zo als in de Plaat kan waargenomen worden. Het tweede Jaar na de uitzaaijing ſpruit het met dubbelde bladeren uit, zo dat ze genoegzaam de vleugels van Sprinkhanen verbeelden, die kort daar na verwelken. Ondertuſſchen ſchuilt de ronde wortel in de Aarde verborgen in de grootte van wikken of iets grooter. Het volgende Jaar daarop brengt het bladeren voort als aan het gemeene *Ammium*; doch de wortel is tenger, en word langwerpig, die wederom den geheelen Winter door ſtaat. Eindelyk komen dan in 't eerſte van 't Voorjaar een zoort van bladeren van Peterſelie voort en de ſtengel, zo als wy dien hebben beſchreeven. *Rajus.*

Zie de 926. Plaat, Letter b.

SMYRNIUM MINUS, SEU HIPPOSELINUM. Kleine Lavas of Eppekruid. In 't *Italiaans*, Macerone. In 't *Hoogduits*, Bruſt=oder Engel=wurtz.

Smyrnium by *Matthiol.* 773. *Hipposelinum* van *Theophraſtus* of *Smyrnium* van *Dioſcorides* C. *B. P.* 154. van zommigen *Macerone* genaamt. *Smyrniam*, met een groot zwart Zaad. *J. B.* 3. 2. 126. Groote *Smyrnium M. V.* 11. *M. H.* 3. 227. Zwart Moeskruid *Cord.* over *Dioſcorides.*

Het ſteunt op eene dikke Wortel, die van buiten en binnen wit is, zeer welriekend, van ſmaak, ſcherp, zynde met eene bitterheid verzelt; het ſchiet ſteelen uit, die meer als twee ellebogen hoog zyn, die opgepropt en vol zyn (mogelyk van Pit of Merg), takkig, geſtreept en iets roodachtig; de bladeren zyn gelyk als aan Water-Eppe, doch wyder uitgeſtrekt, met veel rondachtiger inſnydingen, en zwartgroen; de ſmaak komt ten naaſten by overeen met de Tuin-Eppe (*Apium hortenſe*) en is iets zoetachtig. De kroontjes aan de Bloemen zyn t'zamen geſtelt uit blaadjes, die uit den witten groenachtig zyn, en uit ſpitzen of puntjes van gelyke koleur. Het Zaad is dik, zwart, geſtreept of hoekig. *J. B.* In Italien word het *Macerone* genaamt, gelovende men dat het verkeerdelyk af komſtig is van *Macedonia*, om dat het by de Apotheekers door een verzien Macedoniſche Peterſelie (*Petroſelinum Macedonicum*) is genaamt geworden. In Engeland noemt men het *the Alexanders Hearbe*; en in Italien, als ook in Duitsland, zomwylen in 't Latyn *herba Alexandrina* (Alexanders Kruid); doch gemeenlyk *Olus atrum*, dat is: zwart Moes-kruid. *Rajus.*

S O L A N U M.

SOLANUM. In 't *Grieks*, ϛρύνꝍ. In 't *Italiaans*, Salatro. In 't *Spaans*, Yerva mora. In 't *Franſch*, Morelle. In 't *Engels*, Night-ſchade. In 't *Deens*, Natskade. In 't *Boheems*, Pſywnio. In 't *Pools*, Pſinky. In 't *Arabiſch*, Ha-

Hameb, kekengi, kechengi. In 't *Hoogduits*, **Nacht-ſchatten**. In 't *Nederduits*, Nagtſchade.

KENTEKEN. De Nagtſchade behoort tot die zoort van Planten, welke moeilyk zyn te beſchryven, en echter hun kenteken gemeenlyk niet volkomen beſliſt word, zo als *Georg. à Turre p.* 550. heeft aangemerkt. *Ruppius* telt haar *Flor. Jenenſ.* 36. op onder die, welker Bloemen wel éénbladig, maar regulier zyn, leggende het Zaad in eene Bezië, waarin veele korrels zyn. *Paul. Amman.* eigent de Nagtſchade nu Beziën, dan Peulen, en dan wederom ſteekelige Appels toe, zo als men vindt aan de Gewaſſchen van *Dulciſamara*, of *Ceraſa*, of *Halacacab* Bezien te hebben, en Peulen als aan de Plant *Capſica;* wordende mogelyk aan de *Datura* ſteekelige Appels gevonden. Maar *Herman* reekent die tot die Beziëndragende Gewaſſchen, welker eenbladige Bloeſſem zich in vyf toegepunte inſnydingen verdeelt, ſtaande de bladeren daar van tegens over malkander en by beurten, welker Zaad in bezien t'zamen gedrukt legt, de Zaadkorrels zyn plat en redelyk veel in 't getal, waarmede *Rajus* zo ten naaſten by overeen ſtemt. De ſtengel aan deze Plant word een voet hoog, en dikwils een halven voet hoger, is takkig en naar de geſchapenheid der verſcheide zoorten van dit Gewaſch dikker of dunner, echter houtachtig en taai. De bladeren zyn toegepunt, langwerpig, week, groot genoeg, nu ſchoon groen, dan geheel donker; eenige zyn hoekig, eenige ingekartelt, eenige ongedeelt; en hebben een kruidachtigen ſmaak, die juiſt niet heel lieflyk is, zy geven ook een groen ſap van zich. De Bloemen zyn volkomen, beſtaan uit een blad, zyn vyfvoudig geſpleeten in de gedaante van een ſtar, witachtig van koleur, doch in 't midden met veele vezelen, die op een klove als een ſchildje t'zamen komen, voorzien. De kelk is eenbladig, ſtarsgewyze, vyfmaal gedeelt, en niet als een blaasje, na de bloeſſem komt een Bezië te voorſchyn, (of ook aan een der zoorten een Druiftrosje), die is nu lang, dan rond, in 't begin geheel groen, naderhand word zy week en geheel ſappig, langwerpig of rechtrond, en geheel donker of zwartachtig, hoewel de koleur menigmaal zeer van malkander afwykt, en dikwils geel, dikwils helder rood is, van binnen de Vrucht zyn veele Zaadkorrels te vinden, die even, plat, rond, klein en geel zyn. De Wortel is lang, vezelig en wit. Deze plant groeit op menigvuldige plaatzen in 't wild, en aan de wegen, doch by ons wordt zy in de Tuinen voortgequeekt, zynde naar haare zoorten zeer onderſcheiden. De Grieken beoogden in hunne benaming, de uitwerking van de plant, en noemden ze van wegens haare Pynſtillende en ſlaap verwekkende kracht στρύχνον *Solamen* of Trooſt, vermits de ſluimering of ſlaap aan zieken en gezonden trooſtryk is. Zie *Amman. in char. plantat. p.* 149. *Volckam.* 363. *Boerhav.* 67. *Tournef.* 188. *Linnæus* 51. *n.* 145. *Camer.* 162. *Cluſ. R. P. H.* LXXXV. *Lugdun.* 596. *Raj.* 671. *Haller.* 506.

AANMERKING. *Dioſcorides* heeft in 't IV. Boek in vier Hoofdſtukken *c.* 66. *ſeqq.* vier zoorten daarvan bygebracht, als: στρύχνον κηπαῖον, *Solanum hortenſe*, of Tuin-nagtſchade; στρύχνον ἁλικάκαβον ἢ φυαλίδα *Solancum halicacabum aut veſicarium*, dat is: blaasachtige Nagtſchade; στρύχνον ὑπνώτικον, *Solanium ſomniferum*, of ſlaapverwekkende Nagtſchade; στρύχνον ἡάνικον *Solanum manicum*, dat is: Nagtſchade bygenaamt, *Manicum.* Maar *Plinius* heeft *L.* XXVIII. *c.* 13. geene zoorten genoemt; waar tegen de hedendaagſche Kruidkundigen al meerdere hebben aangehaalt, als: *Tournefort* heeft 38 zoorten van Nagtſchade en 8 van *Alkekengi*; *Boerhave* 24 *Solana*, 14 *Capſica* en 8 *Alkekengi*; *Volckamer* en de beide *Bauhini*, ja ook onze kopere Platen hebben 'er bykans even zo veel.

SOLANUM ARBORESCENS MOLUCANUM SEU BORI, DE QUA NUCES VOMICÆ. Boomachtig Zie de 926 Plaat, Letter c.

achtig Molukſche Nagtſchade of *Bori*, waar van de Braak-Noten (*Nuces Vomicæ*) voortkomen.

Deze Vrucht word Braak-Noot (*Nux vomica*) genoemt, niet om dat zy Braaking veroorzaakt; 't welk zo ligt niet pleegt te geſchieden, maar uit een oud gebruik of ſpreekwyze; haare grootte hebben wy in de Plaaten uitgedrukt, het Nootje is kringswyze rond, en t'zamen gedrukt of plat, tenger, week in 't aanraken, boven op den omtrek gehaairt, gelykende naar Fluweel; de koleur daar van is in de Plaat te zien. Het heeft ter weerzyden een Navel, doch waar van de eene meerder uitgedrukt is. De ſpleet gaat in een dubbelde korſt uit, van Hardigheid bykans als Hoorn, van koleur uit den goud-geelen witachtig, en van ſmaak ongemeen bitter; het Pit daarvan of de Subſtantie van 't Nootje is zeer moejelyk om te wryven en te ſtampen, dierhalven is het vaſt en taai, en de ſtukken konnen niet tot een Poejer gebracht worden, ten zy men die alvoorens ter dege gedroogt heeft, vermits ze in twee kringetjes geſpleeten worden, zo heeft elk daarvan in den buitenſten omtrek des krings een klein gaatje, waar in de uitbottingen (zo als *Cordus* aanmerkt) ſchuilen, benevens het beginzel der Plant, die uit dit gezaaide Zaad zal voortgroejen, aan een klein aderryk ſteeltje, dat wel aan een ſtengeltje van Lindeboom of Klimop gelykt, en uit een dubbeld blaadje beſtaat, zynde van zulk een uitnemende volkome gedaante, dat die aan volkomenheid niet wykt voor de voltooide Figuur van 't echte blad. Het eenigſte deel van dit Nootje, te weeten het ſteeltje, word in het voorgezeide gaatje of Holte vervat, doch de blaadjes worden door de Byeenvoeging van de dubbelde Vrucht beſlooten *J. B.* zommigen hebben de Braak-Noot voor een Wortel willen houden, anderen voor een Kampernoelje, maar verkeerdelyk, anderen hebben getwyfelt, of de Vrucht van een Boom, of van een Kruid voortkome, onze Plaaten ſtellen die onder de eerſte zoort voor, dat is: als een Boom. *Rajus* heeft *p.* 1814. de deugden van deze Plant wel verklaart, maar hy zegt, dat die in 't geheel niet doen Braaken. *H P.* alwaar hy aan de Noten eene ſlaapverwekkende kracht toeſtaat, en wel ſterker als 't *Opium*, ook is het den Honden en katten zeer dodelyk, als het Poejer daarvan onder hunne ſpyzen gemengt word, gelyk als hy met voorbeelden beveſtigt.

SOLANUM TUBEROSUM ESCULENTUM SEU PAPAS, builachtige eetbaare Nagtſchade of *Papas*. In 't *Italiaans*, Tartufoli. In 't *Hoogduits*, Grübling. Ziede 927. Plaat, Letter a.

De Builachtige eetbaare Nachtſchade by *C. B. P.* 167. *Prodr.* 89. Het Americaanſche *Papas. J. B.* 3.621. Der Amerikaanen *Papas. H. Eyſt. Aut. c.* 3. *f.* 1. *F.* 1. Virginiaanſche *Battata. Ger. Park. Parad.* Mogelyk is het *Papas* der Peruanen de *Arachidna* van *Theophraſtus* by *Cluſ.*

De ſtengel is twee of drie Ellebogen hoog, zomwylen nog hoger (*Cluſ.* zegt die zomwylen vyf of zes ellebogen lang te weezen), van dikte als een duim, ſappig, rondachtig, geſtreept, iets haairig, groenachtig, met veele roodachtige ſtippels geplekt, ledig, en takkig; (zynde de takken lang en zwak, hangende neêrwaarts na de Aarde, by aldien ze niet met ſteunzels onderſtut worden); daarenboven is de ſtengel ongelyk van wegens de gins en weder aan de ſteeltjes der bladeren aangegroeide vlieſſige vleugels, die donker purpurrood, en zomwylen gekrult zyn. De anderhalve handbreede bladeren worden uit drie t'zamenvoegingen van bladeren t'zamen geſtelt (zomwylen uit vier en meerder), waar van een ongelyk, zynde grooter als de overigen, de vleugel bykans toeſluit. Dog de bladeren elk voor zich zelve zyn iets haairig, komende wel ongelyk voort, echter niet zodanig, dat de vleugel daar door zoude mismaakt uitzien, het eene is voor 't ander zo veel langer als ze breed zyn; van koleur donkergroen, en bovenwaarts glinſterend, verliezende zich onderwaarts

waarts zo wel de glans als groenheid; tuſſchen elke t'zamenvoeging komen andere blaadjes voort, bykans gelyk aan die van de Linſen of Vygboon, ook ongelyk van plaats, daar ze voortkomen en zitten. (Die het eerſte uit groejen zyn gelyk aan die van *Barbárea*, uit den zwarten naar het purpurrood hellende, daarby haairig, zyn bleekgroen voor de andere, en een hand breed lang, zonder ſteeltjes. *C. B.*) De takken verdeelen zich in veele dikke, hoekige, voet lange ſteeltjes, en deze wederom in andere ontelbare, die gehaairt of ruig, en met een gewricht voorzien zyn, waar van daan het dan komt, dat de ſteeltjes met het overige deel ligt afvallen, of dat 'er *Bloemen* van zelf voortkomen, waar van elk haar byzonderlyke kelk heeft, die groenachtig word, en vyfvoudig geſpleeten is, zynde veel hooger als de Bloemen van wilde Maluwe, doch van grootte gelyk aan die. (de wydte of breedte is van een duim en meerder *Cluſ.*)

Ze hebben de gedaante van die der dolle Appelen zegt *C. B.* Maar die van de *Nicotiana* volgens *Park.* en van *Solanum Halicacabum* volgens *Raj.* Ze beſtaan uit een enkel blad, dat vyf ſtompe ſpitzen in den omtrek heeft, van buiten zyn ze uit den purpur witachtig, van binnen purpurverwig of uit hemelsblaauw en purpurrood (zomwylen worden ze wit). Ondertuſſchen loopt van de groenachtige ſtyl der Bloem een groen wordende ſtraal uit in een Punt, waar ook naar toe lopen vyf zaffraanverwige vezelen, die rondom de ſtyl ſtaan, en gelyk als in 't midden van een ſchild t'zamen komen.

AANMERKING. Behalven het voorgaande dient van deze zoort van Nagtſchade of *Solanum*, die in 't *Hoogduits* Grubling genaamt word (om dat ze uit de Aarde gegraven, en tot het gebruik bewaart wordt) nog het volgende aangemerkt te worden. De bladeren zyn anders als aan het voorgaande *Solanum*, doordien aan een zyd-takje twee paar tegens over malkander, en een enkeld blad aan 't einde ſtaat, 't welk vry grooter is als de anderen. De Bloemen zyn vry grooter als aan de overigen, zynde het getal van de zelve aan een ſteeltje tien of twaalf, ook wel meer, waarvan eenige geſlooten, anderen, doch de minſten, geopent zyn. Van binnen ontmoet men zomtyds roode vezeltjes, en de reuk is haaſt gelyk als aan de Bloeſſem van Linde-Bomen. Als de Bloemen vergaan zyn, komen aan elk Bloemkelkje Appelen voort, van grootte als kaſtanjen, echter van eene rondachtige gedaante, in 't begin, nog onryp zynde, zyn ze donkergroen, naderhand, ryp wordende, donkerrood, zelden wit en geſtreept, vol van een vochtig en witachtig vleeſch, 't welk opgevult is met veele kleine, volle, rondachtige Zaadkorrels, gelyk aan die van de andere *Solani* of Nagtſchade. De wortel is het meeſte aanmerkens waardig, want zy is ſponsachtig, menigwerf een vuiſt groot, ook grooter of kleinder, (een hand of anderhalve hand breed lang, ook wel veel korter *J. B.*) daarenboven is zy ongelyk of bultig en met zekere Kenmerken beteekent, alwaar in 't volgende Jaar wederom andere ſtengels zullen uit groejen. Ze zyn met eene bruine of zwart roode huid overtrokken, en haar Pit of vleeſch van binnen is wit en ſterk, zomwylen is het ook maar een bol (Aardappel), waaruit de Plant wederom voortgroeit; menigwerf is de wortel zonder merg, of dat 'er zeer ligt eene verrotting aan haar komt, wanneer de ſtengel afgeſneeden word. By den oorſprong des ſtengels komen veele wortelen voort, die zyn vezelig, langwerpig, witachtig, zynde of boven op de Aarde verſpreidt, of breiden zich zeer diep daarin uit. Men vindt daaraan wederom andere *Tubereuſe* of bultige wortelen, menigwerf veertig en nog meerder (ja wel tot vyftig toe *Cluſ.*) van verſcheiden grootte, die ze meeſtendeels uitgraven, op dat ze den Winter over niet verrotten, en in een drooge, echter warme plaats, tot eenig gebruik bewaaren, of in een Pot vol

met Aarde gevult leggen, om ter tyd van 't Voorjaar wederom in de Aarde te konnen geplant worden. Het bloeit in de Maand van Juny, en zomtyds ook wel in de Maand van Auguſtus, en word door het eerſte rypweêr beſchadigt. Ze zyn het eerſte uit Virginien, alwaar ze *Openanck* genaamt worden, naar Engeland, Vrankryk en andere plaatzen overgebragt. Tegenswoordig worden ze overal gevonden. De Indianen eeten ze in plaats van Brood, en noemen het daar van gemaakte Brood *Chunno*, ook eeten ze die of groen, of gekookt, of gebraden. By ons worden ze op de wyze, als men met Aardakers of Aardappels doet, in aſch gebraden, het velletje afgetrokken, en met Zout genuttigt. Men houdt het daar voor, dat ze eene aandryvende kracht bezitten, en tot den byſlaap aanſpooren, ook het Zaad vermeerderen zouden. Anderen ſchryven deze wortelen eene groote voedings-kracht toe, en willen ze daarom die geene aanpryzen, welke de Teering hebben. Ze voeden niet minder, als de Pinſternaken en kaſtanjen, maar veroorzaken winden. Het zy daar mede zo als het wil, zo is by onze tyden niets bekender dan de Tartuffelen in de keuken van voorname Heeren, want ze worden in ſchyven geſneeden by alle zoorten van vleesnat of ſop gebruikt, die ze wel ſmaakend en krachtig maken, daarom worden ze met groote vlyt uitgegraven; ten dien einde heeft men honden daar op afgerecht, die met hunnen reuk naſpeuren, waar diergelyke Tartuffels in de Aarde leggen, die dan de Jagers uitgraven. Diergelyke Honden verkopen de Italianen aan de Duitſchers voor een hogen Prys, om dat de Tartuffels al eenigen tyd geleden zeer duur konden verkogt worden, hoewel de waardy en Prys van deze wortelen nu al redelyk is gevallen, zo als gemeenlyk geſchiedt, als 'er meerder zyn, die eenerlei zaak ondernemen of Koopmanſchap daarmede dryven. Daar zyn menſchen, die de Tartuffels aanſtonds rauw met Zout eeten, met welke wy nopens hunnen ſmaak niet willen ſtryden, doch wy geven die geenen onrecht, (zo als die van *Embrun* in Vrankryk hebben gedaan) welke aan *J. Bauh.* en *C. Bauh.* hebben gelaakt, om dat ze deze zoort van Planten onder het geſlacht van 't *Solanum* hebben opgetelt, waar tegen de gronden ten deele in de overeenſtemming van de Merktekenen, ten deele in *C. Bauh. Phytop.* en *Rajus H. P. l. c.* te vinden zyn.

SOLANUM CAPSICUM SEU PIPER INDICUM. Bytende Nagtſchade of Indiaanſche Peper. In 't *Franſch*, Poivre d'Inde. In 't *Hoogduits*, Indianiſcher Pfeffer.

Zie 927 P Lette

Het Griekſche woord κάψικον komt voort van κάπτω, *Mordeo*, byten, om dat het Zaad, gegeten wordende, byt en brandt. Het lykt het *Siliquaſtrum* van *Plinius* geweeſt te zyn, zegt *J. B.* en wel om reden, doordien *Plinius* het *Siliquaſtrum Caſtore* beſchryft met een rooden en langen ſtengel, met dichte gewrichten, en Lauwerier-bladeren: het Zaad is dun, wit, van ſmaak als Peper; op een andere plaats noemt hy het *Panax piperis*, dat is: al geneezend Peperkruid, het zoude van ſmaak het meeſte overeenkomen met die van *Siliquaſtrum*, en hebbe daarom den Naam van *Piperitis* of Peperkruid verkreegen. Hy beweert, dat de Bloemen en bladeren met die van 't *Solanum* overeenkomen, doch dat de Vrucht daar weinig na gelykt. Het onderſcheid der bladeren komt op de breedte of ſmalte aan; by de Vrucht op de koleur en gedaante. De koleur is in 't begin by eenigen groen, by anderen zwart, doch ryp zynde, of rood, of Saffraanverwig, geel, doch zelden wit. De gedaante is by zommigen lang, zynde die of dik, of tenger, of gekromt; by anderen is die kort, en dat of breed hartvormig of rond, als kerſſen, of zy is van een hoekige gedaante, ſtaande die of recht opwaarts, of hangende om laag. Eindelyk komt die

die Vrucht voort uit een haairachtigen ſtengel.

De ſtengel van deze Plant is een voet of een elleboog hoog, en in heete Geweſten langer, hoekig, of rond, gehaairt of ruig, en vaſt, zeer donker groen, en roodagtig ter plaatze, daar de bladeren uitſpruiten, de bladeren uit half doorgeſneeden gewrichten voortkomende, zyn breeder als die van *Perſicaria* of Perſik-kruid, gepunt en donkergroen, of uit den groenen naar 't geele hellende, zeer dik, en glad, met eene naar de lengte doorheen loopende ader; van welke zich naar de randen toe lange adertjes verſpreiden; ze hangen aan een ſteeltje, 't welk een of twee duimen lang is, zynde omtrent de randen gelyk; uit derzelver vleugels ſpruiten takjes voort, die met diergelyke blaadjes voorzien zyn. Doch de bloemen, die zo wel uit de vleugels der bladeren, als uit de verſpreidingen der takken voortkomen, zyn bleek en zitten aan een zeer lang gootagtig ſteeltje, zynde met een hoog roode koleur geverft, en naar beneden toe gekromt. Ze zyn grooter als de bloemen van de gemeene Nagtſchade, anders aan de zelve zeer gelyk, vyfbladig van natuur, doch zomwylen, van wegens de goede Queeking en overvloed van Zonne de natuur weeldrig voortgroejende, worden ze van zes bladeren; die aan ſpitſige ſteelen in de gedaante van een Star uitgebreidt zyn, nemende het midden vioolblaauwe puntjes in (*Parck.* zegt geele); doch de geheele Bloem word van onderen door een groen kelkje omvat, 't welk in eenige ſcherpe Punten geſpitſt is. Daarop volgen de Peulen, die nu lang zyn, hebbende gelyk als hoorentjes, welke of recht opwaarts ſtaan of gekromt, dan kort en by een gedrongen zyn; zynde door de rypheid ſcharlaakerood of glinſterend donkerrood; die vervatten in zich een groote menigte van Zaad, 't welk vlak of plat, rond en geel is (uit den witten geelagtig). De wortel is kort en niet dikker als de ſtengel, ſpreidende gins en weder zydwaarts ontelbaare vezelen van haar uit. Daar is geen eenig deel aan de Plant, 't welk niet met eenige ſcherpigheid is begiftigt, maar boven al is de zeer brandende hitte der Zaadkorrels en Peulen onbedwinglyk. Broer *Gregorius de Regio*, Capucyn, heeft by *Cluſius in cur. poſt.* de verſcheidentheden of de zoorten van deze Plant tot drie Claſſen gebracht: In de eerſte zyn vier zoorten begreepen, die eene zich opwaarts verheffende en naar boven toe ziende Vrucht dragen; In de tweede zyn insgelyks vier zoorten vervat, maar is met eene ronde en naar de aarde toe hellende vrucht begiftigt; In de derde worden vier zoorten beſchreeven, hebbende langagtige en neêrwaarts hangende Peulen. *Raj. H. P. p. 676.*

SOLANUM MORDENS FRUCTU PROPENDENTE OBLONGO CRASSO. Bytende Nagtſchade met een neêrhangende langachtige dikke Vrucht. In 't *Hoogduits*, Turckiſcher Pfeffer. Zie de 927. Plaat Letter c.

Bytende Nagtſchade, ook Turkſche Peper, met eene neerhangende langachtige, dikke en ſtompe Vrucht. *Pluknet. Alm. bot.* Het gemeenſte groote *Capſicum* met langachtige Peulen *Park. Capſicum* met lange neerhangende Peulen by *T.* 152. De allergemeenſte Indiaanſche Peper *C. B. P.* 102. De allergemeenſte Nagtſchade (*Solanum*) bygenaamt *Capſicum H. L.* Indiaanſche of Calicoetſche Peper, bygenaamt *Soliquaſtrum. J. B. Capſicum* met zeer lange Peulen *Ger.* de middelſte zoort van Indiaanſche Peper. *H. Eyſt. Aut. o. 1. F. 7. Fig. 1. à Prægn.*

SOLANUM MORDENS SILIQUIS OBLONGIS RECURVIS. Bytende Nagtſchade met langachtige kromgebogene Peulen. Zie de 927. Plaat, Letter d.

Capſicum met kromgebogene Peulen. *Dod. p. 716.* Indiaanſche Peper met neerhangende, lange, en kromgebogene Peulen *C. B. P.* 102. Calicoetſche Peper of het zeer langachtige *Capſicum J. B.* 2. 942. De grootſte lange Indiaanſche *Peper. H. Eyſt. Aut. o. 1. F. 6. F. 1. à Prægn.*

Zie de 927. Plaat, Letter. e. SOLANUM MORDENS MEDIUM. De middel-zoort van bytende Nagtſchade.

Capſicum met eene langachtige opwaarts verheve Vrucht. *T.* 152. Indiaanſche Peper met langachtige opwaarts verheve Peulen. *C. B. P.* 102. De middel-zoort van lange en opwaarts verhevene Indiaanſche Peper. *H. Eyſt. Aut. o.* 1. *F.* 11. *fig.* 2. *à Prægn.*

Zie de 928. Plaat, Letter a. SOLANUM MORDENS BIFURCATA SILIQUA. Bytende Nagtſchade met een Peul, die als eenvork tweevoudig gedeelt is.

Capſicum met eene tweevoudig gedeelde Vrucht. *T.* 152. Indiaanſche Peper met eene Peul, die als eene vork tweevoudig gedeelt is. *H. Eyſt. Aut. o.* 1. *F.* 8. *F.* 2. *à Prægn.*

Zie de 928. Plaat, Letter b. SOLANUM MORDENS FRUCTU AUREO LATO. Bytende Nagtſcade met eene breede goudgeele Vrucht.

Capſicum met eene neerhangende goudgeele kromgebogene Peul. Indiaanſche goudgeele breede Peper. *A. Eyſt. Aut. o.* 1. *F.* 9. *F.* 2. *à Prægn.*

Zie de 928. Plaat, Letter c. SOLANUM MORDENS SILIQUIS FLAVIS. Bytende Nagtſchade met geele Peulen.

Zie de 928. Plaat, Letter d. SOLANUM SEU PIPER INDICUM MAXIMUM. Nagtſchade of allergrootſte Indiaanſche Peper.

Zie de 928. Plaat, Letter e. SOLANUM MORDENS FRUCTU LONGO ERECTO. Bytende Nagtſchade met eene lange recht opwaarts ſtaande Vrucht.

Zie de 928. Plaat, Letter f. SOLANUM MORDENS FRUCTU ROTUNDO. Bytende Nagtſchade met eene ronde Vrucht.

Zie de 929 Plaat, Letter a. SOLANUM CAPSICUM FRUCTU ERECTO RUBRO ROTUNDO. Bytende Nagtſchade met eene roode ronde en recht opwaarts ſtaande Vrucht. In 't *Franſch*, Poivre de Guinée. In 't *Hoogduits*, Pfeffer aus *Guinea.*

Zie de 929. Plaat, Letter b. SOLANUM MORDENS FRUCTU ERECTO CORDIFORMI LUTEO. Bytende Nagtſchade met eene rechtopwaarts ſtaande hartvormige geele Vrucht.

Zie de 929 Plaat, Letter c. SOLANUM MORDENS FRUCTU ERECTO CORDIFORMI RUBRO. Bytende Nagtſchade met eene rechtopwaarts ſtaande hartvormige roode Vrucht.

Zie de 930. Plaat, Letter a. SOLANUM MORDENS SEU CAPSICUM FRUCTU FLAVESCENTE. Bytende Nagtſchade of *Capſicum* met eene geelachtige Vrucht.

Zie de 930. Plaat, Letter b. SOLANUM MORDENS MINUS ERECTUM. Kleine bytende Nagtſchade rechtopwaarts ſtaande.

Zie de 930. Plaat, Letter c. SOLANUM CAPSICUM DICTUM PERENNE MINUS ERECTUM. Kleine Nagtſchade bygenaamt *Capſicum* rechtopwaarts ſtaande en altyd duurende.

Zie de 930. Plaat, Letter d. SOLANUM FRUTICOSUM BACCIFERUM, AMOMIUM DICTUM. Struikachtige Beziën dragende Nagtſchade, genaamt *Amomium.* In 't *Hoogduits*, Corallen-Baümlein.

Struikachtige Beziendragende Nagtſchade by *C. B.* 166. *Strychnodendros i. e. Arbor. Solani*, Nagtſchade-kruid by *J. B.* 3. 614. Americaanſche ſtruikachtige Nagtſchade, genaamt *Amomum* van *Plinius* by *Park. Theatr.* Gemeenlyk het *Amomum* van *Plinius. Pſeudo* of Baſtert *Capſicum* by *Dod. p.* 718. *Strychnodendros* by *H. Eyſt. Arb. &c. Frut. F.* 14. *F.* 1. *H. R. D.*

Zie de 931. Plaat, Letter a. SOLANUM HALICACABUM SEU ALKEKENGI. Winterkerſſen, Jodenkrieken. In 't *Franſch*, Coqueret. In 't *Hoogduits*, Jüden-Kirſchen.

Alkekengi der Apotheekers *T.* 151. Blaasachtige Nagtſchade by *Dod. p.* 454. *C. B. P.* Gemeene Nagtſchade of Jodenkrieken *J. B.* 3. 34. 609. De zeer gemeene blaasachtige en kruipende Nagtſchade, met eene roode Vrucht en blaas. *M. H.* 3. 526. Het zeer gemeene *Halicacabum* of Jodenkrieken. *H. Eyſt. Aeſtiv. o.* 13. *F.* 11. *Fig.* 2. *co.*

KENTEKEN. Als men de Bloeſſem van deze Plant beſchouwt, dan ſtaat die in een vyfvoudig gedeelt kelkje, 't welk pypachtig en als een klok gevormt is, groejende als een blaas, die boven

boven ſpits t'zamen gaat, in de hoogte. De Bloemen beſtaan uit een blad, leggen in de rondte, deelen zich in vyf deelen, en zyn met vyf vezelen voorzien. Van binnen de vlieſige blaas is eene ronde Vrucht, bykans als eene kerſſe, die aan 't einde van 't ſteeltje vaſt is, zynde voortgekomen uit het Zaadhuisje, 't welk eene lange tengere Pyp met een ronde Punt of ſpits heeft. Deze Vrucht ruſt in 't kelkje, word geheel rood, wanneer zy tot rypheid komt, is zuurachtig en iets bitter van ſmaak, echter aan de tong niet onaangenaam; Een geheel teder vliesje gaat rondom de zelve, en beſluit het geelachtig Vleeſch in zich, waarin de platte, rondachtige, geplooide en vlakke Zaadkorrels leggen, zynde van een ſcherpen ſmaak; de Vrucht heeft geen merkelyken reuk. De ſtengels zyn klein en rond, verdeelen zich in veelerlei kleine takken, die echter niet al te groot zyn. De bladeren zyn iets grooter als aan de gemeene Nagtſchade; de wortel is klein, wit, en kruipt rondom. De Naam *Alkekengi* is een Arabiſch woord. *Boerhaave. Tournef. l. c.*

Zie de 931. Plaat, Letter b.

SOLANUM HALICACABUM FOLIIS PICTIS ALKEKENGI. Jodenkrieken met bonte bladeren van *Alkekengi*. In 't *Hoogduits*, **Boberellen**.

Zie de 931. Plaat, Letter c.

SOLANUM VESICARIUM INDICUM. Indiaanſche blaasachtige Nagtſchade.

Zie de 932. Plaat, Letter a.

SOLANUM LIGNOSUM SEU AMARA DULCIS INTEGRI FOLIA. Houtachtige Nagtſchade, of de bladeren aan het geheele *Amara dulcis* kruid. In 't *Hoogduis*, **Hindſch-Kraut.**

Klimmende Nagtſchade of *Dulcamara* (hoe langer hoe liever) *C. B. P.* 167. *Glycypricos* of *amara dulcis* by *J. B.* 2. 109. *Dulcamara* of hoe langer hoe liever by *Dod. p.* 402. *Dulcis amara*, de zeer gemeene zoort met eene hemelsblaauwe Bloem. *Hort. Eyſt. Aeſt.* 0. 2. *F.* 16. *F.* 3. *co. R. D.*

Het ſchiet houtagtige, verbreekelyke, dunne rysjes uit, die twee of drie, (ja wel vyf of zes) voeten lang zyn, die zich rond om de naby ſtaande Heggen of Vruchten wentelen, anders op de aarde nederleggen. De ſchorſſe der op 't nieuw voortkomende Takken is groen, maar de ruuwere baſt der oudere, ook der ſtengels zelve is van koleur witachtig, maar enkel van buiten, want binnenwaarts is die mede ſchoon groen. Het merg van binnen is ſponsagtig; de bladeren groejen 'er by beurten aan, als aan de gemeene Nagtſchade, zyn donker groen, en zomwylen met twee ſlagwieken of vlerken aan 't bovenſte deel voorzien, ze hangen aan een ſteeltje omtrent een duim lang. De ſtinkende, echter fraaje Bloemen, zitten in zeer kleine bloem-kroontjes, ze zyn uit den hemelsblaauwen purpurrood, zomwylen witagtig, en verdeelt in vyf ſmalle bladeren, die gepunt en buitenwaarts krom gebogen zyn, in welker midden geele puntjes zyn, die het midden van een ſchild voorſtellen. Daar op volgen Beziën, zynde door de rypheid van eene ſcharlaaken roode koleur, van gedaante langachtig, zyn week, van ſmaak taai en onlieflyk, en opgevult met kleine t'zamen geduuwde en witachtige korrels. De wortel is vezelig. Zy bemint waterachtige en vogtige plaatzen, en daarom word zy by ſlooten en gragten het meeſte gevonden. Zy bloeit in de Maanden van Juny en July.

SOLANUM LIGNOSUM SEU DULCAMARA, houtachtige Nagtſchade of hoe langer hoe liever. In 't *Hoogduits*, **Je länger je lieber.** Zie de 932. Plaat, Letter b.

SOLANUM LIGNOSUM SEU GLYCYPICROS FLORE ALBO. houtachtige Nagtſchade of Bitterzoet met eene witte Bloem. In 't *Hoogduits*, **Bitterſüß.** Zie de 932. Plaat, Letter c.

Klimmende Nagtſchade of hoe langer hoe liever met eene witte Bloem. *H. L. C. B. P.* 167. *Dulcis amara* of hoe langer hoe liever met eene witte Bloem. *H. Eyſt. Aeſt.* 0. 2. *F.* 16. *F.* 2. *co. R. D.*

SOLANUM SCANDENS FOLIO VARIEGATO, klimmende Nagtſcha- Zie de 933. Plaat, Letter a.

de met een bont blad. In 't *Hoogduits*, Buntes Hindſch-kraut.

Zie de 933. Plaat, Letter b. SOLANUM POMIFERUM SEU MALA INSANA FRUCTU ROTUNDO. Appelendragende Nagtſchade, of Dol-Appelen met een ronde Vrucht. In 't *Franſch*, Magenne. In 't *Hoogduits*, Toll-Aepffel.

Appelendragende Nagtſchade, met eene ronde harde en geſtreepte Vrucht. *C. B. P.* en *J. B. Pluckn. Phytogr.* 226. *f.* 4. Ethiopiſche Appelen. *Park. Ger.*

Zie de 934 Plaat, Letter a. SOLANUM POMIFERUM FRUCTU OBLONGO VIOLACEO SEU MELANGENA. Appelendragende Nagtſchade met eene langachtige en violetverwige Vrucht, of Melanzen Appels. In 't *Hoogduits*, Melanzen-Aepffel.

Appelendragende Nagtſchade met eene langwerpige Vrucht *C. B. P.* Syriſche Dol-Appelen *Park.* met eene langachtige en Violetverwige Vrucht *Volckam.* Het bloeit in de Maand van July, en word in Italiën gebouwt tot het gebruik in de keuken. *Idem.*

Zie de 934. Plaat, Letter b. SOLANUM POMIFERUM SEU MALA INSANA FRUCTU ALBO. Appelendrapende Nagtſchade of Dol-Appels met een witte Vrucht. In 't *Hoogduits*, Eyer-Aepffel.

Zie de 935. Plaat, Letter a. SOLANUM POMIFERUM SEU POMA AMORIS. Appelendragende Nagtſchade of liefde Appelen. In 't *Franſch*, Pomme d'Amour. In 't *Hoogduits*, Liebes-Aepffel.

Appelendragende Nagtſchade met een weeke, ronde en geſtreepte Vrucht. *C. B. P.* Liefde-Appel met een roode Vrucht *Park.* goudgeele Appelen met een ſtinkenden reuk, by zommigen *Lycoperſicon* genaamt *J. B.* met eene grootte roode Vrucht. Het bloeit in Juny, en word in Auguſtus ryp.

Zie de 935. Plaat, Letter b. SOLANUM POMIFERUM FRUCTU RUBRO MAJUS. Groote Appelendragende Nagtſchade met een roode Vrucht. In 't *Hoogduits*, Groſſe Liebes-Aepffel.

SOLANUM SEU POMA AMORIS FRUCTU LUTEO. Nagtſchade of Liefde-Appelen met eene geele Vrucht. Zie de 935. Plaat, Letter c.

SOLANUM POMIFERUM FRUCTU RUBRO MINORE. Appelendragende Nagtſchade met een kleinder roode Vrucht. Zie de 935. Plaat, Letter d.

SOLANUM POMIFERUM SEU POMA AMORIS FRUCTU LUTEO MINORE. Appelendragende Nagtſchade of Liefde-Appelen met een kleinder geele Vrucht. In 't *Franſch*, Pomme d'or. In 't *Hoogduits*, Gold-Aepffel. Zie de 935. Plaat, Letter e.

SOLANUM RACEMOSUM TINCTORIUM AMERICANUM, FOLIIS ET SEMINIBUS AMARANTHII. Americaanſche Beziendragende verwers Nagtſchade, met bladeren en zaadkorrels als aan de Fluweelbloem. Zie de 936. Plaat, Letter a.

De Beziendragende baſtert Nagtſchade met bladeren als aan de Fluweelbloem. *Volckam.*

Americaanſche Beziendragende verwers Nagtſchade, met bladeren en zaadkorrels als aan de Fluweel-bloem. *Herm. H. Acad. Lugd.* De groote Virginiaanſche roode Nagtſchade. *Raj. Plukn. Phytogr. Tab*, 225. *f.* 4. De allergrootſte Virginiaanſche Beziendragende Fluweelbloem. *Flor. Schuyl. H. L.* Het Americaanſche *Blitum.* Zie *Muntings* naaukeurige Beſchryving der Aardgewaſſen. De wortel is altoosduurend.

Het word door het Zaad vermenigvuldigt, en verſchilt van de echte Nagtſchade door de vyfbladige bloempjes, en door de Beziën in langachtige Druivetroſſen t'zamengevoegt, door de glinſterende zwarte Zaadkorrels, en door de bladen, gelyk aan die van de Fluweelbloem zynde. Het komt van zelf voort in de Bergen en zeer koude Landſtreeken van 't Eiland *Jamaica.* Zie *Sloan. Cluſ. Exot. p.* 90.

SOLANUM SCANDENS MALABARICUM BETÆ FOLIO SEU BASELLA. Malabaarſche klimmende Nagt- Zie de 936. Plaat, Letter b.

Nagtſchade met een Biete blad, of het Kruid *Baſella.*

Zie de 937. Plaat, Letter a. SOLANUM SPINOSISSIMUM ARBORESCENS AETHIOPICUM. de Aethiopiſche boomachtige zeer doornige Nagtſchade.

Zie de 937. Plaat, Letter b. SOLANUM TOMENTOSUM AFRICANUM PERENNE BORRAGINIS FOLIO. De Africaanſe altyd duurende ſcheerwolagtige Nagtſchade met een blad als aan de *Borrago*, of **Borretſch** in 't *Hoogduits.*

Zie de 937. Plaat, Letter c. SOLANUM VULGARE. Gemeene Nagtſchade. In 't *Franſch*, Morelle. In 't *Hoogduits*, **Nacht-ſchatten.**

De in de Apotheeken gebruikelyk zynde Nagtſchade met zwartagtige kernen. *C. B. P.* 166. Tuin-Nagtſchade of de gemeene, met zwarte kernen *J. B.* 3. 34. 608. Tuin-Nagtſchade met zwartachtige Beziën, by *Dod. p.* 453, De gemeene Nagtſchade. *Parck. M. H.* 3. 520. *a.* †.

Queeking.

De Nagtſchade is een Zomer-gewaſch, en duurt niet langer als een Jaar, bemint een goede, gemeene zandige en welgemengde Aarde, met iets goede oude afgelegen miſt vermengt.

Alwaar men deze Gewaſſchen plant, daar moet de Lucht vry en de plaats wel aan de Zon gelegen zyn, daarentegen moet men niet vergeeten, van ze te begieten, en dat wel rykelyk. Al in de Maand van Maart plant men het in Potten, doch niet diep in d'aarde; men zet niet meer dan een eenige Plant in een Pot, doordien ze al te groote wortelen voortbrengen, byzonderlyk het *Solanum pomiferum Indicum.* Het zogenaamde *Solanum lethale* is hier te vooren onder *bella donna* beſchreeven geworden *Tom.* I. *Op. Bot.* en het zoude beter weezen, wanneer zulks overal uitgeſcheurt, als gebouwt wierde.

Gebruik in de Medicyne.

Nagtſchade, zo wel het kruid als de Bezien daarvan, vindt men beide in de Apotheken, doch ze worden van wegens haare ſchadelyke en dodelyke Eigenſchap innerlyk niet gebruikt, maar uiterlyk, om dat ze verkoelen, en zagt aanhouden, en ook Pyn en ſmerten ſtillen, pleegen ze dikwils gebruikt te worden. Als men de gekneusde bladeren in Hoofdpyn, Voet-euvel, S. Anthonis-Vuur en Kreeftgezwellen oplegt, dan zullen ze deze kwaalen verzagten; ten welken einde ook het gediſtilleerde Nagtſchade Water beroemt is, 't welk in 't byzonder in omſlagen en inſpuitingen goede uitwerking doet. Ondertuſſchen word dit kruid van wegens zyne vermeende uitwerking van veelen, waar onder ook *Simon Pauli Quadrip. bot. p.* 487. 488. gereekent word, verworpen en verboden. Zekerder word het uitgeparſte ſap van de rype Beziën van 't Nagtſchade kruid tot Pleiſters en Salven genomen, welke in ſmerten en opblazing van 't lichaam verdeelen en verzagten. Aangaande de Vrucht of Beziën van Joden-krieken, zo zyn deze van al de andere zoorten het onſchadelykſte, doordien ze voortreffelyke hulp te wege brengen ter bevordering van 't Watermaken en verzagtinge van de ſmerten. Ze verkoelen, loſſen op, zuiveren de Pis-vaten, verhelpen de opſchorting der Pis, de droppel-pis, en de moejelykheid in 't Watermaken, en verbryzelen voornamentlyk den ſteen in de blaas. Ze worden tegens de Geel- en Waterzucht aangepreezen, matigen de ſcherpheid van de Pis, en loſſen het dikke bloed op. In de Apotheeken bewaart men de opgedroogde Jodenkrieken, maar uit de Vrucht word een dik ſap en gebrand Water, als ook van de gedroogde Beziën koekjes met of zonder Opium, toe bereidt, die byzonderlyk van wegens hunne voortreffelyke uitwerking, welke ze aan die geenen, die van de Droppel-

 Pis,

Pis, opſtopping der Pis, enz: gequelt zyn, te wege brengen, niet genoeg konnen geroemt worden. Men maakt ook uit deze Beziën een Wyn, welkers toebereiding en nuttelyk gebruik in bezwaarniſſen van 't Graveel zyn te vinden in de *Ephem. N. C. D.* II. *A.* IV. *Obſ.* 14. *p.* 42. Zynde alle en een jegelyk van zulke toebereide zaken (*Præparata*) al van lange tyden af aan beproeft, ook van groote Deugd en nuttigheid bevonden. Uiterlyk laat men den rook in verrotte en aangeſtooke Tanden gaan, ter verdryvinge van de kleine Wormen, welke zomwylen hun ſchuilplaats aldaar hebben genomen. Zie *Lemery p,* 1060. *Lonicer. Herb.* P. II. *p.* 199. 200. *Wedel. amænit. m. m. p. m.* 387. *Zorn. Schröder.*

S O N C H U S.

SONCHUS. In 't *Latyn*, Cicerbita, Lactucella, Lacteron. In 't *Grieks*, σόγχος. In 't *Italiaans*, Soncho, Latisvoli, Lattucella, Creſpine, Cripini. In 't *Spaans*, Serraya, Corayas, Cerrayas, Cerathas. In 't *Franſch*, Laitton, Laiſſeron, Laicteron, Palais de Lievre. In 't *Engels*, Cicerbita, Sawhiſtle. In 't *Boheems*, Kaar kaal/ Mleeſs. In 't *Hongaarſch*, Kakich, Sonchus aſper, Pie kek Sonch. lævis. In 't *Africaans*, Jathuone. In 't *Hoogduits*, Sonchen-Kraut/ Seudiſtel/ Gänß-Diſtel/ Haſenkohl, In 't *Nederduits* en *Brabants*, Sonchus, Melkweye, Hazekool, Ganzediſtel, Dauwdiſtel.

KENTEKEN. De Ganzediſtel is een Gewaſch, 't welk wy met *Ruppius Flor. Jenenſ. p.* 165. tot die Planten reekenen, welker Bloemen regulier en gevult, doch het Zaad dons-of vederachtig zyn. Men ontmoet by hen Melk, en daarom tellen *Herman. Ammon.* en *Moriſon.* de zelve op, onder die zoort, welke Melk geven, en wier enkeld Zaad bloot en onbedekt te voorſchyn komt, daarby donsachtig is, beſtaande de Bloem, die van natuur gevult is, uit een menigte van platte bladeren. *Rajus* voegt het by de melkachtige kruiden, die eene uit veele platte bladeren t'zamen geſtelde Bloem hebben, die van natuur gevult is, makende tuſſchen de Lattuw en onze Plant een onderſcheid, (waar mede het evenwel in veelen overeenkomt), doordien de hoofdjes aan het laatſte grooter, de ſtengels dunner en vol gaten zyn, waar door zy zich ook van het *Hieracium* (Haviks-kruid) onderſcheidt, van welk zy ook ten aanzien der vlakke Zaadkorrels verſchilt. *Volck.* 365. *Boerhaave.* I. *p.* 84. *Ind. plant.* reekent die onder de planten, welke enkeld naakt Zaad, en een uit platte bladeren beſtaande Bloem hebben, de ſtengels zyn 'er dun en pypachtig aan, de hoofdjes grooter; en de kelk, naa dat de Bloemen afgevallen zyn, in een kegel t'zamen getrokken. Het Zaad is of klein, lang en ſmal, of groot en vol van vooren, of ruuw en gelyk als gekorrelt. *Linnæus* daarenboven zegt *p.* 238. *n.* 617. dat de enkelde Zaadkorrels ook glad, langachtig en met ſlegte dons gekroont zyn. *Dioſcorides L.* II. *c.* 159. *Theophr.* 6. *Hiſt.* 4. maken van deze Plant gewag, beweerende dat haar naam afgeleidt worde ἀπὸ τοῦ τοχὴν χέειν of παρὰ τὸ σῶον χέειν, *à fundendo ſuccum ſalubrem*, dat is: van de vergieting of uitſtorting van haar heilſaam ſap. *Dioſcorides* beſchryft twee zoor-

zoorten van deze Plant: de eene noemt hy *Genus Sonchi Sylveſtre ſpinis horrens*, wilde Ganzediſtel met yſlyke doornen; de tweede *teneritate molleſcens*, van tengerheid zagt en week wordende. *Plinius Lib.* XXII. *Cap.* 22. deelt de Ganzediſtel of *Sonchus* in de witte en zwarte zoort. *Tournefort p.* 474. *Tab.* 268. beſchryft de Bloem als half bloemachtig, namentlyk beſtaande uit veele halve bloempjes, die op de onvolkome Vrucht zitten, en in een dikken Kelk begreepen zyn, welke door de rypheid bykans de gedaante van een kegel verkrygt; doch de onvolkomen Vrucht verandert naderhand in een Zaad, 't welk met een wolachtige dons voorzien, en aan 't koekje gehecht is. *Haller p.* 752. zegt: de ſmalle en gelynde ſchubben des bloemkelks verheffen zich uit een breeden grond, die de koek zelve is, opwaarts, en verbeelden een zoort van kegel, de wolachtige dons is maar ſlegt en ter plaatze, waar die zit, ongemeen week, zynde het Zaad eirondachtig en puntig toelopende. Doch behalven het voorgezeide, konnen wy niet beter doen, als de beide zoorten van deze Plant, te weeten: *Sonchus lævis* en *aſper*, elk in 't byzonder te verhandelen. Dienvolgens heeft de eerſte zoort of de *Sonchus lævis* (gladde Ganzediſtel) een ſtengel van anderhalve voeten hoog, die van binnen hol en tenger is, van koleur purpurverwig of roodachtig; de bladeren zyn lang, glad, bykans blaauwachtig, gelyk als aan het *Dens Leonis* (Leeuwen-tand), ingeſneeden of in lelletjes verdeelt, ze ſtaan beurt om beurt, zommige aan lange, andere in 't geheel aan geene ſteelen, maar alleen met een breed aangroeizel rondom den ſtengel gebogen. Aan den rand of omtrek zyn ze gelyk als gekartelt, of tandsgewyze ingekurven, waar in ze of kleine, of geheel weeke doorens hebben. De Bloemen zyn aan de toppen der telgen en beſtaan uit geele halfbloempjes; ze zitten aan een koekje vaſt, en zyn in een dikke kelk beſlooten, die allengskens langwerpig word, waar aan dan op 't laatſte een veder- of donsachtig Zaad te voorſchyn komt. Aan de tweede zoort of de *Sonchus aſper* (ruuwe Ganzediſtel) zyn de bladeren dikker en donkerder groen, als aan de *Sonchus lævis* of de eerſte zoort, in veelerlei lelletjes verdeelt, komen ten naaſten by overeen met de bladeren van Andivie, ze ſluiten zich rondom den ſtengel, hebben veel langer Doornen, die ook ſtyver en harder zyn als die van de eerſte zoort, gelyk dan ook de bladeren zelve en hunne lelletjes in naauwe punten t'zamen gaan. Zy geeft een ſcherpe bittere melk van zich, en heeft den naam van wegens haar heilzaam ſap. *Lugd.* 571. *Tabern.*

SONCHUS AFFINIS LAMPSANA DOMESTICA. Huis-kool gelykende Ganze-diſtel. Zie de 938. Plaat, Letter. a.

Lampſana, of een zoort van wilde Kool by *Dodon. Pempt.* 675. *J. B.* 2. 1028. Huis-kool zeer na overeenkomende met Ganze-diſtel. *C. B. Pin.* 124. *Intybus* of *Endivia* (Cikorey of Andivie), de recht opwaarts ſtaande en geele, met bladeren gelyk aan Knollen, bygenaamt *Lampſana M. H.* 3. 54. *a.* †.

Dit Gewaſch behoort tot die Planten, wier Bloemen regulier en gevult, doch de Zaadkorrels geenzins veder- of donsachtig, maar digt of vaſt zyn, latende het Kruid evenwel overal, waar het gequeſt word, bittere melk van zich vloejen. De wortel is wit, enkeld, echter niet zonder zyde-ſpruitjes of vezels; daar uit ontſtaat een ſtengel, die twee ellen hoog en nog hoger is, zynde langwerpig rond, geſtreept, met ettelyke geheel weinige haairtjes bezet, roodachtig, hol en takkig; de bladeren, zo wel aan de wortel, als in 't midden des ſtengels maken een of twee paar ſlagwieken uit, zyn van vooren iets breeder, aan grootte en gedaante, gelyk als de *Sonchus lævis muralis* of *Barbarea*, weekachtig, iets ruig, en beurt om beurt geſtelt. Die boven aan de ſtengels en takken zitten, zyn langwerpig ſmal, puntig, en met kleine ſteeltjes voorzien, hebben ook geene ſlagwieken of lelletjes ter zyden

den, gelyk als de onderſten. De gladde bovendeelen des ſtengels en der takken brengen op 't laatſte bloemen voort, die geheel ſlegt, en geel zyn, en beſtaan uit veele kleine Bloempjes, zynde aan elk van de zelve een enkeld Zaadkorreltje te zien, dat lang- en zwartachtig is, daar by iets gebogen en vaſt; alſchoon *Joh. Bauh.* het zelve wil dons-, veder- of vezelachtig maken. Deze Plant geeft overal melk van zich, en bloeit in de Maand van Juny en July op welbebouwde Plaatzen en in Tuinen. By zommigen word zy *Papillaris* genaamt, om dat men voorgeeft, dat zy de ſpleeten in de Tepels der Borſten zou geneezen, waarom ook de Engelſchen aan haar den naam van *Nipple-woort* hebben gegeven. Daar is nog een andere wilde *Lampſana*, die met Ganſe-diſtel overeenkomt. *C. B. P. l. c.* welke in de Boſſchadien in de Maand van Auguſtus bloeit.

Zie de 938. Plaat, Letter b. SONCHUS SYLVATICUS SECUNDUS. De tweede wilde Ganze-diſtel.

Zie de 938. Plaat Letter c. SONCHUS ASPER LACINIATUS. Ruuwe met lelletjes ingekurve Ganze-diſtel. In 't *Hoogduits*, **Scharffe Gänſe-diſtel.**

Ruuwe Ganze-diſtel, de bladeren met lelletjes ingeſneeden, en gelykende aan die van Leeuwentands-kruid. *C. B. P.* 124. Doornachtige Ganze-diſtel, met ingekurve bladeren. *J. B.* 2. 1016. Ruuwe Ganze-diſtel *Matthiol.* 496. Ruuwe Ganze-diſtel, ſcherp Konynenkruid *Tabernæm.* Plaat 189.

Zie de 939. Plaat, Letter a. SONCHUS ASPER NON LACINIATUS. Ruuwe Ganze diſtel zonder uitgeronde bladeren. In 't *Hoogduits*, **Gänſe-Diſtel.**

Ruuwe Ganze diſtel zonder ingekurve bladeren. *C. B. P.* 123. Kleine Ganze diſtel met ingekurve bladeren, zynde de ſteel of ruuwer of doornachtiger *J. B.* 2. 1014. de derde zoort van Ganze-diſtel, zynde zeer ruuw van ſteel, by *Dod. p.* 643. *a.* †.

Zie de 939. Plaat. Letter b. SONCHUS LACINIATUS NON SPINOSUS. Ganze-diſtel zonder doornen, echter met uitgeronde of geplooide bladeren. In 't *Hoogduits*; **Haaſen-Salat.**

Zie de 939. Plaat, Letter c. SONCHUS LÆVIS PALUSTRIS. Op moeraſſige gronden groejende gladde Ganze-diſtel. In 't *Hoogduits*, **Groſz Waſſer-Sonchen-Kraut.**

Zie de 940. Plaat, Letter a. SONCHUS LÆVIS PALUSTRIS ALTISSIMUS. Zeer hoog op moeraſſige gronden groejende gladde Ganze-diſtel. In 't *Franſch*, Laitton. In 't *Hoogduits*, **Gänſz-Diſtel.**

Zie de 940. Plaat, Letter b. SONCHUS LÆVIS LACINIATUS. Gladde Ganze-diſtel met geplooide bladeren. In 't *Franſch*, Palais de Lievre. In 't *Hoogduits*, **Haaſen-kohl.**

Zie de 940. Plaat, Letter c. SONCHUS LÆVIS VULGARIS. Gemeene gladde Ganze-diſtel. In 't *Franſch*, Laictron. In 't *Hoogduits*, **Sonchen-Kraut.**

De overige zoorten van Ganze-diſtel (*Sonchus*) te weeten:

Sonchus aſper arboreſcens, tot een Boom opgroejende ruuwe Ganze-diſtel.

Sonchus repens multis Hieracium majus, veelvuldige op de Aarde kruipende Ganze-diſtel, zynde grooter als Haviks-kruid,

Sonchus aſper laciniatus Creticus, Candiſche ruuwe Ganze-diſtel met uitgeholde bladeren;

Sonchus Tingitanus papaveris hortenſis folio. Ganze-diſtel van Tanger met een blad, als 'er aan de Tuin-heul word gevonden;

Sonchus Chondilloides, Ganze-diſtel met een blad als kleine Cicoreye; en alle andere zoorten die 'er meerder van zyn, konnen van ons hier ter plaatze niet wydlopig verhandelt worden, zynde het daarenboven ook onnodig, doordien de Afteekeningen daar van in onze Kopere Platen niet worden gevonden.

Gebruik in de Medicyne.

De bladeren van Ganze-diſtel of Haaſen-kool worden tegenswoordig niet lichtelyk meer van de Genees-Heeren in de

de Recepten voorgeſchreeven; echter hebben de ouden dit kruid van wegens deszelfs verkoelende, bevochtigende, openmakende, matigende en verzagtende deugd zeer aangepreezen voor de Aamborſtigheid, droppel-pis, Geelzucht, en Koortzen, die of quaadaardig zyn, of om den anderen dag komen, of van de Teering veroorzaakt worden. Zommigen hebben deze Plant voor een middel gehouden, om het Water af te dryven, den ſteen in de Pisblaas te verbryzelen, en het Graveel te verminderen; anderen zyn van meening geweeſt, dat die de melk in de Borſten van zuigende Vrouwen konde vermeerderen, en ook in Barens-nood verlichting verſchaffen, als die met Wyn gebruikt wierde. Voor 't overige word die mede onder zalade gebruikt, als zy nog geheel jong en teder is, vermits die dan niet onaangenaam ſmaakt. Zie *Boecler. continuat. cynoſ. mat. med. in Herm. cynoſ. m. m. collect. P. I. c. 6. p.* 451. *Ray. catal. pl. Angl. p.* 278. *Zorn.*

SOPHIA CHIRURGICORUM.

SOPHIA. In 't *Egyptiſch*, Sopho. In 't *Hoogduits*, Sophien-Kraut. In 't *Nederduits*, Fiekruid.

KENTEKEN. Het Sophien-of Fiekruid is een Gewaſch, 't welk de meeſten voor het *Naſturtium ſylveſtre foliis tenuiſſime diſſectis*, (dat is: wilde Tuinkers, met bladeren op 't allerfynſte ingeſneeden) houden, en wel met goeden grond. *H. O.* Men geeft aan 't zelve den bynaam van *Chirurgorum*, (of Heel-Meeſters), doordien het eene zeer heilzame kracht bezit, wordende dierhalvenvan de Heelmeeſters zo yverig gebruikt, als of hunne geheele weetenſchap alleenlyk in dit eenig kruidje ſchuilde. *Rajus* reekent het onder die Planten, welke vierbladige Bloemen maken, met Peulen die daar op volgen, waarmede *Herman* ook overeenſtemt. *Ruppius* reekent het tot die geene, die reguliere vierbladige Bloemen, en langwerpige in tween gedeelde Zaadhuisjes maken, welke zeer wel Peultjes konnen genoemt worden. *Linnæus* onderſcheidt deze Plant alleenlyk daar door van het *Siſymbrium* (wilde tym, Waterkers, gekrulde Balſem, enz:), om dat haare Bloemkelken langer zyn als de omtrekken der Bloemen zelve, maar de Peulen worden doorgaans zeer lang en teder. De *Herbarius Lugdunnenſis p.* 1146. wil die tot het *Talictrum* van *Dioſcorides* maken, en vindt andere, die met hem daaromtrent eens zyn, want *Dioſcorides* zegt maar, dat het *Talictrum* bladeren hebbe, gelyk als de Coriander, en een' ſtengel gelyk het Ruitekruid van dikte; hebbende zommigen van wegens deze korte beſchryvinge dit laatſte, anderen het eerſte kruid voor het *Talictrum* aangenomen. Doch het Sophienkruid komt het naaſte overeen met het *Talictrum*, van wegens de kracht ter genezing en gelykvormigheid der bladeren. De Plant zelve is een Elle of anderhalve hoog, maakt ongemeen veele takken, welke hard, houtachtig, en in veele zyde ſpruiten verdeelt zyn, welke langwerpig en haairig zyn. De bladeren zyn zeer fyntjes ingeſneeden, gelyk als aan het *Abſinthium ponticum* der Apothekers, van ſmaak als moeskruid, zynde daarenboven met een lichte zuurheid voorzien. Van de Bloempjes is 'er een goed getal, doch ze zyn klein en geel-

achtig

achtig. Waarop dan de Peulen volgen, die omtrent een duim lang zyn, zo fyn als een draad, aan welke men de legplaats der Zaadkorrels van buiten kan zien, die op zich zelve klein en rood zyn. De wortel is wit. Men vindt het by oude Muuren, en Puinhopen, ook op ſteenachtige, zandige en andere onvruchtbare plaatzen, in de Maanden van Juny tot Auguſtus toe, komende alle Jaren lichtelyk voort uit haar eigen Zaad, waar het eens voortgekomen is; maar kan geene koude verdraagen. *J. B. Tabernæm. L.* I. *c. 6.* maakt gewag van twee zoorten, doch die maar in de grootte der bladeren van malkander onderſcheiden zyn. Ons, benevens meer anderen, is maar alleen een zoort bekent.

SOPHIA CHIRURGICORUM SEU SERIPHIUM, Sophiën kruid of Zee-Alſem. Zie de 941. Plaat, Letter. a.

Sophien kruid by *Park. Lobel.* Plaat 738. *Eryſimum* of wit Moſtaart Zaad, bygenaamt Sophien-kruid. *R. H.* Wilde Tuinkers μυριοφύλλον (duizenbladig) met een zeer kleine geele Bloem. *M. H.* 2. Duitſche Zee-Alſem of *Seriphium.* By zommigen Sophien-kruid. *J. B.* Wilde Tuinkers zeer fyntjes verdeelt *C. B. P. Accipitrina* of Haviks-kruid *Riv. Lonic.* Jaarlykze *Siſymbrium*, (wilde Tym, Waterkers, enz.) met een blad als aan klein Alſemkruid. *Tourneſ. Inſt.* 226.

S O R B U S.

SORBUS. In 't *Grieks*, ὄη en οὔη; doch de Vrucht word genaamt οὖον en οὖα. In 't *Italiaans*, Sorbe, Sorbo, Sorbolero. In 't *Spaans*, Sorbus. In 't *Portugeeſch*, Serval, Servas, Sorveiro. In 't *Franſch*, Cornier. In 't *Engelſch*, Service trée. In 't *Arabiſch*, Sepitabumen, Taſenum, Zarea, Zaror, Zarur. In 't *Deens*, Ronnebår. In 't *Boheems*, Woßkeruſſe / Kſerbiey. In 't *Hongaarſch*, Berkinyefa. In 't *Pools*, Jarzebina. In 't *Littauwſch*, Siermullmis. In 't *Hebreeuwſch*, Toleſch. In 't *Hoogduits*, Vogelbeer=baum / Sperber=baum / Speyerling / Spor=Aepffel / Sorbäpffel / Spindelbeer / Sperbeer / Arlesbeer. In 't *Nederduits*, Sorbenboom, Spreeu-beſienboom.

KENTEKEN. De Sorbenboom word van *Herman* en *Rajus* onder die Bomen opgetelt, welker Vruchten boven op een kroontje maken, en hunne Bloemen boven zich zelve dragen. *Ruppius* reekent die tot die geenen, welker Bloemen regulier, vyfbladig, en het Zaad met een Bezië van veele korrels bedekt is *p.* 112. *Flor. Jenenſ.* De wortel van dezen Boom is dik, vaſt, niet verre haar verſpreidende; de Boom zelve is redelyk groot, takkig en vol van loof; zyn ſtam is recht opwaarts ſtaande met een bruine gladde baſt, die 'er geheel veroudert of bleek uitziet, overtrokken; het hout is dicht en vaſt genoeg; de bladeren zyn langwerpig, gelyk als aan de Eſſcheboom, aan den rand gekartelt, en menigmaal haairig, week, naar beneden toe wit, van een aantrekkenden ſmaak; ze ſtaan zeven of acht by paaren tegens over malkander aan een ſteel, en aan 't einde elke keer een enkeld; ze zyn droog, ſchoon groen, en van gedaante langwerpig rond, aan den rand puntig ingekartelt *Haller.* De Bloemen zyn wit, klein en ſtaan haarer veele by malkaar aan een ſteeltje, 't welk tuſſchen de bladeren uitgroeit, aan een dik bloemkroontje; ze beſtaan eigent-

gentlyk uit vyf witte, holle, rondachtige, en in de rondte leggende bladeren; wanneer deze vergaan zyn, dan volgt 'er de Vrucht op, die 'er als een druif uitziet, van wegens de veele Beziën, die zich, als ze ryp worden, by malkander voegen; zulke Beziën zyn nu in het midden dik, en tegens den ſteel toe, allenkens dunner gelyk de Peeren zyn, met een kroontje voorzien, nu hoog, dan minder rood, naar dat ze van de zon ſterk of flaauw beſcheenen worden; hebbende van binnen een geelachtig vleeſch, en een ſmaak, al voorens ze ryp worden, die zo zuur en wrang is, dat ze alles t'zamen trekken. De koleur is roodachtig, doch als ze een weinig leggen, na dat ze zyn afgeplukt geworden, worden ze eetbaar, en wel zoetachtig, maar aantrekkend. *Linnæus* zegt *p.* 144. *n.* 405. dat de Beziën week, rondachtig en met een kroontje voorzien zyn; de Zaadkorrels zyn langwerpig, en drie in 't getal, die van malkander onderſcheiden zyn. De Grieken noemen den Boom ὄὴν en de Vrucht ὄον, doordien zy aan een Ei zeer gelyk ziet. Zie *Tournef.* 633. *Boerhaav.* 248. zynde alles aan dezen Boom overeenkomende met den Peereboom en het vlooikruid, maar de bladeren zyn met ſlagwieken voorzien, gelyk de bladeren van den Eſſenboom. De Latyners noemen dien *Sorbus*, doordien de Vrucht gelyk als opgeſlorpt (*Sorbere*) word. Vogelbeziën-boom word hy genoemt van zyn gebruik, vermits men 'er de Vogelen mede lokt. Hy bloeit in de Maand van May op bergachtige en moeraſſige plaatzen, vallende de bladeren des Winters af, maar de Vrucht is in September ryp; om afgeplukt te konnen worden. Men kan dien Boom voortplanten, of door de Wortel, of door het Zaad, of door afgerukte telgjes; de Beziën zyn juiſt niet veel in 't getal, doch in ſtroo gelegt zynde, wordenze ongemeen week. *Rajus. H. P.* 1456. *Jonſton. de arboribus p.* 66. *Lugdun.* 330. *Tab. L.* III. *Sect.* III. *c.* 52.

AANMERKING. Men maakt verſcheide zoorten van dezen Boom als: *Sorbus officinar.* of *domeſtica*, dien men ook noemt *Sativa*, *legitima*, *eſculenta*, dat is: echte, tamme en eetbaare Spreeubeziën-boom; *Sorbus torminalis* (de roode Loop veroorzakende Spreeubeziënboom) *Offic.* en van *Matthiol.* en eindelyk *Sorbus ſylveſtris*, de wilde Spreeubeziënboom. *Dioſcorides L.* I. *c.* 137. heeft bykans niet met al of maar zeer weinig van dezen Boom gemeldt. Doch *Theophraſtus Hiſt.* III. *c.* 12. maakt 'er twee zoorten van bekent, als het wyfje, 't welk Vruchten voortbrengt, en het mannetje, 't welk onvruchtbaar blyft. De Vruchten zyn naar de gedaante ook onderſcheiden, zommigen zyn peersgewyze gevormt, anderen geheel rond; zynde het ſap even eens verſchillend, want de ronde Vrucht is gemeenlyk ſappiger en van een beteren reuk als de anderen. *Plinius l.* 15. *c.* 21. telt 'er vier zoorten van op, doch die maar in de gedaante der Vrucht van malkander verſchillen, want zommige zyn rond als Appelen, anderen als Peeren van gedaante, noch anderen langwerpig of ei-rond; voor 't overige van ſmaak als Wyn. *Matthiolus* en *Bauhinus* maken maar twee zoorten van dezen Boom, de tamme en de wilde, hebbende de natuur teffens daar by op hunne zyde. *Haller* beſchryft *p.* 350. de Spreeubeziën-boom eerſt met vlerkachtige gladde bladeren, en een zeer kleine Vrucht, daarna met vlerkachtige bladeren, die onderwaarts een wollige dons hebben, en met een groote Vrucht; waar van de laatſte de tamme is, en de eerſte de wilde, die tot den Vogelvangſt gebruikt word. In *Arcadien* wil men de onvruchtbare Sorben Bomen daar door vruchtbaar maken, wanneer men eene Flambouw of Fakkel aan dezelve houdt, maar de zaak is niet verder als op het verhaal der Inwoonderen gegrondt. De Vogelaars of Vogelvangers hebben deze Vrucht in hunne netten, ja ook zelfs op de plaats van hunne Vogelvangſt van noden, doordien ze daar mede de Lyſters

ters en Meerlen krachtig konnen lokken. *Paræus L.* XXI. *c.* 20. betuigt, dat de Slangen een' grooten afkeer voor dezen Boom hebben, en ook de ſchaduwe niet eens konnen verdragen, doch dit gezegde komt op de ondervinding aan. Maar dit is bekent, dat de Wormen, die in de Granen ſteeken, op eene verwonderenswaardige wyze vergaan, als men diergelyk hout op de Koornſolders in de Granen ſteekt, en verlaten wel zelve diergelyke Koorn-Huizen. Men vindt een zoort van ſpongie of kampernoelje aan dezen Boom, welke, in Azyn geweekt, en onder andere rookpoejers mede aangeſtooken, de Peſt belet aan de kleeren en linnens te hechten, als diergelyke beſmettelyke ziektens in zwang gaan.

Zie de 941. Plaat, Letter b. SORBUS AUCUPARIA VEL ORNUS. Spreeubeziën-boom of wilde Eſſeboom. In 't *Franſch*, Cormier. In 't *Hoogduits*, Vogel-Beer-Baum.

Eſchachtige Boom *Trag. p.* 1008. Vogelbeziën-boom *Cord. Dioſcor.* 1. *c.* 174. *Cluſ. Pann. p.* 8. *Hiſtor. p.* 9. *J. B. p.* 1. *p.* 62. *Raj.* Spreeubezien-boom (*Sorbus*). *Gesner. H.* 262. Wilde Spreeubezien-boom. *Matth. p.* 262. *Cam. Epit. p.* 161. wel afgeteekent in *Tab.* 1020. Wilde Eſſeboom (*Ornus*). by *Dod. Pempt. p.* 834. de op de Alpiſche Gebergtens groejende wilde Eſſeboom *Lob.* Plaat II. *p.* 107. *Cæſalp. L.* III. 63. Vogelbezienboom of *Aucuparia.* by *Riv. Rupp.* Spreeubezien-boom met gevlerkte bladeren. *Linn. H. Cliff. p.* 196. Spreeubezienboom met gladde gevlerkte bladeren, en een zeer kleine Vrucht. *Haller.* 350.

Gebruik in de Medicyne.

De opgedroogde onrype Vrucht of Bezien van de Sorbenboom trekken geweldig t'zamen, weshalven men ze in Brakingen, in de Loop, rood Meliſoen, witte Vloed, geſcheurtheden en uitzakking des Endeldarms zomwylen gebruikt, waarby evenwel byzonderlyke voorzichtigheid van noden is. Ze zyn een Ingredient van het bekende *Unguentum Comitiſſæ*, 't welk bykans overal in de Apotheeken is te vinden. Doch de rype Bezien, alſchoon men zich daar van gemeenlyk, zo als wy te vooren hebben aangehaalt, tot den Vogelvangſt bedient, worden echter menigwerf van gemeene Lieden, en op het Land gebruikt, ter verdryvinge van 't Graveel en de Ambaajen.

Men pleegt uit de Bezien en Bladeren een Water te diſtilleeren, voor 't eerſte door de Blaas, 't welk tot de tweede en derde keer met nieuwe daar toe gedaane Kruiden, eenige dagen in de giſting geſtaan hebbende, wederom door het Bad overgehaalt word, en dan een welriekenden geur heeft, noemende *Jonſton* zulks het balſamiſche water. Het is zeer dienſtig voor die geenen, welke met een hevige Hoeſt gequelt zyn, en het verſtrekt voor een heerlyk, ja bykans Goddelyk middel voor allerlei gebreeken der Longe. Men drinkt het zelve des daags twee maal, elke keer een of twee oncen, en naauwelyks zullen 'er eenige weinige dagen verſtreeken zyn, of die geene, welken het mogte gebeuren daar van gebruikt te hebben, zal ongemeen verheugt weezen over den zeer gelukkigen uitſlag. *Jonſton*, zynde met een Hoeſt gequelt geweeſt, heeft zulks aan zich zelven beproeft, na allerhande zeer uitgezochte hulpmiddelen te vergeefs gebruikt te hebben. Den eerſten dag heeft het de Heesheid, den tweeden den Hoeſt weggenomen, na dat het al voorens een etterachtige ſtoffe uitgeworpen hadde.

Dit Water by droppelen, iets laauwwarm gemaakt zynde, in de Ooren gedruipt, ſtilt derzelver pyn, en neemt de opſtopping der Maandſtonden weg, gevende aan het Gezicht zyne voorgaande gezonde koleur weêrom, die in diergelyk geval meeſtendeels verlooren gaat. *Jonſton de arboribus. L.* I. *p.* 68.

SPAR-

SPARGANIUM.

SPA.

SPARGANIUM. In 't *Grieks*, σπαργάνιον, ξιφίδιον, σούτομος. In 't *Italiaans*, Sparganio. In 't *Engelſch*, Burreed. In 't *Boheems*, Spargan. In 't *Pools*, Wilcze bobki. In 't *Arabiſch*, Sofar heramon. In 't *Hoogduits*, Igelskolben / Riedgraß. In 't *Nederduits*, Waterliſch.

KENTEKEN. Waterliſch of in 't *Hoogduits*, *Riedgraſz*, is eene Plant, uit welker Hoogduitſche naam men aanſtonds kan gewaar worden, dat zy tot het Gras moet behooren, waar onder ook *Amman* en *Dalechamp* dezelve hebben opgetelt. *Herman* reekent het tot die Gewaſſchen, welker Bloemen geene bladeren maken, maar eene Bloem en Vrucht voortbrengen, die gelyk als een Zwyn-egel, welker gedaante zy mede aanneemt, ſteekelig is; haarer veele by malkander gelyken aan een Wyquiſpel, en zitten nu hier, dan daar aan of om den ſtengel, zynde de bladeren driehoekig. *Rajus H. P.* 1311. ſteltze onder de Graskruiden, welke door de ſteekelige rondachtige balletjes, gelykende aan de balletjes van den Ahorn-Boom, zeer ligtelyk van deszelfs medegeſlagten kan onderſcheiden worden. *Volckamer* beſchryft de merktekenen daar van in 't algemeen aldus: Het Zaad, 't welk naakt en in een rond hoofdje t'zamen gedrongen is, is veel in 't getal, de Bloemen beſtaan maar uit vezelachtige puntjes, ſtaan insgelyks aan een rond hoofdje by malkaâr, doch de Grasachtige bladeren zyn driehoekig. *Dioſcorid. L.* IV. *c.* 21. zegt; dat zommigen aan deze Plant den naam van *Xiphidion* geven, welker bladeren gelyk als kleine zwaarden, echter ſmalder en meer na de aarde gebogen zyn; aan den

SPA.

bovenſten ſtengel vindt men kogeltjes, waar in het Zaad legt. *Theophraſtus* IV. *hiſt.* 8. verdeelt deze Plant in mannetje en wyfje, en maakt het laatſte onvruchtbaar. De wortel is vezelig en zwart, en kruipt met haare zyd worteltjes wyd en zyd rondom; daar uit komen bladeren voort, die ter weêr-zyden ſcherp als een degen, en daar by geheel driehoekig zyn. Uit deze bladeren komt in 't midden de ſteel voort, die is glad en rondachtig, zomwylen met ſtompe hoeken voorzien, geheel bleek groen, met een wit merg gevult, 't welk zich in kleine draden van malkander laat trekken; zyne hoogte is van twee ellen en zomwylen nog hoger. Men vindt 'er nu en dan takken aan, en zomtyds in 't geheel geene, naar het onderſcheid der zoorten van deze Plant. *Linnæus* beſchryft *p.* 281. *n.* 706. de Bloemen naar het mannelyke en vrouwelyke geſlacht. Het eerſte heeft in plaats van den bloemkelk een gemeene rondachtige bandelier, beſtaande uit driebladige bekleedzels der Vrucht, die ſtreepachtig zyn en ligtelyk afvallen, hebbende de Bloem geen' omtrek. In plaats der bloemvezelen zyn drie hairige draden, zo lang als de bloemkelk, zynde de vezelknopjes langwerpig. De laatſte zoort of het wyfje heeft een bloemkelk, die met die van 't mannetje niets verſchilt, daar by geen omtrek van de Bloem. De middelſte ſteel is een eironde ſpruit, eindigende in een korte ſtyl als een Schoenmakers els; hebbende een ſcharpe geduurzaame *Stygma*, en een gemeen rondachtig Zaadhuisje. *Tournefort* ſtelt het kenteken van dit Gewaſch aldus voor: Waterliſch is een Gewaſch dat een Bloem zonder bladeren heeft,

beſtaande namentlyk uit veele vezelen, en is onvruchtbaar. Want de onvolkome Vruchten groejen voort tot klompjes, die van de Bloemen afgezondert zyn, en naderhand tot huisjes of beentjes worden, zynde nu eenvakkig dan tweevakkig, en meeſtendeels gevult met eenig meelachtig pit of merg, 't welk in een hoofdje is verzamelt, en aan 't koekje vaſt gehecht. *Boerhaave* 168. zegt, de Bloemen van 't mannelyk geſlacht veelbladig, kruidverwig, en met ontelbaare vezelen voorzien te weezen, die op 't allernaauwſte by den ſteel in de gedaante van een kloot by een vergadert worden. De Zaadhuisjes groejen aan den zelven ſtengel, maar onder de eerſte mannelyke Bloemen, zyn de gekromde Pypen, klein en gelyk als Peultjes, die ryp zynde tot beenagtige Zaadhuisjes worden, zynde een of twee vakkig, en gevult met een meelagtig Pit; deze Zaadhuisjes worden ook in klootjes by een vergadert, gelyk als knobbels. Doch kan men in 't kort al het voorgaande aldus beſchryven; „ Zy gelyken een „ bondeltje van kleine vezelen, welke, „ of boven aan den ſteel, of rond om „ den zelven zitten, en 'er iets weinig „ roodagtig, doch meer wit uit zien; „ ze laten geene vruchten achter na, „ maar dezelve groejen aan de ſpitzen „ of om den ſtengel, en zyn bykans ge- „ heel rond, of wel langwerpig rond- „ agtig, die puntig en als houtagtige „ knoppen rondom ſtaan, van een groen- „ agtige koleur, ruuw in 't aanvoelen, „ vol van kleine ſteekels, en van bin- „ nen, zo als *Tournefort* meldt, vol meel- „ agtige ſtoffe. Ze verdeelen zich me- „ nigwerf eenmaal, en dikwils twee- „ maal, gelyk *Boerhaave* benevens dat „ heeft waargenomen.

Men vindt dit Gewaſch op moerasſige landſtreeken, en men word het aan de handen door het aanraaken gewaar, doordien het gevoelig ſnydt. Zie *C. B. P.* 15. *Haller Enum. Method.* 259. *Lugd.* 1018. *J. B.* 2. 541. Den Latynſchen naam *Sparganium* leiden de meeſten af van het Griekſche woord σπαργάνων, dat is: een zwachtel, doordien de bladeren naar hunne lengte en ſmalte aan de zwachtels gelyk zien; anderen willen, dat ze ook wel voor zwachtels van de Minnemoers gebruikt worden. *Rajus.* zomwylen vlecht men 'er deekens van, om over Koopmans-goederen in 't pakken te gebruiken. Men noemtze in 't Hoogduits **Igels-kolbe**, van wegens de ſteekelige gedaante der Bloemen en der Vruchten, en eindelyk **Riedgraſʒ**, om dat men het niet tot kort voeder gebruiken, of onder het Gras mede nemen kan, maar als rietbladeren moet laten ſtaan.

SPARGANIUM NON RAMOSUM. Waterliſch zonder takken. In 't *Hoogduiss*, **Igels-Kolben**. Zie de 942. Plaat, Letter a.

Waterliſch zonder takken *C. B. P.* 15. *Th.* 231. *M. H.* 3. 247. de tweede zoort van waterliſch *J. B.* 2. 541. de tweede zoort van *Platanaria* by *Dod.* 601. †. *aq.* Waterliſch niet takkig of breedbladig *Ger.*

SPARGANIUM RAMOSUM. Takkig Waterliſch. In 't *Hoogduits*, **Ried-graſʒ**. Zie de 942. Plaat, Letter b.

Waterliſch zonder takken *C. B. P.* 15. *Th.* 228. *M. H.* 3. 247. By zommigen *Sparganium* of waterliſch. *I. B.* 2. 541. *Platanaria* of *Butomon* (Riet) by *Dod. p.* 601. †. *aq. Butomos* of Riet met een doorgeſneeden Rietpluim, gemeenlyk *Platanaria* genaamt, dewyl des zelfs balletjes gelyk zyn aan die van de Ahorn-bomen. *Joh. Bod.* over *Theophr. H.*

SPHON-

SPHONDILIUM.

SPH. SPH.

SPHONDILIUM. In 't *Latyn*, Sphondylis. In 't *Grieks*, σφονδύλιον In 't *Italiaans*, Sphondilio, Spondilion. In 't *Spaans*, Spondylio. In 't *Franſch*, Branche urſine. In 't *Engels*, Cow Parſnip, Middow Perſneppe. In 't *Pruyſſiſch*, Bartſch. In 't *Boheems*, Nedwody Patznoth. In 't *Sileſiſch*, Tatkarzin. In 't *Pools*, Niedzwiedzia. In 't *Hongaarſch*, Mednedalp. In 't *Arabiſch*, Sachilios. In 't *Egyptiſch*, Apſapher. In 't *Magiſch*, Oſyris dis. In 't *Hoogduits*, Bärenklau. In 't *Nederduits* en *Brabants*, Beerenklauw.

KENTEKEN. Beerenklaauw is een gewaſch, welk een kroontje draagt met bladeren vol Lelletjes, en een byeen geduuwd Zaad heeft, dat iets bladerig, rond en vlieſſig is *Amman.* Volgens *Herman* behoort het onder de kroon dragende Planten, die onbedekte Zaadkorrels hebben, volgende twee en twee op elke bloem. Van *Rajus* word het gevoegt onder de kroon dragende gewaſſchen, die een breed en bladerig vlak Zaad hebben. *Ruppius* telt het onder de Planten op, die eene irreguliere vyf bladige Bloem hebben, en dubbelde naakte Zaadkorrels maken. *Dioſcorides L.* III. *c.* 74. zegt: Beerenklauw heeft bladeren, die eenigzins aan de bladeren van den Ahornboom of *Panax* gelyken, de ſtengels aan die van Venkel, welker hoogte een Elle en meenigmaal hooger is, aan welker Top een dubbeld Zaad, gelyk als aan het Seſelkruid is te vinden, doch witter, breeder en kafachtiger, van een zeer hevigen reuk. De bloemen zyn van koleur wit of bleek, de Wortel gelyk als aan de Radys geheel wit; zy groeit op moeraſſige en vochtige plaatzen, zullende men weinig Weilanden ontmoeten (zo als *Matthiolus* heeft waargenomen), by aldien ze anderzins maar vochtig zyn, waar men onder veele andere kruiden ook niet in menigte dit *Spondylium* of Beerenklauw zoude zien groejen, dat evenwel op de Bergen beter, dan in de vlakte voortkomt. Naar de beſchryving van *Boerhaave p.* 66. is de Wortel duurzaam en lang; de bladeren zyn zeer groot, en op menigerlei wyze in Lelletjes of inſnydingen verdeelt. De bladeren aan de Bloemen zyn tweevoudig gedeelt, hoornachtig, en het buitenſte blaadje gemeenlyk grooter als de overigen, het Zaad is wyd, plat, eirond, en aan de Punt naar binnen toe met een rand voorzien, geſtreept, en gemeenlyk behalven zyn overdekzel, boven in den omtrek met zwarte inſnydingen of ſtreepen beteekent. *Linnæus p.* 81. *n.* 231. eigent aan het *Heracleum* en het *Sphondylium* eenerlei beſchryving toe, makende de gemeenſchappelyke *Corolla* of omtrek der Bloeme wanſchapen, gelyk zy ook is, doch de Plant, volgens zyne wyze van waarneminge en verklaaringe, *Hermaphroditiſch*, dat is, van beiderlei geſlacht, aan welke zomwylen het geheele bekleedzel ontbreekt. De Bloemen zyn volgens *Tournefort. p.* 320. roosachtig, en met eene kroon voorzien, beſtaande uit menigerlei ongelyke blaadjes, die hartvormig (of gelyk *Haller*, meldt wanſchapen hartvormig) zyn, in de rondte rondom leggen, en in een kelkje zitten; waar uit naderhand de Vrucht word, welke uit twee Zaadkorrels beſtaat, zo als wy al hier te vooren beſchreeven hebben. Zie *Haller. p.* 447. *Raj. p.* 408. *Tabernæm. L.* I. *Sect.* III. 32. *Lemery* 1070. Zy bloeit

bloeit des Zomers, en heeft den Naam (volgens *Plinius L.* XII. *c.* 26. *L.* XXIV. *c.* 6.) van haaren ſterken Reuk, waarin het met een zeker ongedierte, 't welk *Sphondilis* pleegt genoemt te worden, overeenkomt; doch dit is geene ſlang, zo als *Plinius* zich heeft verbeeldt, maar een worm, die zich zeer diep in de Aarde verſchuilt, gelyk als een zeker gekorve dier of Mot, die dan de Wortel van deze Plant in de Aarde aanknaagt of opvreet. Zie *Lugdunenſ. p.* 733. Zy is van een ſterken Reuk, zo als *Pena* voorgeeft. *C. B. P.* 157. *Marcellus* wilde den Naam afleiden van de gelykvormigheid met de *Sphondilæ in ſpina dorſi*, maar hy vond by anderen geene toeſtemming. Naar het onderſcheid der plaatze onderſcheidt zich ook deze Plant, komende het daarop aan of zy in de diepte of aan Bergen ſtaat, daar van ontſtaan by de Schryvers de menigerlei Afteekeningen van de Beerenklauw. Menigwerf zyn de bovenſte bladeren geheel klein, echter verdeelt in drie of vier inſnydingen, en al ſchoon de Bloemen gemeenlyk wit zyn, zo ontmoet men nochtans ook roodachtige, hoewel ze zelden voorkomen.

Zie de 943. Plaat SPHONDILIUM SEU BRANCA URSINA VULGARIS. Gemeene Beerenklauw. In 't *Franſch*, Branche urſine baſtarde. In 't *Hoogduits*, **Bären-klau.**

Gemeene gehaairde *Sphondilium* of Beerenklauw. *C. B. P.* 157. *M. V.* 38. *M. H.* 313. By zommigen *Sphondilium* of Duitſche Beerenklauw. *J. B.* 3. 2. 160. *Sphondilium* by *Dod. p.* 307. t. *Sphondilium Ger.* Het gemeene by *Parkinſ.*

De Wortel is wit en ſlecht, groeit diep in de Aarde, van ſmaak is zy zoet en eenigzins ſcherp, hebbende van binnen een groot Pit of merg, dat taai en vaſt aankleevend is. *Joh. Bauhinus* eigent haar een brandenden en bitterachtigen ſmaak toe. De bladeren, die uit de Wortel voortgekomen zyn, zitten aan ruige of haairachtige ſteelen, ze zyn uit twee t'zamenvoegigen van ſlagwieken t'zamen geſtelt, met een enkeld blad aan 't uiterſte einde, zynde dit in drie inſnydingen verdeelt; ook zyn alle vleugels breed, ingekurven, en aan de randen gekartelt. Doch de bladeren ſchieten ter weêrzyden met een korte wollige dons op; en de geene die aan den ſteel zyn, en met die aan de wortel zynde niet veel verſchillen, komen uit een breeden, vlieſſigen en opgezwollen oorſpronk voort, omvattende den ſteel zowel als het takje, dat uit den bogt des ſteels is voortgeſprooten. De ſtengel is ſlecht, twee ellen hoog, rond en geſtreept, zynde de ſtreepen minder daaraan verheven, als aan de Pinſternake, van binnen hol, ruig van ſtyfachtige haairtjes, aanſtonds van onderen af aan takkig, en met bladeren omcingelt, die verder van malkander afſtaan, als aan de Pinſternake, komende insgelyks uit der zelver bogten of kromtens takjes voort. De ſtengel kromt zich iets tusſchen de Plaatzen der knobbels, niet anders als aan de breedbladige Pinſternake. De Bloemen en het Zaad zyn als te vooren gezegt is.

Zie de 944. Plaat SPHONDILIUM MAJUS HIRSUTUM. Groote ruige Beerenklauw. In 't *Franſch*, Berce. In 't *Hoogduits*, **Groſſe Bären-klau.**

AANMERKING. Vermits wy deze Plant hier en daar onder den Naam van 't *Acanthum* van *Dioſcorides* vinden verklaart, dus zullen wy de woorden van *Chabr. p.* 639. *f.* I. in plaats van een aanhangzel hier ter nêer ſtellen, zeggende: „ De meeſten, van onze hedendaagſche kruidkundigen gelooven, volgens het voorgeven van *Matthiolus*, „ dat het *Acanthum* van *Dioſcorides* die „ Plant zy, welke gemeenlyk *Branca* „ *urſina* of Beerenklauw genaamt word, „ konnende men deze meening noch „ geheelyk tegenſtryden, noch doorgaans toeſtemmen; en, de gronden „ van beide de kanten wel overwogen „ hebbende, beſluit hy, dat het wel „ twyffelachtig zy, van te beweeren, dat „ de *Branca urſina* van het *Acanthum* niet „ ver-

„ verſchille, echter het zelve te ontkennen, konde quaalyk gedaan weezen. „ En wy keuren deze zyne meening ook „ niet geheel af, nademaal, zo als hy „ zelf zegt, de *Branca urſina* met de „ zelve krachten en deugden is voor„ zien, welke aan het *Acanthum* van „ *Dioſcorides* en *Galenus* in hunne ſchrif„ ten is verzeekert geworden. Doch „ het ſtaat een ieder vry, of hy deze „ meening wil toeſtemmen of niet.

Queeking.

Wy vinden de Beerenklauw zomwylen in Tuinen, en pleegt men ze wel in kleine Potten te bewaaren, doordien haare bladeren niet onaangenaam zyn te beſchouwen, en ook al eertyds van de konſtenaars, als Beelthouwers en anderen, die met verheven werk omgaan, tot Cieraad zyn nagebootſt geworden. Men moet aan deze Plant een goede welgemeſte Aarde geven, en dezelve op een vrye luchtige plaats ſtellen, die wel ter Zonne ſtaat, en ze vlytig begieten, doordien zy de vochtigheid bemint, en als men wil maken, dat haare wortel in 't toekomende Jaar wederom zal uitſpruiten, dan moet zy den Winter over voor koude wel bewaart worden.

Gebruik in de Medicyne.

Sphondylium of *Branca urſina*, zo als het in de Apotheeken genaamt word, word onder de kruiden gereekent, die eene verweekende, openmakende en verzagtende kracht hebben, zy vindt het meeſte plaats in Pap-omſlagen en kliſteeren. Men gebruikt ze maar alleen uiterlyk in hevige Darmſcheels-Pyn, en als de zuivering van 't Lichaam geen gewillige voortgang heeft, insgelyks om de opſtopping van de Pis te beletten; als ook tot Baden ter verbryzelinge en afdryving van 't Graveel, en ter verlichting van zwaare kramen.

SPICA CELTICA ET INDICA.

SPICA. In 't *Grieks*, ναρδοστάχυς. In 't *Spaans*, Spigonardo. In 't *Franſch*, Nard-Celtique, *anderzins*, Aſpic d'outre mer. In 't *Hongaarſch*, Azumbar, Bechyſin. In 't *Arabiſch*, Combul. In 't *Hoogduits*, Speich. In 't *Nederduits*, Spica Nardi, Indiaanſche en Celtiſche.

KENTEKEN. Het gewaſch, Spica Nardi genaamt, behoort tot die Planten, welker Bloemen volkomen, doch het Zaad onbedekt en enkeld is, pleegende naa elke Bloem het zelve te volgen. Het groeit in Ligurien, Carinthien, Steyermark, op de Tyroliſche en Pyrenæiſche Gebergtens, alwaar het zo lang als een ſpanne word; de bladeren zyn bykans als aan de Wilgebomen, maar niet zo groot (waar van het mogelyk ook *Saliunca*, doch ongevoeglyk, genaamt word), waar uit eene Aair voortkomt. De wortel is ſchubachtig, en met veelerlei vezels voorzien, waaruit eigentlyk ſmalle bladeren voortgroejen, welker koleur bleekgeel is, en bykans gelyk aan de wilgebladeren, alleenlyk dat ze kleinder zyn; de ſtengel is glad, dun en in 't geheel niet hoog, maakt aan 't bovenſte deel ter weerzyden eenige Bloempjes, die uit het aangroeizel van kleine blaadjes voortkomen, ze zyn vierbladig, klein en geelachtig. *Pena* beſchryft *f.* 132. deze Plant aldus: zy is een klein kruidje, dat een weinigje voor

zich heen kruipt, doch menigwerf recht opwaarts ſtaat, dryvende een ſteeltje uit, 't welk een hand hoog en hooger is, aan welks onderſte deel zich de blaadjes bevinden, die klein, tenger en gelykvormig zyn aan die van *Gnaphalium montanum* of aan de *Gentianella minima*, bleekgeel van koleur, beneden, waar ze zich aan den ſchubachtigen hals der wortel ſluiten, geheel ſmal en Aairsgewyze uit malkander gelegt; onder aan de zelve zyn veele bruine vezelen, of haairige ſpruiten, van reuk gelyk als het *Aſarum* (Hazelwortel); en verſchuilen zich in de Aarde, en zyn van een ſcherpen, bitteren en ſpeceryachtigen ſmaak, gelyk als de *Spica Nardi* heeft. *Cluſius R. P. H. L.* IV. *c.* 39. *p.* LVII. maakt 'er ons de volgende beſchryving van. Deze Plant verſpreidt zich zomwylen door de geheele Aardzoden heen, en kruipt wyd en zyd door het Moſch rondom, haare langachtige telgjes leggen aan de Aarde, zyn tenger, en met veele blaadjes of drooge ſchubben omgeven, waaraan naderhand bruine en haairachtige vezels voortkomen, die naar boven toe twee, drie en meerder hoofdjes maken; waaraan ettelyke lange bladeren voortkomen, onder aan het uitgroeiſel geheel ſmal, naderhand in de breedte zich allenskens verder uitſpreidende, die noch dik en ſappig genoeg zyn, groen van koleur, terwyl ze eerſt uitſpruiten, naderhand op 't begin van de Maand Auguſtus, of op 't einde van den Zomer bleekgeel, van ſmaak zyn ze bitterachtig. Zy word met haaren ſtengel een hand hoog en nog hoger; deze is vaſt genoeg gelyk als aan de kleine wilde Valeriane. Men vindt daaraan gewrichten of knobbeltjes, en aan elk van de zelve ter weêrzyden blaadjes, uit welker aangroeſel kleine ſteelen, en aan de zelve kleine Bloempjes voortkomen, bleek van koleur, waarna de Zaadkorrels, gelyk als aan de kleine Valeriane, te voorſchyn komen. Het geheele Plantje is ſpeceryachtig, en heeft omtrent den reuk der wortel van de wilde Valeriane.

S P I.

Het groeit overvloedig rondom *Judemberg*, ('t welk de hoogſte Contreye is van 't Steyermarkſche Gebergte) op ſteenachtige plaatzen tuſſchen het Moſch, en volgens het getuigenis van *Camerarius* op de Tyrolſche en Saltzburgiſche Gebergtens. Zy bloeit in de Maand van Auguſtus, en begint al onder het ſneeuw te groenen, naderhand, wanneer die is geſmolten, bladeren uit te dryven, en om die tyd is haar reuk de ſterkſte, die wederom verdwynt, wanneer de Plant bladeren en ſteel verkrygt. De opregtheid dezer Plant, of om beter te ſpreeken, de goedheid der zelver ziet men uit de goede koleur der Bloemen, uit de ſterkte van den Reuk, en den ſcherpen ſmaak. *C. B. P.* 165. *Dioſcorides L.* I. *c.* 7. noemt die νάρδον, κελτικὴν, dat is: *Nardum celticum*, en naar haare Moeder-Taale *Aliunca* genaamt, maar deze Leezing mishaagt de *Herb. Lugdunenſis*, aan welke het toeſchynt, dat men eerder σαλιούγκα als ἀλιούγγια moet leezen, doch *Matthiolus* heeft daarentegen gronden bygebracht, waar door hy beweert, dat *Dioſcorides* op verſcheide plaatzen Planten, die met de *Nardus celticus* en *Saliunca* verſchillen, heeft aangehaalt, welken noch de kentekenen, noch de plaats haarer valſch opgegeven oorſprong toekome. Want *Dioſcorides* zegt dat de *Nardus Celtica* voortkome op de Gebergtens van Ligurien en in Iſtrien; doch *Plinius* zegt, de *Saliunca* te groejen in of omtrent het Aartsbisdom van Saltsburg, Ooſtenryk, Hongaryen enz: doch ik kan niet begrypen, waarom deze ſtryd altyd wederom op 't Tapyt moet gebracht worden. Volgens de waarneming van *Matthiolus* kan het licht vervalſcht worden met kruid van *Hirculus*, 't welk aan 't zelve zeer gelyk komt, doch men onderkent het bedrog aan de bladeren, aan de bleekheid der Bloemen, en aan de Wortelen, die zonder eenigen ſmaak en Reuk zyn, zeer ligtelyk. *Cluſ. Arom. Hiſt. L.* I. 33., alwaar de afteekening vindt, en voorders *Matthiolus* van de traagheid zyner

zyner medeborgers om winſt te zoeken, ter navorſchinge van eenvoudige Genees-middelen, betuigt, dat alleenlyk door zyne neerſtigheid deze Plant aan de Italianen in der daad is bekent geworden; want eertyds wiſt men zeer weinig van deze Plant, ook wiſten de bewoonders rondom Genua niet eens, dat die by hen groeide, by aldien *Matthiolus*, zo als gezegt is, hen zulks niet getoont hadde. *Matthiol.* over *Dioſcorid. L.* I. *c.* 7. *Lugdun.* 923. *Cluſ.* R. P. *H. L.* IV. *c.* 39. *Tabern. L.* II.

Zie de 945. Plaat, Letter a. SPICA CELTICA. Celtiſche Spica Nardi. In 't *Franſch*, Nard celtique. In 't *Hoogduits*, **Speich**.

Valeriane met langwerpig ronde, ſtompe en zeer weinig getande bladeren *Haller.* 604. 5. *Saliunca* of *Nardus celtica* by *Cord. Hiſt.* IV. *c.* 51. De allerwelriekenſte Valeriaane met een Weegbree's blad. *Geſn. Coll. p.* 112. *Saliunca Geſn. Coll. p.* 104. *Nardum Celticum* by *Matthiol. p.* 33. quaalyk *Celtica Nardus* by *Camer. Epit. p.* 13. quaalyk *Spica Celtica*, met een topsgewyze verheve order der Bloemen, verſchillende van 't voorgaande *Ejusd. p.* 14. beter *Nardus Celtica* by *Geſn. Hort. p.* 268. *b. Fallop. in Dioſcor.* I. *c.* 12. *Tab. p.* 869. quaalyk Alpiſche Spykenardenkruid of *Nardus Celtica Cluſ. H. p.* LVII. goed *Pan.* 514. Franſch Spykenardekruid of ook *Spica Celtica* by *Cæſ.* 149. Celtiſche Spykenarde van *C. B. P. p.* 5. Valeriane, of Celtiſche Spykenarde van *Dioſcorides* genaamt. *H. ox.* III. 103. Celtiſche Valeriaan. *J. R. H.* Klein Alpiſch Valeriaan, met een blad als wilde Salie. *Vaill. p.* 253.

De Indiaanſche Spykenarden groejen op het Eiland Java in groote menigte, en men gebruikt ze aldaar zo ſterk, als by ons de Calmus of *Juncus odoratus*, welriekende Bies. Men meent, dat die van de plaatzen omtrent de Rivier *Ganges*, en uit Syriën tot ons overgebracht worde. De aart en wyze, hoe deze Plant groeit, komt haaſt overeen met die van Ajuin en Knoflook, haar onderſte deel is vezelachtig, en hier uit komen eindelyk zommige bollen of knobbels voort, die aan malkander verknocht, en wederom aan byzondere vezeltjes gehecht zyn, van koleur kaſtanienbruin, de reuk gelyk als aan wilde Galigaan, de ſmaak bitter en ſpeceryachtig; haare geheele beelteniſſe is ruig, gelyk wy ze in de kopere Platen hebben laten afteekenen. Men brengt het uit Egypten over Alexandriën en Venetien tot ons; de beſte is kort, ligt, haairachtig, bruin, en welriekend, van ſmaak ſcherp en bitter. Men maakt 'er een koſtelyke en heerlyke Olie van, met welke Olie men wil dat de Heiland van Maria zou gezalft zyn. *Marc.* XIV. 3. Zie *G. W. Wedel. Exerc. Med. Philolog. Dec.* 4. *Salmaſ. Exercit. Plin. L.* 13. *c.* I. *Dioſcorides L.* I. telt ze onder de Specerykruiden, maar *Theophraſtus* tot de welriekende en tot zalven dienſtige dingen. De byzondere zoorten en geſlachten die *Dioſcorides* heeft opgegeven, zyn niet zo wel naar hun Vaderland, als veel meer naar de geplaatſtheid van 't Gebergte, waarop en waaraan ze groejen, onderſcheiden. Het deel van 't zelve, 't welk naar Syrien toe heen legt, brengt aan die op 't zelve groejende *Spica* de naam van *Syriáca* te wege. Doch die aan het Ooſtelyke deel groeit, word *Indica* genaamt, zynde dan wederom tweederlei, want die beneden aan den berg niet verre van de Rivier *Ganges* groeit, hietenze *Gangetica*, waar toe noch komt de *Sampharitica.* Zie *Plin. L.* XII. *c.* 12. *C. B. P.* 13. Daar behoort zekerlyk veel uitleggingskonſt toe, wanneer men de bevattingen, die de ouden van de dingen hadden, uit giſſingen wil opmaken, en men durft niet nopens zaken de aardrykskunde aangaande, naar de ſtrengheid met hen te werk gaan, gelyk als wy in het tegenwoordig geval gewaar worden, doordien tuſſchen *Indiën* en *Syriën* nog woeſt *Arabiën*, *Perſiën*, *Caramaniën*, *Gedroſia* en *Darangia*, benevens andere Landen, leggen. *Matthiolus* meende de zaak beter ingezien te hebben, of veel-

meer *Dioſcorides* in zyne meening te hulp te komen, door ſtaande te houden, als of men onze Plant van het Landſchap *Syraſtene* noemde *Syrica*, leggende het zelve aan de Rivier *Indus*, zullende volgens het bericht van *Ptolomæus* in Indien een berg zyn, die zich van de *Ganges* af tot aan het Landſchap *Syraſtene* uitſtrekt; doch het komt alles op wanſchape giſſingen uit, zo dat het ons verveelt, om 'er meerder van by te brengen. Zie *Lugdun. p.* 921. *Lacuna L.* I. *c. 6.* over *Dioſcorid.* Deze laatſte zou van meening geweeſt zyn, als of het gebruik van Spykenardenkruid gevaarlyk waare, doch verkeerdelyk. Zie *Cluſ. Hiſt.* 202.

Zie de 945. Plaat, Letter b. SPICA INDICA SEU NARDUS, Indiaanſch Spykenarde. In 't *Franſch*, Spicanard. In 't *Hoogduits*, Indianiſche Narden.

Gebruik in de Medicyne.

De Wortelen zo wel van de Celtiſche als welriekende Spykenarde worden in de Apotheeken gevonden, verſtrekkende die van alle de beide zoorten tot een Ingredient van de *Mithridat. Andr.* Ze worden tot eenerlei nuttigheid gebruikt, echter is de laatſte de voortreffelykſte, en word de andere van wegens haare ſpeceryachtige kracht en uitwerking, die verwarmende, verdunnende, openmakende en verſterkende is, als ook van wegens haare Oly, Gom-en harſtachtige deelen voorgetrokken, daarom zy ook als een middel gebruikt word, 't welk dienſtig is voor het Hoofd, de Zenuwen de Maag en Lyfmoeder, als ook voor de winden. Zy doodt vorders de Wormen, ſtopt de roode Loop en andere buitengewoone ſtoelgang, bevordert het Watermaaken, het Graveel en de Maandſtonden, konnende mede tegens de Jigt of Zugt en Lammigheid der Leden niet zonder eene heilzaame nuttigheid beſteedt worden. Zommigen pryzen ze aan in verſtopping van de Milt, en voor de Geelzugt. Uiterlyk is zy als een omſlag goed voor de ontſteeking der Lyfmoeder, wordende mede tot ſtoovingen, Baden en Logen genomen. Zie *Chr. Jo. Langii Op. med. theor. pract. P.* I. *p.* 405. *Bocler. adnot. in Herm. cynoſ. m. m. P.* I. *c.* 1. *p.* 43. *Schröd.*

SPINA CERVINA.

SPINA CERVINA. In 't *Latyn* Rhamnus catharticus. In 't *Franſch*, Bourgeſpine Nerprun. In 't *Italiaans*, Spino merlo. In 't *Hoogduits*, Creutzbeer. In 't *Nederduits*, Rhynbeziën.

KENTEKEN. Vermits wy al te vooren in dit zelfde IVde. deel van dit ons Werk iets van de *Rhamnus* hebben geſchreeven, zo moeten wy dierhalven den Lezer, nopens de *Rhamnus catharticus*, die ons nu van omtrent voorkomt, als behoorende onder dat zelfde algemeene geſlacht, 't welk wy te vooren reeds vaſtgeſtelt hebben, daar na toe verwyzen. Het bloote aanſchouwen toont al, dat deze Heeſter of Boompje zy te reekenen onder die Planten, welke Beziën voortbrengen, en wel volgens de aanmerking van *Herman* met veelderlei korrels. Deze Boom heeft zich door zyne Vrucht, die eene goede kracht aan zich heeft om het Lichaam te zuiveren, tot nu toe met een gewenſcht vervolg bekent gemaakt. *Joh. Bauh.* beſchryft het Kenteken van dezen Boom aldus: Dit aan de Heiningen groejende Boompje

je maakt van buiten een zwarte ſchorſſe, onder welke noch twee andere te weeten, eene groene en geele pleegen te leggen. Het hout is bleek en hard; het Boompje heeft menigerlei Takken, die gemeenlyk tegens over malkander ſtaan, zynde voorzien met lange harde en ſtyve Doornen, die echter niet zo puntig zyn, als anderen. De bladeren zyn bykans gelykvormig aan de bladeren van den Pruimboom, gepunt, van koleur donkergroen, aan den Rand gekartelt, aderryk, en van een' aantrekkenden ſmaak. De Bloemen zyn klein en groenachtig, beſtaan uit vier Puntjes, en ſtaande veele daar van by malkaär. Naderhand volgen onderwaarts, alwaar de Doornen uitgroejen, aan lange ſteelen een menigte van Beziën, die geheel gelykvormig zyn aan de Beziën van de *Frangula* (In 't *Hoogduits*, **Faulbaum**). Wanneer ze haare rypheid hebben verkregen, worden ze zwart, en zyn vol van Sap, dat geheel groenachtig is. Men vind 'er drie of vier Zaadkorreltjes in, die bykans de gedaante hebben als de Pitten van Peeren, en zyn volgens hunne gedaante ſchier driehoekig, hebben eene zwarte ſchorſſe en een wit Merg, welks ſmaak niet onaangenaam is, konnende men deze korreltjes lichtelyk met den Nagel in ſtukken drukken. De ſmaak der Beziën is bitter en aantrekkend, veroorzakende aan die geenen, welke dezelve nuttigen, wel ſchielyk eene walging, gelyk dan de Plant een' byzonderlyken Reuk aan zich heeft. De tyd van haare Bloejing is in de Maand van May. Het is iets byzonderlyks, dat de Beziën van deze Vrucht drie verſcheide koleuren geven. Want als ze 1. ter tyd van den Oogſt afgeplukt, gedroogt en geſtampt worden, naderhand in Water en Aluin geweekt zyn, dan geven ze een geele of Saffraan verwige koleur van zich, die men noch tegenswoordig gebruikt, om 'er kaarten en Leer mede te verwen. 2. Ter tyd van den Herfſt, wanneer ze ryp en zwart zyn geworden, worden ze geſtampt, en in een glas bewaart, gevende dan eene ſchone groene koleur van zich, waar van de ſchilders zich pleegen te bedienen. 3. Wanneer men op het Feeſt van St. Martin noch eenige aan de Bomen vindt dan geven ze eene purpur roode koleur van zich (zo als *Tragus* voorgeeft), die ongemeen dienſtig is, om Papier en Lêer mede te verwen. *Boerhaave P.* II. *p.* 212. en *Tournefort* 593. 366. maaken de Bloemen maar eenbladig en trechters gewyze, doch volgens het aanzien vier- of vyfbladig. De middelſte ſteel daarin verandert naderhand in eene weeke Bezië, vol van ſap, waarin vier harde vlieſſige Zaadkorrels leggen, die aan de eene kant verheven of bultig, doch aan de andere plat zyn. *Lugdunenſ. L.* II. *c.* 10. *p.* 45. redeneert van deze Plant aldus: Die gepunte Heeſter, welke men gemeenlyk noemt *Rhamnus catharticus*, dat is: zuiverende Rhynbeziën, heeft daarom niet de Naam verkreegen, dat zy eigentlyk een *Rhamnus* zy, of iets nabeſtaande hebbe, met die zoorten, die van *Dioſcorides* en *Theophraſtus* daar onder gereekent worden, dewyl zy veel meer over een komt met de wilde Pruim-Bomen; maar wel om reden, dat men by haar zo wel Doornen ontmoet, als aan de *Rhamnus*, en zy ten opzichte van de zelve maar eene gelykvormigheid met de *Rhamnus* hebbe. De Ouden hebben aan dit Boompje of deze Heeſter geenen Naam weeten te geven, dienvolgens ſtond het aan *Matthiolus* vry, aan het zelve de Naam van *Spina Infectoria* (verwers Doornen) te geeven.

SPINA CERVINA SEU RHAMNUS CATHARTICUS, Hartsdoorn of zuiverende Rhyn-Beziën. In 't *Franſch*, Nerprun. In 't *Hoogduits*, **Creutz-beer**. Zie de 945. Plaat, Letter c.

Doornachtige *Rhamnus* of Rhyn-beziën, met eironde bladeren, die gepunt en ingekurven zyn. *Haller.* 163. *En. Meth.* Bourgepine of Nerprun in 't *Franſch* by *Ruell.* 1, *c.* 123. *Cervi ſpina* of Hertsdoorn by *Cord. Hiſt.* III. *c.* IV. 175. *Rupp. ſpina Cervina* (of Herts doorn) gemeenlyk genaamt by *Geſn. coll.* 108. *b. Hort. Germ. Spina infectoria* of verwers

 Doorn

Doorn by *Matthiol.* 158. *Camer. Ep.* 82. *Cluſ. Hiſt. p.* 111. *Lobel.* Plaat II. 181. *Rhamnus Solutivus* of losmakende Rhynbeziën by *Dodon.* 756. *Spina cervalis* of Hindachtige Doornſtruik *Cæſalp. L.* III. 17. *Rhamnus catharticus*, of zuiverende Rhyn-beziën. *Lugdun.* 146. *C.B. I.B. Raj.*

AANMERKING. Hier hebben wy gelegentheid, om de waarneming van *Haller*, als die altyd de beſte is, by te brengen, die naar de nieuwſte wyze van waar te nemen, namentlyk aangaande het geſlacht der Bloemen, is ingericht. Hy neemt waar, dat zommige dezer Planten Mannelyke en Vrouwelyke Bloemen teffens, doch andere mannelyke Bloemen alleen hebben. Dat de mannelyke Bloemen naaſt den oorſprong der bladeren uit de takjes voortkomen, aan byzondere enkelde langwerpige ſtengels. De Bloemkelk is klokkenvormig en viervoudig gedeelt. De inſnydingen ſchynen bladeren die driehoekig langwerpig, en uit de verdeelingen der inſnydingen voortkomen. Der Bloem-vezelen zyn 'er vier, die uit de Pyp der Bloeme recht opwaats ſtaan; doch de Bloemen, die mannelyk en vrouwelyk teffens zyn, zyn in vergelyking van den Kelk, de bladeren en vezelen, kleinder, de Pyp is in vier deelen diep ingeſneeden, de Beziën maken vier Zaadkorrels. *Rajus* heeft het eerſte op de bladjes, doch *Dillenius* op delkunne of het onderſcheid van 't manne yke en vrouwelyke Geſlacht in de Bloemen van deze Plant acht gegeven.

Gebruik in de Medicyne.

Men vindt in de Apotheeken een uit de verſche Rhynbeziën uitgedrukt ſap toebereide Siroop, die om de ſcherpte te verzagten met ſpeceryachtige ingredientien gekookt is, pleegende men dien te noemen *Syrupus domeſticus*, als mede *Diabolorum*, mogelyk van wegens haare zwartgroene koleur, of hevig purgeerende uitwerking, waarom die ook byzonderlyk aan de Waterzuchtigen verordineert, en menigvuldig gebruikt wordt. Hy heeft van wegens zyne verdeelende, zuiverende, oploſſende en hevig afvoerende kracht in de Geel-en Bleek-zucht, koude Koortzen, als ook in de Jigt en Voet-Euvel zyne geheel goede nuttigheid. Zommigen willen dezen Siroop eerder te rug laten, als gebruiken, doch ze handelen tegens de openbaare dagelykſche ondervinding, doordien die wel ook aan kleine kinderen gegeven word, welken hy met byvoeging van dempende middelen, die in 's moeders Lichaam vergaderde onzuiverheden en geſtremde melk, als ook de overvloedige ondienſtige vochtigheden zeer zacht afvoert. De rype Beziën neemt men ook zomwylen van 15. tot 20, in 't getal tot gelyke uitwerking in, konnende by zeer gevoelige natuuren, om de darmſcheels-pyn in 't lichaam te beletten, wel eenige ſpyze achter na genomen worden.

SPINACHIA.

SPINACHIA. In 't *Latyn*, Spinacia, Spinaceum. In 't *Grieks*, Σπινάχια. In 't *Italiaans*, Spenace, Spinacci. In 't *Spaans*, Spinagues, Eſpinaca. In 't *Franſch*, Eſpinaces, Eſpinoſches, Eſpinars. In 't *Engels*, Spinache. In 't *Deens*, Spinat. In 't *Boheems*, Spinack. In 't *Arabiſch*, Hiſpanach. In 't *Hoog-*

Hoogduits, Spinat / Binetſch / Spinetſch. In 't *Nederduits*, Spinagie.

KENTEKEN. Spinagie is eene Plant, welke volgens *Ruppius Flor. Jenenſ. p.* 262. behoort tot die Gewaſſchen die eene onvolkome en t'zamen gedrukte Bloem hebben. *Herman* telt ze op onder de *Plantæ apetalæ* (bladelooze Planten), welke onvolkome Bloemen hebben; echter naa elk Bloempje een klein vakje maken, die zomwylen ſteekelig, zomwylen glad zyn, menigvuldig en naauw by malkander ſtaan, en wel aan 't uitgroeiſel der bladeren, beſluitende elk vakje een enkelde Zaadkorrel in zich. *Boerhaave* reekent die II. 102. onder de Gewaſſchen, welker Bloemen geene kennelyke bladeren maken, welker Vruchten niet op eenerlei plaats met de Bloemen ſtaan, en waar in zich een onderſcheid van 't Mannelyke en Vrouwelyke geſlacht laat vinden, dat is, welke eene Bloem aan eene onvruchtbare tak, en eene Vrucht aan een andere voortbrengen, die echter geen Bloemen maakt. *Rajus* noemt de Bloemen onvolkomen, en behoudt het onderſcheid van 't geſlacht 'er by, dien de meeſten onder de nieuwſten gevolgt zyn. *Paul Amman* en *Moriſon* hebben het daar voor gehouden, dat dewyl de Spinagie geen driehoekig Zaad hebbe, men die liever voor een zoort van *Atriplex* zoudehouden, als voor *Lapathum*, zie *Jonquet*, of liever voor een Spaanſch Moeskruid met een linsachtig doornig Zaad. Wy laten ze by hunne meening, en geven onze Plant voor eene der allerbekentſten uit, die niet alleen in de Tuinen, maar ook in het open Veld voortkomt. In 't Voorjaar komen de bladeren en ſtengels, dog in den Zomer het Zaad te voorſchyn. Zommigen zaajen het Zaad eerſt in den laten Herfſt op dat het in 't Voorjaar by tyds wederom ander Zaad voortbrenge. Van veelen wierd eertyds *Spinachia* en *Atriplex* voor kruiden van eenerlei zoort gehouden, doch heeft *Matthiolus* hevig daar tegen geſtreeden, over *Dioſcorides L.* II. *c.* 112. door dien hy aan Bloemen, bladeren, ſtengels, ſmaak en andere ſtukken een groot onderſcheid heeft waargenomen. Doch de bladeren van deze Plant zyn redelyk wydloopig, gaan puntig toe, zyn iets ingeſneeden, en hoekig, teder, week, ſappig en ſtaan aan lange ſteelen, donkergroen van koleur; de ſtengels zyn rond, ſponsachtig en takkig; de Bloemen hebben geene blaadjes, beſtaande namentlyk uit zeer veele Vezeltjes, die in een viervoudig verdeelt Bloemkelkje zitten, en onvruchtbaar zyn. Want de kleine vruchten groejen maar aan zulke Spinagie-Planten, die geene Bloempjes maken, en worden met ter tyd tot een peerachtig rond Zaad, dat in een gelykvormige ſchille legt, of zomwylen in een hoornachtige of gepunte en ſteekelachtige hulſe; de wortel is enkeld, duurt maar een Jaar, is teder en wit, hebbende zeer kleine vezelen. *Linnæus* en veele voor hem hebben een mannelyk en vrouwelyk Geſlacht in deze Plant ontdekt en ſtaande gehouden. Het Mannetje ſtaat in een vyfvoudig verdeelt Bloemkelkje, wiens verdeelingen en inſnydingen uitgeholt, langwerpig en ſtomp zyn. Men ziet 'er geen eigentlyke Bloem aan, maar doch vyf vezelen, als haairen, die langer zyn als haar kelkje. De Bloemvezelen of vezelknopjes zyn langwerpig, en tweevoudig gedeelt. Aan 't Wyfje zyn de Bloemkelkjes maar viervoudig gedeelt en puntig, die op twee andere kleine tegens over malkander ſtaande inſnydingen of lelletjes ruſten, haare Vrucht is rond, echter t'zamen gedrukt, men vindt 'er vier haairvormige ſteeltjes in, welker *Stigma* enkeld of ſlecht is; het Bloemkelkje ſluit zich met ter tyd t'zamen, en verhardt, het Zaad is enkeld, rondachtig en bedekt, waarby noch waargenomen word, dat de Vrucht nu rond, dan met twee, dan met vier hoorentjes verſchynt, Zie *Linnæus p.* 503. *n.* 784. *Tourneſ.* 533. *Malpigh. An. Pl.* 70. 285. *C. B. Phytop. p.* 183. *Greg. à Turre H. P. p.* 434. *Boerhaave* II. 103.

AANMERKING. Van het buitenſte ſteekelige Zaadhuisje hiet het

juiſt in 't Latynſche *Spinachia* (van *Spina* een ſteekel of doorn) en by zommigen *olus Spinoſum*, het doornachtige Keukenkruid. De Griekſche Naam σπινάχια zou daarvan daan komen, door dien men eertyds deze Plant zeer weinig in de geneeskunde heeft gebruikt. Zy die aan verandering der namen een behagen hebben, noemen het ook wel *Atriplex Hiſpanienſis*; de Mooren of Mauritaners noemen het ook wel *Hiſpanach*, dat is: Spaanſche kool of moeskruid, waar toe hen de ſteekelige Zaadhuisjes, waarin zy met de *Beta*, en de zagtheid, waarmede zy met de Maluwe redelyk wel overeen komt, gelegentheid heeft gegeven. *Ruellius* wilde die *Seutlomalache* genoemt hebben, doch de geleerde *Geſner* bewyſt, dat men met meerder grond moet zeggen *Seutlolapathum*, doordien zy volgens haare natuur gelyk als tuſſchen de *Rumex* en *Beta* in het midden ſtaa. Volgens de natuurlyke verdeeling is onze Plant of *wild* of *gezaait*: doch de laatſte verdeelen de kruidkundigen wederom in Mannetje of Wyfje; het Mannetje brengt het Zaad, en het Wyfje enkel en alleen de Bloempjes voort. Echter is merkwaardig, dat uit het Zaad van een en de zelfde Plant Mannetjes en Wyfjes ontſtaan. Zeven dagen naa de zaajing komt de Spinagie eerſtelyk met een week driehoekig blad voort. *Lugdun. p.* 543. *Rajus H. P. p.* 162. is twyffelachtig, of het onderſcheid van 't Zaad verdient *Specifica* genoemt te worden, dat is, makende een byzondere zoort uit; doch heeft zulks gelegentheid gegeven tot onderſcheiding in ſteekelig en niet ſteekelig Zaad (*Spinachia Semine Spinoſo et non Spinoſo*) door geheel Europa vindt men dit kruid in de keuken, gevende *Tragus* aan 't zelve den roem, dat het onder al de moeskruiden het pryswaardigſte en het beſte zy.

Zie de 946. Plaat Letter a.

SPINACHIA. Spinagie. In 't *Franſch*, Epinars. In 't *Hoogduits*, **Spinat.**

Gemeene Spinagie met een puntig Zaadhuisje. *Tourneſ.* 533. Spinagie, het Mannetje *I. B.* 2. 963. Tuin *Lapathum* (wilde zuuring) of Spinagie met een ſteekelig Zaad. *C. B. P.* 114. Spinagie by *Lobel.* Plaat 257. Het bloeit omtrent de Maand van May weeldrig in de Tuinen, van deze zoort verſchilt naaulyks de gemeene onvruchtbare Spinagie van *Tournefort.* Spinagie het Wyfje. *Lugdun. I. B. l. c.* onvruchtbare Spinagie *C. B. P.*

Zie de 946. Plaat, Letter b.

SPINACHIA SEU ATRIPLEX FRAGIFERA, Spinagie of Aardbeziën dragende Melde. In 't *Hoogduits*, **Erd-beer-Spinat.**

Aardbeziën dragende Spinagie *Aldini hort. Farneſ.* Aardbeziën dragende Spinagie met eene Moerbeziën Vrucht. *Dionyſ. Hort.* Aardbeziën dragende Spinagie *Ov. Montalban. Hort. Botanogr.* groote Melde met eene Moerbeziën Vrucht, of groote Aardbeziën dragende Melde. *Moriſ. Hiſt.* 2.

De Vruchten bootſen eenigzins de Aardbeziën na, zynde de bladeren veel tederder als by de gemeene Spinagie, en de geſtalte van de geheele Plante is kleinder, de Aardbeziën zyn zeer zoetachtig, en bekleeden de Plaats van 't Zaad; ze veroorzaken Lichaams-zuivering, zynde het Zaad in den omtrek der Aardbeziën hechtende, en ſchudden dikwils het kleinſte zwarte Zaad uit, waar door ze voortgeplant worden.

Zie de 946. Plaat, Letter c.

SPINACHIA FRUTESCENS AMERICANA, Americaanſche Spruitachtige Spinagie.

Gebruik in de Medicyne.

Het Spinagie kruid word tot een Warmoes in de keuken gebruikt. Het verkoelt, maakt vochtig, verweekt, en is dienſtig voor de Borſt, zullende daarom ook de ſcherpte van den Hoeſt en de Heeſchheid verzagten. Wanneer dit keukenkruid behoorlyk met Peper, Zout en Fœlie toebereidt, en van zyn ruuw Sap bevrydt word, dan belet het de verduuwing en de Buikloſſing in 't geheel niet, veroorzaakt ook geene Winden, veel minder kan het iets tot de zwaar-

moedigheid toebrengen, maar het is eene aangenaame nuttelyke ſpys voor de Maag. Zommigen pleegen het Sap van dit kruid te leggen op de deelen, welke van de ſteeken en Beeten van Scorpioenen en ſpinnen ontſteeken zyn, wordende ook innerlyk genomen aangepreezen ter vermeerderinge van de Melk.

SPIRAEA.

SPIRÆA. In 't *Hoogduits*, **Leer-träubel.**

KENTEKEN. Het is een zoort van gewaſch, 't welk met recht tot die Planten gereekent word, die volgens *Ruppius Fl. Jen. p.* 103. eene reguliere vyfbladige Bloem, en een Zaadhuisje met vyf deelen hebben. Daar zyn twee zoorten van deze Plant, welke wy in onze kopere Platen afgebeeldt en genoemt hebben, namentlyk *Spiræa* van *Theophraſtus* of met gezaagde Wilge-bladeren, en *Spiræa* met een onuitgeholt St. Janskruid-blad. *Boerhaave*, *Tournefort* en *Linnæus* hebben al dat geene, wat van dit Heeſtertje in 't algemeen kan gezegt worden, by malkander vergadert. *Boerhaave* II. *p.* 238. reekent de *Spiræa* of **Leer-Träublein** tot de heeſterachtige Bomen, welker Bloemen in de gedaante van eene Roos leggen. Het Zaadhuisje groeit van binnen de Bloem, de Vrucht beſtaat uit menigvuldige Peultjes, die aan een klein hoofdje by malkander ſtaan. De Bloemkelk is eenbladig in vyf deelen verdeelt, en van gedaante als een Star. De Bloeſſem legt als een Roosje met vyf blaadjes rondom, komende uit de binnenſten rand van 't Kelkje voort, doch in de tusſchenruimtens van de inſnydingen ontſtaan menigerlei Bloemvezels en kleine bladeren. In den grond van 't Bloemkelkje komt met ter tyd een Zaadhuisje voort, 't welk uit vyf Peultjes beſtaat, die allegaar met een langwerpig Zaad aangevult worden, waarvan elk aan zyn koekje vaſt zit. Zie *Tournef. p.* 618. *Tab.* 389. *Linnæus p.* 145. *n.* 409. welke laatſte het getal der Bloemvezelen tot op twintig toe bepaalt, makende dezelve borſtelachtig en korter als de omtrek der Bloeme zelve is; de Zaadvakjes of hulſen zyn by hem langwerpig, toegepunt, t'zamen geduuwt, of ſmal, en gaan in twee deelen of vleugels van malkander. Het Zaad zelf maakt hy puntig en klein, doch voor 't overige is alles even eens beſchreeven gelyk als by *Tournefort*. Aangaande nu de *Spiræa* van *Theophraſtus* in 't byzonder, zo ſchryft hy daarvan in 't eerſte Boek *Hiſt.* 25. aldus: *πλείω δ᾽ἀρκόκαρπα τῶν ἄλλιον ἢ τῶν δένδρων. οἷον τῶν τὲ σιτηρῶν τὰ ϛαχυώδη. ϗ τῶν θαμνωδῶν. ἐρείκη, ϗ σπειραία, ϗ ἄγνος ϗ ἄλλ᾽ αν ἄττα, h. e. Plures aliæ arbores ſunt, quæ fructus gerunt in ſummo, qualesque Spicæ fruticoſæ et fruteſcentes inter quas dicitur & Spiræa et vitex ac reliquæ*, dat is: „daar zyn meer andere Bomen, die „hunne Vruchten op den top dragen, „hebbende Aairen, gelyk Heeſterachtige Gewaſſchen; waar onder mede „opgetelt word de *Spiræa*, als mede „de *Vitex*, (Schaapsmuil, Kruiſchboom, enz:) en anderen.

Doordien nu uit deze naricht niet veel zekers kan opgemaakt worden, om dit Gewaſch van al de overigen behoorlyk te bepalen, dies willen wy hier ter plaatze uit *Cluſii Rar. Plant. Hiſtor. p.* 84. eene iets duidelyker Beſchryving byvoegen. *Dr. Sebiz* hadde deze Plant uit

Sileſien naar Weenen gezonden, alwaar zy in den Tuin van *Cluſius* tot twee Ellen toe hoog groeide, met tengere takken, of veel meer teentjes, welke uiterlyk met een roode ſchorſſe overtrokken waren; aan deze zaten zonder eenige order veele lange ſmalle bladeren, die groote gelykvormigheid hadden met de wilgebladeren, rondom den rand waren ze ingekurven, boven helder groen, onder gelyk als met roeſt of mufheid beſtrooit, van een uitdroogenden ſmaak, met iets bitterheid vergezelſchapt. De buitenſte takken zyn bykans een vinger lang, en maken een redelyk dikke Aair van zeer kleine Bloemen, die in de gedaante van een Druif by malkander ſtaan, en elk uit vyf blaadjes is t'zamen geſtelt, uit welkers midden of holte veele Bloemvezelen voortkomen, die met haare Bloemen van eenerlei koleur, of wit en roodachtig zyn. Ze hebben geen byzonderlyken reuk, en gelyken daarin de bloejende Olyfboomen. De Bloemen vergaan zynde, volgen 'er kleine vyfhoekige hoofdjes op, welke wanneer ze vergaan zyn, een teeder Zaad geven niet anders als geelachtig zand. De tyd van haare bloejing is de Maand van July, doch in Auguſtus word het Zaad ter dege ryp. *Virgilius* noemde deze Plant taai en langzaam, doch of hy onze *Spiræa* daar onder heeft verſtaan, zulks zal naaulyks iemand konnen zeggen: *Dalechampe* zou de eerſte geweeſt zyn, die deze Plant voor de *Spiræa* van *Theophraſtus* heeft aangenomen. *Cluſius* voegt 'er met voordacht *forté* (mogelyk) by, doordien zich met geene zekerheid laat beſtemmen, wat *Theophraſtus* eigentlyk onder zyne *Spiræa* heeft willen verſtaan. De Naam ſchynt in 't Griekſch ἀπὸ τῆς σπειρᾶς *à Spira* voortgekomen te zyn, en de gelegentheid tot deze benaming zal mogelyk de geſchapenheid der takken hebben gegeven, welke zich gaarn laten buigen, zynde daarom dienſtig tot heiningen en andere werken van den Landman. Zie *Lugdun. p.* 256. *Jonſton p.* 446. *Lemery.* 1072.

SPIRÆA FOLIIS SALIGNIS SERRATIS. *Spiræa* met gezaagde Wilge bladeren. In 't *Hoogduits*, Leer-Traubel. Zie de 947. Plaat, Letter. a.

Spiræa met een Wilgebooms blad *Tournef. Inſt. p.* 618. Geaairde Heeſter, met gezaagde Wilgebladeren. *C. B. P.* 475. *Spiræa* van *Theophraſtus* miſſchien by *Cluſ. Hiſt.* 84.

SPIRÆA HYPERICI FOLIO NON CRENATO. *Spiræa* met een St. Janskruidsblad, dat niet ingekurven is. Zie de 947. Plaat, Letter b.

Tournef. Inſt. p. 618. Tot een Boom opgroejend St. Janskruid. *Munt. Phytogr.* De met de wilde Pruimboom nabeſtaande uit *Canada. C. B. P.* 517.

De Heeſter word anderhalve Ellen hoog; de ſtengel is rond en houtryk, met een donker groene ſchorſſe overtrokken, en in veele zyde-takjes verſpreidt, het heeft bladeren als ruitenkruid, niet ongelyk aan die van St. Janskruid. De Bloemen zyn gelyk aan de Bloemen van de wilde Pruimbomen, maar veel kleinder, menigvuldig, witachtig, zittende aan langachtige ſtengels, van een duim lang, en zo dun als haairen van 't hoofd, die onderſteund worden van groenachtige ſteeltjes; in welkers midden veele geheel kleine en zeer dunne Bloemvezelen zich bevinden. De Bloem, waarop naderhand geene Vrucht volgt, valt licht af, en is in den Tuin van *Robin* te Parys te zien, hy noemt die, het tot een Heeſter opgroejend St. Janskruid, en verzekert die uit Canada tot hem overgebracht te weezen.

STACHYS.

STACHYS. In 't *Grieks*, ϛάχυς. In 't *Italiaans*, Stachi. In 't *Franſch*, Souge molle. In 't *Pools*, Szatwia leſna / Czerwona Santa. In 't *Hoogduits*, Andorn / Feld-Andorn / riechender Andorn / *dat is*, Andoorn.

KENTEKEN. *Stachis* (*Veld-Andoorn* of ruikende *Andoorn*) behoort tot die Planten, welker Bloemen wel volkomen, maar irregulier zyn; en vier onbedekte Zaadkorrels nalaten. Zie *Rupp. Flor. Jenenſ. p.* 183. *Herman* telt ze onder die Planten, welker Bloemen wervelachtig zyn, en vier naakte Zaadkorrels hebben. Zommigen willen dat men ze liever onder die kruiden moete reekenen, welker Bloemen boven aan de toppen der ſtengels uitſpruiten, als dat men ze onder zulke plaatze, die Aairsgewyze Bloemen hebben. *Rajus* omhelsde deze Meening, en vondt by veelen toeſtemming, die hem daar in navolgden. Deze Plant heeft met het *Marrubium* (Malroove of witte Andoren) dit gemeen, dat zy dikke Punten of Toppen boven op maakt, en redelyk wollig is, doch ten aanzien van de grootte en de geſtalte is het zelve van haar onderſcheiden. *Rivinus* ſtelt die onder de Planten, die eene irreguliere eenbladige Bloem maken, die met een Helm en een daar onder om laag hangenden Baart is voorzien, waar van de eerſte drievoudig gedeelt, doch de laatſte geheel is; beſchryvende het Zaad gelyk als de voorgaanden, te weeten, dat het zelve uit vier gladde onbedekte Zaadkorrels beſtaat. Waarmede ook *Herman* en *Boerhaave* overeenſtemmen. *Volckamer* heeft de algemeene en byzondere kentekenen van deze Plant *p.* 370. *Flor. Norib.* aldus beſchreeven: „ te weeten, aan elke Bloem zyn vier Zaadkorrels, welke onbedekt, glad en „ zwartachtig zyn, en onder het open „ bekleedzel van de Vrucht ſchuilen; „ de Bloemen zyn volkomen en beſtaan „ maar uit een blad, ſtaande boven Bon- „ dels-of Wervels-gewyze by malkander, „ de gedaante komt met de beſchryving „ van *Rivinus* volkomen overeen, doch „ de bladeren beſchryft hy als haairlok- „ kig en grysachtig ". *Dioſcorides L.* III. *c.* 103. heeft deze Plant voor een Heeſter aangezien, die veel gelykvormigs heeft met de Malroove (*Marrubium*) of witte Andoorn, alleenlyk dat zy langer is. Haare bladeren zyn volgens zyne beſchryving talryk, ruig, wyd uit malkander geplaatſt, zeer hard, grys, en van een' lieflyken Reuk; uit eene Wortel ryzen menigerlei Spruiten om hoog, die witachtiger zyn, als aan de Malroove. De Plaats, waar zy het allerbeſte groeit, is bergachtig en ſteenig. *Matthiolus* betuigt op even de zelve plaats, dat deze Plant geheel Italien door gevonden worde, en eigent aan de zelve veele Teentjes toe, die hoekig, van eene Wortel alleen voortkomende, en ruig zyn, zynde zo wel langer als witachtiger, als aan het *Marrubium* of Malroove, van bladeren, zo als *Dioſcorides* dezelve heeft beſchreeven; de Bloemen zyn uit den witten purpurverwig, die door tuſſchenwydtens, met een wervelachtigen omtrek, den ſtengel op de wyze van 't *Marrubium* omvatten. *Galenus* beſchryft de ſmaak daar van, als bitter en wrangachtig of ſcherp *L.* VIII. *ſimpl. Plinius* zegt *L.* XXIV. *c.* 15. *Stachys* heeft veele gelykvormigheid met het *Porrum* of Look, als komende voort uit veele zeer lange bladeren, zynde van een lief-

lieflyken Reuk, van koleur naar het geele toe-hellende; echter hebben veele in de Kruidkunde ervarene Mannen waargenomen, dat *Plinius* heeft πρασον geleezen voor πράσιον, beteekenende het laatſte *Marrubium* of Malroove, en het eerſte *Porrum* of Look, en dus valſchelyk verklaart; echter komen alle daarin overeen, dat de *Stachys* zomwylen is gevonden geworden met het *Marrubium* gelykvormig te weezen. *Linnæus p.* 174. *n.* 485. beſchryft de geſtalte der Bloeme ongemeen wel, als beſtaande de Bloemkelk uit een eenbladig bekleedzel, 't welk 'er als een pypje en hoekig uitziet (zo als in onze kopere Platen wel naaukeuriglyk en eigentlyk mede is aangetoont geworden), die vyf halve inſnydingen heeft, geduurig blyft, zynde haare kleine Tandjes, die zy maakt, puntig en ongelyk. De omtrek der Bloeme beſtaat maar uit een Blad, van gedaante als een opgeſpalkte muil, het pypje daaraan is ongemeen kort, de muil iets lang en tegens den grond toe uitgebogen. De bovenſte helfte ſtaat om hoog, is rondachtig en overwelft, ook dikwils aan den Rand gekartelt; de onderſte helfte is drievoudig gedeelt, gekromt, en de middelſte inſnyding grooter als die ter Weêr-zyden. Men vindt 'er vier Bloemvezelen aan, waar van twee korter en borſtelachtig pleegen te zyn, buigende zich naar de bovenſte helfte heen, maar evenwel zyn ze korter, als de zelve. De knopjes aan deze vezelen zyn enkeld; het Zaadhuisje maakt vier deelen; de ſtyl is draadvormig, naar de geplaatſtheid en lengte als de vezelen of Bloem-draadjes; het *Stigma* daar aan heeft twee deeltjes en is toegepunt. Het Zaad legt bloot in den Bloemkelk, die zich weinig verandert, beſtaande uit vier Zaadkorreltjes, welke ovaal en hoekig zyn. Deze Plant komt het meeſte overeen met de *Galeopſis* of doove Netel, alleenlyk is de bovenſte helfte der Bloeme onderſcheiden, doordien zy zich als een Schelp vertoont, daar by *Stachys* de bovenſte Lippe recht opwaarts verſchynt. *Boerhaave* I. 153. zegt de bladeren, ſtengels en Takken zyn haairlokkig, en grys, daar en boven met een zeer weeke Don ſbelegt. De Helm aan de Bloem gewelft, recht opwaarts ſtaande, de Baart of de onderſte helfte is drievoudig gedeelt, welk middelſte deel grooter is als de beide deelen ter zyden, en neêrhangende. De Bloemen ſtaan in den beginne werwelsgewyze, naderhand Aairsgewyze. Zie *Tournef. p.* 186. *Tab.* 86. *Lemery* 1077. *Lugdun.* 963. *Tabernæm. L.* II. *S.* II. *c.* 25. Deze Plant groeit gemeenlyk op Bouwlanden aan den voet der Bergen en op ſteenachtige Geweſten in Wyngaarden. Zy bloeit in de Maanden van Juny, July en Auguſtus. Den Naam leiden zommigen af van het Griekſche woord ςάλυς, 't welk zo veel beteekent als eene Aair, om dat zy door een werwelachtige omtrek der Bloemen, en die den ſtengel omcingelende kringen der Aairen gekroont word, welke reden van benaminge echter weinig daar mede overeenſtemt, zo als te vooren is gezegt geworden. *Menzel* merkt in zyn *Lexicon p.* 291. aan: dat *Stachys* in ouden tyden zo wel *Spica* als *Spina* hebbe geheeten, en dat de Hoogduitſe woorden van Staſchel en Spitz/ dat is; iets puntigs, daar van afgeleidt worden, doch waarvan wy de onderzoeking aan anderen overlaten.

STACHYS AMPLISSIMIS VERBASCI FOLIIS. Zich zeer wyd uitbreidende *Stachys* met wolle kruidsbladeren. Zie de 947. Plaat, Letter c.

STACHYS MONTANA. Op Bergen groejende *Stachys*. In 't *Hoogduits*, Alpenkraut. Zie de 947. Plaat, Letter d.

STACHYS SYLVATICA. Wilde *Stachys*. In 't *Hoogduits*, Schnappen. Zie de 948. Plaat, Letter a.

STACHYS PALUSTRIS FOETIDA. Op moeraſſige gronden groejende ſtinkende *Stachys*. In 't *Franſch*, Sougemolle. In 't *Hoogduits*, Roſz-Polen. Zie de 948. Plaat, Letter b.

STACHYS CRETICA. Breedbladige Cretiſche *Stachys*. Zie de 948. Plaat, Letter c.

Cretiſche *Stachys*, word als een eerſte zoort van baſtert *Stachys* beſchreeven

ven in de *Prodromus* van *C. B. P.* 236. *Prodr.* 113. breedbladige *Stachys* of Cretiſche baſtert *Stachys*. *M. H.* 3. 381 *B. H.*

Uit eene houtachtige Wortel komen vierkante ſtengels voort, die een El hoog en met een witte dons bekleedt zyn; de bladeren zyn aſchgraau, zagt ruig, en die by de Wortel neffens het langwerpig ſteeltje de hoogte van een hand breed overtreffen, konnende in breedte niet een duim halen, zyn zonder reuk, of wel van een lieflyker reuk als de andere zoorten; de bladeren, die de Bloemen onderſteunen en den ſtengel omcingelen, zyn kort, ſmal, zeer hard en zonder ſteeltjes. De purpurverwige Bloemen ſpruiten voort uit puntige werwels, die den ſtengel omcingelen. Het Zaad is rond en zwartachtig. *C. B. P.*

AANMERKING. Het geene *Cluſius* van de doornachtige *Stachys* heeft verklaart, kan by hem in het aanhangſel van *Rar. Plant. Hiſt. p.* CCLIX. gezien worden. *Tournefort* zo wel, als *Boerhaave* hebben noch andere zoorten van *Stachys* voorgedragen, als de Duitſche, die aan de Cretiſche gelykende, en andere meer, welker opſtelling of beſchryving, om dat 'er geene Afteekening in de Platen van te vinden is, geheel en al onnodig geoordeelt word.

STAPHISAGRIA.

STAPHISAGRIA. In 't *Grieks*, ϛάφυς (*Uva paſſa*, drooge druiven) ἀγρία (*Agreſtis*, wild, ruuw, woeſt enz:) In 't *Italiaans*, Stafuſaria. In 't *Spaans*, Yerva Piocenta, Caparas, Fabaraz, Papparas, Yerva Piolheyra. In 't *Franſch*, Herbe aux poux. In 't *Engels*, Louſewort, Srevuisacker. In 't *Deens*, Luſeurt. In 't *Pools*, Gnidoſz. In 't *Arabiſch*, Algiebeli, Alminbegi, Megubegi. In 't *Hoogduits*, Leüſemör-der / Stephans-körner / Biſzmüntz / Lauſz-kraüt. In 't *Nederduits*, Luiskruid.

KENTELEN. Het Luiskruid is eene Plant, welke *Paul Ammanus* en *Moriſon* onder die Gewaſſchen optelt, die men *Aconita* noemt; *Herman* reekent het tot de Planten, welker Zaadkorrels in vakjes of hulſen bewaart leggen, en een goed getal hoornachtige Peultjes maken, die volgens hunne gedaante langwerpig zyn; de Bloemen zyn iets ongelyk in haare geſtalte, latende een Spoor of Kreuvel achter, en verdeelen zich in verſcheide bladeren. *Rajus* plaatſt die insgelyks onder de Claſſe van die Planten, welke veele Peulen maken met Hoorens, die zo wel ten opzichte der bladeren, als der krachten met het *Aconitum* overeenkomen, doch de Bloeſſem en het Zaad is veel gelykvormiger met dat van 't *Delphinium*, waarom ook hunner veelen deze Plant voor eene zoort van 't *Delphinium* gehouden hebben. Zie *Tournef.* 241. *Riv.* V. 132. 136. 137. *Linnæus* 439. zy brengt een' ſtengel voort van anderhalve of twee voeten hoog, die recht opwaarts ſtaat, rond, zwartachtig en takkig is; de bladeren zyn groot en breed, in veelderlei deelen zeer diep ingeſneeden, groen, als aan den Wonder-of Ahorn-boom, en zitten aan lange ſteelen; de Bloemen beſtaan uit veele bladeren, houden geene zeekere beeltenis of gedaante, zynde van menigerlei ongelyke bladeren t'zamen geſtelt, waarvan het bovenſte zich achter

omkromt als een ſtaart, en in zyn ſpooren of ſpits de Spoor van een ander blad aanneemt. Naa dat de Bloeſſem is vergaan, volgt 'er eene Vrucht op, welke uit veele groenachtige Hulſen, gelyk als of ze ſcheeden waren, beſtaat, die naar de lengte van malkander gapen; daarin word het Zaad gevonden, 't welk de grootte van eene kleine Erwte heeft, driekantig, rimpelachtig en ruig is, ſchynende naauw aan malkander gevoegt, en gelyk als geheel vereenigt te zyn; uiterlyk zyn de Zaadkorrels zwart, van binnen wit of geelachtig, van ſmaak ſcherp, brandend en bitter, ook ongemeen onlieflyk of afkeerig. Het Zaad daarvan word veel gebruikt, en Muize-of Rottenpeper genoemt; het Poejer daar van is dienſtig om de Luizen te verdryven, door het op het Hoofd en onder de klederen te ſtroojen; de bladeren zyn gelyk aan de bladeren van wilde Wyngaard, en hebben gelegentheid tot de Griekſche benaming gegeven. *Matthiolus* verzeekert, dat het in Dalmatien, Iſtrien, Apulien, Calabrien en andere Ooſterſche Landen weeldrig groeje, en des Zomers bloeje. *Plinius* noemt het *ἀςάφυς ἀγρία L.* 23. *c.* 1. dat is: *Uva paſſa agreſtis*, wilde drooge Druif. De Latyners hebben het *Herba pedicularis*, dat is: Luiskruid genoemt, van wegens des zelfs uitwerking, want het belet de onaangename Inwoonders van 't Hoofd daarin te neſtelen, die zomtyds de tedere Jeugd al te bezwaarlyk vallen. *Galenus* L. VI. *ſimpl. med.* eigent aan de *Aſtaphiſagria* een zeer hevig ſcherp vermogen toe, zo dat het ook den ſlym uit het Hoofd zou trekken, 't welk de Grieken noemen *ἀποφλεγματίτειν*, (dat is: *pituitatem elicere*, of de ſlym uitlokken) en veegt geweldig af. *Dioſcorides L.* IV. *c.* 150. heeft van deze Plant in geſchrift nagelaten dat; *Staphiſagria* of Luizekruid bladeren heeft als de *Labruſca* of wilde Wyngaard, verdeelt, en recht opwaarts ſtaande, weeke, zwarte ſteeltjes, brengende een Bloem voort, die gelyk is aan die van Weede-kruid ('t welk de *Herb. Lugdunenſ. p.* 1629. wel verklaart, dat de koleur van 't Weede-kruid zy te verſtaan, niet zo als zy in de Bloem van 't zelve gezien word, maar diergelyken het Sap heeft, te weeten: Hemels - blaauw) en groene vliesjes, gelyk aan die der Erwten, en in deze een driekantig, oneffen of ruuw Pit, zynde uit den zwarten iets glinſterend geel, van binnen wit, en ſcherp van ſmaak. Zie *Chabr.* 528. *Raj.* 705. *C. B. P. Park. Lemery* 1079. *Lugdunenſ. l. c. Lobel. Camer.* en bykans alle.

STAPHISAGRIA. Luiskruid. In 't *Franſch*, Herbe au poux. In 't *Hoogduits*, Läuſe-kraut. Zie de 949. Plaat, Letter a.

Luiſekruid der Apotheekers en van *Matthiol. C. B. J. B. Pedicularis* of Luizekruid by *Cord.* Brandend *Aconitum* bykans van bladeren, als de Wonderboom heeft, met eene groote hemelsblaauwe Bloem, bygenaamt *Staphiſagria, Plukn.* φθειρόκοκκον of *granum pediculorum*, dat is: Luiszaad.

Gebruik in de Medicyne.

Het Luis-Zaad is een goed middel, om het ſpeekzel ter uitwerpinge te bevorderen, en dieswegen zeer dienſtig om tandpyn te verdryven. Het is inzonderheid voor de Luizen zeer ſchadelyk, in dier voegen, dat, als het tot Poejer geſtampt, en in Azyn geweekt, op het hoofd en in de kleeren geſtrooit word, de Luizen daar door verdreeven en gedoodt worden. Het geneeſt de ſchurftheid en verouderde zweeren, ook verteert het 't wild vleeſch. Doch het zelve innerlyk te gebruiken is onzeeker en zeer ſchadelyk, doordien het door deszelfs geweldige en bezwaarlyke ſcherpheid den hals ontſteekt, en het gevaar van worginge of ſtikkinge naar zich trekt.

STELLARIA.

STE. STE.

STELLARIA. Het waterachtige Starrekruid, of Muurkruid op de Wateren zwemmende. In 't *Engels*, **Waater Staarwort.**

KENTEKEN. De *Stellaria* of Starrekruid, 't welk men op het Water ziet zwemmen, behoort tot die zoort van Planten, die *Rajus p.* 1323. noemt *Anomala* of irreguliere; doch *J. Bauhinus* ſchryft 'er aldus van: het zwemt gelyk de *Lenticula* of Waterlinſe boven het Water, deszelfs ſtengeltjes zyn lang, tenger en ſwak, een voet of een Elle lang, menigmaal wel langer, gaande allenskens in kleine takjes uit, uit welker gewrichten niet alleen zeer tedere witachtige vezelen, waarmede het wortelen ſchiet, voortkomen, maar ook aan een jegelyk gewrichtje twee bladeren verſchynen, gelyk aan de *Alſine* of Muurkruid, zynde omtrent een halve duim breedt, lang, onder ſmal, en allenskens breeder; boven aan de takjes, daar ze boven het water uitkyken, worden veele bladeren gevonden, welke boven malkander leggen, die breeder en rondom gelegt zyn, en wel zodanig, dat die van binnen altyd korter en ſmaller worden. Aan even de zelve gewrichten vindt men tegens over malkander twee Bloempjes met witte en tegens malkander toe gebogene blaadjes, daarin is een witachtige ſteel met een geele Punt, naar evenredigheid van 't Bloempje redelyk groot. Na dat de Bloem is vergaan komen Zaadhuisjes te voorſchyn, die rondachtig zyn en plat, wordende door vier diep ingedrukte ſtreepen in vier deeltjes afgezondert, boven daaraan ſtaan eenige zwarte haairtjes, die de Punt of ſpits daar van uitmaken. Gemeenlyk wordt dit kruid genoemt:

STELLARIA AQUATICA SEU ALSINE AQUIS INNATA. Waterachtig Starrekruid of het op 't Water zwemmend Muurkruid. Zie de 949. Plaat, Letter b.

Waterachtig Starrekruid *Park.* Waterachtig duizendblad, of Waterachtig Starrekruid. *C. B.* Het op 't water zwemmende muurkruid met zeer lange bladeren. *J. B.* III. *p.* 786. Starrekruid met ſmalle bladeren aan den ſtengel; die naar boven toe of aan den top rondachtig zyn. *Haller Enum. Method. p.* 198. Waterachtig Starrekruid *Lob. p.* 792. Waterachtige geſtarnde venkel *Tab.* 187. Starrekruid by *Dillo. Synopſ. Raj.* III. *p.* 289.

Het groeit overal in ſtilſtaande Wateren, Meiren, ſlooten en op vochtige plaatzen. De bladeren zyn veel geringer als aan het kleine witte *Gallium* (Walſtroo), ſtomp en een duim breed, met evenwydige randen. Doch die een hoofdje uitmaken; deszelfs bladeren zyn rondachtig of ovaal, als aan de wilde Tym of Quendel. *Haller.*

zoort der *Jacea*, behalven dat ze veel volkomener zyn, voor 't overige dus gelykvormig, dat men ze naauwelyks van malkander kan onderſcheiden. De eerſte zoort of de groote *Stoebe* is de *Salamantica prior*, de tweede zoort of de kleine *Stoebe* is de *Salamantica altera;* doch die zoort, welke wy in onze Kopere Platen hebben laten afbeelden, is eigentlyk de *Auſtriaca humilis* (lage Ooſtenrykſche) van *Cluſius*.

Zie de 949. Plaat Letter c.

STOEBE CYANO SIMILIS TENUIFOLIA. Dunbladig Stebenkruid, gelykende aan een Koorenbloem. In 't *Hoogduits*, Steben-Kraut.

Dunbladig grys Stebenkruid, aan een Koorenbloem gelykende *C. B. P.* 273. De kleinſte zoort van de groote zevende Santorye, *Geſn.* De met de kleine Koorenbloem overeenkomende *Stoebe* of Stebenkruid by *Cluſ. Pann.* Het Ooſtenrykſche laage Stebenkruid. *Cluſ. Hiſt.* of het ook een ander ſchuimachtig ſlaapkruid is, dat op ſteenachtige plaatzen groeit by *Cæſ*?

S T O E C H A S.

STOECHAS. In 't *Grieks*, ϛίχας, ϛιχάς. In 't *Italiaans*, Stechade. In 't *Spaanſch*, Cantueſo. In 't *Franſch*, Stechados. In 't *Engels*, Caſſidony. In 't *Boheems*, Stechas. In 't *Arabiſch*, Aſtochados. In 't *Indiaans*, Scea, Sceha. In 't *Pools*, Kokanki. In 't *Hoogduits*, Stöchas/ Stoechen-kraut. In 't *Nederduits*, Rynbloem, Mottekruid, Stichaskruid.

KENTEKEN. De Plant, die wy Stichaskruid noemen, reekenen *Paul. Amman* en *Moriſon* tot die geenen, welke boven aan 't Einde van de ſtengels, gehelmde en werwelachtige Bloemen voortbrengen, *Herman* en *Boerhaave* keuren de voorgaande verdeeling goed, doch leggen haar daar en boven vier bloote Zaadkorrels by. *Rajus* telt die op onder de heeſterachtige Planten, welker Bloemen boven aan den ſteel ſtaan, en wydlopige vette haairige Aairen, en boven op de zelve ingepropte ſchubben en blaadjes hebben. *Rivinus* plaatſt ze onder die geenen, welke irreguliere eenbladige Bloemen hebben, die boven met een Helm, doch onder met een Baart voorzien zyn, waar van de bovenſte tweevoudig, en de onderſte drievoudig gedeelt is; beſtaande het Zaad uit vier bloote Zaadkorrels, die daarenboven noch glad zyn. *Ruppius* houdt de Bloem voor volkomen, ſtemmende voor 't overige met *Rivinus* overeen. *Munting* noemt onze Plant in zyne waare Oeffening der Planten *p.* 624. eene zeer medicinaale en welriekende Plant, doch *Joh. Bauhinus* een nuttelyk en ſchoon Heeſtertje. In 't gemeen pleeg men ze voor eene Arabiſche Plant uit te geven, welke Aairen maakt, en een Boompje verbeelt. Haare Wortelen zyn houtachtig en zeer dik, makende menigerlei Takjes en Teenen, die anderhalve tot twee voeten toe hoog worden, daarby houtachtig en takkig pleegen te zyn; de bladeren komen naby de Lavendel, doch zyn niet zo groot, maar ſmal, droog, dicht en dik; de Bloem is volkomen, beſtaande uit een enkeld Blad, heeft twee lippen, waar van de bovenſte recht opwaarts ſtaat, en tweevoudig gedeelt is, doch de onderſte is drievoudig gedeelt, echter worden ze in dier voegen geſneeden, dat men in den be-

STOEBE.

STO.

STOEBE. In 't *Latyn*, Phleus, Phleum. In 't *Grieks*, ϛοιβὴ of φλεῖος. In 't *Italiaans*, Stebe. In 't *Engels*, Silver knapvede. In 't *Pools*, Steba. In 't *Hoogduits*, Stebenkraut. In 't *Nederduits* en *Brabants*, Stebenkruid.

KENTEKEN. Het Stebenkruid is een Gewaſch dat volgens de verdeeling van *Ruppius Flor. Jenenſ. p.* 147. reguliere en t'zamengeſtelde Bloemen met Pluim of donsachtig Zaad draagt, en in den Zomer en Herfſt te voorſchyn komt. *Paul. Amman* telt het onder die gewaſſchen op, die haare Bloemen boven aan de ſpits redelyk pluimachtig maken, en geene Doornen hebben. *Rajus* is bykans van de zelve meening, alleenlyk dat hy de Hoofdjes ſchubachtig en zonder Doornen beſchryft. De meeſten reekenen deze Plant mede tot de *Cyani* of *Jaceæ* (Koorn-of Vlok-bloemen) en wel met groote waarſchynlykheid, door dien men by beiden zeer veel gelykvormigs ontmoet. *Volckamer Flor. Norib. p.* 372. maakt 'er de volgende Merktekenen van bekent: Het heeft een goed getal onbedekte Zaadkorrels, die met een Veder-baart vermengt zyn, en in een ſchubachtig Zaadhuisje, zonder doornen of ſteekelen, bewaart leggen. Men vindt 'er kleine pypachtige Bloempjes aan, die boven vyfvoudig redelyk dik zyn ingeſneeden, waar uit de geheele Hoofdbloem is t'zamengeſtelt. *Dioſcorides L.* IV. *c.* 11. noemt Stebenkruid een gewaſch, dat ieder een kent, 't welk ter zyner tyd mogelyk overvloedig genoeg geweeſt is, doch tegenswoordig valt het moejelyk, om met zekerheid te konnen zeggen, welke Plant eigentlyk met de waare

STO.

Stoebe van *Dioſcorides* overeenkome; want daar is een groot getal van Gewaſſchen, die aan haar ſchynen gelykvormig te weezen. *Plinius L.* XXI. *c.* 15. heeft *Stoebe* of het Stebenkruid geplaatſt onder de ſteekelachtige kruiden, hebbende daar in *Theophraſtus* nagevolgt, die 'er *L.* VI. *c.* 4. van zegt: daar zyn eenige kruiden, welke aan de bladeren en ſtengels doornen of ſteekels hebben, gelyk als φλεῖος of *Phleus*, 't welk anderen *Stoebe* hebben genoemd. Doordien nu de Namen van *Phleus* en *Stoebe* by *Theophraſtus* voor eenerlei aangenomen worden zo heeft *Matthiolus* zich daar door vroed gemaakt, als of beide maar eenerlei Plant waren, en daarom haare bladeren ſteekelachtig, doch de plaats, waar zy groeit, als vochtig of moeraſſig beſchreeven. *Honorius Bellus* ſchynt met *Matthiolus* van een gevoelen te weezen, als zynde by hem *Phleus* en *Stoebe* eenerlei, en uit het geſlacht der ſteekelige Planten, zo lang men *Phleus* in 't *Genus maſculinum* gebruikte, of voor een Mannelyke Plante alleenlyk aanzag, doch *Phleon* in 't *Genus neutrum* genomen, 't welk *Theophraſtus* in 't Mannetje en 't Wyfje onderſcheidt, verſchille zeer veel van de *Stoebe* of het Stebenkruid. *Chabr. in append.* Doch al dit is op verre na noch zo voldoenend niet, dat men een zeker en vaſt Kenteken voor deze Plant daaruit konde opmaken, hebbende noch *C. Bauh.* in *Pin.* noch anderen der nieuwſte Kruidkundigen geweeten, wat daar omtrent te beſluiten waare. *Blancard* in zyn medicynſche *Lexicon* nieuwſte druk *p.* 722. zegt: *Stoebe* is een zoort van *Scabioſa* (Scabioſenkruid) of *Jaccea*, men wil het afleiden van het Griekſche woord

woord στοιβάζω, *Stipare*, dat is: opſtoppen, of dicht by een vergaaren, om dat zy aan dichtgeſtopte of t'zamengetrapte wegen groeide. *Emanuel König in regn. vegetab. p.* 159. telt *Stocbe* of het Stebenkruid op onder de *Cyani* of Koornbloemen, want deze zyn even zo wel als geene gehoofde Planten, en wolachtig, maar niet doornachtig. Zy bloeit in de Maand van Juny aan de Oevers van den Rhyn, komende van krachten overeen met de Zaad-Koornbloemen. *Haller Enum. Method. p.* 690. verhaalt onder den zelven tytel van *Cyanus* eenige zoorten van 't Stebenkruid, hebbende hy, zo als doorgaans bekent is, onbeſchryfelyke neerſtigheid beſteedt, om de Planten in haare behoorlyke Claſſen te verdeelen. Hy eigent aan zyn *Cyanus* harde ſteelen toe, die takkig zyn, zo dat de takken zich wederom verdeelen, doch in de hoogte een voet en daarboven uitmaken. De bladeren zyn talryk, droog, dan met een donsachtige wol beſtrooit, dan wederom geheel glad; ze ſtaan als ſlagwieken, waarvan de eerſte geheel ſmal en tenger zyn, verdeelende zich wederom in vinnen, die zich uit malkander verſpreiden en dikwils getand of ingekurven zyn. Boven op de takken en ſtengels vindt men veele hoofdjes. De Bloemkelk is iets lang, naar boven toe nauwer, en met veele dicht by malkander ſtaande ſchubben voorzien, welker gedaante driehoekig is, aan den rand zyn ze witachtig en met harde haairen bezet, als een baart; het koekje is vry wat veêrachtiger, als het Zaad, ſtaande daaraan een geheel korte Pluimbos. De Bloemen zelve of de Bloempjes, waaruit de geheele kroon en hoofdbloem beſtaat, laten zich onder geen geſlacht brengen, en zyn geheel en al vleeſchverwig. De beroemde *Rajus* heeft *Hiſt Plant. p.* 323. *ſeqq.* uit *Pona*, *Bellus*, *Cluſius* en *J. Bauhinus* verſcheide zoorten van 't Stebenkruid beſchreeven, en wy beroepen ons op de beſchryving van *Cluſius*, doch de ruimte gedoogt hier ter plaatze niet, om zulks by te brengen, ook vereiſchen zulks onze Kopere Platen niet, waarop alleenlyk een zoort afgebeeldt vertoont word. In zyne *Hiſt. rar. Plant.* vindt men in 't vierde Boek en 't vierde Hoofdſtuk op de negende bladzyde vyf zoorten, drie die hy *Stoebes Salamanticæ* noemt, twee die in Ooſtenryk groejen, waarvan de eerſte groot, de tweede lager is. *Tabernæmontanus* neemt *p. m.* 438. maar twee zoorten aan, waarvan de eerſte grooter, doch de tweede kleinder is. Aan de eerſte zoort eigent hy eene lange witte wortel toe, met weinige vezelen behangen, een' kleinen vinger dik en zomwylen dikker, de onderſte bladeren, welke uit de wortel voortgroejen zyn bykans gelykvormig met de bladeren van het groote ſpaanſche Scabioſenkruid, of van weegbree, ze zyn week, wollig en wit glinſterende, doch de bovenſte bladeren aan de ſtengels en zyde takjes veel kleinder, ſmaller en minder ingeſneeden, iets puntig en ſteekelachtig, de ſtengels, waar van 'er twee of drie aan de wortel voortkomen, zyn rond, een Elle hoog, en zommigen ook hoger, die hebben veel zyde-takjes, waarop ſchubachtige hoofdjes verſchynen, gelyk als de hoofdjes van de *Jacea*, groejende daaruit ſchone, purpurverwige, vlokhoekige Bloemen, die zonder tegenſpreeken gelykvormig zyn aan de *Jacea* Bloemen. Wanneer deze zyn vergaan, dan volgt 'er het Zaad op, zynde in een wit baſtje of kleine hulſe opgeſlooten, en gelykende aan 't Zaad van wilde Saffraan, behalven dat het veel kleinder is, gelyk het Zaad van de vierde zoort (*volgens den Schryver*) der *Jacea*; de ſmaak van dit kruid is bitter, droog en t'zamentrekkend. Het groeit op ongeploegde velden, aan de greppels en grenzen der Akkers en Wyngaarden. De tweede zoort heeft bladeren, die breed, lang, en in veele kleine blaadjes, en menigvuldig geſpleeten zyn, van koleur wit en glinſterd, niet ongelyk aan de bladeren van de tweede

zoort der *Jacea*, behalven dat ze veel volkomener zyn, voor 't overige dus gelykvormig, dat men ze naauwelyks van malkander kan onderſcheiden. De eerſte zoort of de groote *Stoebe* is de *Salamantica prior*, de tweede zoort of de kleine *Stoebe* is de *Salamantica altera;* doch die zoort, welke wy in onze Kopere Platen hebben laten afbeelden, is eigentlyk de *Auſtriaca humilis* (lage Ooſtenrykſche) van *Cluſius*.

Zie de 949. Plaat Letter c. STOEBE CYANO SIMILIS TENUIFOLIA. Dunbladig Stebenkruid, gelykende aan een Koorenbloem. In 't *Hoogduits*, Steben-Kraut.

Dunbladig grys Stebenkruid, aan een Koorenbloem gelykende *C. B. P.* 273. De kleinſte zoort van de groote zevende Santorye, *Geſn.* De met de kleine Koorenbloem overeenkomende *Stoebe* of Stebenkruid by *Cluſ. Pann.* Het Ooſtenrykſche laage Stebenkruid. *Cluſ. Hiſt.* of het ook een ander ſchuimachtig ſlaapkruid is, dat op ſteenachtige plaatzen groeit by *Cæſ*?

S T O E C H A S.

STOECHAS. In 't *Grieks*, ςίχας, ςιχάς. In 't *Italiaans*, Stechade. In 't *Spaanſch*, Cantueſo. In 't *Franſch*, Stechados. In 't *Engels*, Caſſidony. In 't *Boheems*, Stechas. In 't *Arabiſch*, Aſtochados. In 't *Indiaans*, Scea, Sceha. In 't *Pools*, Kokanki. In 't *Hoogduits*, Stöchas/ Stoechen-kraut. In 't *Nederduits*, Rynbloem, Mottekruid, Stichaskruid.

KENTEKEN. De Plant, die wy Stichaskruid noemen, reekenen *Paul. Amman* en *Moriſon* tot die geenen, welke boven aan 't Einde van de ſtengels, gehelmde en werwelachtige Bloemen voortbrengen, *Herman* en *Boerhaave* keuren de voorgaande verdeeling goed, doch leggen haar daar en boven vier bloote Zaadkorrels by. *Rajus* telt die op onder de heeſteraehtige Planten, welker Bloemen boven aan den ſteel ſtaan, en wydlopige vette haairige Aairen, en boven op de zelve ingepropte ſchubben en blaadjes hebben. *Rivinus* plaatſt ze onder die geenen, welke irreguliere eenbladige Bloemen hebben, die boven met een Helm, doch onder met een Baart voorzien zyn, waar van de bovenſte tweevoudig, en de onderſte drievoudig gedeelt is; beſtaande het Zaad uit vier bloote Zaadkorrels, die daarenboven noch glad zyn. *Ruppius* houdt de Bloem voor volkomen, ſtemmende voor 't overige met *Rivinus* overeen. *Munting* noemt onze Plant in zyne waare Oeffening der Planten *p.* 624. eene zeer medicinaale en welriekende Plant, doch *Joh. Bauhinus* een nuttelyk en ſchoon Heeſtertje. In 't gemeen pleeg men ze voor eene Arabiſche Plant uit te geven, welke Aairen maakt, en een Boompje verbeelt. Haare Wortelen zyn houtachtig en zeer dik, makende menigerlei Takjes en Teenen, die anderhalve tot twee voeten toe hoog worden, daarby houtachtig en takkig pleegen te zyn; de bladeren komen naby de Lavendel, doch zyn niet zo groot, maar ſmal, droog, dicht en dik; de Bloem is volkomen, beſtaande uit een enkeld Blad, heeft twee lippen, waar van de bovenſte recht opwaarts ſtaat, en tweevoudig gedeelt is, doch de onderſte is drievoudig gedeelt, echter worden ze in dier voegen geſneeden, dat men in den be-

beginne de Bloem zou aanzien, als of zy vyfvoudig gedeelt waare. De Bloemen op zich zelve ſtaan in menigerlei Ryen aan ſchubachtige Hoofdjes, aan welker Toppen ettelyke blaadjes uitſteeken, die aangenaam zyn van aanzien, noemende *Cluſius* die, vliezige Veeters. Uit het Bloemkelkje ryſt een middelſte ſteel opwaarts, welke gelyk als een Nagel in 't achterſte deel van de Bloem is gehecht, en met vier gelyk als onvolkome Vruchten opgepropt of verzelt, die naderhand veranderen in even zo veele bykans geheel ronde Zaadkorrels, zwartachtig van koleur, leggende in een Huisje verborgen, 't welk van te vooren de Bloemkelk is geweeſt. De geheele Plant riekt zeer ſpeceryachtig, haar ſmaak is ſcherp en iets bitter. Zy bloeit in de Maanden van July en Auguſtus. Eertyds hieldt men de Arabiſche voor de beſte, maar nu hebben wy ze in onze Tuinen even zo goed. De Monnikken, die over de *Meſue* hunne uitlegging hebben gemaakt, hebben dit eenigſte onderſcheid daarby aangemerkt, dat onder de *Stoechades* (Stichaskruid-Wortelen) die zoort, welke uit Arabien overgebracht word, veel dichtere Takken hebbe. *Camerar.* 164. *Plin. L.* 28. *c.* 12. *Dioſcor. L.* III. *c.* 31. zegt: de *Stoechas* word omtrent by Vrankryk tegens over *Marſeille* in de Eilanden van den zelven Naam voortgebracht, waar van zy ook den bynaam heeft verkreegen (doch dit is verkeerdelyk, want deze Eilanden, die nu de Hieriſche Eilanden genaamt worden, leggen niet tegens over *Marſeille*, maar wel tegens over *Toulon*); het kruid, zegt hy vorders, heeft zeer dunne ſpruiten, de bladeren zyn als aan de Tym, doch veel langer, van ſmaak iets bitter, en een weinig ſcherp, *Matthiolus* zegt dien aangaande: het komt in Italien zeer weeldrig voort, en die geene word voor de beſte gehouden, welke op 't Gebergte van *Gargano* in de Provincie van Apuliën groeit. *Schroder* verzeekert *p.* 1160. uitdrukkelyk, dat de Arabiſche *Stoechas* hedendaags in Vrankryk groeje,

ja *Dalechamp.* vindt 'er in *Narbonne* en *Provence* zulk eene menigte van, dat men 'er in de Bakovens mede kan ſtooken, zie *Lugdun. p.* 917. zommigen willen 'er eene *Stachys*, anderen een Lavendelkruid uit de *Stoechas* maken. *Linnæus p.* 168. 469. eigent aan deze Plant even het zelve kenteken toe, als aan het Lavendelkruid, zynde de Bloemen alleenlyk in eene Aaire t'zamen gedrongen, naar onderſcheidene Ryen geordineert, en pronkende boven op met een Boſch of bondeltje (mogelyk haairtjes), zy wil voor de koude wel bewaart zyn, en word van haare eigen Rysjes voortgeplant, als men die afſcheurt, en wederom in de Aarde ſteekt. Zie *Volckamer. Flor. Nor.* 372. *C. B. P. p.* 216. *J. B.* 3. 277. *Cluſ. H.* 344. *M. H.* 3. 353. *Boerhaav.* 153. *Tournef.* 201. *Raj.* 513. *Cluſ. R. P. H.* 344. *Rivinus*, welks afteekening een der allerbeſten is. *Lemery* heeft waargenomen, dat de Bloempjes hunne koleur en Reuk het beſte behouden, wanneer men ze tuſſchen blaauw Papier opdroogt, en dan in eene Doos bewaart.

STOECHAS ARABICA. Arabiſch Stichaskruid. In 't *Franſch* Stoecas Arabique. In 't *Hoogduits*, Arabiſcher Stoechas. Zie de 950. Plaat, Letter. a.

Purpurverwig Stichaskruid *C. B. P.* 216. Stichaskruid gemeenlyk het Arabiſche bygenaamt *I. B.* 3. 277. Stichaskruid met zeer korte Veeters *Cluſ. Hiſt.* 344. *M. H.* 3. 353. *Stoechas* of Stichaskruid by *Dod.* 275. *H.* Arabiſch Stichaskruid *Cam.* gemeen Stichaskruid by *Park.* Stichaskruid of Tuin-Aaire *Ger.* wilde Italiaanſche Aaire by *Cæſ.*

STOECHAS ARABICA BREVIORIBUS LIGULIS. Arabiſch Stichaskruid met zeer korte Veeters. Zie de 950. Plaat, Letter b.

STOECHAS FOLIO SERRATO. Stichaskruid met een ingezaagd blad. In 't *Franſch*, Stichedes. In 't *Hoogduits*, Stoechas. Zie de 950. Plaat, Letter c.

Stichaskruid met een ingezaagd blad *C. B. P.* 216. *Dod.* 275. *M. H.* 3. 354. Stichaskruid met een gekruld blad *Cluſ. H.* 345. Stichaskruid met een ingezaagd en

en gekruld blad. *I. B.* 3. 279. Lavendelkruid met uitgeholde bladeren *T.* 198. *H.*

Dit zoort van Stichaskruid is zeer raar, en van de zelfde hoogte als het gemeene; het heeft houtachtige, verbreekelyke, dunne en vierkantige Takken; de bladeren zyn mede langwerpig, ſmal, doorgaans ingezaagd en gekruld, bovenwaarts groenachtig, en onderwaarts witachtig, van ſmaak heet en bitter; de uiterſte Takken van 't zelve eindigen in blootе, vierhoekige en gryze Teentjes, zynde omtrent twaalf vingeren breed lang, die eene Aaire onderſtutten, welke langer en raarder is als aan het gemeene Stichaskruid, komende ten naaſten by overeen met de Aaire van 't kleine Lavendelkruid; deze Aaire is uit veele gelyk als vliezige ſchubben t'zamen vergaart, met zommige boven uitſteekende Blaadjes, die aan het ſpits breedachtig, en uit den purpur hemelsblaauw van koleur zyn, gelyk by de overige zoorten van dit geſlacht. De Bloemen komen uit de holte van elke ſchubbe in menigte voort, zyn purpurverwig als by de gemeene, het Zaad en ook de Wortel komen 'er insgelyks mede overeen; het groeit van zelf op den Top des Bergs by *Gibraltar*, en bloeit in de Maand van February. De Portugeezen noemen de Roosmaryn in hunne Taal *Alichrin frances*, welk Lot meerder uitheemſche Planten onderworpen zyn, welke de Inwoonders, als ze die niet ter deege kennen, den Naam van Franſche Planten geven. *Cluſ. l. c.*

Gebruik in de Medicyne.

De Bloemen van het Arabiſche Stichaskruid, 't welk men de Ziel der Harſſenen en Zenuwen pleegt te noemen, bezitten byzondere ſpeceryachtige deeltjes, die daarenboven nog Harſt en Gomachtig zyn; ze worden zeer dikwils voor de Beroertheid, Lammigheden, Duiſelinge, Pyn en Quetſuren van 't Hoofd, verzwakking der gedachteniſſe, Aamborſtigheid en Hoeſten gebruikt, ze worden tot Thee-dranken, en onder de Species tot de Hoofdzakjes, als mede tot de Rookingen en waſſching van 't Hoofd genomen; zynde ook een *Ingredient* van de Driakel *Andr.* en Mithridaat *Dam.* Ze hebben eene zuiverende, verdunnende, openmakende en verſterkende uitwerking, zommigen roemen ze, om het Water en de Maandſtonden af te dryven. Voor 't overige wil men haar ook eene kracht tegens het Venyn en voor de bezwaarniſſen van de Lever en de Milt toeſchryven. *Caſp. Neuman* verwerpt daarentegen in zyne *Prælect. Chem. P.* III. *regn. veget. c.* CXL. *p.* 1036. de krachten en de nuttigheid dezer Bloemen, en wil ze geheel en al uit de Geneeskunde verbannen. Zie *Schroder.*

S T R A M O N I A.

STRAMONIA. In 't *Latyn*, Stramonium, Solanum, Datura. In 't *Hoogduits*, Stechapffel. In 't *Nederduits*, Doornappel.

KENTEKEN. De Doornappel, welke van wegens haare ſteekelige Vrucht den Naam van Doornappel verkrygt, word met recht voor een *Solanum* (Nagtſchade) mede gehouden, gelyk zo wel uit haare Vrucht, als mede uit het getuigenis van *Paul Amman* en veele anderen blykt. *Hermannus* heeft ze onder die Gewaſſchen geſtelt, welke veele Zaadkorrels in een viervakkig Huisje maken, dat

dat is, welker Zaadhuisje uit viervoudig gedeelde vakjes beſtaat, in de grootte van een Walnoot. De uit een Pyp voortkomende Beker-of Kelkvormige Bloemen zyn met Randen en vyf hoeken voorzien, dat is: de Bloemen zyn Pyp-en Trechtervormig, zo als *Rajus* en *Ruppius* ook ſchynen van gevoelen te weezen. Want de eerſte reekent ze tot de kruiden, die eene éénbladige Bloem van maar eene gedaante maken. Maar de laatſte telt ze onder die Planten op, welke eene reguliere éénbladige Bloem, en een viervoudig gedeelt Zaadhuisje maken. Uit de Aanmerkingen van *Matthiolus* over *Dioſcorides L. IV. c. 69.*, alwaar hy van de *Solana* ſpreekt, is de gelykvormigheid van de *Stramonia* met het *Solanum* ongemeen baarblykend, doch zouden de bladeren naar *Opium* rieken, en grooter zyn; zy draagt witte Bloemen, die een lieflyken Reuk van Lelien uitwaaſſemen, gelykende zeer naar die van *Convalvulus* (Klokjes winde), die van veele in de Kruidkunde onbedreevenen verkeerdelyk met den Naam van *Liguſtrum* (Mondhout) gedoopt word; de Vrucht is by haar overal doornachtig, navelvormig, en groen van koleur; de bladeren gelyken eenigzins naar die van het *Solanum*, doch zyn grooter. Naar de beſchryving der nieuwſte Kruidkenners komt uit eene hout-en vezelachtige Wortel, die Jaarlyks is, een ſtengel van twee voeten voort, zynde omtrent een vinger dik, en vol van Takken. De bladeren daaraan zyn groot, wyd, breed, en hoekig, ſtaan by beurten en zyn aan den Rand bogtig, doch gaan naar vooren iets puntig toe; ook aan de bladeren van het *Solanum* geheel gelyk, behalven dat ze grooter, weeker, vet, en van een' ſterken Reuk zyn, die eene verdooving van zinnen ſchynt te willen toebrengen; de Bloemen zyn éénbladig, vyfhoekig, en gelyken niet kwaalyk na een Drinkbeker of Trechter, daarby zyn ze langwerpig. In den grond des Bloemkelks komt een Zaadhuisje te voorſchyn, dat met ſteekels of ſpitzen voorzien, vierhoekig en viervoudig gedeelt is, hebbende midden over 't kruis door heen een dik vel of vlies (of tuſſchenſchot), en makende vier vakjes, waarin overal aan een koekje veele Zaadkorrels zitten, die van gedaante als kleine Niertjes zyn. Men pleegt deze Plant in Tuinen voort te queeken, waar zy menigwerf door de afgevalle Zaadkorrels van zelve voortkomt; zy bloeit in de Maanden van July en Auguſtus. *Linnæus* heeft waargenomen, dat het Zaadhuisje by deze zoort nu glad, dan ruig van ſteekels zy *p.* 48. *n.* 135. De Vrucht word by de Duitſchers niet genuttigt, om dat men vreeſt, dat zy, byaldien geene Raſerny, echter ongezondheid te weeg brenge, wordende die in de Tuinen alleenlyk vermaaks halve voortgequeekt. In Italien word de Vrucht echter mede onder de ſpyzen opgediſcht. *Bellonius* betuigt, dat de Egyptenaars dagelyks van deze Vrucht eeten. *Gabr. Alfonſ. de Herrera* gift in zyn vierde Boek, als of deze Plant door de Mooren uit Africa naar Spanjen zoude gebracht zyn, om de Chriſtenen door de zelve ſchade toe te voegen. *Hermolaus*, *Barbarus* en *Matthiolus* met hem ſchryven, dat zy zonder gevaar, gelyk als kampernoeljen, kan toebereidt en gegeten worden. *Cluſius H. P.* II. 24. & *Arom. Cap.* LIII. herinnert, dat het Zaad ſchandelyk van de Hoeren misbruikt worde, veroorzaakende aan hunne Minnaars of Pollen, welken ze het weeten by te brengen, een wonderlyk Mengelmoes van driften, zo dat ze of moeten huilen of lachen, naar dat de razende wellust hen daar toe aanport. Zie *C. B. Phytop.* 299. *Tourneſ.* 118. *Boerhaave* 261. *Raj.* 747. Zie insgelyks *Caſ. in Fr. Hoffmanni Med. Conſult. P.* IV. *Caſ.* VI. *p.* 43. *ſeqq.*

STRAMONIA SEU DATURA FOETIDA POMO SPINOSO FLORE ALBO. *Stramonie* of ſtinkende *Datura* met een doornachtige Appel en witte Bloem. In 't *Hoogduits*, Stechs Apffel. Zie de 950. Plaat, Letter d.

Stramonie of ſtinkende *Datura* met een

een langwerpige doornachtige Vrucht. *Hort. Acad. Lugd. Bat.* Stinkend *Solanum* (Nagtſchade) met een langwerpige doornachtige Appel. *C. B. P.* 168. *Datura*, een ſoort van *Nuxmetella* van *Camerarius.* Turkſche *Datura. Eyſtett. Aut.* 0. 2. *F.* 12. *f.* 1 *a.* Doornachtige Appels, van veelen bygenaamt *Stramonia. J. B.* 3. 629. *Stramonicum* of *Datura* met een doornachtigen Appel en lange rondachtige Bloem. *M. H.* 3. 607. *Stramonium* met een rondachtige doornige Vrucht, en ſlegte witte Bloem. *Tournef.* 118.

Zie de 951. Plaat, Letter a. STRAMONIA FOETIDA POMO SPINOSO OBLONGO FLORE PURPURANTE. Stinkende *Stramonie* met een' langwerpigen doornachtigen Appel en purpurachtige Bloem. In 't *Hoogduits*, Rauch-Aepffel.

Stramonie met eene doornachtige Vrucht, langwerpigen ſtengel, en Violet verwige Bloem. *Stramonie* of *Datura* met een' doornachtigen Appel, langwerpigen ſtengel, en Violet-verwige Bloem. *Flor.* 2. 118. Stinkend *Solanum* of Nagtſchade met een' langwerpigen doornachtigen Appel. *C. B. P.* 168 Groote purpurverwige *Stramonie Park. Par. M. H.* 3. 607. *a.*

Zie de 951. Plaat, Letter b. STRAMONIA FRUCTU ROTUNDO DEORSUM SPECTANTE. *Stramonie* met eene ronde Vrucht neêrwaarts kykende of hangende.

Stramonie met eene ronde en ruuwe Vrucht neêrwaarts hangende *F. Col. Solanum* of Nagtſchade met een' doornachtigen ronden Appel en lange Bloem. *C. B P. Solanum* of Nagtſchade by veelen aldus genaamt, of Doorn-Appel by *J. B.*

Zie de 952. Plaat, Letter. a. STRAMONIA ÆGYPTIACA FOETIDA SEMINE PALLIDO FLORE ALBO DUPLICI TRIPLICIVE. Stinkende Aegyptiſche Doornappel, met een bleek Zaad, en witte dubbelde of drievoudige Bloem. In 't *Franſch*, Maſlac. In 't *Hoogduits*, Toll-kraut.

Stramonie met een ronde doornachtige Vrucht; en een Violet-verwige dubbelde of drievoudige Bloem. *Tournef.* 119. Stinkende *Stramonie* of Egyptiſche *Datura*, met een bleek Zaad, ronden doornigen Appel, en Violet-verwige dubbelde of drievoudige Bloem. *Flor.* 2. 118. *M. H.* 2. 607. *a.*

STRAMONIA SIVE DATURA ÆGYPTIACA FLORE TRIPLICI EXTRINSECUS, SIVE PURPURASCENTE, INTRINSECUS ALBENTE. Zie de 952. Plaat, Letter b. Aegyptiſche *Stramonie* of *Datura* met eene drievoudige Bloem van buiten, of purpurverwige, zynde van binnen wit. In 't *Franſch*, Dutroa. In 't *Hoogduits*, Toll-Aepffel.

Queeking.

De Bloemen en de Vrucht van deze Plant zyn noch wel waardig, om in Tuinen voortgequeekt te worden. Doch dit Gewaſch wil een' goeden, gemeenen, zandingen, echter vet gemeſten grond hebben; ook moet het op een wel gelege plaats geplant, en menigwerf wel begoten worden. Men zaait het Zaad in de Maanden van Maart of April niet al te diep in de Aarde, en de Plantjes, als ze wel zyn uitgeſprooten, moeten ter rechter tyd verplant worden, en wel met de waſſchende Maan, waarop ze zeer gaarne voortgroejen, en noch voor den Winter weêrom ryp Zaad voortbrengen, de korrels daarvan, als ze uitvallen, komen in 't andere Jaar op nieuw vanzelve voort. *Munting.*

STY-

STYRAX.

STY. STY.

STYRAX. In 't *Grieks*, στύραξ. In 't *Italiaans*, Stirace. In 't *Spaans*, Eſtoraque. In 't *Engels*, Sweete Storax tree. In 't *Arabiſch*, Miha. In 't *Hoogduits*, Styrax / Storax. In 't *Nederduits*, Storax.

KENTEKEN. *Styrax* is een Boom dien *Cordus* en *Jonſton* tot die Bomen hebben gereekent, welke Noten voortbrengen. *Boerhaave* II. 218. telt hem op onder de zulke, welker Bloemen maar uit een blaadje beſtaan, en binnen in de Bloem een Zaadhuisje maken, 't welk naderhand verandert in eene Vrucht, die met beenachtige Zaadkorrels is vervult. *Rajus* plaatſt dezen Boom onder het getal dier geenen, welker Vruchten, als ze ryp zyn, gemeenlyk droog worden. Deze Boom groeit in Syriën en op andere plaatzen van zelf, insgelyks in de Nederlanden, Duitſland en Vrankryk, doch moet in deze Landen met groote zorgvuldigheid voortgequeekt worden. Wie van de Ouden iets omſtandiglyks van dezen Boom in geſchrift heeft nagelaten, is ons met geene zekerheid bekent. *Dioſcorides L.* I. *c.* 68. en *Plinius H. N. L.* XII. *c.* 25. maken dien aan den Quee-Appel Boom gelykvormig; doch *Strabo Georg. L.* XII. maakt hem niet al te groot, maar recht opwaarts ſtaande. Men geeft voor, dat de Stam van de Wormen, welke in het hout zelve groejen, of geduurende de Honds-dagen daar aan vliegen, tot op de buitenſte ſchorſſe of Baſt toe opgevreeten worde, zo dat hy 'er niet anders uitziet als een holle Pyp of Buis, en van zyn eige ſtof morſſig word. Doch deze geheele zaak ſchynt met een verdichtzel over een te komen, hebbende *Plinius* zich in de Naam van *Stolecitis* vergiſt; zo als beweert word in het *Herbar. Lugdunenſe L.* I. *c.* 42. *p.* 115. Het Boompje op zich zelve is noch redelyk groot, en bykans gelykvormig met de Berke-of Queepeereboom, echter is de Stam daaraan witachtiger, en de bladeren kleinder, in hunne zoort langwerpig, ſterk, tegens het ſteeltje toe rondachtig, van boven glad en groen, van onderen wit en wollig. De Bloem beſtaat uit een blad, is wit, en aan 't onderſte Deel pypachtig, aan 't bovenſte Deel menigvuldig verdeelt, welke deelen zich als een ſtar uit malkander verſpreiden. Men vindt aan de nieuwe ſpruiten dikwils ettelyke Bloemen, die een' goeden reuk hebben. In 't middel-punt van de wyd opgeblaze Bloemkelk, die ingetand en menigvuldig ingeſneeden is, vindt men een Zaadhuisje, waaruit een rondachtige Vrucht word, gelyk als een Hazelnoot groot, die witachtig en in eene vleeſſige Hulſe is, toonende twee, drie, tot vier diepe ſpleeten toe, van een iets bitteren ſmaak, en zynde met een of twee harde ſteentjes opgevult, waarin een mergachtig, olyachtig, en onaangenaam ſmaakend pit legt, 't welk zomwylen tweevoudig en hoekig, en zomtyds drievoudig is. *Cæſalpinus* heeft in Toſcanen dezen Boom gins en weder op ongeploegde Velden in menigte waargenomen, het welk aldaar wegens de warmte van 't land wel kan zyn, doch by ons moet men dien voor alle koude en nattigheid met de allergrootſte zorgvuldigheid bewaaren. Zie *Camerar. H. M.* 165. De Latynſche Naam *Styrax* zou van *Stiria*, dat is: Yskegel, voortge-

gekomen zyn, door dien de droppels of korrels van het *GummiStorax* eene groote gelykvormigheid hebben met de Yskegels, en bevrooren Water-droppels, doch deze benaaming ſchynt zeer gedwongen te weezen. *Linnæus* heeft volgens zyne gewoonte de gedaante der Bloeme en Vrucht *n.* 401. *p.* 143. zeer wel beſchreeven. *Tournefort. p.* 598. en *Boerhaave l. c.* hebben onder den eigentlyken Tytel van *Storax* maar eene zoort opgeteekent. Doch *Jonſton L.* II. *p.* 126. en *Rajus H. P. L.* XXX. *c.* XI. *p.* 1680. meerder zoorten van de zelve, waar onder die met Ahorn-Booms-bladeren de bekentſte is. Ieder een kent de heerlyke Gom dezes Booms, en weet, dat ze namelyk uit de ſchorſſe dezer Bomen vloeje, en een' ongemeen goeden Reuk van zich geve. Hedendaags brengt men die niet meer tot ons in Pypen of Penneſchachten (waarom haar den Naam *Calamita* is bygelegt geworden), maar in Blazen, om dies te meer Cieraad en Reuk te mogen behouden. Men brengt die uit Syrien, Ciliciën, Pamphylien in korrels tot ons; zynde die geene de beſte, welke vet, en taai is, wiens witachtige ſtukken roodachtig ſchynen of geel, en van een duurzamen reuk zyn, en als ze week worden, een honig-zoet ſap van zich geven, dat echter iets t'zamentrekkend aan zich heeft. *Dioſcorides.* De vloejende Storax of *Storax liquida*, die zo dik als Terpentyn is, is niet natuurlyk, maar door konſt gemaakt, zynde men van meening, dat die van Olie en Wyn met Storax vermengt by een zacht vuur vervaardigt word. Anderen zyn van gedachten, dat die uit de Vruchten en de ſchorſſe van dezen Boom geparſt word; noch anderen houden het ſlechts voor vloejende Myrrhe, of het ſap daar van, waarvan *Matthiolus* in zyne Aanmerkingen over *Dioſcorides l. c.* kan nagezien worden; zo dat het by zulke omſtandigheden zeer moejelyk valt, om eigentlyk de Plaats te beſtemmen, waar die Gom van daan komt. *Pomet.* I. *L.* VIII. 378. door konſt, de natuur nabootſende, heeft niet alleen deze Gom vervaardigt, maar is daar door ook in ervaring gekomen, dat de Storax uit veele andere deelen t'zamengeſtelt zy. Ondertuſſchen is de beſte hier van zuiver, dik en van een' goeden Storax reuk, wordende van zommigen *Oleum Storacinum* genaamt, doch welke Naam geheel en al niet met de zaak over een komt. *Lemery.*

STYRAX VULGARIS STORAX. Gemeene *Styrax.* In 't *Hoogduits*, Storax. Zie de 953. Plaat, Letter a.

Storax met een Quee-Appelbooms blad *C. B. P.* 452. Storax Boom *J. B.* 1. 341. Styrax *Lob.* Plaat 151. *H.*

STYRAX ARBOR VIRGINIANA, ACERIS FOLIO. Virginiaanſche Storax Boom met een Maſtbooms blad. In 't *Hoogduits*, Indianiſcher Liquidambar Baum. Zie de 953. Plaat, Letter b.

Virginiaanſche welriekende Maſthoutboom *H. L. App.* 641. Cretiſche welriekende Maſthoutboom van *Morgan.* Virginiaanſche Ahornboom, latende van zich Storax vloejen. *Raj. H.* 1799. Virginiaanſche Storax-boom met een Maſthoutbooms blad *Raj. H.* 1681. Storax met een Maſthoutbooms blad van *Honorus Bellas. Park. Th.* 1529. Vloeibaare Storax *C. B. Pr.* 158. *Liquidambar. C. B. P.* 502. *Park. Th.* 1590. *Liquidambar.* Harſt van een Boom genaamt *Ocoſolt*, met een Klimops blad, van reuk als vloeibaare Storax *J. B.* 1. 3 3. De Boom van *Liquidambar* of Storax vloejende (*Styraciflua*), met een Maſthoutbooms blad, met een Vrucht *Tribuloides* genaamt, dat is: met een rondachtig Zaadhuisje, of bekleedzel van de Vrucht. *Plucknet. Alm.* 224. *Phytogr.* 42. 6. alwaar hy, de Vrucht en het Zaad afbeeldende, beweert, dat het noch een Maſthoutboom, noch een Ahornboom zy, maar een byzonderlyke Boom, dien wy met recht *Liquidambar* noemen, welkers Kenteken is: *dat deszelfs bladeren kleinder zyn als die van een Ahornboom.* De rondachtige beſtaat uit veele lange laadjes, die bovenwaarts

waarts ingetand zyn, ſluitende elk daar van maar een langwerpige Zaadkorrel in zich, en zynde aan een en 't zelfde middelpunt t'zamen gevoegt. *Boerhaave* II. 234. 235. Voegende *C. B.* 'er by: de Wortel is rond en zwartachtig, zynde met een rimpelige geſtreepte, en gelyk als kreuklige Baſt overtrokken, de bladeren ſtaan by drien, ook by vyven daaraan, en zyn met langachtige, dunne en zwartachtige ſteeltjes voorzien, uit een plaats als een knobbel of bultje voortkomende, ze zyn aan de Wyngaards bladeren gelyk, en op de wyze als de bladeren van de Maſthout-of Ahornboom in drie, ook wel vyf Inſnydingen, verdeelt, aderryk en aan den omtrek uitgeholt, hebbende een puntige ſpits. De Vrucht van deze Virginiaanſche Storaxboom is van eene opgeſtapelde en ſteekelachtige gedaante, diergelyken men aan de Balletjes van den Ahornboom, en van 't Waterliſch ziet. *Hermannus* vraagt, of het de Virginiaanſche welriekende Maſthout-boom zy, en *D. Tancredus Robinſon*, of hy overeenkomende is met de Occidentaalſche Ahornboom, dragende een zagte wol of dons?

Queeking.

Munting heeft onze Plant de Naam gegeven van een bemint en ſchoon Gewaſch, en vermits het in aanzienlyke Tuinen pleegt gequeekt te worden, zullen wy van de voortqueeking dezes Booms in 't kort hier iets byvoegen. De grond, waarin die ſtaan zal, moet van goede zandige Aarde, met Paarde meſt en ander goed vet Land wel doormengt zyn. De plaats moet een vrye en ope Lucht hebben, en van de Zon wel konnen beſcheenen worden, want anders zou men wel nooit Bloemen, ik laat ſtaan Vruchten verhopen konnen. Met het begieten moet men niet al te overtollig te werk gaan. Daar is mogelyk geene Plant, die meerder afkeer heeft voor alle koude, Ryp, Ruuwigheid des Herfts, dan deze, weshalven zy in eene behoorlyke Tobbe by tyds in het Winterhuis gebracht, maar geheel laat wederom uit het zelve gehaalt moet worden. Zy bemint nu in het zelve aan het Venſter de Zonne-ſtraalen, en als ze ſchynt al te droog te weezen, dan beſproeit men ze met laau warm Regenwater. Wanneer de Zomer wederom aankomt, dan went men de zelve allenskens wederom aan de vrye Lucht, met deze door een ope Venſter op dit Gewaſch te laten ſpeelen, en als het begint ter dege warm te worden, dan ſtelt men het by een zagte of ſtof Regen geheel buiten. De ſpruiten, die aan den voet der Wortel voortkomen, zyn het bekwaamſte, om het gewaſch voort te planten, alleenlyk moeten ze met voorzichtigheid afgeplukt en in de Aarde verplant worden, alwaar ze geheel langzaam Wortel vatten; daarop worden ze dan in een Pot geplant, en naar de aangetoonde zorgvuldigheid voortgequeekt.

Gebruik in de Medicyne.

Storax (die eerder een door de konſt vervaardigd, als natuurlyk weezen is) is een harſtachtige Gom, die men overal in de Apotheeken vindt. De zo genaamde *Styrax calamita* bezit van wegens haare balſemachtige deelen eene openmakende, droogende, oploſſende, verdeelende, verweekende en ook aantrekkende kracht, wordende dierhalven innerlyk en uiterlyk gebruikt. Het komt mede tot de Compoſitie van de hemelſche Driakel, en van 't *Andromachum*, zynde een zeer krachtig middel voor ontſteekingen in de Keel en Borſt-ziektens, byzonderlyk voor de Aamborſtigheid, Hoeſt, Heesheid, Zinkingen, Zuiſing in de Ooren, enz. Zy word mede gevoegt by de middelen, die het Hoofd, de Zenuwen, het Hert, de Maag en de Lyfmoeder verſterken; ook heeft ze eene uitwerking om het Venyn te verdryven, de kramp te ſtillen, en de Leden-pyn te verzagten, is een Pynſtillend middel, en brengt de ſlaap te wege, hebbende eene

heerlyke nuttigheid in oploſſing van zweeren, als ook van Krop-Gezwellen. Uiterlyk word zy beſteedt ter maakinge van een' goeden reuk, insgelyks tot Rookpoejers, Rook-kaarsjes, welriekend Lak, tot Pleiſters en omſlagen. In de Apotheeken vindt men de beroemde Storax-Pillen, welke voornamenelyk de hevige Hoeſt en dunne zoutige Zinkingen zeer wel verzagten. De uitgezochte korrels van Storax zyn in vergelyking van de eerſt genoemde wel veel krachtiger, maar doordien ze van waardy zeer koſtbaar zyn, en in de Geneeskunde zich niet wel laten gebruiken, dus word maar de *Styrax calamita* in plaats van de *liquida* in de Apotheeken gevonden. Zie *Diſſert. de Styrace Georg. Phil. Willi ſub Præſidio Jac. Kirſtenii* 1736. *Altdorffii habita. Crato l. 6. conſ. med. à Scholtz edit. Herman Cynoſ. mat. med. c. not. Bocler. P.* I. *c.* 8. *p.* 663. *Schroder.*

S U B E R.

SUBER, In 't *Latyn*, Phellus. In 't *Grieks*, φελλὸς ἴψος. In 't *Italiaans*, Subro, Suvero, Sughiero, Sugaro. In 't *Spaans*, Alcornoque, Corcha de Alcorneque (*is de Baſt*), Bellota (*is de Eikel van de Kurkboom*). In 't *Franſch*, Liege. In 't *Engels*, Corke tree. In 't *Pools*, Korf In 't *Litthauwſch*, Lucbas. In 't *Hoogduits*, Pantoffelbaum/ Korkbaum. In 't *Nederduits*, Korkboom.

KENTEKEN. De Korkboom behoort volgens de verdeeling van *Rajus* onder die zoort van Bomen, die Noten voortbrengen, en welker Bloemen en bladeren ten opzichte der plaatze verre van malkander afſtaan. *Plinius L.* XVI. *c. 6.* reekent dien tot die geenen, welke eikels dragen. De grootte van dezen Boom is middelmatig, redelyk gelykvormig met de Eikeboom of Steen-Eike, zo dat men ook in den eerſten opſlag zich dien aangaande licht konde vergiſſen, by aldien niet de Korkboom iets grooter waare, en de dikke ſchorſſe, welke lichtelyk van malkander barſt, den misſlag ontdekte. De Stam, wanneer die eens ter dege is opgegroeit, is geheel dik, makende niet veel Takken, die iets ſterker zyn als aan de Steen-Eike. De ſchorſſe is redelyk dik, zeer licht en ſponsachtig, van eene graauwachtige geele koleur, ze laat zich lichtelyk ſnyden, en nog veel lichter van den Boom zelve afzonderen, doordien zy van den daar onder leggenden baſt altyd afgeſtooten word. De bladeren zyn grooter, langer, en weeker als die aan de Steen-Eike, bovenwaarts zyn ze recht groen en dikwils getand of ingekartelt, doch menigmaal niet, zo als aan de Steen-Eike geſchiedt, ze vallen ook lichtelyk af. De Eikels, die men 'er aan waarneemt, zyn redelyk groot, en zwartachtig van koleur, wanneer ze ryp worden, langer als de Eikels van de Steen-Eike, en met een ſtomper ſpits, hebbende een veel grooter Bloemkelk, die meer ruig en met geheel zachte ſpitſen of ſteekels voorzien is. De ſmaak van deze Vrucht is droog en aantrekkend, en veel onlieflyker dan die van de andere Eikebomen; daar ſtaan 'er veele by malkâar aan korte en lange ſteelen. Menigwerf vindt men aan de takken harde en houtachtige knobbels of kampernoeljes, van koleur aſchgraauw, doch die zitten zo vaſt, dat ze niet wel konnen afgeſcheurt worden, ten zy men de takken in ſtukken breekt. De Inwoonders der Landſtreeken, waar de Korkboom komt te groejen, ſnyden

ſnyden rondom in den Boom tot op het Hout, op de plaats, daar hy in de Aarde ſtaat, of ten minſten tot op zyn binnenſte Baſt toe, insgelyks bovenwaarts, daar hy zich in Takken begint te verſpreiden, naderhand maakt men eene ſneede volgens de lengte naar om laag en men neemt 'er de ſchorſſe af. Deze word daarop in ſtukken verdeelt van verſcheide grootte en dikte, die dan in 't water gelegt, en met ſteenen bezwaart worden, waar onder zy, als onder eene Pars, dichter en platter worden. Waar op men ze wederom laat droog worden, en door de geheele Weereld ter verkopinge vervoert. Men zou niet konnen geloven, hoe ſchoon rood de binnenſte baſt zich dan vertoont, zo dat men zou geloven, als of de Bomen met Vermilioen waren beſtreeken. Ondertuſſchen bederven de Bomen door de Aftrekking van hunne ſchorſſe geenzins, maar worden 'er beter door, als maar in die tyd geene ſterke Stort-Regens vallen, waarop de inwoonders echter wel weeten te letten doordien op de plaatzen aldaar te dier tyd geſtadig ſchoon weêr blyft; doch het gebeurt wel eens maar zelden, zo als *Quinquerranus* heeft aangemerkt, in zyne voortreffelykheden van *Provence*. Binnen korten tyd worden ze wederom met eene ſchorſſe bedekt, die dan tot zulk eene dikte voortgroeit, dat zy een El en meer dik word, 't welk *Matthiolus* verzekert van gezien te hebben, doch behalven hem is 'er niemand, die zulks mede ſtaande houdt. Men vindt dezen Bboom in Spanjen, Vrankryk en Italiën groejen, hy word zeer oud, en gevoelt zo haaſt zyn Ouderdom niet, doch hy groeit ook zeer langzaam. *Linnæus p.* 291. *n.* 727. eigent aan de Kork-en Eike-Boom eenerlei Kenteken toe, alleenlyk dat de Kork-Boom dit voor uit heeft, dat hy van eene ligte ſponsachtige ſchorſſe voorzien, is welke meening ook *Boerhaav.* II. 178. en *Tournef.* 584. toeſtemmen. De Latynſche Naam *Suber* komt van *Suendo*, dat is, *Naajen*, voort, vermits men in Italiën des Winters van dit hout de Soolen onder de Vrouwen-Schoenen maakt, niet zo veel gemaks halve, of om de koude tegen te ſtaan, als wel dat ze zig een weinig aanzienlyker voor 't Oog zullen vertoonen; mogelyk is dit de oorzaak dat hy in 't Hoogduits de Naam heeft verkreegen van **Pantoffel-Holtz-Baûm**, dat is: Muilenhouts-Boom. De Grieken hebben dien genoemt φελλὸς, wordende afgeleidt van 't Griekſche werkwoord, φελλύω, *fluito modo Suberis*, dat is: vlotten of boven 't Water dryven, op de wyze als kurk, want de ſchorſſe zoekt altyd boven het Water te zwemmen, en het is ieder een bekent, dat zy nooit wil onderblyven. Van wegens de dikke ſchorſſe word de Korkboom niet onaardiglyk van de Grieken ook genaamt δενδρόφλοιος, *Arbor de conticanda*, dat is: Schorſſeboom, of Boom, welker ſchorſſe kan afgenomen worden, of liever ontſchorſſende Boom. De Viſſchers maken van deze ſchorſſe of baſt de knopen aan hunne netten, op dat die van wegens haare lichtigheid dies te beter boven het water mogen en konnen zwemmen. Wy gebruiken die om 'er een naauw Mondgat van Bouteilles, kruiken en ander diergelyk glaze goed of aardewerk mede toe te ſtoppen, door al voorens van de baſt Proppen te ſnyden, 't welk met een dun en recht ſcherp Mes moet geſchieden. De Landlieden gebruiken de Kurk ter dekkinge van hunne Huizen, Hutten, Muurwerk, en maken 'er ook Byekorven van Zie *Plin. L.* XVI. *c.* 8. *Theophr.* III. *Hiſt.* 16. *C. B. P.* 424. *Cluſ. H. P. L.* I. *c.* 14. *Lugdunenſ. p.* 22. *Rajus. H. P.* 1393. *Matthiolus* in zyne Aanmerkingen over *Dioſcorid. L.* I. *c.* 121. Zegt: dat het loof van dezen Boom altyd groen blyve, doch *Jonſton de Arborib. L.* IV. *p.* 202. merkt aan dat 'er twee zoorten van de breedbladige Korkboom zyn, te weeten: de eene laat het loof vallen, de andere niet. *Cluſius* heeft aangemerkt, dat deze Bomen in *Aquitanien* des Winters het

Loof afleggen, doch in Spanjen altyd behouden, op de wyze als de Steen-Eike.

Zie de 954.Plaat, Letter a. SUBER ANGUSTIFOLIUM. Smalbladige Korkboom. In 't *Hoogduits*, **Korck.**

Korkboom met ſmalle en oningezaagde bladeren. *C. B. P.* 424. Smalbladige Steen-Eike met eene ſchorſſe als aan de Korkboom, of Korkboom met een zeer lang en ſmal blad *Lugd.* De tweede zoort van Korkboom met langachtige en ſmalle bladeren. *Cluſ. Hiſt. L.* I. *c.* 14.

Deeze heeft een veel langer en minder uitgegold blad, de Eikel-Vrucht is kleinder, van buiten ſteekelig, en van een zeer ſcherpe ruuwigheid. Hy groeit zeer weeldrig aan den voet van 't Apennynſche Gebergte, en op de Heuvels van 't Land rondom en by *Ancona.*

SUBER LATIFOLIUM. Breedbladige Korkboom. In 't *Franſch*, Liege. In 't *Hoogduits*, **Pantoffel=Holtz.** Zie de 954.Plaa Letter b

Breedbladige Korkboom, blyvende altyd groen *C. B. P.* 424. Breedbladige Korkboom. *I. B.* 1. 103. Breedbladige Korkboom (*ſuber latifolia*) by *Lobel.* Plaat 159. 2. Korkboom met een zeer kort en breed blad *Lugd.* 22. en breedbladige Korkboom met een afvallig blad, ook die van *Theophraſtus. C. B. P.* 424. *Phellos* of *Suber*, dat is: Korkboom by *Dod. p.* 830. *H.*

S U M A C H.

SUMACH. Als het aangenomen word voor de Plant, *Rhus* genaamt, hebben wy 'er al te vooren op pag. 256. van dit vierde Deel dezes werks de Naamen in zommige Talen van bygebracht. Doch als het met de *Sycomorus* of *Sycaminus* eenige gelykvormigheid zal hebben, dan verkrygt het de volgende Namen, als: In 't *Latyn*, Ficas Pharaonis, Morus Ægypti, Ficus Adami, Moroficus. In 't *Grieks*, συκάμορος, συκάμινος, μορόσυκος, συκόμωρον. In 't *Italiaans*, Fico d'Egitto, d'Adam. In 't *Spaans*, Figuera de Adam. In 't *Franſch*, des Sicomores. In 't *Engels*, Sycomore. In 't *Boheems*, **Egypſky ſüg/ Moruſſe.** In 't *Arabiſch*, Mumeiz, Sumeis, Aliumeiz, Giumezei, Gieumezeiz, Jumeiz. In 't *Syriſch*, Gieumeiz. In 't *Egyptiſch*, Giumez. In 't *Hebreeuwſch*, Theena bacha, Theena ceſiluth, Theena mizraim. In 't *Hoogduits*, **Egyptiſche Feigen/ Maulbeer=Feigen.** In 't *Nederduits*, Egyptiſche Vygen. Sumach-boom.

KENTEKEN. Als *Sumach* voor de *Sycomorus* (dat is, een Boom half Moerebeziën en half Vyg) genomen word, dan is voornamentlyk hier de plaats, om dat geene by te brengen, wat wy 'er van weeten te zeggen. Zo wel de Latynſche, als Hoogduitſche benaming toonen aanſtonds aan, dat deze Boom iets gemeen en gelykvormigs moet hebben met de Moerbeziën- en Vyge-bomen, *Paul Amman*, *Rajus* en *Georg. à Turre* zeggen *Sumach* of *Rhus* een melkachtige Heeſter te weezen, die naakte Zaadkorrels, Bladeren als Vlerken of Slagwieken, trosgewyze t'zamengeſtelde Bloemen, en korrels heeft, welke op de wyze als de ronde Linze t'zamengeduwt zyn. De Boom is groot, niet ongelyk aan de Vygeboom, voert ongemeen veel Sap by zich, brengt bladeren als de Moerbeziën-Boom, en jaarlyks twee tot driemaal toe Vruchten voort, die niet boven aan de Takken, maar aan den ſtam zelve ſtaan, die met de

de wilde Vygeboom geheel wel overeenkomt, echter heeft hy meer zoete als onrype Vygen, en van binnen de Vrucht geene korrels. *Dioſcor. L.* I. *c.* 181. Doch *Theophr.* I. *Hiſt.* 1. en 23. zegt: de *Sycaminus* in Egypten (συκάμινος ἐν αἰγύπτῳ) heeft iets byzonderlyks ten opzichte van den oorſprong der Vrucht, want zommigen beweeren: dat die uit den ſtam voortkome, als by de Egyptiſche Moerbezië-boom; anderen willen daarentegen, dat de Vruchten uit de groote Takken groejen, en 4. *Hiſt.* II. Hy komt zeer wel overeen met onze Moerbezië-boom (hoewel *Lemery* giſt, dat mogelyk eens een Moerbezië-boom op een Vygeboom is inge-ent geworden). Want de bladeren, de grootte en het aanzien komen 'er ten naaſten by mede overeen, de Appel (mogelyk de Bezië) is zo groot als een Vyg, hebbende de Vrucht van binnen geene korrels, enz. *Plinius. L.* XXIII. *c.* 8. 't welk *Rajus* en *Bellonius* tegenſtryden, en wel Zaadkorrels toeſtaan, doordien de Natuur overal de Vrucht van wegens het Zaad voortbrengt. De Moerbeziën in Egypten en Cyprus hebben naar hunne aart een overvloedig Sap, zynde de buitenſte ſchorſſe afgeſchilfert, noemende *Plinius L.* XIII. *c.* 7. die de Egyptiſche Vyg, even eens als Theophraſtus doet. *Rauwolff* beſchryft de Vrucht als aſchverwig, en geheel gelykvormig met onze Vygen, wel niet van gelyke deugd, maar nochtans veel zoeter. Weshalven men ook maar weinig werks van dezen Boom en zyne Vruchten maakt, waarmede gemeenlyk maar ſlechte menſchen zich behelpen, voornamentlyk als 'er geen goed Koorn-jaar is geweeſt, en dus de Granen duur zyn. Beide zoorten, zo wel de onze, als de Moerbezië-Vyge-boom zyn malkander zeer gelyk, zo wel aangaande den ſtam, als bladeren en Vruchten, doch zo, dat de Vruchten van onzen Vygeboom onderwaarts aan de grootſte Takken, ja aan den ſtam zelve voortkomen; doch de Vruchten van den Moerbezië-Vygeboom groejen niet aan de Takken zelve, maar aan byzondere bladerloſe Telgjes, van een ſpan lang, en wel zo, dat de eene Vrucht de andere onderſchept, en, de eerſten afgeplukt zynde, andere in haare plaats voortkomen. *Boerhaave* heeft van dezen Boom aanſtonds onder den Tytel van *Rhus* of Smakboom gehandelt, en onder de twaalfderlei zoorten dit algemeen Kenteken behouden. De bladeren ſtaan of drie en drie, of twee en twee tegens over malkander; de Bloemkelk is vyfvoudig gedeelt, klein en ingetandt; de Bloemen zyn Roosachtig of van gedaante als een Roos, beſtaan uit vyf bladeren, en maken t'zamen een Druive tros uit. Het Zaadhuisje, 't welk op den grond van den Bloemkelk legt, word een rondachtig vakje, waarin een eenige Zaadkorrel legt. Zie *Pluknet. Phytogr.* 219. *H. R. D.* De Boom word ongemeen oud, en *Veſling* heeft 'er een in Egypten gezien, die volgens het ontwyffelbaare getuigenis van veelen 1000 Jaren oud was, en noch daarenboven een anderen Boom by de Stad *Meſembris*, die op 't minſte een Ouderdom van 1600 Jaren heeft gehad. *Georg à Turre H. P.* 15. Wordende de oorzaak van een' zodanige hooge Ouderdom geſtelt in de aangeboore menigte van ſap. Zie *Theophr. L.* II. *de Cauſ. plant. c.* 14. en 16. als mede de vette en taaje vochtigheid, die insgelyks tot de duurzaamheid der bladeren veel toebrengt; niet minder de vaſte en wel t'zamen gedronge geſchapenheid der Planten, als ook de dikte en lengte der wortelen, waar van het eerſte door de menigte van 't merg zich te kennen geeft, en dierhalven in 't Griekſch ἐγκαρδίων, *vegetum robur* dat is: de wakkere ſterkte, genaamt word; maar het laatſte δυςπάθειαν, om dat zy voor de ruuwigheid der Lucht en der Winden verzeekert is, zo zegt men dat de *Sicomori* Bomen tot zulk een dikte voortgroejen, dat naauwelyks drie mannen met hunne armen die konnen omvatten. Men noemt dien *Ficus Adam*, dat is: Adams Vygeboom, en geeft

voor, dat dit de verbode Boom van onze eerſte Ouders zy geweeſt, of ten minſten die geene, waarin ze zich verſchoolen, toen de ſchrik van hunnen val hen overviel. Doch dit zyn onzeekere en twyffelachtige dingen, zo als ook, dat het de Boom van *Zachæus* en *Judas* zou geweeſt zyn, gelyk te zien is by *Joh. Henr. Urſinus de Arboribus biblicis c. 35. Sam. Bochart. Hierozoic. P.* I. *L.* II. *c.* 39. Doch word 'er in *Matarea* een *Sycomorus*-Boom gevonden, in welkers holte des Stams men gelooft, dat de Moeder van onzen verloſſer, toen zy voor den Toorn van *Herodes* vlood om zich te verbergen, haar jong kindje verſchoolen hebbe. Doch het is iets byzonders aan de Egyptiſche Moerbezië-Vygeboom (*Sycomorus Aegyptius*), dat volgens het getuigenis van *Theophraſtus*, *Dioſcorides*, *Athenæus* en *Plinius*, de Vrucht daarvan niet ryp en worde, als men ze niet ettelyke dagen, al voorens men ze wil afplukken, met een Yzere Nagel krabt, en met Olie beſmeert, waarop zy naa verloop van vier dagen ryp word; ook word deze Boom en zyne takken niet in de Zon of op het Land droog of dor, maar moet in 't Water geworpen worden; het welk tegen de Natuur ſtrydt, doordien anderzins de Bomen door 't water nat worden, en opzwellen, daar het dezen Boom dor en droog maakt, zo dat het hout niet eerder om hoog zwemd, dan na dat al de vochtigheid van binnen genoegzaam is verteert; of zo als *Theophraſtus* en *Plinius* zeggen: *Stagnis mergi hujus arboris ſiccare eſt*, dat is: dezen Boom in Water of Meiren te dompelen, is zo veel als dien droogen. Zie *Jonſton. p.* 60. *Cluſ. p.* 17. *H. P. Lugdun.* 341. *Raj.* 1439.

Zie de 955. Plaat, Letter a.

SUMACH AFRICANA TRIFOLIA. Africaanſche drie bladige *Sumach* of *Sycomorus*. In 't *Hoogduits*, **Maül-beer-Feigen.**

Zie de 955. Plaat, Letter b.

SUMACH SIVE RHUS. *Sumach* of Smak. In 't *Franſch*, Roux chanſe Rhon. In 't *Hoogduits*, **Färber-Baüm.**

De Wortel verſpreidt zich gins en weder door de groene Aarde zoden heen; de *Blaadjes* zyn evenwydig, langwerpig, witachtig en een weinig haairig, en worden door een Ribbe verdeelt. De *Bloemen* zyn wit-en trosachtig, en komen in de Maand van Juny te voorſchyn. Naa de afgevallen Bloem komt de Vrucht voort, die is breed en wyd, gelyk aan Linzen, opgehoopt, hangende van besachtige druive-troſſen t'zamen, en wordende te gelyker tyd met de wilde Wyngaard (*Labruſca*) rood, doch in den Herfſt eerſt ryp. Deze Boom of ſtruik groeit op Bergen, in Boſſchaadjes, en op woeſte plaatſen in Vrankryk, (en wel byzonderlyk in *Languedoc* en *Dauphiné*) Italien en Spanjen. Op de Velden by *Salamanca* word hy om winſt halve zorgvuldiglyk voortgequeekt. Hy word ook wel onder de Wyngaards-ranken om winſt halve gezaait, en alle Jaren worden de uitgegroeide Spruiten of Telgen ter lengte van een Elleboog tot by de wortel afgeſneeden. Hy komt mede uit het Zaad voort, en is een duurzaam Gewaſch; wordende voorts in Mannetje en Wyfje verdeelt.

Gebruik in de Medicyne.

Schoon reets te vooren in het vierde Boek van dit Botaniſch werk *p.* 256. van de uitwerking des Verwers-Booms in 't algemeen is gewag gemaakt, vereiſchen der zaaken omſtandigheid echter, dat wy 'er noch eenige Aanmerkingen in 't byzonder by voegen. Het Zaad van dezen Boom, dat men in de Apotheeken vindt, is van wegens zyne verdeelende, droog makende en t'zamen trekkende eigenſchap niet onbekent. Het word, of als een Drank, of in de gedaante van een Poejer gebruikt, aangepreezen voor de Braking, Buikloop, Rooloop, Bloedſpuuwing, overtollige vloejing der Maanſtonden, als mede tegen de overvloedige uitzakking der Aambaajen, en om den Zaadvloed te beletten. Uiterlyk ſtaat het de verrotting en het heete vuur

tegen,

tegen; maakt de waggelende tanden vaſt, en beneemt de uitzakking der Lyfmoeder en des Eindeldarms als het met roode Wyn gelyk eene ſtooving opgelegt word. De bladeren in eene Loog gebruikt, zouden de Hoofd-Haairen zwart verwen. In de 35. Proefneming van de Breſlauwſche verzamelingen *p.* 571. word verzeekert, dat het Zaad met Bier of Wyn, vermengt eene ſterken en ongemeen rooden Azyn zou te wege brengen. Wanneer dit zelve Zaad, in daar toe dienſtig zynde Wateren geweekt, en op de Winkbraauwen dier geenen, welke aan de Kinderpokjes ziek leggen, geſtreeken word, dan zullen 'er de Oogen krachtig door beſchermt worden. Zie *Schroder. Zorn.*

SYCOMORUS.

Zie de 956. Plaat, Letter. a.

SYCOMORUS. In 't *Franſch*, Sycomore. In 't *Hoogduits*, Maul-beer-Feigen. In 't *Nederduits*. Moerbezië-Vygen.

Vygeboom met een Moerbezië-blad, brengende de Vrucht aan den Stam. *C. B. P. Sycomorus*, de Vyg van *Pharao* bygenaamt van *Bellon. Geſn. H. Sycomorus*, bygenaamt *Giumez. Alpin.* Het *Pothel* van *Thevet.* by *Lugd. Sycamine* by *Theophr.* Egyptiſche Vyg by *Rauwolff.*

Al het geene wy te vooren gezegt hebben, heeft voornamentlyk betrekking tot deze zoort. Die nooit gebrek heeft aan menigte van Vruchten, welke zy echter niet voortbrengt, ten zy die alvoorens met veele ſlagen dikwils gegeeſelt worde, als ook het Lichaam van den Stam te quetzen, uit welke Quetſuuren geduurig een melk vloeit, waaruit dan een kleine tak ontſtaat, dragende Vygen, zomwylen by drien, zomwylen by vyven, ook wel by zevenen en noch meerder.

SYMPHITUM.

SYMPHITUM. In 't *Latyn*, Conſolida major. In 't *Grieks*, σύμφυτον μέγα, πηκτον. In 't *Italiaans*, Suelda majore. In 't *Franſch*, Grande Conſolide, Cenſyre, Oreille d'asne. In 't *Engels*, Comfrey. In 't *Boheems*, Swalnttk wettſy. In 't *Pools*, Zywokoſts. In 't *Croatiſch*, Guvez. In 't *Hongaarſch*, Fekete natal. In 't *Hoogduits*, Wallwürtz/ Schmeerwürtz/ Schwartzwürtz. In 't *Nederduits*, Waalwortel.

KENTEKEN. Wy hebben al te vooren van het *Symphitum* of *Conſolida major* in het tweede Boek van dit Botaniſch werk kortelyks iets aangehaalt, echter maar op eene toevallige wyze, om de uitwerkingen in de Geneeskunde, byzonderlyk tegens het Voet-Euvel en de Heup-Jigt van deze Plant eenigzins aan te toonen, 't welk toen de ondervinding beveſtigde; doch voort tegenwoordige is het tyd, om 'er iets met meer-

der omſtandigheid van te ſpreeken. Dit *Symphitum majus* of groote Waalwortel behoort dan volgens *Rupp. Flor. Jen. p. 6.* tot die Planten, welke eene reguliere eenbladige Bloem en naakte dubbelde Zaadkorrels hebben, *Eman. Konig in Regno Veget. p.* 149. reekent die tot de Kruiden, welke ruige bladeren, en een enkelde (of ſlechte) eenbladige Bloem hebben, die aan den rand vyfvoudig verdeelt, en meeſtendeels met vier gladde glinſterende Zaadkorrels opgevult is. *Hermannus* zegt, dit een Gewaſch te weezen, 't welk ruuwe bladeren, en vier naakte Zaadkorrels voortbrengt. *Rajus* plaatſt het onder de ruuwbladige Kruiden, en wil dat het met zyne nêerhangende rolſteenachtige Bloemen met die van *Cerinthe* of Madelieven overeenkome, doch aangaande het Zaad, waar van elke Bloem vier heldere en gepolyſte korrels voortkrengt (hoewel ze voor 't overige de zelve gedaante hebben met die van Madelieven) van 't zelve verſchilt. *Dioſcorides L.* IV. *c.* IX. heeft twee zoorten van deze Plant, eerſtelyk het ſteenachtige *Symphitum* of Waalwortel; deze groeit op ſteenachtige plaatzen, waarvan zy ook den Naam voert, makende tengere en kleine takjes, die met de wilde Majoraan overeenkomen; en met zyne hoofdjes en bladeren ten naaſten by met de Quendel gelyk komt; ook mag ze in 't algemeen een houtachtige, ſterk riekende, van ſmaak zoete, en ſpeekzel trekkende Plant genoemt worden, welker wortel roodachtig en omtrent een vinger dik is. De tweede zoort of het groote *Symphitum*, 't welk anderen *Pecton* noemen, ſchiet een' ſtengel op, die twee, of meerder Ellen hoog word, dik, glad, hoekig en van binnen ledig is, als aan de Hazenkool; ſpruitende rondom denzelven met kleine Tuſſchen-ruimtens ſmalle bladeren uit, niet ongelyk aan die van 't Oſſetongekruid, langachtig, en ruig, zynde de ſtengel naar eenige hoeken geſtreept; met zeer dunne bladeren, die uit de holtens der Vleugels voortkomen, waaraan geele Bloemen zitten, en rondom den ſtengel als Zaadkorrels van 't Wollekruid (*Verbaſcum*) glinſteren; zo wel de ſtengel als de bladeren zyn wegens hunne ſcherpe wollige dons onaanzienlyk en verwekken door 't aanraaken eene walging; de Wortelen zyn van buiten zwart, van binnen wit en ſlymachtig. *Konig. l. c.* maakt de ſmaak daarvan taai, lymachtig, ſmakeloos, en ſlymachtig. *Job. Bauhinus* zegt: het *Symphitum* wil een vrugtbaren en vogtigen grond hebben; het ſchiet ſpruitachtige en dikke Wortelen uit, die van buiten zwart, van binnen wit zyn, en een wanſchapen ſmaak hebben, die echter lymachtig en taai is; de ſtengels zyn anderhalve Ellen hoog, en hoger, een vinger dik, van binnen ledig, ruig, ſcherp en door de vliezige vlerkachtige aanhangzels der bladeren ongelyk; de bladeren ſchynen bykans gelyk te weezen met die van Alandswortel, die daarby ſcherp, rimpelachtig, en borſtelig (met ongelyke randen) zyn, ſtaande zonder eene zekere order. De Bloemen ſtaan boven aan den ſtengel of aan de takken, en teffens veele by malkander; (al voorens ze zich openen, zien ze 'er uit als gekromde Scorpioen-Staarten) gelyk als de Bloemen van 't *Echium Scorpiodis* of *Heliotropium* (wilde Oſſetong, of Scorpioenkruid), hangende als kleine klokken om laag; ze zyn of uit den bleeken en geelen witachtig, of purpurverwig, komen uit een ruigen Bloemkelk voort, die in vyf puntige afſnydingen verdeelt, en met even zo veele lelletjes aan den bovenſten rand voorzien is, zynde in 't binnenſte van de Bloem even zo veele Grasachtige veeters aangegroeit, en even zo veele korte Bloem-vezels met haare witte Puntjes tuſſchen de veeters in. De kleine ſtyl, die met de Bloem eenerlei koleur heeft, komt uit het middelpunt des Bloemkelks voort, blyvende die ſtaan na dat de Bloem is afgevallen, rondom welken vier teffens by een gevoegde Zaadkorrels in den grond des Bloemkelks aangroejen. De Zaadkorrels

rels zyn gelykvormig aan die van 't *Echion* (wilde Oſſetong), van een donkergraauwe koleur, als de zo genaamde verbaſterde *Anchuſa* (Rietachtige Oſſetong) heeft, glinſterende als die van 't *Lithoſpermum* (Meir Gierſt), en zynde met die van eenerlei grootte. Het bloeit in de Maanden van May en Juny op waterachtige plaatzen aan de Rivieren en Watergrachten. Zie *Volckamer. Flor. Norib.* 375. *H. Boerhaave Ind. plant. alter.* I. *p.* 149. *Tournef. p.* 138. *Tab.* 56. *Linnæus p.* 39. *n.* 109. Welker Kentekenen *Haller. Enum. Method. Stirp. Helv. p.* 514. altemaal op eene beknopte wyze aldus heeft vereenigt en voorgeſtelt: De *Bloemkelk* is pypachtig en vyfhoekig. De *Bloem* is rolſteenachtig, naar boven toe veel dikker van Buik, met eene recht opwaarts ſtaande opening, die met vyf ronde en achter om geboge tanden een weinig is ingeſneeden. Daar zyn vyf ſcherpe *Palen* of ſtylen, driehoekig, en ſtaande om de Pyp, die van binnen zeer korte vezels maken, en zomwylen ſterke pylachtige ſpitzen hebben; anderzins ontbreeken 'er de Palen. De *Pyp* is lang en enkeld; het *Zaad* glinſterd. De *Wortel* is groot, houtachtig, hard en in zyde-ſpruitſels verdeelt; De *Stam* of *Stengel* ſtaat recht opwaarts, is gevleugelt, verſpreidt zich in zyde-takken, en heeft ruuwe bladeren. De Steelen der bladeren zyn met éénbladige vleugels geſcherpt, doch ze zyn uit den eironden als een lange piek van gedaante; om hoog van de Plant zyn de Bloemen in eene Aaire t'zamen gedrongen, doch die maar eenzydig zyn, zo als men zulks uit de Kopere Platen het beſte kan zien; ze zitten te waggelen aan een bladerloos ſteeltje, dat echter vol van Bloempjes is, onder zyn twee kleine bladeren geſtelt. De Bloemkelk is borſtelig, en zeer diep met ſcherpe tanden ingeſneeden; de Bloem is by zommigen geel, by anderen purpurrood in den binnenſten Ring, ja ze verandert zich dikwils vrywillig; de ſmaak is lymachtig en wanſchapen; het voegt, trekt of lymt geweldig t'zamen, zo als door belachelyke Hiſtorien wordt beveſtigt, weshalven het in 't Griekſch en 't Latyn de Naam van t'zamenvoegen heeft gekreegen; want *Dioſcorides* ſchryft aan dit Gewaſch eene dus t'zamen lymende kracht toe, dat ook het vleeſch in den Pot, door het kruid *Symphitum* daar by te voegen, aan malkander zou gehecht worden; wordende de Naam in 't Griekſch afgeleidt van σὺν *cum* of *met*, en φύω *naſcor* (groejen) of *adnaſcor* (aangroejen) *conjugor* ('t zamengevoegt worden) 't welk de Latynen door het woord *Conſolida* hebben uitgedrukt. Dat het de Quetſuuren of Wonden by malkander kan voegen en hechten, daaraan willen wy juiſt niet twyffelen, doch dat het vleeſch in den Pot daar door gelyk als aan malkander zou gelymt worden, zulks bekennen wy met anderen vry uit, dat het ons verſtand te boven gaat. Zie *Plin. L.* XXVII. *c.* 6. *Lugdunenſ.* 1074. *Tabernæm.* en veel meer anderen, die *Haller. l. c.* onder het woord *Symphitum* heeft opgetelt.

SYMPHITUM MACULOSUM PULMONARIA DICTUM. Gevlekt *Symphitum*, bygenaamt Longenkruid. In 't *Franſch*, Pulmonaire marbrée. In 't *Hoogduits*, Fleckigt Lüngenkraut. Zie de 956. Plaat, Letter b.

Gevlekt *Symphitum* of breedbladig Longenkruid *C. B. Phytop.* 500. *Pulmomonaria* en *Pulmonalis* by *Dodon. fol. Gall. p.* 95. *L.* II. *c.* 83. Gevlekt Longenkruid. *Lobel. Obſ. p.* 317. en plaat *pag.* 586. Longenkruid van *Plinius*, van zommigen de tweede zoort van *Calla* genoemt by *Plin. L.* XXVII. *c.* 8. Hy ſtelt 'er twee zoorten van voor, de eene gelyk aan het *Arum*, 't welk het *Ariſarum* (klein Aron) is, de andere zoort by zommigen *Anchuſum* genaamt, met pluimachtige bladeren van Lattuw, en een roode wortel. Het word met witte geſtippelde en niet geſtippelde bladeren gevonden; de bloemen zyn gemeenlyk uit den Hemelsblaauwen roodachtig; zomwylen ook wit; *Tabernæm.* heeft 'er het man-

netje en wyfje van afgebeeldt op de Platen van *p.* 557. en 758.

Zie de 956. Plaat Letter c. SYMPHITUM MAJUS FLORE ALBO. Groot *Symphitum* met eene witte Bloem. In 't *Franſch*, Conſiere. In 't *Hoogduits* Wallwurtz.

Symphitum. Waalwortel, of groote *Conſolida*, het wyfje met eene witte of bleek geele Bloem. *C. B. P.* 259. *Symphitum* met eene bleeke Bloem. *H. Eyſt. Aeſtiv. o.* 8. *F.* 7. *Fig.* 2. †.

Zie de 957. Plaat, Letter a. SYMPHITUM MAJUS, FLORE ATRO PURPUREO. Groote *Symphitum* met eene donker purpurverwige Bloem. In 't *Franſch*, grande Conſoude. In 't *Hoogduits*, Schwartz-Wurtz.

Symphitum. Groote *Conſolida*, het mannetje met een purpurverwige Bloem. *C. B. P.* 259. *M. H.* 3. 444. Groot *Symphitum* met eene purpurverwige Bloem. *H. Eyſt. Aeſt. o.* 8. *F.* 7. *Fig.* 3. †.

Zie de 957. Plaat, Letter b. SYMPHITUM SEU CONSOLIDA MAJOR FLORE PURPUREO. *Symphitum* of groote *Conſolida* met eene purpurverwige Bloem. In 't *Hoogduits*, Bein-Wurtz.

Zie de 957. Plaat, Letter c. SYMPHITUM MAJUS FLORE RUBRO. Groote *Symphitum* met eene roode Bloem. In 't *Hoogduits* Schmeer-Wurtz.

Symphitum. Groote *Conſolida*, het mannetje met een ſcharlaaken roode Bloem. *Boerhaave* 4. *p.* 195. 1. *Ind. alter.* Of zulks het groote *Symphitum* met eene roode Bloem is? van *H. Eyſt. Aeſt. o.* 8. *F.* 7. *Fig.* 2. †.

Zie de 958. Plaat, Letter a. SYMPHITUM MAJUS VEL ALUM, SEU ALUS FLORE INCARNATO. Groote *Symphitum* of *Alum*, of *Alus* met een vleeſchverwige Bloem. In 't *Hoogduits*, Wallwurtz.

Zie de 958. Plaat, Letter SYMPHITUM TUBEROSUM. Knobbelige of bultige *Symphitum*.

Groote *Symphitum* of Waalwortel met eene knobbelige wortel *C. B. P.* 259. *M. H.* 3. 444. Knobbelig *Symphitum. J. B.* 3. 594. *Dod. p.* 134. Groot knobbelig *Symphitum. Cluſ. H.* CLXVI.

Cluſius heeft *l. c.* deze zoort aldus beſchreeven: zy heeft een' hoekigen en eenigzins vyfhoekigen ſtengel, die zeer zelden een voet hoog word, vol van ſap is, aan welken de bladeren niet zo dik op malkander ſtaan, als by het groote *Symphitum*, en kleinder zyn, als geene, veel tederder en niet zo ruuw, bykans van een wanſchapen ſmaak; de bloemen zitten naar boven toe aan de takken, zyn langachtig en bleek, van gedaante gelyk met de bloemen van 't groote *Symphitum*, ze zyn hol en zonder Reuk, aan 't buitenſte deel in vyf uithollingen verdeelt, ſtrekkende zich vyf bloem-vezelen in 't midden der bloeme uit, als in eene rondte, en brengende in 't midden een ſtyl voort; de bloem-kelkjes worden vervolgens als die van 't groote *Sympithum*, waar in het Zaad legt niet ongelyk aan dat van 't *Echium* of wilde Oſſetong: de Wortel is lang, takkig, tenger en verbreekelyk, zo dik als de kleinſte vinger, die vervolgens tot een knobbel uitgroeit, en met kleine vezels gelyk als gehaairt is: de ſteeltjes, de bloemkelk en de hoekige ſtengels en bladeren zyn ruig of gehaairt. Het word in alle Boſchaadjes van Hongaryen en Ooſtenryk gevonden, op ſchaduwachtige plaatzen, en voornamentlyk onder de Heeſters of Struiken.

Het Medicinaal gebruik der Wortel van 't *Symphitum* is te zien in 't tweede Deel van dit ons Botaniſch Werk onder den Tytel van *Conſolida pag.*

SYRINGA.

SYR.

SYRINGA. In 't *Italiaans*, Azura. In 't *Franſch*, Queue de Renard. In 't *Engels*, Pipetrée. In 't *Arabiſch*, Sambach. In 't *Hoogduits*, Syrings-Baum / Spaniſcher Flieder / Spaniſcher Hollunder-baum / welſcher Holler. In 't *Nederduits*, Syringa.

KENTEKEN. De *Syringa*- of *Spaanſche Vlierboom* behoort tot de Heeſterachtige Planten, welke tot Bomen worden, wordende van *Rajus* onder de zulke opgetelt, die ongeregelde Peultjes maken *H. P.* 1763. *Herman* onder de peulachtige Bomen. Maar *Ruppius Flor. Jen. p.* 10. reekent die tot de Planten, welker Bloemen regulier en vierbladig zyn, doch het Zaadhuisje in vier vakjes verdeelt is. *Volckam.* heeft *p.* 375. zich bemoeit, van de Merktekenen dezes Booms in 't algemeen en in 't byzonder bekent te maken; hy heeft geheel dunne of bladige Zaadkorrels, die in een peulachtig vliezig Zaadhuisje (welk by de zogenaamde witte Italiaanſche Vlierboom gemeenlyk uit vier t'zamen gevoegde vakjes beſtaat, die, als ze ryp worden, in ſtukken barſten) beſlooten leggen; de Bloemen zyn volkomen, en beſtaan maar uit een blad (doch by de witte uit vier bladeren), 't welk zich uit een pypje in vier vleugels verſpreidt. Men vind ze in een groot getal als een Druivetros by malkaâr. De bladeren zyn of geheel ingekurven, of toegepunt, en de geheele Afbeelding der Plant is Heeſterachtig. Wy vinden in onze kopere Platen drie zoorten, doch doordien der zelver beſchryving by de Kruidkundigen verſcheidentlyk voorkomt, zullen wy van een jegelyke zoort in 't byzonder handelen.

SYR.

SYRINGA FLORE CANDIDO; *Syringa*-Boom met een witachtige Bloem. In 't *Franſch*, Queue de Renard. In 't *Hoogduits*, Syrings-Baum. Zie de 954. Plaat, Letter a.

Philadelphus van *Athenæus* en *Rivinus*. Syringe-boom by *Tournef.* witte Syringeboom *C. B. P.* 398. gekroonde Heeſter *Cluſ. Hiſt.* 55. witte Syringe-boom *Ger.* Syringeboom met een witte Bloem *I. B.* Met een witte enkelde Bloem by *Park.* witte Baſterd Syringeboom. *Volckam.* 375. Italiaanſche Syringeboom met een witte enkelde Bloem *Hort. Eyſt. Vern. o. arb. & frut. F. 2. Fig. 3.*

Deze zoort is een ongemeen heerlyke Heeſter, met veele lange Teenen, die uit de Wortel ontſtaan, voorzien, die recht uitgeſtrekt, en met eene aſchgraauwe ſchorſſe bedekt zyn, zynde een vinger dik en dikker, ja dikwils een' arm dik werdende, verſchynen met knobbels en gewrichten, en bevatten van binnen veel Merg in zich; deze verſpreiden zich op 't laatſte in veele tedere groene Takken, welke van bladeren, waar van twee tegens over malkander, en in een zeekere wydte onderling van malkaâr afſtaan, voortkomen; ze zyn grooter als de Laauwerier-bladeren, langachtig, gaan ſcherp puntig toe, zyn rimpelig, groen, aan den Rand ingekorven, in den beginne van ſmaak iets bitter, doch naderhand ſcherp. De Bloemen zitten aan de buitenſte Takken, drie, vyve, tot zeven toe, en nog meerder, in de nabyheid by malkaâr, ſtaande altyd twee en twee tegens over malkanderen, zynde aan 't uiterſte einde een enkeld blad, ze beſtaan uit vier ſpits toelopende blaadjes, zyn wit en hebben veele bleeke vezelen, die in 't midden der Bloem gevonden wor-

worden; haar Reuk is ſterk, echter aangenaam, omtrent als de Bloeſſem van Oranje-appels en Citroenen. Wanneer deze vergaan zyn, dan volgen 'er Hoofdjes op, die uit veele Vleugels ſchynen t'zamen geſtelt te weezen, boven ſtomp, in 't begin groen, naderhand, als ze ryp worden, zwart, waar uit, als ze beginnen van malkander te gapen, een langachtig en tenger Zaad valt, 't welk meeſtendeels een nieuw Plantje voortbrengt. Hoewel men veel ſchielyker daarmede kan te recht raaken, als men de Spruiten, die aan de Wortel voortgroejen, te rechter tyd afneemt, en Wortel laat ſchieten. In de Maand van Juny ziet men de Bloeſſem, en in Auguſtus is het Zaad ryp, gelyk *Cluſius* zulks al heeft waargenomen. Overal vindt men witte Syringen, in Tuinen, aan Heggen, gemeenlyk op ſchaduwachtige Plaatzen, alwaar hy koude en ander ongemak verdraagt; doch de bladeren vallen des Winters af. Het onderſcheid tuſſchen de witte en blaauwe Syringa beſtaat voornamelyk mede daarin, dat de Bloemen vierbladig zyn, en de Zaadkorrels in een Huisje met Hoornen leggen. Menigmaal vermengen de Schryvers deze en de echte Vlier met malkander. *Ruppius* heeft in de Vorſtelyke Tuin te *Jena* waargenomen, dat witte en blaauwe Bloemen door de Inentinge op eenen Boom ſtaan. De Boom draagt ook wel dikwils gevulde Bloemen, doch zelden, zo als de *Hort. Eyſtettenſis Vern. o. Arbor. & Frut. F. 2. Fig. 2.* en *Boerhaave p.* 238. aanmerken. Zie mede *Tourneſ. p.* 617. *Tab.* 389. waar maar alleen deze zoort voortkomt.

Zie de 959. Plaat, Letter a.

SYRINGA COERULEA SIVE LILAC. Hemels blaauwe Syringeboom of *Lilac.* In 't *Hoogduits*, Spaniſcher Holder/ *dat is*, Spaanſche Vlier.

Hemelsblaauwe Syringeboom. *C. B. P.* 398. *Lilac* by *Matth.* 1237. Syringeboom met eene Hemelsblaauwe Bloem. *H. Eyſt. o.* 1. *F.* 1. *Fig.* 2. Syringeboom met eene Hemelsblaauwe Bloem of *Lilac I. B.* 1. 204. *Lilac* of Syringeboom met eene Hemelsblaauwe Bloem by *Park.*

Behalven de ondervinding weeten wy ook uit *Joh. Bauhinus*, dat dit gewaſch, zomwylen tot de grootte van een Boom opgroeit, doch gemeenlyk evenwel heeſteractig blyft. De Wortel kruipt menigvuldig hier en daar rondom, en dryft overal ſterke Spruiten uit, en als men de buitenſte aſchgraauwe ſchorſſe aftrekt, dan vertoont zich eene andere geheel groene, waar onder dan het Hout, 't welk dicht en vaſt is, legt. Aan 't einde der takken zyn groote en vette Botten of knopen. De bladeren ſtaan twee en twee tegens over malkander, doch zo, dat het eene boven of onderwaarts van 't ander aan de tegen zyde uitgroeit, en gelyk als over 't kruis ſtaa. Ze zyn gelyk aan de bladeren van de *Aſclepias* of zwaluwe-wortel, echter breeder, als miſſchien aan het rondachtige *Apocynum*, of aan de zwarte Populierboom; ze zyn benedenwaarts rondachtig, doch bovenwaarts gaan ze puntig toe; zo lang de Boom bloeit, zyn de bladeren geheel week, doch als hy uitgebloeit heeft, worden ze een weinig hard en ſterker, zyn ter wêer-zyden glad, en hangen aan ſteeltjes, die een duim breed lang zyn, van ſmaak zyn ze bitter en ſcherp. De Bloemen groejen aan een byzonderen ſtengel, die gelyk als in de Takjes ge-ent, en met veele bladeren bezet is, rieken by uitſtek aangenaam, en ſtaan aan menigerlei Stammetjes gelyk als druive-trosjes by malkander, en hebben geene blaadjes. Wanneer ze afvallen, hebben ze altemaal eenige gelykvormigheid met de *Laureola*, zyn langwerpig, roodachtig, of roodachtig-blaauw, verdeelen zich in vyf deelen, en hebben vier kleine roode Punten of ſpitzen, die diep van binnen in de Bloem ſchuilen. Wanneer de Bloemen zyn vergaan, dan volgen 'er gelyk als Peultjes op, die aan korte ſteeltjes hangen, ze zyn rood, plat, en pas een nagel van een vinger lang, wanneer deze ryp worden, dan zon-

zonderen ze zich in twee deelen van malkander, en gapen ſierlyk, ontdekkende dan de daarin naar de lengte heen leggende en verborgen geweeſt zynde Zaadkorrels, die plat, ſmal, lang en teder zyn, en volgens aanwyzing van *Cluſius*, twee en twee by malkäar. Men ondervindt niet, dat deze Boom van de Lucht of Zon ſchade lyde, maar komt overal wel voort, wordende van wegens zynen goeden Reuk in Tuinen onderhouden; doch brengt in de Geneeskunde geen nut te wege. Hy bloeit in de Maanden van April en May. Zie *Boerhaave. p.* 221. *Tournef.* 601. *Tab* 372. *Linnæus p.* 3. *n.* 8. *Jonſton* 429.

AANMERKING. *C. Bauhinus* hield den Naam *Syringa* voor een Africaanſch woord. *P. l. c.* doch *Cluſius* meende, men noeme hem dus van zyne lange en recht uit zich ſtrekkende Teenen, en door dien 'er menigvuldig merg in de zelve ſteekt, 't welk als het uitgenomen word, de Teenen in Pypen verandert. De koleur aan de Bloemen verandert zich zomwylen; men heeft diergelyken met geheel roodachtige, met blaauwe en witachtige Bloempjes; doch kan 'er de Weêrs-Geſteldheid, ter tyd wanneer de Boom begint te bloejen, wel iets aan toebrengen. Zommigen hebben de *Oſtrya* (een Boom, die aan de Eſſcheboom eenigzins gelykt) van *Theophraſtus* daaruit willen maken, zo als *Dalechampe* in *Lugdunenſ. H.* 355. heeft aangemerkt, maar het wil niet doorgaan, zo als *Jonſton* en *Cluſius* op te vooren aangehaalde Plaatzen toonen.

Zie de 959. Plaat, Letter b. SYRINGA PERSICA SEU LILAC PERSARUM. Perſiaanſche Syringeboom, of het *Lilac* der Perſianen.

Perſiaanſche Syringeboom of het *Lilac* der Perſianen, van *Park.* het Perſiaanſche aldus bygenaamt. *Lilac*, met een ingekurven of uitgehold blad. *Tournef.* 602. Perſiaanſche Syringeboom met ingekurven of uitgeholde bladeren, als aan 't *Liguſtrum* (Mondhout). *H. L* Perſiaanſche Jaſmyn met ingekurve bladeren *H. E. Suth.* 328. *Agem Lilag* der Perſianen met een ingeſneeden blad. *Corn.* 188. zwart *Liguſtrum* of Mondhout, keelkruid enz: *Alpin. Epot.* 179. *Liguſtrum* of Keelkruid met ingekurve bladeren. *C. B. P.* 476. *Prodr.* 185. *H.* Hemelsblaauwe Syringeboom *J. B. Ger.*

Deze zoort van Syringebomen gelykt aan een Heeſtertje, dat dikwils drie en menigwerf vier Ellen hoog word. Het Hout daarvan is week en witachtig, en voert van binnen veel wit Pit of Merg; de ſchorſſe is zwart of donker rood, en met zeer veele geelachtige ſtippeltjes geteekent. De Wortel is houtachtig en vezelig als de *Punica*. Het byzonderlyke onderſcheid beſtaat in het blad, dat aan de benedenſte takken gelyk aan de Jaſmyn in Lelletjes is verdeelt, doch bovenwaarts geene inſnydingen of Lelletjes heeft, maar gelyk als het Blad van 't gemeene *Liguſtrum* of Mondhout uitziet, met wien het aan grootte en gedaante ten naaſten by overeen komt. Men ondervindt, dat dit Boompje tweemaal bloeit, de eerſte Bloeſſem vindt men voor de Zonneſtand druifsgewyze, hangende uit veele Bloempjes by malkäar, van koleur bleek purpurrood, gevende een veel lieffelyker Reuk van zich als de gemeene Vlier. De tweede maal bloeit het in den Herfſt, naa de Bloeſſem komt een geheel kort en breed Peultje voort, 't welk na vooren puntig toe gaat, en ter weêr-zyden met een ſtreepje is onderſcheiden, alwaar het, als het ryp genoeg is, van malkander ſplyt, krygende men daarop het Zaad te zien, dat zwartachtig, met het gemeene gelykvormig, doch kleinder is. Ten opzichte der bladeren komt deze zoort ten naaſten by overeen met de Katalaanſche Jaſmyn, wordende daarom van zommigen ook dikwils Jaſmyn genoemt. Doch vermits de overige Merktekenen altemaal met die van de Syringeboom gelyk komen, word zy ook met Recht daar onder gereekent. Daarenboven ſchynt zy aan de blaauwe Vlierboom zo gelykvormig, dat men ze in den eerſten opſlag niet zo aanſtonds

alle beide uit malkander kent. Zy heeft eenerlei tyd van te bloejen, als geene, ook de Vrucht een en de zelfde beelding of gedaante (welke een hard en puntig Peultje is, daarentegen eene Bezië aan de Jasmyn), waar door zy zich van de Jasmyn onderſcheidt; gelyk niet minder in het Hout (zynde zulks wit, met Merg opgevult, en met eene platte ſchorſſe voorzien) en eindelyk in de ſmaak van 't Zaad en de geheele Plant (die by het *Lilac* in den beginne hard, doch op 't einde iets aantrekkend is; waar tegen de Jasmyn een' bitteren, ſcherpen, bytenden en zeer t'zamen trekkenden ſmaak heeft). Men houdt het daar voor, dat zulks de Hemels-blaauwe Jasmyn van *Serapio* zy, want *Agem Lilag* beteekent zo veel als eene Perſiaanſche Bloem, (*Agem* is Perſiën, en *Lilag*, eene Bloem). Men vindt het met geheele en uitgeronde bladeren, waarom 'er twee zoorten van ontſtaan, als:

Agem Lilag Perſarum folio integro; dat is: Perſianiſche *Agem Lilag* met een geheel blad. *Corn.* en dan.

Jasminum Perſarum foliis non laciniatis, dat is: Perſianiſch Jasmyn met bladeren, die niet uitgeholt of in Lelletjes verdeelt zyn. *Sutherland. Raj.*

Queeking.

Dit Gewaſch komt zonder tegenſpreeken met Recht eene Plaats in de Tuinen toe, en vereiſcht een goeden en wel gemeſten grond; als mede eene vrye plaats, en niet, als gemeenlyk geſchiedt, een dompigen en verafgelegen Hoek. Men brengt dezen Boom voort, door de aan de wortel uitgroejende ſpruiten te verplanten, die in de Maand van Maart met de waſſchende Maan moeten verplaaſt worden. Anderzins heeft de Boom geene koeſtering of oppaſſing van noden, komende in alle wêersgeſteltheden lichtelyk voort.

Einde van de Letter S.

T.

TACAMAHACA.

TAC. TAC.

TACAMAHACA. (In 't *Latyn*), Tacamaaca. In 't *Mexicaans*, Tachichinoa patlahoac. In 't *Braſiliaans*, Tacomarèe. In 't *Franſch*, Tacamaque. In 't *Hoogduits*, Hackum ack.

KENTEKEN. *Tacamahaca* is een Boompje, 't welk van *Rajus H. P. L.* XXXII. *Sect.* IV. *p.* 1846. opgetelt word, onder de geenen die niet genoegzaam bekent zyn, en naar geene eigentlyke Regel gaan. Het Boompje is redelyk groot en komt veel overeen met de Populierboom, daarby eenigzins welriekend, zyne Vrucht is rood, gelyk als de Zaadkorrels aan de Pioene, *Monard.* of als eene Noot groot volgens het ſchryven van *Lemery* en *Pomet.* zyn Hout is harſtachtig, het Loof of de bladeren zyn, volgens het bericht van *Fr. Hernandez*, rondachtig, middelmatig, aan den Rand ingezaagt; de Vrucht is naar de beſchryving van dezen klein, rondachtig, geel, hebbende in haar een Zaadkorrel, welke eenigzins naar het Pit van een Perſik gelykt, en groejende aan de bovenſte Telgjes van 't Boompje. De *Reſina* of het Harſt gelykt aan het *Galbanum* ten aanzien der koleur (gelyk dan ook zommigen het voor een en 't zelfde houden), heeft witte Vlekken, gelyk als het *Ammoniacum*, en is van Reuk en ſmaak zeer doordringend. *Monard. ſimpl. Medic. Hiſt. c.* 2. 3. Van die Gom heeft *Joh. Bauhinus* geheel omſtandig geſchreeven, te weeten: dat zyne koleur goudgeel en gins en weder bleekgeel zy, als of het uit verſcheide ſchoteltjes beſtond, en t'zamengeſtelt waare, zo als wel omtrent aan de *Reſina Strobilina kan waargenomen worden;* echter vindt men 'er dikwils blaasachtige Holtens in; wanneer men het met de tanden kauwt, dan ſpringt het eerſt in ſtukken, doch haaſt voegt het zich wederom t'zamen, en als het is taai geworden, dan kan men het gins en weder trekken, waar heen men wil, de ſmaak daaraan is bitterachtig, echter niet onaangenaam, en ſpeceryachtig. Wanneer men 'er mede rookt, dan geeft het een' goeden Reuk van zich, die iets gelykvormigs heeft met de Maſtik, hoewel die niet zo hevig en lieflyk is, vergaande geheel en al op de Vuurkool, zonder dat 'er eenige grove vuiligheid of ſchuim te rug blyft. *Nard. Anton. Rech. rer. medic. Nov. Hiſp. L.* III. *p.* 55. by *Hernandez* zegt: deze Harſt vloeit van dezen Boom, als die of afgekrabt, of iets geſpleeten (of geſcheurt) is geworden; dikwils komt die ook van zelf vrywillig uitvloejen. Deze Gom is bykans ieder een bekent; vermits veelen het in plaats van Myrrhe gebruiken. Deze Plant komt in Nieuw Spanjen voort, en daar is geen twyffel, of het zou ook wel in andere warme Geweſten van Europa groejen, byaldien het maar wel gepleegt en gehandelt wierd. Zie *Jonſton L.* IV. 356. *Lugdun.* 1792.

Voorts maakt *Pomet.* 394. dezen Boom, waaruit die Gom komt, redelyk dik, en betuigt, dat 'er in *Madagaſcar* veele onder den Naam van *Haarame* groejen. De bladeren van dezen Boom zouden niet ongelyk zyn aan de

bladeren van den Bosboom; de Vruchten, ſchryft hy, zyn al met Harſt voorzien; wanneer nu deze Boom van de Inwoonders wordt opgeſpleeten, komt 'er een wit ſap te voorſchyn, dat, zo haaſt het de grond raakt, hard wordt. Voorts dat die op 't Eiland van *St. Laurentius* de gewoonte hebben, dat ze de eerſte Harſt, die van zich zelve, en zonder dat de Boom is geſpleeten geworden, daar uitvloeit, in kleine half van malkander geſpleete kalabaſſen doen, en 'er een groot blad, gelyk een Palm-blad, op leggen, 't welk dan zommige Schryvers onder den Naam van *Tacamahaca ſublimis* verſtaan; doch het zelve moet droog, roodachtig, doorſchynend, welriekend, en van ſmaak bitterachtig weezen. De Franſchen noemen het *Tacamaque en coque.* Het tweede *Gummi Tacamahaca*, 't welk uit de ſpleeten der Bomen komt, heeft men in ſtukken by malkander, of in droppels, die, als ze goed van ſmaak en zuiver zyn, voor de beſten in deze zoort gehouden worden.

Zie de 960 Plaat, Letter a.

TACAMAHACA. In 't *Franſch*, Tacamaque. In 't *Hoogduits*, Hackumack.

Tacamahaca, de tweede Harſtachtige Boom, zynde aan een Populier-boom. gelyk. *C. B. P.* 430. *Tacamahaca* 9. *Hiſt. Ind. L.* IV. 29. *Tacamahaca* ook by de Apotheekers en by *Park.* genaamt. *Tacamahaca* gelyk aan een Populierboom, met eene Vrucht van koleur gelyk aan de Pioene. *J. B. Tacamahaca Fr. Hermandez.* L. III. *c.* 16.

Gebruik in de Medicyne.

In de Medicyne gebruikt men maar de Harſt van *Tacamahaca*, wiens eigenſchappen en krachten verwarmend, droog makend, zacht aantrekkend, en teffens verdeelend en oploſſend, insgelyks verweekend, rypmakend en verſterkend zyn. Uiterlyk heeft het zyne nuttigheid in kruidmutsjes, omſlagen, Pleiſters en Rookingen, wordende voornamentlyk aangepreezen als een heerlyk middel ter verſterkinge van het Hoofd, Zenuwen, Maag en Lyf-Moeder, en zynde ongemeen dienſtig voor Zinkingen, verkoutheid, Hoofd-en Tand-pyn, voor de Doofheid, Leden-zucht, Heup-Jigt en Voeteuvel, als ook voor de opſtyging der Lyfmoeder, en overmatige Braakinge, enz: het zou de koude en dikke vochtigheden en zweeren oploſſen, en de Wonden der zenuwen heelen. Zie *Monard. de Simpl. med. p. n.* 7. 8. *Lemery p.* 1098. 1099. *Neumcn. prælect. Chemic. P.* II. *regn. veget. c.* 86. *p.* 877. *Chr. Joh. Lang. in Op. P.* I. *p.* 416. *Hoechſtetter. in conſil. Schröder.*

TAGETES.

TAGETES. In 't *Italiaans*, Garofane Indiano. In 't *Franſch*, Oeillet d'Inde, Fleur de Rome. In 't *Hoogduits*, Indianiſch-Nägelen / Sammet-Blüme / Studenten-Roſe. In 't *Nederduits* en *Brabants*, Thunis-bloemen.

KENTEKEN. *Tagetes* of Tunisbloemen reekent *Hermann.* tot die Planten, welke *corymbiferæ* genoemt worden, of iets druifsachtigs aan zich hebben, en welker Zaadkorrels dicht zyn, en niets dons-of veerachtigs by zich voeren. *Rajus* brengt die onder even dezelfde Claſſe, alleenlyk met dit onderſcheid, dat hy ze in 't byzonder reekent tot de *Chryſanthemi* (Roomſche Kamillen, Goudbloemen), welker Zaadkorrels lang en plat zyn. *Volckamer.* eigent haar volkome, gevulde en t'zamengeſtelde

ſtelde Bloemen toe, waarvan zommige van binnen pypachtig, en vyfvoudig verdeelt zyn, doch die van buiten even eens in een kring rondom leggen, zyn effen en glad. *Ruppius* begrypt het in korte woorden, en reekent de *Studenten-Roſe* of de Tunisbloemen onder die Planten, die reguliere t'zamengeſtelde Bloemen, en vaſte, niet dons-of veêrachtige Zaadkorrels hebben. *Flor. Jenenſ.* 170. *Boerhaave* plaatſt die *p.* 115. onder zulke gewaſſchen, welker Bloemen een ſchyf vertoonen, brengende daarby vier onbedekte Zaadkorrels voort. *Linnæus* ſtelt het *p.* 201. *n.* 666. onder de zulke, welker kunne of geſlacht overtollig is, dat is: Man-Wyfje t'zamen, en dan een Wyfje alleen, zeggende:

Cal. of de Bloemkelk, is aan beide zoorten eenerlei, en zeer ſlecht, éénbladig, recht opwaarts ſtaande, langwerpig, vyfhoekig en vyfvoudig getandt.

Cor. of de omtrek der Bloeme is een uit ſtralen t'zamengeſtelde ſchyf: de omtrekjes der Bloeme van 't Man-Wyfje zyn pypachtige en menigvuldig in de (omtrek van de) ſchyf. Die van 't Wyfje alleen zyn Veêter-of neſtelachtig en by vyven in de ſtraal.

Propria of de byzonderlyke omtrekken der Bloemen zyn by 't Man-Wyfje pypachtig, vyfvoudig half gedeelt, ſtomp en langer als de Bloemkelk. By 't Wyfje alleen zyn ze Veêter-of neſtelachtig, langer dan by 't Man-Wyfje, van lengte en breedte met die van 't zelve gelyk, zeer ſtomp en tegens de Pyp toe veel ſmalder.

Stam. of de Bloem-vezelen zyn by het Man-Wyfje vyf draden, die zeer kort en haairachtig zyn.

Antheræ of de Vezel-knopjes zyn pypachtig en gelyken aan een Rolſteen *Piſt.* of de middelſte ſteel is by 't Man-Wyfje een langwerpige Spruit. De *Styl* is draadvormig, van lengte als de Bloem-vezels. De ſneede of *Stigma* is teder, tweevoudig geſpleeten en achter om gebogen. *Per.* of bekleedzel van de Vrucht is 'er geen. *Calyx* of de Bloemkelk is onveranderlyk, doch de opening wel ſluitende, word licht grooter (*leviter ore conivens, major factus*).

Sem, of de Zaadkorrels zyn by het Man-Wyfje alleen leggende, met een ſtreep bemerkt, plat, iets korter als de Bloemkelk, gekroont met vyf ſchubben, die recht opwaarts ſtaan, ſcherp toegepunt en ongelyk zyn. By 't Wyfje alleen zyn de Zaadkorrels gelyk met die van 't Man-Wyfje.

Rec. of 't Zaadhuisje is naakt, klein en vlak of plat.

Zommige Kruidkundige maken 'er maar twee zoorten van, te weeten: de *grooter* en *kleinder* zoort, of die met *enkelde* en *gevulde* Bloem; anderen als *F. Columna*, heeft 'er zes zoorten van opgetelt.

Hernandez in Nard. Aaton. Recbi L. V. c. 29. *de Cempoalxochitl* of Indiaanſche Kruid-Nagelen, heeft onder de veele zoorten van deze Plant alleenlyk maar zeven zoorten aangehaalt, die waardig zyn om ze te gedenken, want ze zyn niet alleen ten opzichte der Bloeme, maar ook des Naams en der grootte van malkander onderſcheiden. Ze hebben gezamentlyk ſtengels, die dikwils zeer hoog en dik zyn, ook dikwils veel lager en dunner, deze nu zyn knobbelig, takkig en met veel wit Pit of Merg opgevult. De bladeren komen met de bladeren van *Rhynvaren* redelyk overeen, ze zyn groen, lang, puntig, aan den Rand gekartelt of ingetand, waar van 'er zeer veele aan een dwars-ſteeltje zitten, aan welke topje maar altyd een enkeld blad is te vinden. De Reuk is ſterk, maar onlieflyk, en volgens *Boerhaave* ſtinkend; de ſmaak ſcherp en onaangenaam. De Bloemen zyn of bleek, of zeer hoog-geel; het binnenſte deel van deze Bloemen beſtaat uit Pypjes, die dikwils verdeelt zyn; het buitenſte deel is ſtraalsgewyze geformeert, zittende deszelfs blaadjes aan de onvolkome Vrucht (*Embryo*) of het onderſte deel vaſt. Wanneer de Bloemen zyn vergaan, dan volgen 'er lange, hoekige en zwarte

te Zaadkorrels op, die met eenbladig Hoofdje zyn voorzien, en van binnen in het Bloemkelkje zitten. De Wortel beſtaat uit veele, teedere en weeke Vezelen, en duurt een Jaar.

AANMERKING. Volgens *C. B. P.* 132. willen zommigen uit dit Gewaſch de *Othonna* van *Dioſcorides L.* 2. *c.* 213. *Plin. l.* 27. *c.* 12. maken: anderen wel de groote *Othonna*, maar de kleinder *Argemone* van *Dioſcorides L.* II. *c.* 208. en de *Argemonia L.* 25. *c.* 9. Noch anderen vermoeden het te weezen het *Lycoperſicum* van *Galenus*, anderen de *Caltha* van *Plinius L.* 21. *c.* 6. die hy zegt van een' hevigen Reuk te weezen; daar zyn 'er ook, die beweeren, dat het de *Flos Petilii* zy van *Plinius L.* 21. *c.* 8. Ook ontbreekt het niet aan zulke ſchryvers, die het onder het geſlacht van 't *Chryſanthemum* ſtellen, zo als *Matthiolus* heeft gedaan; doch deze twiſt brengt niet de minſte nuttigheid te wege, vermits 'er wel meerder Planten zyn, die de Ouden of in 't geheel niet gekent, of ook haare Eigenſchappen niet duidelyk genoeg geweeten hebben. Men doet dan ten dien opzichte zeer wel, als men by de gewoonlyke benaming blyft, en dezelve of de Africaanſche of de Tuniſche Bloem noemt. Want men is van meening, dat zy uit *Africa* naar Duitsland gebracht is, ten tyde toen Keizer *Karel* de Vyfde by *Tunis* de zeege behaald hadde, waarom zy ook geheel Nederland door de *Tunisbloem* genoemt word. Zy komt in *Africa* van zelve voort; ook is 'er Weſt-Indien (*Amerika*) wel van voorzien, zo als *Fr. Hernandez ex Nard. Anthon. Rechi L.* V. *c.* 29. van *Cempoalxochitl* of Indianiſche Kruidnagelen redeneert. Waarom het ook geen wonder is, dat men ze in Duitsland mede Indiaanſche Kruidnagelen noemt, vermits 'er doorgaans de gewoonte is, dat alle uitheemſche dingen, gewaſſchen, enz. zich daar met de Naam van Indiaanſch moeten laten dopen. De *Mexicaners* noemen deze Plant in hunne Taal van wegens de talryke menigte van bladeren *Cempoalxochitl*; de Spanjaarden *Caryophyllum Indicum* of Indiaanſche Kruidnagel; de Franſchen *Oeillet d'Inde. C. B. l. c.* heeft haar de Naam van *Tanacetum* bygelegt, om dat zy met Rhynvaarn groote overeenkomſt heeft. De Ouden hebben ze *Othonna* genoemt, dat is: de Bloem van *Jupiter*, doch over de Echtheid dezer benaminge word noch veel getwiſt. Zie *Tournef. p.* 488. *Tab.* 278. *Boerhaave* 114. *Dill. elth.* 279. 280. *Lugdun.* 839. *Vaill.* 1720. 43. 15. *Rajus H. P.* 342. *Tabernæm. Ger. Hernandez.*

TAGETES SEU CARYOPHYLLUS MEXICANUS FLORE CITRINO PLENE, *Tagetes* of Mexicaanſche Kruidnagel, met eene gevulde Citroenverwige Bloem. Zie de 960. Plaat, Letter b.

De middelſte Indiaanſche *Tagetes* met eene geele vermenigvuldigde Bloem. *H. L.* 587. *Tlapalte*, *Cacayati*, derde zoort van Mexicaanſche Kruidnagel. *Hernandez.* 155. groote Indiaanſche Kruidnagel, met eene menigvuldige, geele en gevulde Bloem. *H. Eyſt. Aeſt. o.* 14. *f.* 1. *Fig.* 1. *a.*

TAGETES INDICUS FLORE MAXIMO MULTIPLICATO, Indiaanſche *Tagetes* met eene zeer groote vermenigvuldigde Bloem. In 't *Franſch*, Oeillet d'Inde grande. Zie de 960 Plaat, Letter c.

Zeer groote recht opwaarts ſtaande *Tagetes*, met eene allergrootſte vermenigvuldigde Bloem. *J. B.* 4. 100. *Tanacetum* (Reinvaaren) of groote Africaanſche Bloem, met eene Goudgeele gevulde Bloem. *C. B. P.* 132. Africaanſche recht opwaarts ſtaande *Chryſanthemum* of Goudbloem, met een blad als aan de Reinvaarn en groote gevulde Bloem. *M. H.* 3. 16. Groote Indiaanſche kruidnagel met eene Goudgeele vermenigvuldigde Bloem. *H. Eyſt. Aeſt. o.* 14. *F.* 2. *Fig.* 1. De eerſte zoort van Mexicaanſche Kruidnagel. *Col.* 2. 47. *Cecupoalxochitl* of *Giuhnaxochitl*, *Tzneucepohual*, de eerſte zoort van *Mexicaanſche* Kruidnagel. *Fr. Hernandez.* 154. *a.*

TAGETES MAXIMUS FLORE LUTEO PLENO. Allergroot- Zie de 960. Plaat, Letter d.

grootſte *Tagetes* met eene geele gevulde Bloem.

Zie de 961. Plaat, Letter. a.

TAGETES INDICUS MAXIMUS FLORE PLENO FISTULOSO. Allergrootſte Indiaanſche *Tagetes* met een Pypachtige gevulde Bloem.

Indiaanſche *Tagetes* met eene Pypachtige verdubbelde Bloem. *H. L.* 588. De tweede zoort van de veelbloemige Mexicaanſche Kruidnagel met eene Pypachtige Bloem. *Col.* 2. 46. *Tanacetum* (Reinvaaren) of Mexicaanſche Bloem, met eene Pypachtige gevulde Bloem *C. B. P.* 133. De recht opwaarts ſtaande Africaanſche *Chryſanthemum* of Goudbloem, met een Rheinvaarens blad, gevulde Bloem, en Pypachtige bladeren der Bloemen. *M. H.* 3. 16. *a.*

Zie de 961. Plaat, Letter b.

TAGETES INDICUS MAJOR FLORE SIMPLICI FISTULOSO. Groote Indiaanſche *Tagetes* met een enkelde Pypachtige Bloem.

Indiaanſche *Tagetes* met een enkelde Pypachtige Bloem. *H. L.* 588. Recht opwaarts ſtaande Africaanſch *Chryſanthemum* of Goudbloem, met een Reinvaarns blad, Pypachtige bladeren der Bloemen, en een enkelde Bloem. *M. H.* 3. 16. Enkelde Mexicaanſche Kruidnagel, met eene Pypachtige Bloem. *Col.* 2. 46. *Tanacetum* (Reinvaaren) of Mexicaanſche Bloem, met een enkelde Pypachtige Bloem. *C. B. P.* 133. *a.*

Zie de 961. Plaat, Letter c.

TAGETES SEU FLOS AFRICANUS MAJOR FLORE PLENO AUREO. *Tagetes* of groote Africaanſche Bloem met eene Goudgeele gevulde Bloem.

Zie de 961. Plaat, Letter d.

TAGETES INDICUS MAJOR FLORE AUREO SIMPLICI. Groote Indiaanſche *Tagetes* met eene enkelde Goudgeele Bloem.

Zie de 962 Plaat, Letter a.

TAGETES INDICUS MAJOR FLORE CITRINO SIMPLICI. Groote Indiaanſche *Tagetes* met eene enkelde Citroenverwige Bloem.

Zie de 962. Plaat, Letter b.

TAGETES INDICUS MAJOR FLORE LUTEO SIMPLICI. Groote Indiaanſche *Tagetes* met een enkelde geele Bloem.

Zie de 962. Plaat, Letter c.

TAGETES MEDIUS, FLORE AUREO SIMPLICI, LIMBO LUTEO. Middelmatige *Tagetes*, met eene enkelde Goudgeele Bloem en geelen rand.

Zie de 962 Plaat, Letter d.

TAGETES MEDIUS, FLORE LUTEO SIMPLICI, middelmatige *Tagetes*, met eene enkelde geele Bloem.

Zie de 962. Plaat, Letter e.

TAGETES INDICUS MEDIUS FLORE SIMPLICI LUTEO PALLIDO. Middelmatige Indiaanſche *Tagetes* met eene enkelde bleek geele Bloem.

Middelmatige Indiaanſche *Tagetes*, met eene enkelde bleekgeele Bloem. *J. B.* 3. 99. *Oquichitli*, *Cocazochitl*, de tweede zoort van Mexicaanſche Kruidnagel. *Hernandez* 155. Groote Indiaanſche Kruidnagel, met eene menigvuldige, geele en gevulde Bloem. *H. Eyſt. Aeſt.* o. 14. *F.* 1. *Fig.* 1. 3.

Zie de 962. Plaat, Letter f.

TAGETES INDICUS MEDIUS FLORE LUTEO ET AUREO PLENO. Middelmatige Indiaanſche *Tagetes*, met eene geele en Goudgeele gevulde Bloem. In 't *Franſch*, Fleur de Rome. In 't *Hoogduits*, Indianiſch Nägelein.

Zie de 963. Plaat, Letter a.

TAGETES SEU CARYOPHILLIS MEXICANUS MEDIUS FLORE LUTEO MULTIPLICATO. *Tagetes* of middelmatige Mexicaanſche Kruidnagel, met eene geele vermenigvuldigde Bloem.

Middelmatige Indiaanſche *Tagetes* met eene geele vermenigvuldigde Bloem. *H. L.* 587. *Tlapalte*, *Cacayatl*, de derde zoort van Mexicaanſche Kruidnagel. *Hernand.* 155. groote Indiaanſche Kruidnagel met eene menigvuldige Bloem. *H. Eyſt. Aeſt.* o. 14. *F.* 1. *Fig.* 1. 2.

Zie de 963. Plaat, Letter b.

TAGETES INDICUS MINOR FLORE AUREO. De kleine Indiaanſche *Tagetes* met eene Goudgeele Bloem.

Kleine Indiaanſche *Tagetes* met een enkelde Goudgeele Bloem. *Boerhaave* 115. 9. kleine Indiaanſche Kruidnagel, met eene enkelde Goudgeele Bloem. *H. Eyſt. Aeſt.* o. 14. *F.* 1. *Fig.* 3. *a.*

Zie de 963. Plaat, Letter c.

TAGETES INDICUS FLORE AUREO PLENO. Indiaanſche *Tagetes* met eene Goudgeele gevulde Bloem.

In 't *Franſch*, Oeillet d'Inde petit. In 't *Hoogduits*, Sammet-Blům. *Dat is*, Fluweelbloem.

Zie de 963. Plaat, Letter d. TAGETES INDICUS FLORE LUTEO PLENO MINOR. Kleine Indiaanſche *Tagetes* met eene geele gevulde Bloem.

Zie de 963 Plaat, Letter e. TAGETES MINIMUS FLORIBUS EX LUTEO RUBESCENTIBUS. Allerkleinſte *Tagetes*, met uit den geelen roodachtige Bloemen.

Zie de 963. Plaat, Letter f. TAGETES SEU TANACETUM AFRICANUM MINIMUM FLORE LUTEO SIMPLICI. *Tagetes* of allerkleinſte Africaanſche Reinvaaren met eene enkelde geele Bloem.

Queeking.

Dit Gewaſch is niet de laatſte Cieraad in de Bloem-Perken, (als men 'er maar niet al te na by komt, doordien de Reuk daar van een ieder niet even wel aanſtaat), waarom het zelve ook zeer wel verdient, dat wy van des zelfs voortqueeking hier ter plaatze iets bybrengen. Het vermeerdert zich door zyn eigen Zaad, moetende zulks ter tyd van 't Voorjaar in de Maand van Maart, en wel by volle Maan, in een goede vette grond gezaait worden. Het bemint juiſt geen al te groote vochtigheid, nochtans moet het, als het niet genoeg heeft geregent, niet al te droog gehouden worden, en als het te veel regent, moet men de Plant geen ſchuld geven, als zy bederft, dewyl zy het Regenwater op haare bladeren niet kan verdragen. De plaats, waar men die in den Tuin wil laten opkomen, moet wel ter Zonne, vry en open leggen; alsdan zal deze Plant Bloemen voortbrengen, die zeer aangenaam en lieflyk zyn van aanzien, welker koſtelyke koleur al dat geene vergoedt, wat de Reuk te weinig heeft. Het beſte Zaad verkrygt men uit de Hooft-bloem, moetende al de Zydbloempjes nevens en by haar afgeſneeden worden, ten minſten tot op vier of vyf, dan brengt het Zaad van de Hoofd-bloem ter zyner tyd wederom de ſchoonſte gevulde Bloemen voort. *Munting. Volckam.*

TAMARINDUS.

TAMARINDUS. In 't *Franſch*, Tamarin. In 't *Engels*, The Tamarind trée. In 't *Malabaars*, Puli. In 't *Hebreeuſch*, Thamar (*de Tamarinden-boom*), Thamarim (*de Vrucht van den Tamarinden boom*). In 't *Arabiſch*, Aleſceri. In 't *Hoogduits*, Tamarinden-baum. In 't *Nederduits*, Tamarindenboom.

KENTEKEN. Tamarinde is een Boom, welke van *Boerhaave Ind. plant. alt.* II. 59. gereekent word tot die gewaſſchen, die Peulen zonder bladeren voortbrengen; de bladeren aan dezen Boom ſtaan tegens over malkander, zonder met een enkeld blad de dubbelde Rye aan 't Einde te beſluiten. De Bloem beſtaat uit drie blaadjes, en is van binnen met drie vezels voorzien, zittende in een vleeſſig kelkje, 't welk zich in vier langwerpige blaadjes eindigt; uit het zelve komt in 't midden eene lange, breede, en in vakjes afgedeelde Peul voort, die vol van zuurachtig vleeſch is, waarin de eironde Zaadkorrels verborgen leggen. *Rajus* telt ze mede onder de Peuldragende Bomen op *H. Pl. p.* 1648. waarmede *C. B. P. p.* 403. ſchynt overeen te ſtemmen, zeggende

gende dat de Tamarinden Boom eene Arabiſche Peul is. *Linnæus* verklaart *p.* 9. *n.* 23. het Kenteken van deze Bloem aldus: de *Kelk* of het bekleedzel van de Vrucht is plat en vierbladig, zynde de bladeren gelyk, en eirondachtig. De *Bloeſſem* beſtaat uit drie langwerpige bladeren, die plat, plooiachtig, gelyk, en uit malkander leggende zyn, en aan grootte de Kelk niet bykomen, ſtaande in de verdeeling van 't Kelkje ge-ent, behalven dat aan 't onderſte deel diergelyken niet is te zien. Drie *Bloem-Vezels* ſtaan in de middelſte holte des Kelks, en zyn naar buiten tegens het kroontje toe gebogen. Het *Vezelknopje* daaraan is enkeld. De *middelſte ſteel* is eirondachtig, de *Styl* is gekromt tegens de Bloem-vezelen boogsgewyze gemaakt. De ſneede of *Stigma* is enkeld. Het *Zaadhuisje* is een lange platte Peul, met een dubbelde ſchille, hebbende tuſſchen beide het vleeſch, en zynde eenvakkig; daarin gemeenlyk drie hoekige platte Zaadkorrels leggen. *Alpinus* maakt den Boom gelyk als een Pruimboom; *Garcias* als een Eſſe-of Walnoote-of Kaſtanje-boom van grootte en dikte; *Markgraaf* zo dik als de ſterkſte Lindeboom, zo dat ook twee Mannen den zelven in den ſtam niet konnen omvatten. De Baſt daaraan is dik, aſchgraauw aan den ſtam en aan de oude Takken, maar aan de kleine Telgjes is hy groen. Het hout is dik en ſterk, maakt veele Takken. De bladeren ſtaan veele aan een Telgje ter weêr-zyden naauw by malkäar, zyn haaſt gelyk aan de Ruite bladeren, maar langer en vlerkachtig. Ze volgen de Zon achter na, en ſluiten zich des nachts t'zamen, 't welke hunne Natuur dus mede brengt, doch niet als of ze de Peulen wilden inſluiten, en voor de koude des nachts bewaaren, 't welk wel zommige goede Mannen hebben gelooft, maar anderen in 't tegendeel, als *Raj.* en *D. Syen*, voor een verdichtſel aangezien. Des daags verſpreiden ze zich wederom uit malkander; ze zyn zeer fyntjes ingeſneeden, onderwaarts bleek groen, doch bovenwaarts donkerdere, van koleur en gedaante bykans als het *Cicer arietinum;* om laag gaat naar de lengte heen eene iets verhevene Adre, met Dwars-adertjes langs de breedte, die doch zeer teder zyn, zo dat men ze boven naauwelyks kan zien. De breedte der bladeren gelykt de breedte van een' halven vinger, en deze breedte is overal gelyk, alleenlyk is zy naar vooren toe ſmalder als ter plaatze, waar zy aan den ſteel ſtoot; doch twee en twee ſtaan recht tegens over malkander naauw aan 't ſtammetje, bykans zonder een' byzonderen ſtengel, zynde aan hun voorſte deel rond of puntachtig. Van de Bloemen komen 'er acht of tien te voorſchyn, die zyn wit en welriekend, redelyk gelyk met de Bloeſſem van Oranje-appels, en leggen in de gedaante van een Roos met verſcheide bladeren rondom, beſtaande uit acht blaadjes, waar van de vier binnenſten wit en dik zyn, als de bladeren der Bloemen van Oranje-appels, doch de vier buitenſte zyn iets dunder, en twee daarvan met eene ſchoone Ader doortrokken. Uit het midden der Bloeme komen vier witte vezelen voort, die op de wyze van Hoorentjes omgebogen, en ongemeen teder zyn, waaruit eindelyk platte en dikke Peulen worden, die vol van vleeſch tuſſchen twee vliesjes zyn, en 'er als een gekromde vinger uitzien. In 't begin zyn ze groen, maar, naa dat ze zyn ryp geworden, aſchgraauw van koleur, welke van binnen dikke, roodachtige Zaadkorrels in zich bevatten, die hard, ongelyk, plat en van grootte als de korrels of Pitten van Vygbonen zyn; zynde het vleeſch, 't welk in de ruimte tuſſchen twee Peulen gevonden word, zwart, en van ſmaak zuurachtig; Men noemt ze geheel Ooſt-Indien door Tamarinden dat is: Indiaanſche Dadels. De Vruchten worden gekonfyt tot ons overgebracht, waar van de Arabieren zich by groote hitte op hunne Reizen bedienen; de Javanen bereiden 'er door hulp van

de giſting een Drank van. Het groeit in Ooſt-Indien, in *Cambaja*, *Guzaratte* en op *Malabaar*. Zie *Hort. Malab. P.* I. *p.* 39. *f.* 23. *Jac. Bontius L.* VI. *H. N. Ind. Or. c.* 4. *Garzias ab Horto L.* I. *Arom. Ind. H. c.* 28. *Cluſius Arom. H.* 196. *Nard. Anthon. Rechi L.* III. *c.* 50. *Dioſcor. L.* I. *c.* 125. overeengebragt met *Matthiolus*, *Proſper. Alpin. de plant. Aegypt. c.* 10. *Dappers* Beſchryving van *Afr. p.* 82. *Jonſton.* 385. *Chriſtoph. à Coſta Arom. Lib. c.* 21. *Lugdun. p.* 1689. *Raj. H. P.* 1748. *Tournef.* 660.

AANMERKING. *Caſp. Bauhinus P.* 403. noemt dezen Boom de Arabiſche Peul (*Siliqua Arabica*), doordien die uit Arabien naar Indiën en andere Geweſten toe vervoert word, alwaar die *Tamarindus* word genaamt, als of men wilde zeggen *Dactyli Indici* of Indiaanſche Dadels; want *Tamar* beteekent by de Indianen zo veel als een Dadel, of ſchoon de Boom met een *Palm* of *Dadelboom* niet overeenkomt, en zy van de Palmbomen niets anders beoogt hebben, als de gedaante der Vrucht, die eene Dadel of een ingebogen vinger voorſtelt. Daar zyn zommigen, die de Plaats by *Plinius L.* XII. *c.* 6. van dezen Boom willen verſtaan hebben, wanneer hy zegt: *eſt & alia ſimilis Palæ, dulcior pomo, ſed interraneorum valetudini infeſta*, dat is: „ daar „ is noch een ander Boom, die met de „ *Pala* gelyk komt, zynde de Appel of „ de Vrucht daarvan veel zoeter, maar „ zeer ſchadelyk voor de gezondheid der „ Ingewanden ".

Doch wy zien niet, wat zekerheid wy van deze meening konnen opvatten, want niemand der ouden heeft iets van de Tamarinden-Boom in geſchrift nagelaten, behalven *Serapio*, die evenwel niet veel van deze Plant heeft geredeneert. *Hernandez Rer. medic. Nov. Hiſp. L.* III. *c.* 50. *p.* 83. merkt aan: dat de Inwoonders van Ooſt- en Weſt-Indien gewoon zyn, als ook veele andere volkeren, tegens de gewoonte der Grieken en Latynen, alleen de Planten een Naam te geven ten opzichte haarer Vruchten en Bloemen, en de geſchapenheid der Planten zelve noch gade ſlaan, noch met een Naam beleggen, 't welk wy met de Tamarinden-Boom zien gebeuren. De bladeren zyn van een zuurachtigen en lieflyken ſmaak, en men neemt ze mede tot de Zalade, daar de menigte der Bomen zulks gedoogt, mits 'er Azyn by te gebruiken. Die geenen, welke zeggen dat Tamarinde by de Grieken ὀξυφοίνιξ, *acuta Palma*, dat is: puntige Palmboom, is genaamt geworden, miſſen groffelyk, dewyl niet eens de Afteekening in de Platen daarmede overeenkomen, hebbende *Hernandez* eene naaukeurige Afteekening van onze Plant in zyn Vaderland laten vervaardigen. *Meſue* verklaarde het eerſte dezen Boom voor een Dadelboom, en dat de Tamarinden waren zuure Dadels, als ook de Vruchten van wilde Palmbomen in Indiën; de Grieken van nieuwere tyden, die de meening dezes Schryvers omhelsden, hebben de *Tamarindus Oxyphenicus* en *Phoenicus* genoemt de Dadelen van *Dioſcorides*, of *Phoenicobalani*, doch de eerſte zyn in 't geheel geene Dadels, maar Peulen die veele ſteenachtige Zaadkorrels, met die van de *Caſſia* eenigzins gelyk komende, in zich ſluiten, zynde het vleeſch daarvan niet zoet, maar zuur, en de Boom, waar van ze voortgebracht worden, zeer ongelyk aan alle tot nu toe bekent zynde Palmbomen. Doch de meeningen konnen met malkander vereenigt worden, doordien wy de Naam van *Tamar* niet eigentlyk, maar καθ' ὁμοίωσιν (*Secundum Similitudinem*, dat is: naar de gelykvormigheid) aan de Tamarinde toe-komende geſtelt hebben, en *Georg à Turre H. P. L.* I. *c.* 61. *p.* 201. geeft den Raad, dat men die maar ten aanzien van de krom geboge Peul *Dactylus* moet noemen. Ook kan ze niet de Arabiſche Peul (*Siliqua Arabica*) van *C. B. P. l. c.* genaamt worden, vermits naar de bekenteniſſe der Arabieren zy uit Indiën tot hun zelve overgebracht word.

TAMA-

Zie de 964. Plaat, Letter a. **TAMARINDUS OFFICINARUM.** De by de Apotheekers in gebruik zynde *Tamarinde.* In 't *Franſch*, Tamarin. In 't *Hoogduits*, Tamarinden-Baum.

Tamarinden-Boom van *Rajus*, *Tournefort* en *Jonſton.* Tamarinden-boom by genaamt *Derelſide*, *G. Alph. Balam-pulli* of *Maderam-pulli. H. M.* Arabiſche Peul is de Tamarinden-boom by *C. B. P.* en de Vrucht van Tamarinde by *J. B.*

Zie de 964 Plaat, Letter b. TAMARINDUS FLORE RUBRO, Tamarinden-boom met eene roode Bloem:

De bladeren zyn kleinder en gevulder, ook niet zo zeer donker groen als by de voorgaande zoort; De Baſt is mooi rood, de ſchoonheid en mooiheid der Bloeme is onvergelykelyk; de Peulen zyn van de zelfde gedaante en voor 't overige is 'er geen verder aanmerkelyk onderſcheid in te vinden.

Queeking.

Het is eene zeer netelige zaak ten opzichte dezer Plant, nochtans hebben zich Liefhebbers gevonden, die ze met alle mogelyke zorgvuldigheid gezocht hebben voort te queeken, wil iemand zich met haar bemoejen, die neme dan een wel toebereide Aarde, 't welk uit twee deelen goede en niet muf riekende grond beſtaat, een deel fyne aarde en een deel verrot Loof, twee deelen twee Jaar oude en welgeſlage Paarde Miſt, en drie deelen zand, en zulks drie dagen na malkaâr wel t'zamen gemengt. Men verkieze daar op in den Tuin een vrye en open plaats, die wel van de Zon beſcheenen word, en voor alle koude bewaart is, vermits de Plant geheel en al geen koude noch Regen kan verdragen, en met Water moet begoten worden, dat wel aan de Zon verwarmt is. In de Maand van May met de waſſchende Maan zaait men het, niet al te diep in de voorgenoemde Aarde, in een Pot, die benevens het Gewaſch in een warm Miſt-Bed moet bedolven worden, dat dan met glaze venſters overdekt word. Van veertien dagen tot veertien dagen moet nieuwe Miſt in 't Miſtbed gebracht worden, en als de Plant te voorſchyn komt, dan word zy op de warmſte Plaats in 't Glas-Huis gebracht, alwaar zy zoetjes met geheel laauw water begoten word, tot dat de Zomer-warmte naar behooren ſterk genoeg is, en alle Vorſt des Nachts ophoudt. Wanneer men nu al deze moeite beſteedt heeft, moet men afwachten, dat de Boom maar tot zo verre komt, van bladeren te verkrygen, want om vruchten te bekomen behoeft men in deze Landen zich geenzins te vleien; *Munting* heeft eens dezen Boom voortgequeekt, maar meer uit eer, als om voordeel.

Gebruik in de Medicyne.

De Vrucht of het verſche vleeſſchige ſap van de Tamarinden, alvoorens van haare ſchil-en vezelachtige vuiligheden gezuivert, door een zeef gedreeven en naderhand tot dies te beter bewaaringe van 't zelve met iets Zuiker vermengt zynde, word met groot nut in gekookte dranken en afweikſels gebruikt. Het verkoelt, bevochtigt en veroorzaakt een zachte Buikzuivering, waarom het ook de ſcherpheid der Gal vermindert, de Koorsachtige hitte matigt, den dorſt leſcht, de Eetens-Luſt bevordert, Walging en Braaking verdryft, en aan de verrotting en Wormen tegenſtand doet. Het is zeer dienſtig voor de onzuivere Zaad-vloed en toevallen aan de Nieren, als mede voor de Scheurbuik, Neusbloeding, Bloedſtorting der Lyfmoeder, en overtollige vloejing der Aambajen. In de Apotheeken vindt men zo wel deze *Pulpa*, als het uitgekookte ſap van Tamarinden.

TAMARISCUS.

TAM. TAM.

TAMARISCUS. In 't *Latyn*, Tamarix, Tamarice, Myrica. In 't *Grieks*, μυρίκη. In 't *Italiaans*, Tamarigo, Tamarice, Altarſe. In 't *Spaans*, Tamaritz. In 't *Catalaans*, Tamaril. In 't *Portugeeſch*, Tamargueira. In 't *Franſch*, Tamaris, Tamarique. In 't *Engels*, Tamariske trée. In 't *Boheems*, Tamaryſſk. In 't *Arabiſch*, Tarfa, Carfa, Carmezit, Alcarphar, Alcurveſik, Atanfa, Carmeſion, Carmezich. In 't *Hoogduits*, Tamariſken-baum. In 't *Nederduits*, Tamariſch-boom.

KENTEKEN. De Tamariſch-Bomen worden naar de verdeeling van *Herman* tot die Gewaſſchen gereekent, welker Zaadkorrels vêer-of donsachtig zyn. *Rajus* brengt ze in de Claſſe dier Bomen, welke drooge Vruchten voortbrengen, wanneer ze ryp zyn. Hy eigent dezen Boom bladeren van de Cypreſſe-Boom toe, en Bloemen, die in eene Aaire by malkander ſtaan, veele Zaadkorrels hebben, die met wolle omwikkelt zyn, en die boven aan de Stammen als troſſen van Druiven by malkander zitten. *Ruppius Flor. Jenenſ.* 95. plaatſt dezen Boom onder de Planten, die reguliere vyfbladige Bloemen hebben, en welker Zaadkorrels in een éénvakkig Huisje leggen. Volgens onze en andere Kopere Platen zyn 'er twee zoorten van dezen Boom, de eene groeit by ons, en word *Germanica* of de Duitſche genaamt; de tweede groeit in Vrankryk en hiet gemeenlyk *Narbonenſis*. Volgens *Joh. Bauhinus* heeft de onze of de Duitſche Tamariſch-Boom eene Wortel zo dik, als een ſchinkel, die met eene dikke en zeer bittere ſchorſe bedekt is, van haar ryzen een groote menigte ſpruiten om hoog, en wel verbreekelyke Teentjes, die met eene purpurverwige ſchille zyn overtrokken, en zich in menigvuldige Takjes verdeelen, waaraan de bladeren naar de Rye volgens de lengte naa beneden toe ſtaan, hebbende met de bladeren van de gemeene *Erica* of Heyde veele overeenkomſt; doch zyn ze grooter als aan de Tamariſch-boom van *Montpellier*, als klimmende in een dubbelde Ry op. Hunne koleur is blaauwachtig groen, hun ſmaak aantrekkend, hunne lengte een hand breed, ook wel een halve voet lang. De Bloemen zitten aan de uiterſte Topjes van de ſtammetjes by malkander, beſtaan uit blaadjes, die van buiten groen zyn, doch anderen purpurrood, hebbende in 't midden geelachtige ſcherpe puntjes. Daar op volgen Bloemkelkjes of puntige Zaadhuisjes, wanneer deze nu beginnen van malkander te gapen, dan komt 'er een zeer fyne dons uit, die by uitſtek wit is, leggende daarin het kleine Zaad verborgen, 't welk zelden eenerley koleur verkrygt. Deze Boom groeit aan vlietende Beeken, en zomwylen aan hoog op vloeijende Rivieren, niet minder ook op moeraſſige plaatzen, gemeenlyk in een ſteenachtige grond; zo dat hy in 't algemeen vochtige en ſteenachtige Landſtreeken bemint *Dod.* volgens de Waarnemingen van *Ruppius* en *Raj.* groeit hy aan de Rivier de *Leck* en gins en weder in Duitsland, alwaar hy in de Maanden van May en Juny bloeit, echter den geheelen Zomer door Bloemen en Zaad voortbrengt. Zie *Boerhaave* II. *p.* 257. *Tournef.* 661. *Linnæus* beſchryft *p.* 84. *n.* 240. het Kenteken,

van

van dit Gewaſch aldus, zeggende: de *Bloemkelk* is een ſtomp, recht opwaarts ſtaande, altyd duurende en vyfvoudig verdeeld bekleedzel van de Vrucht, omtrent de helft korter, als de *omtrek van de Bloem is.* Deze beſtaat uit vyf bladeren, die langwerpig rond uitgeholt, ſtomp en zich wyd uitſtrekkende zyn. De *Bloem-vezelen* beſtaan uit vyf haairige draden die veel langer als de omtrek der Bloeme zyn. De *Vezel-knopjes* zyn rondachtig. De *middelſte ſteel* is een ſcherp gepunte Spruit, van een *ſtyl* is 'er geen Speur te vinden. De *ſneeden* zyn drie, langwerpig, gerold en pluimachtig. Het *Zaadhuisje* is een langwerpig, ſcherp gepunt en driehoekig kasje, zynde langer als de Bloemkelk, en éénvakkig, echter drievoudig verdeelt. Het *Zaad* is menigvuldig, zeer klein, en donsachtig.

WAARNEMING. Daar worden ook zoorten gevonden, die tien Bloemvezelen hebben, waarvan de twee uiterſte de kortſten zyn.

AANMERKING. De Griekſche Naam Μυρίκη word van zommigen dus uitgelegt, dat die, doordien de Boom aan Rievieren groeit, voortkome van μύρεσθαι, *fluere*, dat is: vloejen. Doch *Rajus* legt het beter uit, zeggende zulks voort te komen van μύρεσθαι, *lugere*, dat is: Rouw bedryven, vermits volgens de verdichtſelen de Dochter van *Cynaras* in dezen Boom is verandert geworden. *Heſych.* Doch *Cynaras* is Koning van *Cyprus* geweeſt, of dat het de Kroon der Godloozen zy, en deszelfs Hout ongelukkig genoemt wierde. *Joh. Bod. à Stapel Comm. in Theophr. Hiſt. L.* IV. *c. 7. p.* 405. Want by de Ouden wierd reets het Hout ongelukkig genoemt, waar mede men of de Offerhanden voor de Helſche Goden in brand ſtak, of wanſchape dingen verbrandde, of dat men het van wegens deszelfs Onvruchtbaarheid voor rampzalig hieldt. *Dioſcorides L.* I. *c.* 99. zegt, dat deze Boom overal wel bekent zy, om dat die by ſtil ſtaande en vuile Wateren groeit, dragende eene Vrucht, die naar een Bloem gelykt, en hebbende een mosachtige t'zamenvoeging. In 't Grieks zyn de woorden van hem deze: καρπὸν ὥσπερ ἄνθος φέρουσα, βρυῶδες κατὰ τὴν σύστασιν. *Syrien* en *Egypten* brengen eene zoort van dezen Boom voort, die veel goedaardiger is, en die volgens het uiterlyke aanzien ſchynt eenerlei te weezen met de zo genaamde wilde Tamariſch-boom, zie hier over na *Matthiolus*. Volgens het getuigenis van *Cordus* zyn 'er in Duitsland twee zoorten van den Tamariſch-boom; de eene heeft een dicht Hout en minder Merg, beneffens zeer tengere bladeren, waar van men een menigte aan den Rhyn omtrent by Straasborg ontmoet; de andere zoort heeft meerder Merg of Pit, en veel breeder bladeren, zynde het Hout niet zo vaſt, waarvan men aan de Oevers van de *Leck*, *Donauſtroom*, en op meer andere plaatzen zommigen ontmoet, voornamelyk omtrent by *Augsborg*. *Virgilius* heeft al van deze Bomen eenig gewag maakt in *Eclog.* IV. en noemt hen *laage*, doch dit moet voornamelyk van de Franſche omtrent *Narbonne* verſtaan worden, zo als *Lugdunenſ. p.* 179. te kennen geeft. *Plinius* noemt dezen Boom den rampzaligen, om dat die niet eens Zaad voortbrengt, doch op eene andere plaats pryſt hy de nuttigheid van dit Zaad, zo dat hy zich naauwelyks van eene openbaare tegenſpreeking kan ontwikkelen. *L.* XIII. *c.* 21. *Lib.* XVI. *c.* 21. 24. *L.* XXIV. *c.* 9. Volgens zyn zeggen, kan men de Takjes tot niets anders gebruiken, als tot Beezems. Uit den ſtam worden Beekers en andere Drinkvaten gemaakt, waaruit menſchen drinken, die met Milt-gezwellen gequelt zyn. Ook merkt *Columella de re ruſt. L.* VII. 10. aan, dat men uit den ſtam de Vreetbakken voor de Verkens vervaardige, waar van hen de overtollige aangroejing der Milt, waar mede ze in den Zomer behebt zyn, (als verkrygende die door de zoetigheid van hun Voeder-drank) zou vergaan, veroorzakende dus dit Hout eene zodanige verwonderswaardige te-

 gen-

genheid aan de Ingewanden; de Byen bereiden zelve uit de Bloemen dezer Bomen hunnen Honing. By de Ouden waren mede maar twee zoorten bekent, I. de *wilde*, welke *Nicander* πανακαρπὴς, (dat is: vol van Vruchten) noemt, want die draagt wel Vruchten, maar ze zyn niet eetbaar, wordende die ook βρύα genoemt, van wegens de mosachtige Bloem. II. de *gezaaide* of *tamme* die in Egypten en Syrien zeer weeldrig groeit, zynde met den wilden overeenkomende, en dragende eene houtachtige Vrucht, die grooter als een Gal-appel is; de nieuwſte Kruidkundigen beſchryven insgelyks twee zoorten, te weeten: *de fruticoſa* of de heeſterachtige, waarvan die, welke dikke bladeren heeft, de *Duitſche;* maar welker bladeren tengerder zyn, de *Franſche* of *Narbonneeſche* genoemt word; wordende de tweede zoort genoemt *arboreſcens*, dat is: die tot een Boom opgroeit. *Jonſton. L.* IX. *Cluſ. P. H. L.* I. *c.* 27. *p.* 39. *C. B. P.* 484.

Zie de 965 Plaat, Letter a. TAMARISCUS SEU MYRIACA, Tamariſch-boom, of Myriaca. In 't *Franſch*, Tamaris. In 't *Hoogduits*, Tamarisken.

Duitſche Tamariſch-boom. *Lob.* Plaat 218. Heeſterachtige Tamariſchboom met een zeer dik blad of de Duitſche zoort *C. B. P.* 485. Duitſche Tamariſchboom of de kleine Heeſterachtige zoort. *I. B.* 1. 351.

Zie de 965 Plaat, Letter b. TAMARIX NARBONENSIS. De Narbonneeſche Tamariſchboom.

Tamariſchboom *Angl.* Narbonneeſche Tamariſchboom. *Ger.* de tweede Tamariſchboom met een zeer dun blad of de Franſche zoort *C. B. P.* 485. groote Tamariſchboom, of de tot een Boom opgroejende Narbonneeſche zoort. *I. B. Rajus H.* De eerſte zoort van *Cluſius* by hem *Myrica* genaamt.

Voor 't grootſte gedeelte groeit die maar tot een Heeſter op, zomwylen tot een wydluftigen Boom, wordende zo groot van ſtam, als een Quee-appel Boom, de Baſt des ſtams is ruig, doch de takken Kaſtanjebruin. De bladeren zyn gelyk aan die van Cypreſſenkruid of aan die van de gemeene laage Heyſtruik, van koleur uit den groenen naar het aſchgraauwe hellende. De Bloemen zitten op 't uiterſte der takken aan langwerpige ſteeltjes, en dat wel trosgewyze t'zamengevoegd; ze zyn klein en van buiten purpurrood; doch witachtig, wanneer ze uitgebreidt zyn, vyfbladig, die naderhand tot een klein Zaad, zynde in dons gewikkeld, veranderen, 't welk in zeer kleine vakjes beſlooten is; waaruit het, deze door de rypheid van malkander gapende, van zelfs valt, gelyk by de Wilgeboom, Populierboom, en andere diergelyke Bomen geſchiedt. Hy bloeit meeſtendeels driemaal in 't Jaar, te weeten, in 't Voorjaar, in den Zomer en in den Herfſt. Het Zaad al vergaan zynde, volgen 'er altyd verſche Bloemen op; hy groeit aan de Zee-kant omtrent by Montpellier weeldrig voort.

Lemery beſchryft ons deze zoort aldus: „ Deze Boom is van geen byzonderlyke hoogte, deszelfs baſt is ruig, „ van buiten graauw, van binnen roodachtig, het Hout is wit. Zyne bladeren zyn klein, lang en rond, en „ niet ongelyk aan 't Cypreſſekruid, „ van koleur bleekgroen. De Bloemen „ groejen op de toppen der telgen, als „ Druifjes by malkander, zyn klein, „ wit of Purpurverwig, beſtaande elk „ uit vyf blaadjes. Daarop volgen „ ruuwe wollige Vruchten, die zwartachtige Zaadkorrels in zich vervatten. De Wortel is dik, houtachtig „ en in veele zyd-wortels verdeelt. Deze Boom groeit byzonderlyk in warme Landen, als in 't *Dauphiné* en „ *Languedoc*, niet verre van de Beeken, „ en op andere vochtige plaatzen; hy „ bloeit drie maal in 't Jaar, als ter „ tyd van 't Voorjaar, in den Zomer „ en in den Herfſt. De Verwers gebruiken „ de Vruchten in plaats van Galappels „ en Verwen 'er zwart mede.

Gebruik in de Medicyne.

Zo wel het Hout en de wortel, als mede voornamentlyk de baſt van den Tamariſchboom word in de Geneeskunde gebruikt, welker eigenſchap open makend en zuiverend is; weshalven inzonderheid de Baſt voor verſtoptheid der Ingewanden en ziektens, die van de zwarte Gal of zwaarmoedigheid ontſtaan, als mede voor de Geel-en Water-zucht, ſchurftheid, Lazerye, witte vloed, de koude Pis, derdendaagſe koorts enz: zeer dienſtig gehouden word, zy word tot de Genees-wynen en tot de Dranken genomen, die de Milt-gezwellen verdryven. Uiterlyk willen zommigen met de Loog uit de aſch van 't Hout gemaakt, de Luizen verdryven, en zeere Hoofden geneezen. In de Apotheeken houdt men nog voor 't vragen het Zout van Tamariſch.

TANACETUM.

TANACETUM. In 't *Grieks*, ὀϑόννα by *Dioſcorid. L.* II. *c.* 213. In 't *Italiaans*, Tanaceto, Daneto, Daneda. In *Franſch*, Tanaiſe, Ataneſie, Tageten, Tanaſeè. In 't *Engels*, Tanſy, Tanſey, Tanſie. In 't *Deens*, Rhein-Farn. In 't *Pools*, Wrotyz/ othona. In 't *Hongaarſch*, Varadich. In 't *Hoogduits*, Würm-ſaamen/ Rheinfahren. In 't *Nederduits*, Reinaver, Reinvaren.

KENTEKEN. Reinvaren is een gewaſch, ten welker opzichte *P. Amman.* en *Moriſon. de Coſto hort.* in 't byzonder zeggen: Het Taraceenſche Muntekruid of de tamme *Coſtus* is trosachtig, enz. (*Mentha ſaracenica ſeu coſtus hortenſis eſt Corymboſa &c.*) en vragen, of die, met eene naakte, geele en ſchyfachtige Bloem, ook het *Tanacetum* zy? Volgens *Herman* behoort die tot de trosachtige Planten, welke naakte Zaadkorrels voortbrengen, die echter noch donsachtig zyn, noch Melk van zich geven: de uit ſchyfjes alleen t'zamen geſtelde Bloemen komen uit een ſchubachtige Kelk voort, zynde in een Hoofdje t'zamen gedrongen onder de gedaante van een kroontje. *Rupp. Flor. Jen.* 157. reekent het tot de Planten, welke eene reguliere t'zamen geſtelde Bloem hebben, vaſte en niet dons-of veèrachtige Zaadkorrels. *Haller* plaatſt het onder de ſchyfachtige Planten, welke onbedekte en ongekroonde Zaadkorrels hebben. *Enum. Method. p.* 693. van *Rajus* worden *p.* 365. de algemeene Kentekenen daarvan aldus opgegeven: de Bloemen zyn naakt (mogelyk bladerloos), geel, in de gedaante van een kroontje geſchikt, zynde de bladeren ingekurven of gekartelt.

Doch om alles in 't kort nopens het Kenteken van dit gewaſch by een te hebben, moeten wy aanhaalen, het geen 'er *Volckam. Flor. Norib.* 377. van ſchryft, zeggende: „ Zaadkorrels zyn 'er veele „ in 't getal, die naakt, zeer klein, en „ niet donsachtig zyn, ſchuilen in een „ ſchubachtig bekleedzel der Vrucht „ verborgen; de Bloemen zyn volkomen en t'zamengeſteld, alleenlyk uit „ ſchyfjes, namelyk uit veele, zeer korte, pypachtige Bloempjes, zynde naar „ boven toe of in de hoogte vyfvoudig „ verdeelt, en verbeeldende eene ſchyf; „ de bladeren zyn of ingeſneeden, of in „ den omtrek ingezaagd ". De Plant zelve groeit voort uit eene lange, houtachtige en vezelachtige Wortel tot de hoog-

hoogte van twee of drie voeten; de ſtengels zyn rond en ſtreepig, of met ſtraalen voorzien, vol van Merg of Pit. De bladeren zyn groot en lang, als Vleugels uitgebreidt, en ingekurven, ſtaande deze Inſnydingen gelyk als by beurten, en zynde aan den Rand gekartelt, van koleur zyn ze geelachtig groen. De Bloemen beſtaan uit enkelde kleine Bloempjes, groejen aan 't bovenſte deel der Takjes, en ſtaan aan een Hoofdje by malkaar, 't welk bykans een kroontje gelykt. Haare koleur is Goudgeel en glinſterend, zeer zelden wit: Het Bloemkelkje is zeer ſchubachtig, en haaſt als een halve kloot van gedaante. Wanneer deze zyn vergaan, dan volgen 'er dunne en gemeenlyk langachtige Zaadkorrels op, die 'er, wanneer ze ryp worden, geheel zwartachtig uitzien. De Reuk daarvan is onlieflyk, en de ſmaak bitterachtig. Het groeit aan de Greppels van bebouwd Akkerland, niet minder op Kerkhoven, en het pleeg op een goede grond in de Maand van Juny te bloejen. Zie *Vaill.* 368. *Tourneſ.* 461. *Tab.* 261. *Boerhaave* I. 124. *Linnæus p.* 247. *n.* 636. *Lugdun.* 955. *C. B. Phytop.* 221. *Cluſ. H. P.* 337.

AANMERKING. Men wil dat de Naam van *Tanacetum* voortkome, van *Tannaco*, 't welk naar het getuigenis van *Plinius*, L. XXI. *c.* 30. van *Parthenius* is geweeſt. Zommigen, als *Hermolaus*, willen het houden voor het *Parthenium microphyllum* (kleinbladig Moederkruid) van *Hippocrates;* noch anderen ſchynt het toe, de *Arthemiſia leptophyllos* (ἀρτεμίσια λεπτόφυλλος) of dunbladige byvoet van *Dioſcorides L.* 3. *c.* 128. te weezen, doch waarmede *C. B. P.* 132. niet overeenſtemt. Van eenigen word het *Athanaſia* of *immortalis* (dat is: onſterflyk) genoemt, om dat dit kruid als het by een dood Lichaam gelegt, en in deszelfs Mond en Neus geſtooken word, het zelve voor verrotting bewaart. Daar zyn veele zoorten van *Tanacetum*, waar van het gemeene geele *Tanacetum*, en dat met gekrulde bladeren (*foliis criſpis*), de bekentſte en in 't gebruik het meeſte aangenomen zyn; het *Tanacetum inodorum* (of geen geur hebbende) met groote en kleine Bloemen, behoort onder de *Bellides* (Madelieven) of tot de *Matricaria* (Moederkruid); het kleinder *Tanacetum* met een Camphor Reuk (*Tanacetum minus odore camphora*) moet tot het *Millefolium* of duizendblad gereekent worden; en het Africaanſche *Tanacetum* hebben wy onder de Naam van *Tagetes* verhandelt. Zie *Volckam. p.* 378. Doch al deze moeten van het gemeene *Tanacetum*, en van dat met gekrulde bladeren, als mede van het tamme *Tanacetum* met bladeren van Reuk als Muntkruid (*Tanacetum hortenſe foliis odore menthæ*) afgezondert of uitgeſlooten worden, zo als *Tourneſ. l. c.* herinnert. Deze Plant ſpeelt zomwylen met haare bladeren, die dikwils wit en groen onder malkander zyn, ontſtaande daar van daan het *Tanacetum verſicolor* van *Parkinſon.* Zie *Raj. l. c.*

TANACETUM OFFICINARUM. Zie de
De in de Apotheeken gebruikelyk zynde 965. Plaat,
Reinvaren. In 't *Franſch*, Taneſie. In Letter c.
't *Hoogduits*, **Rheinfaren.**

Gemeene Apotheekers Rheinvaren *Park.* gemeene *Tanacetum* of Reinvaren met eene geele Bloem. *I. B.* 3. 131. gemeene geele Reinvaren of *Tanacetum. C. B. P.* 132. *Tanacetum* of Reinvaren van *Dod. p.* 36. gemeene *Tanacetum* of Reinvaren. *H. Eyſt. Aeſt. o.* 5. *F.* 5. *Fig.* 2. †.

TANACETUM CRISPUM. Ge- Zie de
krulde Reinvaren. In 't *Franſch*, Tanai- 666. Plaat,
ſe. In 't *Hoogduits*, **Wurm-kraut.** Letter a.

Tanacetum of Reinvaren met gekrulde bladeren *C. B. P.* 132. *M. H.* 3. 2. gekrulde Reinvaren of *Tanacetum* met een geele Bloem. *J. B.* 3. 132. gekrulde *Tanacetum* of Reinvaren by *Dod. p.* 36. Engelſche gekuifde of pluimachtige *Tanacetum* of Reinvaren. *H. Eyſt. Eeſt. o. Fig.* 5. *F.* 5. 1.

TANACETUM FOLIIS LEPIDII Zie de
SEU MENTHA CORYMBIFERA, 966. Plaat,
VEL COSTUS HORTENSIS. Rein- Letter b.
varen met Peperkruids-bladeren, of trosdragend Muntkruid, of Tuin-Balſem

ſem. In 't *Hoogduits*, **Fraün-Müentz.**

Tamme of in Tuinen groejende Reinvaren met ingezaagde Peperkruidsbladeren. *Ageratum* (of **Leberbalſam-kraüt** in 't Hoogduits) met een zeer ſterk zich verſpreidenden Reuk. *Plukn. Alm. Bot. Coſtus* of balſemkruid in Tuinen groejende *Park.* Trosdragend Muntkruid, of het tamme balſemkruid (*Coſtus*). *J. B.* Het tamme trosdragende Muntkruid. *C. B. P. Balſamita mas* of het mannelyke *Balſemkruid. Ger.*

Gebruik in de Medicyne.

Men gebruikt in de Geneeskunde de Bloemen, het Zaad en het Kruid van Reinvaren. Dit laatſte voornamentlyk heeft bittere, balſamiſche, Speceryachtige en zacht aantrekkende deelen, waar van het overvloedig is voorzien; dierhalven het verwarmt, opdroogt, zuivert, verdeelt en verdunt, ſtaande dienvolgens de verrotting tegen, en zynde geheel byzonder begiftigt met eene uitnemende kracht, om de Wormen te dooden. De meeſte Schryvers komen daarin overeen, dat het zy een middel ter geneezinge of zuiveringe van wonden, ter verſterkinge van de Maag en Lyfmoeder, als mede ter verdryvinge van 't Graveel en de Koorts; waarom ze het grootelyks aanpryzen voor de Geel-en Water zucht, groene ziekte, daaglykſche gaande en komende Ziektens, voor 't Graveel, opgeſtoptheid der Maandſtonden, Teering der Leden, Darmſcheels-pyn, verzwaktheid van de Maag, en quaade verduuwinge der ſpyzen te gebruiken. *Linnæus* en *S. Pauli Quadripart. bot. Claſſ.* VII. *p.* 500. verzeekeren, dat het de doode Lichamen voor de verrotting bewaare, in baden de Lichaams-Vrucht bevordere, en de damp daarvan in de Lyfmoeder gelaten, zo wel de Maandſtonden, als de Vrucht helpen voortdryven. *Boccone Obſ. p.* 80. bekrachtigt, dat, als men de gekneusde bladeren van dit kruid tuſſchen het hoofd en den hoed drage, zulks de afmatting of vermoejing grootelyks zou wegneemen. Zommigen leggen het op Kreeft-Gezwellen der voeten, en ſpleeten der handen, anderen houden het Zaad in Melk of Wyn gegeven voor een krachtig middel tegens de Wormen. In de Apotheeken word het gediſtilleerde Water, de Eſſentie en de gediſtilleerde fyne Olie van Reinvaren bewaart. Zie *Lonicer. Herbar. P.* II. *p.* 346. *Lemery p.* 1109. *Raji catal. plant. Angl. p.* 281. *Zorn. Schröder.*

TARAXACON.

TARAXACON. In 't *Latyn*, Dens leonis, Caput Monachi, Hedypnois, Aphæa. In 't *Hoogduits*, **Löwenzahn / Pfaffen-Ohrlein / Mönchs-kopff / Sau-blüm.** enz. In 't *Nederduits*, Papenkruid, Paardebloemen, enz.

KENTEKEN. Dit Gewaſch behoort volgens *Ruppius Flor. Jenenſ. p.* 159. onder die Planten, welke eene volkome, uit veele Bloempjes t'zamen geſtelde Bloem hebben, en wel zulk eene, die uit enkel irreguliere Bloempjes van eenerlei zoort beſtaat, zynde het Zaad wol-of haairachtig. *Volckam.* 378. *Flor. Nor.* geeft het gemeenlyk eenerlei Merkteken met het *Hieracium* of Havikskruid, echter is het volgens de zoort daarvan onderſcheiden, doordien op een jegelyken ſtengel maar een enkelde Bloem voortkomt. *Haller. Enum.*

Method. p. 789. reekent het *Taraxacum* of Paardebloemen tot de Planten met t'zamen geſtelde Bloemen, welker *placenta* of Zaadkoekje bloot en kaal, doch het Zaad zelfs gelyk als gekroont is. Het zy nu dat deze Plant *Taraxacum* Papenkruid, of Leeuwen-Tand, of wilde Sikoreye genaamt worde, zo is het (des niet tegenſtaande) eene laage Plant, welker bladeren uit de Wortel komen voort te ſpruiten, lang, en middelmatig wyd, daarby op de Aarde rondom leggende zyn, ze hebben ter wêer-zyden aan de randen diepe inſnydingen, niet anders, als of ze in Lelletjes verdeelt waren; ze gelyken eenigzins aan die van de wilde Sikoreye, echter zyn ze gladder, toegepunt, en van ſmaak bitterachtig. De Bloem beſtaat uit enkel kleine half-Bloempjes, die een' lieflyken Reuk hebben, en aan het Zaadhuisje vaſt zitten, ook in het Kelkje beſlooten worden. Wanneer de Bloem is vergaan, dan volgen 'er de Zaadkorrels op, die rondom als een kloot om het Zaadhuisje in de rondte geſtelt zyn, hebbende elk daarvan een' baart; ze zitten, wanneer ze ter dege ryp zyn, in 't geheel niet vaſt, zo dat ze de Wind heel licht kan wegvoeren; gelyk dan ook de kinderen, wanneer ze diergelyken op de Beemden ontmoeten, met een eenige ligte aanblazing de geheele kloot wegblazen, zo dat men het Zaadkoekje, t'welk door het Wol-of haairige Zaad wel door heen geſcheenen heeft, duidelyk en geheel kaal kan zien leggen. De wortel deelt zich in verſcheide en menigmaal vingers dikke deelen, die dan teder en vol van wit ſap zyn, van ſmaak bitterachtig; gelyk dan de geheele Plant doorgaans een melkachtigen en bitteren ſmaak heeft, doch niet zo veel als de Sikoreye zelve. Men ontmoet het op alle plaatzen, op Velden, en Beemden, in Tuinen en aan de Greppels der Akkerlanden; den oorſprong kan men niet ontdekken. In de Maand van April, ja meeſt den geheelen Zomer door komen de Bloemen te voorſchyn. De bladeren veranderen zich aan de een en andere Plant, en daar van daan komen de verſcheide zoorten voort, gelyk dan de geſtalte der bladeren, die een Leeuwen-kaak beneffens zyne tanden gelyk zyn, aan de Plant den Naam van Leeuwen-tand heeft gegeven. *Tournefort* heeft 'er twee en twintig zoorten van aangetoont, waarvan de tweede met de onze overeenſtemt. Zie de 266. *Tab.* by hem *p.* 468. *Boerhaave p.* 88. is in de Beſchryving nopens deze Plant kort, zeggende: alles is by deze Plant als by het *Hieracium* of Havikskruid, de ſtengel is zonder Takken, bloot, dragende maar eene enkelde Bloem boven aan 't Hoofd. Zie *Linnæus p.* 239. *n.* 618. *C. B. P.* 126. *Rajus* 244. *Haller. Enum. Method.* 739.

TARAXACON SEU DENS LEONIS. Paardebloemen of Leeuwen-tand. In 't *Franſch*, Dent de Lion. In 't *Hoogduits*, Pfaffen-öhrlein. Zie de 966. Plaat, Letter c.

Leeuwen-tand *Brunf.* III. 70. *Ruell.* 375. *Matth.* 506. *Cam. Ep.* 286. *Hedypnois* of geele Sikorye. *Lugd.* 564. Groote *Hieracium* of Havikskruid. *Trag.* 262. Klein Havikskruid. *Cord. Dioſc.* III. *p.* 35. Kleinder *Hieracium* of Havikskruid. *Geſn. H.* 261. Leeuwentand, Verkens-ſnuit, *Tab. Hedypnois* of *Dens Leonis*, dat is: geele Sikoreye of Leeuwen-tand van *Fuchs. J. B.* II. *p.* 1035. Leeuwen-tand met een breeder Blad. *C. B. P.* 126. Gemeen Leeuwentand *H. Ox.* III. *p.* 74. Leeuwentand, zynde het *Taraxacon* der Apotheekers *Vaill. Mem.* 1721. *p.* 230. Leeuwentand. *Taraxacum* by *Blakw. T.* 1. *Leontodon* met een onderwaarts te rug gebogen Bloemkelk. *Linn. n.* 618.

TARAXACUM MINUS FOLIIS TENUIORIBUS. Kleinder *Taraxacum* met zeer dunne bladeren. In 't *Franſch*, Piſſenlit. In 't *Hoogduits*, Löwen-Zahn. Zie de 966. Plaat, Letter d.

Taraxacum met een in ſtreepige Lelletjes ſcherp gedeeld blad. *Haller. Enum. Method.* 740. *Aphea* met een zeer ſmal blad.

blad. *Cæſalp. p.* 508. De tweede kleine Chondrille *Thal. p.* 23. Leeuwentand met een zeer ſmal blad. *C. B. P.* 126.

Gebruik in de Medicyne.

De Geheele Plant met Wortel, kruid en Bloemen, waar uit ook een gediſtilleert Water vervaardigt word, is in de Apotheeken gebruikelyk. Volgens haare eigenſchap en uitwerking, verkoelt, droogt, opent en zuivert zy. Voornamentlyk is zy dienſtig in opgeſtoptheid der Lever, voor de koude vochten, Geel-en Waterzucht, Hoeſt, Pleuris en Aamborſtigheid. Zy bevordert het Waterloſſen en verzagt het ſnyden en branden van de Pis, zy word zo wel in koude, gaande en komende, als mede, quaadaardige, heete en ingewortelde Koortzen, niet minder tot leſching van den dorſt gebruikt. De Wortel als een *Amuletum* (Tegengift) aan den hals gehangen, word voor de ongemakken der Oogen grootelyks aangepreezen. Het uit de ſtengels vloejend melkachtig ſap verdryft de plekken der Oogen, en verſterkt het gezicht. De wortel word in Dranken tegens kwade vochten der Maag en Miltbezwaarniſſen beſteedt. *Zorn. Schroder.*

TAXUS.

TAXUS. In 't *Grieks*, τάξος, σμίλαξ, θύμαλον, θύμον, σμίλος, μίλος. In 't *Italiaans*, Taſſo, Naſſo. In 't *Spaans*, Texo. In 't *Franſch*, If. In 't *Engels*, Yev Ughetrée. In 't *Deens*, Eibentrá. In 't *Boheems*, Tis. In 't *Pools*, Cis. In 't *Lithauwſch*, Medzias nuoduotas. In 't *Hongaars*, Tizaſa. In 't *Hoogduits*, Eiben-Baum. In 't *Nederduits*, Ibenboom, Pennenhout, Boom des Doods.

KENTEKEN. De Ibenboom word van *Ruppius Flor. Jenenſ.* 271. onder die Bomen opgetelt, welker Bloemen onvolkomen en naauw by malkander of boven malkander zyn. *Joh. Julius Hecker* in zyne Inleiding in de *Botanica p.* 88. reekent dien tot de gewaſſchen, die eene volkome, enkelde, reguliere, éénbladige Bloem dragen, met bedekt Zaad in een klein week Huisje of in eene Bezië. *Rajus* reekent dien onder zulke Bomen, welker Vruchten van de Bloemen verre afſtaan, die Beziën en altyd groenende bladeren dragen. *Boerhaave* III. 208. ſteld dien onder de tweeſchildige Bomen (*arbores dicotyledones*). *Haller. Enum. Meth.* 146. daarentegen plaatſt dien onder de Planten, die hy noemt *apetalæ ſtaminibus donatæ coniferæ* (dat is: bladerloze Planten, die met vezelen voorzien zyn, en kegelachtige Vruchten dragen), vermits ze geene byzondere ſtengels, maar vezelen en kleine Pynappels voortbrengen. De *Herbarius Lugdunenſis p.* 78. telt dien op onder die geenen, welke een *Reſina* of Harſt van zich geven, alſchoon deze Boom geen Harſt noch Sap van zich laat vloejen, maar alleen van wegens de bladeren met geene iets gelykvormigs heeft. Waarmede *C. B. P.* 505. overeenſtemt, zeggende: „ de Ibenboom, of ſchoon die geen „ Harſt van zich laat vloejen, is echter „ van wegens de gelykvormigheid, die „ hy met het blad heeft, onder de harſt- „ dragende Bomen gereekent geworden ". Aangaande de bladeren van dezen Boom, zo beſchryft *Boerhaave l. c.* de zelve breeder, als die van den Geneverboom, dikker, ſtomper, en gelyk als de Tanden der Hairkammen volgens de

de Order en volging geſchikt. De Bloemen zien 'er uit als kleine worſtjes of katjes, beſtaan uit een ſchubachtig kelkje, uit welks middelpunt een eenig ſtyltje uitkykt, waarin verſcheide ſponsachtige Puntjes zyn te zien. De Vrucht, die op eene andere plaats als de Bloem voortkomt, word eene vleeſchige Bezië, die van binnen hol als een Pot is, of de gedaante van eene Eikel verkrygt en een enkelde Zaadkorrel heeft. *Haller. Enum. Meth. l. c.* merkt aan, dat de Bloemkelk in 't algemeen zy gelyk als aan de *Ephedra* of Peetersſtraat (in 't Hoogduits genaamt Wieſen-Zeitloß); de Bloem, die zich in 't Mannelyke en 't Vrouwelyke geſlacht verdeelt, komt in 't eerſte of 't Mannelyke geſlacht overeen met het *Equiſetum* of Paardsſtaart, zo dat aan de Mannetjes by het begin van 't nieuwe Loof, t'zamen gehoopte ſteeltjes voortkomen, waar van elk vier tot zeven ſchubben toe in plaats van een kelkje voortbrengt, waar van de buitenſte hard, doch de binnenſte teder en gelyk als zilver zyn. Van binnen in deze ſchubben ziet men een ſtyl of ſteel, die, wanneer hy voortkomt, met een ſponsachtig Hoofdje beſlooten word. Uit deze komen nu overal ſteeltjes voort, die Bloemen dragen, waarvan elk een acht-of zes-hoekig ſchildje voert, dat geheel weinige vooren, die men niet duidelyk gewaar word, maakt, waarin van binnen een fyn Zaadſtof kleeft. *Tournefort* heeft deze puntige, vyfvoudig gedeelde en in een kring rondom leggende Bloempjes, met geen genoegzaamen grond onderling aan malkander gelyk gemaakt. In de andere zoort of het Wyfje van deze Plant ontmoet men insgelyks een ſchubachtig knopje, welks koekje met ter tyd geheel ſappig word, en eene Bezië gelykvormig is, die binnen in haare holte een enkeld Zaadkorreltje draagt, 't welk in 't midden uitkykt. Deze Boom groeit op Bergen en in Boſſchaadjes zeer talryk; de bladeren zyn gelyk als aan de Denneboom en altyd groen. Daar is een oude vertellinge, als of de Beziën venynig waren, en men 'er aan de Dieren de Proef mede hadde gemaakt, zo als *Joh. Bauhinus* getuigt. *Lobelius* daarentegen, *Dodonæus* en *Rajus*, nevens meer anderen, ſpreeken deze ſtelling tegen, en zeggen, dat in Engeland de kinderen deze Beziën eeten, zonder dat zy 'er eenige ſchade van verkrygen, doch dat de ſmaak daarvan wanſchapen en bitter zy.

Dioſcorides L. IV. *c. 75.* ſchryft: de Latynen noemen *Taxus*, die ſoort van Boomen, welken wy Grieken den Naam van Σμίλαξ geven, deze Boom is van grootte, als de Denneboom, en des zelfs bladeren zyn van de zelfde gedaante, als die van dezen zyn; hy groeit in Italiën, in Languedoc en Dauphiné, ook in andere aan Spanjen grenzende Provincien van Vrankryk. *Joh. Bauhinus P. p.* 242. heeft dezen Boom omſtandiglyk beſchreeven, hy noemt hem een Boom, wiens bladeren altyd duuren; wiens Stam opgeſchooten en gelyk zy aan de Denne-of Maſt-Bomen. De bladeren zyn insgelyks aan die van Dennebomen gelyk, nopens hun getal en oorſprong, en een halven ſtroohalm breed, echter niet zo langwerpig rond als aan de Pynboom, en niet zo ſterk en ſtyf als die van Dennebomen, invoegen dat ze niet alle bladeren ſtyf van zich uitſtrekken, maar dikwils het een op het ander laten zakken. Doch als men de bladeren van den Taxesboom in 't byzonder of enkeld betracht, dan zyn ze puntiger als die der Dennebomen, boven glinſterend, en donkergroen, beneden zonder glans, doch eenverwig en groen, in 't midden gaat naar de lengte eene Ader door heen; daar de Dennebomen in 't onderſte deel eene rechte ribbe hebben en eene blaauwe koleur; de ſmaak is bitterachtig. Aan de buitenſte ſtammetjes der telgen ontſtaan overal tuſſchen de bladeren eene menigte zeer kleine hoofdjes, die langwerpig en ſchubachtig zyn, waaruit gelyk als Bloempjes voortgroejen, niet ongelyk zynde aan Jenever-Beziën, en witachtig groen, die naderhand in louter

louter moſachtige puntjes veranderen, (*Cæſalpinus* zegt, dat de Taxisboom katjesvormige Bloemen, tuſſchen de bladeren zonder Vrucht voortbrengt); gelyk *Joh. Bauhinus* heeft waargenomen, zo komen in de Maand van Auguſtus de Beziën voort, die iets met de Eikel ſchynen gemeen te hebben; doch wanneer ze in de Maand van November ryp worden, dan verliezen ze deze gelykvormigheid met de Vrucht des Eikebooms, en verbeelden de Vrucht van zwarte of Boſch-Beziën, ſtaande de Vrucht in een klein groen ſchubachtig Kelkje, 't welk aan een klein ſteeltje zit. Zy is grooter als een Jeneve-Bezië, ſtaande boven open gapende, en beſtaat uit een vleeſchige huid, van koleur ſchoon en glinſterend ſcharlaaken rood, van binnen hol, met een taai en zoet ſap voorzien, waarin men een korreltje vindt, dat kleinder is als een Peperkorreltje, zynde niet ter dege rond, maar een weinig plat, donker van koleur, en vervat in een zeer harde ſchorsſe een niet onaangenaam ſmaakend merg. Deze korrel vervult de geheele buitenſte huid der Vrucht niet, maar ſtaat vry in 't midden, doch zit onder aan de Vrucht vaſt, niet anders als of die aan een ſteeltje waare voortgegroeit. Doch *Joh. Bauhinus* vermoedt dat zo lang de Vrucht noch langwerpig en eikelachtig is, zy noch niet ryp is; maar dat wanneer zy volkomen ryp is, zy zich opend, en van wegens de gaping eene rondachtige gedaante verkrygt. De koleur van het hout is tweederlei, dikwils roodachtig, en menigmaal geel-en witachtig. *Theophraſtus* maakt de *Smilax* of dezen Boom tot een Eikeldragenden Boom, uit het Geſlacht der Eikebomen, dierhalven moet men zich wachten, van dien niet te verwarren met de *Smilax* van *Dioſcorides* of *Taxus*. Hy groeit op bergtachtige, ſteenachtige en ſteile plaatzen; men vindt dien menigvuldig in weſtelyke en zuidelyke Geweſten van Engeland op bergachtige Boſſchaadjes, in de Ardennen boſſchen en aan heiningen. Zie *Raj. l. c. Jonſton.* 287. *Tournef.* 589. en meer anderen.

AANMERKING. Doordien by de Ouden en Nieuwen een twiſt is ontſtaan, of de Taxisboom venynig zy of niet? dus zullen wy tot verklaaringe van de zaak uit *Rajus p.* 1416. het geene ons noodzakelyk toeſchynt, hier ter plaatze bybrengen: „ Onze voor-ouders, zegt hy, „ zyn gewoon geweeſt, op de Kerkhoven Taxis-bomen te planten, vermoedelyk zo als ik geloof van wegens „ de altyd duurende groente der bladeren, en dat deze gelyk als een Denkbeeld zyn van 't Eeuwige Leven en „ de onſterffelykheid der Ziele, welke „ na de opſtanding zich dat geheel vaſt „ en verzeekert kan vertrooſten. Dat „ de Vruchten van dezen Boom ſchadelyk, ja wel dodelyk zyn, hebben niet „ alleen de ouden, maar ook veele van „ de nieuwen voorgegeven, en ſtaande „ zoeken te houden". *Dioſcorides* ſchryft, dat die geenen, welke de Beziën van dezen Boom hebben gegeten, de Buikloop hebben gekreegen, of verkoutheid, ſtikking, of wel op 't laatſt een ſchielyken dood. *Julius Cæſar* in zyne Boeken van den Oorlog met de *Galliërs* maakt gewag *L.* 6., dat *Cativulcus* van de *Eburones* (daar tegenswoordig *Luik* legt) van het Sap des Ibenbooms geſtorven zy. *Plinius* is van meening, dat de vergiften daar van daan *Taxica* hieten, die men in de middelſte Eeuwen en noch tegenswoordig *Toxica* genoemt heeft, waar mede de Pylen beſmeert of geverft worden; doch *Voſſius* en *Joh. Bodæus* toonen aan, dat *Toxicum* een ander zoort van vergift geweeſt zy, 't welk het *Cervarium* van *Feſtus* is genaamt geworden, waar mede de Barbaaren hunne Pylen venynig hebben gemaakt, op dat de wonden, die zy 'er mede maakten, dies te doodelyker mogten weezen; wordende *Toxicum* afgeleidt van het Griekſche woord τόξον *arcus*, dat is: een Boog, Pylkooker, of de konſt zelve, om Pylen te ſchieten. Ook bekrachtigt *Matthiolus*, dat in de Gebergtens van *Trente* niet al-

leen de Laſtdragende Dieren (zo als de Ouden hebben voorgegeven) maar ook de herkaauwende Dieren, van den Ibenboom gevreeten hebbende, den Dood ſterven; ook hadden de Herders, als mede Houtkappers, wanneer ze daarvan hadden gegeten, heete koortzen, Buikloop en andere gevaarlyke Leevens-toevallen gekreegen. *Bauhinus* verhaalt mede, dat hem van geloofwaardige menſchen beveſtigt zy geworden, dat in de Gebergtens van *Bourgondien* Oſſen en Koejen zyn geſtorven, door de bladeren of ook de ſchorſſe van dezen Boom te eeten, hebbende *Joh. Lutz* Apotheeker te Kerkenheim hem verhaalt, dat een witte Tortelduif, in zyn huis, door het eeten der Beziën van een zwarte Ibenboom, was geſturven; en in 't Dorp *Oberenzingen* zy een Ezel daarvan gedoodt geworden. Wy in tegendeel zyn van gevoelen, dat de Ibenboom dus met onrecht van eenige ſchadelykheid beſchuldigt word; nademaal *Lobelius* verzeekert, dat de kinderen in Engeland zonder eenig quaad daarvan te krygen, de Beziën daar van eeten, hebbende hy 'er zelf eens in den Winter van geproeft, en bevonden de Beziën van een niet onaangenaamen, maar bitterachtige ſmaak te weezen. Ook verhaalt *Gerardus*, dat zo wel hy als ook zyne Mede-leerlingen niet alleen tot walgens toe zich in deze Beziën hebben ſat gegeten, maar ook onder de ſchaduwe van dezen Boom en op deszelfs Takken geſlapen, zonder het minſte letzel daarvan te gevoelen. Niet minder verzeekert *Camerarius*, deze Boom onſchadelyk te weezen; dat de roode Beziën van dien van de vogels greetig gezocht worden; doch dat ze daarvan ontſteld of dom wierden, zo dat men ze naderhand zeer licht konde grypen. Wil men nu de meening der ouden niet geheel en al verwerpen zo moet men zeggen, dat het mogelyk met dezen Boom aankomt op de Lucht en de Geſchapenheid des gronds, ten opzichte van zyne ſchadelykheid of onſchadelykheid. Men moet evenwel toeſtaan, dat 'er de Boom geheel zwaarmoedig en treurig uitziet, en een afkeerig groen weezen aan zich heeft, zo dat men daaruit wel met reden eene innerlyke quaadaardigheid konde bevroeden, byzonderlyk ter tyd wanneer die begint te bloejen en vol van ſap is; zo dat die aan de Laſtdragende Dieren wel kan ſchadelyk zyn; doch wy willen juiſt zulks niet voor vaſt bekrachtigen, want ook de ouden zelve hebben zeer weinige zekerheid gehad van de ſchadelyke en den dood verwekkende hoedanigheid dezes Booms. *Theophraſtus* ſchryft, dat de Vruchten dezes Booms van zommige menſchen zonder ſchade genuttigt worden, maar dat de bladeren daarvan aan de Laſtdragende Dieren ſchadelyk zyn, doch niet aan de herkaauwende. *Plutarchus* geeft voor, dat de Taxisboom juiſt te dier tyd, wanneer hy begint te bloejen, ſchadelyk zy. *Dioſcorides* geeft te kennen, dat hy niet op alle plaatzen ſchadelyk zy, zeggende, waar hy van de Italiaanſche en Franſche Taxisboom ſchryft, dat de Beziën van de eerſte, maar van den tweeden ook zyne ſchaduwe venynig en doodelyk zy. Het is te verwonderen, dat de Vogels, die van deze Vrucht eeten, zwart zouden worden, des niet tegenſtaande verzeekert het evenwel *Dioſcorides*. Volgens het zeggen van *Virgilius*, zou de Ibenboom ook de Byen ſchadelyk zyn, latende hy zich aldus hooren:

Sic tua cyrenas fugiant exanima Taxos:

Dat is:

„ Aldus nemen uwe geſtorve (of
„ *ſtervende Byen*), diertjes de vlucht
„ van de Cyreniſche Ibenbomen". En op een ander plaats zegt hy:

Ne proprius tectis Taxum ſere.

Dat is:

„ Zaait de Ibenbomen niet al te
„ dicht by de daken van uwe Huizen."

Lucre-

Lucretius voegt 'er by:

Eſt etiam magni Heliconis montibus arbos
Floris odore hominem tetro conſueta necare.

Dat is:

„ Daar word ook op 't Gebergte
„ van den grooten *Helicon* een Boom
„ gevonden, die de eigenſchap heeft,
„ van door zynen leelyken Reuk der
„ Bloeme de Menſchen te dooden.

Het Hout, 't welk onbederflyk is, word van de Timmerlieden en Witwerkers zeer greetig gezocht, om 'er Tafelen, Pieken, Pylen, enz. van te maken, gelyk dan de Planken en ander hout daarvan gebruikt word om 'er vertrekken, Kamers, enz. mede te bekleeden, gelyk ook in 't Saltzburgſche menigerlei dingen daaruit vervaardigt worden, doordien het Hout ſchoon, beſtendig, en geen vermolming onderworpen is. *D. Evebynus*, beveſtigt dat 'er bykans geen beter hout als dit gevonden worde, om getande raderen van Watermolens te maken, Poſten van Deuren in de Aarde te ſlaan, Aſſen van Wagens, Koetzen, Karren, enz. te vervaardigen. Men kan ook goede Inſtrumenten tot de Muſyk daarvan maken en meer andere curieuſe dingen. Zie *Theophraſtus H. P. L.* III. *c.* 6. 10. *L.* V. *c.* 8. *Plin. H. N. L.* 16. *c.* 10. *Plutarch. L.* IV. *Quæſt. in Sympoſ. Quæſt.* I. *Jonſton* herinnert, dat men het beſte en zeekerſte te werk gaa, als men miſſchien een drinkbeker of vaatje van dit Hout heeft, dat men het eerſt in Wyn laat weeken, al voorens men daaruit drinkt.

TAXUS. Ibenboom. In 't *Franſch*, If. In 't *Hoogduits*, **Eibenbaům.** Zie de 967. Plaat, Letter a.

Men vindt de Ibenboom bykans by alle ſchryvers beſchreeven, als *Ruell.* 1. *c.* 136. *Frag.* 1070. *Cord. Dioſcorid. l. c.* 87. *Geſner. coll. p.* 110. *hort. p.* 283. *b. Dodon. p.* 859. *Cæſalp. p.* 134. *Matth. p.* 1099. met de Beziën *Corn. epit. p.* 840. *I. B. P.* 11. *p.* 241. *C. B. Muralt. p.* 736. *Raj.* 1416. *Linnæi Cliff. p.* 464. *Rogen p.* 87.

Driederlei onderſcheid vindt men van dezen Boom by *Boerhaave* aangehaalt, (1.) de Ibenboom of *Taxus* van *C. B. P.* 505. *J. B.* 1. 9. 241. *Dod.* 859. (2.) Ibenboom met een zeer breed en helder glinſterend blad. (3.) Ibenboom met bonte bladeren *H. R. Par. App.*

TELEPHIUM.

TELEPHIUM. In 't *Grieks*, τηλέφιον. In 't *Spaans*, Faba craſſa. In 't *Franſch*, Joubarbedes vignes, Repriſe, Feve, Eſpeſſe, Chicotrin, Orpin. In 't *Engels*, Orpyne. In 't *Deens*, **Tyckblad.** In 't *Boheems*, **Rozchodeyck.** In 't *Pools*, **Wrome maslo.** In 't *Hongaars*, Suly-fiu. In 't *Egyptiſch*, Anoth. In 't *Africaanſch*, Atirtopuris. In 't *Hoogduits*, **Wůnd-kraůt / fette Henne / Bruchwurtz / knabenkraut / Donnerbohnen / Zumpenkraůt / Wolffs-bohnen.** In 't *Nederduits*, Smeerwortel, Wondkruid.

KENTEKEN. Het Wondkruid komt in 't algemeen nopens het Kenteken met de *Fabaria* overeen; doch de ronde bladeren benevens haare kruipende ſtengels onderſcheiden ze van dat. Men kan het onder die Planten optellen, welke altyd groen en duurzaam zyn. *Volck. Flor. Norib:* 738. van *Rajus* word deze Plant by de *Ciſtæ* gevoegt en niet zon-

zonder reden, want men vindt aan haar kleine Zaadkorrels in driehoekige Zaadhuisjes, en vyfbladige Bloemen. *Ruppius Flor. Jenenſ. p,* 103. heeft ze onder de *Fabariæ* gereekent, en geeft haar vyfbladige Bloemen en vyfvoudig verdeelde Zaadhuisjes. *Haller* heeft *Enum. Methode.* 394. 395. deze Plant onder de Claſſe der *Sedorum* (Huiſlook) mede opgetelt. *Boerhaave Ind. plant. alt. p.* 277. brengt die onder de *polyangiæ polyſpermæ*, of die veele Zaadhuisjes en veel Zaad maken, waarby hy de bladeren opgeeft, als by beurten aan den ſteel ſtaande, de Bloemkelk van menigerlei bladeren t'zamen ſtelt, makende de Bloem gelyk aan die van 't *Helianthemum* of Zonne-Bloem, welker Vrucht uit een Zaadhuisje driehoekig ſchynt te weezen, en waarin rondachtige Zaadkorrels leggen. Dienvolgens reekent men haar, als men deze opgegevene Kentekenen in 't kort vervat, met recht tot die Planten, welke eene volkome, enkelde, reguliere, en vyfbladige Bloem hebben, met bedekte Zaadkorrels in een hoekig en vliesachtig Zaadhuisje, met een dikken, ronden en gladden ſtengel, dikke en aan den rand ingekurve bladeren, die vol ſap zyn. *Linnæus* heeft *p.* 60. *n.* 172. het Kenteken van deze Plant aldus voorgeſtelt. De Bloemkelk beſtaat uit een bekleedzel van vyf bladeren, zynde alle blaadjes langwerpig en ſtomp, van lengte als de Bloem zelve in haaren omtrek is, en blyven altyd beſtaan. De Bloem zelve beſtaat uit vyf lange, ſtompe, benedenwaarts ſmalle, en in de hoogte recht opwaarts ſtaande blaadjes; de Bloem-vezels zyn vyf, die als borſteltjes om hoog ſtaan, zynde korter als de omtrek der Bloem zelve, met boven daar op ſtaande vezel-knopjes. Het Zaadhuisje is driekantig, en de ſteel daaraan zo lang, als de Bloem zelve, met drie puntige openſtaande ſneeden. Het bekleedzel der Zaadkorrels is kort, driekantig, en met drie vleugels voorzien, doch van binnen maar eenvakkig. De Zaadkorrels zyn rondachtig en veel in 't getal, in een vry Zaadhuisje, dat maar half zo lang is als het bekleedzel of Capſul zelve. *Tournefort p.* 248. beſchryft haar als eene Plant, die eene Roosachtige Bloem maakt, en uit veele in de rondte gelegde blaadjes beſtaat, uit wiens Bloemkelk en menigerlei bladeren een Zaadhuisje voortkomt, dat naderhand verandert in een driekantige Vrucht met één vakje; waarin gemeenlyk rondachtige Zaadkorrels leggen; by deze Kentekenen worden nog gevoegt bladeren, die beurt om beurt aan den ſtam ſtaan. Anderen beſchryven de Wortel als vezelachtig, doch dat de vezels ter plaatze, waar ze t'zamenſtooten, het dikſte zyn. De ſtengels zyn dik, rond en glad, aan 't benedenſte deel roodachtig; de bladeren zyn gelyk aan de bladeren van Porcelein - kruid, hoewel grooter, vleeſchig, ſappig, meeſtendeels aan den Rand een weinig ingeſneeden; de Bloemen groejen meeſtendeels aan het bovenſte deel der ſtengels kroonsgewyze, beſtaande uit veele bladeren in de gedaante van eene Roos, ze zyn van koleur bleek geel. Wanneer deze zyn vergaan, dan volgt 'er eene Vrucht op, die driekantig is, en rondachtige Zaadkorrels in zich vervat; de wortel vedeelt zich, zo als gezegt is, in veele witte builtjes of knobbels, en groeit op zandige plaatzen; zy bloeit in de Maanden van Juny en July, hebbende haaren Naam gekreegen van *Telephus* een Koning in *Myſiën*, welke uit zyn Koningryk is verdreeven, en tot de Geneeskunde aangezet geworden, hebbende hy dan ook door middel van deze Plant de wonden, die *Achilles* hem geſlagen had, geneezen. *Dioſcorides L.* II. *c. ult.* zegt: *Telephium* komt met het Porcelein-kruid over een, zo wel nopens den ſtengel, als de bladeren, aan elk gewricht eigent hy de bladeren twee vleugels toe, en neemt zes tot zeven Takjes, die uit eene Wortel voortkomen, aan, waaraan men blaauwachtige bladeren vindt, welke dik, taai, vleeſſig en de Bloemen of geel of wit zyn. Hy verzeekert, dat men het op be-

bebouwde Velden ontmoet, byzonderlyk tuſſchen de Wynſtokken ter tyd van 't Voorjaar. *Matthiolus* merkt by deze plaats aan, dat 'er menſchen gevonden worden, die het *Telephium* voor dat ſtammetje aanzien, 't welk van zommigen *Fabaria pinguis* en *craſſa* of *Faba inverſa* genoemt word; doch vermits zy geen een der eigenſchappen aan zich toont, waar door men kan zeggen, dat zy begaaft is met het vermogen van af te veegen en droog te maken, het welke *Galenus* aan het *Telephium* toe-eigent; als mede bladeren voortbrengt, die grooter zyn, als aan het Porcelein-kruid, dus kan men der zelver meening niet zo ſchielyk toeſtemmen. *Caſp. Bauhinus* twyffelt *P. p.* 286., of men het gemeene *Telephium* voor dat geene kan laten doorgaan, waar van *Dioſcorides* gewag maakt, door dien men aan de bladeren geene vleugels ontmoet. Zie *Cluſ. Rar. plant. Hiſt. L.* XV. *Rajus H. P.* 689. *Lugdun.* 1315.

Zie de 967. Plaat, Letter b.

TELEPHIUM LEGITIMUM IMPERATI. Het opperſte echte Wondkruid. In 't *Franſch*, Repriſe. In 't *Hoogduits*, klein Wund-kraut.

Het echte of oprechte opperſte Wondkruid *Cluſ.* VII. *l. c.* Eene byzonderlyke zoort van Zonnebloem (*Helianthes*), met een gekronkelt Loof, als aan de Zonnewerwelbloem (*Heliotropium*) *J. B.* Het *Telephium* van *Dioſcorides Imperat.* 665. kruipende *Telephium*, of Wondkruid, met bladeren die niet lichtelyk afvallen *C. B. P.* 287. altyd duurend en om laag neerwaarts hangend *Polygonum*, of duizendknop met een zeer kort blad en bloemen in een Hoofdje t'zamen vergaart, een voet lang *M. H.* 2. 592.; neerwaarts hangend, rondbladig en zeegroenachtig *Sedum* of Huis-look, met purpurverwige Bloemen *M. H.* 3. 474.

Het brengt veele dunne Teentjes voort van het bovenſte Hoofd der Wortel, die boven op den grond der Aarde gins en weder verſpreidt zyn, ze zyn omtrent een voet lang, doch zomwylen korter, zomwylen langer, want ze zyn niet van eenerlei lengte, welke in eene ruuwe ordre van veele bladeren omringt of ingeſlooten zyn; voornamentlyk zyn die aan de nieuwe Teentjes, die noch geen Bloemen dragen (want die Bloemen geven, hebben meeſtendeels zelden bladeren) kleinder, als die der overige zoorten, minder dik en niet zo vol van Sap, noch zo licht verbreekelyk; ze zyn wel groenachtig van koleur, maar echter is het met eenige koper-of Spaanſch-groenverwige koleur vermengt; de uiterſte Teentjes zyn belaſt met veele Bloempjes, die uit vyf witte blaadjes beſtaan, en digt in een gedrongen groejen, deze verwelkende volgen 'er hoekige Zaadvakjes op, vol van zeer klein bruinrood Zaad; de Wortel verkrygt zomwylen de grootte van een kleine vinger; is taai, witachtig, in veele Takken verdeelt, en met eenige vezels voorzien, zynde langduurende en alle Jaren veele nieuwe Teentjes voortbrengende, als de ouden verdort zyn; het bloeit met de *Craſſulæ*.

Zie de 967. Plaat, Letter c.

TELEPHIUM REPENS FOLIO DECIDUO, SEU CEPOEA PANCII, VEL ANACAMPSEROS SEMPER VIRENS. Kruipend Wondkruid met een afvallend blad, of *Cepoea pancii*, of altyd groenend *Anacampſeros*, dat is, Toverkruid.

Kleinder kruipend Wondkruid of *Cepæa Panſii Park.* altyd groenend klein *Anacampſeros* met een rondachtig blad *J. B.* kruipend Wondkruid met een afvallig blad *C. B. P. l. c.*

Zie de 967. Plaat, Letter d.

TELEPHIUM SEU FABA CRASSA. Wondkruid of dikke Boon. In 't *Franſch*, Feve eſpeſſe. In 't *Hoogduits*, Fotz-zwang

Gemeen Wondkruid *C. B.* Wondkruid of gemeene groote *Craſſula* by *Park. Craſſula*, of omgekeerde Boon. *Ger. Anacampſeros*, gemeenlyk dikke Boon *J. B.*

Anacampſeros of Toverkruid groeit een voet hoog en hooger, met recht opwaarts ſtaande ronde en vaſte ſtengels, waaraan in menigte veele blaadjes voortſpruiten, die ongekromt, vol van ſap, en langer zyn als die van Porcelein-kruid, van koleur groenachtig, met eenige roodachtigheid

tigheid hier en daar onder gemengd, daar enboven uitgeholt. De Bloemen zyn aan de Toppen der ſtengels en Takjes (in welke de hoogſte ſtengels verdeelt worden) kroonsgewyze geſchikt, zynde roodachtig en vyfbladig met veele vezeltjes; het midden der Bloeme is vervult door eenige kookertjes, meeſtendeels vyf in 't getal, beſluitende het Zaad in zich, 't welk naauwelyks door de kleinigheid of fynigheid zigtbaar is. De klierachtige Wortel heeft van onderen klierachtige knobbels, waar van daan het de Naam van *Faba inverſa*, of omgekeerde Boon verkrygt. Het heeft noch ſmaak, noch Reuk, die uitmuntend is. *J. B.* De bladeren zyn zomwylen onverdeelt, en zeer weinig gekartelt, de Bloemen niet zelden wit, zo als *Bauhinus* de zelve beſchryft, doch by ons dikwils purpurverwig, zynde dit de derde zoort van Wondkruid of *Telephium*, met eene purpurroode Bloem by *Cluſ. Hiſt.*, welke aan 't zelve zeer weinige bladeren aan den ſtengel toe-eigent. *Raj. H. P. l. c.*

Zie de 668. Plaat, Letter a.

TELEPHIUM SEU FABARIA MAJOR. Wondkruid of groote Donder-bonen. In 't *Franſch*, Orpin. In 't *Hoogduits*, Knaben=kraüt.

Zie de 968. Plaat, Letter b.

TELEPHIUM SIVE CRASSULA MAJOR. Wondkruid of groote *Craſſula*. In 't *Franſch*, Joubarbe de veigne. In 't *Hoogduits*, fette Henne.

Zie de 968. Plaat, Letter c.

TELEPHIUM SEU RHODIA-RADIX. Wondkruid of Roosachtige Wortel. In 't *Franſch*, Racine ſentant la Roſe. In 't *Hoogduits*, Rodiſer=würtz.

Het komt uit eene knobbelachtige Wortel voort, 't welk van wegens den Reuk en ſmaak, met Roozen overeenkomende, de Roodiſche of Roosachtige Wortel genaamt word; zy is van buiten uit den donkerbruinen glinſterend, van binnen wit en verbreekelyk, hebbende een Reuk van Roozen ook een diergelyken ſmaak, die zeer aantrekkend is, van eene Wortel komen zeer veele ſpruiten voort, die dun, maar zeer dik bezet zyn met eene talryke menigte van bladeren, zynde van weezen en geplaatſt als die van 't Wondkruid, gemeenlyk *Telephium* genaamd; de bladeren zyn ſmal, langachtig, gepunt en rondom ingezaagd; van koleur Zee-groen, behalven het ſpits, dat Purpurrood is, van ſmaak aantrekkend. De kroonsgewyze geſtelde Bloemen zyn Purpurverwig, waarop langachtige Peulen volgen, die naar buiten toe gekromt zyn als hoorentjes, op de wyze als by de *Aquilegia* (Akeley) en het *Aconitum* of Wolfsmelk, en daarby roodachtig, leggende in deze Peulen een zeer klein, langwerpig en kafachtig Zaad. Het komt op de hoogſte Bergen van Engeland, uit de ſpleeten zelve der Rotzen, en op ſteile plaatzen voort.

Zie de 968. Plaat, Letter d.

TELEPHIUM SCORPIOIDES SEU ANACAMPSEROS FOLIO PORTULACÆ. Scorpioenſch Wondkruid of Toverkruid met een Porceleinkruids blad.

Gebruik in de Medicyne.

De wortel en het kruid van 't *Telephium* of wondkruid komt in de Apotheeken gemeenlyk voor onder de Naam van *Fabaria* of Donder-Bonen genaamt; ze zyn een zuiverend, aantrekkend, en krachtig Hulp-Middel. Men pleeg ze allermeeſt te gebruiken ter geneezinge van de aangeſtooke darmen in de Roo-Loop. Ze vinden plaats in ontſteekingen, gebrantheden, zweeren, en geſcheurtheden; als mede in de Pyn en ſmerten van Breuken, welke ze genezen en verzagten. Zommigen maken het ſap van dit kruid, met Garſten-Meel vermengt, tot een zalfje, en leggen het naderhand op die van Buskruid beſchadigde en verbrande deelen. Het is merkwaardig, dat de noch verſch zynde wortel, wanneer men die als een *Amuletum* of tegengift aan den hals of rugge hangt, de ſmerten van de pynlyke en opzwellende of blinde Aambaayen ver-

verdryft, welk middel zeer veele, doch het meeſte *D. G. W. Wedel. in Eph. G. A.* II. *Dec.* I. *Obſ.* 195. *p.* 296. *ſeqq. et in Opiolog. p. m.* 124. aanpryzen, als hebbende zulke uitwerking door de ondervinding bekrachtigt gevonden. Zie *Raji catal. pl. Angl p.* 282. 283. *Lonicer. Hebr. P.* II. *p.* 175. *Schröder.*

TEREBINTHUS.

TER. TER.

TEREBINTHUS. In 't *Grieks*, τερμίνθος, τερέβινθος. In 't *Italiaans*, Terebintho, Termentina, Trivente. In 't *Spaans*, Cornicabra, lo arbre del pi. In 't *Paduaans*, Lentiſco. In 't *Romeins*, Cornucapra. In 't *Franſch*, Terebinthe. In 't *Boheems*, Terebinth. In 't *Pools*, Terpentinow. In 't *Litthauwſch*, Therebinthas. In 't *Arabiſch*, Baton, Albotin, Boton, Botin, Helcalimbath. In 't *Indiaanſch*, Alimbath, Alimbac, Alimbach, Olimbath, Elkalimbal. In 't *Hongaarſch*, Lezoen. In 't *Hoogduits*, Terebinthenbaum / Terpentinbaum / Therbentinbaum. In 't *Nederduits*, Terpentynboom, Terbentynboom.

KENTEKEN. De Terpentynboom word van *Hermannus* tot die geenen gereekent, welke wel Beziën dragen, doch maar een korreltje in de zelve, waarin *Rajus* met hem overeenſtemt. Deze Boom heeft een groote verwantſchap met de Piſtache-Bomen, zo wel ten opzichte der Vruchten, als ook der overige deelen. *Volck.* Van *Ruppius Flor. Jenenſ. p.* 269. word hy onder die Planten opgetelt, welker Bloemen onvolkomen zyn en dicht by malkander ſtaan. *Linnæus p.* 303. *n.* 747. geeft aan de Piſtache-Bomen eenerlei Merktekenen en beſchryving met den Terpentynboom, makende ook by deze Plant eene verdeeling in Mannetje en Wyfje, die van de Piſtache Boom maar daarin onderſcheiden is, dat haare bladeren wel tegens over malkander ſtaan, maar aan 't einde met een ongelyk of enkeld blad beſlooten zyn. *Boerhaave* II. 173. neemt insgelyks het geſlacht by deze Plant waar, eigenende het Mannetje eene Bloem zonder blaadjes toe, doch aan 't Wyfje geene Bloemen, maar Vruchten. De bladeren ſtaan volgens zyne Beſchryving tegens over malkander twee en twee, aan een gemeenſchappelyk ſtammetje, waaraan op 't laatſte een enkeld blaadje ſtaat. De Bloem maakt geene bladeren, maar alleen toegepunte vezeltjes, die aan 't Mannetje zyn. De Vrucht is een hulsje met een of twee vakjes, en beſluit in zich een langwerpig rond Zaad, en groeit aan 't Wyfje, zo als *Tournefort p.* 579. insgelyks vermeldt. *Dioſcorides* heeft dezen Boom, als een zeer wel bekende Plant, in 't geheel niet beſchreeven. *L.* I. *c.* 76. Doch *Theophraſtus* heeft al van ouds *Hiſt.* III. 15. dezen Boom in het Mannelyke en Vrouwelyke geſlacht verdeelt, waar van het eerſte zonder Vrucht, doch het laatſte met Vrucht voortkomt, welke aan zommigen roodachtig, zo groot als eene Linſe, maar niet te kooken is; doch aan 't ander groen (*Plinius* vertaalt *L.* XVII. *c.* 6. ἔλλωρος door bleek), naderhand rood, wordende ter tyd van de Wyn-oogſt ryp, eindelyk geheel zwart, zo groot als eene Boon en harſtachtig; haar Reuk is aangenamer, het Hout daarvan taai, de Wortel is ſterk en gaat diep in de grond, wordende deze Boom geheel en al voor onbederflyk aangezien. Nopens de bloeſſem komt hy overeen met die van den Olyfboom, is roodachtig, zynde veel blade-

bladeren aan een ſteeltje, die aan de Lauwerier-bladeren gelykvormig zyn, ſtaande twee en twee tegens over malkander, als aan de Spreeu-beziënboom, komende echter nopens den omtrek beter met de Lauwerier-bladeren overeen, en zyn beneffens de geheele Vrucht zeer vet. Men vindt 'er ook, gelyk als aan de Olmbomen, holle vliesjes of blaasjes aan, waarin Diertjes, gelyk Muggen, groejen. Zie *Matthiolus* over deze plaats by *Dioſcorides l. c. C. B. P.* 399. Volgens de beſchryving van *Joh. Bauhinus*, die hy geheel omſtandig daarvan maakt, behoort de Terpentynboom wel mede onder de Bomen, maar is naar het bericht van *Cluſius* voor 't grootſte gedeelte ſtruikachtig; zyne Takken zyn lang en niet talryk, hebben een aſchgraauwe ſchorſſe, en behouden het Loof den Winter niet door. In 't Voorjaar komen aanſtonds de Bloemen te voorſchyn, die uit kleine builtjes aan de Takjes menigvuldig by malkaär aan een lang trosdruifje voortſpruiten, en uit louter purpurverwige vezels beſtaan. De bladeren ſpreiden zich gelyk als in een vleugel uit, offſchoon niet altyd met een gelyke ſtandplaats, en hebben veele gelykvormigheid met de Lauwerier-bladeren, zyn echter ſtomper; van gedaante en Reuk, volgens de verzeekering van *Cluſius*, gelyk met de bladeren van Piſtache-bomen, komen voort op de wyze als aan de Spreeu-beziënboom, zyn roodachtig en met veele Aderen gins en weder doortrokken. Wanneer de Bloemen zyn vergaan, dan volgen 'er de Vruchten op, die klein, langwerpig rond, en roodachtig verſchynen. Ze zyn bykans gelyk met de in de Apotheeken bekende Balſem Vrucht (*Carpobalſamum*), met een harſtachtig, kleevig en taai ſap voorzien, hebbende een Pit of kern in zich beſlooten; ze zyn blaauachtig groen, wanneer men ze aanraakt, vet en harſtachtig, makende de handen dier geenen, welke ze verzamelen, geheel morſſig. Ter tyd van den Wyn-Oogſt vindt men aan de Takken en bladeren kleine vliezen of Blazen als aan de Olmbomen, van koleur bleek of purpurverwig. Zomwylen vindt men ook aan de uiterſte einden der Takken, langwerpige en knorbeenachtige Hoorentjes (die roodachtig, vier, vyf, zes en meer vingeren lang zyn), die naar menigerlei gedaante voortgroejen, en van binnen hol zyn, welke niet minder als de kleine vliesjes of Blaasjes, wanneer ze open gemaakt worden, iets taais in zich hebben, waar mede zich iets graau en zwartachtigs vermengt, 't welk vermoedelyk de vuiligheden van de Dieren moet zyn, doordien 'er inzonderheid kleine gevleugelde Dieren mede onder zyn. Bykans alle, die van dezen Boom hebben geſchreeven, maken mede gewag van deze Hoorentjes; doch ze zyn niets anders als uitgroeiſels, welke door het ſteeken der Dieren op bladeren en Spruiten voortgebracht worden, waarin ze hun Zaad verbergen; konnende men daaruit bemerken, hoe de natuur ook voor de kleinſte Diertjes de grootſte zorgvuldigheid beſteedt, doordien in deze vliesjes en Hoorentjes, gelyk als in eene Lyfmoeder, de Eiertjes onderhouden, en het ongedierte gevoedt word.

Die geenen, welke van Twiſt-zaken (*Adverſaria*) geſchreeven, en zonder twyffel *Theophraſtus* nagevolgt hebben, hebben van dezen Boom willen ſtaande houden, als of die altyd groen en van geſtadig voort duurende bladeren zy; doch *Bellonius*, *Rauwolff*, *Cæſalpinus* en *Cluſius* (*ἄνθρωποι αὐτόπτοι ϗ ἀξιοπίστατοι*) hebben als geloofwaardige Mannen met eige Oogen gezien, dat de bladeren zyn afgevallen, waarom wy hen zonder verder beradinge daar omtrent geloof geeven. Deze Boom groeit gaarn op drooge, ſteenachtige en wel ter zonne gelege plaatzen in *Judæa*, *Syriën*, *Africa*, op 't Eiland *Cyprus*, en de *Cycladiſche* Eilanden, zo als *Matthiolus* getuigt, volgens het ſchryven van *Dioſcorides*. Volgens het bericht van *Cluſius* zou de Terpentynboom in *Languedoc* en 't Dauphinée, als mede in Portugal en Spanjen van zelver groejen, alwaar die zomwylen

wylen zo groot als een Boom word, doch meeſtendeels maar heeſterachtig blyft; dat zulks ook in Italien geſchiedt, heeft *Rajus* en meer anderen met hem waargenomen. Doch nooit zou 'er, voor zo veel *Cluſius* daarvan heeft geweeten, op voorgemelde Plaatzen eenige harſt uit den Terpentynboom voortkomen. Echter verzeekert *Lobelius*, dat in 't Mompelgardſche de Bomen, als 'er met een Yzeren mes eenige ſpleeten ingeſneeden worden, dikwils niet weinig heldere Terpentyn uitgelevert hebben. *Bellonius* zegt, dat 'er in *Syrien* en *Cilicien* een menigte van Terpentyn gevonden worde, waar uit een Gom word verzamelt, welke naar *Damaſco* te Koop gebracht word; doch het geene in *Cairo* verkocht word, zulks brengen de Turken aan uit een Landſchap, by hen genaamt *Amaſia*, dat is: uit *Meſopotamiën* en *Aſſyrien*. De Boom bloeit in de Maand van April, en *Joh. Bauhinus* heeft 'er in de Maand van September de Vruchten van verzamelt. Zie *Rajus H. P. p.* 1577. *ſeqq. Jonſton.* 302. *Lugdun. L.* I. *c.* XVII. 61. *Cluſ. R. P. H. L.* I. *c.* 11. De Terpentynboom komt voort uit de Zaadkorrels (*grana*) en wel als ze noch groen zyn, want de roodachtige korrels zyn onvruchtbaar; hy is van tweederlei zoort, hoog-en laaggroejend, hangende dit af van het onderſcheid. Want in *Syrien* groejen ze zeer in de hoogte, maar op den Berg van *Ida* en in *Macedonien* geheel laag. Insgelyks zyn die in Italien omtrent Bomen, groejende groot en dik; maar die in Toſkanen waſſchen, zyn zeer klein en mismaakt; in *Abruzzo*, 't welk eertyds *Samnium* genaamt wierd, word deze Boom zomtyds met een verbaſterd woord nog *Trivente* geheeten. Zie *Claud. Salmaſ. in Exercit. Plin. ad Solin p.* 417. 502. 592. 1041. 1292. enz.

AANMERKING. Men houdt het daar voor, dat de Naam *Terebinthus* voortkome van 't Griekſche woord ἐρέβινθος, *Cicer*, dat is: Erwte, door dien zyne Vrucht aan grootte en gedaante bykans daar mede overeenkomt. Eertyds was ons deze Boom vreemd, want men moeſt dien uit Indiën laten komen; maar men heeft allenskens diergelyke Bomen in Europa van zelve konnen vinden. *C. Durantes* vondt den zelven in Rome tuſſchen oud Muurwerk en Puinhopen, weetende wy nu dien op alle plaatzen zelf voort te queeken. Deze Boom verkrygt een' heel hoogen Ouderdom, vindende men 'er bykans ongeloofbaare voorbeelden by de ſchryvers van opgeteekent. *Hegeſippius* verzeekert *L.* IV. *c.* 23. te *Memphis* (hedendaags *Alcairo* genaamt) een Terpentynboom gezien te hebben, die zedert de ſcheppinge der Weereld tot op zyne tyden toe gebloeit, en dien volgens toen reeds al by de 5000 Jaren geſtaan heeft. *Flavius Joſephus* maakt in zyne Joodſche Oorlogen gewag van een Terpentynboom, die ten Tyden van *Veſpaſianus* by *Chebur* in *Idumæa* zou gezien geworden, en zo Oud als de Weereld geweeſt zyn. *Wilhelm Lithogouw*, een Engelsman, heeft in 't Jaar 1612. dicht by *Jeruſalem* een Terpentynboom gezien, dien de Propheet *Habacuc* zou geplant hebben. Zie *Muntings waare Oeffening L.* I. *c.* 72. Wy brengen zulks even eens by, als wy het verhaalt vinden, doch wy laten aan een jegelyk over daar van te gelooven, zo veel als hem goed dunkt, nochtans konnen wy verzeekeren, dat deze Boom volgens zyne Natuur een hoogen Ouderdom kan bereiken. *Bellonius* getuigt, dat de Vrucht van dezen Boom niet onaangenaam moet zyn om te eeten, vermits noch tot heden toe de oude gewoonte in *Ciliciën* en *Syriën* voortduure, om de Zaadkorrels van den Terpentynboom tot ſpyze te gebruiken, zynde hem eens een Arabiſche Boer ontmoet, die een kemeldier met Vruchten van dezen Boom beladen aan de Hand voerde, om dezelve te *Damaſcus* te verkopen. Dit zyn nu zekere zoorten van Galnoten, in de grootte van een Hazelnoot, van binnen hol, komende van de uitgroeizels der blade-

ren op de mannelyke Terpentynbomen voort. Deze verzamelen nu de Boeren van *Thracien* en *Macedonien* in de Maand van Juny, en verkopen die zeer duur in de Stad *Pruſia* in *Bithyniën*, ter verwinge van de fyne Zyde met verſcheide koleuren. Doch moetenze in 't Voorjaar verzamelt worden, en wel te dier tyd, wanneer ze niet grooter als een Galnoot zyn, want, dan langer aan den Boom blyvende hangen, groejen ze zo ſterk voort, dat ze de gedaante van een Hoorntje, en de lengte van een' halven Voet verkrygen. Tot dit verwen alleen worden Jaarlyks over de 6000 Ponden gebruikt. Uit dezen Boom komt nu de bekende Terpentyn voort, 't welk een harſt is, of wit geelachtig als gemeen glas, of wit blaauwachtig, menigwerf geheel doorſchynend, 't welk, als het gewreeven word zich in veele brokjes verdeelt, doch naderhand taai en lymachtig word; de reuk daarvan is ſcherp, aangenaam, iets doordringend, als de Harſt van den Lorkenboom, in 't byzonder als die in de Handen gewreeven en op gloejende koolen gelegt word, van ſmaak is het bitterachtig, en wanneer men deze Harſt in den mond neemt, dan word ze taai en kleeft aan de tanden. In den beginne druppelt deze Harſt uit den Boom, en word allenskens dikker. De Quakzalvers geeven het menigmaal voor Wierook uit, en noemen het rechte Wierook *Olibanum* tot een onderſcheid, hebbende evenwel *Thus* en *Olibanum* eenerlei beteekening; want het eerſte is een Latynſch, en het tweede een Griekſch woord. *Dioſcorides* houdt de Terpentyn voor de beſte Harſt, waarop die van den Lorkenboom volgt, welke echter van *Galenus* nog hoger geacht word, op wat wyze nu deze beide meeningen konnen overeen gebracht worden, zulks is te zien by *J. B. H. P. L.* III. *c.* 20. en *C. Hoffman* volgens *Rajus.* Wanneer men in 't Voorjaar de tedere takjes van deze Bomen afbreekt, dan loopt 'er eene melk uit, gelyk als van de Vygebomen, welke, als men die in een Glas laat ſtaan, tot een helder en gomachtig Water word; 't welk op wolle Laken geen vlak veroorzaakt of iets plekachtigs te rug laat, wanneer het afgewaſſchen word; doch met ter tyd word dit water taajer en kan 'er zonder het geele van een Ei niet uit gemaakt worden. *Lob. de Balſamo.* Hedendaags is het by de Kruidkundigen al tot eene gewoonte geworden, dezen Boom tweevoudig te maken, te weeten: de *Gemeene* en de *Uitheemſche*; de gemeene word wederom verdeelt in het *Mannelyke* en *Vrouwelyke* geſlacht; ofſchoon *Cluſius* dit onderſcheid by dezen Boom niet heeft konnen waarnemen. Doch de *Uitheemſche* is of met een *grooter Vrucht*, gelyk aan Piſtaches, of met een *kleinder* en blaauwe *Vrucht*, die zich evenwel beide laten eeten. Zie *J. B. H. P. L.* III. *c.* 19. *Cluſ. H. R. P. L.* I. *c.* XI. De beide laatſte noemt men Indiaanſche Terpentynbomen.

TEREBINTHUS VULGARIS. Gemeene Terpentynboom. In 't *Franſch*, Terebinthe. In 't *Hoogduits*, Terpenthin-Baum. Zie de 969. Plaat, Letter a.

Gemeene Terpentynboom *C. B. P.* 400. Terbentynboom *J. B.* 278. *Dod.* 870. 61. Het Mannetje.

Zommigen zyn 'er nog, die van dezen Boom willen voorgeven, dat men gewoon is geweeſt zyne Vruchten te eeten, zo als men by ons met de Piſtaches doet; inzonderheid zouden in Perſien, voor meerder als duizend Jaren, eer men geweeten heeft van Brood te bakken, de menſchen hun leven daarmede opgehouden hebben, gelyk dan nog in *Syrien* de Inwoonders de Vrucht met het Brood eeten; vermeldende *Bellonius*, dat de Inwoonders in *Arabien* deze Vruchten, van wegens haare groen-en blaauw-achtige koleur, maar de groene korrels genoemt hebben; volgens al het waarſchynelyke vermoeden moet men dit verſtaan van de *Terebinthus indica fructu parvo eduli cæruleo*, dat is: van de Indiaanſche Terpentynboom met eene kleine blaauwe eet-

eetbaare Vrucht. Het geene wy mogelyk noch van den Terpentynboom en zyn Harſt konden zeggen, zullen wy, om kort te gaan, niet aanhalen, maar dien aangaande heen wyzen naar *Pomets* Materialiſten und Specerey-händler *p.* 420. *ſeqq. p.* 1118. en *Schroder* 1241.

Gebruik in de Medicyne.

De Terpentyn of het vloeibaare Harſt van den Terbentynboom is van wegens haare verwarmende, droog makende, verweekende, verdunnende, vloejende, rypende, zuiverende en geneezende balſamiſche kracht wel zeer vermaard. Doch ſtaat aan te merken, dat de oprechte Cyperſche Terpentyn wel bezwaarlyk in onze Apotheeken te koop te krygen is, maar gemeenlyk de Venetiaanſche daaronder verſtaan word, welke niet anders is als de Harſt van de Lorkenboom, wier gebruik zo wel innerlyk, als uiterlyk in de Geneeskunde en Heelkonſt pleegt aangepreezen te worden. Dierhalven word die meeſtendeels gebruikt in onzuiverheden en ope zweeren der Ingewanden, voornamentlyk der Longe, Lever, Milt, der Nieren en Pisblaas, doch moet eerſt met het geele van Eieren en Honing opgeloſt worden; zy bevordert zo wel de opgeſtopte waterloſſing, opent de verſtopping van den ſtoelgang, en dryft den ſteen af; zy ſtopt de onzuivere Zaadvloed, als mede de witte vloed der Vrouwen; zy verzagt de Aamborſtigheid, het Zyde-wee, en de ingewortelde Hoeſt, zynde in 't byzonder een heerlyk middel tegens de vliegende Jigt. Zy geneeſt alle onzuiverheden der Huid, als de Lazery, de Haairworm, en voornamentlyk de ſchurft. Het is een Hoofd-*Ingredient* van Pleiſters en Zalven, welke ryp maken en zuiveren, waaronder ook het zeer bekende *Unguentum Digeſtivum* de voorrang heeft. Men neemt het ook onder de Spuitzettingen of kliſteeringen, die ryp maken en zuiveren in de Buik- of Roode loop, wordende ook by de Wond-Balſems gedaan. Ter tyd van beſmettelyke ziektens, als Peſtilentie enz., word het voor een heerlyk Rook-middel gehouden, en mede onder ſtoovingen gebruikt, die ter verſterkinge van de Zenuwen zullen dienen. Niet minder worden 'er, het zelve dik gekookt zynde, Pillen van gemaakt. Eindelyk is noch in 't byzonder merkwaardig, dat alle van Terbentyn vervaardigde Genees-middelen, het zy dat ze of innerlyk genomen, of aan de Pols der handen gewreeven worden, aan de Pis een' Reuk te wege brengen, die aan blaauwe Violetten gelykt. In de Apotheeken vindt men 'er te koop van 1. gekookte Terbentyn. 2. de *Spiritus* of de Geeſt daarvan. 3. De gediſtilleerde welriekende en ſpeceryachtige Olie 4. de Terbentynſche Zwavel-balſem (*Balſamum Sulphuris Therebinthinatum*). Zie *Chr. Joh. Lang. Oper. Med.* P. I. *p.* 422. *Bocler. adnot. in Cynoſ. mat. medic. facult.* L. II. *Sect.* II. *c.* VII. *p.* 188. *S. Pauli Quadrup. Bot. Cl.* V. *p.* 538. 539. *Schroder Zorn.*

TEUCRIUM.

TEUCRIUM. In 't *Grieks*, τεύκριον, χαμαίδρυς, τευκρίς. In 't *Italiaans*, Teucrio. In 't *Spaans*, Teucrios. In 't *Franſch*, Groſſe Gumandrée. In 't *Engels*, Trée Germander. In 't *Pools* en *Bohëems*, Ozanka. In 't *Hoogduits*, Bat-

Bathengel / Groſʒ Gamander / Vergiſʒ mein nicht. In 't *Nederduits*, Harts-tong.

KENTEKEN. Het *Teucrium* of Harts-tong word van *Paul Amman* onder die Planten opgetelt welke boven aan den top Bloemen voortbrengen, die werwelachtig zyn, en aan een helm gelyken; zynde dienvolgens te achten voor eene zoort van *Chamædrys*, kruipende Bathengel of Gamanderlein. Doch het ſchynt, dat dit moet verſtaan worden van het gemeene *Teucrium.* Van *Rajus* word het gereekent tot die Planten, welke op den top haare Bloemen voortbrengen, maar daarby heeſterachtig worden, zynde echter de bladeren volgens zyne meening breeder als aan de *Chamædrys* of Gamanderlein, waarmede het anderzints, van wegens de Bloemen, die zonder helm zyn, overeen komt. Volgens *Herman* behoort het tot die Gewaſſchen, welke aan den top Bloemen en vier onbedekte Zaadkorrels maken, en wel onderwaarts een' Baart, doch bovenwaarts geen helm hebben; *Rivinus* voegt het *Teucrium* onder die Planten, welke irreguliere, en eenbladige Bloemen hebben, die alleen met een Baart voorzien zyn, echter vier onbedekte gladde Zaadkorrels voortbrengen. Waar omtrent *Boerhaave* ook mede overeenſtemt, zeggende, dat dit Gewaſch voortbrengt vier naakte Zaadkorrels, en werwelachtige Bloemen, die wel lippen hebben, maar geenen helm. *Haller* heeft onder die in order geſtelde zoorten van *Veronica* of Eerenprys, de Naam van *Teucrium* mede geplaatſt. *Dioſcorides L.* IV. *c.* 95. beſchryft het aldus: *Teucrium*, of, zo als anderen willen, *Teucris* is een kruid, 't welk de gedaante van een roede of teentje en veel gelykvormigheid heeft met de *Triſſago* of opſtaande Bathengel, zynde dunbladig, verſchillende het blad weinig van de Erwte, en groejende in *Cilicien. Volckamer* heeft *Flor. Norib. p.* 379. het Kenteken daarvan aldus voorgeſtelt: „ elke „ Bloem daarvan heeft vier naakte, „ rondachtige Zaadkorrels, die in een „ open Zaadhuisje verborgen zyn; de „ Bloemen zyn volkomen, éénbladig, „ maar met Baarden voorzien, ſtaande „ boven aan den top bondelsgewyze of „ werwelachtig t'zamen; de bladeren „ zyn in den omtrek een weinig krom „ gebogen."

By dit voorgaande voegen wy uit *Boerhaave* volgens *Raji Method.* 60. *Flor.* 2. 83. noch het volgende:

„ De Bloemkelk is buisachtig, vyf„ voudig verdeelt, of klokkevormig, „ vervattende in zynen grond rondach„ tige Zaadkorrels; de Bloem is gan„ ſchelyk zonder Helm, makende van „ een geheel korte buis vyf grootte In„ ſnydingen. Op de Plaats, waar an„ derzins de Helm ſtaat, zyn de op„ waarts ryzende Bloemvezelen, onder„ waarts is de vyfvoudig gedeelde Baart, „ waarvan het middelſte deel iets uitge„ holt is, ſtaande de overige achter„ waarts aan de Bloem tegens over mal„ kander. De Bloemen zelve groejen „ voort uit de aangroeizels der blade„ ren." Zie *Linnæus p.* 167. *Tournef.* 207. *Fab.* 98. en het geene, 't welk *Rajus H. P. p.* 526. uit *Joh. Bauhinus* en *Cluſius* heeft aangehaalt.

Anderen beſchryven het *Teucrium* of Hartstong, dat het zy of een Boompje of een ſtruik, die gemeenlyk klein en laag blyft, doch menigwerf de hoogte van een man in 't groejen bereikt. Zyn Stam is niet dikker als de kleinſte vinger, met eene witte ſchorſſe overtrokken, verdeelende zich in zommige kleine Takken, waarvan twee en twee tegens over malkander ſtaan, de bladeren zyn langwerpig of rondachtig, aan den rand ingeſneeden, een weinig grooter, als die van de *Chamædrys* of kruipende Bathengel; maar die boven aan de top ſtaan, komen met de bladeren van 't *Horminum* of ſcharlei overeen, zynde geenzins aan den rand ingeſneeden, maar boogsgewyze gekartelt, en ter plaatze, waar ze uitgroejen, van vooren puntig toeloopende; de ſmaak daarvan is ſcherp, en met eene bitterheid

heid verzelt, die 'er echter aangenaam by is. De Bloemen hebben Lippen of een baard, zyn wit, en in een witachtig Kelkje begreepen, waarop vier rondachtige Zaadkorrels volgen. Deze Plant is altyd groen, en groeit in warme Geweſten op bergachtige Plaatzen, die iets zandig zyn. Men Plant het voort uit Zaad en telgjes, gelyk als in Italiën omtrent aan de Zee-ſtranden geſchiedt, bloejende in de Maanden van Juny en July. Zommigen noemen deze Plant ook *Chamædrys*, zo als de Grieken en Latynen mede doen, om dat *Teucer*, de Broeder van *Ajax*, dit kruid heeft gevonden, en de ingewanden van het Offer-Vêe daarop geworpen hebbende, gezien, dat de Milt daardoor is verteert geworden. Dierhalven heeft dit kruid door het geval, het geene zich getoont heeft, en wat van *Teucer* is waargenomen, noch altyd de Naam van *Teucrium* behouden, tot een eeuwige gedachteniſſe, dat het de menſchen tot een groote nuttigheid verſtrekt. *Plinius* haalt 'er *L.* XXV. *c.* V. twee zoorten van aan. Zie *Lugdun.* 1165. *Boerhaave* heeft 'er acht. *C. Bauh. in Pin. l. c.* zes; *Tournefort* beneffens *Cluſius R. P. H. p.* 348. vyf daarvan opgetelt, voegende *Herman in Hort. Lugd. Bat.* noch daar by *Teucrium Americanum procumbens Veronicæ aquaticæ foliis ſubrotundis*, dat is: het nêerhangende Americaanſche *Teucrium* met rondachtige bladeren, gelyk die zyn van de aan 't water groejende *Veronica. Barrelier* heeft zich vergenoegt, met §. 348. Plaat 512. alleen het *Teucrium Boëticum* aan te haalen.

TEUCRIUM CRETICUM. Cretiſche Harts-tong. In 't *Hoogduits*, **Griechiſcher Bathengel.** Zie de 969. Plaat, Letter b.

TEUCRIUM FRUTICANS SEU CHAMÆDRYS ASSURGENS. Heeſterachtige Harts-tong, of hoog opgroejende Gamaderlyn. Zie de 969. Plaat, Letter c.

Het Medicynſche gebruik van het *Teucrium* of van de vrouwelyke *Chamædrys*, is even het zelve, als dat van de mannelyke *Chamædrys*, 't welk al te vooren is beſchreeven geworden in het tweede deel van dit ons Botaniſch Werk.

T H A L I C T R U M.

THALICTRUM. In 't *Grieks*, Θάλικτρον ἢ Θαλικτρον. In 't *Italiaans*, Verdemaco Hetruſcis. In 't *Engels*, Meadow Rhubarb. In 't *Deens*, **Kunpipanden.** In 't *Hoogduits*, **Groß-Wieſen Raute / Wund-kraut / Spaniſch Heilblat.** In 't *Nederduits*, Melizoen-kruid.

KENTEKEN. *Paul Amman* en *Moriſon* zeggen van dit Gewaſch, dat het Meliſoen-kruid, veelvoudig ingeſneedene bladeren heeft, die op de wyze van veele kroontjes aan eene middelſte Ader gehecht zyn, of aan een rolſteenachtig of driekantig Zaad, dat een kroontje lykt, maar niet is. Volgens de verdeeling van *Herman* behoort het tot die Planten, die veele onbedekte Zaadkorrels maken, welke of aan lange ſteelen of in een ruim vliesje, en menigwerf in een naauw en geſtreept vliesje leggen. De blaadjes der Bloeme vallen af, doch de bladeren aan de ſteelen zyn als aan de kruiden, die kroontjes dragen, meeſtendeels met drievoudig gedeelde Hulsjes. *Rajus* telt het ook op onder de kroonen dragende kruiden. *Ruppius* reekent het tot die Gewaſſchen, welke reguliere vierbladige Bloemen hebben, en talryke onbedekte Zaadkorrels voortbrengen *p.* 55. *Flor. Jenenſ. Boerhaave* brengt die met *Herman* in eenerlei Claſſe, en maakt 'er de vol-

volgende korte beſchryving van: „ De „ Wortel is vezelig; de bladeren zyn gevleugelt of in Vlerken verdeelt, gemeenlyk drievoudig op de wyze van „ de kroonen dragende kruiden. De „ Bloemen zyn naakt, beſtaan uit vier „ of vyf bladeren, in de gedaante van „ een Roos, latende haare blaadjes vallen, „ en maakende veele vezeltjes, die in den „ omtrek onder aan 't Zaadhuisje vaſt „ zitten, en gelyk kroontjes uitkomen. „ Het Zaadhuisje zelf, beſtaat uit veele „ kleine vakjes, die of met of zonder „ vleugels gevonden worden, en een „ lang buisje hebben, waarin enkelde „ Zaadkorrels leggen, die gemeenlyk „ langwerpig zyn, zie *Tournefort. p.* „ 170. *Tab.* 143." *Linnæus p.* 164. *n.* 461. verklaart de geſteltenis der Bloeme en haare deelen omſtandiger, eigenende haar geen Bloemkelk toe, ten waare men de blaadjes der Bloem zelve daarvoor wilde aanzien, die met de Beſchryving van *Boerhaave* overeenſtemt; de Bloemvezelen beſtaan uit veele draden, die bovenwaarts breeder, plat, en langer als de omtrek der Bloeme zyn. De vezelknopjes daar op zyn langwerpig en tweevoudig gedeelt. De Zaadhuisjes en Zaadkorrels zyn even eens, als by *Boerhaave.* De Autheur merkt 'er nog by aan, dat deze zoort van Planten zo wel in 't getal als gedaante verſcheiden zy, makende de Bloem menigwerf vyf blaadjes. De Bloemvezels zyn dikwils twaalf met even zo veele middelſte ſteelen. De Styltjes, die onder de knoppen of Botten leggen (*germinibus ſubjecti*), zyn by zommigen lang, als de hangende Zaadhuisjes, en by anderen naauwelyks kennelyk. De ſchille van de Zaadkorrels is by eenigen met drie langwerpige vlerken, by anderen met ſtreepen bemerkt. *Haller Enum. Method. p.* 307. verzeekert, dat deze Plant met de *Filipendula* (roode Steenbreek) en *Chriſtophoriana* ten naaſten by overeenkome; doch van het eerſte kruid, van wegens de naakte en vierbladige Bloem onderſcheiden zy, welker bladeren afvallen en rondachtig zyn; van de Bloemvezelen zyn 'er een zeer groote menigte. De Zaadhuisjes zyn geſtreept en recht opwaarts ſtaande, of zo diep ingeſneeden, dat men zou meenen, als of ze vleugels hadden; daarenboven zyn de Zaadkorrels enkeld, waar door zy zich van de *Chriſtophoriana* onderſcheidt, met welke zy ten opzichte der Bloeme redelyk wel overeenkomt. Anderen beſchryven het Melizoen-kruid aldus: „ Het is een Gewaſch, 't welk ſtengels heeft, die „ tot Manshoogte opgroejen; daarby „ ſtyf, geſtreept en takkig zyn, zo dat „ men ze haaſt voor hoekig zou aanzien, zynde van binnen hol, van koleur meeſtendeels uit den rooden Purpurverwig, ook zomwylen groen. „ De Bloem is roosachtig, beſtaande „ namentlyk uit veele in de rondte geſtelde bladeren, uit welker midden „ een talryke hoop van Bloemvezelen „ opryſt, den middelſten ſteel omcingelende, welke naderhand tot eene „ Vrucht word, waarin gelyk als in „ een hoofdje Zaadhuisjes verzamelt „ worden, die dan vleugels hebben, „ dan wederom geene, opgevult met „ enkelde Zaadkorrels, die meeſtendeels „ langwerpig zyn. De Wortel is vezelachtig, kruipt gins en weder, van „ koleur is zy geelachtig en van een onaangenamen ſmaak, die 'er echter „ bitterachtig by is; de Wortelgravers „ verkopen die menigmaal voor Rhabarber. Zy bloeit in de Maand van „ Juny, en men vindt ze op vochtige en „ ſchaduwachtige Plaatzen, aan de „ Greppels der Akkers, en op andere „ diergelyke Plaatzen."

AANMERKING. *Dioſcorides L.* IV. *c.* 93. of 98. beweert, dat deze Plant bladeren hebbe, als aan de Coriander, alleenlyk dat ze iets vetter zyn. De ſtengels zouden zo dik weezen, als aan het Ruitekruid; waarvan de bladeren, die gewreeven, en oude Wonden daarmede beſtreeken zynde, dezelve tot een Lidteeken zullen maaken. Zy groeit voornamelyk op veldachtige plaatzen. *Ruellius* be-

betuigt, dat deze Plant in Vrankryk *Argentina* genoemt worde, om dat zy van een zilver koleur glinſtert. *Galenus L. VI. Simpl. Med.* noemt die Θάλικτρον, komende mogelyk voort van Θάλλω *vireo*, dat is: groen zyn, vermits zy, als ze groeit, ongemeen ſchoon groen is. *C. B. P.* 336. *Rajus H. P.* 403. zommigen willen ze voor de *Phellandrium* (gemeene Eppe) van *Plinius* houden.

Zie de 969. Plaat, Letter d.
THALICTRUM MAJUS FLORUM STAMINIBUS PURPURASCENTIBUS. Groot Melizoen-kruid met purpurverwige Bloem-vezelen.

Groot Melizoen-kruid met purpurverwige Bloem-vezelen *C. B. P.* 337. Groot Melizoen-kruid met hoekachtige vliesjes of blaasjes, en een gladde ſtengel *I. B.* 487. Het groote Melizoen-kruid, het vierde van *Dod. p.* 58. Het op de Alpiſche Gebergtens groejend Melizoen-kruid, met bladeren als aan de *Aquilegia*, en purpurverwige Bloem-vezelen *T.* 270. Melizoen-kruid met een vleeſchverwige Bloem *H. Eyſt. Vern. o.* 1. *F.* 11. *Fig.* 1.

Deze zoort word van *Boerhaave* gereekent tot de vierbladige Melizoenkruiden, met een gevleugeld driekantig blaasje, en voegt 'er nog drie volgende by.

Zie de 970. Plaat, Letter a.
THALICTRUM CANADENSE AQUILEGIÆ FOLIO SINUATO. Het in *Canada* groejend Melizoen-kruid met een bogtig blad, als aan de *Aquilegia.*

Zie de 970. Plaat, Letter b.
THALICTRUM MAJUS AQUILEGIÆ FOLIO STAMINIBUS INCANIS. Het groote Meliſoen-kruid met een blad als aan de *Aquilegia* en gryze Bloem-vezelen.

Het in *Canada* groejend Melizoen-kruid *Corn.* 186. Het groote met purpurverwige ſtengels. *Flor.* 2. 9. Het in *Canada* groejend Melizoen-kruid, met een purpurverwige ſtengel, bladeren als aan de *Aquilegia*, en witte Bloem-vezelen *T.* 271.

Zie de 970. Plaat, Letter c.
THALICTRUM CANADENSE CAULIBUS VIRIDANTIBUS. Het in *Canada* groejend Meliſoen-kruid met groene ſtengels.

Zie de 970. Plaat, Letter d.
THALICTRUM MONTANUM ALBUM. Het op Bergen groejend Meliſoen-kruid.

Het op Bergen zeer hoog groejend wit Meliſoen-kruid *C. B. P.* 337. Het op Bergen groejend Meliſoen-kruid, het eerſte by *Cluſ. H.* 234. Het groote op 't Alpiſche Gebergte groejend Meliſoen-kruid, met bladeren als aan de *Aquilegia*, witte Bloem-vezezelen, en een groenen ſteel. *T.* 270.

Zie de 970. Plaat, Letter e.
THALICTRUM MINUS AQUILEGIÆ FOLIO. Klein Meliſoen-kruid met een blad als aan de *Aquilegia.*

Zie de 971. Plaat, Letter a.
THALICTRUM MAJUS CAULE ANGULOSO AUT STRIATO. Groot Meliſoen-kruid met een hoekigen of geſtreepten ſtengel.

Zie de 971. Plaat, Letter b.
THALICTRUM PRATENSE ANGUSTIFOLIUM. Het op Weilanden groejend ſmalbladig Meliſoen-kruid. In 't *Hoogduits*, **wilde Raute.**

Het op Weilanden groejend ſmalbladig Meliſoen-kruid. *C. B. P.* 337. *J. B.* 3. 487. Het op Weilanden groejend groot ſmalbladig Ruite-kruid. *Tab. Germ.* 121. Plaat en beſchryving.

Zie de 971. Plaat, Letter c.
THALICTRUM, SEU RUTA PRATENSIS MINOR SEMINE STRIATO. Melizoen-kruid, of het kleine op Weilanden groejend Ruitekruid met een geſtreept Zaad. In 't *Hoogduits*, **Wieſen-Raute.**

Klein Meliſoen-kruid *C. B. P.* 337. *Dod.* 58. klein Meliſoen-kruid, of de kleinſte zoort van het op Weilanden groejend Ruite-kruid, met een geſtreept Zaad *J. B.* 3. 487.

Zie de 971. Plaat, Letter d.
THALICTRUM PRATENSE FOLIIS OBLONGIS ET ANGUSTIS. Het op Weilanden groejend Meliſoen-kruid met langwerpige en ſmalle bladeren.

THAPSIA.

THA. THA.

THAPSIA. In 't *Grieks*, Θαψία. In 't *Italiaans*, Thapſia. In 't *Engels*, Scortchinus Fennel. In 't *Boheems*, Thapſya. In 't *Pools*, Loczydlo. In 't *Mauritaans*, Driz. In 't *Arabiſch*, Alcakar, Seteragi. In 't *Hoogduits*, Griechiſcher Seſel / Thapſia oder Turbith / falſche Purgier-würtz / Fenchel-würtz In 't *Nederduits*, Thapſia.

KENTEKEN. *Thapſia* of Griekſche Seſel is een Plant, welke *Paul Amman* en *Moriſon* reekenen tot de kroonen dragende kruiden; welker redelyk rondachtig Zaad ter Weêr-zyden met vleugels is omcingelt. *Herman* telt die op onder die geenen, welke twee bloote Zaadkorrels voortbrengen en kroonsgewyze zyn, waar omtrent *Rajus* en *Boerhaave* mede overeenſtemmen. De laatſte maakt *p.* 60. *Catal. Plant. alt.* I. de volgende korte beſchryving daarvan: „ de „ Wortel is by de meeſten dik en vol van „ melkachtig Sap, doch by anderen is „ zy vezelachtig; aan de meeſten zyn „ de bladeren fyn verdeelt. Het Zaad „ is lang, geſtreept, en heeft ter Weêr- „ zyden bladerachtige vleugels, die bo- „ ven en beneden met een Rand voor- „ zien zyn ". *Linnæus* heeft *p.* 80. *n.* 229. de geſteltenis der Bloeme aldus verklaart: de gemeenſchappelyke kroon, zo als zy namelyk uit den Hoofd-ſtam voortkomt, is groot en uit twintig even lang zynde ſtralen t'zamengeſtelt; doch de byzondere kroontjes aan ieder van de welke ſtralen zitten, zyn even zo veel in 't getal en gelyk van lengte als de ſtraaltjes onder malkander, aan de algemeene kroon is even zo min als aan de byzondere eene invatting of kelkje; doch rondom de Bloem is de invatting naauwlyks kennelyk. De Bloempjes beſtaan uit vyf puntig toelopende kromme blaadjes, zyn in 't algemeen aan malkander gelyk, en met vyf kleine vezelen voorzien, die zo lang als de omtrek der Bloeme zyn, waarop enkelde vezelknopjes zitten. Het Zaadhuisje is een langachtig Gewaſch onder de Bloempjes, daaraan zyn twee korte Styltjes, en boven daaraan ſtompe knopjes of ſneeden. De Vrucht is langwerpig, met een huid of vlies naar de lengte voorzien, latende zich in twee deelen verdeelen. De Zaadkorrels leggen bloot, die maar twee in 't getal, groot, langwerpig, in het midden dik, aan den rand dun, en ter weer-zyden ſcherp toe-gepunt zyn; doch zo dat de rand, waarmede ze omgeven zyn, even en niet verdeelt is, maar boven en onder gezoomd of uitgeſneeden verſchynt. Ons komt de *Turbith* of *Thapſia* als een kruid voor, 't welk redelyk wel met de *Ferula* of Birkwortel gelyk komt; de bladeren daaraan zyn geheel fyn ingeſneeden. De Bloem legt in de gedaante van een Roos, en gelyk als eene kroon, beſtaande uit veele kleine blaadjes, die rondom in een kring leggen en in een klein Kelkje zitten; waaruit naderhand eene Vrucht word, die uit twee lange Zaadkorrels beſtaat, die daarby geſtreept en groot gevleugelt zyn, zo dat de vleugels boven en onder uitzien, als of men halve Manen uit den rand had geſneeden. De Wortel is dik, vezelachtig, vol Melk en zuivert boven maten de Darmen. Het kruid heeft zyn Naam gekregen van het Eiland *Thapſus*, alwaar het gevonden word. Het bloeit in de Maanden van July of Auguſtus in warme

Landſtreeken, by voorbeeld in Porttigal en Spanjen, groejende graag op ſteenachtige plaatzen of Steen-Rotzen. *Tourneſ.* 321. *C. B. P.* 143. *Cluſ.* R. *P. H. L.* VI. *p.* CXCII. *Raj. H. P.* 417. *Lugd.* 755. *Dioſcorides Lib.* IV. *c.* 151. heeft den oorſprong des Naams op eene gelyken wyze uitgelegt, zeggende de Natuur van de geheele Plant is met die van de Birkwortel gelyk, zynde echter de ſtengel iets dunder, en de bladeren als aan de Venkel, de kroon, gelykende aan die van 't *Anæthum* of Dille, breekt aan den top van elk Telgje uit met een geele Bloem. Het Zaad is iets breeder als aan de Birkwortel, maar zomwylen veel kleinder; de Wortel is van buiten zwart, van binnen wit, lang, ſcherp, en met een dikke ſchorſſe overtrokken.

AANMERKING. *Theophraſtus* heeft waargenomen, dat deze Plant in menigte omtrent Athenen groeit, en dat de daar in 't Land zynde Dieren daar niet van eeten; maar dat het wel gebeurt, dat vreemde dieren het zelve nuttigen. *L.* IX. *c.* 22. *Plinius L.* XIII. *c.* 22. verhaalt van deze Plant: dat *Nero* dezelve eens met een gewenſchte uitwerking gebruikt heeft, toen hy eens by zyne nachtelyke omzwervinge, een' Vorſt, en zeer onbetamelyk zynde, jammerlyke ſtokſlagen had gekreegen, zo dat die geenen, welke hem een dus onverwachte weldaad betoont hadden, hoopten des anderen daags zonder twyffel Merktekenen van dit zyn ongeval aan hem te beſpeuren. Doch vermits hy zich van deze Plant, als ook van waſch en Wierook bediende, zo heeft de Keizer zich zulk eene ſchielyke hulp daar door te weeg gebracht, dat hy des anderen daags onverſchrikt zyne Oogen konde opheffen, dies de t'zamengezwoornen niet konden onderſcheiden, of hy of een ander het zo quaad gehad hadde; dienvolgens zullen wy het graag konnen gedoogen, dat ieder een dit middel tegens diergelyke toevallen mag gebruiken. Doordien de wortel vol van ſap is, zo heeft *Dioſcorides l. c.* een byzonderlyke wyze, om het zelve uit te trekken, in geſchrift nagelaten. Men moet rondom de Wortel een groef graven, en in de ſchorſſe der wortel ſpleeten maken, of de wortel zelve uithollen, op dat 'er het bloote ſap van t'zamen vloeje. Den volgenden dag daar op moet men het ſap verzamelen en het vergaderde ſap laten dik worden. Ook ſtampt men de wortel in een vyzel en het door een Doorſygtuig uitgelope ſap word in een dikke aarde Pot ingedroogt. Zommigen ſtampen de bladeren mede, doch het daar van komend ſap is niet zo krachtig. Want het geene van de wortel alleen komt, riekt ſterker en blyft taai; doch het laatſte is droog, en word van de wormen opgevreeten. By het verzamelen van het ſap moet men zich in acht nemen, dat de wind niet tegens ons kan aanwaajen, doordien anderzins het aangezicht opzwelt, en men 'er leelyke Puiſten van de ſcherpte van 't ſap in krygt, weshalven men van te vooren het aanhezicht met geſmolten Waſch moet beſtryken. Men heeft veelderlei zoorten van dit kruid, tellende *Tournefort* en *Boerhaave* 'er negen van op; doch wy vinden goed, om 'er maar twee van aan te haalen.

THAPSIA ANGUSTIFOLIA. Smalbladige *Thapſia.* In 't *Franſch*, Turbith batard. In 't *Hoogduits*, falſche Purgier-wurtzel. Zie de 972 Plaat, Letter a.

THAPSIA LATIFOLIA. Breedbladige *Thapſia.* In 't *Franſch*, Tapſie blanche. In 't *Hoogduits*, Fenchel-wurtz. Zie de 972. Plaat, Letter b.

Spaanſche breedbladige *Thapſia Parck.* de breedbladige van *Cluſius* by *Ger.* Breedbladige *Thapſia* met eene geele Bloem en breed Zaad, gelyk aan het Peloponneeſche Seſel-kruid van *Lobelius. J. B.* de haairachtige breedbladige *C. B.*

Deze zoort heeft bladeren, als aan de Birkwortel, ze zyn groenachtig, met eenig pluis of dons overtrokken, en op de Aarde gelyk als in een kring verſtrooit, van een onlieflyken ſmaak, ryzende onder de zelve een ſtengel op van

een Elleboog, zomwylen ook van twee Ellebogen hoog, en van een vinger dik, daarby vol knobbels, van binnen hol en ſponſieus, met weinige bladeren voorzien, onderſtuttende op des zelfs top eene groote en breede kroon, van geelachtige Bloemen. Deze kroon heeft eenigzins de gedaante van een ronde kring, ter tyd dat het Zaad is ryp geworden, 't welk breed en kafachtig is, daarenboven een lange en ſmalle ſpruit heeft. De wortel is dik, lang, aan 't bovenſte deel gehaairt, met een zeer dikke ſchorſſe bekleedt, van buiten zwartachtig of donker bruin, en van binnen witachtig, vol van een melkachtig ſap, dat van ſmaak zeer bitterachtig en ſcherp is, echter zo onlieflyk, dat het eene walging verwekt; door het midden van haar gaat 'er eene ſponsachtige Ader heen. *Cluſius.* Zy ſchynt aan *C. B.* en *Rajus* toe, het *Panax Aſclepium Apulum* van *Columella* te weezen, komende de Kentekenen van beide onderling met malkander overeen. *Thapſia* met een ſcheerlink-kruids blad (*Cicuta*), of blad van *Carota*, of van Venkel of van *Thalictrum* (Melizoenkruid), insgelyks mede met bladeren van *Libanotis* of van andere Planten, gaan wy met een diep ſtilzwygen voorby; vermits alle ongelykheid op de bladeren en op de grootte der deelen van de Plant aankomt.

T H E A.

T H E.

THEA. In 't *Chineeſch*, Theè. In 't *Bataviſch*, Thé. In 't *Ooſt-Indiaans*, Cia. In 't *Arabiſch*, *Turkſch* en *Perſiaans*, Cha, 't welke ze uitſpreeken *Tſcha*, *Cia*, *Tſia*. In 't *Hoogduits*, Thee. In 't *Nederduits*, Thee.

KENTEKEN. De by alle volkeren genoegzaam bekent zynde *Thee* is eene heeſterachtige Plant, welke *Ruppius* in zyne *Flor. Jenenſ. p.* 110., alwaar hy van de Planten met reguliere Bloemen van vyf bladeren, en van der zelver Zaad, 't welk in eene drie vakkige Bezië legt, redeneert, mede aanhaalt, en zich op de uitheemſche vermaaklykheden van *Kæmpffer* beroept, alwaar zo wel de Afteekening als de beſchryving van deze Plant is te vinden. Deze heeſter groeit in *Japan*, *China*, en by de Tartaren; wordende genoemd *Cha* en *Chia* in *China*. Zy dryft blaadjes, die ten naaſten by gelyk komen aan de bladeren van den Amandelboom, of volgens het gevoelen van anderen, met de Myrthe-bladeren gelykvormig zyn, alleenlyk dat ze in de lengte meerder aan een Olyfbooms-blad gelyken, en naar de koleur donker groen zyn. *Martinus Martinius* is van meening, dat het een ſoort van *Sumach* of *Rhus Coriariorum* is (ſmak of Rin der Leêrtouwers) of het, *Rhus folio ulmi*, Rin met een Olmbooms blad van *C. B.* Doch hoe het daarmede ook zy, zo verdeelt zich deze Heeſter of dit Rysboompje in menigerlei ſTakken, die 'er als Teentjes uitzien; de Bloemen zyn gelyk als aan het *Ciſtum foem*: of *Goſſypium* (dat is: Katoenboom), veel in 't getal, beſtaan uit vyf witachtige of bleeke bladeren, en hebben in 't midden veele Bloem-vezels, die *Linnæus* omtrent op 200 ſchat. Wanneer deze vergaan, dan volgen 'er Vruchten op, van koleur groenachtig, zo lang als ze noch aan den Boom zyn, doch iets bruinachtig groen of geheel rimpelig, wanneer ze opgedroogt worden. Haare gedaante vertoont zich rondachtig, maar is echter in drie vakjes, of in twee, of maar in een alleen verdeelt, en half zo groot

groot als eene ter dege ryp gewordene Erwte. *Linnæus* geeft uit de beſchryving van *Kæmffer* van de Bloem en de Vrucht *p.* 154. *n.* 434. de volgende Kentekens aan de hand: „ de invatting der Bloem „ is zesvoudig gedeelt, geheel klein en „ vlak; de blaadjes daaraan zyn rond, „ ſtomp, en blyven lang ſtaan. De „ Bloemen beſtaan uit zes blaadjes, die „ rondachtig, uitgeholt, geheel vlak, „ en naar hunne *Proportie* groot genoeg „ zyn, met veele Bloemvezelen voorzien „ (omtrent twee hondert in 't getal), die „ zich als draden vertoonen, zynde kor- „ ter als de Bloem zelve, en met enkelde „ vezelknopjes voorzien. Het Zaadhuis- „ je of de Vrucht is rondachtig, en ver- „ toont zich evenwel driekantig, 't welk „ het beſte aan de Vrucht zelve, die „ men zomwylen onder de Thee-blade- „ ren vindt, te zien is. De ſtyl is bor- „ ſtelig, en zo lang als de Bloem-vezels; „ het *Stigma* of de ſneede is drievoudig. „ Het huisje of de Capſul is uit drie „ kogeltjes t'zamen gegroeit, en heeft „ drie vakjes, gaapt ook bovenwaarts „ drievoudig van malkander. De Zaad- „ korrels zyn enkeld, rond en van bin- „ nen hoekig. Om nog van de bladeren „ iets weinigs te zeggen, zo zyn ze, ge- „ lyk reets gemeldt is, donker groen, „ daarby aan den Rand gekartelt of in- „ gezaagd, niet zo wel aan de bladeren „ van *Chamælæagnus*, als aan die van de „ *Spirea* van *Theophraſtus*, volgens hun- „ ne ſubſtantie en gedaante gelyk. Het „ Thee-ſtruikje word zo hoog als een „ Rooze-boom, onderſcheidende zich „ van de *Chamælæagnus* daar door, dat „ dit een laage en ſlechte Heeſter is. De „ Thee heeft een goeden, doch deze een „ ſterken Reuk; de Bloemen van *geene* „ zyn Roozen, doch *deze* zyn Aairs- „ gewyze, en beſtaan uit veele kleine „ geele Bloempjes, die zeer dicht by „ malkâar ſtaan; *geene* vereiſcht een „ goede en zoete Aarde, *deze* groeit in „ Boſſchaadjes en op ſchaduwachtige „ plaatzen; *geene* brengt haare Zaad- „ Nootjes in ſchillen voort, en de Zaad-

„ korrels van *deze* ſtaan trosgewyze als „ Druifjes by malkaâr; de bladeren van „ *geene* verlichten het Hoofd, verdryven „ de Dampen, de Loomheid en den „ ſlaap; die van *deze* bezwaaren het „ Hoofd en maken dronken ". Zie *Marc. Mappus* van den Thee-drank *p.* 15. *Lobel. adv.* 417. *Dod. pempt.* VI. *c.* 20. *Bauhin. Moriſ. Rajus* en het geene wy te vooren van de *Myrtus Brabantica* of de Brabantſche Myrtenboom hebben bygebracht; *Breyn Exot. Cent.* I. *c.* 52. *p.* 111. alwaar een Artykel-wyzer van die geenen voorkomt, welke van de Thée iets in geſchrift hebben nagelaten. In onze Landſtreeken of Geweſten is deze Plant van de Thee onbekent, of ſchoon 'er het koude Land geen oorzaak van is. Doch het ſchynt, dat de Japanders de Thée alvoorens in hun Land met heet water weeten uit te broejen, op dat de Nootjes hunne kracht tot het groejen verliezen, en dus op uitheemſche Plaatzen niet kan voortgequeekt worden, of dat ze onderweegen op de lange Reize uitdroogen, en dus krachteloos worden, en by ons niet konnen voortkomen. Het ſtruikje bemint een' grond, die niet al te zandig, noch al te ſlykachtig is, ook niet al te ſteil, noch af hellende is, groejende het beſte op eene gematigde vlakte, die wel ter zonne legt; dit gewaſch kan de ruuwheid van den Winter wonder wel verdragen, gelyk *Neuhof* 375. zulks reets heeft aangemerkt. Voor 't overige is het wel onbetwiſtbaar, dat de nydige Chineeſen het rechte geheim van den Thée voor zich behouden. Waar van het Tractaat *de Medecina Indorum* (van de Geneeskunde der Indianen) van *Jacob Bontius L.* VI. *c.* 1. geheel omſtandig kan nageleezen worden.

AANMERKING. Gemeenlyk hebben de uitheemſche gewaſſchen deze eigenſchap of indrukking in ons gemoed, dat wy gaarn een genoegzame naricht van de zelve willen hebben, om onze nieuwsgierigheid te konnen vergenoegen; geſchiedende zulks in 't byzonder by de Thee, die wel van veelen gebruikt, maar weinig of in

in 't geheel niet ter dege gekent word. Ten dien einde zullen wy den geneegen Lezer mede deelen, 't geen wy het noodzakelykſte oordeelen; zullende wy het zelve uit de ſchriften van den vermaarden Heer *Willem ten Rhyne* (Genees-heer, Kruidkundige en Chymiſt van den grooten Japanſchen Keizer, maar naderhand zeer beroemde Hoog-Leeraar in de Genees-en Ontleed-kunde op de Univerſiteit te *Leiden*) aanhaalen, als aan wien wy bykans al het geene veſchuldigt zyn, wat wy te vooren hebben bygebracht. Aangaande de wyze, hoe deze Plant voortgequeekt word, zo word het Zaad daarvan in de Maand van February op de volgende wyze van de Japanders in de Aarde (die niet al te hard bevrooren of met ſneeuw bedekt moet zyn) gezaait. Men graaft in eene goede en zoete Aarde, die niet brak, noch ſlykachtig, noch zandig, maar gematigt is, een kuil in de breedte van acht duimen of minder, en legt 'er veertig of vyftig Zaadhoofdjes in, bedekkende het kuiltje, en leggende een weinig ſtroo daar over heen, wanneer de koude te ſterk mocht weezen. Daaruit ontſtaan nu zes tot veertien en meerder ſtammetjes, welke de Landlieden aldaar naar hunne eige Natuur of believen laten opryzen, zonder veel konſt aan de zelve te beſteeden (want wy redeneeren hier ter plaatze maar alleenlyk van de gemeene wyze om deze Plant voort te queeken), moetende ſlechts het onkruid rondom en ter zyden uitgeplukt worden, hoe korter en t'zamen gehoopter nu de Stammetjes blyven, (doch die niet veel boven de vier of vyf Voeten hoog opſchieten) dies te beeter zyn ze, en dies te weeker zyn de bladeren, die zelden voor het derde Jaar van de Japanders afgeplukt worden. Echter is ten opzichte van de queeking by de Thee een groot onderſcheid; want nopens die ſtruiken die ze naar haar eige Natuur laten opgroejen, word maar het onkruid rondom dezelve uitgeplukt, op dat ze niet verſtikken, wordende die geenen, waarvan de grooten hunnen Thee krygen, met meerder zorgvuldigheid voortgeplant. Zulks kan men zien in *Ouſi*, een plaats niet verre van de Stad *Miaco*, die in geheel *Japan* voor andere plaatzen den voorrang heeft, nopens de Planting van de Thee; alwaar voor den Keizer, de Koningen en de overige Grooten in 't Ryk de *Thee* pleeg gebouwt te worden. Men kieſt 'er het uitgezochtſte Aardryk toe, bewaart de heeſters of ſtruiken voor regen, hitte, koude, en al het ongedierte, begiet ze te rechter tyd, en beſteedt 'er alle mogelyke vlyt aan. Als het 'er nu toe komt, dat men de bladeren kan afnemen, 't welk voor het derde Jaar niet geſchiedt, dan worden ze gemeenlyk in de derde Maand der Japanders afgeplukt, 't welk gewoonlyk omtrent in onze Maand van April word gedaan, zomtyds duurt het tot in 't midden van de May toe, wanneer de Moeders met haare kinderen en Meiden deze blaadjes in manden verzamelen. Want in 't Voorjaar dryft het heeſtertje nieuwe takken en bladeren, die van de ouden door de geelachtige groene koleur en kleinder gedaante licht konnen onderſcheiden worden; welke dan, als ze een weinig zyn opgegroeit, by droog, of liever warm wêer op elk Uur van den dag afgeplukt, en de afgeplukte bladeren des Avonds t'huis gebracht worden, waarvan ze zich of zelve bedienen, of ook aan anderen verkopen die geene, welke hen voor hunne gedaane moeite zyn overgelaten geworden. By bequaam wêer verzamelt men de bladeren met veele omzichtigheid. De kleinſte takjes aan de ſtammetjes worden van hunne eerſte bladeren aan de toppen ontbloot, die dieswegen duur zyn, en aan vermogende menſchen moeten verkocht worden. Daarop worden de middelmatige, en dan de grootſten vergadert, die echter altemaal in een Jaar moeten gegroeit zyn. Doch de Landlieden laten zonder onderſcheid al deze bladeren onder malkander. Die geenen nu, welke ze kopen, ſtellen ze op een heet glad blik,

blik, en dat wel ſchuins geplaatſt, (om de handen niet te verbranden), keerende zelve met de handen van de eene kant naar de andere, tot zo lang dat ze iets verſlenſſen; waarop ze dezelve op Papieren of ſchoone matten goojen, en met een Waajer doorwaajen, op dat ze zich mogen verkoelen. Vorders worden ze op vlakke Manden, uit Indiaans riet gemaakt, zo lang gewreeven, tot dat ze zich krullen. Naderhand brengt men ze wederom op een warm blik, keert ze met de handen, gelyk te vooren gins en weder, tot dat ze middelmatig hard worden, en na dat ze dezelven ook voor deze keer verkoelt hebben, worden ze noch eenige keeren op warm Blik gedroogt, op dat ze geheel hard mogen worden. Daarop bewaart men ze in Porceleine of van binnen Geverniste Potten, verkoopt ze of zorteert ze op 't nieuw, namentlyk dat men de grooten van de kleinen, als de beſten, uitzoekt, die gemeenlyk tot meerder verzeekering noch eens afgedroogt worden, op dat ze veele Jaren mogen goed blyven. De Landlieden maken zo veele omſtandigheden niet, maar verzamelen t'elker tyd van 't Jaar de bladeren onder malkander, zonder onderſcheid, by een, laten ze in de Zonne droog worden (het welk de anderen doen in de ſchaduwe), drukken ze met de hand t'zamen, en laten ze op ſchotels van Aarde, wanneer ze geen Yzere Platen hebben, rooſten, tot dat ze in malkäar lopen, of zich krullen. Behalven dat word 'er eenige verſcheidentheid in de Thee gevonden; want de bladereu van de Chineeſer Thée zyn zwart groenachtig; doch de Japanſche heeft groender en welſmakender bladeren; waarom de laatſte ook veel duurder is, en aan menſchen van een middelmatig vermogen zelden kan te baat komen. De goedheid der bladeren van de Thée kan men onderkennen, ten deele uit den Reuk (die ten naaſten by overeenkomt met die van Hooi-bloemen, zynde daarby ſpeceryachtig), ten deele uit de groene koleur, die ze ook in 't trekken met heet water behoudt (ook moet die een weinig gekaauwt en gewreeven zynde zeer helder groen glinſterend zyn) en dan nog verder uit den zoetachtig bitteren ſmaak. *Martinus Martinius* zegt: als de bladeren van Thée, die goed is, in heet kookend water geworpen worden, dan moet die, al word zy een' geheelen dag lang bewaart, zyne voorgaande groenigheid wederom verkrygen, en in het water een' aangenamen Reuk verſpreiden, hebbende daarby een' niet onlieflyken ſmaak, voornamelyk als men 'er aan gewoon is, en verwende mooi groen. Hoe kleinder nu de bladeren aan de Thée zyn, dies te duurder zyn ze, en hoe grooter ze allenskens worden, hoe goed koper zy in prys zyn. De Inwoonders aldaar verruilen de Thée aan de Europiaanen voor Salie, gevende eens zo veel Thée aan gewicht, als ze Salie wederom krygen. Aangaande het toe bereiden van de Thée, zo geſchiedt zulks in Japan met een groote ſtatie. Doch de Werktuigen, waarvan men zich in de huizen der grooten en Herbergen der Ryken bedient, zyn Moolens, uit ſchoon Serpentynſteen vervaardigt (diergelyken men by ons gebruikt om 'er Moſtaart mede te maalen), waar mede ze hunnen Thee tot een fyn poejer maalen, daarenboven Fornuiſen uit koper met andere Metaalen vermengt gegoten, waar op ze een uit even diergelyke ſtoffe gemaakten ketel vol met water ſtellen, op dat ze altyd heet kookend water gereed mogen hebben. Daarop doen zo met kleine Lepels (uit Schildpad, of ander ſchoon hout, of ook uit Metaal gemaakt) dat groene en welriekende poejer van de Thée in hunne porceleine ſchotels of Trekpotten (behagende hen die, welke eene wanſchapen mooiheid hebben, want hoe mismaakter en ongelyker ze zyn, dies te meer zyn ze by hen in waarde; doch ze worden uit de nabuurige Provintie *Corea* in *Japan* gebracht, welke van wegens de verheid der plaatze en de raarheid der Potaarde daar groot Geld koſten, zynde het

duurſte, als ze geheel oud zyn), gieten 'er met een ſchoone kom of door een Trechter kookend heet Water op, en roeren het met zeer kleine uit Indiaanſch Riet in de gedaante van uitgeholde gootjes zeer konſtig gemaakte borſtels zo lang wat ſchielyk om, tot dat het begint te ſchuimen. Voorts houden de rykſte Inwoonders knechten, waarvan zommigen de Thee kooken, anderen, die fraai gekleedt en cierlyk opgeſchikt zyn, geven de ſchoteljes met Thee aan de genodigde Vrienden, zynde zulks in de huizen der Grootten een byzondere bediening, alwaar die geene, welke de Theé kookt, gelyk als een Genees-Heer op hunne Lands-wyze door zyn geſchoore kruin van andere Bediendens onderſcheiden word. Doch de Chineezen bereiden de Theé even eens als wy doen, door eerſt in een kopere ketel Water te laten kooken, en naderhand zulks te gieten op drooge en geheele Theé-bladeren, die in een byzondere Trekpot alvoorens gedaan zyn, latende de kracht en koleur daarvan uittrekken, 't welk tot een lieflyk bitter en getemperd helder Theé-Water geworden zynde, dan gedronken, en een weinig Zuiker teffens daarby in de mond genomen wordt, gelyk men by ons doet; doch de Japanders gebruiken zelden Zuiker daarby, hoewel ze γλυκίφιλοι, dat is: Liefhebbers van zoet zyn. Dit ten tweedemaal herhaalt zynde, is ook nog wel goed, maar niet zo krachtig, doordien de heerlykſte en vlugſte deelen by de eerſte opgieting van heet Water voor 't grootſte gedeelte uitgetrokken of in de Lucht gevlogen zyn; als die nu afgedronken zyn, dan worden de bladeren of weggeworpen, of de Zeevarende lieden bereiden die, met Zout, Olie en Azyn daarby te doen, als een Zalade toe, by aldien 'er gebrek aan goede Zalade is. Wie de Theé heeft uitgevonden, is onbekent; doch *Simon Pauli* een zeer hevige Vyand van de Thée, anderzins een vermaard Deenſch Geneesheer, meent in zyn Tractaat van den misbruik des Tabaks en der Thée *p.* 55. dat zulks van Beëlzebub tot de Heidenſche Menſchen is overgebracht geworden; doch de zeer geleerde Nederlander *D. Pechlin* heeft in zyn Tractaat *de Thea* 1684. zulks wederlegt, en dien een beter lof bygelegt. Dat de krachten van de Thée in de Geneeskunde mede gade geſlagen worden, en zeer groot moeten zyn, blykt uit het ſpreekwoord der Chineezen, als welke zeggen: *wie ter dege gezond wil weezen, moet van de beſte Thée drinken.* Vorders zegt *Dionyſius Jonquet*, zeer vermaard Geneesheer en Botaniſt te Parys, in zyn Boek genaamt: *Explicatio Stirpium obſcurius denominatarum p.* 25.: „ Niet onbillyk word gelooft dat deze Plant „ de liefſte van de Zon is, waarin de „ heilzame ſappen van de *Ambroſia* zodanig uitgeſtort worden, dat men het „ daar voor houdt, dat hy, die het Afziedzel daarvan gedronken heeft, een „ heerlyke Artzeny, om een hogen „ Ouderdom te bereiken, heeft ontfangen."

Niet minder hebben de Thée geroemt: *Pieter Petit* Geneesheer en Philoſooph te Parys *de Sinenſi herba Thée* aan *Piet. Daniel Huet*; en *Joh. Nic. Pechlin* Holſteinſche Lyf-Medicus *in Ara elogiis Thée in Scripta*; welker lofſpreuken ons beide zyn ter Hand gekomen, en waarvan wy hier ter plaatze iets zullen bybrengen.

Petr. Petit ſchryft aanſtonds in den beginne aldus:

O! Famæ meritè pars maxima noſtræ
Thia, Salutaresque inter memoranda catervas
Plantarum; quâ nulla ſolo præſtantior exit
Aſſiduis feſſum ſtudiis reparare vigorem
Corporis atque animi, & triſtes depellere curas,
Diceris & duros morborum avertere caſus,
Parcarumque colos tardare & lubrica penſa,
Tefretus Muſarum omnem perferre laborem,

Con-

Continuas poſſum libris traducere noctes,
Nec mea gliſcenti ſuccumbunt lumina ſomno,
Aut vigilaſſe nocet: feſſos non languor in artus
Succedit, manet idem ardor; Cumque humida curſum
Nox peragat, jam ſolis equis affletur anhelis,
Pallida jam toto vaneſcant ſidera coelo,
Non minus in ſano juvat indulgere labori
Tam valida exili regnat ſub ſtirpe poteſtas.
Tu mihi concilias Phoebum, Phobique ſorores &c.

Dat is:

„ O! gy Theé, gy hebt met Recht „ het grootſte aandeel aan ons gerucht, „ en gy zyt de merkwaardigſte onder „ de heilzame menigte der Planten; „ want uit het Aardryk komt geene „ voorteffelyker voort als gy, om de „ door het vlytige Studeeren vermoeid „ zynde kracht des Lichaams en des ge„ moeds te herſtellen, en de treurige „ zorgen te verdryven; ja men zou „ zeggen, om mede de harde toevallen „ van ziektens af te wenden, en de „ Spinrokken der *Parken* te doen ſtil „ ſtaan met haare onzekere en ſlibberi„ ge dagwerken. Op u my vertrou„ wende (of u gebruikende) kan ik al „ den Arbeid der Muſen uitharden, en „ geheele Nachten met de Boeken be„ zig zyn; ook worden myne Oogen „ niet van vaak of eenige ſlaap over„ vallen; noch minder ſchaadt my het „ waaken. Daar ontſtaat in myne ver„ moeide Leden geene Quyninge, be„ houdende altyd eenerlei vuurigheid; „ en wanneer de koele Nacht haaren „ loop heeft ge-eindigt, en de kuchen„ de Paarden der Zonne wederom aange„ port worden; ja de bleeke ſtarren aan „ den geheelen Hemel verdwynen; dan „ vinde ik my niet minder bequaam om „ verſchen Arbeid te aanvaarden, re„ geerende eene zo krachtige Macht in „ een zo klein ſtruikje. Gy brengt my „ op zulk eene wyze de gunſt te wege „ van *Phoebus* en zyne Zuſters, enz."

Joh. Nicol. Pechlin op 't Einde aan de verſmaaders van de Thée:

Veniant. Ergo.
Et.
Dicant. Diem.
Tu.
Thea. Mea.
Si. Judicem. Nacta. Fueris.
Non. Auri. Non. Bacchi.
Sed. Veri. Et. Boni.
Hoc. Eſt. Tui.
Eſt.
Thée.
Sitientem.
Sola. Illius. Advocatione Tuta.
Stabis.
Vinces.
Triumphabis.
Nec. Temerè. Illa. Tui. Apotheoſis.
Fiet.
Apocolocynthoſis.
Et. Hoc. Crede. Vatem. Dixiſſe.
Tu. Interim.
Quod. Facis.
Fave. Viator.
Et.
Thée.
Ama.

DAT IS:

„ Laat ze dierhalven komen, en den „ dag vermelden, wanneer gy, myn „ beminde Thée, een oodeelder zult „ verkreegen hebben, niet van Goud, „ noch van Bachus, maar van het waa„ re en goede, het geene u eigen is; „ zullende die geene, welke naar Thée „ dorſt, alleen door haaren zeekeren „ byſtand gezond blyven, overwinnen „ en Triumpheeren. Het zal niet te ver„ metel weezen van te zeggen, dat haa„ re vergoding uw zal verſtrekken tot „ eene *Apocolocynthoſis*. En gelooft dit „ van een voorſpeller gezegt te weezen;

„ gy ondertuſſchen, Wandelaar, wat gy „ doet, zyt de Thée gunſtig, en bemint „ die ". Welker Loffpreuken zie by *Corn. Bontekoe* in zyn Hollands Tractaat, *van het allervoortreffelykſte Thée-kruid.* Om welke redenen de Chineezen en Japanders dezen Drank zo zeer beminnen verklaart *D. Joh. Ludov. Hanneman Eph. Nat. Cur. Germ. Decur.* II. *Obſ.* 131. „ Daar is noch een ander oorzaak, waarom de Japanders en Chineezen zich „ van dezen heeten drank bedienen, namelyk dat ze onder een zeer heete „ Luchtſtreek woonen, alwaar door de „ Zon de binnenſte warmte aan de buitenſte vlakte van 't Lichaam getrokken en verſpreidt word, zo dat naauwelyks de Ingewanden hunne behoorlyke warmte behouden, om nu die „ naar buiten uitgelokte warmte te vergoeden, hebben ze dezen heeten Drank „ van noden. Daarentegen by ons de „ warmte meerder naar de binnenſte Ingewanden des Lichaams t'zamen gedrongen word; by gevolg deze heete „ Drank naauwelyks ons zo dienſtig kan „ weezen, als aan de Chineezen en Japanders ".

Met welke meening overeenſtemt *D. Jac. Sponius* in zyn Tractaat van de Chineeſche Thée *p.* 128. zeggende: In die Geweſten drinken ze dan daarom de Thée, wyl de Maag door een al te groote hitte is uitgeledigd, of doordien de krachten van de zelve door de eigenſchap van 't voedzel zyn verzwakt geworden. Voor't overige durft men van deze Plant met waarheid zeggen, dat zy haare verheffers en verſmaaders heeft, gelyk als de Latynen ſpreeken *laudatur ab his, culpatur ab illis*, moetende men uit de ondervinding leeren, wie het meeſte met grond daarvan redeneert.

Zie de 972. Plaat, Letter c.

THEA BOHE. Thée Boe. In 't *Franſch*, The Bou. In 't *Hoogduits*, **Braüner Thee.**

Zie de 972. Plaat, Letter d.

THEA SINENSIUM. Chineeſche Thée. In 't *Hoogduits*, **Chineſer Thee.** Volgens de uitſpraak der Arabieren, Turken en Perſiaanen hiet ze *Tſia.*

Gebruik in de Medicyne.

Het gebruik van de Thée is heden ten dage bykans zo gemeen geworden, dat niet alleen groote Heeren, maar ook Menſchen van geen hoogen rang zich daar van bedienen, door heet kookend water op de bladeren van de zelve te gieten, en het aanlokkend uittrekzel daarvan te drinken zo wel uit gewoonte als ter gezondheid en welluſt. Haare eigenſchap of deugd is, dat zy droog maakt, verwarmt, zagt aantrekt, verdunt, verdeelt en matigt; gelyk ook haare deelen, waaruit zy volgens eene Chymiſche ontleding beſtaat, zyn ſlymachtig, gomachtig, welriekend, balſamiſch, ook uit een weezen beſtaande, dat wel eenigzints harſtachtig, doch daar by meeſtendeels aardachtig is. Deze drank loſt de taaje ſappen op, opent de verſtoppingen, zuivert het onreine Bloed, bevordert de opgeſtopte Pis, en verdryft de dronkenſchap. Daar is niets, zo als wy te vooren reets hebben aangemerkt, het geene beter is, om de ſlaap te verdryven, als mede om de door al te lang waaken verzwakte krachten te herſtellen, als eenige kopjes van deze beroemde Thee-Drank, weshalven die ook in ſlaapverwekkende toevallen zeer aangepreezen word. De ondervinding bekrachtigt, dat die dikwils de allerhevigſte Hoofdpyn verzagte en ſtille. Voorts heeft zy van wegens haare verdunnende en verdeelende kracht haare voortreffelyke nuttigheid in Zinkingen, verkoudheid, voor leepe Oogen, Oortuitinge, zwakheid van geheugenis, en Aamborſtigheid, Hoeſt, verzwakte verduuwinge, de Sode, Darmſcheels-pyn, Leden-zucht, Voet-Euvel, Graveel en Nierwee. Zomwylen vermengt men deze Drank met warme Melk, zynde een aangenaam en krachtig Hulp-Middel voor Borſt-Quellingen. Ook word die gemeenlyk met Zuiker zoet gemaakt, om een beter ſmaak te verkrygen. Zomwylen is het nodig, dat zy gekookt word,

word, om te konnen dienſtig zyn ter zuiveringe en inſpuitinge, byzonderlyk als 'er eenige aantrekking by nodig is. Zie de Catalogus der Schryvers, welke van deze heerlyke Plant en haar gebruik hebben geſchreeven in de Aanmerkingen van *Boeclerus* over de *Cynoſura m.* van *Herman. P.* I. *c. 6. p.* 501. en *C. Neuman* zyne *prælect. chem. P.* III. *Regn. veget. c.* CXLV. *p.* 1125. *ſeqq. Rajeri Problemata med. Leonh. Ferd. Meisneri anacryſis de natura, uſu et abuſu Caffée, Chocolatæ, herbæ Thée ac Nicotianæ Sect.* II. *p.* 81. *ſeqq. Dale p.* 427.

T H L A P S I.

THLAPSI. In 't *Grieks*, θλάσπι. In 't *Italiaans*, Thlapſi. In 't *Spaans*, Paniqueſo de flor blanco. In 't *Caſtiliaans*, Moſtaza Salvage. In 't *Franſch*, Moûtarde ou Seneve Sauvage. In 't *Engels*, Treacle Maſtard. In 't *Boheems*, Peniczeck. In 't *Pools*, Tobolki. In 't *Hoogduits*, Baüern-Senff/ Baüern-Kreſſe/ Groß-Seckel oder Teſchel-Kraüt. In 't *Nederduits*, Boerekors, Wildekors, Schildkruid.

KENTEKEN. De Boerekors is eene Plant, welke volgens de verdeeling van *Ruppius Flor. Jen. p.* 66. tot die Gewaſſchen moet gereekent worden, die reguliere vierbladige Bloemen hebben, en hun Zaad in een kleine Peul voortbrengen. *Paul Amman* en *Moriſon* reekenen die tot de Peulachtige kruiden, welker Bloeme vierbladig is, kleine t'zamengeſtompte Peultjes maken, die in 't midden een Tuſſchenſchot hebben, waar door de Zaadkorrels van malkander onderſcheiden worden. *Herman. Rajus* en *Boerhaave* tellen haar onder die geenen, die kapſels of Peultjes maken en vierbladige Bloemen hebben. Eigentlyk mag men wel zeggen, dat deze Plant een zoort van kors zy, gelyk dan ook *Dioſcorides* dezelve aanſtonds zodanig beſchryft *L.* II. *c. m.* 150. Volgens zyne beſchryving is het een kruid met ſmalle bladeren, van een vinger lang, tegens de Aarde toegekeert, en noch redelyk vet; de Stam is twee ſpan lang, dun, en met zommige takken voorzien; rondtom den Stam ſtaan de vruchten, die zich van den top af aan altyd verder uitbreiden; het Zaad komt overeen met dat van kors, en legt in Zaadhuisjes, die van vooren aan de ſpits verdeelt zyn, volgens zyne gedaante als eene Linſe, alleenlyk dat het 'er als verbrooken uitziet, waarvan ook de Plant den Naam heeft verkreegen. De Bloem is wit en het kruid groeit aan Voetpaden, ſlooten en Heiningen. *Matthiolus* neemt hier by waar, dat men onmogelyk de *Burſa paſtoris* (Teskenskruid) voor het rechte *Thlapſi* kan houden. By ons is *Thlapſi* of Boerekors een Gewaſch, 't welk ſtengels dryft, die een Voet hoog, ruig, takkig en met bladeren zonder ſteelen bezet zyn; deze bladeren zyn zo lang als een kleine Vinger, en onder breed, worden allenskens ſmalder, en eindelyk ſpits, zyn aan den rand ingekartelt en groen, en hebbende een ſcherpen ſmaak. De Bloemen zyn klein, teder en wit, ſtaan gelyk die aan het Teskenskruid geſchikt, en hebben vier in 't kruis geſtelde bladeren. Wanneer de Bloemen zyn vergaan, dan volgen 'er de vruchten of eironde platte Zaadhuisjes op, met een vleugel of blaadje ingekurven en ingevat, en een ſchuins geſteld Tuſſchenſchot, ten opzichte der vakjes, die naar het Paſlood geſteld zyn. Deze Zaadhuisjes zyn vol kleine, langwerpige,

 vlak-

vlakke en roode Zaadkorrels, die een brandenden en ſcherpen ſmaak hebben. De Wortel is redelyk dik, vezelachtig, houtachtig en wit, ook iets ſcherp van ſmaak. Het groeit op woeſte Plaatzen. De Grieken noemen deze Plant θλασπίδιον σήνηπι ἄγριον, *Thlapſi ſive ſinapi agreſtum*, dat is: *Thlapſi* of wilde Moſtaart, van de gedaante der Vrucht, die met de Tuinkers overeenkomt, maar breeder, gelyk als in gebrooken en t'zamen gedrukt is. Want Θλάθαι beteekent by hen zo veel als verbreeken en t'zamen drukken, gelykende aan een t'zamen gedrukten Hamer, Steen of Voet, met eene uitbreidinge, die van te vooren rondachtig, of opgezwollen is geweeſt. Ook beteekent Θλάω *premo* of drukken, om dat de Vrucht t'zamen gedrukt is. Zie *Volck. Flor. Norib.* 328. *Lugdun.* 660. *Tournef.* 212. *Tab.* 101. *C. B. P.* 105. *Boerhaove* II. *p.* 3. *ſeqq. Rajus* 829.

Linnæus p. 129. *n.* 530. merkt het onderſcheid by den Rand aan, zynde de Peul van de *Burſa paſtoris* lootrecht, hartvormig, maar met geen rand voorzien. Doch de Peul van de *Thlapſi* is wel ook lootrecht hartvormig van gedaante, maar daarby met een ſcherpen rand omcingelt. *Plinius* en *Dioſcorides* hebben al by hunne tyden twee zoorten van *Thlaſpi* beſchreeven. *Rajus* leert het zelve ook, want of het vlies is onderſcheiden in huisjes of vakjes naar de vlakte of breedte, evenwydig met de Capſul (wordende *Alyſſa* genoemt, die diergelyke Capſuls hebben) of het is op de Breedte van de Peul rechtſtandig of dwarsleggende, welke zoort ſlechts *Thlaſpi* genaamt word. Doch het woord *Alyſſon* komt voort van een beroovend deeltje en λύσσα *rabies* of Dolheid, om dat het tegens het Byten van dolle Honden hulp zou te wege brengen.

Zie de 973. Plaat, Letter a.

THLASPI ALYSSUM DICTUM.

Thlaſpi bygenaamt *Alyſſum.*

Het kleine op velden groejende *Thlaſpi*, bygenaamt *Alyſſum. C. B. P.* 107. *Moriſ. H.* 2. Het kleine geele op beploegde Velden groejende *Thlaſpi Park.* Het kleine *Thlaſpi* by zommigen, by anderen het kleine *Alyſſum J. B.* Het Griekſche *Thlaſpi* van *Dioſcorides* by *Lob. Alyſſum* by *Matth.*

Dit Plantje vernieuwt zich alle jaaren uit het afgevallen zaad, en ſpruit uit met veele Teentjes, die hard, rond, ruig en graau zyn, daar by in Takken geſpleeten, en in de aarde zomwylen krom gebogen. De veele Bloempjes, die uit een viervoudig gedeelde Kelk aan den top der ſteelen en takken voortkomen, en aan korte ſteeltjes zitten, verſpreiden zich gelyk als aairen uit malkander, zo als by de kleine *Thlaſpi* en by andere zoorten van dit Gewaſch geſchiedt; ze zyn geel, vierbladig en zo klein, dat ze naauwelyks geopent worden, konnende derzelver deelen ook niet licht van malkander onderſcheiden worden. Waar op in eene lange Rye (gelyk by deze Plant pleeg te geſchieden) de Zaadhuisjes volgen, komende uit den ſteel te voorſchyn, ze zyn van gedaante niet ongelyk aan het Linze-Zaad, doch in de daad veel kleinder, aan 't achterſte gedeelte uitgehold, met een Cirkelrond omgeven, lopende in 't midden met builtjes op; hier in leggen nu vier zeer kleine roodachtige Zaadkorrels, twee en twee in byzondere buideltjes met een vlies onderſcheiden. De onderſte bladeren komen overeen met de bladeren van Thym of de kleinſte *Alſine*, lang een halven duim, zitten aan een ſmallen ſteel, en worden tegens den top toe uitgebreidt; ze zyn graau, in 't aanraken ruig, dog minder als die geenen, welke aan den ſtengel zyn, veel in 't getal, langwerpig, en naar de lengte ſmalder als die, welke aan de wortel zitten. De Wortel groeit om laag, is houtachtig, wit, ſlecht, en zomwylen vol van Rysjes; de ſmaak is als die van de Tuinkers, maar iets laf hartiger, doch is de Wortel ſcherp genoeg en bytachtig. Het bloeit in de

maan-

maanden van April en May, ook wel laater of vroeger naar de gematigtheid des weêrs van 't Voorjaar. *J. B.* Men pleegt 'er een *groote* en *kleine* zoort van te hebben. *Joh. Bauhinus* heeft 'er in zyn' Wyngaard eene gehad met een witte Bloem. *Cluſius* maakt de Bloem vyfbladig, maar het is zonder twyffel valſch, brengende de grootte alleen niet de verſcheidentheid in de zoorten te wege.

Zie de 973. Plaat, Letter b. THLASPI ARVENSIS SILIQUIS LATIS. De op geploegde Velden groejende *Thlapſi* met breede Peulen.

Het op geploegde Velden groejende *Thlapſi* met breede Peulen. *C. B. P.* 105. *Thlapſi* met breede Peulen *J. B.* 2, 923. Het word gins en weder op geploegde Velden en Zaailand gevonden, en van de Gedaante der Peulen in 't *Hoogduits* genaamt **Pfenning-Kraut.** *Rupp. l. c.*

Zie de 973. Plaat Letter c. THLAPSI FRUTICOSUM SEMPER VIRENS ET FLORENS, het altyd groenende en bloejende heeſterachtige *Thlapſi.*

Het Perſiaanſche heeſterachtige kroondragende *Thlapſi* met altyd groen zynde bladeren, gelyk aan de Leucoje *Moriſ. H.* Het heeſterachtige *Thlapſi* met zeer ſmalle Leucoje-bladeren *Park.* en *J. B.* Het altyd groenend en bloejend *Thlaſpi* by *Dodart.* Het Perſiaanſch heeſterachtige *Thlapſi* met bladeren als aan het *Keyrum*, en eene welriekende Bloem. *Zahn. Hiſt.* Het breedbladige *Thlapſi* met eene breede Vrucht en Leucoje bladeren. *Bocon.*

Den Winter over word het in 't winterhuis gebracht, en door in de Aarde geſtoken takjes voortgeplant.

Zie de 973. Plaat, Letter d. THLASPI INCANUM FRUTICOSUM FLORE ALBO. De graauwe heeſterachtige wilde-kors met eene witte Bloem.

Het graauwe *Thlapſi* of Boere kors met eene witte Bloem en langwerpige Zaadhuisjes *M. H.* 2. Het graauwe *Thlaſpi* (Viſſelkruid) van *Mechelen. Lob. Cluſ.* Het graauwe heeſterachtige *Thlaſpi* *C. B. P.* 108. Het graauwe *Thlapſi* met langwerpige hoofdjes *J. B. Volcka-*

mer heeft deze zoort met eene gevulde Bloem gezien en in de *Ephimerides Natur. Curioſ.* de Afteekening daarvan laten byvoegen.

PHLASPI MINUS ANGUSTIFOLIUM. Het kleine ſmalbladige Viſſelkruid, ook Boere moſtaart. In 't *Franſch*, Seneve Sauvage. In 't *Hoogduits*, **Bauren-Senff.** Zie de 973. Plaat, Letter e.

THLASPI MONTANUM INCANUM LUTEUM SERPILLI FOLIO. Het op Gebergte groejende graau-geele *Thlaſpi* met een blad, als aan de wilde tym. Zie de 973. Plaat, Letter f.

Het kleine op Rotzen groejend graaugeele *Thlaſpi* met een blad als aan de wilde tym. *C. B. P.* 107. Het op Gebergtens groejend graauwe *Jonthlaſpi* met eene geele Bloem; van gedaante als een ſchyf (Διϲκοειδὲς). *Colum.*

THLASPI MONTANUM LUTEUM MAJUS. Het groote geele op Gebergtens groejende *Thlaſpi* of Viſſelkruid. Zie de 974. Plaat, Letter a.

THLASPI BISULCATUM ASPERUM HIERACII FOLIO. Het ruuwe in tween geſpleetene *Thlaſpi* met een blad als aan 't Havikskruid. Zie de 974. Plaat, Letter b.

THLASPI FRUTICOSUM DE HIERICHO SEU ROSA HIERICHUNTINA, het heeſterachtige *Thlaſpi* van Jericho, of de Roos van Jericho. In 't *Franſch*, Roſe de Jerico. In 't *Hoogduits*, **Roſe von Jericho.** Zie de 974. Plaat, Letter c.

Thlaſpi, bygenaamt de Roos van Jericho. *M. H.* 2. 328. Gemeenlyk *Roſa Hierichuntina* genaamt van *C. B. P.* 484. *Roſa Hierocuntea* by *Lob. J. C.* 203. *H. Eyſt. Aut.* o. 4. *F.* 1. *F.* 2, 3.

C. B. P. l. c. is van gevoelen, dat een Monnik aan deze Plant den Naam van *Thlaſpi* heeft gegeven, en beroept zich op *Bellonius.* Het is nooit omtrent *Jericho* gevonden geworden, maar wel in woeſt Arabiën aan de Zee-ſtrand in 't Land. *Rauwolff* heeft een wilde zoort daarvan in Syriën op de daken en Puinhopen gevonden; het groeit in de Tuinen licht voort, en bloeit in de Maanden van Juny en July in den Tuin van *C. Bauhinius*, als mede in de *Hortus*

Medicus te *Jena. Rupp. p. 66.* en elders hier en daar, als het maar een goeden Tuinman ontmoet. Men zie in dit ons Botaniſch Werk hier over na het begin van 't vierde deel, alwaar wy 'er reets over geredeneert hebben.

Zie de 974. Plaat, Letter d. THLASPI PERFOLIATUM. *Thlaſpi* met bladeren als aan de Doorwaſch.

Zie de 974. Plaat, Letter e. THLASPI UMBELLATUM CRETICUM FLORE ALBO. Cretiſch kroondragend *Thlaſpi* met een witte Bloem.

Zie de 974. Plaat, Letter f. THLASPI UMBELLATUM CRETICUM FLORE RUBRO. Cretiſch kroondragend *Thlaſpi* met eene roode Bloem.

Zie de 974. Plaat, Letter g. THLASPI UMBELLATUM CRETICUM FLORE PURPUREO. Cretiſch kroondragend *Thlaſpi* met eene Purpurverwige Bloem.

Zie de 974. Plaat, Letter h. THLASPI VACCARIÆ FOLIO. *Thlaſpi* met een blad als aan de *Vaccaria*.

Thlaſpi met een blad als aan de *Vaccaria. Park.* Het op geploegde Velden groejend groote *Thlaſpi* met een graauw blad *C. B. P. Moriſ. H.* 2. Het allergemeenſte *Thlaſpi* by *I. B. Thlaſpi* der Apotheekers, groeit in de Maand van May op Zaailând en zandige plaatzen. *Amm. Volck.*

Gebruik in de Medicyne.

Het Zaad van de Thlapſi of van *Thlaſpi* vindt men in de Apotheeken; van wegens deszelfs redelyke ſcherpheid en daaruit voortkomende krachten van te droogen, te openen, te verdeelen, te zuiveren en ryp te maken, dryft het de Maandſtonden en de Waterloſſing, bevordert de innerlyke zweeren tot rypheid, zuivert het Bloed, en is een zeer dienſtig middel voor de kwade vochten in de Maag, waterzucht en heup-Jigt. Het is een Ingredient voor de Driakel en de Mithridaat, word ook menigwerf gebruikt, om Nieſinge te verwekken. Het uitgeperſte ſap van 't kruid brengt uiterlyk, wanneer het onder de Wond-Dranken genomen word, goed nut te wege. Zie *S. Pauli Quadrip. Bot. Cl.* III. *p.* 502, 503. *Lemery Lex. mat. p.* 1103. *Schröder.*

THYMELÆA.

THYMELÆA. In 't *Latyn*, Chamelæa. In 't *Grieks*, θυμελάια, χαμελάια, κνέωρ☉. In 't *Italiaans*, Thymelæa. In 't *Engels*, Spurge Olieve. In 't *Pools*, Wilczy piprzinniecyſzy. In 't *Syriſch*, Apolinum. In 't *Hoogduits*, Zeilandt / Kellerhals / Seidelbaſt. In 't *Nederduits*, Vyfvingerkruid, ſmal Mezereon.

KENTEKEN. *Boerhaave* heeft deze Plant onder die geenen opgetelt, die hy *Ind. Pl. alt.* II. 213. noemt *Arbores dycotyledones*, dat is: tweeſchildige Bomen. Van *Ruppius* wordt zy *Flor. Jenenſ.* 32. onder die Gewaſſchen gereekent, welke reguliere éénbladige Bloemen maken, bedekte Zaadkorrels hebben, en dezelve in eene Bezie of weeke Vrucht voortbrengen. *Rajus H. P. p.* 1580. plaatſt het onder de Bomen die Beziën dragen. Echter legt hy aan deze Plant vierbladige Bloemen toe, die in vier puntige Vleugels zyn uitgebreidt, en Beziën hebben, die maar een enkeld Zaadkorreltje in zich vervatten, welker kracht ſcherp en buikzuiverend is. *Boerhaave* beſchryft het Kenteken van deze Plant met korte woorden aldus, zeggende: „ De Bloem beſtaat maar uit een blad, „ en is eenigzints van gedaante als een „ trechter, zyn de viervoudig geſplee- „ ten

„ ten (dat is: hebbende vier Lelletjes,
„ die van een Blad voortkomen). Het
„ kolfje of het Zaadhuisje, zittende
„ in 't midden van de Bloem, word
„ tot eene Vrucht, die langwerpig,
„ vol van ſap, en menigmaal geheel
„ droog is, waar in men een langwer-
„ pige Zaadkorrel vindt. "

Volgens de beſchryving van andere Autheurs is *Thymelæa* of ſmal Mezoreon een Boompje of ſtruik, wiens Stam wel dikwils een duim dik word, en zich verdeelt in een goed getal van ſchone Telgen, die anderhalve voeten lang en recht uitgeſtrekt zyn, zynde met bladeren bezet, die bykans overeenkomen met die van Lynzaad, alleenlyk dat ze iets grooter en breeder, altyd groen en iets lymachtig zyn, wanneer men ze wryft. De *Bloem*, het *Zaadhuisje* en de *Vrucht* komen volkomen overeen met de beſchryving van *Boerhaave.* Alleenlyk heeft de Vrucht een zwart vliesje, 't welk glinſtert en lichtelyk in ſtukken breekt, waarin men een wit Merg vindt, dat zeer heet van ſmaak is. De Wortel is lang, hard, dik, houtachtig, van buiten graauw of roodachtig, van binnen wit, in 't begin zoet, maar naderhand ſcherp en brandende. Dit kruid groeit op onbeploegde Velden, wordende van zommigen genaamt *Chamelæa*, breed Mezereon of Vyfvingerkruid. Zommigen willen, dat de Naam *Thymelæa* zy voortgekomen van θύμυς ἐλάια dat is: *Tithymelæa*, om dat deze Plant eenige gelykvormigheid ſchynt te hebben met *Tithymalus* en *Olea*, dat is: Wolfsmelk en Olyfboom. Anderen zeggen, dat het zy der Arabieren *Mezereon*, doch het is meer als al te veel bekent, dat men uit hunne oude donkere en verwarde ſchriften geene zekerheid en genoegzame opheldering dien aangaande kan uitpluizen. Zie *Matthiol.* daar over na. Men vindt de Bloemen van deze Plant in de Maand van Juny en wel den geheelen herfſt door. *Dioſcorides* is van gevoelen, dat dit de echte *Thymelæa* zy, waarvan het bekende *Granum gnydium*, dat is het Zaad van 't zelve, genomen word, 't welk de Syriërs, van wegens de gelykvormigheid, die het met het gezaaide Lynzaad heeft, noemen *Apolinum.* Want volgens zyne Beſchryving zou het opſchieten veele, ſchoone en dunne Rysjes, lang omtrent twee Ellen. De bladeren daarvan zyn gelyk aan die van *Chamælea* of Vyfvingerkruid, doch ſmalder en vetter, daarby lym-en gomachtig, als ze gekauwt worden; zynde de Bloem daarvan witachtig. De Vrucht is op de wyze als Myrrhe rondachtig, welke in 't begin groenachtig is, maar naderhand roodachtig word; het bekleedzel der Vrucht is hard, van buiten zwart, van binnen wit.

Tournefort heeft van deze Plant *p.* 594. vyf en dertig zoorten aangehaalt. *Cluſ. R. P. H. p.* 87. *C. B..P.* 462. *Raj. H. P. l. c. ſeqq. Lugdun. Tabernæm.* en anderen. De Grieken noemen het Θυμελεία χαμελάια dat is, Duitſche Mezereon en *Humilis Olea* of laage Olyfboom. Volgens het getuigenis van *Dioſcorides*, ook πυρὸς ἄχνην, ἢ κέςρον, ἢ κνέωρον (hoewel hy in 't zelfde Hoofdſtuk ook zegt, dat de bladeren daarvan κνέωρον pleegen genoemt te worden). Die van *Eubœa*, (heden ten dage het Eiland van *Negroponte* genaamt,) noemen het ἀιτώλιον, anderen λίνον, en de Vrucht κνίδειος κοκκος in 't Latyn *Granum Gnidium.* Volgens het getuigenis van *Dioſcorides* dwaalen die geenen grootelyks, welke meenen dat het *Coccum Gnidium* de Vrucht zy van *Chamelæa.* De Oude Grieken bedienden zich van de bladeren op zekere Feeſtdagen by hen Θεσμοφόρια genaamt, zo als wy by *Heſichius* konnen leezen. Namentlyk, deftige Vrouwen, wanneer ze het Jaar-Feeſt van *Iſis* of *Ceres* vierden, onthielden zich van by haare Mannen te ſlaapen, en die dagen over, dat deze plegtigheid wierd gehouden, ſliepen ze alleen, en niet op haare eige of Bruilofts-bedden, leggende in dien Tempel of Kerk, waar de gewoonte was om des nachts met waken door te brengen, op Stroo-zakken, die ge-

gemeenlyk met de bladeren van dit kruid waren opgevult, als van welke men het gevoelen hadde, dat ze de kuisheid zouden te wege brengen. Ten dien Einde gebruikten ze of Kuiſchlamskruid (*vitex*) of *Thymelæa*, welker bladeren de voortteeling zouden beletten, en de Vrucht in 's Moeders Lichaam dooden. Zie *Claud. Salmaſius* over *Solinus p.* 405.

Zie de 975. Plaat, Letter a.

THYMELÆA. Smal Mezereon. In 't *Franſch*, Garon. In 't *Hoogduits*, **Kellerhals/ Seidelbaſt.**

Thymelæa of ſmal Mezereon, het altyd groen zynde met een Lauwerier-blad of de Mannelyke kleine Lauerboom. *Tournef.* 595. de altyd groen zynde *Loureola*, met een groenachtige Bloem, by zommigen de kleine Laauwerier-Boom. *C. B. P.* 462. De altyd groen zynde kleine Lauwerier-Boom met een geelachtige Bloem. *J. B.* 1. 564. *Laureola* by *Dod. p.* 365. *Daphnoides* of *Laureola*, dat is: kleine Lauwerier-Boom by *Lugd.* 211. *H.*

Zie de 975. Plaat, Letter b.

THYMELÆA SEU CNEORON. Smal Mezereon of bytkruid.

De op 't Alpiſch Gebergte zeer laag groejend *Thymelæa*, met een Lynzaadkruids blad, en zeer wel riekende Purpurverwige Bloem. *Tournef.* 594. Volgens het uiterlyke aanzien komt deze zoort zeer naby met de *Thymelæa. C. B. P.* 463. *Cneoron* of Bytkruid van *Matthiolus* een heeſtertje *I. B.* 1. 570. *Cneoron* of Bytkruid van *Matthiolus* 46. Het tweede *Cneoron* of Bytkruid van *Matthiolus Lugd.* 1365. *H.*

Deze zoort is van de voorgaande in iets onderſcheiden, en een cierlyk heeſtertje, waaraan veele tengere Takken, die buigzaam, taai en vol van Telgjes zyn, die aanſtonds op de grond ontſtaan, en op de Aarde verſpreidt zyn. De groene bladeren ſtaan zonder eenige order aan de Takken, komende overeen met de bladeren van de echte *Thimelæa*, alleenlyk dat ze kleinder en als vliesjes zyn, hebben in 't begin een onlieflyken, maar naderhand bitteren ſmaak. Aan den top van de bovenſte Telgjes ſtaan zes, zeven en meerder Bloemen dicht by malkander, die uit vier Purpurverwige blaadjes t'zamen geſtelt zyn. Ze komen bykans overeen met de bladeren van 't *Centaurium minus* of kleine Santorye, ook zyn ze van een onlieflyken en bitteren ſmaak, echter zeer fraai om aan te zien, en zeer welriekend, veroorzakende nochtans hoofdpyn, als men ze lang aan de Neus houdt, om'er aan te rieken. Daarop volgt een zeer kleine Vrucht, niet heel ongelyk aan die van *Thymelæa*, is wel niet rood, maar witachtig en iets langwerpig, hebbende in haar beſlooten een rondachtig en van buiten graauwachtig Zaad, met dat van *Thymelæa* overeenkomende. De wortel is lang, meeſtendeels zo dik als de kleinſte vinger, zomwylen zwartachtig, doch voor 't grootſte gedeelte blondgeel, is taai en zomwylen naar boven toe zeer tenger, waaruit de buigzame en op de Aarde verſpreid zynde Takken voortſpruiten, en vervolgens naar de holligheid der vleugels vezels maken, die redelyk dik en geelachtig zyn.

T H Y M B R A.

THYMBRA, of *Tymbra.* In 't *Grieks*, ϑύμβρα, ϑύμβρι. In 't *Italiaans*, Thymbri. In 't *Latyn*, Thymbra ſive Satureia. In 't *Hoogduits*, **Garten-Yſop/ Saturey.** In 't *Nederduits*, Keule, Hofkunne.

KEN-

KENTEKEN. Aangaande de *Thymbra*, zo is zy eene Plant, welke met de *Satureja* bykans overeen komt, zo dat men haar ten naaſten by wel niet onbillyk even de zelve Kentekenen en even de zelfde Claſſe toeſchryft, die wy te vooren aan de *Satureja* hebben beraamt. *Boerhaave* maakt 'er *p.* 161. Gewag van, en plaatſt haar onder die Planten, welke vier onbedekte Zaadkorrels maken, en haare Bloemen boven aan den top bondelsgewyze by malkander hebben ſtaan, als onderſcheidende zich juiſt door dit laatſte van het *Thymum*, (Tym), van de *Satureja* (Satorye) en van de *Calamintha* (Neppe of kattekruid), zo als *Tournefort* zulks heeft aangemerkt. De geheele Plant is ſpeceryachtig, en heeft mogelyk van haaren ſterken Reuk (ἀπὸ τȣ̃ θύειν *odores accendere*, dat is: Reukwerk aanſteeken) de Naam; hoewel ook de gelykvormigheid met de Thym de Naam kan voortgebracht hebben. *Cluſius* heeft de rechtmatige *Thymbra* op de volgende wyze *R. P. H. p.* 358. verklaart: „ Daar „ ſpruiten aanſtonds by de Wortelen „ veele Takken uit, die vierkantig zyn „ en met de Tym overeenkomen, wel „ zodanig, dat 'er eene ruige Wolle zy „ aan waar te nemen, en eene roodach„ tige koleur; aan deze ſtammetjes „ groejen beurt om beurt takjes, en „ aan de zelve wederom blaadjes, die „ redelyk gelyk zyn aan de echte Tym„ bladeren; ze zyn iets ruig en welrie„ kend, zo dat de Reuk eenigzins het „ midden houdt tuſſchen wilde Quendel „ (*Cunila*) en de Tym, daarby een' „ ſcherpen ſmaak hebben. Aan den „ Top der bovenſte Takjes ſtaan eeni„ ge werwelsgewyze Hoofdjes, die uit „ menigvuldige blaadjes t'zamen geſtelt „ zyn; onder deze zyn zommige Kelk„ jes, en uit deze komen fraaje Pur„ purverwige Bloempjes voort, die re„ delyk gelykvormig zyn met de Bloes„ ſem van Tym-kruid, zynde in vier „ Lelletjes verdeelt, waarvan de onder„ ſten breeder als de anderen, en langer „ als de bovenſten zyn". In het midden zyn vyf witachtige vezeltjes, die boven met bruine hoofdjes voorzien zyn. De tyd der Bloejinge is in de maanden van October en November, weshalven in onze Geweſten het Zaad niet te voorſchyn en komt. *Cluſius* heeft echter het geluk gehad, dat het zelve hem door *Honorius Bellus* uit *Creta* toegezonden wierd, 't welk zeer klein en zwart was, zynde zeer gelyk aan het Tymzaad. De Wortel is hard en houtachtig, konnende men niet zeggen, of zy wel by ons duurzaam zoude weezen. *Dioſcorides* eigent haar de zelve krachten toe, welke de Thym heeft, by aldien zy maar op even de zelfde wyze genomen word. Hierby dient nog aangemerkt te worden, dat de Afteekening van *Cluſius* met die in dit Werk iets verſchilt, echter hebben wy dienſtig geoordeelt, zo veel nopens deze Plant by te brengen.

THYMBRA FOLIIS SATUREJÆ. *Thymbra* met bladeren als aan de Saturye of Keule. Zie de 975 Plaat Letter c.

T H Y M U M.

THYMUM. In 't *Latyn*, Thymus. In 't *Grieks*, Θύμος. In 't *Italiaans*, Thymo. In 't *Spaans*, Tomilho ſalſero. In 't *Franſch*, Thym, du Thim, Mariolaine d'Angleterre. In 't *Engels*, Thyme. In 't *Deens*, Thimian.

mian. In 't *Boheems*, Thym. In 't *Pools*, Dziecielma. In 't *Arabiſcb*, Haſce. In 't *Hoogduits*, Römiſcher Quendel/ Thimiam/ Demüth/ Serin. In 't *Nederduits*, Tym.

KENTEKEN. De Thym is eene Plant, welke *Paul. Amman* onder die geenen optelt, welke haare Bloemen boven aan den top van haare telgjes voortbrengen; doch die 'er teffens heeſterachtig by zyn, en aan haar bovenſte deel duurzaam zyn of niet verſlenſſen. *Herman* reekent haar onder die geenen, welke vier onbedekte Zaadkorrels maken, en haare Bloemen boven aan den top voortbrengen, wel zodanig, dat dezelve met een helm en met daar onder leggende Lippen of Lelletjes voorzien zyn. *Rajus* wil haar plaatzen onder de heeſterachtige kruiden, welker Bloemen boven op werwelsgewyze gevonden worden. *Rivinus* telt haar op onder die geenen, welke irreguliere eenbladige Bloemen maken, die met een helm en baard voorzien zyn. Waar van de laatſte drievoudig en de eerſte tweevoudig gedeelt is, hebbende daarby vier bloote gladde Zaadkorrels. *Ruppius Flor. Jon. p.* 189. maakt de Bloem wel volkomen, echter irregulier, en insgelyks vier naakte Zaadkorrels. *Dioſcorides L.* III. *c.* 37. beſchryft ons de Thym als een kruid, 't welk ieder een bekend is, menigerlei telgjes, en veele kleine bloemen zitten ronbom boven in eene ſchoone purpurverwige koleur, doch het word maar op ſteenachtige en ſchraale plaatzen gevonden. Het ſchynt de moeite wel waard te zyn, van deze Plant iets duidelyker te redeneeren: „ De ſtengel is dienvolgens „ tenger, houtachtig, wit en recht „ opwaarts ſtaande; de bladeren ſtaan „ tegens over malkander, zyn klein, „ tenger, kort, ſmal, ſtyf, witachtig „ of donkergroen, en van een „ ſcherpen ſmaak. De bloemkelk of „ het bekleedzel van de bloem beſtaat „ uit één blad, dat is buisachtig, en „ tot op de helfte verdeelt, blyvende „ echter altyd ſtaan. De Bloemen „ zyn éénbladig, gebaart, ſtaan boven „ aan den top by malkaar, zyn „ zeer klein, purperverwig, met een „ verheven helm, en een' Baard voorzien, „ zynde de eerſte gemeenlyk „ tweevoudig, maar de laatſte drievoudig „ gedeelt en pleegende neêrwaarts „ te hangen; daar in zyn nu „ vier Bloem-vezels, waar van twee „ korter als de anderen en met geheel „ kleine Vezelknopjes voorzien zyn. „ Het getal der Zaadkorrels beloopt „ zich tot op vier, en ze zyn gezamentlyk „ in een Zaadhuisje, 't welk „ van te vooren de Bloemkelk is geweeſt, „ ingeſlooten. De naam ſchynt „ voort te komen van θύω, *Suffio*, „ dat is, *ik berook* met Reukwerk, om „ dat de Ouden dit Kruid hebben gebruikt, „ wanneer ze hunne Offerhanden „ met vuur wilden verbranden. „ Hoewel dien zommigen van θύμος, „ *Animus*, of het *Gemoed* willen afleiden, „ vermits het den Reuk verſterkt, en „ men het menſchen voorhoudt die in „ flaauwte leggen.

AANMERKING. *Theophraſtus* heeft van tweederlei zoorten van Thym gewag gemaakt *L.* VII. *c.* 11. *Dioſcorides* maar van eene: echter merken *Matthiolus* en *Caſp. Bauhinus Phytop.* 413. aan, dat hy van de Bloemen van Thym ſchryft, te weeten, dat die van den Thym zeer hard zyn, en gelyk aan die van Satureye, beſluitende aldus daaruit, dat *Dioſcorides* insgelyks twee zoorten van Thym waargenomen hebbe; de eene ſpruit met veele Rysjes uit, die met zeer kleine, ſmalle en talryke bladeren omgeven zyn; aan welker top hoofdjes zyn, die eene Purpurverwige Bloem voortbrengen; de tweede zoort is houtachtiger, heeſterachtiger en harder, aan de Satureye zeer gelyk. *Tournefort* heeft veertien zoorten aangehaalt, doch *Linnæus* begrypt ze altemaal ſlechts onder eene zoort of Geſlacht; verkiezende om de order wille de middelſte van de drie zoorten, die *Haller* aanneemt, ook zich

zeer

zeer wel van malkander onderſcheiden; en niet licht met malkâar mogen verwiſſelt worden. Waarmede wylen onze Vergaderaar een en 't zelfde getal heeft verkoozen, en drie zoorten in koper laten brengen. De Byen zyn zeer greetig naar deze Plant, 't welk wy met onnoemelyke Plaatzen uit de Heidenſche Dichters konden beweeren. Doch wat leidt de Kruidkundigen daaraan gelegen? het is ons al voldoende maar aan te merken, dat de Landlieden het voor een goed teeken van een gezegend Honig-Jaar houden; als de Tym niet al te veel voor of na de Zonne-Strand bloeit. Wanneer iemand de moeite wil neemen, om deze Plant menigvuldig voort te queeken, dan kan zy lichtelyk door afgeſcheurde wortelen voortgebracht en vermeerdert, of door aangezaaide Bloemen vermenigvuldigt worden, als zy nu op deze of geene wyze groot word, dan beſnoeit men ze een of twee keeren, waar door zy weeldrig voortgroeit, mits vrye Lucht en Zonneſchyn hebbende. Zie *Boerhaave* 155. *Tournef.* 196. *Linnæus p.* 168. *n.* 468. *C. B. P.* 219. *Lugd.* 899. *Haller. En. Method.* 654. *Cluſ.* R. P. *H. p.* 357.

Zie de 975. Plaat, Letter d. THYMUM DURIUS VULGARE. Gemeene harde Tym. In 't *Franſch*, Thym. In 't *Hoogduits*, **Thymian**.

Gemeene Tym met een zeer dun blad. *C. B. P.* 219. Gemeene zeer ſtyve Tym met een aſchgraauw blad. *J. B.* 3, 2. 263. Gemeene Tym *H. Eyſt. Aut. o.* 3. *F.* 1. *Fig.* 3. Gemeene zeer harde Tym *M. H.* 3. 401. *H.*

Zie de 975. Plaat, Letter e. THYMUM LEGITIMUM. Echte of oprechte Tym. In 't *Franſch*, Thym de Crete. In 't *Hoogduits*, **Cretiſcher Thymian**.

Gehoofde Tym, of Tym met Hoofdjes van *Dioſcorides C. B. P.* 219. Cretiſche Tym, of die der Ouden *J. B.* 3. 2. 262. Gehoofde Tym, (*Thymum cephaloton*) by *Dod p.* 276. De echte Tym. *Cluſ. H.* 257. Kleine gehoofde Yſop van Reuk als Tym. *M. H.* 3. 362. *H.*

THYMUM FOLIIS VARIEGATIS. Tym met bonte bladeren. In 't *Hoogduits*, **Bünter Thymian**. Zie de 975. Plaat, Letter f.

Gebruik in de Medicyne.

Tym word gereekent onder die Kruyden, welke voor het hoofd, de Zenuwen, Zinkingen, Borſt, Maag, en Lyfmoeder dienſtig zyn, ook om de Wormen in 't lichaam te doden. Het bezit veel Olie en vlug Zout, en van wegens zyne balſamiſche Deelen is het van eene verdunnende, verdeelende, openende en verſterkende kracht. Het word gebruikt ter openinge van verſtopte Ingewanden, als ook om de Eetensluſt en de Verduuwing te bevorderen, de Winden te verdryven, de Darmſcheels-pyn te verzagten, de Sweet te wege te brengen, en het dik onzuiver Bloed te verbeeteren. Men neemt het tot Dranken, Pappen, Badſtoovingen en Kruidzakjes ter verſterkinge van de Zenuwen, wordende van zommigen ook gereekent onder de Claſſe van Niespoeijers. Het met Azyn vermengde en van buiten opgelegde Sap verdryft die van vallen of ſtooten voortgekome blaauwe plekken. Veelen zyn 'er, die verzekeren dat de Tym behoorlyk in de keuken toebereidt en genuttigt, de zeere oogen zou verſterken. In de Apotheeken heeft men de zeer fyne en meer als eens overgehaalde Olie van Tym. Zie *Lonicer. Herbar. P.* II. *p. Schræder. Zorn.*

T I L I A.

TIL. TIL.

TILIA. In 't *Grieks*, φιλλυρέα, φίλλυρα. In 't *Italiaans*, Tilia, Tiglia. In 't *Spaans*, Teja. In 't *Franſch*, Tillet, Teit, Tillen, Tilier. In 't *Engels*, Line, or, Lindentrée. In 't *Deens*, Lind. In 't *Bohეems*, en *Pools*, Lipa. In 't *Lithauwſch*, Liepa. In 't *Hongaarſch*, Hac-fa. In 't *Hebreeuwſch*, Aſcherach. In 't *Hoogduits*, Linde / Lindenbaum. In 't *Nederduits*, Lindeboom.

KENTEKEN. De ieder een bekende en beminde Linde-boom word van *Herman.* onder die Bomen gereekent, welker Vruchten, wanneer ze ryp worden, geheel droog zyn, en maar een enkeld korreltje maken, waarmede *Rajus* overeen ſtemt. *Ruppius* reekent *Flor. Jenenſ. p.* 80. dien tot die geenen, welke reguliere vyf bladige Bloemen, en bloote onbedekte enkelde Zaadkorrels hebben. De Merktekenen, welke dezen Boom geſtadig en in 't byzonder toekomen, verhaalt *Rajus* aldus: „ De Bloemen beſtaan uit vyf bladeren, zyn „ geelachtig, en ſtaan in een vyfvoudig „ verdeelt Kelkje, wiens bladeren in een „ redelyk goede order beurt om beurt „ ſtaan, tuſſchen de bladeren van de „ eigentlyke en waare Bloem. In de „ Bloem vindt men veele vezelen, die „ bovenwaarts met geele Punten voorzien zyn. De Vrucht word zo groot „ als eene Erwte, is groen, en vervat „ een Pit in haar. " *Volckamer* daarentegen geeft ons der zelver Merkteekenen aldus te kennen, zeggende: „ De Linde-Boom draagt rondachtige Zaadkorrels, aan een jegelyke Bloem maar een in 't byzonder, „ die in een vliezig rondachtig huisje „ ingeſlooten zyn, 't welk zoo groot „ pleeg te worden als een ter dege „ uitgegroeide Erwte; hangende aan „ een dun ſteeltje. De Bloemen zyn „ volkomen, beſtaan uit vyf blaadjes, „ waar in veele geele vezels gevonden „ worden. De bladeren zyn van den „ ſteel af aan breed, geheel rondachtig, „ doch tegens het voorſte deel toe gepunt en aan den rand ingekartelt als „ eene zaag. Aan het uitgroeizel dezer bladeren vindt men andere geheel „ dunne, als of ze van geheel fyn Perkament waren, zynde met eenige aderen doortrokken, en geelachtig „ groen van koleur, waar uit eenige „ kleine ſteelen voortkomen, toonende „ zich op elk van dezelve eene Bloem. „ Het aanſchouwen van deze Plant alleen geeft genoegzaam te kennen dat „ zy in de gedaante van een Boom opgroeit. " *Linnæus* redeneert p. 156. *n.* 440. van de Lindeboom als volgt: „ De Bloemkelk is vyfvoudig gedeelt, „ hol, makende een omtrek, die bykans even zo groot is, als de eigentlyke Bloem zelve, dog valt haaſt af. „ De Bloeſſem beſtaat uit vyf langwerpige, ſtompe en aan den rand geplooide blaadjes. In dezelve vindt „ men omtrent dertig en meerder „ Bloemvezels, die aan Borſtels gelyken, en zo lang zyn als de omtrek „ der Bloem. De vezel-knopjes, die „ boven aan de Bloemvezels gevonden „ worden, zyn eenvoudig. Het Zaadhuisje is een rond Gewaſch, zittende „ aan een ſtyl, die draadachtig is, en „ zynde boven met een vyfhoekig „ kroontje voorzien; het ziet 'er niet „ anders uit, als of het van Leer was, is

„ is in vyf vakjes verdeelt, en ſluit zich „ met ter tyd op aan deszelfs onderſte „ deel, waar door de enkelde rondach- „ tige Zaadkorrels te voorſchyn ko- „ men.” Wylen de Verzamelaar neemt waar, dat in het Zaadhuisje vyf kleine vakjes zyn, doch door dien 'er maar een Zaadkorreltje alleen tot volkomenheid gebracht word, worden de overige vier daar door zydwaarts gedrukt; zo dat die geenen, welke van de zaak niet wel zyn onderrecht geweeſt, de gedachten hebben gehad, als of het Zaadhuisje maar eenvakkig was. Zie *Boerh. Ind. plant.* II. 230. *Tournef.* 611. *Tab.* 381. als ook *Haller*, die met de voorgaande Beſchryving redelyk wel overeenſtemmen. *Theophraſtus Lib.* III. *c.* X. (en zommigen van de nieuwe Kruidkundigen mede) verdeelen de Lindeboom naar het geſlacht, en maken 'er een Mannetje en Wyfje uit, die zich van malkander in hun geheel gewaſch en in 't Hout onderſcheiden. Het Mannetje heeft een hard, geel, knobbelig, dik en grof Hout, doch het Wyfje een witachtig; de baſt van het Mannetje is dik, latende zich van wegens de Hardigheid in 't minſte niet buigen. Doch die van 't Wyfje is witter en buigzamer, riekt ook aangenamer, wordende daar uit Manden of Kasjes gemaakt; het Mannetje draagt noch Bloemen noch Vrucht, maar het Wyfje beide. De in den Kelk bedekte Bloem is behalven het ſteeltje van 't blad en die daar op volgende Band aan een ander ſteeltje gehecht, en groen, terwyl zy noch in 't Kelkje ſchuilt, maar te voorſchyn komende of ontdekt zynde, licht geel; zy bloeit in de ſteden. De Vrucht is langwerpig rond, van grootte als een Boon, gelyk aan de kern van veil of Klimop, verdeelt in vyf Hoeken, gelyk als verhevene Aderen, waaronder een, terwyl ze zich t'zamen trekken, puntig toegaat, zynde namentlyk die de grootſte, doch de kleinſte ziet 'er zeer verward uit; wanneer deze grootſte Ader gekrabt word, dan geeft zy eenige zeer kleine en tengere Zaadkorrels van

zich, gelyk als het Meldekruid, de bladeren en de baſt zyn zoet en lieflyk; het blad is van gedaante als aan Klimop, alleenlyk dat het in een ſcherper hoek rondachtig word, en zomwylen aan 't ſteeltje iets gekromt is; echter uit het midden van 't puntige zich verder uitbreidt, hebbende een' licht gekrulden en ingezaagden Rand. Volgens het zeggen van *Theophraſtus* zou in den Boom van binnen een Pit of Merg weezen, 't welk weeker als het overige Hout is, maar anderzins weinig of niet met al van 't zelve onderſcheiden. De Lindeboom maakt zich geacht door zyne ſchaduwe en den reuk zyner Bloemen. Dierhalven plant men in Laanen Lindebomen, hebbende deze Boom de Eere, dat de heerlyke Hooge School te *Leipzig* gemeenlyk de *Linde Stad* pleegt genoemt te worden, door dien diergelyken hier en daar rondom dezelve in menigte gevonden worden. Waar de grond bequaam, goed en niet al te droog is, bloeit hy in de Maand van Juny. In Boſſchaadjes groeit die van zelf, maar op kruiswegen en andere plaatzen moet die geplant worden. Hy bemint Bergen en Vlaktens, voornamentlyk geweſten, die waterryk zyn. *Jonſton p.* 211. *ſeqq. Lugd. p.* 89. *ſeqq.*

TILIA FOEMINA MAJOR. Groote vrouwelyke Lindeboom. In 't *Franſch*, Tille. In 't *Hoogduits*, Linde. Zie de 976. Plaat, Letter. a.

De vrouwelyke Lindeboom met een groot blad *C. B. P.* 426. Gemeene Lindeboom met bladeren als aan een zoort van Wolfmelks kruid (*platyphyllos*) *J. B.* I. 133. Lindeboom by *Dod. p.* 838. De vrouwelyke Lindeboom *Ger.* De groote vrouwelyke Lindeboom. *Park.*

De Lindeboom verwekt een aangenaame ſchaduwe van zyne boogsgewyze tuſſchen hutten en Viſſcher-huisjes zich verre verſpreidende telgen, wordende de Stam zomtyds ongemeen dik, waarmede dan ook in de ouden de ſchorſſe zwart en ſplytachtig word, door dien zy buiten dat in de jonge Linde Bomen geheel glad en graauw is; onder de buitenſte

tenſte ſchorſſe vindt men eene andere, die geheel ſyn, vlieſig en zoet is, pleegende wy die Baſt *Linde* te noemen, waarvan de Boom ſchynt de Naam van Lindeboom verkreegen te hebben; in 't Latyn word die *Philyrea* genaamt, dat is: *Lindenbaſt*, waarop men in oude tyden gelyk als op Papier ſchreef. Het hout is wit en week, wykende licht voor een Bytel. De uiterſte takjes zyn gemakkelyk te verbreeken; de breede bladeren lopen uit het rondachtige in een ſpits toe, zyn in den omtrek of aan den rand ingezaagt, aan 't onderſte deel niet zo ruig als naar boven toe, of bykans ruig. Uit der zelver vleugels of holligheden komen lange, witachtige en bladige neſtelingen of veeters voort, glinſterende uit der zelver middelſte Ribbetje en ſteel, die zich in drie, vier of vyf ſteeltjes verdeelt, waarvan elk een lieflyk riekende Bloem onderſteunt of draagt, beſtaande uit vyf bladeren, die uit den geelen witachtig zyn, en veele geele Punten hebben met een witachtige ſtyl; de geheele Bloem is omringt met vyf witachtige en vette Inſnydingen van den gapenden Bloemkelk. De Vrucht is gelyk aan een groote Erwte, rondachtig, zomwylen iets langwerpig wordende, hoekig, ruig, niet hard, en ſluitende van binnen in haar een donkerbruin zoet Zaad of Pit. De Boom bloeit in de maanden van May en Juny, wordende de Vrucht in de Maand van Auguſtus ryp, die daarop aanſtonds in September zich opent, van malkander ſplyt, en van zelf afvalt. *Joh. Bauhinus l. c.* zegt, dat 'er Lindebomen gevonden worden van zulk eene ongemeene dikte, dat ze door geen drie Mannen gezamentlyk konnen omvat worden. Zomwylen vindt men ook Lindebomen, die zo ſterk onderſchraagt, en met de over de Takken gelegde Planken dus toebereidt zyn, dat 'er wel twintig Menſchen ruimte genoeg in de Kroon hebben, om Maaltyddaarop te houden.

Zie de 976. Plaat, Letter b.

TILIA MAS. De mannelyke Lindeboom. In 't *Franſch*, Tilleul. In 't *Hoogduits*, Linde/ das Männlein.

De Lindeboom, het mannetje der Ouden, is geene zoort van een Lindeboom, maar veel eerder die van een Olmboom, waaraan alleen bladeren groejen, die met knobbels of blaasjes bezet zyn. Zie *C. B. P.* p. 427.

Zie de 976. Plaat, Letter c.

TILIA FOLIO MINORE. Lindeboom met een zeer klein blad. In 't *Franſch*, Tilleul. In 't *Hoogduits*, Kleinblättrichte Linde.

Lindeboom met een zeer klein blad. *J. B.* 1. 137. De vrouwelyke Lindeboom met een zeer klein blad. *C. B. P. l. c.* De wilde Lindeboom, by *Tragus* de vierde zoort.

Gebruik in de Medicyne.

Van de Lindeboom zyn voornamelyk in gebruik de welriekende Bloemen, menigmaal ook de Baſt of ſchorſſe en de Bladeren. Van geene, te weeten de Bloemen, word door eene herhaalde diſtilleering een Water overgehaalt, 't welk van wegens zyn fyn en ſlymachtig weezen eene voortreffelyke uitwerking heeft om te verdeelen en te verſterken, zynde byzonderlyk van eene groote nuttigheid voor Ziektens van 't hoofd en der zenuwen, als mede ter aanporringe van eene zagte uitwaaſſeminge, voor Geraaktheid of Beroerte, vallende Ziekte, Zwymeling, Flaauwte, Hartklopping, heete of quaadaardige Koorzen, Pyn in den Buik, in de Roodeloop, zwaare Geboorte-Weën en uiterlyke Ontſteekingen. Men neemt ze onder Thee en andere Dranken; men vindt in zommige Apotheeken ook nog de Conſerf daar van. Uiterlyk worden ze gebruikt by opkomende Knoeſt-gezwellen met omſlagen. Men zegt, dat de ſchorſſe en bladeren opdroogen en te rug dryven, het water loſſen, 't Graveel en de Maandſtonden afdryven. De ſlymige deelen van de verſſche Schorſſe des Lindebooms zouden goede hulp te weeg brengen, byaldien die als een Zalfje op verbrande Leden gelegt worden, ook zou het water van afgekookte

kookte bladeren de Spruw in de mond, en de zwelling der voeten verdeelen. De bladeren zelve in Melk afgekookt, worden zeer aangepreezen voor den dwang tot de Stoelgang anders Perſſing. Eindelyk zyn de Lindebooms-koolen een Ingredient om de Poejers voor de vallende Ziekte dienende, daar mede zwart te verwen. Zie *Raji Plant. Angl.* p. 258. 286. *Boecleri ad Not. in Herman. Cynoſ. m. m. P.* I. *C.* VII. p. 593. *Schroder*. Het Gebruik van 't Lindenhout is genoezaam bekent.

TYPHA.

TYPHA. In 't *Latyn*, Calamus aquaticus. In 't *Grieks*, τύφη. In 't *Italiaans*, Mazza, Sorda. In 't *Spaans*, Behordo, Beordo, Junco Amocorodaro. In 't *Franſch*, Maſſe de Jonc, Maſſes. In 't *Engels*, Cots-tail, Cottiis tayle, Reed mall. In 't *Boheems*, Policky. In 't *Hoogduits*, Lieſzkolben, Narrenkolben, Moſzkolben, Rohrkolben. In 't *Nederduits*, Liſchdodde.

KENTEKEN. De Liſchdodde is eene Plant, die volgens *Rup. Flor. Jenens.* p. 260. op moeraſſige plaatzen of in Boſſchaadjes groeit, makende eene onvolkome Bloem, die uit vezels beſtaat, niet anders, als of het kolfje of hoofdje met bruin laken was overtrokken. Dit kolfje of hoofdje word als een Rolſteen of een rond evenwydig Worſtje (Beulingje), eene hand lang, ook wel langer, van dikte als een redelyke Duim, menigmaal meerder, menigmaal minder, wordende van *Rajus* en anderen onder het Gras gereekent; hoewel *Paul Amman* en *Herman* de verdeeling anders maken, en de eerſte haar alleen onder die geenen plaatſt, welker bladeren 'er als Gras uitzien, doch zo dat de Bloemen en het Zaad boven aan den ſteel by malkäar zitten, en als dik t'zamen geſtopte Wolle ſchynen te weezen; doch de laatſte telt haar op onder die Planten, welker Bloemen geene blaadjes maken, maar gelyk als Moſch uitſpruiten, en boven als een klein hoofdje by malkâar ſtaan; waarby zo wel de Bloeſſem als het Zaad wollig zyn. De bladeren zyn driekantig naar de Beſchryving van den zelven Schryver. *Dioſcorides L.* III. *c. m.* 116. ſchryft: „ *Typha* of „ Liſchdodde brengt bladeren voort, „ gelyk als aan de *Cyperides*; de ſtengel „ is wit, glad en effen, de Bloeſſem „ ſtaat boven rondom het hoofdje, en „ is als wolle of geſchaaft Laken aan te „ zien." Naar onze Beſchryving heeft deze op moeraſſige en waterachtige plaatzen groejende Plant, die menigmaal ter hoogte van den grootſten man opgroeit, gemeenlyk maar eenen recht opwaarts ſtaanden ſtengel. De Bladeren zyn eenige ellebogen lang, ſmal, dik, ſponsachtig, iets zoet, ontſtaande ten deele aanſtonds uit de Wortel, doch ten deele aan de knobbels der ſteelen. De mannelyke bloemen beſtaan maar uit enkelde vezels, die zeer poejer-of Wolſtofachtig zyn. De overige Bloemen ſtaan boven aan 't einde van den ſteel, gelyk als een kolfje of lange ronde aair by malkanderen; wanneer nu deze vezels of t'zamen gepakte *Stamina* weggeſtroopt worden, dan komen de Zaadhuisjes te voorſchyn, die dan teder en met veele vezels voorzien zyn; de Wortel kruipt ſchuins in de Aarde rondom, en plant zich door haare nieuwe uitſpruitſels

voort, is van buiten roodachtig, en van binnen Sneeuw-wit, de ſmaak is ongezouten en laf. Zy groeit aan de Oevers der ſtilſtaande Meiren en Rivieren. Zie *Linnæus* 707. p. 281. *Boerhaave* II. 167. *Tournef.* 530. *Haller* 260. en meer andere Schryvers. In Italien is deze Plant zodanig bekent, dat het onnodig is over der zelver Afteekening eene beſchryving hier by te voegen. *Matth.* over *Dioſcor. l. c.*

Zie de 977. Plaat, Letter a. TYPHA PALUSTRIS. Op Moeraſſige plaatzen groeiende Liſchdodde. In 't *Franſch*, Maſſe de Jonc. In 't *Hoogduits*, **Kolben**.

Liſchdodde met een zeer dikke Nagel *Hall. En. Meth.* 260. De eerſte op moeraſſige plaatzen groeiende Liſchdodde by *Dod. Pempt.* 604. *Cæſalp.* 194. *Tabern.* 246. Aan wateren groejende Liſchdodde *Lugd.* 994. Groote op moeraſſige plaatzen groeiende Liſchdodde *C. B. Theatr.* 337. *J. B.* II. 539. *C. B. P.* 20. *Typha* by *Lob. ic.* 81. † *Aq.*

Tot deze worden van zommige noch twee andere zoorten toegereekent, als *Thypha paluſtris clava gracili*, dat is, op moeraſſige gronden groejende Liſchdodde met een teedere Nagel *C. B. P.* 20. *Cluſ. Plan.* 716. en de op moeraſſige gronden groejende kleine Liſchdodde (*Typha paluſtris minor*) *Park.* 1204. Doch het is beter, om 'er geheel en al van ſtil te zwygen, als 'er veele woorden van te maken, dewyl het een gewaſch is van weinig nut.

T O R D I L I U M.

TORDILIUM. In 't *Latyn*, Tardylion, Gordilium. In 't *Grieks*, τορδύλιον, τόρδυλον, σέσελι κρητικόν. In 't *Pools*, **Jeleniogon**. In 't *Hoogduits*, **Seſel-kraut aus Candien/ Cretiſcher Seſel.** In 't *Nederduits*, Seſeli van Candiën.

KENTEKEN. Het Cretiſche Seſelkruid behoort tot die Planten, welke twee onbedekte Zaadkorrels, en wel aan byzondere kroonen boven aan den Stam, maken. De bladeren hebben veele gelykvormigheid met het blad van Pinſternake, doch het Zaad heeft rondom zich een' rand, gelyk als eene ſnoer van geheel kleine Parelen of kogeltjes, of als eene gekrulde invatting, zo als *Herman* en *Rajus* veronderſtellen. *Amman* en *Moriſon* willen deze Plant tot de wilde Pinſternake reekenen, van wegens eenige gelykvormigheid der bladeren. Doch heeft *Volckam.* p. 384. *Flor. Norib.* wel aangemerkt: dat nopens de verdeeling der Planten in haare zekere zoorten het niet aankomt op de bladeren, maar inzonderheid op het Zaad, voornamentlyk by de kroondragende kruiden; zo dat men geene oorzaak heeft, waarom men aan het Seſelkruid de Naam van *Tordilium* wilde betwiſten, doordien zyne Zaadkorrels een geheel openbaar onderſcheid van de Pinſternake toonen, van wegens de kring, waarmede die omcingelt zyn. *Linnæus* beſchryft ons het Kenteken van deze Plant *n.* 203. p. 71. aldus: de *algemeene kroon* is zeer ongelyk en menigvuldig; doch de byzondere is ook wel ongelyk en menigvuldig, echter zeer kort en plat. Het *algemeene Bekleedzel* der Bloeme beſtaat uit tengere blaadjes, die naar de lengte zomtyds met de kroon zelve overeenkomen; doch het *byzondere* is in twee gelyke deelen verdeelt, en van buiten langer als de kroon

kroon zelve. In 't algemeen ziet 'er de Bloeſſem aan de kroonen zo aangenaam niet uit, terwyl zy aan verſcheide ſtraalen der kroone vaſt zit; doch als men ze in 't byzonder beſchouwt, dan ſtaan de blaadjes rondom in de rondte vyf in 't getal, zyn hartvormig ingekromt, en het eene aan 't ander gelyk, alleenlyk dat het uiterſte en grootſte blad tweevoudig verdeelt is. De *Vezels* zyn vyf in elke Bloem, zo fyn als haair; boven op zitten enkelde vezelknopjes. Het *Zaadhuisje* beſtaat uit een rondachtig Gewaſch, met twee kleine ſtylen en ſtompe ſneeden (of kroontjes). De *Vrucht* is rondachtig en t'zamen gedrukt, met tandjes naar de lengte omcingelt, latende zich in twee deelen verdeelen. Men vindt daarin twee Zaadkorrels, die rondachtig en plat, en met een verheven en ingetanden Rand voorzien zyn; waarby wylen de Verzamelaar aanmerkt, dat op zommige plaatzen de Zaadkorrels haar korsje of *Cruſtula* wegwerpen. *Boerhaave* p. 68. *Ind. pl. alt.* zegt, dat de Wortel Jaarig en vezelachtig is. Volgens zyne Beſchryving zyn de bladeren ongelyk, hartvormig, diep in twee deelen ingeſneeden; het Zaad is rondachtig, plat, met een verheven Rand, dat gemeenlyk ingetandt is, en zyn vliesje weg-werpt. Volgens de Beſchryving van *Tournefort.* p. 320. *Tab.* 170. is *Tordylium* een Gewaſch, welker Bloemen Roosachtig en kroonsgewyze zyn, beſtaande uit veele blaadjes, die ongelyk, op de wyze en in de gedaante van een Hart in de Rondte gelegt, en in een Kelk by malkâar zyn, waaruit naderhand eene rondachtige Vrucht word, die uit twee vlakke Zaadkorrels beſtaat, en eenen verheven rand heeft, die meeſtendeels ingetandt is, werpende haar vliesje of bekleedzel lichtelyk weg; (gelyk al dit reeds te vooren uit *Boerhaave* is beſchreeven geworden). *Dioſcorides* noemt τὸ τυϱδύλιον het Cretiſche Seſelkruid, beſchryvende het als een kruidje met veele Telgjes, en een tweevoudig rondachtig Zaad, dat 'er als ſchildjes uitziet, ſterk van Reuk, en bitterachtig van ſmaak is. *L.* III. *c. m.* 54. zo als men deze Plant kan overeenbrengen met die van *C. B. P.* 161. en *J. B.* III. 2. 84. vermeldende deze laatſte, dat de Wortel houtachtig, wit en enkelvoudig zy; zynde daarenboven de ſtengel een Voet en meerder hoog, ruig en ſtreepachtig; de bladeren hangen paarsgewyze aan lange ſteeltjes, zynde rondachtig en ingezaagd, ruig en haairig, kleinder, als aan de *Caucalides major* (groote Peterzelie). Het Zaad is niet zo ſchoon gehaaird; waarmede ook die geenen gantſchelyk ſchynen overeen te komen, welke aan de verdeelinge der takken groejen, offſchoon ze kleinder zyn, en geene gelykvormigheid hebben met de bladeren van de groote *Caucalides.* De in een kroontje wel geſchikte Bloemen, zyn onderling aan malkander gelyk, en witachtig, hebbende hunne uiterſte Bloempjes ook tweevoudig gedeelde bladeren. De Zaadkorrels zyn ſchildachtig, zeer ſchoon, maar niet zo ruig of gehaaird, echter omcingelt met een witten, gekrulden of gekorrelden rand. De ſmaak dezer Plant is bykans als aan die van *Staphylinus* (eene zoort van eetbaare Wortel). *C. Baub.* zegt, dat de Bloemen en Zaadkorrels welriekend, en van ſmaak iets ſcherp als Myrrhe zyn. Deze Plant groeit in warme Landſtreeken, en van zelve in Wyngaarden, zo als de twee gebroeders *Bauhini* rondom *Montpellier* en in *Siciliën* hebben waargenomen. Zy bloeit in de Maand van Juny, en in die van July komt het Zaad tot volkomentheid. Zie *Lugdun.* p. 751. *Raj.* 412.

TORDILIUM CRETICUM. Cretiſch Seſelkruid. In 't *Hoogduits*, Seſelkraut aus Candien. Zie de 977. Plaat, Letter b.

Het kleine Narbonneeſche *Tordilium*. *Tournefort*. 320. Het Cretiſche *Tordilium*. *H. Eyſt. æſt.* o. 12. *f.* g. *Fig.* 1. Het recht opwaarts groejende *Tordilium*, zynde niet al te ruig, en hebbende Zaadkorrels met een zeer kleinen gekartelden rand. *M. H.* 3. 316. Het kleine Cre-

Cretiſche Seſelkruid *C. B. P.* 161. De kleine *Caucalis*, of het kleinder Peterſe-lie-kruid, met een zeer ſchoon Zaad, mogelyk het Seſelkruid van *Bellonius J. B.* 3. 2. 84. Het Cretiſche Seſelkruid *Dod.* p. 314. *a.* De overige zoorten van deze Plant konnen by *Boerhaave* en *Tournefort l. c.* nagezien worden.

TORMENTILLA.

TORMENTILLA. In 't *Grieks*, ἑπτάφυλλον, by de nieuwſte Schryvers. In 't *Italiaans*, Tormentilla. In 't *Spaans*, Setten Rama. In 't *Franſch*, Tormentille. In 't *Engels*, Tormentill. In 't *Deens*, Tormentillo. In 't *Boheems*, Matrznuk / Natrzyrk. In 't *Pools*, Pepawa. In 't *Hoogduits*, Tormentill / Birckwürtz / Rothweilwurtz. In 't *Nederduits* en *Brabants*, Tormentille.

KENTEKEN. De Tormentille of Adderwortel is eene geheel bekende Plant, welke *Paul. Amman.* en met hem *Moriſon* reekenen tot die Kruiden, die vyf bladig zyn, doch *Herman* en *Rajus* plaatzen die onder zulke, welke veele onbedekte Zaadkorrels in een half rond Hoofdje voortbrengen, hebbende Bloemkelkjes van acht of tien Bladeren, die benevens de Bloemen diep gelyk als in Lelletjes ingeſneeden zyn. *Ruppius* eigent haar *Flor. Jen.* p. 53. eene reguliere vierbladige Bloem toe, als mede vier onbedekte Zaadkorrels. *Linnæus n.* 416. p. 147. beſchryft het Kenteken van deze Plant aldus: „ De *Bloemkelk* of de omtrek der Bloeme beſtaat uit een enkel Blad, is geheel vlak en tot op de helfte in acht deeltjes ingeſneeden; doch zo dat de Lelletjes beurt om beurt kleinder en puntiger zyn. De *Bloeſſem* beſtaat uit vier kleine Bladeren, welke, zo als ze tegens over malkander ſtaan, ſchynen twee en twee t'zamen de gedaante van een Hart te hebben, of hartvormig gebeelt te zyn, zynde daar by geheel glad, leggen boven van malkander, en ſtaan maar met het onderſte deel in het Kelkje. Men vindt 'er zeſtien *Vezels* in, die borſtelig en maar half zo lang zyn als de Bloeſſem, ſtaan in 't Kelkje, en zyn met enkelvoudige *Vezelknopjes* boven op bezet. Het *Zaadhuisje* komt dus te voorſchyn, als of het uit acht kleine gewaſſchen, die op een hoofdje t'zamen kwamen, beſtond, welker *Stylen* draadswyze gevormt, en zo lang als de Bloem-vezels zyn, ſtaande rondom ter zyden van 't Gewaſch. De kroontjes of ſneeden (*Stigmata*) daaraan zyn geheel ſtomp. Men vindt 'er geen zonderlyk bekleedzel van 't Zaad of der Vrucht van, maar het Zaadhuisje is klein en legt in 't Kelkje. Zaadkorrels zyn 'er acht, en langwerpig, gaande met een ſtompe punt toe." Wylen de Vergaderaar van dit Werk merkt 'er byaan, dat deze Plant meerder door de kunſt als van de Natuur zy voortgekomen, en dat men haar, zonder te miſſen, met de *Potentilla* kan evenaaren. *Boerhaave* p. 39. *Ind. Plant. alt.* heeft die onder de Rye der vyf bladige kruiden opgetelt, waarvan wy onder den Tytel van *Quinquefolium*, en al van te vooren in het vierde deel van dit Botaniſch Werk, Plaat 801. hebben gewag gemaakt. De Naam van deze Plant ſchynt daarvan daan te komen, dat zy de *Tormenta dentium* (hevige ſmerten der tanden) verzagt, ook de Darmſcheels-pyn doet ophouden.

De Griekſche Naam ἑπτάφυλλον (zevenblad) komt voort van de inſnydingen der bladeren, waardoor zy zich van het πενταφύλλον of vyfblad onderſcheidt. *Matthiol.* redeneerende over *Dioſcorides L. IV. c. m.* 2. zegt, de wortel kort, knobbelig, (dat is: een klein Bolletje), bykans een duim dik, bultig, ongelyk, van buiten donker, van binnen roodachtig, met eenige vezels bezet, en van een t'zamen trekkenden ſmaak te weezen. *Tournefort* heeft deze Plant in 't byzonder overwogen. p. 298. *Inſt. R. H.* zynde dat zelze al in de woorden van *Linnæus* vervat, doch heeft deze laatſte op meerder deelen van deze Plant acht gegeven. Zommigen tellen die tot het *Pentaphyllum* of Vyfblad, anderen tot de *Biſtorta* of Adderwortel, nog anderen ſchynt het toe het *Chryſogonum* of Benedictenwortel van *Dioſcorides* te weezen. *C. B. P.* 326. Men ontmoet de *Tormentille* in ſchaduwachtige Boſſchaadjes, op Bergen, in ſchraale en drooge Lankſtreeken, alwaar zy heel laat in den Zomer begint te bloejen. *Lugdunenſ.* p. 1267. *Rajus* 617.

TORMENTILLA OFFICINARUM. *Tormentilla* der Apotheekers. In 't *Franſch*, Tormentille. In 't *Hoogduits*, Tormentill. Zie de 977. Plaat, Letter c.

Wilde Tormentille. *C. B. P.* 326. Tormentille *J. B.* 2. 598. *Dodon. Pempt.* 118. Apotheekers Tormentille by *Matth.* Gemeene by *Park.* Het kleine geele kruipende vyf blad met eene vierbladige Bloem. *Boerhaave* 40. 8. Vyfblad of liever Zevenblad met eene vierbladige goudgeele Bloem, *Tormentille* toegenaamt. *M. H.* 2. 190. Zevenbladige Tormentille *Hort. Eyſt. æſt. o.* 10. *F.* 9. *Fig.* 3. †.

AANMERKING. Daar is nog een ander zoort van *Tormentille*, die meeſtendeels van de voorgaande door haar *Kruipende Wortel* onderſcheiden word van. *Moriſ. Hiſt. Oxon. P.* 1. 190. tot welke ook gereekent word de op 't Alpiſche Gebergte groejende *Tormentille*, die klaarblykelyk behoort tot de *Alchimilla* of Leeuwen-Voet. Zie het Gebruik in de Medicyne onder den Tytel van 't *Pentaphyllum* of Vyf blad in dit vierde deel van dit ons Botaniſch Werk.

TRAGACANTHA.

TRAGACANTHA. In 't *Latyn*, Tragacanthum. In 't *Grieks*, τραγάκανθα. In 't *Italiaans*, Tragacantha. In 't *Spaans*, Alquetira. In 't *Franſch*, Barbe de renard, Rame bouc, Eſpine de Bouc. In 't *Engels*, Goates Thorne. In 't *Boheems*, Tragacant. In 't *Pools*, Draganci. In 't *Indiaans*, Chitica, Itica, Chathet, Alcuted, Alchatad, Alchiſita, Keted. In 't *Hoogduits*, Dragant / Tragant / Bocks-Dorn. In 't *Nederduits*, Gom Dragant, Gom van Boks-doorn.

KENTEKEN. Het gewaſch van de Gom Dragant is eene zoort, die volgens het eerſte aanzien ſchynt het meeſte overeen te komen met de Diſtel, doch *Paul. Amman.* en *Moriſon* reekenen die niet daaronder, maar ten opzichte van haar Zaad en Peulen tellen ze die onder de *Aſtragali* (wilde of Boere Erwten), en zien het voor een Peulgewaſch aan, 't welk ten naaſten by overeen komt met de *Aſtragalus*, dat Doornen maakt, en de gedaante van een Heeſter heeft. *H. B.* en *O.* Van *Herman*

word het geplaatſt onder de Peulgewaſſchen, zo dat na elke Bloem een Hulſe te rug blyft, zynde uit twee velletjes of ſchilletjes t'zamen geſtelt, enz. waarby de bladeren tegens malkander ſtaan als Viſchvinnen. *Rajus* ſtelt haar onder de Claſſe dier Planten, welke in haare Bloem twee vleugels hebben, welker Peultjes dubbeld zyn, en twee Ryen Zaadkorrels in zich bevatten. *Rivinus* reekent haar tot die Gewasſchen, welke irreguliere Bloemen maken van vier bladeren, dragende haar nierenvormig Zaad in een Peultje of huisje, dat dubbeld, kort en opgezwollen is. *Dioſcorides* ſchryft 'er *L.* III. *c. m.* 20. aldus van: „ De Wortel „ van deze Plant is breed en houtachtig, zo dat die boven aan de Aarde „ zooden aanſtonds rondom kruipt; „ daarvan daan komen dan geheel „ laage ſterke Telgjes, die zich verre „ uitbreiden; daaraan komen kleine „ bladeren in een redelyk getal, die „ zeer teder zyn, ſtaande daar onder, „ tuſſchen witte ſterke en recht uitge- „ ſtrekte Doornen."

Men heeft ook een Harſt of Gom van deze Plant, die ook *Tragant* genoemt word, en uit de Wortel vloeit, wanneer zy van te vooren iets geſpleeten is geworden. Wanneer nu die wel doorſchynend, tenger, glad, onvervalſcht en zoetachtig is, dan word ze voor de beſte gehouden.

Volgens onze wyze van de Planten te beſchryven zeggen wy, dat *Tragacantha* een klein Heeſtertje is, wiens takken wollig en doornachtig zyn. De bladeren zyn bykans als Linſebladeren, bleek, ſtaan tegens over malkander als gepaarde Viſchvinnen aan een takje, 't welk na vooren toe een witte punt maakt. De Bloem of Bloeſſem beſtaat uit twee vleugels; wanneer deze vergaan, dan ryſt 'er uit den Bloemkelk een middelſte ſteel op, die naderhand tot Peultjes wordt, welke naar de lengte verdeelt zyn, twee vakjes maken, kort en eirondachtig zyn, en waarin kleine nierenworwige Zaadkorrels leggen. Doordien 'er de Plant zo ruig uitziet, heeft men aan haar den Naam van *Tragacantha* gegeven, wordende afgeleidt van de woorden τράγος *hircus* (een Bok) en ἄκανθα *ſpina* (een doorn), weshalven zy in 't Duitſch Boksdoorn kan genaamt worden. Zommigen zeggen, dat de Gom van zelve uit de wortel vloeje, anderen houden daarentegen ſtaande, dat men 'er van te vooren een ſpleet moet in ſnyden. *Tournef.* p. 417. *C. B. P.* 388. en de *Lacryma* p. 498. *Cluſ. R. P. H.* p. 107. *Linnæus* 569. p. 215. *Boerhaave.* 53. II. Deze Plant groeit in *Arcadien*, *Achaja*, *Candien*, *Morea*, *Alpulien*, *Sicilien*, *Spanjen*, en *Vrankryk*. By ons vindt men ze in de Tuinen der Lief hebbers, en zy moet by tyds in 't Winterhuis gebracht worden, doordien zy de koude niet kan verdragen. *Rajus* 933. *Lugdunenſ.* en meer anderen.

TRAGACANTHA VULGARIS. Gemeene Dragant of Gom van Boksdoorn. In 't *Franſch*, Adraganth. In 't *Hoogduits*, **Tragant**. Zie de 977. Plaat, Letter d.

TRAGACANTHA MASSILIENSIS. Marſiliaanſche Dragant. In 't *Hoogduits*, **Tragant**. Zie de 977. Plaat, Letter e.

Dragant *C. B. P.* 388. Dragant van Marſeille *J. B.* 1. 407. Dragant van Marſeille, met ysgraauwe bladeren, die niet afvallig zyn, de Bloem daaraan is wit. *M. H.* 2. 113. *H.* Oprechte Dragant. *Park.*

Gebruik in de Medicyne.

De Dragant Gom word van *Joh. Chr. Lang* in zyn Werk *P.* I. 416. genaamt een heerlyk middel, ten deele om de ſcherpigheid te dempen, ten deele, om de overvloedige waterachtige vochtigheden te verdikken. Dierhalven heeft die zyne goede nuttigheid en uitwerking voor de heeſcheid, drooge en ſcherpe Hoeſten, Bloedſpuuwing, Zinkingen, de koude Pis, de Druipert of Zaadloop, en Roodeloop. Zy verzagt de Buik-

Buikpyn, voornamentlyk by kinderen, en maakt de droogheid van den Hals en Mond vochtig by die geenen, die heete galachtige koortzen hebben. Men pryſt haar tegens het Nierenwêe en de aangryping van de Pisblaas aan, als een goed en heilzaam Hulpmiddel. Wanneer die met Melk of Rooze-water opgeloſt word, dan verzagt en tempert die de Ontſteekingen der Oogen, koeſterende mede zeer zoetjes de ſcherpte en ruuwigheid der Winkbraauwen. De rook daarvan zou dienſtig weezen voor de Opſtyging der Lyfmoeder. Zy word met water licht en volkomen opgeloſt, weshalven die ook in de Apotheeken zeer menigvuldig gebruikt word ter vervaardiginge van menigerlei Koekjes en Pillen. Wanneer deze opgeloſte Gom met Honing vermengt, en zo wel tot Gorgeldranken en ſlikkingen genomen word, dan word daar door de hevigſte Hoofdpyn geſtilt, en het Waggelen der Tanden belet. Behalven dat heeft die noch zyne nuttigheid in de Verwery, en meer andere zaken. Zie *Lemery Lex. mat.* p. 1148. *Schroder. Zorn.*

TRAGOPOGON.

TRAGOPOGON. In 't *Latyn*, Barbula hirci. In 't *Grieks*, *τρανοπώνον*, *κομὴ*, *τετραπώγον*. In 't *Spaans*, Barba de Cabron. In 't *Italiaans*, Saſſefrica, Saſſifica Barba di Becco. In 't *Franſch*, Barbe de Bouc. In 't *Engels*, Goats or Bukes beard. In 't *Deens*, **Giedskieg**. In 't *Boheems*, **Kozybradka**. In 't *Pools*, **Koziabrodka**. In 't *Hoogduits*, **Bocks-Bart/ Otterkraut**. In 't *Nederduits*, Boksbaard, Joſephsbloemen, Morgenſtar.

KENTEKEN. Boksbaard is eene plant, welke naar de verdeeling van *Ruppius* behoort onder die geenen, die reguliere bloemen maken, zynde echter uit irreguliere t'zamen geſtelt. Zie *Flor. Jen.* p. 168. *Paul. Amman.* en *Moriſon* reekenen haar onder die geenen, welke melk-en donsachtig zyn, hebbende eene gevulde bloem, die open en platbladig is. *H. B.* Van *Herman* word zy opgetelt onder die geenen, welke bloote of onbedekte Zaadkorrels voortbrengen, en wier bloemen uit bloote platte blaadjes beſtaan, die 'er ook teffens donsachtig en in den ſteel melkachtig by zyn. *Rajus* en *Boerhave* maken die geheel gelyk aan de *Scorzonera*, alleenlyk dat het kelkje daar van onderſcheiden is. De ſtengels aan deze plant worden anderhalve voeten lang, zyn rond, dicht, en in veelderlei takken verdeelt. De bladeren zyn lang, ſmal puntig, zien 'er haaſt uit als de bladeren van Saffraan, alleenlyk dat ze korter en breeder zyn. De bloem is met veelderlei halve Bloempjes opgevult, die allegaar aan het Zaadhuisje vaſt zitten, en in een kelkje ſtaan, dat dikwils verdeelt is, echter geene ſchubben hebbende, maar wel veele Lelletjes, die zo lang zyn, dat ze de bloem zelve bedekken. Het Zaadhuisje of de onvolkomen Vrucht word naderhand tot Zaad, dat met een vliesje bekleedt is, en iets pluisachtigs aan zich heeft, zynde aan een koekje vaſt gehecht. Men vindt het op moeraſſige plaatzen, wordende de Naam afgeleidt van de Griekſche woorden *τραγος hircus* (een Bok) en *πώγων barba* (een Baart), dat is: Boksbaart, welken het daarom heeft verkreegen, om dat uit den grond van den bloemkelk, de bloemen verwelkt zynde, een wollig hairach-

achtig weezen voortkomt, dat naar een Boksbaart gelykt, of, zo als *Rajus* wil, dat de bloeſſem, al voorens die zich opent, eenige gelykvormigheid met den Baart van een Bok heeft. Zie *Tournef.* 477. *Linnæus n.* 608. p. 235. *Boerhave* p. 89. *C. B. P.* 274. *Lugdun.* 1078. *Rajus* 251. *Haller* 758. *Vaill.* 264. *f.* 43. 44.

Zie de 978. Plaat, Letter. a. TRAGOPOGON SYLVESTRE. Wilde Boksbaard. In 't *Franſch*, Barbe de Bouc. In 't *Hoogduits*, Bocks-Bart.

De groote geele op Beembden groejende Boksbaard *C. B. P.* 274. *Tragopogon* of Boksbaard met een geele Bloem *J. B.* 1058. *Tragopogon* of Boksbaard by *Dodon. Pempt.* 256. *Tragopogon* of Boksbaard met een geele Bloem. *H. Eyſt. Aeſt. o.* 1. *F.* 13 *fig.* 2.

Zie de 978. Plaat, Letter b. TRAGOPOGON PRATENSE LUTEUM MINUS. Kleine geele op Weilanden groejende Boksbaard.

Zie de 978. Plaat, Letter c. TRAGOPOGON PURPUREUM. Purpurverwige Boksbaard. In 't *Franſch*, Serſifi ou Artifi. In 't *Hoogduits*, Otter-Kraut.

Uit het purpurroode naar het hemelsblaauwe trekkende *Tragopogon* of Boksbaard, met een blad als Hoofdlook, wordende gemeenlyk genaamt *Artifi.* by *C. B. P.* 274. Purpurverwig blaauw Boksbaartje. *Tab.* Plaat. 599. Purpurverwige *Tragopogon* of Boksbaard. *H. Eyſt. Aeſt. o.* 1. *H.* 13. *fig.* 3. *Gerontopogon* (Pfaffen-Röhrlein-kraut in 't Hoogduits) of het Italiaanſche *Saſſifica. Lugd.* 1079. *b.*

Het bloeit in de Maanden van Juny en July, en bezit zomtyds in plaats der Zaadkorrels, of van 't Zaad, iets, dat met Roet eenige gelykvormigheid heeft, zo als de hoofdjes van de Boksbaard zyn, hebbende *Camer. Epit. Matthiol. p.* 167. zulks waargenomen, en op de volgende wyze uitgedrukt: „ uit deze bruine „ bloemen worden zomtyds groote „ knoppen, waar in veel zwart ſtof is „ beſlooten, zynde zulks niet anders als „ een miſſlag, 't welk men den brand „ noemt, word dikwils, echter niet zo „ menigwerf, ook aan de geele Boksbaart gevonden.

TRAGORIGANUM.

TRAGORIGANUM. In 't *Grieks*, Τραγορίγανος. In 't *Engels*, Stinking, Goates ſtones. In 't *Pools*, Kozieÿ lebiotkÿ. In 't *Hoogduits*, Bocksdoſten. In 't *Nederduits*, Bokorega.

KENTEKEN. Het *Tragoriganum* of Bokorega is een geheel tenger Heestertje, gelyk als de Orego of *Origanum*. Van *Rajus* word deze Plant onder die geenen opgetelt, welke boven aan den top haare Bloemen voortbrengen, en er heeſterachtig by zyn. *H. P.* p. 523. *J. B.* heeft het *Tragoriganum* of Bockorega, 't welk wy in onze kopere Platen hebben laten afteekenen, op de volgende wyze beſchreeven: „ Deze „ Plant maakt Teentjes van een ſpan „ lang en langer, op welker beide zyden kleine Takjes ſtaan, die houtachtig, roodachtig, vierkantig, en „ ruig zyn. De Bladeren groejen wel „ tegens over malkander, maar echter „ niet dicht by malkander, ze zyn „ langwerpig, eenigzins gelyk aan de „ Bladeren van de Satureye, daar by „ breeder en iets rondachtiger; zomwylen ontmoet men die (NB. de „ Bladeren) zo groot als die van Majolein,

„ jolein, met eenige Merktekenen geſtippelt, donker van koleur, hard in het aanraaken, van ſmaak ſcherp en ſpeceryachtig, doch van reuk lieflyk en aangenaam; uit het aangroeizel der bladeren komen nu en dan noch andere kleindere Blaadjes te voorſchyn. De Bloemen ſtaan werwelsgewyze boven aan den top, komen met de Bloeſſem van Satureye overeen, zyn uit den bleeken purpurverwig, hebben ope kaaken, maken puntjes, die ze van zich dryven, en ſtaan in ruuwe Kelkjes, welke in vyf angels of ſteekels ſchynen te eindigen. De Wortel is houtachtig, van buiten rood, van binnen wit, en maakt zommige Telgjes, die met vezels als kleine Haartjes bezet zyn. Zy komt op zommige plaatzen van zelve voort, en bloeit in de maand van Maart. “ *Cluſius* heeft haar onder de tweede zoort van Bokorega beſchreeven *R. P. H. cap.* 49. *p.* 355. *Dioſcorides* L. III. *c.* 29. zegt: *Tragoriganum* of Bokorega is een tenger Heeſtertje, 't welk veele gelykvormigheid heeft met het *Serpillum Sylveſtre* (wilde Tym) of Orego, zo wel ten aanzien der bladeren, als der takken. Op zommige plaatzen bloeit het zeer ſchoon en groen, met ſchoone breede en pekachtige bladeren. Doch daar is nog eene andere zoort, welke kleine telgjes en tedere bladeren maakt, wordende daarom van zommigen *Praſium* genoemt. De beſte zoort van deze Plant komt uit *Creta*, *Cilicia*, *Smyrna* en uit andere Plaatzen. Men vindt by de Ouden het *Tragoriganum* en het *Origanum* zeer onduidelyk beſchreeven. *Matthiol.* over *Dioſcorid. l. c. C. B. P.* 223. De naam van Bokorega is uit het Griekſche voortgekomen, te weeten van τράγος *hircus* (een Bok) en ὀρίγανον *Origanum*, (orego, niet dieswegen dat het Kruid ſtinkt als een Bok, maar vermits de Bokken deze Plant beminnen, en door dezelve gevangen worden. *Boerhaave* heeft haar p. 161. mede onder den Tytel van *Satureja* aangehaalt, doordien zy van gedaante en anderzins met haar overeenkomt. In het *Herbarium Lugdunenſe* 888. ſtaat veel van deze Plant, en der zelver zoorten, ook haare Afteekeningen bygevoegt, doch om wydlopigheden t' ontgaan laten wy het aan een ieders eige neerſtigheid, om zulks na te leezen.

TRAGORIGANUM CRETICUM. Cretiſche Bokorega. In 't *Hoogduits*, **Boksdoſten**. Zie de 978. Plaat, Letter d.

Cretiſch *Tragoriganum* of Bokorega *C. B. P.* 223. Cretiſche Boksdoſte *Ger.* Het zwartachtige *Tragoriganum* of Boksdoſte met een hard blad en purpurverwige bloem. *J. B.*

TRIBULUS.

TRIBULUS AQUATICUS. In 't *Grieks*, τρίβολος ἔνυδρος. In 't *Italiaans*, Tribulo aquatico. In 't *Spaans*, Abrolhos. In 't *Franſch*, Mades, Caſtagnes d'eau, Macres, Tribule aquatile, Saligot, Cornuelle, Corniole. In 't *Arabiſch*, Haſach, Heſerk, Aalgak, Sceha Serpium. In 't *Pools*, **Wodnekotewki**. In 't *Hoogduits*, **Stachel-Nuß, Waſſer-Nuß, See-Nuß**. In 't *Brabants*, Minkyzers. In 't *Nederduits*, Waternoten.

KENTEKEN. De Waternoten worden van *Rajus* onder die Planten gereekent, welke geene zekere Regel in haar' waſchdom in achtnemen, of *Anomalæ* (ongeregeld) zyn. Volgens de

plaats, waar zy groeit, moet zy onder die geenen opgetelt worden, die op Moeraſſige plaatzen en ſtilſtaande Wateren voortkomen. *Ruppius* telt haar tot die gewaſſchen, welke reguliere vierbladige Bloemen hebben, benevens een eenige onbedekte of naakte Zaadkorrel. *Flor. Jen.* 49. *Dioſcorides Lib.* IV. *c.* 14. heeft twee zoorten van deze Plant, de eene op 't Land, de ander op 't Water groejende. De *eerſte zoort* heeft bladeren als aan de Porcelein, echter tederder, kruipende met haare ranken boven de aarde, en hebbende nevens de bladeren ettelyke ruige ſteekels, en groeit aan Rivieren en oude Gebouwen. De *tweede zoort* vindt men aan Rivieren groejende, dryvende Wortelen van haar, die 'er als Hoofdhaairen uitzien; de bladeren daar aan zyn breed, en zitten aan lange ſteelen; de ſtengel is boven dikker als beneden; aan dien zyn mede eenige aairachtige vezels; het zaad is hard, en met dat van de voorgaande zoort bykans eenerlei *C. B. P.* 194.

Joh. Bauhinus heeft deze Plant geheel duidelyk als volgt beſchreeven: „ Uit „ een Hoofdje, 't welk vierkantig „ ſchynt te weezen, ſpruiten veele „ bladeren uit, die anderhalve duim „ lang of breed zyn, ze zyn ten deele „ ingekurven, doch ten deele ook glad, „ wordende boven glad, onderwaarts „ rimpelig, en worden eenigzints als „ bladeren van een Populierboom; „ hunne ſteelen zyn een hand breed en „ daarenboven lang, ſponsachtig, en benedenwaarts by haare aangroejing „ knobbelig. De Bloemen zyn klein en „ wit, (ſtaande op een' ronden, dichten, groenen, kleinen ſteel, en zyn „ met korte haairen bedekt). Daarop „ volgen vruchten, die de kleine Kaſtanjen niet ongelyk zyn, doch hebben elk vier dikke ſpitſen of harde „ ſteekels, en eene zwartgraauwe koleur. Het pit of de kern daar in komt „ ten naaſten by redelyk wel overeen „ met de Caſtanje, is wit, laat zich „ eeten, en heeft geen onaangenamen „ ſmaak ". *Dodonæus* vermeldt, dat men die zo wel verſch kan eeten, als ook, wanneer zy is opgedroogt geworden, malen, en onder het Brood kneeden. De wortelen zyn zeer lang, en maken op eene zekere wydte veele haairen, omtrent by de gewrichten der Vezels, die ten deele in 't ſlyk of modder, en ten deele in 't water zyn. Men vindt deze Plant op verſcheide plaatzen, in 't byzonder by of in ſtilſtaende Wateren of Meiren en Stads Grachten, die een modderachtigen grond hebben. *Joh. Bauhinus* zag die tuſſchen *Mompelgard* en *Baſel* in de maand van Juny bloejen; doch *Mattholus* zegt, dat zy by de meeſte Rivieren en ſtilſtaande Wateren van Italien voortkome, voornamelyk rondom *Mantua* en *Ferrara*, en dat zy niet alleen in zoete Wateren groeje, maar wel ook in de Zee, het geene echter aan *Rajus* niet gelooflyk ſchynt te weezen. De gedaante van deze Plant ſtaat mede afgeteekent in de *Hortus Malabaricus*, echter zonder Bloeſſem en Vrucht, niet minder in *Camerarius* zyn *Epitome* over *Matthiol.* De Vrucht is niet altyd van eenerlei grootte, word ook niet op eenerlei tyd ryp, maar ze worden nu en dan in verſcheide reizen opgezamelt. *Rupp. l. c.* Wie 'er iets meerder van wil weeten en leezen, zie de *Commentarius* van *Bod. à Stapel* over *Theoph. Hiſt. L.* IV. *c.* 11. De naam van deze Plant *Tribulus* komt van 't Griekſche τρὶς βάλλειν voort, doordien de Vrucht met haare drie ſpitſen of punten, drie Quetſuren of Wonden teſſens kan maken; en *aquatica* noemt men haar daarom, dat zy gemeenlyk groeit op Plaatzen, die waterachtig zyn.

TRIBULUS AQUATICUS. Waternoot. In 't *Franſch*, Corniole. In 't *Hoogduits*, Waſſer-Nuß. Zied 979. Pla Lettera

Tribulus aquaticus by *C. B. P.* 194. *Tribuloides* by *Tournefort* 655. τρίβολος ἔνυδρος. by *Dioſcor.* groote *Tribulus aquaticus* of Waternoot by *Parkins. Tribulus aquaticus* of Waternoot, welker Vrucht drie

drie ſcherp gepunte ſteekels of angels heeft. *Pluk. Almag. Botan.* Op moeraſſige Gronden of in Slooten groejende *Tribulus* by *Cord. Hiſt.* In 't *Engelſch* Butomos Damocratis. (of Riet van *Damocrates*).

Gebruik in de Medicyne.

De Water-Noten worden tegenswoordig in de Apotheeken niet meer gevonden, zynde haar gebruik al lang in vergetendheid geraakt. Ze zyn zo wel aangaande haar meelachtig weezen, als ook van koleur en ſmaak niet ongelyk aan de Kaſtanjen; moetende ook al voorens in Water gekookt worden, voor dat men ze kan nuttigen. Ze verkoelen, verdeelen en zyn van een aantrekkende kracht, wordende dierhalven in Buikloop, bloedige Waterloſſing, en Graveel zeer aangepreezen. De Ouden gebruikten ze tot Pap-omſlagen en Gorgeldranken. Men houdt het daar voor, dat ze de Beeten der Slangen heelen (of geneezen), als ze in Wyn gekookt, genomen worden. De verſche bladeren op de gezwellen gelegt, zullen, volgens de beveſtiging van zommigen, de verdeeling te wege brengen. Zommigen eeten die ook onder de Confyte zaken, door ze al voorens onder de Aſch te braden. Zie *Lonicer. Herbar. P.* 102. *p.* 102. *Schröder in Append. p.* 7. *Zorn.*

TRIFOLIUM.

TRIFOLIUM. Triphyllon. In 't *Grieks*, τρίφυλλον. In 't *Italiaans*, Trifoglio. In 't *Spaanſch*, Trevol. In 't *Franſch*, Treffle, Trefflée, Triolet; ook *Viſa marus* in oud Franſch. In 't *Engels*, Marcello Trefoilie. In 't *Boheems*, Detel. In 't *Pools*, Koniczyna polna. In 't *Deenſch*, Klefvre. In 't *Hongaars*, Lohere. In 't *Arabiſch*, Alchot, Faſfaſa. In 't *Hoogduits*, Dreyblat/Klee/Kleeblat. In 't *Nederduits*, Klaver, Klaverkruid, Drieblad.

KENTEKEN. Klaverblad is niet alleen onder de Menſchen eene zeer bekende, maar ook van de Dieren zeer greetig gezochte of beminde Plant, wordende het bequaamſte gereekent tot die Planten, welke eene reguliere vierbladige bloem maken, en haare zaadkorrels in een enkelvoudig zaadhuisje hebben leggen. *Rajus* heeft deze Plant wel opgetelt onder die geenen, welke drie bladeren en gevleugelde bloemen, die men *Papilionacei* of Kapelletjes bloemen noemt, hebben, en dezelve aan een hoofdje t' zamen vergaderen, 't welk de gedaante van eene dikke en korte aair heeft; doch het Zaad en Peulen in een kelkje by malkaar verſchuilt. Volgens de verdeeling van *Rivinus* behoort zy tot die planten, welke irreguliere bloemen hebben, die uit vier bladeren beſtaan, en haare Zaadkorrels in eene Peul voortbrengen, die tuſſchen de niet afvallige bloempjes verborgen ſchuilt, gelyk als het *Lupulinum* of de *Trifolia propriè ſic dicta* (eigentlyk klaverblad) of de *Lagopogus*. *Herman* plaatſt haar onder die gewaſſchen, die Hulſen en gevleugelde bloemen maken, en in welker Peulen nu een, dan meerder Zaadkorrels vervat zyn, waar by aan een ſtengel drie blaadjes gevonden worden. *Moriſon* telt haar op onder die, welke Hulſen of Peulen en twee blaadjes hebben. *Ruppius Flor. Jenenſ.* 205. Stelt haar onder zulke Planten, die eene reguliere vierbladige bloem hebben, en in een enkel-

enkelvoudig huisje bedekte Zaadkorrels voortbrengen. *Dioſcorides* heeft in zyn derde Boek en in het een hondert zesde Hoofdſt. van onzen Druk alleenlyk het *Trifolium aſphaltites* verhandelt, zynde het Hoofdſtuk van de *Lotus* (of witte Klaver of Steenklaver) in zyn vierde Boek toepaſſelyker op het Klaverblad. *Volck.* heeft de algemeene en byzondere Kentekens van deze Plant veel gelukkiger verklaart, beſchryvende die *Flor. Norib.* 389. aldus: „ Het Zaad is by de meeſte Planten van Klaverblad enkelvoudig, langwerpig rond, iets plat of t'zamen gedrukt, leggende in een peulachtig en vliezig Zaadhuisje, 't welk zeer kort is. De Bloemen zyn volkomen en vierbladig met Vleugels, aan dikke Hoofdjes of Aairen t'zamen gepropt; de bladeren aan den ſteel zyn drie en drie, aan eenige zoorten langwerpig, en aan anderen rond."

De Bloem ſchynt als of zy maar uit een blad beſtond, doch in der daad is zy volgens de Beſchryving van *Ruppius* irregulier en vierbladig, zo als men met Oogen kan zien, en zo als ook de Bloemen aan andere Peulvruchten, die gevleugelde Bloemen voortbrengen, zich vertoonen. De witte Bloem verandert van koleur, ook heeft zy niet altyd eenerlei getal van blaadjes, want men vind Klaverblad met vier en met vyf bladeren, welke een goed teken van geluk voor dien geenen, die ze vindt, volgens het gemeene bygeloof, zouden zyn. *Rupp. l. c.* Anderen beſchryven het Klaverblad aldus: „ *Trifolium* of Klaverblad is eene Plant, wier ſtengels anderhalve Voet hoog zyn, teder, rond, menigwerf een weinig wollig, zommigen recht opwaarts ſtaande, anderen op de Aarde kruipende; welker bladeren drie zyn, zelden vier of vyf; hun gedaante is menigwerf rond, nu langwerpig en puntig toe gaande, dan met tedere witte ſpitze ſtreepen, of overdwars met diergelyken beteekent. De Bloemen zyn klein, wit, vleugelachtig, en beneffens het Zaadhuisje in een gezoomde ſcheede verborgen, doch ſtaan aan een Aaire by malkâar. Het Zaadhuisje word een bekleedzel of Capſel, dat binnen het Bloemkelkje verborgen ſchuilt, en gemeenlyk met nierenvormig Zaad opgevult word, welks koleur roodachtig is, en als het ter dege ryp word, vaſt aan het Capſul hangt. De wortel is klein en vezelig, verdraaid, houtachtig en wit." Deze Plant groeit op Weilanden, wordende van haare drie bladeren, die zy heeft, τρίφυλλον, *Trifolium*, of drieblad genaamt. Waarvan 'er verſcheide en veele zoorten zyn, welke van *Tournefort* 404. *Boerhaave* II. *p.* 20. *Barrelier p.* 71. 72. 73. *C. B. P.* 327. en andere zyn aangehaalt geworden; waar van die geenen, welke eigentlyk nog behoeven verklaart te worden, in het heerlyke Werk van *Haller*, genaamt *Enum. Method.* 580. *ſeqq.* en by *Rajus* 942. *ſeqq.* ook by meer anderen te vinden zyn. *Linnæus* de groote en vermaarde Kruidkundige van onze Eeuw bekent *p.* 229. *n.* 603. vryborſtig, dat hy, niet tegenſtaande van hem veele zoorten van deze Plant met alle mogelyke moeite zyn onderzocht geworden, echter het waare Kenteken daarvan niet heeft konnen beraamen, waar omtrent andere ook vergeefſche moeite hebben beſteedt. En in der daad deze gemeene Plant verſchaft de alleronvermoeiſte neerſtigheid veel Werks, doordien zo veelderlei Bloemhoofdjes bezwaarlyk onder een' hoed, ik wil zeggen, onder eenderlei Claſſe en Kenteken mogen gebracht worden.

TRIFOLIUM ARVENSE SPICATUM SIVE LAGOPOGUS. Op Velden groejend ge-aaird Drieblad of Haaze-Klaver. In 't *Franſch*, Pied de Lievre. In 't *Hoogduits*, Haſen-kraut. Zie de 979. Plaat, Letter b.

Gemeene *Lagopogus* by *Parc. Raj.* 948. By zommigen Drieblad. *J. B. Lagopodium* of Haazevoet *Germ. Mattbiol. Fuchſ. Dod. Cord.* over *Dioſc.* Het laage ge-aairde op Velden groejend Drieblad of *Lagopogus, C. B. P.* 328. *f.* 11. Op Velden groe-

lykende, t'zamen gehoopt zyn. Of het is het ſcheerwollige Portugeeſche Aardbezien dragend drieblad van *Park.*

Zie de 980. Plaat, Letter g. TRIFOLIUM SILIQUOSUM. Het peulachtige drieblad, of Klaver.

Gebruik in de Medicyne.

Onder al die zoorten, welke wy aangehaalt hebben, is 'er maar alleen eene, te weeten: het broekachtige Drieblad, bygenaamt *Beverklaver*, die tot eenig nut beſteedt, en in de Apotheeken gebruikt word; aan 't zelve worden veele heerlyke en krachtige deugden toegeſchreeven, waarvan de eerſte en voornaamſte is, dat het de Scheurbuik geneeſt. Zo wel het kruid, als de wortel bezitten eene Balſamike bitterheid, weshalven ze verwarmen, droog maken, zuiveren, verdunnen, openen en in opgeſtoptheid der ingewanden, voornamentlyk in Milt-zucht en Moeder-Quellingen, kwaade Maagvochten, Schurft, Geel- en Waterzucht, gaande en komende Koortzen, en vliegende Jigt of Voet-euvel zeer wel te gebruiken zyn. De Beverklaver zuivert het onreine Bloed, en is in Lammigheden, die van koude vochtigheden ontſtaan zyn, zeer dienſtig, voorts ſtaat die de verrotting tegen, is goed voor de Hoeſt en Aamborſtigheid, verſterkt de zwakke Maag, en is een middel, om aan het vervallen Lichaam wederom kracht mede te deelen. De Landlieden geven zulks het Vee, dat met een hevige Hoeſt gequelt is, droog en tot Poejer geſtampt in, en geloven, dat daar door de kwaalen en bezeeringen der Longe en der Borſt konnen geneezen worden. Het word dikwils tot Theé-en andere Dranken verordineert. Uiterlyk gebruikt men het tot Gorgel-dranken van Wyn of Water gemaakt, ook tot Badſtovingen. Het ſap daarvan geneeſt het ontſtooken en verrottende Tandvleeſch, en maakt de loſſe en waggelende Tanden wederom vaſt; veelen willen ſtaande houden, dat dit Kruid de Lepelbladen aan kracht verre te boven gaa. Men vervaardigt in de Apotheeken daarvan 1. de Eſſentie, 2. den Extract, en 3. de *Spiritus* of geeſt, die op zommige plaatzen zeer veel tegens de Scheurbuik pleeg gebruikt en aangepreezen te worden. Zie *S. Pauli Quadrip. bot. Cl.* II. p. 159. 160. *Ephem. N. C. Dec.* II. *Ann.* II. *Obſ.* 74. *p.* 170. *ſeqq. &* D. I. *Ann.* IV. & V. *Obſ.* 123. *p.* 133. *ſeqq.* Breſzl. Verſuch XIX. *p.* 201. *Franki Ulmenſ. Hiſtor. Trifolii fibr. ſelectis obſervationibus illuſtr.* 1701. *Schoërus. Zorn.*

T R I T I C U M.

TRITICUM. In 't *Grieks*, πυρὸς. In 't *Italiaans*, Grano, Tourmento. In 't *Spaans*, Trigo. In 't *Franſch*, Froment, Blé rouge. In 't *Engels*, Wheat. In 't *Deens*, Hunde. In 't *Hongaars*, Buza. In 't *Boheems*, Pſenice. In 't *Litthauwſch*, Lwiezieg. In 't *Pools*, Pſenica. In 't *Arabiſch*, Hantha, Henta, Hencha. In 't *Hebreeuwſch*, Chittach, Chintach. In 't *Chinees*, Ta-mo, Kiume. In 't *Hoogduits*, Weitzen. In 't *Brabants*, Jerve. In 't *Nederduits*, Tarwe, of Wyte.

KENTEKEN. De Tarwe, waar van wy nu zullen redeneeren, is eene der heerlykſte Gaven Gods, en eene Plant, welke de geheele Weereld met dies te blyder Oogen aanſchouwt, hoe heer-

Reuk, en volgens *Cæſalp.* een Specery-achtigen ſmaak. *Rajus* heeft waargenomen, dat het in Italiën, Sicilën en Vrankryk, byzonderlyk in Languedoc en Dauphiné weeldrig voortkome, en wel op Steen-Rotſen of ſteenachtige heuvels, die niet verre van de Zee leggen.

Zie de 979. Plaat, Letter d. TRIFOLIUM AQUATICUM, SEU MENIANTHES. Water-klaver, of *Menianthes*. In 't *Hoogduits*, Fieber-Klee.

Waterklaver der *Apotheekers*. Moeraſſige *Dod. C. B. J. B. Broekachtige Lob. Park.* Groote en beverachtige klaver. *Tab.* Broekachtig drieblad by *Moriſon Hiſt.* 2. μενύανθος, *Menianthes* of moeraſſig drieblad tegens den Scheurbuik dienende, met gezoomde Bloemen in eene Aair geſchikt. *Plukn. Almag. Bot.* Op Weilanden groejend *Limonium* of Wintergroen *Trag. Iſopyrum*, of Welſch Brük in 't Hoogduits genaamt *Geſn.* Het is verſcheiden ten opzichte der plaats, waar het groeit, want men vindt het groot en klein, met een rondachtig en puntig toeloopend blad, weswegen *Tab.* en *Ger.* twee Afteekeningen daarvan hebben voorgeſtelt.

Zie de 979. Plaat, Letter e. TRIFOLIUM MONTANUM FLORE ALBO. Op Bergen groejend drieblad met een witte Bloem.

Op Bergen groejend groot drieblad met een witte Bloem. *Park.* Op Bergen groejend wit drieblad *C. B. P.* Groot graauw Drieblad met een witte Bloem *J. B.* Het bloeit in de maanden van May en Juny op zeer drooge Beemden, aan de kanten van bergachtige Boſchaadjes, en is duurzaam. Het verſchilt van zoort van de overigen door de zeer ſchraale Bloemkelken en de hoofdjes, die iets ſtyver zyn. *Volckamer.*

Zie de 980. Plaat, Letter a. TRIFOLIUM MONTANUM ALBO FLORE. Op bergen groejende Klaver met een witte Bloem.

Zie de 980. Plaat, Letter b. TRIFOLIUM MONTANUM SPICA LONGISSIMA. Op Bergen groejend Drieblad met een zeer lange Aaire.

TRIFOLIUM PRATENSE ALBUM. Op Beembden of Weilanden groejend wit Drieblad. Zie de 980. Plaat, Letter c.

TRIFOLIUM PRATENSE RUBRUM. Op Weilanden groejend rood Drieblad. Zie de 980. Plaat Letter d.

TRIFOLIUM PRATENSE FOLLICULATUM. Op Weilanden groejend peul-of baſtachtige Klaver. Zie de 980. Plaat Letter e.

Op Weilanden groejend ſchilachtig Drieblad *C. B. P.* Drieblad van *Salamanca. Ger.* Op Weilanden by Salamanca groejend Drieblad van *Cluſius* by *Park.* Het kleine peul-of blaasachtig purpurverwig Drieblad. *J. B.* of dit het blaasachtige buikige Drieblad is van *Moriſon* met een roodachtige Bloem?

Het brengt uit een tenger en enkelvoudige wortel ſtengels voort, die op de Aarde gins en weder verſpreidt leggen, en negen duimen lang zyn, zynde verſiert met kleine bladeren, die by drien t'zamen ſtaan, ſtomp aan 't Einde, en hier en daar ingekurven zyn, hangende aan een lang ſteeltje; uit de vleugels der bladeren komt een ſteeltje voort, dat een duim langer is, en kleine roodachtige Bloemen onderſteunt, die kringsgewyze in een klomp t'zamen gedrongen zyn, uit deze komen zeer wyde vliezige Rokjes of Velletjes voort, die twee Hoorens hebben, en aan den Top van malkander gapen. Het Zaad is zeer klein en rosachtig. Deze zeer ſchoone Plant verſpreidt zich boven op de Aarde, hebbenbe bykans geenen aanmerkelyken ſmaak, wanneer zy geproeft word. *Cluſius* ſchryft, dat de Bloempjes met een heerlyke ſchoone roode purpurverwe pronken, 't welk ook van *Rajus* is waargenomen, toen hy de Plant omtrent *Livorno* en op andere plaatzen van Italiën te zien kreeg, waarom hy die genoemt heeft *Trifolium fragiferum ſive veſicarium floribus nitidis rubellis*, dat is: Aardbeziën dragend of blaasachtig Drieblad met fraaje roodachtige Bloemen. De Afteekening by *Cluſius* geeft niet te kennen, dat de vliezige buitenſchillen in een Hoofdje, aan een Aardbezië gelyken-

lykende, t'zamen gehoopt zyn. Of het is het ſcheerwollige Portugeeſche Aardbezien dragend drieblad van *Park.*

Zie de 80. Plaat, Letter g. TRIFOLIUM SILIQUOSUM. Het peulachtige drieblad, of Klaver.

Gebruik in de Medicyne.

Onder al die zoorten, welke wy aangehaalt hebben, is 'er maar alleen eene, te weeten: het broekachtige Drieblad, bygenaamt *Beverklaver*, die tot eenig nut beſteedt, en in de Apotheeken gebruikt word; aan 't zelve worden veele heerlyke en krachtige deugden toegeſchreeven, waarvan de eerſte en voornaamſte is, dat het de Scheurbuik geneeſt. Zo wel het kruid, als de wortel bezitten eene Balſamike bitterheid, weshalven ze verwarmen, droog maken, zuiveren, verdunnen, openen en in opgeſtoptheid der ingewanden, voornamentlyk in Milt-zucht en Moeder-Quellingen, kwaade Maagvochten, Schurft, Geel- en Waterzucht, gaande en komende Koortzen, en vliegende Jigt of Voet-euvel zeer wel te gebruiken zyn. De Beverklaver zuivert het onreine Bloed, en is in Lammigheden, die van koude vochtigheden ontſtaan zyn, zeer dienſtig, voorts ſtaat die de verrotting tegen, is goed voor de Hoeſt en Aamborſtigheid, verſterkt de zwakke Maag, en is een middel, om aan het vervallen Lichaam wederom kracht mede te deelen. De Landlieden geven zulks het Vee, dat met een hevige Hoeſt gequelt is, droog en tot Poejer geſtampt in, en geloven, dat daar door de kwaalen en bezeeringen der Longe en der Borſt konnen geneezen worden. Het word dikwils tot Theé-en andere Dranken verordineert. Uiterlyk gebruikt men het tot Gorgel-dranken van Wyn of Water gemaakt, ook tot Badſtovingen. Het ſap daarvan geneeſt het ontſtooken en verrottende Tandvleeſch, en maakt de loſſe en waggelende Tanden wederom vaſt; veelen willen ſtaande houden, dat dit Kruid de Lepelbladen aan kracht verre te boven gaa. Men vervaardigt in de Apotheeken daarvan 1. de Eſſentie, 2. den Extract, en 3. de *Spiritus* of geeſt, die op zommige plaatzen zeer veel tegens de Scheurbuik pleeg gebruikt en aangepreezen te worden. Zie *S. Pauli Quadrip. bot. Cl.* II. p. 159. 160. *Ephem. N. C. Dec.* II. *Ann.* II. *Obſ.* 74. *p.* 170. *ſeqq. &* D. I. *Ann.* IV. & V. *Obſ.* 123. *p.* 133. *ſeqq.* Breſzl. Verſuch XIX. *p.* 201. *Franki Ulmenſ. Hiſtor. Trifolii fibr. ſelectis obſervationibus illuſtr.* 1701. *Schoërus. Zorn.*

TRITICUM.

TRITICUM. In 't *Grieks*, πυρός. In 't *Italiaans*, Grano, Tourmento. In 't *Spaans*, Trigo. In 't *Franſch*, Froment, Blé rouge. In 't *Engels*, Wheat. In 't *Deens*, Hunde. In 't *Hongaars*, Buza. In 't *Boheems*, Pſenice. In 't *Litthauwſch*, Lwiezieg. In 't *Pools*, Pſenica. In 't *Arabiſch*, Hantha, Henta, Hencha. In 't *Hebreeuwſch*, Chittach, Chintach. In 't *Chinees*, Ta-mo, Kiume. In 't *Hoogduits*, Weitzen. In 't *Brabants*, Jerve. In 't *Nederduits*, Tarwe, of Wyte.

KENTEKEN. De Tarwe, waar van wy nu zullen redeneeren, is eene der heerlykſte Gaven Gods, en eene Plant, welke de geheele Weereld met dies te blyder Oogen aanſchouwt, hoe heer-

heerlyker zy zelve op de Velden groeit en bloeit; doch wy vreezen, als wy der zelver loffpreuken en haare groote nuttigheid met alle wydlopigheid wilden verhaalen, dat wy den Leezer maar zouden verdrietig vallen. Daarom zullen wy 'er maar zo veel van bybrengen, als ons nodig zal dunken. Dies reekenen wy deze Plant met *Herman* en *Rajus* tot die Gewaſſchen, welke Halmen en Aairen boven aan haaren Top voortbrengen, met geheel vette en ſchoone korrels, doch welker bladeren gelyk aan 't Gras zyn. *Ruppius* telt die op onder de zulke, die onvolkome en vezelige bloemen voortbrengen *Flor. Jenenſ.* 243. *Dioſcorides* beſchryft alleen haare nuttigheid in de Geneeskunde; doch *Matthiolus* geeft aan de Italiaanſche Tarwe den voorrang voor al die van andere Landen. Deze Plant maakt meer als een' ſtengel of Halm, welker Hoogte zomtyds vier tot vyf voeten toe hoog is, ze zyn redelyk dik; recht opwaarts ſtaande, op zekere wydte met knobbels of gewrichten voorzien, daar by hol, met eenige lange ſmalle bladeren gelyk als gras begroeit. De bloemen behooren tot die geenen, welke men *Hermaphroditen* of Man-Wyf noemt, dat is, die van beiderlei kunne zyn, hebbende geen blaadjes, maar beſtaande uit vezels, die van 't mannelyke geſlacht zyn, enkelvoudig, en met geheel kleine tengere bolletjes of zaadklootjes voorzien. Tuſſchen dezelve vindt zich het zaad-huisje, 't welk twee kromme buisjes heeft. Beide wordenze in twee ſchubachtige blaadjes bewaart, die zomwylen een lang ſpits van zich uitſtrekt, welk menigwerf ruig, menigwerf glad is. Verder zyn ze met twee holle blaadjes omgeven, die de plaats van een bloemkelkje moeten bekleeden. Ze worden maar van een ſteeltje onderſteunt, die met anderen aan een en dezelfde middelâs aangegroeit zynde, eene dikke Aair uitmaken, zo als ieder een moet bekent weezen. De zaadkorrels zyn dik, groot, langachtig en bultig; aan de eene zyde gaat 'er eene ſneede door; van buiten zyn ze geheel geel, doch van binnen wit, meelachtig, en van een goed voedzel. De wortel is dun en vezelig. Het is een zoort van Graan, dat men *Triticum* noemt, komende voort van *Triturando*, dorſſen, om dat het zich lichtelyk laat uitdorſſen. Zie *Boorhaave* II. *p.* 155. *Malpigh. An. Pl.* 51. 203. 59. 243. 71. 291. *Tournef.* 512. *Linnæus p.* 16. *n.* 44. *C. B. P.* 20. *Lugdunenſ.* 371. *ſeqq. Rajus* 1236. *ſeqq.*

TRITICUM HYBERNUM SPICIS CARENS. Winter Tarwe zonder Aairen. In 't *Franſch*, Froment. In 't *Hoogduits*, Winter-weitzen. Zie de 981. Plaat Letter. a.

Winter-Tarwe zonder Aairen *C. B. P.* 21. Gemeene Tarwe, die het kaf van 't Graan in 't dorſſen van zich werpt. *J. B.* 2. 407. Tarwe met een Aaire zonder baardjes *Park.* Witte Tarwe met Aairen zonder baardjes *Lob.* 25. *a.* Het komt des Zomers voort op Velden, die vet zyn, vry en bequaam voor de Lucht en de Zon leggen. Het bloeit omtrent het Feeſt van S. Johannes. Het groeit bykans in alle Geweſten van de bewoonde Aardkloot, willende niet waſſchen op waterige en vochtige plaatzen, hoe beter het gepleegt en gequeekt word, hoe vreugdiger het opſchiet. In Engeland vindt men tweederlei zoort van Tarwe met Aairen zonder baardjes of haartjes, als: *Spica et granis rubentibus* en *Spica et granis albis* (dat is: met Aairen en roodachtige korrels, en dan met Aairen en witte korrels) waar van *Rajus* de Beſchryving bybrengt *H. P. p.* 1237. beweerende hy, dat men by die zoorten, welke naar gewoonte en op een natuurlyke wyze Aairen voortbrengen, die of zonder baardjes of Haairtjes zyn, zulks alleen moet toeſchryven aan de Natuur van 't Graan, en geenzins aan het Land of de bouwinge. Doch dat die zoorten, welke natuurlyker wyze Aairen met baardjes, of met Haairtjes hebben, zomwylen daarin veranderen, en die verſcheidentlyk voortbrengen, meent hy dat aan de

Vrucht-

Vruchtbaarheid en weeldrigheid van 't Land moet toegeſchreeven worden, of aan iets anders, als aan eene ons nog onbekend zynde of niet ondervondene oorzaak, of aan iets toevalligs. *Caſp. Bauhinus* zegt: daar zyn 'er, die de oorzaak, dat de Tarwe gehaairde Aairen voortbrengt, toeſchryven aan de eigenſchap der Vruchtbaarheid van 't Graan, anderen aan de geſchapenheid van 't Akkerland; zo dat zommigen het daar voor houden, wanneer het Land vet en wel gemeſt is, dat dan de Tarwe Aairen zonder Haairtjes hebbe, doch als het Land ſchraal, droog, zandig en ongemeſt is, dan diergelyken daaraan gevonden worden; voegende daar nog by, dat, als ter tyd, wanneer de Tarwe begint volwaſſen te worden, de geſteldheid van 't weêr vochtig is, dan de haairtjes daaraan ontbreeken, doch de Weêrs-Geſteltheid droog zynde, zy daarmede voorzien word. Anderen willen het wyten aan de volheid en ſchaarsheid van 't gezaaide Graan, zeggende dat de Tarwe in 't eerſte geval, Baardtjes, maar in 't ander geval geen baartjes verkryge. Doch dat dit voorgeven de Proef niet houde, zulks heb ik eerſt in dit Jaar zelf ondervonden, als hebbende twee by malkander leggende Tarwen Akkers gevonden, die van gelyke goedheid, en op eenerlei tyd bezaait waren, ook eenerlei omſtandigheden van Weêrs-Geſteltheid hadden, waar van de eene Aairen met haairtjes, en de ander Aairen zonder haairtjes voortbrachte, zo dat het gevoelen van *Rajus* waarſchynlyker lykt te weezen, die de afweezenheid of tegenwoordigheid der haairtjes aan de Aairen ſtelt te ſchuilen in de Aart van 't Zaad. Doch waarom zommige Aairen noch andere nevens haar uitdryven, en Ryker of Armer van baardjes of haairtjes zyn, zulks behoudt de Natuur als een geheim voor haar, of het is ons nog niet duidelyk gebleeken. Aan den grond legt by de Planten veel, maar ook in de goedheid en rypheid van menig Zaadkorrel. De beroemde *Rajus* vaart aldus verder voort: wy zyn met *Columella* en *Bapt. Porta* van eenerlei meening, dat de Zomer-Tarwe, of die drie maanden oud is, niet de eigentlyke zoort van Wyte zy, maar dat de Landlieden, als de Herfſt niet wel is uitgevallen, deze Uitzaajing uit nood ondernomen hebben; en by de *Samniten* en andere Volkeren op 't Alpiſche Gebergte woonende, doordien de Tarwe de ruuwigheden des Winters en de Stortregens geenzins kan verdragen, word de Zaajing tot in 't Voorjaar uitgeſtelt; niet dat zy het daar voor houden, dat ze niet zou voortkomen, als ze op andere plaatzen, waar de Lucht getemperder is, gezaait word, of dat het een eige zoort van Tarwe is; en elders, de driemaandelyke zoort van *Theophraſtus*, of in Italien onbekent is, of dat de Tarwe, veele Jaaren lang in 't Voorjaar een eigen zoort voor zich heeft uitgemaakt. Want de volharding by eene zaak verandert haare Natuur; waarom deze Tarwe niet in zoort, maar in eene zwakker geſteltenis van de gemeene verſchilt.

TRITICUM ARISTIS CIRCUMVOLUTUM. Tarwe met rondom gewentelde haairtjes of baardjes. In 't *Franſch*, Blé rouge. In 't *Hoogduits*, **Bart-Weitzen**. Zie de 98 1. Plaat, Letter b.

Tarwe met rondom gewentelde baardjes of haartjes. *Lob.* en *Park.* Tarwe met haairtjes omgeven, hebbende een roodachtig graan, en een Aaire met glinſterende en gladde ſchilletjes of kafjes. *Raj. Syn.* 244. *a. H. P. l. c.*

TRITICUM ARISTIS LONGIORIBUS SPICA ALBA. Tarwe met langer haairtjes en een witte Aaire. Zie de 98 1. Plaat, Letter c.

TRITICUM RUFUM HEXASTICHUM. Roode Tarwe met zes haairige ſteekels. Zie de 98 1. Plaat, Letter d.

Zy word in menigte gezaait aan de Heiningen, die gemaakt zyn om de verwoeſting van 't bebouwde Land door de wilde Dieren te beletten, doordien ze aan dezelve doodelyk is van wegens de ruuwheid van haare haairtjes en

ſteekende ſpitſen. *Rupp. p.* 243. *Flor. Jenenſ.*

Gebruik in 't Huishouden.

Het gemeene Gebruik van de Tarwe weeten genoegzaam alle Menſchen, zonder dat wy 'er gewag van behoeven te maken; echter moeten wy, volgens de door ons gekoozen order, tot Roem van onze Plant by brengen, dat men haar ſchoon en voedzaam wit Meel in de keuken tot verſcheide Spyzen, als bakzels, koeken, krulkoeken, biſſchuit en diergelyken gebruikt, maar ook behalven dat het ſchoonſte Tarwenbrood, Maſtelein- en Melk-broodjes, niet minder Krakelingen, Korente-koekjes, enz. daar uit bakt, welke al t'zamen wel ſmakend en voedzaam zyn, en niet zo hard in de Maag leggen. Doch mag men het wel met recht een onnodig misbruik van dit zo heerlyk Graan noemen, dat men de bloem daar van tot Styfzel en Haair-Poejer uitzondert, waar door een ongelooflyke menigte van Tarwe alleen tot oppronking verlooren gaat, en ook tegens zynen wil niet alleen Klederen, maar ook Linnengoed moet laten bederven. Beter komt het uit Tarwe gebrouwde Bier de Menſchen te ſtade, zynde zulks zagt, aangenaam, zeer lieflyk van ſmaak, ververſchend en verkoelende, ook van wegens zyn al te heete getemperdheid zo ſchielyk het Hoofd niet inneemt en dronken maakt. Zulk Bier word ten onderſcheid van het Gerſten Bier, Mout of bruin-Bier, of Tarwen-Bier genoemt, waar onder het zo beroemde Tarwebier van Regensburg, 't welk wyd en zyd vervoert word, zich wel heeft bekent gemaakt. Wanneer de Tarwe reeds afgekookt, en het Bier van de giſting-plaats weggenomen is, of de giſt daar van is afgenomen geworden, dan word uit dit laatſte nog een Brandewyn geſtookt; doch de ſpoeldrank word niet zonder nuttigheid beſteedt, om 'er de Verkens mêe te meſten, die 'er zeer greetig na zyn; zo dat dienvolgens de Tarwe tot het allerminſte toe zeer nuttelyk is te gebruiken. Dierhalven pryzen de Bierhuis-lopers by ons het heerlyke Tarwen-Gewaſch, van wegens zyn daar uit gebrouwd ſap, met menigerlei Zuipliederen in de Kroegen by de kannen te zingen. Doch moet men 'er dit by zeggen, dat het witte of uit Tarwe gebrouwd Bier beſchuldigt wordt, van de Maag al te zeer met ſlym te vervullen, waar in de ondervinding mede overeenſtemt. De ſmookers van Tabak, om de drooge Keel nu en dan wederom te bevochtigen, geven aan het witte of Tarwenbier den voorrang, voor het Gerſten en Bruine-Bier, vermits het eerſte met den Tabak teffens het Hoofd al te zeer bedwelmt. Doch men zou wel den een en den anderen daar by mogen toeroepen: *omne nimium vertitur in vitiam*, dat is: al te veel is ongezond.

TUBULARIA.

TUBULARIA. Deze Plant, die men *Zee-Orgel* noemt, is al een byzonder zoort, en het geene wy 'er konnen van zeggen, is maar zeer weinig, doordien de meeſte ſchryvers daar van niets met zekerheid bybrengen. Het geene *Dioſcorides* in 't algemeen van het *Alcyonium* heeft geſchreeven, komt maar

aan

aan op eene verdeeling van 't zelve. *Tournefort* zegt 'er *Inſt. R. H. p.* 575. met weinige woorden alleen dit van: de *Tubularia* is een Zee-plant, die bykans geheel uit Steen en uit veele Pypjes beſtaat, welke met een Orgel ſchynen overeen te komen, zie zyne 342 Plaat. Dit zal nu mogelyk de Reden weezen, waarom het in 't *Franſch* Orgue de Mer en in 't *Hoogduits* See-Orgel genoemt word.

Tubularia purpurea of purpurverwige Zee-Orgel hiet het van wegens de koleur. By de Italianen word het genoemt *Acyonium Mileſium ſecundum alcuni Imp.* 631. Het heeft eenige gelykvormigheid met de Koralen. *Alcyonium fiſtuloſum rubrum* (het roode pypachtige *Alcyonium*) hiet het by *J. B.* 3. zie ook *C. B. P.* 367. *M. H.* 3. *T.* en *F.* wordende by den laaſten *Tabularia Purpurea* genaamt; volgens zommigen heeft het de Naam van *Alcyonium Mileſium Imper.* 822.

Boerhaave zegt *p.* 6. *Tubularia* of Zee-Orgel is eene zoort van *Madrepora*, welker Pypjes cierlyk by malkander ſtaan; waarom ook *Linnæus* die *n.* 890. *p.* 329. noemt *Litophython*, dat is: eene Plant, die verſteent is geworden, welker Pypjes *parallel* of evenwyd van malkander afſtaan. *Lemmery* redeneert 'er *p.* 1157. aldus van: „ de Zee-Orgel of „ *Tubularia* is eene zoort van Steen-Gewaſch, 't welk uit een menigte van „ kleine Pypjes beſtaat, die by en op „ malkander trapsgewyze leggen, gelyk als de Orgel-Pypen, en 'er Purpurverwig of rood uit ziet. Het „ groeit aan de Zee-Strand en op Klippen in de Zee. *Tubularia* komt voort „ van *Tubus* een Pypje, om dat dit „ Steen-Gewaſch uit louter kleine Pypjes beſtaat."

TUBULARIA PURPUREA. Purpurverwige Zee-Orgel. In 't *Franſch*, Orgue de Mer. In 't *Hoogduits*, See-Orgel. Zie de 982. Plaat, Letter a.

T U L I P A.

TULIPA. In 't *Grieks*, πυθιῶνα. In 't *Italiaans* en *Spaans*, Tulipa. In 't *Franſch*, Tulipe. In 't *Deens*, Tulipe. In 't *Boheems*, Tureckelilium. In 't *Turks*, Olè en Zambul. In 't *Hoogduits*, Tulpe/ Narciſſen-Lilie. In 't *Nederduits*, Tulp of Tulpaan.

KENTEKEN. Deze in de voorgaande Eeuwe eerſt ter dege bekent gewordene Plant is een groot verciersel van Bloem-Tuinen, doordien zy ontelbaare veranderingen in de koleuren voortbrengt. Zommigen noemen die Narciſſen-Lelie, welker Bloem recht opwaarts ſtaat. Zie *Paul. Amman.* en *Moriſ.* Daarentegen worden de Tulpanen van *Herman* gereekent onder die Gewaſſchen, welke drie Zaadhuisjes en zes bladeren maken, zo dat elke Bloem haar eige enkelvoudig Zaadhuisje voortbrengt, 't welk hoekig is. Aan elken ſtengel ſtaat boven eene enkelvoudige Bloem, of met drie of met vier bladeren; zynde de wortel bolachtig en in vliezen verwikkelt. *Rajus* telt haar op onder die geenen, welker wortelen bolachtig zyn. Doch *Ruppius* voegt ze by die Planten, welke reguliere zesbladige Bloemen maken, en welker Zaadhuisje drievoudig gedeelt is. *Linnæus* beſchryft ons *n.* 621. *p.* 92. deze Bloem aldus: „ dat zy zonder Kelk boven aan den ſteel in de „ gedaante van eene klok groeje, zes „ ovaal-langwerpige, holle, verhevene „ bla-

„ bladeren hebbe, zynde van binnen de „ zelve zes Bloemvezels, die borſtelachtig en kort worden; op deze „ ſtaan de vezelknopjes, die vierkantig, langwerpig, recht opwaarts „ ſtaande, en in eene zekere wydte van „ malkander rondom afgelegen zyn. „ Het middelſte ſteeltje zit aan den „ grond vaſt, makende een' drievoudig „ gedeelde en driehoekige ſneede, wier „ Einde zich wederom elk in 't byzonder in twee deelen ſplyt. Het Zaadhuisje is driekantig, heeft drie vakjes of verdeelingen, en drie vleugels, „ die aan den rand gezoomd en eirond „ zyn. In 't zelve vindt men veele „ platte Zaadkorrels, die volgens een „ dubbelde order boven opmalkander „ leggen, zynde halfrond en door gelykvormige vezeltjes (of Noppen van „ Wol of Zyde) van malkander onderſcheiden."

Volgens de Beſchryving van anderen is de Tulpaan eene Plant, welke eenen enkelvoudigen, ronden, mergachtigen ſtengel op dryft, die met twee of drie lange, breede, dikke, harde, aan den rand waterachtige, en ſcherp toegaande bladeren bekleedt is. De Bloem daaraan heeft de gedaante van eene Lelie, beſtaat uit zes bladeren, ſtellende eenigzins de gedaante van een Aardekruik voor, ſtaat zonder Bloemkelk boven aan den top des ſtengels, recht opwaarts, en heeft zes vezeltjes. Het Zaadhuisje beſtaat uit eene langwerpige Vrucht, die zich in drie deelen van malkander ſplyt, in drie vakjes afgezondert word, en vol is van platte, in twee Ryen boven malkander ſtaande of leggende Zaadkorrels. De wortel is bolachtig, menigmaal kort, menigmaal lang, redelyk dik, en aan een Ajuin (of Bloembol) geheel gelykvormig, van buiten met een geelbruine, of donker zwarte huid of vlies omzet, die in haar binnenſte Zyde Wollig is, gelyk als de Schillen van Kaſtanien, doch menigwerf zo ſterk, dat de Bloembol (of Ajuin) geheel zagt en week daarin kan ruſten, die op zich zelve dicht, ſterk, en als een Hard gekookt wit van Eyeren is, hebbende een zoetachtigen en niet onaangenamen ſmaak. De Naam komt voort van *Tulpan*, zynde die een Hoofd-Cieraad der Turken, 't welk zy in plaats van een Hoed gebruiken, waarmede dan deze Bloem eene gelykvormigheid ſchynt te hebben. Zie *Tourneſ.* 373. *Tab.* 199. 200. *Boerhaav.* II. 138. *Malp. An. pl.* 48. 186. *Cluſius p.* 137. *ſeqq. Lugdunenſ.* 1528. *ſeqq. Rajus* 1146. *ſeqq. C. B. P.* 56. *Phytop.* 85. *Camerar.* 173. enz:

I. AANMERKING. Al wie een zeker getal van Tulipanen willen vaſtſtellen of beraamen, lopen gevaar, van hunne moeite te vergeefſch beſteedt te hebben, want ontſtaan 'er niet juiſt alle Jaren nieuwe zoorten, zo ontmoet men echter eene verſcheide koleur by de nieuwe voortkomende Tulpanen, gelyk als in den Tuin te *Pappenheim* alleen vyf duizend zoorten gevonden worden, waarvan Jaarlyks al wederom nieuwe ontſtaan. Want men Zaait of maar alleen het Zaad, of men neemt de Zyde Bolletjes af, en plant die op 't nieuw in de Aarde, komende dan, volgens de gemeene ondervinding der Hoveniers, zulke nieuwe Tulpaanen daaruit voort, die met de oude of van 't voorgaande Jaar geweldig in koleur verſchillen. Dierhalven hebben onze Voorouders zeer wyſlyk gedaan, dat ze de Tulipanen in drie zoorten hebben verdeelt, waarvan de eerſte genoemt word *Tulipa præcox*, die zeer vroegtydig bloeit; de tweede *Tulipa ſerotina*, om dat ze iets later voortkomt; en de derde *media* of *dubia*, doordien zy tuſſchen deze beide in de Bloejing blyft. Zie *Cluſ. Parkinſ.* Zommigen hebben maar twee zoorten daarvan opgegeven, namentlyk *Tulipa præcox* en *ſerotina*, dat is vroegtydig en laat bloejende Tulipanen. Want ofſchoon 'er al eenige gevonden worden, die twyffelachtig ſchynen te zyn (zo als *Cluſius* herinnert), doordien ze doorgaans in 't midden der tyd van deze

ze beide zoorten bloejen, zo moet men ze echter liever onder de laatbloejende, als onder de vroegtydig bloejende Tulipanen plaatzen; om dat zy zo wel van koleur der bladeren, als van ſteel en Bloemen met de zelve ten naaſten by overeen komen; en men uit het Zaad der middelſte zoort van Tulipanen, *Tulipæ ſerotinæ* (laatgroejende Tulipanen) en uit het Zaad van deze wederom *Tulipæ mediæ* (middelzoort van Tulipanen) verkrygt. Doch nooit komen 'er (zo als *Parkinſon* heeft waargenomen) uit het Zaad der middelſte zoort van Tulipanen *Tulipæ præcoces* (dat is: vroegtydig bloejende Tulipanen) voort, alſchoon *Cluſius* zulks heeft willen ſtaande houden, wien men echter als een neerſtigen en zinryken Schryver wel zou mogen betrouwen.

Wy twyffelen (zo als *Rajus* zich in woorden uit) en hebben reden om te vreezen, dat al de menigerlei verſcheidentheden der Tulipanen van 't begin af hoofdzakelyk zyn voortgekomen van het Zaad, weshalven wy maar een eenig zoort van groote Tulipanen aannemen en vaſtſtellen.

Zie de 982. Plaat, Letter b. TULIPA MONSTROSA FLORE LUTEO ET RUBRO VARIEGATO. Gedrochtelyke Tulipaan met eene geele en roode doormengde bonte bloem.

Van de monſtreuſe Tulipanen herinneren wy in 't algemeen, dat deze benaming zy voortgekomen van de geſchapenheid der bladeren, want vermits ze zonder een zekere order en figuur waar te nemen, nu zo, dan anders ingekurven voortkomen, en zich naar het willekeurige ſpeelen der natuur ſchikken, dus worden ze monſtreuſe of gedrochtelyk genoemt, of ſchoon diergelyke monſtreusheid eene ongemeen groote ſchoonheid en vermaaklykheid te wege brengt.

Zie de 983. Plaat, Letter a. TULIPA MONSTROSA FLORE SANGUINEO. Gedrogtelyke Tulipaan met eene bloedkoleurde bloem.

Zie de 983. Plaat, Letter b TULIPA FLORE RUBRO MONSTROSO. Tulipaan met eene gedrochtelyke roode bloem.

Zie de 984 Plaat, Letter a. TULIPA MINIATA FLORE PLENO MONSTROSO. Vermiljoen koleurde Tulipaan met eene gevulde gedrochtelyke bloem.

De gevulde Tulipanen worden van zommigen Pœoniſche Tulipanen genaamt, doordien der zelver bloem bykans eenige gelykvormigheid heeft met de bloemen van Pœonien-kruid; ze zyn een wonderlyk vercierſel der Tuinen, waar omtrent ze zo wel aan ſchoonheid van koleur als gedaante de gemeene Tulipanen overtreffen.

Zie de 984 Plaat, Letter b. TULIPA MINIATA FLORE PLENO. Vermiljoen roode Tulipaan met eene gevulde bloem.

Zie de 984. Plaat, Letter c. TULIPA LATIFOLIA FLORE PLENO VERSICOLOR. Breedbladige Tulipaan met eene gevulde bloem van verſcheide koleuren.

Zie de 984. Plaat, Letter c. TULIPA RUBRA LATIFOLIA LIMBO ALBO CINCTA FLORE PLENO. Roode breedbladige Tulipaan, met een witte rand omcingelt, en eene gevulde bloem.

Zie de 985. Plaat, Letter d. TULIPA RUBRA FLORE PLENO LIMBO ALBO CINCTA. Roode Tulipaan met eene gevulde bloem, zynde met een' witten rand omcingelt.

Zie de 985. Plaat, Letter a. TULIPA RUBRA FLORE PLENO LATIFOLIA. Roode breedbladige Tulipaan met eene gevulde bloem.

Zie de 985. Plaat, Letter b. TULIPA FLORE PLENO VERSICOLOR. Tulipaan met een gevulde bloem van verſcheide koleuren.

Zie de 986. Plaat, Letter a. TULIPA FLORE PLENO RUBRO ET ALBO VARIEGATO. Tulipaan met eene gevulde bloem, zynde uit den rooden en witten bont.

Zie de 986. Plaat, Lettter b. TULIPA FLORE PLENO EX ALBO ET RUBRO STRIATO. Tulipaan met eene gevulde bloem, zynde uit den witten en rooden geſtreept.

Zie de 986. Plaat, Letter c. TULIPA ALBA MACULIS ROSEIS VARIEGATA. Bonte Tulipaan, met witte Roosachtige plekken.

Zie de 986. Plaat, Letter d.
TULIPA PURPUREA STRIIS ALBIS NOTATA. Purpurverwige Tulipaan zynde met witte ſtreepen gemerkt.

Zie de 987. Plaat, Letter a.
TULIPA SEROTINA PARTE MEDIA VIRIDIBUS SIGNATURIS NOTATA, ALTERA RUBRA RAMOSA. Laat bloejende Tulipaan, zynde in 't midden met groenachtige teekening bemerkt, en de tweede roode takkige genaamt.

Naar onze kopere Platen en wel in de een hondert zeven en tachentigſte *Let. a.* komt wel de *Tulipa Serotina* voor, doch het is wel de moeite waard, dat wy van te vooren een weinig van de *Tulipa Præcox* ſpreeken, en naderhand met weinige woorden van de *Serotina* en *Media* handelen, ten dien einde zullen wy de Beſchryvingen van al deze drie uit de *Hiſt. Rar. plantar. p.* 138. *ſeqq.* bybrengen.

Doch de *Tulipa Præcox* maakt maar een' ſtengel, die meeſtendeels ſlechts een voet hoog is, zynde menigwerf redelyk dik, rond, groen en met geheel korte en kleine witte wolle voorzien, niet hol, maar vol van een vaſt merg. Om dezen gaan meeſtendeels drie bladeren rondom, menigwerf vier en vyf, waar van de onderſten zo breed zyn, dat ze zomtyds een hand breed bevonden worden, bykans als Lelie-bladeren, echter langer en dikker. Ze zyn van binnen in 't midden diep ingebogen, als een ſchip, verſpreiden zich boven op de Aarde, en draajen zich t'zamen, doch de bovenſte zyn kleinder en ſmalder, en hangen of voorwaarts heen, of waggelen, of ſtaan menigmaal in de hoogte, doch allemaal hebben ze eene blaauwachtige groene koleur, die met een roeſt- of meelachtig weezen ſchynt beſtrooit te zyn. Boven aan den ſtengel zit een aanzienlyke Bloem, enkeld (doch heb ik ze dikwils dubbeld gezien, of aan den hoogſten ſteel gepaart groejende, of zittende aan een tweevoudig gedeelde ſtengel), die ſtaat in de hoogte, en beſtaat meeſtendeels uit zes bladeren (offſchoon men ze ook met zeven en achten te zien krygt) in 't begin van eenerlei koleur met den ſtengel, en menigwerf tegens de aarde toegebogen, of wel op de zelve leggende, ziende 'er dan uit als een ſlangenhoofdje, 't welk op de aarde legt; naderhand recht zy zich allenskens om hoog, verandert de koleur, en ſpreidt zich van malkander, hangende gelyk als een Mand of Benne, waar uit zes, of zo veel Bloemvezelen voortkomen als de bloem bladeren heeft, deze bloem-vezels zyn dan witachtig, nu geel, dan zwartachtig, veranderende ook de ſteeltjes, die de bloemvezels onderſtutten, in koleur. Wanneer de bloem is vergaan, volgt 'er een driekantig vliezig redelyk groot hoofd op, iets langachtig of kort zynde, en hebbende een voor uitſtekende Buik. Dit in drie deelen van boven af zich ſplytende, worden zes ryen van platte en knarsbeenachtige zaadkorrels gezien, die bykans aan Lelie-zaad gelyken, en ten naaſten by Cirkelrond zyn; van de andere kant, welke het middelpunt en het binnenſte van 't hoofd raakt, zyn ze meeſtendeels iets langwerpig, bleek, goudgeel of roodachtig, en, als 'er veel ſtort Regens gevallen zyn, ook donker of zwartbruin. De bolachtige wortel is zomwylen zeer kort, zomwylen iets langwerpiger, dik, iets aan de onderſte zitplaats vooruitkykende, bykans als de wortel van *Colchicum* (Tydeloos of Herftsbloem), met eenige dunne vezels voorzien, en van buiten goudgeelachtig, maar voor 't grootſte gedeelte met een zwartachtig vlies overtrokken, 't welk aan de binnenſte zyde wollig is, gelyk als de bolſter of ſchille van Kaſtanjen, en al het overige, zo als wy het te vooren hebben beſchreeven.

Nu heeft *Cluſius* veele zoorten van de *Tulipa Præcox* beſchreeven, doch wy duchten, en wel met Reden, dat wy veele wydlopigheid zouden moeten ondergaan, wanneer wy al de Beſchryvingen

vingen daar van wilden bybrengen, dienvolgens moeten wy den nieuwsgierigen Lezer wyzen naar de Schriften van *Cluſius* zelve, als welke noch op veele plaatzen gevonden worden.

Deze zoort van Tulipanen (te weeten, die laatgroejend is) groeit zeer groot, want zy heeft een' ſteel, die drie tot vier Voeten toe lang is, zynde insgelyks rond, doch ſterker en dikker, van binnen is hy vol van een ſponsachtig weezen, daarenboven nog met een korte en graauwe Wolle of wollig uitgroeiſel beſtrooit. Dezen ſtengel omvatten by beurten gemeenlyk vier bladeren, menigwerf vyf en zes, die als een ſchuit uitgeholt, ſterker als die aan de voorgaande zoort van de *Tulipa præcox*, en gemeenlyk recht om hoog gericht zyn, niet waggelend of ter Aarde gebogen, aan den rand menigwerf zo omgekromt, dat ze bogtig ſchynen te weezen, zomtyds zyn ze altemaal gelyk. (Zo als de Figuur op de Plaat 987. by Let. *a* uitwyſt) Boven aan den ſtengel, welke in de lengte van een Voet of meeſtendeels grooter, ja van een Elle boven de bladeren uitkykt, zit een enkelde groote en langachtige Bloem, op de wyze van een Beker uitgeholt, beſtaande uit zes bladeren, welker uiterſte ſpits, of rondachtig toegaat, of de drie uiterſte zyn alleenlyk puntachtig en de drie binnenſte rondachtig, zo als by de *Tulipa præcox* en in 't tegendeel. Zy heeft, gelyk als geene, een vliezig driekantig hoofd, meeſtendeels zeer dik en met een vooruitſteekenden Buik. Dit bovenwaarts van malkander gapende, word men zes Ryen van plat, Knarsbeenachtig, goudgeel of roodachtig Zaad gewaar, zynde grooter als dat by de *Tulipa præcox*. De wortel is gelyk aan die van *præcox*, doch beſtaat meeſtendeels uit een langer en grooter Bol, komende voor 't overige met haar overeen. By deze zoort dryft de ſtengel meerder Zyd-ſpruiten uit als takken, 't welk zonder twyffel iets toevalligs is, en aan de Vruchtbaarheid der Zonne en het weeldrige groejen der Plant moet toegeſchreeven worden. Men ontmoet by deze zoort geene dusdanige verſcheidentheid van koleuren, als by de voorgaande zoort, doordien ze meeſtendeels geel, goudgeel of rood, en van binnen met een goudgeel Cirkelrond voorzien zyn, zynde de Bloem met of zonder Reuk. Ze veranderen zich ook niet licht in de Zaajing, behalven dat uit het Zaad der roode, geele, en uit het geele Zaad roode met verſcheide aangroeiſels voortkomen.

Eindelyk heeft de *Tulipa media* of *dubia* (middelſte of twyffelachtige zoort van Tulipaan) haaren Naam daarvan verkreegen, om dat men niet weet, of men haar zal reekenen tot de *Tulipa præcox* of *ſerotina*, om dat zy tuſſchen beide bloeit, ter tyd wanneer de eerſte ophoudt met Bloejen, en kort te vooren, eer de andere begint te bloejen, ja zomwylen met beide te gelyk, als of aan haar van beider Natuur iets was medegedeelt geworden. Doch zyn 'er onder de twyffelachtige Tulipanen zommigen, welker Bloemen, ja de Plant zelve evenaaren met de grootte der laat bloejende Tulpanen; daar zyn anderen, die met de zelve in grootte overeenkomen, en van gedaante eenerlei zyn; ook zyn de Bloemen iets uitgeſtrekter, of met die van *Præcox* van eenerlei omtrek. Ook vindt men 'er, die veel laager zyn als de *Tulipa præcox*. Welker onderſcheid *Cluſiuis* zeer wydlopig aangehaalt en verklaart heeft.

TULIPA RUBRA CALICE PALLESCENTE, Roode Tulipaan met een' bleekachtigen Bloemkelk. Zie de 987 Plaat, Letter b.

TULIPA RUBRA CALICE LUTEO. Roode Tulipaan met een geelen Bloemkelk. Zie de 987. Plaat, Letter c.

TULIPA LUTEA SANGUINIS STRIIS ET PUNCTIS VARIEGATA. Bonte geele Tulipaan met bloedroode ſtreepen en punten. Zie de 988. Plaat, Letter. a.

TULIPA GLOBOSA PETALIS COLORE RUBRO ET LUTEO VARIEGATIS. Klootronde Tulipaan met Zie de 988. Plaat, Letter b.

met bonte bladeren van koleur rood en geel.

Zie de 988. Plaat, Lettter c.
TUTIPA REFLEXA, PETALIS ORIS LUTEIS STRIATIS. Omgekromde Tulipaan, met bladeren, die aan de randen geelachtig geſtreept zyn.

Zie de 989. Plaat, Letter a.
TULIPA LUTEA STRIIS RUBRIS NOTATA. Geele Tulipaan met roode ſtreepen beteekent.

Zie de 989. Plaat, Letter b.
TULIPA LUTEA MACULIS RUBENTIBUS. Geele Tulipaan met roodachtige plekken.

Zie de 990. Plaat, Letter a.
TULIPA FLORE LUTEO ET RUBRO VARIEGATO. Tulipaan met eene bonte Bloem van een geele en roode koleur.

Zie de 990. Plaat, Letter b.
TULIPA FLORE EX ALBO ET RUBRO VARIEGATO. Tulipaan met eene bonte Bloem van koleur wit en rood.

Zie de 990. Plaat, Letter c.
TULIPA SEROTINA FLORE LUTEO ET RUBRO VARIEGATO. Laatbloejende Tulipaan met eene bonte Bloem, van koleur geel en rood.

Zie de 991. Plaat, Letter a.
TULIPA MONSTROSA EX ALBO LUTEO ET VIRIDI VARIEGATO, STRIIS RUBRIS. Monſtreuſe Tulipaan met eene bonte Bloem van koleur wit geel en groen, en roode ſtreepen.

Zie de 991. Plaat, Letter b.
TULIPA COLORE VIOLACEO STRIIS CINEREIS NOTATA. Met aſchgraauwe ſtreepen beteekende Tulipaan van koleur Violetverwig.

Zie de 991. Plaat, Letter c.
TULIPA EX LUTEO RUBRO ET VIRIDI VARIEGATA. Tulipaan met een bonte Bloem van koleur geel rood en groen.

Zie de 992. Plaat, Lettera.
TULIPA ODORATA FLORE LUTEO GEMINO. Welriekende Tulipaan met een dubbelde geele Bloem.

Zie de 992. Plaat, Letter b.
TULIPA EXPLICATA FLORUM CANDIDORUM LINEIS RUBRIS. Uitgebreide Tulipaan met witachtige Bloemen en roodachtige ſtreepen.

Zie de 992 Plaat, Letter c.
TULIPA EX LUTEO RUBRO ET VIRIDI VARIEGATA. Tulipaan met eene bonte Bloem van koleur geel rood en groen.

Zie de 993. Plaat, Letter a.
TULIPA SEROTINA VERSICOLOR. Laatgroejende veelverwige Tulipaan.

Zie de 993. Plaat, Letter b.
TULIPA GLOBOSA SEROTINA AUREO COLORE PUNCTATA PROLIFERA. Laat en weeldrig groejende Tulipaan, zynde de Bloem met goudgeele ſtippels bemerkt.

Zie de 994. Plaat, Letter a.
TULIPA SEROTINA STELLATA. Laat groejende ſtarsgewyze blinkende Tulipaan.

Zie de 994. Plaat, Letter b.
TULIPA PERSICA MAJOR ET MINOR. Groote en kleinder Perſiaanſche Tulipaan.

Zie de 994. Plaat Letter c.
TULIPA RUBRA LITURIS MINIATIS. Roode Tulipaan met Vermilloen roode beſtrykingen.

Zie de 995. Plaat, Letter a.
TULIPA VERSICOLOR, STRIIS PUNCTULISQUE SANGUINEO-VIRIDIBUS NOTATA. Veelverwige Tulipaan, met bloedroode groenachtige ſtreepen en ſtippels bemerkt. In 't *Franſch*, la Reine de France.

Zie de 995. Plaat Letter b.
TULIPA RARISSIMA PALLIDE LUTEA ELEGANTISSIMIS COLORIBUS VARIEGATA. De allerzeldzaamſte bleek geele Tulipaan, met zeer heerlyk aangenaame koleuren op het vermaaklykſte doorwrogt. In 't *Hoogduits*, die Frantzin.

Deze twee ſchoone zoorten zyn ons naar het Leven afgeteekent toegezonden geworden uit de Pappenheimſche Tuin, van welken wy al te vooren hebben gewag gemaakt, zynde aldaar een zeer groote menigte van Tulipanen te vinden.

Zie de 995. Plaat, Letter c.
TULIPA CANDENS, NERVO SANGUINEO-NIGRICANTE EXTUS DISTINCTA, APICIBUS INTUS LUTEOLIS. Witblanke Tulipaan, van buiten met een zwartachtige bloedroode ader onderſcheiden, hebbende van binnen geelachtige ſcherpe puntjes. In 't *Hoogduits*, der weiſſe Canarien-Vogel. Witte Kanarie-Vogel.

Deze ongemeene ſchoone Hollandſche Tulipaan, is in de Weiliſche Tuin aan den Berg naar het Leven afgeteekent geworden; doch wy moeten tot roem der ſchoon-

ſchoonheid van deze Bloem noch dit zeggen: dat zy naar de Natuur zich veel prachtiger vertoont, als de afteekening ons te kennen geeft. Men heeft nog twee andere diergelyken, namentlyk de zwarte Kanarie-Vogel, die zwart en wit geteekent is, en daarenboven noch de bonte, welke wy gaarne mede tot Cieraad hadden laten afteekenen, maar wy hebben ze zelve noch niet te zien gekreegen; hoewel ze wel verdienden, dat een oprecht Liefhebber van de Botanie de zelve in 't vervolg mede getrouwelyk bekent maakte.

Zie de 996. Plaat, Letter a. TULIPA MAJOR EX ALBO ET RUBRO VARIEGATA, STRIIS SATURE COCCINEIS. Groote bonte Tulipaan van koleur wit en rood, met zeer hoog ſcharlaaken verwige ſtreepen.

Zie de 996. Plaat, Letter b. TULIPA POLIANTHOS EX ALBO ET PUNICEO VARIEGATA. Veel bloemige bonte Tulipaan van koleur wit en ſcharlaken rood.

Zie de 997. Plaat, Letter a. TULIPA EX ALBO RUFFA MARGINE RUBENTE. Uit den witten bruinachtig zynde Tulipaan met een roodachtigen rand.

Zie de 997. Plaat, Letter b. TULIPIFERA VIRGINIANA TRIPARTITO ACERIS FOLIO. Virginiaanſche Tulpen dragende boom met een drievoudig gedeeld blad, als aan de Maſthoutboom.

Het KENTEKEN van dezen Boom, of van deze geheel byzonderlyke Plant heeft *Boerhaave* in 't korte aldus II *p.* 262. beſchreeven: „ De bladeren zyn „ hoekig, als of de punt van vooren „ was afgekapt geworden. De Bloe- „ men zyn gelyk aan de Tulipaan. „ De Vrucht is een rechtopwaarts „ ſtaande Pynappel, vol van ſchubben, „ waar onder twee langwerpige Zaad- „ korrels verborgen leggen, die vliezi- „ ge vleugels hebben.

Tulipifera Arbor Virginiana, Virginiaanſche Tulpen dragende Boom. *H. L.* Virginiaanſche Tulpen dragende Boom, met een drievoudig gedeeld bla d als aan de Maſthoutboom, zynde de middelſte inſnyding of het middelſte Lelletje gelyk als afgekapt *Rajus H.* 1798. *Pluknet. Phytog.* 117. 5. Populier-boom, of veel eerder de Tulpen dragende Elzenboom, met recht opwaarts Pyn-appels. *Baniſter Cat. Stirp. Virgin. H.*

Rajus daarentegen haalt uit *Herman* dit volgende daarvan aan: „ Deze Boom „ groeit zo hoog als een Walnooteboom, „ zo lang die jong is, zyn zyne ſchorſ- „ ſen bruin en glad, met eenige graau- „ we plekken ruig gemaakt. De Reuk „ is flaauw, echter ſpeceryachtig, ko- „ mende een weinig met de Saſſafras „ overeen. Zyn Hout is week en „ bleek, met een roodachtig merg op- „ gevult. Zyne takken zyn ongelyk, „ zonder eene bevallige order, aan wel- „ ker knobbels bladeren aan ſteeltjes „ van een Vinger lang voortkomen, ge- „ lyk als aan de *Acer minor*, of Maſthout- „ Boom, die van drie Lelletjes t'zamen „ geſtelt zyn, glinſteren, en 'er niet „ anders uit zien, als of ze van vooren „ met eene ſchaar waaren afgeknipt. „ Behalven dat zyn ze wel een hand „ breed, boven groen, benedenwaarts „ graauwachtig, en met eenige Aderen „ voorzien, die uit een zeer dikke Rug- „ ge voortkomen. Het middelſte deel „ of Lelletje aan 't blad is langer als „ de anderen, de beide ter zyden heb- „ ben ſtompe Punten. Alle takken en „ bladeren komen uit een klein langwer- „ pig Huisje of kasje voort, dat zich in „ twee bladige ſchubben van malkan- „ der deelt, verdrogende en vallende „ de bladeren af, wanneer ze grooter „ worden. De Bloemen zyn ongemeen „ ſchoon, en aan de Tulpen zeer gelyk- „ vormig, die *Herman* anders niet als „ gedroogt heeft gezien. Volgens het „ eenſtemmige zeggen van alle Inwoon- „ deren van Virginiën en Vreemdelin- „ gen, die van daar gekomen zyn, vol- „ gen op de Bloemen in plaats van de „ Vrucht recht opwaarts ſtaande Pyn- „ appels, die, zo als het ſchynt, ſchub- „ achtig zyn, hebbende onder elke ſchub- „ be twee Zaadkorrels beſlooten leggen,

„ die met vliezige vleugels voorzien zyn, „ zo als by andere Pyn-appel dragende „ Bomen geſchiedt.

Zie de 998. Plaat. TULIPIFERA VIRGINIANA TRIPARTITO ACERIS FOLIO ANTHERA FILAMENTOSA. Virginiaanſche Tulpen dragende Boom, met draadachtige vezelknopjes, en Maſtbooms-bladeren.

By deze zoort kan uit *Baniſterus* noch gereekent worden *Laurus Tulipifera baccis calyculatis* dat is: Tulpen dragende Lauwerier-boom met kelkachtige Beziën; en ontelbaare andere zoorten van Tulipanen, hebbende *Menzelius* zo wel een Regiſter daarvan als der zelver Namen, waar mede ze van de Hoveniers benoemt worden, bygebracht en aangehaalt *in Lex. Plant. p.* 309. *ſeqq.*

II. AANMERKING. Daar is noch geenzins op eene voldoenende wyze al het geene bygebracht, wat van de Tulipanen heeft konnen aangehaalt worden, maar daar is nog het eene en 't ander overig, om in 't algemeen uit de Waarnemingen van *Rajus de Tulip. general.* hier nog by te voegen; waaruit wy dat geene, wat ons ter zake dienſtig ſchynt te zyn, in een kort begrip zullen bybrengen: „ De „ Tulipanen, wanneer ze lange tyd op „ een en de zelfde plaats in de aarde blyven „ leggen, zonder verplant te worden, „ verliezen haare koleur. Daarentegen „ hebben de enkelverwige, door „ ze dikwils te verplanten, haare koleur „ verdubbelt, doch wanneer dit by haar „ is geſchiedt, dan gaan ze in 't kort „ daarop te grond. De verandering der „ koleur en der zelver verſcheidentheid, „ is niet zo wel toe te ſchryven aan de „ Natuur en haar weeldrig ſpeelen, maar „ wel aan eene toevallige ongezondheid „ der Bloem-bolle. Onder de vroegtydig „ groejende Tulipanen (*Tulipæ præcoces*) „ zouden de roode en witte de „ vruchtbaarſte zyn. De Bloembollen, „ die aan de oude groejen, behouden „ eenerlei koleur met de zelve, doch „ die van Zaad voortgekomene niet aldus. „ Alle en een jegelyke zoorten van „ Tulipanen, zo lang de Bloembollen „ geene Bloemen dragen, zyn geheel „ ἄκαυλον, dat is: zonder ſtengel, plegende „ alle Jaren maar een blad voort „ te brengen; maar, als de Bloem te „ voorſchyn komt, beginnende zich uit „ te breiden, dan verſchynt ook het „ tweede blad, zynde in 't eerſte beſlooten, „ en dan is 'er hope, dat zy in 't „ zelve Jaar een Bloem zal voortbrengen, „ by aldien de Ryp of eenig ander ongemak, „ haar door de Wormen overgekomen, „ zulks niet en belet. De „ gedaante der bladeren verandert by de „ Tulipanen, zynde nu puntig, dan „ ſtomp of rondachtig; doch by veelen „ de drie buitenſte puntig, en de drie „ binnenſte rondachtig; of deze puntig, „ en geene rondachtig. Daarenboven „ zyn by zommigen al de bladeren lang „ en ſmal, by anderen altemaal kort „ en breed. Wanneer de Tulipanen „ haare koleur niet zullen verliezen, „ moeten de Bloem-bollen alle Jaren „ uitgenomen, en een tyd lang op een „ plaats bewaart worden, die niet aan „ de Lucht of ter Zonne gelegen is, „ tot dat ze wederom ter bequamer „ tyd in de Aarde konnen gelegt worden.

Queeking.

De Tulpen of Tulipanen vereiſchen eene goede gemeene zandige Aarde, met een weinig goeden grond en Paarde Miſt voorzien, een open, vry en luchtig geweſt, 't welk wel ter Zonne legt, en niet al te veele vochtigheid. Ze verdragen veel koude in den Winter. Die men niet met vlyt tot Zydbollen wil laten komen, moet men, wanneer de ſtengel is verdort, uit de Aarde nemen, blyvende anderen iets langer leggen. Die men dan uitgenomen heeft, worden van de Wortelen gezuivert, en dan wederom in verſche, nieugemeſte, zandige Aarde, elk Jaar op een ander plaats gebracht, doordien ze de verandering van Na-

Natuur beminnen. Die van Zaad gezaaide hebben wel vyf tot tien Jaren van doen, eer dat 'er Bloemen van uit ſpruiten; doch wie het Zaad wil verzamelen, die neem de tyd in acht, wanneer de Zaadhuisjes van malkander barſten, en wie ze wil planten, die doe zulks in den Herfſt een paar vingeren diep in de Aarde, komende dan aanſtonds het Jaar daar aan te voorſchyn, maar bloejen nooit eerder als na twee Jaren, doch moeten zomwylen ook verplant worden. Hoe tederder de Bloembollen zyn, dies te dieper moeten ze in de Aarde gelegt worden, op dat de koude hen geen ſchaade toevoege. Hoe veel duizend guldens met deze Tulp-Negotie is verquiſt, gewonnen en verloren geworden, verhaalt *Munting* in zyne waare Oeffening der Planten *L.* III. *p.* 631. Haar Hoog-Mogende de Heeren Staten Generaal hebben dit al te zeer invreetend quaad ſtuiten, en op eens een einde daaraan moeten maken, doordien dikwils voor eenige duizend guldens aan Huizen, Bouwland, Vee en andere dingen teffens is verkocht geworden, om Tulpen te kopen, welker Verkopers ſtout en roekeloos, doch de Kopers arm zyn geworden, zo als men ter aangehaalder Plaatze wydlopig kan leezen.

TURPETHUM.

TURPETHUM. In 't *Latyn*, Turpetum. In 't *Arabiſch*, Turbith. In 't *Hoogduits*, **Turbit**.

KENTEKEN. De naarſtige en geleerde *Caſpar Bauhinus* reekent *pag.* 149. deze Plant mede onder die geenen, welke kroonen maken, doch met wat voor recht, zulks laten wy aan anderen ter onderzoeking over, komende het ons voor, dat die beter doen, die een zoort van *Convulvulus* (Klokjes winde) uit deze Plant maken. Dit niet tegenſtaande willen wy echter zyne beſchryving hier ook mede inlaſſchen: *Turbith* is een Arabiſch woord, en word van *Avicenna* en anderen gebruikt, ofſchoon zommigen zich verbeelden, zulks voort te komen van *Turbando*, verontruſtigen of ontroeren, doordien van wegens de Buikzuiverende kracht het Lichaam als door deze wortel ontroert word. Zy is tweederlei, komende het eene uit Arabiën, het ander uit Indiën. Het Arabiſche *Turbith* word van *Meſueo* 2. *ſimpl.* opgegeven als eene wortel van een kruid, welks bladeren kleinder als de bladeren aan de *Ferula* of Birkwortel, en vol van melkachtig ſap zyn; zynde zulks ook wel de oorzaak, waarom het anderen houden voor de Wortel van *Pityuſa* (Duivelsmelk) en *Alypon* (witte *Turbith*), en anderen voor het *Tripolium* (Zee-ſterrekruid) der Grieken. Waarvan 'er by *Meſueo* verſcheide zoorten gevonden worden, te weeten; de wilde en de tamme, de groote, kleine, zwarte, witte en geele. De Wortel van de Indiaanſche zoort is juiſt niet byzonderlyk groot, ook niet geheel lang, breidt haaren ſtengel uit op de grond als Klimop, in de dikte van een' Vinger. De Bloemen en bladeren zyn gelyk met die van de Althæa, zynde van den ſtam maar het onderſte ſtuk aan de wortel bruikbaar, 't welk Gomachtig is, zo als *Acoſta*, *Trag.* en *Dodon.* uit *Garzias* ons herinneren. Waarom het ook van dien, die in de Geneeskude of in de Apotheeken gebruikt word, onderſcheiden is, zo als

Cluſius over *Garzias* ook al heeft aangemerkt. Dierhalven maken ook zommigen onder het *Turbith* van *Avicenna* en het *Turbedh* en *Tarbadh* een onderſcheid. *Herman* beſchryft in zyn *Catalogus* deze Plant aldus: „ De wortel zakt door „ verſcheide en lange kruipingen drie „ of vier Voeten diep in de Aarde, is „ een duim en daarboven dik, hout- „ achtig en in eenige takken verdeelt, „ met eene dikke en bruine ſchorſſe o- „ vertrokken; wanneer men de zelve „ van malkander ſcheurt, dan vloeit 'er „ een melk- en lymachtig ſap uit, 't „ welk aanſtonds tot een bleekgeele „ Harſt word, zynde in den beginne „ van ſmaak zoetachtig, doch nader- „ hand eene prikkelende Braaking ver- „ oorzakende. Uit deze wortel ont- „ ſtaan takkige ranken, die zich op vier „ Vleugels in menigerlei kringen draajen, „ beneden aan de wortel houtachtig, „ zo dik als een vinger, en roodachtig, „ doch wanneer ze verder komen, groen, „ zynde zomwylen langer als zes of ze- „ ven ellen, waarvan zommigen op de „ Aarde leggen, anderen aan de naaſt „ by ſtaande Bomen en Heeſters op- „ klimmen, en met eene menigvuldige „ vlegtinge zich om de zelve wikkelen. „ Aan deze ſtaan nu op ingevouwde „ en vleugelachtige ſteelen bladeren, „ welke met die van de *Althæa* (Heemſt- „ wortel) eenigzins overeenkomen, zyn- „ de week, en met een graauwe en niet „ al te dichte wolle voorzien. Vol- „ gens hunne gedaante zyn ze hoekig, „ aan den rand ingekurven, en geheel „ licht puntig toe-gaande. Aan wel- „ ker boezem of uitgroeizel ſteeltjes „ voortkomen, omtrent den top der „ takken, die vry langer en ſterker zyn „ als de voorgenoemde, hebbende noch „ vleugels noch Hol-Lyſten, waarop „ drie of vier langwerpige Hoofdjes „ ſtaan, die puntig en uit vier rood- „ achtig groene bladeren t'zamen geſtelt „ zyn, echter dusdanig, dat ze eene „ Bloem voorſtellen, als of zy maar „ van een enkeld blad was, van ge- „ daante en grootte als aan de gemeene „ *Convolvulus* of klokjes Winde, wit „ en van binnen met vyf bleeke gepun- „ te vezeltjes opgevult, leggende het „ zesde in 't midden van hen, en wel „ in het daaronder leggend Zaadhuisje. „ Wanneer de Bloemen zyn vergaan, „ verwyden zich de hoofdjes, toonen- „ de in hun middelpunt vier rondach- „ tig-hoekige zwartachtige Zaadkorrels, „ van grootte als Peper, leggende in „ een teder, vliezig, rondachtig, in- „ gediept, en viervoudig gedeeld huis- „ je. Ik heb, zegt *Herman* verder, „ diergelyk Zaad en diergelyke Bloemen „ en Zaadbekleedzel in *Mechocauna* ge- „ zien, 't welk in des zelfs uitbreiding „ benevens het Zaadhuisje *Monardes* „ verkeerdelyk voor eene Bloem heeft „ opgegeven, zynde *Dalechampe*, *Joh.* „ *Bauhinus*, en anderen hem daarin na- „ gevolgt. Het groeit op ſchaduwach- „ tige plaatzen, aan de kant der Sloo- „ ten, op plaatzen in *Zeilon* en *Mala-* „ *baar*, die boſchachtig, vochtig en „ van de Zee verre af leggen. Men ver- „ zamelt de ſtengels niet tot een ge- „ bruik, zo als *Garzias* voorgeeft, maar „ wel de wortelen, die zeer dik zyn, „ daarby veel melk en Harſt in zich „ hebben. Die geenen, welke men „ tot ons brengt, worden in *Guzaratte* „ gegraven, komende die daar weeldrig „ voort."

In de Apotheeken verkieſt men die geenen, welke niet van de Wormen geſtooken, van binnen wit, en harſtachtig zyn. Mogelyk kan het voor eene zoort van *Kammonium* aangezien worden, welks wortel ook harſtachtig, en van de zelfde Aart is. Zommigen leiden de Naam af van *Turbando* verontruſten (zo als wy hier boven hebben gezegt), om dat het van wegens zyne hevigheid van den Buik te zuiveren het Lichaam geweldig ontroert: doch de eigentlyke oorſprong daarvan is wel eerder in andere Uitheemſche Talen te zoeken.

TURBETHUM. In 't *Franſch*, Turbith. In 't *Hoogduits*, **Turbith**. Zie de 999 Plaa[t] Letter a

De

De allergrootſte gevleugelde Indiaanſche Klokjes-winde (*Convolvulus*), met hoekige bladeren, die iets gelyken aan die van het *Ibiſcum*; de Apotheekers noemen het *Turbith. Herman.* Het Indiaanſche of het kruipende *Turbith* met bladeren als aan de *Althæa* of Heemſt Wortel. *C. B. P.* 149. *Turbith.* by *Garz. Acoſt. Trag. Dodon.*

Gebruik in de Medicyne.

De Wortel van *Turbith* vindt men wel tegenswoordig noch in de Apotheeken, doch zy word van wegens haare hevige Buik-zuiverende uitwerking, waarop Darmſcheels-pyn en Braaking pleegt te volgen, voor onzeker gehouden, zo dat al reede de oude Genees-heeren hebben geoordeelt, deze hevigheid door vermenginge van Gember, Galgant, Maſtik, Venkel, enz. te verbeteren. Zy verdunt en loſt de dikke en taaije vochtigheden geweldig op, is heet en ſcherp in den tweeden graad, en bezit veele harſt-en gomachtige deelen. Men gebruikt ze nog zomwylen in dranken en Genees-wynen; doch moet ze nooit alleen genomen, noch minder aan zwakke of bevruchte Vrouwen gegeven worden. De meeſte ſchryvers verzekeren, dat zy voornamentlyk dienſtig is ter verdryvinge van de Wormen, om dit oogmerk nu te verkrygen, word het zo genoemde *Pulvis Diaturbith.* met *Rhabarber* vermengt, 't welk dan tot een byzonder Hulpmiddel ten dien einde zou verſtrekken. Voorts word zy noch verder aangepreezen in langduurende ziektens, als de Waterzucht, derdendaagſche Koorts, Beroertheid, Slaapverwekkende toevallen, Lede-zucht, Schurftheid, enz. Ook is deze Wortel in oude tyden veel onder vervaardiginge van Pillen mede gebruikt geworden, doch heden ten dage vindt men die in de Apotheeken niet meer. *Schroder. Zorn.*

TUSSILAGO.

TUSSILAGO, of *Farfara.* In 't *Grieks*, βήχιον. In 't *Italiaans*, Farfara, Farfarella, Unghia de cavallo. In 't *Spaanſch*, Una de anula, ò perechil de la mar. In 't *Franſch*, Tuſſilago, Pas d'Asne, Herbe de pats, Pale de cheval. In 't *Engels*, Colts foot, Fole foote, Cotler foote. In 't *Deenſch*, Heſte hov. In 't *Boheems*, Konſzke kypyto. In 't *Pools*, Podbial. In 't *Hongaars*, Fodi tök. In 't *Hoogduits*, Roßfuß/ Huflattich/ Brandlattich/ Ezelhůff. In 't *Nederduits*, Hoefbladeren, Hoeflattouw, Brandlattouw, Paardsklaauw.

KENTEKEN. Hoefbladeren is eene Plant, welke *Paul Amman* optelt onder die gewaſſchen, welke wel Pluim- of donsachtig Zaad, echter geene Melk voortbrengen, eene ronde Bloem met ſtralende bladeren maken, die geel van koleur, en eerder te vinden zyn, als wel de groene bladeren, of het kruid te voorſchyn komt. *Herman* eigent haar, behalven het voorgaande, nog toe onbedekte Zaadkorrels, en gevulde Bloemen. *Rajus* voegt het tot de kruiden, welke eene van twee ſchyven t'zamen geſtelde Bloem hebben, met rondachtige bladeren, die wel donsachtig, maar niet melkgevende zyn, zynde de Bloemen voor de bladeren gekeert, op elken ſteel een alleen. *Ruppius* plaatſt het eindelyk onder de Planten, welke eene reguliere t'zamengeſtelde Bloem en donsachtige of wollige

ge Zaadkorrels hebben. *Flor. Jenenſ. p.* 141. Volgens het bericht van *Dioſcorides Lib.* III. *c. m.* CIX. zyn de bladeren van Hoeflattouw iets grooter als aan de klimop, zes of zeven in 't getal, van beneden aan de Wortel op de Aarde witachtig, bovenwaarts groen, lopende op verſcheidene hoeken uit. De ſtengel is eene hand hoog, de bloeſſem geel, komt wel in 't Voorjaar te voorſchyn, doch vergaat haaſt wederom, en wel in dier voegen, dat zommigen zich verbeeldt hebben, als of deze Plante noch ſtengel, noch Bloem hadde. De Wortel is tenger, zynde de Plaats haarer groejinge in aangename en lieflyke geweſten. *Matthiolus* redeneerende over deze Plaats zegt, dat deze Plant maar een kruid van gemeene kennis is, welker ſtengel en Bloem zo ſchielyk vergaat, dat *Plinius*, geen acht hebbende gegeven op deze ſchielyke verandering, en daar door misleidt zynde, gelooft heeft, als of de Hoeflattouw zonder ſteel en Bloem quame te groejen. Zie *L.* XXVI. *c. 6.* Doordien zy echter in 't Voorjaar eerſtelyk zo wel een ſtengel als Bloem voortbrengt, dog welke laatſte gegroeit zynde eene zo korte tyd duurt, dat ze naauwelyks van die geenen, welke in deze zaken bedreeven zyn, kan gezien worden, zo dat het in der daad wel een gelukkige uur is te noemen, als anderen die ook te zien krygen, en wel dies te meer, door dien ze ſtengel en Bloem voortbrengen, al voorens de bladeren te voorſchyn komen. De nieuwſte Kruidkundigen redeneeren van deze Plant aldus: „ *Tuſſilago* of Hoeflattouw is een gewaſch, 't welk menigvuldige tedere „ ſtengels heeft, die boven aan den top „ Bloemen maken, die ſtraalsgewyze „ bladeren hebben; doch welke geheel „ ſchielyk wederom vergaan. De ſchyf „ (omtrek der Bloeme) of de buitenſte „ bladeren beſtaan uit geheele, het „ kroontje uit halve Bloempjes, die aan „ het Zaadhuisje vaſt zitten, en in een „ veelvoudig kelkje ingeſlooten zyn. „ Naderhand veranderen zy in Zaad- „ korrels, die iets dons-of veêrachtigs „ aan zich hebben. De Bloeſſem komt „ in de Maanden van Maart en April „ voor de bladeren te voorſchyn. De „ Wortel is van ſmaak bitterachtig en „ taai, hebbende in 't geheel geenen „ Reuk, van de Wortel ſpruiten groo„ te bladeren uit, die breed, hoekig, „ bykans rond, van boven groen en „ van onder wit zyn ". Men vindt dit kruid op vochtige plaatzen groejen, en 't hiet *Tuſſilago*, om dat het tegens de Hoeſt dienſtig is; Hoeflattouw of Paardsklaauw zal het mogelyk hieten van wegens de gelykvormigheid met een Paardevoet. Zie *Linnæus n.* 648. *p.* 252. *Tournef.* 487. *Tab.* 276. *Boerhaave* 101. *C. B. P.* 197. *Rajus* 259. *Cluſius Lugdunenſ.* en anderen onder den Tytel van *Tuſſilago.* De Italianen noemen het *Farfara* van wegens de gelykvormigheid met de witte Populier-bladeren, die van de ouden *Farfara* genoemt wierden. *Lemery.* 1161.

TUSSILAGO VEL FARFARA. Paardsklaauw of Hoeflattouw. In 't *Franſch*, Pas d'asne. In 't *Hoogduits*, Huff Lattig.

Tuſſilago by de Apotheekers. Gemeene *Tuſſilago C. B. P.* 197. *Tuſſilago* by *I. B.* 3. *p.* 563. *Bechium* of *Farfara* by *Dod. Pempt.* 596.

Voornamentlyk word die zoort gepreezen, welke onder den Haver groeit. De groote menigte van onkundigen noemt het den Zoon voor den Vader, als of de bladeren waren de Vader der Bloemen, en dus de bladeren oorzaak waren, dat de Bloemen 'er noodzakelyk moeſten opvolgen. Het groeit zeer weeldrig op de Velden en aan de Oevers der Rivieren en vlietende Wateren, bloejende gins en weder in de Maanden van Maart en April. *Tuſſilago* of Brandlattouw verſchilt van *Arnica* (in 't Hoogduits genaamt Mutterwurtz) door de naauwte van de Halfbloempjes en 't zamenſtelzel van den Bloemkelk. *Rupp. l. c.* Anderen voegen hier noch by de *Tuſſilago alpina*, die van zelf

zelf groeit op de hoogſte toppen der Zwitzerſche Alpiſche Gebergtens, waar van *Haller. Enum. Method. p.* 706. *ſeqq.* kan nagezien worden.

Gebruik in de Medicyne.

De Wortel, Bloemen en bladeren van Hoeflattouw hebben byzonderlyk hunne nuttigheid in Borſt-Ziektens, waarom ze ook in een verouderde Hoeſt, Heeſchheid, Aamborſtigheid, ſcherpe Zinkingen, Zyde-Wêe, Longe-zweeren, Teering en Longe-Ziekte grootelyks worden aangepreezen. Tot Théedranken en andere Afziedzels of afweikzels hebben de Bloemen en de wortel den Voorrang voor de bladeren. De bladeren tot Poejer geſtampt, en met genoegzaam Zuiker vermengt, zouden tot een heerlyk middel verſtrekken tegens de Longen-Ziekte. Zommigen bedienen zich van de bladeren, om die in plaats van Tabak te rooken, 't welk echter nu ter tyd niet zo licht meer geſchiedt. De verſche bladeren legt men op zodanige deelen des Lichaams, welke eene ontſteekende en etteractige verzweeringe hebben, waar door die verzagt en getempert worden; ze nemen ook de ſmertelyke Pynen weg van de opgeſpleete Tepels der Vrouwen Borſten, die zuigende zyn. In de Apotheeken word 'er van bereidt 1. Het Gediſtilleerde Water. 2. de Siroop, zynde zeer nuttelyk te gebruiken tegens de Spruuw van den mond. 3. Het dikke ſap of ſlikking, en 4. de Conſerf of Zuiker. Zie *Lonicer. Herb. P.* II. *p.* 469. *Lemery p.* 1161. *S. Pauli Quadrip. Bot. Cl.* II. *p.* 161. *Schroder. Zorn.*

Einde van de Letter T.

V

VACCINIUM.

VACCINIUM. Vaccinium nigrum. In 't *Latyn* en *Grieks*, Vitis Idæa, ἄμπελος παρὰ ἴδις. Vitis circa Idam, χαμαιμυρσίνη ἄμπελος ἰδᾶια, ἄκτος σταφυλή. In 't *Italiaans*, Uva dolce, Uva orſa, Vigna del Orſo, Baccola. In 't *Franſch*, Turelle & Couſines, Azares, Tirelle. In 't *Engels*, Whortle berries, Blacke wortes. In 't *Hoogduits*, Zugerbeer / Heydelbeer Mooſzbeeren / Schwartz-beſing / Roſzbeer. In 't *Nederduits* en *Brabants*, Krakebezien, Peſtelbeſien, Hamerbeſien, Hyacinthbloem.

KENTEKEN. De Braambeziën, die van een kleinen ſtruik of den Braambosch verzamelt worden, hebben wy hier te vooren een weinig aangehaalt, toen wy van de *Rubus* of Braambeziënboſch hebben gehandelt. Als men de Vrucht en de Plant nauwkeuriglyk beſchouwt, dan word men lichtelyk gewaar, dat zy moet geplaatſt worden in de Claſſe van die Gewaſſchen, welke Beziën dragen, en boven een kroontje maken, zynde *Rajus* daarin met ons overeenſtemmend. Want het verſchilt van de *Myrtillus* (Welſche Heidelbeer-ſtaud in 't Hoogduits genaamt), door dien dat de roode Beziën als een tros druiven by malkaâr zich verzamelen. *Ruppius* reekent de Krakebeziën onder die Planten, welker Bloem regulier is, en uit een blaadje beſtaat, doch in haare Beziën veel Zaad voortbrengen. *Flor. Jenenſ, p.* 39. *Volckamer* heeft de Kenteekens van deze Plant in 't algemeen en in 't byzonder aldus verklaart: „ De „ Zaadkorrels houden geen zeker getal, zyn in een vleeſchig Zaadhuisje „ beſlooten, 't welk rood van koleur „ is, of ze worden in Beziën gevonden, welke boven aan de Plant als „ Druive-troſſen by malkaâr zyn, en „ eene ronde gedaante hebben. De „ Bloemen zyn volkomen, doch beſtaan „ maar uit een blad, dat zich als een „ klokje verbeeldt, of als een glaze „ kruikje een buik heeft, ſtaande in een „ redelyk getal boven aan de Plant by „ malkander; de bladeren zyn gelyk „ aan die van den Bosboom ”.

Linnæus heeft *p.* 110. *n.* 313. de Braambeziënboſch, welke *Tournefort* noemt *Vitis Idæa*, en het *Oxycoccum*, of *Vaccinium paluſtre* (Veenbeziën) eenerlei Kenteken toe-ge-eigent. Het bekleedzel der Bloeme is ongemeen klein, en ſtaat boven de Vrucht, blyft ook geduurig, en valt niet af. De Bloem zelve is van gedaante als een klok, beſtaat maar uit een blad, doch heeft echter vier inſnydingen, invoegen dat zich de Lelletjes achterwaarts rondom buigen, van binnen zyn acht Bloemvezels, die geheel ſlecht of enkelvoudig, en niet zo lang, als de Bloem zelve zyn. Boven op zyn Vezelknopjes, die waggelen, en hebben twee Hoorntjes. Het Zaadhuisje beſtaat uit een klein Gewaſch onder het kroontje, zynde de ſtyl enkelvoudig en langer, als de Bloem-vezels; zyn *Stigma* of ſneede is ſtomp. De Beziën van dit boompje zyn rond, hebben een kroontje of een Navel boven op, en verdeelen zich in vier vakjes. Het Zaad is klein en weinig in 't getal. Wylen de Schryver of de verzamelaar van dit Botaniſch Werk merkt 'er by aan, dat

dat menigwerf het opgegeven getal in de verſcheide deelen verandert word, zo dat 'er in plaats van drie, dikwils vier deelen uit voortkomen. Als by *voorbeeld*, de Bloemkelk is by veelen viervoudig gedeelt, of viermaal ingeſneeden; ofſchoon die op zommige plaatzen doorgaans geheel en zonder de minſte inſnyding is. De Bloeſſem, wanneer ze noch geheel jong is, buigt zich tegens dat gedeelte toe, waarop zy ruſt, blyvende echter geheel by het *Oxycoccum*, of het *Vaccinium paluſtre*. Zie *Tournefort. Tab.* 371. *p.* 607. *Boerhaave* II. 71. *Rajus* 1487. *C. B. P.* 470. *Haller* 413. *Enum. Method.*

AANMERKING. *Salmaſius* leidt het Latynſche woord *Vaccinium* of van *Hyacinthus* in zyne *Præfatio ad Synon. Hyles Jatricæ.* Want voor het verkleenwoord ὑακίνθιον plagten de Æoliers in Griekenland te ſchryven ȣ̓ακίνθιον en ȣ̓ακίννιον, ſpreekende υ voor ȣ uit, gelyk als φȣ̃σα en φȣ̃ς voor φῦς en φαῦτα, ook Θȣγάτηρ voor θυγάτηρ enz. En zekerlyk is het baarblykend, dat het *Vaccinium* van *Virgilius* overeen kome met de *Hyacinthus* van *Theocritus*, en zulks van de Bloem moet verſtaan worden, zo dat het zeer ongerymd is, dat deze Naam aan de Vrucht van dit Boompje toe-geeigend wordt. Men mag nu de zoorten van deze Planten aanzien, zo als men wil, zo komen ze evenwel met de beſchryving van *Theophraſtus* zyne *Vitis Idæa* niet overeen, zo als *Dodonæus* en *Bodæus à Stapel* hebben waargenomen. Maar nadien wy weeten, hoe traag en voorbaarig de Ouden nopens de beſchryving van hunne Planten zyn geweeſt, en evenwel deze Plant ten naaſten by met de *Vitis Idæa* overeenkome; zo zien wy geene oorzaak, waarom men haar ook niet onder deze zoort mede zou konnen reekenen, mits den algemeenen Naam mede te behouden. Men noemt de Vrucht *Myrtillus*, om dat ze veel gelykvormigheid hebben met de Myrtebeziën. *Rajus l. c.*

Zie de 1000. Pl. Lettera.

VACCINIUM PALUSTRE. Veenbeziën of op moeraſſige gronden groejende Braambeziën.

Op moeraſſige gronden groejende Braambeziën *Ger. Park.* Op moeraſſige gronden groejende *Vitis Idæa. C. B. P. Oxycoccum* of *Vaccina paluſtris. J. B.* Op broekachtige gronden groejende *Acinaria. Geſn. Hort.* de derde *Vitis Idæa* op moeraſſige gronden groejende *Cluſ. Hiſt.*

Deze zoort van Veenbeziën maakt tengere roodachtige wortels, die kleine hairachtige vezelen van zich dryven, en kruipen onder de aarde voort; doch boven de Aarde maakt zy langachtige ſteeltjes, die zo fyn als draaden zyn, by gevolg ook geene groote ſterkte hebben, donkerrood van koleur, en op de oppervlakte van de aarde uitgebreidt zyn. Daaraan vindt men bladeren, echter zo menigvuldig niet, die tegens over malkander by beurten ſtaan, hard en gelyk als de bladeren van 't *Serpillum* of wilde Tym zyn, of ook wel kleinder, boven groen, onder blaauw, of volgens *Joh. Bauhinus* graauwachtig groen, glad en aan den rand gemeenlyk achter om gebogen, aan zulke korte ſteelen, dat men zou meenen, als of ze onmiddelyk uit de ſteeltjes voortquamen. De Bloem komt uit de bovenſte takjes te voorſchyn, menigmaal enkeld, menigmaal twee en meerder, uit de Boeſems van geheel tedere blaadjes, die 'er als ſchubben uitzien, zittende aan zeer dunne ſteeltjes, die omtrent een vinger lang zyn. Van koleur zyn ze purperverwig, gelyk als de Bloempjes van *Glycypicris*, met vier puntige blaadjes, die zich onderwaarts van malkander ſpreiden, doch bovenwaarts krom achterom buigen. In 't midden vindt men acht vezels, of zo veel Safraanverwige puntjes, die met de ſtyl op een puntig hoofdje t'zamen in een lopen. Deze afgevallen zynde, volgen 'er Beziën op, die grooter zyn als de zwarte Braambeziën, rood of groenachtig geel, met veel roode ſtippeltjes bezet, haare gedaante is niet volkomen rond, maar dikwils langwerpig, hebbende boven

op een purpurverwig kroontje kruisgewyze geſtelt. Het bloeit in de maand van Juny, en in July word de Vrucht ryp; het groeit weeldrig op vuile ſtinkende en moeraſſige plaatzen.

Zie de 1000. Pl. Letter b.

VACCINIA RUBRA BACCIS MAJORIBUS. Roode Veenbeziënboſch met zeer groote Beziën.

Roode Braamboſch met groote beziën.

Zie de 1000. Pl. Letter c.

VACCINIUM SEMPER VIRENS FRUCTU RUBRO, altyd groen blyvende Krakebeziën met eene roode Vrucht.

Altyd groen blyvende Braamboſch met Bosbooms of Palmbooms-bladeren en roode beziën. *Rupp.* 39. *Vitis Idæa* met rondachtige en niet holachtig zynde bladeren, en roode beziën. *C. B. P.* 470. altyd groen blyvende *Vitis Idæa* met eene roode Vrucht. *Rajus* 1418. *J B* 1. 522. Roode Braambezien. Zie de Plaat by *Lobelius pag.* 109. *Vitis Idæa* met roode kernen. *Geſn. Vitis Idæa* met Palmboomsachtige bladeren, die niet afvallen *Cluſ. Pann.* 77. Roode *Vitis Idæa*, *Cam. Epitom.* 136. Braamboſch met altyd duurende bladeren, die tegens over malkander eirondachtig zyn. *Linn. Cliff.* 148. *Royen* 239.

Haller in *Enum. Method. Stirp. Helvet. p.* 414. beſchryft het Kenteken dezer Plant aldus: „ de ſtengels zyn gebogen „ en takkig; de bladeren gelyk als die „ van den Laauwerierboom, met een „ ongedeelden rand, die echter t'zamen getrokken is, benedenwaarts zyn „ ze wit en met ſtippeltjes voorzien. „ Hun buitenſte omtrek is recht eirond, „ doch ter plaatze waar ze zich aan den „ ſteel ſluiten, zyn ze puntiger. De „ ſteeltjes, waaraan de Bloemen voortkomen, zyn takkig, en maken troſſen, als druiven, hangen voor zich „ heen, boven aan de takken, als een „ waggelende Aaire. Elke byzondere „ ſteel heeft twee gekoleurde blaadjes. „ De Vrucht is rood en zuur, word by „ ons niet getelt, offchoon *Rajus* en „ *Joh. Bauhinus* de ſmaak daarvan pryzen. De Bloem is éénbladig, zynde „ van gedaante bykans als een Klok, „ echter meerder naar een Rolſteen of „ Cylinder gelykende, zynde van koleur vleeſchverwig, en de Bloemvezels met Hoorntjes voorzien. Het „ Punt of bovenſte ſpits der Pyp is „ achter omgebogen". Men heeft meerder zoorten van deze Plant, doch wy hoeven 'er in 't minſte geen gewag van te maken, om dat in onze Kopere Platen ook geene Afteekening van de zelve gevonden word.

V A L E R I A N A.

VALERIANA. In 't *Latyn* Nardus Sylveſtris. Van *Plinius* genaamt *Phu.* In 't *Grieks*, φοῦ, νάρδος ἀγρία. In 't *Italiaans*, Valeriana. In 't *Spaans*, Yerva benedicta. In 't *Franſch*, Valeriane. In 't *Engels*, Valerian. In 't *Boheems*, Kozlück. In 't *Pools*, Kozleck / Kozlkew. In 't *Arabiſch*, Fu. In 't *Hoogduits*, Valerian / Baldrian / Katzenwürtzel / St. Georgenkraut. In 't *Nederduits*, Speerkruid, Valeriana.

KENTEKEN. Het Speerkruid, 't welk by de meeſte oude Schryvers de Naam van *Phu* heeft verkreegen, is eene zoort van Plant, welke volgens het bericht en verdeeling van *Herman* behoort onder die Gewaſſchen, die maar een enkelvoudige onbedekte zaadkorrel aan elke Bloem voortbrengen, en behalven dat nog een dons- of pluimachtig

tige kuif of vercierſel boven op hebben; brengende hunne Bloemen zelve voort naar de gedaante van een kroontje, 't welk meer gelykvormig ziet aan een Waajer, zynde echter de bladeren tegens over malkander ſtaande. *Amman* en *Moriſon* beſchryven het algemeene en weezentlyke Kenteken van het Speerkruid aldus: De Bloem is vyfbladig, doch het zaad als pluim of donsachtig, of dat elke Bloem van 't Speerkruid maar een enkelvoudige zaadkorrel heeft, welke bovenwaarts met een veêrachtige dons is voorzien. Aangaande *Rajus*, hy brengt dit Kruid onder die zoort, welke volkomene Bloemen met enkelde bloote zaadkorrels hebben. De eigentlyke Merkteekens van deze Plant ſtelt hy vaſt in de eenbladige Bloemen, die gelyk als aan een kroontje by malkaar ſtaan; aan een jegelyk bloempje komt een zaadkorrel te voorſchyn, welk enkelvoudig en boven op met iets veerachtigs, gelyk als met een Pluim bezet is. De ſtengel is langwerpig rond en hol, zynde met bladeren bezet, waar van twee en twee tegens over malkander ſtaan. *Ruppius* plaatſt het onder die Planten, welke eene volkome en eenbladige, maar irreguliere bloem maken, brengende maar een eenige enkelvoudige zaadkorrel voort. *Flor. Jenenſ. p.* 173. waarmede ook *Boerhaave* overeenſtemt, brengende het onder die Planten, welke maar een enkelvoudige bloem, echter naakte zaadkorrels voortbrengen. *Ind. plant. alt.* 73. *Dioſcorides L.* I. *c.* 10. zegt: Het *Phu* of Valeriaan, 't welk van anderen het wilde Spykenardboompje (*Nardus Sylveſtre*) genaamt wordt, groeit by of omtrent de zwarte Zee, hebbende bladeren gelyk als aan de Lavas, *Olus atrum* of *Elaphoboſcum*. De ſtengel is een Elle hoog en hoger, glad, hol, week, eenigzints Purpurrood geverft, met gewrichten voorzien, en volgens zyne Bloemen met de Narciſſen gelykvormig (hoewel de *Herbarius Lugdunenſis* anders leeſt, en in plaats van ναρκίσσȣ, maar κίσσȣ; dat is: *Klimop* ſtelt) doch wel grooter, tederder en witachtig Purpurrood. De Wortel is niet boven een kleinen vinger dik, haairlokkig, als aan het *Veratrum nigrum* (zwart Nieskruid) of *Juncus odoratus* (welriekende Vies), en wel zodanig, dat zich de Haairen in malkander ſlingeren, geelachtig zyn, en de Spykenard aan Reuk iets naby komen, al het welke volgens 't getuigenis van *Matthiolus* aan het groote Speerkuid toekomt. De nieuwſte Kruidkundigen beſchryven deze Plant in voegen als volgt: „ Speerkruid is een Gewaſch, welk tengere, ronde, holle, en takkige ſtengels heeft, met tegens over malkander geſtelde bladeren, waarvan zommigen geheel, anderen diep ingebogen zyn. De bloeſſem beſtaat uit een éénbladig bloempje, dat trechtersgewyze van gedaante, en veelvoudig gedeelt is, ſtaat boven aan de toppen der ſtengels kroons of Aairsgewyze by malkäar. Na elk Bloempje komt een enkelde Zaadkorrel te voorſchyn, welke gemeenlyk langachtig en geheel gelyk, doch boven iets veêrachtig is. De Wortel is lang en rimpelachtig, een Vinger dik, aan haare buitenſte vlakte gelyk als in Gewrichten verdeelt, ook buitenwaarts bruin en graauwachtig van koleur, doch van binnen bleek en witachtig, met een goed getal Haairen of kleine Bywortels voorzien, van een ſcherpen Speceryachtigen ſmaak, en doordringenden Reuk, die veel gelykvormigheid heeft met de Reuk van Spykenard." Zie *Boerhaave l. c. Tournefort* 131. 52. heeft vyf en twintig zoorten aangemerkt. *C. B. P.* 164. *Cluſ.* LIV. *ſeqq. Lugdun.* 927. 1042. 1127. *Rajus* 388. *H. P. Haller En. Meth.* 622. *ſeqq.* Doch *Linnæus* merkt *p.* 8. *n.* 21. in 't algemeen aan, dat zich deze Plant niet altyd naar de gewoonlyke order in de voortbrenging van haare Vruchtdeelen ſchikke, want zomwylen is de rand aan het

Bloemkelkje pas waar te nemen; daarentegen dikwils vyfvoudig gedeelt. Het Bloem-Pypje is by zommigen langwerpig, by anderen gaat het op een ſpoor uit, die een zoeten ſmaak heeft, doch by anderen is het ongemeen kort. De rand is by eenigen gelyk, by anderen in twee Lippen verdeelt, waarvan de bovenſte tweevoudig geſpleeten is. Bloem-vezelen zyn 'er aan zommigen drie, aan de wanſchape zoorten twee, aan anderen maar een alleen. De ſneede van de middelſte ſteel is by zommigen drievoudig gedeelt, by anderen gezoomd, en by nog anderen kogelrond. Het Zaadhuisje is by zommigen bykans in 't geheel niet, by anderen een dik Capſel, en noch by anderen tweevakkig. De Zaadkorrels zyn by zommigen met een donsachtig kroontje voorzien, by anderen zyn de Zaadhuisjes bedekt, enz. De Latynſche Naam *Valeriana* zou voortkomen van *valere*, ſterk zyn, iets vermogen, gezond zyn, doordien deze Plant veele tot de menſchelyke gezondheid dienſtig zynde krachten heeft. Zommigen zyn van gevoelen, dat ze *Nardus* moet genoemt worden, van wegens de Reuk der wortel, die eenigzins met die van de Spykenard overeenkomt. Hoewel *Joh. Jul. Hecker* in zyne inleiding in de *Botanica* of Kruidkunde de Naam van een zeker Geneesheer, *Valerius* genaamt, wil afleiden, volgens het voorgeven van anderen; doch ſtellende voor zich zelve dien aangaande niets vaſt. Menigwerf word de Valeriaan ook Driakelkruid genaamt, doordien die zeer dienſtig tegens de beſmettelyke Ziekte zou zyn. Onder de menigvuldige zoorten van Valeriaan merken wy alleen de volgenden aan:

Zie de 1000. Pl. Letter d. VALERIANA INDICA ALNI FOLIO. Indiaanſche Valeriaan met een Elzenbooms-blad.

Valeriana bygenaamt *Cornucopioides* van *Rivin. Ord. Pl. Fl. irreg. monopet.* Indiaanſch Valeriaantje, of *Valerianella cornucopioides* by *Cluſ. Moriſ. Umb.* Uitheemſch of Indiaanſch Valeriaantje *J. B.* Indiaanſche of Mexicaanſche Valeriaan *Park.*

Het komt in Italiën en Sicilien van zelf voort, en *Volckamer* heeft het te Neurenberg alle Jaren in zyn Tuin gehad.

VALERIANA FOLIIS CALCATRIPPÆ. Valeriaan met bladeren van *Calcatrippa.* Zie de 1000. Pl. Letter e.

Kleine Jaarlykſche Zomer-Valeriaan *Moriſ. Umb. Cluſ. Park.* Valeriaan met bladeren van *Calcatrippa. C. B. P.* 164. *Raj.* 390. Het Kenteken daarvan is by *Cluſ. l. c.* te vinden.

VALERIANA LUSITANICA SEMINE SCABIOSÆ. Portugeeſche Valeriaan met Zaad als aan de *Scabioſe.* Zie de 1000. Pl. Letter f.

Portugeeſche breedbladige Jaarlykſche ingekurven Valeriaan. *Tournef.* 132. *a.*

VALERIANA MAJOR SEU PHU MAJUS. Groote Valeriana of het groote *Phu.* In 't *Franſch*, Valeriane. In 't *Hoogduits*, **Baldrian**. Zie de 1000. Pl. Letter g.

Groot Tuin-Valeriaan. *M. V.* 52. Tuin-Valeriaan, *Phu*, met Eppe-kruids bladeren van *Dioſcorides C. B. P.* 164. *M. H.* Groote Valeriaan met een welriekende wortel. *J. B.* 3. 2. 209. Tuin-Valeriaan *Dod.* 349. Groote Valeriaan *H. Eyſt. æſt. o.* 9. *F.* 11. *Fig.* 1. *Rajus* 388.

De ſtengels van deze zoort zyn twee Ellen hoog, rond, glad, ledig of hol, met bladeren bekleedt, die twee en twee tegens over, en onderling wyd van malkander afſtaan, en met breede ſteeltjes den ſtengel omvatten, by zommigen (wanneer ze het eerſte beginnen uit te ſpruiten) geheel, by anderen diep ingeſneeden, en gelyk als gevleugelt op de wyze als de bladeren van *Centaureum majus* (Duizendguldenkruid of Santoreye). Uit de vleugels der bladeren tegens de toppen der ſtengels toe ſpruiten takjes uit, aan welke zo wel als aan de hoogſte ſtengels kleine witte Bloemen voortkomen, die gelyk als kroontjes uit een langwerpige buis in vyf inſnydingen uitgebreidt zyn, en even zo veele Bloemvezels met witte ſcherpe punten hebben, daarenboven

nog

nog met een driepuntige Styl voorzien. Doch elke Bloem zit op een enkelvoudige Zaadkorrel, die langwerpig en plat is, ſpits toe gaande, van koleur Citroen-geel; ze zitten zonder ſteeltjes aan de uitbreiding of van een geſperde Takjes, kroontjes verbeeldende. Na dat de Bloemen afgevallen zyn, komt aan de ſpits der Zaadkorrels een donsachtige Wol te voorſchyn, die in een' ronden kring geſtraalt is, gelyk men ziet aan de Zaadkorrels van 't Haviks-kruid, waar mede ze door den Wind gins en weder beweegt worden. Aan elke verdeeling en ſmaldeeling der kroontjes word gins en weder een ſmal, langwerpig en ſcherp blaadje bygevoegd. De Wortel is overdwars geplaatſt, zo dik als een vinger, rimpelig, met veele vezelen voorzien, witachtig, van ſmaak en Reuk Speceryachtig, bykans als de Wortelen van *Aſarum* (Mans-oor, Hazelwortel). *Rajus.* Het word in de Tuinen voortgequeekt; ook word het op zommige hoge Bergen en in Bosſchaadjes gevonden *J. B.*

Zie de 1001. Pl. Letter a.
VALERIANA MINOR SEU PHU PARVUM. Kleine Valeriaan, of kleine *Phu.* In 't *Franſch*, petite Valeriane. In 't *Hoogduits*, **klein Baldrian**.

Kleine Valeriaane *Rivin. Ord. Pl. Irreg. monopet.* kleine Broekachtige Valeriaan *C. B. P.* 164. allerkleinſte Valeriaan *Dod. Pempt.* 350. kleine wilde Valeriaan *Park.* kleine op Weilanden of aan 't water groejende Valeriaan. *J. B.* 3, 2. 211. kleine *Phu* by *Tabernæm.* Zeer kleine Valeriaan of de vierde zoort by *Trag.* Valeriaan, waarvan de onderſte bladeren eirondachtig zyn, doch de bovenſte meeſtendeels gevleugelt, naar de kunne onderſcheiden *Haller.* 663. Het allerkleinſte *Phu* of broekachtige op Bergen groejende Valeriaan *Cam. Epit. p.* 23.

Zie de 1001. Pl. Letter b.
VALERIANA MINOR FOLIO INTEGRO. Kleine Valeriaan met een geheel blad.

Zie de 1001. Pl. Letter c.
VALERIANA MONTANA. Op Bergen groejende Valeriaan.

Zie de 1001. Pl. Letter d.
VALERIANA MARINA MAJOR ALBA. Groote witte Zee-Valeriana.

Zie de 1001. Pl. Letter e.
VALERIANA MARINA FLORE RUBRO. Zee-Valeriaan met een roode Bloem.

Zie de 1001. Pl. Letter f.
VALERIANA GRÆCA FLORE ALBO. Griekſche Valeriaan met een witte Bloem.

Zie de 1001. Pl. Letter g.
VALERIANA GRÆCA FLORE VIOLACEO. Griekſche Valeriaan met een violetverwige Bloem.

Baſterd Speerkruid met een violetverwige Bloem, Griekſche violetverwige Bloem *Moriſ. umb.* Griekſche Valeriaan *Park.* Hemelblaauwe Valeriaan *C. B. P. l. c.* Griekſche Valeriaan by zommigen met eene Hemelblaauwe Bloem *J. B.*

Dit ſoort is zo zeer aan de koude gewent, zo als *Volckamer* verzekert 394, dat het onder den vrye Hemel overwintert. *Paul Amman* en *Moriſon* reekenen de Griekſche Valeriaan tot de oneigentlyk zo genoemde kroondragende Planten, van wegens de bladeren, die vleugelsgewyze aan de *Rachis* of middelſte Ribbe gehecht zyn, of zy is eene van die Planten, welke men *Plantæ Heteroclitæ* noemt, dat is: die van de gemeene Regel afwyken. *Herman* plaatſt die onder zulke gewasſchen, die veel Zaad in drie vakjes voortbrengen, welker Zaadhuisjes in drie vakjes verdeelt, en boven op lomp zyn. De Bloemen groejen aan de Toppen der ſtengels dicht in een gedrongen by malkander. De bladeren zyn gevleugelt als aan de Valeriaan. *Rajus* telt haar op onder de kruiden, die Huisjes (Zaad-) dragen, en eene vyfbladige Bloem hebben. By *Volckamer p.* 394. *Flor. Nor.* vinden wy de algemeene en byzondere Kentekenen daar van aldus verklaart:
„ Aan elke Bloem komen veele Zaad-
„ korrels voort (waarin het van de ove-
„ rige zoorten afwykt, als hebbende die
„ maar een enkelvoudige Zaadkorrel by
„ elke Bloem), die hoekig, donker-
„ bruinverwig, en beſlooten zyn in een
„ vliezig, rond, en drievakkig Zaad-
„ huisje, 't welk door de Rypheid bo-
„ ven van malkander gaapt. De Bloe-
„ men zyn volkomen, éénbladig, vyf-

„ voudig verdeelt en beneden waggelen-
„ de, komende uit een vyfvoudig gedeelden Bloemkelk voort; de bladeren zyn gevleugelt op de wyze als aan Valeriaan.

Zie de 1002. Pl. Letter. a.

VALERIANA CORNUCOPIOIDES SEU INDICA. Indiaanſche Valeriaan of *cornucopioides* bygenaamt.

Speerkruid bygenaamt *cornucopioides*; *Riv. Ord. Plantar. fl. irreg. monopet.* Indiaanſche of roode Valeriaan, *Cornucopioides* bygenaamt *Cluſ. Moriſ. umbell.* Uitheemſche of Indiaanſche Valeriaan. *J. B.* Indiaanſche of Mexicaanſche Valeriaan *Park.*

Joh. Bauhinus heeft van deze zoort de volgende beſchryving mede gedeelt: „ de „ Plant word een voet of twee hoog; „ haare Wortel is teder, kort, wit, met „ veele vezels als met Haairen voorzien, „ van ſmaak bitterachtig, die eene ſpeceryachtige zuurheid by zich voert. „ De ſtengel buigt zich voor 't grootſte „ gedeelte achterwaarts, doch gedeeltelyk ſtaat die recht opwaarts, is negen „ duimen lang, glad, hol, rondachtig, „ langwerpig, roodachtig en geſtreept, „ en menigwerf in twee tegens over „ malkander ſtaande deelen verdeelt. „ Deze Zyd-deelen hebben gemeenlyk „ onder zich of aan hunnen oorſprong „ twee bladeren, die drie of vier duimen „ breed lang zyn, een duim, zelden twee „ breed, gelyk als aan de *Nardus montana* (bergachtige Spykenard) of aan „ de *Plantago latifolia* (breedbladige „ weegbree), alleenlyk noch iets kleinder; overal doorkruipen deze bladeren geheel fyne aderen, die teder, vet „ en van een ſpeceryachtigen ſmaak zyn, „ de bovenſten wyken in grootte voor „ de onderſten, en zyn ingetand ter „ plaatze, waar ze voortſpruiten of aan „ den ſteel ſluiten. De Bloemen ſtaan „ kroonsgewyze, hebben geenen Reuk, „ maar eene nette roode koleur, zyn „ zomwylen wit, uit een lang en teder „ Hoorentje in vyf blaadjes verdeelt „ (waar van de twee bovenſte korter en „ breeder zyn, de onderſten hangen gelyk als Lippen nederwaarts, en gaande het middelſte daarvan de anderen „ aan lengte te boven), als aan het „ *Ocymaſtrum Valerianthum*, echter zonder ſpoor, wanneer deze zyn vergaan, „ komen langwerpige Huisjes te voorſchyn, die ſponsachtig en met gewrigten afgezet, en met blaadjes onderſcheiden, daarby dik, hol, en in „ verſcheide Kelkjes verdeelt zyn, waarin het Zaadhuisje eigentlyk legt, dat „ in een Hoorntje van bladeren tweevoudig gedeelt geformeert word, en „ het langwerpig Zaad in zich beſluit.

Rajus zegt, dat het omtrent *Meſſina* in *Sicilien* van zelf en zeer weeldrig voortkome; dies vinden wy geene Reden, waarom men die uit Indiën zou laaten komen. *Joh. Baukinus* heeft gehoort, dat ze omtrent Romen en in 't Land der Sabynen ook groeide, en zullen zonder twyffel mede op andere plaatzen van Europa van zelf waſſchen. Deze Plant is in der daad ongeregeld, doch van wegens de in tweën verdeelde ſtengels, en om dat anderen die onder de zoorten van Valeriaan mede optellen, verdient zy volgens het gevoelen van den Autheur hier geplaatſt te worden.

Gebruik in de Medicyne.

Van de Valeriaan of het Speerkruid word zo wel de groote als kleine wortel in de Apotheeken gevonden, hebbende de krachten om te verdunnen, te verdeelen, te openen en te verſterken. Het voornaamſte gebruik van deze Wortel is tegens de verzwaktheid van 't gezicht, en andere daar uit voortkomende Oogziektens, weshalven zy innerlyk in Poejer, Thee-dranken en Genees-wynen, doch uiterlyk in Pappen, Zenuwen verſterkende Kruit-musjes, en Nies-poejers, zo als de ondervinding leert in 't byzonder dienſtig is. Voorts heeft deze Wortel in de Peſt, ook in andere beſmettelyke ziektens en koortzen, eene venyn en zweet-dryvende uitwerking (wordende

de mede tot de Driakel genomen), opent de verſtoptheden van de Lever en de Milt, verzagt Hoofdpyn en hevige hoeſt, is een oploſſend en bevorderend middel ter uitwerpinge van de ſlym in Aamborſtigheid en Zydewee; wordende ook voor de Moeder-quellingen zeer aangepreezen. Daarenboven zuivert ze en dryft de Pis af, doodt de Wormen, en word in geſcheurtheden en Jigt-quellingen, ook voor die geenen, die zwaar gevallen hebben, zeer dienſtig gehouden. Zomwylen bedient men zich van de zelve als een *Amuletum* (Tegen-gift) voor betoveringen en dagelykſche koortzen, en word, om het gezicht te ſcherpen en te verſterken, of aan den Hals of tuſſchen de Schouders gehangen. Zommigen gebruiken die, om quaadaardige oude wonden en zweeren te zuiveren, en kogels of Pylen uit de wonden te trekken. Eindelyk is merkwaardig, dat de Katten naar deze Wortel, als 'er iets van aan een draad opgehangen word, doch zo, dat ze het niet lichtelyk konnen bereiken, zeer wonderlyke ſprongen maken, 't welk vermaaklyk is om te zien, hebbende wy al van zulk een verwonderlyk Schouwſpel in het derde deel van dit ons Botaniſch Werk onder den Tytel van *Marum* iets bygebracht. Zie *Collectan. Wratislav.* XV. *Verſuch p.* 313. en XXVIII. *p.* 487. *Eph. N. C. D.* II. *A.* VII. *Obſ.* 78. *p.* 141. *ſeqq. D.* III. *A.* III. *App. p.* 86. *Act. phyſ. med. Volumen* III. *p.* 384 385. *Boecleri adnot. in Herman. Cynoſ. M. M. P.* I. *c.* I. *p.* 36. *Ray. catol. pl. Angl. p.* 298. 299. *Schroder.*

VALERIANELLA.

VALERIANELLA. Op een verkleinende wyze dus geſprooken, heeft het met de voorgaande Valeriaan veel gemeen, doch is ook in iets van haar verſcheiden. *Ruppius* beteekent het *Flor. Jenenſ. p.* 174. met de Naam van Rapünzigen in 't Hoogduits. Volgens het gevoelen van *Paul Amman* en *Moriſon*, zyn de kroonsgewyze gevormde Bloemen, die uit vyf bladeren beſtaan, (hoewel volgens de Aanmerking van *Volckamer* het beter zou geweeſt hebben, wanneer men de Bloeſſem éénbladig, doch vyfvoudig ingeſneeden genoemd had, en wel dus dat de inſnydingen niet dezelfde gedaante hebben) met de Valeriaan eenerlei, doch het Zaad daarvan onderſcheiden.

KENTEKEN. Volgens de meening van *Herman* behoort deze Plant tot die geenen, welke enkelvoudige en bloote zaadkorrels hebben, die met een kroontje voorzien zyn, en welker Bloemen gelyk als aan een Vliegen-lap by malkaar ſtaan, of eene zoort van kroontjes verbeelden, wier bladeren tegens over malkander gepaart zitten, en die haare ſteelen en takken tweevoudig verdeelen. *Rajus* brengt haar, van wegens de te vooren aangehaalde oorzaken, tot de Valeriaan, waar van zy zich echter onderſcheidt, doordien zy niet als deeze pluimachtige zaadkorrels voortbrengt, en van wegens haaren tweevoudig verdeelden ſtengel niet alleen van de Valeriaan, maar ook van alle andere zoorten van kruiden zich naar het eerſte aanzien afzondert. *Rivinus* telt haar op onder die Planten, welke irreguliere eenbladige Bloemen hebben, en enkelvoudige, maar geen pluimachtige Zaadkorrels maken. De

Merktekenen van deze Plant gezamentlyk en in 't byzonder verklaart *Volckamer* aldus in 't kort: „ Men vindt aan „ deze Plant enkelvoudige Zaadkorrels „ by elke Bloem, die langwerpig, gelyk als ſponsachtig, en onbedekt zyn, „ komende aan Takjes voort, die altyd „ tweevoudig verdeelt zyn. De Bloemen zyn volkomen, eenbladig, beſtaan uit een langachtig buisje, 't welk „ zich in vier ongelyke Lelletjes verdeelt, zo dat men meent, als of ze tot „ de gebaarde Bloemen moeten gereekent worden. Van deze Bloemen „ ſtaan 'er veel by malkander, en de bladeren aan de Plant zyn geheel en onverdeelt ". Onder de nieuwſte Kruidkundigen vindt gemeenlyk de volgende beſchryving plaats: „ De *Valerianella* „ heeft een' zwakken ſtengel, die rond „ en tegens de Aarde toe krom gebogen is, zynde roodachtig, geſtreept, „ uitgeholt, en met knobbels voorzien; „ aan elke knobbel gemeenlyk in twee „ deelen verdeelt, die zich verder in „ andere kleinder Takjes uitbreiden. „ De bladeren zyn langwerpig en teder, „ lekker en groenachtig van koleur, „ hangende aan geene ſteelen, zyn zomwylen bovenwaarts ingekurven, van „ een zoetachtigen ſmakeloozen ſmaak. „ De Bloem is maar van een blad, en „ van gedaante als een Trechter geformeert, en word in een Blomkelkje gevonden; waaruit naderhand eene „ Vrucht word, die een enkelvoudige „ Zaad-korrel voert, die iets vlak, bovenop toegepunt, en over dwars met „ zommige Rimpels gelyk als verſiert „ is; van koleur is die witachtig, en zyne „ grootte, ook de gedaante van deze Plant „ aanzienlyk genoeg. De Wortel is vezelachtig, klein en wit; men vindt deze Plant op geene andere als warme „ Plaatzen". Zie *Boerhaave* 75. *Tournef.* 132. *J. B.* 3. 2. 324. *ſeqq. C. B. P.* 165. *M. H.* 3. 104. *a. Rajus* 392.

Zie de 1002. Pl. Letter b.

VALERIANELLA ORIENTALIS SEMINE STELLATO. Ooſt-Indiſche *Valerianella* met geſtarnt Zaad.

Valerianella met geſtarnt Zaad *C. B. P.* 165. *Valerianella* met geſtarnt Zaad van Scabioſen-kruid, dat ruig en ook met een Navel voorzien is *Col.* 1. 209. Groote Portugeeſche *Valerianella* met Zaad als aan Scabioſen-kruid *M. V.* 53. Groote Portugeeſche Jaarlykſche Baſterd Valeriaan, met gekroont Zaad *M. H.* 3. 104. *a.*

Daar zyn nog meerder zoorten van *Valerianella*, als:

Valerianella arvenſis præcox humiliore ſemine depreſſo, dat is: op beploegde Velden vroegtydig groejende *Valerianella*, met een lang neergedrukt Zaad. *M. V.* 53.

Valerianella arvenſis præcox humilis foliis ſerratis, dat is: Op beploegde Velden vroegtydig groejende laage *Valerianella* met ingezaagde bladeren *Tournef.* 132.

Valerianella Cretica, fructu veſicario, dat is: Cretiſche *Valerianella* met een blaasachtige Vrucht. *Tournef. Cor.* 6. 2.

Valerianella cornucopioides rubra vel indica M. V. 53. dat is: Roode of Indiaanſche *Valerianella cornucopioides* genaamt.

Valerianella foliis anguſtis, flore macula rubente notato, dat is: *Valerianella* met ſmalle bladeren en eene Bloem, zynde met een roodachtige Plek bemerkt. *H. A.* 2. 217. *a.*

Doch doordien geen Geſlacht der Planten (zo als *Boerhaave*, waaruit wy dit genomen hebben, zeer wel heeft aangemerkt) meerder zwarigheid toont, om het Kenteken van het geſtel of t'zamenvoeging der Bloemen en des Zaads te bepalen, zo heeft zonder twyfel wylen de Verzamelaar liever het ἀπέχειν *ſufficere* (voldoende zyn) gekoozen, als door het verhaal van veelderlei zoorten het gemoed van den Lezer te verwarren.

VA-

VANILLA.

VANILLA. In 't *Spaans*, Banillas. In 't *Franſch*, Vanille. In 't *Indiaanſch*, of *Mexicaanſch*, Tlixochitl. In 't *Hoogduits*, **Vanillen/ Vainillen / Vaniglien.** In 't *Nederduits*, Banille.

KENTEKEN. De Banille is een Weſtindiſch en uitheemſch Gewaſch, 't welk van wegens zyne Peulen, tot de peulachtige Planten mag gereekent worden, doch van wegens zyne Bloemen tot die Planten behoort, die ongeregeld zyn, of zich naar geene byzondere Regel ſchikken. Deze Plant klimt aan de naby ſtaande Bomen op, of waar zy een ſtok of ſteunſel vindt, om de zelve zich ſlingerende, zo als by ons de Bonen en andere diergelyke Gewaſſchen gewoon zyn te doen. Zy brengt bladeren voort die elf duimen lang zyn, en wel de helfte zo veel in de breedte hebben, doch naar de gedaante met de bladeren van Weegbreê overeenkomen, alleenlyk dat ze vetter, langer, donkergroen, en by beurten ter Wêerzyden van den Steel geplaatſt zyn. De Bloemen daaraan zyn zwartachtig; de Peulen lang, plat, ſmal, rondachtig (misſchien zo lang ze aan den Stam ſtaan, doch wanneer ze t'zamen gepakt en verder verzonden worden, drukken ze malkander plat en vlak), van koleur zyn ze zwartachtig of donker bruin, en rieken naar Muscus en Balſem (hoewel de Reuk meer door de Konſt gemaakt, als natuurlyk ſchynt te weezen). Haare gedaante is bykans met kleine ſcheeden gelyk, waarom ze ook de Spanjaarden *Vanillas* noemen, beteekende zulks kleine ſcheeden, welke, wanneer ze haare volkome Rypheid hebben gekreegen, van de Inwoonders op eene plaats, waar de Zon niet kan ſchynen, in de ſchaduwe gedroogt, naderhand in Bondeltjes, zomwylen tot hondert en vyftig toe boven malkander gelegt, aan de Uitheemſchen verzonden worden. Ze zyn van binnen vol van zwartachtige korrels, welker kracht en Deugd Hemel hoog verheven word. Gelyk dan in 't gemeen de uitheemſche dingen by uitſtek groot gepreezen worden, inzonderheid het geene wy van de Spanjaarden verkrygen; hoewel men tegenswoordig niet zo veel werks meer van de Banille maakt, en wel om die reden, dat de Inwoonders de beſte kracht al in 't Land daarvan nemen, doordien zy 'er een Balſem uit weeten te maken, en menigwerf het Peultje met een zeker Olie beſtryken. Men neemt deze Vrucht mede onder de Chocolade, waar van ieder een genoegzame kenniſſe heeft. Zie dien aangaande de *Diſſertatio Medica* van *Marc. Mappi D. Argent.* 1695. Deze Plant groeit op vochtige plaatzen *Hernandez p.* 144. byzonderlyk in *Guatimalo*, *S. Domingo*, *Boccatoro*, en op andere Plaatzen van Weſt-Indien. Zie *Dampier p. l. c. c.* III. *p.* 76. *Jean de Laët. L.* V. *c.* 4. *Joh. Euſebius Nurembergius L.* XIV. *c.* 66. *Linnæus p.* 272. *n.* 688. onder den Tytel *Epidendrus*.

Pomet zegt, dat de Mexicanen de Peulen ter dege laten ryp worden, en wanneer ze dan opbarſten, ſtellen ze bekertjes daaronder, om het druppelswyze daar uitvloejende Sap, welk een zwarte en welriekende Balſem is, op te vangen. Deze Peulen naajen ze dan naderhand weder toe, (gelyk men die dan zeer dikwils in Pakjes mede ontmoet), en zenden die ons voor goed toe, daar ze nochtans openbaar bedorven zyn. Het is met de Banille aldus geſtelt, dat de beſte in 't

Land zelve gebruikt word, en het geene de Spanjaarden daar uitbrengen, daar van behouden ze wederom het goede, komende dan het overige naar ons in Duitſchland. Hier om handelen die geenen wel het beſte met hun geld, die het voor diergelyken drek niet uitgeven. Doch op dat men ook moge weeten, hoe 'er de goede Banilles uitzien, zo zal ik uit den te vooren genoemden *Pomet* de Kentekenen daarvan aanhaalen: „ Men „ verkieze, *zegt hy*, die Banilles, die „ mooi vol, dik, lang, verſch, zwaar, „ niet rimpelig of met bulten zyn; die „ ook niet op eene vochtige Plaats ge- „ legen hebben, want als ze goed zyn, „ moeten ze vet en zeer taai weezen, en „ daar by aangenaam rieken; insgelyks „ moet men ook gade ſlaan, dat ze re- „ delyk gelyk zyn, d'eene als de ander, „ vermits 'er dikwils in de Pakjes veel uit- „ gedroogde zyn, die in 't geheel gee- „ nen Reuk hebben; het Zaad daarin, „ het welk ongemeen klein is, moet „ zwartachtig en glinſterend weezen.

Gebruik in de Huishouding.

Het is bekent genoeg, dat men onder de Chocolade ook een deel van Banilles neemt, en dat dezelve eigentlyk in dezen Drank gewoonlyk en nuttelyk zyn, by aldien ze maar overal daar toe genomen wierden. Wy zullen dierhalven ten believen van die geenen, die noch de vervaardiging noch de toebereiding van de Chocolade ter dege verſtaan, en dien echter gaarne dagelyks mochten drinken, het een en 't ander kortelyk daarvan aanhaalen. De Paryſche Chocolade is beter als al de anderen, doch ook iets duurder, hoewel goede Chocolade onmogelyk goed koop kan zyn, vermits de Banilles en de fyne Brood-zuiker veel geld koſten, en de ſlegte Chocolade vermoedelyk van de ſlegte betaling is ontſtaan. Eertyds heeft my een goed Vriend uit Milaan eenige Chocolade, die hy van zyne Ouders had bekomen, preſent gedaan, die by uitſtek goed en koſtelyk was, doch wyl wy beide de vervaardiging daarvan niet wiſten, dus zal ik die van *Blegny*, op wiens manier de meeſten dezelve vervaardigen, hier ter plaatze bybrengen:

„ Neemt fyn uitgezochte Cacau vier Ponden;
——— van de allerfynſte Brood-Zuiker drie Ponden;
—— Banilles twaalf of meerder ſtukken, die vet, vol en recht goed zyn;
—— Kaneel een drachma;
—— Indiaanſchen Peper acht korrels;
—— Amber de grys zes Garſtekorrels zwaar;
—— Muſcus drie Garſte korrels zwaar;

„ zulks naar de Onderwyzing en Konſt „ tot eene Maſſa toebereidt, en 'er Ta- „ feltjes, Koekjes of Rolletjes van ge- „ maakt, welke laatſte het bequaamſte „ konnen gewreeven worden."

Het beſte is, dat men de Handgreep weete, om de Cacau niet al te zeer te verbranden. Zommigen neemen voor Kaneel *Caſſia lignea*, en van Banilles, Amber de grys, Muſcus, enz. meer of minder, zomwylen ook Cardemom en andere Speceryen, daar wy niet tegen hebben. Doch die niet veel aan de Chocolade kunnen te koſte leggen, en en echter dezen koſtbaaren Drank gaarne willen mêe drinken, die neem een Pond Cacau, een half Pond Zuiker, twee Loot Kaneel, twaalf of zeſtien ſtuks Banilles, als men 'er zo veel by by de hand heeft, en vermenge het naar de konſt tot eene Maſſa. Om nu de Chocolade ter dege te kooken, zo telle men in 't begin de gaſten op, en hoe veel kopjes elke Perſoon gelieft te drinken, zo veel giet in een Pot t'zamen, neem een en een vierendeel Once Chocolade, die klaar gewreeven moet zyn, op elk kopje. Stel het Water aan 't Vuur, en als het begint te Kooken, dan doet 'er de Chocolade by, en rolt het met de Rolſtok, zo ſchie-

ſchielyk als gy kunt, ſlinks en rechts, op dat het ſchielyk moge beginnen te ſchuimen, en niet nodig is, den Pot op 't nieuw aan 't Vuur te ſtellen, op dat anderzins de Chocolade mogt overlopen. Daarop giet in elk kopje iets ſchuim, en giet 'er zo veel van 't ander nat toe, tot dat het kopje naar genoegen vol is, gevende het dan aan de Gaſten om te drinken, zo warm het geſchieden kan; hoe warmer, hoe beter; want koude Chocolade is niet wel te genieten. Wy houden het niet met die geenen, welke in plaats van Water warme Melk nemen, en eenige Doojers van Eiren 'er by doen, welke manier, om de Chocolade toe te bereiden, meeſtendeels in Saxen is ingevoert geworden; doch zulks komt my voor, als of het daarom was uitgevonden, op dat men dies te minder Chocolade behoeft te nemen, die behalven dat in haar natuurlyken ſmaak daardoor verzwakt word. Dierhalven verdient zulks niet gepreezen te worden, dewyl de natuurlyke ſmaak van deze Maſſa, door de Melk en Doojers van Eiren, zeer licht vervalſcht word; doch als de vervaardiging en toebereiding van Chocolade oprecht en onvervalſcht is, dan gevoelt niet alleen de Maag, maar het geheele Lichaam de uitwerking daarvan, in dier voegen, dat ook oude en zwakke Menſchen daarop wederom jeugdig en geheel wakker worden. Doch 't welk door de geheel ſlegte, en zo als men ze tegenswoordig noemt, blinde Chocolade niet kan verkreegen worden. De beſte tyd om dezen Drank te drinken, is des Morgens vroeg, konnende ook geeſtelyke Perzonen denzelven genieten, zonder hunne Belofte van Nuchterheid daardoor te breeken; gelyk als de Kardinaal *Brancatius* in eene *Diatribe* van het gebruik der Chocolade te Romen A°. *1666.* heeft getoont. Ofſchoon 'er zommigen gevonden worden, die bykans elk uur op den dag daarvan drinken, zo moeſten ze echter bedenken, dat men ook het goede te veel kan gebruiken, en dat 'er niets zo heerlyk zy, 't welk niet door het misbruik kan ſchadelyk worden.

VANILLA. Banilles. In 't *Franſch*, Vanilles. In 't *Mexicaanſch* hiet de Plant *Tlixochitl*, en de Vrucht *Mescaſu-hil.* Zie de 1002. Pl. Letter c.

VERBASCUM.

VERBASCUM. In 't *Latyn*, Verbaſculum. In 't *Grieks*, φλόμας. In 't *Italiaans*, Verbaſco, Taſſo barbaſco. In 't *Spaans*, Gornolobo. In 't *Franſch*, Bouillon blanc, Bon homme. In 't *Engels*, Mulleyn, Mulleyne the male. In 't *Deens*, Kongelius. In 't *Boheems*, Diwizna. In 't *Pools*, Dziewanna. In 't *Arabiſch*, Albuſcir, Almahezheragi. In 't *Hoogduits*, Wöll-kraut / Konigskertz / Kertzen-kraut / Unholden-kraut. In 't *Nederduits*, Wollekruid, Torſekruid.

KENTEKEN. Het Wollekruid is eene Plant, welke *Paul Amman* en *Moriſon* onder die geenen ſtellen, welker Bloeſſem maar uit een blad beſtaat, en onderwaarts geheel, doch aan den Rand vyfvoudig ingekurven is, en als zy afvalt, eene tweevoudig verdeelde Hulſe na zich te rug laat, die op lange ſteelen zit, en een redelyk getal van kleine Zaadkorrels in zich vervat. *Herman* telt het op onder die Planten, welker Zaadhuisjes twee verdeelingen hebben, en na elke Bloem een enkelvoudig Hulsje te rug laten, die lang-

langwerpig en vol van Zaad zyn: de Bloem beſchryft hy aldus: dat zy ſchynt vyfbladig te zyn, en aan een lang hoofdje boven by malkander zit, of boven aan den ſtengel een goed deel tot aan zynen top toe met haare ſchoone Bloempjes bekleede. *Rajus* zegt, dat het behoort tot die geenen, welker Bloem vyfbladig lykt te weezen, (niet als of zy vyf blaadjes maakte, maar wyl het enkelvoudig blad vyfmaal ingekurven is) en kleine Zaadhuisjes te rug laat, waar van in 't algemeen deze Kentekenen waargenomen worden: De bladeren ſtaan aan de ſtengels by beurten, de Bloem aan het bovenſte deel des ſteels rondom redelyk lang naar boven toe, niet waterpas, maar op den *Horizont* rechtſtandig. De Zaad-hulsjes zyn langwerpig, en maken twee vleugels. Zie *H. P. p.* 1094. *Ruppius* plaatſt het onder zulke Planten, welker Bloeſſem volkomen, enkelvoudig, irregulier en éénbladig is, doch het Zaad in eene tweevoudig verdeelde Hulſe verborgen leggende. *Flor. Jenenſ.* 195.

Dioſcorides ſchryft 'er *L.* IV. *c. m.* 99. aldus van: „ Men heeft van 't Wol-of „ Torſe-kruid twee zoorten, zynde het „ eene zwart, het ander wit, waaronder „ het Mannetje en 't Wyfje begreepen „ word. Het Wyfje maakt veel wollige „ bladeren, die breeder en witter zyn, „ als aan de *Braſſica* of kool. De ſten- „ gel is wit, een Elleboog en ook daar- „ over lang, en geheel ruig. De Bloe- „ men komen wit of geelachtig te voor- „ ſchyn. Het Zaad is zwart; de Wor- „ tel lang en bitter van ſmaak, en een „ vinger dik. Het Gewaſch zelf vindt „ men op het Veld. Het Mannetje is „ langer, met witte en ſmalder blade- „ ren, ook met een tederder ſteel voor- „ zien, als het Wyfje, en het zwarte „ zou aan het witte geheel gelyk zyn, „ als niet de bladeren zwarter en bree- „ der waren. Het *Verbaſcum Sylveſtre*, „ of wilde Wollekruid, maakt bladeren „ als aan de Salie; hooge en houtryke „ Telgen, en aan de zelve Takjes als „ aan het *Marrubium* of Malroove (ook „ witte Andoren), doch heeft goudgeele „ Bloempjes daarby". *Matthiolus* herinnert, dat deze laatſte zoort niet aan ieder een' bekent is, doch dat die echter te *Padua* in den Tuin van enkelvoudige kruiden te vinden is, dien de Groot-Achtbaare Raad te Venetien tot algemeenen nutte der ſtudeerende jeugd daar heeft laaten aanleggen. De Kruidkundigen van onze tyd beſchryven ons het *Verbaſcum* aldus: „ *Thapſus barbatus* of Wolkruid is eene „ Plant, welke een redelyk langen ſteel „ heeft, die takkig, hard, houtachtig, „ dik, wollig en rond is. De bladeren „ zyn groot, lang, breed, week, haairig, „ wollig, en wit, kruipen gemeenlyk „ op de Aarde, doch ſtaan gedeeltelyk by „ beurten aan den ſtengel, zyn vry ruiger „ en breeder als de bladeren aan de *Blatta-* „ *ria* of Mottenkruid. De Bloem beſtaat „ maar uit een blad, doch is dikwils in- „ gekurven, zo dat ze lykt uit vyf „ blaadjes t'zamen geſtelt te weezen. „ Deze Bloeſſems maken boven aan den „ ſteel een zoort van Aaire of een hoofd- „ je, 't welk dichter by een geſtelt is, „ als aan de *Blattaria* of Mottenkruid. „ Na de Bloeſſem ontſtaat 'er een „ Zaadhuisje, dat is langwerpig, en „ puntig toeloopende, zynde Wollig, „ en met een tuſſchen-vliesje in twee „ byzondere vakjes verdeelt, waarin „ kleine, zwarte en hoekige Zaadkor- „ rels leggen. De Wortel is langwer- „ pig, redelyk dik, wit en houtachtig. „ Men ontmoet deze Plant op zandige „ plaatzen." Zommigen willen het gelyk als *Barbaſcum* noemen, zullende van *Barba* (een Baard) voortkomen, doordien deszelfs bladeren zeer Wolryk of haairig zyn, waarvan het mogelyk ook de Duitſche Naam zal hebben verkreegen. By de Italianen word het *Barbaſſo*, en de eerſte zoort daarvan gemeenlyk *Thapſus barbatus*, dat is; wolkruid genaamt. *Plinius* wil het van *Verbena* of Yzerkruid afleiden. De Grieken noemen het φλόμ⟨ος⟩, komende voort van φλογὸς, *flamma* of een Vlam, vermits ze

ze de bladeren en ſtengels als Lemmetten in de Lantaarnen gebruikten. *Rajus l. c.* Het bloeit in de Maand van Juny, en bykans den geheelen Herfſt door. Zie *Linnæus p.* 54. *n.* 153.

Volgens de Beſchryving van *Haller.* 509. is de Bloemkelk van gedaante als een Klok, en korter als de Bloem zelve, vyfvoudig gedeelt, en ongeregeld, zo dat de bovenſte twee Tandjes korter zyn, als de drie onderſten. Waarin ook de Bloeſſem met dien overeenkomt, zynde geheel gelykvormig met de voorgaande Beſchryving. In de Bloem zyn vyf vezels, die malkander niet gelyk zyn, zynde het bovenſte korter, de middelſten grooter, en de onderſte twee zyn de allergrootſten, die zich achter om te rug buigen, ze zyn gezamentlyk dik, gebaard, byzonderlyk de bovenſten, haar ſpits is ſponsachtig, eenvakkig, en in een half Cirkelrond gebogen. Het Buisje is enkelvoudig en eindigt met een rond ſponsje. Het Zaadhuisje is eirond en kegelachtig, en tweevakkig, hebbende in zich veel Zaad beſlooten, dat aan twee groote koekjes vaſt zit, gelyk als aan de *Belladonna*, waarvan het dan volgens het gevoelen van *Haller* niet kan afgezondert worden. De Natuur zelve verbiedt, om het van de *Blattaria* of Mottenkruid af te zonderen, want noch de zeer ronde Vrucht, noch de zeldzaame Aaire zyn daar omtrent voldoenende. Zie *Boerhaave* 227. *Tournef.* 146. *Eman. Konig. Reg. Veget. p.* 134. *C. B. P.* 239. *Lugdun. p.* 1298. *ſeqq. Lemery p.* 1169.

Zie de 1003. Pl. Letter a.

VERBASCUM LATIFOLIUM, INCANUM, LUTEUM. Breedbladig, graauw, geel Wollekruid. In 't *Franſch*, Mollaine. In 't *Hoogduits*, **Wollkraut**.

Het breedbladig geel Wolkruid, het Mannetje *C. B. P.* 239. Gemeen wollekruid, met een groote geele Bloem en een zeer groot blad *J. B.* 3. 871. Zeer breedbladig Wollekruid by *Dod.* 143. Het breedbladig Wollekruid, het mannetje, met witgraauwe bladeren en geele Bloemen, die zeer dicht aan den ſteel ſluiten of hechten, zonder dat 'er ſmalle bladeren tuſſchen de Bloemen voortſpruiten. *M. H.* 2. 485. Breedbladig Wollekruid, het mannetje. *H. Eyſt. Aeſt. c.* 10. *F.* 5. *Fig.* 2. *l.* †.

De witte, houtachtige en ſlechte wortel ſchiet eenige zeer groote vezelen voort, zynde dezelve by deze zoort veel kleinder, als wel anderzins by deze Plant geſchiedt, en een duim breed dik. De bladeren aan de Wortel zyn veel in 't getal, negen duim lang, en vier breed, overal ruig, bezet met eene weeke en witgraauwe wol, en aan de randen een weinig ingekurven. De ſtengel is meeſtendeels maar enkeld (of één alleen), hoog omtrent twee of drie Ellen, rond, ruig, ſtyf, opgevult met merg, en bezet met zonder eenige order geſtelde menigvuldige bladeren, die 'er onmiddelyk aangroejen, bekleedt met even diergelyken, als men aan de wortel vindt, den ſtengel met lange Aanhangzels, die hier en daar voortkomen, gelyk als gevleugelt makende. Aan den top des ſteels zyn de Bloemen in een lang Hoofdje by een gedrongen, ſtellende de gedaante van een knodze voor. Doch de Bloemen in 't byzonder zyn niet zeer groot, eenbladig, in vyf ſtompe inſnydingen verdeelt, die even zo veel bladeren verbeelden, met vyf haairige geele Bloemvezels van binnen, (die roodachtige ſpitzen hebben) en een groenachtige Styl in 't midden voorzien. De ſteeltjes der Bloemen zyn zeer kort, de Bloemkelkjes ruig, en in vyf volle inſnydingen gedeelt. Het Zaadhuisje is Cirkelrond, maar iets langwerpig, gaande ſpits of puntig toe, met effen geſchraapte Wolle bekleedt, gapende het zelve door de rypheid in twee uitgeholde ſchelpen van malkander, en zynde opgevult met donkerbruin klein Zaad. Men vindt het aan de Greppels der Akkervelden, en op de Dammen of Dyken der Slooten, zomwylen ook by Muuren en Puinhopen.

Zie de 1003. Pl. Letter b.

VERBASCUM ANNUUM FLORIBUS ALBIS. Jaarlyks Wollekruid met witte Bloemen. In 't *Franſch*, Bouillon blanc. In 't *Hoogduits*, Unholden-Kraut.

Wollekruid, het Mannetje met zeer lange bladeren. *Park.* Jaarlyks wollekruid met witte Bloemen. *Herm. Hort. Acad. Lugd. Bat.* wollekruid bygenaamt *Lychnis*, met een kleine witte Bloem *J. B.*

Zie de 1003. Pl. Letter c.

VERBASCUM FOLIIS VIRIDIBUS PERENNE FLORIBUS LUTEIS. Altyd duurend Wollekruid met groene bladeren en geele Bloemen. In 't *Hoogduits*, Kertzen-Kraut.

Het gemeene zwarte Wollekruid *Parkinſ.* Altyd duurend Wollekruid met groene bladeren en geele Bloemen, die trosgewyze voortkomen, en Purpurroode vezeltjes hebben. *Moriſon. H.* 2 Zwart Wollekruid met een Salie blad. *Lobel.* Zwart Wollekruid met eene uit den geelen Purpurverwige Bloem *C. B. P.* Zwart Wollekruid met een Bloem, die Purpurverwige punten heeft. *J. B.*

WAARNEMING. Doch het geheele geſlacht van 't Wollekruid is daardoor noch niet beſlooten, maar daar zyn noch meer andere zoorten van 't zelve, als *by Voorbeeld:* Wollekruid, het wyfje, met eene groote geele Bloem *C. B. P.* 239. Wollekruid, het Mannetje, met zeer ſmalle bladeren en bleeke Bloemen *C. B. P.* 239. Wollekruid, bygenaamt *Lychnitis*, met een kleine witte Bloem. *C. B. P.* 240. Zwart Wollekruid met een blad, als het gehoornde Heulzaad of Slaapkruid heeft *ibidem.* Zwart Wollekruid met eene Bloem, die uit den geelen Purpurverwig is *C. B. P.* 240. zwart Wollekruid met Mottenkruids-bladeren, zynde die zeer breed, en niet geel (*aluteis*) met purpurverwige punten. *Flor.* 2. 98. Altyd duurend Wollekruid, met zwarte breede bladeren en witte Bloempjes, die Purpurverwige Punten hebben *H. R. Par. T.* 147 Op het Alpiſche Gebergte groejend laag haairlokachtig Wollekruid met bladeren en Bloemen als aan de Bernagie (*Borrago*) *H. L.* 619. Orientaalſch of Ooſtindiſch Wollekruid met een blad als aan de *Sophia* of Fiekruid. *T. Cor.* 8. en wat voor zoorten 'er noch meer van *Tournefort*, *Haller*, *Bauhinus* en meer andere Schryvers aangehaalt worden. Wy zouden hier van die te vooren bygebrachte zoorten wel eene verklaaring bygevoegt hebben, by aldien dezelven niet in onze Kopere Plaaten met voordacht waren uitgelaten; echter kan men dien aangaande de te vooren aangehaalde Schryvers naazien, en by eige onderzoekinge zich uit de gelykmatigheid der Planten (*analogia plantarum*) te recht helpen.

Gebruik in de Medicyne.

Het kan bykans niemand onbekent zyn, dat deze Plant zeer menigvuldig in de Medicyne gebruikt word, waarvan byzonderlyk zo wel de Bloemen als bladeren in de Apotheeken tot het gebruik worden behouden. Ze worden innerlyk zeer zelden meer aan geraden, of ſchoon ze van ouds voor Borſtziektens, als Zydewee, bloedige Hoeſt en Buikpyn wierden voorgeſchreeven; zo is echter nu ter tyd uiterlyk haare heerlyke uitwerking dies te meer bekent. De Bloemen, welke noch krachtiger als de bladeren zyn, verdeelen, verweeken, maken ryp en verzagten. Ze zyn in Melk gekookt zeer dienſtig voor de perſſing, die door een hevige Buikzuivering is verwekt geworden, als mede voor de roode Loop, uitzakking van den Endeldarm, en de Lyfmoeder, doch in 't byzonder by groote ſmerten en Opzwellinge der Ambeyen, en tot opening der zweeren. Ze verdeelen de ontſteekingen en Roodheid der Oogen, wanneer ze met verſche Boter als een zalfje opgelegt worden. Ze hebben haare goede nuttigheid in ſtovingen, Pap-omſlagen, verzagtende Kliſteeren en Reukwerken. Het van de Bloemen afgekookte Water zou de Hoofdhaairen geel verwen. Zommigen

roemen de bladeren als een goed Wondmiddel, 't welk in kneuſingen en geſlage blaauwe ſtriemen het geſtolde dikke bloed krachtig zou verdeelen. *Rajus* merkt aan in *Catal. plant. Angl. p.* 300., dat ze onder de bloote voet in de Schoenen gedragen, de te rug blyvende Maand-ſtonden zouden bevorderen. De *Ephemerides N. C. D.* III. *A.* IX. & X. *Obſ.* 129. *p.* 246. & *ſeqq.* verzekeren, dat ook het Mannetje der Wortel van 't Wollekruid, wanneer het des Zomers op den 28 July uitgegraven, en aan den Hals gehangen word, voor de beroertheid zou helpen. Zommigen pryzen het zeer aan voor de Geelzucht en derdendaagſche koorts, als mede voor Zinkingen. In de Apotheeken heeft men de Olie van 't Wollekruid. Zie *Bocleri adnot. in Herm. cynoſ. m. m. P.* I. *c.* VI. *p.* 552. en *c.* VII. *p.* 608. *Joh. Herm. Pr. chym. p. m.* 53. en 81. *Hoffm. clav. pharmaceut. Schröder p.* 562. *Zorn.*

VERBENA.

VERBENA. In 't *Grieks*, ἱερὰ βοτάνη, περιστερεὼν, ἀριστερῶνα. In 't *Italiaans*, Berbenaca, Berbena, Verminacula. In 't *Spaans*, Verbena, Werbena. In 't *Portugeeſch*, Urgebaon machon. In 't *Franſch*, Vervine, Vervaine. In 't *Engels*, Vervain. In 't *Deens*, Tern=Urt. In 't *Boheems*, Werbene. In 't *Pools*, Kaßyſczko. In 't *Hongaars*, Zaparaſiu. In 't *Egyptiſch*, Pempſempte. In 't *Arabiſch*, Beneran. In 't *Hoogduits*, Eiſenkraůt / Eiſenhart / Eyſerich / Taůbenhart. In 't *Nederduits*, Strooikruid, Yzerkruid, Yzerhard, Kerkkruid.

KENTEKEN. Het Yzerkruid is eene zeer wel bekende Plant, welke van *Paul Amman* en *Moriſon* tot die geenen getelt word, welker Bloemen boven aan den Top des ſtengels ſtaan, vyf of viervoudig gedeelt zyn, pas merkelyke Lippen hebben, en uit een kort buisje ingekurven bladeren voortbrengen, die redelyk lang en vol van Aderen zyn. Doch *Herman* plaatſt het onder die geenen, welke vier onbedekte wervelachtige Zaadkorrels, en vier of vyfvoudig gedeelde Bloemen hebben. *Rajus* reekent het tot de Grasbloemen, die boven aan den Top haar bloeſſem voortbrengen. *Rivinus* ſtelt het by die Planten, welker Bloemen irregulier, eenbladig, en met een Helm en Baard teſſens voorzien zyn, zynde deze drievoudig gedeelt, en geene in tweën geſpleeten, na welke men vier bloote gladde Zaadkorrels ontmoet. Het geene *Dioſcorides L.* IV. *c. m.* 55. 56. van 't Yzer-en Kerk-kruid redeneert, ſchynt te beveſtigen, dat hem maar twee zoorten van deze Plant zyn bekent geweeſt; het eerſte Περιστερεὼν, *Verbenaca* of Yzerkruid, groeit by hem op waterachtige plaatzen, en heeft den Naam verkreegen, om dat de Duiven zulks zeer beminnen. Het verkrygt omtrent de hoogte van negen duimen, en zomwylen groeit het nog hoger op. Het brengt zyne bladeren, die ingeſneeden zyn, en eene witachtige groene koleur hebben, aan den ſtengel voort; menigwerf vindt men het met een enkelvoudige Wortel, en met een enkelvoudigen ſtam. Doch de tweede zoort, die van de Grieken ἱερὰ βοτάνη, dat is *ſacra herba* of Heiligkruid, genaamt word, maakt ſtengels van een Elle hoog, en noch wel hooger, die hoekig en geheel blaauwachtig zyn, met bladeren als Eikeloof voorzien, doch kleinder en ſmalder, echter even de zelve verdeelingen in den omtrek hebbende; de Wortel daarvan is

is lang en teder; de Bloemen purpurverwig, en niet wydlopig. *Matthiolus* merkt by deze plaats aan, dat 'er tuſſchen beide zoorten geen ander onderſcheid zy, als dat de eene haare ſtengels recht opwaarts laat groejen, en weinige bladeren voortbrenge; doch de andere zoort dies te meerder bladeren make, die 'er evenwel op de Aarde by leggen. De hedendaagſche Kruidkundigen beſchryven ons deze Plant aldus: „ Zy heeft lange, harde en hoekige „ ſtengels, die iets haairig zyn, en zom- „ wylen rood en takkig. De bladeren „ daaraan zyn diep ingeſneeden, lang- „ werpig, rimpelig, en van een' onaan- „ genamen ſmaak, die gemeenlyk bit- „ ter is. De Bloem beſtaat maar uit „ een blad, heeft twee Lippen, waar „ van de bovenſte opwaarts om hoog „ gericht, en gemeenlyk tweevoudig, „ doch de onderſte drievoudig gedeelt „ is, en wel in dier voegen, dat de „ Bloem by 't eerſte aanzien vyfvoudig „ ſchynt verdeelt te weezen. De Bloem- „ kelk verandert naderhand in een „ Zaadhuisje, waarin tedere, langwer- „ pige, en aan malkander gevoegde „ Zaadkorrels leggen. De Wortel is „ vezelachtig, langwerpig en iets dik, „ daarby van ſmaak bitter." Men vindt deze Plant groejen op onbebouwde Velden en Akkers. Zy bloeit in de Maand van Juny aan gemeene Landwegen. Zie *C. B. P.* 208. *Tournefort p.* 200. *Tr.* 94. *Boerhaave* 186. *Rajus H. P.* 535. *Lugdunenſ.* 1334. *Linnæus p.* 334. *n.* 834. *Haller* 661.

AANMERKING. De ouden gebruikten het woord *Verbena* of Yzerkruid in een wydloopigen zin, want ze verſtonden daar onder al de Kruiden, waarmede de Outaren opgetooit en verſiert wierden, en men zou daarmede geheele vellen vol konnen Schryven. *Verbena*, als of men wilde zeggen *Herbena*, is *Veneris Venâ*, of Venus-Ader, zomwylen word het ook genaamt τρυγόνιον, of *Turturina*, dat is: Duivenkruid, om dat het van de Duiven zeer greetig gezocht en bemint word. Niet minder wierd het door een misbruik ἱερὰ βοτάνη, *herba ſacra*, Heiligkruid of Kerkenkruid genaamt, van wegens zyne gewyde en toeverachtige kracht, die de Egyptenaars aan 't zelve hebben toegeëigent; doch waarmede wy den Lezer niet willen ophouden. By de Romeinen bediendde men zich van dit kruid, om 'er de Huizen mede ſchoon te maken, het geheele Huisgezin of de Familie wierdt daarmede gewydt, de Tafel van *Jupiter* daarmede afgeveegt, en die in den Oorlog gewoonlyk zynde *Feciales*, of Boodſchappers van Vreede, daarmede bekroont. Ze hebben het ook *Sagminalis* genoemt, om dat het Yzerkruid het eerſte was, 't welk onder de heilige kruiden, die aan gewyde plaatzen, en wel voornamentlyk rondom het *Capitolium*, groeiden, uit de Aarde getrokken wierd. Zie *Plinius H. N. L.* XXII. *c.* 2. *L.* XXV. 9.

VERBENA OFFICINARUM. Yzerkruid der Apotheekers. In 't *Franſch*, Verbene. In 't *Hoogduits*, Eiſen-kraut. Zie de 1004. Pl. Letter a.

Yzerkruid het mannetje, of het gemeene en rechtopwaarts groejende Yzerkruid *Park.* Het gemeene Yzerkruid met eene hemelsblaauwe Bloem *C. B. P.* 269. Gemeen Yzerkruid *J. B.* 3. 443. *Verbenaca* by *Matthiolus*. *Herba cephalgica* of Hoofdpyn verzachtend kruid *Hoffm. Hort. Altorff.* Recht opwaarts groejend Yzerkruid *Dod. p.* 150. *a*,

VERBENA URTICÆ FOLIO CANADENSIS. Het in *Canada* groejend Yzerkruid met een Barnnetels blad. Zie de 1004. Pl. Letter b.

Het in Canada groejend Yzerkruid met een Barnnetels-blad. *Zanon.* 203. *H. R. Par. Flor.* 2. 81. *M. H.* 3. 408. *H.*

Volgens het zeggen van *Moriſon*. groeit deze Plant tot de hoogte van twee Ellen en nog hooger; omtrent daar de knobbels aan de vierkante ſtengels zitten, groejen twee ſpitsgepunte bladeren voort, niet ongelyk aan de bladeren van de groote Barnnetel, maar zeer donker groen; aangaande de Bloemen en Zaadkorrels, ze komen doorgaans overeen met

met die van 't gemeene Yzerkruid. Van de overige zoorten des Yzerkruids zullen wy mogelyk nog eens in 't vervolg handelen, of als het Noodlot zulks niet en wil gedoogen, zo hebben reets *C. B.* in zyn *Prodr.* van de *Verbena nodoſa* (*vel nodiflora*) en *Cluſius* van de *Verbena ſupina*, en van de *Peruviana* in *R. P. H.* iets daarvan verklaart en aangehaalt, welker beider ſchriften verdienen overal by de ſtukken nagezien te worden. *Joh. Burmannus* brengt in zyn *Theſaurus Zeylanicus p.* 228. nog een ander zoort by, van *Verbena Indica rotundifolia*, *ſpicis comoſis*, haalende die zoort aan uit het *Muſæum Zeylanicum p.* 58. Of dit nu zy een zoort van *Blitum* (een kruid, dat men bykans tot niets in de Weereld kan gebruiken) of het groote Indiaanſche Yzerkruid, brengende eene ſneeuwwitte Bloem met knobbels voort, volgels het zeggen van *Herman*, zulks kan men naar believen zien by *Moriſon. T* III. *p.* 419.

Gebruik in de Medicyne.

Men vindt de bladeren van deze Plant in de Apotheeken, welker eigenſchap is, dat ze droogen, openen, verdeelen en zagtjes t'zamen trekken. Ze dienen voor het Hoofd, Oogen en Borſt, zyn geneezend voor wonden, en bezitten eene verzagtende kracht; weshalven ze voor de vallende Ziekte, hevige Hoofdpyn, onophoudelyk waaken, Razerny, zwaarmoedigheid, verouderde Hoeſt, opgeſtoptheid der Ingewanden, voornamentlyk van de Lever en de Milt, komende en gaande Koortzen, en de Leden-zucht zeer nuttelyk zyn te gebruiken; ze dooden ook de Wormen, dryven de Maandſtonden, de Pis en 't Graveel af. Zommigen pryzen ze ook aan tegens de opſtygende Minne-Luſten. In de *Ephem. N. C. D.* I. *A.* IV. en V. *App. p.* 58. worden ze geroemt, het gebrek der Melk te vergoeden. Ze vinden zo wel innerlyk als uiterlyk plaats door het Poejer en het uitgeparſte ſap van dezelve, als mede in Thee en andere Dranken, zynde daarenboven een ingredient van de Genees-wynen, wordende insgelyks genomen tot Oog-Wateren, en tot verſcheide zoort van Loogen en Stovingen. Wanneer het Yzer-kruid gekneuſt of met Olie afgekookt, gebonden word op het Voorhoofd, dan verzagt het de Hoofdpyn. Anderen houden de bladeren, als een *Amuletum* (of Omhangzel) gedragen, dienſtig, om de Krop-Zweeren te verdryven, insgelyks tegens het Byten en ſteeken van Venynige Dieren. In de Apotheeken word het water van Yzerkruid gediſtilleert, 't welk gebruikt word voor ontſteeke en leepe Oogen, als mede tot geneezinge van lichte wonden en zweeren. Zie *Lonicer.* Krauter-Buch *P.* II. *p.* 310. 311. *S. Pauli Quadrip. Bot. Cl.* III. *p.* 511. *Zorn. Schroder.*

VERONICA.

VERONICA. Van *Plinius L.* XXVIII. *c.* 8. genaamt *Vetonica.* In 't *Italiaans* en *Spaanſch*, Veronica. In 't *Franſch*, Veronique. In 't *Engels*, Speedwel. In 't *Deens*, Erenpryſz. In 't *Boheems*, Weronyka. In 't *Litthauwſch*, Elp-pruſſes. In 't *Pools*, Przetarznick. In 't *Hoogduits*, Ehrenpreiß / Grundheil. In 't *Nederduits*, Eerenprys.

KENTEKEN. Eerenprys is eene Plant,

Plant, van welke, by aldien der zelver deugd niet geheel en al aan de Ouden is onbekent geweeſt, echter getwyffelt kan worden, of 'er wel een waare Afteekening van haar by een der oude Kruidkundigen te vinden is. *Dod.* De meening van *Cæſalpinus* is, dat het de *Myoſotis* of Muizenoor van *Dioſcorides* moet zyn *L.* VII. *c.* 214. Anderen geven het voor de een of de andere Plant uit, die by de ouden gevonden worden. Zommigen meenen, dat het dezen Naam verkreegen hebbe van *Veronica*, als de uitvindſter van dit kruid. De Duitſchers noemen het Ehrenpreiß/ doordien het door zyne uitwerking in de Geneeskunde Eere en Prys te wege heeft gebracht, waarvan daar na in 't vervolg in de *Uſus medicus*, of 't gebruik der Medicyne, zal gehandelt worden. *Paul Amman* en *Moriſon* tellen het op onder de Planten, welker Bloemen vierbladig zyn, doch waar omtrent ze openbaarlyk miſſen, zo als met *Rajus Volckamer p.* 397. *Flor. Norib.* waarneemt. Want de Bloeſſem is maar eenbladig, het Zaadhuisje is gelyk als in twee beursjes verdeelt, een weinig opgeblazen, en hartsgewyze gevormt. De Zaadkorrels zyn door een tuſſchen vliesje van malkander onderſcheiden, welke aan de zyde van 't zelve leggen, en of geel-rood of zwart, echter altyd plat zyn. *H. O.* en *H. B.* Van *Herman* word het gevoegt by die Planten, welke in twee Huisjes veel Zaad voortbrengen, en na elke Bloem een daar van te rug laat, die gemeenlyk plat, tweevoudig gedeelt, hertsgewyze gevormt, en gelyk als met twee beursjes of vakjes voorzien zyn. Doch de Bloemen worden van hem aldus beſchreeven, als of ze vierbladig uitquamen (waarheen ze van *Rajus* ook gereekent worden), en de eene gelyk als de andere is, des niet tegenſtaande moet echter de Plant zelve tot de *anomalo*, of ongeregelde, gereekent worden. Haare eigentlyke Merktekenen, waardoor zy zich ten allen tyde van al de andere Planten onderſcheidt, zyn deze: „ De „ Zaadhuisjes maken twee Beursjes of „ vakjes, en zyn gemeenlyk plat, als „ aan de *Thlaſpi* of wilde Kors."

Naar het zeggen van dezen Schryver laat zich het kruid *Eerenprys* in drie verſcheidene zoorten verdeelen: *zommigen* brengen Bloemen voort in de gedaante van eene Aair, die boven aan den top der ſtengels en Takken zitten, wordende daarom ook *Eerenprys met Aairen* genoemt; *anderen* maken ook Aairen, maar ze komen uit de Vleugels der bladeren voort, en deeze worden aangezien voor een zoort van wilde *Teucrium* (Harts-tong) of *Chamædrys* (Gamanderlyn). Nog anderen maken enkelvoudige Aairen of Bloemen, die volgens de ſteelen uit (de Vleugels of) den Boezem der bladeren voortkomen, en men houd het daar voor, dat het een zoort van wilde *Alſine* (Muurkruid) zy: als wy *Rivinus* willen volgen, dan moet zy noodzakelyk onder die Planten geſtelt worden, welker Bloemen ongeregeld en éénbladig zyn, doch zich echter uit malkander geven, en vier blaadjes ſchynen te maken. Haare Zaadkorrels zyn beſlooten in een vliezig en twee-vakkig Zaadhuisje. *Linnæus* heeft het Kenteken van deze Plant *p.* 4. *n.* 10. aldus beſchreeven: „ De omtrek der Bloemen „ is altyd duurend en viervoudig gedeelt, welke deelen gelyk als een ſpies „ gepunt toegaan. De Bloem zelve „ beſtaat maar uit een blad, dat bykans „ zo verre Pypachtig is, als de Bloemkelk lang is. Boven, waar zy zich „ uitbreidt, ſchynt zy vierbladig en geheel effen of vlak te weezen; de Lelletjes of inſnydingen zyn ovaal rondachtig, en de onderſten iets ſmalder „ als de anderen. De Bloem-vezels zyn „ twee draadjes, die onderwaarts heen „ dunder worden, doch boven rondom „ gebogen zyn. De boven daar aan „ zynde Vezel-knopjes gaan langwerpig „ toe. De middelſte ſteel is een t'zamen „ gedrukte Telg of Spruit; de ſtyl draadvormig, van lengte als de Bloemvezels, zynde eenigzins hellende, en de „ ſneede of *Stigma* enkelvoudig. Het

„ Zaad-

„ Zaadhuisje is opgeblaazen en hartsge-
„ wyze gevormt, hebbende een t'zamen geduuwde Punt, twee vakjes, en vier Vleugels. De Zaadkorrels zyn veel, en rondachtig."

Deze Autheur maakt daar en boven noch deze *Aanmerking*: Het pypje of buisje is verſcheidentlyk aan de Bloeſſem; want by zommigen is het ongemeen kort, daar en tegen by anderen langer.

By anderen van de nieuwſte Kruidkundigen vinden wy de volgende beſchryving: „ De ſtengels aan Eerenprys zyn „ lang, tenger, knobbelig, kruipend, „ wollig en rond; de bladeren ſtaan tegens over malkander, die volgens de „ lengte van den ſteel hier en daar uitgroejen, en veele gelykvormigheid „ hebben met de bladeren van Pruimebomen, zynde haairig en aan den Rand „ ingeſneeden, van ſmaak bitter en „ ſcherp. De Bloemen zyn éénbladig, „ doch echter in de gedaante van een „ Roosje met veele inſnydingen, die gemeenlyk maar vier in 't getal zyn, „ gevormt. De Bloemkelk verandert in „ eene vliezige Vrucht, die haar in twee „ beursjes of vakjes verdeelt, waarin veele kleine, rond-en zwartachtige Zaadkorrels leggen. De Wortel is vezelig, „ kruipt hier en daar in de Aarde rondom, groejende deze Plant gemeenlyk op ſteenachtige en zandige plaatzen".

Of nu ſchoon *Betonica* en *Veronica* tweederlei Planten zyn, ook verſcheide Namen hebben, zo zyn evenwel zommigen van gevoelen, dat *Veronica* van *Betonica* voortkome, door de verandering van de B in een V, en van de T in een R, 't welk in 't vervolg van tyd en door de onweetendheid van menig een der Kruidkundigen (die zekerlyk de Latynſche Namen zomwylen zeer quaalyk uitſpreeken) tot een gewoonte zou geworden zyn. *Haller*, die zich bemoeit heeft, om deze Plant, gelyk als met al de overigen van hem doorgaans is geſchiedt, in een goede Order en met al het behoorlyk onderſcheid te verhandelen geeft ons in *Enum. method. p.* 527. in 't algemeen deze beſchryving van de *Veronica* of Eerenprys: „ De Bloemkelk „ is in vier deelen diep ingeſneeden, de „ Bloeſſem legt by allen, in 't byzonder „ by die geenen, welke op 't Alpiſche „ Gebergte groejen, in de rondte, en „ heeft een geheel kort pypje of buisje. „ De Bloem ſchynt vierbladig te weezen „ van wegens haare vier inſnydingen, „ die ongelyk onder malkander zyn, en „ wel in dier voegen, dat de bovenſte „ inſnyding grooter, de onderſte kleinder en ſmalder, doch de middelſten „ naar eene middelmatige grootte geſchikt zyn. Uit de Bloem komen „ twee vezels voort, zynde het pypje of „ buisje enkelvoudig. De Vrucht tweevoudig gedeelt, of het Zaadhuisje door „ een middelſchot in twee vakjes afgezondert, waarin zomwylen twee, „ zomwylen meerder Zaadkorrels gevonden worden". Zie *Boerhaave p.* 224. alwaar *zes-en-twintigerlei* zoorten opgetelt worden. *Tournefort. p.* 143., die 'er *drie-en veertig* heeft. C. *B. P.* 246. *Eman. konig. Regn. Veget. p.* 139. *Rajus* 845. *ſeqq. Lugdunenſ.* 1050. 1318. 1239. en hier en daar verder. *Cluſ. R. P. H.* 346. 347. *Lemery* 1174. en bykans alle.

AANMERKING. Zommigen zyn 'er, die ten opzichte des Naams, zulks van 't Latynſche woord *Ver* het *Voorjaar* afleiden, en onder *Veronica*, gelyk als een Voorjaars-bloempje verſtaan willen. Anderen voegen de Namen van *Vere* (in 't Voorjaar of waarachtige) en *unica* (de eenige alleen) by malkaar, gelyk als of deze Plant voor al de anderen in 't Voorjaar den voorrang hadde, of die alleen meerder deugd en krachten bezat als al de overigen. *Hoffman* is van gevoelen dat de Naam *Veronica* voortkome van 't Griekſche woord φερονίκην, (*ferens Victoriam*), gelyk als of zy over al de andere Planten de zeege en Triomph behaalde. De Leezer omhelze dat gevoelen hiervan, welk hem het beſte behaagt, wy zullen ondertuſſchen maar van die

zoorten in 't byzonder handelen, waarvan ons *Boerhaave* (zo als wy al te vooren hebben gemeldt) zes en twintig, doch *Tournefort* drie en veertig hebben aangetoont; waaronder wy alleen deze aanmerkens waardig vinden, welke in onze Kopere Platen zyn afgeteekent.

Zie de 1004. Pl. Letter c. VERONICA FOLIIS TRISSAGINIS SEU ALSINE FOLIO SERRATO. Eerenprys met Gamanderleins-bladeren, of die een gezaagd blad als het Muurkruid heeft.

Eerenprys met een blad als aan de *Chamædrys* (kruipende Bathengel of Gamanderlein), en Bloempjes, die aan langwerpige ſteeltjes zitten, *M. H.* 2. 322. *Alſine* (of Muurkruid) met bladeren van *Triſſago* of Gamanderlein *Park. Ger.* Het kruid *Alſine* met een blad als aan de *Chamædrys*, zittende de Bloempjes aan langwerpige ſteeltjes. *C. B. P.* 250. *Alſine* of Muurkruid met een glad ingezaagd blad *J. B.* 3. 366. Het tweede Baſtert Muurkruid. *Dod. p.* 31. *a.* †. Met gepaarde bladeren. *Alſine* of Muurkruid met een Eerenprys-blad. *Tab.* 712. *Rajus* 847. Eerenprys met rondachtige ingekurve bladeren, zynde der zelver ſteelen veel korter als de Bloemkelk. *Haller.* 533. 15.

Het brengt veel ſtengels voort, die echter geene Takken hebben, ten waare op de Aarde, en die naauwelyks negen duimen lang zyn. Aan de Aarde ſpruiten 'er veele bladeren uit, maar aan den ſtengel weinige, ze zyn zeer kort eirond, en het een of 't ander met een paar Ryen van tanden ingeſneeden. De Bloemen zitten in een lange Rye aan ſteeltjes, die veel korter zyn, als de Bloemkelk. De bladeren tuſſchen de Bloemen zyn lang, enkelvoudig en eirondachtig. De Bloemkelk heeft twee kleine en twee groote eirondachtig Inſnydingen, en alle Inſnydingen der Bloeme zyn hemelsblaauw; doch naar beneden toe het minſte. Het Zaadhuisje is by uitſtek hartswyze gevormt, en vol van Zaad *Haller l. c.* Het bloeit den geheelen Zomer door in Tuinen en op onbebouwde velden. *Rajus l. c.*

VERONICA HEDERULÆ FOLIO HIRSUTO. Eerenprys met een ruig blad als aan de kleine Klimop. Zie de 1004. Pl. Letter. d.

Eerenprys met een blad, als aan de kleine Klimop. *M. H.* 2. 322. *Alſine* of Muurkruid met bladeren als aan kleine Klimop *C. B. P.* 250. Een geſlacht van Muurkruid of *Alſine* by *Fuchs*, met een ruig blad als aan kleine Klimop. *J. B.* 3. 368. Baſtert Muurkruid, het eerſte, of Hoender-Beet *Dod.* 31. In 't Voorjaar groejende Eerenprys met een blad als aan de *Cymbalaria. T.* 145. *a.* †. Klimopachtig Muurkruid (*Alſine hederacea*). *Ger. Raj.* 848. *Joh. Bauhinns* heeft deze Plant als volgt beſchreeven:

„ Zy heeft eene Wortel, die bovenwaarts inzonderheid glad en roodachtig is, zonder dat 'er iets aan uitgroeit, doch onderwaarts is ze met zeer veele allerfynſte witachtige vezels gelyk als gehaairt, van ſmaak Aardachtig; op de Aarde verſpreidt zy zich in takken van negen Duimen lang, en daar boven, zwak, hoekig, wollig, zomwylen in andere kleindere takjes geſmaldeelt, in 't midden met een afſcheidelyke Ader voorzien: waaraan de bladeren beurt om beurt zitten, hangende aan ruige ſteelen van een' halven duim lang en daar over, by hunne eerſte uitſpruiting rond, aanſtonds daarna op de wyze van een klimopsblad hoekig, maar dikwils ingeſneeden, in drie, vyf of zeven kleine deeltjes; ze zyn vleeſſig, naar boven toe donkergroen, onderwaarts helder groen, zomwylen ondermengt met donker Purpurrood, en doorgaans gehaairt; ter plaatze waar een jegelyk blad voortkomt, groejen donkerbruine of Purpurverwige ſteeltjes uit, zynde bykans een duim lang, en aan de tegen zyde gewrongen of gedraaid, onderſteunende vier hartvormige en iets kaal zynde bladeren, hebbende een wolligen of ruigen Rand; deze omgeven een

„ bleek-

„ bleek-blaauw Bloempje, dat met eene
„ viervoudige verdeeling is ingeſneeden,
„ onderwaarts geduurzaam, geſtreept,
„ en met twee Bloem-vezeltjes, die
„ blaauwachtig zyn, voorzien, vallen-
„ de zeer licht af. Daarop volgen
„ dubbelde Zaadhuisjes, overdwars met
„ eene naad byeengevoegt; waarin twee,
„ drie of vier Zaadkorrels leggen, zom-
„ wylen maar een alleen, die langach-
„ tig, van buiten bultig, en van bin-
„ nen uitgeholt zyn, gelyk als een
„ ſcheepje, uit welkers midden een
„ Gezwel uitbuilt, verbeeldende de Maſt
„ van een Scheepje. Het bloeit in 't
„ eerſte van 't Voorjaar op beploegde
„ Velden onder het Koorn.

Zie de 1004. Pl. Letter e.

VERONICA COERULEA TRIPHYLLOS NUNC PENTAPHYLLOS. Blaauwe Eerenprys met drie, ook wel met vyf bladeren.

Blaauwe Eerenprys met een drie of vyfvoudig gedeeld blad. *Flor.* 2. 105. In 't Voorjaar groejende Eerenprys met een drie, of vyfvoudig gedeeld blad. *T.* 145. Blaauwe Eerenprys nu driebladig, dan vyfbladig, of drie-en vyfvoudig gedeelt *M. H.* 2. 323. Blaauwe driebladige *Alſine* of Muurkruid met een diep ingeſneeden blad, en een Purpur-of violetverwige Bloem. *J. B.* 3. 367. kleine recht opwaarts groejende *Alſine* of Muurkruid, met een blad als aan de *Alſine hederacea*, of op die wyze verdeelt, als aan 't Ruitekruid. *Lob.* Plaat 464. *a.* †. Eerenprys met drie-en vyfvoudig geſpleetene bladeren. *Haller.* 534. 18. *Dactilobotanos* by *Thal.* 39. Eerenprys met een Ruitekruids-blad by *Rivin.* *T.* 95.

De recht om hoog groejende ſtengels zyn takkig, omtrent van vier tot vyf duimen of een' halven voet hoog. De bladeren ſtaan gepaart by een, zyn maar weinig ingetal, en leggen plat, hebbende een korte, breede en driehoekige uitgeſtrektheid of omtrek, nu in drie, dan in vyf langwerpig ingeſneedene tanden geſpleeten. De bovenſte bladeren zyn langer, drievoudig gedeelt of geheel. De onder de bovenſte bladeren by een gedronge Bloemen hebben maar zeer korte ſteelen, zyn cierlyk en donker-blaauw. De blaadjes aan den Bloemkelk zyd eirondachtig. De Vrucht is gelyk als uit twee Eieren t'zamen gevoegt. *Haller.*

Zie de 1004. Pl. Letter f.

VERONICA PRATENSIS SERPILLI FOLIO. Op Weilanden groejende Eerenprys met een wilde Tym-of Quendels Blad.

Op Weilanden groeijende Eerenprys met een wilde Tym-of Quendels blad *C. B. P.* 247. *M. H.* 2. 319. Eerenprys, by zommigen het Wyfje, by anderen *Betonica* van *Paulus*, met een blad, als aan wilde Tym of Quendel *J. B.* 3. 285. Op Weilanden groejende Eereprys by *Dod.* 41. *a* †. Eerenprys met eirondachtige bladeren, die zelden ingekurven zyn, met gladde lang geaairde bloemen, en eene tweevoudig gedeelde Vrucht. *Haller* 533. 14,

Het ſchiet veele lange, dunne en witte Vezels op de aarde uit; ook ſchieten de ter aarden neêrgebogene ſteeltjes en takjes uit de Gewrichten wortels uit. Zommige ſteeltjes groejen tot de hoogte van een halve of een geheele hand breed, zynde dun en vol van Gewrichten: aan elk der Gewrichten komen twee en twee wilde Tym-of Quendels-bladeren voort, die tegens over malkander ſtaan, zynde langwerpig, iets rond daarby, en zomwylen een weinig ingekurven. De Bloempjes komen afzonderlyk voort uit de vleugels der bovenſte bladeren, aan een dun en kort ſteeltje, dat is, uit elke vleugel komt 'er een in 't byzonder voort; ze zyn zeer fraai, maar zonder geur, beſtaande uit vier blaadjes, die onderwaarts aan de knop by malkander gevoegt zyn, waar van 'er drie blaauw- of witachtig en geſtreept zyn; het overige vierde is minder wit en met geene ſtreepen beteekent. Daar op volgen Beurſjes of Rokjes (*Utriculi*), gelyk als ze aan Eerenprys zyn. Het komt voort op Weilanden en in an-

andere vochtige geweſten, ook in bosſchaadjes, op zandige plaatzen en de kanten van Akker-velden, alwaar het in de Maanden van May en Juny groeit en bloeit, duurende echter het geheele jaar door *J. B. Haller. l. c.*

Zie de 1004. Pl. Letter g. VERONICA MINOR FOLIIS IMIS ROTUNDIORIBUS. Kleinder Eerenprys met rondachtige bladeren naar beneden toe.

Kleinder Eerenprys met rondachtige bladeren naar onderen toe *M. H.* 3. 320, kleinder baſtert *Chamædrys* of Gamanderlein met ronde bladeren *C. B. P.* 249. Breedbladige baſterd *Chamædrys* of Gamanderlein. *J. B.* 3. 286.

Zie de 1004. Pl. Letter h. VERONICA MINOR FOLIIS PICTIS. Kleinder Eerenprys met bonte bladeren.

Zie de 1005. Pl. Letter a. VERONICA MAJOR FRUTESCENS SEU CHAMÆDRYS SPURIA LATIFOLIA. Groote tot een heeſter opgroejende Eerenprys, of breedbladige Baſtert-Gamanderlein.

De allergrooſte breedbladige Eerenprys, of met een Eike-blad. *M. H.* 2. 322. De allergrootſte Eerenprys. *Lugd.* 1165. De groote breedbladige Baſtert *Chamædrys* of Gamanderlein. *C. B. P.* 248. Eerenprys met zeer breede bladeren gelyk als aan de *Chamædrys*, met eene vleeſchverwige Bloem. *Flor.* 2. 104. *H.*

Zie de 1005. Pl. Letter b. VERONICA SPICATA MAJOR FLORE ALBO. Groote ge-aairde Eerenprys met eene witte Bloem.

Zie de 1005. Pl. Letter c. VERONICA SPICATA MAJOR FLORE COERULEO. Groote ge-aairde Erenprys met eene hemelsblaauwe Bloem.

Zie de 1005. Pl. Letter d. VERONICA SPICATA MINOR FLORE ALBO. Kleinder ge-aairde Erenprys met eene witte Bloem.

Zie de 1006. Pl. Letter a. VERONICA SPICATA MINOR FLORE COERULEO. Kleinder geaairde Erenprys met eene hemels-blaauBloem.

Zie de 1006. Pl. Letter b. VERONICA MAS VULGARIS. Gemeene Eerenprys, het Mannetje.

Gemeene lompe Eerenprys, het Mannetje, *Park.* gemeene lompe Eerenprys, het Mannetje, met ingezaagde bladeren, *M. H.* 2. De lompe Eerenprys, het Mannetje, en de allergemeenſte zoort *C. B. P.* 246. De zeer gemeene Eerenprys met een zeer rondachtig blad *J. B.* 3. 282. Kruipende Eerenprys, het Mannetje by *Dod. p.* 40. Doch t'onrecht, Eerenprys, het Mannetje, *Blakw. T.* 143. Eerenprys met bonte, eironde en ingezaagde bladeren, hangende de ſtengel daarvan neerwaarts ter Aarden, komende uit de vleugels der bladeren van deze plant voort trosachtige vruchten. *Haller.* 530. 7.

Deze zoort word overal in de Bosſchaadjes of wilderniſſen gevonden. De nêerhangende ſtengels zyn aardachtig; wollig en hard. De bladeren ſterk en vaſt, iets ſcherp en ruig, eirondachtig en ingekurven. De ſteeltjes Druive trosachtig, lang, en minder uitgebreidt, komende aan Aairen het naaſte by. De ongelyke inſnydingen van den Bloemkelk beſtaan in twee orders. De Bloemen zyn bleekblaauw, met roosachtige of blaauwe aderen; of ze zyn wit met roosachtige Aderen, of ze zyn in 't geheel wit. Het Zaadhuisje is hartswyze gevormt, t'zamengedrukt of plat, en vol van Zaad. De Zaadkorrels zyn geel en rondachtig. *Haller.*

VERONICA SPICÆ FOLIO MINOR, FLORE COERULEO. Klein Eerenprys met een Spykenarden blad en blaauwe Bloem. Zie de 1006. Pl. Letter c.

VERONICA TEUCRIFOLIO MINIMA. Allerkleinſte Eerenprys met een Blad als aan 't *Teucrium* of Hartstong. Zie de 1006 Pl. Letter d.

VERONICA VEL TEUCRIUM SAXATILE LIGNOSUM CAPITULIS SPUMOSIS. Eerenprys, of op ſteenrotſen groeijend houtachtige Hartstong met ſchuinachtige Hoofdjes. Zie de 1006. Pl. Letter e.

By deze voorgaande zoorten worden met recht nog gevoegt:

Waterachtige Eerenprys met toegepunte eirondachtige bladeren, zynde uit

uit de vleugels der bladeren Druivetroſachtig. *Haller* 528. 2.

Waterachtige Eerenprys met eirondachtige bladeren, zynde uit de vleugels der bladeren Druivetroſachtig. *Ejusd. Auct. l. c.* 3.

Op 't Alpiſche Gebergte groejende ruige Eerenprys met een blad als aan de *Bellis*, Madelieve of Kerſouwe. *Ejusd.* met eene zeer heerlyke Plaat *p.* 531.

Op 't Alpiſch Gebergte groejende Eerenprys met t'zamen gedronge Bloemen, ruige Bloemkelken, en rondachtige, iets ruig en matiglyk ingekurven zynde bladeren. *Ibid.* met de Plaat.

Verginiaanſche zeer hoog groejende Eerenprys, met eene menigvuldige Aair en witachtige Bloemen. *Flor.* 2. 104. *Plukn. Phyt.* 70. *f.* 2.

In 't Voorjaar groejende Eerenprys van *Chio* met een blad als aan de *Cymbalaria*, met een witte Bloem en groenachtige Navel. *T. Cor.* 72.

Allerkleinſte Orientaalſche of Ooſtindiſche Eerenprys met ingekurve bladeren. *T. Cor.* 7. *H. R. D.*

En om niet meerder zoorten uit *Tournefort.* aan te haalen, zo moeten wy echter noch uit de *Theſaurus Zeylanicus* de volgende bybrengen:

Waterachtige op Zeilon groejende breedbladige gehaairde Eerenprys *Muſ. Zeyl. p.* 29. *Commel.* in de Aanmerkingen over de *Hort. Malab. p.* 10. *Tab.* 50. *Plukn. Almag. p.* 384. Op Zeilon groejende Eerenprys met een gepaart Rosmaryns-blad en witachtige Bloem *Ger. Hort.* 't welk is in de *Hort. Malab. part.* 10. *Tab.* 35. Doch het zal genoeg zyn, deze maar alleen ter kenniſſe van de liefhebbers hier ter plaatze opgenoemt te hebben.

Gebruik in de Medicyne.

Eerenprys heeft dezen Naam verkregen van wegens haare voortreffelyke uitwerking, zynde al van oude tyden af zeer beroemd geweeſt, aldus ook noch tegenswoordig vermaard, waarom zy ook met byzondere verheffingen van Eere en Lof altyd aangepreezen word. Voornamentlyk worden op de bladeren daarvan heet water gegoten, en naderhand in verſcheide toevallen zeer nuttelyk als een Thée gedronken. Het verdunt, zuivert, loſt op, maakt open en matigt. Men bedient zich daarvan voor Hoofdpyn, Duizeling, Hoeſt, Aamborſtigheid, Bloedſpouwing, uitteerende Koortzen, Longe-Ziekte, Zinkingen, in den beginne van opgeſtoptheden der Lever en Milt, voor wonden, Zweeren, Schurft, Darmſcheelspyn en Miltziekte. Zy veroorzaakt zweet, bevordert het Waterloſſen, en dryft den Steen af. Zommigen pryzen haar gebruik aan tegens de Peſt en ingenomen Venyn. Zy maakt dronke menſchen nuchteren, doordien zy, gelyk de geſtadige ondervinding zulks beveſtigt; (de dampen of geeſten) nêerſlaat en ſmoort. Zy bekomt de Vrouwen zeer wel, die aan opgeſtoptheid en gebrek van maandelyke zuivering quynen. Men vervaardigt uit deze Plant, wanneer zy met Wyn in giſting is gekomen, en naderhand gediſtilleert geworden, het voortreffelyke Borſt-Water van *D. Stahl.* Eerenprys tot Poejer geſtampt en aan zulke Vrouwen ingegeven, die vet en onvruchtbaar zyn, zal de zelve vruchtbaar maken. Zy word voor de Thee der Europeaanen gehouden. Eindelyk gebruikt men die ook uiterlyk tot het inſpuiten, Hoofd-Waſſingen, Kliſteeren, insgelyks tot Mondwaters, om de zweeren van den Mond en de keel te zuiveren, ook de Wonden ſchoon te houden. In de Apotheeken vindt men het Water van Eerenprys met of zonder Wyn afgetrokken, als ook noch zomwylen de Conſerve en het ſap. Zie *Joh. Francus* zyn geleerd Werkje *de Veronica Theizante. Diſſertatio de efficacia infuſi Veronicæ præferenda herbæ Thee &c:* Het Hoogduitſche Tractaat, die preißwürdige Vero-

nica.

nica. *M. Untzeri antidot. peſtill. L.* II. *Alf. Mareſcott. conpend. med. p.* 156. *Eraſm. Franciſc.* Oſt-und-Weſt-Indiſcher Luſt-Garten *P.* I. *p.* 630. *S. Pauli Quadrip. Bot. Cl.* III. *p.* 512. *ſeqq. Zorn.*

V I B U R N U M.

VIBURNUM. by *Park. Lantana* by *Dod. Viburnum* by *Matth. C. B. P. Lantana* in 't gemeen, by anderen *Viburnum.* In gemeen *Franſch*, Viurna by *Lob.* In 't goed *Franſch*, anders *Viorne* genaamt. In 't *Engels*, Wax faring trée. In 't *Hoogduits*, Kleiner Meelbaum / Sehling-Baum. In 't *Nederduits*, Meelboom.

KENTEKEN. Het *Viburnum* of de kleine Meelboom is een Plant, welke *Herman* mede tot de Bomen reekent, die eene Bezië met eene enkelde Zaadkorrel voortbrengen, zonder dat men 'er een Bloemkelkje kan aan gewaar worden, welke meening ook *Rajus* toeſtemt. By gelegentheid van de Verwersboom of *Rhois*, van welken *Dioſcorides L.* I. *c. m.* 124. heeft gehandelt, laat hy 'er ook nog dit mede invloejen, zeggende: „ Het maakt Takjes als een vinger „ dik, die omtrent tot twee ellen toe „ in de hoogte opgroejen. De bladeren „ zyn gelyk als aan de Olme-bomen, „ graauw, doch haairiger, die tegens „ over malkander in een zekere wydte „ aan de knobbels ſtaan, en in den „ omtrek geheel weinig en geheel fyn „ ingeſneeden zyn; De Bloeſſem is wit, „ en ſtaat als een Kroontje by malkaar, „ waar uit Beziën ontſtaan, die, „ gelyk Linſen, plat zyn, van koleur in „ den beginne wel groen, naderhand „ rood, en eindelyk zwart. De Wortel kruipt boven in de Aardzoden „ rondom."

Ruellius heeft het daarvoor gehouden, dat deze Plant de eigentlyke *Rhus* zy, 't welk echter met de meeningen van *Dioſcorides* en *Galenus* ſtrydig is. Men ontmoet dezen Boom zeer menigvuldig in Italiën, en wel in de Florentynſche en Apennynſche Gebergtens. De nieuwſte Kruidkundigen maken 'er de volgende Beſchryving van: „ De „ kleine Meelboom is een Boompje, „ welks Takken lang, een vinger dik, „ en buigzaam zyn. De ſchorſſe daar„ van is witachtig van koleur. De bla„ deren komen met die van Elzebo„ bomen, of Sorbenbomen, die op 't „ Alpiſche Gebergte groejen, overeen, „ ze zyn breed, langwerpig, dik, en „ aan den omtrek ingekurven, ruig, en „ met een wit ſtof, inzonderheid aan „ 't onderſte deel, 't welk 'er dieswe„ gens geheel wit uitziet, beſtrooit, „ en van ſmaak t'zamentrekkend. De „ Bloem beſtaat maar uit een blad, is „ in de rondte rondom gelegt, vyf„ maal ingeſneeden, van gedaante als „ een kroontje, en met vyf vezelen „ voorzien. Het Zaadhuisje is aan zyn „ bovenſte deel met een vyftakkig „ kroontje voorzien, en heeft een recht „ opwaarts ſtaand Buisje, dat gelyk als „ drieklotig is, en naderhand verandert „ in eene Vrucht of weeke Bezië, die „ vol ſap is, zynde van binnen maar „ een enkelvoudige harde Zaadkorrel, „ welke plat en geſtreept is." Men vindt dit Boompje groejen op onbeploegde Velden, ſteenachtige en zandige plaatzen en op Bergen. Het is bykans

kans een algemeene geloof, dat de Naam *Viribundum* voortkome van *viere*, (dat is: met Teenen te binden, of hoepels om te leggen), om dat de Landlieden zich van 't zelve gemeenlyk bedienen, om 'er hunne bondeltjes hout of andere dingen ter vaſthoudinge mede toe bewinden. Men vindt dit Boompje bloejen in de maand van May op leemachtige gronden. Zie *Volckam.* 399. *Tournefort.* 607. die maar alleen de zoort van *Matthiolus* heeft aangehaalt. *Boerhaave* II. 224. 225. *Linnæus n.* 245. *p.* 86. *Jonſton. p.* 213. *Haller* 467. *Rajus* 1590.

AANMERKING. Bykans al de nieuwſte ſchryvers verzekeren; dat 'er geheel en al niet het minſte gewag is gemaakt by de ouden van het *Viburnum*, als zullende eene byzonderlyke Plant weezen. Want als men op *Strabo* en anderen kan vertrouwen, zo als wel in dit geval ſchynt gelooflyk te weezen, zo wierd onder dezen Naam allerlei Heeſters en ſtruiken verſtaan; doch die van de nieuwere tyden hebben dezen Naam in een' zeer bepaalden zin genomen, en dieswegen maar alleen toe-geeigent aan deze Plant, die wy zo even beſchreeven hebben. *Tournefort*, en anderen meer met hem, merken maar eene zoort daarvan aan; doch *Boerhaave* haalt 'er meerder van aan, dien wy ook daar omtrent nopens onze Kopere Platen gevolgt hebben.

Zie de 1006. Pl. Letter f. VIBURNUM AMERICANUM SPINOSUM FOLIO URTICÆ LATISSIMO FLORIBUS AUREIS. Americaanſche doornachtige Meelboom, met een breed Brande Netels-blad, en goudgeele Bloemen.

VIBURNUM AMERICANUM SPINOSUM MELISSÆ FOLIIS, FLORIBUS COCCINEIS. Americaanſche doornachtige Meelboom met Meliſſe bladeren, en ſcharlaaken verwige Bloemen. Zie de 1007. Pl. Letter a.

VIBURNUM AMERICANUM NON SPINOSUM FLORIBUS LUTEIS. Americaanſche niet doornachtig zynde Meelboom met geele Bloemen. Zie de 1007 Pl. Letter b.

VIBURNUM AMERICANUM ODORATUM FOLIO PARVO ORBICULATO. Americaanſche welriekende Meelboom, met een kleine kringswyze gevormde Bloem. Zie de 1007. Pl. Letter c.

P. B. Prodr. Plukn. Phyt. T. 114. *F.* 5. *H R. D. Boerhaave.* †.

VIBURNUM AMERICANUM SALVIÆ FOLIIS MUCRONATIS FLORIBUS LUTEIS. Americaanſche Meelboom met ſcherp gepunte Salie bladeren, en geele bloemen. Zie de 1007. Pl. Letter d.

Americaanſche Meelboom met ſcherp gepunte Salie bladeren, of als die zyn van 't Ciſta-kruid het Wyfje, en geele Bloemen. *Par. Bat. Prodr. H. R. D.*

VIBURNUM SEU LANTANA, Meelboom bygenaamt *Lantana.* In 't *Franſch*, Viorne. In 't *Hoogduits*, Mehl-Baum. Zie de 1008. Pl. Letter a.

Viburnum of Meelboom by *Matthiol.* 217. *C. B. P.* 429. *Lugd.* 256. In 't gemeen *Lantana*, by anderen *Viburnum* of Meelboom genoemd. Zie *J. B.* 1. 577. *Lantana* by *Dod. p.* 81.

V I C I A.

VICIA *Seu Aphaca.* In 't *Grieks*, ἀφάκη, βίκιον. In 't *Italiaans*, Veccia. In 't *Spaans*, Algarróva. In 't *Franſch*, Veſce, Veſſe. In 't *Engels*, Vetch, or Feth, Tare, Viche. In 't *Boheems*, Wykow. In 't *Hongaarſch*,

Wargwborſo. In 't *Arabiſch*, Erbum, Almelis, Heiſene, Keſen, Keſer, Apaki, Afaki, Albikia. In 't *Hoogduits*, Wicken/ Zahme Wicken/ Feld-roſz/ Groſſe Wicken. In 't *Nederduits*, Vitſen of Wikken.

KENTEKEN. Wikken zyn niet alleen in Tuinen, maar ook in 't vrye Veld overal te vinden, en behooren tot die Planten, welker Bloemen twee vleugels maaken, en naderhand kleine Peultjes te rug laten, die zich in twee deelen van malkander geven; doch de Plant zelve is met zekere haakjes aan 't einde van haare Takjes voorzien, waar mede zy zich aan de naaſte Bomen, heiningen en diergelyken vaſthecht, en door middel van de zelve daarby opklimt. In welke Claſſe ze ook *Amman* en *Moriſon* geplaatſt hebben. *H. O. Herman* reekent die onder de Peul-vruchten, welker Bloemen vleugelachtig, de Peulen éénvakkig en zeer lang, daarby de Zaadkorrels als kogeltjes aan te zien zyn. *Rivinus* voegt ze by die Planten, welker Bloemen irregulier en vier- (of drie-) bladig zyn, en in eene middelmatige recht opwaarts ſtaande Peul rondachtige Zaadkorrels voortbrengen. *Boerhaave* merkt by de bladeren aan, dat ze gemeenlyk tegens over malkander ſtaan. *Rajus* telt ze op onder de kruiden, die eene Bloem voortbrengen, die naar een kapelletje gelykt, of onder de Peulachtige Vruchten behooren, waar mede ook de meeſten met hem eenſtemmig zyn. Aangaande de ouden, zo gelooft men, dat *Dioſcorides* van de *Vicia* teffens mede onder den Tytel van *Aphaca* heeft gehandelt, 't welk echter van *Matthiolus in Comment. ad Dioſcor.* over deze plaats, en van anderen tegen geſprooken word; gelyk dan ook de gedaante en Afteekening *p. m.* 306. daar mede niet overeen komt. Want de Wikken heeft ſmalder bladeren, veel langer Peulen, en ſterker ranken, om zich hier en daar vaſter te konnen hechten, dan de zo genaamde *Aphaca*, welke buiten de *Commentarius* van *Matthiolus* noch in *Dalechampe* konnen nagezien worden. Des niet tegenſtaande heeft *Galenus* beide voor eenerlei aangezien, en ze dierhalven by malkander gevoegt. Zie *C. B. P.* 344. Het beſte is, zo als het ons toeſchynt, de Plant zelve met eige Oogen te beſchouwen, dan zal men vinden, dat de ſtengels lang, hoekig, ruig en uitgeholt zyn. De *bladeren* langwerpig, ſmal, haairachtig, twee en twee tegens over malkander, gelyk als gepaart, ſtaan, aan een byzondere ribbe uit den ſtengel, welke op 't laatſte in draden of ſtrengen eindigt. De *Bloemen* zyn, gelyk als gemeenlyk by alle Peul-Vruchten, rood of blaauw, en laten eene ruige Peul achter na, waarin rondachtige Zaadkorrels leggen, die ook zomwylen hoekig zyn, en gemeenlyk een zwarte koleur hebben. Zie *Tournef.* 396. *T.* 221. *Boerhaav.* II. 43. *Linnæus n.* 587. *p.* 586. *Rajus* 900. *Haller* 597. die de veelbladige ſchoone zoort van Wikken, met een fraaije Penceel, volgens zyne gewoonte, laten afteekenen, en 'er eene zeer heerlyke Beſchryving bygevoegt heeft. *Cluſ.* CCXXXV. *R. P. H. Lugdunenſ.* 478.

AANMERKING. *Varro de R. R. c.* 31. was van meening, dat de Naam *Vicia* voortquame van 't Latynſche woord *Vincire*, 't welk zo veel beteekent als binden, doordien deze Plante zich zelve gelyk als aan hecht en t'zamen bindt, met dat geene wat zy kan bereiken; doch *Voſſius* ſchynt veel nader tot den oorſpronk van dit woord te komen, door het zelve af te leiden van het Griekſche βίκιον. Want *Galenus* betuigt *L.* I. *de aliment. facult. cap. penult*, dat al van ouds de Aſianen het zelve aldus genoemt hebben, beteekenende βίκιον by hen zo veel als een vaatje of doosje, om dat de Zaadkorrels in Peultjes van eene diergelyke gedaante verborgen leggen, hoewel wy niet tegenſpreeken, dat wéerzyds de afleiding zeer gedwongen uitkomt. Voor 't overige worden veele Wikken tot voeder voor de Duiven uitgezaait, en zy pleegt gemeenlyk in

in de Maand van Juny te bloejen. *Volckamer* 399.

Zie de 1008. Pl. Letter b. VICIA BENGALENSIS HIRSUTA. Bengaalſche ruige Wikken.

Bengaalſche graauwe ruige Wikken met een Erwte-Peul. *H. L. a.* Deze zoort reekent *Boerhaave* II. 44. *n.* 5. tot de Wikken, die met zeer t'zamen gedronge Bloemen of Aairswyze groejen.

Zie de 1008. Pl. Letter c. VICIA AFRICANA. Africaanſche Wikken.

Zie de 1008. Pl. Letter d. VICIA NARBONNENSIS. Franſche Wikken van Narbonne.

Zie de 1009. Pl. Letter a. VICIA LUTEA FOLIIS CONVOLVULI. Geele Wikken met klokjes-winde bladeren.

Geele Wikken met klein Klokjes-Winde bladeren. *C. B. P.* 345. *Aphace* van *Dioſcorides Gal. Plin.* Pitine by *Theophr. Orobanche leguminum* of Peulachtig Smeerkruid. *Lugd.* De derde zoort van *Elatine* of het Eerenprys wyfje *Tabern.*

Zie de 1009. Pl. Letter. b. VICIA SEGETUM CUM SILIQUIS PLURIMIS HIRSUTIS. Onder het Koorn groejende Wikken met veele ruige Peulen.

Onder het Koorn groejende Wikken met veele ruige Peulen *C. B. Pin.* 345. Kleine Wikken of kleine *Cracca* met veele haairachtige of ruige Peulen. *J. B.* 2. 315. Tweede zoort van *Cracca. Dod. Pempt.* 542.

Zie de 1009. Pl. Letter c. VICIA SEPIUM FOLIO VARIEGATO. Aan heggen groejende Wikken met een bont blad.

Zie de 1009. Pl. Letter d. VICIA SYLVESTRIS ALBA. Witte wilde Wikken.

Graauwe ruige wilde Wikken *C. B. P.* 345. Wilde Wikken ſchynende graauw te wezen met een witte Bloem. *J. B.* 2. 312. Wilde Wikken met een witte Bloem *Cluſ. Hiſt.* CCXXXV.

VICIA SEU CRACCA SYLVATICA PISO SYLVESTRI SIMILIS. Wikken of in boſſchen groejende *Cracca* gefyk aan wilde Erwten. Zie de 1010. Pl. Letter a.

Allergrootſte zoort van boſchachtige Wikken, gelyk aan wilde Erwten. *J. B.* 2. 315. kleinſte zoort van wilde Erwten. *Tabern.* Plaat 498.

VICIA VULGARES, Gemeene Wikken. In 't *Franſch*, Veſce. In 't *Hoogduits*, Wicken. Zie de 1010. Pl. Letter b.

By deze voorgenoemde zoorten van Wikken zouden noch wel meerder zoorten kunnen gevoegt worden, welke *Boerhaave* en *Tournefort*, als mede *Haller*, *Rajus* en anderen waardig geächt hebben om op te teekenen; maar om niet te wydloopig te wezen, zullen wy alleen de bloote Namen hier ter neder ſtellen, als:

Vicia maritima flore albo longo, aan den Zeeſtrand groejende wikken met een lange witte Bloem. Zie *Moriſ. Hiſt.*

Vicia anguſtifolia purpureo-violacea. ſiliquâ latâ, glabrâ, ſmalbladige Wikken uit den Purpurrooden Violetverwig. Zie *Botan. Monſp.*

Vicia multiflora, Wikken met veele Bloemen. Zie *Haller* ter aangehaalder plaatze.

Tournefort l. c. merkt aan, dat de Wikken, geene Bloem noch Vrucht voortbrengende, lichtelyk van andere zoorten konnen onderſcheiden worden, door haare twee gelyk als gepaarde bladeren, of door de veele t'zamen voegingen, groejende uit de Ribbe, die zich in Ranken uitbreidt, als mede door de ſteelen, die geene Vleugels hebben, en ook niet plat of t'zamen gedrukt zyn.

VINCA PERVINCA.

VIN. VIN.

VINCA PERVINCA. In 't *Latyn*, Clematis Daphnoides. In 't *Grieks*, κληματὶς δαφνοιδὲς. In 't *Franſch*, Pervanche. In 't *Italiaans*, Provenca. In 't *Spaans*, Pervinqua. In 't *Engels*, Pervinque. In 't *Boheems*, **Barwyneck**. In 't *Pools*, **Borwineck**. In 't *Hongaarſch*, Feyer venyth. In 't *Hoogduits*, **Inngrun / Sinngrun / Wintergrun**. In 't *Nederduits*, Maagdepalm, Ingroen, ook Vinkoorde.

KENTEKEN. Ingroen of Maagdepalm is een Plant, welke volgens de Aanmerking van *Tournefort p.* 294. *Inſt. R. H.* en anderen, van de overige zoorten van *Clematis* wel moet onderſcheiden worden, waarin ook wylen de Verzamelaar van dit werk met hem is eens geweeſt, en van deze zoort in 't byzonder hier ter plaatze gehandelt heeft, zo dat wy ook de Namen uit al de vreemde Talen, die te vooren *Tab.* 394. *ſeqq.* by de *Clematis Daphnoides* zyn voorgekomen, hier op 't nieuw herhalen, doordien ze eigentlyk aan onze *Vinca pervinca* of Vinkoorde toekomen. *Paul Amman* was twyffelachtig, of hy onze Plant van wegens de kleine peultjes tot het *Apocymum* zou reekenen of niet? *Herman* reekent haar tot die Planten, welke Peulen en Zaadhuisjes hebben, die maar, als ze zich open doen, éénvakkig zyn, en aan de Zaadkorrels geene wol hebben. *Rajus* telt haar onder die geenen op, welker Zaadhuisjes en Bloemen ſchynen vyfbladig te weezen. *Ruppius* beſchryft *Flor. Jenenſ. p.* 21. de Bloem van deze Plant als regulier en eenbladig, welker Zaadkorrels in een tweevoudig gedeelt Huisje leggen. Zy groeit meestendeels in 't wild, en wel het lieſt by Heiningen en Heggen, als mede in niet al te ruuwe boſſchaadjes, in de Maanden van Maart en April. *Dioſcorides* ſchynt in 't zesde Hoofdſtuk van zyn vierde Boek van deze Plant gewag te maken, naar wiens bericht zy op de Aarde kruipt, in een' goeden en vetten grond voortkomt, en Ranken rondtom haar uitbreidt van dikte als bieſen, en daarby heel teder. De bladeren zouden met de Lauwerier-bladeren overeenkomen, echter zyn ze niet zo ſterk van koleur, en ook niet van eenderlei grootte, maar veel kleinder. En *Matthiolus* twyffelt geenzins, dat de *Clematis* van *Dioſcorides* niet de *Vinca pervinca* zou weezen, waaruit de Ouden eertyds voor hunne kinderen kranſſen tot de Lykſtatien plagten te maken of te vlechten, en, zo wy ons niet bedriegen, zo komt de Afteekening van onze Plant zeer wel met die van *Matthiolus* overeen. Doch de Plant zelve heeft ſtengels, die zeer klein, dun, lang, rond, groen, knobbelig, en kruipend zyn, hechtende zich overal aan. De bladeren zyn langwerpig, groen, en glad, twee en twee tegens over malkander aan korte ſteelen ſtaande, hun ſmaak is bitter en t'zamentrekkend. De Bloem beſtaat maar uit een blad, en is van gedaante als een Trechter of Beker, met menigerlei inſnydingen, van koleur gemeenlyk blaauw, zelden wit, doch zeer zelden rood, en heeft geen Reuk. In 't midden van de zelve bevindt zich een Zaadhuisje, dat aan 't onderſte gedeelte der Bloeme als een nagel is vaſtgehecht, 't welk naderhand verandert in een langwerpige Vrucht, die uit twee Peulen beſtaat, waarin veele langwerpig ronde Zaadkorrels gevonden worden, die bykans als Rolſteenen zyn, en aan de eene zyde

eene

eene inſnyding hebben. De wortel is vezelachtig. In de Apotheeken word deze Plant maar ſlechts *Vinca pervinca* genaamt. De Grieken noemen die *Clematides*, van wegens haare Ranken, welke zy van zich over de Aarde verſpreidt, en daarmede de zelve gelyk als bindt. Doch *Daphnoides* hiet zy van wegens de bladeren, die met de Lauwerier-bladeren eenige gelykvormigheid hebben, hoewel ze niet van eenerlei grootte met deze zyn. *Plinius* geeft haar den Naam van *Clematides Egyptiaca*, zeggende, dat zy van anderen ook *Chamædaphne* genoemt wierde, als of het een laag Laauwerierſtruikje was, zo als de Naam ook met zich brengt. Zy zou ook *Vinca* genoemt zyn geworden, en wel dieswegen, om dat men eertyds by Bruiloften kranſſen of gordels daarvan heeft vervaardigt. Zie *Linnæus p.* 63. *n.* 180. *Tournefort.* 119. *T.* 45. *Rajus* 1091. *Joh. Bauhinus* II. *p.* 130. *Cluſ.* 121. *Haller* 526.

Zie de 1010. Pl. Lettter c. VINCA PERVINCA OFFICINARUM. Vinkoorde der Apotheekers. In 't *Franſch*, Pervanche. In 't *Hoogduits*, **Ingrun.**

Vinca van *Rivinus* by *Rupp. p.* 21 *Pervinca* by *Trag. p.* 394. *Ruell.* 580 *Tournefort l. c.* kleine *Clematis Daphnoides*. of Maagdepalm *J. B.* II. 130. *H. Eychſt. Ord. Fr. T.* 8. *f.* 3. *Camer. Hort. p.* 43. *Raj.* 1091. gemeenlyk *Pervinca* genoemd *Cæſ.* 336.

Zie de 1010. Pl. Letter d. VINCA PERVINCA FLORE ALBO. Vinkoorde met een witte Bloem.

Zie de 1010. Pl. Letter e. VINCA PERVINCA FOLIIS VARIEGATIS. Vinkoorde met bonte bladeren.

Het word wel dikwils in de Tuinen gezien, maar behalven de Bladeren brengt het zelden iets verder voort.

Daar is noch eene andere zoort van deze Plant, met een gevulde purpurverwige Bloem, welke met de gemeene zoort in de Tuinen bloeit; *Joh. Bauhinus*, als ook anderen, hebben nooit eene gevulde met een blaauwe Bloem gezien. *Vinca* word het mogelyk genoemd *à vincendo hyemis aſperitatem*, (dat is: van overwinning of uitharding der ruuwigheid des Winters), om dat het altyd groen blyft, en door de koude geen ſchade lydt.

Gebruik in de Medicyne.

De Bladeren van Maagdepalm of Vinkoorde worden in de Apotheeken tot een gebruik behouden, welker eigenſchap is, dat ze droogen, verwarmen en aanhouden, weshalven ze onder de Wondkruiden gereekent worden. Ze zyn innerlyk dienſtig, om ſterke en buitengewone bloedingen te ſtelpen, als hevige Neusbloeding, Bloedſpouwen, Bloedpiſſen, overtollige vloejing der Vrouwelyke Maandſtonden en Aanbaajen, als mede voor Buikloop, rood Melizoen en witte vloed der Vrouwen, enz. *D. Stahl* merkt aan, dat hunne kracht dan op haar hoogſte is, wanneer deze ziektens bykans ten einde gaan, als men ze met Azyn inneemt, dan geneezen ze de venynige beeten en ſteeken der Slangen. Uiterlyk reinigen en heelen ze insgelyks Wonden en vuile Zweeren, ook maken ze mede het ſlappe Tandvleeſch vaſt. *S. Pauli Quadrip. Bot. Cl.* II. *p.* 51. beveſtigt, dat, de Maagdepalm of Vinkoorde in Water of Vleeſchnat, gekookt zynde, daar door de verloore Melk by Minnemoers wederom zou herſtellen, offſchoon die ook wel in 't geheel niets, of doch weinig tot voedſel zou helpen. Het ſap van deze Plant verzaft de Ooren-pyn. Zommigen pryzen haar voor de Toveryen aan. Ze worden tot Thee en andere Wond-dranken, als ook tot Gorgelwateren gebruikt. *Zorn.*

VINCETOXICUM.

VINCETOXICUM. In 't *Grieks*, νικητόξικον. In 't *Franſch*, Dompte venin. In 't *Engelſch*, Swallawwoort. In 't *Hoogduits*, Schwalbenwurtz. In 't *Nederduits*, Zwaluwewortel.

KENTEKEN. Swaluwe-wortel of *Vincetoxicum* is eene zoort van Plant die van zommigen ook *Hirundinaria*, als mede *Aſclepias* genoemt word. *Paul Amman* zegt, zulks het *Apocynum* te wezen. Doch *Herman* reekent ze tot die Planten, welke eenvakkige Peulen voortbrengen, latende elke Bloem een Peultje na haar te rug, die bovenwaarts van malkander gapen, en in een eenige goot of holte veele zaadkorrels hebben leggen, zynde in eene menigvuldige rye ſchulpsgewyze gelyk als boven malkander geſtapelt. Volgens de verdeeling van *Rajus* behoort de Swaluwe-wortel tot die Kruiden, welker Bloemen als uit vyf bladeren beſtaan, zekere zaadhuisjes achter zich te rug laten, en volgens hun geſlacht nabeſtaande zyn met het *Apocynum*, waar mede ook de meening van *Ruppius* volkomen overeenſtemt. *Flor. Jenenſ.* p. 20. Men vindt deze Plant in de Maanden van Juny en July op Bergen en in ruuwe geweſten, als ook by Heiningen en Heggen. Het onderſcheid tuſſchen haar en het *Apocynum* beſtaat daarin, dat zy niet alleen eene enkelvoudige Peul, maar ook eene geheel andere ſchikking van Bloeme heeft, op even de zelfde wyze gelyk de *Aſclepias* van *Rivinus* zich van het gemeene *Vincetoxicum* onderſcheidt. *Dioſcorides L.* III. *c.* 90. geeft 'er dit van te kennen, zeggende: *Aſclepias*, of Zwaluwe-wortel ſpruit met veel lange takken uit, zynde de bladeren zo lang, als aan klim-op, en makende veele tedere en ſterk riekende Wortelen. De venynige reuk der Wortel is gevoelig, het Zaad gelyk als aan de *Securidaca* of Byltjes Kruid, en de plaats haarer groejinge op Bergen. Echter neemt *Matthiolus* onder de *Aſclepias* en het *Vincetoxicum* dit onderſcheid nog in acht. Namentlyk: dat het laatſte in ruuwe, en ſteenachtige gronden groeje, met een zeer teedere ſtengel voorzien, en de bladeren veel puntiger zyn, als wel die van de Lauwerier-Boom: de Bloem van 't zelve zou wit en mosachtig zyn, hebbende tedere langwerpige Hoorntjes, en ontelbare witachtige Wortelen. Zomwylen worden zo wel de bladeren als de Wortelen gezegt geenen reuk te hebben; de bloeisſem is zonder venyn, en het Zaad niet gelyk aan dat van de *Securiadaca*, of Byltjes-kruid. Ook *Rajus* heeft geoordeelt, niet ontkent te kunnen worden, dat 'er eenig onderſcheid tusſchen beide de Kruiden zy, ten opzichte van het geheele klaare Sap, en van de enkelvoudige Peultjes, welke Oijevaars-bekken voorſtellen; of ſchoon *Columna* ſchryft, dat de *Aſclepias* zy opgevult met een geelachtig, echter niet al te klaar, of waterachtig Sap. Evenwel moeten wy bekennen, dat de *Herbarius Lugdunenſis* van gevoelen is geweeſt, dat *Matthiolus* den geleerden *Fuchs* en *Dodonæus* t'onrecht heeft beſchuldigt, van niet wel tuſſchen beiden het onderſcheid beraamt te hebben. De naaukeurige afteekening en beſchryving van *Haller* verdient voor al de anderen

Lof

Lof en toeſtemming, alwaar, namentlyk *Enum. Method. Stirp. Helvet p.* 525. de ſtengel als duurzaam aangegeven word, hard, recht opwaarts ſtaande en weinig takkig is, behalven by de Wortel, die eene redelyke groote heeft. De bladeren ſtaan twee en twee tegens over malkander, zyn hard, eirondachtig, langwerpig en geheel glad, gaande daarenboven puntig toe. Van de Bloemen ontſtaan 'er meer op een ſteeltje, 't welk uit de Vleugels der bladeren voortgroeit, komende gemeenlyk boven aan den ſtam by malkander. De bloesſem is wit, vleeſſig, iets dicht; het Bloemkelkje bykans als een Haair zo fyn, echter vyfbladig (hoewel *Boerhaave p.* 312. maar een vyfvoudig gedeelt blad in vyf lange tengere inſnydingen geſpleeten aanneemt). De Bloem zelve is uit een korte Buis in vyf puntige ſnydingen verdeelt, of volgens *Boerhaave* éénbladig gedeelt, gelyk als een Star uitgebreidt, waarin nog een ander klein Bloempje van vyf blaadjes vry kleinder en korter is, zynde met vyf Bloemvezels voorzien, die vaſt aan 't Zaadhuisje ſluiten. Uit de holte der Bloeme ontſtaan vyf vezelen, met verſcheide draden, en der zelver t'zamen ſtaande punten, welke met het dekzel, waarmede de Pypjes bedekt zyn, t'zamen groejen. Men vindt 'er twee Peultjes met twee vleugels aan, die uit de Koekjes enkelde Pypjes voortbrengen. De Zaadkorrels zyn als blaadjes aan te zien, eirondachtig, doch met Vogelbekken, op de eene zyde verheven, op de andere kant hol, en met veele vezels gelyk als van zyde bekleedt. Zie *Tournefort p.* 93. *T.* 22. *Linnæus n.* 148. *p.* 65. *Lugdun.* 1144. *Rajus* 1090. De Naam *Aſclepias* komt voort van *Aeſculapius*, dien de Grieken Α'σκληπιὸς noemen, als zynde zulks ieder een uit de *Mythologia* (of verdichte geſchiedenis der Heidenſche Goden en Godinnen) genoegzaam bekent. De Naam *Vincetoxicum* is een vreemd woord, hebbende de gemeene Lieden dien aan deze Plant daarom gegeven van wegens haare uitnemende kracht, waarmede zy het Venyn zou verdelgen, zynde t'zamen geſtelt uit de woorden *vince* (gy zult overwinnen) en *toxicum* (Vergift of Venyn), 't welk de Grieken νικητόξικον noemen. *Joh. Bod.* Ook word het *Hirundinaria*, of Zwaluwe wortel, genaamt van der zelver Vrucht of peultjes, die zy voortbrengt, en welke, als ze van malkander barſten, iets pluimachtigs, en eenigzins ook de gedaante van eene Zwaluwe hebben, doch waar omtrent eene ſterke inbeeldings kracht ons moet te hulp komen. *Idem.* De byzonderlyke en bekenſte zoorten zyn wel de volgende, als:

VINCETOXICUM SEU ASCLEPIAS FLORE ALBO. Zwaluwe wortel met een witte Bloem. In 't *Franſch*, Dompte Venin. In 't *Hoogduits*, Schwalben-wurtz. Zie de 1011. Pl. Letter a.

Vincetoxicum of overwinſter van 't Venyn. *Dodon. Pempt.* 407. Zaluwwortel der Apotheekers. *Aſclepias* met een witte Bloem *C. B. P.* 303. *Aſclepias* of *Vincetoxicum* met veele witachtige Bloemen. *J. B.* 2. 138. *Aſclepias* met een witte Bloem by *Park. Ger. Aſclepias* by *Fuchs* 129. *Vincetoxicum* by *Matthiol. p.* 809. *Camer. Epit. p.* 559. *Aſclepias* of *Vincetoxicum* by *Lob.* Plaat *p.* 630. *Aſclepias* I. *Tab. p.* 729. *Aſclepias* met gladde uit den eironden ſpiesachtige bladeren en witte druivetrosachtige Bloemen *Haller. Enum. Method.* 525. *Aſclepias* met een recht opwaarts ſtaanden kruidachtigen ſtengel, eironde puntig toe loopende bladeren, en t'zamen gedronge Bloemen. *Cliff. p.* 78. *Rayen p.* 410.

VINCETOXICUM FLORE NIGRO SEU HIRUNDINARIA. Overwinſter van Venyn met eene zwarte Bloem, of Zwaluwe-wortel. Zie de 1011 Pl. Letter b.

Vincetoxicum met eene zwartachtige Bloem, *Aſclepias* met een zwarte Bloem *C. B. Aſclepias* by zommigen met eene zwarte Bloem *J. B.* 2. 140. *Apocynum* van *Columna* in *Phytoboſ.* III.

AANMERKING. Dz en worden noch

noch bygevoegt het aan de Zeeſtrand groejende *Vincetoxicum*, met een Salie blad en witte Bloem by *Tournefort*, 't welk ook de aan de Zeeſtrand groejende *Tithymalus* of Wolfsmelk, als mede de zeldzame *Eſula* of Duivels-Melk uit het Venetiaanſche Eiland Lio genaamt, van *Lobel*. Plaat 372. en *C. B. P.* 291. gezegt wordt, het zelve eene uit den witten en Purpurrooden veranderlyke Bloem te hebben.

Vincetoxicum fruticoſum, folio ſubrotundo populeo, heeſterachtige *Vincetoxicum* met een rondachtig Populierbooms blad, 't welk *C. B.* noemt *Apocynum* met een rondachtig blad, en *J. B.* 2. 134. *Apocynum* met een zeer rond blad, en eene uit den witten naar 't geele hellende Bloem, zynde zulks het eerſte breedbladige *Apocynum* by *Cluſ.* in *Hiſt.* 124.

Vincetoxicum volabile, foliis acutioribus, zeer onbeſtendig zynde *Vincetoxicum* met zeer ſcherp gepunte bladeren.

Het breedbladige *Apocynum*, met een ſtengel, die zich verre uitſpreidt. *J. B.* 2. 135. Het derde breedbladige *Apocynum* van *Cluſius* in zyne Hiſtorie *p.* 125. welke voorverhaalde Planten noch met de *Apocyni*, noch met de *Periploca*, aangaande het t'zamenſtel der Bloemen, overeenkomen, maar veel meer met het *Vincetoxicum*, en dierhalven billyk onder het zelve mede geplaatſt worden. Zie *Rupp. l. c.*

Gebruik in de Medicyne.

De Wortel van deze Plant is vermaard, en in de Apotheeken te vinden, wordende dierhalven ook tot menigerlei nut beſteedt, volgens haare uitwerking heeft zy eene opdrogende, verwarmende, oploſſende, verdeelende, zuiverende, opening verwekkende, en verſterkende eigenſchap, zy is als een middel, om het Venyn en de zweet uit te dryven, nuttelyk te gebruiken tegens de Peſt en quaadaardige Koortzen, zy ſtaat de verrotting tegen, en geneeſt of heelt de beeten van Venynige Dieren. Zy opent (maakt open) de verſtopheid van de Lyfmoeder en andere ingewanden, en brengt zeer heilzame hulp te wege, voor de kwade vochten der Maag, Geel en Waterzucht, Hertkloppinge, Flaauwtens en Darmſcheels-pyn. Men pryſt haar vorders aan voor de Aamborſtigheid, en om het geſtolde of dikke Bloed, waaruit de bykans verhard zynde opſtoppingen ontſtaan, te verdunnen; van wegens haare verzagtende kracht is zy mede zeer dienſtig voor de Leden-zucht, Miltziekte en Moeder-Quellingen, bevorderende zo wel de waterloſſing, als de verbryzeling van 't Graveel. Men houdt haar insgelyks voor een heilzaam middel in geſcheurtheden, en voor de uitzakkinge der Lyfmoeder en des Endeldarms. Veele houden het ook daarvoor, dat zy, innerlyk en uiterlyk gebruikt wordende, wonden, ontſteekingen en zweeren zou geneezen. De *Ephemerides N. C. A.* I. *Obſerv.* 57. *p.* 153. merken aan, dat zy voor een goed middel verſtrekke, om de Krop-Zweeren te verdryven. In de Apotheeken vindt men 'er de Eſſentie van. Zie *S. Pauli Quadrip. Bot. Cl.* III. *p.* 516. *ſeqq Neumanni Prælect. Chemic. P.* III. *Regn. veget. c.* 149. *p.* 1136. *Foreſt. L.* 27. *Obſ.* 21. *Lonicer Herbar P.* II. *p.* 302. *Schroder.*

VIOLA.

VIO.

VIOLA. In 't *Latyn*, Viola Martia. In 't *Grieks*, ἴον πορφυροῦν, ἴον μέλαν ϗ μελάνιον. In 't *Italiaans*, Viola mammula. In 't *Spaans*, Violetta. In 't *Franſch*, Violette de Mars. In 't *Engels*, Violet. In 't *Deens*, Fioler. In 't *Pools*, Fiolki/ Markove. In 't *Boheems*, Fiala. In 't *Hongaarſch*, Viola. In 't *Arabiſch*, Seneffigi, Sonofrig, Benefefegi. In 't *Hoogduits*, Blaue Merß Violen/ Violen/ Veieln. In 't *Nederduits*, Violetten, Violen.

KETEKEN. De ieder een aangenaam zynde Veoletten hebben *Paul. Amman* en *Moriſon*, opgetelt onder die Kruiden, welker Bloemen verdwynen, en ronde Hoofdjes te rug laten, die in drie vakjes of holletjes zich van malkander ſplyten en met wit, klein, rond of langwerpig Zaad opgevult zyn. Volgens de verdeeling van *Herman* behoort deze Plant tot die geenen, die drie Zaadvakjes en veele Zaadkorrels voortbrengen, volgende op elke Bloem drie Zaadhuisjes, die driehoekig zyn, en zich in drie bladeren van malkander ſplyten, doch welker Bloempjes wanſchapen zyn, of geene zekere gedaante hebben, en achter op de rug een ſpoor maken. *Rajus* plaatſt die onder de vyfbladige Planten, gevende aan de zelve deze Merktekenen, dat namentlyk de Bloemen uit vyfbladeren beſtaan, geene zekere gedaante waarneemen, of niet zo wel geſtalt zyn, met een ſpoor pronken, en het Zaadhuisje in drie verſcheidene deelen afzonderen. *Ruppius Flor. Jenenſ. p.* 232. reekent de Violet tot die Planten, welke eene irreguliere vyfbladige Bloem hebben, en bedekte

VIO.

Zaadkorrels in een enkelvoudig Zaadhuisje voortbrengen. *Volckamer Flor. Nor.* 401. verklaart de algemeene en byzondere Kentekenen daarvan aldus: „ Na „ elke Bloem komen 'er veele Zaadkorrels voort, die van gedaante rondachtig, en in een vliezig Zaadhuisje beſlooten zyn, 't welk, als het ryp „ word, zich in drie deelen van malkander ſplyt. De Bloemen zyn volkomen, vyf bladig, zonder eene byzonderlyke uitnemende gedaante, met „ een ſtompe en rondachtige ſpoor „ voorzien."

Dioſcorides heeft maar alleen van de Purpurverwige Violet-Bloem iets in geſchrift nagelaten, *L. IV. c. m.* 17. De nieuwſte Kruidkundigen van onzen tyd maken 'er deze beſchryving van: *Dat* zy namentlyk eene Plant is, welker bladeren aanſtonds uit de wortel voortkomen, rond, wyd, aan den rand ingekurven, groen en aan lange ſtengels zyn. De Bloem beſtaat uit vyf bladeren, ſlaat geen zekere regel of uiterlyke gedaante gade, gelykende bykans aan de bloemen met vleugels, want de twee bovenſte bladeren konnen het vaantje, de twee blaadjes ter zyden de Vleugels, doch het onderſte, 't welk met een ſpoor is voorzien, den bodem verbeelden. De koleur is zomwylen wit, dikwils blaauw, en menigwerf purpurverwig, de Reuk aangenaam en welriekend. Wanneer de Bloem is vergaan, dan komt 'er een Zaadhuisje te voorſchyn, 't welk, als het ryp is, zich in drie verſcheidene deelen uit malkander ſplyt, waarin dan veele kleine rondachtige witte Zaadkorrels leggen. De Wor-

tel is vezelachtig, en de bladeren van de Violet-bloem worden *Violaria* genoemt. Zie *Tournefort* 419. *Malp. an. pl.* 43, 138. &c. *Boerhaave* 243. *Linnæus n* 679. *p.* 267. Men vindt dit aangenaame Plantje op ſchadawachtige plaatzen even zo wel, als in dorre en wel ter Zonne gelegene Geweſten, op Weilanden of in Tuinen, aan Heiningen of Heggen, en elders genoeg, bloejende doorgaans aanſtonds in 't Voorjaar, waarvan daan de Naam van Maart-Violen mogelyk voortgekomen is. De Grieken noemen die ἴον, παρὰ τὸ ἀνίεναι ταχὺ, *quod vere primo ſtatim adſit*, dat is: dat zy met het eerſte van 't Voorjaar beginr te bloejen, wanneer de Sneeuw en Vorſt van de Velden komen te wyken. *C. B. P.* zegt: *Nicander* houdt het in zyne *Geoponica* daarvoor, dat het daarom van de Grieken ἴον wordt genaamt, om dat, volgens het bericht van *Hermolaus*, eenige Nymphen van *Jonien*, deze Bloem het eerſte aan *Jupiter* tot een vereering overgegeven hebben. Anderen willen, dat deze Naam ἴον daarom aan haar is gegeven, om dat, toen *Jupiter* de van hem beminde Maagd *Io*, wegens de Jaloersheid van *Juno*, in eene Koe heeft verandert, de Aarde deze Bloem tot haar Voeder heeft te wege gebracht, en dieswegen de Naam van *Jon* verkreegen. In 't Latyn word zy daarom *Viola* genaamt, als of men wilde zeggen *Vitula*, een Vaars of jonge Koe. *Rajus* 1049. *Haller Enum. Method.* 500. De bekentſte zoorten daarvan zyn deze:

Zie de 1011. Pl. Letter c. VIOLA MARTIA FLORE ALBO. Maart-Violen met eene witte Bloem. In 't *Hoogduits*, **Weiſſe Mertz-Violen.**

Witte Maart-Violen *C. B. P.* 199. Maart-Violen met een witte Bloem, met en zonder een welriekenden Reuk. *J. B.* 3. 542.

Niet minder als de gemeene purpurverwige Viool ſchynt deze zoort de koleur niet zo zeer te konnen verwen, noch den zelven graad te bereiken, vermits de grond, waarin wy gemeenlyk deze zoort van Violetten zien groejen, verdroogd en vaſt of dicht is, waardoor het dan geſchiedt, dat zy niet zo veel Voedings-ſap verkrygt, als wel een vette grond of Aarde zou konnen geven.

VIOLA MARTIA PURPUREA. Purpurverwige Maart-Violen. In 't *Franſch*, Violette. In 't *Hoogduits*, **Blaue Veilgen.** Zie de 1011. Pl. Letter d.

Purpurverwige Maart-Violen met een enkelvoudige welriekende Bloem. *C. B. P.* 199. *M. H.* 2. 474. Purpurverwige Maart-Viool *I. B.* 3. 542. Zwarte of Purpurverwige Viool. *Dod.* 156. †.

Joh. Bauhinus eigent aan deze zoort zo wel als aan de voorgaande vezelige wortelen toe, die zomwylen in veele hoofden verdeelt zyn, waar uit veele kleine Wyngaard-Rankjes voortkomen, die naderhand door de nêerhangende vezels wortelen krygen, en de Plant doen voortgroejen; de Reuk van deze zoort is in 't byzonder de welriekenſte, voornamentlyk als de Nagt begint te naderen; het ſap behoudt de koleur der Bloeme, en uitgeparſt zynde, is het krachtig genoeg, om 'er Zuiker mede te verwen.

VOLIA MARTIA FLORE CARNEO. Maart-Violen met een vleeſchverwige Bloem. In 't *Hoogduits*, **Violen.** Zie de 1011. Pl. Letter e.

VIOLA MARTIA FLORE CINEREO. Maart-Violen met een aſchgraauwe Bloem. Zie de 1011. Pl. Letter f.

VIOLA MARTIA PURPUREA FLORE MULTIPLICI. Purpurverwige Maart-Violen met eene veelvoudige Bloem. Zie de 1011. Pl. Letter g.

Maart-Violen met eene veelvoudige Bloem. *C. B. P.* 199. Purpurverwige Maart-Violen met eene vermenigvuldigde groote Bloem *I. B.* 3. 542. Violen met eene veelvudige Bloem by *Dod. p.* 156. *Malp. An. Pl.* 44. 152.

VIOLA SYLVESRIS INODORA. Wilde Violen zonder Reuk. Zie de 1011. Pl. Letter h.

Wilde Maart-Violen zonder Reuk. *C. B. P.*

C. B. P. 199. II. *Dod.* Wilde purpurverwige of Honds-Violen by *Tragus.* Een zoort van zwarte wilde Violen. *Geſn. Hort.* Wilde blaauwe laatgroejende Honds-Violen zonder Reuk *Lob.* Plaat.

Caſp. Bauhinus ter aangehaalder plaats zegt: De Hemelsblaauwe Bloem is zomwylen bleek; zy is van tweederlei zoort, de eene is groot met zeer groote ronde bladeren; de andere is kleinder met gepunte, langwerpige en gedronge bladeren; makende *Geſner* (*in monte fracto*) gewag van Berg-Violen, welke alleenlyk van de gemeene zoort verſchillen door de zeer kleine en vaſte bladeren.

Zie de 1011. Pl. Letter i.

VIOLA SYLVATICA ERECTA. Wilde recht opwaarts bloejende Violen.

Tot een Boompje op groejende Violetten, by *Matthiol p.* 1181. *Cam. Epit.* 911. Heeſterachtige Violetten *Geſn. H.* 206. zeer verheven bloejende Violen *Matth. Cluſ. Pann.* 356. *Hiſt.* 310. Tot een Boompje op groejende Maart-Violen *Tab.* 303. Recht opwaarts bloejende Violen met een blaauwe Bloem. *Eichſt.* V. *o.* 5. I. 5. *f.* 2. en *O.* 2. *T.* 16. *f.* 2. 3. *H. Oxon. H.* 475. Violen met een recht opwaarts groejenden ſtengel, met ingekurve bladeren, die meer dan anderen rondachtig zyn, onder de Takken. *Haller* 503. *Munting Waare Oeffening* 646. Recht om hoog bloejende purpurverwige Violen. *Raj.* 1054.

Dit Gewaſch heeft hoekige ſtengels, die recht en ongekromt zyn, een Elleboog hoog ook wel hooger: de voorſte bladeren, zyn gelyk aan die van driederlei koleuren hebbende Violen en rondachtig, de anderen zyn tot vyf duimen toe lang, anderen nog langer of korter en ſmal, die verſcheiden zyn naar dat ze gekweekt worden, en als ze zeer breed voortgroejen gelyken ze aan de bladeren van Maart-Violen, uit welker knopjes andere blaadjes uitſpruiten, nu klein, dan grooter, zommigen ook ingekurven, en in den omtrek ingezaagd of ingetand, van koleur als de gemeene *Jacea* of Vlokkebloem. De Bloemen worden ook *Jaceæ* of Vlokkebloemen genaamt, beſtaande uit vyf blaadjes, die in den omtrek zeer zuiver Violetverwig zyn, en aan lange ſteeltjes zitten, welke uit de holtens der bladeren voortkomen, waarvan de twee bladeren ter zyden van binnen met witte Vlokken of haairtjes bezet, en teffens met het benedenſte met zeer ſchoone ſtreepen verciert zyn. Waarop dan lange peultjes volgen, in drie doppen of gooten zich van malkander ſplytende, en een wit klein Zaad in zich beſlooten hebbende. De geheele wortel is vezelig en duurzaam. De geheele Plant is van ſmaak Vogel-lymachtig. Zy groeit zeer weeldrig in de Boſſchaadjes van Ooſtenryk en Stiermarken. *Cluſ.* Onder de doornen heeft *Joh. Bauhinus* dezelve op zyne Reize in de Maand van May zien bloejen, en wel op de Grenzen van 't Vorſtelyke Graafſchap Mompelgard, omtrent by Matthews-Slot. Of de recht om hoog groejende driekoleurige Viool, de Jupiters Bloem van *Theophraſtus* 6. *H.* 6. zy ſchynt *C. Bauhinus* te willen beveſtigen

VIOLA SURRECTA AFFINIS PINGUICULÆ FACIE. Recht om hoog groejende Violet-Bloem van gedaante met de *Pinguicula* overeenkomende. *B.* Zie de 1011. Pl. Letter k.

Behalven deze zoorten komen 'er nog veel meer by de Schryvers voor, als by *Pluknet p.* 388. *Viola pyrenaica ſerotina Teucrii folio*, op 't Pyrenæiſche Gebergte laat groejende Violet, met een blad als aan 't *Teucrium* of Hartstong. *C. B. Phytop.* 375. *Viola alpina folio in plures partes diſſecto*, op 't Alpiſche Gebergte groejende Viool met een in veele deelen geſneeden blad. *Tab. p.* 306. 307. Drieeenigheids Violet. *Plucknet Phytog. T.* 2. 32. *F.* 2. *Viola cærulea maxima, Cucumerinis hirſutis foliis, Virginiana*, Virginiaanſche allergrootſte blaauwe Violet met ruige Komkommer bladeren; anderen hebben andere verſcheide zoorten, *Tournefort* de meeſten, en *Rajus* de uitgezogtſte; ook hebben *Barrelier* en *Boccone* Plaaten genoeg daarvan bygebracht, die daar-

daartegen konnen vergeleeken worden; doch wy geeven van elk geen byzondere verklaaring, om dat onze Kopere Platen 'er niets van gewagen.

Gebruik in de Medicyne.

De Purpurverwige Maart-Viool, een zeer klein en laag, maar echter van wegens zyne deugd en kracht zeer hooggepreezen Bloempje, is van wegens haare ſlymachtige met eene zoutige ſcherpheid verknochte deelen een *Polychreſt* middel (dat is: een middel voor veele Ziektens te gelyk), 't welk zo wel het Bloed, als den Buik zagtjes zuivert, en aan 't Hoofd, Oogen, Hert, Borſt en Lever voortreffelyke nuttigheid te wege brengt; weshalven de verſche Bloemen matigen, openen, verzagten, verweeken, bevochtigen, zuiveren en verſterken. Ze worden grootelyks aangepreezen voor al te lange Slapeloosheid, Hoofd-pyn, Stuiptrekkingen, vliegende Jigt, verzwakt Gezicht, Hoeſt, Aamborſtigheid, ontſteeking der Keel, Heeſchheid, Pleuris, Hartkloppinge, Flaauwten, Kinderpokjes, enz: ze verſterken de Levens-Geeſten, ſmooren de hitte der lever, als mede van de Koortzen, en leſſchen den dorſt, ze worden onder de vier Hartbloempjes ook opgetelt. Uit haare Bloem-bladeren word in de Apotheeken die ongemeen lekker zynde Siroop vervaardigt, zynde een middel, 't welk zeer dienſtig is, niet alleen voor die te vooren gemelde Ziektens, maar dat ook voornamentlyk kinderen die veel Hoeſten, en bezwaarlyk adem ſcheppen, ſteekende dieswegen vol Gal en taaje ſlym, wonderlyk wel te baat komt. Zommigen raaden ook de Violen mede onder Zalade, insgelyks tot Laxeer-Dranken, en als een Poejer te gebruiken. De bladeren daarvan, welke insgelyks verkoelen, bevochtigen en verweeken, worden uiterlyk tot Gorgel-Dranken, Klyſteeren, Pap-omſlagen en tot Voet-badingen genomen. Het Zaad van Viool-Bloemen word door middel van overgehaalde of gediſtilleerde Wateren, die de kramptrekking verzagten, en de Water-Loſſing bevorderen, tot een melkje toebereidt, 't welk de zenuwen en de Pisblaas wel opent, ook de moejelykheid in 't waterloſſen, en de opgeſtoptheid van de Pis by uitnementheid Jucht verſchaft. Men ſchryft aan de Wortel eene kracht toe, om Braaking en buikzuivering te veroorzaken, doch die hedendaags weinig of wel in 't geheel geen plaats meer vindt. De beſte en gewoonlykſte zaken, die in de Apotheeken daarvan vervaardigt worden, zyn 1. het Gediſtilleerde Water, 2. de Conſerve, 3. de te vooren gemelde Syroop, 4. de Honing van Violen, 5. Een Koel-drank. 6. de blaauwe Viool-of Kandeel-Zuiker, 7. Een Azyn, en 8. de door een afweikſel vervaardigde Olie. Zie de *diſſertatio* van *Henningerus*, als mede die van *Gravel* onder de voorzittinge van *G. H. Wedel* 1716 te *Jena* gehouden. *P. Poter Pharmac. Spagyric. L.* I. *Sect. 6. Fr. Decker in Not. ad. Pr. med. P. Barbette l.* 4. *c.* 8. *Henr. ab Heers Obſ. med.* 17. *Bocl. adnot. in Hermann Cynoſ. m. m. P.* I. *c.* 7. *p.* 586. *ſeqq. Schroder.*

VIR-

VIRGA AUREA.

VIRGA AUREA. By anderen in 't *Latyn* genoemd Panax Chironium, Cunilago *of* Leucographis. In 't *Franſch*, Virge d'or. In 't *Engels*, Golden Rot. In 't *Deens*, Gylden Wůnd-Urt. In 't *Boheems*, Trantwyſoky. In 't *Pools*, Tranck. In 't *Hoogduits*, Gulden-Wund-Kraůt/ Heidniſch Wůnd-Kraůt. In 't *Nederduits*, Wilde keule, Gulden-Wondkruid.

KENTEKEN. Het Gulden Wondkruid of wilde Keule word by anderen ook *Solidago Saracenica* genaamt. Zie *Linnæus p.* 253. *n.* 651. volgens *Amman* en *Moriſon* heeft het eene Bloem, welke uit verſcheide vezeltjes, die gemeenlyk geel zyn, t'zamen geſtelt is, veranderende naderhand in eene pluimachtige ſtoffe. Dieswegen heeft ook *Herman* het onder de veerachtige Planten opgetelt, die geen melkachtig ſap in zich hebben, en welker Bloemen uit veele Pypachtige Bloempjes in het midden beſtaan; die zich gelyk als in eene ſchyf rondom leggen, doch aan den buitenſten Rand gelyk als met ſtralen van zeer lange bladeren omcingelt zyn. De Zaadkorrels zyn met een Pluim-bondel voorzien, volgende na elk enkeld ſchyfachtig Bloempje een enkelvoudig Zaadkorreltje. *Rajus* reekent het tot die Kruiden, welker Bloemen t'zamen geſtelt zyn, en die geene Melk in zich hebben. *Gulden-Wond-kruid*, of *Gulden Roede*, naar 't Latynſche, word dit Kruid van wegens zyne geele Bloemen genaamt, en om dat het voor Wonden zeer dienſtig zou zyn. Men doet zo qualyk juiſt niet, als men het voor eene zoort van *Aſteris* houdt, waaraan veele kleine Gulde Bloempjes boven aan den ſtam gelyk als aan een kuif, Bosje, of in de gedaante van een kroontje ſtaan. *Volckamer* geeft 'er *p.* 402. deze Merktekenen van aan: „ De Zaadkorrels zyn onbedekt en „ Vêerachtig, de Bloemen volkomen, „ veele by malkâar aan een kuif of aan „ een lange Druivetros, van koleur „ geel, van binnen uit eene ſchyf, bui- „ tenwaarts van eenige ſtralen t'zamen „ geſtelt. De binnenſte ſchyf beſtaat „ uit veele Pypachtige korte Bloempjes, „ die zich van boven vyfvoudig verdee- „ len, en elk als op een Zaadkorrel „ vaſt zit; de buitenſte blaadjes, die de „ ſtraal rondom formeeren, zyn gelyk „ en effen. De bladeren aan deze Plant „ zyn of in den omtrek merkelyk of niet „ heel merkelyk ingetand of ingekur- „ ven." *Rupp. Flor. Jenenſ. Claſſ.* VIII. *p.* 145. 146. reekent het tot die Planten, welke reguliere t'zamen geſtelde Bloemen, en welker Zaadkorrels iets Vêerachtigs aan zich hebben. Van de gemeene zoort dezer Plant geeft ons *Joh. Bauhinus* deze Beſchryving: „ De „ Wortel gaat gelyk als met Gewrich- „ ten in de Aarde rondom, is van ko- „ leur bruin, en heeft veele witachtige „ vezels, met een' Speceryachtigen „ ſmaak. De ſtengels zyn ſtyf en recht „ of niet gekromt, twee of drie Ellen „ hoog, geſtreept, ruig en met een „ ſponsachtig merg opgevult. De bladeren zo wel aan de Wortel als aan den ſtam, waaraan ze beurt om beurt ſtaan, zitten aan lange ſteelen, ook zomwylen aan korte, ja wel dikwils zonder ſteelen vaſt gehecht; waarvan de onderſten dikwils haaſt een handbreed, entweemaal zo lang zyn, hoewel ze in onze Geweſten deze maat niet bereiken;

de bovenſten zyn kleinder en donkergroen, ruig en aan den omtrek ingekurven. De Bloemen vindt men aan het bovenſte deel der Plant, of ook aan byzondere ſteelen, die uit de holtens der bladeren voortkomen, zynde van koleur geel en op 't laatſte vêerachtig. Het komt voort op Velden vol van Heyſtruiken, en in Bergachtige Bosſchaadjes, bloejende in de Maand van Auguſtus. Het is veranderlyk van bladen, (zo als *Caſp. Bauhinus* zeer wel aanmerkt), want zomwylen zyn ze zonder inſnydingen, en dikwils haaſt niet zienlyk ingekurven. *C. B. P.* 268. *Tournef.* 483. *Rajus* 278. *Boerhaave* 96. *Lugdunenſ. p.* 1270. *ſeqq.*

Zie de 1012. Pl. Letter a. VIRGA AUREA MEXICANA. Mexicaanſche Gulde Roede.

Mexicaanſche Gulde Roede *C. B. P. App.* 577. Gulde Roede met een blad, als het kruid Wintergroen heeft, hebbende een Rietpluim naar eene zyde toe geſteld. *H. R. Par.*

Uit eene Wortel ſpruiten veele ſtengels voort; rondom welke bladeren groejen, die een hand breed lang, anderhalve duim breed, iets dik en blinkende zyn; doch aan den top zyn ze veel korter. Uit de holtens der bladeren komen takjes voort, waaraan Bloemen zitten, die donker geel zyn, opwaarts om hoog kyken, en maar een gedeelte des ſtengels innemen.

Zie de 1012. Pl. Letter b. VIRGA AUREA ANGUSTIFOLIA NON SERRATA. Smalbladige Gulde Roede met ongezaagde of niet ingekurve bladeren.

Smalbladige Gulde Roede met bladeren, die maar een weinig ingekurven zyn. *C. B. P.* 268. Gemeene breedbladige Gulde Roede. *J. B.* 2. 1062. Gulde Roede by *Dod. p.* 142. *M. H.* 3. 124. Gulde Roede met bladeren, die maar weinig ingekurven zyn *H. Eyſt. æſt. o.* 10. *F.* 6. *f.* 2. Gemeene en Apotheekers Gulde Roede met Prunellen-bladeren, als ze beginnen uit te breeken. *Flor.* 2. 35.

Zie de 1012. Pl. Lettter c. VIRGA AUREA MONTANA FOLIIS LATIORIBUS. Op Bergen groejende Gulde Roede met zeer breede bladeren.

Op Bergen groejende Gulde Roede met een zeer breed glad blad *H. R. P.* 186. Gulde Roede met bladeren, als aan de *Scrophularia* of klierkruid is. *Ac. Reg. Par. M. H.* 3. 124. Op Bergen groejende Gulde Roede met bladeren als aan de *Scrophularia* of Klierkruid. *Plukn. Phyt.* 235.

VIRGA AUREA LINARIÆ FOLIO. Gulde Roede met een Vlaskruids-blad. Zie de 1012. Pl. Letter d.

VIRGA AUREA SEU SOLICAGO SARACENICA. Gulde Roede of Saraceenſche *Solidago* (dat is: Ridderſpoortjes) Zie de 1012. Pl. Letter e.

Saraceenſche *Solidago* of Ridderſpoortjes by *Dod. Lob.* Echte Saraceenſche *Solidago* met een Salie-blad. Smalbladige Gulde Roede met ingezaagde bladeren *C. B.* Smalbladige Gulde Roede met ingezaagde bladeren of Saraceenſche *Solidago* by *J. B.*

Deze zoort groeit twee of drie Ellen hoog met gladde geſtreepte ſtengels, uit welke by beurten bladeren voortſpruiten, die een hand of anderhalve hand breed lang, en een of twee duimen breed zyn, bykans gelyk aan de bladeren van ge-oord Saliekruid; aan den omtrek ingekurven op de wyze als die van het kruid *Doria*, doch veel tederder of dunder, glad, niet ruig als by de gemeene zoort, eenigzins met een Speceryachtigen en iets heeten ſmaak begaaft. De Bloemen zyn geel en komen niet aan den ſtengel voort, als by de *Virga aurea vulgaris* (gemeene gulde Roede), maar aan de uiterſte Takjes, gelyk by het kruid *Doria* geſchiedt, zo dat ze eenigzins een kroontje gelyken, beſtaande uit drie of vier langwerpige bladeren, en nemende die van eenig donsachtige ſtoffe gevulde Bloempjes het middelſte deel der Bloeme in. *J. B. Rajus* heeft zulks in de Slooten dicht by Straasburg in den Elſas gevonden, als mede op de hoogſte kruinen van den Lever of Jurtenberg.

berg. *Joh. Bauhinus* op den *Rosberg* niet ver van *Maaſmunſter.* Het bloeit in de Maand van September en ook in October. *Conſolida* of gulden Wondkruid is van de Turken en Saracenen *Solidago* genaamt geworden, om dat het de Lippen der Wonden t'zamen hecht of voegt. *Lugdunenſ.* Het is mede daar toe goed, waar toe de gulde Roede gebruikt word, welker zoort ook aangehaalt word.

Zie de 1013. Pl. Letter a. VIRGA AUREA OMNIUM MINIMA. Gulde Roede de allerkleinſte zoort onder allen.

Gulde Roede de allerkleinſte zoort onder allen *H. R. Par.* Laag groejende Gulde Roede, met zeer ſcherp gepunte bladeren, die echter niet ingekurven zyn. *M. H.* 3. 125. Gulde Roede, de kleinſte zoort onder allen, met zeer groote Bloemen *Par. Bat.* By deze alleen zyn de Bloemen niet op de Teentjes of Roeden, maar bykans in de gedaante van een kroontje geſchikt. *Boerhaave.*

By deze voorgaande zoorten verdienen nog de volgende gevoegt te worden, als:

Virga aurea annua, Jaarlykſche Gulde Roede. *Zanon.* 205.

Virga aurea Canadenſis hirſuta panicula minus ſpecioſa, in Canada groejende ruige Gulde Roede, met een Rietpluim, die juiſt niet al te fraai is. *H. R. P.*

Virga aurea major foliis glutinoſis et graveolentibus, groote Gulde Roede met lymachtige en qualyk riekende bladeren. *T.* 484.

Gebruik in de Medicyne.

Wilde Keule of Saraceniſch Wondkruid is een der voornaamſte Wondmiddelen, hebbende eene recht ſtyftrekkende kracht, om op te droogen, te zuiveren, aan te trekken, te verſterken en te heelen. Het word wel byzonderlyk gebruikt voor de bloedige Waterloſſing, als mede voor het Bloedſpouwen, Wonden en andere overtollige vloejingen, *by Voorbeeld:* in Buikloop, rood Meliſoen enz: Men raadt het ook aan in bezeeringen van de Borſt en Nieren, het dryft de Pis en 't Graveel, en is van goede uitwerking in de Geel-en Waterzucht. Dit Kruid geneeſt mede de Pypzweeren, de Sprouw en Hals-Ontſteekingen; belet de ontſteekingen van de Lel en verrotting van 't Tandvleeſch, en makende mede het waggelende Tandvleeſch vaſt. Men neemt het een vierendeel loots zwaar met Wyn tot een Poejer geſtampt, als ook in Dranken, inſpuitingen en Gorgel-Wateren. Zie *Wedel. in amoenit. mat. med. L.* I. *Sect.* III. *c.* 9. *p.* 185. die van deze Plant en haar allerheerlykſte gebruik tegens het Graveel een uitmuntend getuigenis uit het *Satyricon* van *Barclajus* heeft bygebracht, en met andere getuigeniſſen beveſtigt. Zie *Act. phyſ. med. Vol.* V. *Obſ.* 8. *p.* 49. *Lemery* 1190. *Schröder.*

VISCUM.

VISCUM. In 't *Grieks*, ἰξιος. In 't *Italiaans*, Viſcio, Pania. In 't *Spaans*, Viſco, Liga mordago, Muerdago de Robbe. In 't *Franſch*, Guy. In 't *Engels*, Miſſelto, Miſſeltree. In 't *Bohеems*, Milii Melii. In 't *Pools*, Jemiola. In 't *Litthauwſch*, Emalas. In 't *Hongaarſch*, Fay gyongy. In 't *Ara-*

Arabiſch, Debach, Dabach, Hæle, Adabac, Helch. In 't *Chaldeenſch*, Luperax. In 't *Hoogduits*, Miſpel/ Miſtel/ Kenſter/ Affolter/ Heil allen Schaden/ Vogel-Leim. In 't *Nederduits*, Marentakken, Vogel-Lym.

KENTEKEN. Toen wy te vooren in 't derde Deel van dit ons Botaniſch Werk van den Eikboom hebben gehandelt, bracht het de gelegentheid mede, ook van de *Vogel-Lym* iets te verklaaren, inzonderheid ten opzichte van 't groote bygeloof, 't welk onder onze Voor-Ouders daarmede is gedreeven, waarop wy ons beroepen, op dat wy tegenswoordig niet zo wydloopig behoeven te zyn. Naderhand hebben wy onderſcheidentlyk van de Vogel-Lym geredeneert; doch dewyl wy hier naar de orde van 't Alphabeth van den Lym moeten handelen, zullen wy nog het een en 't ander bybrengen, welk door de Leezers met het voorgaande kan vergeleeken worden. Dienvolgens eigenen wy met *Ruppius Flor. Jenenſ. p.* 33. de Plant van den *Vogel-Lym* de Claſſe van die Planten toe, die eene reguliere eenbladige Bloem hebben, en welker Zaadkorrels in eene weeke Vrucht of Bezië verborgen leggen. *Dioſcorides* ſchryft *L.* III. *c.* 87. *ed. n.* Dat de *Vogel-Lym* ontſtaan uit Beziën, die aan de Eikebomen groejen, en dat haare bladeren veele gelykvormigheid hebben met de bladeren van den Bosboom. Ook dat men het vindt aan Appel-Peere-en andere Bomen, niet minder wordt het dikwils aan eenige Wortelen van zommige ſtruiken of Heeſters gevonden. *Matthiolus* voegt 'er nog by, dat ook de Vogel-Lym aan *Cerr-Eikebomen*, *Steen*-Eikeen *Kaſtanje-Bomen* gevonden wordt. Doch *Plinius* wil dit maar toeſtaan aan de Eike-wilde Pruim-Terpentyn. Pyn-en Denneboomen. *Matthiolus* neemt waar: dat de Vogel-Lym aan de Inwoonders van Toskanen tot een zeer groote nuttigheid verſtrekke, want behalven der zelver gebruik in den Vogelvangſt, is zy voornamentlyk ook zeer nuttelyk om den Wynſtok te verſterken of te bewaaren, op dat de botten of knoppen by de eerſte uitſpruitinge niet van de Rupſen worden opgevreeten, waarvan het overal vol krielt. Want de Landlieden omgeven alle Wynranken met Vogel-Lym, waarin de rondom uitknagende Wormtjes, die zulk een heerlyk vocht greetig zoeken, willende van de Aarde naar boven toe kruipen, als dan vaſt kleeven, en niet verder kunnen komen. Voor 't overige is de Vogel-Lym op zich zelve geen Boom, maar zy komt op de Bomen voort, en behoudt een altyd duurend groen loof; volgens het getuigenis van *Virgilius L.* VI. *Aeneid.* Schryvende:

> *Quale ſolet ſilvis brumali frigore* Viſcum
> *Fronde virere nova, quod non ſua ſeminat arbor.*

Dat is:

„ Gelyk de *Vogel-Lym* in de Bosſchaadjes ter tyde van den Winter
„ nieuw groen loof verkrygt, offſchoon
„ zy voor haar zelve door de Zaajing
„ geen eige Boom voortbrengt."

Vervolgens heeft *Plinius L.* XVI. in 't laatſte Hoodſtuk aldus geſchreeven: „ zommige dingen konnen uit de Aarde niet voortkomen, waarom ze aan de Bomen groejen, want vermits ze geen eigen plaats van groejinge hebben, zo leven ze ten koſten van andere Gewaſſchen, gelyk de Vogel-Lym doet, want zy, gezaait zynde, wil op geenerlei wyze voortgroejen, ten zy die door den buik der Vogelen geloſt word, voornamentlyk van duiven en Lyſters. Dit is haare eigenſchap, dat zy niet voortkomt, ten zy die alvoorens in den Buik der Vogelen tot rypheid is gebracht geworden." Het geene *Theophraſtus* al voor hem van de oorzaken der Planten *L.* II. *c.* 23, in geſchrift heeft nagelaten, zulks hebben wy al te vooren uit *Rajus* klaarlyk aangetoont, van noch met de reden, noch

noch met de ondervinding overeen te komen. Doch de Vogel-Lym is een byzonder ſtruikje, aan de Takken van andere Bomen voortkomende, 't welk altyd groen blyft, wordende het zelve van zommigen ook *lignum ſanctæ Crucis* of het hout van 't heilige kruis genaamt. De hoogte van dit ſtruikje is omtrent twee voeten; de ſtengels zyn een vinger dik, hard, houtachtig, in malkander gewikkelt, zwaar, van buiten bruin en roodachtig, van binnen wit en geelachtig; de Takken zyn talryk, houtachtig, buigzaam, in malkander verwart, enz. en met een groene ſchorſſe overtrokken. De bladeren ſtaan twee en twee tegens over malkander, zyn langwerpig, dik en hard; zeer gelykvormig aan de bladeren van Bosboom, echter langer, vol van Adertjes, en bleekgroen van koleur. De Bloem is éénbladig, in de gedaante van een Beker, maakt vier verdeelingen, en is met kleine wratjes als overſtrooit, die 'er redelyk ſtofachtig uitzien. Het Zaadhuisje zit op een ander plaats dan de Bloem, en is teder of fyn, in vier blaadjes beſlooten, en word een rondachtige kleine Bezië, wit, week, glinſterend, vol van Lym, en met een enkele platte Zaadkorrel voorzien, welke hartswyze gevormt is. Dit heeſtertje blyft den geheelen Winter door groen, hoewel zommigen zulks maar willen toeſtaan, van de Vogel-Lym, die aan de Takken der Pyn, Amandel, Appel-en Peere-Bomen voortkomt, doch die geene, welke aan de Eike-en Kaſtanje-Bomen groeit, laat de bladeren des Winters vallen. *Boerhaave* geeft ons de Kentekenen van de Vogel-Lym in 't kort aldus te verſtaan: „ zy brengt gepaarde bla„ deren voort, die ſmal en langwerpig „ zyn. De Bloem beſtaat maar uit een „ blad, is van gedaante als een Bekken, „ viervoudig gedeelt, en met wratjes „ beſtrooit, zynde het Mannetje. Het „ Zaadhuisje zit op een geheel andere „ plaats, als waar de Bloem voortkomt, „ is teder, en met vier blaadjes omringt; „ het verandert naderhand in een ron„ de Bezië, die vol is van Lym, ver„ vattende maar een vlakke Zaadkor„ rel, welke van gedaante als een Hart „ is. Zie *Tournef.* 609. *T.* 380. *Linnæus p.* 284. *n.* 713. eigent aan de Vogel-Ty tweederlei geſlacht toe, zeggende; „ dat 'er Bloemen van 't Mannelyke en „ 't Vrouwelyke Geſlacht aan een en de „ zelfde Plant gevonden worden. De „ Bloemkelk is vierbladig, zynde de „ blaadjes eirondachtig, waarvan by 't „ Mannetje de twee buitenſten tegens „ malkander overſtaan; doch by 't „ Wyfje groejen ze altemaal recht op„ waarts om hoog. Vorders is by 't „ Mannetje de omtrek der Bloeme één„ bladig, openſtaande, uitgeholt, en „ ter helfte viervoudig gedeelt, hebben„ de half eirondachtige inſnydingen, „ voor de Bloemvezelen verſtrekken „ draden, die nauwlyks kennelyk zyn; „ voor 't overige zyn 'er vier Vezel„ knopjes aan, die eirondachtig, open„ ſtaande en aan de omtrek der Bloeme „ gehecht zyn. Doch by 't Wyfje be„ ſpeurt men geen omtrek der Bloeme, „ hoewel een eirondachtige ſpruit voor „ de middelſte ſteel verſtrekt; hebben„ de geen ſtyl (*Stylus*), maar wel twee „ ſtompe *ſtigmata* of ſneeden. Het „ Zaadhuisje is eene eirondachtige één„ vakkige Bezië, doch het daar inleg„ gende Zaad is maar een eenige kor„ rel, echter hartswyze gevormt." *Lugdun. p.* 18. *ſeqq. Rajus* 1583. Het bloeit in 't begin van 't Voorjaar en de Beziën, die 'er uit worden, blyven van die tyd af den geheelen Winter door ſtaan. Zie *Lemery* 1150. *ſeqq.* Op wat wyze het nu toegaa met haare voort-teelinge, daarvan hebben de ouden als *Theophraſtus*, *Plinius*, *Dioſcorides* en veele anderen hunne bezwoorene overleeveringe gehad, dat de Lyſters en andere Vogelen van die zoort, wanneer ze Vogel-Lyms-Beziën hebben gegeeten, en wederom op andere Bomen vlogen, het Zaad door de natuurlyke uitloſſing op de zelve brachten, weshalven *Plautus*

Hhhhhhh 2 van

van de Lyſter of *Turdus* plag te zeggen: „ Hy veroorzaakt zich zelf den Dood, „ vermits hy door middel van de Vogel-„ Lym, die van de Marentakken ge-„ maakt word, en waarvan hy oorzaak „ is, pleeg gevangen te worden." *Joh.* en *Caſp. Bauhinus* zo wel, als *Scaliger* wederſpreeken deze meening zeer hevig, en houden ſtaande, dat de Marentakken uit de Bomen wierden uitgedreeven, gelyk als de hoorens van dieren uit hunne beenderen.

Camerarius quam op deze gedachten in de *Ephem Nat. Curioſ.* (te weeten): dat de Beziën van de Marentakken, of van den wind, of door de Vogelen in de Lucht op andere Bomen gebracht worden, wanneer namentlyk de wind zo ſterk waaide, dat de Beziën door de Lucht mede wierden voortgeſleept, of dat de Vogels uit onachtzaamheid ze uit hunne Bekken lieten vallen; konnende dan lichtelyk van wegens haare klevige ſtoffe blyven hangen aan dat geene, waarop ze kwamen te vallen. De geleerde *Rajus* heeft niet alleen aangemerkt, dat de Marentakken aan de Bomen, waarop ze groejen, groote ſchade, ja wel geheel en al den ondergang zelve te weeg brengen, maar hy verhaalt ook in zyn *Append, Hiſt. Plant. p.* 1918. dat hem van een Apotheeker te London, *Samuel Doody*, en twee vermaarde Leeraars der Geneeskunde *Martin Liſter* en *Leonhard Pluknet*, zy verzekert geworden, dat het Zaad van de Marentakken, op een witte Populierboom een ſtruikje voortgebracht hebbe, naa dat van te vooren de ſchorſſe is doorgaat, en het korreltje daarin gebracht was, en wel in de Tuin van *D. Liſter*, waardoor men aldus den twiſt, die zo lang geduurt heeft, op eens kan beſliſſen, zynde maar te verwonderen, dat de Geneesheeren en Kruidkundigen tot nu toe op de bewysgronden van de twiſt hebben gezien, daar ze met weinig moeite op de natuur zelve hadden moeten zien. Dat onder al de Marentakken, die van den Eikeboom het meeſte is vermaart geweeſt, kan men de Druiden toeſchryven, die dezelve by het nieuwe Jaar overal heen zonden, en 'er groot werk van maakten.

VISCUM BACCIS ALBIS. Marentakken met witte Beziën. In 't *Franſch*, Guy. In 't *Hoogduits*, **Miſtel-Vogel-Leim.** Zie de 1013. Pl. Letter b.

Marentakken met witte Beziën. *C. B. P.* 423. Vogel-Lym *Dodon. Pempt.* Zy bloeit in de Maand van Maart op verſcheide Bomen, *by Voorbeeld:* op Eſſe-en Wilge-Bomen, op de Hagedoorn, op Linde-Peere-en Appel-Bomen. *Rup. Flor. Jenenſ.* 33. Gemeene Vogel-Lym. *Park.* Voor de Gulde Tak van *Virgilius* gehouden *Aeneid. 6.*

Het ſchiet met veele ſpruiten uit, zynde met een ſchorſſe overtrokken, die van koleur kruid of grasverwig, en zomwylen geelachtig, ook bykans zo dik als de kleinſte vinger is, en menigwerf noch dikker, welke door gewrigten onderſchept worden, waaruit menigvuldige Takken ſpruiten, die ook zelf knobbelig zyn, en een aan hen gelyk zynde zoort van Takjes voortbrengen. Het heeft bladeren, die twee en twee tegens malkander over ſtaan, van gedaante als de bladeren van Porcelyn, die langwerpig, en bykans rond aan 't uiterſte einde, van koleur grasverwig, dik, met rechte aderen op de wyze als de vyfaderige Weegbree (*plantago pentaneura*) naar de lengte voorzien, en van ſmaak zoetachtig zyn, doch iets ſcherp daar by. De Bloemen, die zo wel aan de Gewrichten, als aan de buitenſte Takken hangen, zyn klein, geel, viervoudig gedeeld, die naderhand Beziën worden, leggende dicht by een gedrongen op malkander, niet ongelyk aan kruisbeziën (ja wel veel kleinder) en op de zelfde wyze geſtreept, witachtig, vol van een klaar, (of helder) taai en lymachtig vogt, eenigzints aangenaam van Reuk, die 'er wynachtig by is, en van een' lieflyken ſmaak; zynde in dit vocht de korrels gedompeld, die echter niet zwart zyn zo als *Joh. Bauhinus* wil, maar

maar veel meer zilververwig, hebbende elke Bezië maar een korreltje, dat breed, t'zamengedrukt, en van gedaante is als een Hart. Wy konnen by deze zoort noch wel voegen:

Viſcum baccis rubris. Vogel-Lym met roode Beziën.

Viſcum Indicum, Indiaanſche Vogel-Lym.

Viſcum Peruvianum, Peruviaanſche Vogel-Lym.

Viſcum Oxycedri, Vogel-Lym van een vol takkige Ceder-boom.

Doch wat kan een enkelvoudige Beſchryving der Planten te wege brengen, als men ze niet teffens op Platen afgeteekent ziet?

Gebruik in de Medicyne.

De Marentakken zo wel van Eike als Hazelnoote-Bomen worden in de Geneeskunde gebruikt, welke in verſcheide ziektens tot eene krachtige uitwerking en nuttigheid verſtrekken. Want die van de Eikeboom worden tegens Hoofd en Nieren toevallen geheel byzonderlyk aangepreezen, en onder de t'zamengeſtelde Poejers word 'er nauwlyks een gevonden, waarin die niet mede als een *Ingredient* gevonden worden, te weeten: voor de geraaktheid, Vallende Ziekte, Heup-Jigt en Kramptrekking, Duizelinge en andere zeer zwaare Hoofd-Toevallen. *Rajus in Catal. pl. Angl. p.* 307. en anderen bewyzen het uit de ondervinding, dat het een *arcanum* of geheim zy tegens de Pleuris. *Weisman* pryſt *in Act. phyſ. med. vol.* I. *Obſ.* CXCI. *p.* 422. 423. het vlytige gebruik van de zelve als een drank, of met water gekookt of met Wyn toebereidt, voor de Aamborſtigheid en Kramptrekkende opblazende Darmſcheelspyn, gevende zo wel bericht van der zelver toebereiding, als op wat wyze die zal genomen worden. Zy worden van wegens haare verdunnende, verdeelende, oploſſende en openende kracht geroemt, zo dat zy ook de zweet bevorderen, de Wormen afdryven, en in derdendaagſche Koortzen en Ledenzucht hulp te wege brengen. Men bedient zich van de zelve ook uiterlyk, wanneer zy met Harſt en Waſch tot een Pleiſter toebereid word, om zweeren te verweeken en ryp te maken; van's gelyken word zy in voorgemelde toevallen zomwylen aan den hals gehangen. Die geenen, welke bygelovig zyn, houden die dienſtig voor de Nacht-Merry en Toverye. Zie *Baiers Diſſertatio de Viſco* gehouden A°. 1706. te *Altdorff. S. Pauli Quadrip. Bot. Cl.* IV. *p.* 547. *Loniceri* Kräuter-Büch P. I. *p.* 163. *Em. Konig Regn. verget. Quadrip. p. m.* 104. *Carrichter.*

V I T I S.

VITIS. In 't *Latyn*, Vinifera. In 't *Grieks*, ἀμπέλιον, ἄμπελος, οἰνόφορος. In 't *Italiaans*, Vite Vinifera. In 't *Spaans*, Vina. In 't *Franſch*, Vigne. In 't *Deens*, Wynſtok. In 't *Boheems*, Rywywinne. In 't *Arabiſch*, Harin, Alaſar, Eleſer. In 't *Hoogduits*, Weinſtock. In 't *Nederduits*, Wynſtok.

KENTEKEN De oude en nieuwe Kruidkundigen hebben met Recht den Wynſtok een edele en heerlyke Plant genoemt, door dien die voor al de andere Planten de prys verdient, en met be-

behoorlyken lof van ieder een moet verheven worden; want hy is eene voortreffelyke gave Gods, en zonder twyffel van wegens zyne goedheid en deugd ook by de Heidenen dus waardig geacht geworden, dat ze deszelfs zoet ſap den drank der Goden genoemt hebben. Doch wy zouden den lezer weinig dienſt doen, wanneer wy ons met de loffpreuken van deze Plant langer ophielden, zynde wel in 't byzonder ieder een met ons overeenſtemmend, dat de Wynſtok een der allervermakelykſte Planten zy. Doch als wy des zelfs Vrucht beſchouwen, zo moeten wy dien met toeſtemming van *Rajus* en *Herman* onder die Bomen optellen, welke Beziën met vier Zaadkorrels voortbrengen. Doch als die volgens zyn Bloeſſem beſchouwt word dan behoort hy onder die geenen, welker Bloemen regulier en vyfbladig zyn, doch het Zaad in eene Bezië met vier korrels verborgen legt. Hy groeit in Tuinen en op Velden, bloejende in de Maanden van May en Juny aan de Wynſtokken, doch in de Maand van October heeft men de rype Druiven, die dan eene oorzaak zo wel tot vreugde als tot leed konnen worden, naar dat men die matig-of onmatiglyk gebruikt. *Dioſcorides L. V. c. 1. ſeqq.* heeft maar de nuttigheid van deze Plant in alle haare deelen verhaalt, doch zeer onvolkomen, maar van het onderſcheid van de kracht, ſmaak, vermenging en verſcheide plaats, wydloopig gehandelt, doch 't welk niet verdient, dat wy 'er ons hier ter plaatze mede ophouden. *Linnæus* eigent aan de Bloem en Vrucht van den Wynſtok deze Merktekens toe. „ De „ omtrek der Bloeme is vyfvoudig in- „ getandt, en valt naauwelyks in 't Oog. „ De Bloem beſtaat uit vyf blaadjes, „ die geene geſchikkelyke gedaante heb- „ ben, en van boven ſchynen t'zamen „ gegroeit, daarby klein en vyfvoudig „ te zyn. De Bloem-vezels zyn ſlecht „ weg. De Vrucht beſtaat uit een „ rondachtige Bezië, (die menigwerf „ redelyk aanzienlyk word, zo dat zy „ ook aan grootte bykans evenaart met „ het voorſte lid van den duim). Daar- „ in zyn enkelvoudige harde Zaadkor- „ rels, die peersgewyze, doch ook „ hartswyze teffens zyn, aan 't dikſte „ gedeelte t'zamen getrokken, en tot „ omtrent het midden toe twee-vakkig." Zie *Tournefort.* 384. *Malp.* 193. *Pont.* 12. 14. *Haller* eigent aan de Bloem de gedaante van eene klokje toe, en maakt ze vyfvoudig gedeelt, voor 't overige komt zyne Beſchryving met de voorgaande redelyk wel overeen; alleenlyk reekent hy met den vermaarden ſchryver *Pontedera* over *Columella p.* 452. en *Royen*, de Bloemen tot de *apetalæ* of tot die geenen, welke geene blaadjes maken, en houdt het niet onbillyk daar voor, dat uit de wilde Wyn-Ranken de tamme zyn voortgequeekt. *Enum Method.* 166. Wy Beſchryven deze Plant aldus: „ Zy is een Boompje, wiens Stam „ als gedraaid of gewrongen, en met „ eene dikwils ingekurve ſchorſſe bekleedt is, die roodachtig ſchynt te „ weezen; daaraan groejen nu verſcheidene Ranken, die gelyk als armen al „ dat geene, wat ze konnen bereiken „ omwinden. De bladeren daaraan zyn, „ gelyk bekent is, geheel breed, heb- „ ben menigerlei Lelletjes en Vleugels, „ als de bladeren van Vygebomen, zom- „ migen zyn groot en diep ingeſneeden, „ zomwylen tot aan den ſteel in diepe „ Lelletjes verdeelt, anderen zyn teder, „ anderen dikker, zommigen groen, an- „ deren wederom iets bleeker, zommi- „ gen gevlakt, anderen, als men ze „ aanraakt, iets hard, zommigen week, „ anderen glad, en ettelyke daarentegen „ ruuw. De Bloem is van gedaante als „ een Roos, beſtaande uit vyf bladeren „ met even zo veele vezels. Het Zaad- „ huisje, 't welk op den Bodem van 't „ Bloemkelkje ontſtaat, en met een „ korte haairige Pyp is voorzien, ver- „ andert in eene Bezië, die week, vlees- „ ſig en ſappig is, van koleur donker- „ rood of wit, en gemeenlyk met vier „ korrels voorzien. De Bloemen en

„ Vruch-

„ Vruchten worden in troſſen by een „ vergadert." Zie *Boerhaave* II. 132. die 'er 12 zoorten van heeft aazgehaalt, welken *Tournef. l. c.* nog negen en andere zoorten byvoegt. *Caſp. Bauhinus* in *Pin.* verdeelt den Wynſtok maar in twee Geſlachten, namentlyk in de wilde, die men in de Boſſchaadjes ontmoet, en in de tamme, waarvan wederom veele zoorten zyn, te weeten: de grooter en de kleinder zoort. By de grooter zoort zyn de Druiven van malkander onderſcheiden, ten opzichte van koleur en gedaante: want menigwerf zyn de Beziën wit, menigmaal rood, of zo als ze ons voorkomen blaauw, donkerder en helder, zo als elke zoort het met zich brengt. By zommigen zyn de Beziën geheel lang, bykans van grootte en gedaante als de Pruimen, die *Pergulana* kan genoemt worden, dat is, om ze aan Priëelen te konnen planten; anderen maken wederom ronde Beziën, die of groot of klein worden; anderen diergelyken ſtaan dicht t'zamen, anderen wederom verre uit malkander, en in ettelyken vindt men in 't geheel geene korrels, zomwylen hebben ze maar een of twee pitten, vindende men zeer zelden gebaarde Druiven. Doch de kleindere zoort heeft geheel donkere of zwarte Beziën, zelden wit of geel, zynde haare korrels geheel witachtig en klein. De ſmaak van den Wyn is ook verſcheiden, gelyk den Wyndrinkers wel bekent is, zoet en zuur, vet en verſch, enz: als mede van een Muskaaten ſmaak, die van *Plinius* genaamt wordt *Vitis apiana*, Muskadelle Druif. Men neemt aan de bladeren mede een onderſcheid waar, want zommigen zyn zeer groot en zeer diep ingeſneeden, gelyk by de Italiaanſche zoorten de bladeren tot bykans aan den ſteel in ſcherp gepunte Lelletjes verdeelt zyn; anderen zyn kleinder; als ook wel zeer teder, of dik, groen, roodachtig, gevlakt; anderen zyn by 't aanraken hard, week of glad, eindelyk anderen wederom ruig. Ten opzichte van 't Land, daar ze groejen, verkrygen de Wynen zeer verſcheide Namen.

By ons worden onder de Duitſche Wynen aangepreezen, de *Brisgouwer*, de *Elſaſſer*, de *Ripenſiſche*, die omtrent de ſtreek van Bern groeit, de *Rhynſche*, de *Franckiſche*, de *Neckar*, *Tyroler*, *Ooſtenrykſche*, en de *Moeſel*-Wyn, ook zyn de *Meiſner* en *Thuringer*-Wynen niet geheel en al te verachten. Voorts de Hongaarſche Wynen, voornamentlyk de *Tockayer*, *Oedemburger* en *S. George*-Wynen. Onder de Franſche Wynen zyn beroemd de *Bourgonje*, *Champagne*, *Arboiſche* en *Muſcadelle*-Wynen, als mede de *Frontignacq*, welke van *Lion* vervoert worden. Onder de Italiaanſche Wynen zyn bekent de *Veltliner*-Wyn, die in 't Valtelin der Grauwbunders groeit, en de *Lachryma Chriſti*, welke omtrent de Berg *Veſuvius* voortkomt, en van de Inwoonders aldus met een zo ongevoegelyken Naam betytelt word, en andere diergelyke zoorten meer van dit lekker vocht. Onder de Spaanſche Wynen zyn vermaard, de Mallagaaſche, die van *Ximenes*, en de *Sect* van *Xeres*. Uit de Griekſche Wynen word de Malvaſier verkoozen. Doch de zoorten van Wynen zyn bykans ontelbaar, en men zou 'er vry meer van konnen aanhaalen, als wy een Regiſter daarvan wilden opſtellen. Zie *Rajus l. c.* aldus word ook in Egypten een zoort van Wyn gevonden, die dun en waterachtig is, offschoon het een zeer warme Landſtreek is, welker oorzaak *Aphrodiſæus L.* II. *prob.* onderzoekt en deze Wyn ſchynt *Heſiodus* toe οἶνον βίβλινον, *vinum biblinum* te zyn, mogelyk om dat die in zelfde geweſt voortkomt, alwaar het Egyptiſch Papier of Riet groeit, hoewel des zelfs overzetter *Tzetzus* van meening is, dat de zelve den Naam van eene Stadt, *Biblum* genaamt, niet verre van den Berg *Libanon*, ontfangen hebbe, nadien bekent is, dat de Inwoonders van die plaats Waterdrinkers (ὑδροπόται *aquam potores*) geweeſt zyn. Doch *Suidas* is van gevoelen, dat die zo wel

van de Stadt *Biblum*, als van een zoort van Wynſtok, *Biblia* geheeten, aldus is genaamt geworden. *Guil.* herinnert dat by *Hippias Rhegius* de Wynſtok, die *Ileus* genoemt word, *Biblia* genaamt wierde, doch dit vindt hier geen plaats. De Indianen hebben tegenswoordig ook al geleert, Wyn te planten, en als 'er al nog eenige tyd mede verliep, voor dat ze het voordeel ter dege begrypen, zo hebben ze echter zeer veel voor ons Europeaanen voor uit, door dien op het Eiland *Baly* de Wynſtokken tweemaal in 't Jaar Druiven voortbrengen. *Linſch. p.* III. *Ind. Or. c.* 40. doch de goede warmte van 't Land kan derzelver zoetigheid bevorderen. Op de Azoriſche Eilanden groeit die op enkelde Steenrotſen, latende de wortelen in de middelſte gapingen of ſpleeten der ſteenen zakken, waar uit ze dan het hen nodig zynde ſap weeten uit te krygen, komende de Wynranken in deze ſteenachtige dieptens of holtens veel weeldriger voort, als op de vlakte, alwaar ze tot geene rypheid konnen komen. *Idem Cap. 6.* Doch die op *Hiſpaniola* geplante Wynranken dragen maar kleine Druiven, pleegende van geen zeer lieflyken ſmaak te weezen, en al in de Maanden van February en Maart afgeplukt te worden, volgens het Schryven van *Benzon* of *America L.* IV. *c. ult.* en volgens *Joſeph Acoſta L.* III. *c.* 22. *L.* IV. 32. zou 'er noch op de Eilanden, noch op 't vaſte Land Druiven of Wyn groejen. In Nieuw Spanjen of *Mexico* brengen de Wyngaarden wel Druiven voort, doch ze komen nooit tot zulk eene rypheid, dat 'er een Wyn kan van geparſt worden. In *Peru* en *Chili* groeit noch redelyk goede Wyn, want de Inwoonders hebben daar al geleert, de Wynſtok te planten, die ze meeſtendeels in de *Peruviaanſche* Dalen of Vlaktens queeken, alwaar ze Slooten graven, en 'er het Water in leiden waar mede de Wynranken worden begooten.

I. AANMERKING. De Latynſche naam *Vitis* komt voort van *viere*, dat is: binden, om dat hy aan Palen of ſtokken aangebonden wordt. De Hoogduitſche naam **Wein-ſtock** / als of men zeide *Weenſtok*, zal naar allen ſchyn daar van daan gekomen zyn, wyl in 't Voorjaar, wanneer de Boom beſneeden word, Traanen uit denzelven voortvloejen. Hoewel ook de Wyn aan meenig Menſch, inzonderheid aan zyn eerſten ons bekenden uitvinder *Noach*, en aan den vroomen *Loth*, Weenen en droefheid heeft veroorzaakt. Mogelyk is het niet zonder grond, wanneer men gelooft, dat de naam zy voortgekomen, van der Hebreên יין, der Grieken ἄινος, der Latynen *Vinum*, en der Hoogduitſchen **Wein**. Zie *Voſſ. Etym.* Voor 't overige word deze Plant zo wel van Weereldlyke als Geeſtelyke Schryvers ongemeen gepreezen, 't welk wy geenzins afkeuren; echter zal het nog wel onbeſliſt blyven, of zy meer goed als Quaad ſticht? alhoewel wy de ſchuld niet zo wel aan haar, als wel aan het willekeurig beſluit der menſchen wyten, die door het misbruik dikwils beveſtigen, dat de Wyn ſlimme of quaade Menſchen maake. Een betamelyk gebruik verdryft de zorgen, gelyk de Hoogduitſche Dichter zegt:

> **Und** *Cato* **läßt beym Wein**
> **Den aangebohrnen ernſt biſzweilen**
> *Vivat* **ſchreyn.**

Dat is, dat *Cato* zyn aangebooren ernſt by den Wyn wel eens verandert in het roepen van *Vivat*!

Doch als men te veel drinkt, dan benevelen de dampen het hoofd, zo dat ook de Heidenſche *Jupiter* wel eens buitenſpoorig is, wanneer hy te veel van dezen Nectar nuttigt. De Dichters verheffen de kracht van den Wyn wat al te veel, en men wil dat *Ennius* elke keer, als hy Vaerzen of Liedjes wilde maken, van te vooren eerſt Wyn gedronken hebbe, welk voorbeeld van zommigen noch tegenwoordig heel yverig nagevolgt word;

word; doch ik ben van gevoelen, dat een goede dichter zyne inbeelding niet eerſt met Wyn moet gaande maken, en als hy geen natuurlyken geeſt kan laten uitblinken, zal 'er de Wyn noch minder by uitwerken; want het komt hier op de natuurlyke geeſtrykheid aan, en niet op een Glas Wyn, anderzins was de Dichtkunde met ter haaſt te leeren, veel meer brengen diergelyke Wyn-Dichters zich dikwils door hun drinken de verdiende ſtraffe te wege, zo dat het hen als *Ennius* gaat, die op 't laatſt van 't veel drinken het flerecyn zou gekregen hebben. Want men heeft 'er dit Latynſche *Diſtichon* van:

Ennius ipſe pater dum pocula ſiccat iniqua
Hoc vitio podagræ fertur meruiſſe dolores.

Dat is:

„ Ja zelf de Vader der Poeëten *En-*
„ *nius*, door het al te dikwils uitzui-
„ pen der ſchadelyke Wyn Bekers, zou,
„ zo als men zegt, deswegens met een
„ ſmertelyk Voet-Euvel gequelt zyn ge-
„ worden.

II. AANMERKING. In de Heilige bladeren is de Wynſtok zo waardig geacht, dat Chriſtus zich zelf met den zelven vergelykt *Joh.* XV. 1. 4. 5. ook de kerk onder de beeltenis van een Wynſtok voorſtelt *Jerem.* II. 21. menigmaal ook de ledematen van de zelve, *Hoſ.* XIV. 8. *Joh.* XV. 2-5. en dikwils eenige andere dingen meer, die juiſt hier ter plaatze niet behoeven breeder aangehaalt te worden, om dat ze een' vlytigen leezer der Schriftuure van zelf in d'Oogen vallen. By de Romeinen durfden de Vrouwen geen wyn drinken, voornamentlyk ten tyde van *Romulus*, om dat ze 'er al te lichtvaardig van wierden. Zie *Plinius H. N. L.* 14. *c.* 13. en dit zoude ook menige natie zeer lief weezen, by aldien zulk een gewoonte ook in haar land in acht genomen wierde. Want *Propertius* 2. *Eleg.* 4. ſchryft:

Vino namque ſuum neſcit amica virum.

Dat is:

„ De Wyn, Meeſter van 't gemoedt
„ eener Vriendinne (of Vrouwe) ge-
„ worden zynde, kent zomwylen haa-
„ ren eige Man niet meer."

En by aldien iemand geleert heeft, een' heilzamen raad te konnen volgen, die onthoude zich, zo veel mogelyk, van een al te menigvuldig gebruik des Wyns, en wel voornamentlyk, als hy begint volwaſſen te worden; want

Vino forma perit, vino corrumpitur ætas.

Dat is:

„ Door Wyn verlieſt men zyn na-
„ tuurlyke goede gedaante, en de Ou-
„ derdom word 'er door verkort." En wie volgens het getugenis van *Virgilius.*

---- primis adolevit abannis
Non facile auffertur naturam parturit uſus.

Dat is:

„ Zich van der Jeugd af aan daar
„ toe gewent heeft, diens Natuur zal
„ niet lichtelyk daar door verzwakt
„ worden, want het word tot een ge-
„ woonte."

Doch de Mannen mogen zich ook wel van den Wyn onthouden, en byzonderlyk van 't volzuipen; een weinig Wyns ter verſterkinge van de Maag, word ook van den Apoſtel *Paulus* niet verboden; maar het ovərmatige drinken daarvan, *zegt hy*, doet een onordentelyk leven ontſtaan.

Mahomet, willende alle twiſten en oneenigheden onder zyne Aanhangers verhoeden, heeft het wyn drinken ten hoogſten verboden, waardoor hy menige verwarring belet heeft, onder hen te ontſtaan. Ja ook in Perſiën, en mede onder de Hebrëen, ten tyde van den Koning *Salomon*, wierd den wyzen Mannen onderzegt; het overvloedig

wyn drinken. De wyn in overvloed genomen behoort mede onder de drie ſchadelyke Hoogduitſche woorden van de W. als:

W. W. W.
Wein. Würffel. Weiber

Dat is:

„ Wyn, Dobbelſteenen, en Vrouwen.

Want de *Wyn* verzwakt het Hoofd, de *Dobbelſteenen* maken de Goud-Beurs leeg, en de *Vrouwen* putten het Lichaam uit. Want naar de ſpreekwyze van den wyzen *Syrach* XIX. 2. hebben wyn en Wyven (of Vrouwen) al lang menig een verleidt en dwaas gemaakt, 't welk wy juiſt met voorbeelden, die altyd hatelyk zyn, niet behoeven te beveſtigen, want de dagelykſche ondervinding doet zulks van zelve.

Zie de 1013. Pl. Letter c. VITIS CANADENSIS TRIFOLIA, NEGUNDA VEL SUMACH CANADENSIS, driebladige *Canadenſiſche* Wynſtok, *Negunda* of *Canadenſiſche Sumach* genaamt.

Deze zoort van Wynſtok komt, aangaande zyn Oorſprong en Ranken, als mede zyne wyze van klimmen overeen, met de overige wilde Wynſtokken, doch verſchilt met die nopens de bladeren, die omtrent de helfte kleinder zyn, maar drievoudig gedeelt tot op den ſteel toe, waarop ze zitten, zynde die langwerpig en glad; gaande die verdeeling of inſnyding zo verre, dat het ſchynt als of het drie blaadjes aan een eenig ſteeltje waren, die daarby iets dik en donker groen zyn. De Vrucht, zo als by de overige wilde zoorten, beſtaat uit weinig vlees, en een dunne huid, zynde de korrels echter dik.

Zie de 1014. Pl. Letter a. VITIS CORINTHIACA, SEU UVÆ PASSÆ MINORES. Corinthiſche Wynſtok of kleine Raſynen. In 't *Franſch*, Raiſins de Corinthe. In 't *Hoogduits*, Kleine Roſinen.

Vitis Corinthiaca ſive Apyrena, dat is: Korinthiſche Wynſtok, welker druiven zagt van kernen zyn *J. B.* 2. 72. kleine Razynen, of Korenten. *C. B. P.* 299. Razyntjes (*Paſſulæ*) by *Tragus* 1054. Apotheekers Razyntjes.

Caſp. Bauhinus ſchryft, dat de bladeren van deze zoort rond, dik, onderwaarts graauw en in veele kleine ſtompe Lelletjes verdeelt zyn. By *Lobelius* verſchilt de Korinthiſche druyf, aldus van 't Land, waar zy groeit, genoemt, bykans niet met al in de gedaante van de gemeene zoort. Doch de koude Luchtſtreeken niet konnende verdragen, nochtans word zy overtroffen door de dunnigheid haarer Beziën en ſchraalheid der kernen, die geen ſteentje in zich bevatten, en zyn dus ἀπυρῆνα, dat is, weeke pitten hebbende, zo als zommige Granaat-Appelen ledig zyn van (*arillis*). Want de druivetrosjes, of de kleine Beziën zelve, worden t'zamen gevoegt uit kleine kerntjes, niet ongelyk aan die van 't Peperkruid of Vlier. Heden ten dage worden 'er omtrent by Korinthen geene Wynſtokken meer gevonden, om dat van de Turken de uitvoer dezer Koopmanſchap is verboden geworden; Doch uit andere plaatzen, als van *Zante*, *Ceſalonia*, *Nathaligo*, *Meſſalongia*, enz. worden ze met groote winſt tot de Venetianen, en van hen tot ons overgebragt. Zie *D. Georg Wheeler Itiner*, en by *Rajus* uit het verhaal van *D. Tancredus Robinſon p.* 1614.

VITIS VINIFERA SEU UVA PASSA MAJOR. Wyn druiven dragende Wynſtok of groote druif Razynen. Zie de 1014. Pl. Letter b.

Groote Razynen druif, by de Grieken mogelyk βούμαστος genaamt *C. B. P.* II. *p.* 299. Groote Razynen by *Trag. Geſn.* Jujuben dragende Boom by *Camer.* Jujuben of Borſtbeziën. *Tab. Ger.*

Deeze zoort van druiven onderſcheidt zich van al de andere zoorten door haare grootte, doch byzonderlyk nopens haare gedaante, die redelyk met een Olyf of Pruim overeen komt. Deze zyn het, die onder den Naam van in de Zon gedroogde Druiven (*uvæ inſolatæ*)

ſolatæ) of Razynen uit Spanjen tot ons overgebracht worden. Doch ze droogen die op de volgende wyze: de ſteeltjes der druiven, die ze daar toe beſtemt hebben, ſnyden ze overdwars ter helfte in, waar door ze dan beletten, dat het voedings ſap niet zo ſterk meer aan de druif kan toevloejen, maar ſoberlyk afgeleidt worde. De half ingeſneede Druiven laten ze aan den Wynſtok blyven hangen, tot dat ze allenskens van de hitte der Zonne, en door gebrek van voedſel uitgedroogt worden. Wanneer men nu bemerkt, dat ze ter dege droog geworden zyn, dan worden ze afgeplukt, in vaatjes gepakt, en verzonden; waaruit dan op andere Plaatzen de Wynkopers menigerlei Konſt-ſtukjes weeten te maken, om hunnen ſlechten wyn in een' beteren te veranderen.

Zie de 1015. Pl. VITIS VINIFERA. Druiven dragende Wynſtok. In 't *Franſch*, Vin blanc. In 't *Hoogduits*, Wein.

Zie de 1016. Pl. VITIS VINIFERA FRUCTU RUBRO. Roode wyndruiven dragende Wynſtok. In 't *Franſch*, Vin rouge. In 't *Hoogduits*, Weinreben oder rother Wein.

Zie de 1017. Pl. Letter a. VITIS SELINOIDES SIVE LACINIATIS FOLIIS. Wynſtok, *Selinoides* bygenaamt (Malvaſier of Palm-wyn) of met ingekurven bladeren. In 't *Franſch*, Vin Malvaſie. In 't *Hoogduits*, Malvaſier.

Zie de 1013. Pl. Letter b. VITIS SYLVESTRIS, LABRUSCA. Wilde Wyngaard. In 't *Hoogduits*, Wilder Weinſtock.

Deze zoort word van *Caſp. Bauhinus* genaamt *Labruſca*, om dat die aan de Landpalen of ook wel aan eenige Zeekant voortkomt. *Dioſcorides L. V. c.* 2. noemt die ἄμπελος ἀγρία, *Vitis agreſtis*, wilde Wynrank, en verdeelt die in twee zoorten; waarvan zyne Druiven van den eenen niet ryp worden, maar die alleen een Bloem voortbrengt, die van hem οἰνάνθην (*Vitis florens*, Bloesſem des Wynſtoks) genoemt word; de andere zoort brengt een volmaakte Vrucht voort, die uit kleine zwarte Beziën, hebbende eene t'zamen trekkende of ſtoppende kracht, beſtaat. *Plinius* noemt deze zoort *Labruſca*, en ſchryft, dat die uit de witte wilde Wyngaard voortkomende Bloeſſem (*Oenanthes* by hem genaamt) veel voortreffelyker zy, als die de zwarte voortbrengt. Ja *Geſn. de Hort.* brengt 'er eene zoort van by, die druiven-troſſen draagt, welke zo wel witte als zwarte Beziën heeft. Doch eigentlyk word onder *Oenanthes* verſtaan de Vrucht van een wilde Wyngaard, ter tyd dat die bloeit volgens *Dioſcorid. L. V.* 5. en *Plinius*. De Druiven van de wilde Wyngaard worden, ter tyd, dat de Wynſtok bloeit, verzamelt, welke een' goeden Reuk hebben. Hy groeit in *Florida* zeer weeldrig voort.

Queeking.

Aangaande de plaats waar men de Wynſtok zal planten, zo heeft *Dodonæus* zeer wel aangemerkt, dat deze Plant vooral de warmte der Zonne beminne, echter moeſt men haar op geen Plaats ſtellen, waar de hette buiten maten al te groot was, zo als de koude voor haar ſlechts weg ook niet diende. *Columella* ſpreekt 'er zeer heerlyk van, wanneer hy zegt: wy pryzen met recht den Wynſtok voor al de andere ſtruiken aan, niet alleenlyk van wegens de zoetigheid zyner Vrucht, maar wel daarom, dat die bykans in alle Geweſten en op alle plaatzen der weereld, behalven in de al te koude en al te heete Lucht-ſtreeken, voortkomt, ja zo wel in vlakke Velden, als op Bergen weeldrig groeit; niet minder noch een droog of vochtig, noch een mager of vet land veracht; verklarende daarop verder, welke zoort van Wynſtok aan elke Landſtreek, zo wel ten opzichte der Lucht-geſteltheid als der Zonne, de beſte zy, en de wyze van die voort te queeken, al het welke wy t'overvloedig achten, om hier ter plaatze aan te haalen, vermits het by hem zelven kan nagezien worden. Echter zegt hy, dat men voor den Wynſtok

zulk een plaats ten opzichte der Luchtgeſteltheid (zo als *Celſus* mede wel aanmerkt) moet verkiezen, waar de grond niet al te vaſt, noch al te ſponsachtig is, doch liever het laatſte, als het eerſte. Het Land moet noch al te ſchraal, noch ook al te vet zyn, maar een goed Aardryk weezen; niet op een ſteile hoogte, maar wel op een kleine heuvel; daar het juiſt niet al te dor en ook niet al te waterachtig is, maar wel vochtigt, en waar de daauw dien wel kan bevochtigen; op een diergelyke plaats moet het water ook niet al te diep onder de wortelen van dien heuvel of kleine ſteilte af wellen (dat is te zeggen, *dat het Water* niet geſtuit of belet word van te konnen naar beneden vloejen, door de hier en daar zich verſchuilende ſteenachtige Aarde, die op zulke heuvels meeſtendeels gevonden word, als Leyſteenen, enz:) noch minder daar al te dicht by vloejen, maar alleenlyk dusdanig, dat de Wynranken echter eenige vochtigheid van die den Berg afvloejende wateren aan zich konnen trekken. De Aarde moet ook niet te bitter of te brak weezen, op dat 'er de Wyn geen ſmaak van aanneme. De warmte is den Wynſtok zeer voordeelig, maar de koude ſchadelyk; door Stort-Regens neemt hy af, maar goed weêr en mooje heldere dagen verquikken dien wederom, om beter te groejen; eene zachte beweeging der Lucht brengt dien meerder nut te wege, als een ruuw en ſtormachtig weêr. Tot zo verre *Columella*. Dezen voegt echter *Rajus p.* 1615. nog dit volgende by. Hoe warmer de Landſtreek is, daar de Wynſtok groeit, hoe beter de Druiven ryp worden, en hoe zoeter dat 'er de Wyn van word, zynde dan het ſap daarvan zeer wel uitgekookt, dien volgens de Wyn, die 'er uitgeparſt word, van een' veel beter ſmaak. Echter moet het Land van hitte niet branden, gelyk als in *Indiën*, *gelukkig Arabiën*, *Egypten* en andere Landſtreeken, leggende in of dichte by de Keerkringen der Zonne, geſchiedt. Waarom die dan in *Spanjen*, het zuidelyke gedeelte van *Vrankryk*, *Italiën* en *Siciliën* veel overvloediger en koſtelyker groeit, als in het Noordelyke deel van Vrankryk en de Nederlanden. In *Engeland* is 'er wel geen gebrek aan Wyn Ranken, noch aan Druiven, en echter blyft het ſap daarvan meeſtendeels zeer ruuw en wrang, om dat de hitte der Zonne aldaar niet al te ſterk is; zo als het ook in *Beierland*, om even de zelfde reden, met den Wynſtok niet wil gelukken, ten zy dat de Wyn Ranken aan Latwerk by de Huizen of aan Muuren worden aangebonden, alwaar de Zonne-Stralen op den middag konnen te rug ſtuiten, en dan gelyk als verdubbeld de Druiven beſchynen, die van de Noordelyke en Ooſtelyke winden door de beſchutting der Muuren bewaart worden. In *Italiën* word de Wynſtok by Bomen geplant, en als die met zyne Wyngaard-Takjes aan de zelve rondom opklimt, dan worden de Ranken boven in malkander gevlochten of verwart. In *Vrankryk* en in het Vorſtelyke Graafſchap van *Mompelgard* ſtaan de Wynranken van zelf om hoog, zonder dat ze behoeven aan iets gebonden te worden, doch menigwerf zyn ze niet heel hoog, zo dat ze haaſt op de Aarde leggen, echter verkrygen ze zomwylen de hoogte van een mans lengte. Aan den *Rhyn*, aan de *Moeſel*, in *Frankenland*, aan de *Neckar-ſtroom*, in *Beierland*, in *Ooſtenryk* en in *Hongaryen* bedient men zich van Teentjes of Ryskens, om den Wynſtok daarmede aan te binden; 't welk Elsholtz in zyn' neü angelegten Garten-Baü (*Horti Cultura*) *p.* 210. wydlopig heeft verhandelt. De Wynſtok verkrygt nu van de Hoveniers verſcheide Namen, naar dat die of met Teentjes aangebonden word, of zonder de zelve van zelf voortgroeit, of aan Latwerk, of aan Priëelen geplant word. Die van zich zelve, zonder aan ſtokken gebonden te worden, groeit, word *Vinea erecta* (dat is: recht opwaarts om hoog groejende Wynſtok) genoemt; die zich aan

aan en by de Bomen omwikkelt, heet *Vinea Arbuſtina* (dat is: zich om Bomen vlechtende, of tegens Bomen opwaſſende Wynſtok); die aan Jokken of aan kruisgewyze gebondene Palen, waarboven een ander dwars wederom heen gaat, opgroeit, dien noemt men *Vinea Jugata* (dat is: aan latten joksgewyze groejende Wynſtok); die aan Luiffels, Priëelen of Latwerk geplant word, vr krygt den Naam van *Vinea Pergulana* (a t is: aan Priëelen en Luiffels opwasſende Wynſtok); doch die aan ſtaaken, Paalen of ſtylen gebonden word, dien pleegt men *Vinea pedata* (dat is: onderſchraagde Wynſtok) te noemen. Zie *Plinius H N. L.* XIV. *c.* 1. *Philip Jacob Sachs in Ampelographia* (dat is: Beſchryving van den Wynſtok.) *L.* I. *c.* 5. en de Perſiaanſche Reis-Beſchryving van *Olearius* tweede deel *pag.* 279. derde deel *pag.* 476. *Bellanius* van de verzuiminge nopens de voort-queeking der Struik-Gewaſſchen (*de neglecta ſtirpium cultura*) achtiende Voorſtel (*Probl.* XVIII.) *Varro de R. R. L.* I. *c.* 8. Ter aanlegginge van een' Wyngaard dienen de volgende ſtukken aangemerkt te worden. De Landſtreek moet omtrent tegen over het Zuiden, en meer naar het Ooſten, als naar het Weſten toe leggen; want de Luchtſtreek naar het Noorden doogt 'er in 't geheel niet toe. Een moeraſſige grond is ook niet dienſtig, om 'er wyn te planten, want die daar omtrent voortkomende dikke dampen en nevels kunnen de Bloemen bederven. By ons te Lande moet de Wynſtok ook met meſt voorzien worden, wel niet alle Jaaren, maar over twee of drie Jaaren, waar toe dan de Maand van Auguſtus het beſte paſt, moetende men met de Meſt niet al te ſpaarzaam zyn, en zynde de Meſt van Koejen of Schapen het beſte daar toe. In de Maand van February of Maart moet de Wynſtok beſneeden worden, en wel zodanig, dat 'er by de Ranken van een Jaar drie, by die van twee Jaaren twee Botten overblyven, en dus naar 't getal der Jaaren voortvaren, zo als de Wyn Hoveniers oordeelen goed te weezen. In de Maand van April moet men de Aarde eerſt met ſchoppen omdelven, doch in diervoegen, dat de wortelen zo veel mogelyk verſchoont worden, en dat de koude of de Nachtryp de zelve niet al te veel kan raaken. In de Maand van May ſteekt men Palen of ſtaaken by de Wynranken, moetende die ter wêer-zyden ſcherp toegepunt gaan, op dat de Vogels, die zeer greetig na de Druiven zyn, daarop geen plaats kunnen vinden. Omtrent St. Jansdag moeten de Wynranken boven aan de Paalen vaſt gebonden worden, op dat de Zon die dies te beter kan beſchynen, waar op dan op 't nieuw, en nog eens omtrent den dag van St. Laurents, de Aarde met Houweelen omgehakt word, moetende de bladeren, die de Zon beletten van door te konnen ſchynen, afgeplukt worden, op dat de Druiven dies te beter konnen ryp worden. Aangaande de vermeerdering des Wynſtoks, zo pleegt men de Ranken op 't nieuw in de Aarde te delven, en wel op die wyze, dat men, de Wyn-Oogſt geſchiedt en de bladeren afgevallen zynde, rondom den Wynſtok een diepe kuil graaft, en dien geheel en al onder de Aarde delft, latende maar alleenlyk den Hoofdſtam recht opwaarts om hoog blyven ſtaan, doch de Ranken of Zyde-Takjes worden naar de kanten toe uitgeſpreidt, en met Aarde en Meſt de kuil geheel toegedekt, of men ſnydt de Ranken tot aan de grond toe af, als wanneer ze dan naar alle kanten toe voortgroejen. Zommigen nemen maar de Wyngaards-Ranken, zo als ze aan den Wynſtok ſtaan, en buigen het bovenſte deel van de zelve omtrent een Elle diep in de Aarde, en als ze wortelen ſchieten, dan ſnyden ze dezelve met eene geſchiklykheid af, graven ze wederom uit d'Aarde, en brengen ze met wortelen en al ter plaatze, waar het hen belieft. Wanneer men de Ranken geheel en al van den Hoofd-Stam afſnydt, dan moeten ze diep in den

den grond gelegt worden; al was het ook dat ze anderhalve Ellen diep onder de Aarde gedolven wierden, welke wyze van verplantinge echter zeer zelden goed uitvalt. Men kan licht bevroeden, dat de Stort-Regens, wanneer ze den Berg komen afvloejen, aan den Wynſtok niet veel nut te wege brengen; op dat nu het geweld dezer Stort-Regens geſtuit mag worden, zo maakt men op bequame plaatzen diepen kuilen, waarin dan het water loopt. Begint dan de aangename tyd des Wyn-Oogſts te naderen, dan plukt men of de rypſte druiven tot den beſten wyn af, of werpt ze gezamentlyk in de wynkuip, en als de wynpars te recht gemaakt is, draait men de Parsboom om laag, op dat de Moſt moge beginnen te zweeren. Zommigen treeden met de voeten in de Druiven, doch het is juiſt zo appetytlyk niet om te aanſchouwen, als wanneer met groote houte ſtokken of knuppels ter dege in de Beziën geſtampt word, op dat ze dies te beter het ſap van zich mogen laten vloejen. De Moſt word dan in een kuip gedaan en daar uit in ſchone en ter dege gekuipte vaten overgetapt, echter moeten die niet al te vol opgevult worden, op dat 'er genoeg ruimte overblyve, dat de Moſt tot giſtinge kan komen, ook de hoepels van de vaten niet afgedreeven worden, en dus de Moſt in den kelder loope. Wanneer nu de Moſt in den kelder aan 't giſten geraakt, dan begint de wyn-hovenier wederom zyn' Wyngaard te voorzien, het Gras daar uit te plukken, de Wyngaard ſtokken met de dorre bladeren te te verzamelen, en den Hoofdſtam met Miſt te bewaaren, verwachtende op 't toekomende Jaar wederom den zeegen des Allerhoogſten, die den wyn uit de Aarde laat groejen, geſchiedende het ook juiſt niet by geval, dat niet alle Jaren goede wynen groejen, op dat de menſch met deze edele gave niet al te verquiſtend omgaa, of die wel geheel en al verachte, als wordende gemeenlyk buiten haar Vaderland het meeſte in waarde gehouden.

Gebruik in de Medicyne.

De zo genaamde Korenten of kleine Wyn-Beziën worden, als ze van de vuiligheid wel gezuivert zyn, het allermeeſte tot dranken en Conſerven gebruikt; die men ook teffens ten dien einde in de Apotheeken pleegt te verordineeren. Zo op zich zelve alleen gebruikt, verkoelen ze, zuiveren, verwyden, verzagten, en matigen de onnatuurlyke hitte, bevochtigen de droogheid van den mond en van den keel, leſſchen den dorſt, en dienen tot de opening van 't lichaam in dier voegen, dat ze niet de minſte opborreling in 't Bloed veroorzaken. Die de pynlyke ſoode en de koude Pis onderhevig zyn, verkrygen 'er hulp en beternis van. Ze worden voor de Hoeſt, Teering, Longenziekte, ook andere Borſt-Quellingen, waar zulke middelen van noden zyn, die bevochtigen, verzagten en de ſcherpheid matigen, met goede uitwerking gebruikt, waarom ze ook tot een *Ingredient* van de Borſt-Species in de Apotheeken verſtrekken. Ze zyn voor de Lever en Nieren dienſtig; en Kraam Vrouwen, die veel brand by zich hebben, konnen zich zelve daarvan met groote nuttigheid bedienen. Ze worden ook dikwils onder menigerlei ſpyzen gebruikt. In de Apotheeken worden daarvan toebereidt 1. de doorgedreevene Wynbeziën-Pap. 2. Purgeer-Wynbeziën. 3. Wynbeziën Conſerf.

De groote Raſynen of Zibeben hebben met de kleine Wynbeziën, van welke wy eerſt gewag hebben gemaakt, eenerlei kracht en nuttigheid; want wegens hun ſap, dat zoet, ryp en aangenaam is, wanneer de ſteentjes daaruit genomen worden, zyn ze in der daad een goed verſterkend Genees-middel voor de Borſt en het hert, hebben ook de kracht van te zuiveren, te verzagten,

te verweeken en te Purgeeren. Zy worden byzonderlyk in de heesheid, die van een zoutige ſcherpte is ontſtaan, van's gelyken om de Pis, zand en 't Graveel af te dryven verordineert. Ze zouden by kinderen goede hulpe te wege brengen om de wormen af te voeren, wanneer men ze hen geeft te eeten, als de maag noch nuchteren is, zo als *Lemmius* L. I. *de Occ. nat. mirac. c.* 21. zulks heeft ondervonden. Om de verſtoptheid van 't Lichaam weg te nemen, verſtrekken ze tot een beproefd middel, als men 'er eenige keeren heet water opgiet, brengende dan maar alleen hun ſap, zonder de huid en ſteentjes mede te gebruiken, de uitwerking daarvan te wege. Men brengt ze anderzins ook met zoete Amandelen daarby gedaan, als een Deſſert op de Tafel, en in de keuken worden ze tot menigerlei ſpyzen gebruikt en genomen.

De Wyn heeft zyne groote nuttigheid in de Genees-kunde, konnende dien met allen recht den Naam van een in veele ziektens krachtig uitwerkend Middel gegeeven worden. De naauwe Ruimte gedoogt niet, een geheel Regiſter van alle en ieder toevallen hier ter nêer te ſtellen, waarin de Wyn met nut is te gebruiken, want zulk een Beſchryving zoude te wydloopig worden; dus zullen wy maar het voornaamſte, dat tot ons oogmerkt dient, namentlyk de krachten en de nuttigheid van het heerlyke wynvocht, hier in 't korte bybrengen. De deelen, waaruit de Wyn beſtaat, zyn waterachtig, zuur, Olieachtig, Geeſtryk en Aardſch, die dus naauw met elkander verknocht zyn, dat 'er geen een van, zonder vernietinge van 't geheele t'zamenſtelzel, kan afgeſcheiden worden. Hy verſtrekt voor een groot Genees-middel ter verſterkinge van 't hart en de zenuwen, 't welk in flauwtens en vermoeitheden grootelyks verquikt, het gemoed vrolyk maakt, ſlaap en geruſtheid verſchaft, de zinnen opwakkert, het geheugen verſterkt, de zwaarmoedigheid verdryft, zorgen en bekommering verlicht, de Geelzucht verdryft, en de verduuwing van de Maag bevordert; als mede den hik en de Darmſcheels-Pyn, van koude ontſtaan zynde, ſtilt. Het beſte teeken van een goede Wyn is, wanneer die de zweet uitdryft, de waterloſſing bevordert en den Buik zuivert. Men noemt dien de melk voor oude lieden. In de Apotheeken worden zo wel enkelvoudige als t'zamen geſtelde krachtige wateren met wyn overgehaalt, en zommige Elixieren voor de Maag en Ingewanden moeten insgelyks met Wyn, als het bequaamſte *Menſtruum* of ſcheivocht uit getrokken worden. Daar toe behooren ook de Genees-wynen, *Triſeneth* met Wyn gemaakt, zuiverende wond-dranken, enz. Uiterlyk word hy in kneuſingen, ontſteekingen, blaauwe ſtriemen, en voor roode Oogen gebeezigt, of alleen op zich zelve door doeken in wyn nat gemaakt daar op te leggen, of ook met verdeelende en de zenuwen verſterkende kruiden in ſtovingen en omſlagen gebruikt. Uit den wyn word zo wel gemeene, als gediſtilleerde Azyn gemaakt, als ook een Wyn-geeſt, of Brandewyn, die in de Genees-en Heelkunde veelderlei heerlyke nuttigheid verſchaft. Want geene word gebruikt tot de in de Apotheeken gebruiklyk zynde Azynen, maar deze tot uittrekking van Eſſentien en Tinctuuren uit kruiden, Bloemen en andere Gewaſſchen. Wanneer men Brandewyn, die meer als een keer is overgehaalt, vermengt met zuure en bytende Spiritus, dan worden ze terſtond heel zoet, zynde de bedreevenſte Laborant dan onvermogend, om die ooit wederom af te ſcheiden. Wie kan ontkennen, dat deze wyn-geeſt niet een verwonderenswaardige kracht bezitte, om het bloed in gequetſte wonden te ſtelpen? Hy ſtaat de verrotting tegen, en doet in heet vuur en kreeft-gezwellen dikwils eene geheel zekere uitwerking. Wy ſlaan om kort te gaan met ſtilzwygen over de kracht en deugd van dien doorgaans bekenden met Saffraan

en Balſamiſche dingen vermengden Campher-geeſt, die in de heelkunde de heerlykſte nuttigheid te wege brengt. Aangaande de Wyn-Azyn, zo is byzonderlyk de gediſtilleerde van eene dus fyne eigenſchap, dat hy verdeelt, verdunt, de zweet uitdryft, het dikke geſtolde bloed oploſt, en de verrotting belet, verſtrekkende voornamentlyk in heete Koortzen, wanneer die behoorlyk en omzigtig met andere Genees-middelen vermengt word, tot een zeer krachtige Hart-verſterkinge. Uiterlyk is hy dienſtig in lang aanhoudende Bloedſtortingen, ſtilt de Braaking, maakt goede Eetluſt, neemt de walging weg; waarom ook de Poeët aldus daarvan zingt:

Et potu et fotu ſtomacho conducit acetum: Refrenat bilem, ſitim levat & calorem febrilem temperat.

Dat is:

„ Wyn-Azyn zo wel gedronken, als
„ in Stovingen gebruikt, komt de
„ maag zeer wel te pas; wederhoudt
„ de Gal, leſcht den dorſt, en matigt
„ de hitte in Koortzen."

Uit den Wynſteen worden de allerheerlykſte Genees-middelen toebereidt: waarvan voornamentlyk de *Cremor Tartari*, (dik ſap van Wynſteen), de Cryſtallen van wynſteen, de gepræpareerde Wynſteen, de Geeſt van Wynſteen, de Tinctuur van Wynſteen-zout, enz: van wegens hunne oploſſende, openende; Pis dryvende en Buik zuiverende uitwerking nuttelyk en zeer vermaard zyn; hebbende *Fred. Zobelius* in zyne *Tartarologia ſpagyrica* een heerlyk getal van uit Wynſteen vervaardigde Genees-middelen bygebracht, Ter tyd van 't Voorjaar vloeit 'er een ſap uit de Wynranken, het welk dan verzamelt wordende, van veelen tegens de vlekken der huid, insgelyks ter verſterkinge van de Oogen wordt gebruikt. Zie *Caſp. Neumanni prælect. chem.* III. *Regn. veget. Cap.* CXLII. *p.* 1041. *ſeqq. & Cap.* CL. *p.* 1203. *ſeqq. Sachſi Ampelographia. Zorn. Botanologia med. Bocler. continuat cynoſ. m. m. ad. Herm. cynoſ. m. m. innitat. collect.* P. I. *c.* 8. *Lemery Lex. mat. p.* 1184. *Eph. N. C.* D. II. *A.* III. *Obſ.* 141. *Sch. p.* 293. *ſeqq. &* D. III. *A.* II. *Obſ.* 23. *p.* 41. *Lonicer.* **Kräuter-Buch.** *P.* I. *p.* 66.

U L M A R I A.

ULMARIA of *Aegopogon.* In 't *Latyn*, Barba Capræ. In 't *Engels*, Meadon Sweet. In 't *Franſch*, Barbe de Chevre, Reine de prez. In 't *Pools*, **Kozia Brodka.** In 't *Hoogduits*, **Geiß-bart.** In 't *Nederduits*, Reinette, Geitebaard.

KENTEKEN. Geitebaard word van *Herman* onder die Planten gereekent, welke onbedekte, doch veele Zaadkorrels hebben, en daarvan een goed getal na een jegelyke Bloem te rug laten, welke Bloempjes rondom in een kring ſtaan, die van gedaante langwerpig en rondachtig is, doch de bladeren tegens over malkander ſtaande voortbrengt, waarmede *Rajus* ook overeenſtemt. *Ruppius* reekent die *Flor. Jenenſ. p.* 81. tot die geenen, die reguliere vyfbladige Bloemen hebben, en veele onbedekte Zaadkorrels voortbrengen. Men vindt haar in de Maanden van Juny en

July bloejende, zynde haar ſtengel omtrent drie voeten hoog, recht om hoog ſtaande, hoekig, takkig, hol, van koleur roodachtig en Purpurverwig. De bladeren zyn langwerpig, aan den rand ingekurven, rimpelig, bovenwaarts groen als de Olme-bladeren, doch van onderen wit. De Bloemen zyn klein, van gedaante als een Roosje, en uit vyf blaadjes t'zamen geſtelt, ſtaande als Druivetrosjes by malkander, en hebben een' goeden Reuk. De kleine middelſte ſteel of knodze in de Bloeſſem verandert in eene Vrucht, die uit verſcheide vliezige ſcheedjes of ſlangetjes beſtaat, die in malkander gewonden of gedraait zyn, en in een hoofdje by een gedrongen worden; dat zomwylen maar met enkelvoudig Zaad van een ſlecht aanzien is opgevult. De wortel is een vinger dik, van een' goeden Reuk, buitenwaarts zwart, van binnen roodachtig bruin, met veel roodachtige vezels voorzien. Deze Plant groeit op vochtige plaatzen en by Rivieren. Men wil dat de Naam *Ulmaria* voortkome van de gelykvormigheid der bladeren, met die van Olmebomen. Deze Plant word ook genaamt *Regina prati*, dat is: de Koningin der Beembden, en wel om reden, dat zy van wegens haare uitgebreide bladeren, als mede der zelver glinſterende Bloempjes het hoofd boven al de andere Planten op de weilanden uitſteekt of verheft. *Linnæus* eigent deze Plant het zelfde Kenteken toe, 't welk hy aan de *Filipendula* geeft, *p.* 145. *n.* 410. behalven dat 'er in het Zaad een onderſcheid is, te weeten, dat het zelve van Reinette of Geitebaard beſtaat uit zeven rondlangwerpige korrels, die tegens de Zon omgedraait zyn; ook *Rajus* neemt 623. een onderſcheid der wortelen waar, zeggende, dat de wortel van Geitebaard veel vezelachtiger en grooter zy, als die van *Filipendula* of roode Steenbreek. *Tournef.* 265. *T.* 141. heeft maar alleenlyk een eenig zoort van *Cluſius* aangehaalt. *Boerhaave* heeft 'er twee zoorten van *p.* 295. noemende die *Cluſiana* en *Ulmaria*, welker Bloemen in een lange Aaire t'zamen gedrongen zyn. *C. B. P.* 163. 164. II. is van gevoelen, dat deze Plant daarom Geitebaard genoemd worde, om dat de Bloem eenigzins met de gedaante van een Geitebaard overeenkomt, of daar naar gelykt. Zie *Cluſ. R. P. H.* CXCVIII. *Lugdunenſ.* 1081.

ULMARIA SEU AEGOPOGON. Reinette of Geitebaard. In 't *Franſch*, Reine de prez. In 't *Hoogduits*, Geiſzbart. Zie de 1018 Pl. Letter a.

Ulmaria zie *Cluſ. H.* CXCVIII. *J. B.* 3. 488. Geitebaard (*Barba Capræ*) met t'zamen in een gevoegde Bloemen *C. B. P.* 164. Konigin der Beembden (*Regina prati*) by *Dod.* 57. Gemeene *Ulmaria* by *Park. M. H.* 3. 323. Met een Olmebooms-blad, ſtaande de Bloemen in een bondeltje by malkaâr. *Flor.* 2. 9.

Gebruik in de Medicyne.

Het kruid nevens de Bloeſſem van Geitebaart word volgens zyne uitwerking gereekent by die Planten, welke het Venyn en de zweet uitdryven, als mede zuiverend en aantrekkend zyn; dierhalven wordt het met groote nuttigheid gebruikt in beſmettelyke ziektens en heete Koortzen met puiſten verzelt, voor wonden, Bloedſpuwen, overtollige vloejing der Maandſtonden en Aambajen, Buikloop en rood Melizoen, zo wel innerlyk als uiterlyk. Zommigen raaden het aan in Wond-dranken met wyn of water afgekookt ter geneezinge van Pyp-Gezwellen. Anderen ſtampen het tot Poejer en vermengen het met Pleiſters en zalven, zo als *Fel. Wurtz* ter navolginge van anderen heeft gedaan, die het ook op eene dusdanige wyze tot zyne Breuk-Pleiſters heeft genomen. De Bloemen zouden het hart verheugen, doch anderzins ter verſieringe van vertrekken en Eetzaalen zeer wel paſſen. De bladeren, wanneer ze in wyn of Bier gelegt worden, geven een' zeer aangenaamen Reuk en ſmaak

van zich, volgens de Aanmerking, die 'er *Rajus* over gemaakt heeft in zyn *Catalog. plant. Angl. p.* 308. In de Apotheeken haalt men 'er het water van over, 't welk dienſtig is voor Oogen-pyn en ſchurft, zynde men hedendaags gewoon zulks onder de Mixturen mede te doen; die toebereidt worden ter verſterkinge van het Hart en ter uitdryvinge van den zweet. Zie *S. Pauli Quadrip. bat. Cl.* III. *p.* 452. *Ephem. N. C. D.* I. *A.* I. *Obſ.* 12. *Sch. p.* 38. *Schroder.*

ULMUS.

ULM.

ULMUS. In 't *Grieks*, Πτελέα. In 't *Italiaans*, Olmo. In 't *Spaans*, Ulmo, Olmo, Olm. In 't *Franſch*, Olme, Orme. In 't *Engels*, Elm trèe. In 't *Deens*, Ulmetrå. In 't *Hebreeuwſch*, Thidear. In 't *Boheems*, Gilini. In 't *Hongaarſch*, Zilfa. In 't *Arabiſch*, Didar, Alba haud, Aldidar, Dirdar, Luzach, Albefera beldemez. In 't *Hoogduits*, Eſſenholtz / Steinlinde / Yſſenbaům / Lindbaſt / Rüſtbaům / Ulmbaům / Ulmerbaům / Rüſtern. In 't *Nederduits*, Ypenboom, Olm-boom.

KENTEKEN. De Olmboom heeft irreguliere Bloemen, die t'zamen aan een klein ſtruisje ſtaan, hy word in de Boſſchaadjes gevonden, bloejende in de Maanden van Maart en April. Zie *Ruppius Flor. Jenenſ. 266. Rajus* telt dien op onder die Planten of veel meer Bomen, die onvolkome Bloemen hebben en welker Zaadkorrels in vliezige vakjes leggen, behoorende die dan mede onder de weezentlyke Kentekens van deze Bomen. *H. P.* 1425. ſtelt de voornaamſte Merktekenen daaraan, de platte Zaad-vliesjes, niet ongelyk aan de blaadjes van de tamme Milde (*atriplex hortenſis*), vallende door een vroegtydige Rypheid af, alvoorens de bladeren uitbreeken. *Theophraſtus L.* III. 14 en anderen, die zyne meening omhelzen, ſtellen twee zoorten van dezen Boom vaſt, de eene *montana* ὀρειοπτελέα geheeten, de andere *campeſtris*; waar van de eerſte op 't Gebergte groeit en dierhalven wel Berg-Olmboom genoemt kan worden; de tweede zoort ontmoet men in de vlakten en op 't vrye Veld, verdienende die eigentlyk de Naam van Olmboom. De eerſte zoort is zeer heeſterachtig, doch de tweede ryker van bladeren, die enkelvoudig en rondom aan den Rand heel weinig ingekurven zyn, volgens de lengte grooter als de Peere-bladeren, en daarby niet zo glad, maar ruig. De Boom is nog redelyk groot en verre uitgebreidt, houdt zich het liefſte aan zulke Geweſten op, waar het vochtig is. Het hout van dezen Boom is duurzaam, geel, vol van Aderen, en zonder eenige gedaante, als of het niet anders als Pit of Merg waare; men gebruikt het tot verſcheidene dingen, als tot Diſſels, en Raderen van Wagens, tot Deuren van Huizen, en kamers, enz. Zo lang het groen is, kan het lichtelyk gekapt worden, doch als het eens is hard geworden, dan behoort 'er wat meerder moeite toe. Men houdt dezen Boom voor onvruchtbaar, doch te vergeefs, ſchoon zyne Vruchten juiſt niet zo menigvuldig zyn, en men ontmoet in de Natuur niet licht een' Boom, wiens geheele geſlacht zonder Vrucht zal zyn, doch by menig een moet al groote oplettendheid gebruikt worden, als men 'er Vruchten aan wil vinden en erkennen. Aan de bladeren vindt men een zoort van Gom en kleine Diertjes. Ook vindt men een byzondere

dere zoort van Pyn-appels aan dezen Boom, in 't byzonder ten tyde van den Herfſt, die zyn geheel klein, zwart en talryk; doch het geene op andere tyden aan dezen Boom te vinden is, dat als eene zoort van Vrucht of teeken van Vruchtbaarheid kan aangemerkt worden, zulks heeft men nog niet konnen waarnemen. *Plinius L.* XVI. 17. heeft vier zoorten van Olmbomen vaſtgeſtelt, en zegt dat ze alle, behalven *de Ulmus attinea*, uit Zaad konnen voortgeplant worden, dienvolgens moet *Theophraſtus* een miſſlag begaan hebben, wanneer hy beweert, dat ze altemaal onvruchtbaar zouden weezen. Dit is wel de meening van *Plinius*, doch hy heeft daarin ook gemiſt, wanneer hy zegt, dat de *Ulmus attinea* geen Zaad voortbrenge, waarvan evenwel *Columella* uit de ondervinding beter overtuigt was, zeggende *L.* V. 6. Dat de *Ulmus attinea* geen *Semara* (dat is het Zaad van dezen Boom) voortbrenge, is van *Tremellius Scrofa* valſchelyk voorgegeven geworden. Het is wel zonder twyffel, dat het 'er zeer zelden of weinig aan komt, en dierhalven wordt hy van de meeſten voor onvruchtbaar gehouden; echter is het Zaad tuſſchen de bladeren, die het eerſte beginnen uit te ſpruiten, verborgen. Zie *Matthiol.* over *Dioſcor. Lib.* I. *c.* 95. *C. B. P.* 426.

De Bloemen en Vruchten der Olmbomen heeft *Linnæus p.* 68. *n.* 194. met dit algemeene Kenteken beſchreeven:

Cal. of de Bloemkelk is een éénbladig bekleedzel der Vrucht, van gedaante als een Peer, en daarby ruig.

Limbus of de geborduurde Rand is vyfvoudig gedeeld, ſtaat recht opwaarts, is van binnen gekoleurd, en altyd duurende.

Cor. of de omtrek der Bloem is 'er niet.

Stam. of Bloem-vezels zyn 'er vyf als een ſchoenmakers-Els puntig toegaande draden, omtrent de helfte langer als de Bloemkelk.

Antheræ of Vezel-knopjes zyn viervoudig gevormt (dat is: met voorens of uithollingen voorzien), die kort en recht opwaarts ſtaande zyn.

Piſt. of de middelſte ſteel is een rondachtige, recht om hoog ſtaande ſpruit.

Styli of Stylen zyn 'er twee, veel korter als de Bloem-vezelen, en achterwaarts te rug gebogen.

Stigmata of de ſneeden ſchieten zeer weeldrig op.

Per. of het Zaadhuisje is een groot, om hoog ſtaande eirondachtig vlies, dragende in 't midden een Zaad brengend blaasje, en vallende lichtelyk af.

Sem. of het Zaad beſtaat maar uit een eenige korrel, die rondachtig en licht t'zamengedrukt is. Doch volgens de ondervinding der nieuwe Kruidkundigen konnen wy dezen Boom kortelyk aldus beſchryven: „ De Olmboom groeit „ op tot een groote en zeer takkige „ Boom, wiens Stam dik en met een „ ſchorſſe bedekt is, die ruig en geſpleeten is, zynde zeer buigzaam, van „ buiten aſchgraauw, en van binnen „ witachtig. Het hout is, zo als wy „ het hier te vooren hebben beſchreeven, hard en geel. De bladeren zyn „ redelyk breed, vol van Ploojen en „ Aderen, aan den Rand diep ingekurven, en naa vooren puntig toegaande. De Bloem ziet 'er uit als „ een Trechtertje of klokje, zynde boven uitgebreidt en ingeſneeden, als „ ook met eenige donkerverwige Vezelen bezet Daarop volgt de Vrucht, „ die vliezig is, gelykende naa een „ breed blad, dat bykans eirondachtig, „ bovenwaarts gemeenlyk ingekurven, „ en in 't midden bultig is, ter welker „ plaatze dan een vliezige Peul of Hulſe „ is te vinden, die van gedaante naar „ eene Peer gelykt, waarin een witte en „ zoete Zaadkorrel legt ". Zie *Tournef. p.* 601. *Boerhaav.* 220. *Rajus* 1425. De wortel verſpreidt zich overal Zydwaarts in het Aardryk uit. Deze Boom groeit in 't Veld, op ope en vrye plaatzen, in een vochtig Land niet verre van de Rivieren. Zomwylen worden op het Loof

der Olmbomen zekere blazen gevonden, die dikwils zo groot worden als een vuiſt, en een Sap of Balſem in zich onthouden, waarin groenachtige Luizen of Wormen rondom zwemmen. Deze Blaazen worden van kleine Muggen gemaakt, welke in 't Voorjaar het Loof der Olmbomen ontſteeken, en daar door veroorzaken, dat het Sap daar uitlopen en zich uitbreiden moet. De Luizen komen uit de Eieren der muggen voort, zynde hier omtrent wel aan te merken, dat deze Luizen niet anders gelyken dan zo veele Momgezigten, waarin andere muggen in 't verborgen ſchuilen. Deze Blaazen maken den Boom ziekelyk, maar de Balſem in de zelve is goed voor verſche wonden, als men gevallen of zich gequetſt heeft. De wormpjes, op de Zaad-blaasjes groejende, worden in 't Grieks κνίπες, in 't Latyn *culiones* of *culices* (Muggen) genaamt; doch vermits de Muggen (*culices*) uit het water haaren oorſprong hebben, als de *Ephemera animalia*, dat is: Diertjes, die in een' dag voortkomen en ook wederom verdwynen, zo geloven wy, dat men deze Diertjes eerder voor vliegen, als voor Muggen moet houden. Zommigen zyn van gedachten, dat die Boom zyn' Naam van *Uligo* (natuurlyke vochtigheid of Moeraſſigheid) heeft verkreegen, om dat die omtrent by plaatzen groeit, die vochtig of moeraſſig zyn. Niet minder is waardig aangemerkt te worden (volgens het ſchryven van *C. B. P. l. c.*), het geene *Cluſius* heeft waargenomen, dat eenige Wortelen der Olm-bomen, groejende omtrent by de Rivier *Tormes* in Spanjen, zich in zeer dunne vezeltjes eindigen, en zulke, als ze van de voorby vloejende wateren ter dege beſpoelt worden, eene roodachtige koleur aan zich trekken, waar in zommige kleine diertjes, niet ongelyk zynde aan kleine Sprinkhanen, voortgroejen en verſchoolen leggen, welke de Viſſers tot een Lok ſpyze of Aas ter Viſchvangſt verzamelen; doch de geenen, die uit de worteltjes voortgekomen en groot geworden zyn, vliegen gelyk als gewoonlyke Sprinkhanen op 't Land weg, keerende naderhand, na verloop van een zekere tyd, wederom in de wateren te rug, ter voort-teelinge van hun geſlacht. Voor 't overige groejen uit de wortelen der Olmbomen een menigte van Spruiten voort, die afgeſcheurt en verplant geworden zynde, de voortplanting van de zelve dies te lichter bevorderen. Ook word die door ſcheuten van afgehouwe Takken voortgequeekt, en wel op 't allerbequaamſte door zyn Zaad, *Samera* genaamt. Geen onder al de Bomen der Aarde kan het verplanten beter verdragen, als de Olm-bomen; want ook die, welke al twintig Jaaren oud zyn, konnen van hunne eerſte plaats, waar ze groejen, weg genomen, en op andere plaatzen verplant worden, zonder dat men behoeft te duchten dat ze zullen vergaan. Eertyds heeft men veel gebruik gemaakt van de Olmbomen, om 'er Wyngaards-Ranken by te planten, en voor 't Veê Voeder-bakken daaruit te maken. De Geiten en Schapen eeten zeer greetig van het loof, als mede de Oſſen, maar meer van de *Ulmus Attinea*, en dierhalven hebben de ouden en voornamentlyk *Columella* zeer wydloopig en heerlyk verklaart, hoe de Olmboſſchen moeten aangelegt, en de overige andere Bomen voortgequeekt worden; heden ten dage zyn ze niet meer in zulk een groote achting, echter word nog nu en dan het hout daarvan door de Wagenmakers tot wagenſchot gebruikt. Het hout is zo wel in 't drooge als in 't natte zeer duurzaam, doch kan niet zo wel de verandering van droogte en vochtigheid uitharden; en *Theophraſtus* ſchryft, dat het voor 't overige aan hardigheid voor de Hoorens niet wykt. Ook word gezegt, dat de Byen, als ze van het Zaad der Olmbomen (*Samera* genaamt) zich vol hebben gevult, dan zullen ſterven, maar het word door de ondervinding niet beveſtigt. Zie *Rajus l. c. Jonſton* 431. *Lugdun.* 80. *Lemery* 1199.

ULMUS. Olmboom of Ypenboom. In 't *Franſch*, Olme. In 't *Hoogduits*, Nüſtbaum. Zie d… 1018. P… Letter b…

Op

Op het Veld groejende Olmboom, en die van *Theophraſtus* by *C. B. P.* 426. Olmboom *J. B.* 1. 139. *Dod.* 837. gemeene Olmboom met *Samarra* of zyne Zaadkorrels *Park. Th.* 1404. allergemeenſte Olmboom met een breed ruw blad *Ger. Emac* 1480. De overige zoorten van Olmbomen heeft *Rajus l. c.* aangehaalt.

Gebruik in de Medicyne.

De ouden hebben van de Ypen-of Olmboom (Rüſtbaům in 't Hoogduits) de wortel, baſt en bladeren van wegens haare zuiverende, heelende t'zamen trekkende, en verſterkende kracht gebruikt. Voornamentlyk bedienden ze zich van de baſt by wonden, zweeren en verbrandingen, die ze of gekookt, of met Lyn-Olie opgelegt hebben, *Matthiolus* heeft ze die geenen aangeraaden, die het Voet-Euvel hadden. Die geenen, welken de voeten zyn gezwollen, zullen de bladeren met Wyn gekookt, als een omſlag wel te baat komen. Zommigen willen uit de ondervinding ſtaande houden, dat de uit de bladeren met Azyn gemaakte loog, als men 'er zich mede waſt, zeere hoofden en de Schurftheid heele. Het ſap van de botten of knopjes der Olmbomen word als een middel aangepreezen ter verſterkinge van een zwak gezicht. Doch alhoewel nu niemand aan deze uitwerkingen twyffelt, zo is echter zeker, dat het gebruik van dezen Boom by ons nu ter tyd geheel en al heeft opgehouden. *Zorn.*

UMBILICUS VENERIS.

UMBILICUS VENERIS. In 't *Grieks*, κοτυληδὸν, κῆπος ἀφροδίτις. In 't *Italiaans*, Ombilico di Venere, Copertoiovele. In 't *Spaans*, Scudetes. In 't *Franſch*, Eſcuelles. In 't *Hoogduits*, Meernabel / Venus=Nabel / Fraůen=Nabel / Nabel=Kraůt. In 't *Nederduits*, Navelkruid.

KENTEKEN. Dit Navelkruid is een Plant, aan wie de gelykvormigheid met eens Menſchen Navel, zo als aan de overige Navelkruiden altemaal, den Naam heeft te wege gebracht. *Ruppius Flor. Jenenſ.* 31. reekent het tot die Gewaſſchen, welker Bloemen regulier en éénbladig zyn, doch de Zaadkorrels in een vyfmaal verdeelt Zaadhuisje leggen. *Dioſcorides L.* IV. *c.* 87. heeft *Cotyledon* of Navelkruid aldus beſchreeven: de bladeren zyn van gedaante als kleine Bekkens of kommen, die niet geheel ſchynlyk uitgeholt zyn, en in 't midden van binnen met een kleine ſtengel voorzien, waaraan men menigwerf het Zaad vindt zitten. De wortel is bolachtig, en heeft bykans de gedaante van een Olyf. *Matthiolus* voegt 'er noch by, dat zy terſtond groeje op ſteenachtige plaatzen en oude Muuren van Gebouwen. Zy is een Plant, die over al bekent is. Doch deze Beſchryving heeft veele in zich, dat donker is, zo dat wy billyk die geene mede tot opheldering aanhalen, welke *Joh. Bauhinus* ons 3. 683. heeft gegeven: „ Uit een bultige wortel, zynde met ſlechte vezels „ voorzien, komen ſtengels voort, die „ een hand lang, in 't midden gelyk „ als aan een ſchild geſlooten, en als „ een klein gemaakt Cirkelrond aan 't „ bovenſte blad ſchynen te weezen. De „ bladeren zyn dik, ſappig en blauwachtig, van gedaante als een rond „ ſchildtje, van ſmaak waterachtig en

„ ſlymig, tuſſchen deze komt menig-
„ maal een enkelvoudige, dubbelde, of
„ drievoudige ſteel voort, van een ſpan
„ hoog en daarboven, menigwerf tak-
„ kig, menigwerf niet, bykans van on-
„ deren af aan tot naar boven toe, met
„ langachtige holle en naauw by mal-
„ kander ſtaande Bloempjes bezet. Het
„ Zaad is teder, gelyk als aan de Por-
„ celein. Op 't einde van de Herfſt
„ komt dit Zaad te voorſchyn. De
„ Plant behoudt haare bladeren ook des
„ Winters, bloejende in de Maanden
„ van April en May."

Zy groeit volgens het bericht van *Cluſius* op de Gebergtens van Stiermarken zeer weeldrig. *R. P. H.* LXII. LXIII. *ſeqq. C. B. P.* 285. *Rajus* 1878. Het Kenteken van deze Plant heeft *Boerhaave p.* 287. met weinige woorden aldus voorgeſtelt: „ De wortel, bladeren, „ ſtengel en de geheele Beeltenis is ge- „ lyk aan die, welke men aan het *Sedum* (Huiſlook, Donderbaard) vindt, „ zynde de Bloemkelk menigvoudig ge- „ deelt. De Bloem beſtaat maar uit „ een blad, is vyfmaal verdeelt en Pyp- „ achtig. De Vrucht is gelyk als aan „ het *Sedum.*" Men heeft nog ettelyke zoorten van deze Plant, die by *Boerhaave* en *Tournefort p.* 90, konnen nagezien worden. Wy vergenoegen ons met alleen die twee zoorten hier neder te ſtellen, die op onze Kopere Platen gegraveert ſtaan.

UMBILICUS VENERIS, ANDROSACES SEU ACETABULUM MAJUS. Navel-kruid, *Androſaces* of groot *Acetabulum* genaamt. In 't *Hoogduits*, **Meer Nabel-kraut.** Zie de 1019. Pl. Letter a.

Groot *Cotyledon. C. B. P.* 285. Echte of oprechte *Cotyledon*, met eene bultige wortel *J. B.* 3. 683. *Cotyledon*, *Umbilicus veneris* of Vrouwe-Navelkruid by *Cluſ. H.* LXIII. *Cotyledon* by *Dod. p.* 131. Geel muurachtig *Sedum* (Huiſlook, Donderbaard), dat eenigzins ge-aaird is, en een rondachtig blad heeft, dat naar een Navel gelykt. *M. H.* 3. 470. †.

UMBILICUS MARINUS VEL ACETABULUM MINUS. Zee-Navelkruid, of kleine *Acetabulum.* Zie de 1019 Pl. Letter b.

V O L U B I L I S.

VOLUBILIS. Dit is eene zoort van Plant, welke doorgaans overeenkomt met de *Convolvulus* en *Smilax*, zo wel aangaande de Naam, Faam, en geſtalte, als gedaante, waar van wy al te vooren, toen wy van deze Planten moeſten handelen, zo veel hebben bygebracht, als ten dien einde nodig waare; tegenswoordig zullen wy 'er nog maar zo veel van aanhaalen, als wy in 't byzonder oordeelen dat daarvan dient aangemerkt te worden. Dienvolgens is de ſtengel lang, teder of dun, en in eenige Cirkel-kringen omwonden aan het ſteunſel, 't welk die ontmoet, daarby teffens rond en glad zynde. Aan deszelven buitenſte deelen komen te voorſchyn, langwerpige bladeren, die eenigzins eirondachtig ſchynen te weezen en in 't midden ingebogen zyn, hebbende omtrent het midden van hun afgekeerde deel ettelyke Doornen, die echter zo groot niet zyn, en ook niet boven 't getal van zeſſen beloopen. Aan den top of punt der zelver bladeren zyn zekere Klokjes-winden, die zeer fraai lyken te weezen. Het binnenſte deel der bladeren is veel donkerder groen, als het buitenſte. De

Vrucht is vierkantig, beneden, waar zy in 't Bloemkelkje, 't welk vyfvoudig verdeelt is, ſtaat, is zy dikker en buikiger, als boven, waar zy geheel puntig toegaat, en een kroontje met kleine ſteekels maakt. Van binnen leggen in eene vleesſige ſtoffe, eirondachtig kleine Zaadkorrels. Onder de Naam van *Volubilis* word zy alleen van de *Convolvuli* of Klokjeswinde onderſcheiden, doch zy kan en moet 'er niet van afgezondert worden, want zy kruipt en windt zich aan de naaſt byſtaande Bomen en andere ſteunſels van zelve om, zo dat zy van wegens deze eigenſchap den Naam met der daad heeft.

VOLUBILIS FRUCTU TETRAGONO SMILACI SIMILIS. *B.* Zie de 1019. Pl. Letter c.
Volubilis met eene vierkante Vrucht niet ongelyk aan *Smilax*. Voor 't overige beteekent het woord *Volubilis* iets dat zwak of leenig is, en dat men gemakkelyk wenden of draaijen kan.

U R T I C A.

U R T. U R T.

URTICA. In 't *Grieks*, ἀκαλύφυ, κνίδα, κνίδη. In 't *Italiaans*, Ortica. In 't *Spaans*, Ortiga, Urtigua. In 't *Franſch*, Ortice. In 't *Engels*, Nettles. In 't *Deens*, Nelde. In 't *Boheems*, Koprìwa. In 't *Pools*, Pakrzywa. In 't *Litthauwſch*, Diligine. In 't *Arabiſch*, Huniure, Alchurais. In 't *Indiaans*, Alcurat Bangiora, Cumeis, Curac. In 't *Hoogduits*, Neſſel / Römiſche Neſſel / Bremm-neſſel. In 't *Nederduits*, Netel, Brandende Netel.

KENTEKEN. De Brand Netel is een Gewaſch, welk men overal aan de Heiningen en oud Muurwerk vindt; zy word volgens *P. Amman* en *Moriſon* verdeelt in de groote, kleine, brandende en Tuin of Romeinſche Netel, dragende deze laatſte zoort balletjes, en zynde niet gehelmd, maar werwelachtig, welker troſſen zomwylen werwelbeensgewyze geſchikt zyn, en zich vervolgens op 't einde als werwelachtige Helmen vertoonen. Volgens de Bloeſſem behoort zy onder die Planten, welke eene volkome enkelvoudige, reguliere, éénbladige, zeer kleine Bloeme voortbrengen, met bedekte Zaadkorrels in een éénvakkig Huisje. *Herman* reekent die tot de bladerlooſe Planten, of die eene onvolkome vezelachtige Bloem hebben, met enkelvoudige en neêrhangende vezels, hebbende twee wel ſluitende velletjes, die de plaats der Zaadhuisjes bekleeden, en in ſteekende bladeren beſlooten zyn. *Rajus* telt haar op onder de Kruiden, welke eene onvolkome Bloem, breedachtige t'zamen gedrukte Zaadkorrels, en brandende bladeren hebben. *Boerhaave* plaatſt die onder de bladerloze Planten, welker Bloemen en Vruchten afzonderlyk aan de eigenſte Plant groejen. *Ruppius* eindelyk voegt ze *Flor. Jenenſ.* 263. by de Planten, welke eene onvolkome, echter in malkander gewrongene Bloem hebben. *Dioſcorides L. IV. c. m.* 89. maakt 'er twee zoorten van; de eene zoort is wild en zeer ruig, hebbende zeer breede en zwartachtige bladeren, het Zaad daarvan is als Lynzaad, echter kleinder; de tweede zoort is niet zo ruig, hebbende (verminkt of) nog kleinder Zaad als de voorgaande zoort. *Matthiolus* voegt 'er by: dat de Barn-Netel overal zodanig bekent is, dat zy niet alleenlyk des daags maar ook des nachts door het enkelde aanraaken lichtelyk van andere planten onderſcheiden word.

Volgens onze wyze van Beſchryving heeft

heeft de Barn-Netel ſtengels, welke dan hoger, dan laager zyn, hunne geſtalte is vierkantig en ſtyf, daarby met geheele kleine ſteekels, gelyk als met fyne Haairtjes overtrokken, die zeer gevoelig konnen ſteeken, van binnen zyn ze hol, en van buiten menigwerf takkig. De bladeren ſtaan aan den Stam twee en twee tegens over malkander, zyn langwerpig, het eene breeder als het ander, van gedaante als Meliſſebladeren, puntig, aan den rand ingeſneeden, en met brandende ſteekels bezet. De Bloeſſem heeft geen byzonder ſteeltje, maar is vezelig. Men vindt aan de Barn-Netels zo wel mannelyke, als vrouwelyke Bloemen, en die aan eene Plant teffens beide te gelyk. De mannelyke Bloeſſem zit in een vierbladig Kelkje, 't welk eene kruiswyze gedaante heeft, in 't midden van 't Kelkje zyn vier en menigmaal meer Vezels. De Hulſen barſten van malkander, en worden naderhand geheel vlak. De Vrucht groeit gemeenlyk aan eene Plant, die geene Bloemen voortbrengt, en word tot eene Capſul met twee vleugels, waarin een Zaadkorreltje legt, menigwerf is het zelve van geſtalte als een kogeltje, en met een vezelachtig Pypje voorzien; Men vindt de Zaadhuisjes aan de mannelyke Planten. De wortel is vezelachtig, kruipt onder de Aarde rondom, en is van koleur geelachtig. Men heeft menigerlei zoorten van deze Netels, die alle den Naam van branden (*urendo*) hebben, vermits de planten van eene vuurige Natuur zyn, zo zyn ze, als men ze maar aanraakt, in ſtaat, om te konnen branden, jeukinge te veroorzaken, en blaaren te maken. Volgens *Athenæus* word zy van de Grieken ἀκαλύφη of ἀκαλήφη genaamt, παρὰ τὸ μὴ ἔχειν, καλὴν ἀφὴν, *quod injucundo ſit tactu et pruritum ciet*, namentlyk: dat het onaangenaam is, om aan te raaken, door dien het eene Jeukinge verwekt. Het word ook genaamt κνίδη, om dat het door haare ſchadelyke dons prikkelt, ſteekt en de zinnen ontroert, komende voort van 't Griekſche woord κνίξειν, 't welk ſteeken en prikkelen (*pungere* en *Vellicare*) beteekent. Dierhalven word de Barn-Netel door haare ſteekels van al de overige Planten onderſcheiden. De geleerde *Hockius* neemt waar, dat deze kleine doorntjes of ſteekeltjes van de Netelen hol, en als pypjes geſchapen zyn, zo haaſt ze met hunne ſcherpe punten aan de Huid komen, doorſteeken zy die door een zagt gevoel. Deze doorntjes zitten op zommige kleine vliesjes, waarin een ſcherp venyn verborgen legt, altyd een doorntje op een klein vliesje, die door 't aanraaken der doorntjes t'zamen gedrukt wordende door haare holligheid, op de wyze als een ſpuit, haar by zich hebbende vochtigheid in het Vlees en de Huid doen overvloejen, die daarop deze verdrietige Jeuking en de Puiſten verwekt. Zy bloeit den geheelen Zomer door, voornamentlyk aan oud Muurwerk of op Puinhoopen, zo wel in de Zon, als in de ſchaduwe. Zie *Rajus* 159. *Boerhaave* II. 105. *ſeqq. Tournef.* 154.

Plinius nog geene naaukeurige beſchryving van deze Plant hebbende gehad, zegt, dat het te verwonderen is, dat zonder eenige puntige doorntjes de wolachtige dons daar van zo ſchadelyk zy, en dat 'er door zulk een zachte aanraaking aanſtonds eene Jeuking en Puiſten, aan gebrandheid niet ongelyk zynde, verwekt worde; doch hy zou tot die verwondering niet gekomen zyn, by aldien hy zo wel als wy hadde geweeten, hoe men de Planten met gewapende oogen of door Vergroot-glazen naaukeurig konde beſchouwen. Zie *Malp. An. Pl.* 52. 216. *Linnæus p.* 283. *n.* 710. Ondertuſſchen pleegen de jonge Netels ook by ons, zo als by de ouden mede geſchiedde, gekookt te worden. Zie *Rajus l. c. Lugdunenſ.* 1245. *ſeqq.*

URTICA ROMANA MAS CUM GLOBULIS. Romeinſche Netels, het Mannetje met Balletjes. In 't *Franſch*, Ortie Romaine. Zie de 1019. Pl. Letter d

Brandende Netel, dragende balletjes, de eerſte zoort van *Dioſcorides*, zynde het

Op het Zaad gelyk aan Lynzaad *C. B. P.* 232. Romeinſche Netels *H. Eyſt. c.* 7. *F.* 5. *Fig.* 2. Romeinſche Netel of het Mannetje met balletjes *J. B.* 3. 445. Brandende Netel of de eerſte zoort by *Dod. p.* 152. Balletjes dragende Netel, van geſtalte als de gemeene Netel, het Zaad gelyk als het Lynzaad. *M. H.* 3. 435. *a.*

Zie de 1019. Pl. Letter e.

URTICA ROMANA PARIETARIÆ FOLIO. Romeinſche Netels met Glaskruids-bladeren. In 't *Hoogduits*, Römiſche Neſſel.

De tweede zoort van balletjes dragende Netel met Glaskruids-bladeren *H. R. Par.* 131. Romeinſche Netel, de tweede zagter zoort, met bladeren, die maar weinig ingeſaagt zyn, zynde het Zaad gelyk als Lynzaad *Joncq. Hort.* De tweede zoort van Romeinſche Netel, met oningekurve bladeren. *Cat. H. L. Vorſt.* Balletjes dragende Netel, van gedaante als Glaskruid, doch het Zaad gelyk als Lynzaad. *M. H.* 3. 435. *a.*

Zie de 1020. Pl. Letter a.

URTICA URENS MAXIMA. De allergrootſte zoort van brandend Netelkruid. In 't *Franſch*, grand Ortie. In 't *Hoogduits*, Brenn-neſſel.

Allergrootſte zoort van brandend Netelkruid *C. B. P.* 232. *M. H.* 3. 435. Groot gemeen Netelkruid *J. B.* 3. 445. De tweede zoort van brandend Netelkruid by *Dod. p.* 151. †.

Zie de 1020. Pl. Letter b.

URTICA MINOR ANNUA. Jaarlyks groejend klein Netelkruid. In 't *Franſch*, Petit Ortie. In 't *Hoogduits*, Heider-neſſel.

Klein brandend Netelkruid *C. B. P.* 232. *M. H.* 3. 435. Jaarlyks groejende kleine Netel, *J. B.* 3. 446. De kleinſte zoort van brandende Netel *Dod. p.* 152. *a.* †.

Zie de 1020. Pl. Letter c.

URTICA URENS MINOR FOLIIS PICTIS. Klein brandend Netelkruid met bonte bladeren.

Dezen verdienen bygevoegt te worden *Urtica Braſilienſis* (Braſiliaanſche Netel) van *Pinus* genaamt *Indigenis* by *Margg. Batti Schorigeriam Hort. Malab.*

Urtica fruticeſcens Malabarica. Heesterachtig Malabaarſch Netelkruid.

Urtica malabarica tertia, het derde Malabaarſche Netelkruid, genaamt *Anaſchorigena*, welker beſchryvingen in de *Hortus Malabaricus* konnen nagezien worden.

Zie de 1020. Pl. Letter d.

URTICA CEYLANICA. Zeilonſch Netelkruid.

Zeilonſch in Tuinen groejend brandend Netelkruid met bladeren van Hennipkruid *Muſ. Zeyl. p.* 47. dat ook in 't wilde groeit; als mede Zeilonſche Netel met Bloemen en Zaadkorrels als aan de Hennip, ook word het Indiaanſche Hennip, met brandende bladeren van wilde Netel genaamd in *Muſ. Zeyl. p.* 29. By de Zeilonneſen word het genaamt *Watuhahambibja*, dat is: Tuinnetel, gelyk als het aldaar *p.* 47. verklaart word, welkers Kenteken van *Linnæus* is beſchreeven geworden *p.* 283. *n.* 710.

Gebruik in de Medicyne.

Zo wel de bladeren, als de Bloeſſem en het Zaad hebben hunne nuttigheid in de Geneeskunde. Hunne eigenſchap is, dat ze matiglyk verwarmen, opdroogen, ryp maken, verdeelen, openen, verweeken en zuiveren. Het kruid of de bladeren bevorderen de Water-loſſing, dryven het Graveel of de Zandjes uit de Nieren en Pis-blaas uit, openen de verſtopte Ingewanden en Vrouwelyke Maandſtonden, verzagtende insgelyks de Darmſcheels-pyn, de Ledenzucht en Heup-Jigt. Ze worden ook als een Thee of met Wyn aangepreezen voor de Hoeſt, Aamborſtigheid, en ter uitdryvinge van de Kinder-pokjes. Het verſch uitgeparſt Sap daarvan, ook maar in de Neusgaten opgetrokken, is een dienſtig middel, om zo wel innerlyk als uiterlyk het overtollige Neus-bloeden, de onverwachte ſterke vloejing der Vrouwelyke Maandſtonden, de Bloed-ſpuuwing en de droppel-pis te ſtillen. De verſch gekneusde bladeren op de Polsſlag en onder de Voet-zoolen gelegt, zullen de hitte der koortzen matigen, en de al te hevige wegvloejing van 't bloed te rug houden. Wanneer men de verlamde Leden met Barn-netels geeſſelt, dan pleeg zulks niet zon-

zonder goede uitwerking te weezen. De ouden hebben dit kruid voor een krachtig Tegenvenyn gehouden van het ſchadelyk geweld van 't Scheerlink-kruid, Bilzen-kruid, Alruine, en van de venynige Kampernoeiljen. De doove of doode Netel, en byzonderlyk de Bloeſſem daarvan, gebruikt men tegens de witte vloed, als mede tegens de overtollige Maandſtonden der Vrouwen. Die zich aan Netelen hebben gebrandt, konnen zich het beſte helpen met 'er Olie van Rozen of Olyven op te leggen. Het Zaad van de Romeinſche Netel word van zommigen aangepreezen, om de Waterloſſing te bevorderen, en Minneluſt te verwekken. Als men dat in Wyn kookt en in neemt, dan loſt het de taaje ſlym op, bevordert ook in de Hoeſt en Aamborſtigheid, de uitwerping van de Quyl, verdryft de winden en verzagt de Pyn of ſmerten nopens de koude Pis. In zommige Apotheeken vindt men het gediſtilleerde water van 't Netelkruid, aan 't welke groote deugd en krachten tegens de meeſten te vooren aangehaalde toevallen worden toegeëigent. Zie *Joh. Melch. Drechsleri Diſſert. med. de urtica ſub Præſid. Joh. Hadr. Slevogtii* gehouden te *Jena* 1707. *Ephem. N. C. D.* III. *A.* I. *Obſ.* 34. *Schol. p.* 54. en *D.* II. *A. V. App. Obſ.* 90. *p.* 56. *Epiphan. Ferdinand Hiſt.* 47. *Joh. Muys Pr. Chir. ration. Dec.* VI. *Obſ.* 10. *Laz. River. l.* 1. *Pr. med. c.* 5. *Th. de Mayerne l.* 3. *P. med. C.* 5. *P. Borelli cent.* I. *Obſ.* 95. *Lonicer* Kraüter-buch *P.* II. 255. 256. *ſeqq. Schroder.*

Einde van de Letter V.

XAN-

X

XANTHIUM.

XANTHIUM. In 't *Grieks*, ξαύθιον. In de *Apotheeken*, Lappa minor. In 't *Italiaans*, Lappola minore. In 't *Spaans*, Bardana ô Lampaza. In 't *Franſch*, Petit gloutteron. In 't *Hoogduits*, Bettlers-Läuſz/ Spitz-Kletten. In 't *Nederduits*, Kliſſekruid, Kleefkruid, klitte.

KENTEKEN. Het Kliſſekruid is een Plant, welke *Herman* tot die geenen reekent, welke geene bladeren aan hunne Bloemen voortbrengen, maar wel twee Zaadkorrels in langwerpige ſteekelige huisjes, die tweevakkig zyn, leggende in elk vakje een enkelvoudig korreltje. Volgens de verdeeling van *Rajus* behoort het ook onder die Kruiden, welker Bloem onvolkomen is, en hunne Vrucht op eene plaats voortbrengen, die van de Bloemen afgezondert is. De Bloem is vol van Vezels, die met de Vrucht geen gemeenſchap hebben, de Vrucht is hard en ſteekelig, hebbende van binnen een Zaadhuisje met twee vakjes, waarvan elk vakje een enkeld Zaadkorreltje in zich heeft beſlooten. *Hallerus Enum. Method. Stirp. Helvet.* 161. zegt: De gelykvormigheid van de kunne, der Vrucht en de Bloem beveelt ons, deze Plant te voegen by de Beukebomen. Volgens zyne Beſchryving worden de mannelyke Bloemen in eene ſchyf by malkaâr vergaart. Onder de geheele ſchyf komen veele ſchubben voort, waar onder insgelyks Bloemen komen uitgroejen, doch elk Bloempje zit in een viervoudig of vyfvoudig gedeelde kelk, zynde in plaats van de Bloem een vezelachtige Pyp, die aan de punt in vyf of vier ſpitzen is geſpleeten. De vrouwelyke Bloemen zyn onder de mannelyken gemengt, echter van malkander onderſcheiden, ze komen voort uit een tweevoudig gedeelden ingekurven Kelk, en uit een tweevakkige noote, die twee hoorens en twee Zaadkorrels in haar beſlooten heeft, daarby ſteekelig is, waar onder vier Pypen ſchynen te zyn. De bladeren komen aan lange ſteeltjes voort, zyn als Leletjes van gedaante, en gelykende aan die van klimop. Uit de holtens der bladeren groejen veele ſteeltjes teffens voort, van zo wel mannelyke als vrouwelyke Bloemen te gelyk. De mannelyke Bloem bootſt het geſtel der t'zamengeſtelde Bloemen na. *Tournefort* zegt, dat de bladeren bitter zyn, enz. *Hallerus coll. Linnæo n.* 717. *Hort. Cliff. p.* 443. *Pluknet* 205. *Dioſcorides L.* IV. *c.* 133. zegt: *Xanthium* of het Kliſſekruid groeit in een Vrugtbaar en vet Aardryk; als mede aan uitgedroogde Meir-poelen. Het dryft een ſtengel voort, die twee Ellebogen hoog, hoekig en vet is, komende uit dien menigvuldige vleugels voort. Het heeft bladeren gelyk als aan het Meldekruid, die ingeſneeden zyn, en den Reuk van Tuinkers naby komen. De Vrucht is rondachtig, gelyk als een groote Olyf en gelyk een balletje van een Ahorn-Boom, daarby doornachtig, en hangende lichtelyk aan de kleederen vaſt, als

als zy die raaken. De ſteel of ſtengel is takkig, en met roode ſtippels bemerkt, verſpreidende zich zeer wyd uit. De bladeren zyn gelyk als die van *Brandana* doch veel kleinder en groen, iets weinig aan den Rand ingekurven, van ſmaak ſcherp en ſpeceryachtig; de Bloemen zyn vol van Bloempjes: de Vrucht is langwerpig, en ſteekelig, hechtende aan de klederen; en eindigende in twee ſcherpe en ſtyve ſpitzen, welke in twee onderſcheide vakjes even zo veele langwerpige Zaadkorrels by haar beſlooten heeft. De Wortel is klein, wit, en met redelyk dikke vezels voorzien. Deze Plant groeit tegens de Muuren op, en op uitgedroogde moeraſſige plaatzen. Als wy de voor aangehaalde beſchryvingen der gemelde Autheurs by een trekken, zo konnen wy deze Plant in 't korte aldus beſchryven: „ dat zy uit een kleine witte en redelyk ſterk zynde vezelige „ wortel, die aan Muurwerk en in een „ vette grond, ook aan uitgedroogde „ moeraſſen het liefſte groeit, en in de „ Maanden van Juny en July bloeit, „ een' ſtengel van anderhalve voeten „ hoog voort dryft, die hoekig en ruig „ is, met roode ſtippeltjes geteekent; „ wordende daarby takkig en ver uit „ malkander verſpreidt. De bladeren „ aan deze Plant zyn veel kleinder als „ de Kliſſe-bladeren, komende met de „ Hoef-Lattouw bladeren ten naaſten „ by overeen, zynde aan den Rand „ ingekurven of ingetandt, ſmaken een „ weinig ſcherp en ſpeceryachtig. De „ Bloeſſem beſtaat uit een bondeltje van „ kleine Bloemen, die 'er als kleine „ blaasjes uitzien, ſtaande in elk een „ huisje, 't welk meeſtendeels een dubbelde ſpits heeft. Deze Bloemen „ vallen lichtelyk af, en laten geene „ Vrucht na ter plaatze, waar zy geſtaan hebben, maar op een ander plaatze komen kleine langwerpige Vruchten te voorſchyn, die omtrent zo „ groot als de Olyven zyn, en rondom „ vol van ſteekels zitten, waarmede ze „ zich aan de klederen vaſthechten. „ Elke Vrucht is naar de lengte in twee „ vakjes verdeelt, leggende langwerpige Zaadkorrels daar in."

Matthiolus zegt, dat dit kruid een zeer gemeene Plant zy, doch *Haller l. c.* wil zulks van zyn Vaderland niet zo ſlecht weg toe-ſtaan. *Boerhaave* II. 103.

De Naam komt voort van 't Griekſche woord ξάντος *flavus* of geel. *Tournefort.* 439.

Rajus 165. geeft aan de afleiding van het woord *Xanthium* deze Reden, dat het voortkome ἀπὸ τȣ̃ ξανθὰς ποιεῖν τὰς τρίχας, *quod flavos reddit capillos*, dat het de Hoofd-haairen geel zal verwen.

XANTHIUM SEU LAPPA MINOR. *Xanthium* of klein Kliſſekruid. In 't *Franſch*, petit Glouteron. Zie de 1021. Pl. Letter a.

Xanthium by *Dod. p.* 39. *Xanthium* of klein Kliſſekruid *J. B.* 3. 522. *M. H.* 3. 604. klein Kliſſekruid of het *Xanthium* van *Dioſcorides* by *C. B. P.* 198.

XANTHIUM SPINOSUM LUSITANICUM. Portugees doornachtig *Xanthium* of Kliſſekruid. Zie de 1021. Pl. Letter b.

Portugeeſch doornachtig *Xanthium* by *Par. Bat.* Portugeeſch ingekurven *Xanthium* met zeer ſterke ſteekels voorzien *T.* 439. Doornachtig *Xanthium* met een Meldekruids blad *Tournef. M. H.* 3. 604. *a. Volckamer.* 404. met een goede Plaat of Afteekening. De beſchryving daar van heeft *Paul Herman in Paradiſo Battav. Pluckn. Alm. Bot. Phytogr. T.* 239. *f.* 1. Het bloeit in de Maand van Auguſtus, hebbende een zeer kleine Vrucht en ſtengels, die met zeer lange Doornen bezet zyn, het kan lichtelyk van de Mede-zoorten onderſcheiden worden. Dezen kan noch bygevoegt worden het Canadenſiſch Kliſſekruid, zynde een Medezoort van het kleine Kleefkruid, maar groeit veel hooger op. *Hort. Reg. Pariſ.*

XERANTHEMUM.

XERANTHEMUM by *J. B.* In 't *Latyn* genaamt van *C. B.* Jacea Oleæ folio flore minore, en van *Cluſius cur. poſt.* Ptarmica Imperati; of het een zoort van het Ooſtenrykſche *Ptarmica* of Moederkruid is. In 't *Engels*, Smaller Sneez-wort. In 't *Hoogduits*, Stroh-Blühme, Pappier-Blühme. In 't *Nederduits* (volgens de Hoogduitſche benoeming) Stroo-Bloem, Papier-Bloem.

KENTEKEN. *Xeranthemum* is een zoort van Plant, welke *P. Amman* en *Moriſon* noemen *Jacea Oleæ folio* (dat is: Vlokkebloem met Olyf-bladeren), en wel met toeſtemming van anderen, doordien de Zaadkorrels dicht en hoekig zyn, naauw by malkaâr ſtaan, en een Veêr of pluim aan zich hebben. *Herman* reekent ze tot die planten, welke iets wolligs, maar niets melkachtigs aan zich hebben, wier Bloemen t'zamen geſtelt, en de Zaadkorrels met een wollige dons gekuift zyn. *Rajus* telt die onder de zelve Claſſe op, alleenlyk dat hy de buitenſte bladeren van de Bloem aan den rand ſcherp gepunt maakt, doch de overige bladeren onverdeelt en glad. *Volckamer* beſchryft haar *p.* 405. met de volgende algemeene en byzondere Kentekens. „Zaadkorrels zyn 'er veel „ in 't getal, die naakt of onbedekt, met „ zeer harde Baardekens gekuift, en met „ een harde wollige dons ondermengt zyn; „ de Bloemen zyn volkomen, en t'zamengeſtelt uit zeer korte pypachtige „ Bloeſſems, die boven aan den top ongelyk verdeelt zyn, waar van elk alleen op een byzonder Zaadkorrel zit, „ en alle t'zamen een ſchyf formeeren; „ de bladeren der Bloeme zyn ſcherp gepunt, en maken een ſtraal uit, de „ overige bladen zyn langwerpig en „ graauw". *Tournefort p.* 499. *T.* 284. zegt: *Xeranthemum* is eene zoort van Plant, die eene met ſtraalen verſierde Bloem heeft, wordende der zelver ſchyf uit veele Bloeſſems t'zamen geſtelt, die op de onvolkome Vrucht zitten; doch het kroontje beſtaat uit platte bladeren, die aan geene onvolkome Vrucht gehecht, maar in den zelfden Bloemkelk met de Bloeſſems begreepen zyn. Doch de onvolkome Vrucht verandert naderhand in een Zaadkorrel, die met een Hoofdje vol van blaadjes is voorzien. *Boerhaave p.* 115. maakt de *Wortel* vezelachtig en jaarlyks. De *Bladeren* zyn grys, gelyk als de Olyf-bladeren, en ſtaan beurt om beurt. De *Bloemkelk* is ſchubachtig, glad en wit als zilver, beſtaande uit eene vier- of vyfvoudige Rye van ſchubben, die over malkander heen leggen. De *Bloemen* by even den zelven zyn ſchraal en mager, hebbende vlak en onvruchtbaar Loof, dat zonder Zaadhuisje en vezels is, echter ſtyf en ſcherp gepunt, niet ongelyk aan een bloemachtige ſchyf, zo als by de andere zoorten; de *Zaadkorrels* zyn met een bladeryk Hoofdje voorzien. Of gelyk *Linnæus p.* 249. *n.* 643. waarneemt: de kroon is enkelvoudig en heeft vyf borſtels, hy beſtemt ook meer als eene kunne aan deze Plant, hebbende Wyfjes en ook Manwyven, welker onderſcheid men bemerkt aan het bekleedzel der Vrucht of den omtrek der Bloeme, en aan het Zaadhuisje. Als wy nu al dit voorgaande in 't kort t'zamen vatten, dan konnen wy 'er de volgende beſchryving van geven:

„ dat haar ſtengel anderhalve voeten „ hoog opgroeje, en witachtig zy, gelyk die aan het *Cyanum*. De bladeren „ groejen meeſtendeels onder aan den „ ſtengel, in een redelyk getal, zyn langwerpig en ſmal, boven gelyk als met „ een witte wol over legt, en ſmaken „ zuurachtig. De Bloeſſems ſtaan „ aan de toppen der ſtengels, zyn „ mooi, gelyk als met ſtraalen omgeven, juiſt niet al te groot, beſtaande „ een iegelyk daarvan uit menigerlei bladeren, die zeer hard en droog zyn, „ puntig, en in 't begin wit, naderhand „ blaauw en purperverwig, zy blyven „ dieswegen lang goed, en konnen niet „ verwelken, van welker eigenſchap ook „ de Griekſche Naam voortkomt". De Naam *Xeranthemum* komt voort van de Griekſche woorden ξηρὸς (*Siccus*) en ἄνθη (*flos*), dat is: drooge Bloem, want de Bloem is van natuur zo droog, dat zy niet lichtelyk kan verwelken.

XERANTHEMUM AFRICANUM GNAPHALII FOLIIS, SUPERIUS VERO CUPRESSI TERETIFOLIO. Africaanſche *Xeranthemum* met bladeren als die van 't *Gnaphalium*, doch bovenwaarts een dun Cypreſſe-blad hebbende. Zie d 1021. P Letter

XERANTHEMUM FLORE ALBO. *Xeranthemum* met een witte Bloem. Zie d 1021. P Letter

XERANTHEMUM FLORE PURPUREO. *Xeranthemum* met eene purpurverwige Bloem. Zie d 1021. P Letter

XYLOSTEUM.

XYLOSTEUM. In 't *Grieks*, ξυλοστέον. In 't *Hoogduits*, Hecken-kirſchen. In 't *Nederduits*, Hondskerſſen.

KENTEKEN. De *Xyloſteum* of Hondskerſſen is een zoort van Bomen, die Beziën dragen, welke twee korrels in zich beſlooten hebben. Volgens *Hermans* verdeeling, draagt deze Boom Beziën, welke een kroontje of Naveltje van boven hebben. *Rajus* eigent deze Plant eene irreguliere éénbladige Bloem toe, en Zaadkorrels, die of in een vleeſſig Zaadhuisje, of in Beziën beſlooten zyn. *Rivinus* zegt, dat het een Plant is, die eene volkome, enkelvoudige, irreguliere en éénbladige Bloem heeft, en bedekte Zaadkorrels in eene veel korrelachtige Bezië. *Ruppius Flor. Jenenſ.* 203. ſtemt daarmede overeen, makende echter de bloeſſem volkomen. Dit Boompje heeft veele gelykvormigheid met het *Periclymenum* (Memmekenskruid, of Geiteblad) en middelmatig dikke ſtengels of takken. Het hout is wit, de takken zyn rond, de baſt in den beginne roodachtig, naderhand witachtig. De bladeren zyn langwerpig, week en zagt, groen of witachtig, en zomwylen iets wollig. Het einde van 't ſtammetje of ſteeltje formeert een Bloemkelkje, 't welk beſtaat uit twee groote en uit vier andere kleine bladeren, waarvan altyd twee en twee tuſſchen de grooten in ſtaan. Aan dit Kelkje groejen twee ronde Beziën, die boven op haar gekroonde punt een Bloempje, gelyk als een Kelkje hebben zitten, 't welk in vyf deelen is verdeelt, en van 't middelpunt van des zelfs top een lange Pyp laat uitſchieten, welke met een rondachtige ſpits is voorzien. De binnen in het Kelkje groejende Bloem zit aan de Beziën, is langwerpig, éénbladig, pypachtig, of klokſgewyze gevormt, verdeelt zich in vyf deelen

deelen, die van malkander ſtaan, en met vyf Bloemvezels voorzien, die aan de binnenſte zyde van 't Pypachtige deel der Bloeme voortkomen. Wanneer de Bloeſſem is vergaan, dan volgen 'er op een ſteeltje, ('t welk menigwerf uit de vleugels der bladeren voortkomt) altyd twee Beziën, die week en met een vlak rond zaad voorzien zyn. Men vindt dit Boompje in boſſchaadjes en op bergen groejen, gelyk als een beenachtig hout (*lignum oſſeum*). Het wordt Honds-kerſſen (*ceraſus canina*) genoemt. Het bloeit in de Maanden van April en May, heeft zyn naam van de hardigheid van 't hout, en laat zyne bladeren, gelyk veele andere Bomen doen, des Winters afvallen. Zie *Volckam.* 406. *Boerhaav.* 227. II. *Tournef.* 609.

XYLOSTEUM ITALICUM, Italiaanſche *Xyloſteum* of Hondskerſſen. Zie de 1022. Pl. Letter a.

XYLOSTEUM VIRGINIANUM FOLIIS CRISPIS VARIEGATIS. Virginiaanſche Hondskerſſen met bonte gekrulde bladeren. Zie de 1022. Pl. Letter b.

XYLOSTEUM SEU PERICLYMENUM RECTUM. Hondskerſſen, of het recht opwaarts om hoog groejende Memmekenskruid of Geiteblad. Zie de 1022. Pl. Letter c.

Xyloſteum van *Rivinus. Chamæceraſus* of een zoort van Kerſſeboom aan Hagedoorn Boſſchen groejende, met eene dubbelde roode Vrucht. *C. B. P.* 451. *Periclymenum rectum*, of het recht opwaarts om hoog groejend Memmekenskruid (ook Geiteblad) met een roode Vrucht. *Parkinſ. J. B.* In de Maand van May groeit het gins en weder by de heggen *Rupp. l. c.*

Einde van de Letter X.

Y.

YUCCA.

YUC. YUC.

YUCCA. Is een uitheemſch Gewaſch, 't welk de Tuinen met andere diergelyke Planten zeer wel verziert, en nu ter tyd al ter dege is bekent geworden. Volgens *Ruppius* zyne wyze van de Planten te beſchryven, behoort het onder die geenen, welke reguliere zesbladige bloemen hebben, en hun Zaad in een drievoudig verdeeld huisje verborgen leggen. *Flor. Jenenſ. p.* 124. *Rajus* plaatſt het in de Claſſe van die geenen, welke met de bolachtige Planten eenige verwandſchap hebben.

Linnæus verklaart *p.* 99. *n.* 281. de eigenſchap of geſteldheid van de Bloem en de Vrucht in 't algemeen aldus: „ Men „ vindt aan deze Plant ten opzichte van „ haar Bloeſſem geen Bloemkelk; de „ Bloem is van gedaante als een klok „ en heeft zes deelen, ſluit zich onder„ waarts aan malkander, heef eirond„ achtige inkervingen of ſpleeten, die „ redelyk groot zyn. Daarin worden „ nu zes zeer korte en na boven toe dik, „ krom gebogen zynde Bloemvezels ge„ vonden. De Vezelknopjes zyn onge„ meen klein. Daar word geen byzon„ der ſtyl aan gevonden. Het *Stigma* „ of de ſneede maakt drie deeltjes, gaat „ geheel ſtomp toe, en maakt tweevou„ dig gedeelde Lelletjes. Het Zaad„ huisje is een langwerpig Capſul of „ vaatje, dat in drie deelen kan ontleedt „ worden, gaat geheel ſtomp toe, is „ driekantig, heeft mede drie vleugels, „ en drie byzondere vakjes in zich. Het „ Zaad beſtaat uit veele korrels, die in „ een dubbelde Rye of order boven o„ ver malkander heen leggen."

Boerhaave voegt'er *p.* 132. noch by; dat de Wortel en builtig zy, en dat de geheele Plant aan een Boom gelyk ziet. De bladeren hebben gemeenlyk eene gelykvormigheid met de bladeren van de Aloë-boom (hoewel zulks maar van een byzondere zoort moet verſtaan worden), zyn ſtyf, en hebben een zo ſcherpe ſpits als een naald; de Vrucht is gelyk als aan de Aloë drievakkig.

De byzondere zoorten, welke wylen de Schryver van dit Botaniſch Werk zelf heeft bezeeten, zyn de volgende:

YUCCA AMERICANA FILAMENTOSA. Americaanſche draadachtige *Yucca.* Zie de 1022. Pl. Letter d.

YUCCA AMERICANA OBTUSI FOLIA STELLATA. Americaanſche geſtarnde *Yucca* met ſtompe bladeren. Zie de 1023. Pl. Letter a.

YUCCA BRASILIANA STELLATA MUCRONATO FOLIO. Braſiliaanſche geſtarnde *Yucca*, met een ſcherp gepunt blad. Zie de 1023. Pl. Letter. b.

YUCCA GLORIOSA FOLIIS ALOES. Heerlyke *Yucca* met Aloë-bladeren. Zie de 1024. Pl. Letter a.

Yucca met Aloës-bladeren *C. B. P.* 91. *M. H.* 2. 419. *Yucca* of Peruaanſche *Yucca. Ger.* Nieuwe *Yucca* zeer heerlyk verheven, is eene Plant in verbeelding beſtaande (*planta opinata*) by *Lob. adv. part. alt. Yucca* of *Jucca* by *Park. Paradiſ.*

De Wortel van deze zoort is dik, bultig, groot en ſchiet met ter tyd veele ſpruiten uit; van binnen is zy wit, doch van buiten rood. Haare Subſtantie is gelyk als aan Radys, echter veel harder, vol ſap, van ſmaak zoetachtig, en

en dryft veele bladeren van haar, die zich in een Cirkel rondom haar heen leggen, ze zyn een Elle lang, daarby hard, en als een goot van binnen hol toegebogen, en graauwachtig groen, loopende na vooren toe in eene puntige en bruine ſpits t'zamen; daarby blyven ze altyd groen, en zyn zo taai, dat men ze naauwlyks in ſtukken kan breeken. Midden onder de bladeren, na dat de Plant volwaſſchen is, (hoewel zulks niet alle Jaren geſchiedt), komt een ſtengel voort van drie voeten hoog, die langwerpig rond en ſterk is, bovenwaarts in Takken van malkander verdeelt, waaraan ongemeen veele Bloemen zitten, die noch redelyk groot en zesbladig zyn, van koleur wit en nederwaarts hangende; de buitenſte drie bladeren zyn met veele roodachtige Aderen door getrokken, en aan 't afgekeerde deel geſtreept, welke ſtreepen van 't onderſte deel des blads alleenlyk tot tegens het midden toe heen gaan, maar niet tot aan den rand. In noordelyke Landen en zeer koude Geweſten komt deze Plant wel tot bloejinge, maar niet tot Vrucht zettinge, want de Bloemen vallen lichtelyk af en laten geen Zaad of Zaadhuisje na. Doch in de meeſte Weſtindiſche Geweſten, alwaar deze meerendeels groeit, zegt men, dat zy drieboekige Zaadhuisjes voortbrenge, die in drie vakjes verdeelt zyn, zynde aangevult met ronde of eenigzins hoekige Zaad-korrels. Deze Plant is niet die geene, van welke men te onrecht heeft gelooft, als of in de Landen van Weſt-Indien het bekende brood *Caſſavi* van de Wortel *Yucca* gemaakt worde, want zulks heeft in 't minſte geen grond, maar is een volkomen verdichtſel.

De *Yucca*, waaruit men gewoon is by de Indianen het brood te maken, word van hen genoemt *Mahinot* of *Yucca* met Hennip-kruids-bladeren. *Joh. Bauhinus* noemt het *Manihot* van *Thevet. Yucca* en *Caſſavi*; doch *Parkinſon* noemt *Hiucca* of *Mandioca* die Plant waaruit *Caſſavi* gemaakt word. Maar *Piſon* en *Marggraaf* noemen het *Manuba* en *Manduba Braſilienſis*, welker Wortel genoemt word *Mandiboca*. Want de meeſte Indiaanſche Geweſten hebben tot nu toe gebrek gehad aan Granen, doch de goedertierende Natuur heeft niet gewilt, dat ze zouden verſteeken zyn van iets, 't welk tot onderhoud van Menſchen en Vêe kon verſtrekken, en de Plaats van Granen bekleeden. Ten dien einde heeft de Natuur hen eene Wortel gegeven, die van deze wilde volkeren *Mandioca* genaamt word, welke tot Meel gemalen en 'er brood van gebakken zynde, met het beſte Tarwenbrood om den voorrang ſtrydt. Men heeft deze Plant op *Angola* en *Hiſpaniola*, en andere Eilanden, alwaar deze Wortel *Yucca* (by de Mexicanen anders *Quauhcamotli* genaamt) tot Meel gemaalen word, doch het daar van gemaale Meel is men gewoon, *Caſſavi* te noemen, volgens het getuigenis van *Monardes*. In Braſilien word zy zeer ſterk en menigvuldig voortgequeekt. „ Anderen beweeren, dat meeſt alle „ volkeren van *Florida* af aan tot aan de „ ſtraat van de Magellaniſche Zee zich „ van deze Wortel bedienen, om 'er „ brood van te bakken, ofſchoon ze „ een zoort van Graan hebben, 't welk „ by hen *Mays* genaamt word ". Daar zyn veele zoorten van deze Plant *Yucca*, welke, al ſchynen ze by 't eerſte aanſchouwen maar weinig van malkander te verſchillen, echter van bedreevene Landlieden zeer licht door haare verheventheid, ſtengel en baſt van malkander onderſcheiden worden. De eerſte zoort word van de Braſilianen, die aan de Zee-ſtrand woonen, genaamt *Mandüba buara*, hebbende witachtige ſtammen en Wortels. De *Mandüparata*, *Mandüpeba*, *Mandüpucù*, *Mandübimana*, *Aipi*, (die wederom veelderlei zoorten heeft, welke *Marggraaf* met Namen aanhaalt), *Tapecima*, *Aipipoca*, *Mandjubeba*, *Aipimacaxera*, hebben allemaal rood-en melkachtige Wortels en ſtengels. De Wortels en ſtengels van al deze voor aangehaalde zoorten worden doorgaans onder de

Naam van *Mandiboca* verſtaan en begreepen, die zo wel tot voedzel, als in de Genees-kunde konnen dienen, niet minder mede tot een venyn verſtrekken, hoewel ze echter van eene ongelyke uitwerking bevonden worden. *Rochefort* en *Parkinſon* zeggen, dat deze Plant vyf of zes, doch *Marggraaf* zes, zeven of acht voeten hoog opgroeje; de ſtam daarvan is houtachtig, t'zamen gedraait en knobbelig (doch volgens 't bericht van *Piſo* recht opwaarts om hoog groejende), latende zich lichtelyk in ſtukken breeken, en hebbende van binnen een Merg, gelyk als de *Vlierboom*. De dikte daarvan is verſcheidentlyk, naar dat de vruchtbaarheid van de grond en de geſteltheid der Lucht is geſchapen. Bovenwaarts verſpreidt zich de ſtam in verſcheide Takken, waarvan elk een wederom zyne byzondere Takjes heeft, wordende aan ieder een van de zelve drie, vier, vyf, zes of zeven ſmalle langwerpige bladeren gevonden, die in de gedaante van een ſtar rondom leggen of geſchikt zyn (de Takjes, die men aldus noemt, zyn niets anders, als de zeer lange ſteelen van die vingers lang zynde bladeren; want de bladeren zyn op de wyze van de Vygboon of zwart Nieskruid, als uit veele blaadjes vingers-gewyze voortkomende, geſchikt, of ze worden uit den top van 't ſtengeltje, gelyk als of ze uit een en 't zelfde middelpunt voortquamen, 't zamen geſtelt), die van eenerlei groenachtige koleur zyn, gelyk als de bladeren van *Peonien*-kruid. De bloeſſems zyn doorgaans bleekgeel, vyfbladig, hebbende veel geele Vezels in 't midden. Doch het Zaad is gelyk aan dat van de *Ricinus* (Wollekruidsboom, Wonderboom, Kruisboom), echter tot niet met al te gebruiken. De wortel zou men wel met de Wortel van Pinſternaak konnen vergelyken, welke een melkachtig ſap by haar voert, en daar door zeer opzwelt, komende dit ſap uit de uitſpruitende botten, en uit de aan den Stam groejende knobbels voort. De Aarde moet niet kluitig, of nat zyn, zo als by het Zuiker-Riet geſchiedt, maar veel meer droog, dor en bergachtig, op de wyze als die van de Mollen word opgeworpen. Want alle vochtigheid is deze Plant zo zeer tegen, dat zy alleen in de warmſte Zomer-Maanden in de Aarde wil geplant weezen, en dat wel op plaatzen, die wel ter Zonne gelegen, en geenzins ſchaduwachtig zyn. Vermits nu dierhalven een ſteile en zandige grond vereiſcht word, dus kappen de Inwooners geheele Boſſchaadjes af, en verbranden het hout daarvan, om dat ze maar genoeg *Mandiboca* konnen voortqueeken, noemende de Portugeezen diergelyk Zaad in hunne taal *Chocas*. Boven de Aarde kyken twee of drie Telgjes uit, uit welke, wanneer ze eenige Maanden oud zyn geworden, wederom nieuwe Planten moeten voortgequeekt worden, doordien ze niet als onze Vruchten uit de Wortel of het Zaad, maar van haare ſpruiten geteelt worden, vermits de Wortel buiten de Aarde, als men ze maar iets aanraakt, terſtond verſterft. Drie Stammen van deze Plant, welke van hunne bladeren zyn berooft geworden, zet men bykans Pyramidaalsgewyze niet al te diep te gelyk in de Aardekluiten, omtrent drie Voeten ver van malkander, die dan, als ze tot een hand breed hoog opgegroeit zyn, zich bovenwaarts onderling malkander omvatten. Deze Stammen, alſchoon ze van bladeren ontbloot zyn, verkrygen terſtond wederom nieuwe bladeren, komende de oude ſtam op de Wortel ook wederom voort, zonder dat de Wortel 'er eenige ſchade van lydt, als maar de ſtengel geheel en ongeſchonden blyft. De *Mandiboca* word voortreffelyk door haare deftigheid en groote zwaarte. Hoe drooger de Wêers-Geſteldheid van 't Jaar en het Aardryk is, hoe beter deze Plant voortkomt, wordende dan elke Wortel anderhalve, twee tot drie Voeten toe lang, en zo dik als een Mans Arm of Dye, namentlyk wanneer die ter dege volwaſſchen is. Men moet

zorge

zorge dragen, dat de Velden van 't onkruid, dat 'er van zelf weeldrig op voortgroeit, tot drie of vier keeren toe wel gezuivert worden, tot dat de Planten volkomen zyn geworden, waartoe een tyd van acht of tien Maanden vereiſcht word. Wanneer de Wortelen ter dege tot haare Rypheid zyn gekomen, 't welk in een Jaar tyd van de planting af pleegt te geſchieden, dan duuren ze nauwlyks tot het derde Jaar toe onder de Aarde; want gemeenlyk in 't tweede Jaar begint 'er al een deel van te verrotten en te bederven; dierhalven wordenze op 't hoogſte maar een Jaar in de Aarde gelaten, en dan op 't nieuw door ſcheuten van afgehouwe Takken voortgeplant. Als 'er al te veele vochtigheid of Stort-Regens komen te vallen, zo vereiſcht de noodzakelykheid dat ze terſtond uitgeroeit worden, en wel zes Maanden voor de tyd van haare rechte Rypheid. De *Mandiba*, welke ook *Mandübamana* genaamt word, groeit en word ook zeer ſchielyk ryp; wordende daar van het beſte Meel gemaakt, als zy maar een zandigen en branden den grond heeft. Zy is de gemeenſte zoort onder allen, en word van wegens haar dagelyks gebruik en voordeel zonder onderſcheid in alle Landen voortgeplant, voerende menigwerf ook den Naam *Mandübparati*. Wanneer de wortelen uit de Aarde zyn getrokken, bewaart men ze het beſte in ſchuuren, doch ze duuren niet over drie dagen lang. Dienvolgens worden ze van hunne dunne ſchorſſe gezuivert, van twee Mannen in eene Hand-moolen ſterk omgedreeven en met het Punt van 't yzer gemalen, lopende het Meel van de gekneusde of gemaalen Wortelen dan in een daaronder ſtaande Trog. Naderhand word het gemaalen Meel onder een Wyn-of ander Pars geworpen, op dat door het groot geweld der Parſſe alle overtollige en ſchadelyke vochtigheid daar uit moge geparſt worden, en dus zonder eenig vocht been-droog te rug blyven. Wanneer dit is geſchiedt, word het door een Zeef geklenſt, en op een platgemaakte Haardſtede van Pot-aarde of yzer gebracht, waar het door een daar onder gelegt vuur tot het bakken geroost word. Wanneer het dan half gebakken en noch week is, laat het zich al eeten, wordende in de Landstaale, aldaar gebruikelyk, genaamt *Farinha relada*, dat is gebakken Meel, 't welk niet ten vollen is uitgedroogt. Dat geene, wat overblyft, als men het wil bewaaren, word over een groot of klein vuur naar willekeur onder malkander gemengt, en dus beendroog gemaakt; want hoe drooger het Meel is, hoe duurzamer het is. Hoewel het by alle mogelyke zorgvuldigheid niet boven het Jaar duurt, en van de minſte vochtigheid bederft, weshalven dikwils de Krygslegers by zulke gevallen groote nood lyden. Dit is ook de rede, dat de Inwoonders van dat Land, ons daarin navolgende, 'er zomtyds Biſſchuit, die ze in hunne Taal *Bejus* noemen, daar van bakken, of koekjes en krakelingen maken, door het overblyvende op Rooſters by een matig vuur te doen hard worden, dat dan dikwils voor mondkoſt verſtrekt. Het Sap, 't welk uit deze Wortel vloeit, als zy uit geparſt word, hiet by hen *Manipuera*, waaruit, als het twee uuren lang in een vaatje heeft konnen zakken, noch een veel beter Meel als uit het voorgaande kan toebereidt worden, 't welk gelyk als de Bloem daar van is, en *Tipioca* genoemt word, wordende uit het water van dit Meel, op den grond van 't vaatje gezakt zynde, biſſchuit of bollen vervaardigt, die ze *Tipioceto* noemen, en van een' heerlyken ſmaak zyn. Men maakt 'er ook een Gom of veel meer ſtyfzel van, de welke tot menigerlei zaken gebeezigt word. Doch het uitgeparſte ſap daarvan word, om dat het zoet is, van de Dieren zeer greetig ingeſlorpt, waar van ze echter aanſtonds moeten ſterven, want het is gelyk als fenyn. Doch als het ſap in de Wortel blyft, dan verſtrekt het wel voor alle Dieren tot een onſchadelyk voedſel, maar niet voor de Men-

 ſchen,

ſchen, 't welk zekerlyk verwondering baart. Men droogt de Wortel ook aan de Zonne, en maakt 'er ander Meel van, waar uit dan brood gebakken word, 't welk met de beſte biſſchuit en Tarwebrood kan evenaaren. Wanneer deze Wortel in 't geheel bewaart en niet gemalen word, dan kan ze, wel droog gemaakt zynde, ook dienen tot voedſel voor Laſtdragende Dieren en ander klein Vêe. Deze Plant word van de Wormen en geheele hopen van Mieren zeer greetig gezogt, tot groot ongemak van de Akkerlieden; dewyl niet alleen de bladeren en de ſteel, maar zelfs tot de Wortel toe van wilde Dieren zo wel als van tamme verwoeſt of uitgerooit worden. Ja zelf de menſchen, zo wel de Inlandſche, (als Braſiliaanen en Ethiopiers) als Uitheemſche; te weeten van onze Europeaanſche Landaard, beminnen de bladeren van deze Plant in dier voegen, dat ze die, gekneuſt, gekookt en wel toebereidt zynde, gebruiken in plaats van ſpyze en Zadele, makende daar ook een deeg van, dat ze in hunne Taal *Manicoba* noemen. Voorts word deze Wortel vier of vyf dagen lang geweekt en murf gemaakt zynde, by hen genoemt *Mandiopeba*, die gebraden zynde van de grootſte menigte der Landlieden in *Indiën* en derzelver nabuurige Landen zeer greetig gezocht en gegeten word. Uit het zetſel van deze Conſiſtentie maken de Braſilianen al wederom een fyn en zeer koſtelyk Meel, noemende het zelve *Vipeba*, doch de Portugeezen *Farinha freſca.* Wanneer de *Mandiboca* geſtampt en met Boter en Zuiker vermengt word, dan kan 'er een goed gebakſel of Koekjes van gemaakt worden, die zeer ſmaakelyk te eeten zyn. Eindelyk word 'er eene zoort van Pap uit de *Mandiopeba* toebereidt, 't welk ze de Naam geven van *Mengau petinga.* Zo lang als deze Pap week is, hiet het by hen *Puba*; doch als ze die lang aan 't Vuur laten droogen en rooſten, dan verkrygt ze een' ander Naam, te weeten, *Carima.* Daaruit maken nu de Afrikanen een zeer koſtelyk Brood, 't welk ze *Muſa* of *Angu*, zomwylen ook *Enfonde* noemen. Doch de aller beſte zoort van Pap, die zy 'er van maken, word met een weinig Braſiliaanſche Peper en Bloesſem van *Nhambi* (in plaats van Specceryen) vermengt, noemende dezelve dan *Mingau de Carima*; 't welk, doordien het van een' heerlyken ſmaak is, ook mede tot de gezondheid dient, en als eene lekkerny op de Tafelen tot een Na-geſlacht opgediſcht word, zonder welke niemand denkt, wel gegeten en geleeft te hebben. Men maakt 'er ſpyzen, melkjes, en zeer heilzame Koeldranken van, die zo wel aan gezonde als aan zieke menſchen gereikt worden, wordende de *Tipioca* en *Carima* met het water van de *flores auriaci*, of met eene zoort van Syroop en Zuiker, gedronken, en voor een Tegen-Venyn gehouhen. De *Tipioca*, wanneer zy van alle vuiligheid gezuivert en wel gedroogt is, is dienſtig voor die geenen, die de Teering en de Roode Loop hebben, als die naar de konſt toebereidt en gedronken word. Zy herſtelt die geenen, welke de koorts hebben, zwak van zinnen, en met fenyn vergeven zyn. Ook is enkeld de koeldrank van haar gemaakt dienſtig ter herſtelling van de krachten, als men al te ſterk moet werken, en belet de zweet. Het ſtuit mede alle Bloed-vloejingen, voornamentlyk die van gequetſte wonden ontſtaan, zo wel innerlyk genomen, als ook op de wyze gelyk een Pleiſter opgeleidt. Men maakt ook uit de *Macaxera* een heerlyke Wyn, die redelyk goed en als vette Melk ſmaakt. De *Mandiboca* zuivert ook oude Quetſuuren en zweeren. Doch de *Manipuera*, wanneer zy gekookt is, word tot een Pap, verſtrekkende tot een goed voedzel, wanneer men Ryſt en Zuiker met gediſtilleerd water van Oranje Bloeſſem daar over giet, dan verkrygt het de gedaante van eene zeer lieflyke conſerf, en word met een veranderde Naam genoemd *Marmelada de Mandioca.* Laaſtelyk word die zoort, welke men

Ma-

Macaxera noemd, behalven dat ze de plaats van 't voorgezeide meel bekleedt, ook aan 't vuur gebraden, zonder eenige andere toebereidinge gegeten, en *Macapera* genoemd. Voor al de overige wortelen moet men zich wachten, want ze zyn een doodelyk en ſchadelyk Venyn; want zommigen zyn 'er, die men eerder ſchielyk zou moeten verbranden, als dat ze hun Venyn zouden laten varen, en tot het eeten konnen gereed gemaakt worden. Ja zo dat de inboorlingen zelve, toen ze noch weinig geoeffent waren nopens het ſcheiden van 't voedzame en Venynachtige dezer wortel van malkander, dikwils daaraan geſtorven zyn. Maar nu zy 'er volkome weetenſchap van gekreegen hebben, is niet alleenlyk voor hen, maar ook voor de Europeanen, die in *America* zich met ter woon hebben nêergezet, genoegzaam voedzel daar door te wege gebracht; en alſchoon het hen geen zo goed voedzel geeft, als het Tarwe-Brood by ons, zo achten ze het echter veel beeter. De *Ethiopiers* en *Braſilianen* ſteeken onder de Maaltyd geheele handen vol van zulk Meel in den mond, zo dat, al word ook de hand zeer verre van den mond gehouden, naauwlyks een brokje daarvan ontkomt. Doch ze drinken zelden of weinig onder de Maaltyd, op dat het Meel niet al te veel water in zich zuigt, en daar door de maag dóet opzwellen. Vermits de Akker-Bouw daar te Lande noch onbekent is, en met den ploeg om te gaan aan de luije Inwoonders verdrietig en hard valt, zo maken ze dienvolgens op die wyze zich den Landbouw, die zo heerlyk en bequaam is, om zo wel het leven en de Huishouding te beſchermen, als ook om geld te vergaderen, zeer gemakkelyk. Want alleenlyk door de neerſtigheid en Arbeid van maar één Slaaf worden zomwylen honderden van heuvelen in de tyd van een dag bewerkt; doch één *Alkeira* van dit Meel, welke twintig kannen by ons uitmaken, of anderhalve, (dat is: *een of anderhalve Mudden*) zyn al genoeg, om een ſterken en werkzamen Menſch een geheele Maand lang daarvan te konnen onderhouden. Koſtende deze eene maat of mudde, zes, zeven of ten hoogſten acht Sols of Stuivers. *Rochefort* ſchryft: „ dat een Bunger Lands, met deze „ wortel beplant zynde, meer als genoeg „ zy, om zo veele Perzonen te voeden, „ als wel drie met de beſte Tarwe be- „ zaait."

Wy hebben zulks dan aan den op uitheemſche zaken nieuwsgierig zynden leezer uit het verhaal van *Piſo* willen mededeelen, die het altemaal zelf uitgevorſcht en onderzocht heeft, wat hy 'er van geſchreeven hadde, en wy houden het niet voor overtollig geweeſt te zyn, van zulks hier aangehaalt te hebben, vermits men 'er de wonderbaare voorzienigheid van Godt kan uit waarnemen, die ook uit eene Venynige wortel de menſchen zo rykelyk en geheel byzonderlyk voedt. Voorts is noch aan te merken, dat, alhoewel het ſap van deze Plant, *Mandihoca* genaamt, een hevig Venyn is, zo lang het verſch uitgeparſt word, echter zyne kracht na verloop van vier en twintig Uuren verlieſt. Ook is aangemerkt geworden, dat niet minder menſchen van het Meel dezer Plante, als van Koorn en Tarwe leven. Men kan dien aangaande noch naleezen *Athan. Kircher.* zyn *mundus Subterraneus T. II. L. IX. S. II. c. 6. J. T. de Bry Deſcript. Americ. p.* 52, *Happel. p.* 1. *p.* 41.

Einde van de Letter Y.

Z.

Z I N Z I B E R.

ZINZIBER. By de Apotheekers, doch in 't *Latyn* gemeenlyk *Zingiber* genaamt. In 't *Grieks*, ζιγγίβερις, ζίγγιβερ. In 't *Spaans*, Gengibre. In 't *Italiaans*, Gengebro, Gengero. In 't *Franſch*, Gingembre. In 't *Engels*, Ginger. In 't *Boheems*, Zazwor. In 't *Pools*, Imbier. In 't *Litthauwſch*, Imbierns. In 't *Arabiſch*, Zinzibil. In 't *Chineeſch*, Semm-kiamm. In 't *Hoogduits*, Imber. In 't *Nederduits*, Gengber of Gember.

KENTEKEN. De in de keuken genoegzaam bekende Gember word van *Boerhaave* II. *p.* 128. gereekent onder die Planten, welke hy noemt *Plantæ monocotyledones foliis ſeminalibus carentes, bracteatæ*, dat is: eenſchillige loofachtige Planten, die zonder Zaad-bladeren zyn. *Rajus* telt die *p.* 1314. op onder die geenen, welke grasverwige bladeren hebben, en geene Halmen maken, hebbende vezelachtige Bloemen. Anderen onder de *Irides geniculatæ*, dat is: knoppige Liſſchen. *Dioſcorides* ſpreekt 'er *Lib.* II. *c.* 155. aldus van: „ Gember is eene Plant „ op haar zelve, en groeit in Arabien „ (*en*) by de *Troglodyten* ". (Wy voegen met voordacht dit *en* 'er by, want anders zou het een groote miſſlag in de Aardrykskunde weezen, doordien men de *Troglodyten* niet in *Arabien*, maar wel in *Aethiopien* moet zoeken, gelyk zulks anderen al hebben aangemerkt). „ De „ Inwoonders gebruiken de groene Gem- „ ber, zo als wy ons Ruitekruid, tot „ menigerlei dingen, en doen het bykans „ by al hunne Dranken en eetbaare za- „ ken. De Wortelen zyn bykans als „ aan de wilde Galigaan, klein, wit- „ achtig en van een' ſterken Reuk, doch „ van ſmaak als Peper. Men moet dien „ geenen verkiezen, die niet wormgaa- „ tig is, als van welke hy zeer greetig „ aangevallen word, en dieswegen in 't „ Land menigvuldig pleegt gekonfyt te „ worden, op dat de Wormen dien niet „ meer konnen doorknaagen. Hy is tot „ de ſpyzen zeer dienſtig, en word als „ een ſpecerye tot inzoutinge of inpe- „ kelinge genomen. Heeft eene heet- „ makende en kookende kracht; ver- „ weekt (als die noch geheel verſch is) „ het Lichaam, is dienſtig voor de Maag „ en tegens al het geene, wat de oogen „ kan verzwakken, kunnende ook tegens „ het venyn dienen ".

Matthiolus voegt 'er by deze Plaats noch by: de Gember, (zo als de Portugeezen, welke zich beroemen van zulken in Indiën by menigte gezien te hebben, verhaalen) is eene knobbelachtige Wortel, die in de Aarde rondom kruipt, en bladeren als Riet bladeren van haar dryft, die twee of driemaal in 't Jaar herleeven en op nieuws groen worden. Die boven aan den top groejen, zyn niet grooter als Gras-bladeren, wordende in dat Geweſt niets zo menigvuldig gevonden, als de Gember. De Wortel, zo als ze zeggen, zou iets zagter van ſmaak zyn, als men ze vroegtydig uitgraaft. Doch men graaft ze gemeenlyk uit, als de bladeren verdroogt of droog geworden zyn; zynde maar te verwonderen, dat

dat deze zo ſcherpe Wortel dus ongemeen van de wormen gezocht en doorknaagt word. Zomwylen word deze Wortel een pond zwaar uitgegraven, doch ze zyn niet alle van eene zodanige zwaarte. Zy ſteekt niet dieper in de Aarde, als drie of vier handen breed. Wanneer ze gegraven word, laten de Gravers een ſtuk daarvan, zo als tuſſchen twee knobbels begreepen is, in de Aarde ſteeken, op dat ze het volgende Jaar daarop wederom nieuwe Spruiten daar van konnen ſnyden, of ze laten het Zaad der Wortel in de Aarde blyven, om 'er het naaſtkomende Jaar de Vrucht wederom van te konnen uitgraven, dat is: de wederom uitgeſprootene Wortelen. Men brengt den Gember in groote menigte naar Italien uit *Calicoet*, eene groote Koopſtad in Ooſt-Indien, en bykans uit alle plaatzen van Ooſt-en Weſt-Indien, niet alleen dien, welke door de lengte van tyd is droog geworden, maar ook dien, welke geheel verſch zynde met Zuiker of een zekere zoort van Honing, dien ze uit zekere Peulen uitparſſen, is gekonfyt. Volgens de beſchryving van anderen is de Wortel van Gember, bultig of knobbelig, takkig, kort, een weinig t'zamen gedrukt, bleek, en met veele vezels voorzien, van een' ſpeceryachtigen, ſcherpen en brandenden ſmaak, gelyk als Peper, en van een redelyken Reuk, kruipende met haare knobbelige gewrichten in de Aarde rondom. Zy maakt alle Jaren bladeren gelyk als het Lelikruid (*Iris*) of als de waterliſch, en groeit menigvuldig in Ooſt-en Weſt-Indien, van waar ze tot ons gebracht word. Men heeft 'er verſcheide zoorten van, die maar ten opzichte van haare vezels van malkander onderſcheiden zyn, want hoe meerder Vezels 'er aan zyn, hoe ſlechter de Gember-Wortel is, en hoe minder Vezels, dies te beter. De Plant zelve heeft bladeren als Riet. De Bloeſſem zit op een' byzonderen Stam, is vyfbladig, en geheel ongeſtaltig, gelyk als of zy twee Lippen maakte; onder haar is een driehoekig Zaadhuisje, 't welk drie vakjes maakt. Wanneer de bladeren verdort zyn, dan ſnydt men de wortel, en droogt ze of in de Zon, of wel in een Bakkers-Oven, doch dit laatſte is niet zo goed. Zommigen beſtryken de wortel met Lym, of met kryt, of met roode Aarde, om daar door dies te beter te konnen goed blyven, onſtaande daarvan daan de witte en roode Gember. Zie *Boerhaav.* II. 128. *C. B. P.* 35. *Nard. Ant. Rechus L. V. c.* 45. 46. Waar ook gewag gemaakt word van een Mannetje en Wyfje by deze Plant. De bladeren aan 't Mannetje zyn harder en dikker, de wortel grooter en ſterker, de ſmaak ſcherp en bitterder. In *Mexico* noemen ze den Gember *Gilli*, in Turkyen *Gingibel*, waarvan daan ook mogelyk de Naam van *Zinziber* zal voortgekomen zyn. De grond moet goed, gemeſt, wel gebouwt, en van Bomen beſchaduwt zyn, daar op in warme Landen omtrent de Maand van Maart de wortel in ſtukken van een duim lang geſneeden, en vyf vingeren breed ver van malkander, en even zo diep in de Aarde geſtooken word. Wanneer men nu de Aarde wederom daar over heen heeft geworpen, dan begiet men ze aanſtonds, en naderhand alle weeken twee keeren, of ook maar een keer, na dat de grond vochtig of droog is. Men graaft de Aarde ook om, doch zo dat de nieuwe ſpruiten niet bezeert worden. In de Maand van January, graaft men, op de wyze zo als te vooren gezegt is, de wortel uit, en als men ze wil bewaaren, dan trekt men 'er de buitenſte ſchille van af; en gooit ze in een Tobbetje vol met Zout water of Pekel, latende ze daar een of anderhal- Uuren in leggen. Naderhand droogt men ze aan de Zonne even zo lang, en legt ze onder het dak op Tichels of dakpannen, tot dat al de vochtigheid uit de zelve is verdroogt. Doch by aldien zy noch vochtig blyft, moet ze wederom aan de Zon te droogen geſtelt worden. Wanneer de wortel zal verzonden worden, leggen ze de zulke

t'zamen in Aarde Potten, en bewaaren die in de Aarde, waarin ze ook te gelyk voor de wormen dies te beter is bewaart, bedekken die des Nachts, en over dag laten zy ze door de Zon beſchynen. Zie *Garzias ab Orto L.* I. *arom. c.* 41. vergelykt deze Plant meer met de *Jris*, als met Riet. *Acoſta Cap.* 32. geeft haar bladeren als die van *Lacryma Jobi*, doch *Linſchott.* en *Ruellius* gelyk die van Riet, en wel met groote waarſchynlykheid. *Lobelius* en *Joh. Bodæus à Stapel*, die deze Plant zelve in haare Bloeijing hebben gezien, zeggen, dat ze aan verſch gegroeide Riet-Stengels gelykvormig zy, waarmede ook *Piſo* overeenſtemt, betuigende, dat de bladeren van de zelve zeer gelykvormig zyn met die van Riet, dat dienvolgens *Marggraaf* en *Hernandes* in hunne vergelyking met de *Jris*-bladeren zo gelukkig niet zyn geweeſt. Zie *Rajus* 1314. *Nec. Monard. Simpl. Med. H. c.* 18. *Georg à Turre* 647. *Lugdun.* 1890.

Zie de 1024. Pl. Letter. b. ZINZIBER ALBUM LATIFOLIUM. Witte breedbladige Gember. In 't *Franſch*, Gingembre blanc. In 't *Hoogduits*, **Weiſſer Jmber.**

Zie de 1025. Pl. Letter a. ZINZIBER SYLVESTRE. Wilde Gember. In 't *Franſch*, Petit Roſeau à fleur de Maſſue. In 't *Hoogduits*, **Wilder Jmber.**

Geele wilde Gember, *Kaluwaala* by de Inwoonders van *Zeilon* genaamt *Muſ. Zeyl. p.* 51. of die de Zeilonſche Gember is. *H. Beaum. p.* 42. welke miſſchien *Kattu-Inſchi* genaamt word in *Hort. Malab. P.* 11. *Tab.* 13. 't welk van *Petiver in Gazop. nat. & art. Tab.* 23. *f.* 1. voor de *Zedoaria* van de Apotheekers afgeteekent word: doch in de Aanmerkingen over de *Hort. Malab.* voor de Gember, welke voor 't Mannetje van *Piſo* in zyne *Mantiſſ. Arom. p.* 189. *c.* 12. word gehouden, gelyk als ook van *Pluknet.* in *Almag. p.* 397. tot de Gember *C. B. P. p.* 35. De Gember van *Acoſta Lib. arom. c.* 12. word by *Cluſius* ook beſchreeven, zo als mede van *Rumph. Herbar. Ambon. Lib.* VIII. *c.* 14. en deze wilde Gember, van de Inwoonders *Kaluwaala* genaamt, word van *Grimm in labor. Ceylan. p.* 119. op de volgende wyze beſchreeven: „ Het is eene zeer „ heerlyke Plant, die van eene middelmatige hoogte is, en een roodachtige „ Bloem voortbrengt, die niet ongelyk „ is aan die van den Pynboom; zy brengt „ zwart Zaad voort, gelyk aan dat „ ook van zwarte komyn, 't welk zeer „ heet is, het legt in zommige kogeltjes „ onder de bladeren der Bloemen beſlooten. De Bloem zelve vervat in haar „ een groote Quantiteit vocht, doordien ze den daauw zeer ſterk aan zich „ trekt, dien de Autheur des Morgens „ vroeg heeft uitgeduwt en in 't Bad „ (*Balneum Mariæ*) door een Helm „ (*Alembicum*) heeft overgehaalt, houdende den overgehaalden Geeſt (*Spiritus*) voor een zeer heerlyk *Vehiculum* of vocht. Deze geheele Plant met „ de Wortel gediſtilleert, leevert een „ zeer koſtelyk Kriſtallyn vlug en olyachtig zout uit, 't welk voorzeker „ een zeer allerheerlykſt Geneesmiddel „ is tegens de allerzwaarſte ziektens, als „ bevattende al de krachten van de geheele Plant in zich; men neemt daarvan maar drie tot vier Greinen in. „ Het water is ook met de zelfde deugd „ begaaft, als het in plaats van een „ vogt (*Vehiculum*) gebruikt word.

ZINZIBER ANGUSTIFOLIUM. Smalbladige Gember. In 't *Franſch*, Gingembre. In 't *Hoogduits*, **Jngber.** Zie de 1025. Pl. Letter b.

Smalbladige Gember, met een zeer ſmal blad, het Wyfje, het groeit in beide de Indiën, zo wel in Ooſt- als Weſt-Indiën. *Plukn. Almag. p.* 397. Gember *C. B. P.* By *Hernandes* genaamt *Chilli* in zyn *Muſ. Zeyl. p.* 69. *Par. Bat.* by *Pr. pag.* 386. *Sloan. Catal. Plant. Jam. p.* 60. *Hiſt. Jam. Vol.* I. *p.* 163. Ooſt-Indiſche *Chilli* by *Hernand. Hiſt. Mexioc. p.* 1619. Gember of *Zinziber* by *Moriſ. Hiſt. Plant. T.* 14. *Sect.* 8. *Fig.* I. *p.* 251. Gember het Wyfje of *Zinziber foemina* by *Piſo* in zyn *Mantiſſa arom. p.* 190. *Inſchi* of *Inſchikua* in de *Hort. Malab. p.* 11. *Tab.* 12. wel-

12. welkers algemeene Kentekens men het beſte van *Linnæus* verklaart kan zien in zyn *Muſ. Cliff. p.* 15. over *Amomum.* Deze zoort word van de Inwoonders op Zeilon genaamt *Jnghuru.* Zie *Burmannus* in zyn *Theſ. Zeylan. p.* 234. 235.

Gebruik in de Medicyne.

De Speceryachtige Gember-Wortel, welke meer in de keuken als tot de Geneeskunde gebruikt word, is echter voor die geenen dienſtig, welke met veel ſlymige en koude vochtigheden gequelt zyn. Zy verwarmt, maakt droog, verdunt, loſt op, opent, en verſterkt. Haare uitwerking ſtrekt zich het meeſte uit voor de maag en de Darmen; weshalven zy ook de verteering en de moejelyke verduwinge der Maag bevordert, de winden verdeelt en uitdryft, de eetens-luſt en de verduwings-kracht verſterkt, en voornamentlyk by de ouden vermeerdert, en de zwakheid en nalating der Darmen herſtelt. Deze wortel is naar het gebruik der voorgaande algemeene middelen van goede nuttigheid voor anderdaagſche koude Koortzen, en als zy met bittere dingen vermengt word, geneeſt zy ook de derdendaagſche Koorts. Zy word voor de Scheurbuik, *Cachexia* (kwade maagvochten) en de Waterzucht gebruikt, en dikwils by de Purgeer middelen, om te verdunnen en te verbeteren, gevoegt, welke voorzichtigheid de ouden zeer nauwkeurig hebben waargenomen. Zy doet heilzame uitwerkingen in de Hoeſt, vochtige Aamborſtigheid, en hevige verſtopping van de Longe, daar oploſſende Genees-Middelen van noden zyn. Zy zou ook tot Minne-Luſt aanſpooren, en aan de verrotting tegenſtand doen. Zy word zeer aangepreezen ter bevorderinge van de vrouwelyke Maandſtonden, en ter verſterkinge van een zwak gezicht. Uiterlyk ſtilt de tot Poejer geſtampte Gember de hevigſte Tand-Pyn, wanneer ze met Brandewyn te recht gemaakt, en in de Neusgaten als een ſnuif opgetrokken word. Zy komt mede tot de Mithridaat van *Dam.* en tot de Driakel van *Andr.* als mede onder verſcheide andere *Conpoſitien* van de Apotheekers, als Morſellen, *Electuarien*, enz: Anderzins kan men de geconfyte Gember tot veel en menigerlei nuttigheid overal bekomen. Zie *Boecler.* Aanmerkingen over *Herman* zyne *cynoſ. m. m. P.* I. *c.* 1. *p.* 19. *Chr. Joh. Langii Oper. med. P.* I. *c.* 8. *p.* 406. *Lemery Lex. mat. p.* 1223. *Dale. p.* 327. *F. Plater. Obſ.* 2. *c.* 417. *Act. med. Hafn. Vol.* 5. *Obſ.* 63. *Zorn.*

EINDE.

INDEX VERBALIS LATINUS PLANTARUM,

Ex quatuor Tomis OPERIS

Magni Botanici Weinmanniani Adornatus,

Ubi Numeri Majores Tomos, Et Minores Paginas Indigitant.

Abelmoſch v. *Althæa* I. 52
Abies I. 1
Abrotanum I. 4
Abrotanum *Linifolio v. Draco* II. 408
Abſinthiomenon v. *Abrotanum* I. 6
Abſinthium I. 6
Abutilon v. *Althæa* I. 52
Acacia I. 9
Acacia *ægyptiaca* ibid. 9
Acacia *germanica ſeu Prunus ſylveſtr.* I. 11
Acanthium v. *Carduus* II. 63
Acanthus I. 13
Acarna I. 14
Accipitrina v. *Hieracium* III. 103
Accipitrina v. *Sophia Chirurgor.* IV. 412
Acer I. 15
Acer *Virginianum v. Styrax* IV. 442
Acetabulum *minus v. Umbilicus marinus* IV. 600
Acetoſa I. 17
Acetoſa *ovina ibid.* 17
Acetoſella I. 20
Achillæa v. *Millefolium* III. 376
Acidus Rumex v. *Acetoſa* I. 17
Acinaria *paluſtris v. Vaccinium* IV. 543
Acinos v. *Ocimum* III. 465
Acmella v. *Eupatorium* II. 462
Aconitum I. 21
Aconitum *ſalutiferum v. Paris* IV. 58
Aconitum *urens v. Staphyſagria* IV. 432
Acorus, *Acorum* I. 23
Acorus *verus v. Calamus* II. 24
Acorus *adulterinus v. Iris* III. 157
Acrifolium v. *Aquifolium* I. 95
Acriviola v. *Naſturtium indic.* III. 428
Actæa v. *Chriſtophoria* II. 208
Adhatoda v. *Ecbolium* II. 415
Adianthum I. 24
Adianthum *album v. Adianthum* I. 25
Adianthum *aureum v. Adianthum* I. 26
Adianthum *nigrum v. Adianthum* I. 24
Adianthum *rubrum v. Adianthum* I. 26
Adonis I. 27
Ægilops v. *Gramen* III. 52
Ægopogon v. *Ulmaria* IV. 595
Æſchinomene v. *Mimoſa* III. 378
Affodilus v. *Aſphodelus* I. 133
Agallochum v. *Lignum Aloes* III. 240
Agaricus v. *Larix* III. 199
Ageratum I. 28
Ageratum v. *Tanacetum* IV. 471
Agnus caſtus I. 29
Agrifolium v. *Aquifolium* I. 95
Agrimonia, Agimonium I. 31
Agrimonia *Græcor. v. Ageratum* I. 28
Agrioriganum v. *Origanum* III. 488
Ahovay *Thev. v. Higuero forte* III. 107
Aizoon *magnum v. Sedum* IV. 366
Alabaſtrites v. *Moſchatellina* III. 395
Alaternoides I. 32
Alaternus I. 32
Alaternus *major v. Phillyrea* IV. 92
Alcali v. *Kali* III. 172
Alcanna I. 33
Alcea I. 33
Alcea *moſchata v. Althæa* I. 52
Alchimilla I. 35
Alchimilla *ſupina v. Knavvel* III. 177
Alectorophus v. *Pedicularis* IV. 64
Alga v. *Potamogeton* IV. 171
Alhagi v. *Manna frutex* III. 337
Alinum v. *Arum* I. 113
Aliſma v. *Auricula urſi* I. 147
Aliſma *pratorum v. Primula veris* IV. 181
Alleluja v. *Acetoſella* I. 20
Alliaria I. 37
Alliaris *ibid.* 37
Alliaſtrum *ibid.* 37
Allium I. 37
Allium *ſphærocephalon v. Porrum* IV. 161
Alnus I. 39
Alnus *nigra v. Frangula* II. 515
Alnus *Tulipifera* IV. 535
Alkekengi *offic. v. Solanum* IV. 399
Aloë I. 41
Aloina v. *Abſinthium* I. 6
Alſine I. 48
Alſinæ alpina v. *Pyrola* IV. 210
Alſine aquis innata v. *Stellaria* IV. 433
Alſine pratenſis v. *Gramen* III. 54
Alſine ſcandens II. 11
Alſine Triſſaginis foliis v. *Veronica* IV. 560
Altercum, Alterkangum v. *Hyoſciamus* III. 121
Althæa I. 50
Althæa indica v. *Malva* III. 314

I N D E X.

Altit v. *Aſæ fœtidæ frutex* I. 122
Alypum v. *Apocynum* I. 94
Alyſſum v. *Thlaſpi* IV. 500
Amaracus v. *Majorana* III. 309
Amaranthus I. 54
Amaranthus indicus ſpicatus v. *Blitum* I. 244
Amaranthus luteus v. *Gnaphalium* III. 44
Ambra liquida I. 61
Ambroſia campeſtris v. *Naſturtium* III. 427
Ambroſia montana v. *Pyrola* IV. 210
Ammi, Ammium I. 56
Amomum I. 58
Amomum Plin. v. *Solanum* IV. 404
Amomum verum v. *Caryophyllus* II. 78
Amphicapon v. *Allium* I. 38
Amuſa v. *Muſa* III. 398
Amygdalus I. 59
Anacampſeros v. *Telephium* IV. 479
Anacardium I. 61
Anacardus I. 61
Anactorium v. *Artemiſia* I. 111
Anagallis I. 64
Anagallis aquatica v. *Becabunga* I. 193
Anagyris I. 66
Anagyris Americana v. *Acacia* I. 10
Anagyris v. *Laburnum* III. 179
Ananas I. 67
Anblattum v. *Dentaria* II. 385
Anchuſa I. 70
Anchuſa parva v. *Bugloſſum* I. 274
Androſemum v. *Hypericum* III. 142
Anemone I. 71
Anemone alpina v. Pulſatilla IV 204
Anemone tenuifolia v. *Adonis* I. 27
Anethum I. 74
Angelica I. 76
Angelica canadenſis v. *Myrrhis* III. 410
Anime *abor.* I. 79
Anime gummi *ibid.* 79
Aniſum I. 80
Aniſum Badianum I. 81
Aniſum ſtellatum I. 82
Anjuden v. *Aſæ fœtidæ frutex* I. 122
Anonis I 83
Anonymos I. 84
Anſerina I. 85
Anthithora v. *Paris* IV. 57
Anthora *ibid.* 57
Anthora v. *Aconitum* I. 22
Anthyllis I. 86
Anthyllis leguminoſa v. *Lotus* III. 282
Anthyllis v. *Polygonum* IV. 147
Antirrhinum I. 87
Antirrhinum v. *Linaria* III. 268
Antoniana v. *Luteola* III. 290
Antophyllus v. *Caryophyllus* II. 78
Aparine I. 89
Aphaca v. *Vicia* IV. 565
Aphæa v. *Taraxacum* IV. 471
Aphyllantes I. 91
Apiaſtrum v. *Meliſſa* III. 355
Apiaſtrum v. *Ranunculus* IV. 232
Apios I. 91
Apium I. 92
Apium hortenſe v. *Petroſelinum* IV. 80
Apium paluſtre v. *Sium* IV. 393
Apocynum I. 93
Apocynum v. *Vincetoxicum* IV. 570
Apoſtematica v. *Scabioſa* IV. 324
Aquifolium I. 95
Aquilegia I. 97
Aquileja v. *Gladiolus* III. 38
Aracus v. *Cracca* II. 329
Aracus v. *Lathyrus* III. 203
Arachidna v. *Solanum* IV. 400
Arbor Abrahæ v. *Agnus caſtus* I. 29
Arbor Africana veſicaria I. 103
Arbor benzoinifera v. *Benzoinif-folium* I. 214
Arbor camphorifera I. 99
Arbor canellifera Zeyl. v. *Malabathrum* III. 312
Arbor caſta v. *Agnus* I. 29
Arbor dyſenteriæ v. *Macer.* III. 308
Arbor fœtida v. *Alnus* I. 39
Arbor fœtida v. *Frangula* II. 515
Arbor fraxinea v. *Sorbus* IV. 413
Arbor Judæ v. *Siliqua* IV. 388
Arbor laccifera v. *Lacca* III. 180
Arbor lagenaria v. *Guanabanus* III. 69
Arbor Paradiſiaca v. *Arbor Vitæ* I. 104
Arbor ſapientiæ v. *Betula* I. 235
Arbor thurifera I. 102
Arbor Virginiana v. *Benzoinif. fol.* I. 214
Arbor vitæ I. 104
Arbuſcula Africana I. 105
Arbutus *ibid.* 105
Archangelica v. *Lamium* III. 189
Argentina v. *Anſerina* I. 85
Argyrodendros Afr. v. *Scolymocephalos* IV. 341
Aria v. *Meſpilus* III. 367
Ariſtalthæum v. *Althæa* I. 51
Ariſarum I. 110
Ariſtolochia longa I. 106
Ariſtolochia rotunda vera I. 107
Ariſtolochia v. *Piſtolochia* IV. 127
Armerius ſylveſtris v. *Lychnis* III. 295
Armoracia I. 110
Arnica v. *Doronicum* II. 401
Arnogloſſum v. *Plantago* IV. 134
Artanita v. *Cyclamen* II. 365
Artemiſia I. 111
Artemiſia tenuifolia v. *Matricaria* III. 345
Artemiſia Turcica v. *Botrys vulo.* I. 250
Arum I. 113
Arum majus Veronenſe v. *Ariſarum* I 110
Arundo indica v. *Canna* II. 37
Arundo Laconica v. *Arundo* I. 121
Arundo maxima arborea v. *Bambus* I. 172
Arundo ſaccharifera I. 116
Aſa dulcis v. *Benzoiniferum folium* I. 214
Aſæ fœtidæ frutex I. 122
Aſæ fœtidæ gummi. I. 124
Aſarum I. 126
Aſclepias v. *Vincetoxicum* IV. 570
Aſcyrum balearicum v. *Myrto cyſtus* III. 412
Aſcyrum v. *Hypericum* III. 125
Aſinus v. *Anonis* I. 83
Aſpalathus v. *Rhodium lignum* IV. 254
Aſparagus I. 128
Aſperugo v. *Aparine* I. 89
Aſpergula *ibid.* 89
Aſperula v. *Matriſylva* III. 346
Aſphodelus I. 133
Aſphodelus bulboſus v. *Ornithogalum* III. 491
Aſphodelus minor v. *Phalangium* IV. 86
Aſtacia v. *Piſtacia* IV. 122
Aſter I. 134
Aſter Africanus frutescens v. *Jacobæa* III 138
Aſter atticus v. *Chryſanthemum* II. 205
Aſter canadenſis v. *Conyza* II. 289
Aſtragaloides v. *Aſtragalus* I. 136

Aſtragalus

INDEX.

Aſtragalus I. 139
Aſtragalus Hiſpanicus v. *Glaux* III. 40
Aſtragalus major v. *Orobus* III. 498
Aſtragalus perennis v. *Apios* I. 91
Atractylis v. *Carduus* II. 63
Atriplex I. 138
Atriplex canina v. *Blitum* I. 245
Atriplex fructu Mori v. *Spinachia* IV. 426
Atriplex odora v. *Botrys vulgaris* I. 250
Atriplex ſpuria maritima v. *Halimus* III. 76
Aucuparia v. *Sorbus* IV. 414
Avellana Mexiocana v. *Cacaos* II. 1
Avena alba I. 140
Avena nigra *ibid.* 140
Aurantium Olyſſiponenſe v. *Malus aurantia* III. 321
Aurantium Sinenſe v. *Malus aurantia ibid.* 321
Auricula leporis v. *Bupleurum* I. 277
Auricula muris I. 146
Auricula muris v. *Myoſotis* III. 404
Auricula urſi I. 147
Azaderach I. 149
Azura v. *Syringa* IV. 453

B.

Baccaris, Baccharis v. *Conyza* II. 289
Baccæ Levanticæ v. *Cocculi* II. 244
Baccæ piſcatoriæ *ibid.* 244
Badakka, Badukka v. *Capparis* II. 48
Bainilla v. *Vanilla* IV. 551
Balanus Myrepſica v. *Ben.* I. 211
Balauſtia v. *Granata* III. 60
Balearica v. *Alaternus* I. 33
Ballote v. *Marrubium* III. 339
Balſamella v. *Balſamina* I. 151
Balſamina *ibid.* 151
Balſamina cucumerina Malab. v. *Bryonia* I. 270
Balſamina fœmina *ibid.* 151
Balſamina lutea v. *Impatiens* III. 148
Balſamina mas v. *Momordica* III. 388
Balſamita mas v. *Tanacetum* IV. 471
Balſamita minor v. *Ageratum* I. 28
Balſami Copaibæ arbuſcula I. 159
Balſami de Meccha arbuſcula I. 152
Balſami occidentalis arbuſcula I. 164
Balſami Peruviani arbor *ibid.* 164
Balſami Tolutani arbuſcula I. 170
Balſamum Copaibæ v. *Balſami Copaibæ arbuſcula* I. 159
Balſamam de Meccha I. 152
Balſamum Peruvianum I. 164
Balſamum de Tolu I. 170
Bambus I. 172
Bamia moſchata v. *Althæa* I. 52
Ban v. *Coffe* II. 12
Banana I. 175
Baptiſecula v. *Cyanus* II. 362
Barba Aaronis v. *Arum* I. 113
Barba Capræ I. 182
Barba Capræ v. *Ulmaria* IV. 594
Barba jovis I. 183
Barba jovis v. *Colutea* II. 267
Barba rubra v. *Helleborine* III. 90
Barbarea I. 184
Barbula hirci v. *Tragopogon* IV. 517
Bardana minor v. *Biſtorta* I. 239
Baſilicum v. *Ocimum* III. 464
Battata Virginiana v. *Solanum* IV. 400
Bdella, Bdellifera arbor I. 188
Bdelli gummi I. 188
Beccabunga I. 193
Beccabunga v. *Anagallis* I. 65
Bechium v. *Tuſſilago* IV. 540
Bedegarim v. *Carduus Mariæ* II. 64
Been album I. 214
Been album v. *Lychnis* III. 297
Been rubrum I. 214
Bella dona I. 195
Belle vedere I. 201
Bellis I. 202
Bellis lutea v. *Chryſanthemum* II. 205
Bellis ramoſa umbellifera v. *Aſter* I. 135
Bellium majus v. *Bellis* I. 204
Ben I. 211
Ben magnum purgatrix III. 452
Benzoes reſina I. 215
Benzoiniferum folium I. 214
Berberis I. 220
Berberis alpina cretica v. *Lycium* III. 302
Berberis dumetorum v. *Berberis* I. 220
Beta alba I. 224
Beta rubra I. 226
Beta ſylveſtris v. *Biſtorta* I. 239
Betonica I. 228
Betonica Pauli v. *Veronica* IV. 561
Betula I. 233
Betulla *ibid.* 233
Bibinella v. *Pimpinella* IV. 93
Bicorne luteum v. *Allium* I. 38
Bifolium v. *Orchis* III. 480
Bignonia v. *Gelſeminum* III. 12
Biſermas v. *Horminum* III. 113
Biſlingua v *Laurus* III. 211
Biſmalva v. *Althæa* I. 50
Biſtorta I. 239
Blaptiſecula v *Cyanus* II. 362
Blattaria I. 242
Blattaria v. *Lyſimachia* III. 306
Blaveola v. *Cyanus* II. 362
Blitum I. 242
Blitum maculoſum v. *Amaranthus* I. 55
Blitum maximum Virgin. v. *Solanum* IV. 406
Blitum polyſpermon v, *Atriplex* I. 139
Bon v. *Caffe* II. 12
Bona v. *Faba* II. 472
Bonifacia v. *Laurus* III. 211
Bonus Henricus v. *Blitum* I. 245
Borrago I. 247
Borrago echioides v. *Bugloſſum* I. 274
Borrago ſemper virens *ibid.* 274
Branca lupina v. *Cardiaca* II. 59
Branca urſina ſpinoſa v. *Acanthus* I. 13
Branca urſina vulg. v. *Sphondilium* IV. 418
Braſſica I. 256
Braſſica botrytis v. *Braſſica* I. 265
Braſſica canina v. *Mercurialis* III. 356
Braſſica marina v. *Convolvulus* II. 286
Braſſica polycephala v. *Braſſica* I. 266
Britannica v. *Biſtorta* I. 239
Brunella I. 267
Bryonia I. 269
Bryonia Mechoacana v. *Mechoacanna* III. 348
Bugloſſoides cretica v. *Borrago* I. 248
Bugloſſum I. 274
Bugloſſum latifolium v. *Borrago* I. 247
Bugloſſum luteum v. *Hieracium* III. 204
Bugloſſum ſylveſtre v. *Echium* II. 419
Bugloſſum Tournefortii v. *Anchuſa* I. 70

Bugula v. *Conſolida media* II. 269
Bulbine v. *Phalangium* IV. 84
Bulbocaſtanum v. *Myrrhis* III. 210
Bulbocodium Hiſpp. v. *Narciſſus* III. 422
Bulbonac v. *Levcojum* III. 332
Bulbus Capenſis I. 276
Bulbus Levcanthemus v. *Ornithogalum* III. 490
Buno v. *Coffe* II. 12
Bunca *ibid.* 12
Bunias v. *Napus* III. 417
Bunicum adulterinum v. *Barbarea* I. 184
Buphthalmum v. *Chryſanthemum* II. 205
Bupleurum I. 277
Burſa paſtoris *ibid.* 277
Burſa paſtoris parva v. *Naſturtium* III. 426
Butomon v. *Sparganium* IV. 416
Butomos v. *Tribulus* IV. 521
Buxus I. 278

C.

Caapeba v. *Pareira brava.* IV. 51
Cacalianthemum II. 1
Cacaliaſtrum *ibid.* 1
Caffe II. 12
Cahoueh, Cahhueh v. *Caffe ibid.* 12
Calambucum v. *Lignum aloës* III. 240
Calamintha II. 23
Calamintha v. *Mentha* III. 362
Calamogroſtis v. *Gramen* III. 54
Calamus verus II. 24
Calamus aquaticus v. *Thypha* IV. 511
Calamus aromaticus v. *Acorus* I. 23
Calamus ſacchariferus v. *Arundo ſacchariſera* I. 116
Calcatrippa v. *Conſolida regia* II. 272
Calendula II. 28
Calliſtrichon v. *Adianthum* I. 24
Caltha II. 31
Caltha v. *Calendula* II. 28
Campanula II. 32
Campoides [II.] 35
Campoides [III.] 86
Canafabrica v. *Convolvulus* II. 284
Cancamum II. 36
Cancamum v. *Anime gummi* I. 79
Canella ignobilior II. 102
Canella laurifolia II. 42
Canella Zeylanica v. *Malabathrum* III. 312
Canna II. 37
Canna ingens v. *Bambus* I. 172
Canna mellea v. *Arundo* I. 116
Canna ſepiaria v. *Arundo* I. 121
Canna vera v. *Bellis* I. 204
Cannabis II. 38
Cannacorus II. 37
Caphura v. *Arbor camphorifera* I. 99
Capillus veneris comm. v. *Adianthum* I. 24
Capnorchis v. *Fumaria* II. 528
Capnorchis Americana v. *Fumaria* II. 528
Capnus Capnites v. *Fumaria* II. 526
Capparis II. 46
Caprifolium v. *Periclymenum* IV. 72
Capureiba v. *Balſami Peruv. arbor* I. 164
Caput Monachi v. *Taraxacon* IV. 471
Caragna II. 49
Caranna *ibid.* 49
Cardamantica v. *Naſturtium* III. 426
Cardamindum v. *Naſturtium indicum* III. 427
Cardamomum II. 51
Cardamine v. *Narſturtium* III. 423
Cardiaca II. 59
Cardopatium v. *Carlina* II. 66
Carduus II. 60
Carduus Acanthus v. *Acanthus mollis* I. 13
Carduus Braſilianus v. *Ananas* I. 68
Carduus chryſanthemus v. *Scolymus* IV. 347
Carduus creticus v. *Jacea* III. 135
Carduus fullonum v. *Dipſacus* II. 395
Carduus Melitenſis v. *Jacea* III. 134
Carduus Pitahaia v. *Cereus* II. 148
Carlina II. 66
Caroba v. *Siliqua* IV. 386
Carota v. *Daucus* II. 377
Carpeſium v. *Piper* IV. 116
Carpinus II. 69
Carpobalſamum v. *Balſami de Meccha arbuſcula* I. 153
Carthamus II. 71
Carui II. 73
Carum v. *Carvi ibid.* 73
Caryophyllata II. 75
Caryophyllata v. *Sanamunda* IV. 311
Caryophyllus aromaticus II. 77
Caryophyllus aromaticus rotundus v. *Lignum indicum* III. 243
Caryophyllus arvenſis v. *Gramen* III. 54
Caryophyllus arvenſis glaber v. *Alſine* I. 49
Caryophyllus minimus muralis v. *Lychnis* III. 295
Caryophyllus montanus minor v. *Gramen* III. 52
Caryophyllus v. *Tagetes* IV. 460
Cascarilla de Oja v. *China de China* II. 181
Caſſia II. 99
Caſſia caryophyllata v. *Lignum indicum* III. 243
Caſſia cinnamomea v. *Malabathrum* III. 312
Caſſida paluſtris v. *Scutellaria* IV. 359
Caſſutha Caſſytha v. *Cuscuta* II. 358
Caſſuta Caſſutha minor v. *Epithymum* II. 433
Caſtanea II. 103
Catanance v. *Luteola* III. 209
Catanance v. *Seſamoides* IV. 378
Cataphyſis v. *Pſyllium* IV. 193
Cataputia major v. *Ricinus* IV. 262
Cataria Luſitanica v. *Mentha* III. 363
Caucalis II. 108
Caucalis arvenſis v. *Daucus* II. 379
Caucalis v. *Tordilium* IV. 514
Cauda equina v. *Equiſetum* II. 435
Cauda muris II. 110
Cauda Scorpionis v. *Heliotropium* III. 86
Caulis florida v. *Braſſica* I. 256
Caulodis v. *Braſſica* I. 258
Caulorapum *ibid.* 258
Cavé, Caveat, Cavet v. *Coffe* II. 12
Cedronella Turcica *g. Meliſſa* III. 356
Cedrus II. 111
Cedrys Lycia v. *Arbor vitæ* I 104
Centaurium II. 117
Centauroides v. *Gratiola* III. 61
Centimorbia, Centummorbia v. *Nummularia* III. 450
Centumnodia v. *Polygonum* IV. 145
Centum capitata v. *Eryngium* II. 443
Centunculus v. *Gnaphalium* III. 43
Cepa Cepe II. 124
Cepa Aſcalonica v. *Cepa* II. 129
Cepa ſectilis v. *Cepa* II. 129
Cepa marina v. *Scilla* IV. 332
Cepæa v. *Sedum* IV. 366
Cepæa v. *Telephium* IV. 479

Ceraſus

Ceraſus II. 130
Ceraſus canina v. *Xyloſteum* IV. 608
Ceraſus pumila alpina v. *Frangula* II. 515
Ceratia v. *Ophiogloſſum* III. 472
Ceratium, Ceratia v. *Siliqua* IV. 386
Cerefolium II. 137
Cerefolium felinum & columbinum v. *Fumaria* II. 526
Cerefolium ſylveſtre v. *Myrrhis* III. 410
Cereus II. 141
Cerinthe II. 149
Cerrus ægylops v. *Quercus* IV. 223
Cervaria v. *Libanotis* III. 237
Cervicaria v. *Campanula* II. 35
Cerviſpina v. *Spina cervina* IV. 423
Ceterach II. 151
Chærophyllum ſylveſtre v. *Myrrhis* III. 410
Chamæacte v. *Ebulus* II. 413
Chamæbalanos leguminoſa v. *Lathyrus* III. 204
Camæbuxus II. 154
Chamæceraſus v. *Xyloſteum* IV. 608
Chamæcriſta v. *Senna* IV. 368
Chamæcypariſſos v. *Abrotanum* I. 4
Chamæcypariſſos v. *Muſcus* III. 402
Chamædaphne v. *Laurus* III. 212
Chamædaphne v. *Ruſcus* IV. 291
Chamædrops v. *Chamædrys* II. 155
Chamædrys II. 155
Chamædrys fruticoſa v. *Scorodonia* IV. 349
Chamædrys incana fruteſcens v. *Marum* III. 342
Chamædrys paluſtris caneſcens v. *Scordium* IV. 349
Chamædrys ſpuria v. *Veronica* IV. 562
Chamægeniſta v *Geniſta* III. 18
Chamæiris v. *Iyis* III. 160
Chamælea II. 159
Chamælea v. *Laureola* III. 210
Chamælea v. *Thymelæa* IV. 502
Chamæleagnus v. *Rhus* IV. 259
Chamæleon albus v. *Carlina* II. 66
Chamæleon niger vulgaris *ibid.* 67
Chamæleon v. *Carduus Mariæ* II. 64
Chamæleuce v. *Petaſites* IV. 77
Chamælina Myagrion v. *Seſamum* IV. 379
Chamæmelum II. 161
Chamælinum cæruleum v. *Linum* III. 273
Chamæmyrſine v. *Polygala* IV. 145
Chamænerium v. *Lyſimachia* III. 305
Chamæpitys II. 169
Chamæpitys auſtriaca II. 172
Chamæpitys ſpuria v. *Hyſſopus* III. 130
Chamæpitys vulgaris II. 169
Chamæ-Rhodendros v. *Nerium* III. 433
Chæmæriphes v. *Palma humilis dactylifera* IV. 30
Chamæſpartium v. *Geniſta* III. 17
Chaquerila v. *Canella* II. 42
Charantia v. *Momordica* III. 388
Chaube, Choana, Chue v. *Caffe* II. 12
Chelidonia, Chelidonium II. 173
Cheiri, Ceiri luteum v. *Levcojum* III. 234
China, Kanna II. 181
China de China cortex *ibid.* 181
Chinæ radix II. 194
Chium odoratiſſimum v. *Origanum* III. 488
Chondrilla II. 198
Chondrilla v. *Hieracium* III. 103
Chondrilla v. *Seſamoides* IV. 378
Chondrilla v. *Taraxacum* IV. 473
Chonopodium v. *Blitum* I. 245
Chouan II. 200
Chriſtophoriana II. 208
Chryſanthemoides II. 200
Chryſanthemum Afric. v. *Tagetes* IV. 460
Chryſanthemum Afric. v. *Ageratum* I. 29
Chryſanthemum Americanum v. *Aſter* I. 135
Chryſanthemum v. *Elichryſum* II. 425
Chryſanthemum v. *Ranunculus* IV. 234
Chryſocome v. *Elichryſum* II. 425
Chryſogonum v. *Blattaria* I. 242
Chryſorichon I. 26
Cicer II. 209
Cicer ſylveſtre v. *Aſtragalus* I 136
Cicerbita v. *Sonchus* IV. 408
Cicercula v. *Lathyrus* III. 202
Cichorium II. 212
Cicuta II. 216
Cicuta bulboſa v. *Myrrhis* III. 410
Cicutaria vulgaris v. *Cerefolium* II. 141
Cinara II. 228
Cinaroides frutex v. *Scolymocephalus* IV. 355
Cincinnalis v. *Adianthum* I. 24
Cingulum St. Johannis v. *Artemiſia* I. 111
Cinnamomum II. 221
Cinamomum vulgare v. *Caſſia lignea* II. 102
Cinnamomum vulgare v. *Malabathrum* III. 312
Circæa II. 232
Circæa v. *Amaranthus* I. 54
Ciſtus II. 233
Citrangula v. *Malus citria* III. 324
Citreum vulgare v. *Malus citria ibid.* 324
Citrus v. *Malus citria* III. 323
Clematis II. 237
Clematis Daphnoides v. *Vinca pervinca* IV. 568
Climenum mas v. *Scrophularia* IV. 355
Climenum v. *Lathyrus* III. 203
Clinopodium II. 240
Clinopodium v. *Marum vulgare* III. 342
Clymenos v. *Campoides* II. 35
Cnicus II. 242
Cnicus v. *Carthamus* II. 71
Cnicus ſylveſtris v. *Carduus benedictus* II. 60
Cneoron album v. *Dorycnium* II. 404
Cneoron v *Thymelæa* IV. 504
Cneorum v. *Convolvulus* II. 285
Coccodi Levante v. *Cocculæ* II. 244
Coccimala v. *Malus perſica* III. 331
Cocculæ, Cocculi II. 244
Coccus infectoria v. *Jlex coccigera* III. 144
Coccus v. *Palma indica coccifera* IV. 11
Coccygria v. *Cotinus* II. 325
Cochlearia II. 248
Cochlearia altiſſima v. *Lepidium* III. 228
Cochleata II. 253
Colchicum II. 254
Colocaſia v. *Arum* I. 114
Colocynthis II. 260
Colus jovis v. *Horminum* III. 314
Colutea, Colytea II. 267
Colutea cretica v. *Coronilla* II. 313
Colutea ſcorpioides v. *Coronilla* II. 314
Coma II. 269
Comarus v. *Arbutus* I. 105
Combebæ v. *Cubebæ* II. 338
Concordia v. *Agrimonia* I. 31
Coniophyllon v. *Myrrhis* III. 410
Conocarpodendron v. *Scolymocephalus* IV. 340
Conſolida aquatica v. *Chryſanthemum* II. 203
Conſolida major v. *Symphytum* IV. 449
Conſolida media II. 269

Conſolida media vulnerariorum v. *Bellis* I. 204
Conſolida minor v. *Brunella* I. 267
Conſolida regia v. *Conſolida* II. 272
Contraijerva II. 275
Convallaria v. *Lilium convallium* III. 253
Convolvulus II. 283
Convolvulus Americanus v. *Mirabilis Peruvianus* III. 383
Convolvulus Indicus alatus v. *Turpethum* IV. 539
Convolvulus minor v. *Fagopyrum* II. 476
Conyza, Coniſa II. 287
Conyza Panonica v. *Aſter* I. 135
Copallifera II. 291
Cophe v. *Caffe* II. 12
Cor D. Thomæ v. *Phaſeolus* IV. 88
Coral II. 293
Corallina II. 302
Coralloides II. 297
Corallium, Corallum II. 294
Coralloides minor v. *Dentaria* II. 385
Corematophora v. *Plantago* IV. 137
Coriandrum II 304
Coris II. 308
Cornus II. 310
Cornu cervi alterum v. *Naſturtium* III. 427
Cornu cervinum v *Coronopus* II. 316
Coronilla II. 313
Coronilla indica v. *Indigifera* III. 151
Coronion v. *Coronilla* II. 313
Coronopus II. 316
Corruda v. *Aſparagus* I. 13
Cortex Peruvianus, Americanus, Antiquartius, Febrifugus, Febrilis, Jeſuiticus, Indicus, Patrum, Cinenſis v. *China de China* II. 181
Cortex Winteranus v. *Canella* II. 42
Cortuſa II. 315
Corylus II. 318
Coſcarilla v. *Chaquerilla* II. 42
Coſtus II. 323
Coſtus hortenſis minor v. *Ageratum* I. 28
Coſtus hortenſis v. *Tanacetum* IV. 469
Cotinus II. 325
Cottonium v. *Goſſypium* III. 47
Cotula fœtida v. *Chamæmelum* II. 168
Cotyledon II. 327
Cotyledon v. *Sedum* IV. 366
Cotyledon v. *Umbilicus veneris* IV. 600
Cracca II. 329
Cracca ſylvatica v. *Vicia* IV. 567
Craſſula v. *Telephium* IV. 479
Cratægum v. *Populus* IV. 157
Cratægus v. *Meſpilus* III. 367
Cratæogenon v. *Melampyrum* III. 350
Cratæogonum v. *Parietaria* IV. 56
Creſpinus v. *Berberis* I. 220
Criſta galli v. *Pedicularis* IV. 64
Criſta gallinacea v. *Pedicularis ibid.* 64
Crocodilion v. *Dracunculus* II. 411
Crocus II. 331
Crocus fatuus Saracenicus v. *Carthamus* II. 71
Crocus indicus terreſtris v. *Curcuma* II. 357
Crotalaria II. 336
Cruciata II. 337
Cryſtalium v. *Pſyllium* IV. 193
Cubebæ II. 338
Cucubalus II. 11
Cucumis II. 340
Cucumis puniceus v. *Momordica* III. 388
Cucurbita II. 343
Culilavvan II. 347
Cuminum II. 352
Cuminum pratenſe v. *Carvi* II. 73
Cunila bubula v. *Origanum* III. 488
Cunilago v. *Conyza* II. 287
Cupreſſus II. 354
Curcuma II. 357
Cuſcuta II. 358
Cuſcuta minor v. *Epithymum* II. 433
Cyamos leguminoſa v. *Faba* II. 473
Cyanus II. 362
Cyanus ſylveſtris v. *Jacea* III. 135
Cyanus ſylveſtris major v. *Scabioſa* IV. 326
Cyclamen II. 365
Cymbalaria v. *Linaria* III. 267
Cyminum v. *Cuminum* II. 352
Cynocephalium v. *Pſyllium* IV. 193
Cynocrambe v. *Mercurialis* III. 365
Cynoctonum v. *Aconitum* I. 21
Cynogloſſum II. 369
Cynoides v. *Pſyllium* IV. 193
Cynomium v. *Pſyllium* IV. 193
Cynophalum I. 87
Cynops v. *Pſylium* IV. 195
Cynoſorchis v. *Orchis* III. 477
Cypariſſus v. *Cupreſſus* II. 354
Cyperus II 371
Cyperus indicus v. *Curcuma* II. 357
Cypreſſus v. *Cupreſſus* II. 354
Cytiſus II. 373

D.

Dactylus orientalis v. *Ben* I. 211
Dactylus vulgo v. *Palma dactylifera* IV. 27
Damaſonium v. *Doronicum* II. 401
Damaſonium v. *Auricula urſi* I. 147
Damaſonium nothum v. *Helleborine* III. 89
Daphne Alexandrina v. *Campanula* II. 33
Datura v. *Stramonia* IV. 438
Daucoides minor v. *Daucus* II. 379
Daucus II. 377
Daucus Selenoides v. *Libanotis* III. 237
Dens caninus II. 383
Dens leonis v. *Taraxacon* IV. 471
Dentaria II. 384
Dentariæ affinis v. *Hydrophyllum* III. 120
Denticulata v. *Moſchatellina* III. 394
Dentillaria II. 384
Diapenſia v. *Sanicula* IV. 315
Dictamnus II. 388
Digitalis II. 392
Digitalis v. *Gratiola* III. 61
Dioſpyros v. *Guajacana* III. 65
Dipſacus, Dipſacum II. 395
Dircæa v. *Amaranthus* I. 54
Dodecantheon v. *Pinguicula* IV. 101
Dodecantheon v. *Primula veris* IV. 181
Doeriana II. 398
Dolichus v. *Phaſeolus* IV. 86
Donax I. 121
Doronicum II. 406
Dorycnium II. 403
Dorycnium creticum v. *Convolvulus* II. 283
Draba prima repens v. *Levcojum* III. 233
Draco II. 408
Draco arbor v. *Palma prunifera* IV. 33
Draco ſylveſtris *ibid.* 33

Draco

Draco-cephalon II. 405
Draconcellus v. *Draco* II. 408
Dracontia minor v. *Arum* I. 113
Dracontium minus v. *Ariſarum* I. 110
Drancunculus II. 410
Dracunculus eſculentus v. *Draco* II. 408
Dracunculus patenſis v. *Ptarmica* IV. 198
Dracuntium v. *Dracunculus* II. 410
Driophanon v. *Rhus* IV. 258
Droſium v. *Roſſolis* IV. 280
Drymoponon v. *Barba capræ* I. 182
Dulcamara v. *Solanum* IV. 405
Dulciſida v. *Pœonia* IV. 1

E.

Ebenotrichon v. *Adianthum* I. 24
Ebiſcus v. *Althæa* I. 51
Ebulum, Ebulus II. 413
Ebulum v. *Sambucus* IV. 307
Ecbulium II. 415
Echinomelocactos II. 416
Echium II. 419
Echium Scorpioides v *Myoſotis* III. 404
Elæagnus v. *Rhus* IV. 259
Elaphoboſcon v. *Siſarum* IV. 395
Elaphoboſcum v. *Bupleurum* I. 277
Elatine, Elate II. 422
Elatine v. *Vicia* IV. 567
Elichryſum, Helichriſum II. 425
Elleborine v. *Orchis* III. 481
Empetron v. *Saxifragia* IV. 323
Empetrum v. *Herniaria* III. 98
Endivia II. 428
Endivia v. *Sonchus* IV. 409
Enneaphyllon v. *Helleborus niger* III. 93
Enula campana v. *Helenium* III. 84
Ephemerum II. 430
Ephemeron v. *Lyſimachia* III. 304
Ephemerum trifolium v. *Colchicum* II. 254
Epheſia I. v. *Artemiſia* 111
Epidendrum II. 432
Epigloſſum v. *Laurus* III. 211
Epilobium v. *Lyſimachia* III. 306
Epimedium II. 432
Epipactis v. *Helleborine* III. 90
Epiphyllocarpon v. *Laurus* III. 211
Epithymum II. 433
Equiſetis, Equiſetum II. 435
Eranthemos, Eranthemum v. *Adonis* I. 27
Erica II. 438
Erigeron v. *Senecio* IV. 370
Eruca II. 440
Eruca v. *Barbarea* I. 202
Ervilia v. *Lathyrus* III. 205
Ervum II. 442
Ervilia v. *Piſum* IV. 129
Eryngium II. 443
Eryngium v. *Ammi* I. 56
Eryngium luteum v. *Scolymus* IV. 347
Erygeron v. *Conyza* II. 289
Eryſimum II. 447
Eryſimum cereale v. *Fagopyrum* II. 476
Eryſimum v. *Fagopyrum ibid.* 476
Eſula II. 449
Eſula rara v. *Apocynum* I. 94
Evonymoides II. 457
Evonymus II. 459
Eupatorium II. 461
Eupatorium cannabinum v. *Chryſanthemum* II. 203
Eupatorium Græcorum v. *Agrimonia* I. 31
Eupatorium Meſuæ v. *Ageratum* I. 28
Euphorbium II. 466
Euphraſia, Euphragia II. 470

F.

Faba II. 472
Faba ægyptia v. *Arum* I. 114
Faba alba v. *Aconitum* I. 21
Faba ſiculnea v. *Lupinus* III. 285
Faba græca v. *Guajacana* III. 65
Faba S. Ignatii v. *Faba* II 475
Faba inverſa v. *Telephium* IV. 480
Faba purgatrix v. *Phaſeolus* IV. 88
Fabago v. *Siliqua* IV. 388
Fagopyrum, Fagopirum II. 475
Fagus II. 477
Fagus ſepium v. *Carpinus* II. 69
Falcata II. 479
Fanax v. *Jaca* III. 131
Farfara v. *Tuſſilago* IV. 539
Fauſel II. 481
Ferrun equinum II. 489
Ferula II. 484
Ficoides II. 491
Ficoides Americana v. *Cereus* II. 148
Ficus II. 495
Ficus indica v. *Muſa* III. 396
Ficus indica v. *Opuntia* III. 473
Ficus Pharaonis v. *Sycomorus* IV. 449
Filago v. *Gnaphalium* III. 45
Filicula II. 497
Filipendula II. 498
Filipendula v. *Pedicularis* IV. 64
Filix II. 500
Filix ampliſſima v. *Polypodium* IV. 152
Fiſtularia v *Pedicularis* IV. 64
Flos Adonis v. *Adonis* I. 28
Flos Amoris v. *Amaranthus* I. 54
Flos cardinalis II. 505
Flos Conſtantinopolitanus v. *Lychnis* III. 293
Flos clytoridis v. *Phaſeolus* IV. 89
Flos cuculi v. *Lychnis* III. 295
Flos frumenti v *Cyanus* II. 362
Flos Hieroſolymitanus v. *Lychnis* III. 293
Flos jovis *ibid.* 294
Flos myſticarum v. *Nerium* III. 432
Flos Paſſionis v. *Clematis* II. 238
Flos Solis v. *Chryſanthemum* II. 208
Flos *Trinitatis* v. *Jacea* II. 135
Fœniculum II. 507
Fœniculum aquaticum v. *Lentibularia* III. 218
Fœniculum aquaticum ſtellatum v. *Stellaria* IV. 433
Fœniculum porcinum v. *Peucedanum* IV. 83
Fœniculum urſinum v. *Meum* III. 372
Fœnum Burgundienſe II. 509
Fœnum græcum II. 511
Fœnum græcum ſylveſtre v. *Aſtragalus* I. 136
Folium camphoræ v. *Arbor Camphorifera* I. 99
Folium indicum v. *Malabathrum* III. 311
Fontalis v. *Potamogeton* IV. 169
Fontanalis *ibid.* 169
Fontilapathum v. *Potamogeton* IV. 171
Fraga montana v. *Arbutus* I. 105
Fragaria II. 513
Frangula II. 515

Frangula v. *Alnus* I. 39
Fraxinella v. *Dictamnus* II. 388
Fraxinus II. 517
Fraxinus Calabrienſis v. *Manna Arbor* III. 336
Fritillaria II. 520
Frumentum indicum II. 522
Frumentum Saracenicum v. *Fagopyrum* II. 475
Frumentum vaccinum v. *Fagopyrum* II. 476
Frutex coronarius v. *Syringa* IV. 453
Fucus II. 524
Fuga dæmonum v. *Hypericum* III. 124
Fumaria II. 526
Fumaria maxima bulboſa v. *Leontopetalon* II. 224
Fungus II. 529
Fuſanus v. *Evonymus* II. 459
Fuſaria *ibid.* 459

G.

Galacton v. *Glaux* III. 39
Galanga III. 1
Galega III. 3
Galega nemorenſis v. *Orobus* III. 498
Galeopſis, Galiopſis III. 6
Galeopſis v. *Lamium* III. 190
Gallæ v. *Quercus* IV. 222
Gallium III. 9
Gallium ſylvaticum v. *Matriſylva* III. 347
Galitrichum ſylveſtre v. *Horminum* III. 113
Garaſmon v. *Atriplex* I. 139
Gelſeminum III. 11
Gelſeminum v. *Jasminum* III. 142
Gelſeminum Mexicanum v. *Mirabilis Peruviana* III. 383
Geniculata III. 13
Genipa *ibid.* 13
Geniſta III. 15
Geniſtella *ibid.* 15
Gentiana III. 22
Gentiana nigra v. *Libanotis* III. 237
Gentianella III. 22
Geranium III. 26
Gerontopogon v. *Tragopogon* IV. 518
Gicherum, Gigarum v. *Arum* I. 113
Ginſeng, Genſing ſeu *Niſi.* III. 446
Gith v. *Nigella* III. 443
Gladiolus, Gladiola III. 37
Glans unguentaria v. *Ben* I. 211
Glaſtum v. *Iſatis* III. 162
Glaux III. 39
Glaux vulgaris v. *Aſtragalus* I. 136
Glicyſide v. *Pœonia* IV. 1
Globularia v. *Aphyllantes* [I.] 91
Globularia v. *Aphyllantes* [I.] 204
Glyzirrhiza III. 40
Glyzirrhiza ſylveſtris v. *Aſtragalus* I. 136
Gnaphalium III. 43
Gordilium v. *Tordilium* IV. 512
Goſſampinus v. *Goſſypium* III. 47
Goſſypium *ibid.* 47
Gramen III. 50
Gramen vegetabile marinum v. *Fucus* II. 524
Grana Paradiſi v. *Cardamomum* II. 51
Granata III. 58
Granum Ben v. *Ben* I. 211
Granum pediculorum v. *Staphiſagria* IV. 432
Granum tinctorium v. *Lycium Stiledegrain* III. 303
Groſſularia, Groſſula, Groſſularis III. 62
Groſſularia hortenſis v. *Ribes* IV. 261
Gratia Dei v. *Bupleurum* I. 277
Gratiola III. 61
Guajacana III. 64
Guajacum III. 66
Guajacum Batavinum v. *Guajacana* III. 65
Guajava III. 70
Guanabanus III. 69
Gutta Gamandra III. 72

H.

Hæmanthus III. 75
Halcyonium vel *Alcyonium* v. *Tubularia* IV. 529
Halimus, Alimus III. 76
Haſtula regia v. *Aſphodelus* I. 133
Hedera III. 78
Hedera arborea *ibid.* 79
Hedera terreſtris III. 80
Hedera aquatica v. *Lenticula* III. 220
Hedypnois v. *Taraxacon* IV. 471
Hedyſarum III. 82
Hedyſarum v. *Aſtragalus* I. 136
Helenium III. 84
Helenium indicum v. *Chryſanthemum* II. 202
Helianthemum v. *Ciſtus* II. 234
Helianthes v. *Telephium* IV. 479
Heliobotane v. *Polygonum* IV. 146
Helion v. *Ebulus* II. 413
Helichryſum v. *Ageratum* I. 29
Heliotropium, Helioſcopium, Helioſtrophium III. 86
Heliodroſium v. *Alchimilla* I. 35
Helxine Ciſſambelos v. *Fagopyrum* II. 476
Helxine v. *Parietaria* IV. 53
Helleboraſter maximus v. *Helleborus niger* III. 93
Helleborine, Elleborine III. 88
Helleborus albus III. 91
Helleborus Hippocratis v. *Adonis* I. 28
Helleborus niger III. 93
Helyochryſos v. *Linaria* III. 266
Hemerocallis v. *Lilium bulbiferum* III. 257
Hepatica III. 96
Hepatica ſtellata v. *Aparina* I. 90
Hepatica ſtellata v. *Matriſylva* III. 346
Hepatica vulgaris v. *Lichen* III. 239
Hepatitis v. *Agrimonia* I. 31
Herba Apolinaris v. *Hyoſciamus* III. 121
Herba avium v. *Alſine* I. 48
Herba S. Barbaræ v. *Barbarea* I. 184
Herba benedicta v. *Caryophyllata* II. 75
Herba Benzuini v. *Imperatoria* III. 149
Herba cancri v. *Heliotropium* III. 86
Herba Carpentariorum v. *Barbarea* I. 184
Herba Catharinæ v. *Nicotiana* III. 435
Herba cathartica v. *Anonymus* I. 85
Herba S. Crucis v. *Nicotiana* III. 435
Herba Dianæa v. *Artemiſia* I. 111
Herba dyſenterica v. *Conyza* II. 289
Herba febrifuga v. *Matricaria* III. 345
Herba Gerardi v. *Angelica* I. 77
Herba S. Jacobi v. *Jacobæa* III. 138
Herba S. Johannis v. *Hypericum* III. 124
Herba impatiens v. *Balſamina* I. 151
Herba impia v. *Gnaphalium* III. 45
Herba Julia v. *Ageratum* I. 28
Herba Ladislai Regis v. *Gentiana* III. 22
Herba Laurentiana v. *Conſolida media* II. 269
Herba Leonis v. *Aquilegia* I. 97

Draco-

Herba Luzula ital. v. *Gramen* III. 53
Herba Div. Mariæ v. *Ageratum* I. 28
Herba maxima v. *Chryſanthemum* II. 202
Herba Medicæa v. *Nicotiana* III. 435
Herba Papagalli v. *Amaranthus* I. 55
Herba paralyſeos v. *Pſyllium* IV. 193
Herba patientia v. *Lapathum* III. 197
Herba pedicularis v. *Staphiſagria* IV. 432
Herba perforata v. *Hypericum* III. 124
Herba pulicaris v. *Pſyllium* IV. 193
Herba Regia Toxiteſia v. *Artemiſia* I. 111
Herba Regia v. *Ocimum* III. 464
Herba Reginæ matris v. *Nicotiana* III. 435
Herba Div. Roberti vel Ruperti v. *Geranium* III. 26
Herba ſacra v. *Betonica* I. 228
Herba Sardoa v. *Ranunculus* IV. 232
Herba ſenſitiva, caſta v. *Mimoſa* III. 378
Herba Siciula v. *Pſyllium* IV. 193
Herba ſolis perforata v. *Hypericum* III. 124
Herba Trientalis v. *Pyrola* IV. 210
Herba Turca v. *Polygonum* IV. 147
Herba venti v. *Pulſatilla* IV. 204
Herba verrucaria v. *Caltha* II. 32
Herba viva v. *Mimoſa* III. 378
Herbarum mater v. *Artemiſia* I. 111
Herniaria III. 98
Heſperis III. 100
Heſperis allium redolens v. *Alliaria* I. 37
Heſperis alpina v. *Levcojum* III. 233
Hibiſcus v. *Althæa* I. 51
Hierobotane v. *Betonica* I. 228
Hieracium, Hiracia III. 103
Hieracium v. *Taraxacon* IV. 471
Hieracium minus *ibid.* 472
Higuero forte III. 107
Hippoſelinum III. 127
Hippoſelinum v. *Smyrnium* IV. 398
Hirundinaria minor v. *Nummularia* III. 451
Hirundinaria v. *Vincetoxicum* IV. 570
Holleriana v. Herniaria III. 98
Hordeum III. 108
Horminum III. 111
Huppuris v. *Equiſetum* II. 436
Hyacinthus III. 115
Hyacinthus Poëtarum v. *Lilia flor. reflexis* III. 258
Hydrophyllon III. 120
Hydropiper v. *Perſicaria* IV. 74
Hyoſciamus III. 121
Hyoſeris v. *Hieracium* III. 106
Hypericum III. 124
Hypericum arboreſcens v. *Spiræa* IV. 428
Hypogloſſum v. *Laurus* III. 211
Hypophyllo-carpodendron v. *Scolymocephalus* IV. 345
Hypopytis v. *Orobanche* III. 494
Hyſſopus III. 129

I.

Jacca III. 131
Jacea III. 133
Jacea nemorenſis v. *Serratula* IV. 376
Jacea nigra major v. *Scabioſa* IV. 326
Jacobæa III. 137
Jambos III. 140
Janipaba v. *Genipa* III. 13
Jarus v. *Arum* I. 113
Jasminum III. 142
Jasminum Arabicum v. *Caffe* II. 12
Jasminum Mexicanum v. *Mirabilis Peruviana* III. 383
Jasminum perſicum v. *Syringa* IV. 455
Iberis v. *Naſturtium* III. 426
Ibiſcus v. *Althæa* I. 51
Ilatrum v. *Phillyrea* IV. 92
Ilex aculeata baccifera v. *Aquifolium* I. 95
Ilex coccigera III. 144
Impatiens III. 148
Imperatoria III. 139
Impetiginaria arborea v. *Lichen* III. 259
Indigoſera III. 11
Inga III. 153
Inguinalis v. *Eryngium* II. 443
Intybus, Intybum v. *Endivia* II. 428
Intybus v. *Sonchus* IV. 409
Jacolada v. *Cacaos* II. 5
Jonthlaſpi v. *Thlaſpi* IV. 501
Ipecacoannha, Hypecacoannha, Hippekoanna. Hippoacanna III. 153
Iris III. 155
Iris alba Florentina v. *Iris ibid.* 155
Iſatis III. 162
Iſophyllon v. *Bupleurum* I. 277
Iſopyrum v. *Trifolium* IV. 524
Jujuba III. 164
Jujuba ſylveſtris v. *Paliurus* IV. 9
Juncus III. 166
Juncus aromaticus v. *Schoenanthum* IV. 331
Juncus bombycinus v. *Gramen* III. 52
Juncus foliaceus v. *Gramen* III. 56
Juncus odoratus v. *Schoenanthum* IV. 331
Juniperus III. 168

K.

Kali III. 172
Ketmia Ægyptiaca v. *Althæa* I. 52
Ketmia III. 175
Kinkina, Kina quina v. *China* II. 181
Knavvel III. 176

L.

Labrum veneris v. *Dipſacus* II. 395
Labruſca v. *Vitis* IV. 589
Laburnum III. 179
Laburnum v. *Anagyris* I. 66
Lacca III. 180
Lachryma Jobi III. 182
Lachrymæ Mariæ *ibid.* 182
Lactaria herba v. *Eſula* II. 449
Lacteron v. *Sonchus* IV. 408
Lactuca III. 114
Lactuca caprina v. *Eſula* II. 449
Lactuca marina v. *Lythophyton* III. 276
Lactuca montana v. *Chondrilla* II. 199
Lactucella v. *Sonchus* IV. 408
Ladanum ſegetum III. 188
Lagopodium v. *Anthyllis* I. 86
Lagopodium v. *Trifolium* IV. 522
Lagopogus *ibid.* 522
Lagopus v. *Gnaphalium* III. 44
Lamium III. 189
Lamium v. *Meliſſophyllum* III. 358
Lampſana, Lapſana III. 192
Lantana v. *Viburnum* IV. 564

Lapathum III. 193
Lapathum v. *Acetoſa* I. 17
Lapathum hortenſe v. *Spinachia* IV. 426
Lapathum majus v. *Rhabarbarum* IV. 250
Lapathum unctuoſum v. *Blitum* I. 245
Lappa major v. *Bardana* I. 186
Lappa minor v. *Biſtorta* I. 239
Lappa minor v. *Xanthium* IV. 605
Lappago aſpera v. *Aparine* I. 89
Lappula hepatica v. *Agrimonia* I. 31
Larix Larga III. 198
Laſerpitium germanicum v. *Imperatoria* III. 149
Laſerpitium veterum v. *Aſæ fœtidæ frutex* I. 122
Lathyrus III. 202
Lavendula, Lavandula III. 206
Lavendula v. *Stœchas* IV. 438
Laureola III. 09
Laureola mas v. *Thymelæa* IV. 504
Lauro-ceraſus III. 214
Laurus Alexandrina v. *Laurus* III. 211
Laurus roſea v. *Nerium* III. 430
Laurus tinus v. *Laurus* III. 214
Laurus Zeylanica v. *Malabathrum* III. 312
Ledum alpinum v. *Nerium* III. 433
Lens III. 216
Lens aquatica v. *Lenticula* III. 219
Lens viperalis v. *Lenticula ibid.* 219
Lentibularia III. 218
Lenticula III. 219
Lenticularia *ibid.* 218
Lentigo *ibid.* 219
Lentiſcus III. 221
Leontodon v. *Taraxacon* IV. 472
Leontopetalon III. 224
Leontopodium v. *Alchimilla* I. 35
Leonurus III. 225
Lepidium III. 227
Lepidocarpodendron v. *Scolymocephalus* IV. 334
Leproſaria v. *Echium* II. 419
Leptolobum v. *Piſum* IV. 130
Levcanthemum v. *Alſine* I. 49
Levcanthemum v. *Chamæmelum* II. 162
Levcanthemum v. *Phalangium* IV. 84
Levconymphæa v. *Nymphæa* III. 462
Levcojum III. 229
Leviſticum III. 235
Libanotis III. 236
Libanotis coronaria v. *Roſmarinus* IV. 277
Lichen III. 238
Lignum aloes III. 240
Lignum aniſi III. 242
Lignum Braſilii v. *Sandalum* IV. 313
Lignum Stæ Crucis v. *Lignum aloes* III. 240
Lignum Gallicum v. *Guajacum* III. 66
Lignum Guajacum ſeu Huajacum *ibid.* 66
Lignum indicum III. 243
Lignum indicum v. Guajacum III. 66
Lignum indicum odoratum v. *Lignum aloes* III. 240
Lignum de Lima v. *China de China* II. 181
Lignum Nephriticum III. 429
Lignum Paradiſi v. *Lignum aloes* III. 240
Lignum ſanctum v. *Guajacum* III. 66
Lignum Taprobanum v. Lignum Rhodium IV. 255
Ligula vulneraria v. *Ophiogloſſum* III. 472
Ligulacea *ibid.* 472
Liguſticum v. *Leviſticum* III. 235
Liguſtrum III. 245
Liguſtrum nigrum v. *Syringa* IV. 455
Lilac v. *Syringa* IV. 455
Liliaſtrum v. *Aſphodelus* I. 133
Lilia floribus reflexis III. 257
Lilio-Aſphodelus III. 248
Lilio-Narciſſus III. 252
Lilio-Narciſſus v. *Fritillaria* II. 520
Lilio-Narciſſus v. *Hæmanthus* III. 75
Lilio-Narciſſus v. *Narciſſus* III. 418
Lilium III. 247
Lilium album III. 249
Lilium album flore pleno III. 255
Lilium bulbiferum III. 256
Lilium convallium III. 253
Lilium corona imperialis III. 260
Lilium inter ſpinas v. Periclymenum IV. 72
Lilium, vernum v. *Lilium convallium* III. 253
Limmeſium v. *Gratiola* III. 61
Limodoron v. *Orabanche* III. 495
Limon v. *Malus Limonia* III. 325
Limonia v. *Pulſatilla* IV. 204
Limonium III. 261
Limonium v. *Biſtorta* I. 239
Limonium pratenſe v. *Trifolium* IV. 524
Linaria III. 265
Linaria montana v. *Anonymos* I. 84
Linaria ſcoparia v. *Belle vedere* I. 201
Lingua bovis v. *Hieracium* III. 104
Lingua bubalis v. *Betonica* I. 228
Lingua canina v. *Plantago* IV. 134
Lingua cervina III. 270
Lingua equi v. *Betonica* I. 228
Lingua pagana v. *Laurus* III. 211
Lingua ſerpentina v. *Ophiogloſſum* III. 470
Linum catharticum v. *Anonymos* I. 85
Liquidambar v. *Styrax* IV. 442
Liquidambra v. *Ambra liquida* I. 61
Liquiritia v. *Glyzirrhiza* III. 40
Liſtacia v. *Piſtacia* IV. 122
Linum III. 272
Lithoſpermum III. 276
Litophyton III. 275
Locuſtæ v. *Lactuca* III. 186
Lombruna v. *Jacea* III. 133
Lonchitis III. 279
Lotus III. 280
Lotus Africana v. *Guajabana* III. 64
Lotus hortenſis v. *Melilotus* III. 353
Lotus pentaphyllus veſicaria v. *Anthyllis* I. 87
Lotus ſylveſtris v. *Aſtragalus* I. 136
Lujula v. *Acetoſella* I. 20
Luliola *ibid.* 20
Lunaria III. 282
Lunarium latifolium v. *Levcojum* III. 229
Luparia v. *Aconitum* I. 21
Lupinus III. 284
Lupinus ægyptius v. *Sinapiſtrum* IV. 392
Lupulus III. 286
Lupulus ſalictarius *ibid.* 286
Luteola, Lutea III. 290
Lutum herba v. *Luteola* III. 290
Lychnis III. 292
Lychnis agria v. *Antirrhinum* I. 87
Lychnis arvenſis v. *Alſine* I. 49
Lycium III. 302
Lycium Africanum v. *Evonymoides* II. 457
Lycopodium v. *Muſcus clavatus* III. 402

Lyco-

Lycoperſicon v. *Solanum* IV. 406
Lycopus, Lycopis v. *Cardiaca* II. 59
Lycoſtaphylon v. *Sambucus* IV. 309
Lyſimachia III. 304
Lyſimachia humifera v. *Anagallis* I. 65
Lyſimachia ſpicata v. *Blattaria* I. 243
Lyſimachia v. *Scutellaria* IV. 359

M.

Macer III. 308
Macerine v. *Hippoſelinum* III. 128
Macerone v. *Smyrnium* IV. 398
Macropiper v. *Piper* IV. 116
Magiſtrantia v. *Imperatoria* III. 149
Magydaris v. *Aſæ fœtidæ frutex* I. 122
Majorana III. 309
Majorana nobilis v. *Marum* III. 342
Majorana ſylveſtris v. *Origanum* III. 488
Mala æthyopica v. *Solanum* IV. 406
Mala armeniaca III. 316
Mala inſana Syriaca v. *Solanum* IV. 406
Malabathrum III. 311
Malva III. 312
Malva montana v. *Alcea* I. 34
Malva terreſtris v. *Anagyris* I. 66
Malvaviſcus v. *Althæa* I. 51
Malus armeniaca III. 316
Malus aurantia, arantia, anarantia III. 318
Malus aurea v. *Aurantia* III. 318
Malus chryſomela v. *Malus aurantia* III. 318
Malus citria III. 323
Malus cydonia, cotonia III. 327
Malus domeſtica III. 329
Malus medica III. v. *Malus Citr.* 324
Malus Perſica III. 331
Malus punica v. *Granata* III. 58
Mamba, Mambu v. *Bambus* I. 172
Manna arbor III. 336
Manna frutex III. 337
Marmoraria v. *Acanthus* I. 13
Marmorella v. *Agrimonia* I. 31
Marrubiaſtrum Hiſp. v. *Marrubium* III. 340
Marrubium III. 338
Marrubium v. *Cardiaca* II. 59
Martagon bulbif. v. *Lilium bulbiferum* III. 256
Marum III. 342
Maſeluc Turcarum v. *Meliſſa* III. 357
Maſpetum v. *Aſæ fœtidæ frutex* I. 122
Maſtichina Gallor. & Angl. v. *Marum* III. 342
Matricaria III. 344
Matriſylva [I.] 90
Matriſylva [III.] 346
Matriſylva v. *Periclymenum* IV. 72
Mechoacanna III. 348
Medica cochleata v. *Cochleata* II. 253
Medica v. *Falcata* II. 479
Melamphyllum v *Acanthus* I. 13
Melampyrum III. 349
Melanſpermum v. *Nigella* III. 444
Melanthium v. *Nigella* III. 443
Meleagris v. *Fritillaria* II. 520
Melianthus III. 351
Melicum v. *Milium* III. 374
Melilotus III. 353
Meliſſa III. 355
Meliſſa ſylveſtris v. *Cardiaca* II. 59
Meliſſophyllon v. *Meliſſa* III. 356
Melittera v. *Meliſſa* III. 355
Melo III. 359
Melocarduus echinatus v. *Echinomelocactos* II. 417
Melocarpopoli v. *Echinomelocactos ibid.* 416
Melocaſtus v. *Echinomelocactus ibid.* 416
Melopepo v. *Melo* III. 359
Memæcylon v. *Arbutus* I. 105
Menianthes trifoliata v. *Trifolium* IV. 524
Mentha. Menta, Mintha III. 362
Mentha aquatica v. *Pulegium* IV. 201
Mentha cataria v. *Mentha* III. 263
Mentha corymbifera v. *Tanacetum* IV. 470
Mentha lutea v. *Conyza* II. 289
Menthaſtrum v. *Mentha* III. 363
Mercurialis III. 364
Meſpilus III. 367
Meum III. 372
Mezereon v. *Laureola* III. 210
Microlevconymphæa v. *Nymphæa* III. 462
Micronymphæa v. *Nymphæa* III. 463
Milium III. 374
Milium ſolis v. *Lithoſpermum* III. 276
Milium ſylvaticum v. *Melampyrum* III. 350
Millefolium III. 376
Millefolium aquaticum lenticulatum v. *Lens* III. 218
Millefolium aquaticum maratiphyllon v. *Ranunculus* IV. 232
Millefolium aquaticum v. *Stellaria* IV. 433
Millegrana v. *Herniaria* III. 98
Mimophyta III. 378
Mimoſa *ibid.* 378
Minea v. *Anime arbor* I. 79
Merabilis Peruviana III. 383
Mitella Americ. major v. *Orellana* III. 485
Mochos v. *Ervum* II. 442
Molle v. *Lentiſcus* III. 221
Molucca v. *Meliſſa* III. 357
Mollugo montana v. *Matriſylva* III. 347
Moly III. 387
Molybdena v. *Dentillaria* II. 384
Momordica III. 388
Monanthemon v. *Lilio-Narciſſus* III. 253
Monotropa v. *Orobanche* III. 495
Morſus ranæ v. *Nymphæa* III. 462
Morus III. 391
Moſchatellina III. 394
Muſa, Muſcari v. *Hyacinthus* III. 117
Muſcipula Salmantica v. *Lychnis* III. 294
Muſco fungus v. *Lichen* III. 239
Muſcus III. 400
Muſcus capillaris v. *Adianthum aureum* I. 26
Muſcus marinus v. *Corallina* II. 302
Muſcus paluſtris v. *Lenticula* III. 219
Muſcus pulmonarius v. *Lichen* III. 239
Myacantha v. *Aſparagus* I. 128
Myagrum v. *Seſamum* IV. 378
Myoſotis III. 404
Myoſotis paluſtris v. *Heliotropium* III. 87
Myoſurus, Myoſura v. *Cauda muris* II. 110
Myrica v. *Tamariſcus* IV. 466
Myrobolanus III. 405
Myrrha III. 408

Myrrhis ſylveſtris v. *Cerefolium* II. 141
Myrtillus III. 410
Myrto-cyſtus III. 412
Myrtus III. 413
Myrtus Brabantica v. *Rhus.* IV. * 259
Myxa v. *Sebeſtena* IV. 360

N.

Nana fructus v. *Ananas* I. 28
Napellus v. *Aconitum cæruleum* I. 22
Napus III. 417
Narciſſo-Levcojum v. *Levcojum* III. 229
Narciſſus III. 418
Narciſſus indicus v. *Lilio-Narciſſus* III. 252
Narciſſus indicus ſerpentarius v. *Hæmanthus* III. 75
Nardus alpina v. *Spica celtica* IV. 421
Nardus celtica v. *Doronicum* II. 401
Nardus celtica v. *Spica celtica* IV. 421
Nardus indica v. *Spica indica ibid.* 421
Nardus montana v. *Aſarum* I. 126
Nardus ſylveſtris v. *Valeriana* IV. 544
Naſturtium III. 423
Naſturtium aquaticum *ibid.* 423
Naſturtium dulce v. *Cardamomum* II. 59
Narſturtium indicum III. 427
Naſturtium orientale v. *Draba* II. 405
Naſturtium paluſtre v. *Barbarea* I. 184
Naſturtium ſylveſtre v. *Sophia Chirurgor.* IV. 411
Nenuphar v. *Nymphæa* III. 461
Nepa v. *Geniſta* III. 18
Nepetha agreſtis v. *Mentha* III. 363
Nepetha officin. *Mentha ibid.* 363
Nepetha montana v. *Calamintha* II. 23
Nerium, Nerica III. 430
Nicotiana III. 435
Nicotiana minor v. *Priapeia* IV. 176
Nidus avis v. *Orchis* III. 477
Nigella, Nigrella III. 443
Nigella v. *Lychnis* III. 300
Nigellaſtrum minus v. *Lychnis ibid.* 300
Niſi III. 446
Noli me tangere { v. *Balſamina* [I.] 151
Noli me tangere { v. *Impatiens* [III.] 148
Nuces caballinæ v. *Nux juglans* III. 454
Nuces vomicæ v. *Solanum* IV. 399
Nucula terreſtris Septentrionalium v. *Bulbocaſtanum* I. 276
Nummularia III. 450
Nux avellana Americana III. 452
Nux Bandenſis v. *Nux Moſchata* III. 456
Nux græca v. *Amygdalus* I. 59
Nux juglans III. 459
Nux Malabarica v. *Ecbolium* II. 415
Nux Moſchata III. 456
Nux Myrepſica *ibid.* 456
Nux Myriſtica *ibid.* 456
Nux regia v. *Nux juglans* III. 452
Nux unguentaria v. *Ben* I. 211
Nymphæa III. 461
Nymphæa indica v. *Arum* I. 114
Nymphoides v. *Nymphæa* III. 463

O.

Ochrus v. *Piſum* IV. 129
Ocularia v. *Euphraſia* II. 470
Oculus bovis v. *Bellis* I. 202
Oculus diaboli v. *Adonis* I. 27
Ocymaſtrum noctiflorum v. *Lychnis* III. 295
Ocymaſtrum v. *Scrophularia* IV. 355
Ocymaſtrum Valentinum v. *Marrubium* III. 340
Ocymoides peregrina v. *Lychnis* III. 294
Ocymum III. 464
Odontites v. *Lychnis* III. 295
Oenanthe v. *Filipendula* II. 498
Olea III. 466
Oleander v. *Nerium* III. 430
Oleaſter Cappadocicus v. *Olea* III. 467
Oleaſter v. *Lignum Rhodium* IV. 256
Olibanum v. *Arbor thurifera* I. 102
Olus atrum v. *Smyrnium* IV. 398
Omphalocarpos v. *Aparine* I. 89
Onagra v. *Lyſimachia* III. 305
Onites major v. *Origanum* III. 488
Onobrychis III. 470
Onobrychis v. *Campanula* II. 32
Onobrychis Americana v. *Hedyſarum* III. 83
Onobrychis v. *Polygala* IV. 142
Ononis v. *Anonis* I. 83
Onopordon v. *Carduus* II. 63
Onopyus *ibid.* 63
Ophiogloſſum III. 472
Ophris bifolia v. *Orchis* III. 480
Ophthalmica v. *Euphraſia* II. 470
Opium v. *Papaver* IV. 44
Opobalſamum v. *Balſami de Meccha arbuſcula* I. 156
Opopanax v. *Panax* IV. 38
Opuntia III. 473
Orchis III. 476
Orellana III. 485
Oreoſelinum v. *Libanotis* III. 237
Origanum, Origanus III. 487
Origanum fiſtuloſum v. *Leonurus* III. 227
Orleana III. 485
Ornithogalum III. 489
Ornithogalum maritimum v. *Scilla* IV. 333
Ornithopodium III. 491
Ornus v. *Sorbus* IV. 414
Orobanche III. 493
Orobanche leguminum v. *Vicia* IV. 567
Orobanche major v. *Dentaria* II. 385
Orobelium v. Pœonia IV. 2
Orobus [II.] v. *Ervum* 442
Orobus [III.] 497
Orobus latifolius v. *Aſtragalus* I. 137
Oryza, Oriza, Orizum III. 499
Oſmunda v. *Lunaria* III. 282
Oſtrutium, Aſtrutium, Aſtrantia, v. *Imperatoria* III. 149
Oſtrya v. *Carpinus* II. 69
Oſtrys *ibid.* 69
Oſyris v. *Linaria* III. 265
Oxalis parva v. *Acetoſa* I. 18
Oxya Græcorum v. *Fagus* II. 477
Oxyacantha v. *Berberis* I. 220
Oxyacantha v. *Meſpilus* III. 367
Oxycoccum v. *Vaccinium* IV. 543
Oxylapathum v. *Lapathum* III. 194
Oxys lutea v. *Acetoſella* I. 20
Oxytriphyllon v. *Acetoſella ibid.* 20

P.

Pabulum anſeris v. *Anſerina* I.	85
Paliurus IV.	8
Pallidio v. *Porrum* IV.	161
Palma Chriſti v. *Orchis* III.	482
Palma Chriſti v. *Ricinus* IV.	262
Palma dactylifera IV.	24
Palma Guineenſis vinifera IV.	36
Palma humilis IV.	31
Palma indica minor ſeu Arecifera v. *Fauſel* II.	481
Palma indica nucifera IV.	11
Palma prunifera IV.	33
Palmata v. *Orchis* III.	482
Palmites v. *Palma humilis dactylifera* IV.	31
Palmula v. *Ben* I.	211
Palmula v. *Ben* IV.	25
Panax IV.	37
Panax Piperis v. *Solanum* IV.	402
Pancratium v. *Carlina* II.	66
Panicum IV.	39
Panis porcinus v. *Cyclamen* II.	365
Papas Americanum v. *Solanum* IV.	400
Papaver IV.	41
Papaver ſpumeum v. *Lychnis* III.	297
Papaya IV.	49
Papillaris v. *Lampſana* III.	192
Pareira brava IV.	51
Parietaria IV.	53
Parietaria ſylveſtris v. *Melampyrum* III.	350
Paris IV.	57
Paronychia v. *Polygonum* IV.	147
Parthenium v. *Matricaria* III.	344
Paſſulæ v. *Vitis* IV.	588
Paſtinaca IV.	59
Paſtinaca aquatica v. *Sion* IV.	393
Paſtoria v. *Naſturtium* III.	426
Pecten veneris v. *Scandix* IV.	329
Pedicularis IV.	64
Pedicularia *ibid.*	64
Pelon v. *Naſturtium indicum* III.	427
Pentadactylus v. *Ricinus* IV.	262
Pentaphylloides v. *Anſerina* I.	85
Pentaphyllon IV.	67
Pentaphyllum peregrinum v. *Sinapiſtrum* IV.	392
Pentoborum, Pentorobum v. *Pæonia* IV.	1
Peplios Lutetianorum v. *Capparis* II.	46
Pepo v. *Melo* III.	359
Perdicium v. *Parietaria* IV.	53
Perfoliata IV.	71
Periclymenum IV.	72
Periclymenum odoratum v. *Canella* II.	42
Periclymenum v. *Xyloſteum* IV.	608
Periploca ſcandens v. *Apocynum* I.	94
Perſicaria IV.	74
Perſicaria ſiliquoſa v. *Impatiens* III.	148
Perſonata v. *Bardana* I.	186
Petaſites IV.	77
Petroſelinum IV.	79
Peucedanum, Peucedanus IV.	82
Pes anſerinus v. *Atriplex* I.	139
Pes aſininus v. *Alliaria* I.	37
Pes cati v. *Gnaphalium* III.	47
Pes gallinaceus v. *Fumaria* II.	526
Pes leonis v. *Alchimilla* I.	35
Pes leporis v. *Trifolium* IV.	522
Pes lupi v. *Muſcus* III.	402
Pes vituli v. *Arum* I.	113
Petum v. *Nicotiana* III.	435
Petum v. *Priapeia* IV.	177
Phalangium, Phalangites IV.	84
Phalangium Allabrogicum v. *Aſphodelus* I.	133
Phallus, Phalloides v. *Fungus* II.	536
Phaſeolus IV.	86
Phaſeolus v. *Bulbocaſtanum* I.	276
Phaſeolus ſylveſtris v. *Piſum* IV.	132
Phellus v. *Suber ibid.*	444
Philadelphos v. *Aparine* I.	89
Philandropæa v. *Aparine ibid.*	89
Phillyræa IV.	91
Phillyræa v. *Alcanna* I.	33
Phiſtacia v. *Piſtaceu* IV.	122
Phiſtica *ibid.*	122
Phleus, Phleum v. *Stoebe* IV.	434
Phlomis Narbonenſis v. *Marrubium* III.	340
Phlox v. *Lychnis* [I.]	54
Phlox v. *Lychnis* [III.]	293
Phoenix v. *Palma dactylifera* IV.	27
Phu v *Valeriana* IV.	544
Phylica v. *Alaternus* I.	32
Phylica v. *Phyllirœa* v. *Lingua cervina* III.	92
Phyllum v. *Mercurialis* III.	366
Pican v. *Muſa* III.	395
Picea Latinorum v. *Abies mas* I.	2
Picea v. *Pinus* IV.	106
Piloſella v. *Auricula muris* I.	146
Pimpinella IV.	93
Pimpinella ſpicata v. *Melianthus* III.	352
Pinaſter v. *Pinus* IV.	106
Pinguicula IV.	100
Pinus IV.	102
Piper IV.	112
Piper apium v. *Acorus* I.	23
Piper indicum v. *Solanum* IV.	404
Piper Monachorum v. *Agnus* I.	30
Piper ſiliquaſtrum v. *Solanum* IV.	404
Piperitis v. *Lepidium* III.	228
Pirola aquatica v. *Beccabunga* I.	193
Pirus v. *Pyrus* IV.	213
Piſtacia IV.	122
Piſtolochia I.	108
Piſtolochia IV.	127
Piſum IV.	128
Piſum anguloſum v. *Lathyrus* III.	204
Piſum ſylveſtre minus v. *Vicia* IV.	567
Pix liquida I.	3
Planta canina v. *Apocynum* I.	93
Plantago IV.	134
Plantago alpina v. *Doronicum* II.	401
Plantago caulifera v. *Pſyllium* IV.	195
Platanaria v. *Sparganium* IV.	416
Plantanus v. *Muſa* III.	399
Platanus virginiana v. *Styrax* IV.	442
Plumbago v. *Dentillaria* II.	386
Pnevmonanthe v. *Gentianella* III.	25
Pœonia, Pœonium IV.	1
Polemonium v. *Jaſminum* III.	143
Polemonium petræum v. *Lychnis* III.	296
Polium IV.	139
Polygala IV.	142
Polygala v. *Aſtragalus* I.	136
Polygalon v. *Onobrychis* III.	471
Polygonum IV.	145
Polygonum germanicum v. *Knavvel* III.	176
Polygonum minus v. *Herniaria* III.	99
Polygonum perenne v. *Telephium* IV.	479
Polygonatum v. *Sigillum Salomonis* IV.	384

Polypodium IV. 151
Polytrichon v. *Adianthum* I. 24
Polytrichum nobile v. *Adianthum aureum* I. 26
Pomum Adami v. *Malus Limonia* III. 325
Pomum amoris v. *Solanum* IV. 406
Pomum Cinenſe v. *Malus Aurantia* III. 321
Pomum ſpinoſum Opuntiatum v. *Echinomelocactos* II. 416
Pomum ſpinoſum v. *Stramonea* IV. 439
Pomus arbor v. *Malus domeſt.* III. 329
Popo arboreſcens v. *Papaya* IV. 49
Populago v. *Caltha* II. 32
Populus IV. 154
Porcaſtrum v. *Portulaca* IV. 166
Porrum, Porrus IV. 161
Porrum capitatum v. *Allium* I. 38
Porrum ſectivum v. *Cepa* II. 129
Portulaca IV. 164
Portulaca marina v. *Halimus* III. 76
Potamogeton IV. 169
Potentilla v. *Anſerina* I. 85
Praſſium v. *Marrubium* III. 339
Priapeia IV. 176
Primula veris IV. 177
Primula-veris alpina v. *Auricula urſi* I. 148
Primula verris Brunsf. v. *Bellis* I. 202
Proſerpinaca v. *Polygonum* IV. 147
Prunella cærulea v. *Conſolida media* II. 270
Prunus IV. 184
Prunus ſylveſtris v. *Acacia* I. 11
Pſeudo-Acacia Americana v. *Acacia* I. 10
Pſeudo-Aconitum v. *Aconitum* I. 22
Pſeudo-Apios v. *Lathyrus* III. 204
Pſeudo-Bunias v. *Barbarea* I. 184
Pſeudo-Capſicum v. *Solanum* IV. 404
Pſeudo-Chamæpitys v. *Hyſſopus* III. 130
Pſeudo-Helleborus v. *Caltha paluſtris* II. 31
Pſeudo-Linaria v. *Anonymos* I. 84
Pſeudo-Lyſimachium v. *Blattaria* I. 243
Pſeudo Lyſimachium v. *Lyſimachia* III. 306
Pſeudo-Marum v. *Marum* III. 342
Pſeudo-Melanthium v. *Lychnis* III. 300
Pſeudo-Myagrum v. *Seſamum* IV. 379
Pſeudo-Narciſſus v. *Narciſſus* III. 420
Pſeudo-Nardus v. *Lavendula* III. 206
Pſeudo Naſturtium v. *Naſturtium* III. 424
Pſeudo-Orchis v. *Orchis* III. 483
Pſeudo-Petaſites v. *Petaſites* IV. 78
Pſeudo-Pinus v. *Pinus* IV. 109
Pſeudo-Stachys v. *Stachys* IV. 430
Pſeudo-Sycomorus v. *Azaderach* I. 149
Pſeudo-Valeriana v. *Valerianella* IV. 550
Pſittacia v. *Piſtacia* IV. 122
Pſylleris IV. 193
Pſyllium *ibid.* 193
Ptarmica IV. 196
Pulchricomum v. *Adianthum* I. 24
Pulegium IV. 199
Pulegium montanum v. *Clinopodium* II. 242
Pulegium ſylveſtre v. *Dictamnus* II. 388
Pulicaria v. *Pſyllium* IV. 193
Pulmonaria arborea v. *Lichen* III. 239
Pulmonaria v. *Symphitum maculoſum* IV. 451
Pulſatilla IV. 203
Pumpelmus v. *Malus aurantia* III. 320
Pyracantha v. *Meſpilus* III. 369
Pyrethrum IV. 206
Pyrola IV. 208
Pyrus IV. 213
Pythonion v. *Dracunculus* II. 412
Pyxacantha v. *Lycium* III. 302

Q.

Quercus IV. 219
Quinquefolium IV. 227
Quinquefolium v. *Pentaphyllon* IV. 67
Quinquefolium ſiliquoſum v. *Sinapiſtrum* IV. 392
Quinquefolium v. *Tormentilla* IV. 515
Quinquina v. *China de China* II. 181

R.

Radicula ſativa v. *Raphanus* IV. 241
Radix Caloſanga v. *Ipecacoannha* III. 153
Radix Carlo ſancto v. *Lupulus* III. 288
Radix dulcis v. *Glyzirrhiza* III. 40
Radix dyſenterica v. *Ipecacoannha* III. 153
Radix Ginſeng III. 446
Radix S. Helenæ v. *Lupulus* III. 286
Radix nautica v. *Acorus* I. 23
Radix Singentina v. *Acorus ibid.* 23
Radix Spiritus Sancti v. *Imperatoria* III. 149
Radix ſquamata v. *Dentaria* II. 385
Radix venerea v. *Acorus* I. 23
Ranunculus IV. 229
Rununculus folio anthemidis v. *Adonis* I. 27
Ranunculus hederaceus aquaticus v. *Lenticula* III. 220
Ranunculus nemoroſus v. *Moſchatellina* II. 394
Ranunculus paluſtris v. *Sagitta* IV. 300
Ranunculus pyramidalis v. *Campanula* II. 34
Ranunculus tridentatus v. *Hepatica* III. 97
Raphaniſtrum v. *Rapiſtrum* IV. 244
Raphanus IV. 240
Raphanus ſylveſtris v. *Armoracia* I. 110
Rapiſtrum IV. 243
Rapiſtrum v. *Sinapi* IV. 390
Rapium v. *Artemiſia* I. 111
Rapum, Rapa IV. 236
Rapum rubrum v. *Beta rubra* I. 226
Rapunculus IV. 244
Rapunculus nemeroſus v. *Campanula* II. 34
Rapuntium v. *Flos* cardinalis II. 505
Regina prati v. *Ulmaria* IV. 595
Reſeda IV. 246
Reſeda tinctorum v. *Luteola* III. 291
Reſina communis v. *Abies* I. 3
Reſina Tacamahacæ v. *Tacamahaca* IV. 458
Reſta bovis v. *Anonis* I. 83
Rha, Rheum, Rheu v. *Rhabarbarum* IV. 248
Rhabarbarum *ibid.* 248
Rhabarbarum album v. *Mechoacanna* III. 348
Rhabarbarum Monachorum v. *Rhabarbarum* IV. 250
Rhabarbarum Monachorum v. *Lapathum* III. 196
Rhabarbarum plebejorum v. *Alnus* I. 40
Rhamnoides fructifera v. *Olea* III. 468
Rhamnus IV. 252
Rhamnus v. *Olea* III. 468
Rhamnus Africana v. *Evonymoides* II. 457
Rhamnus catharticus v. *Spina cervina* IV. 422

Rhamnus teritius Dioſc. v. *Paliurus* IV. 8
Rhapejon v. *Leontopetalon* III. 224
Rhodium lignum IV. 254
Rhododaphne v. *Nerium* III. 430
Rhododendron *ibid.* 430
Rhus [IV.] 256
[ ] 448
Ribes IV. 259
Ribeſium v. *Ribes* IV. 261
Ricinus IV. 262
Rima marina v. *Alliaria* I. 37
Robur IV. 266
Rorella v. *Ros Solis* IV. 280
Rorida v. *Ros Solis* IV. 281
Ros Solis IV. 280
Roſa IV. 267
Roſa Aſinorum v. *Pæonia* IV. 1
Roſa fatuina *ibid.* 1
Roſa græca v. *Lychnis* III. 292
Roſa de Hyericho v. *Thlaſpi* IV. 501
Roſa Hyerochuntica *ibid.* 501
Roſa mariana ſativa v. *Lychnis* III. 293
Roſa Sinenſis v. *Malva* III. 314
Roſmarinus IV. 277
Roſtrum Ciconiæ v. *Geranium* III. 26
Rubea IV. 283
Rubeola IV. 282
Rubeola v. Matriſylva III. 347
Rubia *ibid.* 347
Rubia IV. 283
Rubia tinctorum v. *Aparine* I. 89
Rubus IV. 285
Rumex v. *Lapathum* III. 194
Ruſcus IV. 289
Ruſcus anguſtifolius v. *Laurus* III. 212
Ruſcus latifolius III. 212
Ruta IV. 292
Ruta capraria v. *Galega* III. 3
Ruta muraria v. *Adianthum album* I. 25
Ruta pedicularia v. *Pedicularis* IV. 64
Ruta pratenſis v. *Thalictrum* IV. 489
Ruta Solis perforata v. *Hypericum* III. 124

S.

Sabina, Savina IV. 297
Saccharum alphœnix v. *Arundo* I. 119
Saccharum canarienſe I. 117
Saccharum cantum *ibid.* 118
Saccharum cjbale *ibid.* 118
Saccharum finale, finum *ibid.* 118
Saccharum hordeatum I. 119
Saccharum Maderienſe I. 117
Saccharum Melazium I. 117
Saccharum Melitenſe I. 118
Saccharum molle I. 117
Saccharum nativum I. 116
Saccharum penidium *ibid.* 119
Saccharum Thomæum *ibid.* 118
Saccharum Valentinum *ibid.* 118
Sacerdotis virile v. *Arum* I. 113
Sagitta IV. 299
Sagittaria *ibid.* 299
Salicaria v. *Lyſimachia* III. 304
Saliunca v. *Spica celtica* IV. 420
Salix IV. 300
Salix conophora v. *Scolymocephalus* IV. 335
Salvia IV. 303
Salvia agreſtis v. *Scorodonia* IV. 351
Sambucus IV. 306
Samolus v. *Pulſatilla* IV. 205
Sampſuchum v. *Majorana* III. 309
Samſuchus v. *Marum* III. 342
Sanamunda IV. 311
Sanamunda v. *Caryophyllata* II. 75
Sana ſancta v. *Nicotiana* III. 435
Sandalum, Santalum IV. 312
Sanguinaria, Sanguinalis v. *Polygonum* IV. 146
Sanguis Draconis v. *Palma prunifera* IV. 33
Sanguis Herculis v. *Helleborus albus* III. 91
Sanguis hominum v. *Artemiſia* I. 111
Sanguis Martis Magorum v. *Aſarum* I. 126
Sanicula IV. 314
Sanicula alpina v. *Auricula urſi* I. 148
Sanicula anguſtifolia major v. *Primula veris* IV. 182
Sanicula v. *Cortuſa* II. 315
Sanicula v. *Pinguicula* IV. 101
Santolina I. *Abrotanum.* 5
Saponaria v. *Lychnis* III. 301
Sarcocolla IV. 316
Sarothrodes v. *Plantago* IV. 137
Sarſaparilla IV. 317
Saſſifica v. Tragopogon IV. 17
Sativa Franca v. *Acetoſa* I. 18
Satureia IV. 320
Satyrium v. *Helleborine* III. 90
Satyrium v. *Orchis* III. 476
Saxifraga, Saxifragium, Saxifragia IV. 322
Saxifraga rubra v. *Filipendula* II. 498
Saxifraga veneta v. *Libanotis* III. 237
Saxifragia Anglica v. *Polygonum* IV. 150
Saxifragia aurea v. *Chryſoſplenium* II. 207
Saxifragia hircina v. *Pimpinella* IV. 96
Scabioſa IV. 324
Scabioſa globularis v. Rapunculus IV. 245
Scabioſa montana v. *Gramen* III. 52
Scabioſa Salmantica v. *Aphyllantes* I. 91
Scammonea Monſpeliaca v. *Apocynum* I. 94
Scammonium Americanum v. *Mechoacanna* III. 348
Scandix IV. 328
Scariola v. *Endivia* II. 428
Schacharilla v. *Canella* II. 42
Schoenanthum IV. 330
Schoeno-praſon v. *Cepa* II. 129
Scilla, Squilla IV. 332
Scirpus maritimus v. *Gramen* III. 52
Sclarea v. *Horminum* III. 111
Scolopendrium v. *Ceterach* II. 151
Scolopendrium v. *Lingua cervina* III. 271
Scolymocephalus IV. 334
Scolymus IV. 346
Scopa regia v. *Barbarea* I. 184
Scoparia v. *Plantago* IV. 137
Scordium IV. 348
Scorodonia IV. 350
Scorodopraſum v. *Porrum* IV. 163
Scorpioides v. *Campoides* II. 35
Scorpioides v. *Heliotropium* III. 86
Scorpiurus paluſtris *ibid.* 87
Scorpius III. v. *Geniſta.* 18
Scorzonera IV. 350
Scrophularia IV. 354
Scutellaria IV. 358
Sebeſtena IV. 360
Secale IV. 361
Securidaca v. *Aſtragalus* I. 137

Sedum IV. 364
Sedum amarum v. *Aloe communis* I. 41
Sedum bicorne album v. *Saxifragia* IV. 322
Sedum luteum v. *Umbilicus veneris* IV. 600
Sedum procumbens v. *Telephium* IV. 479
Selinoides v. *Polygonum* IV. 148
Selinum v. *Apium* dulce I. 92
Selinum ſylveſtre v. *Hippoſelium* III. 127
Semperviva, Sempervivum marinum v. *Aloe communis* I. 41
Sempervivum v. *Sedum* IV. 365
Senecio IV. 370
Senecio arboreſcens v. *Cacaliaſtrum* II. 1
Senecio v. *Conyza* II. 489
Senna IV. 368
Seriphium v. Sophia Chirurgorum IV. 412
Seris v. *Endivia* II. 428
Serpentaria IV. 372
Serpentaria mas v. *Biſtorta* I. 240
Serpentaria minor v. *Arum* I. 113
Serpillum IV. 373
Serratula IV. 375
Serratula v. *Betonica* I. 228
Seſaimoides IV. 377
Seſamis, Seſamites *ibid.* 377
Seſamum IV. 378
Seſeli IV. 380
Seſeli ægyptiacum v. *Libanotis* III. 236
Seſeli creticum v. *Tordilium* IV. 512
Seſeli Peloponenſe v. *Cicuta* II. 216
Sicelioticum v. *Pſyllium* IV. 193
Sicelium *ibid.* 193
Sideritis IV. 382
Sideritis arboreſcens major v. *Leonurus* III. 226
Sideritis arvenſis v. *Cannabis* II. 39
Sideritis minor v. *Pimpinella* IV. 94
Sideritis Sambuci foliis v. *Scrophularia* IV. 357
Sigillum Salomonis IV. 384
Silicia v. *Fœnum græcum* II. 511
Silicula *ibid.* 511
Siliqua IV. 386
Siliqua arabica v. *Tamarindus* IV. 464
Siliquaſtrum v. *Siliqua* IV. 387
Silybum v. *Carduus* II. 64
Sinapi, Sinapis IV. 389
Sinapiſtrum IV. 391
Sion IV. 393
Siſamum v. *Seſamum* IV. 378
Siſarum, Siſer IV. 394
Siſymbrium Erucæ folio v. *Barbarea* I. 184
Siſymbrium v. *Sophia Chirurgorum* IV. 412
Siſyrinchium IV. 395
Smilax hortenſis v. *Phaſeolus* IV. 88
Smyrnium IV. 397
Smyrnium v. *Hippoſelinum* III. 128
Socolada v. *Cacaos* II. 5
Solamen Mexicanum v. *Mirabilis Peruviana* III. 383
Solamen oculorum v. *Euphraſia* II. 470
Solamen ſcabioſorum v. *Fumaria* II. 526
Solanum IV. 398
Solanum melanoceraſos v. *Bella dona* I. 195
Solanum quadrifolium bacciferum v. *Paris* IV. 57
Solanum v. *Stramonia* IV. 438
Solda v. *Capparis* II. 48
Soldanella v *Convolvulus* II. 284
Solea v. *Ferrum equinum* II. 489
Solidago v. *Bellis* I. 202
Solidago media v. *Conſolida media* II. 270
Solidago Saracenica v. *Virga aurea* IV. 577
Soliſequium v. *Heliotropium* III. 86
Solſequium aureum v. *Caltha paluſtris* II. 31
Sonchus IV. 408
Sonchus montanus v. *Chondrilla* II. 199
Sophia Chirurgorum IV. 411
Sorbus IV. 412
Sorbus v. *Meſpilus* III. 367
Sorbus torminalis v. *Meſpilus* III. 368
Sorghum v. *Milium* III. 374
Spartium v. *Geniſta* III. 15
Sparganium IV. 415
Speculum veneris v. *Campanula* II. 33
Spergula v. *Alſine* I. 49
Spergula purpurea v. *Alſine* I. 50
Speronella v. *Aparine* I. 89
Sphagnum cauliferum v. *Muſcus* III. 408
Sphondilium, Sphondylis IV. 417
Spica celtica IV. 419
Spica indica *ibid.* 419
Spina cervina IV. 422
Spina acida v. *Berberis* I. 220
Spina alba ſylv. v. *Carduus* II. 64
Spina Bourgi Monſpel. v. *Alaternus* I. 32
Spina Chriſti v. *Paliurus* IV. 8
Spina Doeriana v. *Doeriana* II. 398
Spina infectoria v. *Spina cervina* IV. 323
Spina judaica v. *Paliurus* IV. 8
Spinachia, Spinacia IV. 424
Spiræa IV. 427
Stachys, Stachis IV. 429
Staphilodendron v. *Piſtacia* IV. 125
Staphylinus ſativus v. *Daucus* II. 378
Staphiſagria IV. 431
Stelis v. *Abies* I. 1
Stella v. *Aſter* I. 134
Stellaria IV. 433
Stellaria aquatica v. *Chryſanthemum* II. 203
Stellaria v. *Alchimilla* I. 35
Stoebe IV. 434
Stoebe Salmantica v. *Aphyllantes* I. 91
Stoechas IV. 436
Stoechas arabica IV. 437
Stoechas citrina v. *Gnaphalium* III. 44
Stramonia, Stramonium IV. 438
Stratiotes v. *Millefolium* III. 376
Strumea v. *Ranunculus* IV. 229
Strychnodendros v. *Solanum* IV. 404
Styracis gummi IV. 441
Styrax, Storax *ibid.* 441
Suber IV. 444
Succolate v. *Cacaos* II. 5
Sumach IV. 446
Supercilium terræ v. *Adianthum* I. 24
Sycomorus IV. 449
Sycomorus v. *Arundo* I. 119
Sylphium v. *Aſæ fœtidæ frutex* I. 122
Sylvaticum v. *Pſyllium* IV. 193
Symphonia v. *Amaranthus* I. 55
Symphytum IV. 449
Symphytum indicum v. *Nicotiana* III. 435
Symphytum medium v. *Conſolida media* II. 270
Symphytum minimum v. *Bellis* I. 202
Syringa IV. 453
Syringa arabica v. *Jaſminum* III. 143
Syſimbrion, Siſymbrium v. *Naſturtium* III 423

Tabacum

T.

Tabacum v. *Nicotiana* III. 435
Tabaxis v. *Bambus* I. 172
Tacamaaca, Tacamahaca IV. 457
Tagetes IV. 458
Tamarice IV. 466
Tamarindus IV. 462
Tamariſcus IV. 466
Tamarix *ibid* 466
Tanacetum IV. 469
Tanacetum Africanum v. *Tagetes* IV. 460
Tanacetum album v. *Bellis* I. 204
Tanacetum album v. *Ptarmica* IV. 197
Taraxacum IV. 471
Tardylion v. *Tordilium* IV. 512
Taxus IV. 473
Teda v. *Pinus* IV. 107
Telephium IV. 477
Teline v. *Cytiſus* II. 373
Terebinthina v. *Therebinthus* IV. 481
Terebinthus IV. 481
Terra merita v. *Curcuma* II. 357
Teſticulus v. *Orchis* III. 476
Teſtinaria v. *Scutellaria* IV. 359
Teucrium IV. 485
Thalictrum IV. 487
Thapſia IV. 490
Thea, Thée IV. 492
Thelaſpium v. *Alliaria* I. 37
Thlaſpi IV. 499
Thlaſpi anguſtifol. v. *Naſturtium* III. 427
Theriacalis, Theriacaria v. *Luteola* III. 292
Thus v. *Arbor thurifera* I. 103
Thuya v. *Cedrus* II. 112
Thuya Theophr. v. *Arbor vitæ* I. 104
Thymelæa IV. 502
Thymelæa v. *Laureola* III. 210
Thymum, Thymus IV. 505
Tilia IV. 508
Tiſtica v. *Piſtacia* IV. 122
Tithymalus maritimus v. *Apocynum* [I.] 94 [IV.] 572
Tithymalus v. *Eſula* II. 449
Topiaria v. *Acanthus mollis* I. 13
Tordilium IV. 512
Tormentilla IV. 514
Tornabona v. *Nicotiana* III. 435
Totabona v. *Blitum* I. 245
Trachelium v. *Campanula* II. 32
Tragacantha. Tragacanthum IV. 515
Tragopogon Hiſpan. v. *Scorzonera* IV. 517
Tragoriganum IV. 518
Tragoriganum latifolium v. *Marum* III. 342
Tragoſelinum v. *Pimpinella* IV. 93
Tragus ſpinoſus v. *Kali* III. 173
Tribulus IV. 519
Tribulus aquaticus, Tribuloides v. *Tribulus* IV. 520
Tribulus aquaticus minor. v. *Potamogeton* IV. 171
Trichomanes v. *Adianthum rubrum* I. 26
Trifolium IV. 521
Trifolium agrarium luteum v. *Melilotus* III. 354
Trifolium album v. *Dorycnium* II. 404
Trifolium aureum v. *Hepatica* III. 96
Trifolium cochleatum v. *Cochleata* II. 253
Trifolium cordatum v. *Acetoſella* I. 20
Trifolium corniculatum v. *Lotus* III. 281
Trifolium Halicacabum v. *Anthyllis* I. 87
Trifolium Lagopoides v. *Gnaphalium* III. 44
Trifolium leporinum *ibid.* 44
Trifolium Luſitanicum v. *Sinapiſtrum* IV. 392
Trifolium magnum v. *Cytiſus* II. 372
Trinitas v. *Hepatica* III. 97
Triorchis v. *Orchis* III. 482
Triphyllon v. *Trifolium* IV. 521
Triticum IV. 525
Triticum vaccinum v. *Melampyrum* III. 349
Tropæolum v. *Maſturtium indicum* III. 427
Tuber terræ v. *Cyclamen* II. 365
Tubularia IV. 528
Tulipa *ibid.* 528
Tulipa Capenſis v. *Hæmanthus* III. 75
Tuneficifera v. *Opuntia* III. 474
Tunica minima v. *Lychnis* III. 295
Turbith v. *Turphetum* IV. 537
Turpethum, Turpetum *ibid.* 537
Turritis ſupina v. *Braſſica* I. 259
Tuſai v. *Lilium Corona imperialis* III. 260
Tuſſilago IV. 539
Typha IV. 511
Typha aromatica v. *Calamus verus* II. 24
Typhonion v. *Dracunculus* II. 411

V.

Vaccaria v. *Lychnis* III. 298
Vaccinia nigra v. *Myrtillus* III. 410
Vaccinium IV. 542
Valeriana IV. 544
Valeriana v. *Spica celtica* IV. 421
Valerianella IV. 549
Valerianella campeſtris v. *Lactuca* III. 186
Valerianella cornucopioides v. *Valeriana* IV. 546
Vanilla IV. 551
Verbaſculum cyanoides v. *Cyanus* II. 363
Verbaſculum latis Salviæ foliis v. *Salvia* IV. 305
Verbaſculum ſylveſtre v. *Primula veris* IV. 179
Verbaſculum v. *Verbaſcum* IV. 553
Verbaſcum *ibid.* 553
Verbaſcum Leptophyllum v. *Blattaria* I. 242
Verbena IV. 555
Verbeſina v. *Chryſanthemum* II. 204
Verethrum, Verathrum v. *Helleborus niger* III. 93
Vermaria v. *Heliotropium* III. 86
Veronica IV. 557
Veronica aquatica v. *Beccabunga* I. 193
Verrucaria v. *Heliotropium* III. 86
Viburnum IV. 564
Vicia IV. 565
Vicia Africana v. *Piſum* IV. 132
Victorialis longa v. *Allium* I. 38
Victorialis rotunda v. *Gladiolus* III. 38
Vinca pervinca IV. 568
Vincetoxicum IV. 570
Viniflora v. *Filipendula* II. 498
Viola IV. 573
Viola bicolor v. *Jacea* III. 133
Viola indica ſcandens v. *Naſturtium indicum* III. 427
Viola mariana v. *Campanula* II. 34
Viola martia v. *Viola* IV. 573
Viola matronalis v. *Heſperis* III. 100
Viola paluſtris v. *Pinguicula* IV. 101
Violaria v. *Viola* IV. 574

Viperaria Hiſpan. v. *Scorzonera* IV. 353
Virga aurea aquatica v. *Chryſanthemum* II. 203
Virga aurea Virginiana v. *Conyza* II. 289
Viſcum IV. 579
Vitex v. *Agnus* I. 29
Vitis IV. 583
Vitis alba v. *Bryonia* I. 269
Vitis Corynthiaca v. *Vitis* IV. 588
Vitis idæa v. *Myrtillus* III. 410
Vitis idæa v. *Vaccinium* IV. 542
Vitis nigra v. *Priapeia* IV. 176
Vitis ſylveſtris v. *Pareira brava* IV. 51
Vitis ſylveſtris v. *Vitis* IV. 589
Vitis vinifera v. *Vitis* IV. 589
Vitriaria v. *Parietaria* IV. 54
Ulmaria IV. 594
Ulmus IV. 596
Ulmus atinia v. *Carpinus* II. 69
Umbilicus marinus v. *Umbilicus veneris* IV. 600
Umbilicus terræ v. *Cyclamen* II. 366
Umbilicus veneris IV. 599
Umbilicus veneris v. *Cotyledon* II. 327
Unedo v. *Arbutus* I. 105
Unguentaria Lutetianorum v. *Abrotanum* I. 5
Unguis milvinus v. *Luteola* III. 290
Ungula equina v. *Ferrum equinum* II. 489
Volubilis IV. 600
Volubilis marina v. *Convolvulus* II. 285
Volucrum majus v. *Agrimonia* I. 31
Volucrum majus v. *Periclymenum* IV. 72
Volvulus terreſtris v. *Convolvulus* II. 284
Urceolaris v. *Parietaria* IV. 56
Uricularia v. *Lentibularia* III. 218
Urtica IV. 601
Urtica iners & mortua v. *Lamium* III. 189
Uva criſpa v. *Groſſularia* III. 62
Uva herba v. *Botrys vulgaris* I. 250
Uva lupina v. *Sambucus* IV. 309
Uva paſſa major v. *Vitis* IV. 588
Uva verſa v. *Paris* IV. 57
Uva vulpina *ibid.* 57
Uvæ paſſæ minores v. *Vitis* IV. 588
Uvæ Zizebæ v. *Vitis ibid.* 588
Uvalaria v. *Campanula* II. 33
Uvalaria v. *Laurus* III. 211
Vulgago v. *Aſarum* I. 126
Vulneraria indica v. *Nicotiana* III. 435
Vulneraria pratenſis v. *Anthyllis* I. 86
Vulvaria v. *Atriplex* I. 139

X.

Xanthium IV. 605
Xeranthemum IV. 607
Xeranthemum Africanum v. *Scolymocephalus* IV. 338
Xyloaloes v. *Lignum aloes* III. 240
Xylobalſamum v. *Balſami de Mecha arbuſcula* I. 158
Xylon v. *Goſſypium* III. 47
Xyloſteum IV. 608
Xyphium v. *Gladiolus* III. 37
Xyphium v. *Iris* III. 156

Y.

Yucca IV. 610
Yucca glorioſa major v. *Aloe* I. 43

Z.

Zarzaparilla v. *Sarſaparilla* IV. 317
Zinziber IV. 616
Zizipha v. *Jujuba* III. 164
Zizyphus alba v. *Azaderach* I. 149

FINIS.

Teutſches

Teutſches Regiſter.

A.

Aberaute I. 5
Abereis ibid. 5
Abrahams-Baum I. 29
Abthon I. 26
Acajon-Caſtanie I. 63
Acajon-Nuß ibid. 63
Acker-Feld-Raute II. 526
Acker-Hahnen-Fuß IV. 233
Acker-Hyacinth III. 116
Acker-Kletten II. 379
Acker-Röhl III. 192
Acker-Mann [I.] 23 [II.] 24
Acker-Müntze III. 362
Acker-Viole IV. 143
Acker-Wurtz [I.] 23 [II.] 24
Acker-Wurtz (falſche) III. 157
Adlas-Beer III. 368
Adlers-Beer ibid. 368
Adler-Klee III. 353
Adonis-Röslein I. 27
Aepffel III. 329
Aepffel (Adams-) III. 325
Aepffel (Blut-) III. 330
Aepffel (Bolch-) ibid. 330
Aepffel (rothe Bach-) ibid. 330
Aepffel (Borsdorffer-) ibid. 330
Aepffel (Breitling-) ibid. 330
Aepffel-Eyer IV. 406
Aepffel (Glas-) III. 330
Aepffel (güldne) III. 319
Aepffel (Gold-) IV. 406
Aepffel (Holtz-) III. 330
Aepffel (Johannis-) ibid. 330
Aepffel (Kohl-) III. 330
Aepffel (Lazarol-) III. 369
Aepffel (Liebes-) IV. 406
Aepffel (Melanten-) IV. 406
Aepffel (Muß-) ibid. 406
Aepffel (Rauch-) IV. 440
Aepffel (Rubiner-) III. 343
Aepffel (Saffran-) III. 343
Aepffel (Schlaff-) III. 335
Aepffel aus Sina III. 321
Aepffel (Sorb.) IV. 412
Aepffel (Spor-) IV. 412
Aepffel (Stech-) IV. 438
Aepffel (Toll-) [IV.] 406 [ ] 440
Aepffel (Würg-) III. 330
Aepffel (Zapff-) ibid. 330
Aeppich III. 78
Aeſpen-Baum IV. 154
Affodilien I. 133
Affolter IV. 580
Agermennige I. 31
Agley I. 97
Ahorn I. 15
Ahorn-Baum ibid. 15
Ahovai Theveti III. 107
Alant/ Alant-Wurtz III. 84
Alben-Baum IV. 154
Alhorn IV. 306
Alleluja I. 20
Allermans-Harniſch III. 37
Aloe (Socotriniſche) I. 42
Aloes-Holtz III. 240
Alp-Roſen II. 236
Alpen-Kraut IV. 430
Alraun III. 334
Althe I. 51
Alyſſen-Kraut III. 188
Amaranth I. 54
Amarellen II. 136
Amarillen ibid. und III. 316
Amber-Kraut III. 342
Ammoniack-Kraut II. 487
Ammey-Peterlein I, 56
Amömlein I, 58
Ampffer III. 193
Ampffer (breitblätterigter) III. 196
Ampffer (Buch-) I. 20
Ampffer (gulden / Gold-) III. 196
Ampffer (Garten-) I. 18
Ampffer (halb Pferds-) III. 194
Ampffer-Kraut I. 17
Ampffer (Waſſer-) III. 196
Ampffer (Schaafe-) I. 18
Ampffer (Sper-) ibid. 18
Andorn III. 338
Andorn (ſchwartzer) III. 340
Andorn (weiſſer) III. 341
Andorn IV. 429
Andorn (Feld-) ibid. 429
Andorn (riechender) ibid. 429
Anemone (Feld-) I. 72
Anemone Röslein I. 71
Anger-Blümlein I. 202
Anger-Kraut IV. 145
Aneiß I. 80
Angelick (Waſſer-) I. 77
Angelick (wilde) ibid. 77
Anil III. 151
Anis-Baum III. 242
Anſtrich (Spaniſcher) III. 383
Apffel-Baum III. 329
Apenärſekens III. 335
Apoſtem-Kraut IV. 324
Apricoſen III. 316
Areck-Baum II. 481
Areck-Nuß ibid. 481
Areſſel III. 368
Arles-Beer IV. 412
Aron I. 113
Aron-Bohne (Egyptiſche) ibid. 114
Aron (klein mit breiten Blättern) I. 110
Aron (Mohren-) I. 114
Artiſchocken II. 228
Aſand I. 124
Aſands ſtinckender Gummi I. 123

Aſands-Staude I.	122
Aſands wohlriechender Gummi I.	214
Aſch-Bohnen III.	284
Aſchen-Kraut III.	139
Aſchlauch IV.	161
Aſpen IV.	156
Aſpergen I.	130
Aſtrantz III.	149
Athen-Baum I.	29
Attich II.	413
Auſenblat III.	211
Augen-Dienſt II.	470
Augen-Holtz III.	240
Augen-Troſt III.	470
Augen-Troſt-Gras III.	54
Augurken III.	340
Aurin II.	123
Aurin (falſcher) III.	298
Aurin (Garten-) III.	298
Aurin-Kraût II.	123
Aurin (wild) III.	61

B.

Bachbungen I.	193
Bad-Gelte/ Wanne (Frau Venus) II.	395
Bade-Kraut III.	235
Bär-Lapp [III.]	403
[ ]	94
Bär-Wurtz [III.]	237
[ ]	372
Bären-Klau IV.	417
Bären-Klau (welſche) I.	13
Bären-Oehrlein I.	149
Bär-Sanickel ibid.	149
Balſam-Apffel III.	388
Balſam-Baum I.	152
Balſam-Baum (Indianiſcher weiſſer) I.	158
Balſam Baum (Peruvianiſcher) I.	164
Balſam-Bäumlein ibid.	164
Balſam-Bäumlein von Tolu I.	170
Balſam (ſchwartzer Peruvianiſcher) I.	168
Balſam (weiſſer Peruvianiſcher) I.	168
Balſam-Kraut I.	151
Balſam-Kraut (Indianiſch) [I.]	151
[III.]	388
Balſam-Strauch I.	152
Balſam (trockner) I.	168
Baldrian IV.	544
Bambus-Riet / Rohr I.	172
Barbe-Kraut I.	185
Barbel-Kraut I.	184
Barden-Wurtzel III.	193
Bart-Weitzen IV.	527
Baſilien III.	464
Baſilien-Kraut ibid.	464
Baſtlien (rothe wilde) III.	299
Bathengel [II.]	155
[IV.]	486
Bathenien IV.	1
Baum-Bohne I.	66
Baum-Epheu III.	78
Baum-Flechten III.	239
Baum deß Lebens I.	104
Baum-Winde III.	78
Baumwollen-Staude III.	47
Behen (rother) III.	261
Behen (rother vermeinter) ibid.	261
Been (weiſſer) III.	297
Beer-Dickl III.	372
Beern-Fenchel ibid.	372
Beer-Mutter-Wurtz ibid.	372
Beer-Wurtz ibid.	372
Beil-Kraut II.	313
Bein-Holtz I.	33
Bein-Wurtz IV.	452
Beiſſe I.	224
Beiß-Kohl ibid.	224
Ben-Nůßlein I.	212
Benedict-Roſen IV.	2
Benediet-Wurtz II.	75
Bengel-Kraut III.	364
Beningnen-Roſen IV.	2
Benzoe I.	214
Berberis/ Berbers-Staude I.	221
Berg-Lelie (Purpur) III.	258
Berg-Můntze II.	23
Berg-Salbey (die gröſte) III.	111
Berg-Schlůſſel-Blumen I.	148
Berbers-Beer I.	221
Bernhardiner-Kraut II.	60
Bertram-Wurtz IV.	206
Bertram (wilder) IV.	196
Beruff-Kraut [II.]	289
[III.]	188
Beſchrey-Kraut IV.	382
Beſen-Kraut IV.	412
Beſing-Kraut II.	513
Beſing (ſchwartze) III.	410
Beſinge (ſchwartze) IV.	542
Betonien I.	228
Betonien (braune) ibid.	229
Bettlers-Lauß IV.	605
Beyfuß I.	111
Beyfuß (Tůrckiſcher) I.	250
Biber-Klee IV.	524
Biber-Kraut II.	123
Bibernell / Bibenell IV.	93
Bick-Beere III.	411
Bienen-Kraut III.	355
Bienenſaug III.	356
Bilſen III.	121
Bilſen-Born ibid.	121
Bilſen-Kraut (gemein) III.	123
Bilſen (ſchwartze und weiſſe) ibid.	121
Biltzlinge (krauſe) II.	536
Biltzlinge (runde) ibid.	536
Bůnetſch IV.	425
Bingel-Kraût III.	364
Binſen (Blumen-) III.	167
Binzen III.	166
Bircke I.	233
Bircken-Baum ibid.	233
Bircken-Schwamm II.	535
Bircken-Waſſer I.	236
Birck-Wurtz IV.	514
Birn-Baum IV.	213
Birn (Barbes-) IV.	217
Birn (Bergamoten-) IV.	216
Birn (Blut-) ibid. und IV.	217
Birn (Brat-) IV.	216
Birn (Frůh-) IV.	217
Birn (graue ſafftige) ibid.	217
Birn (Hellgarter-) ibid.	217
Birn (Holtz-) ibid.	217
Birn (Knödelgen-) ibid	217

Birn (Kragel-) ibid. 217
Birn (Letſch-) ibid. 217
Birn (Meixner-) ibid. 217
Birn (Muſcateller-) ibid. 217
Birn (Pfaltzgraffer-) IV. 217
Birn (Pfund-) IV. 217
Birn (Quitten-) ibid. 216
Birn (Waſſer-) ibid. 216
Birn (Winter-) IV. 216
Biſam-Blum II. 364
Biſam-Hahnen-Fuß III. 394
Biſam-Knopff II. 65
Biſam-Kräutlein III. 394
Biſam-Pappeln I. 52
Biſſe Baſermas III. 114
Biſſen-Kraut ibid. 114
Biſchoffs-Hut II. 432
Biß-Müntz IV. 431
Bitter-Kraut II. 121
Bitterſuß IV. 405
Bitter-Wurtz III. 22
Bitzwurtz IV. 203
Bläth-Wurtz III. 26
Blatloß III. 98
Blatter-Holtz III. 72
Blumen-Gras III. 54
Blumen-Rohr (Indianiſches) II. 37
Blut-Blume III. 75
Blut-Gras IV. 145
Blut-Kraut III. 34
Boberellen IV. 405
Bocks-Bart IV. 517
Bocks-Blum II. 34
Bocks-Deſken IV. 418
Bocks-Hö lein III. 482
Bocks-Hörnlein IV. 387
Bocks-Horn-Kraut II. 511
Bocks-Kraut III. 126
Boſiſt II. 532
Bohne (St. Ignatius-) II. 475
Bohnen / Bonen II. 472
Bohnen (Capern-) II. 46
Bohnen-Baum [I.] 66 [III.] 179
Bohnen-Baum (Arabiſcher) II. 12
Bohnen (Purgier-) IV. 88
Bohnen (Romiſch-) IV. 263
Bohnen (Schminck-) IV. 86
Bohnen (welſche) ibid. 86
Bohnen (Wind-) ibid. 86
Borragen / Borretſch I. 248
Borgel-Blumen ibid. 248
Brand III. 349
Brandenburger IV. 231
Brandholtz-Baum IV. 341
Brand-Lattich IV. 539
Braſilien-Holtz IV. 313
Braunwurtz IV. 354
Braunellen I. 267
Braun Fleiſch-Blumen III. 349
Brech-Wurtz III. 153
Bremen IV. 285
Brenn-Kraut IV. 229
Brennende Liebe III. 293
Brettſpiel-Blume II. 520
Brombeer IV. 288
Brombeer-Staude IV. 285
Bromen III. 15
Bruch-Kraut III 98
Bruch-Wurtz I. 31
Bruch-Wurtz [IV.] 71 [ ] 477
Brunnen-Kraut III. 238
Brunnen-Leber-Kraut ibid. 239
Bruſchken IV. 289
Bruſt-Beerlein III. 164
Bruſt-Beerlein (ſchwartze) IV. 360
Bruſt-Beerlein-Baum III. 164
Bruſt-Wurtz {I. III. IV.} 76, 128, 398
Brüſke Kraut III. 193
Buben-Kraut III. 193
Buben-Streel II. 395
Buche / Buchbaum II. 477
Buch-Brod I. 20
Buch-Eckern II. 478
Buch-Eicheln ibid. 478
Buch-Grütze II. 475
Buch-Klee I. 15
Buch-Lattich III. 106
Buch-Nüßlein II. 478
Buch-Weitzen II. 475
Bulgraven III. 410
Burgundiſch Heu II. 509
Butter-Blume II. 32
Butter-Stiele III. 9
Butter-Wurtz IV. 100
Bux-Baum I. 279
Bux-Dorn III. 302

C.

Cacau-Nuß II. 1
Caffee-Baum II. 12
Calambuckiſch Holtz III. 240
Calmus I. 23
Calmus (Indianiſcher) II. 24
Cameel-Heu IV. 330
Camillen / Kamillen II. 161
Campeſchen-Holtz III. 244
Campffer-Baum I. 99
Campffer-Kraut I. 4
Candis-Brod I. 118
Caneel II. 221
Caneel-Baum III. 311
Canarien-Gras III. 52
Canarien-Vogel (weiſſer) IV. 534
Capern II. 47
Capern (wilde) II. 46
Capucinen III. 427
Capuciner-Barth I. 201
Caraffel-Wurtz IV. 311
Cardamomen (mittlere) II. 52
Cardamömlein II. 53
Cardinals-Blume II. 505
Carfiol I. 256
Carlin (wilde) I. 14
Caul-Fior I. 256
Caßien-Holtz II. 102
Caßien-Rinde ibid. 102
Caſtanien II. 103
Cerinthe / Cerinth-Kraut II. 149
China-Wurtzel II. 194
Chocolat Mandel II. 1
Chriſt-Dorn IV. 8
Chriſt-Wurtz III. 93
Chriſti Aug III. 104

Chriſtophels=Kraut II. . . 208
Cicern II. 209
Cichorien II. . . . 212
Ciſten=Röslein II. . . . 233
Citron III. . . . 323
Citron-Meliſſe III. . . . 355
Citronat III. . . 323
Clyſtir-Kraut III. . . 364
Coccus-Nuß-Baum IV. . . 11
Coccus=Nuß (Maldiviſche ibid. . 12
Coccus-Oel IV. . . 22
Colmar=Kraut I. . . 64
Coloquinte II. . . 260
Conſtantinopolen III. . . 293
Condrillen=Kraut II. . . 198
Coralle II. . . . 294
Corallen-Bäumlein IV. . . 404
Corallen-Blümlein I. . . 27
Corallen=Hyacinth III. . . 116
Corallen-Mooß II, . . 302
Corallen=Zincken IV. . . 74
Coriander / Koriander [II.] 304 [III.] 443
Cornel=Baum II. . . 310
Coſten=Wurtz II. . . 323
Creutz-Baum IV. . . 264
Creutz-Beer . [IV.] 252 [ ] 422
Creutz=Blum IV. . . 142
Creutz-Blumen III. . . 476
Creutz-Entian III. . . 23
Creutz-Kraut II. . . 337
Creutz-Wurtz . . [III.] 23 [IV.] 370
Cubeben II. . . . 339
Cucumer II. . . 340
Cucumer=Limon III. . . 325
Cymbel-Kraut III. . 267
Cyper-Gras III. . . 56
Cyper-Wurtz II. . . 371
Cypreſſen II. . . 354
Cypreſſen (Garten-) I. . . 4

D.

Danne I. . . . 1
Danne-Miſtel ibid. . . 2
Dannen=Pech I. . . 3
Danne (Aar-) I. . . 3
Dattel-Baum IV. . . 24
Datteln ibid. . . . 24
Daurant I. . . . 87
Dels=Berle III. . . 368
Demuth IV. . . . 506
Dielen-Baum I. . . 3
Dierlen-Baum II. . . 310
Dill I. . . 74
Diptam II. . . 388
Diptam (Cretiſcher) II. . . 389
Diſtel (Bärenberger) II. . . 63
Diſtel (Biſam-) II. . . 66
Diſtel (Bracken-) II. . . 443
Diſtel (Dorn=) II. . . 60
Diſtel (Forch=) II. . . 64
Diſtel (Frauen=) ibid. . . 64
Diſtel (Haber=) II. . . 63
Diſtel (heilige oder geſeegnete) II. . 60
Diſtel (Karten-) II. . . 395
Diſtel (kützlichter) II. . . 66
Diſtel (Lauf=) II. . . 443
Diſtel (Margen-) II. . . 64
Diſtel (Marien-) ibid. . . 64
Diſtel (Melonen-) II. . . 416
Diſtel (Raden-) II. . . 443
Diſtel (ſilberne) II. . . 64
Diſtel (Speer=) II. . . 65
Diſtel (Spinnen) II. . 60
Diſtel (ſpitzige) II. . . 64
Diſtel (ſtachlichte) II. . 66
Diſtel (Stern-) ibid. . . 66
Diſtel (Veh-) II. . . 64
Diſtel (Wald-) II. . . 66
Diſtel (Weber-) II. . . 395
Diſtel (Weg=) II. . . 66
Diſtel (weiſſer Weg=) II. . 64
Diſtel (Wieſen-) II. . . 65
Doll-Kirſchen I. . . 195
Doll=Körner II. . . 244
Doll-Kraut I. . . 195
Dollen-Kraut I. . . 74
Doll-Wurtz I. . . 195
Donner=Barth IV. . . 364
Donner=Bohnen IV. . . 477
Donner=Reben II. . . 422
Donner=Wurtz II. . . 287
Dorant I. . . . 87
Dornen-Baum II. . . 398
Dorſchen I. . . 259
Doſten III. . . . 487
Dotter-Blume [II.] 32 [ ] 201
Dotter=Kraut II. . . 447
Drachen=Ampffer III. . . 197
Drachen-Blut ibid. . . 197
Drachen-Blut IV. . 35
Drachen=Blut=Baum IV. . 33
Drachen=Kopff II. . . 406
Drachen=Wurtz . . [I.] 114 [II.] 410
Dracon=Kraut II. . . 408
Dracun=Salat ibid. . . 408
Dragun ibid. . . 408
Draget IV. . . 515
Dreyblat IV. . . 521
Dreyfaltigkeits=Blume III. . 135
Ducaten=Blümlein III. . . 106
Dummerian II. . . 289
Dumherum ibid. . . 289
Durchwachs IV. . . 71
Dürr=Wurtz II. . . 289

E.

Eber=Wurtz . . [I.] 14 [II.] 67
Effenholtz IV. . . 596
Egel=Kraut III. . . 450
Egel=Pfenning ibid. . . 450
Ehrenpreiß IV. . . 557
Eiben=Baum IV. . . 473
Eibiſch I. . . . 51
Eiche / Eichen=Baum IV. . 219
Eiche (bittere Cer=) IV. . . 222
Eiche (Hag=) ibid. . . 223
Eichen-Lung III. . . 239
Eiche (Stein=) IV. . . . 266

Einbeer IV. . . . 51
Einbeer (Braſilianiſche) III. . . . 153
Einblat . . . [III.] 254
[ ] 473
Eiſenhart IV. . . . 555
Eiſen-Hütlein I. . . . 22
Eiſen-Kraut IV. . . . 382
Eiſen-Kraut IV. . . . 555
Elatine-Kraut II. . . . 422
Elephanten-Lauß I. . . . 61
Ellern I. . . . 40
Ellern-Baum ibid. . . . 40
Elſe ibid. . . . 40
Elſen-Baum I. . . . 40
Eltz-Baum . . . [II.] 136
[III.] 368
Eltz-Beer ibid. . . . 368
Empfindlichkeit III. . . . 378
Empfindlich Kraut ibid. . . . 378
Endivien / Antivien II. . . . 428
Engel-Blum III. . . . 43
Engelſüß IV. . . . 151
Engel-Wurtz . . . [I.] 76
[III.] 128
Engel-Wurtz IV. . . . 398
Enten-Flot III. . . . 218
Enten-Grütze ibid. . . . 218
Enten-Linſen ibid. . . . 218
Enten-Zungen IV. . . . 366
Entian III. . . . 22
Entzian (ſchwartzer) III. . . . 237
Epheu III. . . . 78
Eppich ibid. . . . 78
Eppich (Bauern-) IV. . . . 393
Eppich (Garten-) IV. . . . 79
Eppich (Waſſer-) . . . [I.] 77
[IV.] 393
Erbes (Eck-) III. . . . 203
Erbſel I. . . . 221
Erbſen / Erbeiß IV. . . . 128
Erbſen (Buſch-) IV. . . . 132
Erbſen (Kieff-) IV. . . . 130
Erbſen (Platt-) III. . . . 202
Erbſen-(Zucker-) IV. . . . 130
Erbſen (Zwerg-) IV. . . . 131
Erbſich-Dorn I. . . . 221
Erd-Apffel II. . . . 366
Erdbeer-Baum I. . . . 105
Erdbeer-Kraut II. . . . 513
Erd-Beere II. . . . 514
Erd-Caſtanie I. . . . 276
Erd-Eicheln . . . [II.] 498
[III.] 204
Erd-Epheu III. . . . 80
Erd-Galle III. . . . 61
Erd-Kieffer . . . [II.] 170
[ ] 308
Erd-Mandeln II. . . . 371
Erd-Mören I. . . . 136
Erd-Morgeln II. . . . 535
Erd-Nuß I. . . . 276
Erd-Nüſſe III. . . . 204
Erd-Nüſſe (kleine) III. . . . 489
Erd-Pinn II. . . . 169
Erd-Pfriemen III. . . . 17
Erdrauch II. . . . 526
Erdriche II. . . . 155
Erd-Scheibe II. . . . 366
Erd-Schwämme II. . . . 535
Erd-Spinnen-Kraut IV. . . . 84
Erd-Weyrauch II. . . . 170
Erd-Winde II. . . . 422
Erle / Erlen-Baum I. . . . 40
Erven / Errven . . . [II.] 442
[III.] 281
Erven III. . . . 202
Erven (Wald-) III. . . . 497
Erven (wilde) ibid. . . . 497
Erven-Würger III. . . . 493
Eſels-Cucummern II. . . . 340
Eſel-Futter I. . . . 83
Eſel-Huff IV. . . . 539
Eſels-Kürbiß II. . . . 340
Eſels-Möhren II. . . . 377
Eſche / Eſchen-Baum / Eſchern II. . . . 517
Eſchern (Stein-) ibid. . . . 517
Eſch-Futter I. . . . 83
Eſch-Läuchel II. . . . 129
Eſch-Möhren II. . . . 377
Eſch-Wicken III. . . . 470

F.

Farb-Körner-Baum III. . . . 144
Farb-Pfriemen III. . . . 20
Färber-Baum . . . {II. 325
IV. 256
448}
Färber-Blume II. . . . 32
Färber-Röthe I. . . . 89
Färber-Scharte . . . [IV.] 283
[ ] 377
Fahrn-Kraut . . . {II. 500
III. 280}
Fahrn-Kraut (Brunn-) II. . . . 503
Fahrn-Kraut (klein) II. . . . 497
Fahrn (Wald-) II. . . . 502
Faſeolen IV. . . . 86
Faufel II. . . . 481
Faulbaum . . . {I. 39
II. 515}
Feder-Gras III. . . . 53
Feder-Winde II. . . . 285
Feig-Bohnen III. . . . 284
Feigen (Egyptiſche) IV. . . . 446
Feigen-Baum II. . . . 495
Feigen (Maulbeer-) IV. . . . 446
Feigwartzen-Kraut . . . {II. 178
IV. 354}
Felbeer-Baum IV. . . . 300
Feld-Cypreß II. . . . 170
Feld-Gras III. . . . 57
Feld-Hopffe III. . . . 124
Feld-Katzen III. . . . 43
Feld-Kichern (kleine) III. . . . 205
Feld-Knopff III. . . . 186
Feld-Lattich-Nüßgen-Salat ibid. . . . 186
Feld-Rapuntzelgen ibid. . . . 186
Feld-Schön III. . . . 83
Feld-Schwamm II. . . . 536
Feld Winde II. . . . 285
Fell-Riſſe (weiſſe) I. . . . 34
Fenchel / Fönnchel II. . . . 507
Fenchel-Wurtz IV. . . . 490
Fennich IV. . . . 39
Fenich-Gras III. . . . 57
Fercklen-Kraut III. . . . 106
Ferres-Beer I. . . . 221

Ferul-Kraut II. 484
Feuer-Lilie (knöpffigte) III. 256
Fette Henne IV. 477
Fichten-Baum (groß) [I.] 2, [IV.] 106
Fieber-Bohne II. 473
Fieber-China II. 181
Fieber-Klee IV. 524
Fieber-Kraut II. 122, III. 344, IV. 358
Fieber-Rinde II. 181
Fieber-Wurtz [I.] 113, [III.] 22
Filipendul-Wurtzel II. 498
Filtz-Kraut II. 358
Fimmel II. 39
Finger-Hut II. 392
Finger-Hut-Blumen ibid. 392
Finger-Kraut ibid. 392
Fiſch-Körner II. 244
Fiſtel-Caſſia II. 99
Fiſtel-Kraut IV. 66
Flachs III. 265
Flachs-Dotter [II.] 358, [IV] 378
Flachs-Kraut III. 270
Flachs-Kraut (klein) II. 433
Flachs-Seide II. 358
Flachs (wilder) III. 273
Flammen-Kraut IV. 233
Flaſchen-Baum III. 70
Flecken-Kraut II. 149
Flecken-Raute III. 3
Fleiſch-Kraut III. 227
Fleiſch-Leim IV. 316
Flieder IV. 307
Flieder (Spaniſcher) IV. 453
Flügen-Schwamm II. 532
Flitſch-Roſen IV. 46
Flittern III. 56
Flocken-Blume III. 133
Floh-Kraut II. 386, IV. 74, IV. 194
Floh-Dürr-Wurtz II. 287
Flohſam-Kraut IV. 193
Foengreck II. 511
Fetzzwang IV. 479
Franzin IV. 534
Franzoſen-Holtz III. 66
Franzoſen-Holtz (wild) III. 64
Frauen-Haar [I.] 24, [II.] 358
Frauen-Haar (golden) I. 26
Frauen-Kraut I. 28
Frauen-Kraut (klein) II. 433
Frauen-Krieg [I.] 274, [II.] 419
Frauen-Röslein III. 292
Frauen-Spiegel II. 33
Frauen-Veilen III. 100
Freyſaamen III. 135
Freyſam-Kraut ibid. 135
Früh-Blümlein I. 202
Früh-Gerſten III. 109
Froſch-Biß III. 463
Froſch-Kraut IV. 233
Frucht von der kleinen Palme IV. 31
Fünffinger-Kraut [IV.] 67, [ ] 228
Fuchs-Hödlein III. 476
Fuchs-Schwantz I. 55
Fuchs-Schwantz-Gras III. 55
Fürniß (trockener) III. 170
Fürwitzlein IV. 261

G.

Galban-Kraut II. 487
Galgant (wilder) II. 371
Galgant / Galgant-Wurtzel III. 1
Gall-Aepffel IV. 223
Gamander (groß) IV. 486
Gamanderlein II. 155
Gamp-Heil (Waſſer-) I. 193
Gans-Blümlein I. 202
Gänſe-Garbe I. 85
Gänß-Diſtel IV. 408
Gänſerich I. 85
Gänſe-Junge II. 428
Gänſe-Zungen IV. 367
Garaffel-Wurtz II. 76
Garbe / Garben-Kraut / Garve III. 376
Garſten III. 108
Garten-Drach II. 409
Garten-Orobus II. 442
Garten-Scharley (gemeine) III. 113
Gartheil (wilde) III. 124
Gartram I. 4
Gau-Blühen III. 426
Gauch-Haber III. 52
Gauch-Heil I. 64
Gauch-Klee I. 20
Gäule (halbe) III. 194
Gedenck-Blümlein III. 135
Geelmüntz II 287
Geelſucht-Kraut II. 357
Geevel III. 376
Gelb-Wurtz / Gilb-Wurtz II. 357
Geifer-Wurtz IV. 206
Gegenſtraß I. 248
Geiß-Bart IV. 594
Geiß-Bärtel II. 536
Geiß-Blat IV. 72
Geiß-Holtz III. 245
Geiß-Klee II. 373
Geiß-Kraut III. 3
Geiß-Raute ibid. 3
Genipa-Baum III. 13
Geniſt III. 15
Genſter ibid. 15
Genſtn-Wurtzel III. 448
St. Georgen-Kraut IV. 544
St. Georgen-Schwamm II. 536
Gerber-Baum IV. 256
Gerſte / Gerſten III. 108
Serſten-Gras III. 57
Gerſten-Walg III. 52
Gerſten (Winter-) III. 109
Gertel / Gertel-Kraut I. 4
Gerten-Kraut II. 484
Gerthagen / Gerthan / Gertheil I. 4
Gert-Wurtz ibid. 4
Gewachs (verſteinertes) III. 275
Gicht-Kraut III. 26
Gicht-Roſe IV. 2

Gicht-

Gicht-Wurtz . . [I.] 269 [IV.] 1
Gifftheil I. . . 22
Gifft-Nuß (Indianiſche) IV. . 12
Gifft-Wurtzel II. . . 275
Gilb-Kraut III. . . 290
Gilgen III. . . 247
Ginſter III. . . 16
Ginſt ibid. . . . 15
Ginſt-Kraut II. . . 373
Giraffel-Negel II. . . 77
Glaß-Gall III. . . . 174
Glaß-Kraut IV. . . 53
Glaß-Schaum III. . . 174
Glied-Kraut . . [III.] 9 [IV.] 382
Glieder-Kraut III. . . 13
Glock-Blum . . [I.] 97 [II.] 34
Glocken-Wurtz III. . . 84
Gnade Gottes III. . . 61
Gnaden-Kraut ibid. . . 61
Gold-Baum IV. . . 340
Gold-Blume II. . . 101
Gold-Diſtel IV. . . 346
Gold-Knöpfflein I. . . 242
Gold-Wieſen-Blume II. . . 32
Gold-Wurtz II. . . 289
Gottes Gnad . . [III.] 26 [ ] 61
Gottes Hülffe ibid. und . 338
Grab-Kraut I. . . 7
Granat-Apffel III. . . 59
Granat-Baum III. . . 58
Granaten-Blum ibid. . . 59
Gras III. 50
Gras-Blumen II. . . 96
Gras-Lülch III. . . 57
Gras-Schmaltz III. . . 172
Grawling IV. . . 216
Grazedo III. . . 61
Gretel hinter der Staude III. . 443
Grieß-Holtz III. . . 429
Griffel-Beer III. . . . 411
Grill-Wurtz III. . . 476
Grind-Kraut IV. . . . 370
Grind-Wurtz III. . . 193
Grübling IV. . . 400
Grundheil . . {I. IV.} 64 557 579
Grund-Mann II. . . 422
Grund-Reb III. . . 80
Grunden-Mann ibid. . . 80
Guajava III. . . 70
Gulden-Ginſel II. . . 269
Gulden-Klee III. . . 96
Gulden-Wund-Kraut IV. . . 577
Gulderlinge (Spaniſche) III. . 319
Gummi-Gutt III. . . . 72
Gundel-Reb III. . . 80
Gundermann ibid. . . 80
Gurcken II. . . 341

H.

Haag-Putzen IV. . . 274
Haarſtrang IV. . . 82
Haarſtranck III. . . 461
Haar-Wurtz III. . . 461
Haarſen-Aug II. . . 79
Haaſen-Brod III. . . 56
Haaſen-Klee . . [I.] 86 [III.] 44
Haaſen-Klee (Spaniſcher) I. . 87
Haaſen-Kohl IV. . . 408
Haaſen-Kraut IV. . . 522
Haaſen-Oehrlein . [II.] 532 [III.] 186
Haaſen-Pfoten III. . . 44
Haaſen-Salat IV. . . 410
Haber-Gras III . . 51
Haber (ſchwartzer) I. . . 140
Haber-Stroh I. . . 142
Haber-Wurtz IV. . . 351
Habichts-Kraut III. . . 103
Hackel-Kraut I. . . 72
Hacken-Blat III. . . 211
Hackumack IV. . . 457
Händleins-Blümel III. . 126
Händlein-Wurtz III. . . 482
Hag-Buche II. . . 69
Hagedorn III. . . 369
Hahnen-Fuß IV. . . 229
Hahnen-Fuß (brennender) IV. . 229
Hahnen-Fuß (Waſſer-) IV. . . 232
Hahnen-Kamm III. . . 470
Hahnen-Kamm (kleiner weiſſer) I. . 244
Hahnen-Kopff III. . . 470
Hain-Buche II. . . 69
Hals-Kraut III. . . 212
Hals-Wurtzel II. . . 33
Handſchuh-Blum IV. . . 177
Hanff II. . . 38
Hanff (Römiſch) IV. . . 263
Harn-Kraut III. . . 98
Haſel-Nuß (Mexicaniſche) II. . 1
Haſel-Staude II. . . 318
Haſel-Wurtz I. . . 126
Hanbutten (welſche) III. . . 164
Harthau III. . . 124
Hartheu III. . . 126
Hartriegel . . [III.] 245 [IV.] 91
Hauhechel I. . . 84
Haukeit-Blat III. . . 211
Haus-Wurtz IV. . . 364
Haus-Wurtz-Feigen II. . . 493
Hecken-Baum IV. . . 345
Hecken-Kirſchen IV. . . 608
Hederich . . [II.] 447 [IV.] 243
Heidl II. . . 475
Heil-Blat (Spaniſch) IV. . 487
Heil-Futter II. . . . 479
Heil-Kraut IV. . . . 37
Heil allen Schaden . . [III.] 23 [IV.] 580
Heil aller Welt . . [II.] 75 [III.] 434
Heilig Holtz III. . . 66
Heilſam Kraut III. . . 434
Heinrich (guter) I. . . 245
Helena-Kraut III. . . 84
Helleborin-Kraut III. . . 88
Herbſt-Blumen II. . . 254
Herbſtlinge II. . . 531
Hertz-Blümlein I. . . . 248

Hertz-Freude [III.] 347; [IV.] 321
Hertz-Kraut { II. 59; III. 96; 347 }
Hertz-Geſpann II. 59
Hertz-Geſperr ibid. 59
Hertz-Wurtz III. 372
Herſe III. 374
Heu III. 55
Heu (Griechiſch) II. 311
Heyde II. 438
Heyde-Korn II. 475
Heyde-Kraut II. 438
Hexen-Kraut II. 232
Hexen-Zwiebel III. 387
Heydel-Beer [III.] 410; [IV.] 542
Heydel-Korn IV. 40
Heydelpfennich IV. 39
Himmelblau [I.] 91; [ ] 204
Himmel-Blumen III. 483
Himmels-Röslein III. 294
Himmels-Schlüſſel IV. 177
Himmel-Schwertel III. 156
Himmel-Stengel III. 23
Himmel-Thau III 336
Hindbeer (rothe) IV. 287
Hindbeer (weiſſe) ibid. 287
Hindleufft II. 212
Hindſch-Kraut IV. 405
Hiobs-Thränen III. 182
Hirſe III. 374
Hirſch-Brunſt II. 535
Hirſch-Klee II. 461
Hirſch-Paſtenach II. 377
Hirſch-Schwamm (ſtinckender) II. 536
Hirſch-Wund-Kraut II. 461
Hirſch-Wurtz (ſchwartze) III. 237
Hirſch-Wurtz (weiſſe groſſe) III. 236
Hirſch-Zunge III 270
Hirſch-Zunge (gekrönte) III. 271
Hirſch-Zungen (kleine) II. 151
Hirſen-Gras III. 51
Hirten-Säckel I. 277
Hirten-Täſchel ibid. 277
Hirtz III. 377
Hirtz-Guntzel II. 461
Hof-Raute I 4
Hohl-Beer IV. 288
Hohl-Wurtz (kleineſte) III. 394
Holder/ Holder-Baum IV. 306
Holder (Sommer-) II. 413
Holder-Waſſer IV. 309
Holler (niederer) II. 413
Holl-Wurtz II. 527
Holler (welſcher) IV. 453
Hollunder-Baum (Spaniſcher) ibid. 453
Hollunber (Acker-) II. 413
Hollunder-Kraut ibid. 413
Holtz-Wald IV. 208
Honig-Blume III. 351
Honig-Blume (Capiſche) ibid. 351
Honig-Klee III. 354
Honig-Kraut III. 355
Hopffen III. 286
Hoppen ibid. 286
Horn-Kümmel III. 126
Hornungs-Blumen (weiſſe) III. 229
Hottentotts-Feigen II. 492
Huck-Blat II. 33
Huff-Eyſen-Kraut II. 489
Huff-Lattich IV. 539
Hunds-Apffel III. 334
Hunds-Aug II. 287
Hunds-Baum I. 39
Hunds-Gras III. 55
Hunds-Hoden II. 254
Hunds-Hödlein [III.] 476; [ ] 496
Hunds-Kniebis I. 269
Hunds-Köhl I. 93
Hunds-Kopff I, 87
Hunds-Melde III. 364
Hunds-Melten I. 244
Hunds-Näglein III. 300
Hunds-Tod I. 21
Hunds-Wurtz I. 269
Hunds-Wurtzel II. 369
Hunds-Zahn [II.] 383; [III.] 55
Hunds-Zunge II. 369
Hüner-Biß [I.] 48; [ ] 48
Hünerdarm ibid. 49
Hünerdarm (rothe) I. 64
Hüner-Laub III. 433
Hüner-Kohl IV. 373
Hüner-Raute I. 50
Hyacinth III. 115
Hynſch-Kraut III. 43

J.

Sanct Jacobs Blum III. 137
St. Jacobs-Kraut III. 137
St. Jacobs-Kraut IV. 371
Jachandel III. 168
Jageteuffel III. 124
Jalappe III. 383
Jambos-Baum III. 140
Jambuſen ibid. 140
Jaſmin III. 142
Jaſmin (Indianiſcher) III. 11
Jaſmin (Spaniſcher) III. 143
Je länger je lieber { II. 169; III. 135; IV. 405 }
Jeruſalems-Blume III. 293
Jeſemin III. 142
Jeſus-Chriſtus-Wurtzel II. 501
Igels-Kolben IV. 415
Ilooff III. 79
Immer grün I. 44
Indianiſches Blat [III.] 244; [ ] 311
Indianiſcher Weitzen II. 522
Indich-Kraut III. 155
Indig ibid. 155
Ingwer (gelber) II. 357
Ingwer (teutſcher) I. 113
Inngrün IV. 568
Johannis-Beere (ſchwartze) ibid. 568
Johannis-Beere (weiſſe) IV. 259
Johannis-Beerlein IV. 260
Johannis-Beer-Strauch IV. 261
St. Johannis-Blut III. 124
St. Johannis-Blüth III. 176
St. Johannis-Brod IV. 386
Johannis-Gürtel III. 402

St. Jo-

St. Johannis-Kraut III. 124
St. Johannis-Träublein IV. 260
Jonquille (gefüllte) III. 421
Jonquille (kleine) ibid. 421
Joſephs-Stab (gelber) ibid. 421
Jris III. 155
Jris (Suſtaniſche) III. 160
Jſop III. 129
Jſopen ibid. 129
Judas-Baum IV. 388
Juden-Dorn IV. 8
Juden-Hütlein III. 148
Juden-Kirſchen IV. 404
Jujuben III. 164
Jujuben-Baum III. 467
Jungfern-Kraut III. 345
Jungfer-Roſmarin IV. 297
Jupiters Spinn-Rocken III. 112
Jven-Kraut II. 172
Jwen-Blätter III. 79

K.

Kalbs-Aug I. 244
Kalbs-Naſe I. 87
Kali III. 172
Kannen-Kraut II. 435
Kappis (rother) I. 257
Kattel-Baum III. 168
Kätzlein III. 43
Katzen-Klee [III.] 44
[ ] 280
Katzen-Körbel II. 526
Katzen-Kopff III. 6
Katzen-Kraut III. 363
Katzen-Stertz ibid. 363
Kartzen-Träublein (gelbe) IV. 366
Katzen-Wadel II. 435
Katzen-Wurtzel IV. 544
Kayſer-Crone III. 260
Kayſers-Salat II. 408
Kayſer-Wurtz III. 149
Keyſerlin IV. 182
Keel-Holtz III. 245
Keel-Kraut III. 211
Keevel-Staude IV. 343
Keil-Kraut IV. 322
Keller-Hals {II. 159
III. 209
IV.} 502
Keller-Kraut III. 209
Kelcken III. 376
Kenſter IV. 580
Kermes-Baum III. 144
Kermes-Beer III. 146
Kerngerten III. 245
Kertzenkraut IV. 553
Ketmia III. 175
Keul-Wurtz III. 461
Keuſch-Baum I. 30
Keuſch-Kraut III. 382
Keuſch-Lam I. 30
Keuſch-Roſen IV. 1
Kirch-Jſop III. 129
Kirſch-Lorbeer III. 214
Kitten-Baum III. 327
Kivits-Blum II. 520
Kivits-Ey ibid. 520
Kiwitz-Fett IV. 100
Klapper-Roſen IV. 45
Klapper-Staude II. 337
Kleb-Kraut I. 90
Klee/ Kleeblat IV. 521
Klee (Hertz-) I. 20
Kleinkichern III. 202
Kletten I. 186
Kletten-Körffel II. 108
Kletten-Kraut II. 422
Kletten-Spitz IV. 605
Klimop III. 81
Klingel-Möhren II. 380
Kloſter-Beer III. 62
Kloſter-Kräuſel ibid. 62
Kloſter-Yſop III. 129
Kichern [II.] 209
[III.] 202
Kirſch-Baum II. 130
Kirſchen-Baum (welſcher) II. 310
Kirſchen (gefüllte) II. 136
Kirſchen (Hertz-) ibid. 136
Kirſchen (Hottentotten-) II. 137
Kirſchen (ſaure) ibid. 136
Kirſchen (ſchwartze) ibid. 136
Kirſchen (weiſſe) ibid. 136
Kirſchen (traublichte) ibid. 136
Kirſchen (Vogel) ibid. 136
Knaben-Kraut [III.] 282
[IV.] 477
Knaben Kraut (Candiſches) III. 478
Knaben-Wurtz III. 476
Knauel III. 176
Knirck III. 168
Knoblauch I. 37
Knoblauchs-Kraut I. 37
Knoblauch (Lachen) IV. 348
Knoblauch (Wald-) I. 38
Knob-Wurtz IV. 322
Knöcklein III. 330
Knöcklein (Herren-) ibid. 330
Knöderich (klein) III. 176
Knollen-Kraut I. 136
Knöpern IV. 223
Knoten-Kraut IV. 355
Knöterlinge IV. 190
Knöttrich (weiſſer) I. 49
Knowel III. 176
Kockel-Körner II. 244
Köhl / Kohl I. 258
Kohl (blade) ibid. 258
Kohl (Blätter) ibid. 258
Kohl-Blumen I. 256
Kohl (glatter) I. 258
Kohl (Käſe) I. 256
Kohl (Kraut) I. 258
Kohl (Kraut) Savoyſcher ibid. 258
Kohl (grüner) I. 259
Kohl (grüner oder weiſſer gemeiner) I. 258
Kohl (Krauß) I. 259
Kohl (Rapi) I. 258
Kohl (Römiſch) I. 224
Kohl (rother oder brauner) I. 257
Kohl (Ruben) I. 258
Kohl (Spargen) I. 258
Kohl (weiſſer Kopff-) I. 256
Kohl (welſcher) I. 258
Kohl (wilder) III. 192
Kohl (wilder Durchwachs-) I. 259
Köhm II. 352
Kombſt I. 258

Kolben IV. 511
Kolb-Wurtz III. 461
Königin-Kraut I. 31
Königs-Kraut IV. 176
Königs-Kertz IV. 553
Königs-Lilie III. 260
Königs-Pœonien IV. 2
Körbel-Rüſſe III. 454
Körbol (wilder) [I.] 276 [III.] 409
Korck IV. 444
Korck-Baum IV. 444
Körffel II. 137
Körffel (Eſels-) III. 409
Körffel (Myrrhen-) ibid. 409
Körffel (Nadel-) IV. 328
Körffel (welſcher) III. 409
Körnlein-Kraut III. 98
Korallen II. 294
Korn-Blumen II. 362
Korn-Roſen IV. 45
Korn-Winter IV. 362
Korn-Wirth III. 188
Kräm I. 110
Krafft-Wurtzel (Japaniſche) III. 446
Krähen-Fuß [II.] 316 [III.] 427
Krammet-Baum III. 168
Krammet-Beer III. 169
Krammet-Gummi ibid. 170
Krammet-Holtz ibid. 170
Krammet-Rinde ibid. 170
Krammet-Staude III. 169
Kranich-Hals III. 26
Kratz-Beer IV. 285
Kräutlein Patientia III. 197
Krebs-Blume III. 86
Krebs-Kraut III. 176
Kreſſe (Brunnen-) III. 423
Kreſſe-Garten-) III. 424
Kreſſe (Indianiſche) III. 427
Kreſſe (liebliche) II. 59
Kreſſe (Stein-) III. 426
Kreſſe (Türckiſche) II. 405
Kreſſe (Wald-) III. 426
Kreſſe (Waſſer-) III. 423
Kreſſe (Wieſen-) III. 426
Kreſſe (Winte-) I. 184
Kreuſel-Beer III. 62
Kricken-Baum (wilder) I. 11
Kriechen-Baum IV. 185
Kriechen IV. 191
Kröten-Balſam III. 362
Kröten-Biß III. 462
Kröten-Flachs III. 265
Kröten-Kraut/ Krotten-Kraut I. 250
Kröten-Stuhl (gelber) II. 531
Kuchen-Kraut IV. 205
Kuchen-Schell [I.] 72 [IV.] 203
Kuh-Baſilien III. 298
Kuh-Blume II. 32
Kuh-Kraut III. 298
Kuh-Weiden III. 350
Kuh-Weitzen III. 350
Kümmel II. 352
Kümmel- (Brod) II. 74
Kümmel (Feld-) ibid. 73
Kümmel (Garten-) II. 352
Kümmel (Krahm-) ibid. 352
Kümmel (Matt-) II. 73
Kümmel (Pfeffer-) II. 352
Kümmel (Römiſcher) ibid. 352
Kümmel (ſchwartz) III. 443
Kümmel (Wieß-) II. 73
Kümmerling II. 341
Kümmich ibid. und III. 443
Kundel-Kraut IV. 374
Kunigenden-Kraut II. 461
Kunſchruthen III. 15
Kurbeer-Baum II. 310
Kürbis/ Kürbs II. 343
Kuttel-Kraut I. 4

L.

Lab-Kraut III. 9
Lack III. 180
Lack-Baum ibid. 181
Lack-Gummi III. 181
Lakritzen-Wicke I. 136
Lakritzen-Wurtzel III. 40
Lacktuke III. 184
Lämmer-Weid III. 186
Lätſchke III. 184
Lampatien-Kraut III. 193
Langen-Kraut II. 400
Lantzen-Kraut III. 279
Larix III. 198
Laſer-Kraut III. 236
Lattich/ Lattich-Salat III. 184
Lattich (Acker-) III. 186
Lattich (Lämmer-) ibid. 186
Lattich (Stripp-) III. 193
Lattich (wilder) III. 186
Lauch IV. 161
Lauch (ohne Zwiebeln) I. 37
Lavendel/ Lafendel III. 206
Laurens-Kraut II. 270
Laurier III. 211
Laurin II. 123
Lauß-Baum [I.] 39 [II.] 515
Lauß-Kraut {III. IV.} 93 64 431
Läuſe-Mörder IV. 431
Lauß-Wurtz III. 88
Leber-Balſam [I.] 28 [II.] 465
Leber-Blume (weiſſe) II. 236
Leber-Blümlein III. 96
Leber-Diſtel II. 428
Leber (Gras-Balſam) I. 31
Leber-Kraut {III.} 96 238 346
Leber-Kraut aus Candien II. 464
Leber-Kraut (Edel) III. 96
Leber-Kraut (frembd) I. 28
Leber-Kraut (gölden) III. 96
Leber-Klett I. 31
Leber-Kraut (Stein-) III. 238
Leber-Kraut (Stern-) [I.] 90 [III.] 346
Leber-Raute III. 282
Lebſtock III. 235
Leer-Baum III. 198
Leer-Träubel IV. 427
Lein III. 272
Lein-Baum I. 16

Lein-Dotter IV. 378
Lein-Kraut III. 265
Lekritzen-Holtz III. 50
Lenchel/ Lenchel-Kraut I. 37
Lenden-Wurtz III. 193
Lerchen-Baum III. 198
Lerchen-Blümlein IV. 182
Lerchen-Danne III. 198
Lerchen-Hartz III. 201
Lerchen-Schwamm III. 199
Lerget III. 201
Liguſter III. 245
Liebſtöckel III. 235
Ließkolben IV. 511
Lilgen (blau) III. 156
Lilgen (Thal-) III. 253
Lilie III. 247
Lilie (Aſphodill gelbe und rothe) III. 248
Lilie (Jacobs-) III. 252
Lilie (weiſſe) III. 249
Lilie (weiſſe gefüllte) III. 255
Lilien convallien III. 253
Lilien (Heydniſche) I. 133
Lilien (Narciſſe) III. 252
Lilien (Waſſer) III. 461
Limonien (groß) III. 262
Lindbaſt IV. 596
Linde IV. 508
Linden-Baum ibid. 508
Linſen III. 216
Linſen-Baum II. 267
Linſen (Lombardiſche welſche) ibid. 267
Linſen-Kraut III. 218
Linſen-Pfenning (Garten-) III. 217
Liquidambar-Baum (Indianiſcher) IV. 442
Löffel-Kraut II. 248
Löwen-Blat III. 224
Löwen-Fuß ibid. 224
Löwen-Kapp ibid. 224
Löwen-Maul I. 88
Löwen-Schwantz [III.] 225 [ ] 493
Löwen-Zahn IV. 471
Lonhartz III. 201
Lorbaum III. 211
Lorbeer-Baum ibid. 211
Lorbeer-Baum (frembder) III. 214
Lorbeer-Kraut III. 109
Lorbeer-Roſen III. 430
Lorbeer-Wurtz III. 244
Lotus III. 280
Lotus-Baum III. 64
Lufft-Wurtz I. 76
Lungen-Kraut I. 250
Lungen-Kraut (fleckigt) IV. 451
Lungen-Kraut (Stern-) III. 239
Lungen-Moos III. 239
Lupinen III. 284
Lychnis III. 292
Lychnis (Wald-) III. 297
Lydweich III. 298

M.

Macer-Baum III. 308
Machandel III. 168
Maden-Kraut III. 300
Mändel-Wurtz III. 197
Magd-Blum III. 344
Magen IV. 47
Mag-Saamen IV. 40
Magen-Wurtzel I. 113
Mager-Kraut III. 9
Magiſtrantz III. 149
Majoran/ Margram III. 309
Majoran (edel oder ausländiſcher) III. 342
Majoran (wilder) III. 387
Malvaſier-Kraut I. 28
Mandel (Ambroſin-) I. 60
Mandel-Baum ibid. 59
Mandeln (bitter) ibid. 60
Mandeln (commun) ibid. 60
Mandeln (Barbadiſche) ibid. 60
Mandeln (Krack-) ibid. 60
Mandeln (Leoniſche) ibid. 60
Mandeln (Provenziſche) ibid. 60
Mandeln (Valenziſche) ibid. 60
Mangold [I.] 224 [III.] 193
Mangold IV. 208
Mangold (rother) I. 226
Mangold (weiſſer) I. 224
Manna (flieſſende) III. 337
Manns-Treu II. 443
Mantel unſer lieben Frauen I. 35
Marellen/ Marillen III. 316
Margarethen-Blümlein I. 202
Margen-Röslein III. 292
Marien-Blümlein I. 202
Marien-Röslein III. 292
Marobel III. 338
Marum III. 342
Maßholder I. 15
Maßlieben I. 202
Maſoran III. 309
Maſtix-Baum III. 221
Maſtix-Gummi III. 223
Maſtix-Holtz III. 223
Maſtix-Kraut III. 342
Mauer-Epheu III. 79
Mauer-Kraut IV. 53
Mauer-Raute (rothe) I. 25
Maulbeer III. 391
Maulbeer-Baum ibid. und I. 149
Maus-Dorn IV. 289
Maus-Gras III. 57
Maus-Oehrlein {I. 146, III. 47, 404}
Maus-Schwäntzlein II. 110
Mayran III. 399
Mayen-Baum I. 233
Mayen-Blümlein III. 253
May-Trauben III. 282
Mayer-Kraut III. 9
Mucken-Fliegen-Falle III. 298
Meel-Baum (kleiner) IV. 564
Meer-Ampffer III. 194
Meer-Burzel III. 76
Meer-Faden II. 524
Meer-Gewächs III. 76
Meer-Gras ibid. und III. 52
Meer-Hirſe III. 276
Meer-Jacobs-Blume III. 138
Meer-Lattich II. 524
Meer-Linſen III. 220

Meer-Melde III. 76
Meer-Mooß II. 302
Meer-Portulac III. 76
Meer-Rettig I. 110
Meer-Saat III. 276
Meer-Zwiebel IV. 332
Meger-Kraut III. 9
Meger-Kraut (Stern-) III. 10
Meel-Beer-Baum III. 367
Mehl-Fäſſergen III. 368
Meiran III. 309
Meiſter-Wurtz III. 149
Meliſſe III. 355
Melonen III. 359
Melonen-Igel II. 416
Melon-Pfeben III. 359
Melote III. 353
Melte (Gans-Fuß-) I. 139
Melten-Miſt ibid. 139
Melten (weiſſe) I. 138
Mengel-Wurtz III 193
Mercurius-Kraut III. 364
Mertzen-Becher (klein) III. 421
Mertzen-Blum (gelbe) ibid. 420
Mertzen-Blumen (weiſſe) III. 229
Mertzen-Violen ibid. 229
Meter-Kraut III. 344
Metterich ibid 344
Meyen-Rhein IV. 322
Meyer I. 244
Milch-Kraut [III.] 39 [IV.] 142
Milch-Schwamm (weiſſer) II. 537
Miltz-Kraut II. 151
Miltz-Kraut (groß) III. 279
Mittel Dürrwurtz II. 289
Miſpel IV. 580
Miſpel-Baum III. 370
Miſtel IV. 580
Model-Geer III. 23
Mohn IV. 41
Mohn (Garten-) IV. 42
Mohn-(Safft) IV. 44
Mohn (wilder) IV. 42
Moly-Knoblauch III. 387
Moly-Zwiebel ibid. 387
Monath-Blümlein I. 203
Mönchs-Kopff IV. 471
Mond-Kraut (frembd) III 233
Mond-Kraut III. 282
Mond-Raute ibid. 282
Mond-Veiel III. 233
Möhren IV. 59
Möhren (gelbe/ rothe und weiſſe { II. } 378 381 381
Möhren (wilder) IV. 328
Mohren-Kümmel [I.] 59 [II.] 377
Mohren-Scharlach-Kraut III. 113
Mooß III. 400
Mooß-Beeren IV. 542
Mooß-Blume II. 32
Mooß-Corallen III. 402
Mooß-Kelch III. 404
Mooß-Kolben IV. 511
Mooß-Kraut III. 238
Mooß-Kraut-Baum III. 239
Mooß-Veilgen III. 229
Morellen III. 316
Morgeln II. 534
Morgenſtern I. 33
Moſcatelle III. 394
Motten-Kraut I. 242
Mucken-Blumen III. 476
Mucken-Kraut [II.] 287 [IV.] 74
Mummeln III. 461
Münchs-Rhabarbar III. 196
Mundholtz III. 245
Müntze III. 362
Müntze (Acker-) III. 362
Müntze (Bach-) ibid. 362
Müntze (Frauen-) IV. 471
Müntze (groſſe Garten-) III. 363
Müntze (Katzen-) III. 362
Müntze (krauſe) ibid. 362
Müntze (Kröten-) ibid. 362
Müntze (Roß) ibid. 362
Müntze (Stein-) ibid. 362
Müntze (Waſſer-) ibid. 363
Muſcaten-Nuß-Baum III. 450
Muſcat-Nuß III. 450
Muſcaten-Träublein III. 117
Mutter-Kraut III. 338
Mutter-Kraut (wild) II. 59
Mutter-Wurtz III. 372
Mutter-Violen III. 100
Mutter-Zimmet II. 102
Myrobalanen III. 405
Myrrhen III. 408
Myrrhen-Gummi ibid. 409
Myrten III. 413
Myrten-Baum ibid. 413
Myrten-Cyſtus III. 412

N.

Nabel-Kraut [II.] 327 [IV.] 366
Nackete Hure II. 254
Nacht-Schatten [III.] 383 [IV.] 399
Nacht-Schatten (Edle) I. 54
Nacht-Schatten (mit ſchwartzen Kirſchen) I. 195
Nacht-Veilen III. 100
Nadels-Kraut IV. 71
Nägelein (Garten-) II. 94
Nägelein (Gewürtz-) II. 77
Nägelein (Gras-) III. 52
Nägelein (Indianiſch) IV. 458
Nägelein (Königs-) II. 52
Nägelein (Mutter-) ibid. 52
Nägelein (Nonnen-) III. 443
Nägel-Rinde III. 243
Näglein-Schwamm II. 534
Napen III. 417
Narciſſen III. 418
Narciſſen-Lilie IV. 529
Narciſſen-Röslein III. 418
Narciſſen (weiſſe) III. 421
Narde (Celtiſche) IV. 420
Narde (Indianiſche) IV. 422
Narden-Kraut III. 443
Narden-Saamen III. 444
Nard (wilder) I. 126

Nar-

Narren-Kolben IV. 511
Natter-Kraut I. 274
Natter-Wurtz {I. II.} 240, 280, 410
Natter-Zünglein III. 472
Nept III. 363
Neſpel-Baum III. 370
Neſſel-Baum III. 64
Neſſelfaren II. 151
Neſſel (groſſe) III. 279
Neſſel (ſtinckende) III. 6
Neſſel (taube/ tode) ibid. 6
Nießwurtz (ſchwartze) III. 93
Nießwurtz (weiſſe) III. 91
Nießwurtz (wilde) III. 88
Neunkrafft IV. 322
Neunmanns-Krafft II. 289
Nuß-Baum III. 452
Nuß-Baum (welſcher) ibid. 452
Nuß (Americaniſche) II. 415
Nuß (Maldiviſche) IV. 12
Nüßlein (Egyptiſche) I. 212
Nüſſe (Bart-) II. 319
Nüſſe (Cellery) ibid. 320
Nüſſe (Haſel-) ibid. 320

O.

Ochſen-Weitzen III. 350
Ochſen-Zunge I. 274
Ochſen-Zunge (gelbe) III. 104
Ochſen-Zunge (rothe) I. 70
Ochſen-Zunge (wilde gemeine) I. 274
Ochſen-Zunge (wilde oder Wald-) II. 419
Odermennige I. 31
Oel-Baum III. 466
Oleander III. 430
Oleander (wilder) III. 308
Oliven III. 460
Oliven-Baum ibid. 460
Olſenick/ Olſenich/ Olſenitz-Wurtzel II. 381
Olt-Wurtz III. 84
Onobrychiß III. 470
Opobalſam-Baum I. 152
Orant {I. III. IV.} 87, 487, 246
Orellan III. 485
Origan III. 488
Orlean-Baum III. 475
Orobus (Garten) III. 497
Oſter-Blum IV. 203
Oſter-Lucey (lange) I. 106
Oſter-Lucey (runde) ibid. 107
Oſtritz III. 149
Otter-Kraut [II.] 419, [IV.] 517

P.

Paarten-Wurtz III. 193
Padden-Stuhl (weiſſer) II. 531
Paeonien-Männlein IV. 3
Paeonien-Roſen 1
Paeonien-Weiblein IV. 4
Palmen-Baum IV. 24
Palmen (Wein-gebende) IV. 36
Palmen-Wein IV. 21
Panax-Kraut IV. 37
Pandorn IV. 39
Pantoffel-Baum IV. 444
Pantoffel-Holtz IV. 446
Papaya IV. 49
Pappeln III. 312
Pappel-Baum IV. 134
Pappeln (Garten-) III. 315
Pappeln (Haaſen-) III. 315
Pappeln (Käſe-) ibid. 312
Pappeln (Roſen-) III. 314
Pappeln (ſtaudigte) I. 34
Pappeln (Zitter-) IV. 156
Paradieß-Apffel-Baum I. 175
Paradieß-Feigen-Baum ibid. 175
Paradieß-Holtz III. 240
Paradieß-Körner II. 51
Paßions-Blume II. 239
Paßions-Blume Frucht ibid. 239
Paſtenach/ Paſteney/ Paſtinack IV. 59
Paſtinackel (wild) II. 377
Pech IV. 110
Pech (Schiff-) I. 3
Peden III. 55
Peltſchen III. 82
Peltſchen (kleine) ibid. 82
Perl-Gerſte / Perl-Grape III. 109
Perlen-Hirſe III. 276
Perl-Kraut ibid. 276
Peterlein IV. 79
Peterlein (Bocks-) IV. 96
Peterlein (Brunnen-) IV. 393
Peterlein (gifftiger Waſſer-) II. 216
Peterlein (Stein-) IV. 93
Peterlein (welſch) IV. 61
Peterſil (Macedoniſche) III. 128
Peterſilie/ Peterſilig IV. 79
Peterſilie (Pferde-) III. 128
St. Peters-Kraut IV. 53
St. Peters-Schlüſſel IV. 177
Pfaffen-Hödlein [II.] 178, [ ] 459
Pfaffen-Hütgen ibid. 459
Pfaffen-Käppel ibid. 459
Pfaffen-Oehrlein IV. 471
Pfaffenpint I. 113
Pfaffen-Schuh III. 89
Pfeben III. 359
Pfeffer IV. 112
Pfeffer-Kraut [III.] 227, [IV.] 320
Pfeffer aus Guinea IV. 404
Pfeffer (Indianiſcher) IV. 403
Pfeffer (langer) IV. 117
Pfeffer (Mauer-) IV. 365
Pfeffer (Mohren-) IV. 116
Pfeffer (ſchwartzer) IV. 118
Pfeffer-Staude III. 209
Pfeffer (Teutſcher) III. 210
Pfeffer (Türckiſcher) IV. 403
Pfeffer (weiſſer) IV. 115
Pfeil-Kraut IV. 299
Pfennich IV. 39
Pfenning-Kraut [III.] 450, [IV.] 501

Pfifferling (gelbe und weiſſe) II. 536
Pfingſt-Roſen IV. 1
Pferſchen / Pfirſchen III. 332
Pfirſchen (St. Lorentz-) III. 332
Pfirſich (Botzner-) III. 333
Pflaum-Baum IV. 185
Pflaumen-Baum (wilder) I. 11
Pflaumen (grüne) IV. 191
Pflaumen (groſſe runde) ibid. 191
Pflaumen (Myrobalanen-) IV. 191
Pfriemen-Kraut [III.] 15, [ ] 20
Piſer-Kraut II. 123
Pimpernell IV. 93
Pimpernell (Africaniſche) III. 352
Pimpernüßlein (welſch) IV. 122
Pinien-Baum IV. 102
Pinn-Holtz II. 515
Piſangh-Baum III. 396
Piſtacien-Nüßlein IV. 122
Pocken-Holtz III. 66
Pocken-Wurtz II. 194
Poley IV. 109
Poley (Acker-) IV. 110
Poley (Berg-) II 242
Pöley (Hertz-) IV. 109
Poley (Roß-) IV. 430
Poley (wilde) IV. 373
Pomerantzen III. 318
Pomerantzen Blume (wilde) III. 143
Pomeſinen III. 321
Pompelmoes III. 320
Portulack IV. 164
Poſt II. 236
Pſillien-Kraut IV. 193
Purgier-Körner IV. 266
Purgier-Pflaumen III. 406
Purgier-Winde I. 94
Purgier-Wurtz (falſche) IV. 491
Purtzel / Purtzel-Kraut IV. 164

Q.

Quecken III. 55
Quendel IV. 373
Quendl (Römiſcher) IV. 506
Quitten-Apffel III. 327
Quitten ibid. 327
Quitten-Baum ibid. 327

R.

Rubella III. 383
Raden III. 300
Radiß IV. 240
Rage-Wurtz III. 476
Ramſel IV. 142
Rappen-Fuß II. 316
Rapuntzel IV. 244
Rapuntzel (Garten-) II. 380
Rapuntzigen III. 186
Raſe-Wurtz III. 121
Raucke (breitblätterigte Winter-) I. 184
Raucken-Senff (weiſſer Garten-) II. 440
Raupen-Kraut II. 36
Raute IV. 292
Raute (Berg-) IV. 489
Raute (Garten-) IV. 294
Raute (Wald-) IV. 488
Raute (groß Wieſen-) IV. 487
Raute (wilde) IV. 489
Raynritz III. 9
Rech-Gras III. 55
Reh-Kraut III. 15
Rein-Blumen (groſſe) III. 266
Reis III. 499
Reiſſel-Beeren I. 221
Rettig IV. 240
Rettig (Frantz-) IV. 241
Rettig (groſſer) IV. 242
Rettig (Monath-) IV. 242
Rettig (ſchwartzer) IV. 242
Rettig (weiſſer) ibid. 242
Reupontick II. 217
Rhabarbar [III.] 194, [IV.] 248
Rhabarbar (Münchs-) IV. 250
Rhabarbar (ſchwartze) III. 384
Rhabarbar (weiſſe) III. 348
Rheinfarn IV. 469
Rheinfarn (ſpitziger) IV. 198
Rheinfarn (weiſſer) [I.] 204, [IV.] 196
Rhodiſer-Holtz IV. 254
Ries III. 499
Riedgras IV. 415
Rinds-Aug. II. 169
Rinds-Wurtz III. 121
Ringel-Blum II. 28
Ritter-Sporn II. 272
Rocken IV. 361
Rocken-Blum II. 362
Rodiſer-Wurtz IV. 254
Rödel-Kraut IV. 64
Rohr I. 121
Rohr-Gras III. 56
Rohr-Kolben IV. 511
Rohr (Spaniſch) I. 121
Rohr (Wieſen-) ibid. 121
Rom-Straß I. 224
Ronen I. 226
Roſe (bunde) IV. 273
Roſe (Chineſiſche) III. 314
Roſe (weiſſe) IV. 272
Roſen IV. 267
Roſen (Alp-) III. 433
Roſen (Bauren-) III. 315
Roſen (Berg-) III. 433
Roſen (Blumen-) III. 430
Roſen (Dammaſt-) IV. 273
Roſen (Heck-) IV. 274
Roſen (Herbſt-) III. 315
Roſen-Holtz IV. 254
Roſen-Königin IV. 274
Roſen (von Jericho) [ ] [illegible]72, [IV.] 501
Koſen (Lychnis-) III. 292
Roſen (St. Marien-) IV. 1
Roſen (Monath-) IV. 274
Roſen (Schwamm-) ibid. 274
Roſinen (kleine) IV. 588
Roſinen (groſſe) IV. 592
Röslein (Sammet-) IV. 274

Roß-

Roß-Bauch IV. 189
Roß-Beer IV. 542
Roß-Bohnen II. 473
Roß-Eyſen-Kraut II. 489
Roß-Fuß IV. 539
Roß-Schwantz II. 473
Roßmarin IV. 274
Roßmarin (wilder) III. 236
Röthe IV. 283
Röthling II. 534
Rothweil-Wurtz IV. 514
Rube (faule) I. 269
Rube (Gicht-) ibid. 269
Rube (Römiſche) I. 269
Rube (rothe) I. 226
Rübe-Saamen IV. 244
Rube (Roß-) I. 269
Rube (Waſſer-) IV. 238
Rube (weiſſe) ibid. 238
Rube (wilde) I. 269
Ruben IV. 237
Ruhr-Kraut {II. 289, III. 45, 153}
Rühr mich nicht an [III.] 148, [ ] 378
Rumgoltz / Rumoltz I. 224
Ruprechts-Kraut III. 26
Ruſchken IV. 289
Rüßlein (Indianiſche) II. 244
Rüſt-Baum IV. 596
Rüſtern ibid. 596

S.

Saam-Kraut / Sahm-Kraut IV. 169
Sade-Baum IV. 297
Safflor II. 71
Saffran II. 331
Saffran (baſtard) II. 243
Saffran (Garten-) [II.] 71, [ ] 243
Saffran (wilder) ibid. 243
Sagapen-Ferul-Kraut II. 488
Salat (Forellen) III. 185
Salat (Kopff) III. 185
Salat (krauſer) ibid. 185
Salat (rother) ibid. 185
Salb-Nüßlein I. 212
Salbey IV. 303
Salbey (bunde) IV. 304
Salbey (Creutz-) ibid. 304
Salbey (groſſe) III. 111
Salbey (Wald-) IV. 351
Salſe-Kraut I. 37
Salſen-Dorn I. 221
Saltz-Kraut III. 172
Sammet-Blume [I.] [IV.] 54
Sammet-Pappeln I. 52
Sanamund-Kraut IV. 311
Sandel-Holtz IV. 312
Sanickel IV. 314
Sanickel (klein Alp-) I. 148
Sarſaparilla IV. 317
Saturey / Saturie IV. 320
Satyrion III. 482
Sau-Blum IV. 471
Sau-Bohne / Saubon III. 121
Sau-Brod II. 366
Sau-Caſtanie I. 276
Sau-Fenchel [III.] 372, [IV.] 82
Sau-Mandeln III. 204
Sauer-Ampffer I. 17
Sauer-Dorn I. 221
Sauer-Klee I. 20
Sauerlamp I. 17
Sauerling (Weiſſer) II. 532
Saurach I. 221
Scabioſen III. 133
Scabioſen-Kraut IV. 324
Schabab III. 376
Schaben-Kraut I. 242
Schaaf-Garbe III. 376
Schaaf-Linſen II. 267
Schaaf-Mäuler III. 186
Schaaf-Mülben I. 30
Schaaf-Ripp III. 376
Schaaf-Zunge IV. 137
Schach-Blume II. 520
Schachtel-Halm II. 435
Schafftenheu II. 437
Schaftheu ibid. 437
Schalotten II. 129
Scharlach-Baum III. 144
Scharlach-Beer III. 146
Scharlach-Kraut III. 111
Scharlach-Lychnis III. 293
Scharleyen III. 112
Scharten-Kraut IV. 375
Scheiß-Kraut III. 269
Scheiß-Wurtz I. 269
Schel-Kraut II. 173
Schell-Wurtz *ibid.* 173
Schiel-Kraut III. 39
Schierling II. 216
Schimmel-Kraut III. 43
Schlaff-Kirſchen I. 195
Schlaff-Kraut III. 121
Schlaff-Kräulein II. 170
Schlag-Kraut II. 169
Schlangen-Blat IV. 372
Schlangen-Kraut {II. 410, III. 450, IV. 372}
Schlangen-Mord IV. 351
Schlangen-Wurtz I. 239
Schlangen-Wurtz (Virginiſche) IV. 373
Schlangen-Zünglein III. 472
Schlangen-Zwang II. 316
Schlehen-Dorn I. 11
Schlehen-Dorn-Safft (Egyptiſcher) ibid. 11
Schlehen (Haber-) ibid. und IV. 190
Schlehen-Strauch I. 11
Schling-Baum IV. 564
Schlotten-Blum I. 72
Schlüſſel-Blum IV. 177
Schmaltz-Blume [II.] 32, [ ] 201
Schmeer-Wurtz [I.] 269, [IV.] 100

Schmehlen III. 166
Schnaltzen IV. 45
Schnappen IV. 430
Schnecken-Saltz-Kraut (dornigtes) III. 173
Schnee-Ball IV. 308
Schnee-Glöcklein III. 230
Schnee-Tröpfflein III. 229
Schnee-Veilgen ibid. 229
Schnell-Blumen III. 297
Schnittlauch [II.] 129 [IV.] 163
Schöne Frau I. 195
Schoß-Kraut III. 304
Schoten-Dorn (Egyptiſcher) I. 10
Schott-Blum IV. 204
Schul-Weiden III. 245
Schuppen-Kraut III. 227
Schuppen-Wurtz II. 384
Schwaden III. 55
Schwalben-Wurtz [II.] 173 [IV.] 570
Schwamm II. 529
Schwartz-Beer III. 410
Schwartz-Dorn III. 369
Schwartz-Wurtz IV. 449
Schwefel-Wurtz IV. 82
Schwein-Brod II. 366
Schweiß-Lorbeern III. 209
Schweiß-Wurtzel II. 194
Schweitzer-Hoſen III. 383
Schwemmen-Kraut IV. 169
Schwertel III. 37
Schwertel (blaue) III. 158
Schwertel-Lilgen III. 156
Schwertel-Lilgen (gelbe) III. 159
Schwertel (Spaniſch) IV. 395
Schwindel-Körner II 304
Scorzoneren-Wurtzel IV. 351
Scorpion-Kraut III. 86
Scorpion-Schwantz ibid. 86
Sebeſten-Baum IV. 360
Seckel-Kraut (groß) IV. 499
See-Blumen III. 461
Seehalden IV. 169
See-Nuß IV. 519
See-Orgel IV. 529
See-Plumpen III. 461
See-Puppen ibid. 461
Seidebaſt III. 209
Seidelbaſt IV. 502
Sellery I. 92
Sempff/ Senff IV. 389
Senff (Bauren-) IV. 499
Senff-Kraut [I.] 184 [III.] 227
Senff (Waſſer-) I. 184
Senff (Wege-) [II.] 441 [ ] 447
Sennes-Blätter/ Senet IV. 368
Senet-Blätter (falſche) II. 267
Sergen-Kraut IV. 320
Serin IV. 506
Seſel-Kraut IV. 380
Seſel-Kraut (aus Candien) IV. 512
Seſel (Cretiſcher) ibid. 512
Seſel (Griechiſcher) IV. 490
Seſel (Wieſen-) IV. 381
Seu-Diſtel IV. 408
Seu-Wurtz IV. 354
Seven-Baum IV. 297
Seyden-Kraut II. 358
Seyffen-Kraut III. 300
Sibillen-Wurtz III. 23
Sichel-Klee [II.] 479 [ ] 509
Sichel-Möhren I. 56
Siebenfarben-Blumen III. 135
Siebengezeit III. 354
Sieben-Geruch ibid. 354
Sieben-Stunden-Kraut ibid. 354
Siegel-Lack III. 182
Siegmunds-Kraut I. 33
Sigmars-Wurtz ibid. 33
Silber-Baum IV. 341
Silber-Bart I. 183
Silber-Blat [II.] 404 [III.] 233
Silber-Buſch ibid. 233
Silber-Kraut [I.] 85 [IV.] 228
Silber-Staud I. 183
Simeons-Kraut I. 33
Sineſiſche Wurtzel III. 446
Singrün [II.] 237 [IV.] 341
Smirnen-Kraut IV 397
Sohn nach dem Vater III. 306
Sommer-Dörcken/ Sommer-Dörtlein III. 229
Sommer-Soteckens ibid. 229
Sommer-Süß III. 231
Sommer-Thürlein III. 229
Sommer-Wurtz III. 493
Sonchen-Kraut IV. 408
Sonnen-Blume II. 202
Sonnen-Gold-Blum II. 425
Sonnen-Kraut II. 215
Sonnen-Thau [I.] 35 [IV.] 280
Sonnen-Wende III. 86
Sonnen-Wirbel ibid. 86
Soorſack III. 131
Sophien-Kraut IV. 411
Soß-Kraut I. 37
Spargel I. 128
Spargel-Bohnen III. 281
Spargel-Hopffen III. 289
Spatzen-Zung III. 278
Speck-Lilgen IV. 72
Speck-Meide III. 364
Speer-Beer IV. 412
Speer-Kraut III. 472
Spehr-Kraut IV. 233
Speich IV. 419
Speichel-Wurtz [III.] 300 [IV.]
Sperber-Baum IV. 412
Sperber-Baum (wild) III. 368
Sperber-Kraut IV. 93
Speren-Stich III. 23
Speyerling IV. 412
Spicanard III. 207
Spicant-Männlein III. 279
Spicant (Teutſcher) ibid. 279
Spiel-Spelten III. 292
Spill-Baum [II.] 459 [IV.] 185

Spillinge

Spillinge (gelbde) IV. 190
Spinat/ Spinetſch IV. 424
Spinat-Erdbeer IV. 426
Spindel-Baum [II.] 69
[ ] 459
Spindel-Beer IV. 412
Split III. 377
Spöcker I. 39
Sprinck-Gurcken II. 340
Spring-Kraut III. 148
Spring-Saamen ibid. 148
Stab-Wurtz-Männlein I. 4
Stab-Wurtz-Weiblein ibid. 5
Stachel-Beer III. 62
Stachel-Feigen (Indianiſche) III. 473
Stachel-Nuß IV. 519
Stärck-Kraut III. 291
Stall-Kraut I. 84
Standhart-Wurtz III. 476
Staudel-Beer III. 410
Steben-Kraut IV. 434
Stech-Baum [I.] 95
[III.] 168
Stech-Dorn [IV.] 8
[ ] 252
Stech-Dorn (Teutſcher) III. 468
Stech-Palmen I. 95
Stech-Pfriemen [III.] 15
[ ] 19
Steck-Baum III. 168
Steck-Kraut II. 64
Stecken-Kraut II. 484
Steck-Ruben III. 417
Stein-Beer (rothe) III. 411
Steinbrech IV. 322
Steinbrech (gülden) II. 207
Steinbrech (rother) [I.] 26
[II.] 498
Stein-Buche II. 69
Stein-Farlein I. 26
Stein-Feder ibid. 26
Stein-Flechte III. 238
Stein-Hirſe III. 276
Stein-Klee III. 353
Stein-Kohl III. 192
Stein-Kraut I. 184
Stein-Linde {I. 32
IV. 91
596}
Stein-Saamen III. 276
Stein-Weide III. 246
Stein-Wurtzel [I.] 31
[IV.] 150
Stendel-Wurtz III. 476
Stephans-Körner IV. 431
Stephans-Kraut II. 233
Stern-Aneiß I. 82
Stern aus Bethlehem III. 489
Stern-Blümlein III. 119
Stern-Hyacinth ibid. 119
Stern-Kraut [I.] 134
[III.] 291
[IV.] 57
[ ] 433
Stickel-Beer III. 62
Stickel-Ruben III. 417
Stick-Wurtz I. 269
Stief-Mütterlein III. 135
Stinck-Baum I. 66
Stock-Maurachen II. 534
Stock-Veieln III. 231
Stoechas IV. 436
Stoechas (Arabiſcher) IV. 437
Stoechen-Kraut IV. 436
Stops-Loch [III.] 98
[IV.] 71
Storax/ Styrax IV. 441
Storch-Schnabel III. 26
Strauß-Gras III. 54
Streich-Kraut III. 290
Streiff-Wurtz III. 193
Streiſam-Roſen IV. 1
Strobel-Dorn II. 228
Stroh-Blume IV. 607
Stuck-Wurtz (wilde Americaniſche) III. 348
Studenten-Kraut I. 201
Studenten-Roſe IV. 458
Studenten-Röslein III. 293
Stumpff-Gras III. 53
Sünau I. 35
Surſack III. 131
Süßfahren IV. 150
Süßholtz III. 40
Süßling III. 330
Sürnig I. 17
Syrings-Baum IV. 453

T.

TAback III. 435
Taback (Türckiſch) IV. 176
Tag und Nacht IV. 53
Tag- und Nacht-Blumen III. 135
Tamarinden-Baum IV. 462
Tamarinden-Baum-Holtz IV. 465
Tannen-Baum I. 1
Tannen-Wadel II. 437
Tann-Zäpfflein-Kraut IV. 343
Taub-Haber III. 52
Taub-Korn III. 57
Tauben-Fuß III. 36
Taubenhart IV. 555
Tauben-Kropff II. 526
Täuberling (rothe) II. 534
Taurant (wilder) III. 338
Tauſend-Blat III. 376
Tauſend-Gulden-Kraut II. 117
Tauſend-Knoten IV. 145
Tauſend-Korn III. 98
Tauſendſchön I. 54
Terpentin-Baum IV. 481
Terpentin (gemeine) III. 201
Terpentin-Hartz IV. 484
Tertoffeln II. 533
Teſchel-Kraut (groß) IV. 499
Teuffels-Augen III. 121
Teuffels-Band I. 87
Teuffels-Kirſchen I. 269
Teuffels-Milch II. 449
Thanne I. 1
Thapſia IV. 490
Thee IV. 492
Thee (Römiſcher) I. 252
Thym-Seide II. 433

Thymian IV. 506
Thymian (wilder) IV. 373
Till I. 74
Tinten-Beer III. 245
Tolle-Dille III. 121
Toll-Kraut [III.] 121 [IV.] 440
Tonner-Reb III. 80
Tormentill IV. 515
Traben-Dragonckel II. 408
Tracken-Haupt I. 87
Träublein III. 117
Tragant IV. 515
Trauben-Kräutlein I. 250
Trauben-Hyacinth III. 117
Tremſen II. 362
Trieb-Körner IV. 266
Tuberoſe III. 117
Tuch-Jambuſen III. 141
Tulpe IV. 529
Turbith [IV.] 537 [ ] 490
Tyger Fuß III. 114
Tyll I. 74
Tyrcken-Kraut III. 99
Tyrckiſcher Bund (weiß) III. 258
Tyrckiſch Korn II. 522
Tyrckiſcher Weitzen ibid. 522

V.

Valerian IV. 544
Valerianella IV. 549
Vanillen / Vainillen / Vaniglien IV. 551
Veiel-Roſen III. 262
Veiel-Reben III. 142
Veiel (Tyrckiſche) III. 285
Veiel-Wurtzel III. 156
Veieln IV. 573
Veieln (gefüllte Lack-) III. 234
Veieln (gelbe) ibid. 234
Veieln (welſche) III. 231
Venus-Haar I. 24
Venus-Strahl IV. 328
Vergiß mein nicht I. 248
Vieh-Klee II. 479
Viole (kriechende) III. 136
Violen IV. 573
Violen (blaue Mertz-) ibid. 573
Ulm-Baum IV. 596
Ulmer-Baum ibid. 596
Unempfindlichkeit III. 381
Unholden-Kraut [III.] 430 [IV.] 553
Unnütze Sorge III. 135
Unſer Frauen Bett-Stroh III. 9
Unſer Frauen Pantoffel III. 88
Unſer Frauen Schuh ibid. 89
Unſer HErrn GOttes Wund-Kraut III. 124
Vogel-Beer-Baum IV. 412
Vogel-Leim IV. 580
Vogel-Klauen [II.] 35 [III.] 491
Vogel-Kraut I. 64
Vogel-Milch III. 489
Vogel-Neſt {II. 377, III. 477, IV. 59}
Vogel-Wicken [II.] 314 [III.] 202
Vogel-Fuß III. 491
Vogel-Pfote ibid. 491
Urle I. 15
Urlen-Baum ibid. 15

W.

Wachholder-Baum III. 168
Wachholder-Holtz III. 171
Wachs-Blümlein II. 432
Wachs-Blume II. 150
Weitzen IV. 515
Weitzen (ſchwartzer) III. 351
Waitzen (Wachtel-) III. 350
Weitzen (Winter-) IV. 526
Wald-Erd-Rauch III. 394
Wald-Glöcklein II. 392
Wald-Gras III. 54
Wald-Hirſe III. 351
Wald-Hopffen III. 124
Wald-Kraut III. 346
Wald-Kümmel (langer) III. 236
Wald-Mangolt IV. 208
Wald-Mannlein III. 346
Wald-Meiſter [I.] 90 [III.] 346
Wald-Meiſter (gulden) II. 338
Wald-Meliſſe III. 358
Wald-Reben (Ungariſche) II. 237
Wald-Ruben II. 366
Wald-Schall II. 392
Wald-Winde IV. 72
Wall-Nuß III. 452
Wallpurgis-Kraut III. 282
Wall-Stroh III. 9
Wall-Wurtz IV. 452
Wartzen-Kraut III. 86
Waſch-Kraut III. 301
Waſſer-Bathenig IV. 348
Waſſer-Blat III. 120
Waſſer-Doſten II. 460
Waſſer-Epheu III. 219
Waſſer-Fenchel [III.] 218 [IV.] 232
Waſſer-Grütze ibid. 219
Waſſer-Helm-Kraut III. 218
Waſſer-Jacobs-Blume (hohe) 139
Waſſer-Linſen III. 219
Waſſer-Merck I. 76
Waſſer-Mohn-Blumen III. 461
Waſſer-Mooß III. 219
Waſſer-Moreslen IV. 393
Waſſer-Nuß IV. 519
Waſſer-Pfeffer IV. 74
Waſſer-Poley III. 362
Waſſer-Raute II. 498
Waſſer-Steinbrech ibid. 498
Waſſer-Schwerrel III. 157
Waſſer-Wund-Kraut II. 461
Waude III. 290
Wegbreit IV. 134

Weg-Dorn IV. 252
Weg-Gras IV. 145
Weg-Stroh III. 9
Wegerich IV. 134
Wegerich (breiter) IV. 135
Wegerich (Spitz) ibid. 135
Wegtritt (klein) [III.] 98
[ ] 176
Wegtritt IV. 145
Wegwart II. 212
Weg-Winde II. 283
Weichſe II. 136
Weiden-Band IV. 302
Weiden-Baum IV. 300
Weiden-Dorn III. 468
Weiden-Kieffer IV. 302
Weiden (niedrige Erd-) ibid. 302
Weiden-Seil oder Korb- ibid. 302
Weiden-Spitz ibid. 302
Weidkraut / Weid III. 162
Weiderich III. 304
Wein IV. 586
Weingart ibid. 586
Weingarten-Grün III. 364
Wein-Legelein I. 221
Wein-Schädling ibid. 221
Weinſtock IV. 503
Weinſtock (wilder) IV. 51
Weiß-Dorn III. 369
Weiß-Wurtz IV. 384
Weiſſe Leuchte II. 470
Wende-Wurtz III. 91
Wermuth (gemeiner) I. 6
Wermuth (Meer-) I. 8
Wermuth (Römiſcher) ibid. 8
Wetter-Röslein I. 35
Weyhrauch Baum I. 102
Weyrauch-Gummi ibid. 103
Wicken IV. 566
Wicken (groſſe) ibid. 566
Wicken (Tyrckiſche) III. 284
Wicken (zahme) IV. 566
Wied-Beer IV. 57
Wiederſtoß III. 261
Wiederſtoß (rother) III. 299
Widerthon III. 282
Widerthon (golden) I. 26
Widerthon (rother) I. 26
Widerthon mit Zünglein III. 472
Wieſen-Flachs III. 273
Wieſen-Geld III. 450
Wieſen-Glöcklein II. 34
Wieſen-Glocken-Blume II. 34
Wieſen-Kraut III. 261
Wieſen-Mangolt ibid. 261
Wieſen-Scharlach-Kraut III. 113
Wieſen-Scabioſen III. 134
Wieſen-Wolle III. 43
Wieſen-Zeitloſen II. 254
Winde 283
Wind-Röslein I. 72
Wintergrün {III. IV.} 364
208
568
Winter-Iſop III. 129
Winter-Thürlein III. 230
Winter-Veieln III. 231
Wirbel-Doſt II. 240
Wohlgemuth III. 487
Wohlſtand III. 149
Wörſten-Kraut II. 71
Wolffs-Baſt III. 209
Wolffs-Beer IV. 57
Wolffs-Bohnen III. 284
Wolffs-Fuß II. 59
Wolffs-Gifft I. 16
Wolffs-Milch II. 449
Wolffs-Schoten III. 284
Wolffs-Trappen II. 59
Wolffs-Wurtz I. 16
Wollen-Baum III. 48
Wollen-Blumen I. 54
Woll-Gras III. 53
Wolverley II. 400
Wull-Kraut IV. 553
Wund-Baum II. 517
Wund-Holtz ibid. 517
Wund-Klee III. 282
Wund-Kraut IV. 477
Wund-Kraut (Heydniſch) IV. 577
Wund-Kraut (Spitz) II. 392
Wunder-Baum IV. 263
Wunder-Blume III. 383
Würffel-Kraut I. 136
Würg-Beer III. 368
Wurm-Kraut IV. 470
Wurm-Kraut (Heydniſch) IV. 577
Wurm-Saamen IV. 469
Wurm-Saamen (falſcher) II. 201
Wurm-Tod I. 7
Wurm-Wurtz I. 240
Würſich I. 258
Wüterich II. 218

Y.

YSop (Oeſterreichiſcher) II. 172

Z.

ZAm-Kraut IV. 169
Zahn-Kraut [II.] 384
[III.] 120
Zahn-Kräutel II. 386
Zahn-Stöhrer-Baum III. 221
Zahn-Wurtz [II.] 384
[IV.] 206
Zapff-Holtz II. 515
Zapffen-Holtz I. 39
Zapffen-Kraut III. 212
Zäpffel-Kraut ibid. 212
Zaucken / Zauchen III. 253
Zaun-Rübe I. 269
Zebaſt III. 209
Zecht II. 151
Zecken / Zecken-Körner IV. 263
Zeder-Baum II. 111
Zehr-Kraut I. 228

Zehr-Wurtz I. . . . 113
Zeidelbaſt III. . . . 209
Zeilandt IV. . . . 502
Zeitloſen . . . [II.] 245
[III.] 229
Zibeben IV. . . . 592
Zibolle II. . . . 124
Ziegen-Horn II. . . . 511
Zigeuner-Kraut III. . . . 121
Zimmet II. . . . 221
Zinn-Kraut II . . . 435
Zinnober-Röslein III. . . . 293
Zirbel IV. . . . 102
Zirbel-Nuß-Baum ibid. . . . 102
Ziſern / Ziſer-Erbſen II. . . . 209
Zitter-Gras III. . . . 56
Zitter-Wurtz III. . . . 193
Zitwer-Kraut II. . . . 408
Zucker-Canari I. . . . 118
Zucker-Candi (brauner) ibid. . . . 118
Zucker-Candi (weiſſer) ibid. . . . 118
Zucker-Caſſaun ibid. . . . 118
Zucker-Farin ibid. . . . 118
Zucker (Gerſten-) I. . . . 119
Zucker (gewundener) ibid. . . . 119
Zucker (Hut) I. . . . 118
Zucker (Kinder-) I. . . . 119
Zucker (Maderey) I. . . . 118
Zucker-Moſcevade I. . . . 118
Zucker-Royal ibid. . . . 118
Zucker-Thomas ibid. . . . 118
Zucker-Speiß ibid. . . . 118
Zucker-Streu ibid. . . . 118
Zucker-Valentzen ibid. . . . 119
Zumpen-Kraut IV. . . . 477
Zungen-Kraut III. . . . 211
Züger-Beer IV. . . . 542
Zürgel-Baum III. . . . 64

E N D E.

NEDER-

NEDERDUITSCH
REGISTER
VAN ALLE
KRUIDEN EN GEWASSCHEN,
In de vier Deelen van dit Werk vervat.

A.

AAlbeziën IV. . . 259
—— (*Witte*) *ibid.* . . 261
—— (*Roode*) *ibid.* . . 261
—— (*Zwarte*) *ibid.* .
Aard-akers I. . . .
Aard-appel II. . . 276
Aard-beziën I. . . 366
Aard-beziën II. . . 105
Aard-beziën Kruit. *ibid.* . . 513
—— (*Wilde*) *ibid.* . . 514
Aard-moſch III. . . 402
Aard-nooten III. . . 204
Aard-peeren II. . . 203
Aard rook *ibid.* . . 526
Aard-veil III. . . 80
Aaron (*kleine*) I. . . 110
Aarons-baart *ibid.* . . 113
Abeelboom IV. . . 155
Abelen *ibid.* . . 154
Abrams-boom I. . . 29
Abrikozen III. . . 316
Abrikozenboom *ibid.* . . 317
Abruine III. . . 334
Ackeley I. . . 97
—— Verſcheide ſoorten *ibid.* .
Acke-mella (*deware*) II. . . 462
Adams Appel III. . . 325
Adderstonge *ibid.* . . 472
Adik II. . . 413
Adonisbloem I. . . 27
Affodille *ibid.* . . 133
Affrikaan-Bloem II. . . 200
Agnus Caſtus, *Zie Abramsboom.* .
Agrimonie I. . . 31
Ahovay *van Thevétus* III. . . 107
Ahornboom I. . . 16
Ajuin (*Roode en Witte*) II. . . 124
—— (*Paliſtynſche*) *ibid.* . . 129
—— (*Spaanſche*) *ibid.* . . 129
Akkerklitſen II. . . 108
—— (*Wilde*) *ibid.* . . 110
Akkerkool III. . . 198
Akkerman I. . . 25
Akker neetel III. . . 8
Alandwortel III. . . 84
Alaternus I. . . 32
Algenezent Kruid IV. . . 37
Aliſſen Kruid III. . . 189
Alleluja I. . . 20
Aloë I. . . 41. *enz.*
—— (*Met doornen*) *ibid.* . . 43
—— (*Amerikaanſche*) *ibid.* . . 44
Aloë 's hout III. . . 240
Alſem I. . . 6
—— *Met Lavendel bladeren, ibid.* . 7
—— Met bladeren van vyfvinger Kruid, *ibid.* 8
—— Met ſmalbladige kroontjes, *ibid.* 8
Althæa I. . . 50
Amandelboom I. . . 59
Amandelen (*bittere*) I. . . 60
Ambrette II. . . 364
Ammi I. . . 56
Amomi III. . . 244
Amoniak-ferula II. . . 487
Amonum I. . . 58
Anacardes I. . . 61
Ananas I. . . 67
Andievi, Zie *Endivi.* .
Andoorn (*Witte*) III. . . 338
—— (*Zwarte*) *ibid.* . . 340
Andoorn IV. . . 429
Anemone-roosjes I. . . 71
—— *Verſcheide ſoorten, ibid.* . . 72-73
Angelica I. . . 76
—— (*Wilde*) I. . . 77
Angelier (*Engelſche*) II. . . 93
—— *Chineeſche ibid.* . . 97
—— Verſcheide ſoorten *ibid.* .
Anonis I. . . 84
Anys I. . . 80
Anysboom III. . . 242
Anys-hout III. . . 242
Apios I. . . 91
Apoſteem Kruid IV. . . 324
Appel III. . . 329
—— (*Zoete*) *ibid.* .
—— (*Robyn*) *ibid.* .
—— (*Kannetje*) *ibid.* .
—— (*Worg*) *ibid.* .
Appelboom (gemene) III. . . 329
—— (*Wilde*) *ibid.* . . 330
Arec-noten II. . . 481
Artiſchokkeu II. . . 228
Aſter I. . . 134
Aſpergie I. . . 128
—— (*Wilde*) *ibid.* . . 132
Atheenboom I. . . 29
Averone I. . . 4
—— (*Wyfie*) . . 5
Azaroolboom III. . . 369

B.

Babyloniſche Kerſſen II. 405
Bal-Rozen IV. 308
Balzem II. 323
Balzem-Appel III. 388
—— (*Indiaanſche*) *ibid.* 389
Balzemboom (*Wyfie*) I. 151
Balzemboom (*Americaanze*) I. 159
Balzemboom van peru I. 164
Balzemboom van Tolu I. 170
Balzem Copaiba I. 160
Balzem Kruit (*klein*) I. 28
Balzem Mecha I. 152
Balzem (*Niewe*) I. 164
Balzem-Struik I. 152
Bambus-Riet I. 172
Bananeboom I. 176
Banile IV. 551
Barba Jovis I. 183
St. Barberas Kruit I. 184
Baſilicum (*wilde*) III. 299
Baſilicum III. 464
—— (*Monniken*) *ibid.* 465
Baſtert kers III 426
Baſtert Majoraan III. 342
Batatas II. 286
Bathengel II. 155
—— (Kruipende) *ibid.* 158
Bdellasboom I. 188
Bdellium (*degom*) I. 190
Beekbungen I. 193
Beemdenkruit III. 262
Been (*Roode*) III. 262
Been (*Witte*) *ibid.* 296
Beerenklauw IV. 417
Beerenklauw (*Italiaanſche*) I. 13
Beeren-Oor I. 148
Beerwortel III. 372
Beet (*Witte*) I. 224
—— (*Roode*) *ibid.* 226
Beidelſaar I. 94
Belladona I. 195
Bellvedere I. 201
Bellvedere II. 33
Ben-Noot I. 211
Benzoë-boom I. 214
Bergamotten IV. 216
Bergkervel (*wilde*) III. 409
Berg-Lelie III. 258
Berg-Munt II. 23
Berg-Poley II. 242
Berg-Polium IV. 139
Berg-Viole III. 137
Berg-Wikken II. 314
Berkenboom I. 233
Bernagie I. 248
Beroep-Kruit III. 188
Beroertheids-Kruit IV. 179
Bertram IV. 206
Bertram (*wilde*) IV. 196
Betonie I. 228
Betonie (*Edele*) IV. 475
Bevernel IV. 96
Bevernel IV. 322
Beukenboom II. 477
Bezekens, over Zee IV. 259
Bezem-Kruit III. 15
Biezen III. 166
—— (*Water*) *ibid.* 167
—— (*Bloem*) *ibid.*
Bilzen-Kruit III. 121
—— (*Witte*) *ibid.* 122
—— (*Zwart*) *ibid.*
Bingel-Kruit III. 364
—— Verſcheide ſoorten *ibid.* 365 *enz.*
Bis-Malva, Zie Althæa
Bladerloozen IV. 364
Bloedbloem, (*Affricaanſche*) III. 75
Bloedboom (*de groote*) IV. 34
Bloed-Kruit (*Engels*) III. 34
Bloedwortel *ibid.*
Bloemen-riet II. 37
Bloempje, vergeet my niet III. 87
Boekweyte II. 475
Boelkens-Kruit II. 461
—— (*Onechte*) *ibid.*
Boere-Kers IV. 499
Bokorega IV. 518
Boks-baart IV. 517
Bombeziën III. 47
Boom des doods IV. 473
Boom des Levens I. 104
Boom-longen-Kruit III. 239
Boomvaren IV. 151
Boom-varen (*gemeene*) IV. 152
Boom-veyl III. 79
Boom-winde *ibid.* 79
Boom-wolle *ibid.* 47
Boone (*Egiptiſche*) I. 114
Boonen II. 472
—— (*Duive*) *ibid.* 473
—— (*Paarde*) *ibid.*
—— (*Koorts*) *ibid.*
Boonen (*Roomſche*) IV. 86
—— (*Turkſche*) *ibid.* 88
—— (*Purgeer*) *ibid.*
Boonen-boom III. 179
Borſekens-Kruit I. 277
Borſtbeziën III. 164
Boterbloem II. 201
Boterbloem, met witte Bloemen III. 257
Boterbloem IV. 229
Boviſt II. 532
Bourgondiſch-Hooy II. 509
Braaknoot IV. 400
Braambeziën IV. 252
Braambezienboſch *ibid.* 285
Braamen *ibid.* 285
Brandtlattouw IV. 539
Brazilienhout IV. 313
Brem III. 15
Brem (*Spaanſche*) III. 15
—— (*Affricaanſche*) *ibid.* 17
—— (*Ververs*) *ibid.* 20
Brem-Raap III. 493
Breuk-Kruit III. 99
Brionie I. 269
Bruynelle I. 267
Bruyn heilige III. 362
Bylkens-Kruit III. 82
Byt-Kruit IV. 504
Byvoet I. 110

C.

Cacao II. 1
—— (*Boom*) *ibid.* 3

—— *Boter ibid.* 10
Calament (*Wilde*) II. 240
—— (*Berg*) *ibid.* 242
Calmus II. 24
Camperboom I. 99
Campions III. 292
Cancanum (*Gommi*) II. 36
Canelle (*de Schorſe*) II. 42
Cappers (*Wilde*) II. 46
—— (*Tamme*) *ibid.* 47
Cardamom II. 51
—— (*De Middelſte*) II. 52
—— (*De Kleine*) *ibid.* 53
Cardebenedict II. 60
Cardinaals-bloem II. 505
Carootte IV. 59
Caſſia II. 99
Cederboom II. 111
Cereus II. 141
Centauri (*Groote*) II. 117
—— (*Kleine*) *ibid.* 118
Champions II. 539 *enz.*
China, *Zie Kinakina*
China Wortel II. 194
Chondrille *ibid.* 198
—— (*Spaanſche*) *ibid.* 199
Chriſtdoornen IV. 9
Chriſtus-Oog III. 104
Chriſtus-Oogen II. 208
Chriſtus-Oogen III. 294 *enz.*
Cicers II. 209
Cicers III. 202
Cichoreye II. 210
—— (*Wilde*) *ibid.* 215
Cimbelkruit III. 267
Cinaas-Appel III. 32
Circea II. 232
—— (*Kleine*) *ibid.* 232
Ciſtus II. 233
Ciſtus-Leden II. 236
Citroen boom III. 323
Citrullen *ibid.* 344
Cocculs-beſſen II. 244
Cochelata II. 253
Coffi II. 12
—— (*Javaanſe*) II. 14
—— (*Cylonſche*) *ibid.*
—— (*Mochaaſe*) *ibid.*
Coloquint-Appels II. 260
Comcommers II. 340
Confielie-degrein III. 355
Conyza II. 287
Copaiba boom I. 159
Copal boom II. 291
Coraal II. 294
Coraal (*Witte*) *ibid.* 297
—— (*Roode*) *ibid.*
—— (*Steenachtige*) *ibid.*
Corallen-boom II. 293
Corallen Moſch II. 303
Corallen ſtruik *ibid.*
Corenten IV. 592
Coriander II. 304
Coris II. 308
Cornelien, *Zie Cornoelje*
Cornoelje-boom II. 310
Coſtus-Balzem II. 323
Cotinus II. 325
Cruciata II. 338
Cruizette, *Zie Kruiſetten*
Cubeben II. 339
Culilawan II. 347
Curcuma II. 357
Cypres (*Laage*) met bladeren van Rynbloemen I. 5
Cypreſſeboom II. 354
—— (*Mannetje*) *ibid.* 355
—— (*Wyfje*) *ibid.*
Cyprus II. 371
Cytiſus II. 373

D.

DAdel-boom IV. 24
—— (*Wilde*) *ibid.* 31
Dagon II. 408
Damaſt-bloem III. 100
Das-wortel II. 402
Daucus II. 377
Daucus, *van Candië* II. 379
Dauwdiſtel IV. 408
Denneboom I. 1
—— (*Mannetje*) *ibid.* 2
—— (*Wyfje*) *ibid.*
Denneling II. 531
Denneſtaart II. 437
Deurwaſch IV. 71
Dille I. 74
Diptan II. 388
—— (*Baſtert*) *ibid.*
Diſtel (*Gezegende*) II. 60
—— (*Onzer Vrouwen*) *ibid.* 64
Dol-Appelen IV. 406
Dol-Beſſen II. 244
Dol-kruit I. 74
Dolle-kervel II. 216
Dolik-gras III. 57
Donderbaart IV. 364
Donder-boonen IV. 480
Doriaan II. 398
Doronicum *ibid.* 400
Dorycnium II. 403
—— (*Het Zilvere*) *ibid.* 404
Dotterbloemen II. 31
Doodenetel III. 6
Doorn-Appel (*Indiaanſche*) II. 416
Doorn-Appel IV. 438
—— (*Stinkende*) *ibid.* 440
Doorn (*Egiptiſche*) I. 9
Dovenetel III. 6
Dovenetel *ibid.* 189
Dragant (*Gom*) IV. 515
Dragon (*Wilde*) IV. 196
Draken-bloeds boom IV. 34
Draken Hoofd II. 406
Draken-wortel II. 410
Dravig III. 52
Drayings-wortel II. 402
Drieblad IV. 521
Drievuldigheids-bloemen III. 135
Druiven-kruit I. 250
—— (*Klyn*) *ibid.* 251
Dry-diſtel II. 67
Dudaim I. 177
Duivels-Beet IV. 327
Duivels-Broodt II. 529
Duivels-drek I. 124
Duivels-drek-Boom I. 122

Duiven-kervel II. 526
Duivels-melk II. 449
Duiven voet III. 36
Duizend-bladt III 376
—— (*Verſcheiden ſoorte*) *ibid.* 377
Duizend gulden-kruit II. 117
—— (*Groote*) *ibid.*
—— (*Klyne*) *ibid.* 118
Duizend-koorn III. 98
Duizend-knoop III. 176
Duizend-knoop Manneke IV. 145
—— (*Met ſcharley-korrels*) *ibid.* 148
—— (*Het Wyfje*) *ibid.* 150

E.

EDel-Lever-kruit, *Zie Leverkruit.*
Een blad III. 254
Eerenprys IV. 557
—— *Verſcheiden ſoorten ibid.* 562
Egelantierboom IV. 274
Egel-kruit III. 450
Eike (*Laage*) II. 155
Eikeboom IV. 219
—— (*Galnoot-dragende*) *ibid.* 223
Eikevaren IV. 151
Elatina II. 422
Elemi-boom II. 424
Elzenboom I. 39
Endenkroos III. 219
Endgroen *ibid.*
Endievi II. 428
Engelzaad IV. 152
Epidendrum (*Aſfriekaanſche*) II. 432
Epimediums-kruit II. 432
Eppe I. 92
Eppe (*water*) Zie water Eppe,
Eppen-kruit III. 128
Erlenboom I. 39
Erven III. 497
—— (*Wilde*) *ibid.*
Ervum II. 442
Erweten (*wilde of Boere*) I. 136
Erweten (*Spaanſche*) II. 209
Erweten (*Stok*) IV. 128
—— (*Veldt*) *ibid.* 129
—— (*Zee*) *ibid.*
—— (*Wilde*) *ibid.* 131
—— (*Indiaanſche*) *ibid.* 132
Eſſenboom II. 517
Eſſenboom (*Wilde*) II. 70
Everwortel (*Wilde*) I. 14
Euphorbium II. 466
Eyloof III. 79

F.

FAiſanten-kruit III. 498
Felwortel III. 22
Fenegriek II. 511
Fenegriek (*Wilde*) IV. 142
Ferula II. 484
Fie-kruit IV. 411
Fiſtel-kruit IV. 66
Fleſſenboom met Vygebladeren III. 60
Floers II. 243
Fluweel-bloemen I. 54
Fluweel-bloem IV. 462
Fontein-kruit IV. 169
—— Verſcheide ſoorten *ibid.* 172 *enz.*
Fraxinelle II. 389

G.

GAbbe Gabben IV. 16
Galbaan Ferula II. 487
Galigaan III. 1
Galigaan (*Wilde*) II. 374
Gamanderlein II. 155
Gamanderlein IV. 487
Gamanderlein (*Baſterd*) *ibid.* 562
Gamanderlein (*Verwers*) *ibid.* 377
Ganze-Bloem (*Amerikaanſche*) *met bladeren van Oſſetong* I. 135
Ganze-bloem (*Geele*) II. 201-205
Ganze-Diſtel IV. 408
—— *Verſcheide ſoorte ibid.* 410
Ganzerik I. 85
Geelzucht wortel II. 357
Geerſt III. 374
—— (*Indiaanſche*) *ibid.*
Geitenbaard I. 182
Geitenbaard IV. 594
Geitenblad *ibid.* 72
Geiten-Ruite III. 3
Gember, Gengber IV. 616
—— (*Witte*) *ibid.* 618
—— (*Wilde*) *ibid.*
Geneverboom III. 168 en 170
Geneverſtruik III. 168
—— (*Virginiſche*) *ibid.*
Genippa Boom III. 15
Gentiaan III. 22
—— (*Kruis*) *ibid.*
Gentianella III. 24
Genzing III. 446
Gerſt (*Wilde*) III. 57
Gerſt, geerſt &c. III. 108
—— (*Winter*) *ibid.* 109
Gevoelig-kruit III. 380
Glaas-kruit IV. 382
Glas-kruit IV. 53
—— *Verſcheide ſoorte ibid.* 56
Glid-kruit IV. 382
Globularia I 91
Gods-Genade III. 32
—— (*Wilde*) *ibid.* 34
Gods-gratie III. 61
Goede Henderik I. 245
Goejaves-Boom III. 70
Gomme Anime I. 79
Gommi Caranna II. 49
Gommi-Copaal *ibid.* 292
Gom-Dragant IV. 515
Gom van Boks doorn *ibid.* 515
Gom gutte, (*Zie gutte Gom*) III. 72
Gommi-Lak III. 181
Gouds-bloem II. 28
Gouds-bloem II. 201
—— (*Affrikaanſche*) *ibid.* 269
Goud-wortel II. 173
Goud-wortel III. 257
Gouw (*Groote*) II. 173
—— (*Stinkende*) *ibid.*
Grachtvaaren III. 279
Granaat-Appel III. 59
Granaat-boom III. 58
Gras III. 50

— (*Voſſe-*

—— (*Voſſeſtaarts*) *ibid.* 51
—— (*Geerſt*) *ibid.*
—— (*Haver*) *ibid.*
—— (*Verſcheide andere ſoorten*) *ibid.* 52 *enz.*
Grind-kruit IV. 370
Gulden-diſtel IV. 346
Gulden-Roede IV. 578
—— (*Verſcheide ſoorten*) *ibid.* 579
Guychelheil I. 64

H.

HAagedooren III. 369
Haag-Eike IV. 225
Hadik (*Zie Adik*)
Hakkel-kruit I. 72
Haane-kammekens III. 470
Haane-voet IV. 229
—— (*Verſcheide ſoorten*) *ibid.* 231 *enz.*
Hairſtreng IV. 83
Hamer-Beziën III. 410
Hamer-Beziën IV. 542
Haro I. 276
Harte-kruit III. 237
Harts-doorn VI. 423
Harts-Hoorn II. 316
Hars-tongen I. 239
Harts-tongen III. 270
Harts-tongen IV. 486
Hartstong-geſpan II. 51
Hazeklaver IV. 522
Hazenklaver I. 86
Hazenklaver III. 44
Haze-Latouw II. 199
Hazekool IV. 408
Hazelaar II. 318
Hazel-Nooten (*Roode*) II. 320
—— (*Spaanſche*) *ibid.*
—— (*Americaanſche*) III. 452
Hazelnooten-boom II. 418
Hazen-Oor II. 532
Hazepooten III. 44
Haver I. 140
Haver (*Looze*) III. 52
Haviks-kruit III. 103
—— (*Uitheemſche*) *ibid.* 106
Hedrik IV. 243
Heerik *Zie Hedrik.*
Hedyzarum III. 82
Heide II. 438
Heide-Beziën III. 411
Heiden-Yſop II. 236
Heidenſche Lelie III. 257
Heilig-Hout III. 67
Helleborine III. 88
Helm-kruit IV. 354
Hemels-dauw III. 336
Hemels-Manna (*Duitſch*) III. 55
Hemels-ſleutel IV. 177
Hemels ſtengel III. 23
Hennip II. 38
Herfſt-Narcis II. 259
Herfſt-Rozen III. 315
Hermodactylen II. 257
Hermoes II. 435
Heul (*Tamme*) IV. 41
—— (*Wilde*) *ibid.*
—— (*Verſcheide ſoorten*) *ibid* 44 *enz.*
Hexenkruit III. 431
Hinne-Beziën IV. 287
Hipecacuanha III. 135
Hirze III. 374
Hoefblad II. 159
Hoeflattouw III. 539
Hoelanger hoe liever IV. 405
Hofkunne IV. 504
Hof-Saffraan II. 243
Holwortel (*lange*) I. 106
—— (*ronde*) *ibid.* 107
—— (*kleine*) *ibid.* 107
Holwortel (*grootſte*) III. 324
Honds-draf III. 80
Honds-gras III. 55
Honds-kerſſen IV. 608
—— (*Virgiaanſche*) *ibid.* 609
Honds-kool I. 93
Honds-kulkens III. 479
Honds-look. III 115
Honds-roos II. 201
Honds-tand II. 383
Honds-tong II. 369
Honette I. 94
Honigbloem III. 351
—— (*Africaanſche*) *ibid.* 352
Hooy III. 55
Hooy (*Bourgondiſch*) II. 509
Hoppe III. 286
Hoppe-kruit *ibid.*
Hop (*Perſiaanſche* III. 288
Huiskool IV. 409
Huislook IV. 364
—— *Verſcheide ſoorten ibid.* 366
Hulſt I. 95
Hyacinthen III. 115
—— *Verſcheiden ſoorten idid.* 117
Hyacintbloem IV. 542

I.

JAcea III. 133
—— (*Ooſtenrykze*) *ibid.* 134
—— (*Cretiſche*) *ibid.* 135
St. Jacobs-kruid III. 137
Jalappe (*oprechte*) III. 383
St. Jans-brood IV. 386
St. Jans-druiſkens IV. 259
St. Jans-kruid III. 124
—— (*Kleine kruipende*) *ibid.* 125
St. Jans-kruid (*Boomachtig*) IV. 428
St. Jans-kruid (*onecht*) II. 308
Jaſmyn III. 142
Jaſmyn (*Indiaanſche*) III. 11
—— (*Mexicaanſche*) *ibid.*
—— (*Valſche*) *ibid.*
—— (*Amerikaanſche*) *ibid.*
—— (*Canadaſche*) *ibid.*
Iben-boom IV. 473
Jenelten (*Spaanſche*) III. 418
Jenelte III. 292
Jeſemyn (*zie Jaſmyn*)
Jicht-Roozen IV. 2
Jicht-wortel (*Africaanſche*) I. 270
Indiaanſch-Blad III. 311
Indiaanſch hout III. 243
Indiaanſche-Kers III. 427
Indigo-kruid III. 151
Ingaboom III. 153
Ingroen II. 269

Ingroen IV. 568
Jobs-Tranen III. 182
Joden-Doorn IV. 8
Joden-Krieken IV. 404
Jozephsbloemen IV. 517
Iris (*Florentynſche*) III. 158
Judas-boom IV. 388
Juffers-kruid (*Americaans*) III. 345
Juffrouw-merk I. 92
Juffrouw-merk IV. 393

K.

KAarden II. 395
—— (*Volders of Droogſcheerder*) *ibid.*
—— (*Tamme*) *ibid.* 397
Kalabas II. 343
Kali III. 172
Kalfs-ſnuit I. 87
Kalfs-voet I. 113
Kalmus (*welriekende*) I. 23
Kalmus (*valſche*) III. 157
Kamillebloemen II. 161
—— (*Roomſche*) *ibid.* 162 *en* 169
—— (*ſtinkende*) *ibid.* 168
Kamperfoelie IV. 72
Kampernoelie II. 529
Kanarie-vogel (*de witte*,) *zie Tulpen.*
Kaneel II. 221
Kaneel-boom (*gedurigbloejende*) II. 227
Kaneel- (*Baſtert*) II. 102
Kaneel (*wilde*) III. 311
Karooten II. 377 *en* 381
Karwey II. 73
Kaſtanjen II. 103
—— (*gemeene*) *ibid.* 107
Kattekruid. III. 363
Kattepoot *ibid.* 74
Katteſtaart II. 335
Kauwoorden II. 243
Keelkruidt III. 245
Keeskens kruit III. 313
Keizers-kroon III. 260
Kemels-Hooy IV. 330
Kennip zie *Hennip.*
Kerkkruidt IV. 555
Kers III. 423 *en* 427
Kerſſeboom II. 130
—— (*Afrikaanſche*) *ibid.* 135
—— (*Tamme*) *ibid.* 136
—— (*Hottentotſche*) *ibid.* 137
—— (*Wilde*) *ibid.*
Kerſſen (*Babyloniſche*) II. 405
Kervel II. 220
—— (*Wilde*) *ibid.* 220
—— (*Welriekende*) *ibid.*
—— (*Spaanſche*) *ibid.* 137
Ketmia III. 172
Ketmia (*Egiptiſche*) I. 20
Keukenkruidt IV. 203
Keukenſchel I. 72
Keukenſchelle IV. 203
Keule IV. 320
—— (*Wilde*) 577
Keyrie, *met gevulde Bloemen* III. 234
Kichers (*Kleine*) 202
—— (*Verſcheide ſoorten*) *ibid.*
Kina Kina II. 181
Kievits-bloem II. 520
Kievits-vet IV. 100
Klapperboom IV. 14
Klap-Roozen IV. 41
Klaterboontjes II. 336
Klaver (*Zuuringachtige*) I. 20
Klaver (*Geboornde*) II. 374
—— (*Welriekende*) *ibid.*
Klaver (*Italiaanſche*) II. 479
Klaver (*Welriekende*) III. 353
—— (*Steen*) *ibid.*
Klaver IV. 521
—— (*Haze*) *ibid.* 522
—— (*Joden Lymachtige*) *ibid.* 523
—— (*Peul-achtige*) *ibid.* 524
Klaverboom II. 374
Kleefkruit IV. 506
Klim II. 237
—— (*Brandende*) *ibid.* 238
Klim-op III. 78
Kliſſen (*groote*) I. 186
Kliſſenkruidt IV. 605
—— (*Klein*) *ibid.* 606
—— (*Portugeeſche*) *ibid.*
Klokje II. 32
Klokskens II. 33
—— (*Verſcheide ſoorten*) *ibid.* 34
Knawel III. 176
Knollen IV. 237
Knollen (*Zoete*) III. 417
Koekkoeks-bloem III. 295
Koekkoeks-Broodt I. 20
Koekruit III. 299
—— *ibid.* 496
Koeyen-Tarwe III. 350
Komkommers (*van Cordus*) III. 390
Komyn II. 353
Komyn (*Zwarte*) III. 444
Konings-nagelen II. 78 en 80
Kookus-noot (*Maldiviſche*) IV. 12
Kool I. 256
—— (*Bloem*) *ibid.* 257
—— (*Krop*) *ibid.* 258
—— (*Gemeene witte*) *ibid.*
—— (*Wilde*) *ibid.* 259
—— (*Krul*) *ibid.*
Kool (*Wilde*) III. 192
Koorenbloem II. 362
—— (*Witte Turkſche*) *ibid.* 364
—— (*Verſcheide ſoorten*) *ibid.*
Kooren-Roos III. 300
Kooren-Roos IV. 45
—— (*Groote*) *ibid.*
Koorts-baſt II. 181
Koorts-kruid IV. 358
Koral-kruid II. 384
Kork-boom IV. 444
Kraake-beziën III. 410
Kraak-beziën IV. 542
Kraaijen-voet II. 316
Kraane bek III. 35
Kreeft-kruid III. 86
Krok II. 329
—— (*Groote wilde, enz.*) *ibid.* 330
Krok (*Groote*) III. 497
Kroontjes-kruid II. 377
Kruidje roerme niet III. 148
Kruidje roerme niet (*Indiaanſche*) III. 378
Kruidnagel-Boom II. 77-81
Kruidnagel (*Mexicaanſche*) IV. 460
Kruidnagel (*Weſtindiſche*) II. 347

Kruis-

Kruis-Beziën III. 62
Kruis-bloem IV. 142
Kruis-Diſtel II. 443
—— (*Gemeene kleine enz*) *ibid.* 444
Kruiſe-munt III. 363
Kruiſette II. 337
Kruis-kruid IV. 370
Kruis-wortel *ibid.* 370

L.

LAk-boom III. 180
Lammer-Lattouwe III. 186
Lamoen-Boom III. 325
Lam poejang III. 2
Lattuw, Lattouwe III. 184
—— (*Roode*) *ibid.* 185
—— (*Berg*) *ibid.*
Lavas III. 128
Lavas IV. 397
Lavendel III. 206
Lauwer-Boom III. (*kleine*) 209
Lauwerier-Boom III. 211
—— (*Alexandrynſche*) *ibid.* 211
—— (*Het Manneke*) *ibid.* 213
—— (*Gemeene*) *ibid.* 214
—— (*Kars-Lauwerier*) *ibid.*
Lazerkruidt III. 236
Ledenkruid III. 13
Leeuwenblad III. 224
Leeuwen-Muil I. 87
Leeuwen-Staart III. 225
Leeuwen-tand IV. 472
Lepel-bladeren II. 248
Lelien III. 247
—— *Verſcheiden ſoorten ibid.* 248 *enz.*
Lelien (*gemeene witte*) III. 249
Lelien van den dale III. 253
Lelien (*witte*) *met purpere ſtreepen ibid.* 255
—— (*Uitheemſche*) *ibid.* 256
Lelien *met knoppen* III. 256
Lelien *met te rug gebogen bladeren* III. 258
Lelien *van een dagh ibid.* 258
Leucojen III. 229 *enz.*
Leverkruid uit kanade II. 465
Leverkruid (*Edel*) III. 96
—— (*Gulden*) *ibid.* 97
Liefde-Appelen IV. 406
Lidkruid IV. 382
Lilach (*Apotheekers*) III. 246
Linden-Boom IV. 508
—— (*Vrouwelyke*) *ibid.*
Lindenboom (*Mannelyke*) IV. 510
Linden ſchorſſe IV. 91
Linſen, Lenſen III. 216
Linſen (*Lombartſche*) II. 267
Linſenkruid III. 218
Liſch III. 155
—— (*Verſcheiden ſoorten*) *ibid enz.*
Liſch-dodde IV. 511
Liquidambra' I. 61
Lithophyton III. 275
Look I. 37
—— (*Zonderlook*) *ibid.* 37
Look IV. 161
Lompenkruid III. 43
Longen-moſch III. 43
Loojersboom IV. 257
Lotus III. 280
—— (*Verſcheide ſoorten*) *ibid*, *enz.*
Lotus-Boom III. 64
Lorkenboom III. 198
Lorken-zwam III. 199 *enz.*
Luciaans kruid III. 89
Lubſtok III. 235
Luiſekruid III. 88
Luiskruid IV. 64
Luiskruid *ibid.* 431
Lupinen III. 284
Lynen II. 237
Lynkruid III. 265--268
—— (*Verſcheiden ſoorten*) *ibid.* 269 *enz.*

M.

Maagdepalm II. 138
Maagdepalm IV. 568
Maankop IV. 41
Maankruid III. 233
Maankruid (*klein*) III. 282
Maas-hornboom I. 15
Macedoniſche-Peterſelie IV. 397
Macerboom III. 308
Madelieven I. 202
—— *Verſcheiden ſoorten ibid.* 203
Majoraan III. 309
Malabaarſche Nooten (*Zie nooten*)
Malrove III. 338
Malva (*wilde*) I. 33
Maluwe (*Gemeene*) III. 313
—— *Africaanſche*) *ibid.* 314
—— (*Chineeſche*) *ibid.*
—— (*Roos*) *ibid.* 315
—— (*Veneetiaanſche*) *ibid.* 316
Mandragora III. 334
Manna III. 336
Manna-boom *ibid.* 336
Manna-ſtruik *ibid.* 337
Manna (*vloeibaare*) *ibid.* 337
Mannekens-kruid IV. 72
Mans-Ooren I. 126
Marentakken IV. 580
—— *met witte Beziën ibid.* 582
Mariën-Rooſies III. 295
Mariolein III. 309
Marronnien II. 107
Marthagon III. 257
Maru (*groot*) II. 149
—— (*klein*) *ibid.* 150
Marum III. 342
Maſtboom I. 1
Maſtboom II. 69
Maſtbloemen IV. 1
Maſtikboom III. 221
—— (*Peruaanſche*) *ibid.* 223
Maſtik-kruid (*Uitlands*) III. 342
Medica II. 479
Meekrap II. 338
Meekrap IV. 283
Meekrap (*Verwers*) I. 89
Meel-Bezien-Boom III. 368
Meelboom IV. 564
—— (*Amerikaanſche*) *ibid.* 565
Meeſter-wortel III. 149
Melde (*Tamme*) I. 138
——(*Stinkende*) *ibid.* 139
Melde (*Aard-Beziën dragende*) IV. 426
Melilote III. 353

Meliſſe *ibid.* . . 355
—— (*Vreemde*) *ibid.* . 356
—— (*Turkſche*) *ibid.* . 357
Melizoenkruid IV. . . 487
—— *Verſcheide ſoorten*) *ibid.* 489
Melkkruit III. . . 39
—— (*Spaanſch*) *ibid.* . 40
Melkkruit IV. . . 142
—— (*Africaanſche*) *ibid.* . 144
Melkweije IV. . . 408
Meloen-Diſtel II. . 416
—— (*Kleine*) *ibid.* . 418
Meloenen III. . . 359
Meloen-Pompen *ibid.* . 360
Mercurius-kruit III. . 364
Mey-bloem III. . . 253
Mey-boom I. . . 235
Meyer I. . . 243
—— (*Roode en witte*) *ibid.* . 244
Mezereon (*duitſche*) II. . 159
—— (*Gemeene*) III. . 210
—— (*Smal*) IV. . 502
Mild-kruid III. . . 279
Minkyzers IV. . . 519
Miſpel-boom III. . . 367
—— (*Wilde*) *ibid.* . . 368
Moeder-kruid III. . . 344
Moeder-viole *ibid.* . . 101
Moer-Bezien-boom (*Wilde*) I. . 149
Moer-Bezien-boom III. . . 391
—— (*Witte*) *ibid.* . . 392
—— (*Zwarte*) *ibid.*
Moer-Bezien-Vygen IV. . 446
Moes III. . . 192
Molle-kruid IV. . . 263
Moly III. . . 387
Mond-Houd III , . 245
Mooren-komyn III. . . 237
Morellen II. . . 136
Morgenſtar IV. . . 517
Moſch III. . . 400
—— *Verſcheide ſoorten ibid.* . 402
Moſtaart (*Witte*) II. . 447
Moſtaart IV. , . 389
—— (*Een ander ſoort van*) *ibid.* . 392
Motten-kruid I. . . 242
Motten kruid II. . . 425
Motten-kruid IV. . 436
Muisdoorn IV. . . 289
Muize-gerſt III. . . 57
Muizen-oor I. . . 146
Muizen-oor II. . . 419
Muis-oortjes III. . . 404
Muizeval III. . . 298
Munnikskappe I. . . 21
Munte III. . . 362
Munt-kruid (*Trosdragend*) IV. . 470
Muſaboom III. . . 396
Muskaat (*Noote*) boom III. . 456
Muskus kruid III. . . 394
Muskus-Lelie III. . . 238
Muſchen-tonge III. . . 278
Muur (*Africaanſche*) III. . 405
Muur-Ruite I. . . 26
Muur-veil III. . . 79
Myrobolaanen III. . . 405
—— *Verſcheiden ſoorten ibid.* . 406
Myrrhe III. . . 408
Myrthe (*Spaanſche*) III. . 415
Myrthenboom III. . 413
Myrto-Cyſtus III. . . 412

N.

NAalde kervel IV. . . 328
Nachtbloem (*Welriekende*) III. . 100
Nachtſchade (*Edele*) I. . . 54
Nachtſchade IV. . . 398
—— (*Boomachtige*) *ibid.* . 399
—— (*Eetbaare*) *ibid.* . . 400
—— (*Bytende*) *ibid.* . . 402
—— *Verſcheide ſoorten ibid.* . 404
Nacht-viole III. . . 103
Nagelbloemen II. . . 94
Nagel-korrels III. . . 244
Nagel-kruid II. . . 75
Nagel-ſchorſſe III. . . 243
Narciſſen III. . . 418
—— *Verſcheiden ſoorten ibid.* . 420
Narcis (*Leliachtige*) III. . 75
Narcis-Lelie III. . . 250
—— (*Indiaanſche*) *ibid.* . . 253
Nardus-kruid III. . . 443
Navel-kruid II. . . 327
—— (*Africaanſch*) *ibid.* . 328
—— (*Heeſterachtig*) *ibid.*
Navel-kruid IV. . . 599
Neetel (*Doove*) III. . . 189
—— (*Doode*) *ibid.*
—— (*Valſche*) *ibid.* . . 191
—— (*Wilde*) *ibid.*
Netel (*Brandende*) IV. . 601
—— (*Romynſche*) *ibid.* . 602
—— (*Verſcheide ſoorten*) *ibid.*
Nephritick III. . . 429
Neſpelboom III. . . 370
Nierenzucht III. . . 429
Nies-wortel (*wilde*) III. . 90
—— (*Witte*) *ibid.* . . 91
—— (*Zwarte*) *ibid.* . . 93
Nooten (*Malabaarſche*) II. . 415
—— (*Napolitaanſche*) *ibid.* . 493
Noote Muskaatboom III. . 456

O.

OOgen-Trooſt II. . . 470
Odermennig I. . . 31
Oenante-(*Water*) II. . . 498
Ojevaars-bek III. . . 26
—— (*Europeeſche*) *ibid.* . 27
—— (*Africaanſche*) *ibid.* . 27
—— (*Apuliſche*) *ibid.* . . 31
—— (*Indiaanſche*) *ibid.* . 29 *enz.*
Okker-Nooten III. . . 425
Oleander-Boom III. . . 430
—— (*Indiaanſche*) *ibid.* . . 432
Oleander (*Wilde*) III. . . 305
Olm-boom IV. . . 596
Olſenik-Wortel II. . . 380
Olyphants-boom II. . . 293
Olyf-boom III. . . 466
—— (*Boheemſche*) *ibid.* . 467
—— (*Tamme*) *ibid.*
—— (*Wilde*) *ibid.* . . 468
Onder-Have III. . . 80
Onzer Lieve Vrouwen-Bedſtroo I. . 90
Onzer-Vrouwen Bedſtroo IV. . 373
Onzer-Vrouwen ſchoe III. . 89
Oppo-balzem I. . . 154
Opopanax IV. . . 38
Oranje-Appel III. . . 318
—— (*Dedwerg*) *ibid.* . . 321

Oranje

Oranje-bloem III. . . 143
—— (*Wilde*) *ibid.*
Oranje-Boom III. . . 319
—— *Half ſlag*) *ibid.* . 322
Orego III. . . 487
—— *Verſcheide ſoorte ibid.*
Orleaan (*Braziliaanſche*) III. . 485
Orant I. . . 87
Orobus II. . . 442
Oſſetong (*Roode*) I. . . 70
Oſſentong (*Gemeene*) I. . . 274
Oſſetong (*Wilde*) II. . . 419
Overwinſter van Fenyn IV. . 571

P.

PAardebloem II. . . 186
Paardebloem III. . . 349
Paardebloemen IV. . . 471
Paardeſtaart II. . . 435
Paards-klauw IV. . 539
Paards-Yzer II. . 489
Paarlen-kruid III. . 87
—— *ibid.* . 276
Paas-Leliën III. . . 419
Paddeſtoelen II. . 529
—— *Verſcheide ſoorten ibid.* 531 *enz.*
—— (*onder aardſche*) *ibid.* . 535
Palm-Boom I. . . 279
Palm-Boom (*Indiaanſche*) IV. 11
—— (*Cocusnotendragende*) *ibid.*
—— (*Dadelsdragende*) *ibid.* 24
—— (*Lage*) *ibid.* . 30
—— (*Pruimdragende*) *ibid.* . 31
—— (*Wyn gevende*) *ibid.* . 36
Palm-Doorn III. . . 302
Palm-Wyn IV. . . 21
Panax IV. . . 37
Pannik-kooren IV. . 39
Papaja IV. . . 49
Papenhoed II. . . 459
Papenkruid IV. . . 471
Papen-Schoen III. . 89
Papierbloem IV. . 607
Paradys-Appel-Boom I. . 175
Paradyshoud III. . 227
Paradys-Zaadt II. . . 51
Paris-Kruid IV. . 58
Paſſibloem II. . . 238
Paſtinake (*wilde*) II. . 377
Paſtinake IV. . . 59
—— (*wilde*) *ibid.* . 60
—— (*Verſcheiden ſoorte*) *ibid.* 62
Patientie III. . . 193
Patich III. . . 193
—— (*Amerikaanſche*) *ibid.* 195
—— (*Water*) *ibid.* . 196
—— (*Tamme*) *ibid.* . 197
Peen (*Geele*) IV. . 59
Peere-Boom (*wilde*) IV. . 217
Peeren IV. . . 213
—— (*Bloed*) *ibid.* . . 217
—— (*Pondt*) *ibid.* . . 216
—— (*Water*) *ibid.* . . 216
—— (*Winter*) *ibid.* . 216
Pennenhoudt IV. . 473
Penningbloemen III. . 282
Penning-kruidt III. . . 450
Pekboom IV. . . 110
Peper IV. . . 112
—— (*Witte*) *ibid.* . 114
—— (*Etiophiſche*) *ibid.* . 116
—— (*Lange Weſtindiſche*) *ibid.*
—— (*Lange Ooſtindiſche*) *ibid.* 117
—— (*Zwarte*) *ibid.* . 118
—— (*Staart*) *ibid.* . 120
Peperkruit III. . . 277
Peperwortel I. . . 83
Perſicken III. . . 332
—— (*St Laurens*) *ibid.*
—— (*Groote*) *ibid.* . 333
Perſikboom III. . 331
Perſikkruit IV. . . 74
Peruviaanſche-Balzem I. . 165
Peſtel-Bezien IV. . . 542
Peſtielentie-wortel IV. . 77
—— *Verſcheide ſoorten ibid.* . 78
Peterſelie III. . 128
—— (*Paarde*) *ibid.*
—— (*Macedoniſche*) *ibid.*
Peterſelie (*Macedoniſche*) IV. . 79
—— (*Groote Boks*) *ibid.* . 96
Peul (*Arabiſche*) IV. . 464
St. Pieters-kruit IV. . 177
Pimpernel IV. . . 93
—— (*Bloedſtelpende*) *ibid.* . 94
—— (*Steenbreekende*) *ibid.* . 96
Pimpernelwortel IV. . 98
Pimpernoot (*wilde*) IV. . 122
Pinang II. . . 482
Pinang-Boom I. . . 176
Pinxter-Roozen IV. . 2
Piœne IV. . . 1
—— (*Conſtantinopelſche*) *ibid.* . 3
—— (*Cretiſche*) *ibid.* . 4
—— (*Wyfje*) *ibid.* . 4
Phylirea *met bladeren van ſteenpalm* I. 33
Piſtach IV. . . 122
Piſtolochia IV. . . 127
Plompen III. . . 461
Pokhoud (*Gemeen*) III. . 66
—— (*klein*) *ibid.* . . 64
Poley IV. . . 139
—— (*ibid.*) . . 199
—— (*Wilde*) *ibid.* . 190
Pompoen II. . . 343
Populier-Boom IV. . . 154
—— (*Bevende*) *ibid.* . 156
—— (*Zwarte*) *ibid.* . 157
—— (*Knobblige*) *ibid.* . 159
Porcelyn IV. . . 164
—— (*Boomachtige*) *ibid.* . 166
—— (*Wilde*) *ibid.*
—— (*Amerikaanſche*) *ibid.* . 167
Prangwortel I. . . 83
Prangwortel II. . . 374
Prey II. . . 129
Prey IV. . . 161
Pruimen I. . . 11
—— (*Wilde*) *ibid.*
Pruimen IV. . . 185
—— *Verſcheiden ſoorten ibid.* 187
Pruimenboom IV. . 184
Purgerende-ben III. . 452
Pyl-Houdt II. . . 515
Pyl-Kruidt IV. . . 300
Pyn-Appelboom IV. . . 102
—— (*Gezaaide*) *ibid.* . 105
—— (*Wilde*) *ibid.* . 106
—— (*Verſcheide ſoorten*) *ibid.* 107 *enz.*

Q.

Quee-Appel III. 327
Quee-Appel-Boom *ibid.* 327
Quetſchen IV. 185
Qnendel (*Wilde*) IV. 321
Quendel IV. 373

R.

Raapen III. 417
Raapen IV. 237
Rabarber IV. 248
—— (*monniken*) *ibid* 250
Rabarber (*witte*) III. 348
—— (*wilde witte*) *ibid.*
Radys IV. 240
Rakette II. 440
—— (*wilde*) *ibid.* 441
—— (*Zee*) *ibid.*
Rakette (*Italiaanſche*) IV. 246
Ranunkulen IV. 229
—— *Verſcheide ſoorten*, *ibid.* 230
Raponie IV. 244
Razynen (*Druif*) IV. 588
Reinette IV. 594
Ren, *Zie Rin*
Reſeda IV. 246
Reurkruid III. 43
—— (*Amerikaanſch*) *ibid.* 45
—— (*Zwart*) *ibid.* 45
—— (*Ooſterſch*) *ibid.* 46
—— (*Stinkend*) *ibid.* 46
Ridder-ſpooren II. 272
Riet (*Gemeen*) I. 121
—— (*Spaans*) *ibid.*
—— (*Indiaanſch*) *ibid.* 172
Rin IV. 256
Rhododendrum III. 433
Roode-Been (*gewaande*) III. 261
Roo-Ridder III. 193
Rooſmaryn III. 236
Rooſmaryn IV. 277
Roozen IV. 267
—— (*witte*) *ibid.*
—— (*Geele*) *ibid.*
—— (*Hollandſche*) *ibid.* 273
—— (*Maand*) *ibid.* 274
Rooze (*Griekze*) III. 292
Rooze (*van Jericho*) IV. 501
Roozen-Boom IV. 267
Roozen-hout IV. 254
Robrechts-kruid III. 26
Rodiſcher-hout IV. 256
Rogge IV. 361
Roggenbloem II. 362
Ruite IV. 292
Ruite-kruid *ibid.* 489
Ryn-Beezien IV. 252
—— *ibid.* 422
Ryn-Bloem II. 425
Ryn-Bloeme (*geele*) III. 44
Ryn-Bloem IV. 436
Rynnaver IV. 469
Ryn varen (*Africaanſch*) IV. 462
Ryſt III. 499

S.

Saffraan II. 331
—— *Verſcheide ſoorten*, *ibid.* 333
Saffraan (*wilde of baſtert*) I. 71
Sagapen-ſerula II. 488
Salade-Lattuw III. 184
—— (*krop*) *ibid.* 185
—— (*krul*) *ibid.*
—— (*Spaanſche*) *ibid.*
—— (*wilde Lattuw*) *ibid.* 186
Salie IV. 303
—— (*Verſcheide ſoorte ibid.* 304
—— (*wilde*) *ibid.* 350
Salie (*wilde*) III. 113
Salomons-Zeegel IV. 384
Sambak (*Arabiſche*) III. 143
Sanamund-kruid IV. 311
Sandelhout IV. 312
—— (*wit*) *ibid.* 313
—— (*Amboinſch*) *ibid.*
Sanikel IV. 314
Santory II. 117 *enz.*
Sarza parille IV. 317
Satureije IV. 320
Sauſſe-Boom I. 220
Savel-boom, *Zie zevenboom*
Schaak bloem II. 521
Scabioſe IV. 324
—— (*Uitheemſche*) *ibid.* 326
Scharlaken grein III. 144
Scharleije III. 111
—— (*Bloedige*) *ibid.* 112
—— (*Weide*) *ibid.* 113
—— (*Syriſche*) *ibid.*
—— (*Verſcheide ſoorten*) *ibid.* *enz*
Scheerling II. 216
—— (*groote water*) *ibid.*
Schel-kruid I. 143
Schild-kruid IV. 499
Schorfte II. 358
Schorpioen-kruid III. 86
Scolopendrie II. 152
Scorzoneer wortel IV. 351
Sebeſten-boom IV. 360
Sellery I. 92
Sene (*wilde*) II. 267
Senegre II. 512
Senegroen II. 269
Serpents-tong, *Zie ſlangen tong.*
Sezel (*Griekſche*) IV. 490
Sezel-kruid IV. 380
Sezelkruid (*Cretiſch*) IV. 512
Silver-kruid I. 85
Sinau I. 35
Slaap-kruid IV. 41
Slangen-blad IV. 372
Slangen-hoofd II. 419
Slangenkruid III. 473
Slangen-tong IV. 299
Slangen wortel II. 410
—— (*water*) *ibid.* 411
Slangen-wortel II. 280
Sleedoorn I. 11
Sleutelbloem IV. 177
—— (*wilde*) *ibid.* 181
—— (*Turkſche*) *ibid.*

—— (*Alphi-

—— (*Alphiſche*) *ibid.* 182
Smak IV. 256
Smeerkruid III. 493
Smeerwortel IV. 100
—— *ibid.* 477
Solanum (*Mexicaanſche*) III. 384
Sonchus IV. 408
Sophiekruid II. 447
—— (*van Kandien*) *ibid.* 448
Soortzakken III. 131
Sorben-boom IV. 412
Speenkruid IV. 354
—— (*ſtinkende*) *ibid.* 355
—— (*Etiophiſche*) *ibid.* 356 *enz.*
Speenkruid (*klein*) II. 178
Speerkruid III. 472
Speerkruid IV. 544
Spinnekruid IV. 84
—— (*Aard*) *ibid.* 85
—— (*Africaanſche*) *ibid.* 86
Spica Nardus (*Duitſche*) III. 207
Spica Nardus (*Indiſche*) en (*Celtiſche*) IV. 419
Spinagie IV. 425
Split III. 377
Sporkenhout II. 515
Spreeuwbezien IV. 412
Springkruid II. 453
Springkruid III. 148
Staart-Peper II. 339
Stalkruid I. 83
Standelkruid III. 476
Star-Anys I. 82
Starre-kruid IV. 59
Starrekruid (*Wateracht ige*) IV. 433
Steekbeezien III. 62
Steek-Doorn III. 468
—— (*witte*) *ibid.*
Steek-Doorn IV. 9
Steek-Raapen III. 417
Steek-Palm IV. 289
Steenbreek (*goude*) II. 207
Steenbreek (*Roode*) II. 498
Steenbreek IV. 322
Steen-Eike IV. 266
Steen-Kers III. 426
Steen-kruid III. 99
Steen-Leverkruid III. 238
Steen-Linde IV. 91
Steen-Moſch III. 239
Steen-Zaad III. 276
Stebenkruid IV. 434
Ster-Hyancinth III. 119
Sterrekruid I. 134
Sterreleverkruidt III. 346
Stichas-kruid IV. 436
Stierkruid III. 496
Stil de Graine III. 303
Stinkboom I. 66
Stinkboom III. 179
Stokviolen III. 229 231
Storax IV. 441
Storaxboom *ibid.* 442
Stroobloem IV. 607
Strooi-kruid IV. 555
Suikerpeen II. 73
Sumach-boom IV. 446
Sury IV. 21
Syringaboom IV. 453
—— (*Perſiaanſche*) 455

T.

TAbak III. 435
Tabak (*Turkſche*) IV. 176
Tacamaäca IV. 457
Tandekens-kruid II. 386
Tand-kruid II. 384
Taud-kruid III. 120
Tand-kruid IV. 206
Tamarindenboom IV. 462
Tamariſch-boom IV. 466
Tarant (*wilde*) III 338
Tarwe IV. 525
—— (*Winter*) *ibid.* 526
—— (*Roode*) *ibid.* 527
Tarwe (*Een ſoort van Turkſche*) IV. 377
—— (*Turkſche*) *ibid.* 378
—— (*Wilde*) *ibid.* 379
Taxis-Boom IV. 473
Tegengiftwortel II. 275
—— (*Perſiaanſche*) *ibid.* 282
Terpentein-boom IV. 481
—— (*Gemeene*) *ibid.* 484
Tertoffels II. 535
Teskens I. 277
St. Teunis-Noot IV. 122
Thapſia IV. 490
Thee IV. 492
Thee-Boe' *ibid.* 498
Thym-ſchorſfte II. 433
Thym-zyde *ibid.* 433
Thunis-bloem IV. 458
—— (*Verſcheide ſoorten*) *ibid* 461
Torſe-kruid IV. 553
Tormentille IV. 514
Tover-kruid IV. 479
Tuin-balzem IV. 470
Tuin-Eppe IV. 80
Tuin-Kers III. 424
Tuin-Zyde II. 358
Tuin-viool III. 136
Tulpen IV. 529
—— (*Monſtereuſe*) *ibid.* 531
—— (*Dubbelde*) *ibid.*
—— (*Laatbloeyende*) *ibid.* 532
—— (*Verſcheide ſoorten*) *ibid.* 533
Tulpen-dragende-Boom IV. 535
—— (*Virginiaanſche*) *ibid.*
Turbith IV. 537
Turks-Kooren II. 523
Turkſche-Tarwe II. 522
Tyberooze III. 113
Tydeloozen II. 254
—— (*Beemden*) *ibid.* 257
Tydeloozen III, 229
—— (*Afrikaanſche*) *ibid.* 230
—— (*Winter*) *ibid.*
Tyloos III. 428
Tym IV. 506
—— (*Egte*) *ibid.* 507
—— (*Bonte*) *ibid.*
Tym (*wilde*) IV. 373

V.

VAleriana IV. 544
—— (*Verſcheiden ſoorte*) *ibid.* 546

Valerianella IV. 549
Valkruid II. 201
Varenkruid II. 500
—— (*Mannelyk*) *ibid.* 501
—— (*Vrouwelyk*) *ibid.* 503
Varenkruid (*Klein*) II 497
Varenkruid (*Indiaanſch*) IV. 153
Varkens-brood II. 366
Varkens-Amandelen, *Zie Aardnoten*
Varkens venkel IV. 82
Veen-Bezien IV. 543
Veld-Ajuin III. 489
Veldt-Cypres II. 169
—— (*Ooſtenrykze*) *ibid.* 172
Veldſchoen III. 83
Venkel II. 507
Venkel (*gekronkelde*) IV. 380
Venis-hair I. 24
Verf-Beziën III. 145
Verf-Coof II. 325
Verf-Eike III. 144
Verwers-boom IV. 257
Veyl III. 78
Vierkruid III. 93
Vild-kruid II. 358
Vingerhoed kruid II. 392
—— (*Virginiaanſche*) *ibid.* 394
Vinkoorde II. 237
—— (*Spaanſche*) *ibid.* 240
Vinkoorde IV. 568
Violen IV. 573
—— (*Maart*) *ibid.* 574
—— (*Wilde*) *ibid.*
Violetten IV. 573
Violetten III. 231
—— (*Maan*) *ibid.* 233
Violieren, *Verſcheiden ſoorten* III. 230
Violier (*drie Coleurige*) III. 135
Viſſel-kruid IV. 501
Vitzen *Zie wikken*
Vlas (*Gemeen*) III. 272 *enz.*
Vlaskruid III. 265
Vlas (*Wildt*) III. 265
Vleeſch-Lym IV. 316
Vlier-Boom IV. 306
Vlier (*Wilde*) II. 413
Vlooikruidt II. 287
Vlooikruidt IV. 193
Vogel-Lym IV. 580
Vogelmeier I. 48
Vogelmelk III. 489
Vogelneſt III. 477
Vogelvoet III. 491
Vogelwikken II. 314
Vokelaar II. 201
Vorſchen-beet III. 462
Voſſekullekens III. 482
Vrouwen-Mantel I. 35
Vrouwen-Munt II. 324
Vuur-Lelie III. 257
Vuur-kruid (*wit*) II. 238
Vyfbladt IV. 69
—— *ibid.* 228
Vyfvingerkruid IV. 67
—— (*Africaanſch*) *ibid.* 68
Vyfvingerkruidt *ibid.* 502
Vygeboom II. 495
Vygen (*Hottentotſche*) II. 492 *enz.*
Vygen (*Indiaanſche*) III. 474
Vygen (*Egiptiſche*) IV. 446
Vygboonen III. 284
—— (*Verſcheide ſoorten*) *ibid.* 285
Vygeboon (*Indiaanſche*) *ibid.* 396

W.

WAageboom IV. 334
—— (*Africaanſche*) *ibid.* 335 en 340
—— (*Tulpendragende*) *ibid.* 336
—— (*Schubbige vrugtdragend*) *ibid.* 338
—— (*Kegelachtige vruchtdragende*) *ibid.* 339
Waalwortel IV. 449
—— (*Verſcheide ſoorten*) *ibid.* 452
Wacholderſtruik III. 368
Walmeeſter I. 90
Walnooten III. 452
Walſtroo III. 9
—— (*Wild*) *ibid.* 347
Water-Andoorn III. 341
Water-blad III. 120
Water-Boelkenskruid II. 203
Water-Duizent blad III. 318
Water Eppe IV. 393
Water hanenvoet IV. 232
Water-Kerſſe III. 427
Water-Klaver IV. 524
Water-Lelien III. 461
Water-Linſen III. 219
Water-Liſch III. 37
Water-Liſch IV. 415
Water Look IV. 348
Water-Muurkruid IV. 433
Water-Nooten IV. 519
Water-Peeren IV. 216
Water-Peper IV. 74
Water-Ranunkulen III. 220
Water-venkel III. 218
Water-veil III. 220
Water-vlammetje IV. 233
Weede III. 162
Wederik III. 304
—— *Verſcheide ſoorten*, *ibid.* 306
Weegbree IV. 134
—— (*Smalbladige*, *enz*) *ibid.* 136
—— *Verſcheide ſoorten ibid.* 137
Wegebladt IV. 134
Weide-kers III. 427
Wier II. 524
Wierooks-Boom I. 102
Wikken IV. 566
Wikken (*wilde*) II. 313
—— (*Vogel*) *ibid.* 314
Wildekèrs IV. 499
Wilde mans-kruid IV. 203
—— *Verſcheide ſoorte ibid.* 205
Wilgenboom IV. 300
—— (*Zwarte*) *ibid.* 302
—— (*Dwerg*) *Ibid.*
Winde (*Groote*) II. 283
—— (*Kleine*) *ibid.* 284
—— (*Vreemde*) *ibid.* 285
Winde (*Zwarte*) II. 476
Wind-Roosjes I. 72
Winter groen III. 79
Winter Kerſſen IV. 404
Wolfs-Bezien IV. 57
Wolfs-klauw III. 402
Wolfs-kruit I. 21

Wolfs-

Wolfs-melk II. 449
—— (*Verſcheide ſoorten*) *ibid.* 450
Wolle-kruit IV. 553
—— *Altyd duurend ibid.* 556
Wonderbloem van Peru III. 383
—— *Verſcheide ſoorten*, *ibid.* 384
Wonder-Boom IV. 263
Wonder-kruit (*Americaanſch*) II. 315
Wond-kruit IV. 477
—— (*Gulden*) *ibid.* 577
Wond-varen II. 504
Worm-kruit (*onecht*) II. 200
Wortelen (*witte en geele*) IV. 59
Wouwe III. 290
—— (*Candiſche*) *ibid.* 291
Wyn-Bezien (*kleine*) *Zie Corenten.*
Wyn-Ruite, *Zie Ruite.*
Wynſtok, Wynrank IV. 583
—— (*Canadiſche*) *ibid.* 588
—— (*Roode*, *en Witte*) *ibid.* 589
—— (*Wilde*) *ibid.*
Wynſtok (*zeeker ſoort van wilde*) IV. 51
Wyte, *Zie Tarwe.*

Y.

YPen-Boom IV. 596
Yſop III. 129
Yzerhart IV. 555
Yzerkruit *ibid.* 555
Yzerkruit, (*Groot boomachtig*) III. 225
Yucca IV. 610

Z.

ZAag-kruit IV. 375
Zalf-Nooten I. 212
Zee-Bloeme III. 461
Zee-Geerſt III. 276
Zee-Melde III. 78
Zee-Moſch II. 302
Zee-Navel kruid IV. 600
Zee-Orgel IV. 528
Zee-Porcelein III. 76
Zee-Vygen IV. 332
Zee-Winde II. 285
Zeep kruit III. 300
Zenebladen IV. 368
—— (*Alexandrynſche*) *ibid* 369
Zevenboom IV. 297
Zever wortel IV. 197
Zoethoudt III. 40
—— (*Amerikaanſch*) *ibid.* 41
—— (*Wild*) *ibid.* 42
Zomer zotjes III. 229
Zondauw IV. 280
Zonne-Bloem II. 202
—— (*Dubbelde*) *ibid.* 203
—— (*Kleine*) *ibid.*
Zonnebloem (*Braziliaanſche*) III. 153
Zonne wende III. 86
Zots kullekens III. 481
Zuiker-riet I. 116
Zuiker wortel II. 380
Zuiker wortel IV. 394
Zuuring I. 17
—— (*Napelſche*) I. 18
—— (*Klaver*) *ibid.* 20
Zwaard kruit III. 37
—— (*Africaanſch*) *ibid.* 38
Zwaard kruit (*Spaanſch*) IV. 395
—— *Verſcheide ſoorten ibid.* 396 *enz.*
Zwaluwe kruit II. 78
Zwaluwe wortel IV. 570
Zwam II. 533

EINDE.

ZAAKELYK EN MEDICINAAL REGISTER

Over de vier Deelen van het Weimanniſche Kruidboek.

NB. *De Romeinſche Cyffers* I. II. III. IV. *beteekenen de Deelen van dit werk, de andere de pagiën, en* a. *en* b. *de eerſte en tweede Colom.*

A.

AAMBORSTIGHEID, of *benauwde Borſt* word genezen door witte Balzem I. 157. b. Balzem van Peru 169. b. Balzem van Tolu 171. b. groote kliſſen 187. a. Maagdelieven, 205. b. Benzoe 217. a. Sap van Roode-kool 261. b. Brionië 271. b. Coffie II. 20. b. Kalmus 27. a. Gezegende diſtel 62. a. Onzer vrouwen diſtel 65. a. Kervel-Kruit 140. a. Honds-tong 371. a. Gom-amoniac 488. a. Vygen 496. b. het Zaadt van Boomwolſtruikjes III. 49. a. Maſtik 223. b. Lubſtok 236. b. Lynzaadt 274. b. Witte-andoorn 341. b. Water Kerſſe 424. a. Tabak-rooken 440. a. Penning-kruit 451. b. Orego 489. a. de bloemen van zwart Heulzaadt IV. 48. b. de wortel van Pareira Brava 53. b. de bloem van Kamperfoelie 74. b. Peſtilentie wortel 78. b. Pieterſelieplant 81. b. Pimpernel 99. a. de wortel van Boomvaren 153. b. witte water Rapen 239. b. Radys 242. b. Roosmaryn 279. b. Zatury 321. b de Vrucht van Sebesten boom 361. b. Sezelkruit 381. b. St. Jansbroodt 388 b. Moſtaardſaadt 391. b. Storax 343. b. Paardebloemen 473. a. Hoef latouw 541. a. Eerenprys 563. b. Maart-viole 576. a. Netel-kruid 603. b. Gember wortel 619.

AANGEZICHT, werdt zagt gemaakt met Olie van Leliën I. 89. b. met water van Aronsbaart of Kalfs-voet 115. b. met water van Hazelwortel 127. b met Havermeel 141. b. met witte Balzem 158. a. met Benzoë 217. b. met Berken ſap 236. b.

—— *Geblanket*, word ontdekt, als men Saffraan kauwt, en den adem daar op blaaſt II. 333. b.

—— *Vlekken in het zelve*, worden verdreven door Hoenderdarm of Anagallis I. 66. b. Beekbungen 194. b. Berken Sap 286. b. Lepelbladen II. 250. b. Coſtus wortel 325. b. Kaarden diſtel 397. b. Draken wortel 412. b. Raket 441. b. Olie van Boomwolle Zaad 449. b. Salomons Zegels IV. 386. b.

AARDBEEVING, zoude veroorzaakt worden door het openen des Bloeſems, van den Aloéboom in Spanjen I. 45. b.

AARDVLOOJEN, worden verdreven door Druivenkruit I. 252. b.

ADAMS VYGEN, of Appelen & Bladeren I. 176. b.

ADDER VERGIFT, of *deszelfs ſteken* word genezen, met Oſſentonge I. 275. b. Klyne Centaurie II. 121. a.

ADEM. (*Korte*) wordt verlicht door Alliaria, of Knoflooks kruit I. 37. b. Balzem van Peru 169. a. Madelieven 206. b. Roomſche-Theé 254. b. Berg-munt II. 24. a. Kleine Cardamomen 56. a. Kervel-kruit 139. b. Coris 309. b. *Opopanax* IV. 39. a.

—— *Stinkenden*, wordt veroorzaakt door het veelvuldig eeten van Erwten IV. 133. b.

—— —— wordt herſtelt door Karrewey II. 74. a. door Cyprus of wilde Galigaan 373. b. door Meeſter wortel III. 150. b. *Maſtik* 223. b. Nootemuskaat 460. b.

—— *Welriekende*, maakt Indiaanſche Althea I. 52. b. Angelika-wortel 78. b. Anys 80. b. Ster-Anys 83. a. Kruid-nagelen 87. a. *Culilawan* II. 351. b. Kemels hooy IV. 331. b.

ADER (*Speen* of *Gulden-Ader*) Zie *Ambeijen.*

AETIUS *Arcanum*, of geheim tegen de Beeten van dolle Honden I. 19. a.

AFGANG (*overbodige*) of *buikloop* wordt geſtilt door Sigmarts kruit I. 24. a. Amaranthen 56. a. Roode-Oſſentong 70. b. de wortel van Aſtragalus of wilde Erweten 137. a Groote Centaurie II. 118. a. Gom Copaal 292. a Coral 299. b. Corallen of Zee Moſch 304 b. Cornoelje bloemen 312. a. Americaanſch wondtkruit 316. b. Kraayenvoet 317. b. Roomze Comyn zaat 353. b. de Vruchten en bladeren van Cypreſſenboom 356. b. Honds-tong 371. a. Bonenmeel 474. b. Fenegriek-Zaad 513. a. Doode-Netel III. 8. b. het Zaad van Katoen boomen 49. b. Klimop of Aardtveyl Kruit 82. b. duizent Koorn 99. b. Gerſten-meel 110. a. Braak-of Loopwortel 155. a. doove-Netelen 191. b. het houdt van den Maſtixboom 223. a Boomlongen kruit 240. a. Hartztonge 272. b. Kruize Munte 364. a. Miſpelen 368. a. en 371. a. Moſch met Knopies 404. a. b. Zwarte Heide Bezien 412. a. Egelkruit 451. b. Noote Muskaat 460. b. Zee bloemen 463. b Dadelen IV. 30 a. Vyfvinger kruit 70. b. Pimpernel 99 a. Wechbree 139. a. Wintergroen 212. b. Peeren 218. a. Rhabarbar 251. a. Rozen hout 256. b.

Aalbezien 262. b. Braambezien 288. b. Huislook 367. b. Gomdragant 516. b. Waternoten 521. b. Maagdepalm 569. b.

AKKERS worden gemeſt met boonenſtroo, II. 474. b. met Italiaanze Klaaver 480. b. met aſſche van Vaarenkruit 504. b. Lupinen III. 286. b.

ALCAHEST, wat eenige daar voor uitgeven I. 121. a.

ALRUYNEN, (of *Pisdiefjes*) hoe het daar mede geleegen is III. 336. a.

ALOE, zouw een ſlag van zich geven als de Bloeizem uitbreekt I. 45. b.

AMBEYEN, daar voor is dienſtig Aloë I. 46. b. Prangwortel 84. b. met ſap van Vygebladeren 496. b. Granaat-Appelſchille III. 60. b. Gom of harſt, van Geneverboom en ſtruike 167. a. duiſentblad 378. b.

—— *Inzonderheid in ontſteeking der Ambeyen*, groote Gouw of klein Speenkruit 180. a. b. II.

—— *ſterke vloeijing derzelven.* Alſine of Hoenderdarm I. 50. b. Goudsbloeme II. 30. b. Vyfvingerkruit. IV. 70. b. Sap van Thamarinde. 465. b.

—— *Zwellinge.* Kervelkruit II. 140. b. Hertztonge. III. 272. b. Vlookruit. IV. 196. b. Wollekruit.

—— *Pynlykheid der zelver.* Beekbüngen I. 194. b. Goede-Henderik. 247. b. Bathengel of Gamanderlein II. 157. b. Saffraan. 335. a. Lynkruit III. 270. b. Slym uit het Lynzaat 274. b. Duiſentbladt 377. b. Wolfs-bezien IV. 59. b. Populier Salf 160. b. Vlierbladeren. 310. b. Scabioze. 327. b. Helmkruit 358. a. Wondekruit.

—— *Opſtopping derzelve.* Meliſſen. III. 358. b.

—— *worden geopent door* Prangwortel I. 84. b. Klein Speenkruid II. 181. a.

AMEKIKANEN derzelver Vrouwen worden Bleek, door het veelvuldig Eeten van Chocolaat Mandein II. 4. b. gebruiken ook dezelve tegen de Roodeloop 5. a. zyn van gevoelen, dat de Duivel den Boom Caranna ſchuwt 50. b. Brengen malkanderen om 't Leeven met de Kern van de Vrucht *Higuero forte* genaamt III. 108. a.

—— gebruiken korrels van Cacao in plaats van Geld II. 2. a.

ANTIPATHIE zou 'er wezen tuſſchen de Vrucht van den Doerians Boom, en de Betel II. 400 a. tuſſchen Vaarenkruit en Riet 501. b. tuſſchen de witte Nieswortel en Queepeeren. III. 92. a. tuſſchen 't Kruit Roer my niet en den Menſch. 378. b.

ANYS-ARAK, Van Anyszaadt gemaakt I. 83. b.

APOTHEKERS, Waarſchouwinge aan dezelve II. 264. a b.

APPETYT, of *Eetluſt*, verwekt Zuuring I. 19. a. Kalmus 23. b. Koflook 39 a. Amomum 59. b Ananas 69. b. Peperwortel 110. b. Duyvels-drek 118. a Haverdrank 145. a. Balzem van Meccha 157. b. Balzem van Peru 169. a. Sauſſeboom 222. b. Chocolaat II. 8. a. Coffy 20. b. Kalmus 26. b. Cappers 48. b. Akkerklitſen 109. b. Klein duizendguldens Kruid 121. a. Witte Andoorn III. 342. b. a. Olyven 469. b. Peper IV. 221. b. Pimpernootjes 127. b. Rabarber 251. b. Aalbezien 262. a. Rooſen 276. a. Roſemaryn 279. b. Saturey 321. b. Sap van Thamarinde 465. b. Tym 507 b. Gember 619. a.

AQUA HIPPENTERORUM, bericht daarvan I. 145. b.

—— *Vita*, wordt geverſt met Sap van het driebezien Schorpioen Kruit III. 88. b.

ARACK, een drank uit Ryſt gemaakt. III. 500. b.

ARBOR SAPIENTIA, dat is Boom der wysheidt, zoo word de Berkenboom genaamt, om dat deszelfs garden de Kinderen vroom maken I. 235. b.

AZYN, werdt gemaakt uit Sap van Aloé I. 47. b. door Beete, in Wyn gelegt 226. a. Van Frambooizen IV. 287. b.

B.

BAADEN, worden verſcheidentlyk gemaakt, als van Haverſtroo I. 141. b. Meliſſen III. 359. a. Miſpelen 371. a. Glaskruit bladen IV. 56. b. Roſemaryn bladeren 279. b. Zevenboom 298. b. Salie bladeren 306. b. Scabioſenkruidt 327. b. Glitkruidt 384. b. Beverklaver 525. b.

BAARENS-NOOT in dezelve is dienſtig Byvoet I. 112. b.

BACCHUS raad aan de Wyndrinkers, om ſtokken van Ferula te dragen II. 486. a.

BALSEM, *van Gilead*, wat daar voor gehouden wordt I. 15 . b.

BARNSTEEN, bericht daar van IV. 159. a.

BARTSCH. Een drank welke de Litthauers Koken uit ſtekelige Beerenklauw I. 14. b.

BEDDEN, in plaats van Vederen bedienen zich de Schotten van Heide II. 440. a.

BEDRIEGERY, word bedreven, met Corallen II. 298. b. met Saffraan. 332. b. met Galigaan III. 3. b. Hippozelinum of Eppenkruit 128. b. met Scharlaken verf 147. b. met Pruimen van Damaſcus IV. 189. a.

BEDSTEDEN, gemaakt van Lorkeboomen-Hout, verhoeden den Scheurbuik III. 201. b.

BEENACHTIGE GEZWELLEN worden verdreven door de Wortelen en Bladeren van Cappers II. 49. b.

BEENBREUKEN, Worden genezen door St. Janskruid III. 127. b. Myrtenboom 416 a. Muysdoorn, of Steekpalm IV. 291. b. Vleeslym 317. b.

BEENVREETING, wordt geſtuyt door de witte Balzem I. 158. b. Balzem van Peru 170. b. Olie van Kruitnagelen II. 91. a.

BEEREN, zyn greetig naa de Wortel van Sporkenhout II. 515. b.

BEETEN van *allerhande Vergiftige Dieren* geneeſt witte Balzem I. 157. b. grote Kliſſen, 187. a. Betonien 231. b. goede Henderik 246. b. Bruinelle 268. a. Bügloſſe of Oſſentonge 275. b. het Zaadt van Haazen Ooren 277. b. Gezeegende Diſtel II. 61. 62. b. Kervelkruit 40. a. Vinkoorde of Klimop 238 a. Koorenbloemen 365. b. Het Sap van Diptan 391. b. Wortel van Doronicum 403. a. Drakenwortel 412 b. wilde Oſſentonge 421. b. Reinbloem 427. b. Geite Ruit III. 5. b. Duizentkoorn 99. b. Meeſter Wortel 150. b. Narduskruit 445 b. Penning Kruit 451. b. Panas of algenezent

nezent Kruit IV. 39. a. Wolfs-Bezie 63. b. Spinnekruit 84. b. Weghbréé 138. b. Ruite 296. a. Salie 305. b. Scabioza 327 b. Scorzonera 352. b. Virginiaanſche Slangen-Wortel 373. b. Glidt of Glaaskruit 384 b. Waternooten 521. b. Yzerkruid 557. b. Maagdepalm 569. b. Zwaluwe-Wortel 572. b.

BEROERTHEID, *Geraaktheid*, *Slagvloed* &c. Daar voor is zeer dienſtig Kliſſekruid I. 187 a. Kool 262. a. Sap van Bruinelle 268. a. Coffy II. 20. b. Calmus 27. a. Kappers 49. a. Gezegende Diſtel 61. b Karweyzaad 74. b. Kaneel 226. b. Coriander 307. Onecht St. Janskruid 309. b. Saffraan 334. b. Rakette 441. b. Yſop III. 130. b. Meeſterwortel 150. b. Lavendel 208. b. Violieren 235. a. Paradyshout 242. b. Meybloemtjes 255. b. Amberkruid 343. b. Meliſſekruid 358. b. Geiteblad IV. 74 b. Sleutelbloemen 184. b. Vogellym 226. b. Roſemaryn 279. b. Saly 305. a Moſtertzaad 391. b. Stichasbloemen 438. b. Water van Lindebloeiſel 510. b. Turbithwortel 539. *b*.

BETHEL-ARECK een zeekere ſpyze der Indiaanen II. 483 a.

BEZOAR-STEEN Waar van die zyne ſterke Gift afdryvende kragt zoude hebben II. 280. b.

BIER, wordt bitter gemaakt met, Alſem I. 9. b.

—— wordt goet gemaakt met de Wortelen van Nagelkruit II. 77. b.

—— wordt voor zuurigheidt bewaard, door Kruitnagelen Olie II. 88. enz.

—— wordt ook gemaakt van Haver I. 142. b. van Tarwe IV. 528.

—— Het beſte, zou dat, van Regensburg zyn III. 111. b.

BILZEN, Hoe zy in weinig dagen kunnen voortgebracht worden I. 238. a.

BLAAZEN, worden gezuivert door Amandelen I. 60. b. Berken Sap 236. a. de Blaaderen van Cypreſſenboom II. 356. b. Gom Dragant IV. 556. b.

—— *Verzweringe*, word genezen door Balzem Copaiva I 163. b Aardbezienkruit II. 515. b. het Zaadt van Paſtinake IV. 63. b.

—— *Pyn* in dezelve, word verzagt door Vygen II. 496. b Hondsgras III. 58. a. b.

—— *Steen* in dezelve, wordt verbryzelt door Sap van Berkenhout I. 236. a. Heyde II. 439. b. Zoethout III. 42. b Maluwe 316. b. Kamperfoelie IV. 74. b. Perzikkruit 76. b. Peterceli van Macedonien 81. b. Netelkruid 603. b. *Zie* verder op STEEN.

BLANKETZEL, daar toe gebruikt men Anchuſa I. 70. b. Sap van Scorpioenkruid III. 88. b. Leverkruid 98. b. Sap van Sleutelbloemen IV. 179 a.

BLEEKHEID, wordt verdreven door Calmus I. 23 b. *ibid.* II. 27. a. groot duizent guldens kruit 121. a. Kervelkruidt 140. a. Boelkenskruit 465. b. Peſtelentiewortel IV 78. b. Peterſeli 81. b. Pimpernelwortel 99. a. Peper 121. b. Roosmaryn 279. b. Vlierboom 310. a. Kemels-Hooy 331. b. Moſtaart 391. b. Rhynbeziën 424. b.

—— *wordt veroorzaakt* door den rook van Karreweizaad II. 74. b.

—— die daar mede behebt zyn, is ſchaadelyk Berkenſap I. 236. a.

BLOEDT, wordt gezuivert door Zuuring I. 19. a. Veenushair 25. b. Agrimoni 31. b. Akeley 98. a. Berkenſap 236. a. Kervelkruit II. 139. a. Galigaan III. 3. a. Gentiaan 26. a. Pokhout, 69. a. Scharley 115. a. Hop 289. a. Hop Sparſis 290. a. Geitebladt IV. 74. b

—— *Wateren*, *of Piſſen*, wordt geneezen met Amaranthus of Fluweelbloem I. 56. a. Siroop van Madelieven 208. b. de Poejer van Nagelkruitwortel II. 77. a Bathengel 157. b. Gom Copaal 292. b. Equiſetum of paardeſtaart 438. b. Soethout III. 42. b. St. Janskruit 127. a. Lorkenharſt 201. a. duizentbladt 377. b. Vyfvingerkruit IV. 70. b. Wechbrée 139. a. Winter groen 212. b. Huislook 367. b. Waternoten 521. b.

—— *Spuwen*, Amaranthus of Fluweelbloem I. 56. Amandelen 60. b. Silverkruit 86. a Balzem van Tolu 171 b. Geitenbaart 183. a. groote Kliſſen 187. a. Madeliven 208. b. Bethonie 231. a. onzer Vrouwen Diſtel II. 65. a. de Poejer van Nagelkruit Wortel 77. a. Kruidnagelen 87. enz. groote Centaurie 118. a. Bathengel 157. b Americaanſch Wondkruit 316. b. Cypreſſen bladeren 356. b. de Wortel van Doronicum 403. b. Boonen 474. b. Reurkruid III. 47. b. Hartstonge 272. b. witte Andoorn 341. b Duizentblad 377. b. Penningkruid 451. b. Adderstonge 473. b. Vyfvingerkruid IV. 70 b. Wechbree 139. a. het Kruit van duiſent knoop 150. b. Rozenhout 256. b. Aalbezien 262. b. Rozen 276. a. St. Jansbroodt 389. a. Gom dragant 556. b. Eeren-prys 563. b. Netelkruid 603. b.

BLOEDT (*verdikt*), wordt verdunt en verdeelt door Zuuring I. 19. a. Vogelmeyer 50. b. Althea 53. a. Duizendſchoon 56. a. Rode Oſſentonge 70. b. Campher 101. a. Kliſſen 187. a. Madelieven 205 a. Sauſſeboom 222. a. Bruinellen 268. a. Bryonie 272. a. Kalmus II. 26. b. Carwey 74. b. Kruidnagelen 95. a. kleine Bathengel 157. a. klein Schelkruid 180. b. De China Wortel 196. b. Ridderſpooren 272. b. Coralen 229. b. Schorfte of Wrange 361. b. Dragon 409. b. Wilde Oſſetong 421 b. Rhynbloem 427. b. Oyevaarsbek III. 36. b. St. Janskruid 127. a. Peſtilentie Kruid IV. 78. b. Meekrap 284. b.

BLOEDEN, *Zoo wel uit de Neus*, *als uit de Wonden*, wordt geſtilt door, onzer Vrouwen Mantel I. 36. b. Anagallis 65. b. Zilverkruit 86. b. Meekrap 90. b. wilde of boere Erweten 137. a. Muizen Oor 147. a. Madelieven 208. b. Berkenſap 237. a Hartstongen 241. b. Beürzekenswater 278. b. Herttongeſpan II. 60. b. Gezegende of heilige Diſtel 62. b. Carrewey 74. b. Kerſſeboom, en bladeren 133. b. Vinkoorden of Klim 238. b. Zee- of Coraalen Moſch 303. b. Hondstonge 371. b. Equiſetum, of Paardeſtaart 438. b. Walſtroo III. 11. a. Granaatboom 60. b. Duizendbladt 377. b. Myrtenbladeren 416. a. Narduskruit 446. a. Klaprooſen. IV. 48. b. Vyfvingerkruit 70. b. Kruit van duizent knoop 150. b. Glidtkruit 384. b. Maagdepalm 569. b. Netelkruid 603. b.

BOCHELS, zouden verdreven kunne worden, door groote Winde, of anders Heggen-klokken genaamt. II. 284. b.

BOONEN, welke het geweeſt zyn, die aan

David op zyne Vlucht te *Mahanaim* gegeeven wierden II. 19. b.
BORSTQUAALEN, daar voor is inzonderheid dienſtig Vrouwenhair I. 25. b. Lookzonder Look 37. b. Amandelen 60. b. Star Anys 83. b. Suiker 120. a. Duivelsdrek 118. a. Balzem van Peru 169. a. Maagdelieven 206. b. Benzoë 217. a. Druivenkruit 251. b. Bruynelle 268. a. Cacao II. 4. b. Hennipzaat 40. b. Gezegenden Diſtel 62. a. Kleine Bathengel 157. b. Kamillen 163. b. Saffraan 334. b. Babyloonſche Kerſſe 466. b. Dragon 409. b. Muyzen Oor 421. b. Vygen 496. b. de wortel van Aardbezien Kruit 515. b. Aardveil of Klimop III. 82. b. Genever-Bezien 170. a. Violen IV.
—— *Zweering in dezelve*, Affodille I. 134. b. Melk van Hennipzaadt II. 40. b. Kamillen 163. b.
—— *Zwelling van die der Vrouwen*, daar voor is dienſtig Sophie Kruidt II. 448. b Fenegriek 512. b. Pieterſelie IV. 81. b. duizendt Knop 150. b.
—— *Pyn en ſmarten in de Borſt*, ſtilt Gom Anime I. 79. b. Walmeeſter 90. b. Balſem van Peru 169. 170. a. b. Booter van Cacao II. 10. b. Olie van wilde Saffraan 72. b. Alantwortel III. 85. b. Wit Heulzaat IV. 48. b. Verkens Venkel 84. b. Pimpernel 99. a. Poley 141. b. Sezelkruit 381. b. Storax 444. a.
BOTER, wordt gemaakt van Cacao II. 10. b. wordt geverft van de Boeren met Goudsbloeme II. 30. b.
BRAAKEN, WALGEN, ſtilt Koekkoeksbrood I. 21. a. Dille 75. b. Balzem van Peru 169. a. Siroop van Betonien 231. b. Olie van Kalmus II. 28. a. Gommi Caranna 50. b. Kruidnagelen 88. Coriander 306. b. Cypreſſen 356. b. Venkel water 509. a. Granaat Appels III. 60. b Maſtik 223. b. De Wortel van den Macerboom 309. a. Kruiſemunt 364. a. Duizendblad 377. b. Krakebeziën 412. a. Nootemuskaat 460 b. Duizentknoop Manneke IV. 150. b. Poleykruid 202. b. Rotte Peeren 218. b. Roozen 276. a. Kemels Hooi 331. b. Roggenbrood 364. a. Sap van Tamarinde 465. b.
—— *wordt veroorzaakt*, door de Bladeren van den Stinkboom I. 67. b. Wortelen van Betonie 232. b. Boonen II. 475. b. Schillen van Wal Nooten III. 455. b.
BRANDT (*om die uit te trekken*) daar voor is goedt Wilde Oſſetonge I. 70. b Balzem van Tolu. 171. b. Nagtſchade 201. a. Sop van Roodekool 263. a. Olie van Hennipzaad II. 41. a. Gezegende Diſtel 62. b. Ciſtus bloemen 234. a. Erven 443. b. Euphorbium 469. b. Hartstonge III. 272. b. Sap van Quee-pitten 328. b. Bladeren van Erwten IV. 133. b. Galnooten 227. a. het Sap van Waaterlook 350. a. Smak 448. b.
—— *of gebrandt*, word geneezen door Genevergom III. 171. a. Latuw-Sallaat 187. a. Witte Lelien 251. b. Lupinen 286. b. Walnootſchillen 455. a.
BRANDEWYN, wordt gemaakt van Sauſſeboom I. 222. b. Kerſſen II. 133. b. Gene-Bezien III. 171. b.
—— *wordt geverft*, met Heidebeziën III. 412. b.
BREUKEN, worden geneezen door Hulſt of Steekpalm I. 96. b. Muizen-Oor 147. b. Beeren-Oor 149. a. Geitebaard 183. b. Betoniën 232. a. Hartstonge 241. b. Zaad van Cappers II. 49. a. Nagelkruit 77. a. Groote Centauri 118. a. Hazelnootenhout 321. b. Tandkruitswortel 385. b. Kaarden Diſtel 397. b. Gentiana III. 26. b. Klimop 82. b. Edel Leverkruit, 98. a. Duizentkoorn of Breukkruit 99. b. Wortel van Lauwerierboom 213. a. Maankruit 284. a. Duizentbladt 377. b. Egelkruit 451. b. Zwam van Walnoot Bomen 455. a. Vyfvingerkruit IV. 70. b. Deur-Was 72. b. Sleutelbloemen 184. b. Wintergroen 212. b. Sanikel. 316. a. Glidtkruid 384. b. Salomons zeegel 386. b. Zwaluwe-wortel 572. b.
BROODT, van Denne-ſchorſſe I. 4. b. Affodille 134. b. Haver 142. b. Bambus Riet 173. a. Caſtanje II. 106. a. Mexikaanſche Karſſen 134. b. Calabaſſen 347. b. Boekweite 476. b. Turkſche Tarwe 523. a. Geerſt III. 375. a. Ryſt 500. b. Rogge IV. 362. b. Tarwe 528. a.
BRY, word in de Zeeſteden gemaakt van 't Zaad van Manna-Gras III. 55. b. En in Vrankryk van Pannikkooren IV. 41. a.
BUIKLOOP, word geſtopt, met Koekoeksbroot I. 21. a. Dil. 75. b. Silverkruidt 86. a. Meekrap 90. b. Witte-Balzem. 157. b. Geitenbaart 183. a. Sauſſenboom 222. a. Olie van Indiaanſche Calmus II. 28. b. Benedictwortel 77. a. Kruitnagelen 91 a. Ciſtusbloemen 234. a. Myrtenbladeren III. 416. a.
—— *wordt verwekt* door Rype Kruis-Bezien III. 64. b.
—— *Zwelling*, (Buik) *der Kinderen*, verdryſt Kervelkruit II. 140. b. zie *Zwelling*.
—— *Krimping*. zie op 't woordt, *Krimping*.
BUIKPYN, zie *Krimpen*.
BUSKRUIT, word goed gemaakt van Elzenkoolen I. 40. a. van Pappelen Koolen IV. 157 a.
—— word gebluſcht door Sap van Byvoet. I. 112. a.
BYEN, houden veel van de Bloemen van Apium, of Sellery. I. 92. b. Van groot Marum. II. 150. a. Van Heyde, 440. a. Van Brembloemen. III. 21. b. Van Jaſmyn, 142. b. Meliſſe. 356. a.
—— *Vooor dezelve* is ſchadelyk, Weede, 164. b. Ibemboom, IV. 476. b.
—— *Den zelven* is gezondt Citiſus of Geite-klaver II. 376. b.
—— *dezelve* nemen de vlugt voor Moederkruit III. 346. b.
BYGELOOF, wordt gedreven met Venushair I. 26. a. met Knoflook 39 a. met Angelika 78. b. met Orant 89. a. met Byvoet 111. b. 113. a. met Mansooren 128. a. met Berkenboom 236. b. met Coral II. 299. b. met het ſaayen van Comyn. 353. a. met het Vaarenkruydt 501. b. met Walſtroo III. 9. b. met Zwaartkruydt 38. b. met St. Jans-Kruydt 124. b. met Meeſterwortel 151. a. met Bezien van Duyzentknop 177. b. met Patientie Wortel 197. b. met Alarintjes 336. b. met Moſch 404. b. met Pioenewortel IV. 7. a. *idem* 8. b. met kleine Weegtréé 149. b. met de Eikeboom 221. a. met de Braambezienſtruik 253. b. met Huislook 365 b. en met Glitkruydt 384. b.

BY-

BYSLAAPEN, wordt aan geſpoort door geconfeyte Calmus I. 24. a. Zoete Amandelen 60. b. Annys 81. a. duivelsdrek 124. a. Goeden Henderik 246. b. Chocolade II. 7. a. drydiſtel 68. a. Olie van Kruitnagelen 91. b. Kinakina 196. b. Artichokken 230. a. Staartpeper. 340. a. Zaadt van Daucis 382. a. Raket 441. b. Kruisdiſtel 447. a. b. Galigaan III. 3. a. Walſtroo 11. b. Scharley 115. a. Peper IV. 121. b. de Wortel van Bertram of Tandkruit 208. b. Saturey 322. a. Moſtaart 391. b.
—— *Verhindert* Dille I. 72. b. Campher 100. b.
—— *moet vermydt worden*, by het gebruik van de Conſerf, van Anna Cardien I. 63. a.
BYTEN, *van dolle Honden*, daar voor dient Zuuring I. 19. a. Engel-wortel 78. b. Nagelkruit II. 77. a. klein duizend guldens kruid of Centaurie 121. a. Uijen 127. b. Hondstong 371. b. Gentiaana III. 26. a. Tuin-pimpernel IV. 99. a. *Zie verder op* BEETEN.

C.

CACHEXIE, of kwaade Vochten in de Maag, daar voor is dienſtig Holwortel I. 108. b. Kalfsvoet 115. b. Roomſe Thee 255. b. Calmus II. 26. b. Ceterach 152. b. Schelkruit 176. b. Cichorey-wortel 214. a. Curcuma 358 a. Reinaver 471. b. Paardebloemen 473. b. Boere kors 502. b.
CAMPHER, waar van hy zyn oorſpronk hebbe I. 99. b.
CANDY-SUYKER, hoe dezelve wordt gemaakt I. 119. a.
CARBONKELS, *Peſtbuilen*, *Peſtblaaren* daar voor is goet, Kalmus I. 24. b. witte Koolbladeren 265. a. Kalmus II 27. b. Bladeren van Cypreſſen 356. b. Ervum of Orobus 443. b.
CARMELIETEN WATER beſchryving daar van III. 359. b.
CARTHUYSERS, Eeten haar Viſch in Olie III. 470. b.
CATHARREN, *of Sinkingen*, worden verdreven door Bethonie I. 231. a. Roomſche Thee 255. b. Honds-Tonge II. 371. a. Lavendel III. 208. b. wilde Venkel 373. b. Myrte-bladeren 416. a. Narduskruit 445. b. Varkens Venkel IV. 84. b. Roozen 276. a. Rooſmaryn 279. b. de ſwarte Vruchten van Sebeſten 361. b. Sezelkruit 381. b. St. Jansbroodt 388. b. Storax 443. b. Hoeflattouw 541. a. Eerenprys IV. 563. b.
CHAMPIGNONS, *of Paddeſtoelen*, haar Wasdom en Natuur beſchreven II. 537. a. b.
CHIMISTEN *of Scheykundige*, bedienen haar van Curcuma II. 358. b.
CHIRAGRA, *of Handt Euvel* word verzagt door Zaadt van Fenegriek II. 512. b.
CHOCOLAAT, hoe en waarvan zy werdt gemaakt II. 4. a. b. enz.
CLISTEREN, Daar toe worden doorgaans genomen Althea I. 53. b. Anna Cardis 63. b. Tamme melde 139. b. Balzem Copaiva 164. b. Olie van Carrewey II 74. b. Pyp Caſſia 101. b. Kamille 163. a bloemen van Cornilla 314. b. Extract van wilde Comcommers 342. b. Sap van Varkensbroodt 368. b. Vygen 496. b. Fenigriek 512. b. Granaat-ſchillen III. 60. b. St. Jacobskruit 140. b. Lyn Olie 274. b. Maluwe 316. b. Moederkruit 346. b. Melilote 355. a Meliſſe 359. a. Bingelkruit 366. b. Glaskruit IV. 56. b. Wechbree 139. b. Vlooikruit 196. b. witte Rapenzaadt-Olie 240 b. Roggen zemel 363. b. Beerenklauw 419. b. Eerenprys. 563. b.
COLYK of Buikpyn word verzagt door Duivelsdrek I. 118. a. Havermeel 141. b. Opobalzem of witte Balzem 157 b Balzem van Peru 169. a. Barbarea 183. b. Kalmus II. 27. a. Heiligen Diſtel 62 a. Olie van wilde Saffraan 72. b. Blaaden van Cederboomen 116. b Brandewyn van Karſſen 134. a Kamillen 163. a. Vlooikruit 290. b. Koſtus Balzem 324. b. Saffraan 334. b Culilawan 351. b. Comyn 353. b. Wilde Galigaan 373. b. Tandekenskruit 385. b. Heide 439. b. Koortsboontjes van Ignatius 475. b. Ferula 488. a. Roode Steenbreek 500. a. Scharleye III. 115. a. Meeſterwortel 150. b. het Zaadt van Paerlenkruit 278. b. Moederkruit 346. a. Witte Rabarber 349. b. Kruiſemunt 364. a. Myrrhe 409. b. Noote-Muſcaat 460. b. Roomſeboonen IV. 89. a.
—— *wordt ligt veroorzaakt*, door Zuurkool I. 264. a. Kaſtanjen II. 106. a.
CONFECTIO ALKERMES, hoe, en waar van ze gemaakt wordt III. 147. a.
CONVULSIEN, of Stuipen en Zenuwtrekkingen, daar voor is goet Duivels drek I. 118. a duizentkoorn III. 99. b. Zie voorts op Vallende Ziekte.
CORPULENT of dikheidt des Lichaams wordt vermindert door Alſemwyn I. 9. a. Haverbroodt 142. b. Coffie II. 21. a. Lepelkruit 250. b.
—— *wordt gemaakt* door Chocolade II. 4. b. Ervum of Orobus 443. b.

D.

DIARRHÆA of Loslyvigheidt werdt geſtilt door Chacarille II. 44. b.
DOM, maakt Melk van Havikskruid III. 107. b. Heulſap of Opium IV. 48. a.
DOODELYK is 't, wanneer men de Bezien van Bella Dona of Nachtſchade eet I. 197. a. Insgelyks Dolle Kervel II. 219. a.
DOOD-MAAL, by het zelve gebruikten en aten de Ouden gemeenlyk Apium I. 92. b.
DORST (*in Koortzen*) werd geſtilt door Zuuring I. 19. a. Koekoeksbroodt 21. a. Tinctuur van Amaranthus. 56. b. Ananas 69. b. Anys-zaadt 81. a. Sauſſeboom 222. a. Chocolade II. 7. a. Melk van Hennipzaadt 40. b. Kerſſewyn 132. b. Meloenkorrels III. 361. b. Zwarte Heide Beziën 412. a. Tuinporcelyn IV. 169. b. Prumellen 192. b Aalbezien 262. b. Roozen 276. a. Tamme Braambezien 288. b. Tamarinde Zap 465. b. Violen, enz.
DOUW-WURM, word genezen met Capperwortel II. 49. b. Olie van Cedernooten 116. b. Tydeloozen 256. b.
DRINKBEKERS van Eſſenhout gemaakt, zouden het Vergift wederſtaan, en dienſtig zyn voor de Miltzuchtigen en die met den Steen ge-

gequelt zyn II. 519. a. Zo als ook die van het hout van Klimop III. 82. a.

DROOMEN (*onruſtige* of *benauwde*) daar voor is dienſtig Meliſſe III. 358. b.

DROPPELPIS, of *opſtopping van Water*, werdt afgedreven door Calmus II. 27. a. Karrewey 74. b. Akkerkliſſen 109. b. Camillen 165. a. Cicer-Erwten 210. b. Aartiſchokken 230. a. het Zaat van groote Winde 286. b. Viltkruit 362. a. Leinzaadt III. 270. a. b. Oranje-ſchillen 322. b Dadelen IV. 30. b. Paſtinak-wortel 63. a. Petercelie 81. b. Muysdoorn 291. b. Bevernel 327. b. de zwarte Vrugten van Sebeſtenboom 361. b. Kleine Wyn-Bezien, &c.

DRUIPERT, word geneezen door Venushair I. 25. b. Olie van Hennip II. 40. b. Lorkenharſt III. 201. a. Maankruid 284. a. Duizendblad 377. b. Zeebloem 463. b. Tuin-Pimpernel IV. 99 a. Wegbree 139. a.

DUISELINGE, daar voor is dienſtig Acorus of Akkerwortel I. 23. b. Anys 81. b. Ster-Anys 83. a. Beeren-oor 149. b. Betonië 231. a. Chocolaat II. 7. a. Coffy 20. b. Calmus 27. a. Cardamom 56. a. Gezegende Diſtel 61. b. Karwei 74. a. Kruidnagelen 95. a. Kervelkruid 139. a. Coriander 306. b. Komyn 353. b. Wilde Galigaan 373. b. Braakwortel III. 155. b. Lavendel 208. b. Meybloemen 255. b. Majoraan 310. b. Maſtbloemen IV. 6. a. Sleutelbloemen 184. b. Vogellym van Eikeboomen 226. b Roſemaryn 279. b. Salie 305. a. Saturey 321. b. Water van Lindenbloeiſſel 510. b. Eerenprys 563. b.

E.

EGIPTENAARS, hun gebruik voor de Podagra was Sap van Sleepruimen I. 12. b. Zy hielden de Knoflook voor haren Godt 39. a. als zy ſterk wilden drinken aaten zy voor af gezode Kool 261. zy Balzameerden haar doode Lichamen met Sap van Cederhout II. 113. b. zy bewyzen groote Eere aan de Zonnewende of Scorpioen-kruit III. 87. a.

ELZENHOUDT is beter in Waterachtige-gronden, tot de Bouwkunſt dan Eyken Houdt I. 41. a. Pokhoudt. III. 69. b.

ENGELSCHE ZIEKTE, wordt genezen door Varenkruidt II. 504. b.

EXEMPEL, dat de Electuarium Anna-Cardium, een dom Menſch verſtandig heeft gemaakt I. 63. b. Waarom men Ananas voorſichtig moet gebruike I. 69. b. droevige Ongelukken veroorzaakt, door de Bezien van Blankettende Nagtſchade 196. b. enz. hoe dat een Sultan door te veel Coffie drinken zyn mannelyke kragten heeft verloren II. 21. a. hoe dat door dolle Kervel of Scheerling eenige Kinder zyn gedoodt 217. b. enz. Wat voor verwoedheidt daar mede uiterlyk is bedreven aan een jonge Dogter 219. b. hoe het zaadt van Boelkens Kruit den Steen verbryzelt 463. a. b. hoe dat Geiteruit een voortreffelyk tegen gift is III. 5. a. hoe dat een Melancolicq Menſch door de zwarte Nieswortel is genezen 95. a. b. Wederik zoude Wilde Dieren tam maken 305. b. hoe dat door de Jalappa, een Slange uit s' Menſchen Lichaam gedreven zy 349.

EXTEROOGEN, zie *Lykdoorns*.

EZELS, daar van werdt gezegt, dat zy de Plant van Ferula gaarne Eeten II. 486. a.

F.

FABULEN van den Byvoet I. 111. b. Van de Koninglyke Kruitnagelen II. 85. a. b. Van den ouderdom der Cederboom 112. a. Van de Wurmen in de Volderskaarden 398. a. b. Van het Paards-Yzer 489. b. Van den Hyacinth III. 115. b. Van St. Janskruit 125. a. Van de Laurierboom 213. b. Van de Witte Lelie 250. b. Van 't klein Maankruit 284. b. Van Mercurius of Bingelkruit 365. a. b. Van den Myrthenboom 413. b. Van de Narciſſen 419. a.

FIMMELEN, wat daar door verſtaan wordt II. 40. a.

FISTULEN, daar voor werd met groot nut gebruikt Lequidambra I. 61. b. het uitgeperſte Sap van Aquilegia 98. b. lange Hol-wortel. 109. b. de Balzem Copaiva 163. b. de wortel van Nagel-kruit II. 77. a. Hondstong 371. a. b. Volderskaarden 397. b. Nieswortel III. 95. b. St. Jacobskruit 140. b. Perzik-kruit of Water Peper IV. 76. b. Sanikelkruit 316. a Swaaluwewortel 572. b.

FONTANELLEN, werden lopende of dragende gehouden door Koolbladeren I. 263. a.

——— worden open gehouden door Gentiaan III. 26. b.

——— worden voor onſteekingen bewaart door Klimop-bladeren III. 81. b.

——— worden verwydert door 't Mergh van Biezen III. 168. b.

FRANSCHE ZIEKTE. Zie *Venus ziekte*, anders Spaanſche Pokken.

G.

GALLE, wordt afgevoert en gedempt door Zuuring I. 19. a. Aloë 46. b. Akeley 98. a. Sauſſeboom 222. a. Akkerklitſen II. 109. a Stinkende gouw-wortel 175. a. Cichorey-Sap. 214. b. Coralen 299. b. Thymzyde 434. b. Godts gratie III. 62. b. Scorpioenkruid 88. b. Nieswortel 95. a. Breukkruid 99. b. Lorken-zwam 200. a. Bingelkruid 366. b. Vlooikruid IV. 196. b. Rhabarber 250. b. Aalbeziën 262. b. St. Jansbrood 388. b. Tamarinden Sap. 465. b.

GARSTEN ZUIKER, hoedanig die gemaakt word I. 119. b.

GEBOORTE, wordt bevordert en afgedreeven door Stinkboom I. 67. b. Ananas-Wyn 69. b. Anys 81. a. Akeley 98. b. Extract van Holwortel 109. b. Witte Balzem 157. b. Beekbungen 194 b. Betonie 231. b. *Berg-Calamenth.* II. 24. a. Klokskens 35. b. Harttongeſpan 60. b. Uyen 127. a. Kervelkruid 139. b. Cicers 210. a. Saffraan 334. b. Curcuma 358. a. Diptan 391. a. Vygen 496. b. Scharley III. 115. a. Scharlaken bezie 147. a. Lavendelzaad 208. b. Alexandrynſche Laurier 213. a. Witte Leliën 251. b. Lynzaad

zaad 274. b. witte Andoorn 341. b. Myrrha 409. b. Baſilicum 466. a. Olie van Olyven 469. b. Paſtinaak-Wortel IV. 63. a. Kamperfoelie 74. b. Water van Lindebloeiſſel 510. b.
GEELZUCHT, wordt verdreeven door Vrouwenhair I. 25. b. Orant of Leeuwenmuil 89. b. Onzer lieven Vrouwen Bedſtro 90 b. Sellery 92. b. Hulſt 96. b. Akeley 98. a. Wortel van Mansooren 127. b. Affodille 134. a. Beekbungen 194. b. Sauſſeboom 222. b. Betonië 231. a. Berkenſap 236. a. Berken-Maaren 237. b. Klein Druivenkruid 251. b. Berg-Calament II. 24. a. Goudsbloem 30. a. Gezegende Diſtel 65. a. Baſtertſaffraan 72. b. Miltkruid 152. b. Kleine Bathengel 157. b. Stinkende Goudwortel 175. a. Schelkruid water 176 a. Ridderſpore 272. b. Curcuma 358. a. Korenbloemen 365. b. Varkensbroodt 368. b. Kruisdiſtel 447. a. Aardbezien Kruit 515. a. Duivekervel 529. a. Gods-gratie III. 62. b. Breukkruit 99. b. Yzop 130. b. Pattich 197. b. Lorkenzwam 200. b. Boomlongenkruit 240. b. Leinkruit 270. b. Sterre Leverkruit 347. b. Witte Rhabarber 349. b. het Sap van Waterkerſſen 424. a. de Wortel van Pareira Brava IV. 53. b. Tuin Paſtinakwortel 63. a. Vyfvingerkruit 70. b. Peterſeli 81. b. Poley 202. b. Rabarber 251. b. Roſen 276. b. Muisdoorn 291. b. Steenbreeke 324. a. Rhynbezien 422. b. Zwaluwe-wortel, &c.
GEHEUGEN, word verſterkt door Anacardien I. 63. a. Mansooren 128. b. Olie van Kalmus II. 28. b. Heilige Diſtel 61. b. Karwey 74. a. Kruidnagelen 88. b. 89. b. 91. b. Coriander 306. b. Cubeben of Staartpeper 340. a. Romeinſche Komyn 353. b. Cypreſſen wortel 373. b. Confectie-Alkermes III. 147. b. Lavendel 208. b. Rozemaryn IV. 279. b. Salie 305. a. Arabiſche Stichasbloem 438. b.
GEHOOR, wordt geſcherpt door Betonie I. 231. a. Kool-ſap 263. a. Heilige Diſtel II. 61. b. Karrewey 74. a. Rozemaryn IV. 279. b. Zenebladeren 369. b.
GEWONDDEN, *gekwetſten*, voor dezelven is zeer dienſtig het poeijer van Muizen-oor I. 146. a. proef of zy aan de wonde ſterven zullen *ibid.*
GEZICHT, wordt geſterkt door Betonie I. 231. a. Olie van Kalmus II. 28. b. Goudsbloem-water 31. a. Gezegende Diſtel 61. b. Karrewy 74. b. Kervelkruit 140. a. Conſerf van Cichorey 214. b. het Sap van Ridderſporen 272. b. Venkel 509. b. Lavendel III. 235. a. Geitebladt IV. 74. b. Roosmaryn 279. b. Senuwbladeren 369. b. Maart Violen, 576.
GEZONDHEID, word onderhouden door Haverdrank I. 145. a. Malabaarſche-Noten II. 416. b.
GEZWELLEN, worden verdeelt door Althea I. 53. a. Anagallis 66. b. Stinkboom 67. b. lange Holwortel 108. b. Byvoet 112 a. Affodille 134. a. Havermeel 141. b. Bdellium 190. b. Beekbungen 194. b. de middelſte ſchorſſe van den Sauſſeboom 222. b. Brionie-wortel 272. a. Klokjes II. 35. b. Hennep-Olie 41. a. De Eſſentie van de Gom Caranna 50. b. Mariën-Diſtel 65. a. Karwei 74. b. Uyen 127. b. Ridderſpooren 273. a. Saffraan 335. a. Ezels-Komkommers 343. a. Geiteklaver 376. b. Boonen-meel 474. b. Beukeboomsbladeren 478. a. Vygen 496. b. Garſte III. 110. a. Lauwrier bladeren 215. b. Lynzaad 274. b Hop 289. a. Bingelkruid 366. b. Myrrhe 409. b. Opopanax IV. 39. b. Wolſsbezië 59. a. Perſikkruid 76. b. Speenkruid 357. b. Waternooten 521. b.
GLAS-BLAZERS, gebruiken Aſſche van Varenkruit II. 504. Kali of Suda III. 174. b.
GONORRHÆA, of Druipert, word genezen met Aparine-Major of groot Kleefkruit I. 90. b. Balzem-Copaiva 163. b. Zie voorts *Druipert.*
GORGELDRANK, om dezelve te maken daar toe is zeer dienſtig Alaternis I. 33. b. Anyszaadt 81. b. Sop van roode Kool 263. a. Bruinelle 268. a. Lepelkruit II. 251 a. Verſcoof 326. b. Vygen 496. b. 't Zaadt van Granaat-Appelen III. 60. b. Edel-Lever-Kruit 98. a. Scharleye 115. b. Laurier Kruit 213. a. Herfſt Roſen 316. b. Mispelzaadt, de bladeren van Moerbezienboom 393. b. Groote Nooteſchillen of Bolſter 455. a. de Bloemen van Heulzaadt IV. 48. b. Het Kruit van duizent Knoop 150. b. de Wortel van Boomvaren 153. b. de Bertram Wortel 208. b. Sap van witte Rapen 240. a. Salie 305 b. Vlierbloem, en Bezien 310. b. Huislook 367. a. Gom dragant 517. b. Klaverkruit 525. b. Maagde Palm 569 b. Violen 576. b.
GRAVEEL, zie STEEN.
GRIEKEN, dezelve wordt de Knoflook verboden I. 39. a.

H.

HAAIR te doen uitvallen, daar toe word genomen, Fritilaria I. 95. b. Klimop III. 81. b. Goudwortel 259. b.
—— *Geel* word gemaakt, door loog van Sauſſeboom I. 222. b. Goudsbloem II. 30. b. Kleine Centaurie 122 a. Wolkruit IV. 556 b.
—— *Groen*, werd gemaakt met gediſtileerde Capperswater II. 49. b.
—— *Kroes*, word gemaakt, door ſtekelige Beeren-Klauw I. 14. b. de Harſt van Kerſſeboom II. 132 a.
—— *Groeijen te beletten*, word genomen de Loog van Berkenboom I. 237. b.
—— *Roodt* wordt ſwart gemaakt door het Egyptiſche zap van Sleepruimen I. 12. b. het zap van Wilde Melde 139. b. Olie van Coloquint II. 265. b.
—— *Schoon* en *groeizaam* te maken daar toe neemt men Loog van Zuikerriet I. 122. a. b. Aſphodille wortel 134. a. Kliswortel 188. b. de Aſch van Beetwortel 226. a. Extract van Buxboom 280. b. de Schillen van Pyp-Caſſie II. 102. a. Sap van Ajuin 127. b. Viltkruit 362. a. Verkensvenkel IV. 84. Sap van Radys 242. b.
—— *Poeder* om dezelve een aangenaame Reuk te geven daar toe word genomen Galigaanwortel II. 373. b. Majoraan III. 310. b. Tarwe Meel IV. 528. a.
—— *Wurmen* worden gedoodt door Kervelkruit II. 140. b.

HARSZENS worden verſterkt door Betonië I. 231. a. Paradyshout III. 242. b. Mariolein 310. b.

HARTEN, zouden zich zelve geneezen door *Paſtinaken*, als ze van een Slange geſtooken waren IV. 60. a. b.

HART-KLOPPINGE, wordt genezen door Kampher I. 101. b. Goudsbloeme II. 30. a. Hertongeſpan 60. b. grote Centaurie 118. b. Kaneel 224. b. Saffraan 335. a. Diptan 391. a. Doronicum 403. a. Kleine Galigaan III. 3. a. Lavendel 208. b. Hartstonge 272. b. Nootemuskaat 460. b. Geiteblad IV. 74. b. Aalbeziën 262. b. Roſemaryn 279. b. Frambozen 288. b. Geel Sandelhout 314. a. Quendel 375. a. Water van Lindenbloeiſel 510. b. Zwaluwen-Wortel 572 b. Maart-Violen 576. a.

—— *word verſterkt* door Koekoeksbrood I. 21. a. roode Oſſentonge 70. b. Betoniën 231. a. Cardamom II. 56. a. Gezegende Diſtel 61. b. Kruidnagelen 88. a. Genoffelbloemen 95. b. Water van zwarte Vogelkerſſen 133. b. Cichorey-wortel 214. a. Kaneel 224. b. Artiſchokken 230. a. Diptan 391. a. Doronicum 403. a. Vygen 496. b. Alkermes-Sap III. 147. a. Geele Violieren 235. a. Paradyshout 242. b. Mey-Bloemkens 255. b. Citroen-Sap 326. a. Perſik-Kernen 333. b. Meliſſe of Confilie de Grein 358. b. Maart-Violen 576. a.

HARTLOPERS, bedienen zich tegen de vermoeidheid van de Schorſen van Elzen-Houdt I. 41 b.

HAVERDRANK en Genezing van dezelve, daarvan zie I. 143. b. enz.

HECTICA, zie *Teering*.

HEESCHHEIDT wordt herſtelt door witte Balzem I. 157. b. Kool Sap 263. a. Coffie II. 20. b. Fenegriek 513. a. Soethout III. 42. b. Witte Iriswortel 162. b. Witheulzaadt IV. 48. a. Vlookruit 196. b. Sap van witte Rapen 239. b. Gom-Dragant 516. b. Hoeflatouw 541. a.

HERDERS op de Alpen gebruiken Meekrap om het hair en andere onzuiverheden van de Melk te ſcheiden I. 90 a.

HERNIA is op een merkwaardige wys genezen door de Poeijer van Prangwortel I. 84. b.

HEUP-JIGT, word verzagt door witte Balſem I. 158. a. Balſem van Peru 170. a. Madelieven 205. b. Hennip-Olie II. 41. a. Cappers 49. a. Onecht St. Janskruid 309. b. Rhynbloem 427. b. Fenegriek-Zaad 512. b. Gods Gratie III. 62. b. Alantswortel 85. b. St. Janskruid 127. a. Drievuldigheids Bloemen 137. b. Lorken-zwam 200. b. Perſikkruid IV. 76. b. Harſt van den Pynboom 111. b. Sarſaparil 319. b. Scordium 349. b. Thlaſpi of Boeren Moſtaart 502. b. Netel.

HEUPPYN, *Heupwee*, *Lendepyn*, enz. Zie *Heup-Jicht*.

HITTE (*brandende*) in Pokjes of Mazelen, word uitgedreven door Citroenzaad III. 326. a.

HITTE, in *de Koortzen* en anderzints, wordt gedempt door Zuuring I. 19. b. Koekoeksbrood 21. a. Vogelmeyer 50. b. Duizendſchoon 56. b. Zilverkruid 86. b. Sauſſeboom 222. a. Silte Koolſop 262. a. Koolbladeren 262. a. Bruinellen 268. a. Koffy II. 20. b. Cichoreyen Wortel 214. a. Kalabas-Zaad 346. b. Drievuldigheidsbloem 137. b. Kraakbeziën 412. a. Papaver-of Heulbloemen IV. 48. b. Peeren de bon Chrétien genaamt 216. b. Scorzoneer-Wortel 353. b. Sebeſten-Vrucht 361. b. Sap van Huislook 367. a. Maart-Violen 576. a.

HOENDER, Leggen gaarne van gerooſte Haver I. 142. a. Hennipzaad II. 42. b. Geite ruite III. 5. b.

—— ſterven van bittere Amandelen I. 61. a.

HOESTEN, wordt geſtilt door Vrouwen hair I. 25. b. Amandelen 60. b. Anyszaad 81. a. Hulſt 96. b. Gom van de Aſa fœtida-ſtruik 118. a. Affodille 134 a. Beeren Oor 149. b. Witte Balſem 157. b. Balſem van Peru 169. a. Groote Kliſſen 187. a. Madelieven 205. b. Benzoë 217. a. Sop van roode Kool 261. b. Bruinelle 268. a. Coffy II. 20. b. Berg-Munte 24. a. Calmus 27. a. Zout van Cardebenedict 63. a Karwey 74. a. Uijen 227. a. Saffraan 334. b Komynzaad 353. b. Het Zaad van Karooten 382. a. Sophie-kruid 448. b. Vygen 496. b Zoethout III. 42. b. Alantwortel 85. b. Yſop 130. b. Drievuldigheidsbloemen 137. b. Maſtik 223. b. Lynzaad 274. b. Witte Andoorn 341. b. Witte Rhabarber 349. b. Korrels van Meloenen 361. b. Moſch 404. a. Myrrha 409. b. Tabaksrook 440. a. Penningkruid 451. b. Baſilicom 466. a. Orego 489. a. Dadels IV. 30. a. Wit Heulzaad 48. a. Vyfvingerkruid 70. b. Peſtilentie Kruid 78 b. Peterſelie 81. b. Verkensvenkel of Hairſtreng. 84. b. Tuin-Pimpernel 99 a. Vlooikruid 196. a. Witte Rapen 239. b. Sap van Radys 242. b. Roſemaryn 279. b. Salie 305 b. Scabioſe 327. b. Zaad van Seſelkruid 381. b Storax 443. b. Paardebloemen 473. a. Gom Dragant 516. b. Hoeflatouw 541. a. Eerenprys 563. b.

HONDEN, worden gedoodt door Wortel van Wolfskruid I. 21. a. Hondskool 95. b.

—— die vergeeven zyn, zouden weder herſtelt worden door Orant of Leeuwenmuil I. 89 a.

HOOFDZEER, daar voor is dienſtig Ajuin II. 127. a. Sap uit den Klimop Boom III. 81. b.

—— *Pyn* word verlicht door Anagyris of Stinkboom I. 67. b. Sap van Kool 262. a. Bruinellen 268. a. Coffie II. 20. b. Olie van Calmus 28. b. de Melk van Hennipzaadt 41. a. Carrannen Eſſentz 50. b. Karrewey 74. b. de ſchillen van Karſſeboom 134. b. Camillen 164. a. Coriander 306. b. het Kruit van Drievuldigheids Bloemen III. 137. b. Kernen van Abrikozen 318. b. Moederkruit 346. a. Witheulzaadt IV. 48. a. Begpoley 141. b. Ruite 296. a Vlierblom 310. a. Roggenbroodt 363. b. Gom Dragant 517. b. Yzerkruit 557. b. Eerenprys 563. b.

—— *Word verſterkt* door Althæa I. 52. b. Anys-Olie 81. b. Anthylide 87. b. Boom des Levens 104. b. Oſter-Luccy 108. b. Betonie 231. a. Chocolaat II. 7. a. Gouds Bloeme 30. a. Cardemom 56. a. Gezegende Diſtel 61. b. Kruidnagelen 89. b. Spiritus van Zwarte Kerſſen 133. a. Kervelkruit 139. b. Klyne Bathengel 157. b. Tegengiftwortel 280. b. Diptan 391. a. Doronicum 402. b. St. Ignatius Bonen 475. b. het Sap uit de Arecca-Noten 484. a. Scharlaken Beziën III. 147. a. Genever Beziën 170. b. Lavendelzaadt 208. b. Maſtik 223. a. Witte Tylozen 235. a. Meybloemen

255. b. Majoraan 310. b. Marum 343. b. Meliſſa 358. b. Muſcaatnoot 460. b. Popolierboom IV. 160. b. ſleutel Bloemen 184. b. Poleykruit 202. b. Rooſmaryn 279. b. Ruite 296. a. Salie 305. a. Quendel 375. a. Harſt van Taccamahac-hout 458. b. Tym 507. b. Maartviolen, 576. b.

HUIDT wordt genezen, en gezuivert door Beeren-Oor I. 149. a. Benzoe 217. b. Kinawortel II. 197. a. Cicer Erwte 211. b. het Zaad van Krok 330. b. Bonen 474. b. Soortſacken III. 132. b. Patich 197. b. Tinctuur van Pimpernel IV. 99. b. Poley-kruit 202. b. Maartviolen 576. a.

HUIG, of *het Lelletje in de Keel*, uitgezakt en gezwollen zynde, word geholpen door Koolſap I. 263. a. Klokskens II. 35. b. Alexandrynſche Lauwer III. 213. a. Opopanax IV. 39. a. Peper 121. b. Salie 305. b. Vlierbloemen 310. a. Kemelshooy 331. b.

HYPOCHONDRIA, zie *Miltziekte.*

I.

JAAR, dat droog en dor zal weezen, waaruit eenigen dit willen opmerken. I. 21. b

JAGERS, gebruiken tegen de Wolven, Voſſen, enz. Wolfswortel I. 22. b. tegen de Duizeling Beeren-Oor 149. b.

—— Houden in Italien Honden om de Tertuffels of onderaardſche Paddeſtoelen op te zoeken II. 535. b.

JALAPPA, daarvoor is de Mirabilus Peruviana of Peruaanſche Wonderbloem gebruikt III. 386. b.

JICHT word verdreven door bladen van Elzenbome I. 41. b. Madelieven 205. b. Betonie 231. a. Sap van Berkenboom 236. a. Bryone Zalf 272. a. Gommie Carana II. 50. a. Kleine Bathengel 157. b. Veld Cypres 170. b. de Wortel van Tylozen 257. b. Lavendel III. 208. b. Moederkruit 341. b. Pioenenwortel IV. 2. b. 6. a. Salie 305. a. Rhynbezien 424. b. Klaverkruit of driebladt 525. a.

INDIANEN, waarvoor zy Anacardiën gebruiken? I. 63. a. maaken een Brandewyn en Olie van Ster-Anys 83. b. eeten de Wortel van Kalfsvoet in plaats van Brood 115. b. Bedienen zich van de Gom van de Plant Aſa fœtida tot Medicyn en in de ſpyzen 118. a. Waar van zy hunne Paternoſters maaken 170. b. Maaken Brood van Bambus-Riet 173. a. Gebruiken Ben-Nooten tegen de Colyk 213. b. Bekruiden byna alle hunne ſpyzen met Cardamomen II. 59. b. Gebruiken dikwils Caſſiepypjes 102 a. En de Wortel China tegen de Spaanſche Pokken 198. b. Genieten het Sap uit de Vrucht der Paſſiebloemen 239. b. bereiden hunne ſpyzen met Curcuma 358. b. Eeten de Doerians-Vrucht om geil te worden 400. a. De Arecca is veel by hen in gebruik 483. a. Ontſteeken Paradyshout by 't verbranden hunner Lyken III. 242. a. Geneezen allerhande Buikloopen met de Wortel van Macer-boom 308. b. Eeten Ryſt in plaats van brood tot de ſpyze 500. b. Bedienen zich van de Purgeerboonen in plaats van Medicyn IV. 89 a. en Peper in plaats van Zout 114. b.

INKT Werdt gemaakt van Harſt uit Kerſſeboomen II. 135. a. Sap van Genipaboom III. 14. b. Galnoten IV. 227. b.

INSECTEN, of bloedelooze Diertjes kunnen door Olyf-Olie gedoodt worden III. 470. b.

JODEN, gebruiken de Gom *Copal* by de beſnyding der Kinderen II. 292. a.

JONGETJES te verwekken wat daar toe zouw dienſtig zyn II. 230. a. Bingelkruit III. 366. b.

JUDAS-OOREN, dat zyn zeekere Kampernoeljes of Padeſtoelen aan de bejaarde Wortelen der Vlierboom groejende IV. 307. b.

JUVENALIS, beſpot de Egyptenaars wegens de Knoflook I. 39. a.

K.

KAASEN, worden droog gemaakt en van de Maden bevrydt door *Arum* of Kalfsvoet I. 115. b. week of murw gemaakt met Beete 226. a. Kunnen meerder uit de Melk gemaakt worden door Walſtroo III. 9 b. worden voor de Wormen bewaart door St. Janskruid 127. b.

—— worden in Saxen geverft met het Sap uit de Bloemen van blaauwe Meliloote III. 355. b.

KAMPVECHTERS genoten geene ſpyze dan die met Dilkruit toebereid was I. 76. b.

KANKER wordt genezen door Agrimonie I. 32. a. Arons-baart 115. a. Blankkettende Nachtſchade 201. a. Hartstongen 241. b. Koolsbladeren 262. b. Bryonia 272. a. Gezegende Diſtel II. 62. a Marien Diſtel 65. a. Nagelkruit 77. a. de Vruchten van Cornoelieboom 312. a. Doronicum 403. a. Drakenwortel 412. b. Wit Moſtaart Zaadt 448. b. Dode Netel III. 8. b.

—— *Pynlykheden derzelve*, word geſtilt door Sellery I. 93. b. Mirrhe III. 409. b.

KARMYLE, wat de Schotten daar door verſtaan? I. 137. b.

KATOEN-DRUKKERS, Verven de Chitze, met Arecca II. 484. b.

KATTEN, houden veel van Amberkruid III. 343. b. van Katten-Munte 363. a. Maaken zeldzaame ſprongen na de Wortel van Valeriaan of Speerkruit IV. 549. b.

KEELONTSTEEKINGEN, en Zwelling, daar voor is goet Sop van roode Kool I. 263. a. Bruinelle 268. a. Klokjes of Belvedere II. 35. b. Gezegende Diſtel 62. b. Tartuffelen of Aardbollen 538. a. Pattich of Patientie III. 198. b. Moerbezien-ſap 394. a. Zwart Heulzaad IV. 48. b. Tuin-Pimpernel 99. b. Scabioſe 327. b. Huislook 367. a.

KEVERS, een byzonder ſoort derzelven word op de Ananaſſen gevonden I. 69. b.

KIDDAH, Exodus 30. 22 Zouw eigentlyk Caſſia zyn II. 103. b.

KLEDEREN, worden bewaart voor de Mot en Wurmen, door Kruitnagelen II. 91. a. de bladeren van Cypreſſenboom 365. b. Lavendel Airen met de Bloemen III. 109. a. b. Waterlook IV. 350 a.

—— *Vlakken in dezelve*, zie *Vlakken.*

KLUYZENAARS, of *Heremyten*, hebben haar leven op gehouden met Eeten van Eikelen der Beukeboom II. 478. a.

KOERSCHE LETTEN, naricht van dezelve I. 234. b

*** KO-

KOGELS, worden uit de Wonden getrokken door Meeſterwortel III. 151. a. Valeriana IV. 549. b.

KONINGIN *van Scheba*, zou aan Koning Salomon een Balzem Meccaboom vereert hebben I. 153. b.

—— *onder de Vruchten* word de Ananas alzoo genaamt I 68. b.

—— *onder de Planten* wordt de Saffraan zoo geeert II. 334. a. b.

KOORN, als men het Zaaidt met Duivenkruid wordt het voor de Myt bewaart I. 252. b. de Wormen worden verdreven als men het hout van Spreubezien boom, in de Graanen ſteekt IV. 414. a.

KOORTZEN, voor dezelve is in't algemeen dienſtig Zuuring I. 19. a. Calmus 24. a. Klyn balzemkruit 29. b. het Sap van de witte Vrucht van Ananas 69. b. Zilverkruit 86. b. Meekrap 90. b. Sellerywortel 92. a. Witte Balzem 157. b. Tinctuur van Madelieven 209. a. het verſſe Sap van roode Kool 262. a. Coffie II. 20. b. Chacarille 44. a. Gezegende diſtel 62. b. Kamillen 163. a. Coloquintezaadt 265. b. Sieroop van Andievie 430. a. Extract van Gentiaan III. 26. b. de Bloezem van wilde Granaatboomen 60. b. Kruisbezien 64. b. Oranje ſchillen 322. b. Roomſeboonen IV. 89. a. Peper 121. b. Wechbree 138. b. Porcelyn 169. b. de Wortel van Sleutelbloemen 134. b. Groote Pruimen 192. b. Scorzoneerwortel 353. b. Moſtaartzaadt 391. b. Het Zaadt van Reinvaren 471. b.

—— *verwiſſelende*, Braakwortel III. 155. b.

—— *derde, en vierdedaagze*, Leverbalzem I. 29. b. Knoflook 39. a. Mansooren 127 b. Balzem van Peru 170. a. Geitenbaart 183. b. Groote Kliſſen 187. a. Betonien 231. Bryonia 272. b. Calmus II. 27. a. Chacarille 44. a. Cappers 48. b. Gezegende Diſtel 62. b. Tinctuur van Akkerkliſſen 109. b. Kervelkruit 140. a. Scolopendria 153. a. Camillen 163. a. Kinakina 187. b. het Zaadt van Cichory 214. Lepelkruit 250. b. Saffraan 334. b. Wrangende Vildtkruit 361. b. Thym-ſchorfte 434. b. de Wortel van Kruisdiſtel 447. b. de Koortsboontjes van Ignatius 475. a. Duivekervel 529. a. Gods-gratie III. 62. b Guttegom 74. a. Alantwortel 85. b. zwarte Nieswortel 96. b. Waterkerſſe 424. a. de Wortel van Bertram IV. 208. b. de Vogel Leim van Eikenboom 226. b. Witte Rapen 240. a. Rhabarber 251. a. Vlierbloeme 310 a. Sarzeparilwortel 319. b. de Wortel van Turbith 539. b. Gengber 619. a.

—— *Quaadaardige*, daar voor is goed Moederkruit 346. a.

—— *Brandende, of heete*, daar voor is dienſtig Zuuring I. 18. Koekoeksbroodt 21. a. Campher 101. a. Koornbloem II. 365. b. Diptam 391. a. Drakenwortel 412. b. de Korrels van Meloenen III. 361. b het Zaadt van zoete knollen 418. b. Ruite IV. 296. a. Salie 305. a. het water van de Bloeſem des Lindebooms 510. b.

—— *Koude*, daar voor is dienſtig Campher I. 101. b. kleine Bathengel II. 127. a. Corianderzaadt 307. b. Gods-Gratie III. 62. b. Vyfvingerkruit IV. 70. b. Peper olie 121. b. Rhabarber 251. a. Sieroop van Reinbezien 424. b. Beverklaver 525. a. Gengber 619. a.

—— *Vergiftige of beſmettelyke*, Geiteruite III. 5.

—— *Koortsachtige menſchen*, denzelven is ſchadelyk Zuiker I. 120. a.

—— *derzelver koude* wordt vermindert door Kruitnagelen II. 88. enz. Onecht St. Janskruit 309. b. Coſtusbalzem 325. a.

KRAAMVROUW, aan dezelve kan Cacao-Booter in plaats van Amandel-Olie gegeeven worden II. 10. b. worden gezuivert door het Sop van Cicers 211. a.

KRACHT, *aantrekkende*, heeft Alaternus I. 33. b. onze lieve Vrouwen Mantel 36. b. Wierook 103. a. Madelieven 205. a. Berken-Sap. 236. a. Olie van Aard-Akers 276. b. Belvedere II. 35. b. Kaſtanien 105. b. Kleine Centaurie 119. b. Zee Moſch 303. b. Cornoelienboom 312. a. Kruiſette 338. b. Koorenbloemen 365. b. Verkens-broodt 368. b. Cyprus 373. b. Ogentrooſt 471. b. gedroogde Vygen 496. b. Gods-gratie III. 36. b. de Wortel van Zwaardkruit 38. b. Reurkruit 47. b. Granaat Bloemen 60. b. Klimop-Kruit 81. a. Dove Netel 191. b. Glas-Kruit IV. 56. b. Pimpernelwortel 99. b. Huislook 367. a. Maagdepalm 569. b.

—— *verdikkende*, heeft Vogelmeyer I. 50. b. Note-pitten II. 322. b. Honds-tonge 371. a. Granaat-Olie III. 60. b. Huislook. IV. 367. a.

—— *verdunnende*, heeft Kalmus I. 23. b. Ongariſe Malve 35. b. Knoflookskruit 37. b. Knoflook 39. a. Aneys 81. a. Holwortel 108. b. Peperwortel 110. b. Zuiker 120. a. Madelieven 205. a. Betonie 229. b. Kruitnagel II. 88. b. Cicer Erwten II. 210. b. Americaanſch Wondkruit 316. b. Coſtus Wortel 325. b. Cubeben of Staart-Peper 340. a. Curcuma 358. b. Verkensbroodt 368. b. de Gom van de Elemiboom 424. b. Mottenkruit 427. b. Sophiakruit 448. b. Boonen van St. Ignatius 497. b. Roode Steenbreek 499. b. Galigaan III. 2. b. Gentiaan 26. a. Godsgratie 36. b. Alantwortel 85. a. Zwart Nieskruit 95. a. Scharley 115. a. Yzop 130. b. Braakwortel 155. a. Genever-Bezien 170. a. Lorken-Zwam 200 b. Lychnis 301. b. Majoran 310. b. Witte Aandoorn 341. b. Kruizemunt 363. b. Narduskruit 445. b. Orego 489. a. Opopana IV. 38. b. Tuin Paſtanak 63. a. Verkens-Venkel 84. b. Pimpernel 99. b. Peper 121. b. Pimpernootjes 127. b. Poley-kruit 202. b. Radys 243. b. Meekrap 284. b. Saturey 321. b. Sezelkruit 381. b. Moſtaart 391. a. Beverklaver 525. a. Eerenpreys 563. b. Gengber 619. a.

—— *openende*, heeft Zuuring I. 19. a. Venus-Hair 25. b. Adonisbloem 28. b. Knoflooks-Kruit 37. b. Knoflook 39. a. Aloë 46. b. Althæa 52. b. Ammi 57. b. Ananas 69. a. Anemone Rooſies 74. b. groote Kliſſen Aparine 90. b. Sellerywortel 92. b. Ackeley 98. b. lange Holwortel 108. b. Peperwortel 110. b. Duivelsdrek 118. a. Mans-Ooren 127. a. Witte Balzem 157. b. Barba Jovis 184. b. Madelieven 205. b. Oleum de Ben 213. a. Sap van Berkenhout 236. a. Druivenkruit 252. b. Bryonia 271. a. Bergmunte II. 24. a. Gezegende Diſtel 61. b. Kruit Nagelen 88. b. Kleine Centaurie 119. b. de Kina wortel 196. b.

b. Coſtus wortal 325. b. Staartpeper 340 a. Curcuma 358. b. Viltkruit 361. b. Varkensbroodt 368. b. Cypruswortel 373. b. Het Zaadt van Dauci 382. a. Dragon 409. b. Mottenkruit 427. b. Endivie 429. b. gemeene Kruis-diſtel 447. a. Sophiekruit 448. b. St. Ignatius Boonen 479. b. Roden Steenbreek 499. b. Kleine Galigaan III. 2 b. Gentiaan 26. a. Gods-Gratie 36. b. Soethoutwortel 42. b. Graswortel 58. a. Klimop 81. a. Alantwortel 85. a. Garſte 109. b. Yſop 130. b. Braakwortel 155. Majoraan 310. b. Malva 316. b. Maſtikkruit 343. b. Moederkruit 346. a. Korrels van Meloenen 361. b. Kruiſemunt 363. b. Het Zaadt van ſteek Rapen 418. b. zwart Comyn zaadt 445. b. Orego 489. a. Opopanax IV. 63. a. Perſikkruit 76. b. Peſtilentiewortel 78. b. Verkensvenkel 84. b. Pimpernel 99. b. Pimpernootjes 127. b. Poleykruit 202. b. Radys 243. b. Meekrap 284. b. Saturey 321. b. Sezelkruitzaadt 381. b. Moſtaart 391. a. Berenklauw 419. b. Tamariſchhout 469. a. Beverklaver 525. a. Yzerkruit 559. a. Eerenprys 563. b.

—— *Verweekende*, Althea I. 53. a. Anagyris 67. a. Hulſt 96 b. Duivelsdrek 118. b. Tamme Melde 139. b. de Olie van de Ben-Noot 213. a. Witte-Beet 225. a. Kamillen II. 163. a. Bloemen van wilde Wikken 314. b. de Gom van de Elemieboom 424. b. Vygen 496. b. Garſt III. 109. b. Laurierbladen 215. b. Lynzaadt 274. b. Keeskenskruit 416. b. Meliloten 355. a. Bingelkruit 366. b. Opopanax IV. 38. b. Glas-kruit 56. b. Wolfs-Bezien 59. a. Pruimen van Damaſcus 192. b. Berenklauw 419. b.

—— *Genezende*, onzer Vrouwen Mantel I. 36. b. Vogelmeyer 64. b. Annagalis 65. b. Gom-Anime 79. b. Ackeley 98. a. ronde Hol-wortelen 108. b. Duivelsdrek 118. a. Witte Balzem 517. b. van Tolu 172. b. Madelieven 205. a. Gom Caranna II. 50. b. Mottenkruit 427. b. het Sap van Arecca 484. a. Boomwollen ſtruik III. 49. b. de Wortel van Hondsgras 58. a. Klimop 81. a. Het Kruit Aardveil 82. a. Wechbree IV. 138. b. Grindtkruit 371. b.

—— *Verkoelende*, Zuuring I. 19. a. Sap van Elzenhout 41. b. Vogelmeyer 50. b. Fluweel Bloemen 56. a. Ananas 69. a. Zilverkruit 86. a. Madelieven 205. a. Beetwortel 227. a. Comcommers II. 343. a. het zaadt van Kalabas 346. b. Cypreſſenhout 356. b. Blauwe Koorn Bloemen 365. b. Endivie 429. b de Wortel van Hondsgras III. 58. a. Granaatbloeizem 60. b. Edel-Leverkruit 97. b. Garſte Meel 109. b. Meloen-zaadt 361. a. Zwarte Heide-Bezien 411. b. Witheulzaadt IV. 48. a. Glaskruit 56. b. Wechbree 138. b. Prumellen 192. b. Aalbezien 262. b. Braambezien 288. b. Huislook 367. a. Grindkruit 371. b. Sap van Tamarinde 465. b.

—— *Laxeerende*, klein Balzemkruit I. 29. b. Althæa 53. a. Zuiker 120. a. Sap van Berkenboom 236. a. Sap van Cichoreywortel 213. b. Olie van Hazelaar 321. b. Endivie 429. b. Vygen 496. b. Manna 519. a. Florenteinſche Iris III. 162. b. Quee-Appelen 328. b. Prumellen IV. 192. b. Rhabarber 250. b. Sap van Tamarinde 465. b.

—— *Verzachtende*, Althæa I. 53. a. Vogelmeyer 50. b. Dill 75. b. Balzem van Peru 169. a. Madelieven 205. a. Kamillen II. 163. a. het Sap van wilde Komkommers 342. b. Hondstong 371. a. Soethoutwortel III. 42. b. Leinzaadt 274. b. Melilotenkruit 355. a. Meloene korrels 361. a. Glaskruit IV. 56. b. Berenklauw 419. b.

—— *Voedende*, Amandelen I. 60. b. Zuiker 120. a. Chocolade II. 8. b. de geeſt van Haſelaar 321. b. Vygen 496. b. Garſt III. 109. b. Fazeolen of Roomſche Bonen IV. 90. a. b. Pimpernootjes 127. b.

—— *Purgerende*, Elzenboom I. 40. a. Aloe 46. b. de Wortel van Hazelaar of Mansooren 127. a. Tamme Melden 139. b. Benzoe 217. a. Pyp Caſſia II. 101. b. Hoefbladt 160. b. Quint-Appel 261. b. Colutea of wilde Linſen 268. b. Coronilla 314. b. Raket 441. b. Guttegom III. 73. b. de Bezien van Klimop 81. b. witte Nieswortel 92. b. witte Rhabarber IV. 251. b Senebladeren 369. a.

—— *Zuiverende*, klein Balzemkruit I. 29. b. Alaternus 33. b. Knoflookskruit 37. b. Aloé 46. b. Vogelmeyer 50. b. Anemonien-Roſies 74. b. Zilverkruit 86. a. Meekrap 90. b. witte Balzem 157. b. Becabunga 194. b. Bennoot 213. a. Betonie 231. a. Berken-Sap 236. a. Druivenkruit 252. a. Belvedere II. 35. b. Chaquerilla 43. a. Gezegende Diſtel 61. b. grote Centaurie 118. a. Scolopendrie 152. b. Schelkruidt 174. a. b. Viltkruit 361. b. Doronicum 402. b. Drakenwortel 412. b. Elemi-Gom 424. b. Rode Steenbreek 499. b. Aard-Bezienkruit 515. a. Galigaanwortel III. 3. a. Gentiaan Wortel 26. a. Zoethout Wortel 42. b. Zwarte Nieswortel 95. a. Edel-Leverkruit 98. a. Dove Netel 191. b. Lorkenzwam 200. b Laurier-Olie 215. b. Leinzaadt 274. b. Moeder-Kruidt 341. b. Kruizemunt 363. b. Piſtach-Nootjes IV. 127. b. Wechbree 138. b. Kruit van Steenbreek 324. a. Grindkruidt 371. b. Moſterzaadt 391. a. Tamariſchboom 469. a. Beverklaver 525. a. Eerenpreis 563. b.

—— *Verſterkende*, Aloë I. 46. b. Althaea 52. b. het Zaadt van Amomum 59. b. Ananas 69. a. Aneys zaadt 81. a. Hulſt 96. b. witte Balzem 157. b. Balzem van Peru 169. a. Karwey II. 74. a. Kruit Nagelen 88. a. Coral 299. b. Cortuza 316. a. Saffraan 334. b. Staartpeper 340. a. Aard-Bezien 515. a. Galigaan Wortel III. 3. a. Scharlaken grein 147. a. Amber. 343. b. Beerwortel 373. b. Notemuſcaat 460. b. Aal-Bezien IV. 262. b. Framboizen 288. b. Saturey 321. b. Quendel 375. a. Linden-bloeizem 510. a. Gengber 619. a.

—— *Stoppende*, Amaranthus I. 56. a. Muizen-Oor 147. a. b. Cacao II. 4. b. Caſtanien 105. a. Cornoelien bladen 312. a. Quee-Appelen III. 328. b. Ryſt 500. b. Wechbree IV. 128. b.

—— *Temperende*, Amandelen I. 60. b. Chocolade II. 4. b. Zee Moſch. 303. b.

—— *Opdrogende*, Zuuring I. 19. a. Kalmus. 23. b. Venus-Hair 25. b. Klein Balzemkruit 29. b. Agrimoni 31. b. onzer Vrouwen Mantel 36. a. Amaranthus 56. a. bittere Amandelen 60. b. Zilverkruit 86. Anemoni Rooſies 74. b. Dil 75. b. Aneyszaadt 81. a.

Meekrap 90. b. Ackeley 98. a. Wierook 103. b. Holwortel 108. a. Betonie 231. a. Druivenkruit 252. a. Berg-Munte II. 24. a. groote Centaurie 118. a. kleine Centaurie 120. b. Kamillen 163. a. Schelkruit 174. b. China Wortel 196. b. Cicer Erwten 210. b. wilde Kalament 241. b. Cornoelieboom 312. a. Cortuza 316. a. Kruiszette 388. b. Cypreſſen bladen 356. b. Curcuma 357. b. Viltkruit 361 b. wilde Galigaan 373. b. Daucus van Candien 382. a. witte Diptan 391. a. Oogentrooſt 471. b. Roode Steenbreek 499. b. Venkel 509. a. Brem III 21. b Gentiaan 26. a. Reurkruit 47. b. Granaat Appel 60 b. Gods-gratie 62. a. Klimop 81. a. Garſt 109. b. Lorkenzwam 200. b Lauwerboom 213. a. Witte Andoorn 341. b. Moederkruit 345. b. Munte 363. b. Beerwortel 373. b. zwarte Heide Bezien 412. a. Zaadt van Steekrapen 418. b. Penningkruit 451. b. Poleye IV. 202. b. Roſenhoudt 256. b. Aalbezien 262. b. Steenbreek 324. b. Moſtaartzaadt 391. a. Beverklaver. 525. a. Yzerkruit 557. a. Gengber. 619. a.

—— *Verwarmend*, Kalmus I. 23. b. Agnus Caſtus 30. b. Agrimoni 31. b. onſe Vrouwen Mantel 36. a. Ammi 57. b. Stinkende Maluwe 67. a. Ananas 69. b. Gomme Anime 79. b. Aneyszaadt 81. a. Sellery 92. b. Ackely 98. a. Wierook 103. b. Holwortel 108 b. Peperwortel 110. b. Zuiker 120. a. Duivelsdrek 118. a. witte Balzem 157. b. Balzem van Tolu 171. b. Ben-Noot 213. a. Bergmunte II. 24. a. Gom-Carranne 50. b. Cardamom 56. a. Carrewy 74. a. Klyne Centaurie 120. b. Camillen 163. a. Schelkruit 174. b. China Wortel 157. a. Cicer-Erwten 210. b. wilde Calament 241. b. Tegengift wortel 281. b. Cortuza 316. a. Saffraan 334. b. Kruizette 388. b. Cubeben 340. a. Roomſche Komyn 353. b. Curcuma 357. b. Vildtkruit 361. b. Babyloonſche Kerſſe 406. b. Dragon 409. b. Raket 441. b. Sophiekruit 448. b. Oogentrooſt 471. b. St. Ignatius-bonen 475. b. rode Steenbreek 499. b. Venkel 509. a. Brem III. 21. b. Gods-gratie 62 a. Klimop 81. a. Alantwortel 85. a. zwarte Nieswortel 95. a. Scharleye 115. a. Lorkenzwam 200. b. witte Andoorn 341. b. het Zaadt van Steekrapen 418. b. Orego 489. a. Opopanax IV. 38. b. Paſtinack 63. b. Perzik Kruit 76. b. Piſtachnoote 127. b. Rozenhout 256. b. Saturey 321. b. Maagdepalm 569. b. Netelen 603. b. Gengber 619. a.

—— *Verdelende*, Venushair I. 25. b. Knoflookskruidt 37. b. Knoflook 39. a. Althæa 53. a. Amaranthus 56. a. Ammi 57. b Amomumzaadt 59. a. Anagyris 67. b. Anemone Rooſies 74. b. Dil 75. b. Gom Anime 79. b. Aneys 81. a. Meekrap 90. b. Hulſt. 96. b. Zuiker 120. a. Duivelsdrek 118. a. Balzem van Peru 169. a. Balzem van Tolu 171. b. Betonie 231. a. Druivenkruit 252. a. Coffie II. 20. b. Bergmunte 24. a. Chacarille 43. a. Gom Carrane 50. b. Gezegende Diſtel 62. b. Chamillen 163. a. Kina wortel 157. a. Cicer Erwten 210. b. Tegengift Wortel 281. b. Wildewikken-bloezem 314. b. Cortuza 316. a. Coſtus-Balzem 324. b. Cubeben 340. a. Curcuma 357. b. Dragon 409. Elemi-Gom 424. b. St. Ignatius-Bonen 475. b. kleine Galigaan III. 2. b. Gods-gratie 62. a. Alant 85 a. Leinzaadt 274. b. Amber 343. b. Melilotenkruit 355. a. zwarte Komyn 445. b. Opopanax IV. 38. b. Perzikkruit 76. b. Peſtilentie Wortel 78. b. Poley 202. b. Saturey 321. b. Grindkruit 371. b. Quendel 375. a. Moſtartzaadt 391. a 't Water van Lindebloemen 510. b. Yzerkruit 557. a. Netelen 603. b.

—— *t'Zamentrekkende*, heeft Zuring I. 19. a. Amaranthus 56. a. Annagalis 65. b. Balzem van Peru 169. a. groote Centaurie II. 117. b. Ciſtus 234. a. Zee Moſch 303. b. Cornoelie Vrucht 312. a. Cipreſſen hout 356. b. Mottekruit 427. b. Vyfvingerkruit IV. 70. b. Rozenhout 256. b. Aalbezien 262. b. Yzerkruit 557. a.

KRAMP word verzacht en verhindert door Balzem van Tolu I. 172. b. Madelieven 205. b. Betonie 231. a. Kalmus Indiaanſche II. 27. a. Hertongeſpan 60. b. Alantwortel III. 85. b. Lavendel 208. b duizendt-bladt 377. b. Sleutelbloem IV. 184. b Rooſemaryn 279. b. Quendel 375. b. Storax 443. b.

KRASSEMAKERS-GILDT en deſſelfs Previlegien I. 143 a.

KRIMPENDE *Buikpyn*, word verzacht en verdreven, door Annagallis I. 65. b. Hulſt-Bezien 96. b Ackeley 98. b. Caffie II. 20. b. Bergmunte 24. a. Cardamom 56. a. Carrewey 74. b. Centaurie 121. b. Kervelkruit 140. b. Camillen 163. b Hof-Saffraan 244. b. Lepelkruit 250. b. Coral 299. b. Coriander 306. a. Culilawang 352. a. Roomze Comyn 353. b. het Zaad van Dauci 382. a. Tandekenskruit 385. b. Bonen 474. b. Venkel 509. b. Broek Liſch III. 162. b. Oranje Schille 322 b. witte Rabarber 349. b. Bingelkruit 366. b. wilde Miſpelen 368. 369. a. Walnoten 455. a. Olie van Olyven 469. b. Pioenen IV. 6. b. Peterceli 81. b. Peper 121. b. Thym 507. b. Gom Tragant 517. a.

KROCODILLEN, Hebben een afkeer van Potamogeton of Fonteinkruit IV. 171. b.

KROKKEN, *walgen*, *Hik* &c. wordt geſtilt door Dille I. 75. a. b. Queën III. 328. b. Katten Munte 364. b Ruite IV. 296. b. Kemelshooy 331. b. Broodpleiſter 364. a.

KROON, *van Chriſtus*, waar van dezelve is gemaakt I. 224. b. IV. 9. a.

KROP-GEZWELLEN, worden verdreven door Meekrap I. 90. b. Affodille 134. a. Balzem van Tolu 172. b. Bedellium 190. b. Berkenſap 237. a. Goudsbloem II. 30. b. Akkerkliſſen 109. b. klein Schilkruit 181. a. Condrille 199. b. Cornoellie water 312. a. Hondstonge 371. b. Malabaarze-Noten 416. b. Roode-Steenbreek 500. b. Fenegriek 512. b. doode Netel III. 8. b. Brem 21. b. Garſt 110. a. Dove-Netel 191. b. Vyfvingerkruit IV. 70. b. de Wortel van Boom-Varen 153. b. Sarzaparille 319. b. Speenkruit 357. b. Storax 444. a. Zwaluwewortel 572. b.

KRUIS deſſelfs gedaante werdt gevonden in Paradys Vygen I. 176. a.

KRUIT, Het geplaagde, dat is Vlas III. 274. a.

KUCHEN. zie ENGBORSTIGHEID.

KUISCHHEID, zou bevordert werden door de zogenaamde Kuiſch-boom I. 29. b.

LAK,

L.

LAK, naricht daar van III. 180. enz.
LAMMIGHEID, voor dezelve is zeer dienſtig Goudsbloeme II. 30. a. ingemaakte Cappers 48. b. Capperzaadt 49. a. Cardamom 52. b. Wilde Saffraan 72. b. Kleine Bathengel 157. b. de Spiritus van Hazelaar 321. b. Coſtus-Balzem 325. b. Wacholderzwam III. 171. b. Lavendel 208. b. Laurier 215. b. Geele Fiolieren 235. b. Paradys-hout 242. b. Majoraan 310. b. Maſtikkruit 343. b. Pioenenwortel IV. 6. a. Peper 121. b. Roosmaryn 279. b. Salie 305. a. Saturey 321. b. Quendel 375. b. Moſtaart 391. b. Stichas-kruit Arabiſch 438. b. Zie verder op het woordt BEROERTE.
LAMSBIER, bericht daar van I. 143. en 144.
LAPIDES CONTRAYERVAE, bericht daar van II. 281. a.
LEDEMATEN (*bevrorene*) daar voor is dienſtig witte Rapen IV. 240. a.
—— *Ziecktens*, of *ongemakken der zelve*, daar voor gebruikt, Elzebladeren I. 41. b. Gomme Anime 79. b. Oſterlucey 108. b. Beyvoet 112. a. grote Kliſſen 187. a. Betonien 231. a. wilde Saffraan II. 72. b. Lepelbladen 250. a. Americaanſch Wondkruit 316. b. Doronicum 403. b. Hadik 414. b. Godsgratie III. 62. b. Gom Guayak 69. a. Gutte Gom. 73. b. Zwarte Nieswortel 95. b. Wortel van Pareira Brava IV. 53. b. Vyfvinger-kruit 70 b. Perzikkruit 76. b. Roomſche Bonen 89. a. Sleutelbloemen 184. b. Eikels van Eikenboom 226. b. Roggenmeel 363. b. Storax 443. b. Swaaluwe-wortel 572. b. Netel 603. b.
—— *Lamme*, daar voor is dienſtig Siroop van Calmus II. 27. b. Netel IV. 603. b.
—— *Mannelyke*, daar voor is dienſtig Aſch van Dil I. 75 Aſphodille 134. a. Geitebaart 183 b. Sauſſeboom 222. b. Kamillen II. 164. a. de Wortel van Schelkruit 177. b. Ciſers 211. a.
—— *Vermoeide*, daar voor is dienſtig Chocolaadt II. 7. a. Carannen Eſſentz 50. b. Kruidtnagelen 88. a. Kamillen 163. b. Kaneel 226. b.
—— *Geſtuikte* en *Pynlyke*, de Wortel van Hulſt I. 96. b. Balzem van Tolu 172. b. Groote Kliſſen 187. b. Madelieven 205. b. Groote Winde met witte Bloemen II. 284. a. Coralen Tinctuur 300 b. Doronicum 403. b. Gom Elemi 424. b. de bladeren van Beukeboomen 478. a. Fenegriek 513. a. Zonnewende III. 88. b. Myrte-Bezien 419. a.
—— *Inkrimpende* of *uytdrogende*, Balzem Copaiva I. 164. a. Calamint II. 24. a.
—— *Gebrande*, Goudwortel III. 259. b.
LEVEN, om Lang te leven, zouw dienſtig zyn de Boom des Levens I. 104. b. Witte Balzem 158. b. Broodt van Cacao II. 5. a. Wacholder-Bezien III. 170. a. b. Olie van Olyven 469. b.
LEVENS-GEESTEN, worden geſterkt door Scharlaakengrein III. 147. a. Paradys-houdt 242. b. Maartz-violen IV. 576. a.
LEVER, denzelven is zeer Heilzaam Odermennich I 31. b. Kleine Bathengel II. 157. a. ſchelkruit 174 b. Extract van Cichory 213. a. Coſtus-Balzem 325. b. Endivie 429. b. Klyne Galigaan III. 3. a. Grote Gentiaan 26. a. Leverkruit 98. a. Breukkruit 99. b. Wacholder Bezien 170. a. Geite Bladt IV. 74. b.
—— *Wordt geſterkt*, door Koekoeks-broodt I. 21. a. Amandeln 60. b. Aparine 90. b. Kruit Nagelen II. 88. *enz.* Wyn van Kerſſen 132. b. Edel Lever-kruid III. 98. a. Sandel Hout IV. 314. a. Maartz Violen 576. a.
—— *Verſtoppingen*, zie op het woord VERSTOPPINGE.
LIGNUM-CAMPHORATUM wat daar door verſtaan wordt I. 102. a.
LITTHAUERS, drinken geen water zonder de Calmus-wortel daarin gedaan te hebben I. 23. b.
LONG, Voor allerlei toevallen van dezelve is dienſtig Althæa I. 53. a. Amandelen 60. b. Olie van Wierook 103. b. Holwortel 108. b. Beeren-Oor 149. b. Balzem Copaiva 163. b. Balzem van Peru 169. a. en b. Madelieven 206. a. Benzoë 217. a. Koolſap 261. b. Bruinelle 268. a. Cacao II. 4. b. Caffie 20. b. Kamillen 163. a. Saffraan 344. b. Kallabaszaadt 346. b. Tandekens-kruidt 387. b. Drakenwortel 412. b. Longen-bloem III. 26. a. Zoethoudt 42. b. Aardveil 82. b. Alantwortel 85 a. Scharley 115. a. Yſop 149. a. b. Witte Iris 162. b. Lynzaad 274. b. Maluwe 316. b. Witte Andoorn 341. b. Moſch 404. a. Bazilicum 466. a. Dadeln IV. 30. a. Witheulzaadt 48. a. Wortel van Pareirabrava 53. b. Pieterſelie 81. b. de Vruchten van Pyn-appelboom 111. a. Weegbreë 139. a. b. Sanikel-kruid 316. b. Apoſteem kruid 327. b. Hoeflatouw 541. a. Eerenprys 563. b.
LOOH DE CAULIBUS, of het dikke Koolſap bericht daarvan I. 263. b.
LOOISEL *der Lederbereiders*, wat daar door verſtaan word I. 238. b.
LOOP voor dezelve is in 't algemeen dienſtig Corallen II. 299. b. Corallen Moſch 304. b. Boonen-meel 474. b. Zaadt van Boomwol III. 49. b. Aardveil 82. b. Braakwortel 155. a. Lorkenzwam 200. b. Maſtikboom 223. a. Wortel van Macerboom 308. b. Duizentblad 377. b. Myrrhe 409. b. Heide-Bezien 412. a. Vyfvingerkruidt IV. 70 b. Pimpernel 99. a. Wechbree 139. a. Vlooikruidt 196. b. Wintergroen 212. b. Rhabarber 251. a. Roozen 276. a. Huislook 367. b. Water van Lindenbloezem 510. b. Maagdepalm 569. b.
—— (*Roode*) wordt geſtilt door Althea I. 53. a. Amaranthus 56. a. het zap van Ananas 69. b. roode Oſſentonge 70. b. Silverkruid 86. a. groote Kliſſen of Meekrap 90. b. Aſtragalus 137. a. Muizen-oor 147. b. witte Balzem 157. b. Indiaanſche Balzem 164. b Geitebaardt 183. a. Grote Kliſſen Wortel 187. a. Meyer 245. a. Bruinellen 268. a. Bergmunte II 24. a. Drydiſtel 68. a. Nagelkruid 77. a. Groote Centaurie 118. b. Schelkruid-water 176. b. Ciſtusbloemen 234. a. Vlooikruid 290. b. Reurkruid III 47. b. Penningkruid 451. b. Adderskruid 473. b.
LUYZEN, worden gedoodt door Kool I. 263. a. wilde Baſtaardt Saffraan II. 72. b. Kleine Centaurie 112. a. Dol Bezien 245. a. Tydeloozen 256. b. Papenhoedt 460. b. Klimop III. 81. b. witte Nieswortel 92. b. Lavendel Water 209. b.

**** —— Krygt

—— *Krygt men* van Knoflook I. 39. a.
—— *Krygen de Dieren* van Luiskruit IV. 65. b.

LYFMOEDER word gezuivert, en verſterkt door Vrouwenhair I. 25. b. Bergmunte II. 24. a. Cardamom 59. a. Diptam 391. a. Paradyshoudt III. 242. b. Muſcaatnooten 460 b. Salie IV. 305. b.
—— *word verwarmt*, door Dill I. 75. b. Balzem van Peru 169. a. Betonien 231. a. Kruidnagelen II. 88. b.
—— *Kwaalen der zelve*, daar voor is dienſtig Vrouwenhair I. 25. b. Campher 101. a. Holwortel 108. Beyvoet 112. b. Duivels-drek 124. a. Kruidnagelen II. 88. b. Kamillen 164. enz. Kaneel 226. b. Coſtus-Balzem 325. b. Cubeben 340. a. Cuſcuta 361. b. Koorenbloemen 365. b. wilde Galigaan 373. b. Ferula 488. b. enz. Kleine Galigaan III. 3. b. Scharley 115. a. Drievuldigheits-kruid 137. b. Maluwe 316. b. Oranje Schillen 322. b. Moeder-kruidt 346. a. Moſch 404. a. Orego 489. b. Opopanax IV. 39. a. Glas-kruidt 56. b. Moſtaart 391. b. Tacamahak-harſt 458. b. Reinvaren 471. a. Tym 507. b. Zwaluwewortel 572. b.
—— *Ontſtekinge*, daar voor word gebruikt de Wortel van Doronicum II. 403.
—— *Verſtikking*, daar voor is dienſtig, Silverkruidt I. 86. a. b. Olie van Kruidt Nagelen II. 95. a. Meeſterwortel III. 150. b. Lorkenzwam 200. b. Hartstonge 272. b. Meliſſen 358. b. Beerwortel 373. b. Salie IV. 315. a. Gom dragant 517. a.
—— *haar beſloten wegen te openen*, daar voor is zeer dienſtig, kleine Bathengel II. 158. a.
—— *Kramp in dezelve*, word verdreven door Duizend-bladt III. 377. b.
—— *Kwellingen der zelve*, daar voor is dienſtig Ruite IV. 296. a.
—— *Pynelykheden in dezelve*, word vermindert en geſtilt door Ammi I 57. b. Dill 75. b. Akkeley 98. b. Haver 141. b. Betonien 231. b. Karwey II. 74. b. Nagelkruidt 76. b. Tabaksrook III. 440. a.
—— *Al te ſterke ſtortinge der zelve*, voor dezelve is dienſtig, het Zaadt van Zilverkruit I. 86. b.
—— *Uitzakken derzelve*, daar voor is dienſtig Maſtik III. 223. b. de Bezien en Bladeren van Myrte 416. a. Roozen IV. 276. a Salie 315. a.
—— *Verſtopping in dezelve*, wordt geopent, door Myrrhen III. 409. b. Peterſelie IV. 81. b.
—— als dezelve den Menſch door ſterke opſtyging, doet van haar zelf vallen, ſteekt men Boomwol in de brand dewelke haar weder doet by komen III. 49. b.

LYKDOORNS, worden verdreeven door Agrimonie I. 32. b. Acajou-Noot-Olie 63. b. Rode Meyer 245. a. Uijen II. 127. b Sap van Schelkruid 177. b. Witte Leliën wortel III. 251. b. Water van Perſikkruid IV. 76. b. Harſt van den Pynappelboom 111. b. Huislook 367. b.

LYKEN hebben de Ouden gebalzemt met Amomum I. 59. b. insgelyks met Cederſap II. 113. b.

M.

MAAG-*Zwelling*, word verdreven door Kamillen II. 163. b.
—— *Kramp in dezelve*, daar voor word gebruikt Muntkruid III. 364. a. Geite blad IV. 74. b. Rosmaryn 279. b. Ruite 296. b. Salie 305. a.
—— *Het zuur in dezelve*, werd verzoet door Chocolade II. 4. b.
—— Daar voor is *ſchadelyk*, Beete I. 225. a. Zuurkool of Kompes-kruid 264. a. Ajuin II. 126. b. Miſpelen III. 371. a.
—— *Pyn in dezelve*, word verwekt, door Vruchte van den Aardbezienboom I. 105. a.
—— *Werdt verſterkt* en *verwarmt*, door Koekoeksbrood I. 21. a. Kalmus 23. b. Althæa 52. b. Amomum 59. b. Mandelen 60. b. Ananas 69. b. Dill 75. b. Aneis 81. a. Ster-Anys 83. a. Arons-baard 114. b. Zuiker 120. a. duivels-drek 124. a. Witte-Balzem 157. b. Balzem Peru 169. a. Sauſſeboom 222. a. Betonie 229. b. Caſſie II. 20 b. Bergmunte 24. a. Indiaanſche Kalmus, 28. a. Chacarilla 43. b. Gommi Caranne 50. b. Cardamom 56. a. Gezegende Diſtel 62. a. Saffraan 334. b. Olie van wilde Saffraan 72. b. Karwey 74. a. Kruid Nagelen 88. b. Acker kliſſen 109. a. b. Ceder-Nooten 116. b. kleine Centaurie 121. a. Kerſſe-Wyn 133. b. Kervelkruid 139. b. Cichorey 213. b. Caneel 223. b. Wilde Calament 241. b. Lepelbladeren 250. a. Contrayerva 281. b. Coſtus Balzem 324. b. Culilawang 351. b. Cypreſſen 356. b. Wilde-Galigaan en Zoete Cyprus 373. b. Vogelsneſt of Kroontjes-kruid 382. a. Endivien 429. Witte Moſtert 448. b. St. Ignatius-Boonen 475. b. Terra Japonica, 483. b. Venkel 509. b. Wortel van Aard-Bezien boom 515. b. Kleine Galigaan III. 3. a. Gentiaan 26. b. Sap van Granaat-Appel 60. b. Alant-wortel 85. b. Scharley 115. a. Genever-Beziën 170. b. Lavendel 208. b. Laurier-Bladen 215. b. Maſtik 223. b. Lavas 236. b. Aloes-hout 242. b. Wortel van Macer-Boom 309. a. Citroenen 326. a. Queën 328. b. Moederkruid 346. a. Meliſſen 358. b. Indiaanſche Kerſſe 428. b. Muſcaatnoote 460. b. Olyven 469. b. Papaja-Vrucht IV. 51. a. b. Paſtinackwortelen 63. a. Peper. 121. b. Pimpernootjes 127. Prumellen 193. a. Poley-kruid 202. b. Rhabarber 251. a. Aalbezien 262. b. Rosmaryn 279. b. Ruite 296. a. Geelzandelhoudt 314. a. Waterlook 349. b. Roggen-water 364. a. onzer vrouwen bedſtroo 375. b. Spica Celtica 422. b. Tacamahac-Harſt 458. b. Reinvaren 471. a. b. Tym 507. b. Beverklaver 525. b. Gengber-wortel 619. a.
—— (*Verdurvene*), daar voor is goed Oranjeſchil III. 322. b. Meliſſen 358. b.

MAAND-STONDEN, worden bevordert en in order gebragt door Kalmus I. 23. b. Althæa 53. b. Anagyris 67. b. Sellery 92. b. Ackeley 98. a Holwortel 108. b. Byvoet 112. a Duivelsdrek 124 a. Aſphodillen 134. a. de Wortel van Bamboes 174. b. Becabunga 149. b. Maagdelieven 205. b. Betonien 231. a. b. Meyer of Fluweelbloemen 245. a. Bernagie 249. b. Bergmunte II. 24 a. Klockskens 35. b.

35. b. wilde Saffraanbloemen 72. b. Karwey 74. a. Kruidnagelen 88. b. de Wortel van de groote Centaurie 118. b. Kleine Bathengel 156. a. Hoefblad 161. a. Goude Steenbreek 207. b. Lepelkruidt 250. b. Coriander 306. b. Saffraan 334 b. Curcuma 358. a. Varkensbroodt 368. b. Wilde Galigaan 373. b. Diptan 391. Rhyn-bloem 427. b Gom Galbanum 488. b. Kleine Galigaan III. 3. a. Zwarte Nieswortel 95. b. Scharley 115. a. St. Jans-kruidt 127. a. Lauwerierbladeren 215. b. Hoppe 289. a. wilde Maluwe 316. b. Munte 364. a. Beerwortel 373. b. Walnoote 455. a. Baſilicum 466. a. Paſtinack wortel IV. 63. a. Berg-Poley 141. b. Poleykruit 202. b. Meekrap 284 b. Sevenboom 298. b. Kemels Hooy 331. b. Scorzoneer-wortel 354. a. Moſtaart zaad 391. a.

—— (*Overvloedige*) worden vermindert door de Bloemen van Amaranthus I. 56. a. Geitebaart 183. a. b. de bovenſte Toppe van den Berken boom 237. b. Roode ſteenbreek II. 499. en 500. Reurkruit III. 47. b. Huislook IV. 367. b.

MAGERE-*Perſonen* is de Coffie zeer ſchadelyk II. 21. a.

MAGNEET, werd niet krachteloos gemaakt door de Knoflook I. 39. b.

MANDELEN (*Gezwollen*), daar voor is dienſtig Herfſt-Roozen III. 316. b. Roggen meel IV. 363. b.

MAZELEN, zie *Pokjes*.

MEDE-EETERS, daar voor is dienſtig Bryonia I. 272. a.

MEE, word op eenige plaatzen van Alantwortel gemaakt, dewelke voor de Borſtkwaalen zeer goed zoude zyn III. 85. b.

MELAATSHEIDT, wordt geneezen met Thymzyde II. 434. b. Gutte Gom III. 73. b. zwarte Nieswortel 95. b. Venetiaanſche-Maluwe 316. b. Sarſaparilla IV. 319. b. Zenebladen 369. b. Tamariſchhout 469. a.

MELANCHOLIE word verdreven, door Vrouwenhair I. 25. a. Anagallis 65. b. Betonien 231. a. Berkenſap 236. a. groote Centaurie II. 118. a. Kleine Bathengel 157. b. de zuurachtige geeſt van Hazelnotenboom 321. b. Saffraan 334. b Viltkruit 361. b. Alantwortel III. 85. b. zwarte Nieswortel 95. a. Scharley 115. a. St. Janskruidt 127. b. Scharlaken Bezien 147. b. Braakwortel 155. b. Meliſſe 358. b. Boomvaren IV. 153. b. Roosmaryn 279. b. Ruite 296 a. Schorzoneerwortel 353. b. Senebladeren 369. b. Eyzerkruidt 557. b.

MELK, In de Maag geronnen zynde, word verdeelt door Knoflook I. 39. a. in de Borſten door Sellery I. 93. a. Munte III. 364. a. Peterſelie-bladeren IV. 81. b. Muſcadelle-Peeren 218. b. Ruite 296. b.

—— *wordt vermeerdt* by *de Koeijen*, door Loof van Erlenboom I. 40. a. Vogelmeyer 50. a.

—— *word vermeerdert* by *Kraam Vrouwen* door het Zaad van Amaranth 56. a. Amandelen 60. b. Dill 76 a. Ster-Aneys 83. b. Borragen Sap 249. b. Gezegende Diſtel II. 65. a. Carwey 74. b. Kervelkruid 139. b. Cicers 210. a. Cytyſus 376. b. Venkel 509. a. Melkkruidt III. 39. b. Gerſtendrank 110. a. Lattouw 185. b. zwarte Komyn 445. b. Pimpernel IV. 99. b. Pynappel Nootjes 111. b. Vlierbloemen 310. a. Paſtinak 63. a.

—— *word verdreven* en te *rug gehouden* door Vogelmeyer I. 50. b. de bladeren van Kalabas II. 347. a. Roomſche Komyn 353. b. Wal-Noten III. 455. a.

MELK-ROOM zoude vermeerdert worden door bladeren van Mans-Ooren I. 128. b.

MERKWAARDIGHEDEN, de *Alcea-Veſicaria* opent hare bloemen niet, als des 's morgens van 8 tot 10 uuren, I. 35. b. op *onzer Vrouwen mantel* ziet men de dauw, by helder zonne ſchyn noch leggen 35. a. het *misbruik* van dit kruid heeft meenige Vrouw het leven gekoſt 36. b. of het *knoflook*, als men 't 6 jaren na malkanderen Zaide, vergift zoude worden 38. b. Wat de *knoflook* by begeerige Vrouwsperzonen voor uitwerking doet, 39. b. Een *Aloë* brengt aan een ſtam 34 takken voort 48. a. *Anemone-Roozjes*, kunnen geen Ranunculos benevens haar verdragen 73. b. *Anyszaad* zoude met d'urina gelooſt of weggegaan zyn 81. b. omtrent St. Jan zoud 'er onder de wortel van *Muizen-Oor*, Cochenillie te vinden zyn 147. a. de *Spanjaarden* houden het voor groote zonde als men Paradys Vygen met een mes doorſnydt 176. a. *Maagdelieven* zouden op een Karſſe-Boom gewaſſen zyn 209. b. eenige oude Wyven, zouden by het uit graven van de *Betonia* dronken geworden zyn 233. b. denkbeelden waarom de Takken van de *Berkenboom* nederhangen groeijen 235. b. een zonderling veelhoofdig-kruit 266. a. *Ajuin* groeit in afgaande Maan het beſt II. 129. a. Voorſtelling van *Chriſtus Lyden* uit de Paſſiebloem 239. a. b. *Dol-Bezien* maken de Viſch dronken dat men ze met d'hand kan Vangen 245. b. het Coraallen Tinctuur werd voor een *Non ens* gehouden 300. b. de *Zwavel-regen* beſchreven 319. b. Een ongemeene *Hazelnoten-boom*, hebbende de dikte van 4 man 320. a. Om *Vogelen* haar zelfs te doen braden 320. b. de fabeleuzen willen in het bladje van Navelkruid, het woord *Jehova* Lezen 328. a. De *Saffraan-Plant* Bloeidt des te fraijer als hy eerſt zachjes met voete getrapt wordt 333. b. De *Saffraan* laat zich van geen vrouws Perzoon verplanten of bederft 335. b. en 336. a. De Dieren hebben een afkeer van het *Sophiekruidt* of *Witte moſtert* 448. b. Waarom *Pythagoras* zyne ſcholieren verboden heeft Boonen te Eeten 472. b. 473. a. Veele verbeelden zich, den Naame *Jeſus Chriſtus*, in de wortel van *Vaaren-kruid* te zien 501. b. de beſte *paddeſtoelen*, als ze op 't allerheerlykſte toebereid zyn, zynze noch niet te goed om ze op den miſthoop te werpen 538. b. groote ſtinkende *Nies-wortel* bloeid onder de ſneeuw III. 94. a. Waarom de oude Britten zich met *weede* blauw verfden 164. b. hoe dat een kool van *Wacholderhoud*, een ganſch jaar kan gloeijend blyven 171. b. in de maanden *Juny* en *July* kunnen de Bleekers het Linnen *niet* zonder vlakken bleeken, en de Papiermakers geen goed papier maken 219. b. eene *Keizers-kroon* zoude over de 200. bloemen op een maal gedragen hebben 261. b. De *Hop* wind zich om de ſtokken altoos naa den loop der Zonne 290. b. Eene *Non* heeft een *Majoraan* ſtruik gekweekt tot de dikte, van 12 voeten 310. a.

Piſang, of Indiaanſche vyg, als dezelve met een mes dwars door geſneeden word, vertoont een Crucifix 399. a. de wortel *Genſing*, word merkwaardig gegraven 448. a. *Wolfs-Bezien*, dooden alle Dieren, van 't Vrouwelyke geſlacht IV. 58. a. *Vyfvinger-kruid-wortel* is, alze eerſt gegraven word, rond, en rood, maar als zy gedroogt is, zwart en vierkantig. 68. a. Een *Vlieg*, gegroeit op een Pieterſelie ſtruik 80. b. in *Zwitzerland* zyn menſchen van hoogen ouderdom die nooit brood gegeten hebben 362. b. *Rhyn-Bezien* geven drie verſcheiden koleuren van zich 423. a. b.

METALEN, zouden door de Goud-wortel kunnen verandert worden III. 259. b. als ook door Maankruidt 283. a.

MILT, voor dezelve is in 't algemeen dienſtig Agriemonie I. 31. b. Barbarea 185. b. Kleine Bathengel II. 157. a. Cubeben 340. a. Diptan 391. b. Malabaarſche-Nooten 416. b. Aard-Bezien bladeren 515. b. Scharley III. 115. a.

—— *Ziektens*, worden genezen door Venushair I. 25. b. Haverdrank 145. a. Balzem van Tolu 127. a. Madelieven Tinctuur 147. b. Chocolade II. 10. b. ingeleide Cappers 48. b. Nagelkruid 77. b. Miltkruit, of Scolopendrie 153. a. Wilde Calament 241. b. Lepelkruidt 250. a. Cuſcuta 361. b. Duivekervel 529. a. Doode-Netel III. 8. b. Hondsgraswortel 58. a. Majoraan 310. b. Tuinkers 425. b. Geitebladt IV. 74. b. Eerenprys 563. b. Swaluwenwortel 572 b.

—— (*Gezwollene*) daar voor word gebruikt Hartstonge III. 272. b. Muſchaatnooten 460. b.

—— (*Harde*) word verweekt, door Grachtvaaren III. 280. a.

MILTVERSTOPPING, *Zie verſtopping*.

MINNEDRANK, wordt krachteloos gemaakt door Contraijerva, of tegengift Wortel II. 280. b.

MISKRAAM, wordt verhoedt door Kermes of Scharlaken-beziën III. 147. a.

MOLON *van Plinus*, of dat de Roode Steenbreek is. II. 499. a. b.

MOND (*Vuile*) daar voor is zeer goedt Muizen-Oor I. 147. a. Balzem van Peru 170. b. Bekabunga 195. a. Sauſſeboom 222. a. Bruinelle 268. a. Klockies II. 35. b. Sap van Granaat-Appelen III. 60. b. Maluwe 316. b. Sap van witte Raapen IV. 240. a. Salie 305. b.

—— (*Zweerende*) word verzagt en verweekt door Vygen II. 496. b.

MOOLENAARS, onvoorzichtig zynde, met de Fenegriek te malen, krygen lang hair in 't aangezicht en aan de handen II. 513. b.

MUGGEN, worden verdreven door Rook van Cypreſſen II. 356. b. Moederkruidt III. 346. b. Vlooikruidt IV. 75. a.

MUIZEN, werden verdreven door de Rook van den Aſphodelis-Wortel I. 134. b. en Weſtindiſche Angelieren II. 98. b. Bilzenkruidt III. 124. b.

MUMIA, waar van dit woord oorſpronglyk is I. 59. b.

N.

NAAGEBOORTE, word afgedreven door Beyvoet I. 112. b. witte Balzem 157. b. Roode Meyer 245. a. Bernagie-Sap 249. b. Extract van Bryonia 272. b. Bergmunte II. 24. a. Ajuin 127. a. Kervelkruit 139. b. Diptan 391. Roode Steenbreek 500. a. Geele Violen III. 235. a. Moederkruidt 346. a. Bingelkruidt 366. b. Poleykruidt IV. 202. b. Sevenboom 298. b. Kameelſtroo 331. b.

NAGEL ZWEREN, worden genezen, en doen andere Nagelen weder groejen, de gezegende Diſtel II. 62 b.

NARREN-*Heil*, is Annagallis I. 65. b.

—— *Koolen*, I. 112. b.

NAVELS (*uit gewekene*) van kinderen, worden geneezen door het Zaad en Bladeren van Deurwaſch IV. 72. b.

NAWEEN, worden verzacht door Karrewey II. 74. b. Ridderſpooren 272 b. Kleine Galigaan III. 3. b. Lauwerier-bladeren 215. b.

NEETEN, worden uit het hair verdreven, door Koolbladeren I. 263. b. Tylozen II. 256. b. Aardveyl III. 81. b.

NEPHRITICUM EUROPÆUM, wat daar door verſtaan wordt I. 236. a.

NESTEN, worden van de Canarie Vogels het Liefſt gemaakt van Vogelmeyer I. 50. b.

NEUS-BLOEDEN, Zie *Bloeden*.

—— (*Zweerende*) daar voor is dienſtig Myrte-Beziën III. 416. a.

—— *Polypus in dezelve*, word genezen door Sap uit Arons-baart I. 115. a. Myrte-Bezien III. 416. a.

NIEREN, worden gezuivert van ſteenachtig Zandt door Amandelen I. 60. b. Ster-Anys 83. a. Meekrap 90. b. Sellery 92. b. Betonie 231. b. Caffie II. 20 b. Marien Diſtel 65. a. Akkerkliſſen 109. b. Kerſſe-Wyn 133. b. Cicer-Erweten 210. 211. b. a. Ridderſpooren 272. b. groote Winde 286. b. Olie van Hazelnoten 322. a. Coſtus-Balzem 325. b. Zaadt van Dauci 382. a. bladeren van Beukenboom 478. a. Aard-bezien 515. b. Kleine Galigaan III. 3. b. Brem-zaadt 21. b. Zoethoudtwortel 42. b.

—— *Ontſteekinge in dezelve*, daar voor is dienſtig, Kalabas-zaadt II. 347. a.

—— *Zweeringe in dezelve*, geneeſt Opo-Balzem I. 158. b. Balzem van Peru 169. a. Balzem van Tolu 171. b. Kervelkruidt II. 140. b. afkookzel van Hazelhout 321. a. Boomveyl III. 81. b.

—— *Pyne in dezelve*, word geſtilt door Perzik pitten III. 333. b. Wortel van Pareira Brava IV. 53. b. Gom dragant 517. b.

—— *Steen in dezelve*, word afgedreven door Akkeley I. 98. b. een bezonder hulpmiddel beſchreven 141. b Indiaanſche Balzem 163. b. Kliſſen 187. b. Berkenzap 236. a. Water van Kool-bladeren 263. b. Heyde II. 439. b. Boelkenskruidt 465. b. St. Janskruidt III. 127. b. Moederkruid 346. a. Geite bladt IV. 74. Pieterzelie 81. b. Sleutelbloemwortel 184. b. Netelen 603 b.

NIESEN, of *Fnieſen*, word veroorzaakt door Euphorbium II. 470. a. zwarte Nieswortel III. 95. b. de Wortel van Zeepkruidt 301. b. Peper IV. 121. b.

O.

OLEUM ANAGALLIDIS, wat in de Apotheken, daar door verſtaan word I. 50. b.

ONGEDIERTE, wordt verdreven door Kalabasbladeren II. 347. b. Hondstong 371. b

ONTFANGENIS, daar toe is dienſtig Betonien I. 231. b Nagelkruit II. 77. a. Bingelkruit III. 366. b.

ONTSTEKINGE, daar voor is dienſtig Phillerea I. 33. b. Muur 50. b. Campher 101. b. Tamme Melden 139 b. Belvedere II. 35. b. Cichoreywortel 214. a. Honds-tonge 371. b. Elatine 424. a. Leverkruit III. 98. a. Haviks-kruit 107. a. Gerſt 110 a. Soortſakken 132. b. St. Jacobskruit 140. b. Water Linze 120. b. Water Lelien 463. b. Swartheulzaadt IV. 48. b. Wolfsbezien 59. a. Kamperfoelie 74. b. Populierzalf 160. b. de Bloezem van Lindeboom 510. b.

OOGEN, daar voor is in 't algemeen goedt Sigmartzkruit I. 35. b. Boom des Levens 104. b. Zuiker Olie 120. b Affodillewortel 134. a Geitenbaart 183. b. Sap van witte Beetwortel 226. a. Betonie 232. b. Brionie-aſche 272. b. Water van Goudsbloemen II. 31. a. Olie van Cardamom 59. a. Sap van Cardebenedict 6[illegible]. b. Nagelkruit 77. b. Sap van de kleine Centauri bloemtjes 122. a. het water van Kerſſenbloezem 134. a. het Sap van Bathengel 157. b. het Sap van Schelkruit 177. b. het water van de Cichoreybloemen 214. b. het water van Oogentrooſt 471. b. Boonen water 474. b. Venkelwater 509. b. Aardveilwater III. 81. b. Melk van Havikskruit 107. a. het Sap van de Vrucht van Soortſak 132. b. Kermes-bezien 147. a. het Sap van Wacholder Swam 167. a. Water van Tydeloſen 231. a. Tabaks-rook 440. a. Erten-water IV. 133. b. Abelenboom 160. b. Ruitekruit 296. a. de Gom van Vleeslym 317. b. Saturey 322. a.

—— *Verdonkerde* Sap van Calmus II. 24. b.

—— *Traanende*, Hennipzaadt II. 41. a.

—— *Vuurige*, onzer Vrouwen Diſtel II. 65. a. Yzop 130. a. Mirthebeziën 416. a.

—— *Roode*, droogſcheerderskaarden II. 397. b. Heidebloemen 439. b. Melilote III. 355. a. Wolfsbezie IV. 59. b. Duizendtknoopmanneken 150. b. Roozen 276. b. Zevenboom 302. b.

—— *Ontſteeking*, Cypreſſenboom II. 356. b. Koornbloem 365. b. Wolfbeziën-olie IV. 59. b. Vyfbladt 70. b. Wechbree 138. b. Scorzoneerwortel 354. b. Gomdragant 517. a. Wollekruit 556. b. Yzerkruid. &c.

—— *Zweering*, geneezen Anemone-Roosjes I. 74. b.

—— *Leden*, derzelver ruwheid wordt verzagt door Gom dragant IV. 517. a.

—— *Pyn*, word verzagt door Camillen II. 164. b. Zaad van Fenegriek 513. a.

OOREN, voor dezelve is in 't algemeen goedt, Amandel Olie I. 61. b. Boom des Levens 104. b. Olie van Hennip II. 41. a. zwarte Nieswortel III. 95. b.

—— *Klieren* worden genezen door wilde Melde I. 139. b.

—— *Suizen*, en *Tuiten*, word genezen door Dill Olie I. 75. a. Akkeley 98. a. Balzem Peru 170. a. Betonien 232. b. Cardamom II. 58. b. Yſop III. 130. b. Storax IV. 443. b.

—— *Smerten in dezelve*, worden verzagt door Zap van Walmeeſter I. 90. b. Akkely 98. a. Kamillen II. 165. a. het Sap van wilde Comcommers 342. b. Tamme Comcommers 347. b. Bilzen bladeren III. 123. b. Vlierbloemen IV. 310. b. Maagdepalm 569. b.

OPBLAAZINGEN van *Winden*, worden verdeelt en verdreven, door Calmus I. 23. b. Kuiſchboom of Agnus Caſtus 30. b. Ammi 57. b. Anomum 59. b. Dill 75 b. Gom Anime 79. b. Aneys 83. a. Boom des Levens 104. b. Kalfsvoet 114. b. Witte Balzem van Peru 169. a. Balzem Tolutani 172. b Betoni 231. b. Cacao of Chocolade II. 8. a. Coffy 20. b. geconfeite Kalmus 28. a. Cardemom 56. a. Hertongeſpan 60 b. Suikerpeen 74. a. Kervelkruit 139. b. wilde Calament 241. b. Coriander 306. b. Cubeben 340. a. Comynzaadt 353. b. Daucus of Carooten 382. a. Babiloonſe Kers-zaadt 406. b. het Zaadt van Ferula 488. a. Venkelzaadt 509. a. Galigaan III. 3. a. Geneverbezien 166. a. Oranje Appel Schillen 322. b. Citroen ſchillen 326. a. Meliſſen 358. b. Geers 375. b. Swarte-Comyn 445. b. Notemuſcaat 460. b. Orego 489. b. Opopanax IV. 38. b. Geele Peen of Paſtinak 63. b. Peper 121. b. Poleyekruit 202. b. Rozenhoudt 256. b. Roſemaryn 279. b. Ruite 296. a. Vlierbloemen 310. a. Saturey 322. a. Sezelkruit 381. b. Spykenarde 422. b.

—— *worden veroorzaakt* door Rodebeetwortel I. 227. b. Kaſtanien II. 105. b. Boonen 474. b. Radys IV. 242. b.

OPISTHOTONUM, of *Opkrimpinge* der *Zeenuwen*, wordt genezen door Blader en Wortelen van den Gezegende Diſtel II. 63. b.

ORCANETTE DE CONSTANTINOPLE, wat daar door wordt verſtaan I. 70. b.

ORDER, *van de Amaranten*, wie dezelve in gevoert heeft I. 56. b.

—— *van den Diſtel*, en op wat tydt II. 66. a. b.

OUDEN, hun gevoelen van de Zonnewende of Schorpioen Kruit III. 87. a. gebruikten de Bloemen van Fenegriek tot de Kranſſen van de Jonkvrouwen als zy een omgang op de Velden deden IV. 143. b. geloven dat de Rozen van Jericho, zich alleen op Kersnagt openden 232. b.

OUDERDOM, de Nieswortel is goedt voor den ouderdom III. 96. a.

P.

PAARDEN, worden van de Wurmen genezen door Duivelsdrek I. 124. b. Ertewetenſtroo IV. 133. b.

—— als dezelve niet willen *Eeten*, daar voor is goedt Mans-ooren I. 128. a.

—— voor dezelve is ongezond haver *ſtroo* I. 142.

—— als dezelve niet *Wateren* kunnen, daar voor is goed Haverſtroo I. 142. a.

—— als dezelve *vernagelt* zyn of gezwollen ſchenkkels hebben, daar voor is goedt Muizen-oor I. 147.

—— als zy *ſchurft* zyn daar voor is goed Beekbungen I. 195. b.

***** als

—— als zy *Etter gezwellen* hebben daar voor is dienſtig, Goede-Hendrik I. 247. b.

—— zy worden voor *'t ſteeken* der *Vliegen* bewaart door Hennipzaadt II. 41. a.

—— *Vermoeidtheid* derzelve word benomen door Drydiſtel II. 68.

—— *Eeten* Gaarne Cytiſus II. 376. b.

—— zouden *vermoeit* worden door, Gods-Gratie III. 61. b.

PADDEN, worden verdreven door de Wortel van Bryonia I. 272. b.

PAP of BRY, Kooken de gemeene menſchen van Hennipzaad II. 41 b.

PAPIER, in plaats van dat, gebruikten de oude Romeinen Schorſſe van Berkenboom I. 234. b. en de Indianen bladeren van Cocus-boomen IV. 123. a. b.

PAPPEN, of *Stovingen*, *Omſlagen*, *enz.* worden verſcheidentlyk gemaakt van Kampher I. 101. b. Kamillen II. 164. b. Meel van Kichers 211. a. Zaad van Daucus 382. a. Boekweit 476. b. Vygen 496. b. Zaad van Fenegriek 512. b. Graszaad III 58. b. Gerſten pap 110. a. St. Jacobskruid 140. b. Lavendelbloemen 208. b. Lavas 236. b. Paradyshout 242. b. Lelie of Goudwortel 259. b. Lupinen 286 b. Maluwe 316. b. Moederkruid 346. b. Melilote 355. a. Meliſſen 358. a. Bingelkruid 366. b. Beerwortel 373. b Geerſt 375. b. Zeebloeme 463. b. Dadels IV. 30. a. Opopanax 39. b. Glaskruid 56. b. Beerenklaauw 419. b.

PATERNOSTERS Maken de Indianen van de Balzem van Peru I. 170. b. ook wel van Jobs-Traanen III. 183. b.

PERSSING *in den afgang*, daarvoor is dienſtig Duizendſchoon I. 56. a. Krokzaad II. 330. b. Fenigriek 513. a. Braakwortel III. 155. b. Lynkruid 270. b. Zevenboom IV. 298. b. Zalomons-zegel 386. b. Lindebladeren 511. a. Bloemen van Wollekruid 556. b.

PEST, Voor en in dezelve, word gebruikt, de Wortel Angelika I. 78. a. Campfer 101. a. Balzem van den Boom des Levens 105. b. Memæcylon 106. b. Byvoet 112. b. Aronsbaart 114. b. Witte-balzem 157. b. Groote Kliſſen 187. b. Betonie 231. b. Bruinellen 268. a. Gouds-bloemen 31. a. Chaquarille II. 45. b. Marien-Diſtel 65. a. Drydiſtel 68. b. Kruidnagelen 89. a. Groote Centaurie 121. a. Ajuin 126. b. Kervelkruidt 140. b. Chamælea 161. b. Schel-kruid 175. b. Colchicum 255. b. Ridderſporen 272. b. Contrajerva 281. a. Groote Winde 290. b. Diptan 391. a. Drakenwortel 412. b. Geite-Ruite III. 5. b. geele Gentiaan 26. a. Aardveil 81. b. Alantwortel 85. b. Wacholder-bezien 170. b. Lauwerierbladen 215. b. Tabaks-rook 440. a. Walnooten 454. b. Peſtilentie-wortel IV. 78. b. Wechbree 138. b. Wit Raapzaadt 240. b. Scabioſe 327. b. Waterlook 349. b. Scorzoneer-wortel 354. a. Slangenwortel 373. b. Valeriaan 548. b. Eerenprys 563. b. Zwaluwe-Wortel 572 b.

—— *Builen*, worden verdreven door Starrekruidt IV. 59. a. Peſtilentie-wortel 78. b.

PIPER-MONACHORUM, wat het is I. 30. a.

—— Thavaſco, Idem II. 5. b.

PIS, of *Urin*, word afgedreven door onzer Vrouwen Mantel I. 36. b. Alliaria of Knoflookskruid 37. b. Althea 53. a. Ammi 56. 57. Ananas 69. a. Dil 75. b. Anonis 84. b. Ackeley 98. a. Affodille 133 b. Aſtragalus 137. a. Haverdrank 145. b. witte Balſem 157. b. De wortel van Bambusriet 174. b. Groote Kliſſen 187. a. Beekbungen 194. a. b. Betonië 233. a. Berkenſap 236. a. 237. b. Roomſche Thee 253. a. en 254. Tegengiftwortel II. 280. b. Onecht St. Janskruid 309. b. Kraajenvoet 317. b. Coſtus of Vrouwen Munte 324. b. Agurken 342. en 343. Kalabas 347. a. Geelzuchtwortel 358. a. Koorenbloemen 365. b. Wilde Galigaan 373. b. Cytiſusbladeren 376. b. Daucus-zaad 382. a. Endivie 429. b. Rakette 441. b. Vygen 496. b. Roode Steenbreek 499. b. Venkelbladeren 509. a. Aardbeziën 515. a. Doodenetel III. 8. b. Brem 21. b. Ojevaarsbek 36. b. Graswater 58. b. Graaszaad *ibid.* Pikhout 69. a. Garſtendrank 109. b. St. Janskruid 127. a. Yſop 130. b. Meeſterwortel 150. b. witte Iris-wortel 162. b. Geneverbeziën 170. a. Lavas 236. b. Lynkruid 270. a. Hop 289. a. Abrikoſen kernen 318. b. Citroenen 326. a. Pitten van Perſiken 333. b. Melilote 355 b. Meloenkorrels 361. b. Miſpelſteentjes 371. a. Beerwortel 373. b. Nardus-kruid 445. b. de Wortel van Pareira Brava IV. 53. b. Glaskruid 56. b. Paſtinakwortel 63. a. Geiteblad 74. b. Peſtilentiekruid 78. b. Pieterſelie 81. b. Verkensvenkel 84. b. Berg-Poley 141. b. Poleykruid 202. b. Witte Raapen 239. b. Radys 242. b. Rooſenſteentjes 276. a. Zevenboom 298. b. Saturey 322. a. Kemelshooy 331. b. Schorzoneer-wortel 354. a. Wortel van Zalomonszegel 386. b. Moſtertzaad 391. a. Jodenkrieken 407. b. Boeren Moſtert 502. b. Eerenprys 563. b. Netelkruid 603. b.

PLEKKEN of VLAKKEN, (*Blaauwe*) worden verdreven door Sellerie I. 93. a. Bryonia 272. a. Cardamom II. 59. b. Ridderſpooren 273. a. Orobus 443. b. Rozen IV. 276. b. Roſmaryn-bladeren 279. b. Vlier-bloemen 310. a. Tym 507. b.

—— (*Moeder*) Nagelkruit II. 77. b.

—— (*Vuurige*) Olie van Cedernooten II. 116. b. Tydeloozen 256. b.

PLICA POLONICA, daarvoor is dienſtig Aardmoſch III. 404. a.

POKJES (*Kinder-*) en Mazelen, daar omtrent gebruikt men, zaadt van Meekrap I. 90. b. Ackeley, 98. b. Duivelsdrek 118. a. Goudsbloem II. 30. a. Cardebenedict 62. a. Vygen 496. b. Venkel 509. b. Geiter-ruit III. 5. a. Alantwortel 89. b. Gomlak 181. b. Cietroen ſap 326. a. Geers 375. b. Myrrhe 409. b. Raap of knolzaadt 418. b. Waterkerſſe 425. b. Olie van wit Raapzaat IV. 240. b.

—— *Litteeken of naaden van dezelven*, daar voor is goed Olie van Hennip. II. 41. a.

—— *Op de Oogen*, deeze worden geconſerveert door Saffraan II. 335. a.

POLLUTIONES, of zelf vloeiende *Saatloop* des nachts', daar voor is dienſtig Zeeplompen III. 463. b.

PRIAPISMUS, daar voor zoude dienſtig zyn Campher I. 101. a.

PRUMELLEN, Wat dezelve zyn IV. 192. a. b.

PYLEN, zouden uit het lichaam getrocken worden,

den, door Meeſterwortel III. 151. a.
PYN, *ſmerten*, &c. wordt geſtilt met Althea I. 53. a. Sellery 93. a. Balſem van Peru 170. Nachtſchade 196. a. Sauſſeboom 222. b. Palm 280. a. Gom Caranna II. 50. b. Kamillen 162. b. Olie van Hazelnooten hout 321. b. Boekweite 476. b. Olie van Bilſenzaad III. 123. b. Lauwerbladen 215. b Geele violieren 235. a. Lynkruid 270. b. Maluwe 316. b. Melilote 355. b. Tabak 438. b. Zeebloemen 463. b. Glaskruid IV. 56. b. Poleykruid 202. b. Joodenkrieken 407. b.

Q.

QUISPEL-BADEN, Waarom zogenaamt I. 235. a.

R.

RADIX VENEREA, Zo word de Kalmus genoemdt I. 24. a.
—— *Hypochondrea*, werd het Nagelkruidt genaamt II. 76. b.
RAFINEERDERS, wat daar door werd verſtaan I. 100. a.
RAZYNEN, zouden de wormen dooden, IV. 593. a.
REGEN-WORMEN, *of Pieren* worden uitgelokt door Hennip zaadt II. 41. a.
RHABARBARUM-PLEBEORUM, wat het zy I. 40. a.
—— (*Italiaanſche Monniken*) III. 197. b.
RIET, wat voor ſoort het is geweeſt, waarmede de Krygsknechten den Heiland, aan 't Kruis hangende, de ſpons hebben aangeboden III 129. b.
ROCHETTA, Dat is een aſche dewelke de Zeepſierders en Glas-blaazers gebruiken II. 442. a. b.
ROES, *of dronkenſchap*, om dezelve te verdryven word gebruikt de wortel van Zuuring I. 19. b. Angelica wortel 78. b. Betoniën 232. b. Kool 261. a. Coffie II. 20. b. Peterſeliezaadt IV. 82. a.
—— Word verwekt door Anacardien I. 63. a. Ananas 69. b. Betoniën 233. b.
ROODTHOND, of *uitſlag*, word gezuivert en genezen door Fenegriek zaadt II. 512. b. Walſtrooi-kruidt III. 11. b. de Patientie-wortel 197. b. Endekrooſt 220. b. Vlierbloemen IV. 310. b. Roggen meel 363. b.
ROOS, daar voor is dienſtig Hennip-werk II. 41. a. Saffraan 335. a. Vlier-wortel IV. 310. a. onzer Vrouwen bedſtroo 375. b.
ROOZEN, om dezelve groen van coleur te doen groeijen I. 96. a.
ROTTEN, worden verdreven door Brionia I. 272. b. Bilzenkruidt III. 124. a.
RUPZEN, *Of Rypen*, zouden te verdryven zyn door Brem III. 21. b. Tabaks-loog en Tabaks-ſtof 64. a. Koolſtof of ſwartzel IV. 238. b.
RUSSEN, wat zy van den Berkenboom maaken I. 238. a.

S.

SCHAAPEN, is gezond Kliswortel I. 188. b. Cytiſus II. 376. b.
—— *Eeten* liever Fenegriek of kruisbloem dan het beſte gras IV. 143. a.
—— Krygen *Longzweering* van Penningkruid III. 451. b.
—— *Sterven* van Muizen-oor I. 147. Smeerwortel IV. 101. b.
SCHELLEN, *Bellen*, maken de Barbaaren van de Vrucht van Higuero forte III. 108. b.
SCHEURBUYK, geneeſt Alliaria of Knofslooks kruid I. 37. b. Anagallis 66. a. Ackeley 98. a. Peperwortel 110. b. St. Barberaaskruid 185. b. Beekbungen 194. b. Berkenſap 236. a. Roode kool 262. b. Ingemaakte Cappers II. 48. b. Gezegende Diſtel 62. a. kleine Sentaurie 121. a. kleine Bathengel 157. b. Kamillen 163. b. Schelkruid of klein ſpeenkruid 180. b. Lepelkruid 250. a Dragon 409. b. Terra Japonica 484. a. Duivekervel 529. a. Brem-bladeren III. 21. b. Hondsgras-wortel 58. b. Pokhout 69. a. Alantwortel 85. b. Gommilack 182. a. Waterkerſſe 424 a. Tabak 442. a. Papaija-Vrucht IV. 51. b. water van de uitſpruitzels des wilden Pynappel-booms 111. b. Wortel van Boomvaaren 153. b. Tuin-Porcelein 169. b. Witte Raapen 240. a. ſap van Radys 242. b. Schorſſe van de Vlierboom 310. b. Sarſeparille 319. b. Waterlook 349. b. Tamarinden ſap 465. b. Gemberwortel 619. a.
SCHINKEN-ZALADE (zoogenaamde) hoe en waarvan die gemaakt wordt III. 307. b.
SCHOOLMEESTERS SCEPTER, wat Martialis daar door verſtaat II. 486. b.
SCHUBBEN, *Schilfers*, &c. daar voor is dienſtig Venushair I. 24. b. Druivenkruid 252. a. Gom van de Kerſſeboom II. 134. b. Kervelkruid 140. b.
SCHURFT, en andere onreinigheid in de huidt, word genezen door Frittillaria I. 95. b. Chriſtus Oogen II. 108. b.
SCHURFT, of *Carwagie*, wordt genezen met Havermeel I. 141. b. Berken zap 236. b. Olie van Ceder-Hout II. 116. b. Kleine Bathengel 172. a. Conyza 290. b. Viltkruit 362. b. Thymſchorfte 434. b. ſap van Beukenboom 478. b. Vygen 496. b. Walſtroo. III. 11. b. Pokhout 69. a. Gutte Gom 73. b. Alantwortel 85. b. witte Nieswortel 92. b. Drievuldigheids-bloemen 137. b. Pattich 197. b. Moſch 404. b. Sarzaparille IV. 319. b. Helmkruit 358. a. Seene-bladeren 369. b. Luiskruit 432. b. Tamariſch hout 469. b. Turbith 539. b. Eerenprys 563. b.
SIDDEREN, BEEVEN, daar voor is dienſtig Betonica I. 231. a. Saffraan II. 334. b. St. Janskruid III. 127. a. Lavendel 208. b. Sleutelbloemen IV. 184. b. Rooſemaryn 279. b. Salie 305. a.
—— word veroorzaakt door te veel Coffy drinken II. 21. a.
SLAAP, wordt veroorzaakt en bevordert door Agrimonia of Odermennig I. 32. b. *Dilkruid* 75. a. Haverdrank 145. a. Kervelkruid II. 139. b. Coriander 307. Tantwortel 387. b. Walſtroo III. 11. b Tuin-*Salade* 187. a. Heulzaad IV. 48. a. Rooſen 276. b.
—— wordt verhindert door Dilkruid I. 75. a. Koffy II. 20. b. Stinkende Kamillen 168. b. Wilde Komkommers 342. b. Lavendel III. 208. b. Poleykruid IV. 202. b. Rooſemarin 279. b.

279. b. Moſtertzaad 391. b. Turbith 539. b.

SLANGE zou door heilige Diſtel afgedreeven zyn II. 62. b.

SLANGEN BEETEN, ziet BEETEN.

SLYM, wordt opgeloſt en afgedreeven door wilde Calmus I 23. b. Knoflookskruid 37. b. Anacardiën 63. a. Anſerine 86. a. Hulſt 96. b. Balzem van Tolu 171. b. Betonie 229. 230. Roomſche Thee 254. b. Koffy II. 20. b. Kalmus 26. b. Hertstongeſpan 60. b. Cruiſette 338. b. Verkensbrood-wortel 368. b. Dragon 409 b. Draakenwortel 412. b. Roode Steenbreek 500. a. Zoethout III. 42. b. Godsgratie 62. b. Scorpioenkruid 88. b. Florentynſche Iris 162. b. Lorkenzwam 200. b. Perſikebloeiſel 333. b. Narduskruid 445. b. Rabarber IV. 250. b.

SMOOR ZINKINGEN, daar voor is dienſtig Benzoë I. 417. a.

SOEPEN, tot alle ſoorten gebruiken de Franſchen Paſtinakwortelen IV. 64. a.

SPRAAK (*verloorene*) zou door Brunellen weder komen I. 268. b. Als ook door Kerſſenwater II. 133. a.

SPREEKWOORDEN, *Anagyrin movere*, of *als men het* Duivelsbrood *aanraakt ſtinkt het* I. 67. b. αγχυσειν *met Blanketzel beſtryken* 71. a. *Orant de oude Wyven wel bekant* 89. a. *Zy worden raſſer dan* Aſpergies *gekookt* 130. a. *Hoor*, Mark *en* Melde, *waſſchen beide in den Velde, pluk* Mark *en laat* Melde *ſtaan, zo kunt gy wel met lieden omgaan* 139. b. *Verkoop uw kleed, en koop* Betonica 229. b. *Gy hebt meer deugden dan de* Betonica 230. a. *Hy heeft de arme Meeſters omgebragt door het dikwils ſchaffen van* Kool 261. b. *Boekweite* Grut, *is niet veel nut* II. 476. b. *Sla* Grut *in 't lyf, zo word u de buik ſtyf* 477. b. *Grutkop, dat is Domkop* 477. a. *men gebruike* Nieswortel, *of men vaare na 't Eiland Anticyra* III. 95. b. *Thuring is met* 3 W. *Gezegent, namentlyk met* Wede, Wyn *en* Weite 163. b. *Het water bloeit* 219. b. *De Zoon voor den Vader komt* 307. b. *Door tyd en ſtroo worden de Miſpelen ryp* 371. b. *Eet Kerſſe*, dat is, *Gy Luyaart* 425. a. *Walnoten, Ezels, en ook Wyven zyn verbonden, aan een en zelfde Wet, maar brengen geene Vrucht, Als zy niet alle drie by een zeer ſcherpe tucht, Ook ſlagen dikwils in hun leeven ondervonden* 454. b. *Driederlei dingen bevorderen een lang leven, als* Melk, Honig *en* Oly 470. a. *Hy is nuttelyker dan een* Palmboom IV. 29. b. Wyn, Dobbelſteenen en Vrouwen, verzwakken het hoofd, de beurs en het Lichaam 588. a.

SPYZEN, worden ſmaakelyk gemaakt door Anys I. 81. a. de Chineſen doen 'er Campher in 101. b. Zuiker is het twede zout daarin 120. a. Erven moeten niet tot ſpyze gebruikt worden 443. b. Gerſt is een der oudſte III. 110. b. Linſen zyn niet goed of ongezond 217. b. Geerſt 375. b. als ook Walnooten als zy te oud zyn 455. b.

STAF-MOSIS, word valſch nagebootſt door de Wenſchroede II. 319. b.

STAR of Vlies *op het Oog*, word genezen door Alcea I. 35. b. Cardamomen II. 59. a. Rook van Coloquint-appels 265. b. Water van Koornbloemen 365. b.

STEEKING IN DE ZYDE, of *Pleuris*, daar voor is dienſtig Venushair I. 25. b. 27. a. Duivelsdrek 124. b. Groote Kliſſen 187. a. Koolbladeren 263. a. Brunellen water 268. b. Gezegende Diſtel II. 62. a. Onzer vrouwen Diſtel 65. a. Kervelkruid 140. a. Kamillen 163. b. Saffraan 334. b. Komkommerzaad 343. a. Kalabaszaad 346. b. Bloemen van Varkensbrood 368. b. Zaad van geele Wortelen 382. a. Wortel van Doronicum 403. b. Kruisdiſtel 447. b. Zaad van den Eſſenboom 519. a. Garſtenmeel III. 110. a. Lynzaad 274. b. Meloen pitten 361. b. Myrrhe 409. b. Bloemen van zwarte Heul IV. 48. b. Tuin-Pimpernel 99. a. Ruite 296. b. Salie 305. b. Apoſteemkruid 327. b. Papenkruid 473. a. Hoeflattouw 541. a. Maart-Vioolen 576. a.

STEEN, wordt afgedreeven en verbryſelt door Adonis-Roosjes I. 28. a. Onzer Vrouwen Mantel 36 b. Knoflook 39. b. Althea 53. a. Ammi 57. b. Amandel-olie 60. b. Dilkruid 75. b. Ster-Anys 83. a. Baſt van Prangwortel 84. b. Ganſerik 86. a. Walkruid 90. b. Aſpergies 130. b. Witte Balſem 157. b. Berberis-zaad 222. b. Berkenſap 236. a. en b. Roomſche Thee 253. b. 254. a. Karwey II. 74. a. Akkerkliſſen 109. a. b. Uijen-water 127. a. Scolopendria 153. a Kamillen-water 167. a. Kraajenvoet 318. a. Saffraan 334. b Curcuma 358. a Koorenbloemen 365. b. Cyprus wortel 373. b. Wortel van Doronicum 403. b. Ervum 443 b. Rode Steenbreek 500. a. Vaarenkruid 504. b. Eſſchen-ſchorſſe 519. a. Brem III. 21. b. Graswater 58. b. Boomveil 81. b. Breukkruid 99. b. Het Zaad van Paarlenkruid 278. b. Meloenkorrels 361. b. Hagedoorn 369. b. Miſpelſteentjes 371. a. Waterkers 424. a. Nierhout 430. a. Dadelkernen IV. 30. a. Glaskruid 56. b. Paſtinak-zaad 63. b. Vyfvingerkruid 70. b. Varkensvenkel 84. b. Poleykruid 202. b. Rooſen ſteentjes 276. b. Zevenboom 298. b. Zaad van Seſelkruid 381. b. Wortel van Zalomons zegel 386. b. Moſtaartzaad 391. a. Waternooten 521. b.

STIL DE GRAINE, wat het zy, en waar toe het gebruikt wordt III. 303. b.

STOELGANG, word bevordert door Beet I. 226. a. de Kernen van Cacao II. 4. b. bladeren van Goudsbloem 30. b. Zaad van wilde Saffraan 72. b. Kalabas 347. a. Lynkruid III. 270. b.

SUDA, of SODA, is een graauw Zout uit Spanje III. 174. a.

SULPHER LYCOPODII, dat is, het Meel of Poejer van Moſch III. 404. b.

T.

TANDEN, worden bedorven door Wolfswortel I. 22. b.

—— (*Vervuilde*) worden herſtelt door Agelica wortel I. 78. b. Ganzerik 86. b. Benzoë 217. b. Brunellen wortel 268. b. Rook van Jodenkrieken IV. 408. b.

—— (*Waggelende* en *loſſe*) worden vaſt gemaakt door Maſtikhout III. 222. a. Aard-moſch 404. a. Gom Dragant IV. 517. b.

TANDESTOOKERS, worden gemaakt van Maſtikhout III. 222. a.

TANDTPOEIER, wordt gemaakt van Coffy II. 21. b.

TANDTPYN, word geſtilt door valſche Kalmus of Akkerwortel I. 24. b. Angelica-wortel 78. b. Sellery-wortel 93. a. Campher 101. b. Wierook 103. b. Duivelsdrek 124. b. de ſchorſſe van Sauſſeboom 222. a. Betonie bladeren 232. b. Slangenwortel 241. b. Kalmus II. 27. b. Poeier van Goudsbloeme 30. b. Kapperszaad 49. b. Gom-Carana 50. b. Mariën Diſtel 65. a. Kruidnagelen 87. b. Genoffelbloemen 95. b. Schorſſe van Kerſſeboom 134. b. Vinkoorde 238 a. Tand-wortel 387. b. Dragon 409. b. Pokhout III. 69 a. Gerſtenmout 110. b. Wortel van Bilſenkruid 123. b. Lauwerbladeren 215. b. Orego 489. b. Peper IV. 121. b. Wechbree 139. a. Tuin-Porcelein 169. b. Wortel van Bertram 208. b. Eikebladeren 227. a. Rooſen 276. b Zevenboom 298. b. Luiszaad 432 b. Gember 619. b.

TANDTVLEESCH, word *gezuivert* door de Wortel van Aſtragalus I. 137. a. Wortel van Hartstonge 241. b. Lepelkruid II. 250. b. Water van winde 286. b. Bladeren van de Beukeboom 478. a. Scharley III. 115. b. Tabaks aſſche 441. b.

—— *Bloeden van 't zelve*, wordt verhindert door Gom Lak III. 182. a. Sap van Vyfvingerkruid IV. 70. b. Sap van Beverklaver 525. b.

TARTUFFELEN, om dezelve uit te graven worden zeekere Honden geleert en gebruikt IV. 402. a.

TARWE (*Hongariſche*) word van eenigen als Koffy gebruikt II. 21. b.

TEEPELS, der Vrouwen Borſten, geborſten zynde worden genezen door ſlym van Althea I. 53. b. Amandel-Olie 60. b. Cacao-boter II. 11. a. Klimop-bladeren III. 81. b. ſap van populier bladeren IV. 160. b. Bladeren van Hoeflattouw 541. b.

TEERING, daar voor is dienſtig *Alſine* of Hoenderbeet I. 50. b. Zoete Amandelen 60. b. Witte Balſem 157. b. Balſem van Peru 169. a. Balſem van Tolu 171. b. Groote Kliſſen 187. a. Madelieven 205. b. Betoniën 231. a. Goede hendrik 246. b. Rode kopkool 262. a. Chocolaat II. 4. 5. 6. enz. Heilige Diſtel 62. a. Groote Centauri 118. b. Kervelkruid 140. a. Kina-Kina 186. b. Cichorey-wortel 213. b. Saffraan 334. b. Kalabas zaad 346. b. Volderskaarden 397. b. Meloenkernen III. 361. b. ſap van Waterkerſſe 424. a. Penningkruid 451. b. De wortel van *Pareira Brava* IV 53. b. Tuin-Porcelein 169. b. Prumellen 193. a. Vogellym van de Eykeboom 226. b. Rooſen 276. a.

THEE, daarby is goet Anys I. 83. a. Betonie 230. a. 231. b. Roomſche Thee 252. b. 253. b. Zoethoutwortel III. 42. b. Leverkruid 98. b. witte Andoorn 342. a. Amberkruid 343. b. Meliſſebladeren 359. a Klaprooſen IV. 48. b. Wortel van Boomvaaren 153. b. Sleutelbloemen 184. b. Poleijekruid 202. b. Arabiſche ſtichas bloemen 438. b. Eerenprys 563. b.

THERIAC, daar toe wordt genomen de korrels van Amomum I. 59. b. Holwortel 108. a. Witte Balzem 157. b. Zaad van Daucus II. 382. b. Diptan 391. b. Wortel van Doronicum 403. a. Gentiaan III. 26. a. Nagelſchorſſe 245. b. Beerwortel 373. b. Zaad van Steekraapen 418. b. Opopanax IV. 39. b Vyfvingerkruid 70. b. Macedoniſche Peterſelie 82. a. Bergpoley 141. b. Zaad van witte Raapen 240. b. Rooſen 276. b. Kemelshooy 331. b. Zee-Ajuin 333. b. Zaad van Seſelkruid 381. b. Celtiſche Spykenard 422. b. Arabiſche Stichasbloemen 438. b. Storax 443. b. Thlaspiszaad 502. b. Wortel van Speerkruid 549. a.

TOORN, moet vermydt worden by het gebruik van de *Confectie Anacard.* I. 63. a. Na denzelven gebruikt men Rhabarber IV. 251. b.

TWIST, zou Walſtro onder de Drinkbroeders verwekken III. 10. a.

TURKEN, gebruiken het Zaad van de Egyptiſche Althea I. 52. b. Strooijen zuiker in de Wonden 120. b Zouden een byzonder Gebed hebben voor de Uitvinders van de Koffy II. 19. a. Gebruiken de Curcuma in hunne ſpyze 358. b. Zyn groote liefhebbers van Opium IV. 44. a. Laaten geen Rooſenblad op de aarde leggen 269. b.

V.

VALLENDE ZIEKTE, dezelve zoude genezen worden door Orant I. 89. b. Duivelsdrek 118. b. Muizen-Oor 147 a. Betonien 231. a. Kool 263. a. Oſſentonge 275. a. Buxboom 280. a. Cardamom II. 56. a. Onegt St. Janskruit 309. a. Geeſt van Hazelnootenhout 321. b. Hazel-Moſch 322. b. Het Zaad van Diptan 391. a. Wortel van Doronicum 403. a. Wilde Oſſentonge 421. b. Boontjes van Ignatius 475. b. Pokhout III. 69. a. zwarte *Nieswortel 95.* b. Meeſterwortel 150. b. Braakwortel 155. b. Lorkenzwam 200. b. Lavendel 208. b. Leliën van den Daale 255. b. Marum 343. b. Moſch 404. a. Pioenewortel IV. 6. a. Sleutelbloemen 184. b. Vogellym van de eike Boomen 226. b. Roſemaryn 279. b. Ruite 296. a. Salie 305. a. Saturey 321. b. Scorzoneerwortel 354. a. Zenebladeren 369. b Quendel 375. b. Het Zaad van Seſelkruid 381. b. Water van Lindenbloeiſel 510. b.

—— zou veroorzaakt worden door Sellery-wortel I. 93. a. Peterſelie zaad IV. 82. a.

VASTEN, of die door het drinken van Chocolaat verbroken wordt? II. 9 a.

VENUSZIEKTE, word geneezen door Sterrekruid I. 136. b. Muizen-oor 147. b. Indiaanſche Balſem 163. b. Balzem van Peru 169 b. Kliswortel 187. a. Benzoë 217. b. Roomſche Thee 254. b. Palmboomenhout 280 a. Heilige Diſtel II. 62. a. China-wortel 197. a. Hermodactilen 259. a. Coloquinten 263. a. Kruisdiſtel 447. b. Aſſche van de Beukenboom 478. b. Pokhout III. 69. b. Zeepkruid 301. b. Sarſaparilla IV. 319. b. Zenebladeren 369. b.

VERGIFT, wordt wederſtaan en uitgedreven door Zuuring I. 18. a. Koekoeksbrood 21. a. Angelika-wortel 78. b. Kleefkruid 90. b. Boom des Leevens 104. b. Aronsbaart 114. b. Aſphodille Bloemen 134. b. Witte Balzem 157. b. Betonien 231. a. de Wortel van goede

de Hendrik 246. b. Oſſentonge 275. b. Bergmunte II. 24. a. Goudsbloeme 31. a. Cardamom 56. a. Gezegende Diſtel 65. a. drydiſtel 68. a. b. Tegengiftwortel 280. b. Wilde Daucus 382. b. Doronicum 403. a. Drakenwortel 412. b. Kruisdiſtel 447. a. St. Ignatius Bonen 475. a. Vygen 496. b. Geite Ruit III. 4. b. Alantwortel 85. a. Meeſterwortel 150. b. Lubſtok 236. b. Herts-tonge 272. b. Hop van Peru 288. b. Citroen 326. a. Zoete knollen 418. b. Tabaksrook 440. a. Vyfvingerkruit IV. 70. a. Peſtilentiewortel 79. b. Pieterſeliezaadt 82. a. Aardbezien 262. b. Ruite 296. a. Salie 305. a. Vlierbladeren en Vlier-Bezien 310. b. Saturey 321. b. Extract van Scordium 350. b. Sezelkruit 381. Storax 443. b. Valeriaan 548. b. Eerenprys 563. b.

VERKOUDHEID, word verdreeven door Zuiker I. 121. a. Coffy II. 20. b. Poeijer van Meybloemen III. 255. b. Majoraan 310. b. zwarte Komyn 445. b. Sleutelbloemen IV. 184. b.

VERMOEITHEIDT, daar voor is dienſtig Agriemonia I. 32. a. Elzenboom 41. b. Byvoet 112. b. Walſtroo III. 11. b.

VERROTTING, word wederſtaan door Zuuring I. 19. a. door Venushair 25. b. door klein Balzemkruit 29. b. door Agrimonie 31. b. Aliaria 37. b. Campher 101. a. door lange Holwortel 108. b. Zuiker 120. a. witte Balzem 157. b. Benzoë 217. a. de Sauſſeboom 222. a. door Druivenkruit 253. b. Gezegende Diſtel II. 61. b. kleine Centaurie 121. a. door Wortel Cina 195. b. door de Diptan 391. a. de kleine Galigaan III. 3. a. door de groote Gentiaanwortel 26. a. Gods-Gratie 62. b. door de Waterkerſſe 424. b. Tabaksbladeren 438. b. Opopanax IV. 39. a. Bergpolium 141. b. Aalbezien 262. b. Sevenboom 298. b. Waterlook 349. b. Scorzoneerwortel 354. a. Sap van Thamarinde 465. b. Beverklaver 525. a. Swaluwe-wortel. 572. b.

—— wordt ligt veroorzaakt door Spergies I. 131. b.

VERSTOPPING, *in 't algemeen*, daarvoor is goed Venushair I. 25. b. Knoflook 39. a. Sellery 93. a. Ackeley 98. a. witte Balſem 157. b. Beekbungen 194. b. Madelieven 205. b. 207. a. Berkenſap 236. a. Turkſche Byvoet of Druivenkruid 252. a. De Wortel van Bryonia 271. a. b. Koffy II. 20. b. Gezegende Diſtel 61. b. Orobus 443. b. Braakwortel III. 155. b. Gom-Lak 181. b. Vyfvingerkruid IV. 70. b. Zee-Uijen 333. a. Tamariſchboom 469. a. Yzerkruid 557. b. Zwaluwewortel 572. b. Groote Raſynen 593. a. Gember 619. b.

—— Inzonderheid *der Leever*, *Milt* en *Ingewanden*, Zuuring I. 19. a. Ackeley 98. a. Betonië 231. a. Koffy II. 20. b. Kalmus 27. a. Hennipzaad 40. b. Kappers 48. b. Karwey 74. b. Nagelkruid wortel 76. b. Akkerkliſſen 109. b. kleine Centaurie 121. a. Kervel 139. b. Kamillen 163. b. Stinkende Gouw 175. a. Gouden Steenbreeke 207. b. Cicers 211. a. Artichokken 231. b. Ridderſpooren 272. b. Kalabas-wyn 347. a. Dragon 409. b. Tymzyde 434. b. Kruisdiſtel 447. a. Boelkenskruid 465. b. Gom Amoniac 488. b. Duiverkervel 529. a. Brem III. 21. b. Gentiaan 26. a. Hondsgras-wortel 58. a. Gods-Gratie 62. b. Aardveil 82. b. Edelleverkruid 98. a. Lavendel 208 b. Lynkruid 270. b. Hop 289. a. Witte Andoorn 341. b. Munte 364. a. Waterkerſſe 424. a. Orego 489. a. Wortel van Maſtbloemen IV. 6. b. Peterſelie 81. b. Pimpernootjes 127. b. Radys 242. b. Vlierbloemen 310. a. Sarſaparille 319. b. Kemelshooy 331. b. Waterlook 349. b. Grindkruid 371. b. Moſtertzaad 391. a Paardebloemen 473. a. Beverklaver 525. a. Speerkruid 549. a. Eerenprys 563. b.

VERTEERING *in de Maag*, werdt bevordert door Kalmus I. 23. b. Knoflook 39 a. Anys 81. a. Betonie 230. a. Cacao II. 4. b. 21. a. Karrewey 74. a. Kruitnagelen 88. a. b. enz. de bladeren van den Cederboom 116. b. Coriander 306. b. Dragon 409. b. Raket 441. b. Galigaan III. 3. a. Genever-Bezien 170. a. Nootemuſkaat 460. b. Papaija-Vrucht IV. 51. b. Peper 121. b. Saturey 322. a. Moſtaart 391. b. Tym 507. b. Gember 619. b.

VERVA-TUSSERA, dat is Hoeſtkruid der Spanjaarden I. 149. b.

VERVERS, gebruiken roode Oſſen-tong I. 71. a. Verf-Coof II. 326. a. Curcuma 358. b. Brem III. 20. b. Schaarlaken Grein 147. b. Weede 163. b. Lorkenzwam 201. b. Wouw 291. a. Stil de Grain 303. b. Swarte Heide Bezien 412. b. Brazieliaanſche Orleaan 486. b. de roode korrels die aan de Pimpernel wortel groeijen IV. 94. b. Meekrap 284. a.

VISCH VANGEN met Dol-Beſſen is verboden II. 245. b. daar is dienſtig Peterſelie II. 82. b.

UITDROOGING, of inkrimping, daar tegen is dienſtig het Sap van Madelieven I. 208. b. Zie *Teering*.

UITSLAG, daar tegen wordt gebruikt de bladeren van Glaskruidt IV. 153. b. Salomons-Zegelwortel 386. b.

UITVINDER *van den Aloë*, wie het geweeſt is I. 47. b.

—— van den *Copaïbaboom* I. 160. a.

—— van den *Caffieboom* II. 18 b. en 19. a.

—— van den *Drydiſtel* tegens de peſt II. 67. a.

—— van de *Venkel* II. 508. a.

—— van den *Gentiaanwortel* III. 22. b.

UITWERPING, word bevordert door Kalmus I. 23. b. Venushair 25. b. Suiker 120. a. Witte Balzem 157. b. Balzem Peru 169 a. Zoethoutwortel III. 42. b. de witte Iriswortel 162. b. Varkensvenkel oft Hairſtreng IV. 86. b. Gom of Harſt van Pruimen bomen 193. b. Het Sap van Radys 242. b. de zwarte Vrucht van Sebeſtenboom 361. b. Valeriaan 548. b.

VLAKKEN *en Sproeten* in 't Aangezicht worden weg genomen door Sap van Anagallis I. 66. b. door 't Sap van Beekbungen 195. a. Patientiewortel III. 197. b.

VLAKKEN, *in de Kleederen* werden weg genomen door Koekoeksbroodt I. 21. a. 't welk men niet doen kan met Sap van Genippe III. 14. b.

—— *in de Huidt* worden verdreven door Sap van zwarte Nieswortel III. 95. b.

VLAS, waar van de Americanen zulks maken I. 47. b.

VLEESCH, weeldrige *uitwaſſen* van het zelve word belet door Sap van Scorpioenkruit III. 88. b.

—— *Vuil*, word genezen door het Sap van Anemone Rozen I. 74. b.

—— *Wildt*, word verteert door Olie van Akajou I. 64. b. de Wortel van Affodille 134. a. Luiskruit IV. 432. b.

VLIEGEN, om dezelve van zich te keeren daar toe dient Moederkruit III. 346. b.

VLIEZEN OP DE OOGEN, daar voor is goed Anagallis I. 65. b. Zuiker 120. b. Mans-Oren 127. b. Oogen-trooſt 471. b.

VLOED *der Vrouwen*, wordt bevordert door Ammi I. 57. b. Dill 75. b. Witte-Balzem 157. b. Cappers II. 49. a. Kamillen 163. a. blauwe Coris 309. b. blaauwekoorn-bloem 365. b. Olie van Daucus van Candien 382. a. Zie verder op *Maandſtonden*.

VLOEDEN, *der Lever*, word genezen door Agrimoni I. 31. b.

—— *Overtollige* maandelykze daar voor is dienſtig onzer vrouwen mantel I. 36 b. Speerkruit III. 473. b.

—— *Witte* word te rug gehouden door Venushair I. 25. b. Agriemoni 32. a. Onzer vrouwen-mantel 36. b. Ammi 57. b. Zilverkruit 86. a. Campher 101. a. Witte-Balzem 157. b. Balzem Copaiva 163. b Balzem van Peru 169. b. Maagdelieven 205. b. Kruit Nagelen II. 92. b. Bathengel 156. a. Roode ſteen breek 500. a. Doodt-Netel III. 8. b. Kruis-Beziën 64. b. Braakwortel 155. b. Doove Netelen 191. b. Meliſſe 358. b. Kruiſe munte 364. a. Duizentblad-Gerve 377. b. Water Lelien 463. b. Speer-kruit 473. b. Poleije IV. 202. b. Roosmaryn 279. b. Salomons-Zegel wortel 386. b. Maagdepalm 569. b.

VOETBAADEN, daar toe is goed Agrimonie of Odermennig I. 32. a. Waldſtroo III. 11. b. Plompen of Zeebloemen 463. b. De hoofden of bollen van Papaver IV. 48. b. Wilgebladeren 302 b.

VOETEN (*bevroren*), daar toe dient witte Beet I. 226. a.

—— *Gezwollen*, daar voor is dienſtig Peperwortel I. 110. b. Schelkruid II. 177. a. Adik of wilde Vlier 414. b. Radys IV. 242. bladeren van wilgenboom 302. b.

—— *Lamme voeten*, Lepelkruid II. 250. b.

—— *Moede* of *matte*, Camillen II. 163. b.

—— *Zweetende* of *ſtinkende*, Affodille I. 134. a. Artiſiokken wortel II. 230. a.

—— *Blaaren aan de zelve*, Brijonien-wortel I. 272. a.

VOGELEN, houden veel van Vogel-Meyer I. 48. b. zyn bittere Amandelen zeer ſchadelyk 61. a. worden gevangen met de Vrucht van de Aardbezienboom 106. b.

URIN, zie *Pis*.

VRUCHT in 's Moeders lichaam, word *verſterkt* door Nooten Muskaat III. 460. b. Dadels IV. 30. a. Tuin-Pimpernel 99. a. Rogge water 364. a.

—— *Word afgedreeven* door Vaarenkruid II. 504. b. Moederkruid III. 346. a. Zeevenboom IV. 298. b.

VRUCHTBAARHEIT, word *bevordert* door Ammi I. 58. a. Ster-Annys 83. a. Witte Balzem 157. b. Balzem van Peru 169. a. Akker-klitſen II. 109. a. Bingelkruid III. 366. b. Rozemaryn IV. 279. b. Eerenprys 563. b.

—— *Word verhindert* door Lombardiſche Linſen II. 268 b. Vaarenkruid 504. b.

VUUR, word door de bewoonders van 't Eyland Coromandel, uit Bambus-Riet geſlagen I. 174. b.

—— *Wild-* of *St. Antonius-Vuur*, daarvoor is dienſtig Saffraan water II. 73. a. b.

—— *Vuur werken*, daartoe werd Campher gebruikt I. 102. a.

VUURIGE UYTSLAG, word genezen door Havermeel I. 141. b. het kruit van Roodebeetwortel 226. a. Brijoni 272 a. Klyne Centaurie II. 122. a. het Schelkruit 177. b. Kinawortel 197. a. ſap van Honds-tong 371. b. Vygen 496. b. Maluwe III. 316. b. Scabioze IV. 327. b.

W.

WANGEN, om dezelve root te maken gebruiken de Boerinnen de Vrucht van Aronsbaart of Kalfsvoet I. 115. b.

WATER, in het zelve kan het hout van den Elſeboom 't langſte duuren I. 41. a. wanneer men de Amaranth bloem daar in legt wordze terſtond weder friſch 54. b.

WATERZUCHT, word geneezen door onzer lieven Vrouwen Bedſtro I. 90. b. Sellery 92. b. Ackeley 98. b. Peperwortel 110. b. Affodille 134. a. Balſem van Tolu 171. b. Beekbungen 194. b. Madelieven 205. b. Betoniën 231. a. Berkenſap 236. a. Druivenkruid 251. b. Kool-ſop 262. a. Brioniawortel 270. b. 273. a. Calmus II. 27. a. Gezegende Diſtel 61. b. Baſtard-Saffraan 72. b. Uijen-ſap 126. b. 227. a. Kervelkruid 140. a. Duitſche Mezereon 160. b. Stinkende Kamille 168. b. Soldanelle 286. b. Coſtus-wortel 325. b. Ezels-Komkommers 342. b. Curcuma 358. a. Wrange 361. b. Poeier van Koornbloemen 365. b. Verkensbrood 368. b. Dragon 409. b. Adik-wortel 414. b. Euphorbium 469. b. Vaarenkruid 504. b. Godsgratie III. 62. b. Pokhout 69. a. Gutte Gom 73. b. Klimop 81. b. Breukkruid 99. b. Yſop. 130. b. Duitſche Iris 162. a. Lynkruid 270. b. wortel van Pareira Brava IV. 53. b. Geiteblad 74. b. Peper 121. b. Poleykruid 202. b. Rabarber 251. b. Muisdoorn 291. Vlierbloemen 310. a. Steenbreeke 324. a. ſap van Rhynbeziën 424. b. Thlaſpi of Boeren moſtert 502. b. De wortel van Thurbit 539. b. Gember 619. b.

WEEGLUYZEN, worden verdreven door de bladeren van Varenkruid II. 505. a. Sap van Bilzenkruid III. 124. b.

WEEVERS, zouden in China 200000 ſterk zyn III. 50. a.

WENS ROEDE, naricht daarvan II. 319. enz.

WERP-PYLEN, Pieken, enz. zyn waarſchynlyk voor deezen van den Cornoeljeboom gemaakt II. 311. b.

WESPEN-STEEKEN, daar voor is goet Lauwerbladeren III. 215. b.

WINDEN, Zie *Opblaazingen.*

WINTER, desſelfs geſtelteniſſe weeten de Boeren uit het bloeijen der Heide te voorzeggen II. 4[illegible]0. b.

WINTERHANDEN of *Voeten*, die open of zweerende zyn, worden genezen door de bladeren van Affodille I. 134. a.

WOLVEN, worden gedood door *Aconitum* I. 22. b. zouden zomtyds van honger wel aarde vreeten III. 285. a.

WONDEN, worden gezuivert en geneezen door Odermennig I. 32. a. Onzer L. Vrouwen Mantel 36. b. Alſine 50. b. Maluwe 53. a. Anemone-Roosjes 74. b. Gommi-Anime 79. b. Anthillis 87. b. Aphyllantes 91. b. Wierook 103. b kleine Aron 110. b. Byvoet 112. a. Zuiker 120. b. Beeren-Oor 149. a. witte Balzem 157. b. Balſem Copaïva 164. a. Balſem van Peru 169. a. Balſem van Tolu 172. b. Geitebaard 183. b. St. Barbara'skruid 185. b. Groote Kliſſen 187. b. Madelieven 205. a. 208. a. Sauſſeboom 222. b. Betoniën 232. a. Slangenwortel 241. b. Goede Hendrik 246. b. Koolbladen 262. b. Bruinelle 268. a. Wortel van Bryonië 272. a. b. Haazen-Oortjes 277. b. Calmus II. 27. b. Klokskens 35. b. Cancanum 36. b. Hertongeſpan 60. b. Gezegende Diſtel 62. a. Wortel van Nagelkruid 76. b. 77. a. Nagel-Olie 90. b. Groot duizend Guldenskruid 118. b. kleine Centaurie 122. a. Kervelkruid 140. a. Groot-Maru 150. b. Kamillen 164. b. Veldcypres 172. a. Schelkruid 177. b. Ganzebloem 205. b. Ciſtus-Roosjes 234. b. Ridderſpooren 272. b. Groote winde 284. b. Cornoelje bladeren 312. a. Amerikaans Wondkruid 316. a. Hazelnootenhout 321. a. Coſtus-wortel 325. a. b. Kruiſette 338. b Cypreſſen 356. b. Sap van Koornbloemen 365. b. Hondstong 371. b Tandwortel 387. b. Diptan 391. b. Draakenwortel 412. b. Elatine 424. b. Paardeſtaart 438. a. Sophie-kruid 448. b Boelkenskruid 465. b. Sap van Vygebladeren 496. b. 497. b. Aardbeziënkruid 515. a. Eſſenhout 519. a. Oijevaarsbek III. 36. b. Hondsgras 58. a. Boomveil 81. a. Aardveil 82. a. Leverkruid 98. a. Scharley 115. a. St. Janskruid 127. a. Drievuldigheidsbloeme 137. b. St. Jacobskruid 140. b. Scharlakenbeziën 147. a. Lavas 236. b. Boomlongenkruid 240. a. Hartstonge 272. b. Lynolie 274. b. Miltkruid 280. a. Maankruid 283. b. Moederkruid 346. a. Duizendblad 377. b. Balſemkruid 391. a. Myrrhe 409. b. Penningkruid 451. b. Nootemuſcaat 460. b. Adderskruid 473. b. Glaskruid IV. 56. b. Vyfvingerkruid 70. b. Deurwaſch 72. b Perſikkruid 76. b. Sap van Verkensvenkel 84. b. Tuin-Pimpernel 99. a. Wechbree 139. a. Duizendknoop 150. b. zwarte Abeelboom 160. b. Wintergroen 212. b. Eikebladeren 227. a. Apoſteemkruid 327. b. Scordium 350. a. Speenkruid 357. b. Glidtkruid 384. b. Reinvaaren 471. a. Donderboonen 480. b. Yzerkruid 557. a. Eerenprys 563. b. Maagdepalm 569. b. Gulde roede 579. b.

WONDEN, (*verouderde*) of *Fiſtuleuſe zweeren*, worden gezuivert en geneezen door Knoflookskruid I. 37. b. Kalfsvoet 115. a. wilde of boere Erwten 137. a Muizen-Oor 147. b. Beeren-oor 149. a. Balzem van Peru 169. a. Beetebladeren 226. a. Betonië 230. a. Hartstongen 241. b. Gezegende Diſtel II. 62. a. Nagelkruid 77. a. Witte Cichoreywortel 215. b. Ciſtusbloempjes 236. a. Sap van blauwe Koornbloemen 365. b. Geiteblad IV. 74. b. Perſikkruid 76. b. Verkensvenkel 84. b. Valeriane of Speerkruid 549. b.

WORMEN, worden gedoodt en afgedreven door klein Balſemkruid I. 29. b. Knoflook 39. b. Aloe 46. b. Zuiker 120. b. Duivelsdrek 124. a. Sauſſeboom 222. a. Mottenkruid 243. b. Goede Hendrik 246. b. Kool-zaad 263. a. Bryonie wortel 271. b. Coffy II. 20. b. Hennipzaad 40. b. Wilde Kappers 47. a. Ingemaakte Kappers 48. b. Cardamom 56. a. Kleine Centaurie 120. b. Ajuinen 126. b. kleine Bathengel 157. a. Koortsbaſt 189. b. Cicers 210. b. Coloquint Olie 264. a. Tegengiftwortel 280. b. Zee-Moſch 304. b. Coriander 307. a. Olie van de Hazelnooteboom 321. b. Cypresnooten 356. b. Het Poeijer van Tandkruidswortel 387. b. witte Diptan 391. a. Babiloniſche Kerſſe 406. b. Rhynbloem 427. b. Koortsboontjes van St. Ignatius 475. b. Vaarenkruid 504. b. Sap van Geite Ruite III. 5. a. Gentiaan 26. a. Hondsgras-wortel 58 b. Alantwortel 85. b. Scorpioenkruid 88. b. St. Janskruid 127. a. Meeſterwortel 150. b. Lorkenzwam 200. b. Lauwerbladeren 215. b. Hop 289. a. Abrikoſen-kernen 318. b. Citroen-ſchille 326. a. Witte Andoorn 342. a. Munte 364. a. Sap van Water-en Tuinkers 424. b. Baſilicumszaad 466. a. Peſtilentie-kruid IV. 78. b. Duizendknoop 150. b. Tuin-Porcelein 169. b. Wortel van Sleutelbloemen 184. b. Vogellym van de Eikeboom 226. b. Rhabarber 251. b. Rooſemaryn 279. b. Ruite 296. a. Zevenboom 298. b. Sap van Tamarinde 465. b. Thym 507. b.

WORMEN en *Maaijen* in 't lyf, worden gedoodt door het Poeijer van Perſikebladeren III. 333. b. En afgedreeven door Sap van Huislook IV. 367. b.

WORTELKRAAMER of *Kruidverkooper*, brengt een knecht om 't Leven met *Napellus* I. 22. b.

WRATTEN, verdryft Agrimonie I. 32. b. Anacardien-Olie 63. b. Wortel van Mans-Ooren 128. a. Sap van Koolbladeren 263. a. Aſſche van Brionie-wortel 272. b. Uijen II. 227. b. Sap van klein Speenkruid 181. a. wilde Calament-ſap 242. a. Het regenwater van de bladeren van Kaarden diſtel 397. b. Sap. van wolfsmelk 457. b. Bingelkruid-ſap III. 366. b. Kruid en Zaad van Baſilicum 466. a. water van Perſikkruid IV. 76. b. Huislook 367. b.

WYN, word gemaakt van Aloe I. 47. b. Anacardien 62. b. Akkerklitſen II. 109. b.

Kerſſen 133. b. Adik 414. b. Endivie 430. a. Fenegriek-zaad 513. b. de Vrucht van de Genipa-boom III. 14. b. Alantwortel 85. b. Appelen, doch die niet gezond is 331. b. Myrte 416 a. Peeren IV. 218. b. Braambezien 288. b.

WYN *Wordt rood* gemaakt met ſuuring I. 19. b.

—— *Word lieflyk* gemaakt door Geitebaard I. 183. b.

—— *Krygt een Muſcadellen ſmaak* van Scharley III. 113. a.

—— *Word klaar* en *helder* door Vinkoorde II. 238. b.

—— (*Zuure*) wordt *verholpen* en *verbeetert* door Aardmoſch III. 402. b.

—— *Lof van den zelven* IV. 586. b.

X.

XYLOBALSAMUM, wat by de Materialiſten daar door verſtaan wordt I. 153. b.

Z.

ZAAT (*Manlyk*) zou *vermeerdert* worden door Cacau kernen II. 4. b. China-wortel 196. b. Cicers 210. b. Artichokken 230. a. Gekookte witte Raapen IV. 239. b.

—— word *vermindert* door Agnus Caſtus I. 30. b. Kalabas II. 347. a.

—— *Vloedt*, wordt geſtremt door Zuuring zaad I. 19. a. witte Balzem 157. b. Balzem van Peru 169. b. Balzem van Tolu 171. b. Sauſſeboom 222. a. Hennipzaad II. 40. b. Artiſchokken 230. a. Hondstong 371. a. Zaad van Sophiekruid of witte Moſtert 448. b. Granaatbloeiſel III. 60. b. Kruisbeziën 64. b. Pokhout 69. a. Latuw-zaad 187. a. Tamarinden Sap IV. 465. b. Gommi Dragant 516. b.

ZANDT, zie *Graveel*.

ZENUWEN daar voor is ſchadelyk Klimop III. 81. b. witte Nieswortel 92. b.

—— worden *verſterkt* door Balzem van Peru I. 169. a. Caffie II. 20. b. Gom Caranna 50. b. Cardamom 58. a. kleine Bathengel 157. a. Onecht St. Janskruidt 310. a. b. Hazelmos 322. b. wilde Galigaan 373. b. Elemi-Gom 424. b. Boonen St. Ignatie 475. b. St. Janskruid III. 127. a Lavendel 208. b. Geele Violen 235. a. Mey-Bloemen 255. b. Majoraan 310. b. Orego 489. b. Popolierboom IV. 160. b. Sleutelbloemen 184. b. Poleykruidt 202. b. Rooſmaryn 279. b. Ruite 296. a. Salie 305. a. Saturey 321. b. Quendel 375. a. Celtiſche Spykenarde 422. b. Tacamhac-Harſt 458. b. Tym 507. b.

ZIEKTE (*beſmettelyke*) of vergiftige daar voor behoedt Kalmus I. 24. a. Gezegende Diſtel II. 62. b. tegengiftwortel 280. b. Coſtus-Balzem 325. a. Lotus-boom III. 66. b. Alantwortel 85. b.

ZINKINGEN, daar voor is in 't algemeen dienſtig Venus-hair I. 25. b. Wierook 103. b. Kruitnagelen II. 88. b. de Vruchten en bladeren van Cupreſſen 356. b Gerſtwater III. 110. a. Majoraan 310. b. Myrrhen 416. a. wit Heulzaat IV. 48. b. Vyfvingerkruit 70. b. Pimpernel-wortel 99. a. de Vruchten van den Pynappelboom 111. b. Salie 305. a. Moſtaartzaadt 391. b. Thym 507. b.

ZINNEBEELT *der Vergangkelykheid* is de *Cereus* II. 142. enz.

—— *der Dapperheid* is de Knoflook I. 39. a.

—— *der Deugden* is de Betonica I. 229. enz.

—— *des Gedulds* is de Saffraan II. 333. b.

—— *des Vredes* is de Olyfboom III. 470. a.

—— *der ſtilzwygentheid* IV. 269.

—— *der Onſterflykheid* is de Taxus IV. 475. b.

ZINNEN worden verſterkt door Anacardiën I. 63. a.

ZOODE, of *Zuur in de Maag*, wordt geſtilt door Coffy II. 20. b. Diſtel 63. b. het aanzien van een dood aas *ibid.* Cichorey 214. a. Krok-zaad 330. b. Terra Japonica 484. a. de Vrucht van de *Genipa*-boom III. 14. b. Zoethout 42. b. Maſtik 223. b. Porcelein IV. 169. b. Eikenſchorſſe 226. b. Sandelhout 314. b. St. Jansbrood 389. a. Corenten 592. b.

ZOOMER-SPROETEN, worden verdreven door Anagallis I. 66. b. Ganzerik-water 86. b. Beekbungen 194. b. Bryonia 272. b. Florentynſche Iris III. 162. b. De Gom van Vleeslym IV. 317. b. Zalomons-zegel 386. b.

ZOT, EN DOL, maken de Beziën van de Edele Nacht ſchade I. 197. a. Dolle Kervel II. 217. b. Coriander 305. b. Bilzen-kruidt III. 123. b. het Zaadt van Doornappel IV. 439. b.

—— word in tegendeel, genezen door Anagallis I. 65. b. Campfer 101. b. Volderskaarden II. 397. zwarte Nies-wortel III. 95. a.

—— waarom, dat 'er van diergelyke menſchen veele in Spanjen zouden zyn II. 305. b.

ZUIKER, hoe en waarvan die gemaakt word I. 116. enz.

—— word gemaakt van het Sap van den Maashornboom I. 17. b. Aloë 47. b. Bambus-Riet 174. a. Coffy II. 17. a. b. het Sap van de Kokos Nootenboom IV. 22. a.

ZWANGERE VROUWEN, dezelven is dienſtig Queepeeren III. 328. b.

—— zouden Miskraamen krygen van Sellery I. 93. a.

ZWAVELBALZEM waarvan die gemaakt wordt I. 3. b.

—— *Regen*, wat daarvoor te houden is II. 319. b.

ZWARTZEL waarvan het gemaakt wordt IV. 110. a. b. hoe men 't noch zwarter kan maken 111. a.

ZWEEREN, of Zweeringen, worden ryp gemaakt, gezuivert en genezen door Althea I. 53. a. Anagallis 66. b. Anemone Roosjes 74. b. Angelikawortel 78. b. Anys 81. b. Aſphodillen 95. b. Zuiker 120. a. witte Balzem 158. a. Balzem van Peru 170. b. Bruinelle 268. b. Gommi Caranna II. 50. b. Gezegende Diſtel 62. a. Mariendiſtel 65. a. Ajuin 127. b. Kamillen 164. b. Ridderſporen 270. b. Americaanſch Wondtkruit 316. b. Honds-tong 371. a. Volders kaarden 397. b. Drakenwortel 412. b. Thym ſchorft 434. b.

de bladeren van Beukeboom als ook de Aſch 478. a. b. dove Netelen III. 8. b. Reurkruit 47. b. Scorpioen-kruit 88 b. St. Jacobskruit 140. b. Harſt van Geneverboom 171. a. het hout van den Maſtiksboom 223. b. Moſch 404. b. Mirrhe 409. b. Tabaks-rook 440. a. Penningkruit 451. b. Bazilicom 466. a. Opopanax IV. 39. b. Pimpernel 99 a. Duizendknoop-Manneken 150. b. Rozenhoudt 256. b. Sarzaparille-wortel 319. b. Speenkruit-wortel 357. b. Eerenprys 563. b.

ZWEEREN (*Fiſtuleuſe* en *ſtinkende*) Zie *Wonden* (Verouderde).

ZWEET, word uitgedreven door Adonisbloempjes I. 28. b. Knoflookskruid 37. b. Onzer Lieven Vrouwen Bedſtro 90. b. Bladeren van den Boom des Levens 104. b. Bambus-Riet 174. b. Geitebaart 183. a. Groote Kliſſen 187. a. Goudsbloeme II. 30. a. Chaquerille 44. a. Gezegende Diſtel 63. a. kleine Bathengel 157. a. Chinawortel 195. b. Tegengiftwortel 280. b. Hazelaar 321. a. Diptan 391. a. Draakenwortel 412. b. St. Ignatius boontjes 475. b. Venkel 509. a. Geite-Ruite III. 5. a. Guajacana 66. b. Alantwortel 85. b. Meeſterwortel 150. b. Wachtholderbeziën 110. a. Lavas 236. b. Citroen-zaad 326. a. Vlierbloemen IV. 310. a. Sarſeparille 319. b. Eerenprys 563. b.

ZWYNEN (*wilde*) zouden den Balſem Copaiba uitgevonden hebben I. 160. a. worden Lam van Bilſenkruid en herſtelt van Everwortel II. 68. b. worden gemeſt met de Vrucht van den Beukenboom 478. b.

—— worden genezen met de Wortel van Aſfodille I. 134. b.

ZYDEN-WATTE, waar van gemaakt word I. 95. b.

ZYDWEE, zie *ſteeking in de Zyde*.

E I N D E.

TAP .:/